

**T.C
FIRAT ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TÜRK DİLİ VE EDEBİYATI ANABİLİM DALI**

**KIRIMÇAK TÜRKÇESİ GRAMERİ
DOKTORA TEZİ**

**1. DANIŞMAN
DOÇ. DR. AHAT ÜSTÜNER**

**2. DANIŞMAN
YRD. DOÇ. DR. İSMAİL DOĞAN**

**HAZIRLAYAN
NESRİN GÜLLÜDAĞ**

ELAZIĞ-2005

T.C
FIRAT ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TÜRK DİLİ VE EDEBİYATI ANABİLİM DALI

KIRIMÇAK TÜRKÇESİ GRAMERİ

DOKTORA TEZİ

Bu tez/...../..... tarihinde aşağıdaki jüri tarafından oy birliği/ oy çokluğu ile kabul edilmiştir.

1. Danışman

Üye

Üye

Doç. Dr. Ahat ÜSTÜNER

Prof. Dr. Tuncer GÜLENSOY

Yrd. Doç. Dr. Nadir İLHAN

Üye

Yrd.Doç.Dr. Ali YİĞİT

Üye

Yrd. Doç. Dr. A. Turan SİNAN

Yukarıdaki jüri üyelerinin imzası tasdik olunur.

Enstitü Müdürü

Doç. Dr. Ahmet Aksın

ÖZET

DOKTORA TEZİ**KIRIMÇAK TÜRKÇESİ GRAMERİ**

NESRİN GÜLLÜDAĞ

T.C.

FIRAT ÜNİVERSİTESİ**SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ****ESKİ TÜRK DİLİ ANABİLİM DALI****ELAZIĞ 2005, SAYFA XXIV + 658**

Bu çalışma çoğunluğu Kırım, Rusya, İsrail, Filistin, Amerika, Almanya, ve Arjantin’de yaşayan Kırımçak Türkleri hakkındadır. Giriş kısmında Kırımçakların tarihi, yaşadıkları coğrafya, adet ve inanışları, eğitim durumları ve dilleri hakkında bilgi verilmiştir. Ardından Kırımçak Türkçesinin gramer özellikleri mevcut metinlerden hareketle üç bölüm halinde incelenmiştir.

Birinci bölümde ses (fonetik), ikinci bölümde şekil bilgisi (morfoloji) hususiyetleri ele alınmıştır. Üçüncü bölümde ise Kırımçak Türkçesinin (sentaks) sözdizimi incelenmiştir. Gramer özellikleri açıklanırken yararlanılan metinler, Latin harflerine aktarılmış olarak, çalışmamızın sonunda verilmiştir. Metinlerin anlaşılmasında kolaylık sağlamak için de sözlük eklenmiştir.

Böylece Kırımçaklar ve Kırımçak Türkçesi hakkında ilk kez akademik bir çalışma yapılmıştır.

Anahtar Kelimeler: **Kırımçak Türkçesi, Kırımçaklar**

SUMMARY
A DOCTORATE THESIS

KRYMCHAK TURKISH GRAMMAR

NESRİN GÜLLÜDAĞ

T.C.

FIRAT UNIVERSITY

THE ENSTITUTE OF SOCIAL SCIENCES

THE DEPARTMENT OF OLD OLD TURKISH LANGUAGE

ELAZIĞ 2005, PAGE XXIV + 658

This study is about Krymchak turkish people who live in the Crimea, Russia, Israel, Palestine, America, Germany, ve Argentina. The knowledge respected to history, geographical section, education level, custom, blief and language properties of Krymchak turkish people is given in the preface section. After preface section, the gramer of spoken Krymchak turkish in the Krymchak people is examined inrespect of present text.

The phonetics in the first section, the morphology in the second section and the sentax in the third section are taken up. The texts written with latin letters are used for explanation of gramer properties in the last section. And also a dictionary is added for getting easiness about understanding of texts.

At last, an academic study is presented about Krymchak turkish people and their language.

Key Words: Krymchaks Turkish, Krymchaks.

İÇİNDEKİLER

İÇİNDEKİLER.....	
ÖNSÖZ.....	
TRANSKRİPSİYON ALFABESİ.....	
KISALTMALAR.....	

GİRİŞ

KIRIMÇAKLAR

1. Kırımçak Adı.....	
2. Köken.....	
3. Tarih.....	
3.1. Karadeniz Dönemi.....	
3.2. Hazar Dönemi.....	
3.3. Tatar Dönemi.....	
3.4. Rusya Dönemi.....	
4. Kırımçak Katli.....	
5. Yaşadıkları Bölge.....	
6. Nüfus.....	
7. Din.....	
8. Kültür.....	
9. Geçim Kaynakları.....	
10. Ad ve Soyadlar.....	
11. Dil.....	
12. Edebiyat.....	

BİRİNCİ BÖLÜM

SES BİLGİSİ

1.1. Ünlüler.....	
1.1.1. Ünlülerde Uzunluk ve Kısalık.....	
1.1.2. Ünlü Uyumları.....	
1.1.2.1. Kalınlık-İncelik Uyumu.....	
1.1.2.2. Düzlük-Yuvarlaklık Uyumu.....	
1.1.3. Ünlü Düşmesi.....	
1.1.3.1. Başta Ünlü Düşmesi.....	

1.1.3.1.1. -i düşmesi.....	
1.1.3.1.2. -u düşmesi.....	
1.1.3.1.3. -ü düşmesi.....	
1.1.3.2. Ortada Ünlü Düşmesi.....	
1.1.3.2.1. -a düşmesi.....	
1.1.3.2.2. -e düşmesi.....	
1.1.3.2.3. -ı düşmesi.....	
1.1.3.2.4. -i düşmesi.....	
1.1.3.2.5. -u düşmesi.....	
1.1.3.3. Sonda Ünlü Düşmesi.....	
1.1.3.3.1. -a düşmesi.....	
1.1.3.3.2. -ı düşmesi.....	
1.1.3.3.3. -i düşmesi.....	
1.1.3.3.4. -o düşmesi.....	
1.1.3.3.5. -u düşmesi.....	
1.1.4. İki Kelimenin Birleşmesi İle Oluşan Ünlü Düşmeleri.....	
1.1.5. Ünlü Türemesi.....	
1.1.5.1. Ön Seste Ünlü Türemesi.....	
1.1.5.1.1. -u türemesi.....	
1.1.5.2. İç Seste Ünlü Türemesi.....	
1.1.5.2.1. -ı türemesi.....	
1.1.5.2.2. -u türemesi.....	
1.1.5.3. Son Seste Ünlü Türemesi.....	
1.1.5.3.1. -a türemesi.....	
1.1.5.3.2. -ı türemesi.....	
1.1.6. Ünlü Değişmeleri.....	
1.1.6.1. Kalın Ünlülerin İncelmesi.....	
1.1.6.1.1. a>e.....	
1.1.6.1.2. i>i.....	
1.1.6.1.3. u>ü.....	
1.1.6.2. İnce Ünlülerin Kalınlaşması.....	
1.1.6.2.1. e>a.....	
1.1.6.2.2. i>ı.....	
1.1.6.2.3. ö>o.....	

1.1.6.2.4. ü>u.....	
1.1.6.3. Geniş Ünlülerin Daralması.....	
1.1.6.3.1. a>ı.....	
1.1.6.3.2. e>ı.....	
1.1.6.3.3. e>i.....	
1.1.6.3.4. a>u.....	
1.1.6.3.5. o>u.....	
1.1.6.3.6. ö>ü.....	
1.1.6.3.7. ö>u.....	
1.1.6.3.8. e>i.....	
1.1.6.4. Dar Ünlülerin Genişlemesi.....	
1.1.6.4.1. i>a.....	
1.1.6.4.2. ı>e.....	
1.1.6.4.3. i>e.....	
1.1.6.4.4. u>o.....	
1.1.6.4.5. ü>o.....	
1.1.6.4.6. ü>ö.....	
1.1.6.5. Yuvarlak Ünlülerin Düzleşmesi.....	
1.1.6.5.1. ö>e.....	
1.1.6.5.2. u>ı.....	
1.1.6.5.3. ü>ı.....	
1.1.6.5.4. ü>i.....	
1.1.6.5.5. u>e.....	
1.1.6.5.6. u>i.....	
1.1.6.5.7. o>a.....	
1.1.6.5.8. ö>a.....	
1.1.6.6. Düz Ünlülerin Yuvarlaklaşması.....	
1.1.6.6.1. a>o.....	
1.1.6.6.2. e>ö.....	
1.1.6.6.3. ı>u.....	
1.1.6.6.4. ı>ü.....	
1.1.6.6.5. i>u.....	
1.1.6.6.6. i>ü.....	
1.1.6.6.7. e>u.....	

1.1.6.6.8. e>ü.....
1.1.6.6.9. e>o.....
1.1.6.7. Uzun Ünlülerin Kısalması.....
1.1.7. Ünlü Birleşmesi
1.1.8. Orta Hece Ünlüsünün Korunması.....
1.1.9. Kapalı -é Sesi.....
1.2. Ünsüzler.....
1.2.1. Ünsüz Uyumu.....
1.2.2. Ünsüz Değişmeleri.....
1.2.2.1. Tonlulaşma.....
1.2.2.1.1. ç>c.....
1.2.2.1.2. k>g.....
1.2.2.1.3. t>d.....
1.2.2.1.4. s>z.....
1.2.2.1.5. f>v.....
1.2.2.1.6. h>v.....
1.2.2.1.7. p>b.....
1.2.2.1.8. h>y.....
1.2.2.2. Tonsuzlaşma.....
1.2.2.2.1. g>k.....
1.2.2.2.2. c>ç.....
1.2.2.2.3. d>t.....
1.2.2.2.4. ğ>x.....
1.2.2.2.5. b>f.....
1.2.2.2.6. b>p.....
1.2.2.2.7. v>f.....
1.2.2.3. Sürekli Ünsüzler Arasındaki Değişme.....
1.2.2.3.1. g>v.....
1.2.2.3.2. n>v.....
1.2.2.3.3. ğ>y.....
1.2.2.3.4. v>y.....
1.2.2.3.5. v>m.....
1.2.2.3.6. m>ı,l.....
1.2.2.3.7. s>ş.....

1.2.2.3.8.	m>b.....
1.2.2.3.9.	m>n.....
1.2.2.3.10.	r>l.....
1.2.2.3.11.	n>m.....
1.2.2.3.12.	v>b.....
1.2.2.3.13.	y>g.....
1.2.2.3.14.	r>y.....
1.2.2.3.15.	n>l.....
1.2.2.4.	Süreksizleşme.....
1.2.2.4.1.	f>p.....
1.2.2.4.2.	y>c.....
1.2.2.4.3.	ğ>g.....
1.2.2.4.4.	h>g.....
1.2.2.4.5.	h>q.....
1.2.2.4.6.	h>b.....
1.2.2.4.7.	ñ>g.....
1.2.2.4.8.	ş>ç.....
1.2.2.5.	Süreksiz Ünsüzler Arasındaki Değişme.....
1.2.2.5.1.	d>ç.....
1.2.2.6.	Süreklileşme.....
1.2.2.6.1.	b>v.....
1.2.2.6.2.	t>l.....
1.2.2.6.3.	ç>ş.....
1.2.2.6.4.	k>h.....
1.2.2.7.	Nazallaşma.....
1.2.2.7.1.	b>m.....
1.2.3.	Ünsüz Düşmesi.....
1.2.3.1.	Başta Ünsüz Düşmesi.....
1.2.3.1.1.	h- düşmesi.....
1.2.3.1.2.	k- düşmesi.....
1.2.3.1.3.	v- düşmesi.....
1.2.3.1.4.	f- düşmesi.....
1.2.3.2.	İç Seste Ünsüz Düşmesi.....
1.2.3.2.1.	-t- düşmesi.....

1.2.3.2.2. -n- düşmesi.....	
1.2.3.2.3. -ñ- düşmesi.....	
1.2.3.2.4. -f- düşmesi.....	
1.2.3.2.5. -h- düşmesi.....	
1.2.3.2.6. -b- düşmesi.....	
1.2.3.2.7. -l- düşmesi.....	
1.2.3.2.8. -y- düşmesi.....	
1.2.3.2.9. -r- düşmesi.....	
1.2.3.2.10. -k- düşmesi.....	
1.2.3.2.11. -g- düşmesi.....	
1.2.3.3. Sonda Ünsüz Düşmesi.....	
1.2.3.3.1. -h düşmesi.....	
1.2.3.3.2. -k düşmesi.....	
1.2.3.3.3. -n düşmesi.....	
1.2.3.3.4. -t düşmesi.....	
1.2.3.3.5. -ğ düşmesi.....	
1.2.4. Ünsüz Türemesi.....	
1.2.4.1. Başta Ünsüz Türemesi.....	
1.2.4.1.1. y- türemesi.....	
1.2.4.2. İç Seste Ünsüz Türemesi.....	
1.2.4.2.1. -l- türemesi.....	
1.2.4.2.2. -v- türemesi.....	
1.2.4.2.3. -y- türemesi.....	
1.2.4.2.4. -g- türemesi.....	
1.2.4.2.5. -t- türemesi.....	
1.2.4.2.6. -b- türemesi.....	
1.2.4.2.7. -p- türemesi.....	
1.2.4.2.8. -n- türemesi.....	
1.2.4.2.9. -f- türemesi.....	
1.2.4.3. Sonda Ünsüz Türemesi.....	
1.2.4.3.1. -m türemesi.....	
1.2.4.3.2. -t türemesi.....	
1.2.4.3.3. -y türemesi.....	
1.2.4.3.4. -v türemesi.....	

1.2.4.3.5. -r türemesi.....	
1.2.5. Palatal Í Sesi.....	
1.2.6. Nazal ñ Sesi.....	
1.2.7. Ünsüz İkizleşmesi.....	
1.2.8. Ünsüz Tekleşmesi.....	
1.2.9. Yer Değiştirme.....	
1.2.9.1. Ünsüzle Ünsüz Arasında.....	
1.2.9.2. Ünsüzle Ünlü Arasında.....	
1.2.10. Ünsüz Benzeşmesi.....	
1.2.10.1. Tam Benzeşme.....	
1.2.10.1.1. İlerleyici Benzeşme.....	
1.2.10.1.2. Gerileyici Benzeşme.....	
1.2.10.2. Yarı benzeşme.....	
1.2.11. Hece Düşmesi.....	
1.2.12. Hece Kaynaşması.....	

İKİNCİ BÖLÜM

ŞEKİL BİLGİSİ

2.1. İSİM.....	
2.1.1. İsimden İsim Yapan Ekler.....	
2.1.1.1. -II.....	
2.1.1.2. -CA.....	
2.1.1.3. -CI.....	
2.1.1.4. -IstAn.....	
2.1.1.5. -dİz.....	
2.1.1.6. -dar.....	
2.1.1.7. -sİz.....	
2.1.1.8. -iyyet.....	
2.1.1.9. -izm.....	
2.1.1.10. -IIG/-IIx.....	
2.1.1.11. -y.....	
2.1.1.12. -kar.....	
2.1.1.13. -In/ -Un.....	
2.1.1.14. -An.....	

2.1.1.15. -lAyIn.....
2.1.1.16. -çIx /-çIk.....
2.1.1.17. -gana.....
2.1.1.18. -ak.....
2.1.1.19. -Cax /-CAk.....
2.1.1.20. -r.....
2.1.1.21. -Ar /-şAr.....
2.1.1.22. -l.....
2.1.1.23. -daş.....
2.1.1.24. -ki.....
2.1.1.25. -DI.....
2.1.1.26. -qa.....
2.1.1.27. -v.....
2.1.1.28. -InI.....
2.1.1.29. -Iz
2.1.2. Fiilden İsim Yapan Ekler.....
2.1.2.1. -k/-Ik.....
2.1.2.2. -AK.....
2.1.2.3. -IcI.....
2.1.2.4. -enek.....
2.1.2.5. -An.....
2.1.2.6. -GA.....
2.1.2.7. -GIr.....
2.1.2.8. -m/-(I)m/ (U)m.....
2.1.2.9. -GIIn/-GUn.....
2.1.2.10. -n.....
2.1.2.11. -I/-U.....
2.1.2.12. -A.....
2.1.2.13. -GI/-GU.....
2.1.2.14. -tI.....
2.1.2.15. -et.....
2.1.2.16. -ç.....
2.1.2.17. -v/-Av/ -Uv.....
2.1.2.18. -mUr.....

2.1.2.19. -amak.....	
2.1.2.20. -ce.....	
2.1.2.21. -gAç.....	
2.1.2.22. -çAx.....	
2.1.2.23. -Gıç/-Guç.....	
2.1.2.24. -z.....	
2.1.2.25. -az.....	
2.1.2.26. -DİK/-DUK.....	
2.1.2.27. -sak.....	
2.1.2.28. -qucı.....	
2.1.3. İyelik Ekleri.....	
2.1.4. İsim Çekimi (Hâl Ekleri).....	
2.1.4.1. Yalın Hâl.....	
2.1.4.2. Uzaklaşma Hâli.....	
2.1.4.3. İlgi Hâli.....	
2.1.4.4. Yönelme Hâli.....	
2.1.4.5. Bulunma Hâli.....	
2.1.4.6. Belirtme Hâli.....	
2.1.4.7. Yön Gösterme Hâli.....	
2.1.4.8. Vasıta Hâli.....	
2.1.4.9. Eşitlik Hâli.....	
2.1.4.10. Hâl Ekleri Arasında Görev Değişikliği.....	
2.1.4.10.1. Yalın Hâl Yerine Kullanılan Hâller.....	
2.1.4.10.2. Belirtme Hâli Yerine Kullanılan Hâller.....	
2.1.4.10.3. Yönelme Hâli Yerine Kullanılan Hâller.....	
2.1.4.10.4. Bulunma Hâli Yerine Kullanılan Hâller.....	
2.1.4.10.5. İlgi Hâli Yerine Kullanılan Hâller.....	
2.1.4.10.6. Vasıta Hâli Yerine Kullanılan Hâller.....	
2.1.5. Çokluk Eki.....	
2.1.6. Soru Eki.....	
2.1.7. Sayı İsimleri.....	
2.2. Sıfat.....	
2.2.1. Nitelik Sıfatları.....	
2.2.1.1. İsimlerin Önünde Renk Bildiren Sıfatlar.....	
2.2.1.2. Varlıkların Soyut Niteliklerini Bildiren Sıfatlar.....	

- 2.2.1.3. Varlıkların Dış Görünüşlerini, Beden Yapılarını Veya Fiziksel Özelliklerini Niteleyen Sıfatlar.....
- 2.2.1.4. Mekânda Ve Zamanda Mesafe Bildiren Sıfatlar.....
- 2.2.1.5. Varlıkların Duyu Organları İle Algılanan Niteliklerini Bildiren Sıfatlar.....
- 2.2.1.6. İsme Herhangi Bir Özelliğe Sahip Olma, Niteliği Katan Ve Kişilerdeki Alışkanlığı, Nesnelerdeki Belirgin Özellikleri Gösteren Sıfatlar..
- 2.2.1.7. Mensubiyet Bildiren Sıfatlar.....
- 2.2.1.8. Bir Şey İçin Anlamında Veya Bir Şeyin Bollukla Bulunduğu Yeri Gösteren Tahsis Sıfatları.....
- 2.2.1.9. Bir Niteliğin Eksikliğini, Yokluğunu Gösteren Sıfatlar.....
- 2.2.1.10. Bir Nesnenin Yapıldığı Maddeyi Gösteren Veya O Duyguyu Veren Sıfatlar.....
- 2.2.1.11. Bir Niteliğin Bir Varlıkta Yoğun Olarak Bulunduğunu Gösteren Sıfatlar.....
- 2.2.1.12. Nitelikte Süreklilik Bildiren Sıfatlar.....
- 2.2.1.13. Aitlik Bildiren Sıfatlar.....
- 2.2.1.14. Yapılmış Bitmiş Bir Oluş ve Kılışı Bir Varlığa Bir Nesneye Nitelik Olarak Veren Sıfatlar.....
- 2.2.2. Belirtme Sıfatları.....
- 2.2.2.1. İşaret Sıfatları.....
- 2.2.2.2. Sayı Sıfatları.....
- 2.2.2.2.1. Asıl Sayı Sıfatı.....
- 2.2.2.2.2. Sıra Sayı Sıfatı.....
- 2.2.2.2.3. Üleştirme Sayı Sıfatı.....
- 2.2.2.2.4. Kesirli Sayı Sıfatı.....
- 2.2.2.3. Soru Sıfatları.....
- 2.2.2.4. Belirsizlik Sıfatları.....
- 2.2.3. Sıfatlarda Derecelendirme ve Karşılaştırma.....
- 2.2.3.1. Eşitlik Derecesi.....
- 2.2.3.2. Üstünlük Derecesi.....
- 2.2.3.3. Aşırılık Derecesi.....
- 2.2.3.4. En Üstünlük Derecesi.....
- 2.2.4. Sıfatlarda Küçültme.....
- 2.2.4.1. -CA eki ile.....

2.2.4.2. -Clık eki ile.....	
2.2.5. Sıfatlarda Pekiştirme.....	
2.3. Zarf.....	
2.3.1. Zaman Zarfları.....	
2.3.2. Yer-Yön Zarfları.....	
2.3.3. Tarz Zarfları.....	
2.3.3.1. Nitelik Bildirme Zarfları.....	
2.3.3.2. Durum Bildirme Zarfları.....	
2.3.3.2.1. Benzerlik, Tıpkılık Bildirenler.....	
2.3.3.2.2. Birliktelik Bildirenler.....	
2.3.3.2.3. Dilek Bildirenler.....	
2.3.3.2.4. Görecelik Bakımından Hatırlatma Öyle Sayma (farz etme), Zıtlık Bildirenler.....	
2.3.3.2.5. Karşılaştırma Bildirenler.....	
2.3.3.2.6. Kesinlik Bildirenler.....	
2.3.3.2.7. Pekiştirme Bildirenler.....	
2.3.3.2.8. İhtimal, Duraklama (tereddüt), Şüphe ve Şaşırma Bildirenler.....	
2.3.3.2.9. Tekrarlama Bildirenler.....	
2.3.3.2.10. Sebep Bildirenler.....	
2.3.3.2.11. Sınırlama Bildirenler.....	
2.3.3.2.12. Üleştirme Bildirenler.....	
2.3.3.2.13. Vasıta Bildirenler.....	
2.3.3.2.14. Yaklaşıklık Bildirenler.....	
2.3.4. Azlık-Çokluk (Miktar) Zarfları.....	
2.3.4.1. Eşitlik Derecesi Gösterenler.....	
2.3.4.2. Üstünlük Derecesi Gösterenler.....	
2.3.4.3. Aşırılık Derecesi Gösterenler.....	
2.3.4.4. En Üstünlük Derecesi Gösterenler.....	
2.3.5. Soru Zarfları.....	
2.4. Zamir.....	
2.4.1. Şahıs Zamirleri.....	
2.4.1.1. Şahıs Zamirlerinde Pekiştirme.....	
2.4.2. Dönüşlülük Zamirleri.....	

2.4.2.1. Dönüştürme Zamirlerinde Pekiştirme.....	
2.4.3. İşaret Zamirleri.....	
2.4.4. Aitlik Zamirleri.....	
2.4.5. Belirsizlik Zamirleri.....	
2.4.6. Soru Zamirleri.....	
2.5. Fiil.....	
2.5.1. İsimden Fiil Yapan Ekler.....	
2.5.1.1. -dA.....	
2.5.1.2. -lA.....	
2.5.1.3. -lAn < -lA-n.....	
2.5.1.4. -lAş < -lA-ş.....	
2.5.1.5. -Ar.....	
2.5.1.6. -A.....	
2.5.1.7. -r.....	
2.5.1.8. -An.....	
2.5.1.9. -Aş.....	
2.5.1.10. -I/-U.....	
2.5.1.11. -Ik.....	
2.5.1.12. -KIr/-KUr.....	
2.5.2. Fiilden Fiil Yapma Ekleri.....	
2.5.2.1. -a.....	
2.5.2.2. -l.....	
2.5.2.3. -t.....	
2.5.2.4. -ş.....	
2.5.2.5. -Dİr.....	
2.5.2.6. -n/ -In/ -Un.....	
2.5.2.7. -Ar.....	
2.5.2.8. -r.....	
2.5.2.9. -z.....	
2.5.2.10. -gır.....	
2.5.2.11. -gİz.....	
2.5.2.12. -k.....	

2.5.2.13. -mA.....	
2.5.3. İsim-Fiiller.....	
2.5.3.1. -İş.....	
2.5.3.2. -mA.....	
2.5.3.3. -mAk/-max.....	
2.5.4. Sıfat -Fiiller.....	
2.5.4.1. -Ar.....	
2.5.4.2. -mİş.....	
2.5.4.3. -mAz.....	
2.5.4.4. -An /-GAn.....	
2.5.4.5. -Dİk.....	
2.5.4.6. -GAn soñ.....	
2.5.4.7. -AcAk.....	
2.5.5. Zarf Fiiller.....	
2.5.5.1. -A.....	
2.5.5.2. -Ar.....-mAz.....	
2.5.5.3. -mAdAn.....	
2.5.5.4. -mAzdAn evvel.....	
2.5.5.5. -b/-İb.....	
2.5.5.6. -ArAk.....	
2.5.5.7. -InCA.....	
2.5.5.8. -ken.....	
2.5.5.9. -dİk Sıfat-Fiil Ekinden Yapılan Zarf- Fiiller.....	
2.5.5.9.1. -dİktA.....	
2.5.5.9.2. -DİkCAz.....	
2.5.5.9.3. -DİglAn/-DİglInAn.....	
2.5.5.10. -Gan Sıfat-Fiil Eki İle Yapılan Zarf-Fiil Ekleri.....	
2.5.5.10.1. -GAnInEn.....	
2.5.5.10.2. -GanCA/ -GancAk/ -GancAz.....	
2.5.5.10.3. -GAndA.....	
2.5.5.10.4. -Gan sayın.....	
2.5.6. Şahıs Ekleri.....	
2.5.6.1. Şahıs Zamiri Menşeli Şahıs Ekleri.....	
2.5.6.2. İyelik Eki Menşeli Şahıs Ekleri.....	
2.5.6.3. Emir Kipiyle Kullanılan Şahıs Ekleri.....	

2.5.7. Fiil Çekimi.....	
2.5.7.1. Bildirme Kipleri.....	
2.5.7.1.1. Şimdiki Zaman Kipi.....	
2.5.7.1.2. Gelecek Zaman Kipi.....	
2.5.7.1.3. Bilinen Geçmiş Zaman Kipi.....	
2.5.7.1.4. Öğrenilen Geçmiş Zaman Kipi.....	
2.5.7.1.5. Geniş Zaman Kipi.....	
2.5.7.2. Tasarlama Kipleri.....	
2.5.7.2.1. Şart Kipi.....	
2.5.7.2.2. İstek Kipi Çekimi.....	
2.5.7.2.3. Gereklilik Kipi.....	
2.5.7.2.4. Emir Kipi.....	
2.5.8. Birleşik Kipli Fiiller.....	
2.5.8.1. Birleşik Kipli Fiillerin Hikâyesi.....	
2.5.8.1.1. Şimdiki Zaman Kipinin Hikâyesi.....	
2.5.8.1.2. Gelecek Zaman Kipinin Hikâyesi.....	
2.5.8.1.3. Bilinen Geçmiş Zaman Kipinin Hikâyesi.....	
2.5.8.1.4. Öğrenilen Geçmiş Zaman Kipinin Hikâyesi.....	
2.5.8.1.5. Geniş Zaman Kipinin Hikâyesi.....	
2.5.8.1.6. Şart Kipinin Hikâyesi.....	
2.5.8.1.7. İstek Kipinin Hikâyesi.....	
2.5.8.1.8. Gereklilik Kipinin Hikâyesi.....	
2.5.8.2. Birleşik Kipli Fiillerin Rivayeti.....	
2.5.8.2.1. Şimdiki Zaman Kipinin Rivayeti.....	
2.5.8.2.2. Gelecek Zaman Kipinin Rivayeti.....	
2.5.8.2.3. Öğrenilen Geçmiş Zaman Kipinin Rivayeti.....	
2.5.8.2.4. Geniş Zaman Kipinin Rivayeti.....	
2.5.8.2.5. Şart Kipinin Rivayeti.....	
2.5.8.2.6. İstek Kipinin Rivayeti.....	
2.5.8.2.7. Gereklilik Kipinin Rivayeti.....	
2.5.8.3. Birleşik Kipli Fiillerin Şartı.....	
2.5.8.3.1. Şimdiki Zaman Kipinin Şartı.....	
2.5.8.3.2. Gelecek Zaman Kipinin Şartı.....	
2.5.8.3.3. Bilinen Geçmiş Zaman Kipinin Şartı.....	

2.5.8.3.4. Öğrenilen Zaman Kipinin Şartı.....	
2.5.8.3.5. Geniş Zaman Kipinin Şartı.....	
2.5.8.3.6. Gereklilik Kipinin Şartı.....	
2.5.9. Ek Fiil (İmek fiili).....	
2.5.9.1. Geniş Zaman (Şimdiki Zaman) Kipi.....	
2.5.9.2. Bilinen Geçmiş Zaman Kipi.....	
2.5.9.3. Öğrenilen Geçmiş Zaman Kipi.....	
2.5.9.4. Şart Kipi.....	
2.5.9.5. Ek Fiilde Olumsuzluk.....	
2.5.9.6. Ek Fiilde Soru.....	
2.5.9.7. Ek Fiilde Olumsuz Soru.....	
2.5.10. Kuvvetlendirme ve ihtimal.....	
2.5.11. Birleşik Fiiller.....	
2.5.11.1. Bir İsimle Bir Yardımcı Fiilden Oluşanlar.....	
2.5.11.1.1. et-.....	
2.5.11.1.2. eyle-.....	
2.5.11.1.3. ol-.....	
2.5.11.1.4. ver-.....	
2.5.11.1.5. gel-.....	
2.5.11.1.6. Diğer Fiillerle Oluşanlar.....	
2.5.11.2. Bir Sıfat-Fiille Bir Yardımcı Fiilden Oluşanlar.....	
2.5.11.2.1. Öncelik Fiilleri (-miş ol)	
2.5.11.2.2. Niyet Fiilleri (-AcAk ol-, IcI ol-, AsI ol-, ImsAr ol-).	
2.5.11.3. Bir Zarf -Fiille Bir Fiilden Oluşanlar.....	
2.5.11.3.1. Yeterlilik Fiilleri.....	
2.5.11.3.2. Tezlik Fiilleri.....	
2.5.11.3.3. Süreklilik Fiilleri.....	
2.5.11.3.4. Uzaklaşma Fiilleri.....	
2.5.11.4. İkili Birleşik Fiiller.....	
2.5.11.5. Anlamca Kaynaşmış ve Deyimleşmiş Birleşik Fiiller.....	
2.6. Bağlaçlar.....	
2.6.1. Buldukları Yerlere ve Üstlendikleri İşlevlere Göre Bağlaçlar.....	
2.6.1.1. Sıralama Bağlaçları.....	
2.6.1.1.1. İle Bağlacı.....	

2.6.1.1.2. Dahi Bağlacı.....
2.6.1.1.3. Ve Bağlacı.....
2.6.1.1.4. Hem.....Hem Bağlacı.....
2.6.1.1.5. Ne.....Ne Bağlacı.....
2.6.1.1.6. Da.....Da Bağlacı.....
2.6.1.1.7. Olsun.....Olsun Bağlacı.....
2.6.1.2. Denkleştirme -Karşılaştırma - Seçme Bağlaçları.....
2.6.1.2.1. Ya bağlacı.....
2.6.1.2.2. Ya.....Ya Bağlacı.....
2.6.1.2.3. Ya da Bağlacı.....
2.6.1.2.4. Yahut Bağlacı.....
2.6.1.3. Pekiştirme Bağlaçları.....
2.6.1.3.1. Da Bağlacı.....
2.6.1.3.2. Bile Bağlacı.....
2.6.1.3.3. Ém Bağlacı.....
2.6.1.3.4. İse Bağlacı.....
2.6.1.3.5. Ki Bağlacı.....
2.6.1.4. Nöbetleşme Bağlaçları.....
2.6.1.4.1. Bir.....Bir Bağlacı.....
2.6.1.4.2. Bir Tarafdan.....İkinci Tarafdan Bağlacı.....
2.6.1.4.3. Kimi.....Kimi Bağlacı.....
2.6.1.4.4. Kimer.....Kimer.....
2.6.1.4.5. Kimerleri.....Kimerleri Bağlacı.....
2.6.2. Cümle Bağlayıcısı Niteliğindeki Bağlaçlar.....
2.6.2.1. “Açıklama” Bildiren Cümle Bağlayıcıları.....
2.6.2.2. “Sonuç” Bildiren Cümle Bağlayıcıları.....
2.6.2.3. “Üsteleme” Bildiren Cümle Bağlayıcıları.....
2.6.2.4. “Neden” Bildiren Cümle Bağlayıcıları.....
2.6.2.5. “Zıtlık” Bildiren Cümle Bağlayıcıları.....
2.6.2.6. Daha Başka İşlevlerde Kullanılan Cümle Bağlayıcıları.....
2.7. Ünlemler.....
2.7.1. İçe Dönük Ünlemler.....
2.7.1.1. Acı Duyma, Acıma İşlevinde Olan Ünlemler.....
2.7.1.2. Beğenme, Takdir İşlevinde Olan Ünlemler.....

2.7.1.3. Alay Etme, Küçümseme İşlevinde Olan Ünlemler.....	
2.7.1.4. Sevgi, Şefkat, Sevinç, Mutluluk İşlevinde Olan Ünlemler....	
2.7.1.5. Bıkkınlık, Usanma, Can Sıkıntısı, Karamsarlık Ve Memnu- niyetsizlik Bildiren Ünlemler.....	
2.7.1.6. Hatırlama, Hatırlatma, Hayret, İhtimal, Tahmin, İmrenme, Merak Bildiren Ünlemler.....	
2.7.1.7. Özlem, İstek, Arzu, Israr, İtiraz Bildiren Ünlemler.....	
2.7.1.8. Kızgınlık, Sitem, Öfke, Nefret Bildiren Ünlemler.....	
2.7.1.9. Korku, Heyecan, Uyarı, Çekinme Bildiren Ünlemler.....	
2.7.1.10. Şaşkınlık Duygusu Bildiren Ünlemler.....	
2.7.1.11. Pişmanlık, Özür Dileme, Rica, Yalvarma, Rahatlama, Sa- kinleştirme Bildiren Ünlemler.....	
2.7.1.12. Karşı Çıkma, Tehdit Bildiren Ünlemler.....	
2.7.1.13. Telaş Bildiren Ünlemler.....	
2.7.1.14. Yönelme, Teşvik Bildiren Ünlemler.....	
2.7.1.15. Üzüntü Bildiren Ünlemler.....	
2.7.1.16. Pekiştirme İşlevindeki Ünlemler.....	
2.7.2. Dışa Dönük Ünlemler.....	
2.7.2.1. Seslenme (Hitap) Ünlemleri.....	
2.7.2.2. Gösterme Ünlemleri.....	
2.7.2.3. Sorma Ünlemleri.....	
2.7.2.4. Cevap Verme, Onaylama, Kabullenme Bildiren Ünlemler.	
2.7.2.5. Olumsuzluk, Red, İnkâr Anlatımında Olan Ünlemler.....	
2.7.3. Ses Yansımaları (Ses Taklidi) Ünlemler.....	
2.8. Edatlar.....	
2.8.1.1. Aitlik ve İlgili Olma İlişkisi Kuranlar.....	
2.8.1.2. Benzerlik, Tıpkılık, Denklik İlişkisi Kuranlar.....	
2.8.1.3. Belirtme Yoluyla Başkalık İlişkisi Kuranlar.....	
2.8.1.4. Beraberlik Veya Vasıta İlişkisi Kuranlar.....	
2.8.1.5. Miktar ve Derece İlişkisi Kuranlar.....	
2.8.1.6. Uygunluk, Denklik Nispet İlişkisi Kuranlar.....	
2.8.1.7. Sebep, Maksat, Gaye, Hedef İlişkisi Kuranlar.....	
2.8.1.8. Yön Gösterme İlişkisi Kuranlar.....	
2.8.1.9. Öncelik, Sonralık ve Zaman İlişkisi Kuranlar.....	

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

KELİME GRUPLARI VE CÜMLE

3.1. Kelime Grupları.....	
3.1.1. Tekrar Grubu.....	
3.1.2. İyelik Grubu.....	
3.1.3. İsim Tamlaması.....	
3.1.3.1. Belirtili İsim Tamlaması.....	
3.1.3.2. Belirtisiz İsim Tamlaması.....	
3.1.4. Sıfat Tamlaması.....	
3.1.5. Unvan Grubu.....	
3.1.6. Birleşik İsim.....	
3.1.7. Birleşik Fiil.....	
3.1.8. Bağlama Grubu.....	
3.1.9. Edat Grubu.....	
3.1.10. Ünlem Grubu.....	
3.1.11. Fiil Grubu.....	
3.1.11.1. İsim- Fiil Grubu.....	
3.1.11.2. Sıfat- Fiil Grubu.....	
3.1.11.3. Zarf- Fiil Grubu.....	
3.1.12. Kısaltma Grupları.....	
3.1.12.1. İsnat Grubu.....	
3.1.12.2. Uzaklaşma Grubu.....	
3.1.13. Birleşik Kelime.....	
3.2. Cümle.....	
3.2.1. Cümle Unsurları.....	
3.2.1.1. Yüklem.....	
3.2.1.2. Özne.....	
3.2.1.3. Nesne.....	
3.2.1.4. Yer Tamlayıcısı.....	
3.2.1.5. Zarf.....	
3.2.2. Cümle Çeşitleri.....	
3.2.2.1. Yapısına Göre Cümleler.....	
3.2.2.1.1. Basit Cümle.....	

3.2.2.1.2. Birleşik Cümle.....	
3.2.2.1.2.1. Şartlı Birleşik Cümle.....	
3.2.2.1.2.2. İç İçe Birleşik Cümle.....	
3.2.2.1.3. Bağlı Cümle.....	
3.2.2.1.3.1. Ki’li Bağlı Cümle.....	
3.2.2.1.3.2. Diğer Bağlama Edatlarıyla Kurulan Bağlı Cümleler.....	
3.2.2.1.4. Sıralı Cümle.....	
3.2.2.2. Yüklemin Türüne Göre Cümleler.....	
3.2.2.2.1. Fiil Cümlesi.....	
3.2.2.2.2. İsim Cümlesi.....	
3.2.2.3. Yüklemin Yerine Göre Cümleler.....	
3.2.2.3.1. Kurallı Cümle (Düz Cümle).....	
3.2.2.3.2. Devrik Cümle.....	
3.2.2.4. Anlamına Göre Cümleler.....	
3.2.2.4.1. Olumlu Cümle.....	
3.2.2.4.2. Olumsuz Cümle.....	
3.2.2.4.3. Soru Cümlesi.....	
3.3. Kelime Hazinesi.....	
SONUÇ	
METİNLER	
SÖZLÜK	
KAYNAKLAR	
ÖZGEÇMİŞ	

ÖNSÖZ

Yoğun olarak Kırım Yarımadasının Karasubazar, Kerç, Kefe, Solhat, Mangup bölgelerinde yaşamakta olan Kırımçaklar, Türk Dünyası içerisinde Musevî olmalarıyla dikkat çekerler. Kırımçak adına ilk defa resmî olarak 1859 tarihli Rus kaynaklarında rastlanmaktadır. 19. yy.'da bölgedeki diğer Musevîlerden ayırt edilmek için "Kırımçak" adının kullanıldığı anlaşılmaktadır.

Kırımçakların 1783'ten itibaren yapılan nüfus sayımlarında kayıtlara geçtiği bilinmektedir. 1941 sayımında yaklaşık 8000 olan Kırımçakların nüfusunu, 1959'da yaklaşık 1500-2000 olarak görüyoruz. 2. Dünya Savaşında Kırım, Almanlar tarafından işgal edildiğinde Musevî olan Kırımçaklar da Almanların soykırımına uğradılar. 16 Kasım-15 Aralık 1941 tarihleri arasında Simperfol ve Feodosiya'da 2604 Kırımçak Türkü kurşuna dizilerek öldürüldü. 17 Ocak 1942'de 486 Kırımçak gaz odasında ve Mayıs 1942'de de Kerç'te yaşayan Kırımçaklar kurşuna dizilerek öldürüldüler. Bu katliamlarda Rus, Ukrayna ve Kırım Tatar ailelerinin yanlarına sığınabilen Kırımçaklar kurtulabildi. Kurtulan Kırımçaklar, Amerika, Filistin, İsrail, Arjantin, Almanya, Rusya, Türkiye gibi ülkelere göç ettiler. Kırım'daki Kırımçaklar, bugün yaklaşık 500 kişi kadardır.

Bu Musevî Türklerin, 10. yy.'ın sonunda dağılan Hazarların bakiyeleri olduğu düşünülmektedir. Bunun en önemli delili de kullanmış oldukları dildir. Kırımçak Türkçesi fonetik özellikleri dikkate alındığında Kuzey-batı grubunda olmasına rağmen (Kumuk Türkçesi gibi) Oğuz özellikleri gösteren bir diyalekt olduğunu görmekteyiz. Kırımçak Türkçesini, Kıpçak özellikleri de olan Oğuz grubu diyalekti şeklinde tanımlayabiliriz.

Kırımçak Türkleri ve dilleri hakkında bildiklerimiz oldukça kısıtlıdır. Bu eksikliği imkânlar ölçüsünde gidermek amacıyla bu alanda çalışmaya karar verdik.

Eldeki mevcut metinlerden hareketle Kırımçak Türkçesinin Türk dili tarihindeki yerini ortaya koymaya çalıştık. Metne dayalı bir gramer çalışması yaptık. Eldeki mevcut Kırımçak Türkçesiyle yazılmış iki metnimize A ve B metni olarak isim verdik.

Tezde kullandığımız A ve B metni olarak isimlendirdiğimiz bu metinlerde fonetik, imla ve kullanılan alfabe bakımından bir takım farklılıklar vardır. Bu farklar, Kırımçak Türklerinin edebî dillerinin olmayışı, oturmuş bir imlâlarının olmaması, yazılı eserlerinin az olması veya bu eserlerin farklı coğrafi bölgelerde yazılmış olması gibi sebeplere dayandırılabilir.

Tezimizde A metni olarak gösterdiğimiz metin D. İ. Rebi, V. M. Lombrozo tarafından (Simperfol 2000) yayınlanmış Kırımçaklar adlı eserdir. Eser içerik olarak nazım ve nesir karışık olarak verilmiş Aşık Garip Masalı ve bu masalın dışında yedi bölümden oluşan komedi tarzı bir piyes ve iki şiirden oluşur. A metninde Kiril alfabesi kullanılmıştır. 168 sayfadan oluşan kitapta metinler önce Kırımçak Türkçesiyle ardından Rusça olarak verilmiştir. Kitabın sonunda birkaç Kırımçak fotoğrafı da yer alır.

Tezimizde B metni olarak isimlendirdiğimiz eser ise Kırım Devlet Neşriyatı Yayını olup 1930 yılında yayınlanmış olan "Kırımçak Mekteplerinin İkinci Sınıfına Mahsus Okuy Kıtayı" adlı eserdir. Kırımçak okullarının ilkökul 2. sınıfına ait ders kitabı olması sebebiyle, eğitici nitelikteki okuma parçaları ve bunlarla ilgili resimlerden oluşur. B metninin yazımında ortak Türk alfabesine benzeyen bir alfabe kullanılmıştır. B metni 155 sayfa ve bir de sonunda karşılıkları Rusça olarak verilmiş 549 kelimelik bir sözlükten oluşur. B metninin sonundaki bu sözlükten metnimizde olmayan kelimelerden parantez içinde (OS) kısaltmasıyla faydalanılmıştır.

D. İ. Rebi'ye ait, Kırımçak Tılı, Simperfol 1993, adlı 52 sayfalık kısa bir gramer kitabının sonunda yer alan 670 kelimelik sözlük kısmından (KS) kısaltması kullanılarak faydalanılmıştır.

Bir Kırımçaklıdan Kırım'da derlenmiş olan 540 kelimelik sözlükten ise (MD) kısaltması ile faydalanılmıştır.

R. A. Levi, T. İ. Trevgoda, L. M. Purim, Sekreti Kırımçakskoy Kuxni, Tavriya 2004, adlı eserin sonunda yer alan 163 kelimelelik sözlükten (CKK) kısaltması ile faydalanılmıştır.

İ. V. Açkinazi, Kırımçaki, İstorika-Étnograficeskiy Oçerk, Simperefol 2000, adlı eserin sonunda yer alan 21 kelimelelik genellikle İbranice olan kelimelerden (Kİ) kısaltması ile faydalanılmıştır.

V. İ. Filolenko' ya ait Kırımçak Etüdları, Türk Kültürü S. 352, Ağustos 1992 adlı makalede yer alan 11 kelimelelik İbranice kelimedenden (TK) kısaltması ile faydalanılmıştır.

Adı geçen sözlüklerin tamamının karşılıkları Rusça olarak verilmiştir. Rusça-Türkçe sözlükten bu kelimelerin tamamının karşılıkları bulunmuş, ancak bu sözlüklerden A ve B metninde yer almayan kelimelerden faydalanılmıştır.

Çalışmamız giriş, ses bilgisi, şekil bilgisi, söz dizimi metin ve sözlük bölümlerinden oluşmaktadır.

Çalışmamızın giriş bölümünde Kırımçakların kökeni, tarihî seyir içindeki maceraları, yaşadıkları coğrafî bölgeler, hayat tarzları, dinî inançları, dil ve edebiyatları hakkında bilgi verdik. Ardından Kırımçak Türkçesinin Gramerini elimizdeki mevcut metinlerden hareketle ortaya koymaya çalıştık. Örnekleri büyük ölçüde çalışmamızın son kısmında yer alan metinlerden vermeye çalıştık. Sözü edilen metinleri A ve B metni şeklinde isimlendirdikten sonra, her iki metni kendi arasında bölümlere ayırıp, (A1, A2, A3, B1, B2), daha sonra satır numarası verdik. Örneklerde parantez içindeki A ve B harflerinin yanındaki sayı metin numarasını ardından gelen rakam ise satır sırasını göstermektedir.

Gramer özelliklerini verirken Türk dili araştırmalarında genel kabul gören terimleri kullanmayı tercih ettik.

Ses bilgisi bölümünde kelimeler Türkçe ise, kelimelerin Eski Türkçedeki şekilleri verilmiştir. Eğer kelime başka dillerden alınmış ise o kelimelerin (Arapça, Farsça, İngilizce, Slavca, Rusça, İbranice, İtalyanca, Fransızca), aslî şekilleri verilmiş ve onların Kırımçak Türkçesiyle mukayesesi yapılarak ses değişimleri ortaya konmuştur.

Şekil bilgisi bölümünde metot ve tasnif bakımından Zeynep Korkmaz'ın Türkiye Türkçesi Grameri adlı eseri esas alınmıştır.

Söz dizimi bölümünde Leyla Karahan 'ın Türkçede Söz Dizimi -Cümle Tahlil-leri- adlı eser örnek alınmıştır.

Sözlük ise, metne dayalı bir sözlüktür. Metnimizdeki tüm kelimelerin anlaşılır olup olmasına bakılmaksızın, Türkçe karşılıkları verilerek, Kırımçak Türkçesinin söz varlığının ortaya çıkarılması hedeflenmiştir. Eğer kelimenin iki ya da üç farklı fonetik varyantı var ise bakınız anlamındaki bk. kısaltması ile gösterilmiştir. Sözlük bölümünde kelimenin yanında metinde geçtiği yeri bildiren metin ve satır numarası verilmiştir. Eğer kelimenin metinde geçtiği yerlere göre farklı anlamları var ise, bunlar da 1. 2. 3. şeklinde sıralanarak aynı madde başında verilmiştir.

Sözlüğe birleşik fiillerde alınmış olup, bunlardan deyim anlamı taşıyanlar, mecazî kullanım anlamındaki mec. kısaltması ile verilmiştir. Sözlük 6085 kelimedenden oluşmaktadır.

Sonuç bölümünde ise Kırımçak Türkçesinin, Türk Dili tarihi içerisindeki yeri verilmiştir.

Kısaltmalarda Türk Dil Kurumu'nun yayınladığı İmlâ Kılavuzu esas alınmıştır.

Bütün gayretlerimize rağmen yine de eksiksiz bir çalışma ortaya koyduğumuz iddiasında değiliz. Bu çalışmanın, Türk Dünyası ile ilgili araştırmalara küçük de olsa bir katkı sağlaması bizi mutlu edecektir.

Bu çalışmayı yaparken karşılaştığım güçlükleri aşmamda tavsiye ve telkinleriyle yol gösteren danışman hocam, Doç. Dr. Ahat Üstüner'e, konuyla ilgili tüm malzemeleri temin eden, çalışmam sırasında yardımlarını esirgemeyen diğer danışmanım Yrd. Doç. Dr. İsmail Doğan'a, katkı ve desteklerini hiç esirgemeyen hocam Prof. Dr. Ahmet Buran'a, sevgili kardeşim Yrd. Doç. Dr. Ercan Alkaya'ya, Kırımçak Türkçesiyle ilgili Rusça kaynaklardan yararlanmam hususunda yardımcı olan, Prof. Dr. Mısır Ahmedzade'ye, Lilia Alkaya'ya, Giriş bölümünde istifade ettiğim İngilizce kaynakların çevirisinde yardımcı olan P. Yb. Abdurrahman Gültekin'e, tezin yazımı aşamasında yardımcı olan Göktürk Durgun'a, İnci Kınıt'a ve F. Ahmet Esmez'e, teşekkür ederim.

Her sıkıntıma benimle beraber katlanmış olan benden manevî desteklerini hiçbir zaman esirgemeyen sevgili eşim Dr. A. Enis Güllüdağ'a, sevgili annem Aynur Akan'a, biricik çocuklarım Merve ve Kutluk Kaan Güllüdağ'a teşekkür etmeyi bir borç bilirim.

Tezimizde meydana gelmiş olabilecek muhtemel yanlışlık ve eksikliklerin alandaki ilk çalışma olması göz önünde tutularak bağışlanmasını umuyoruz.

Eserin Türklük âlemine ve Türklük bilgisi araştırmalarına faydalı olması dileğiyle.

KIRIMÇAK TÜRKÇESİ ALFABESİ	
A METNİNİN ALFABESİ	B METNİNİN ALFABESİ
А а	а а
Б б	в б
В в	ç c
Г г	с ç
ГЪ ğ	d d
Д d	e e
Е e	f f
З z	g g
И i	h h
Й y	x x
К k	b ı
КЪ q	i i
Л l	k k
ЛЪ í	q q
М m	o ğ
Н n	l l
НЪ ñ	m m
О o	n n
Ö ö	n n
П p	o o
Р r	o ö
С s	p p
Т t	r r
У u	s s
Û ü	ş ş
Ф f	t t
Х h	u u
ЧЪ c	y ü
Ч ç	v v
Ш ş	j y
Ы ı	z z
Э é	z ź

KISALTMALAR

- age. : Adı geçen eser
 agm. : Adı geçen makale
 agt. : Adı geçen tez
 Ar. : Arapça
 AÜ : Ankara Üniversitesi
 AÜ : Atatürk Üniversitesi
 Bas. : Basımevi

Bil.	: Bilimler
bk.	: Bakın
C.	: Cilt
çev.	: Çeviren
Dr.	: Doktor
DLT	: Divanü Lügâti't-Türk
DTCF	: Dil ve Tarih Coğrafya Fakültesi
EAT	: Eski Anadolu Türkçesi
Ed.	: Edebiyat
Ens.	: Enstitü
ET.	: Eski Türkçe
EÜ	: Erciyes Üniversitesi
Fak.	: Fakülte
Far.	: Farsça
Fr.	: Fransızca
FÜ	: Fırat Üniversitesi
Haz.	: Hazırlayan
hlk.	: Halk ağzı
HÜ	: Hacettepe Üniversitesi
İbr.	: İbranîce
İng.	: İngilizce
İÜ	: İnönü Üniversitesi
İÜ	: İstanbul Üniversitesi
K	: Konson
KB	: Kutadgu Bilig
KB	: Kültür Bakanlığı
MEB	: Milli Eğitim Bakanlığı
Mec.	: Mecazî
Mog.	: Moğolca
M.Ö.	: Milâttan Önce
M.S.	: Milâttan Sonra
Prof.	: Profesör
Rus.	: Rusça

- s. : Sayfa
S. : Sayı
Sl. : Slavca
Sos. : Sosyal
TDAV : Türk Dünyası Araştırmaları Vakfı
TDAY : Türk Dili Araştırmaları Yıllığı
TDED : Türk Dili Edebiyatı Dergisi
TDK : Türk Dil Kurumu
TKA : Türk Kültürü Araştırmaları
TKAE : Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü
TTK : Türk Tarih Kurumu
TÜ : Trakya Üniversitesi
V : Vokal
vb. : ve benzeri
Yay. : Yayınları
Yun. : Yunanca
Yük. : Yüksek
yy. : Yüzyıl

TEZDE KULLANILAN ESER KISALTMALARI

- TDÜA** : Türk Dili Üzerine Araştırmalar, Zeynep Korkmaz, C. 1- 2, TDK Yay: 629, Ankara 1995
- ETG** : Eski Türkçenin Grameri, A. Von Gabain, çev. Mehmet Akalın, TDK Yay: 532, Ankara 1988
- TDB** : Türk Dil Bilgisi, Muharrem Ergin, Bayrak Yay, İstanbul 1993
- KTYE** : Kırım Tatarcasında Yapım Ekleri, İlhan Çeneli, çev. Mustafa Argunşah, TDK Yay: 677, Ankara 1997
- TTG** : Türkiye Türkçesi Grameri (Şekil Bilgisi), Zeynep Korkmaz, TDK Yay: 827, Ankara 2003
- (A)** : D. İ. Rebi- V. M. Lombrozo, Simperefol 2000
- (B)** : Qırımçaq Mektebelerinin Ekıncı Sınıfına Mahsus Oquv Kıtabı, Qırım Devlet Neşriyatı Yay., 1930
- (OS)** : Oquv Kıtabı adlı kitabın sonundaki sözlük
- (MD)** : Bir Kırımçaklıdan derlenmiş olan sözlük
- (KS)** : Kırımçax Tılı, D. İ. Rebi, Simperefol 1993
- (CKK)** : Sekreti Kırımçaksıoy Kuxni, R.A. Levi, T. İ. Trevgoda, L. M. Purim, Tavriya 2004
- (Kİ)** : Kırımçaki, İstorika-Étnografişeskiy Oçerk, İ. V. Açkinazi, Simperefol 2000
- (TK)** : Türk Kültürü, V. İ. Filolenko, Kırımçak Etüderi, çev. Hacı Necefoğlu, Ali Haydar Bayat, S. 352, yıl : 30, Ağustos 1992

GİRİŞ

KIRIMÇAKLAR

Kırımçakların oluşumu 13-14. yy'da etnik bir grup olarak Kırım yarımadasında başlar ve 19. yy'ın sonuna kadar geçen süreçte tamamlanır. Alman askerleri 1941 tarihinde Kırım'a girince Yahudîlerden önce Kırımçaklar'ı öldürmeye başlamışlardır. Savaş sırasında 5500 Kırımçak ölmüştür ve bu sayı aşağı yukarı tüm Kırımçakların % 70'idir. Ancak önceden Tatar veya Rus nüfus cüzdanları olan veya kayıtları yapılmayanlar kurtulabildiler. Bazı Kırımçaklar farklı insanlarla evlenerek etnik kimliklerini kaybetmeye çalışmışlardır. Kaçıp kurtulabilenler ise, değişik bölgelere göçmüşlerdir. Bu bakımdan tarihî seyir içinde farklı coğrafyalarda yaşam mücadelesi sürdüren Kırımçakların dillerinde de beraber yaşadıkları kültürlerin etkisi olmuştur. Kırımçaklar; bugün sayıları gittikçe azalan ve yok olmaya doğru giden bir toplum haline gelmiştir. Ancak, bu toplum Türk milletinin bir parçasıdır ve kültür değerlerinin korunması gerekmektedir. Kırımçakların kökeni, tarihî maceraları yaşadıkları coğrafi bölgeler yaşama biçimleri, adet ve inanışları, dilleri hakkında bilgilerimiz yok denecek kadar azdır. Bu bakımdan sözü edilen hususlarda bilgi vermeye çalışacağız:

1. Kırımçak Adı

Kırımçaklar, tarihte Kırım'ı vatan tutmuş olup bugün çoğunluğu Kırıda yaşamaktadır. Kırmımlı Musevîler olarak da bilinen Kırımçaklar asıl adını Kırım yarımadasından alır.¹ Kırımçak kelimesinin anlamı ve etimolojisi üzerine çeşitli çalışmalar yapılmıştır.²

Kırımçaklar kelimesinin halk arasında ne zaman kullanılmaya başlandığı tam olarak tespit edilememekle beraber, büyük ihtimalle, 16. yy.'da Kefe'nin dindar toplu-mundaki mezhep ayırımından sonra başlamıştır.³

Türk Ansiklopedisinde Kırım kelimesinin, Arapçadaki "uhud" yani hendek kelimesinden türediği ve "müstahkem mevki" anlamına geldiği belirtilmektedir.⁴

Kıpçak, Kırımçak, Kolançak kelimelerinin sonundaki "çak" sözü, bu civarda yaşayanlar anlamındadır.⁵ Kırımçak teriminin esası Kırım + Türkçe küçültme anlamı ifade

¹ The Crimean Jews, The Red Book of the Peoples of the Russian Empire, http://www.eki.ee/books/redbook/eecrimean_jews.shtml

² The Crimean Jews, **agm.**, s. 2

³ Victor Lombrozo, "Krymchaks, pople born in Crimea", 6 July 2000, Simferopol

⁴ www.orkun.com.tr/asp/arsiv.asp

eden çak, Kırım sakini, Kırırnda oturanlar anlamındadır. Halen Kırımçaklar kendilerini Kırımçak olarak adlandırırılar.⁶

Kırımçaklar, 1818'de İmparator I. Alexander'a yazdıkları mektupta kendilerini "Karasubazar'dan İsrail'in çocukları" şeklinde tanımlamışlardır.⁷ Kırımçaklardan ilk defa yazılı olarak bu mektupta bahsedilmiştir.

Bu mektupta kendilerini 1813'te taundan (veba hastalığı), 1815'te selden zarar görmüş küçük ve fakir Kırımçak halkı olarak takdim ederler. Resmî olarak Kırımçak terimine Rogatlık kolonisinin Kırımçak çiftçileri ve Karasubazar sakinlerinin vergiden muaf tutulmaları ile ilgili Vezirler Kabinesinin 18 Ağustos 1859 tarihli emirnâmesinde de tesadüf olunur.⁸

Kırımçak isminin kullanımı oldukça geç ortaya çıkmıştır. Bunun nedeni ise etnik tarihlerinin özellikleri ile ilgilidir. Rusya'nın Kırım'ı fethinden önce Yahudiler, Kırım Tatarlarının hala kullandığı Tatarca adını kullanıyorlardı. Ana dillerinde de Kırımçaklar kendilerini bu şekilde adlandırıyorlardı. Sadece Yahudi mezhepleri arasındaki farkların işaret edilmesi gerektiğinde grupların adları kullanılırdı: Rabbaniler, Karaylar gibi. 19. yy.'ın ilk yarısında Kırım'daki Rus yetkililer, Kırımçaklarla, daha yüksek etnik statüleri olan Karaylar arasında bir ayırım yapma ihtiyacı duydular. Kırımçakları işaret etmek için değişmez bir kelime henüz üretilmemiştir. Rus resmî etnik dokümanlarında Kırımçaklar için farklı isimler kullanılmıştır: "Yahudi-Rabbinler" (1832), "Karasubazar Yahudileri" (1832), "Yahudi Talmudistler" (1833), "Yahudi Rabbanistler" (1833), "Kırım Yahudileri" (1844), "Tatar Yahudileri" veya "Türk Yahudileri" gibi. 19. yy.'ın ortasında, bu da yeterli olmadı ve yetkililer, Kırım'da daha fazla süre kalan ve Tatarca konuşan bu Yahudilerle, Yidiş (İbranîce ile karışık bir Alman lehçesi) konuşan ve yarımadaya yeni gelen Aşkenazi Yahudileri arasında bir ayırım yapma ihtiyacı duydular. 1856'da "Kırımçak" ismi "Yahudi-Kırımçaklar" biçimiyle bu Yahudi grubu işaret etmek maksadıyla ilk kez resmî bir dokümanda yer aldı.

⁵ Halk adı olarak Kıpçak (Arap dilindeki Kıpçak, Rus diline zlopouçniy) "yaramaz" anlamında kullanılır. Metin Karaörs, "Eski Türklerde ve Kırırnda Semboller", **Türkler**, Yeni Türkiye Yay., Ankara 2002, s. 165

⁶ The Crimean Jews, **agm.**, s. 2

⁷ www.family.askinazy.com

⁸ V. I. Filolenko, "Kırımçak Etüdleri", çev. Hacali Necefoğlu - Ali Haydar Bayat, **Türk Kültürü**, S. 352, Ağustos 1992, s. 474, İ. S. Kaya, **Po Povodu Odnoy Kırımçakskoy Rukopisi, İzv. Tvriç. Obş. Ark. i Etnografii**, C. 1, Simperefol, 1927, s.101

Daha sonra daha kısa olan “Kırımçaklar” ağır bastı. 18. yy.’ın sonlarında ve 19. yy.’ın başlarında Kırımçaklar kendileri de bu ismi kullandılar.⁹

Yahudilerin bütün milletleri kendi neslinden türemiş göstermek gibi bir temayülleri vardır.¹⁰ Bu nedenle çeşitli kavimlerin isimlerini Yahudi adıyla beraber anarak onları kendilerin en türemiş gibi göstermeye çalışmışlardır.

Belgeler ilk olarak 1859’dan itibaren Kırımçaklardan bahseder. Aynı kaynaklar onların yalnızca Tatar dilini konuşabildiklerini iddia eder. 18. yy.’ın sonunda Rusya, Kırım ilhak ettikten sonra Kırımçaklar iyice tanınmaya başlanır. 19. yy.’ın ortalarında bölge Musevî nüfusunun sayıca çoğu Musevî göçmenlerden oluşmakla beraber, artık Kırımçaklar da kendi isimleriyle anılmaktadır. Kırım hanlığı zamanındaki tarihi belgelerde Kırımçaklar hep, Yahudiler diye adlandırılırdı. V. Chernin’e göre Kırım Tatarları da Kırımçaklar adını kabul etmektedirler.¹¹

Kırımçak adının 1859’da görülmesine rağmen etnik teşekkülünün 13-14. yy.’da başlayıp, 19. yy.’da tamamlanması dikkat çekicidir.¹²

Bize göre Kırımçakların bu ülkenin yerleşik halkından oldukları isimleriyle de doğrulanmaktadır. Günümüzde Kırım’ın bu yerli Musevîleri problemleri aydınlatmak için özel bir ilgi odağı oluşturarak, araştırmacıların dikkatini çekmektedir.

2. Köken

Bize göre, Kırımçakların tarihi oluşum sürecinde, etnik yapısının temelini Hazar bakiyesi Türk grupları oluşturmaktadır. Fakat, Hazarların da kökeninin Türk olup olmadığı konusunda bir takım tartışmalar vardır. Bu yüzden önce Hazarların kökeni hakkında bilgi vermek gerekir.

Hazarlar, Sabirlere, Göktürlere ve Suvarlara bağlanmak istenmelerine rağmen, onlar çok eski zamanlardan beri ayrı bir boy olarak var olmuşlardır. Ancak onlar, Hazar Devleti kurulmadan önceki devirlerde fazla etkili olmadıklarından, tabî oldukları hakim zümrelerin yönetimi altında uzun süre yaşamış ve bu hakim zümrelerin adları ile anılmışlardır. Güçlenerek siyasî bir varlık haline gelince, kendi isimlerini duyurarak Hazar adı ile tarih sahnesine çıkmışlardır.¹³

⁹ www.family.askinazy.com

¹⁰ A. Zeki Velidî Togan, **Umumî Türk Tarihine Giriş**, Enderun Yay., İstanbul 1981, s. 20

¹¹ The Crimean Jews, **agm.**, s. 2

¹² İsmail Doğan, “Kırımçak Türkçesiyle İbrani Yazılı Bir Cönk”, **Millî Folklor**, S. 50, 2001 Yaz, s. 40-44

¹³ Şaban Kuzgun, **Hazar ve Karay Türkleri**, Ankara 1993, s. 50

Dünyada halen Hazar adı ile anılan bir millet veya topluluk mevcut değildir. 6-11. yy.'lar arasında yaşadıkları ve büyük bir devlet kurdukları kesinlikle bilinen Hazarların, hiçbir iz ve eser bırakmadan tarih sahnesinden silinmiş olması mümkün değildir. Dolayısıyla onların devamı ve mirasçıları sayılabilecek bir topluluğun dünyada var olması gerekir. Bu varis topluluğu öncelikle eski Hazar devleti sınırları içinde aramak gerekir. Kırım ve Kafkasya ise Hazar Devletinin alanıdır.¹⁴ Bize göre bu topluluğun varisçilerinden birisi de Kırımçak Türkleridir.

Hazar kültür muhitinin devamı Karaçaylar, Balkarlar, Tatlar, Kafkas Dağlıları ve Karaylar arasında aranmıştır. Bazı türkologlar tezini teyit etmek için günlerin isimlendirilmesinde belgeler aramıştır. Karaylarda gün isimleri, eski Türk, Hristiyan, Müslüman ve Tevratî izlerini muhafaza etmiştir. Karay dilinde Pazar ve Pazartesi kutsal gün ve kutsal gün ertesi anlamına gelen yeh-kün, yeh-başkün ile ifade edilir. Troki Karaycasında, cuma “baraski” Halicz Karaycasında ise “ayne” ile ifade edilir. Çuvaşlarda cuma “ernekün” anlamındadır. Tevratî unsur; şabat kün (cumartesi) Kumanlarda ve tüm Kafkas Türk gruplarında (Kumuklar, Karaçaylar, Balkarlar) ve Çuvaşlarda şemat, şumat şeklinde görülür.¹⁵

İbn’ul Fakih’in, Kitab-ı Buldan adlı eserinde “Hazarların hepsi Yahudidir, ancak onlar, yakın zamanda Yahudiliği kabul etmişlerdir” ifadesine dayanarak Dunlop, Koestler, Kutschera, gibi bazı yazarlar, Doğu Avrupa Yahudilerini Hazarlara bağlamaya çalışırlar.¹⁶

Doğu Avrupa Yahudilerinin menşeinin Hazarlar olduğunu iddia edenler, Yahudi Hazarların kendi dillerini unutarak Slavca konuşmaya başladıklarını, bugünkü Doğu Avrupalı Yahudilerin konuştuğu dil olan Yidişçe’deki, Slavca kelimelerin, Hazar Yahudilerinden gelmiş olduğunu ileri sürmektedirler.¹⁷ Bir toplumun, kendi dilini tamamen unutup, başka bir dil konuşmaya başlamasındansa, kendi şivesine yakın, aynı dilin başka bir şivesini konuşması her halde akla daha uygundur.

Hazar Devleti yıkıldıktan sonra o bölgeye Oğuz ve Peçeneklerin yanı sıra büyük ölçüde Kıpçak Türkü yerleşmiştir.¹⁸ İki asır kadar Kıpçakların hakimiyeti altında kalan Hazarlar kendi dillerini terk ederek Kıpçak lehçesini konuşmaya başlamış olmalıdır.¹⁹

¹⁴ Şaban Kuzgun, “Hazarlar ve Karaylar”, **Yeni Türkiye, Türk Dünyası Özel Sayısı II**, Temmuz-Ağustos, Yıl 3, S. 16, Yeni Türkiye Yay., Ankara 1997, s. 1713

¹⁵ Çağatay Bedî, “Hazar Kültürü ve Varisleri”, **TTK Belleteri**, C. 37, S. 107, Temmuz 1963, s. 481

¹⁶ Şaban Kuzgun, **age.**, s. 142

¹⁷ Şaban Kuzgun, **age.**, s. 161

¹⁸ Ahmet Gökbel, **Kıpçak Türkleri**, Ötüken Yay, İstanbul 2000, s. 42

¹⁹ Şaban Kuzgun, **age.**, s. 161

Hazar Türklerini, Yahudiliğin birçok esaslarını kabul etmediklerinden, Yahudilik dışında tutulduklarından onları Yahudi saymak ve Yahudi cemaati içinde görmek yanlıştır. Zaten İsrail de onları Yahudi cemaati içinde görmez.²⁰

Hazarların Musevîliği kabul edişini, çok mübalağalı bir şekilde büyütme sureti ile Doğu Avrupa Yahudilerini Hazarlara bağlamak isteyenlerin yanıldıkları en büyük nokta Hazar halkının bütününün veya büyük çoğunluğunun Musevîliği kabul etmiş oldukları görüşüdür. Aslında Hazarlardan çok az kimse Yahudiliği kabul etmiştir. Siyasî sebeplerle Yahudiliğin kabul edilmiş olması bir yana, Yahudiliği kabul edenlerin sayısı da oldukça azdır.²¹

Hazarlar menşeye itibariyle Türk olup, Orta Asya'dan geldikleri muhakkaktır.²² Hazar bölgesinde yapılan kazılar sonucunda, ortaya çıkan malzemeler arasında Orta Asya kökenli kılıçlar, baltalar vb. kültür malzemeleri bulunmuştur. Bu durum, Hazarların Karadeniz ile Hazar Denizi arasındaki bölgeye Orta Asya'dan geldiklerini ve onların Türk menşeli olmalarının gerekliliğini gösterir.²³

8. yy. Çin ve Bizans kaynakları Hazarlardan “Türk-Hazar” adıyla bahseder.²⁴ İbn Al-Fağih'te beynelminel ticaret maddeleri arasından “Hazar süngüler, Hazar atları” sayılmıştır. Yunanlılardan Strabon ve Latin müellif Plinius Doğu Avrupa'da, Edil ve Hazar'ın şarkında, Çin sınırlarına kadar uzanan sahalarda, ne gibi kavim ve kabileler yaşadığını bize nakletmiştir. Gerçekten bu Yunan Latin eserlerinde adı geçen kabile isimlerinden pek çoğu malûm Türk uruk isimlerinden ibarettir. Bunların arasında (Khazar) Hazarlar da vardır.²⁵

Hazarların devlet sistemleri ve bilinen dil kalıntıları bütünü ile Türk özelliği göstermektedir. Hakan Yusuf'un mektubuna göre, Hazar Hakanlarının, İbranîce isimlerinden ayrı olarak öz Türkçe isimleri de vardır. Bu durum onların Türk menşeli olduklarını açıkça gösterir. Bazı araştırmacıların Hazarları Sabirlere, Göktürlere veya Suvarlara bağlamak

²⁰ Hikmet Tanyu, **Tarih Boyunca Yahudiler ve Türkler**, İstanbul 1976, s. 109

²¹ Şaban Kuzgun, **age.**, s. 142

²² Akdes Nimet Kurat, “*Kazan Hanlığı*”, **DTCF Dergisi**, XII/ 3-4, Eylül-Aralık 1974, s. 240-241, İsmail Doğan, **Doğu Avrupada'ki Göktürk (Runik) İşaretili Yazıtlar**, TDK Yay: 798 Ankara 2002, s. 21

²³ Şaban Kuzgun, **agm.**, s. 1714; Bahaeddin Ögel, **İslâmiyetten Önce Türk Kültür Tarihi**, Ankara 1988, TTK Yay., s. 228

²⁴ Şerif Baştav, **Atilla ve Hunları, Tarihte Türk Devletleri**, C. 1, Ankara 1987, s. 39; Ufuk Tavkul, “*Tarihi ve Etnik Yapısıyla Kafkasya*”, **Yeni Türkiye, Türk Dünyası Özel Sayısı II**, Temmuz-Ağustos Yıl 3, S. 16, Yeni Türkiye Yay., Ankara 1997, s. 1907

²⁵ A. Zeki Velidî Togan, **age.**, s. 415

istemelerine rağmen²⁶, biz onların çok eski zamanlardan beri eski bir Türk boyu olarak var olduklarını kabul ediyoruz.

Bugün sayıları milyonlarla ifade edilen Doğu Avrupa Yahudilerinin tamamının Hazarlardan geldiğini söylemek doğru değildir. Belki günümüzdeki Doğu Avrupa Yahudilerinde bir miktar Hazar kanı olabilir, ancak bu abartıldığı kadar yüksek oranda değildir.²⁷

Czortkover'in araştırmalarına göre, bugün yaşayan Karayların kafatası ölçüleri, Hazarların kafatası ölçüleri birbirine uymaktadır. Doğu Avrupa Yahudilerinde ise böyle bir benzerlik tespit etmek çok mümkün değildir.²⁸ Bilindiği gibi antropolojik özellikler etnik bakımdan belirleyici bir unsurdur.

Hazarların hakim sülalesi efsanevî Açına neslinden ve Göktürklerdendir.²⁹ Tarihçilerin büyük bir çoğunluğunun Türklerin bir boyu olarak kabul ettiği Hazarları, bazı batılı bilim adamları sonraları Türkleşmiş bir boy olarak göstermek istemişlerdir.³⁰ Hazar adının Türkçe bir kelime olması bir yana, eski Çin kaynaklarında Türk=Hazar (Tu-kuo Ko-sa) tabirinin geçmesi ve Hazarlarla çağdaş olan Arap kaynaklarının büyük bir kısmında onların Türk menşeli olarak takdim edilmesi, Hazarların Türklüğünü hiçbir şüpheye yer bırakmayacak şekilde ortaya koyar.³¹

Hazarları Türk olarak kabul edenler, onları Türk kabul etmeyenlerden kat kat fazladır. Hazarların Türk olduğunu söyleyen kaynaklar, ya Hazarların çağdaşlarıdır, veya onlara yakın çağda yaşamışlardır. Aksi görüş bildirenlerden bir kısmı, Hazarlarla çağdaş olmadığı gibi, onlarla aralarında uzun zaman aralığı vardır.³² Bu sebeple yanlış olmaları muhtemeldir.

Hazarlar; imparatorluğun tamamı olarak değil de, devletin kurucusu ve nüvesini teşkil eden bir boy olarak özbeöz Türktürler. Hazarlar konusunda Batılıların da kabul ettiği en kesin delil, Hazar Hakanı Yusuf'un Hasdai b. Şarput'a yazdığı mektuptur. Hakan Yusuf mektubunda kendi soy kütüklerini şöyle anlatmaktadır: "Atalardan kalma soy kütüklerine göre, Togarma'nın on oğlu vardı. Bunların soylarından Uygur, Dursu, Avar, Hun, Basila, Tarniak, Hazar, Zagora, Bulgur ve Sabirler gelmektedir. Biz yedinci oğul Hazar'ın soyundan

²⁶ Şaban Kuzgun, **agm.**, s. 1714

²⁷ Şaban Kuzgun, **agm.**, s. 1717

²⁸ Şaban Kuzgun, **age.**, s. 157

²⁹ A. Zeki Velidî Togan, **age.**, s. 157

³⁰ M. Artamanov, **The History of the Chazars**, Leningrad 1962, s. 521

³¹ Şaban Kuzgun, **agm.**, s. 1713-1719

³² Şaban Kuzgun, **age.**, s. 50

geliyoruz.” Mektupta bahsedilen Togarma Yafes’in oğlu olup soy kütüğü kitaplarına göre Türklerin babasıdır.³³

Büyük çoğunluğu Hazar asıllı olan, Kıpçakçanın farklı bir şivesini konuşan Kırımçaklar, asırlar boyu Kırım’da varlığını sürdürmeye muvaffak olmuştur. Bunlar büyük oranda Hazar kanı taşıyan, Hazarların etnik ve kültürel yönden varisleri olan insanlardır. Günümüzde Kırım’da yaşayan Kırımçak Türkleri, Kıpçak ve Hazarların karışımından ortaya çıkmış ve Hazar Yahudi dinini günümüzde de yaşatan bir Türk boyudur. Hazar devletinin yıkılmasından sonra Kafkaslara gelen Kıpçaklar Hazar unsurlarını içlerinde erittiler. Hazar kültürünün mirasçıları olarak Onların dil ve kültür verilerini bize Kırımçaklar ve Karaylar bildirir.³⁴

Eğer; Kırımçaklar; Hazarların torunları ise onların bugün Hazar dili ile konuşmaları gerekirdi, şeklinde düşünülebilir. O da Hazar devleti yıkıldıktan sonra Kıpçakların, Hazar ülkesine gelerek oraya iki yüz yıl egemen olmaları bu zaman zarfında, egemen topluluğun dili olan Kıpçak şivesinin Hazar topluluğu tarafından benimsenmesiyle mümkündür.

Rus tarihçileri de Karayların kesinlikle Sami ırkından olmadığını, Türk ırkından (Ural-Altay) olduğunu köklü belgelerle ortaya koymuşlardır. ABD, İngilizler, Fransızlar, Almanlar Hristiyan oldukları halde aynı ırktan olmadıkları gibi Müslüman birçok insan da Arap değildir.³⁵ O halde Musevîliği seçmiş olan Kırımçakların da Yahudi olmaları gerekmez.

Kırımçaklar da kendilerini Türk soyundan gelmiş olarak kabul ederler.³⁶ Kırımçaklar Hazar-Türk imparatorluğunun yegane canlı kanıtlarıdır.³⁷

Kırımçak toplumuna ait dokümanların, yazıların büyük bir kısmı savaşlarda kaybolmasına rağmen hala antik Kırımçak kitapları, (1839’da Karasubazar ve Kefe toplumlarından alınmıştır.) eski dekorlar, aletler, giysiler ve tarihi değeri olan diğer nesnelere St. Petersburg’da bulunur. Ancak şu ana dek araştırmalar yapmak için kullanılmasına izin verilmemiştir. Bu tip değerli malzeme, Hazarların tarihiyle direkt olarak bağlantılı olduğundan emin olunan Kırımçakların başlangıç noktası hakkında bilgiyle önemli derecede aydınlatılabilir. Bu bağlantı, bilim adamları tarafından iyi bilinen bir yazılı kaynakta da (bu

³³ Şaban Kuzgun, **age.**, s. 49

³⁴ Ufuk Tavkul, **agm.**, s.1908

³⁵ Hikmet Tanyu, **Türklerin Dini Tarihçesi**, Burak Yay., İstanbul 1998, s. 59

³⁶ Harun Güngör, “*Kırımçaklar, Kırım’ın Musevî Tatarları*”, **Türk Dünyası Tarih Dergisi**, S. 82, Ekim 1993, s. 13-14

³⁷ Yaşar Kalafat, “*Giraylar’dan Cemiloğlu’larına Günümüz Kırım’ı ve Kırım Tatar Türkleri Halk İnanç-ları*”, **Türk Dünyası Araştırmaları**, Sayı 116, Ekim 1998 s. 29

kaynak Karasubazar toplumunun kutsal kitabıdır) kısmen teyit ediliyor.³⁸ Eğer bu kaynaklar üzerinde çalışma yapılırsa, şüphesiz pek çok gerçek de su yüzüne çıkacaktır.

Kırımçakların tarihi, medeniyeti, kültürü, dili zamanında araştırılıp incelenmemiştir. Bu yüzden topluluk hakkında güvenilir, ilmî kaynaklardan ve belgeler-den mahrumuz. Bu konuda sadece tahminler ve nazariyelerle yetinilmektedir.

Kırımçakların kökenleri konusundaki farklı görüşleri tek tek inceleyelim:

Kırım'ın ilk Yahudi sakinleri Kiev'den göçmüşlerdir. Daha gerçekçi bir görünüşe göre ise Kırımçakların ataları, Romalıların Kudüs'ü fetihlerinden sonra (M.Ö. 63) Kırım'a göçmüşler ve çeşitli antik şehirlerde Yahudi kolonileri kurmuşlardır. Daha sonra Orta Çağda doğu menşeli Yahudilere Kafkasya'dan, Polonya'dan ve diğer Batı Avrupa ülkelerinden Yahudi toplulukları katıldılar.³⁹

İ. Kenesbay'a göre; Yahudiler M.S. 60 yıllarında Roma İmparatorluğu'nun idaresine girerler. Mabetleri M. S. 70 yılında Romalı kumandan Titus tarafından yıkılınca, Yahudiler vatanlarını terk ederek, dünyanın her tarafına yayılırlar. Kırımçaklar da 2000 yıl kadar önce Kudüs'teki mâbetleri düşmanlar tarafından yıkıldıktan sonra yer yüzüne dağılan Yahudilerin bir koludur. Diğer görüş ise, bunlar aslında Türk uluslarından biridir. Fakat mezkur Yahudiler Kafkas'lara ve Kırım'a göçünce onlarla olan kültürel alış veriş neticesinde Musevîliği kabul etmişler, Talmut'u kutsal kitap saymışlardır.⁴⁰ Bize göre her iki görüş oldukça dayanaksızdır.

S. Vaysenberg, Kırımçakların muhtelif menşeli eski Türk kavimlerinin, Kırım'a Doğu ve Batı ülkelerinden gelmiş Yahudilerle kaynaşıp karışması sonucunda ortaya çıkmış bir halk olduğunu düşünür. Antropolojik veriler sayesinde muayyen derecede Kırımçaklarla Hazarların bazı ilişkilerinden de söz edilebilir. Ancak, Kırımçak soyadlarının tahlili onların, Karaylara nispetle çok karışık etnik bir grup olduğunu gösterir.⁴¹

Kendisi de bir Kırımçak Türkü olan V. Lombrozo'ya göre; o zamanın gelenekleri göz önünde tutularak Kırımçakların çok çeşitli etnik yapısını şöyle açıklar:

“Kırımçakların köle ticaretine katıldıklarına dair kanıtlar var. O yüzden belli bir sebepten dolayı bu köleler ya satılmadılar ya da salıverildiler. Ya da “köleler bu toplumun üyeleri olmak şartıyla Musevîliği kabul edip özgür bırakıldılar. Çünkü Yahudi geleneklerine göre,

³⁸ Victor Lombrozo, *agm.*, s. 4

³⁹ V.İ. Filolenko, *agm.*, s. 474

⁴⁰ Musauli Kenesbay, “*Kırmılı Musevî Türkler, Kırımçaklar*”, çev. Aşur Özdemir, **AÜ, Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi**, S. 3, Erzurum 1995, s. 221

⁴¹ Musauli Kenesbay, *agm.*, s. 223

köleler köleliklerinin yedinci yılında salınırlardı. Kırımçaklar eğer etnik Yahudiler olsaydı er ya da geç evlerine memleketlerine dönerlerdi. Ancak böyle olmadı. Hazar, Musevî halkıyla birlikte kalıp etniğin genotipine çeşitlilik kattılar. O yüzden, denmelidir ki “Kırımçak halkının oluşumu 15. yy.’ın sonunda ana hatlarıyla tamamlanmıştır. Kırımçakların Kırım kökleri 1200 yıl evveline kadar gider. Ama araştırmacılar Rus dokümanlarında Kırımçakların ilk defa 1859 senesinde yer aldığını bildirir. Bu tarih, bazı tarihçiler tarafından Kırımçak etnik grubunun doğuşunu belirler. Aslında Türk gezgini Evliya Çelebi (1666’dan 1667’e) Solhat, Karasubazar, Kefe ve Mangup şehirlerinin nüfusunu anlatırken Yahudilerden bahsetmiştir ama Kırımçaklar hakkında hiçbir şey söylememiştir. Tarihçi Dubnov, araştırmacı A. Y. Ghidalovich ve R. H. Lepper’in 1914’te basılan “Suçun Tarihsel Gizi” adlı eserinde Mangup hakkında şunları yazar: “Mezarlığın bulunduğu alana dericilerin vadisi anlamına gelen “Taban Dere” denir. Yani Çünkü vadinin üst kısmında dağlara oyulu bir şekilde Kırımçakların dericilik yaptığı çukurlar vardır.” Gazeteci P. M. Liakub, Kırımçaklarla 1860’da karşılaşmış ve şöyle yazmıştır. “Kırımçakların varlığından sadece Kırımın yerlileri haberdardır. Tavrica eyaletinin sınırları dışında kimsenin duymadığı ve varlıklarından şüphelenmedikleri rahatlıkla söylenebilir. Sebep olarak da şöyle bir yorum yapar: İlk olarak, Kırımçakların dili, giydikleri, gelenek ve görenekleri Kırım Tatarlarınkine benziyor. İkinci olarak Rus hükümetinin her zaman tetikte olan ilgisini çekmek istemiyorlar. Böylelikle varlıklarından herhangi bir iz bırakma ihtimalinden sakınıyorlar. Kırımçaklar topluluk halinde yaşarken diğer insanlardan ayrı kalmamaya çalıştılar. Bunun için ise geçerli sebepleri vardır. Eğer devlet Yahudilere karşı bir politika uygulaysaydı, Kırımçaklar Yahudi olarak cezalandırılacaktı. Eğer Kırım Tatarlarına bir zorluk çıkarılacak olsaydı, Kırımçaklara da azınlık olarak haksızlık edilecekti. Çünkü Türkçe konuşuyorlardı. Aslında dikkat çekmemek bir korunma yöntemi idi. Bu şekilde yaşamak daha kolaydı. Günümüz tarihçileri için eskiden yaşamış Kırımçaklara ait izler bulmak zor. Mangup, Çufut-Kale ve Karasubazar toprağında onlarla ilgili birçok giz saklıdır, ancak Kırımçak toplumlarına ait dokümanların, yazıların büyük bir kısmı savaşlarda kaybolmasına rağmen hala antik Kırımçak kitapları, (1839’da Karasubazar ve Kefe toplumlarından alınmıştır.) eski dekorlar, aletler, giysiler ve tarihi değeri olan diğer nesnelere St. Petersburg’dadır. ⁴²

⁴² Victor Lombrozo, *agm.*, s. 4

Kırımçak etniğinin Slavlar, Gürcüler, Tatarlar, Gothlar, Arnavutlar gibi değişik kökenli Musevîlerin kendi istekleriyle birleşip, karışmalarıyla ortaya çıktığını savunan bir hipotez de vardır.⁴³

Kırımçakların oluşumu 13-14. yy.'da etnik bir grup olarak Kırım yarımadasında başlar ve 19. yy.'ın sonuna kadar geçen süreçte tamamlanır. Kırımçakların, etnik topluluğu, İtalyan (Genoese), Türk, Kuzey Avrupa ve Akdeniz ülkelerinden, gelen Musevîliğin Ortodoks yandaşları tarafından asimile edilmiştir. Onları birleştiren güç daima onların dini olmuştur. Kırımçak soyadlarından hareketle, etnik kökenlerine dair iki görüş vardır:

Birinci görüşe göre; bu etnik grup Yahudilerden oluşmaktadır. Bu Yahudiler Sefardim ve Aşkenazi gruplarından ve özellikle Kırım Yahudilerinden oluşmaktadır. Sefardim Yahudileri İspanya ve Portekiz'den sürgün olarak gelmiştir ve Kırım'a hareket etmeden önce bir çoğu Türkiye'de kaçak olarak bulunmaktaydı. Aşkenazi grubu Yahudileri ise Kırım'a Doğu Avrupanın Litvanya, Ukrayna ve Beyaz Rusya gibi birçok farklı ülkesinden gelmişlerdi. 17. yy.'da bu grup kendisini diğer Yahudi göçebe gruplardan kesin bir şekilde ayırır.

İkinci görüş ise; Kırımçaklar'ın her yönden Kırım Tatarları ile bütünleşme-lerinden ötürü, Kırımçakları Hazarların bakiyeleri olarak değerlendiren gelenektir.⁴⁴

Bir diğer kanıya göre ise; Kırımçaklar İtalya'dan 400 sene önce Kırım'a gelen ve Tatar dilini benimseyen Yahudilerin torunlarıdır.⁴⁵

Bir başka görüşe göre ise, Arap halifeleri ile İslam dini etrafa yayıldı. Yahudiler ve Hristiyanlar ya Müslüman oldular ya da kaçıp gittiler. Kaçıp gelenlerin sığındığı yer ise Kırım idi. Bunlardan Kırımçaklar meydana geldi. Kırımçak, Yahudi Kırımlılar demektir. Onların da Ermeniler gibi ana dilleri Kırım dili oldu. Bu şartlar altında Hazar dağlılarının bir bölümü Yahudi oldu. Bunlardan Karaylar meydana geldi.⁴⁶

Akiner'e göre; Kırımçaklar 2. Dünya Savaşı'na kadar Kırım'da yaşayan Türk Yahudileridir. Asılları ve ne zaman Kırım'a yerleştikleri konusunda hiçbir şey bilinmemektedir, ancak Hazarların soyundan geldikleri düşünülmektedir.⁴⁷ Yahudi

⁴³ Victor Lombrozo, **agm.**, s. 1

⁴⁴ The Crimean Jews, www.eki.ee/book/redbook/crimean-jews.

⁴⁵ [www.family](http://www.family.askinazy.com). askinazy.com

⁴⁶ Metin Karaörs, "*Eski Türklerde ve Kırında Semboller*", **Türkler**, C. 4, Yeni Türkiye Yay., Ankara 2002, s. 167

⁴⁷ Shirin Akiner, **Sovyet Müslümanları**, çev. Tufan Buzpınar-Ahmet Mutu, İnsan Yay., İstanbul 1995, s. 371

Kırımçakların fiziki yapısı Doğu Avrupa halklarına benzediği için, Doğu Avrupa'dan yy.'lar önce Kırım'a gelip Türkleşmiş bir millet olarak kabul ediliyor.⁴⁸

Karay ve Kırımçakların kan gruplarını araştıran S. Zaboltoniy, Karayların ve Kırımçakların kan gruplarının dağılımının Arap ve Yahudilerdekenden dikkati çekecek kadar farklı olduğunu tespit etmiştir. Zabolotniy'a göre bunun esas sebeplerinden biri bu halkların gerçekten Türk unsuru ihtiva etmeleridir. Zaten, kan grupları hakkındaki veriler de bu ihtimale hiçbir şekilde aykırı gelmiyor.⁴⁹

Demek ki Yahudiler Kırım'a M. Ö. yerleşmeye başlamışlardır. Bunu Çufutkale Mezarlığında bulunmuş Yahudi mezar taşları da ispatlar. Bu mezar taşlarının on sekizi M.S. 6. yy.'a aittir. 1. yy.'a ait Yahudi abidelerine Taman Yarımadasındaki Fanagori'de rastgelinir. Filelenko'ya göre, Kırımçaklar Kırım'ın yerlileri olmayıp, sonradan buraya Filistin, Irak, Türkiye diğer taraftan Polonya, Almanya, İtalya, İspanya gibi Doğu ve Batı ülkelerinden göç etmişlerdir. İspanya'nın son göç edilen ülke olması sebebiyle Kırımçaklar'a verilen adlardan biri olan Sefarditler de buna delil olarak gösterilebilir. (Sefarad eski İbranice İspanya demektir.) Gerçi bu ad halkın adı olmayıp, diğer bir dini mezhebe (Aşkenazi) karşı olan bir mezhebin adıdır.⁵⁰

Kırımçakların kökeni hakkında, 1944'te Ukranyalı etnolog A. P. Penomariov'de verdiği tarihsel bilgilerde Kırımçakların Türklerin küçük bir kolu olup Kırım topluluğuna ait olduğunu bildirir.⁵¹

Bir başka görüşe göre ise, Kırımçakların nesilleri, neredeyse 1900 yıl öncesine, Roma İmparatorluğuna karşı yapılmış Bar Kochba İsyanına (M.S. 132 - 135) kadar dayanır. Yetkili kaynaklar, Kırımçakların, bastırılmış bu isyandan geriye kalanlar olduklarını teyit ediyor.⁵²

Kırımçakların Yahudilerden ayrı bir etnik grup olarak ortaya çıkması ortaçağa kadar gitmektedir. Bu oluşum 15. ve 16. yy.'da yoğunlaşmasına rağmen ancak 19. yy.'da tamamlanmıştır. 14. ve 15. yy.'lar arasında Kırım'daki Yahudi nüfusa Doğu Avrupa ve İran gibi ülkelerden gelen önemli sayıda göçmen katılmıştır. Yeni gelenlerden bazıları Kırımçak halkıyla kaynaşmamıştır. Kırımçaklı kişi adlarının analizi birçok bilginin ilgisini

⁴⁸ İsmet Yüksel, "Kırım'ın Etnik Yapısı ve Kırım Tatarlarının Problemleri", **Yeni Türkiye Türk Dünyası Özel Sayısı II**, Yıl 3, S. 16, Temmuz-Ağustos 1997, Yeni Türkiye Yay., Ankara 1997 s. 1518

⁴⁹ V. İ. Filolenko, **agm.**, s. 475

⁵⁰ Musauli Kenesbay, **agm.**, s. 225; V. İ. Filolenko, **agm.**, s. 475

⁵¹ www.ccsu.crimea.ua/crimea/etno/museum

⁵² www.turkolog.narod.ru/info/crj

Kırımçakların etnografisi ile ilgili diğer konulardan daha fazla çekmiştir. Bu analiz Kırımçakların ortaya çıkışının uzun zaman aldığını ve bu grubun farklı kökenlerden, farklı elementlerden oluştuğunu kanıtlamıştır.⁵³

Bir diğer görüşe göre, Hazarların bazı torunları hala Kuzey Kafkasya' da Kumuk ve Balkarlar ile yaşıyor olabilirler. Bu torunlar, Kırımçaklar ve dağ Yahudileri olarak bilinen Kırımli Musevîlerdir.⁵⁴

19. yy.'ın başında bile Mizrakhi ailesinin üyeleri İbranîce kelimeleri Kırımçaklardan farklı bir şekilde telaffuz ediyorlardı. O zamanlar bazı Kırımçak aileleri atalarının İspanya, İtalya, Türkiye veya İran'dan geldiğini söylüyorlardı ve Sefardim soyundan gelen bazı Kırımçaklar 'franko' diye çağırılıyordu (Türkçe'de Frenk: Avrupalı). Şu anda Kırımçakların hangi soydan geldiği tam olarak bilinmemektedir.⁵⁵

Pek çok kaynaktan ise Kırımçakların, Kırım'ın Türk dilli ve Musevî dinine mensup yerli halklarından birisidir⁵⁶ ya da Kırımçaklar Yahudilerin Kırım yerlisi olan spesifik bir etnik grubudur⁵⁷ şeklinde belirsiz ifadeler kullanılmaktadır.

Kırımçaklar da Aşkenazi (Avrupa) Yahudilerinden farklı bir etnik grup olduklarını fark ettiler. Bunun için ise mantıklı sebepleri vardı.⁵⁸

Kırım Yahudilerinin pek azı İsrail'e göç etmişlerdir. Kırım Yahudileri ile İsrail arasında iş ve turistik temaslar olmaktadır. Kırım Yahudilerinin Kırım'daki işletmelerde önemli mevkileri vardır. Ancak, Kırımdaki Kırımçak ve Karay gibi Musevî inançlı Türkler Yahudilere itibar etmemektedirler. 30 bin kadar olan Kırım Yahudilerinin Ukrayna hükümeti ve Rus mahalli yönetimi ile bir sorunu yoktur.⁵⁹

Kırımçakların Yahudilerle sıkı bir münâsebeti yoktur, Türk ulusuyla münâsebeti daha çoktur. Kırımçaklar, Yahudilerden ayrı dururlar. Yahudileri Aşkenazi diye isimlendirirler. Kırımçaklar, boylara ayrılmazlar.⁶⁰ Musevî dininden olanlar Yahudidir. Yani Yahudilik millî bir dindir. Dünyada Karaylar ve yine Kırım'da yaşayan Kırımçaklar Musevîdir. Fakat,

⁵³ www.family.askinazy.com

⁵⁴ www.fags.org/fags/judaism

⁵⁵ www.family.askinazy.com

⁵⁶ www.euronet.nl/users/sota/emell

⁵⁷ www.family.askinazy.com

⁵⁸ Victor Lombrozo, **agm.**, s. 4

⁵⁹ Yaşar Kalafat, **agm.**, s. 32

⁶⁰ Musauli Kenesbay, **agm.**, s. 225

Yahudiler; Karay Türklerini ve Kırımçakları Yahudi kabul etmezler.⁶¹ Zaten Kırımçaklar da kendilerini Türk soyundan gelmiş olarak kabul ederler.⁶²

1930'larda Kırımçaklar, diğer tüm Sovyet vatandaşları gibi pasaportlarını almaları emredildiğinde kendilerini Yahudi ya da Kırımçak olarak yazdırma şansına kavuştular. Çoğu Kırımçak olarak kaydoldu. Fakat yaşlı Kırımçaklılar bu kararın fazla bir anlamı olmadığını, o zaman pragmatist düşüncelerle verildiğini ve üzerinde dikkatlice düşünülmeyeceğini söyledi. Böylece Kırımçakların kendilerini tanımlama şekilleri sabitlendi ve Rus yetkiler de onları artık bu tanımla Kırımçak olarak andılar. Bütün bunlar 2. Dünya Savaşı öncesinde Kırımçakların kendilerini Aşkenazilerden farklı gördüklerinin de bir kanıtıdır.⁶³

Ancak, Sovyet otoriteler, pasaportlarda Kırımçak ifadesinin kullanılmasını istemediler. Bu yüzden birçok Kırımçak kendilerini Yahudi, Rus, Karay, Ermeni v.b. olarak yazdırdı. Kısa bir süre sonra, savaş sonrası Sovyetler Birliğinde de Yahudi olarak yaşamının oldukça zor olduğunu fark ettiler. Çünkü, Kırımçakları Sovyetlerdeki Yahudi nüfusundan ve kısmen Aşkenazilerden ayıran sosyal ve kültürel faktörler vardı. Bunlar, Sovyetler'de yaşayan Yahudi gruplar için dinin birleştirici etkisinin azalması, Aşkenazilerin etnik statüsünün savaş sırasındaki olaylar nedeniyle düşmesi, ve 1940'larda büyüyen anti-Sami fikirler gibi faktörlerdir.⁶⁴

1950'lerde Kırımçakların en iyi eğitim almış ve en fazla saygı gören gayri resmi liderleri, (bunlardan bazıları Kırım dışında yaşamıştı, yeni Sovyet etnik politikası hakkında çok hassastılar) ve Yahudi olmanın ağır bir yük olduğuna ve Kırımçakların etnik statülerini geri kalan Yahudilerden farklı bir doğrultuda geliştirmesi gerektiğine karar verdiler. Etkili bir model hazırladılar.⁶⁵

Kırımçaklar, Tavrianlar, Scythianlar ve diğerleri gibi, yerli Kırım halkının soyundan olduğunu iddia ettiler. Bu insanlardan bazılarına, Kırım'a eski zamanlarda gelen Yahudiler tarafından, Yahudiliğin kabul ettirildiğini iddia ettiler. Hatta Kırımçakların, ayrı ve farklı bir etnik grup olduğunu, Yahudilerle hiçbir ilgisi olmadığını savundular.⁶⁶

⁶¹ Seyfettin Sağlam, "Kırımlı Müsevî Bir Türk'ün Samuel Ben David Yemşel'in Türkiye Seyahatnâmesi", **Türk Yurdu**, S. 143, Temmuz 1999, s. 12

⁶² Nevzat Özkan, **Türk Dünyası, Nüfus Sosyal Yapı Dil Edebiyat**, Geçit Yay., Kayseri 1997, s. 176-177, Harun Güngör, **agm.**, s. 12-13

⁶³ www.family.askinazy.com

⁶⁴ www.family.askinazy.com

⁶⁵ www.family.askinazy.com

⁶⁶ www.family.askinazy.com

Kırımçaklardan küçük bir grubun, (Peisakh, Kokos, Manto, Piastro ve diğerleri) Yahudilerden ayrı bir etnik grup olarak tanınmaları konusunda kişisel seviyede gerçekleştirdiği ilk girişimler, hüküm süren anti-Sami kampanyasından ve Yahudilerin derhal sürüleceği ve gizli Yahudilerin ortaya çıkarılacağı söylentilerinden dolayı, istenilen sonuçları getirmedi. Prof. M. Zand o zaman ki Stalinbad'da (Duşanbe) yaşayan ve pasaportundaki Yahudi ibaresini Kırımçakla değiştirmek isteyen bir Kırımçaklının hikayesini anlattı. "Bu talebini gerçekleştirmek için Tadjik Akademisine gitmişti. Oradaki uzmanlar kendi başlarına bir şeye karar vermekten çok korkuyorlardı ve topu Moskova'ya attılar. Cevap 1951'de Bakanlar Kuruluna bağlı olan Merkez İstatistik Dairesinden geldi. Bu cevapta Kırımçakların Kırım Yahudilerinden başka bir şey olmadığı yazıyordu." Stalin'in ölümünden hemen sonra, bu girişim yine başarı getirmiyordu. 1954 te, o tarihteki Rusya Etnografya Bilimleri Akademisi'nin Avrupa Bölümü Başkanı Prof. N. N. Cheboksarov, bazı Kırımçakların sorularına yanıt olarak, çok dikkatli ve belirsiz bir cevap verdi: "Mektubunuza cevaben, aşağıdaki konularda sizi bilgilendirmek isterim. Kırımçaklar, Kırım'da yaşayan küçük bir etnik gruptur. Kökenleri araştırılmamıştır. Ana dilleri Tatar dilidir. Eski geleneksel dinleri Yahudiliktir. Büyük Savaş öncesi, Kırımçakların çoğunluğu, Kırım'daki Karasubazar bölgesinde (Belogorsk) yaşıyorlardı. Simferopol, Feodosia ve Rusya'nın Avrupa kısmının güneyindeki diğer şehirlerde, ve Kafkas'ta da kalabalık Kırımçak grupları yaşıyordu. Saldırgan Alman'ların Kırımı işgali sırasında, birçok Kırımçak vahşice katledildi. Bazıları sınır dışı edildi. Şu anda 500 Kırımçak Simferopol'de, ve bir o kadarı da Kırım'ın diğer şehirlerinde ve Kafkasya'da yaşıyor (geniş bir grup Kırımçak Sukhumi'de yaşıyor)"⁶⁷ Bu mektup 9 Şubat 1954 tarihliydi. Tam olarak bir yıl sonra, Etnografya Enstitüsü'nden aydınlar, başka ve daha belirli bir sonuca vardılar. Ellilerin ortasında, aynı Kırımçak grubu, Sovyetler Birliği Yüce Konseyi'ne ayrı bir etnik grup olarak tanınmaları ile ilgili istekle geldiler. İstekleri için onay talep edildi ve 9 Şubat 1955 'te Prof. G. F. Debets tarafından yazılan ve Etnografya Enstitüsü tarafından veri-len bir sertifika ile hemen kabul edildi: "Kırımçaklar, Kırım'ın, Naziler tarafından neredeyse tamamen yok edilmiş küçük bir etnik grubudur. Kırımçaklar, Kırım Tatar dili konuşur fakat Müslümanlığı seçmiş olan Tatarlar'ın aksine, Kırımçakların dini Yahudiliktir. Bu sebeple Kırım Yahudileri olarak anılmışlardır. Fakat Marx'ın ulus teorisine göre, Polonyalı Yahudilerin uzantısı olan Rus Yahudiler ile aynı anılmamalıdır. Kırımçaklar'ın tüm tarihi, farklı şartlar altında süregelmiştir (Bkz. I.V. Stalin "Marxizm ve Ulusal Sorun" çalışması, 2. Bölüm, s. 299-300). I. V. Stalin'in bu

⁶⁷ www.family.askinazy.com

çalışmasından, Kırımçakların, kalabalık olmasalar da ayrı olarak tanınmaları gerektiği sonucuna varılabilir. Bu dokümanın bilimsel bir dayanağı olmadığı fark edilir. Yıllar sonra rakipsiz bir bilim adamı dürüst ve saygı değer biri olan Prof. Debes'e Kırımçaklar'ın Yahudi olmayan bir kökeni olduğuna inanıp inanmadığını sordum. "Kesinlikle olamaz" dedi. Onayı neden imzaladığını sorduğumda ise, "Neden insanlara statülerini geliştirmelerinde yardımcı olmayalım?" dedi. Bu çok tipik bir cevaptı. 1950'lerin ortasında, Yahudi olmak, Sovyetler Birliği'nde bir günah ya da namus lekesi gibi görülüyordu. İlk başarıları Kırımçak liderlerini başka eylemler için cesaretlendirdi. 1955-1956 arasında, çeşitli Sovyet otoritelerine, Kırımçakların ulusal bir etnik grup olarak tanınmaları ve pasaportlarındaki etnik kimliklerin değiştirilmesi yolunda çeşitli başvurularda bulundular. Ancak, Kırımçakların pek azı bu eylemleri hoş karşıladı, ama I. S.Kaya gibi pek azı bunlara direnç gösterdi ve Yahudi kimliklerinde ısrarcı oldu. Çoğunluk, liderlerinin ikna etmesi sayesinde uyum gösterdi. Bu aşamada, belki de 5 Eylül 1955' te Sovyetler Birliği İçişleri Bakanlığı Pasaport ve Kayıt Bölümü Başkanı General M. V. Poduzov'a yapılan ve 47 Kırımçaklının imzalamaya ikna edildiği başvuru, kararlı bir eylem olarak sayılabilir. Bu başvuru Kırımçakların ulusal bir etnik grup olarak tanınmalarını ve pasaportlarındaki etnik kimliklerin değiştirilmesini isteyen bir başvuruydu. 22 Ocak 1956' da, 47 kişinin başvurusu, Kırımçak liderlerinin en etkili ve saygıdeğerlerinden olan I. S.Kaya'nın kişisel başvurusu ile desteklendi.⁶⁸

I. S.Kaya, Kırımçakların etnik kimliği ile ilgili önceki düşüncesini değiştirmişti, ya da daha kesin söylemek gerekirse, içlerinde en etkilileri olan E. I. Peisakh'ın da bulunduğu Kırımçak liderlerinin baskıları ile değiştirmeye zorlanmıştı. I. S.Kaya bu başvuruyu içten bir şekilde yazmakta zorluk çekmişti: "Bu başvuru ile, Kırımçak adının resmî olarak etnik grubumuza verilmesi ile ilgili başvuruyu destekliyorum. Söz konusu başvuru, 47 Kırımçak tarafından imzalanmış ve 5 Eylül 1955 tarihinde size yollanmıştı (dosya no. 11/9). Kırım'ın eski sakinleri, "Yahudiler", "Karaylar" ve "Kırımçaklar" arasındaki farkı gayet iyi anlamışlardı. Büyük Ekim Devrimi'nden önce, tüm bu etnik gruplar, Kırım'da kendi yaşam biçimleri ile yaşarlardı; kendi adetleri, töreleri ve yaşam biçimleri vardı. Aralarında, Kırımçaklar en arka planda olanlardı, çoğunlukla zanaatkarlar ve basit tüccarlardı. Sadece dinsel dogma, Kırımçaklar ve Yahudileri birleştirebiliyordu, fakat Kırımçakların ibadet yerleri farklıydı. Ekim Devrimi'nden önce, pasaportlarda etnik kimlik belirtilmiyordu. Bunun yerine din ile ilgili bir satır vardı. Kırımçakların pasaportlarında, bu bölümde "Yahudi" yazardı. Ekim Devrimi'nden sonra, bir pasaport sisteminin getirilmesi, ve ulusal etnik grup satırının

⁶⁸ www.family.askinazy.com

eklenmesi ile, Kırımçakların pasaportlarına Kırımçak ibaresi eklendi. Şimdi, Büyük Savaş'ın ardından, Kırımçakların pasaport değişimleri esnasında bazı yerlerdeki yetkililer, "Kırımçak" yerine bunu değiştirip Yahudi yazıyorlar. Bu bir tutarsızlıktır. Başvurumuzun dikkatlice değerlendirilmesini ve gerçekte olduğu gibi, Kırımçak etnik grubunun farklı bir etnik grup olarak tanınmasını istiyoruz. İ. S.Kaya, bu fikirleri desteklemek için Prof. Debets'in hazırladığı yetki sertifikasına ve 1955 te V.I. Filolenko ile birlikte yazdığı ama Kırımçakların Yahudi olmayan kökeninden bahsetmediği yazıya göndermeler yaptı.⁶⁹

Kısa bir süre sonra, 1950'lerin sonuna ve 1960'ların başına doğru, Sovyetler Birliğinde Kırımçaklar, Yahudiler ile ortak yönleri olmayan bir ayrı bir etnik grup olarak resmen tanındı. Ne var ki 1959 'da büyük bir Kırımçak grubu, Rus, Ukrayna, Karay, Tatar (elbette Kırım'lı olmayan Tatarlar) ve hatta Yahudi kimliklerini öne çıkardı. Ancak, bunu etnik kimlikleri bu kadar hızlı değiştiği için değil, kaderlerini daha fazla zorlamamak için yaptılar.⁷⁰

Birkaç yıl önce, ayrı bir Kırımçak varlığını savunan E. I. Peisakh'ın en fanatik takipçilerinden biri, kişisel olarak şu şikâyette bulundu: "Şu ana kadar bir çok Kırımçak, Karaylar da dahil olmak üzere başka etnik gruplara ait olarak kaydedildi. Pasaportlarını değiştirmeye de çalışmıyorlar çünkü daha kötü olabilir korkuları var." Sovyet bilgi kaynakları özellikle Kırımçaklar gibi küçük ve önemsiz gruplar hakkındaysa, Sovyet etnik politikalarındaki değişimlerin gerisinde kalabiliyorlar, Bu yüzden 1960 ve sonrasında basılan bazı Sovyet kaynaklarında Kırımçaklar halen "Kırım Yahudileri" diye geçer. 1960'larda, özellikle Ukrayna'lı bazı aydınlar, bu yeni teoriye üstü açık ya da kapalı bir kuşku ile yaklaştılar. Kırımçakların kendilerini Yahudi saymadıklarının altını çiziyorlardı.⁷¹

Bu yüzden, V. I. Naulko şöyle yazmıştı: Kırımçakların kökeni tam olarak bilin-miyor. Bazı araştırmacılar Kırımçakların çok eskiden beri Kırım'da yaşayan yerliler olduklarını ve Musevîliğe sonradan geçtiklerini öne sürüyor. Diğerleri ise Kırımçak-ların, Kırım'da yaşayan ve Türk kökenli bir dile geçiş yapmış olan bir Yahudi toplumunun uzantısı olduğunu düşünüyor. Kırımçaklar ise bağımsız bir etnik grup oluşturduklarını öne sürüyorlar.⁷²

V. D. Diachenko yeni eğilimlere karşı daha istekli idi. Şöyle yazıyordu: "Kırım-çakların etnik geçmişi kesinleştirilememiştir. Belli ki Yahudiliğe geçiş yapmış, sonra-dan Hazarlar, Yahudiler, İtalyanlar ve kısmen Tatarlar ile karışmış çok eski bir yerli topluluktur." Ne var ki şunları da eklemeyi ihmal etmiyordu: "Kırımçakların büyük bir bölümü kendilerini

⁶⁹ www.family.askinazy.com

⁷⁰ www.family.askinazy.com

⁷¹ www.family.askinazy.com

⁷² www.family.askinazy.com

Yahudilerin arasında değil, farklı bir etnik grup olarak görmektedirler. Üstelik, 1965 yılında basılan Sovyet Tarih Ansiklopedisinde dahi, Kırımçaklar hala “orta çağda Kırım’da yaşayan Yahudi toplumunun uzantısı” diye geçiyordu.⁷³

Sovyetlerde, bürokrasi çarkları oldukça ağır işlemektedir. 1960’larda, Sovyet yetkililer onları ayrı bir etnik grup olarak tanımadıkça veya yeni edindikleri etnik statüyü unuttukça, aynı Kırımçak liderleri çeşitli kereler farklı yetkililere başvurdular. Böylece, bu temaslar sonrasında, 1963’ te, Kırım’lı yetkililer, yerel polise (ya da milislere) “Kırımçak olduklarını ispatlayacak belgeleri olan Yahudi saydığımız bu insanların pasaportlarında “Yahudi” sözcüğünün “Kırımçak” ile değiştirilmesine dair emir verdiler. Görünüşe göre, yetkililer Kırımçakların aslında Yahudi kökenli olmadığına inanmıyor gibiydiler.⁷⁴

Altı yıl sonra, Kırım yetkilileri, Moskova’daki üstlerinin dikkatini, Kırımçaklar’ın artık resmî olarak Yahudi sayılmadığı gerçeğine çektiler. 1969’da, Kırım eyaleti İstatistik Ofisi başkanı I. Zhitvitskii, Kırımçaklar’ın isteği üzerine, 1970 nüfus sayımı sorumlu P. R. Podiachikh’in dikkatini, yaklaşan nüfus sayımı için hazırlanmış “İnsanlar ve Diller Sistemik Sözlüğü”nün taslağında yapılmış olan bir hataya dikkat çekti. Bu taslakta, Kırımçaklar hala “Kırım Yahudileri” diye geçiyordu. I. Zhitvitskii, resmî mektubunda, nüfus sayımında Kırımçakların, Yahudilerden ayrı bir etnik grup olarak ve dillerinin de “Kırım Tatarları”nın kullandığı dilden farklı olarak kabul edilmesini önerdi. Hata, hemen düzeltildi. 1970’ te, Merkezi İstatistik Ofisi, yaklaşan sayımda kaynak kılavuz olarak kullanılacak “İnsanlar ve Diller Sistemik Sözlüğü”nü bastırıldığında, Kırımçaklar, 80. madde altında farklı bir ulus olarak görünüyordu. Bu dönem boyunca, birçok Kırımçak Yahudilerden farklı olduklarını kabullenmenin kendileri için daha iyi olacağını anladılar. Diğer yandan, liderleri, başvurularının, bazı yetkililerce ve birçok Sovyet bilim çevresince ikna edici bulunmadığını anladılar. Aslında eylemlerinin başarılı olmasını sağlayan, Sovyetler Birliği’ndeki Sami karşıtı ortamı. Çünkü bu eylemler Sovyetler Birliği’ndeki Yahudi azınlığını zayıflatacak eylemler olarak görülüyordu. Kırımçaklar, Sovyet yetkililerce en ikna edici bulunacak yeni bir destekleyici fikir aradılar ve buldular. 1970’ te, E.I. Peisakh, Büyük Sovyet Ansiklopedisi editörlerine yolladığı bir yazıda, açıklayıcı bilgi olarak “Kırımçaklar” başlığı altındaki bir makaleyi işaret etti: Günümüzde, Yahudiliği kabul etmiş ve dünyanın çeşitli bölgelerine dağılmış insanların ulusal birliğini savunan Sionist teori, batıda gittikçe daha da yaygınlaşmaktadır. Savunucuları, tüm bu insanların ortak bir topraktan, Filistin’den geldikleri

⁷³ www.family.askinazy.com

⁷⁴ www.family.askinazy.com

ve ortak atalarının olduğu konusunda ısrarcıdır. Kırımçaklar'ın tarihi, bu teorileri çürütecek ve Sionist düşüncelerin yanlışlığını ispatlayacak en bariz durumlardan biridir” deniliyordu.⁷⁵

Bu fikirde çok kararlı çıktılar. Sovyet Ansiklopedisi'nin ilk baskısında, Kırımçak-lar “Yahudilere ait bir etnik grup” olarak nitelendirilirken, üçüncü baskıda bu görüş değişti. E. I. Peisakh tarafından yazılan bir makale şöyle diyordu: Kırımçakların etnik kökenleri her ne kadar netlik kazanmamışsa da, belli ki sonradan Yahudilik, Türklük ve muhtemelen İtalyanlık ile yoğrulmuş ve Yahudiliğe geçmiş eski bir yerli topluluğun uzantılarıdır. Bu fikir, Sovyetler Birliği'nin tek aylık Yahudi dergisi olan “Sovetish Heimland'in” o zamanki baş editörü Aaron Vergelis'e de çok ikna edici gelmişti. 1974 te, E. I. Peisakh'ın yazdığı, Kırımçakların Yahudi olmayan kökenini savunan iki yazı yayınladı.⁷⁶

Kırımçakların kökenleri konusunda ana hatlarıyla iki-üç temel görüş vardır. Bunların birisi Kırımçakların Kudüs'teki mâbetleri düşmanlar tarafından yıkıldıktan sonra yer yüzüne dağılan Yahudilerin bir koludur. Bir diğer görüş, Hazarlar, Yahudiler, İtalyanlar ve kısmen Tatarlar ile karışmış çok eski bir yerli topluluktur. Bir başka görüş ise, Filistin, Irak, Türkiye diğer taraftan Polonya, Almanya, İtalya, İspanya gibi Doğu ve Batı ülkelerinden göç eden insanların oluşturduğu bir etnik topluluktur.

Bize göre ise; Kırımçaklar, Türk tarihinde önemli bir yeri bulunan Hazarların torunları, onların mirasçıları ve devamıdır. Kırımçak kültürü Türk kültürünün bir parçasıdır. Bu nedenle Türk dünyası Kırımçaklara gereken ilgiyi göstermelidir. Onların kaybolmaya yüz tutmuş kültürlerini koruma altına almalıdır.

3. Tarih

Kırım yarımadası ve Karadeniz kuzeyindeki bozkırlar en az 1500 yıllık bir Türk yurtdur.⁷⁷ Tarih boyunca Kırım üzerinde nüfuz sahibi olan Türk kavimlerinden Hazar-lar ve Kıpçaklar burada uzun süre kalıp, buralara her yönden damgalarını vurmuşlar-dır.⁷⁸ Kırım'ın ilk halkı olarak Saka Türkleri gösterilmektedir.⁷⁹

7. yy.'a kadar Kırım bütün Türk boylarının konup göçtüğü ülke olmuştur. Yüzyılın sonlarına doğru bölgede kurulan Hazar hakimiyeti Altın Ordu dönemine kadar sürmüştür. 1427 yılında Kırım Hanlığı kuruluncaya kadar Altın Ordu'da kalmıştır. Bu yıldan 1783'e

⁷⁵ www.family.askinazy.com

⁷⁶ www.family.askinazy.com

⁷⁷ “Kırım”, **İslâm Ansiklopedisi**, C. 6, MEB Yay., İstanbul 1967, s. 744-745

⁷⁸ Ahmet Gökbel, **age.**, s. 154

⁷⁹ www.orkun.com.tr/asp/arsiv.asp

kadar yaklaşık olarak 356 yıl sürmüş olan Kırım Hanlığı, Türk tarihindeki önemli devletlerden biridir.⁸⁰

Bu bölgede 5. yy.'da Bulgarlar, 7-10. yy.'da Hazarlar, 10. yy.'da Peçenekler, 11. yy.'da Kumanlar (Kıpçaklar) görülmektedir.⁸¹

Kırım'da iz bırakan topluluklardan bazıları İskit, Yunan, Ceneviz, Hazar, Kafkasyalılar, Moğol ve Tatarlarla yerli iki Musevî grup olan Kırımçaklarla, Karaylardır. Bu milletler, İslâmiyetin bu yarımadaya ulaşmasından öncede burada bulunuyorlardı. Bunların tarihinin yeniden yazılması, henüz kaleme alınmamış olan Müslüman Kırım tarihine de önemli katkılar sağlayacaktır. Kırım'da Musevî kolonilerin varlığı Filon tarafından tespit edilmiştir. Bu tespit onların varlığı hakkında bir delil olarak gösterilebilir. Zamanın getirdiği tahribata karşı yine de ayakta kalan eski bir sinagogun bulunduğu Theodosie Parnata, Bosfor-Kerç, Phanagorite, Albiopolis, Anapa vb. diğer bir çok merkezlerde bunların varlığı ile ilgili kesin deliller bulunmaktadır. Kırım'ı ziyaret etmiş olan Aziz Jerome yarımadanın ilk Musevî kolonilerinin Asurlularca, Filistin'den sürgün edilmiş İbranîlerden meydana geldiğini bildirmektedir. Müzelerde bulunan Hebro Fenikelilere ait paralar da bu kolonilerin eskiliğini ortaya koymaktadır. Birçok eser Kırım Musevîlerinin, Helenizm başta olmak üzere eklektik (seçmecilik yanlısı, seçmeci) bir kökene dayandığına tanıklık etmektedir. Musevî Berberîlerle aynı olan ölü gömme adetlerinden başka Kırımçaklar, Tatar diyalektiğinde olduğu gibi hâlâ birçok eski Yunanca deyimleri muhafaza etmektedir.⁸²

11. yy.'a kadar Kırım'da Musevî krallara rastlanmaktadır. Bunların sonuncusu doğrudan Hazar hanlarının soyundan gelmiş olan David'dir. Ne olursa olsun , Tatarların yarımadayı fetihlerine kadar Hazar Musevîleri burada bağımsız askerî unsurlar olarak varlıklarını sürdürdüler. 15. yy.'a kadar Musevî metinleri "Hazar cemaati"nden bahsetmektedir. Kırım'da 1109'a doğru tamir edilip, granit taştan dört mermer sütunla desteklenen Theodosie sinagogunun yapım tarihi 909 yılıdır. Kıyı şeridinin büyük bir bölümünün Cenevizlerce işgal edilmiştir. 960 yılında Kırım'da bulunmuş olan İtalyan bilgin Sabatay Danoli'nin mezarının Kırım'da bulunduğu tespit edilmesi de ilginçtir.⁸³

1475 yılından itibaren Türkler, Kırım'ın kaderine hükmetmeye başladılar. Bu hareket Balkan Musevîleri ile Kırımlı dindaşları arasında bir yakınlaşmaya yol açtı. Günümüze ulaşan iki yarlık Kırım Musevîlerinin imtiyazlı durumuna tanıklık etmektedir. Selâmet Giray ve

⁸⁰ www.orkun.com.tr/asp/arsiv.asp

⁸¹ "Astarhan", **İslâm Ansiklopedisi**, C. 1, MEB Yay., İstanbul 1965, s. 680-682

⁸² Harun Güngör, **agm.**, s. 13-14

⁸³ Harun Güngör, **agm.**, s. 15

Selim Giray tarafından verilmiş olan bu yarlıklar da onların imtiyazlarını teyit etmektedir.⁸⁴ Yarlıkta şöyle geçer: Sultan Selamet Giray tarafından bizim şan ve onurumuz için verilmiştir. “Sağ ve solda bulunan beylere, valilere, şehir sakinlerine; müftü, ulema, kadı ve yerel yönetim başkanlarına; derviş, katip, mühendis ve gemi kaptanları ile devlet görevlilerine, şerefli halka emrediyorum ki, aşağıda isimleri zikredilmiş olan Musevîler; Eliezer, Musmin, Izak, Yahu, Meyr, Salomon, Aron, II Yahu, İzak, Krime ve Josef, bana gelerek atalarımız devlet Giray Han, Mehmet Giray Han ve daha önce vefat etmiş olan atalarımız tarafından kırmızı ve mavi mühürle mühürlenmiş ve kendilerine verilmiş imtiyazları bildirdiler. Onlar benden de aynı şeyleri rica ediyorlar. Ben de Musevîlere kendi mühürümle mühürlemiş olduğum bir muafiyet mektubu verdim. Herkesin bilmesi için emrediyorum. Bugünden itibaren Musevîler bütün vergilerden ve genel yükümlülükten muaftırlar. Hiç kimse onların at ve evlerini almaya, koyunlarını boğazlamaya cür’et etmesin. Hiç kimse onların tarlalardaki buğdayını, kırlardaki mahsullerini toplamasın. Musevîler yabancı ülkelerden at, hayvan ve diğer ticarî eşyaları getirdiklerinde onlardan vergi alınmayacaktır. Bu Yahudiler ister karada, ister denizde ticarî amaçla seyahat ettikleri takdirde hiçbir vergi ödemeyeceklerdir. Kendi aralarında mallarını paylaştıkları zaman da veraset vergisinden muaf olacaklardır. Atalarımızın ruhu için hiç kimse onlara kötülük düşünüp adaletsizlik etmesin. Onlar Tanrı’ya dua etmek için daima sulh içinde kalsınlar. Bizzat onlar ve onların nesilleri, soyları ebedî olarak Han’a karşı bütün yükümlülüklerden muaftırlar. Babalarının ölümünden sonra da bu yarlık onların vârisleri olan oğullarına da miras kalacaktır. Sürekli bir delil olarak muhafaza etmeleri için bu mektup kendi aile üyelerine, ve yurttaşlarıma Mirza ve tebaama miras kalsın ki bütün bunlardan hiç biri de senedi ortadan kaldırmak için bahane aramasın. Fakat herkes bu yarlığa inansın. Hicrî 1003, Cemaziye’l-evvel ayının birinde yazıldı. Kaptan Giray Han oğlu Selim Giray Han tarafından verilmiştir. Bu yarlık Karasubazar sakinlerinden Moiz ve Salomon’la Yakup oğlu ve Elia oğlu Aga adlı Yahudilere verilmiştir. Zira, onların ataları çok eski devirden beri ata ve babalarımız Mehmet Giray Han, Devlet Giray Han, Selamet Giray Han, Canbek Giray Han ve daha önceki atalarımız tarafından verilmiş imtiyazlara sahiptirler. Ben de bunlara dayanarak onlara sunulmak üzere bir yarlık veriyorum. Onların atları, ev ve malları bütün vergilerden muaftırlar. Hiç kimse onlardan vergi almak amacıyla onları ezmesin. Yani, kadılar, emir ve memurlar... onların topraklarının gasp edilmesine, vergilerle ezilmesine, ülkeler arası ticaret yaptıkları, mal getirdikleri zaman onlardan vergi alınmasına izin vermesin. Onlar devlete ve yerel idarecilere verecekleri vergiden ve yükümlülükten muaftırlar. Çünkü onlar, geçmişten

⁸⁴ Harun Güngör, **agm.**, s. 19

günümüze kadar zaten (bu tür) vergi ile yükümlü değillerdi. Ben bu yarığı onların yükümlülükten ve vergilerden muaf olmaları için verdim. İş bu yarığın 1156 hicrî yılında verilmiştir.” Bu dokümanlar Kırım Musevîlerine dindaşları Hazarlar tarafından (onların hakimiyetleri zamanında) kendilerine tanınan imtiyazlı durumlarını koruduklarını göstermektedir.⁸⁵

Kırımçaklar, Kırım Hanlığından ayrıldıktan sonra Han'ın özel belgelerinde yer aldığı gibi, birkaç handan çeşitli imtiyazları elde ederek (yarlık) kendilerini vergiden kurtarmışlardır.⁸⁶

16. yy.'da Kırımçaklar Kırımdaki en büyük Yahudi toplumu olarak boy gösterdi.⁸⁷ 17. yy.'a kadar Kefe, Yahudi cemaatinin belli başlı ve en önemli merkezlerindendir. Bununla birlikte Hanlık başkentinin Bahçesaray'a taşınmasından sonra burada da güçlü bir topluluk meydana geldi. Diğer taraftan 17. yy.'da Mangup'u ziyaret eden Fransız mühendis Beauplan, bu kalenin tamamen Yahudilerle meskun olduğunu belirtir. Cıfıtkale ve İnkerman'da da durum aynıdır.⁸⁸

1648 yılından itibaren Polonya kökenli Musevîler Kazaklar tarafından sıkıştırılıp Tatarlar tarafından da sürgün edilince, Kırım'da toplanmaya başladılar. 17. yy.'da Kefe cemaatinden Karasubazar cemaatine gelen ilgi çekici bir mesaj yerli Musevîlerle, göçmen Musevîler arasında büyük bir husumet ve tezat olduğunu bize göstermektedir. Rus işgali Yahudilere çok pahalıya mal oldu. Diğer taraftan bu hareket onların ticarî ve politik faaliyetlerine büyük bir darbe indirdi. Bugün Kokos ailesinin sonuncu fertleri Karasubazar sinagogunda basit birer memur olarak çalışmaktadırlar. Rus idaresi bölge Yahudilerine ağır gelen birtakım kısıtlamalar koymakta gecikmedi. Rus istilasının en beklenmedik sonucu Avrupa Rusya'sında bulunan sayısız Musevînin Kırım'a gelmesi oldu. Bunların sadece Tavrida'daki sayıları 60.000'den fazla idi. Yarımada'nın yerli Musevîleri az sayıda da olsa, yeterince gelişmiş bir edebiyat tarihine sahiptirler. Çok eski devirlerden bu yana orada bulunmuş sayısız Musevî yazıtlarıyla (751), gerçek bir arkeoloji müzesi olan yarımada yazma sanatı bilinmektedir. En eski yazıtlar Grekçe idi. 10. yy.'dan itibaren ise İbranîce hakimiyeti başlar. İbranîce yazılmış çok sayıda mezar taşı ve kanun kitaplarına rastlanır.⁸⁹

⁸⁵ Harun Güngör, **agm.**, s. 19

⁸⁶ www.ccsu.crimea.ua/crimea/etno/museum

⁸⁷ Kevin Alan Brook, **Bir Türk İmparatorluğu Hazar Yahudileri**, çev. İsmail Tulçalı, Nokta Yay., İstanbul 2005, s. 427

⁸⁸ Harun Güngör, **agm.**, s. 20

⁸⁹ Harun Güngör, **agm.**, s. 20-21

Bununla birlikte 18. yy. 'daki devrim ve savaşlar Ortodoks Musevîlerinin Karasubazar şehrinde yoğunlaşmasına sebep oldu. O tarihten itibaren bu şehir artık Kırımçakların merkezi durumundadır. Karay toplumu ise aynı tarihlerde Gözleve'ye yerleşti. Bugün bile dünya Karayların dinî merkezi olarak orayı kabul etmek gerekir.⁹⁰

Kırım'a Kiev'den gelen Rabbi Moshe Hagola adlı kişi, bölgedeki bütün Musevî grupların birleşmelerini organize ederek, Makhzor Minhag Kaffa, adında yeni bir dua kitabı derledi. Bu dua kitabı, Kırım'da yaşayan bütün Yahudiler tarafından kabul gördü. Buna ek olarak topluluğun benimsediği 18 düzenlemeyi de inceleyerek, farklı Yahudi geleneklerini birleştirerek, yeni bir kültürel geleneğin oluşmasına yardım etti. Kırımçaklar için en önemli nokta ise, Karasubazar topluluğunun oluşumu idi. Bu olayın da tarihi tam olarak bilinmemekle beraber 17. ve 18. yy.' da (belki biraz daha önce) olduğu tahmin edilmektedir. Yine de tarihi koşullar Yahudilerin Kırım'daki yerleşimlerini az veya çok etkilemiştir. Kıyı bölgesinde bulunan Kefe'de süren ekonomik yaşam iç bölgeye taşındığında, Yahudiler orada yeni imkânlar aramaya başladılar.⁹¹

1783' te Rusya, Kırımı ele geçirdiğinde, Kırım yarımadasında 500'den daha az Musevî ailesi vardı. Rusların bölgeyi ele geçirmesinden sonra, Aşkenazi Yahudileri Kırım'a akın ettiler ve 19. yy.'ın sonlarına doğru Kırım'daki Musevî halkın çoğunluğunu oluşturdular.⁹²

Musevî etnik topluluğu olan Kırımçaklar, 2. Dünya savaşından önce çoğunlukla Kırım Yarımadasında yaşarlardı. 1783' teki Rus istilasından önce, onlara Yahudi veya İsrail'in oğulları deniliyordu. 19. yy.'ın sonlarından, 20. yy.'ın başlarına doğru kendilerine Rus Kırımçakları demeye başladılar. Kırımçaklar (Kırım Musevîleri) resmi Rus kaynaklarında ilk defa 1859 yılında görüldü. Bu terim Kırım'da yaşayan Rabbani Musevîlerini, aynı bölge de yaşayan Karaylardan ve oraya daha önceden yerleşmiş olan Aşkenazi Musevîlerinden ayırt etmek için kullanıldı. Rusya Kırım Yarımadasını ele geçirmeden önce Kırım yöneticileri tarafından yayınlanan dokümanlarda topluluğun üyeleri "yehudiler" olarak adlandırıldı. Ortaçağda ne Kırımdaki Avrupalı kolonilerin dokümanlarında ne de o bölgeyi ziyaret eden Avrupalı gezginlerin yazılarında bu ikisi arasında bir fark görülemedi. Kırım Tatarları gündelik dilde Kırımçaklara "zülüflü çufutlar", Karaylara da "zülüfsüz çufutlar" diyorlardı.⁹³

⁹⁰ Harun Güngör, **agm.**, s. 20

⁹¹ www.family.askinazy.com

⁹² www.nupi.no/cgi-win/Russland

⁹³ www.members.aol.com/askinazymembers.aol.com/askinazy

Kırımçak tarihi Karadeniz, Hazar, Tatar ve Rusya dönemi olmak üzere dört alt grupta incelenecektir:

3.1. Karadeniz Dönemi

Kırımdaki Musevîlerin ortaya çıkışı, Milattan önce 2. ve 1. yy.'da Karadeniz kıyılarındaki Yunan kolonileriyle bağlantılıdır. Kırimlı Musevîlerden ilk olarak milattan sonra 1. yy.da bahsediliyor. Belgelerde kölelerin Musevî sahipleri tarafından özgür bırakıldığı ancak, kölelerin düzenli olarak sinagogu ziyaret etme zorunluluklarından bahsedilir.⁹⁴ Günümüzde Kerç olarak bilinen Panthikapei şehrindeki sinagogun inşa-atında 4. yy.'dan kalma bir yazıt ve Taman' da bulunan 1. 3. ve 4. yy.'a ait mezar taşları, Yunan yazıtları ile İbranî isimlerini ve sembollerini koruyan İbranî yazıtları bulunmuştur. Bu yazıtlardan, Kırım Musevîlerinin o dönemde çoğunlukla ticaret ve el sanatları ile uğraştıklarını ve aynı zamanda devlet işlerinde ve orduda görev aldıklarını öğrenmekteyiz.⁹⁵

2. ve 3. yy.'da Musevîler Kırımın güney sahillerine göç ettiler. Musevîler, Kırımın güneybatısındaki Kherson şehrinde, oradaki yerel halka Hristiyanlığın sunulmasını protesto ettiler. 4. yy.'ın sonlarında Jerome Boğaziçi Krallığında bulunan Musevîler Asurlar, Babiller ve Bar Kokhba tarafından sürgüne gönderilen ailelerin torunlarıydı. Hunların 370 yılındaki istilası Boğaziçi Krallığını yok etti ve başka bir devlet onların yıkıntıları üzerinde doğdu. Bunlar Alan-Hun devletiydi ve 6. yy. 'ın baş-larına kadar varlığını devam ettirdi. Bu olaylar Kırım Musevîlerinin yeniden helenikleşmesine (Yunanlaşmasına) katkıda bulundu. Taman bölgesinde yapılan arkeolojik kazılar sonucunda, 6 ve 8. yy.'a ait mezar taşlarında isim yoktu, ancak Musevî sembolleri vardı. 6. yy.'ın başında bölge Bizans İmparatorluğu tarafından ele geçirildi ve Bizans tarihçileri Musevîlerin bu bölgede olduğunu belirttiler.⁹⁶

3.2. Hazar Dönemi

7. yy.'ın ortalarında Hazarlar Kırımın hemen hemen tamamını ele geçirdiler. Buradaki Musevî topluluklar, Hazarların Musevîliği kabul etmesinde önemli rol oynamışlardır. Hazarlar 8. yy.'ın sonlarında 9. yy.'ın başlarında Musevîliği kendi dinleri olarak benimsediler. Bizans İmparatorluğunda periyodik olarak (843, 873-74 ve 943 yıllarında) zulüm gören Musevî mültecileri, buradaki Musevî nüfusunun artmasında etkili olmuştur. Kırımdaki Musevîler Bizans İmparatorluğundan gelen Musevî mültecilerin etkisi altında kalmışlar ve

⁹⁴ www.members.aol.com/askinazymembers.aol.com/askinazy

⁹⁵ www.members.aol.com/askinazymembers.aol.com/askinazy

⁹⁶ www.members.aol.com/askinazymembers.aol.com/askinazy

Bizansta kalan Musevîlerle iletişimi sürdürmüşlerdir. Bu etkileşim sayesinde Kırım ayinleri de özenle hazırlanmıştır. Rusya içerisinde bilinen en eski sinagog 909 yılında Kefe şehrinde yapılmıştır. Bölgedeki bazı kaynaklar Abraham ben Simhah ha-Seferadi (ölüm yılı 1027) gibi dinî ilahilerin yazarlarından bahseder. O dönemler Musevîlerin belli başlı işleri, ipek, kumaş dokuma ve ticarettir.⁹⁷

9. yy.'ın ortalarından itibaren Kırımdaki Hazar egemenliği istilalardan ve Bizans İmparatorluğu ile yapılan savaşlardan dolayı zayıflamıştır. 940-941'de Kiev Prenslığı Bizanslılar tarafından kışkırtıldı ve Hazarlarla savaşa girdiler ve sonuç olarak Hazarlar Kırım'ın güney ve güneybatı topraklarını ele geçirdiler. Bizans Kilisesi tarafından yürütülen Kırımlı Musevîleri, Hristiyan yapma eğilimi başarısız oldu. Yaklaşık olarak 960 yılında Hazar yöneticisi Zoseph, Hisdai İbn Shaprut'a yazdığı mektupta Kırım ve Taman'daki 12 yerleşim birimi dışında kalan bölgeleri kendisinin yönettiğini belirtti. Çok sayıda Musevî topluluğu o zamanlarda Samhush veya Samhersh (Tmutarahan), Mangup (Doros) ve Sudak şehirlerinde varlığını sürdürüyordu. Kalabalık Musevî toplulukları şimdi Solkhat, Feodosiya ve Kherson'daydılar. Kherson'da 861 yılında Cyril adında Hristiyan bir vaiz uzun süre ayakta kalan ve Hazarları Musevîliğe çeviren bir Musevî topluluğu buldu. Hazar Krallığının çöküşü, prens Svyatoslav'ın 965 yılında Hazarları yenmesiyle başladı. 1096 yılında Bizans İmparatoru 1. Alex'in emrine göre bütün Musevîler Kherson'dan sürülecek ve onların mallarına el konulacaktı. Khersondan sürülenler Kırım içerisinde Bizanslıların ulaşamayacağı bölgelere yerleşmek zorunda bırakıldılar. Ama 60-70 yıl sonra Musevîler hala Bizans topraklarında yaşamaya devam ettiler, ama 1160'larda Tudelalı Benjamin Kırım'ın önemli limanlarından olan Sogdia (şimdiki Sudak) şehrinde Rabbani Musevîlerin varlığını haber verdi. O zamanlarda Kırım Musevîleri üyeleri Yunanca konuşan Roma topluluğunun eyalet ile ilgili kısmını oluşturuyorlardı.⁹⁸

Hazarlar, Musevîliğin Kırımdaki Musevî halk arasında asimile edilmesi gerek-tiğini gözlemlediler. Yaklaşık 1175 yılında gezgin Regensburglu Pethahiah, Azav denizi civarında Musevî grupların olduğunu bildirir. O Musevî grubun gelenekleri Karaylar ile aynı idi. Kırımlı Musevîler Bizans İmparatorluğundaki ve İslâm ülkelerindeki Musevîler ile daima bağlantı halinde kaldılar.⁹⁹

⁹⁷ www.members.aol.com/askinazymembers.aol.com/askinazy

⁹⁸ www.members.aol.com/askinazymembers.aol.com/askinazy

⁹⁹ www.members.aol.com/askinazymembers.aol.com/askinazy

14-15. yy.'da Rus Dükü Altın Ordu ile savaşırken, Kırımçaklar Türk Sultanlarıyla müttefik oldular.¹⁰⁰

Kırımçak topluluğuna ait bilgiler, 13. yy.'da Altınçağ'a ait, 13.yy.'dan -1475'e kadar Cenova kolonisi, 15. yy.'dan 1783'e kadar Kırım Hanlığı'na, 1763-1920 arası ise Rusya dönemini içerir.¹⁰¹

3.3. Tatar Dönemi

1239'da Kırım stepleri Moğollar tarafından işgal edildi. Güney sahillerine ise Cenova kolonileri yerleşti. Cenova kolonileri sayesinde Kırım önemli bir ticaret merkezi haline geldi ve doğu ülkelerinden göç eden çok sayıda Musevîyi cezbeder hale getirdi. Musevî topluluğunun ekonomik seviyesinin iyi duruma ulaşması onların kültürel gelişimine sebep oldu. 1315 yılında Avraham Kirimi tarafından yazılan 'Dilin Gerçekleri' adlı çalışma bilinen bir Kırimlı Musevî tarafından yapılan ilk çalışmadır. Bazı kaynaklar Kirimi'nin doğduğu ve yaşadığı şehir olan Solkhat şehrinin, Musevîlerin rasyonalitesinde önemli bir merkez olduğunu gösterir. 14. yy.' dan itibaren Karay topluluğu Chufut-Kale ve Mangup şehirlerine yerleştiler. Çoğu Rabbani Musevî ise Solkhat ve daha sonra Karasu-Bazar şehrine yerleştiler. Ancak Kefe şehri Rabbani ve Karay Musevîleriyle beraber Kırimdaki en büyük Musevî topluluğunun yaşadığı şehirdir. O dönemde özellikle Musevîleri Hristiyanlığa çevirme eğilimleri ve mallarının yağmalanması gibi olaylar oluyordu. Cenova otoriteleri etnik ve dini gruplar arasındaki gerginliği azaltmaya çalıştılar. 1449'da Karadeniz kolonileri için Musevîleride içeren fermanda her bireyin ve grubun kendi dini vecibelerini yerine getirmekte ve Musevîlerin kendi aralarındaki ilişkilerde de serbest oldukları açıklandı. 1475'ten önce Kefe' de yaşayan bazı Musevîler Solkhat' taki Kırım Hanlarıyla ilişki kurmuşlardı. Bu Musevîlerden biri olan Khozya Kokas, 1472- 1486 yılları arasında Moskova'nın büyük dükü 3. Ivan, Kırım Hanı Menli-Giray arasında arabuluculuk yaparak bazı eserlerin İbranîce yazılmasını sağladı.¹⁰²

13. yy.'da bazı Kırım Musevîleri Türkçe konuşuyorlardı. İncil, Kırımçak diline tercüme edilmişti. Kırım Musevîleri arasında ticaretin azalması, el sanatları ve tarımın artmasını sağladı. Mangup ve Chufut-Kaledeki bir çok Musevî deri işiyle, sebze yetiştirmekle

¹⁰⁰ www.jewish-heritage.org

¹⁰¹ www.ccsu.crimea.ua/crimea/etno/museum

¹⁰² www.members.aol.com/askinazymembers.aol.com/askinazy

ve bağıcılık ile uğraştılar. Musevî tüccarlar kendilerini ve mallarını yerel derebeyi lordlarından korumak için yöneticilerden sürekli referans mektupları aldılar.¹⁰³

Tatarlar, tarihi boyunca Kırımçaklar diğer topluluklardan gelen Musevîleri içlerinde eritmişlerdir. (Bizans İmparatorluğu, Hazar Krallığı, İtalya, Tatarlar tarafından esir olarak Kırıma getirilen Ashterazi Musevîleri gibi) Rusya'nın Kırım'ı fethetmesinden önce, Kırım'daki bütün Rabbanî Musevîleri, Kırımçak topluluğu ile birleşmişti ve sadece 19. ve 20. yy.'ın başında ayrı bir Aşkenazi topluluğu ortaya çıktı. Farklı toplulukların birleşmesi sonucunda, değişik toplulukların elementlerini de içeren özel dini ayinler ortaya çıktı. Musevî mistizminin değişik akımları, Kırımçak gelenekleri üzerinde de etkili olmuştur. Hasidei Ashkenaz Zohor Kabbalah'ı, Isaac Luria ve özellikle Kabbalah, Zohar'ın oğlu Musa, Kiev'den Kırım'a gitti, farklı geleneklerin araştırmasını yaptı ve Mahzor Minhag Kaffa isimli dini kitabı özenle hazırladı ve Kırımçak topluluk yaşamı üzerine bazı kurallar koydu.¹⁰⁴

3.4. Rusya Dönemi

Karaylar Rusya'nın Musevî karşıtı yasalarından muaf tutulmak için başarıyla mücadele ettiler. Karayların harap şehirlerden Kırım'daki diğer bölgelere ekonomik sebeplerden dolayı hareket etmeleri Karaylar ve Kırımçaklar arasında ilişkinin de kopmasına sebep oldu.¹⁰⁵

1866'dan 1899'a kadar Hayyim Hezekiah Medini (1832'de İsrail'de doğdu ve 1904'te öldü) Karasubazar'ın hahamıydı. O Sephardi etkisini yükselterek, Kırım-çakların ruhsal ve kültürel seviyelerini yükseltti. Toplumun geleneklerini değiştirdi ve okullar kurdu. Sedi Hemed Medini ise muazzam eserinde Kırımçak geleneklerini tanımlayıp, kurallarını özenle hazırladı. Medini 1899 yılında dini kaynakları Kırımçak dilinde çevirisiyle bastırmak için İsrail'e geri döndü.¹⁰⁶

1928-1931 yıllarında 40.000 Kırımlı Urallara sürülmüş ve 1931-1934 yıllarında sunî sebepler çıkartılarak Kırım Türklüğünün ana yurdunu terk etmesi sağlanmıştır. 2. Dünya Savaşı'nda Kırım'ın bu defa Almanlar tarafından işgali ile Kırımlılar Şark işçisi olarak kabilelerle Almanya'ya gönderilmiş, karşı gelenlere şiddet uygulanmış ve 128 Türk köyü Almanlar tarafından tahrip edilmiştir. Almanların çekilmesi üzerine Kırım'ı yeniden işgal

¹⁰³ www.members.aol.com/askinazymembers.aol.com/askinazy

¹⁰⁴ www.members.aol.com/askinazymembers.aol.com/askinazy

¹⁰⁵ www.members.aol.com/askinazymembers.aol.com/askinazy

¹⁰⁶ www.members.aol.com/askinazymembers.aol.com/askinazy

eden Sovyetler 18 Mayıs 1944 günü düşmanla işbirliği gibi bir bahane ile Kırım Türklüğünü sonunda top yekun anavatanlarından sürgün etmiştir.¹⁰⁷

1944'te tüm Kırım Tatarları, Almanlarla işbirliği yapmakla suçlanmış, Orta Asya ve Sibirya'ya gönderilmiştir. Hemen sonrasında da Kırım Ermenileri, Bulgarlar ve Yunanlılar da sürülmüştür. Bu sıralarda Kırım'a diğer yerlerden gelen yeni yerel Sovyet yetkilileri oluşmuştu. Kırımdaki etnik durum hakkında çok az bilgileri vardı. O dönemde Kırım'daki yerli grupların Tatarlar, Kırımçaklar, Yunanlar, Ermeniler olduğuydu ve diğerlerine Moskova'daki yetkililerce şüphe ile bakılıyordu.¹⁰⁸

Konuştukları dil ve isim bakımından Kırımçaklar Kırım Tatarlarına benzedikleri için bunun bedelini ödemek zorunda kalıyorlardı. Bazı Kırımçak aileleri, Tatar aileleriyle birlikte Orta Asya'ya sürüldüler. Ancak, Tatarların aksine, Kırımçaklar kısa bir süre sonra evlerine döndüler. Bu Kırımçaklardan bazıları, Kızıl Ordu için çalışarak veya işgal altında olmayan bölgelere kaçarak, Kırım'a dönmekten kurtuldular. Kırımçakların evlerine ve diğer mallarına el konuldu. Bu durumu somutlaştırmak için bir Kırımçaklının konuşmasından alınan bir kayıta şöyle der: "1944'te cepheden koltuk değnekleriyle döndüm. Ailem ve ben Kırım'a dönen ilk Kırımçaklardandık. Savaştan önce oturduğumuz dairemize taşındık. Yetkililer bizi Tatarlarla beraber sürmeyi düşünüyordu. Vatan hainleri olarak göz altına alınmıştık. Tutukluyken NKVD'de (İçişleri Bakanlığının İnsan Komiserliği) çalışan bir tanıdığım ile karşılaştım. Bana orada ne yaptığımı sordu ve ben de hikayemi anlattım. Beni şefiyle görüştürmeye götürdü. Şefin ofisine geldik. Şef arkasına döndü, masasının üzerinde bir tabanca duruyordu. Tanıdığım sordu: Ne yapıyorsun? Onu niye sürgün edeceksin? -O bir vatan haini. Şefe önümde duran ödülleri gösterdim. Fakat bana onları nereden satın aldığımı sordu. Sen bir Tatarsın öyle değil mi? Tanıdığım ona dedi ki: O bir Tatar değil. Her şey bir yana bir Yahudi soyadı var ve Tatarların soyadı yoktur. Tartışmaya başladılar. En sonunda şef bana Kırım'da kalabileceğimi söyledi. -Peki ya ailem. -Ailen sürgün edilecek. Eğer öyle ise beni de ailemle gönderin diye cevap verdim. Neyse daha sonra ailemi de serbest bıraktılar. Eve geldik, fakat dairemize başkaları yerleşmişti, bizim gönderildiğimizi zannetmişlerdi. Tekrar dairemize yerleştik fakat daha sonra da başka problemler yaşadık" der.¹⁰⁹ Kırımçaklar, tarihleri boyunca birçok zorluk geçirdiler. Başlarına o kadar sıkıntı gelmesine rağmen hayatta kalmayı başardılar.

¹⁰⁷ www.orkun.com.tr/asp/arsiv.asp

¹⁰⁸ www.family.askinazy.com

¹⁰⁹ www.family.askinazy.com

1941-1945 savaşı Kırımçak etnik kimliğine geri dönüşümü olmayan bir zarar vermiştir.¹¹⁰

Günümüzde Bakanlar Kurulu Karaylar ve Kırımçakların miraslarını korumaya çalışıyor. Kırım haber ajansı, Ukrayna Bakanlar Kurulunun, Kırım Karayları ve (Kırım Yahudileri olarak ta bilinen) Kırımçakların kültürel miraslarını korumak için 2005 dö-nemine kadar önlemler alma planını onayladığını bildirdi. Bu önlemler, Karaylar ve Kırımçakların ruhanî değerlerinin yeniden diriltilmesi üzerinde yoğunlaşarak, dil-lerinde, dinlerinde, göreneklerinde, tarihi ve kültürel edinimlerindeki kültürel farklılık-ları göz önünde bulundurarak; yönetimde de aktif rollerinin olması gerektiği düşünülüyor. Bu önlemlerin başında, Kırım Karayları ve Kırımçakların etnik, kültürel ve sosyal ihtiyaçlarını karşılayacak olan, amatör sanat grupları oluşturulması, yazılı basın, sözlük çalışmaları, Karay, Kırımçak dil ve edebiyatı araştırmaları desteklenerek, bu etnik gruplardan insanların kalifiye uzmanlar olarak yetiştirilmesi hedefleniyor.¹¹¹

Rus çarlığı döneminde Kırımçakları Yahudî olarak kabul ettiğinden onlara da, Karaylara'da diğer topluluklarla eşit haklar vermemiştir.¹¹² Şu anda, hükümet yerli halkı, yerel ve hükümet yapısı içinde yerleştirme politikasına göre idare ediyor. Kırım Tatarları, Karaylar ve Kırımçaklar zor elde edilen önemli pozisyonlarla ödüllendiriyor. Onlar için hükümet yapısında, geniş kotalar ve eğitim enstitülerinde ise % 20'ye varan kontenjan ayrıldı.¹¹³

Burada yaşayan az nüfuslu halklar ya bu cemiyetin bir ferdi haline gelmek ya da kendi kimliklerini korumak arasında bir seçim yapmalıdır. Son zamanlarda Avrupa'nın Romayı yeniden canlandırmak için hazırladığı 1. programa göre eğitim, kültür ve bilim dallarında olmak üzere, fakir ailelere finansal yardım yapılacaktır. Yıllık 100.000 UAH, Roma, Karay ve Kırımçakları desteklemek için bu programa ayrılacaktır.¹¹⁴ Tabi ki bunun temelinde politik sebepler yatmaktadır.

Yerli halkı, Kırım Tatarları statüsünde görmek için, onların durumları detaylı bir şekilde incelendi ve yasada herhangi bir engele rastlanmadı. Kırımçaklar ve Karay-lar, Ukrayna'nın yerli halk yasasına girebilecek diğer etnik gruplardır. Ama bu sorun henüz

¹¹⁰ Victor Lombrozo, **agm.**, s. 6-7

¹¹¹ The Day, 01 October 2002, No:29

¹¹² Musauli Kenesbay, **agm.**, s. 222

¹¹³ www.iccrimea.org

¹¹⁴ www.day.kiev.ua

yeterince dikkat çekmemiş ve bu yüzden uygun yasayı adapte etmek için yeterli çalışmalar yoktur. Şüphesiz, bu etnik grupların durumu daha derin bir çalışma gerektirir.¹¹⁵

Kliuchkovsky, zorla yer değiştirilen bu insanların (Kırımlı Tatarlar, Ermeniler, Yunanlılar, Bulgarlar, Almanlar) parlamentodaki kotaları için bir taslak hazırladı. Kırım parlamentosu sandalyelerinin % 50'si politik partilere, % 41'i seçimi kazanan çoğunluk seçim bölgelerine, % 9'u etnik seçim bölgelerine ayrıldı. Bunlardan sayı olarak, 7'si Kırım Tatarları, 1'i Karayları ve Kırımçakları, 1'i de Ermenileri, Yunanlıları, Bulgarları ve Almanları temsil ediyordu.¹¹⁶

İnsan Hakları Komisyonu çalışma grubunun 19-30 Ekim 1998, tarihinde yapılan toplantının 4. seansında yerli halkın hakları aşağıdaki tabloda detaylı bir şekilde bildirilmiştir.¹¹⁷

Ülke	Şehir	Başvuru No	Sunulan İnsanlar	Organizasyon	Sunucunun adı, cinsiyeti	Tahmin edilen bedel
Ukrayna	Simferopol	3	Kırım Tatarları Karaylar Kırımçaklar	Kırım-Tatar İnsan Meclisi	Nadir Bekirov (Erkek)	2642 \$

Yerli nüfus üzerindeki çalışma grubunun 27-31 Temmuz 1998' de yaptığı toplantının 16. seansında Azınlıkları Koruma ve Ayrımcılığı önleme ile ilgili alınan karar aşağıdaki tabloda verilmiştir.

Ülke	Şehir	Başvuru No	Sunulan İnsanlar	Organizasyon	Sunucunun adı, cinsiyeti	Tahmin edilen bedel
Ukrayna	Simferopol	36	Kırım Tatarları Karaylar Kırımçaklar	Kırım-Tatar İnsan Meclisi	Nadir Bekirov (Erkek)	1921 \$

¹¹⁵ www.cidct.org.ua/en/studii

¹¹⁶ www.old.ucipr.kiev.ua/english/rupdate

¹¹⁷ www.hri.ca/fortherecord/1999/documentation

Kırımçak kimliğinin devam ettirilmesi, kültürel miraslarının korunabilmesi için Kırımçaklar kendi sınırlı imkanlarıyla birşeyler yapma gayretini hiç kaybetmediler.

1989'da Kırımçaklar için "Kırımçak Etnografya Merkezi" adı altında Simferopol' de eğitim amaçlı bir dernek kuruldu. Bu dernek Kırımçaklar'ın toplumsal olarak sahip oldukları tek kuruluştur. Toplam 1200 metre kare alanda tek katlı olup 1917'de inşa edilmiştir. Kendi gayretleriyle burada bir kütüphane ve müze açtılar. Pazar günleri çocuklara dini eğitim verilirdi. Burada geleneksel el zanaatlarının gelişmesi ve etnik tasarımlı hatıralık eşyalar üretilmesi için seramik atölyesi kurdular. Yazları üyelerden toplanan bağışlarla "Kırımçak Kültürünü Kutlama" yapıyorlar. Kutlama programında konserler, resim sergileri ve etnik yemek tadımı yer alır. Kırım'ın her tarafındaki Kırımçaklar, bu kutlama için toplanır. 25 etniği temsil eden Kırım Toplumları Derneği'nden de misafirler gelir. Böylece Kırımçakları birleştirmeye ve kültürlerinin geliştirmeye çalışırlar.ve bir de bilgisayara ihtiyaçları var. Ama kaynakları yetersiz. Küçük işletme sahiplerinin imkanları kısıtlı ve Kırım hükümeti 1996'ya kadar topluluğa yaptığı yardımı politik belirsizlikten ve bakanların çok sık değişmesinden ötürü devam ettiremedi. Derneğin başkanı, "Ukrayna Etnik Azınlıkları Dernekleri Temsilcileri Meclisine", yakın zamanda seçilmiştir. Yüksek makamlarla yapılacak bu muhtemel mülakatların problemlerini çözeceğine inanıyorlar. Kırımlı Tatarlarla birlikte, kendi hakları için komünist rejime karşı mücadele veriyorlar. Daha iyi bir gelecek ümit ediyorlar. "En son umut ölür" sözünü ilke edinip, halkın tarihine bakarak kendilerine bir soru soruyorlar: Kırımçaklar, yüzyıllarca zorluklarla yaşadıkları ve sayıca bu kadar az oldukları halde nasıl oldu da günümüze kadar hayatta kalabildiler. Cevabın adına, şevk diyorlar. Gördüler ki toplumsal ve dini birliktelik, tükenmez enerji, doğal mizah anlayışı, hem sevincin hem üzüntünün harmanlandığı şarkılar, çalışmalarındaki sabır, bu halkın tüm zorluklara katlanabilmelerini sağladı. Yine de Kırımçak halkı ve özgün kültürleri geçmişin ve günümüzün vazgeçilmez bir parçasıdır. Kırımlı Tatarlar, Yahudiler, Karaylar ve Kırımçakların oluşumuna katkıda bulunan diğer etnik halklarla kültürel bağları vardır.¹¹⁸

4. Kırımçak Katli

Almanlar 1941'de Kırım'ı işgal ettiklerinde bu Türk Yahudileriyle ne yapacaklarına bir türlü karar veremezler. Çünkü, işgalci otorite Kırımçakların Musevî ırkına ait olup olmadıklarından emin değildir.¹¹⁹ Almanlar, Yahudiliği kabul eden ancak Aşkenazi Yahudilerinden farklı olan Kırımlı etnik gruplara, hangi standartların uygulanması gerektiğine

¹¹⁸ Victor Lombrozo, *agm.*, s. 6-7

¹¹⁹ Shirin Akiner, *age.*, s. 372

bir türlü karar veremeyince Berlin'den daha net bir açıklama ve emir talep ettiler ve Berlin'den cevap hemen geldi.¹²⁰ Cevap, Kırımçak topluluğunun gerideki bütün Musevîlerle beraber yok edilmesi gerektiğiydi.¹²¹ Kırımçaklar İtalya'dan 400 sene önce Kırım'a gelen ve Tatar dilini benimseyen Yahudilerin torunları olarak ilan edilirken, Karayların canı bağışlandı. Almanların Kırım'ı işgali sırasında, Kızıl Orduda olanlar ve işgal edilmeyen bölgelere gidenler hariç, Kırımçaklar diğer Yahudilerle beraber yok edildi.¹²²

Önlerine gelen Yahudîleri öldürerek ilerleyen Alman Askerleri 1941 tarihinde Kırım'a girince Yahudîlerden önce Kırımçaklar'ı öldürmeye başlamışlardır. Çünkü Kırımçakların Karayız veya Kırım Tatarıyız diyerek kendilerini kandırıp, ölümden kurtulmalarından korkmuşlardır. Almanlar, Kırım'da bir tane bile Kırımçak bırakmamışlar, hepsini öldürmüşlerdir. Kaçıp kurtulabilenler, değişik bölgelere göçmüşlerdir.¹²³ 1941'de Alman askerleri Kırım'ı ele geçirdi ve sadece Kırımçakların çok küçük bir bölümü bölgeyi terk etmeyi başarabildiler. Nazilerin raporlarına göre, Kırım'da 15 Kasımdan, 16 Aralık 1941'e kadar 2504 Kırımçak, Musevî karşıtı hareket-le yok edilmiştir. Simferopol'deki Kırımçaklar 11 Aralık'ta Mazanla şehrinin yakın-larında idam edilmişlerdir. 18 Ocak 1942'de Karasubazar'daki 2000 Kırımçak ise seyyar gaz odalarında öldürülmüştür. Kırımçaklar, Sovyet ordusunda ve partizan müf-rezelerde savaşmışlardır. Aralarında Sovyetler Birliği'nden kahramanlık ödülü alan şair Y. I. Chapichev (1909-1945)'in de bulunduğu bir çok kişi zalimce katledilmiştir. Günümüzde, Kırımçaklardan geriye kalanlar hızla asimile edilmiştir ve kültürleri de korunamamıştır. Savaş sonrası dönemde, resmî olarak Sovyetler Birliği içinde karışık etnik kökenli, çoğunlukla Musevî olan bir millet olarak tanımlanmışlardır.¹²⁴

16 Kasım-15 Aralık 1941 tarihleri arasında Naziler, Simferopol ve Feodosiye kentlerinde 2604 Kırımçak'ı vurarak öldürdü. Cesetleri ise tank savunma çukurlarına döküldü.¹²⁵

11-13 Aralık 1941' de, Feodisian yolunun 11. km.'sindeki bu vadide Almanlar, 12-14 bini Yahudi ve Kırımçak olan 16 bine yakın insanı vurdular. Simferopol yakınlarındaki bu vadide, ölümler 1943'e kadar sürdü.¹²⁶ Yahudi halkının öne sürdüğüne göre: Almanlar 1941-

¹²⁰ www.family.askinazy.com

¹²¹ Shirin Akiner, **age.**, s. 372

¹²² www.family.askinazy.com

¹²³ Musauli Kenesbay, **agm.**, s. 222

¹²⁴ www.members.aol.com/askinazymembers.aol.com/askinazy

¹²⁵ Victor Lombrozo, **agm.**, s. 6-7

¹²⁶ www.jewukr.org

1943 yılları arasında toplam olarak, Kırım'da, yaklaşık 40 bin Yahudi ve 6 bin Kırımçak öldürmüştür.¹²⁷

Feodosiadaki Kırımçaklar 15 Ocak 1942'de öldürülmüştür. Almanlar onları önce yerel bir hapisaneye topladı. Daha sonra kasabanın dışına götürülerek öldürüldüler.¹²⁸

17 Ocak 1942 tarihinde, 486 Kırımçak gazla boğularak öldürüldü. Kerç Kırımçakları 1942 Mayıs'ının ortasında Adzimuskey adı verilen yerde dört yol ağzının yakınlarında yok edildi. Sivastopollu'lar da aynı kaderi paylaştı. Rus, Ukrayna ve Kırımlı Tatar ailelerine sığınabilenler ise mucizevi bir biçimde kurtuldular.¹²⁹

1941'de Almanlar Kerç Kırımçaklarına karşı başarılı olamadı. İlk Alman işgalinden kurtulan Kırımçaklardan bazıları, Almanları Yahudi olmadıklarına dair ikna etmeye çalıştılar, ancak başarılı olamadılar. Almanların toplama kampına sürmek için yeterli zamanları yoktu. Daha sonra Kırımçaklara ayırt edilebilmeleri için sarı bir yıldız takmalarını emrettiler. Gestapo infazı 3 Ocak 1942 tarihine planlamıştı. Ancak 29 Aralık 1941'de şehir, Kızıl Ordu tarafından kurtarıldı. Bundan sonra bazı Kırımçaklar göç etti, fakat çoğu Kerç'te kaldı ve ikinci Alman işgalinde de öldürüldüler. Daha önce onlara bir zarar gelmeyeceği söylenmesine rağmen, 8 ve 9 Ocak 1942'de öldürüldüler. 11-12 Ocak 1942'de Sivastopol'deki Kırımçaklar öldürüldüler. E. I. Peisakh ve I. S.Kaya'nın yaptığı hesaplamalara göre savaş sırasında 5500 Kırımçak ölmüştür ve bu sayı aşağı yukarı tüm Kırımçakların % 70'idir. 1948'de öldürülmekten kurtulan Kırım-çakların 150'si Feodosia'ya, 400'ü Kerch'e, 400'ü Simferopol'e dönmüştür.¹³⁰

2. Dünya Savaşı sırasında (1941-1945) Alman nazileri Kırım'da kalmış Kırımçaklar'ın esas kütesini mahvettiklerinde, önceden Tatar veya Rus nüfus cüzdanları olan veya kayıtları yapılmayanlar kurtulabildiler. Eğer Sovyet ordusu 29 Aralık 1941'de Almanları Kerç'den geriye püskürtmeseydi burada yaşayan Kırımçaklar da mahvolacaklardı. O zaman Kırımçaklardan az bir kısmı Kerç'ten ayrıldılar. Kalan büyük kısmı ise Almanların Kerç'i ikinci defa ele geçirmesinden sonra Nazi terörünün kurbanı oldular.¹³¹

Binlerce Yahudi aile kendilerini Hristiyan olarak kayıtlara geçirmek suretiyle bu katliamlardan kurtulmuşlardır. Ancak onların Hristiyan kimlikli Yahudiler oldukları bilinmekte ve Yahudi aileler arasında devletin prestijli mevkilerine gelebilme itibariyle büyük

¹²⁷ www.jewukr.org

¹²⁸ www.family.askinazy.com

¹²⁹ Victor Lombrozo, **agm.**, s. 6-7

¹³⁰ www.family.askinazy.com

¹³¹ Musaul Kenesbay, **agm.**, s. 222

bir dayanışma içinde yaşamaktadırlar.¹³² Bu katliamda, Kırımçaklardan sadece özel kayıtları olan veya onların Rus ya da Tatar olduğunu gösteren pasaportları olanlar hayatlarını kurtarabildi. Bilgi verenlerden biri iki Kırımçak ailesi, Aşkenazi ve Mizrakilerin ayrı tutulduğunu, çünkü onların İran vatandaşı olduğunu ileri sürdü. Geçmişte, ataları Kırım'dan göç etmiş fakat 1920'lerde geri dönmüşlerdir. Yalnızca bir Kırımçak yaralanmış ve infazdan kaçabilmiştir. Daha sonra onun hayatını kurtaran, Kırım Tatarlarına ait bir köyde barınmıştır. Kırımçaklar tarafından sadece bir kişisel direniş tespit edilmiştir. Noah Lombroso (1910-1940) adlı Kırımçak diğerleri ile beraber infaz yerine gitmemiş, bir Alman yetkiliyi öldürmüş tabancasını ve kıyafetlerini almıştır. Sonra bir faytona binerek Kırımçakların infaz edildiği yere gitmiştir. İki Alman yetkiliyi daha vurmuş ancak daha sonra kendisi de Alman makineli silahlarının sayısız atışına hedef olmuştur.¹³³

Anavatanlarında yaşamlarını sürdürebilen Kırımçak soyundan olan insanlar, sonradan Stalin zamanında mezalime uğramışlardır. 2. Dünya savaşından önce tahmini olarak 8000 civarında olan Kırımçak nüfusu, Nazilerce % 80 azaltılır ve 1944'teki Sovyet sınır dışı etme çalışmaları sayılarını daha da azaltır.¹³⁴ Bir diğer görüşe göre ise Karayları ve Kırımçaklar sürgün edilmemişlerdir.¹³⁵ Bu soykırımdan ancak o sırada yarımada dışında bulunanlar kurtulabilmiştir.¹³⁶ Bazı Kırımçaklar ise farklı insanlarla evlenerek etnik kimliklerini kaybetmeye çalışırlar.

Kırımçaklar; bugün sayıları gittikçe azalan ve yok olmaya doğru giden bir toplum haline gelmiştir. Bu toplum Türk milletinin bir parçasıdır ve kültür değerlerinin korunması gerekmektedir.

1926'dan beri "Kırımçak" milliyeti pasaportlarda da yazılıdır. 2. Dünya Savaşı, Kırımçakların etniğine geri dönüşümü olmayan bir zarar vermiştir. Kırım'ı işgal eden Alman güçleri yeni düzeni kurmaya başladılar. Savaştan önceki istatistiklerde karşılaştırıldığında, savaştan sonra Kırımçak nüfusu % 70'e inmişti. Cephede savaşan askerler ve tasfiye edilmiş Kırımçaklar memleketlerine döndüklerinde soydaşlarının başına gelen korkunç gerçeği öğrendiler. Kırım'da ilk olarak Kırımçaklar, ölümler ve yaşayanlar hakkında bilgi topluyor ve herkes birbirine yardım etmeye çalışıyordu.

¹³² Yaşar Kalafat, **agm.**, s. 35

¹³³ www.family.askinazy.com

¹³⁴ Marcel Erdal, "*Relativisation In Krymchak*", **Scholarly Depth and Accuracy, A Festschrift to Lars Johanson Lars Johanson Armağanı**, Haz. Nurettin Demir- Fikret Turan, Grafiker Yay., Ankara 2002, s. 117

¹³⁵ İsmet Yüksel, **agm.**, s. 1518

¹³⁶ www.euronet.nl/users/sota/emel1

Ortak acı, soydaşları birleştirdi ve toplumun yeniden canlanması başladı. Toplum bireylerinin ilk ve en önemli işleri soydaşlarının öldürüldüğü ve gömüldüğü yerleri belirlemek olur. Ondan sonra her yıl 11 Aralık tarihinde Kırımçaklar ölümlerini andılar. Birçok Kırımçak Hükümet tarafından cesaretleri ve kahramanlıkları için ödüllendirildi. Toplum, savaş gazilerini bağrına basar ve hala fotoğraflarını özenle saklar.¹³⁷

Birçok Kırımçak, Almanların neredeyse tüm Kırımçak halkını katlettiği katliamı anmak için bir araya gelir.¹³⁸ Kırımçaklar "Kırımçaklar" cemiyetinin organizasyonu ile Kırım'ın muhtelif yerlerinden gelerek, 11 Aralık'ta, Akmescit'de buluşarak "Tkun" adını verdikleri bu matem törenlerinde kurban verdikleri bu masum insanların hatırasına dua ederler.¹³⁹

Simferopol Yahudi yardım merkezi tarafından, 8 Ekimde, Feodisian yolunun 11. km'sinde, Almanların 1941 Aralık ayında öldürdüğü Kırımçakların anısına "Khesed Shimon", adıyla adlandırılan, bir anıt açılmıştır. "Khesed Shimon" yönetim kurulu başkanı Alexander Glubochansky, gazetecilere, bu eseri yapma fikrinin 1998 de ortaya çıktığını söylemiştir. 2001 Haziranında, Yahudi "Rönesans Şarkısı" festivalinde, bu anıt için fon biriktirilmeye başlandığı açıklanır. Merkezin yöneticisi Victoria Plotkina bir toplantıda, anıtın yapılması için "2000'e yakın insan bağışta bulundu, genelde 1-2 harvina yatırdılar", ama çok daha büyük miktarlar da bağış yapanlar da var" demiştir. Anıt, projenin gönüllü tasarımcısı olan, Yelena Andreeva tarafından yapılmıştır.¹⁴⁰

V. Platkina, "Yan yana iki standda, bu korkunç yerde ölen bin kişinin isimleri var ve bu, "bütün isimlerin sadece onda biri" diye ekler. Diğer öldürülen Kırımçaklar hakkında bilgi sahibi olan herkesten, bir anı kitabı oluşturmak için, "Khesed Shimon" a materyaller getirilmesi istenir. ARC Başkanı Verkhovna Rada Boris Deitch, "Bu barışçı insanlar kimseyi tehdit etmiyordu, suçsuzdular. Kötü kaderleri ve korkunç ölümleri halen gözümüzde canlanıyor. İşkence görmüş Yahudiler ve Kırımçaklar için yapılmış bu mütevazı ama gerçekten büyük anıtın Nazi düşüncesini tamamen sileceğini düşünüyorum." diyordu.¹⁴¹ Simferopol yakınlarındaki bu vadide, savaş sonrasında, uzun uğraşlar sonunda, "Sovyet Partizanları" için bir anı levhası bu alana çakıldı, fakat ölümlerin sebebini yazmıyordu.

¹³⁷ Victor Lombrozo, **agm.**, s. 6-7

¹³⁸ www.turkolog.narod.ru/info/crj

¹³⁹ www.euronet.nl/users/sota/emel1

¹⁴⁰ www.jewukr.org

¹⁴¹ www.jewukr.org

Yalta'da da , yerel halk, bu katliama ithaf ettikleri bir anıt diktiler. V. Plotnika'ya göre, benzer anıtlar Yevpatoria, Kerch ve Sivastopol'da da yapılacaktır.¹⁴²

Tıpkı, Kırımli Türkler ve Ahıskalı Türkler örneklerinde görüldüğü gibi Kırımçaklar'ın bu çileli hayatı, sonraki yıllarda da devam etmiş ve böylelikle bir halk yok olmanın eşiğine gelmiştir.

5. Yaşadıkları Bölge

Kırımçak Türkleri çok eski devirlerden beri Kırım'da yaşamaktadırlar.

Büyükölük olarak Belçika kadar olan Kırım yarımadası Ukrayna'nın güneyinde yer alır ve Karadeniz ve Azak denizi ile çevrilidir.¹⁴³ Denizle olan konumundan ötürü, bir çeşit etnik kalıntılar müzesi şeklinde değerlendirilen Kırım yarımadası Rus İtalyası olarak da isimlendirilirken, sahibi olduklarını iddia eden bir çok medeniyet ve ırkların izlerini taşımaktadır.¹⁴⁴

Volga-Ural Bölgesi'nde yaşayan Türk toplulukları arasında Tatar, Kırım Tatarı, Başkurt, Çuvaş ve Kırımçak Türkleri de bulunmaktadır.¹⁴⁵

14 ile 16. yy.'da Rabbani Musevîlerin merkezi Kefe şehri iken şimdi Feodosiya şehridir. Ama 18. yy.'ın sonuna kadar, Musevîlerin çoğunluğu Karasubazar' da yaşadılar, Kırımçakların çoğunun 1920' lerin ortasında Simferopol şehrine göç edene kadar yaşadıkları Karasubazar şehri, 1. Sultan Süleyman zamanında (1520-1566) Türkler tarafından yapılan nüfus sayımına göre 92 Musevî ailesi ve bekâr bir Musevî Kefe'de yaşıyordu ki zamanın demografik kanısına göre bu toplam 460 kişiye tekabül etmekteydi.¹⁴⁶

Ortaçağda 1783'te Rusların yarımadayı fethi sırasında, (Yahudilerin Kırım'a tüm göçlerine rağmen), Yahudilerin sayısı 800 civarındaydı. Bunların büyük çoğunluğu yarımadada özellikle Karasubazar'da yaşıyordu. Karasubazar'dan ayrı olarak küçük gruplar halinde ise Kefe, Mangup, Eski-Kırım (Feodosia), ve Bahçesaray'da yaşıyorlardı. Kırım'ın dışında ise Temriuk ve Taman kasabalarında yaşamışlardır.¹⁴⁷

Eski Kırımçak sinagogunun bulunduğu Kerç şehrinin kazılarında 1886 tarihli deri levhası olan bir metal silindir bulunmuştur. Bu deri levhada Kırımçaklar hakkında verilen

¹⁴² www.jewukr.org

¹⁴³ www.undp.crimea.ua

¹⁴⁴ Harun Güngör, **agm.**, s. 13

¹⁴⁵ B. Zakir Aşar, Ferruh Solak, Selma Tosun "*Türklerin Demografisi*", **Türkler**, C. 1, Yeni Türkiye Yay., Ankara 2002, s. 225

¹⁴⁶ www.members.aol.com/askinazymembers.aol.com/askinazy

¹⁴⁷ www.family.askinazy.com

bilgi şöyledir: “Bu yazı Sivastopol savaşından sonra Hristiyan takvimine göre 1854-1855 yıllarında memleketleri Karasubazar’ dan, (ki burada çok uzun zaman yaşamışlardı) Kerç şehrine taşınan Kırımçak topluluğunun ölümsüz hatırası içindir. Kerç şehri o zaman Kerç-i Enikale adıyla anılıyordu. Şimdi burada 100 kişi aileleri ile yaşıyor. Kırımçaklar da Karasubazar’da uzun zaman yaşadıklarını teyit ediyorlar. Ancak ne yazık ki bu ifadede Kırımçakların Karasubazar’da kaç yy. yaşadıkları belli değildir. Ama Kırımçak halkının resmî doğum günleri olarak kabul edilen 1859 senesinden çok daha önceleri de var olduklarından eminiz.”¹⁴⁸ Kırım’a ne zaman yerleştiklerini tespit etmek mümkün olmamakla birlikte, Kırımçaklara göre M. S. 6. yy.’ da olduğu ifade edilmektedir.¹⁴⁹

Kırımçaklar geçmişte olduğu gibi bugünde Kırım’ın bütün şehirlerinde yaşıyor-lar. 1971 ihtilalinden önce Kırımçakların yaşadığı merkez Karasubazar idi.¹⁵⁰

Yüzyıllardır Kırım’da yaşayan Kırımçaklar, en çok Karasubazar, Simperfol, bundan başka Sevastopol, Kerch, Theodosia ve Caucasus (Novorossik, Sukhumi)’ de yaşamaktadırlar.¹⁵¹ Kırımçakların büyük kitlesi Karasubazar’da oturmaktadır. Orada aşağı-yukarı 700 aile mevcuttur. Diğer taraftan Simperfol’de Tavrida denilen yerde bir Musevî cemaati vardır. Diğer gruplarsa Kırım’ın çeşitli şehirlerine dağılmışlardır.¹⁵²

1912 yılında Kırımçaklar, Karasubazar ’da, Simferopol da, Feodisaya’ da, Kerç’te, Sevastopol, Kırım ve Kafkasyadaki diğer şehirlerde yaşadılar.¹⁵³

1920-1921 iç savaş ve onu takiben kıtlık, bazı Kırımçakları Türkiye ve Amerika’ya göçe zorladı.¹⁵⁴ Shura adında bir Kırımçak kadının ifadesine göre, 1920’ de tüm sülalesi Kırım’ı terk etmiş ve Filistin’e yerleşmiştir. 1930’ların sonuna doğru, amcası ise Filistin’den Amerika’ya göç etmiştir.¹⁵⁵

1942’de New York’ta yaklaşık 100 aile vardı ve bunlar da farklı insanlarla evlenerek kimliklerini kaybediyorlardı.¹⁵⁶

1959’da Tacikistanda 5, Özbekistan’da 36 ve Kazakistan’da 2 Kırımçak yaşamaktaydı.¹⁵⁷ 1979 nüfus sayımına dayanan bazı çıkarımlara göre, 1000 Kırımçak

¹⁴⁸ Victor Lombrozo, **agm.**, s. 3

¹⁴⁹ V. İ. Filolenko, **agm.**, s. 474

¹⁵⁰ V. İ. Filolenko, **agm.**, s. 474

¹⁵¹ The Crimean Jews, **agm.**, s. 5, www.turkolog.narod.ru/info/crj

¹⁵² Harun Güngör, **agm.**, s. 22

¹⁵³ www.members.aol.com/askinazymembers.aol.com/askinazy

¹⁵⁴ The Crimean Jews, **agm.**, s. 2

¹⁵⁵ www.turkolog.narod.ru/info/crj

¹⁵⁶ Shirin Akiner, **age.**, s. 372

Ukrayna'da, 200'ü Rusya'da, 200'ü Ermenistan'da ve 200'ü Özbekistan'da yaşamıştır. Daha sonra bu sayı sürekli düşer.¹⁵⁸

1970'te, 44 Kırımçak Semerkant'ta yaşıyordu, Simferepol'de 504, Sivasto-pol'de 200' den az, Kerch'te 150 civarı, Feodosia'da 100'den fazla Kırımçak yaşıyordu. Az sayıda Kırımçak ise Kırım'ın Evpatoria, Yatla ve Djankoi gibi diğer kasabalarında, yaşıyordu. Kırım dışında 200 Kırımçak, Abazya ve Sukhumi'de, 100 Kırımçak ise Novorossiisk'te yaşamaktaydı. Ayrıca az sayıda Kırımçak, Moskova ve Leningrad'da yaşamaktaydı.¹⁵⁹

Birçok Kırımçak, Bolşevik ihtilalinden sonra Kırım'dan kaçtı. Bazıları Amerika'ya geldi. Diğerleri ise Filistin'e gitti. Filistin'e gelenlerden bazıları 2. Dünya Savaşı'nın ardından Amerika'ya gitti.¹⁶⁰

19. yy.'ın sonunda veya 20. yy.'ın başında küçük bir topluluk İsrail'e göç etmiş olabilir.¹⁶¹ 19. yy.'ın sonundan itibaren daha önce Karasubazar'da yaşayan Kırımçaklar Kırım'daki diğer şehirlere göç etmeye başladılar.¹⁶² Bet Shemesh'te 10, İsrail genelinde ise birkaç yüz Kırımçak ailesinin daha olduğu bilinmektedir.¹⁶³

20. yy.'ın başında ve onu izleyen yıllarda, Kırımçaklar dünyanın her tarafına dağıldılar. Yaklaşık 400 Kırımçak ABD ve yaklaşık 200 kişi İsrail'e taşındı. Şu an Arjantin, Almanya, Rusya ve Türkiye'de Kırımçak bulunuyor. Ama vatanlarından uzakta kimliklerini kaybetmişler ve doğal olarak çoğu kendilerini Kırımçak olarak görmezler.¹⁶⁴

Sonuç olarak Kırımçaklar, Kırım'ın dışında Temriuk ve Taman kasabalarında, Volga-Ural Bölgesi'nde, Kırım'ın; Karasubazar, Kefe, Mangup, Eski-Kırım (Feodosia), Bahçesaray, Evpatoria, Yatla, Djankoi, Simperefol, Kafkasyadaki diğer şehirlerde, Tacikistan, Özbekistan, Kazakistan, Ukrayna, Rusya, Ermenistan, Özbekistan, Bet Shemesh, İsrail, Amerika, Türkiye, Arjantin, Almanya, Abazya, Sukhumi, Novorossiisk, Moskova ve Leningrad'da yaşamaktadır.

¹⁵⁷ Shirin Akiner, **age.**, s. 372

¹⁵⁸ www.family.askinazy.com

¹⁵⁹ www.family.askinazy.com

¹⁶⁰ www.turkolog.narod.ru/info/crj

¹⁶¹ www.members.aol.com/askinazymembers.aol.com/askinazy

¹⁶² www.members.aol.com/askinazymembers.aol.com/askinazy

¹⁶³ www.turkolog.narod.ru/info/crj

¹⁶⁴ Victor Lombrozo, **agm.**, s. 3

6. Nüfus

Tarih boyunca Asya ile Doğu Avrupa arasında önemli bir ticaret yolu ve merkezi olan Kırım, 7. yy.'a kadar bütün Türk boylarının konup göçtüğü bir ülke olmuştur. 1928-1931 yıllarında 40.000 Kırımlı, Urallara sürülmüş ve 1931-1934 yıllarında sunî sebepler çıkartılarak Kırım Türklüğünün ana yurdunu terk etmesi sağlanmıştır. Hâlen Ukrayna'ya bağlı olan Muhtar Kırım Millî Devleti'nde 2.700.000 insan yaşamaktadır. Bu nüfusun 300 bin kadarı Kırım'a geri dönmeyi başarabilen Türklerden oluşmaktadır.¹⁶⁵ Türklerin büyük bir çoğunluğu ise sürgünden vatanına dönememiştir.¹⁶⁶ Bu nüfus yapısı ile referanduma gitmek tabi ki Rusların işine gelmektedir.

Kırım'ın Ruslar tarafından işgalinin ilk yıllarından itibaren Kırım Tatar Türkleri, Anadolu'ya ve o dönemde tamamı Türk hakimiyetinde bulunan Balkanlara göçmeye başlamışlardır. Boşalan Türk köylerine Rus, Ukraynalı, Alman, Yahudi, Rum gibi farklı milletlerden insanlar yerleştirilmiştir.¹⁶⁷ Böylece Türk nüfusu genel nüfusun yarısına düşürülmüştür.

Bu nüfus içerisinde Türklerin oranı % 12'dir. Yani bir zamanlar tamamen Türk nüfusunun yaşadığı Kırım'da geri kalan nüfus Rus, Alman, Ermeni, Kırımçak ve Bulgarlardan oluşmaktadır. 1944 Kırım sürgünü ve soykırımı burada Türk nüfusunu büyük ölçüde geriletmiştir.¹⁶⁸ Bu da Sovyetlerin Türk soyunu nasıl yok ettiklerinin bir kanıtıdır.

Sovyetler Birliği'nin dağılmasından sonra bağımsız bir cumhuriyet haline gelen Ukrayna'ya bağlı özerk bir cumhuriyet olan Kırım'da 1995 nüfus sayımına göre 2.600.000 kişi yaşamaktadır. Toplam nüfusun % 67'si Rus (1.500.000), % 22'si Ukrayna, % 10'u Kırım Tatarıdır.¹⁶⁹ % 1'ini ise, Karay, Kırımçak, Rum, Ermeni, Alman, Bulgar, ve Yahudiler oluşturmaktadır.¹⁷⁰ Kırım'da ayrıca 5000 Ermeni, 3400 Rum, 2-3 bin Alman, 1000-2000 Bulgar, 800 Karay, 600-700 civarında Kırımçak (Musevî Türk), 30.000 kadar gizli-açık Yahudi vardır. Milliyet ve dinlere göre Kırım halkının dağılımı 290-300 bin Kırım Tatarı, 4900-5000 Ermeni, 1200-1500 Bulgar, 3411 Grek, 2500 Alman, 1500 Rus ve Ukraynalı, 600-

¹⁶⁵ www.orkun.com.tr/asp/arsiv.asp

¹⁶⁶ Kemal Çapraz, "Stratejik Açıldan Kırım", **Yeni Türkiye Türk Dünyası Özel Sayısı II**, Yıl 3, S. 16, Temmuz-Ağustos 1997, Yeni Türkiye Yay., Ankara 1997, s. 1529

¹⁶⁷ Ahmet Gökbel, **age.**, s. 145

¹⁶⁸ www.orkun.com.tr/asp/arsiv.asp

¹⁶⁹ Yaşar Kalafat, **agm.**, s. 27

¹⁷⁰ Kemal Özcan, "Kırım Türklerinin Sürgünü", **Türkler**, C. 20, Yeni Türkiye Yay., Ankara 2002, s. 218

800 Kırımçak (Musevî Türkler), 800 Karay (Musevî Türkler), Hristiyan toplam nüfus 1.999.492'dir. İrovaslar / Ortodox 1.983.000, Katolikler ise 2700'dir.¹⁷¹

Nüfus sayımı sonuçlarından hareket ederek elde edilen 1995 yılı tahmini rakamlarına bakıldığında ise toplam nüfus rakamının 18 milyonu aştığı görülmektedir. Volga-Ural Bölgesi'nde 10,5 milyonu aşan nüfus bulunmaktadır. Kafkasya Bölgesi'nde 6 milyona erişen bir nüfus büyüklüğü söz konusudur. Bu rakam Orta Asya ve Sibirya Bölgeleri'nde, yaklaşık olarak 800 bine ulaşmıştır. Volga-Ural Bölgesi'nde yaşayan Türk toplulukları içinde % 65 oran ile Tatarlar en fazla nüfusa sahiplerdir. Çuvaşlar % 18, daha sonra sırasıyla Başkurtlar, Kırım Tatarları, ve Kırımçaklar gelmektedir. 1989 yılı sayım sonuçlarına göre nüfus dağılım oranında bir farklılaşma görülmemektedir. 1979 ve 1989 yılları arasındaki on yıllık dönem için hesaplanan nüfus artış hızlarına bakıldığında, Kırım Tatarlarının en yüksek artış hızına sahip oldukları görülmektedir. Tatar ve Başkurt Türklerinin nüfus artış hızı hemen hemen aynıdır. Daha sonra gelen Çuvaş Türklerinin nüfus artış hızı ise binde 5 civarındadır. Kırımçakların nüfusu ise hızla azalmaktadır. Nüfusu azalan gruplardan Karaylar 40 yıl, Kırımçaklar ise 11 yıl gibi bir zaman diliminde nüfuslarının yarısını kaybedeceklerdir.¹⁷²

Bir araştırmaya göre 1783-1979 yılları arasında çeşitli defa yapılan nüfus sayım sonuçları ise şöyledir:¹⁷³

yıl	sayı
1783	800
1844	1300
1879	2900
1897	3500
1913	7000
1926	6400
1941	8000
1945	2500
1959	1500-2000
1970	1800
1979	1800-2000

¹⁷¹ Yaşar Kalafat, **agm.**, s. 27

¹⁷² Zakir Avşar, Feruh Solak, Selma Tosun, **agm.**, s. 225-226

¹⁷³ The Crimean Jews, **agm.**, s. 2

1847 yılında, Kırım'da yaşayan Rabbani Musevilerinin sayısı 2837' ydi ve bunların çoğunluğunu Kırımçaklar oluşturmaktaydı. 1897'de Kırım'da yapılan nüfus sayımında 3345 Kırımçak vardır.¹⁷⁴ Bir başka kaynağa göre, 1897 nüfus sayımlarına göre Karasu-Bazar' da 5700 Kırımçak vardı. Bu tarihten sonra ise dağılmaya başladılar.¹⁷⁵

Ancak bu nüfus sayım sonuçları çok sağlıklı değildir. Kırımçakların çoğu savaştan sonra kimlik ve kayıtlarını terketmişler. Kendilerini Rus, Ukraynalı, Yahudi, Karay ve Tatar olarak göstermiştir.

19. yy.'ın sonundan itibaren daha önce Karasu-Bazarda yaşayan Kırımçaklar Kırımdaki diğer şehirlere göç etmeye başladılar. 19. yy.'ın sonunda ve 20. yy.'ın başında küçük bir topluluk İsrail'e göç etmiştir. 1912 yılında Kırımçakların sayısı 7500'e ulaştı; bunların 2487'si Karasu-Bazar 'a, hemen hemen aynı sayıda kişi Simferopol' e, 750'si Feodisaya' ya, 500'ü Kerç'e, 400'ü Sivastopal'a yerleşmiş, geri kalanları da Kırım ve Kafkasya'daki diğer 28 şehre dağılmıştır.¹⁷⁶

19. yy. sırasında Kırımçakların sayısı devamlı bir şekilde artar. 1913'te Kırım-çaklar Kırım'da ve Rusya'nın güney illerinde 19 kasaba ve yerleşim biriminde kendi nüfus sayımlarını başlatırlar. Sayım sonucu ilk jenerasyon ve Kırımçakların Aşkenazi-lerle yaptıkları evliliklerden olan soy da dahil olmak üzere 5502 kişidir. Bunun yanında o zaman Simferopol'de ve diğer şehir ve kasabalarda yaşayan aşağı yukarı 1500 Kırımçak nüfus sayımına dahil olmamıştır. Bu yüzden, 1. Dünya Savaşı'nın başında Rusya'daki Kırımçak nüfusu 7000'e ulaşır. İlk ciddi kayıplar 1918 ve 1921 yılları arasında savaş ve arkasından gelen kıtlık sırasında görülür. Ayrıca az sayıdaki Kırımçak bu yıllarda Türkiye'ye göç etmiştir. Bunların birçoğu da Vrangel rejimi sırasında Vrangel'in beyaz birliklerinin bozguna uğramış askerleri olarak kaçarlar. Bu yy.'ın başından itibaren Filistin'e küçük bir Kırımçak gurubu, Amerika'ya ise 1. Dünya Savaşından önce yalnızca bir aile yerleşmiştir. Ancak 1942'de 100 civarında aile büyük kısmı New York'ta olmak üzere Amerika'ya göçer. Bunlar o zamanlar diğer Yahudi grupların mensuplarıyla da evleniyorlardı.¹⁷⁷

1913 nüfus sayımına göre Kırımçakların yerleştiği yerin kadın ve erkek olarak nüfus dağılımı ise şöyledir:¹⁷⁸

¹⁷⁴ www.members.aol.com/askinazymembers.aol.com/askinazy

¹⁷⁵ The Crimean Jews, **agm.**, s. 2

¹⁷⁶ www.members.aol.com/askinazymembers.aol.com/askinazy

¹⁷⁷ www.family.askinazy.com

¹⁷⁸ www.europexxi.kiev.ua/english/program/nats-menshin

Yerleşim Yeri	Erkek	Kadın	Toplam
Karasubazar	1231	1256	2487
Kerch	396	376	772
Feodosia	396	320	716
Sevastopol	156	140	296
Evpatoria	153	119	272
Mariupol	48	49	97
Yalta	48	48	96
Novorossiisk	51	45	96
Genichesk	50	39	89
Berdiansk	36	41	77
Bakhchisarai	36	26	62
Yerleşim Yeri	Erkek	Kadın	Toplam
Odessa	33	23	56
Staryi Krym	24	29	53
Balaklava	16	15	31
Sukhumi	11	13	24
Djankoi	12	12	24
Armiansk	7	9	16
Lugansk	7	14	21
Alupka	3	14	17
Toplam	2714	2568	5282

1913 yılında ilk Kırımçak meclisi Karasubazar'da (şimdiki adıyla Belogorsk) toplandı. O sene her kasabada olmasa da bir sayım yapıldı. Edinilen bilgiye göre Kırım'da yaklaşık 7500 Kırımçak yaşıyordu.¹⁷⁹ Bu Kırımçakların 2487' si Karasu Bazar'da yaşamaktaydı. Sovyet hakimiyeti döneminde Kırımçaklar'ın yerleştikleri merkez ise Simperfol olmuştur.¹⁸⁰

¹⁷⁹ Victor Lombrozo, **agm.**, s. 6-7

¹⁸⁰ Musauli Kenesbay, **agm.**, s. 222

Kırımçakların çoğunun 1920'lerin ortasında Simferopol şehrine göç edene kadar yaşadıkları Belogorsk şehri 1. Sultan Süleyman zamanında (1520-1566) Türkler tarafın-dan yapılan nüfus sayımına göre 92 Musevî ailesi ve bekar bir Musevî Kefe'de yaşa-maktaydı. Demografik kanılara göre bu 500-700 kişiye tekabül etmektedir.¹⁸¹

1920-1921 iç savaş ve onu takiben kıtlık, bazı Kırımçakları Türkiye ve Ameri-ka'ya göçe zorladı.¹⁸²

1926 sayımı sırasında Kırımçakların Rusya Federasyonu toprakları üzerindeki sayısı 6383'e düşmüştü.¹⁸³ 1926'da yapılan nüfus sayımına göre Kırım'da ortalama 6000 (% 0.8) Kırımçak vardı.¹⁸⁴

1926 yılında Kırım'ın etnik yapısı şöyledir:¹⁸⁵

Millet	Nüfus	Oran
Tatarlar	179.094	(25.1 %)
Almanlar	43.631	(6.1 %)
Yahudiler	39.921	(5.6 %)
Yunanlılar	16.036	(2.2 %)
Kırımçaklar	6000	(0.8 %)
Karaylar	4213	(0.6 %)
Ruslar	301.398	(42.2 %)
Ukraynalılar	77.405	(10.8 %)
Diğerleri (Sovyet olmayan)	46.125	(6.5 %)
Toplam nüfus	713.823	

1926 nüfus sayımı Kırım'da yalnızca Karasu Bazar'da Kırımçaklar'ın % 16.3'ünün yaşadığını göstermektedir. Bu etnik grubun % 23.5'u ise en önemli Kırımçak merkezlerinden biri olan Simperfol'de ikamet etmektedir. Kırımçak Köyü Topluluğu olarak adlandırılan iki çiftlikte 1930'ların ortalarında yaklaşık 600 Kırımçak yaşa-maktadır. 1930'lu yıllar, Kırım'ın en büyük endüstri merkezi olan Kerç'ten, Kırımçak-ların çıkışına tanıklık eder. Yüzyılın

¹⁸¹ www.members.aol.com/askinazymembers.aol.com/askinazy

¹⁸² The Crimean Jews, **agm.**, s. 2

¹⁸³ www.family.askinazy.com

¹⁸⁴ Musauli Kenesbay, **agm.**, s. 222

¹⁸⁵ Shirin Akiner, **age.**, s. 81

sonunda onların tarihi merkezi olan Karasu Bazar'da önemsenmeyecek kadar az Kırımçak ikamet etmektedir. Alman işgali boyunca Kırımdaki Kırımçakları Naziler yok ettiler. Etnik grubun yaklaşık % 70'i olan 5500'den fazla kişi imha edildi. Savaşın sonra Kırımçaklar Simperfol, Theodosia, Kerch ve Kırım'ın diğer yerlerine yerleştiler.¹⁸⁶

1926'daki Sovyet nüfus sayımına göre ülke genelinde bir düşüş yaşanmış ve toplam nüfus 6383 olmuş ve bunların 6000'i Kırım'da yaşamıştır. Kırımçak nüfusundaki azalışın nedenleri iç savaşlar ve 1921-1922 yıllarında topluluktaki 700 kişinin ölümüne neden olan kıtlık ve yaklaşık 200 kişinin Filistin'e ve 400 kişinin de Amerika'ya göç edişidir. Bu nüfus sayısına göre Kırımçakların % 98,4 şehirlerde yaşıyordu ve bunların % 74,1'i Kırımçak dilini kendi ana dilleri olarak belirtti. Simferopol ise onların merkezidir.¹⁸⁷

1942'de New York'ta yaklaşık 100 aile vardı, ve bunlar da farklı insanlarla evlenerek kimliklerini kaybediyorlardı.¹⁸⁸

Kırımçakların sayısı 2. Dünya Savaşı öncesinde 8000'e ulaşmıştı. Naziler, bu rakamı, % 80 oranında azalttı, 1944 teki Sovyet sürgünleri sayesinde daha da azaldılar.¹⁸⁹ Karasubazar'dan diğer şehirlere doğru 1880' lerde başlayan göç 20. yy.'ın ortalarına kadar kesintisiz olarak sürdü ve 2. Dünya Savaşının başında 904 Kırımçak hala Kırım'da yaşıyordu.¹⁹⁰

1941'de Almanlar SSCB'liğine saldırmadan önce Kırımçakların nüfusu 9500-10.000 civarındaydı. 1941-1942'de büyük bir çoğunluğu Nazi istilasında feci şekilde can verdi. 1948'de bütün Kırımda sadece 700-750 tane Kırımçak kalmıştı. 2. Dünya savaşından sonra bütün Sovyet Birliğinde 1000-1500'den daha fazla Kırımçak kalmamıştı. Naziler topluluğun % 75'ini katletti; bunların yaklaşık 1000 kişisi Filistin ve Amerika'ya gitti.¹⁹¹

1948'de Kırım'daki eski Kırımçak merkezi olan Karasubazar'da toplam iki Kırımçak ailesi vardı. Feosiya'da 150, Kerç'te 100, Simperfol da ise 450 Kırımçak vardı. Kerpotoriye, Simferopol ve Cankoy'da ise çok az tesadüf edilmekteydi. Böylece, halen Kırım'da 1000-1500 kadar Kırımçak vardır.¹⁹²

¹⁸⁶ The Crimean Jews, **agm.**, s. 2

¹⁸⁷ www.members.aol.com/askinazymembers.aol.com/askinazy, Shirin Akiner, **age.**, s. 372

¹⁸⁸ Shirin Akiner, **age.**, s. 372

¹⁸⁹ www.ssvit.iatp.org.ua/sum

¹⁹⁰ www.family.askinazy.com

¹⁹¹ www.members.aol.com/askinazymembers.aol.com/askinazy

¹⁹² Musauli Kenesbay, **agm.**, s. 225

1950'lerin ortalarında yaklaşık 1500 Kırımçak, Kırım'da ikamet etmekteydi. Günümüzde Kırımçakların büyük çoğunluğu Kırım'da, 500'den fazlası Sivastopol, Kerch ve Theodosia'da yaşar. Takip eden nüfus sayımlarında Kırımçaklar bağımsız olarak dikkate alınmamıştır. Bilimsel tahminlere göre Kırımçakların şimdiki sayısı 1800'dür. Bunların 1200'ü Kırım'da yaşamaktadır. Yaklaşık 500 Kırımçak Sovyet Rusya dışında, en çok Filistin ve Amerika'da yaşar.¹⁹³

1954'te Karasubazar'da yaşayan sadece iki Kırımçak ailesi vardı.¹⁹⁴

Resmi istatistiklere göre 1959 nüfus sayımında Ukrayna'da toplam 67 Kırımçak olup, bunların ana dili ise Kırım Tatarcasıdır.¹⁹⁵ 1959'da Tacikistanda 5, Özbekistan'da 36 ve Kazakistan'da 2 Kırımçak vardı ve hepsi de ana dillerinin Tatarca olduğunu bildirdi.¹⁹⁶ 1959 nüfus sayımında sadece 1400 Kırımçak çıktı. Bunlardan 963'ü Kırım'da yaşıyordu. Aslında sayıları biraz daha fazlaydı, ancak bu sayım sırasında bazı Kırımçaklar başka etnik gruplara mensup olduklarını beyan etmişlerdir. 1960'ların başında sayıları 2000'e ulaştı, fakat daha sonra tekrar düştü ve bugün 1800'ün biraz üzerindedir.¹⁹⁷

1959'daki Sovyet nüfus sayımına göre 1500 kişiden sadece 189'u Kırımçak Türkçesini kendi ana dilleri olarak bildirdi. 1970 ve 1980'lerde eldeki verilere göre Kırımçakların sayısı 900 civarındadır.¹⁹⁸ 20. yy. başlarında Karasubazar'da 700 aile halinde yaşamaktaydılar.¹⁹⁹

1970'te Semerkant'ta 44, Simferepol'de 504, Sivastopol'de 200'den az, Kerch'te 150 civarı, Feodosia'da 100 civarı Kırımçak yaşıyordu. Az sayıda Kırımçak ise Kırım'ın Evpatoria, Yatla ve Djankoi gibi diğer kasabalarında yaşıyorlardı. Kırım dışında 200 Kırımçak, Abazya ve Sukhumi'de, 100 Kırımçak Novorossiisk'te yaşamaktaydı. Ayrıca az sayıda Kırımçak, Moskova ve Leningrad'da yaşamaktaydı.²⁰⁰

1974'te Chermin, Kırımçakların merkezi olan Belegorsk'ta ikisi de Rus kadınlarla evli olan sadece iki Kırımçak olduğunu bildirir.²⁰¹

¹⁹³ The Crimean Jews, **agm.**, s. 2

¹⁹⁴ www.family.askinazy.com

¹⁹⁵ Musauli Kenesbay, **agm.**, s. 224; N. A. Baskakov, **Tyurksiye Yaziki Naradov**, Moskova 1966, s. 8

¹⁹⁶ Shirin Akiner, **age.**, s. 372

¹⁹⁷ www.ssvit.iatp.org.ua/sum

¹⁹⁸ www.members.aol.com/askinazymembers.aol.com/askinazy

¹⁹⁹ Nevzat Özkan, **age.**, s. 176; Nadir Devlet, "Federe ve Muhtar Türk Cumhuriyetleri", **Türkler**, C. 20, Ankara 2002, s. 26

²⁰⁰ www.family.askinazy.com

²⁰¹ www.family.askinazy.com

1979 yılında Genel Nüfus Sayımı sonucuna göre Rusya Federasyonu'nda beş dağınık bölgede yaşayan toplam Türk nüfusunun % 63'ü Volga-Ural Bölgesinde bulunmaktadır. Türk topluluklarının yoğunlaştığı ikinci bölge ise Kafkasya Bölgesidir. Bu bölgede yoğunlaşma oranı % 27'dir. Daha sonra sırasıyla Sibirya Orta Asya ve Batı Bölgesi gelmektedir. 1989 yılında yapılan Genel Nüfus Sayımı sonuçlarına bakıldığında ise bu sıralamanın değişmediği görülmektedir. Ancak, dağılım oranlarında çok az da olsa bir fark vardır. Volga-Ural Bölgesinde yaşayan toplulukların nüfus dağılımı % 60'a düşerken, Kafkasya Bölgesi'nde bu oran % 30 şeklinde görülmektedir. Orta Asya ve Sibirya Bölgeleri'nde yaşayan Türk topluluklarının nüfus dağılım oranı ise hemen hemen aynıdır. (%4)²⁰²

1979 nüfus sayımına göre Kırım'ın etnik yapısı şöyledir:²⁰³

Millet	Nüfusu	Oran
Rus	1.460.980	(68.4 %)
Ukrayın	547.336	(25.6 %)
Belarus	43.214	(2.0 %)
Yahudi	22.597	(1.1 %)
Tatar	15.078	(0.7 %)
Karay	1.151	(0.1 %)
Diğer	68.157	(3.2 %)
Toplam	2.135.916	

1979 nüfus sayımına dayanan bazı çıkarımlara göre, 1000 Kırımçak Ukrayna'da, 200'ü Rusya'da, 200'ü Ermenistan'da ve 200'ü Özbekistan'da yaşamıştır. Daha sonraları ise bu sayı sürekli düşer.²⁰⁴

1982'de Kırımçakların sayıları 2000 civarındaydı. Topluluğun geri kalanı hızlı bir şekilde Ruslar ve Ukraynalılarca asimile edildi. 19. yy.'ın sonunda ve 20. yy.'ın başında İsrail'deki Kırımçakların ayinlerini, Sephardi ayinlerine adapte ettiler. 1981'e kadar Tel-Aviv'de bir tane Kırımçak sinagogu bulunuyordu. İsrail'de Kırımçak halkı diğer Musevîlerle

²⁰² Zakir Avşar, Feruh Solak, Selma Tosun, **agm.**, s. 225-226

²⁰³ Ali Yiğit, **Türk Ülkeleri ve Türklerin Yaşadıkları Bölgelerin Coğrafyası**, TİSAV Yay: 2, Elazığ 1996, s.

karişti ve ayrı bir topluluk oluşturmamışlar. Amerika'ya göç edenler Aşkenazi Musevîlerince asimile edildi ve ayrı bir kimlik olarak tutunamadılar.²⁰⁵

1989 sayımına göre sayıları 1559,²⁰⁶ bir diğer kaynağa göre, eski Sovyetler Birliğinde 1400 kişi kendini Kırımçak olarak kabul eder. Bunun %34.9'u ana dilinin de Kırımçak dili olduğunu kabul etmekte, % 30.2 Rusça'yı iyi bildiğini söylemektedir.²⁰⁷

Şu an, bölgede yaklaşık 800 Karay ve 600 Kırımçak yaşıyor. Dünyada ise, Karayların sayısı 2000 i geçmiyor.²⁰⁸

Bugün Kırım'da yaşayan Kırımçak sayısı tam olarak bilinmemekle beraber toplumun bazı liderleri bu sayının 200 olduğunu belirtmektedir. Eski sayımlarda Kırımçaklar Yahudî ve Tatar toplulukları içinde sayılmıştır. Bu yüzden yıllara göre de Kırımçakların sayısını tam olarak tespit etmek zordur.²⁰⁹

Kırımçak nüfusu sayıca azdır. Kırımçak ulusu, bu bölgede önceden yaşamış etnik grubun temsilcileri tarafından Kırım'da oluşmuştur. Kırımçaklar her zaman ayrı ve bağımsız olarak varlıklarını sürdürmüşlerdir. Bölgesel bir prensip doğrultusunda cemaatler halinde birlikte yaşadılar.²¹⁰

Karmaşık demografik ve kültürel değişimlerin sonucu olarak, Kırım Karayları ve Kırımçakların sayısı, son yüzyılda birkaç kere büyük azalmaya uğradı. Mykyta Kasianenko, geçtiğimiz yüzyılın, bu insanların etnik, kültürel ve dinsel kimliklerine büyük bir sekte vurduğunu belirtiyor.²¹¹

Eski SSCB 1979 ve 1989 nüfus sayımlarına göre yapılan tahminlerden Kırımçakların nüfusu önümüzdeki on yılda şöyle olacaktır²¹²: Nüfus artış hızı -0,06546'dır.

yıl	1979	1989	1995	2000	2005	2010	2015	2020	2025
nüfus	3000	1559	1053	759	547	394	284	205	148

²⁰⁵ www.members.aol.com/askinazymembers.aol.com/askinazy

²⁰⁶ Nevzat Özkan, **age.**, s. 176; Nadir Devlet, **agm.**, s. 26

²⁰⁷ Musauli Kenesbay, **agm.**, s. 225

²⁰⁸ The Day, 01 October 2002, No:29

²⁰⁹ Musauli Kenesbay, **agm.**, s. 225

²¹⁰ Victor Lombrozo, **agm.**, s. 3

²¹¹ The Day, 01 October 2002, No:29

²¹² Zakir Avşar, Ferruh Solak, Selma Tosun, "21. Yüzyılda Türk Dünyası (1950-1925) Demografik İnceleme", **Yeni Türkiye, Türk Dünyası Özel Sayısı I**, S. 15, Mayıs-Haziran 1997, Yeni Türkiye Yay., Ankara 1997, s. 127-129-131

Günümüzde bu Türk topluluğunun nüfusu gittikçe azalmaktadır. Kırımçaklar, Türkler arasında nüfusu en hızlı azalan topluluk olma özelliğine sahiptir. Kırımçaklar her 11 yıl gibi olağanüstü kısa bir zaman diliminde nüfuslarının yarısını kaybedeceklerdir.²¹³ Ayrıca ölüm oranının, doğum oranından fazla olması nedeniyle Kırımçakların sayısı her geçen gün azalmaktadır.²¹⁴

7. Din

Hazar Türklerinin varisleri olarak değerlendirdiğimiz Kırımçak Türkleri, tıpkı ataları olan Hazarlar gibi Musevîliği benimsemiş bir Türk topluluğudur. Öncelikle Hazarların bu dini nasıl kabul ettikleri konusunda bilgi vermek gerekir.

Tarihte Yahudi ırkıdan olmadığı halde, Yahudi dinine girmiş ve imparatorluk kurmuş tek millet Hazar Türkleridir. Yahudilerin Türklerle ilk teması 500 yıl öncesine değil, belki 1350 yıl öncesine kadar gitmektedir. 8. yy. ilk yarısında Bizans İmparatorluğu, İstanbul ve çevresinde yaşayan Yahudilere baskı ve işkence yapmış, Yahudiler yapılan bu baskılar neticesinde Bizans topraklarını terk ederek Hazar ülkesine yerleşmişler ve kısa bir süre sonra Hazar hakanı ve yakın çevresine Yahudi inancını benimsetmiştir.²¹⁵

Yüzyıllardan beri başka ırklardan olan insanları kendi dinlerine almayı kabul etmeyen Yahudilerin, İsrail ırkıdan olmayan Hazarları Yahudi dinine nasıl kabul etmiş oldukları hususu da önemlidir.²¹⁶ Yahudiler devletleri olduğu zamanlar, güçlü çağlarında düşmanlarını çok ağır zulüm ve işkence yaparak öldürmüşlerdir. Ziya Gökalp “Yahudiler, bir yeri fethettiği zaman, eşya ve insanların da yakıyordu. En masum eşya bile yakılıyordu. Beni İsrail’den birisi, böyle bir halı alsa, alan ailesi ile beraber yakılırdı” der.²¹⁷ Bu kadar gelenekçi bir kavmin, kendi ırkıdan gelmeyenleri bu dine kabul etmeleri dikkat çekicidir

Hz. Yakub’un on iki oğlundan türeyen insanlara Beni İsrail (İsrail Oğulları) denmiştir. Hz. Musa’nın getirmiş olduğu dine de Yakub’un on iki oğlundan birinin adı olan Yehuda, Yahudi’ye çevrilerek isim olarak verilmiştir. Bu şekli ile İsrail kelimesi bir ırkı, Yahudi kelimesi ise bir dini temsil eder.²¹⁸

²¹³ Zakir Avşar, Feruh Solak, Selma Tosun, “*Türklerin Demografisi*”, **Türkler**, C. 1, Yeni Türkiye Yay., Ankara 2002, s. 225-226

²¹⁴ Victor Lombrozo, **agm.**, s. 6-7

²¹⁵ Şaban Kuzgun, **age.**, s. 22, Laszlo Rasonyl, **Tarihte Türklük**, TKAE Yay., Ankara 1993, s. 114

²¹⁶ www.akademyayadogru.org; Şaban Kuzgun, **age.**, s. 25

²¹⁷ Hikmet Tanyu, **Tarih Boyunca Yahudiler ve Türkler**, İstanbul 1976, s. 49; Ziya Gökalp, **Malta Konferansları**, Haz. Fahrettin Kırzioğlu, KB. Yay., Ankara 1977, s. 48

²¹⁸ Şaban Kuzgun, **age.**, s. 34; Hikmet Tanyu, **Tarih Boyunca Türkler ve Yahudiler**, İstanbul 1976, s. 28

İsrail asıllı olmayan ırklardan Yahudiliği benimseme konusunda en göze çarpan ırk Türk ırkıdır. Başta Hazar ve Karay Türkleri olmak üzere sırasıyla Kıpçak, Kaliz, Kazak vb. birtakım Türk boylarından insanlar Yahudi inancını kabul etmiş ve bu dine girmişlerdir.²¹⁹ Ancak, Hazarların tek bir dine mensup olmadıklarını, Hazar ülkesinde bir çok dinin bir arada yaşadığını biliyoruz. Hazar ülkesindeki bu geniş din hürriyetinin bir sonucu olarak çeşitli dinler, bu ülkede misyonerlik faaliyetlerinde girişip, inançlarını yaymaya çalışmışlardır.²²⁰ O dönem Yahudilerinin Hazarların % 20'si kadarını oluşturdukları bilinmektedir.²²¹

Hazarlar bugünkü bildiğimiz Talmudist Yahudiliği benimsemişlerdir.²²² Hazarların Türkçe Tevratları olup bununla ibâdet ettikleri sanılıyor.²²³

Tarihi boyunca Kırım Akdenizden ve Doğu Avrupa'dan birçok Yahudi görmüştür.²²⁴

Bunlar; Polonya, Ukrayna, Litvanya, Bulgaristan, Romanya, Macaristan, Çekoslovakya, Rusya Musevîleri ve Aşkenaziler, Sephardiler, Kırımçaklar, Karaylar, Sabataylar,²²⁵ Budca-Tats, Buharan Musevîleri ve Kafkas Musevîleri gibi gruplardır.²²⁶ Bu Musevî gruplar uyum içinde yaşamaktadırlar.

Hatta farklı dine inanan insanlar Ukrayna'da barış içinde yaşarlar. Bunlar; Luther'e inanlar, Musevîler, Müslümanlar, Karaylar, Kırımçaklar vb. millî azınlıkların ruhsal, kültürel ve dini gereklerini tatmin etmekteki önemi, bütün geleneksel inançlar üzerinde kurulmuş kurallar Ukrayna'daki din hareketlerinin iyi yönetildiğinin de bir göstergesidir.²²⁷

Yahudilerin kutsal kitap külliyatı ikiye ayrılır. Yazılı kısma Tanah, şifaî kısma Talmut denir. Talmut, Tevrat'ın yorumlarıdır. Bu yorumlar, önceleri sözlü olarak yayılıyordu. Bunların sayısı artınca toplanıp yazıya geçirildi. Yahudilere göre Talmut, Tevrat kadar önemlidir. Bunların ilahî ilhamla yazıldığına inanırlar. Talmut'a inanmayanlar gerçek Yahudi

²¹⁹ Ahmet Gökbel, *age.*, s. 337

²²⁰ Ahmet Gökbel, *age.*, s. 330, Anaiasz Zajaczkowski, **Karaims in Poland**, Warsaw 1961, s. 18

²²¹ Ahmet Gökbel, *age.*, s. 335; Ünver Günay-Harun Güngör, **Türk Din Tarihi**, Laçın Yay., Kayseri 1998, s. 208 - W. Barthold, **Orta Asya Türk Tarihi Hakkında Dersler**, Haz. Kazım Yaşar Kopruman- Afşar İsmail Aka, Ankara 1975, s. 86

²²² Şaban Kuzgun, *age.*, s. 145

²²³ Hikmet Tanyu, **Türklerin Dini Tarihçesi**, Burak Yay., İstanbul 1998, s. 47; Yılmaz Öztuna, **Türkiye Tarihi**, C. 1, İstanbul 1963, s. 262

²²⁴ www.hfienberg.com/kesher

²²⁵ www.shamash.org/listarchives

²²⁶ www.cctr.umkc.edu/ftp/anon_ftp

²²⁷ www.umn.edu/humanrts/hrcommittee/ukraine2002

sayılmaz. Nitekim Karaylar, Talmut'a inanmadıkları için Yahudiler tarafından Yahudi olarak kabul edilmezler.²²⁸

Tevrat (Tora), yazılı ve sözlü olmak üzere iki kısma ayrılmaktadır. Yazılı Tevrat, Tur-ı Sina dağında Allah'ın, Hz. Musa'ya vahiy etmiş olduğu kitaptır. Beş bölümden oluşan sözlü Tevrat ise, Musa'ya atfedilen ve ondan intikal ettiği kabul edilen sözleri ve Tevrat üzerindeki açıklamaları içine alır. Sözlü Tevrat, yazılı Tevrat'ın tamamlayıcısı durumunda olup, o olmadan yazılı Tevrat'ın anlaşılması mümkün olmaz.²²⁹

Yazılı Tevrat'a, Hz. Musa'dan sonra gelen peygamberlerin sözleri ilave edilmiş ve Hristiyanların Eski Ahid Yahudilerin Tanah dediği, Yahudilerin kutsal kitapları meydana gelmiştir.²³⁰

Tanah içinde bulunan hükümler üzerinde çalışmalar ve tartışmalar yapıyordu. Tevratın tefsiri mahiyetinde olan ve tartışılan bu hususlar, yazılmamakla birlikte, sözlü olarak nesilden nesile aktarılıyordu. M.S. 11. yy.'da Yehuda ha-Nasi isimli bir haham, tartışılan ve nesilden nesile intikal ettirilen bu sözlü rivayetleri "Mişna" adı altında bir kitap haline getirdi. Ancak Yehuda Hanasi, bütün sözlü rivayetleri tam olarak toplayamamıştı. Daha sonraları, bir yandan sözlü Tevrat'ın toplanmasına devam edilmiş, öbür yandan Mişna'ya tefsirler yazılarak "Gemara" meydana getirilmiştir. İşte yazılı Tevrat'ın tefsiri ve Musa'dan beri intikal eden sözlü rivayetlerin yazılı hale getirilmesi sonunda ortaya çıkan Mişna ve Gemara'nın birleştirilmesi ile Talmud adı verilen kitap ortaya çıkmıştır.²³¹

Sözlü Tevrat'ın toplanması esnasında Yahudi cemaatleri arasında çeşitli ihtilaflar ortaya çıkmış bazı Yahudiler, sadece yazılı Tevrat'ı kabul edip, sözlü Tevrat'ı reddetmeye başlamış ve böylece ilk Yahudi mezhepleri ortaya çıkmıştır. Karay mezhebi, sadece yazılı Tevrat'ı kabul edip, sözlü Tevrat'ı reddetme sonucu ortaya çıkmış bir harekettir. Karay mezhebi sadece kutsal kitaplar konusunda değil, ibadet şekillerinde ve bayram günlerinde öbür Yahudi mezheplerine muhalefet etmektedir.²³²

Dünyanın her yerinde Talmudist ve Karay cemaatler yan yana yaşamışlardır. Bu mezheplerin ikisi de Yahudi mezhebi olduğuna göre, Yahudi kelimesinin söz konusu edildiği her yerde bu iki mezhep bulunabilir. Bugün bile Karaylar; Amerika, Rusya, İngiltere, Fransa, İsviçre, İtalya, Mısır, Türkiye vb. yerlerde Talmudist toplumların yanı başlarında varlıklarını

²²⁸ Musauli Kenesbay, **agm.**, s. 225

²²⁹ Yaşar Kutluay, **İslâm ve Yahudi Mezhepleri**, İlahiyat Fakültesi Yay., Ankara 1967, s. 114-115

²³⁰ Annamarie Schimmel, **Dinler Tarihine Giriş**, Ankara 1955, s. 102

²³¹ Şaban Kuzgun, **age.**, s. 189

²³² Yaşar Kutluay, **age.**, s. 7, Şaban Kuzgun, **age.**, s. 189

sürdürmektedirler. İki toplumun mabetleri birbirine yakın yerlerde olduğu gibi, mezarlıkları dahi yan yanadır. İstanbul Okmeydanı'nda Türk-Karay mezarlığı, Talmudist Yahudilerin mezarlıklarına bitişiktir.²³³

Kırımçaklar da Talmud'u kabul eden Yahudilerdir. Kırım Hanlığının yarlıkları ve Rus belgeleri gibi bütün resmî materyallerde Kırımçaklar, Yahudi Talmutçular olarak adlandırılmışlardır. Şöyle ki; Selâmet ve Selim Giray Hanların 1003 / 1594-95 yıllarında Kırımçak ailelerine ayrı ayrı verdikleri yarlıklarda, Kırımçaklar, Karasu şehri Yahudileri olarak adlandırılırlar.²³⁴ Akiner'e göre de Kırımçaklar Talmudu kabul eden Ortodoks Musevîlerdir. 16. yy.'da geliştirilen özel bir ayinleri vardır.²³⁵ Kefe' de ve Kırım'ın diğer bir şehri olan Khaal'de tapınakları vardır.²³⁶

Müslüman Türk ulusları arasında etnik ve dinî kavramları birlikte düşünüp kabul ediş çok yaygındır. Yani, Türk denilince akla Müslüman gelir. Bu yüzden kendilerini Hz. Muhammed (S.A.V) 'in soyundan kabul edenler az değildir. Bunun gibi Kırımçak-ların da şuur altına dinlerine uygun olarak İsrail'in oğluyuz fikri iyice yerleşmiş olabilir. Bu çok sık rastlanan bir durumdur. Meselâ Hristiyanlar, Almanlar, İslavlar kendilerini İsrail'in oğluyuz diye tanıtmazlar. Fakat bunların ataları da kendilerini birkaç asır önce İsa'nın oğluyuz diye tavsif etmişlerdir.²³⁷

Musevî dininden olanlar Yahudîdir. Yahudilik millî bir dindir. Dünyada Karaylar, yine Kırım'da yaşayan Kırımçaklar Musevîdir. Ancak Yahudiler Karay Türklerini ve Kırımçakları Yahudi kabul etmezler.²³⁸

Sovyet döneminde İsevî, Musevî ve Muhammedî mabetlerinin hepsi bakımsız kalmışlar ancak tamamen yıkılan ve en çok tahribat görenler müslümanların ki olmuştur. Musevî ve İsevîler Kırım dışındaki dindaşlarından yardım görmüşlerdir. Son 10 yıl itibariyle Müslümanlara ait olmayan mabetler dünyanın birçok yerinden dindaşları olan cemaatlerden büyük yardımlar almaktadır. Cemaatlerin toparlanmaları ve mabetlerinin onarılmasına büyük paralar ayrılmaktadır. Kırım, bugünkü görünümü itibarıyla öncelikle Hristiyan, sonra Musevî ve sonra Muhammedî bir bölge görünümündedir.²³⁹

²³³ Şaban Kuzgun, **age.**, s. 150

²³⁴ V. İ. Filolenko, **agm.**, s. 475

²³⁵ Shirin Akiner, **age.**, s. 372; The Crimean Jews, **agm.**, s. 2

²³⁶ www.ccsu.crimea.ua/crimea/etno/museum

²³⁷ Musauli Kenesbay, **agm.**, s. 222

²³⁸ Seyfettin Sağlam, **agm.**, s. 11

²³⁹ Yaşar Kalafat, **agm.**, s. 27

Kırımçaklar, Musevîliğin bütün kitaplarını kabul ederler, bunların içinde Talmut'da vardır. Kırımçakların Karaylardan farkı Talmut'a inanmalarıdır.²⁴⁰

19. yy.'ın ikinci yarısında Türk kökenli son büyük haham Hezehian Medenî Türk Musevîliğini otoritesi ile bağımsız hale getirdi.²⁴¹

Yahudi tarihinin en eski dönemlerinden beri Yahudiler Talmud'u kabul edenler ve Talmud'u kabul etmeyenler olmak üzere iki kısma ayrılırlar. Bunlardan birincilere Rabbanizm (Rabbaniler), İkincilere ise Karaylar denilmeye başlandı.²⁴² Kırımçaklar, Kırım bölgesinde yaşayan, Aşkenazi olmayan Rabbanî Yahudilerdir.²⁴³

Esas itibarı ile Karaylık, Rabbanî Yahudiliğe sözlü rivayetler konusunda muhalif olduğu gibi, daha başka birçok noktada iki mezhep arasında farklılık vardır:

1. Rabbanî Yahudiler, Yahudi hukukunun esas kaynağının Sözlü Tora olduğunu kabul ederler, icma ve kıyas gibi prensipleri, hüküm çıkarmada delil olarak kabul etmezler. Karaylar ise Yazılı Torayı Musevî hukukun ana kaynağı olarak kabul ederler. Sözlü Tora'yı reddederler. Yazılı Tora (Tanah'ın) serbestçe tercüme edilmesini, bu yolla ihtiyaç duyulan her türlü hukukî delillerin elde edilmesini, hüküm çıkarmada kıyas ve icmanın kullanılmasını benimserler.

2. Rabbanî Yahudiler, Hz. İsa ve Hz. Muhammed'in peygamberliğini asla kabul etmezlerken, Karailer bu iki peygamberin peygamberliğini kabul ederler, fakat onları müstakil şariat sahibi peygamberler olarak değil de, salih birer nebi olarak tanırlar.

3. Rabbanî Yahudiler, yılbaşını, ayları ve bayram günlerinin tesbitini hesap yolu ile yapıp, Şabat Şeni ayını iklim şartlarına bakmadan ayarlarlar. Halbuki Karailer, hava açık olduğu zamanlarda hesap yolu ile değil de, ayı gözleme yolu ile yaparlar. Şabat Şeni ayını hasatın uygunluğuna göre seneye ilâve ederler.

4. Rabbanî Yahudilerde Şubat günü yasakları hafif olduğu halde bu yasaklar Karailerde oldukça ağırdır. Karailerde cumartesi günü ibadetin dışında hiçbir şey yapılamaz, ateş yakılamaz, gömleğin dışında ceket, palto, ayakkabı hiçbir şey giyilemez, gezilemez, dünya kelamı konuşulamaz.

5. Rabbanî Yahudilerde Şavvot bayramı her zaman Pazar gününe denk gelmez. Rabbaniler, Hanukah ve Purim bayramlarını kutlarlar. Karailerde Şavvot bayramı mutlaka Pazar gününe

²⁴⁰ Musauli Kenesbay, **agm.**, s. 222

²⁴¹ Harun Güngör, **agm.**, s. 22

²⁴² Yaşar Kutluay, **age.**, s. 128-130, Şaban Kuzgun, **agm.**, s. 1716

²⁴³ Marcel Erdal, **agm.**, s. 117

denk getirilir. Bu mezhepte Hanukah bayramını hiç kutlamazlar, Purim de ise sadece oruç tutarlar.

6. Rabbani Yahudiler, ilaçla tedaviyi kabul ederlerken, Karaylar, doktora gitmezler ve ilaçla tedaviyi kabul etmezler.

7. Rabbani Yahudilerde, Karaylarla göre oruç günleri daha azdır. Karaylar, 70 günlük orucun yanı sıra her ayın yedisinde ve Purim gününde oruç tutarlar.

8. Evlenme yasağı Karaylarda, Rabbanilere göre çok daha sıkıdır. Karailer, Tevratta geçen yasakları Rikkub denilen genişletme metodu ile daha da yaygınlaştırılmıştır. Bu metodla, evli kadın ve erkeğin akrabaları, birbirlerine kan bağı ile akraba olmuş kabul edilerek, yasak oldukça genişletilmiştir. Karailere göre kocanın bütün akrabaları kadının, kadının bütün akrabaları da kocanın aynı derecede akrabası sayıldığı gibi, eşler boşansa ve yeniden başkaları ile evlenseler, yeni evlenilen kimselerin bütün akrabaları boşanılan eşlere dahi aynı derecede akraba olmaktadır. Rabbaniler, yeğenlerle evlenmeyi yasaklamazken, Karaylar erkek veya kız kardeşten olma yeğenlerle evlenmeyi yasaklarlar. Rabbaniler ölen bir kimsenin dul karısının, ölenin kardeşi ile evlenmesini mecbur tutarken, Karaylar bu evliliği kabul etmezler, onlar Tevrat da geçen emri, kadının akrabalarından biri ile evlenmesi gerektiği şeklinde yorumlarlar. Karailer, savaş sırasında alınan esir kadınlardan sadece bekâr olanlarla evlenilebileceğini evli esir kadınlara evlenilemeyeceğini söylerken, Rabbaniler ister evli, isterse bekâr olsun, savaş esiri bütün kadınlarla evlenilebileceğini kabul ederler.

9. Karaylarda temizlik kuralları Rabbanilere göre çok daha sıkıdır. Karaylarda helalar evlerin dışına yapılmalıdır. Rabbanilerde böyle bir zorunluluk yok. Karaylara göre Tora okumak, kenesaya girmek, yemek yemek için veya büyük veya küçük defî hacetten sonra ellerin ve ayakların mutlaka yıkanması gerekir. Bu mezhebe göre insan pisliği, kan vb. pisliklerin üstünün toprakla örtülmesi gerekir.

10. Karaylar, sünnet adetlerinin uygulanmasına Rabbanilerden daha fazla titizlik gösterirler. Karaylar sünneti çocuğun doğumunun sekizinci gününde ona Şabat elbisesi giydirerek yaparlar. Karaylarla sünneti yapan kişi ve sünnet aleti takdis edilmelidir.

11. Rabbani Yahudilerde zekât sadece topraktan kaldırılan mahsullerden verilirken, Karaylarda madenlerin dışında her türlü maldan zekât vermek gerekir.

12. Karaylarla, Rabbaniler arasında eti yenen ve yenmeyen hayvanlar konusunda ihtilâf vardır. Rabbanilere göre bir sığırın veya koyunun kendisi ile beraber yavrusunu aynı günde kesmek caiz değildir. Karaylar, hamile olan dişi hayvanın kesilmesini haram sayarken, Rabbaniler haram saymıyorlar. Tevratta yer alan “Kuzuyu annesinin sütünde pişirmeyeceksin (Huruc:34:26) hükmünü Rabbaniler, eti yenebilen bütün ehil hayvanlara tatbik etmekte, sütü

de anne sütü ile beraber diğer bütün sütlere uygulayarak eti sütle beraber pişirmeyi ve yemeyi yasaklamaktadırlar. Karaylar bu noktada biraz daha ılımlı davranarak, etin sadece annesinin sütünde pişirilmesini yasaklamakta, diğer sütlerle pişirilmesini ve yenmesini yasaklamaktadır. Rabbanilere göre eti yemesi yasak olan kuşların isimleri Tevrat'ta tespit edilmiştir. Bunların sayıları 24'tür. Bunun dışındaki tüm kuşlar temizdir ve etleri yenilebilir. Karaylara göre güvercin ve üveyiğin dışında hiçbir kuşun eti yenemez, bu iki kuşun eti de ancak kurban edildikleri takdirde yenilebilir.

13. Karayların günlük ibadetleri Rabbanilerden farklıdır. Rabbaniler günde üç vakit ibadet ederken, Karaylar iki vakit ibadet yaparlar. Rabbanilerin sabah yaptıkları ibadete şaharit, ikindide Minha, akşam yaptıklarına ise Maariv denir. Bu akşam ibadeti birinci ve ikinci ibadet kadar mühim değildir. Karayların sabah ibadetine Bukur, akşamkine Urub denir. Günlük ibadetlerde ve bayram günlerinde okunacak dualar Rabbanilerde değişik yerlerden alınabildiği halde, Karayların duaların büyük bir kısmını Zeburdan okurlar. Rabbanilere göre duaların ezbere okunması şart değilken, Karailere göre duaları ezbere okumak esastır.

14. Rabbanilerde ruhban sınıfı vardır. Karaylarda ise yoktur. Rabbanilere göre ibadet, İbranîce yapılmalıdır. Karaylara göre ise, duanın bir kısmı İbranîce olmalı, diğer bir kısmı ise milli dil ile olmalı ve her millet kendi dili ile ibadet etmelidir.

15. Karaylar, boşanmak için önemli bir sebep olmadan boşanmayı caiz görmezler. Rabbaniler ise hiçbir sebep olmadan boşanmanın mümkün olduğunu kabul ederler. Rabbanilere göre bir kadın, kocasından boşandıktan sonra ikinci bir erkek ile evlense, bir süre sonra bu erkekten ayrılrsa ve ilk kocası ile yeniden evlenmek istese bu caiz değildir. Kadın ilk kocadan boşandıktan sonra sadece nişanlansa dahi bu nişanlılık, yeniden ilk koca ile evlenmeyi yasak kılar. Karaylara göre kadının boşandıktan sonra ikinci olarak evlenmesi, yani nikahlanması onun eski kocası ile yeniden evlenmesini yasaklar ama ikinci kocası ile sadece nişanlanmış olması, eski kocası ile yeniden evlenmesine engel teşkil etmez.²⁴⁴

Karaylar dinî terminoloji açısından da Talmudist Yahudilerden farklıdırlar. Onlar Sinagog yerine Kenasa, Hahambaşı yerine “Gâhan”, “Gazan”; Yehova yerine de Tenkri=Teñri=Tanrı demektedir.²⁴⁵

Kırımçakların, Musevî olmalarına rağmen, doğrudan Tevrat'ı kabul etmek yerine Tevrat'la birlikte Talmud'u kabul etmeleri sosyolojik bir tavır olarak karşımıza çıkar. Ortodoks Yahudi olarak tanımlanan Kırımçakların bu tavrını Tanrı dini dışındaki dinleri kabul

²⁴⁴ Şaban Kuzgun, *age.*, s. 292

²⁴⁵ www.alewiten.com.

eden diğerk Türk boylarında da görürüz. Kırımçaklar içinde bu temel etnik yapının dışında, Gürcü, Arnavut ve Ceneviz mahreçli Musevî grupların da bulunduğu dikkat çeker. Ayrıca İspanya ve Portekiz'den sürgün edilen Yahudilerin bir kısmının Türkiye üzerinden Kırım'a göç ettiklerini ve bunların dinî birliktelik açısından Karay ve Kırımçaklarda bir arada bulduklarını da belirtmek gerekir.²⁴⁶

Kırımçaklar, Musevîliği kabul etmiş olmalarına rağmen, bugün cemaatin belli bir ibâdet şekli ve ibâdethanesi yoktur. Zaten, eski dinine inanan insan da pek yoktur. Kırımçaklar; Musevîliğin bütün kitaplarını kabul ederler, bunların içinde Talmut da vardır.²⁴⁷

Kırımçaklar'ın anlayışında Musevîlik daha basitleştirilmiştir ve bazı dinî kitaplarda pasanizm ve tengiyanizmden esintilere rastlanabilir. Dinî binaların kapanmasından ve Komünist ideologlar tarafından ateizmle tanıştırılmasından önce Kırımçaklar inançlarına sıkı sıkıya bağlandılar.²⁴⁸

Devrimden önce Kırımçaklar, Karayların tersine, Aşkenazim'den farklı olarak kendilerini Ortodoks Yahudiler olarak gördüler.²⁴⁹

Bütün Kırımçak sinagogları 1930'ların başında kapatılmıştır.²⁵⁰ Yaşlı Kırımçakların çok azı savaştan sonra sinagoga gitmekteydiler. Bunun sebeplerinden birisi, kendi sinagoglarının savaş öncesinde kapanmış olması, Aşkenazilerin İbranîce telaffuzları ve sinagog hizmetlerinin onlara yabancı gelmesi gibi sebeplerdir. 1980'lerin başında Simferepol'de cumartesi günleri sadece bir iki kırımçak sinagoga gitmekteydi. Kutsal günlerde ise bu sayı 5'i geçmiyordu. Yaşlı jenerasyondan birileri öldüğünde çok daha fazla insan sinagoga gidiyordu. Ancak, birçok Kırımçaklı eğer kendi sinagogları olsaydı gideceğini bildirmiştir.²⁵¹

8. Kültür

Kırımçaklar, dış görünüşlerine, âdetlerine, ahlâklarına geçim ve hayat tarzlarına göre Kırım Tatarlarını hatırlatsalar da antropolojik özellikler bakımından onlardan ayrılırlar.²⁵² S. Vaysenberg'in araştırmalarına göre Kırımçaklar uzun olmayan boyları, uzun yüzleri ve

²⁴⁶ İsmail Doğan, **agm.**, s. 41

²⁴⁷ Musauli Kenesbay, **age.**, s. 222

²⁴⁸ Victor Lombrozo, **agm.**, s. 4

²⁴⁹ www.family.askinazy.com

²⁵⁰ www.family.askinazy.com

²⁵¹ www.family.askinazy.com

²⁵² V. İ. Filolenko, **agm.**, s. 475

başlarının yuvarlağımsı olmaları ve saçlarının sarışın, gözlerinin açık rengi ile Kırım'ın diğer halklarından farklıdır.²⁵³

Kırımçakların ev hayatı, yiyecekleri, yemekleri, örf ve adetleri asırlarca iç içe yaşadıkları Türk ulusları Karaylar ve Kırım Tatarları ile aynıdır. Millî müziklerinin ve oyunlarının da Kırım Tatarlarınıninkinden pek farkı yoktur.²⁵⁴

Kırımçak yaşantısı ve gelenekleri Kırım Tatarlarınıninkine benzer. Ancak Kırımçakların saçları kısa kesilmiştir, saç tıraşı Tatarlara benzemez.²⁵⁵

Kırımçaklar, Eski Yunandan kalma inançlardan bir çok batıl inanç almışlardır. Örneğin horoz veya tavuk kurban etmeden evlilik gerçekleşmez. Bu putperestlik dönemine ait bir inanıştır. Yeni evli bir hanım bir hafta boyunca odasından dışarı çıkmaz. Kadınların kirliliği (aybaşı halleri) ile ilgili kurallar oldukça serttir. Hastalık halinde Hristiyanlara ait Topul Manastırı yakınında bulunan su kaynağına (ayazma) baş vurulur. Deliliğe karşı Korku dağı üzerinde yapılan dinî törenler dikkat çekicidir.²⁵⁶

10. ve 11. yy.'da Mısır ve Suriye'de yaşayan Karaylarla, Rabbaniler arasında sık sık evlenmeler olurdu. Bu tür evlenmelerde nikah esnasında iki taraf, birbirlerinin inanç ve adetlerine saygı göstereceklerine söz verirlerdi. Başlangıçta Anan ben David tarafından Rabbanilerle evlenme şiddetle yasaklanmıştır. Sonraları bu yasak gevşemeye başlamış, Karay-Rabbani mücadelesi gevşedikçe bu tür evliliklere müsamaha gösterilmiş, mücadele sertleştikçe yasak yeniden ortaya çıkmıştır.²⁵⁷ Aşkenazilerle evliliğe devrimden hatta II. Dünya Savaşından önce pek sık olmasa da rastlanmıştır. Bu tip evliliklere Kırımçaklar, Aşkenazilerden daha olumlu bakıyorlardı. Aşkenazi atalar onların prestijini arttırıyordu. Kırımçaklı eski kuşaktan bazıları, Aşkenazilerin en fakirleri kendi çevresinden bir gelinle evlenemeyenler, Kırımçaklı kızlarla evlendiğini hatırlarlar.²⁵⁸ Tatarlar ve Karaylar gibi asla kendi topluluklarının dışından biriyle evlenmezlerdi.²⁵⁹ Kırımçakların, 19. yy.'ın başlarında çok eşliliği uygulamış olmaları muhtemeldir.²⁶⁰ Hazarlarda da önceleri tek evlilik varken, Yahudilik ve İslâmiyetin ülkeye girmesi ile çok evlilik görülmeye başlamıştır.²⁶¹

²⁵³ V. İ. Filolenko, **agm.**, s. 475

²⁵⁴ Musauli Kenesbay, **agm.**, s. 223

²⁵⁵ The Crimean Jews, **agm.**, s. 3

²⁵⁶ Harun Güngör, **agm.**, s. 18

²⁵⁷ Şaban Kuzgun, **age.**, s. 283

²⁵⁸ www.family.askinazy.com

²⁵⁹ Shirin Akiner, **age.**, s. 372

²⁶⁰ www.family.askinazy.com

²⁶¹ Reşit Saffet Karaşemsi, **Hazar Türkleri**, İstanbul 1912, s. 38

Bir diğ er görü Ő e göre ise Kırımçaklar arasındaki çok eş lilik 19. yy. baş larında yok oldu. Kızlar erken yaş ta evleniyorlardı ve yakın akrabalar arasındaki evliliklere, mesela amca ve onun yeğ eni, izin verilmiş ti. Dulların, karı ve kocaların ö lümden sonra da ayrılmadığına inanıldığı için, tekrar evlenmeleri mümkün değildi.²⁶²

Kırımçaklar önceleri, baş ka milletlere kız vermedikleri gibi, onlardan kız da almazlardı. Son yıllarda diğ er milletlerle kız verip, kız alma hadisesi çok olağ an hale gelmiş tir.²⁶³

Giyim, adet ve meslekte (çiftçilik, bağ cılık ve çeŐ itli zanaatler) diğ er iki Türk grubuyla (yani Tatarlar ve Karaylar ile) hemen hemen aynı idiler.²⁶⁴

Rusya'nın Kırım'ı fethinden önce aynı zamanda 19. ve 20. yy.'ın ilk yıllarında, Kırımçakların maddi kùltürü Kırım Tatarlarının ve Kırım Karaylarınınkine benzemektedir. Tatar etkisi, Kırımçakların iç ve dış mimarisinde, kıyafetlerinde, yemeklerinde ve diğ er kùltür ö ğ elerinde rahat bir Ő ekilde gözlemlenebilmektedir. Kırımçakların birç ok dansları ve Ő arkıları Kırım Tatarları'na ve Karaylarınkine benzemektedir.²⁶⁵ Kırımçaklar ç alış kan ve kanaatkar insanlardır.²⁶⁶

1818'de aralarında Karasubazar ve Feodosia'nın da bulunduğ u topluluk, İ mparator 1. Alexander'a yazdığı bir mektupta kendilerini küçük ve fakir insanlar olarak tanımlamıŐ tir. Kırımçaklar "Bizim topluluğ umuzun hiçbir ü yesi stoklara, koç ve ineklere sahip değ ildir. Hiç kimse bağ lara veya bahç elere sahip değ ildir. Tarıma elveriŐ li toprağımız yok. Aramızda asla iş i rast giden bir insan olmadı. Biz fakir insanlarız." diye yakınmıŐ larıdır.²⁶⁷

Kırımçakların günlük hayatı Kırımlı Tatarlardan etkilenmiŐ tir. 19. yy.'ın sonuna kadar aile yapısının doğ ası korunmuş tur. Yardım severliğ i çok iyi yaparlar, dullara ve yetimlere bakarlar, orta kesimde dilenciler yoktur ve fakirlere yakacak odun, un ve mum yardımı yaparlar.²⁶⁸

Geleneksel Kırımçak yemekleri; Kubeteh, Cheche, Shorva, Chibureki, Lokma, Pastel gibi yemeklerdir. Bunlardan Pastel, özel günlerde yapılan bir et yemeğidir.²⁶⁹

²⁶² www.members.aol.com/askinazymembers.aol.com/askinazy

²⁶³ Musauli Kenesbay, **agm.**, s. 223

²⁶⁴ Shirin Akiner, **age.**, s. 372

²⁶⁵ [www.family](http://www.family.askinazy.com). askinazy.com

²⁶⁶ Harun Güngör, **agm.**, s. 22

²⁶⁷ [www.family](http://www.family.askinazy.com). askinazy.com

²⁶⁸ www.members.aol.com/askinazymembers.aol.com/askinazy

²⁶⁹ www.turkolog.narod.ru/info/crj

Kırımçaklar “Kashrus” adı verilen katı kurallarına göre başkalarının evlerinde yemek yemezler.²⁷⁰ Shura adlı bir Kırımçak kadını 1961 yılında “onlara kalmaya gelen bir misafirin hep siyah küçük bir takke taktığını, kendi çatal bıçağını, kızartma tavasını, tenceresini ve diğer eşyaları yanında getirdiğini onların yiyeceklerini yemediğini, Elyusha adlı bir kişinin her sabah kalkıp, alınına ve sol koluna siyah kutular bağlayıp 45 dakika boyunca dua ettiğini, o esrarengiz kutuları kullanarak nasıl dua ettiğini, acaba, Haham Marvin Tokayer’in öne sürdüğü gibi, o çizgilerin birer anten görevi gördüğü birer alıcı ve verici mi” olduğunu söyler.²⁷¹ Bu kutulara tefilin adı verilir. Tefilin dua anlamına gelen tefila kelimesinin çoğuludur. Parşömen üzerine Tora’dan dört ayrı bölümün yazıldığı, şeritlerle birbirine bağlı iki küçük siyah deri kutudan oluşur. Tefilin kutularından biri, onları elinin üzerine bağlayarak, emir gereği başa diğeri ise sol pazu üzerine bağlanır. Eğer ibadet eden kimse solak ise sağ koluna bağlar. Kadınlar, köleler ve küçükler tefilin takmaktan muaftırlar. Tefilin, şabatlar ve bayramlar hariç yıl boyu sabah ibadetlerinde bağlanır. Karaylar sabah ibadetlerinde tefilin bağlamanın gerekli olmadığını düşünürler. Tefilin takarken de dua okurlar.²⁷²

1844’te Novorossiysk’in genel valisi Vorontsov dahiliye vekili Kırımçaklar hakkında şöyle bilgi vermiştir: “Atalarının âdetlerini korurlar. Kırım Tatarları gibi giyinirler.²⁷³ Bu topluluğun kültüründe bazı helenistik etkilerin olduğu ve bunların batıl inanışlar veya gelenekler şeklinde devam ettiği söylenmektedir.”²⁷⁴

Kırımçaklara ait (19. yy.’ın sonlarına ait) bir sandıkta Kırımçakların geleneksel materyal kültürlerine ait farklı şeyler bulunmuştur: müzikal aletler (Darya tamburası gibi), havlu nakış işlemleri, (Yüzbes) ve (Peshker), bakır kazanlar, mutfakta kullanılan kaplar ve tapınaklarına ait koleksiyonlar. “Talit” (ayinlerde üzerinde adamların oturduğu şey) “Jews” (dinsel törenlerde töreni yerine getirmeye ve dua etmeye gidişte kullanılan alet) “Tefillin” (özel bir yöntemle ellere bağlanan ip benzeri şey), “Talet Tora” (Talet ve Torayı koymak için kullanılan çanta), leğen (leken) yedi eski anahtar ve iki testi (Kugum) gibi.²⁷⁵

Kırımçaklar her yıl 11 Aralık’ta, Akmescit’de buluşarak kurban verdikleri bu masum insanların hatırasına "Tkun" adını verdikleri bu matem törenlerinde dua ederler

²⁷⁰ www.turkolog.narod.ru/info/crj

²⁷¹ www.turkolog.narod.ru/info/crj

²⁷² Adem Özen, **Yahudilikte İbadet**, Ayışığı Yay., İstanbul 2001, s. 130

²⁷³ V. İ. Filolenko, **agm.**, s. 475

²⁷⁴ Nevzat Özkan, **age.**, s. 176; Nadir Devlet, “*Federe ve Muhtar Türk Cumhuriyetleri*”, **Türkler**, C. 20, Ankara 2002, s. 26

²⁷⁵ www.ccsu.crimea.ua/crimea/etno/museum

1970'lerde Simferopol'de, Kırımçaklar birkaç düzinelik birkaç grup halinde bir araya gelip, başlarını örter, geleneksel Kırımçak yemekleri yerlermiş ve bu özel günde, yemeklerin kashruk kurallarına göre hazırlanmasını isterlermiş. Tatar dilinde geleneksel şarkılar söylerlermiş. Yakın bir zamana kadar, özellikler tkun' lar için yazılmış ağıtlar ve şiirler de varmış. Kırımçakların öldürüldüğü yerlere gidip “Kaddish” okur ve çiçek götürürlermiş. Bu anmanın asıl amacının yanı sıra, Kırımçaklar bu şekilde bir araya gelmekten ve kendi çemberleri içinde vakit geçirmekten hoşlanırlar. Kırımçak ana dilini hala hatırlayanlar, bu dili kullanmayı severler.²⁷⁶

Yerel yetkililer tkun'lara şüphe ile bakarlar; fakat açıkça karışmazlar. Ne var ki, tkunlar bile artık Kırımçaklar'ın hayatında az rol oynamaktadır. Özellikle genç nesilden, gittikçe daha da az insan katılmakta ve Kırımçaklar'ın dini yanları gittikçe kaybolmaktadır. Hatta bazen “Kaddish” okumaları için Aşkenazileri çağırırlar. Son tkun' da, Kırımçaklar'ın çoğu başlarını bile örtmemişlerdir. Kırımçakların toplumca bir araya geldiği tek zaman olan tkun'lar, liderlerinin görüşlerini yaymak ve propogandasını yapmak için kullanılmaya başlanmıştır. Kırımçakların ayrı bir etnik grup ve farklı bir dilin temsilcileri olduklarına ikna edildikleri yer de bu tkun' lardır.²⁷⁷

9. Geçim Kaynakları

Kırımçakların geleneksel meslekleri çeşitli el sanatları, daha az yaygın olarak da ticarettir. Simferopol arşivlerinde bu dar kapsamlı ticaret belgeleri mevcuttur. Türkiye ile ticaret yapanlar genellikle üç dört çuval kına, iki üç düzine ipek şal, iki üç düzine fes ile Kırım'a geri dönmüşlerdir.²⁷⁸ Kırımçakların çok küçük bir bölümü ise büyük ithalat işleriyle uğraşmaktadır.²⁷⁹ Küçük bir grubu bahçıvan, üzüm bağcısı veya tüccardır.²⁸⁰

19. yy.'da Kırımçaklar Avrupa kültüründen uzak küçük fakir topluluklar halinde yaşıyorlardı.²⁸¹

Kırımçaklar bağcı, zanaatkâr ve tüccar kişilerdir. Bunlar İstanbul ve Odesa ile çeşitli ticari ilişkilerde bulunmaktadır.²⁸² Kırım Yahudileri sakin bir hayat tarzı yaşarlar, en ziyade zanaatkârlıkla meşgul olurlar, eyer yaparlar, papak dikerler.²⁸³

²⁷⁶ www.family.askinazy.com

²⁷⁷ www.family.askinazy.com

²⁷⁸ [www.family](http://www.family.askinazy.com). askinazy.com

²⁷⁹ www.ccsu.crimea.ua/crimea/etno/museum

²⁸⁰ The Crimean Jews, **agm.**, s. 3

²⁸¹ www.members.aol.com/askinazymembers.aol.com/askinazy

²⁸² Harun Güngör, **agm.**, s. 22

Ayakkabı imalatçılarından ayrı olarak birçok şapkacı, tenekeci, kilimci ve koşum takımı üreticisi vardı. Kırımçakların daha az bir kısmı ise saatçilik, terzilik, marangozluk, metalcilik, müzisyenlik, camcılık ve boyacılık ile uğraşır.²⁸⁴

Kırımçakların 19. ve 20. yy. arasındaki 60 yıllık zaman diliminde onların gele-neksel meslekleri, ayakkabı yapıcılığı ve el sanatları ve idi.²⁸⁵ Pek çok Avrupa milletinin medeniyet hocası olan Hazar Türklerinde de el sanatları oldukça gelişmişti.²⁸⁶ Hazarlar ülkesinde ise en iyi kılıç yapanların Hazarlar olduğu bilinir.²⁸⁷

19. yy'da Karasubazar'da aşağı yukarı 150 kırımçak ailesi, 50 kadar zanaatkar ve dükkan sahibi vardı. Bu zanaatkar ve dükkan sahiplerinin kendi sermayeleri yoktu ve faizle aldıkları parayla işlerini çeviriyorlardı. Kırımçakların çoğu ücretli işçiydiler ve yaşamlarını zorlukla kazanabiliyorlardı. Kırımçakların geleneksel sosyo-politik yapısı devrime kadar şiddetli bir değişime uğramamış ve ticaretin kaçınılmaz olduğu gençlik tarafından da göz önünde bulundurulmuştur.²⁸⁸

20. yy.'ın başında bazı Kırımçaklar, devrim hareketine ve kayda değer sayıda bir kısmı ise Sionist organizasyonlara katılmıştır.²⁸⁹

1917 İhtilalinden sonra Kırımçakların eğitim seviyelerindeki gözle görülür artış, günlük geleneksel hayatlarından uzaklaşmalarına sebep oldu. Fizik, mühendislik ve öğretmenlik gibi profesyonel eğitim alan birçok Kırımçaklı kendi yerli topluluklarıyla ilişki kurdular.²⁹⁰

1913 yılında yapılan nüfus sayımında Kırımçakların % 55,3'ünün zanaatkar, % 28,8'inin ayakkabı imalatçısı (bu dal 2. Dünya Savaşına kadar sürmüştür), % 34,7'sinin değiş tokuş ve ticaretle, % 5,2'sinin hizmetle, %1,1'inin dini görevlerle ve yalnızca % 3,7'sinin entellektüel dallarla (eğitim, kültür, tıp, hukuk) uğraştığı görülmektedir.²⁹¹

²⁸³ V. İ .Filolenko, **agm.**, s. 475

²⁸⁴ www.family.askinazy.com

²⁸⁵ www.ccsu.crimea.ua/crimea/etno/museum

²⁸⁶ “Hazarlar”, **İslâm Ansiklopedisi**, Türkiye Diyanet Vakfı Yay, İstanbul 1998, C.17, s. 120; Çağatay Bedî, **agm.**, s. 477-483; Reşit Saffet Kardeşemi, **age.**, s. 11

²⁸⁷ A. Zeki Velidî Togan, **Umumî Türk Tarihine Giriş**, Enderun Kitabevi, İstanbul 1981, s. 31

²⁸⁸ www.family.askinazy.com

²⁸⁹ www.members.aol.com/askinazymembers.aol.com/askinazy

²⁹⁰ www.members.aol.com/askinazymembers.aol.com/askinazy

²⁹¹ www.family.askinazy.com

Kırımçaklar tarım ve ziraatla da uğraştılar. Hazarlar da çok usta çiftçiler²⁹² olup, onlarda da ziraat ve çiftçilik oldukça yaygındır.²⁹³ 20.yy.'da ise Karasubazar sahasında Kırımçaklara ait ortak Kırımçak çiftlikleri vardır.²⁹⁴

Kırımçaklarda, Çar hükümetinin kısıtlayıcı politikası, I. Nicholas 'ın Yahudileri tarıma çekmeyi planladığı kısa bir dönem haricinde, mesleklerinin önüne geçmiştir. 1843'te hükümet Kırımçaklara Kırım'ın batısında Donuzlav Gölü bölgesinde Eupatria gölü yakınında Rogatlikoi adında bir tarım bölgesini vermiş, 1843-1853 yılları arasında ve yaklaşık 100 Kırımçak ailesi orada yaşamıştır. Ancak Kırım Savaşı sırasında, Türk çıkarmasının beklenmesi nedeniyle, Rus yetkililer orada yaşayan Tatarlara bölgeyi terk etmesini emretmiştir, çünkü onlara güvenmiyorlardı. Kırımçaklar da bölgeyi terk etmeye zorlanmıştır. Kırım savaşından sonra, Kırımçakların Rogatlikoi'de yaşamaları hükümet tarafından yasaklanmış ve Karasubazar'a dönmek zorunda kalmışlardır. Toprakları ise Rus göçmenlere verilmiştir.²⁹⁵

Ama 1959'da Karasubazar'da yaşayan Kırımçak köylüleri orta sınıf vatandaş statüsü aldılar ve toprakları Hristiyan Ruslara transfer edildi. Novorossiysk'nin yönetici generali, Count A. Stroganov, Kırım'da mal sahibi olmak isteyen Musevîler için araya girdi ve bunun sonucu olarak toprak transferi emri 1861 yılında Çar hükümeti tarafından onaylanmadı. Rus otoritelerinin "Talmudik Musevîlere" karşı davranışları oldukça iyiydi. Topluluk vergi ve askere alma konularında bazı ayrıcalıklardan yararlanıyordu.²⁹⁶

Devrimden önce zanaatkarlık ve küçük ölçekli ticaretle uğraşan Kırımçaklar, fabrikalarda ve atölyelerde maaşlı işçi olarak yaşamaya zorlandı ve kolhoz diye adlandırılan yeni kurulan çiftliklere yerleştirildiler. 1926 nüfus sayımında, sadece 97 Kırımçak tarımla uğraşıyordu. Fakat 1930 yılında 587 kadar Kırımçak, yönetsel olarak bir çatı altında toplanmış "Kırımçak" ve "Eni Kırımçak" adlı iki kolhozda çalışıyordu. Bunun yanısıra bunun dışında bilgi verenlerden biri 1930'larda bazı Kırımçakların Kırım'ın Djankoi bölgesinde, özellikle sebze üretimi yapılan bir Yahudi (Aşkenazi) kolhozunda çalıştığını hatırladı. Kırımçakların çoğu kolhozlara istemeden yerleştirilmişlerdi.²⁹⁷

²⁹² Milorad Paviç, **Hazar Sözlüğü**, Mitos Yay, İstanbul 1996, s. 143

²⁹³ Akdes Nimet Kurat, **agm.**, s. 240-241

²⁹⁴ www.ccsu.crimea.ua/crimea/etno/museum

²⁹⁵ www.family.askinazy.com

²⁹⁶ www.members.aol.com/askinazymembers.aol.com/askinazy

²⁹⁷ www.family.askinazy.com

Kırımçaklar, Rusyadaki diğer Musevîler gibi sivil haklardan mahrumdur.²⁹⁸ Kırımçaklıların birçoğu iddia edilen burjuva kökenleri yüzünden sivil haklardan yoksun bırakılmışlardı. Kolhozları terk edebilmek için uğraştılar ve birçoğu 2. Dünya Savaşından önce bunu başarabildi. Bu kültürel ve sosyal rahatsızlıklar, Kırımçakların kimliğini zayıflattı. Her şeyden önce onlar için çok önemli olan geleneksel toplum yaşamları noktalandı. Sonuçlar tam olarak savaştan sonra alınabildi. Tahribatın sonuçları Kırımçakları, sayılarının azlığı nedeniyle Rusya'daki bütün Yahudi gruplardan daha fazla etkiledi.²⁹⁹

10. Ad ve Soyadlar

Kişi adları bir milletin dil, folklor, tarih ve kültürü açısından büyük önem taşırlar. Bu adlar, çok uzun bir tarih boyunca, bulunduğu coğrafyaya ve yaşattığı töreye (gelenek ve göreneklere) göre farklı şekiller gösterir.³⁰⁰

Geleneksel olarak tüm insanlar güzel, etkileyici isimler koyarak ya bir aile büyüğünü anar ya da bebeğin iyi niteliklerini öne çıkarır. Bazen aile, çocuğa mutluluk, sağlık ve baht getireceğini düşündüğü bir isim verir.

Bu geleneğin dışında Kırımçakların insan ismi olmayan, fakat dinlerini belirten isimleri de vardır: Purim, Pesah, Hamukka (dini bayramların adları) Iom-Tov (İbranî-ce'de "iyi gün"), Sinai (dağın adı), Ben-tavim (İbranîce'de "iyi oğul"), Nissi (İbranî-ce'de "benim amacım", "ilah"), Chion (Sion- Kudüs'ün eş anlamlısı). Hazarlarda da benzer isimler vardı.³⁰¹

"Hazar ve Musevî Belgeleri" (1977) kitabında Kiev'in Hazar halkının Kiev Mektubunda (yaklaşık 10. yy) bahsedilen isimler hakkında Norman Golb şöyle yorum yapıyor: "Nissi, Pesah, Hannuka gibi isimler İncil'den değildir ve hiyerafonik (hiyera-fonik terimi çok dini, ruhi veya gizemli anlamı olan kelimeler için kullanılır) bir özelliğe sahiptir ve şunları yazar: "Bu isimler eski Ortaçağ Musevî yerleşim bölgele-rinde bulunan bütün isimlerden tamamen farklıdır. Daha önce belirtilen isimlerin sahiplerini iyi bilinen Musevî uygarlıklarının diğer üyelerinden ayrı kılıyor. Bazı ebeveynler çocuklarına 1917'de olan olayların kaynağını yansıtan isimler verdiler. Bunlardan Octiabriana "Ekim" ayından türemiş bir kız ismidir. Bu ayda 1917 Rus İhtilali gerçekleşti. Rus geleneklerinde bu bazen "Ekim İhtilali" olarak geçer. Lenina ise Lenin'den türemiş bir kız ismidir." Hazarlarda da benzer

²⁹⁸ The Crimean Jews, **agm.**, s. 3

²⁹⁹ www.family.askinazy.com

³⁰⁰ Tuncer Gülensoy, "Türk Kişi Adlarının Dil ve Tarih Açısından Önemi", **Türk Dili**, S. 565, Ocak 1999, s. 3

³⁰¹ Victor Lombrozo, **agm.**, s. 4

olay söz konusudur. Hazar Hakanları arasında adları Yahudilikle ilgili olanları vardır. Bu Hakanların adları topluca şöyledir:

1. Bulan, 2.Ubaca, 3. Hizkiya, 4. Menşe, 5.Hanuka, 6. İshak, 7.Sabulan, 8. Nisi, 9. Harun (Aron), 10. Menahem, 11. Benyamin, 12. Harun, 13.Yusuf (Joseph) (3, 4, 5, 8, 11, 12 Yahudi isimleridir).³⁰²

Hazarlardan bazıları İbranî adları almışlardır.³⁰³

Musevîlik'in etkisinde çocuklarına dini isimler vererek yeni inançlarına karşı tavırlarını ön plâna çıkarırlar. Sadece din değiştirmiş Hazarların böyle isimleri olduğuna dikkat çekilir. Günümüzde bu isimler sadece Kırımçaklar tarafından kullanılır. Bunların hem Hazarlara, hem de Kırımçaklara ait olduğunu kabul ederler. İsrail'de Kırımçaklar arasında yaygın olan şahıs isimlerinden birkaç tanesi İsrail vatandaşları arasında da kullanılmaktadır.Bu muhtemelen 1. Dünya Savaşı'ndan önce İsrail'e taşınan 200 Kırım-çak ailesinin etkisinin bir örneğidir. Kırımçaklar'ın antropomisi ise homojen değildir. İncil'de ve Musevîlikle ilgili kitaplarda geçen isimler vardır: Abraham, Benjamin, Joseph, Jeshua, Meir, Nessim, Simha, Tsedeka, Sholo. Türk lakapları da vardır: Aybat (ay-yüzlü), Altın, Babay (yaşlı adam), Bahşi (şarkıcı), Zengin, Kaya, Karagöz, Kokuş (hindi), Saraf, Tomalak (yuvarlak), Tiyükçi (kuş-başlı), Hafız, Hekim, Horoz, Çolak, Çubar (büyük siyah ve beyaz şekilli renkleri olan at).³⁰⁴

Yukarıda bahsedilenlere zıt düşen isim ve soy isimler şunlardır:

Lehno (Polenezce'deki Liakh'den), Gurdzhy (Türkçe'de Gürcü demek), Pırva (Slavca'da "ilk" kelimesinde türemiştir), Chyrna (Slavca'da "siyah" kelimesinde türemiştir.), Gota (Goth'ların temsilcisi), Tat-Bohor: Hristyan nüfus (Ermeniler ve Yunanlılar), Suda ve Sitari Kırım kasabaları arasındaki dağlık alanda yaşayan Tatarlar. Bu kabile ismi "Arnavut" olan Kırımçaklar vardır. Bunun en uygun açıklaması Kırımlılar ve Arnavutluk'tan gelenler arasındaki ilişkiler ve evliliklerdir. İtalyan çıkışlı isimler (Ceneviz) şunlardır: Angelo, Anto, Vlesko, Dondo, Kartbi, Konorto, Konfino, Lombrozo, Manto, Masot, Piastro, Rabino, Refal, Hondo, Ciapicio.³⁰⁵

³⁰² Hikmet Tanyu, **Türklerin Dini Tarihçesi**, Burak Yay, İstanbul 1998, s. 29

³⁰³ Hikmet Tanyu, **age.**, s. 75

³⁰⁴ Victor Lombrozo, **agm.**, s. 4

³⁰⁵ Victor Lombrozo, **agm.**, s. 4

Karaylarda sık sık kullanılan şahıs isimleri Tomalay, Aybike, Aytulu, Mamok, Beylik, Hanke, Altunkız, Severgelin, Biana, Tombul, Yalpacık, Sağdakçı, Çapak.³⁰⁶ Bunların büyük kısmı Kırımçaklar arasında da kullanılır.³⁰⁷

Kırımçak isimleri genellikle Rus ve Hristiyan isimleridir.³⁰⁸

Kırımçakların soyadlarında antropolojik materyal daha alacalıdır. İtalyan Pias-tro, Lombrozo, İspanyol Trevgoda, Abraben, Çapılça, gibi soy adları Ceneviz devri İtalyan-Yahudi, İspanya-Yahudi elementlerine işaret eder. Aşkinazi Alman, Gurci, Kokoz, Tokatlı Kafkas menşeli soyadlarıdır. Mizrah-İranlı (İran'dan gelmiş), İzmirli (İzmirli), Türkiyeli (Türkiye'den gelmiş) anlamındadır.³⁰⁹

Kırımçakların soyadları İncil'deki insan isimlerinden alınmıştır. Rebi, Yosif, Avram, İshak, İlya. Bazen çok ilginç isimlere rastlamak da mümkündür. Mesela "Gotta" adı, Kırımçakların eski Gotlarla ilişkisini göstermektedir. Polonyalı ve Rus asıllı soyadlarına da sıkça rastlanır. Lehno, Varşovskiy, Samoyloviç, Gidaleviç, Lurye, So-kolskiy, Solovyov, Fişer, Veynsberg, Gerşgord vb. gibi isimlerdir.³¹⁰

Musevî ve Türk kökenli isim ve soy isimlerin dışında İtalyan kökenli büyük bir grup isim vardır. Kırımçak isimleri için bu kadar çeşitli etnik farklılık olması üzerine herkesin kabul ettiği bir açıklama yoktur.³¹¹

11. Dil

Kırımçaklar günümüzde Kırım-Tatar, Tatar, Kırımçak, Türkçe, Kırımçak-Tatar, Tatar-Kırımçak, Kırım-Musevî dili gibi farklı adlarla anılan dili konuşmaktadırlar. Hatta Çağatay dili diye adlandırılır.³¹² 1913' teki ulusal nüfus sayımında, Kırımçaklar, dillerini farklı farklı isimlendirdiler: "Kırım Tatarı", "Tatar", "Türkçe", ya da "Kırımçak", "Kırımçak-Tatar", "Tatar-Kırımçak", "Kırımlı Yahudilerin dilleri" gibi.³¹³

³⁰⁶ Şaban Kuzgun, **age.**, s.308

³⁰⁷ Victor Lombrozo, **agm.**, s. 4

³⁰⁸ Musauli Kenesbay, **agm.**, s. 223

³⁰⁹ Victor Lombrozo, **agm.**, s. 4

³¹⁰ Musauli Kenesbay, **agm.**, s. 225

³¹¹ Victor Lombrozo, **agm.**, s. 4

³¹² The Crimean jews, www.eki.ee/books/redbook/crimean-jews

³¹³ www.family.askinazy.com

19 ve 20. yy.'ın ilk yarısında yayınlanan tüm resmî ve bilimsel belgelerde, Kırımçak dili, “Kırım Tatar” dili ya da sadece “Tatar” dili olarak açıklanır.³¹⁴ Türkiye’deki kaynaklardaki yapılan tasniflerde Kırımçak Türkçesine henüz yer verilmemiştir.³¹⁵

1844’te Novorossiysk’in genel valisi Vorontsov dahiliye vekili Kırımçaklar hakkında şöyle bilgi vermiştir: “Kırımçaklar, Yahudi-Talmuçular (onları Yahudi Karaylarla karıştırılmamalıdır). Bunlar Kırım birleştirildikten sonra Rusya tâbiatına girmişlerdir. Tatar dili lehçesinde konuşur ve diğer Yahudileri “Polşa”, Polonya Yahudileri olarak isimlendirirler, din hükümleri ve kitapları aynı olsa da eski Yahudi dilindeki kitapları okurken İspanyol telaffuzunu muhafaza ederler ve buna göre de mukaddes kitapları Alman telaffuzunda okuyan Polonya Yahudilerinin okuyuşunu anlamazlar.”³¹⁶

Kırımçaklar, 14. yy. ‘ın sonları ve 16. yy.’ın başlarına kadar olan dönemde Tatar dilini konuşan, Rabbini Yahudilerdir. Şiveleri bazı İbranîce sözcükler de kullanmalarına karşın, Kırım Tatarcasını esas alıyordu. Bununla birlikte, Kırımçaklar İbranîceyi Aşke-nazi telaffuzu ile değil Sefardik telaffuzu ile okuyorlardı.³¹⁷

Kırımçak dilinin, Kırımçaklar’ın bin yıldan beri Kırım’da komşu olarak yaşadığı Türk ulusları Karayların ve Kırım Tatarlarının dili ile ilgisi nedir? Kırımçak dilinin, müstakil bir dil mi, yoksa Kırım Tatar diline mi dahil olduğu meselesi bilim adamları tarafından da çokça tartışılmıştır.

Kırımçak Türkçesinin, Kırım Tatar Türkçesinin bir ağzı mı yoksa başlı başına bir yazı dili mi olduğu konusunda farklı görüşler şunlardır:

Kaya, İsak ve Samoyloviç, Kırımçak dilinin, Kırım Tatar Türkçesi ile aynı olduğu fikrini savunmuştur. K. İ. Samoyloviç, Kırım Tatar diline göre bir ders kitabı hazırlamış, ayrıca Kırımçaklar için de bir dil kitabı çıkarmıştır. E. İ. Peysah, Kırım Tatarcası ile çıkan “*Lenin Bayrağı*” gazetesini on yıl boyunca okumuş ve bu dili Kırımçak dili ile karşılaştırmıştır. Peysah’a göre Kırımçakların dili ilmî usullerle incelenmeyip, Kırım Tatar ve Karay dilleriyle mukayese edilmediği için tam ve doğru bir hükme varmanın zor olduğunu, Kırımçakların dili ile Kırım Tatarcası arasında aslında fark bulunmadığını da belirtir.³¹⁸

Filolenko’ ya göre Kırım’ın 10.-13. yy.’larda Hazar Hakanlığına tabî olduğu dönemde, Yahudilerin bir kısmının dil açısından Hazarlar, daha sonra ise Kıpçaklar ve diğer

³¹⁴ www.family.askinazy.com

³¹⁵ Ahmet Buran- Ercan Alkaya, **Çağdaş Türk Lehçeleri**, TİSAV Yay, Elazığ 1999, s. 36

³¹⁶ V. İ. Filolenko, **agm.**, s. 475

³¹⁷ Kevin Alan Brook, **age.**, s. 427

³¹⁸ Musauli Kenesbay, **agm.**, s. 225

Türk halkları tarafından asimile edilmesi mümkündür. Böylece, Kırımçaklar Yahudi-Ravinist dinlerini muhafaza ederek, eski Yahudi dillerini yitirmiş ve Türkçe konuşmaya başlamışlardır.³¹⁹ Filolenko, “Kırımçak dili, özel belirtilerine göre bir taraftan Poloves (Bozkırlı) diline, diğer taraftan çağdaş dillere (Karaçay, Balkar, Karay, Kumuk, Kırım-Tatar dillerine) yakındır ve böylelikle müstakil bir dil gibi Kıpçak-Poloves gruplarına dahildir. Bununla ilgili “Philologiae Turcicae Fundamente” (Viesbaden 1959), yahut “Yazıki Naradov Mira Tyurskiye Yazıki” (Moskova 1966) gibi esaslı eserlerde Kırımçak dilinin müstakil bir Türk dili gibi uygun olarak geniş tasvir edilmemesine hayıflanmak gerekir.” der.³²⁰

Türk halklarının kullandıkları gün isimlerini tespit eden A. N. Samoyloviç, Kırımçak ve Karaylarda gün adlarının Tatarca gün isimlerinden keskin şekilde farklılaştığını ancak bu isimlerin eski Yahudi dilindekilerle hiç bir ortak yön taşımadığını gösterir. Kırımçaklarda hafta günlerinin isimleri, Karaçay, Balkar ve Çuvaşlarla ortaktır. A. N. Samoyloviç’e göre Kırımçaklar, bünyelerinde dört kültürü birden barındırdılar: Hristiyan, Müslüman, Yahudi ve Cahiliye (bilindiği gibi, bu kültürler Hazar topraklarında yan yana mevcut olmuştur). Kırımçaklar adeta Türk-Fars-Yahudi birleşmesidir.³²¹

Slouch’ a göre Kırımçaklar; Kırım Tatar Türkçesini kullanırlar.³²² E. Deynard, ise yirmi Kırımçak sözünü Yahudi transkripsiyonuyla verip, bu sözlerin Tatarca ve Türkçe okunuşlarındaki farkı göstererek, Kırımçak dilinin (Jargon Tatarid) Tatar Jargonu olduğu neticesine varır. Bu dil, cüz’i fonetik özellikleri olmakla beraber, step (bozkır) ve Kuzey Kırım Tatarlarının (Nogayların) diline daha yakındır. Bu özelliklerinden bazıları -k yerine dil arkası -h telaffuz edilmesi, (mesela ayak yerine ayah, sakla yerine sahla) cümlelerin sonunda sözlerin uzatılması gibi. Aynı zamanda Eski Türkçe, Fars, Arap ve Sami dillerinden bazı kalıntılar görülür.³²³

Akiner’e göre; Kırımçakların İbranîce harflerle yazılan dilleri Kırım Tatarcası ve Karay dilinden farklıdır.³²⁴

Kuzgun’ a göre, diğer Yahudi mezheplerine mensup olanlar, ya İbranîce konuşmakta veya ona yakın bir dil olan Yidişçe vb. dilleri konuşmaktadırlar. İbranîce Almanca ve

³¹⁹ V. İ. Filolenko, **agm.**, s. 475

³²⁰ V. İ. Filolenko, **agm.**, s. 477

³²¹ V. İ. Filolenko, **agm.**, s. 477

³²² Nevzat Özkan, **age.**, s. 176-177, Harun Güngör, **agm.**, s. 12-13

³²³ V. İ. Filolenko, **agm.**, s. 477

³²⁴ Shirin Akiner, **age.**, s. 372

Slavcanın karışımı olan “Yidişcede” Türkçe-Hazarca kelimeler yok denecek kadar azdır. Kırımçaklar ise Türkçe dışında başka dil bilmezler.³²⁵

Kenesbay’a göre; Kırımçaklar, Kırım Tatarcasının bir varyantını konuşuyorlardı. Step dialektinin kendine özgü özellikleri bizi Kırımçak etnolektine (budunbilime) götürür.³²⁶

Her ne kadar Çağatay Türkçesinin (14. yy.’ın sonlarında ortaya çıkan bir Büyük Orta Asya Doğu Türkçesi edebî dili), Kırım Tatar diliyle doğrudan bir bağlantısı olmasa da, 19. yy.’ın ikinci yarısından itibaren ve özellikle de 20. yy.’ın başlarında, henüz tam olarak bilinmeyen nedenlerden ötürü, Kırımçak diline bazen Çağatay da denildi.³²⁷ B. F. Blagove’ ye göre, Kırımçaklar, Karluk-Uygur grubuna ait olan Çağatay lehçesiyle konuşurlar.³²⁸ A. Karatie ve R. Beim, daha 1858’de, sözde henüz Tatarca Kırım’a nüfuz etmeden önce Karaylar’ın Çağatay dili konuştuklarını iddia etmişlerdir.³²⁹ Filolenko tarafından 1972’de yayımlanan bir makaledeki Kırımçakların kendilerinin de dillerini Çağatay olarak adlandırdıkları şeklindeki beklenmedik iddia da dayanaksız gibi görünmektedir.³³⁰

B. F. Blagove, A. Karatie ve R. Beim, gibi ilim adamlarına göre Kırımçaklar Çağatay dilini konuşmaktadırlar görüşü bize göre de inandırıcı değildir.

1994’te, Rus Teknik Akademisi’nin Türkçe Araştırma Bölümü, Kırımçak dilinin derin bir analizini yaparak şu sonuca varır: “Tüm özellikleri göz önünde tutularak (akustik, gramer, kelimeler) Kırımçak Türkçesi, Kırım Tatar ve Karay diline benzeyen, bağımsız bir dil olarak görülmelidir” der. Günümüzde, Kırımçak Türkçesi, 1997’de Rus Teknik Akademisinin (Filoloji Enstitüsü) bastığı “Dünya Dilleri (Türk Dilleri) kitabına dahil edilmiştir.³³¹

S. M. Shapsal, 1911’de Karasubazar’da, Kırımçak diliyle yazılmış “Şehzade Kız” masalını tahlil eder. Dilbilimsel yönden büyük merak toplayan masalın akademik transkripsiyonu ile yazılmış metinde ses hadiseleri, kendine has gramatik şekilleri ve sözlük terkihi (eski Yahudi sözlerine rastlanır) ile Kırımçak Türkçesine, hem Karasubazarın diğer sakinlerinin dillerinden, Kırım’ın başka yerlerindeki Tatar ve Karayların dillerinden keskin şekilde farklılaşan ayrı bir dil gibi bakmak icap ettiğini söyler.³³²

³²⁵ Şaban Kuzgun, **age.**, s. 40

³²⁶ Musauli Kenesbay, **agm.**, s. 225, www.members.aol.com/askinazy

³²⁷ www.family. askinazy.com

³²⁸ Victor Lombrozo, **agm.**, s. 4

³²⁹ www.family. askinazy.com

³³⁰ www.family. askinazy.com

³³¹ Victor Lombrozo, **agm.**, s. 4

³³² Musauli Kenesbay, **agm.**, s. 222

Marcel Erdal'a göre; Musevîliğe sığınmış küçük bir etnik grup olan Kırımçakların ayrı bir Türkçe olan dilleri, kelime bağlantıları açısından diğer Türk dillerinden olan Çuvaş, Karaçay, Balkar, Karay ve kısmen Başkir ve aynı zamanda Volga Havzasında konuşulan Fince gibi çok enteresan bir dil olgusuna sahiptir.³³³

Bununla birlikte, 19. yy.'ın sonlarında ve 20. yy.'ın başlarında E. Deynard, S. Shapshal, W. Radlof tarafından Kırımçak Türkçesi uzun bir süre Kırım Tatar dilinin bir diyalekti olarak araştırıldı.³³⁴

Kırımçak dilinin Kırım Tatarı ve Karayların dillerinden farklı olduğunu göstermek ile ilgili ilk deneme 1915 'te S. M. Shapshal tarafından yapılmıştır.³³⁵

Kırımçak Türkçesi iyi bir analiz yapılmazsa, Karay dili olarak algılanabili-yordu.³³⁶ Ancak 1970-80'lerde I. Kosinskij, M. Polinkaja, V. Chernin tarafından derin-lemesine analiz edilmeden Karay diline bağlandı.³³⁷

Aslında geçmişte Kırımçakların kendilerinin Kırım Tatarcası konuştukları konusunda hiç şüpheleri olmadı. 1920'lerin başlarında I. S.Kaya Kırımçak okulları için iki okuma kitabı hazırladı. Bu okul kitaplarında Kırımçak dilini Tatarca olarak sınıflandırdı. Günümüzde bile, bu konuda bilgisi olanların çoğu bu dilin Kırım Tatarcasıyla aynı olduğunu kabul ederler.³³⁸

Türkçe ile diğer dillerin bağlantısı üzerinde son on yılda oldukça detaylı çalışmalar yapılmıştır. Bu alandaki en önemli çalışmalar, Schönig ve Csato tarafından yapılmıştır. Fakat bir kısım Türkçe dillerin akrabalığı ile ilgili birçok detayın, hala tam bir linguistik hesap beklediği görülmektedir. Bu durum şu anda kullanılmayan bir dil olan Kırımçak için de geçerlidir.³³⁹ Dilbilimsel bir araştırma yapan bir tarih antropolojisti, belli bir grubun dilbilimsel tarihi ile etnik tarihini karıştırma tehlikesiyle her zaman karşı karşıyadır. Kırımçakların etnik tarihi, Yahudi grupların tarihi ve yarımada tarihi ile ayrılmayacak bir biçimde kaynaşmıştır. Erken Ortaçağ Yunancası konuşan Yahudiler Kırımçakların geleceğinde rol oynamıştır. İstanbul'un Türkçe konuşan Yahudilerinin Kırımçakların dillerini ne şekilde ve ne kadar etkilediği ise çok açık değildir.³⁴⁰

³³³ Marcel Erdal, **agm.**, s. 134

³³⁴ Marcel Erdal, **agm.**, s. 118

³³⁵ www.family.askinazy.com

³³⁶ www.ssvit.iatp.org.ua/sum, Marcel Erdal, **agm.**, s. 117

³³⁷ Marcel Erdal, **agm.**, s. 118

³³⁸ www.family.askinazy.com

³³⁹ Marcel Erdal, **agm.**, s.117

³⁴⁰ www.family.askinazy.com

İlginç olan bir nokta, aynı Kırımçak liderlerinin, sadece dilsel bile olsa Kırım Tatarları'na yakınlığın istenmediğini anlamalarıydı. Böylece Kırımçaklar'ın farklı bir dil konuştuğunu öne sürmeye başladılar. Farklı bir Kırımçak dili fikrinin tarihçesi ve sonuçları, V. I. Chernin tarafından yazılan ilginç bir makalede aydınlatıldı ve bu fikirlerin bilimsel temellere dayanmadığı açık şekilde gösterildi.³⁴¹

Görünüşe göre, yüzyılın başından beri Kırımçaklar'da dillerinin Kırım Tatarlarının dillerinden ayrı olduğunu savunan görüşün iki dayanak noktası vardı: Bunlardan biri Kırım Tatar dili ve Kırımçak dili arasındaki sözcük ve ses farklılıkları, diğeri ise ayrı bir Kırımçak edebi geleneğinin var oluşudur. Arap alfabesini kullanan Kırım Tatarlarının aksine, Kırımçakların uzun yıllar sadece İbranî alfabesini kullanması bu iki etnik grubu ayıran önemli bir faktördür.³⁴²

1970 'li yıllara kadar, Kırımçak dili ve Kırım Tatar dili arasındaki farklar, Kırım-çaklar tarafından hiçbir zaman abartılmamıştı. Onlar tarafından yazılan bilimsel yazılarda, bu farklar şivesel farklar olarak görülüyordu. Bu sebepten, I. S.Kaya 1936' da "Kırımçakların ana dili, Tatar ana dilidir. Ya da Kırımçak ana dili, Tatar ana dili ile bazı şivesel farklar dışında tamamen aynıdır" der. 1955'te, I. S.Kaya, V. I. Filolenko ile beraber yazdığı bir yazıda "Kırımçaklar, Tatar dilini, bazı ses ve sözcük farklılıkları ve Türk kavimleri arasındaki geçmişlerinin Tatarların Kırım'daki geçmişinden daha köklü olduğunu kanıtlayan bazı eski dil özellikleri ile konuşurlar" demiştir. V.I. Filolenko, 1972' de düşüncesini değiştirerek ilk kez şunları öne sürer: "Üzücü bir gerçektir ki, temel incelemelerde farklı bir Türk dili olan, Kırımçak dilinin detaylı özellikleri ortaya çıkarılmamıştır."³⁴³

V. I. Filolenko, politik sebeplerden ötürü Kırımçak dilini Kırım Tatar Türkçe-sinden farklı bir dil olarak gösterdi.

1970' te E. I. Peisakh, Kırımçakların konuştuğu Kırımçak dilinin Kırım Tatarları'nınki ile bağlantılı olduğunu yazmıştı. E. I. Peisakh, ne var ki 1973'te, Filolenko'nun görüşlerini memnuniyetle kabullenerek SSCB Eyalet Etnografya Halk Müzesi'ne yazdığı bir notta, şöyle diyordu: "Ekim İhtilali'nden önce, Kırımçaklar, değişik zamanlarda değişik yazı dilleri kullandılar; eski İbranîce, Arapça, Latince, Rusça gibi. Aynı iddialar, Peisakh'ın 1974'te Sovetish Heimland'de çıkan iki makalesinde de tekrarlanıyordu. Ayrı bir Kırımçak etnik

³⁴¹ www.family. askinazy.com

³⁴² www.family. askinazy.com

³⁴³ www.family. askinazy.com

grubu ile ilgili ifadeler olduğu gibi, bu iddialara da Sovyet bilim kuruluşlarının bazı üyelerinden destek geldi.³⁴⁴

I. Achkinazi, “Kırımçak Dili Sorununun Çözümü İçin Tarih Ve Kaynaklar” adlı makalesinde küçük bir Kırım-Yahudi etnik grubunun konuştuğu, ayrı bir Türk dili olan Kırımçak dili ile ilgili bir problemler üzerinde durmaktadır.³⁴⁵

Kırımçakların yerli dilinin, Kırım Tatar Türkçesinden daha fazla eskilik içerdiği gibi bir görüş de vardır. Buna dayanak olarak ise, Kırımçak Türkçesinin, hem Kırım Tatar dilinin güney kıyı bölgesi lehçesi üzerine hem de kuzey bozkır lehçeleri üzerine temellenmiş olması gösterilmektedir.³⁴⁶ O. Samoyloviç; Kırımçak dilinin Hazar devleti zamanına kadar geri gittiğini incelemiştir.³⁴⁷ Türklerin Kıpçak grubuna ait olan Kırım-çakların konuşma dilleri (diğer takma isimleri Çağatay) oldukça eski bir zamana aittir.³⁴⁸

Kırımçakların oluşumundaki en önemli evrelerden biri Yahudilerin bölgedeki diğer birçok etnik grup (Karaylar, Yunanlar, kısmen Kırımlılar) tarafından da benimsenen Kırım Tatarlarının diline geçişi olmuştur. Bu geçişin tam olarak zamanı, eldeki kısıtlı kaynaklarla tespit edilememektedir, ancak dolaylı tarihî kaynaklardan yapılan çıkarımlara göre 14. ve 16. yy.’lar arasında olmuştur. 16. yy.’da Yunan ve İtalyan isimleri Kırım Yahudileri tarafından hala kullanılmakta idi. Diğer taraftan Kaya (Kaya) ve Kokos gibi Kırımçak soyadları Kırım Yahudileri tarafından 15. yy.’da bilinmekte idi. Dilbilimsel bakış açısıyla birincisi Türkçe’dir, ikincisi ise muhtemelen Türk kökenlidir. Başka bir Türk soyadı Bakshi 18. yy.’da Kırım Yahudileri tarafından biliniyordu. Kırım’ın dağlık kesimlerinde yaşayan Yahudilerin Tatar diline ilk geçenler olması ve yarımada’daki diğer Yahudi nüfusu tetiklemiş olması muhtemeldir. 13. yy.’ın sonunda Kırım’daki ilk Tatar başkenti olan Solkhat’ta Eski Kırım Yahudi topluluğunun varlığından bahsedilmiştir. Dilsel değişimin nedenleri daha açıktır. Önce 15. yy.’ın başında, Kırım Kağanlığına (Karadeniz’in kıyısında) Giray hanedanı hükmetmeye başladı ve yarımada’da, Tatarca politik gücün dili haline gelerek, değişik etnik grupların dillerinin sentezi oldu. Son olarak da Kırım’ın değişik Yahudi elementleri ile birlikte anadillerinin sentezi oldu. Belki Yahudi soyundan gelen insanlar ortaçağın sonunda hatta 14. yy.’da Yunanca konuşmaya devam etti. Fakat İtalya, İspanya ve diğer ülkelerden gelen

³⁴⁴ www.family.askinazy.com.

³⁴⁵ www.ssvit.iatp.org.ua/sum

³⁴⁶ www.family.askinazy.com

³⁴⁷ Marcel Erdal, **agm.**, s. 134

³⁴⁸ www.ccsu.crimea.ua/crimea/etno/museum

Yahudiler oldukça yalnız kaldı. Bunun yanında İbranîce'nin Kırım Yahudileri arasında ne kadar yayıldığı da tam olarak bilinmemektedir, ancak bu oran abartılmamalıdır.³⁴⁹

Birkaç çeşit Kırımçak yazılı kaynağı vardı. Bunlardan, 1470' lerde, Moskov Büyük Prensi 3. Ivan'ın, bir Kırımçak tüccarı olan Kokos'a yazdığı mektupta, Ivan Kokos'tan cevabını "zhidovskie" yazısıyla değil, "bessermenskie" yazısıyla yazmasını istiyordu, yani İbranî alfabesiyle değil, Arap alfabesiyle; bunun anlamı, Kırımçakların, bu Türk diline, İbranî dilini adapte ettikleri. 16. yy.'ın başlarında Haham Kievan, Moses Ha-Hole tarafından bir araya getirilen Kefe yazıtlarında Kırımçak kompozisyonlarına rastlanıyordu.³⁵⁰

Hazar Bakiyesi Türk grubu olarak nitelendirdiğimiz Kırımçak Türkleri o hâlde neden Hazar dili kullanmıyorlardı şeklindeki bir soruya şöyle bir açıklama getirilebilir:

Hazar Kağanlığının büyük bir devlet olması ve en az 300 yıl devam etmesine rağmen Hazarca yazılı dil izleri, muhafaza edilememiştir. Bazı Arap ve Bizans kaynaklarında bazı özel isimler ve bir iki sözden başka bir kalıntı bilinmiyor. Hazarca da muhakkak ki Türkçe idi, fakat Türkçenin hangi grubuna ait olduğu tespit edilemiyor.³⁵¹

Hazar tarihi üzerine bir hayli bilgimiz olmasına rağmen, Hazarların dillerine ait birçok soru cevaplandırılmamış kalıyor. Hazarlar büyük ve zengin bir devlet kurmuşlarsa da, şimdiye kadar kendi dillerinde olup, varlığı tespit edilebilen üç harften ibaret, yalnız bir tek yazıt bırakmışlardır. Bu yazıt eski Göktürk alfabesine çok yakın olan bir yazı ile yazılmıştır. O yazıttan başka Hazarlar, kendi dillerinde bir dil yadigarı bırakmamışlardır. Bu yazıtta ise, esas dili İbranîce olup Cambridge Üniversitesi Kütüphanesinde bulunan ve Kiev'deki, Hazar Musevîleri tarafından yazılmış bir mektubun sonunda rastlanmıştır. Daha çok mukayeseli malzeme elde etmedikçe, Hazar dilinin Türk şivelerinin hangi koluna bağlı olduğu kesinlikle söylenemez. Bu nedenle Ortaçağ Arap, Fars, İbranî, Ermeni, Gürcü, Macar, Rus, Latin ve Bizans kaynakları taranıp gözden geçirilmelidir. Bir araştırmanın sonunda Hazarca sayılan 56 kelimeye rastlanmıştır.³⁵²

Hazarlar Rusların en yakın komşuları olmalarına rağmen ve kayınamelerde Hazarlara ait bilgiler çok azdır. Bu kadar kudretli bir toplumdaki yazılı hiçbir hatıranın kalmayışının

³⁴⁹ www.family.askinazy.com

³⁵⁰ www.ssvit.iatp.org.ua/sum, Marcel Erdal, **agm.**, s. 117

³⁵¹ Akdes Nimet Kurat, **IV-XVIII Yüzyıllarda Karadeniz Kuzeyindeki Türk Kavimleri ve Devletleri** TTK Yay., Ankara 1992, s. 37

³⁵² Peter B. Golden, "*Hazar Dili*", **TDAY Belleten 1971**, Ankara 1988, s. 147

izahı güçtür. Hazar kağanı Yasef'in İspanya'daki bir Yahudiye, İbranîce olarak gönderdiği mektupların ise sıhhati tespit edilemiyor.³⁵³

Hazar kağanlığı gerek dil, gerek etnik yapı bakımından birbirinden farklı birtakım milletlerden meydana gelmiş olduğu için sınırları içinde devlet dili olarak birkaç dil kullanılabilirdi. Hazar hanedanı Göktürk kökenli olduğuna göre, Hazar devletinde kullanılan dillerden birinin Göktürkçe olduğunu ileri sürülebilir. Ondan başka, hem Bulgar Türkçesi hem de çeşitli Türk, İran ve Ural lehçelerinin kağanlığın türlü eyaletlerinde konuşulduğu muhakkaktır.³⁵⁴

Hristiyan misyonerler, Türk kavimlerini Hristiyanlaştırmaya çalışırken, Türk dilini kullanmışlardır. Bunun klâsik bir örneği 13. yy.'da Kumanlar için yazılmış olan Hristiyan dua ve ilâhiler koleksiyonu Codex Cumanicus'dur. Hazar ülkesinde Türk-Hazar dili, Hristiyanların ibadet dili olarak da kullanılırdı.³⁵⁵

Hazar devletinin idare terminolojisinde Türkçe kelimeler büyük bir yer tutar.³⁵⁶ Kıpçaklar arasında eriyen Karay inancındaki Hazarlar ile daha önce az da olsa Kıpçaklar arasında yayılmış olan Karaylığın da tesiri ile Kıpçak Karaylarının kaynaşması daha kolay olmuştur. Bu şekilde meydana gelen yeni toplumun içinde önceleri iki ayrı Türk şivesi, yani Kıpçakça ve Hazar Türkçesi konuşulmakta idi. O sıralarda çeşitli dillerin etkisi altında kalan Hazarca'ya göre Kıpçakça'nın daha saf ve sağlam durumda olması ve Kıpçakların bölgede hakim unsur olarak bulunmaları, yeni oluşan Kıpçak-Hazar Karay toplumunun diline Kıpçak Türkçesi'nin hakim olmasına neden olmuştur.³⁵⁷

Kağanlıkta, Bizans dilinden olmayan ve Hazar dilini konuşanlara geleceğin Yahudileri denirdi.³⁵⁸ Musevîliğe geçen Hazarlar, başka dinlere geçen bir çok Türklerde örneklerine rastlandığı gibi, İbranî yazısını kullandılar. Ancak Türkçeyi muhafaza ettiler. Bunun bir örneğini de Budizme ve Mani dinine giren Uygurlarda görmüştük. Müslüman Türkler ve hattâ Hristiyanlığa geçen Nesturîler ve Karamanlılar da aynı şekilde davranmışlardır.³⁵⁹

³⁵³ Akdes Nimet Kurat, *age.*, s. 296

³⁵⁴ Peter B. Golden, *agm.*, s. 152

³⁵⁵ Çağatay Bedî, *agm.*, s. 483

³⁵⁶ Abdülkadir İnan, , “*IX ve X. Asırlarda İtil ve Bulgar'ın Tarihi Topografisi Meselesine Dair*”, **Makaleler ve İncelemeler**, TTK Yay., Ankara 1987, s. 563

³⁵⁷ Ahmet Gökbel, *age.*, s. 338; Şaban Kuzgun, *age.*, s. 300

³⁵⁸ Milorad Pavić, *age.*, s. 227

³⁵⁹ www.alewiten.com.

Hazarlar dinî bakımdan Yahudi kültürünün etkisi altındadırlar. Onların İbranî alfabesi kullanmasının temelinde Yahudi dinini benimsemiş olmaları yatmaktadır. Filistin’de milat öncesi çağlarda kullanılmış olan İbranî alfabesinin, Kafkasya’ya kadar gitmesi dinin tesiridir.³⁶⁰

Kendilerine has bir dil konuşan Hazarlar (Türk-Hazar dili), İbranî alfabesini kullanıyorlardı. İslâm dini İranlılara ve Türklere Arap alfabesini kabul etmeleri için tesir etmiştir.³⁶¹ Mübarekşah Guri, Hazarların 21 harften mürekkep soldan sağa yazılan ve bitişik olmayan bir yazı kullanmakta olduklarını zikretmiştir.³⁶²

Hazarların kendi dillerinde yazılmış eserlere Sarkel kalesinin duvarlarında ve Mayatskiy kazılarında ele geçen bazı arkeolojik malzemenin üzerinde Göktürk yazısına benzeyen yazılar bulunmuştur. Cambridge Üniversitesi Kütüphanesin’de 10. yy.’ın ilk yarısından kalma İbranîce bir metin vardır ve içinde İbranî harfleriyle yazılmış Türkçe kelimelere de rastlanmaktadır.³⁶³ Sovyet arkeolog Artamonov’un 834’te inşa ettirilmiş olan Sarkel kalesinde yapılan kazılarda Hazarlarda Göktürk yazısının kullanıldığını (çanak, çömlek ve diğer eşyalar üzerindeki çizgiler) gösterir.³⁶⁴

11. yy.’ın ilk yıllarından itibaren Hazar ülkesine gelen Kuman / Kıpçaklar, oradaki Hazar unsurları eritmişlerdir. Daha Hazarlarla karışmadan önce Kıpçaklar arasına giren Karay misyonerleri, Kıpçakların bir kısmına, Karaylığı kabul ettirmeyi başarmışlardır.³⁶⁵

Kıpçaklar, Hazar ülkesinde dinî etkilenmenin yanı sıra, Kazan şehrinden İran’a kadar olan ticareti ellerinde tutan Hazar tüccarlarından çok şey öğrenmişlerdir. Ayrıca dil ve kültür bakımından Hazarların Kıpçaklaşmasına neden olmuşlardır.³⁶⁶

Kırımçak Türkçesi, fonetik özellikler dikkate alındığında Kuzey-Batı grubunda olmasına rağmen (Kumuk Türkçesi gibi) Oğuz özellikleri gösteren bir diyalekt olduğunu görülmektedir. Oğuz özellikleri leksik açıdan fazladır. Kırımçak Türkçesi, Kıpçak özellikleri de olan Oğuz grubu diyalektidir.³⁶⁷

³⁶⁰ Şaban Kuzgun, **age.**, s. 97

³⁶¹ Çağatay Bedî, **agm.**, s. 483

³⁶² A. Zeki Velidî Togan, **age.**, s. 102

³⁶³ “Hazarlar”, **İslâm Ansiklopedisi**, Türkiye Diyanet Vakfı Yay., C. 17, İstanbul 1998, s.119

³⁶⁴ Akdes Nimet Kurat, **age.**, s. 34

³⁶⁵ Simon Şişman, “İstanbul Karayları”, **İstanbul Enstitüsü Dergisi**, C. III, İstanbul 1957, s. 98

³⁶⁶ Ahmet Gökbel, **age.**, s. 338, Bahaeddin Ögel, **İslâmiyetten Önce Türk Kültür Tarihi**, TTK Yay., Ankara 1988, s. 291

³⁶⁷ İsmail Doğan, **agm.**, s. 40-44

Kırım bölgesinde konuşulan Türkçe homojen değildir, her şehir değişik bir diyalekte sahiptir. Bu diyalektler esas olarak yüzyıllarca süren Osmanlı egemenliğinin etkisi altındaki, yerli Kıpçak lisanının değişime uğramış şekilleridir. Osmanlı etkisi sayısız Kırımçaklının da yerleşik olduğu Osmanlı'nın üst düzey memurlarının yerleştiği Kefe'de de çok fazladır. Diğer bir şehir olan Karasubazar, Kırımçak nüfusunun yoğun olduğu yerlerden biriydi. Kefe nüfusunun konuştuğu lisan, 17. yy.'daki Osmanlı Türkçesi'nin konuştuğu lisanın hemen hemen aynısıydı.³⁶⁸

Kırımçakların konuştuğu diyalektler, Müslüman nüfusun konuştuğu diyalektlere göre kendi içinde değişkenlik gösterir. Kıyı Kırım Tatarlarının diyalekt özelliklerini taşıyan Kırımçak dili, içinde Oğuz ve Kıpçak elementlerinde bulunduğu büyük bir karışım ve aynı zamanda yerel ve kişisel varyasyonlarında büyük çapta bulunduğu (etkilediği) bir dildir. Kırım Türklerinin konuştuğu diyalekt, Kıpçak etkisi, yerel Kırımçak diyalektinde ise Batı Oğuzları'nın ve Osmanlı'nın etkisi görülür. Bu parametreden bakıldığında, diyalektlerde değişim görülür. Mesela 'tog' ve 'tuv' doğum anlamına gelir ya da 'tangri' ve 'tengri' 'Allah' anlamında alternatif olarak kullanılır.³⁶⁹

Temel olarak Kıpçak dili olan ve Oğuz dilinden türeyerek gelişen Kırımçak Türkçesinin yapı olarak bu dillere adapte edilmiş olması şaşırtıcı değildir. Temel olarak Oğuzca olan bu lisan, bazen makul bir şekilde Kıpçak nüfusu ile herhangi bir biçimde ilişkilendirilen bu dilin konuşanlarının tarihleri hakkında bilinenler, zaman zaman Kıpçak etkisi altında kaldıklarını gösterir.³⁷⁰

Kırımçakların konuştuğu dil, Müslüman nüfusun konuşması ile her zaman benzeşmez. Musevîler, Yidiş (Almanca'nın bir değişimi) Musevî-İspanyol (Ladio), Musevî-Fars, Musevî-Rum, Musevî-Arap ya da Musevî-İtalyan dillerini içeren Musevî dillerini konuşmuşlardır. Yüzyıllarca yazılı iletişim aracı olarak İbranîcenin kullanılması dolayısıyla, bu grubun üyesi olan diller gramer yapıları ve kelime bakımından İbranîceden etkilenmiştir.³⁷¹

Günümüzde Kırımçakların çoğu Rusça konuşuyorlar. Ne var ki, Kırım yarımadasının Ruslar tarafından alınmasından önce, hatta çok sonraları bile Kırımçaklar, telâffuz ve kelimelerdeki ufak farklılıklar olmakla birlikte, Kırım Tatarları ve Karaylarla aynı dili konuşuyorlardı. Kırımçakların kelimelerdeki farklılıklar nispeten İbranîce'nin kelimelerinin

³⁶⁸ Marcel Erdal, *agm.*, s. 118

³⁶⁹ Marcel Erdal, *agm.*, s. 118

³⁷⁰ Marcel Erdal, *agm.*, s. 126

³⁷¹ Marcel Erdal, *agm.*, s. 118

yaklaşık yüzde beşinin Kırımçakların yerel dilinde bulunmasından kaynaklanmaktadır.³⁷² Ayinlerinin dili, edebiyat ve sosyal yaşantıları eski İbranî-cedir.³⁷³

Kırım-Tatar dili 15.yy.'dan 19.yy.'a kadar Kırım'da genel iletişim araçlarının dili olmuştur.³⁷⁴ Kırım Tatar Türkçesi, Kırımçakların % 70'i tarafından kullanılır.³⁷⁵

Şu anda sadece birkaç yaşlı Kırımçak (Kırım Tatarı) ana dilini kullanmaktadır. Orta yaşlardaki neslin önemli bir kesimi bu dili az çok bilmekte ancak nadiren kullan-makta ve ana dili olarak kabul etmemektedir. Genç kesim ise bu dili neredeyse hiç bil-memektedir.³⁷⁶

20. yy. 'ın başlarında seri bir şekilde gençlerden Rus diline kayış ortaya çıkmaya başladı. O zamanlar yaşlı Kırımçak kadınları tek dile sahipti.³⁷⁷

Kırımçakların kitlesel olarak Rusça'ya geçişleri devrimden sonra başladı. 1897 nüfus sayımında Kırımçak erkek nüfusunun sadece % 35'i ve kadın nüfusun % 10'u Rusça okur-yazar olduklarını belirtmişlerdir. Ancak, o zamanlar Kırımçak çocukları Rus okullarına yazılıyordu.³⁷⁸ 1926 yılında yapılan bir araştırmaya göre 6383 Kırımçaktan, 4728'i % (74.1) kendi dilini ana dil olarak bildirdi.³⁷⁹ O tarihte I. S.Kaya, yaşlı Kırımçakların özellikle de kadınların hiç Rusça bilmediklerini ve kendi ana dillerini konuştuklarını görmüştür.³⁸⁰

Genç jenerasyon birçok durumda Kırım Tatarları hakkında yanlış ve olumsuz bilgiye sahiptir. Gençler arasında Kırımçak dilini yayma çalışmaları ise öğrenim imkânlarının azlığı, gençlerin isteksizliği gibi sebeplerden dolayı başarılı olamamaktadır.³⁸¹ Öte yandan Kırımçak gençlerinin Rusça öğrenme konusunda büyük bir istekleri vardı. Kendi dilleri hakkında sağlam bir bilgileri olmayan Kırımçak gençleri (Rusçaları genellikle bozuk olsa da) Rusça konuşmayı tercih ediyorlardı.³⁸²

1959 sayımında sadece 189 Kırımçak, Kırım Tatarcasını ana dilleri olarak belirttiler. Aslında o zamanlar bu insanların sayısının daha çok olması gerekirdi ancak dillerin adları konusundaki karışıklık ve Kırımçak etnik kimliği konusundaki muğlaklık

³⁷² www.family.askinazy.com

³⁷³ Musauli Kenesbay, **agm.**, s. 225

³⁷⁴ Musauli Kenesbay, **agm.**, s. 225

³⁷⁵ Musauli Kenesbay, **agm.**, s. 225

³⁷⁶ www.family.askinazy.com

³⁷⁷ The Crimean Jews, **agm.**, s. 7

³⁷⁸ www.family.askinazy.com

³⁷⁹ Shirin Akiner, **age.**, s. 372

³⁸⁰ www.family.askinazy.com

³⁸¹ Musauli Kenesbay, **agm.**, s. 224

³⁸² www.family.askinazy.com

bunda etkili oldu.³⁸³ 1959'da Tacikistanda 5, Özbekistan'da 36 ve Kazakistan'da 2 Kırımçak vardı ve hepsi de ana dillerinin Tatarca olduğunu bildirdi.³⁸⁴

Rebi'ye göre, 1989'da hala yaklaşık olarak 500 Kırımçak, kendi dilini konuşabiliyordu. Polinsky, 70'li yaşlarda büyük çapta hala lisanı hatırlayanların varlığından bahseder.19. yy.'ın yarısında, Kırım, Ukrayna ve Rusça dilleri önde olmak üzere temel olarak Türkçe konuşuluyordu. Buna ek olarak, azınlıklar okur-yazar bir şekilde kendi topluluk lisanlarını da ayrı ayrı kullanırdı.³⁸⁵

Günümüzde Kırım Tatar Türkçesi yeniden eğitim-öğretim, basın ve yayın dili haline gelirken, Kırımçak ve Karay Türkçesi ise kaybolmak üzeredir.³⁸⁶

Kırımçakların büyük çoğunluğu, ana dilleri olan (bazı özel Musevî sözleriyle karışan) Kırım Tatarcasını tamamen kaybetmiş durumdadır³⁸⁷

Eskiden Kırımçaklar Yahudice biliyordu ve bu gün bile ihtiyarlardan bu dili anlayabilen hatta konuşabilenlere rastlamak mümkündür.³⁸⁸

Etnik anlamda da varlık göstermeleri pek de mümkün olmayan Kırımçak dilini konuşanların sayısı çok azdır. Bu dilin hemen hemen yok olmak üzere olduğu söylenebilir.³⁸⁹ Öte yandan, Kırımçaklar arasında Kırımçak ana dilinin, Kırım'daki diğer etnik gruplar, özellikle Kırım Tatarları ve Karaylar ile iletişim kurmadaki rolü ile ilgili bir belirsizlik vardı.³⁹⁰

Kırımçaklar Aşkenazilerin kendilerinden daha kültürlü ve eğitilmiş olduklarını kabul ederler. Kırımçaklardan lise bitirmiş olanların sayısı bile 10'dan azdır. 1926 nüfus sayımında Kırımçakların sadece % 57,4'ü okuma yazma biliyordu.³⁹¹ Aşkenazilerin kültürel etkisi kendini değişik yollarla gösterir. Kırımçakların diline de bazı sözcükler verdikleri gerçektir.

20. yy.'ın başına kadar Kırımçak çocuklarının çok büyük bir kısmı sinagoglarda eğitildiler. Eğitim, İbranîcenin Kırımçak anadiline çevrilmesiyle oluyordu. İlk iki temel okul 1902 ve 1907'de sırasıyla Simferopol ve Karasubazar'da açıldı. Kırımçakların öğretmenleri

³⁸³ www.family.askinazy.com

³⁸⁴ Shirin Akiner, *age.*, s. 372

³⁸⁵ Marcel Erdal, *agm.*, s. 117

³⁸⁶ www.turkcan.org

³⁸⁷ www.euronet.nl/users/sota/emell

³⁸⁸ www.family.askinazy.com

³⁸⁹ Zakir Avşar, Feruh Solak, Selma Tosun, "*Türklerin Demografisi*", **Türkler**, C. 1, Yeni Türkiye Yay., Ankara 2002, s. 226

³⁹⁰ www.family.askinazy.com

³⁹¹ www.family.askinazy.com

Rusça eğitim verme konusunda zayıf oldukları için, Aşkenazi öğretmenlerden yardım aldılar.³⁹²

Ukrayna Eğitim Bakanlığı'nın 1 Nisan 1993 verilerine göre, Ukrayna'da oturan etnik azınlıkların çocuklarının ana dilleriyle eğitim yaptıkları okullarının sayısı aşağıdadır: ³⁹³

Eğitim dili	Okul sayısı	Öğrenci sayısı
İbranî	13	664
Ermeni	7	188
Polonya	3	106
Kırımçak	1	30
Modern Latin	2	138
Toplam	26	1125

Kırımçaklar cemiyetinin başkanı olan Devid Rebi İliç, akşam okulunda dört yıl Kırımçak dili okutmuştur.³⁹⁴ Kırımçak dilini hâlâ konuşan birkaç kişi bulunabilir, fakat ne yapılırsa yapılsın bu dil ölmüştür ve etnik grubun da ayrıca bir varlık göstermesi pek mümkün görünmemektedir.³⁹⁵ Kırımçaklar da hem İbranî yazısını okuyup hem de Kırımçak Türkçesini bilen bir kişidir. 78 yaşında ressam Devid Rebi adındaki Kırımçak, dil ve kültürünün yaşaması için gayret sarf etmektedir.³⁹⁶

Ancak, Sovyet hükümetinin böl, parçala ve yut ilkesine uygun olarak bu Türk topluluğu da korkunç bir eritme siyâsetine tâbi tutularak ayrı yurt, ayrı dil, ayrı kimlik kazandırılmaya çalışılmıştır.

³⁹² www.family.askinazy.com

³⁹³ [www.unhcr.ch/tbs/doc.nsf/\(Symbol\)/CRC.C](http://www.unhcr.ch/tbs/doc.nsf/(Symbol)/CRC.C)

³⁹⁴ Musauli Kenesbay, **agm.**, s. 222

³⁹⁵ Shirin Akiner, **age.**, s. 372

³⁹⁶ İsmail Doğan, “Kırımçaklar”, **Türkler** C. 20, Ankara 2002, s. 793

Kırımçakların geleneksel dinleri neredeyse yok oldu. Rus dili ve kültürü, aralarında gittikçe daha çok yaygınlaşıyor. Hatta genç Kırımçaklar kendilerini Rus olarak görüyorlar. Kırımçakların geleceği, Rus halkı ile bütünleşmeye doğru gidiyor.³⁹⁷

Kırım Tatarları 1920'lere kadar Arap alfabesini kullanırken, Kırımçak Türkleri eski İbranî el yazısını kullandılar.³⁹⁸ Kırım Tatarları gibi Kırımçaklar da 1936'da Kiril alfabesini kabul etmek zorunda kaldılar.³⁹⁹ Bugün Sovyetler Birliği çatısı altında yaşayan Türk boylarının kullandığı Kiril alfabesinde uygulanan sistemin yarattığı karışıklık uzun süre silinemeyecek derecededir. Kasıtlı olarak masa başında icad edilen alfabelerle Türk boyları arasında kopukluklar oluşturulmuştur.⁴⁰⁰ 1928 yılında Kırımçak dilini Latin harfleriyle yazma projesine göre bu alfabede herhangi bir şey çıkarılıp çıkarılmadığı bilinmemektedir.⁴⁰¹

1930'larda devrimden sonra açılan Kırımçak okulları, klüpler ve diğer sosyal kurumlar gibi tekrar kapatıldı.⁴⁰²

12. Edebiyat

Sovyetler Birliğinin Türkçe konuşan küçük gruplarından olan Kırımçakların menşei, dili ve folkloru araştırmacıların uzun süre dikkatini çekmemiştir.⁴⁰³

Günümüzde, Kırımçakların dilini, kültürünü, edebiyatını araştırmak oldukça zordur. Çünkü malzeme bulmak zorlaşmıştır. Araştırma ve inceleme yapacak kişileri bulmak onları yetiştirmek, özellikle Kırımçakların içinden bu tür insanları bulup çıkarmak kolay iş değildir. Hemen hemen her evde bulunan sözlü halk edebiyatı verimlerinin (efsane, masal, destan) ve tarihî vakaların İbranî harfleriyle yazıldığı her nasılsa günümüze kadar gelebilmiş olan bu el yazması mecmualar (Karaylar "mecmua", Kırımçaklar ise "conki" demektedirler) tetkik edilmek bir yana henüz okunmamışlardır. Sözlü halk edebiyatı destan, atalar sözü, bilmece gibi verimler toplanıp muhafaza edilmemiştir. Bu tür halk edebiyatı verimlerinin bazıları, sürgünler, göçler, katliamlar sebebiyle kaybolup gitmiştir. Bunları sadece gençler değil, yaşlılar da unutmuşlardır. Yaşlıların söylediğine göre, Kırım Tatarlarının şifahi (sözlü) halk edebiyatında olan bir çok edebî tür ve eser Kırımçaklarda da varmış. Mezkur sürgünler ve

³⁹⁷ www.family.askinazy.com

³⁹⁸ The Crimean Jews, **agm.**, s. 4

³⁹⁹ www.family.askinazy.com, Kevin Alan Brook, **age.**, s. 427

⁴⁰⁰ Tuncer Gülensoy, "Kiril Alfabesinin Türk Diline Olumsuz Tesirleri", **Türk Dünyasının Sosyal, Kültürel ve Ekonomik İlişkiler Kurultayı** (23-25 Ekim 1991 Tebliğ Özetleri), Kayseri 1991, s. 26

⁴⁰¹ Shirin Akiner, **age.**, s. 372

⁴⁰² www.family.askinazy.com

⁴⁰³ Metin Karaörs, "Eski Türklerde ve Kırimda Semboller", **Türkler**, Yeni Türkiye Yay., Ankara 2002, s. 165

göçler yüzünden, Kırım Tatarlarıyla ortak olan kültürel-etnolojik değerler ve el sanatları da yok olup gitmiştir. Ata mirası da korunup saklanamamıştır.⁴⁰⁴

Devit Rebi, 300 yıl kadar evvel Kırım'da İbranî harfleri ile Türkçe basılmış bir cönk'den Kırımçak şiir örneği verir. Şair Gümüş'e ait Türkler Mecmuasından alınmış duygulu bir şiirdir:

Bana yardım eden yoktur
Her bir şeyden ağzım toktur
İçimde ateşler yanar
Sen yardım edersen bana
Muradıma hiç ermedim
Aklıma hiç getirmedim, deniyordu⁴⁰⁵

Kırımçakların tarihin değişik devirlerine ait bazı yazıtları bulunmaktadır. Millî Kitapları "*Hagama*" 18. yy.'da David Lahno tarafından kaleme alınmıştır.⁴⁰⁶

S. M. Şapşal, 1911'de Karasubazar'da, Kırımçak diliyle yazılmış "*Şehzade Kız*" masalını tahlil eder.⁴⁰⁷

Rus sâlnâmelerine göre, Yahudilerin Vladimir'den önce Kiev'de yaşamadığı malumdur. Kırımçaklar arasında nesilden nesile geçen, halkın mukaddes bir eşyası gibi Karasubazar Sinagogunda korunan el yazma dua kitabı bir rivâyete göre Kiev'de yazılmış ve Yahudiler vasıtasıyla Kırım'a getirilmiştir. Bu rivayette gerçek payı olamaz. Zira bu kitabın Kırımçaklara geçişi 6.' yy.'dan sonra da olabilir.⁴⁰⁸

Kırımçak kitapları dua ve kutsal metin çevirilerinden oluşmaktadır.⁴⁰⁹

Kırımçak yazar ve şairleri arasında 18. yy. yazarlarından Kırımçakların millî kitabı Hazania'nın yazarı David Lahno'yu zikretmeliyiz.⁴¹⁰ 20. yy.'da Michailovka köyünde doğan ve güçlü bir şair olan Saül Tchernichowsky yetişmiştir.⁴¹¹

Kırımçaklar cemiyetinin başkanı olan David Rebi İliç, 1993 yılında Rusça olarak 52 sayfalık Kırımçak dili ders kitabını Simperefol'de çıkarmıştır. Tiyatro eserlerini, ana dilinde

⁴⁰⁴ Musauli Kenesbay, **agm.**, s. 222

⁴⁰⁵ Yaşar Kalafat, **agm.**, s. 35

⁴⁰⁶ Nevzat Özkan, **age.**, s. 176-177, Harun Güngör, **agm.**, s. 12-13

⁴⁰⁷ Musauli Kenesbay, **agm.**, s. 222

⁴⁰⁸ Musauli Kenesbay, **agm.**, s. 222

⁴⁰⁹ Shirin Akiner, **age.**, s. 372

⁴¹⁰ Nevzat Özkan, **age.**, s. 176-177, Harun Güngör, **agm.**, s. 12-13

⁴¹¹ Musauli Kenesbay, **agm.**, s. 222, Nevzat Özkan, **age.**, s. 176-177

sahneye koymaktadır. Kırımçak diliyle şiir yazar şâire Boginskaya Viktoriya İliniçna, Rusça öğretmenidir. B. V. İliniçna çiftçilikte de uğraşmaktadır. Kırımçak hal-kının kültürünü, dilini, örf ve adetlerini korumak yolunda Kırımçaklar cemiyetine faydalı çalışmalar yapmaktadır.⁴¹²

David Rebi İliç'in evinde ikisi defter düzeninde biri cönk düzeninde toplam üç adet el yazmazı İbranî yazılı Kırımçak Türkçesi ile kaleme alınmış eser bulunmaktadır. David Rabi'nin elindeki eserlerden biri Mihail Yosefoviç Tellal adlı Karay Türküne aittir. Bu cönk ona babasından kalmıştır. Dört yıl önce Devid Rebi'ye okuması için bu cönkü veren Tellal İbranî yazısını okuyamamaktadır. 650 sayfası yazılı yaklaşık 700 sayfalık çizgili beyaz kağıtlı, üzeri deri kaplı cildin üzerinde cönkü tertip eden Yosef Kılıcı'nın gümüşten damgası ile Odessa yazısı bulunmaktadır. 12,5 x 23 cm. ebadında olan cönkün her sayfasında 19 satır bulunmaktadır. Rusça Oglavleniye (içindekiler) başlığıyla cönk içinde bulunan yazıların listesi ve sayfa numarası belirtilmiştir. Eserdeki kayıtlardan Yosef Kılıcı'nın cönkü tertip etmeye Odessa'da başladığını ve daha sonra Bahçesaray ile Sen Petersburg'da devam ettiğini anlıyoruz. Yine aynı kayıtlarda cönk içindeki Aşık Garip Hikayesini 22 Haziran 1923'te Pazar günü saat 4,5'ta tamamladığını kaydeden Yosef Kılıcı'nın en son 1911 Ocak ayında Sen Petersburg'da yazdığını görüyoruz.⁴¹³

Kırımçakların az da olsa edebî eserleri mevcuttur. Bunların en önemlileri Karay inancına karşı bir reddiye hüviyetini taşıyan "Ozan Mehmad" adlı eserdir.⁴¹⁴

Aynı zamanda, Kırımçakların edebiyatı Kırım Tatarlarınkine hiç benzememektedir. Bu durum, diğer sebeplerin yanında Kırımçakların Tatarların kullandığı Arap alfabesini reddetmesiyle bağlantılıdır. Kırımçaklar 1936'da Rus alfabesi onlara dayatılana kadar İbranî alfabesini kullanmışlardır. Dinsel olmayan eserleri Kırımçak anadilinde olan folklor ürünlerine dayanmaktadır. Şarkı, hikâye, bilmece ve atasözlerinin (dhzonk olarak adlandırılan cönkler) elle yazılmış kayıtları toparlanmış, yeniden yazılmış ve nesilden nesle aktarılmıştır. Birçok Kırımçak ailesi bu eserleri 1930'lara kadar muhafaza etmiştir. Ancak 1984'te Simferopol'de tek bir kopyası bile bulunamamıştır. Bunun yanı sıra "cönkler" İbranî alfabesiyle yazılmıştır ve çok az sayıda yaşlı Kırımçak bunları okuyabilmektedir. Kırımçakların dini literatürleri ise İbranîceden çevirilerden ve bazı yorumlardan oluşmaktadır. Bu çevirilerin dili Kırımçak anadilindeki eski şekilleri içermektedir.⁴¹⁵

⁴¹² Musauli Kenesbay, **agm.**, s. 222

⁴¹³ İsmail Doğan, **agm.**, s. 793

⁴¹⁴ www.alewiten.com.

⁴¹⁵ www.family.askinazy.com

Kırımçaklar zengin halk gelenekleri yaratmıştı: efsaneler, şarkılar, bilmeceler ve atasözleri ve bunlar İbranî dilinde yazılmış bir nesilden diğerine geçmiştir. Halk geleneklerinden bazı örnekler Rusça, Yidiş ve İbranî dillerine çevrilip basılmıştır. Kırımçak dili halk gelenekleri dışında, çoğunlukla dini yazıların çevirilerinden oluşmuştur.⁴¹⁶

Bir Keivan Haham'ı olan Moses Ha Hole tarafından 16. yy.'ın başlarında derlenen bir çalışmada ise Kefe ayinleri vardır. Kırımçak cemaatinin aynı zamanlarda Karasubazar'da yazdıkları bir mektup ve 19. yy'da derlenen özel olarak bir araya getirilen Kırımçak folklorunun bir çok koleksiyonu ki bunların bir çoğu Kırım ve St. Petersburg'da⁴¹⁷ Asiatic Müzesi ve Saltykov-Shedrin Halk kütüphanesinde, diğer Kırımçak malzemelerini içeren koleksiyonlar da Kırım'daki arşivlerde saklanır. Bunların arasında 19. yy.'da yazılan dilbilgisi kitapları, sözlükler ile 20. yy.'ın başların-dan itibaren çeşitli hikâye ve kompozisyonlar vardır.⁴¹⁸ Bu günlerde, Kırımçaklar, bu dildeki yazılmış eserleri toparlamaya devam ediyor. Tüm bu malzemeler, bu iyi bilinmeyen konunun araştırılmasında iyi birer kaynak olacaktır.⁴¹⁹

Kırımçak toplumlarına ait dokümanların, yazıların büyük bir kısmı savaşlarda kaybolmasına rağmen hala antik Kırımçak kitapları, (1839'da Karasubazar ve Kefe toplumlarından alınmıştır.) eski dekorlar, aletler, giysiler ve tarihî değeri olan diğer nesnelere bulunur. Tüm bunlar şimdi St. Petersburg'dadır. (Antik kitaplar, Rus ulusal Saltykov-Tshedrin kütüphanesinde, el işleri ise Rus Etnografya Müzesindedir.)⁴²⁰

Kırımçakların başlangıç noktası hakkında önemli bilgiler içeren, Hazarların tarihiyle direkt olarak bağlantılı olduğuna emin olduğumuz Kırımçaklara ait bir kitap vardır. (bu bağlantı, bilim adamları tarafından iyi bilinen bir yazılı kaynakta da kısmen teyit ediliyor.) Bu kaynak Karasubazar toplumunun kutsal kitabıdır. 847 tarihli "Büyük ve Küçük Peygamberler Kitabı" Bu kitabın kenarlarında bir not vardır. "Ben, İshak kaganın katibi (kagan: Hazar kralıdır). Bu kitabın tarihi efsaneye göre şöyledir. "1940'da Hazar tabur komutanı Pesah, Kiev'i kağana şükranlarını ödemek için zorladı. Kırımçakların toplumu da şehirde şükranlarını ödemek üzere oradaydılar. Peygamberler kitabının kenarlarındaki diğer notlar dikkate alınırsa, bu toplumun üyeleri, Seid ve Aibet'e ait oldukları anlaşılıyor. Birkaç sene içinde Hazarlar Kiev'den ayrıldılar ve kitabı da beraberlerinde götürdüler. Kitap

⁴¹⁶ www.members.aol.com/askinazymembers.aol.com/askinazy

⁴¹⁷ www.ssvit.iatp.org.ua/sum

⁴¹⁸ Marcel Erdal, **agm.**, s. 135

⁴¹⁹ www.ssvit.iatp.org.ua/sum

⁴²⁰ Victor Lombrozo, **agm.**, s. 4

Karasubazar topluluğuna getirildi. 19.yy. da Kırımçaklara bu kutsal kitap karşılığında 1500 parça gümüş teklif edildi. Fakat miktarı ne olursa olsun bu kitap paradan daha değerliydi ve Kırımçaklar kitabı satmadılar. Koministler tüm dini binaları kapattıktan sonra, 1930'da bu kitapta Saltykov-Tshedrin kütüphanesine devredildi.⁴²¹

20. yy.'ın başında, İbranî alfabesiyle yazılmış iki Kırımçak kitabından, birisi 1906 yılında Petrokov'da basılmış, diğeri 1908'de İsrail'de basılmıştır. Her ikisi de Nessim Levi Chakhsir isimli bir şahıs tarafından yazılmış ve basım tarihleri iki yıl arayla olmasına, her ikisi arasında oldukça belli dilbilgisi kuralları farkları vardır. Bu farklar her ikisinin de Kırımçak dilinde basılmış olduğu gerçeğini ortadan kaldır-maz. Bu metinlerin doğal farkı ile ilgilidir.⁴²²

İlk metin "Ruth"a hitaben yazılmış olan, 1998'de Erdal ve Lanbay tarafından basılmıştır. Öğretici bir doğaya sahip olan Ruth'un mukaddes kitabı geleneksel İbranî versiyonunun edebi çevirisidir. İkinci metin 2000 yılında Erdal ve Lanbay'ca daha genişletilmiş olarak basıldı.⁴²³

Bu, bazı bölümleri "Genesis'in ve İbrahim'in doğumu" ile başlayıp, İsraililerin "Pharaonian Mısır'dan" ayrılışları ile biten bir epitomidir. (bir kitabın kısa özeti). Bu metin, İncil'den seçme esaslı hikâyelerden oluşan "Midrash'ın geleneğini" takip eden ve çocuklara "Pessach'ın" gözünden bayramın anlatılış öyküsüdür. Bundan dolayı, resmi bir çeviri olmayıp, metnin uyarlanmasıdır. Chakhsir ona 'Kerametler ve Harika-lar' anlamında "Nissim ve Nifloat" dedi. "Nissim ve Nifloat" adlı metin, Musevî dillerinin ikinci sınıfına daha yakındır. Yani Musevîlerin kendi içlerinde konuştukları dil yapısı olarak büyük ölçüde Arami ve İbranîceden kelime ödünçlemesi yapmıştır. "Ruth" metni ise Erdal' a göre Musevî metinlerinin üçüncü kategorisindedir. Yani, dilbilgisi bakımından, bazı yapısal özelliklerin yoğun olarak kullanıldığı kutsal yazıların edebî çevirilerinde bulunan geleneksel yapıdır. İncelenen Kırımçak metinlerinde kullanılan dil, tipik bir Türkçedir.⁴²⁴

"Nissim ve Nifloat" metni, bütün bir ailenin bir araya toplandığı akşam yeme-ğindeki rahatlama durumunu Pessach'ın gözüyle geleneksel olarak anlatılır. Çocuklar aktif olarak 'Haggadah'a katılır. "Nissim ve Nifloat" metni çocukları eğiterek onların dikkatini yakalamayı ister. Ruth'un Targum'u, diğer taraftan, dini çalışma adına yapılmış bilimsel bir

⁴²¹ Victor Lombrozo, **agm.**, s. 7

⁴²² Marcel Erdal, **agm.**, s. 135

⁴²³ Marcel Erdal, **agm.**, s. 119

⁴²⁴ Marcel Erdal, **agm.**, s. 119

kaynağın tam tercümesidir. Buna rağmen, iki metnin dilbilgisin-deki aşırı fark, hala bir lisanın iki ayrı kaydının yansımaları sayılabilecek kadar da birbirine yakındır.⁴²⁵

Kırımçaklar'ın dini liderinden, eski baş hahamlardan Kırım'ı, dinî Hebron şehrinde bir din okulu kurabilmek için 1904 'te terk eden, (Ona, bir onur ifadesi olarak "Chacham" derler) Chizyahu Medini, Tevrat hakkında, hala geçerliliğini koruyan, "Sdei Chemed" adında bir eser yazmıştır.⁴²⁶

Günümüzde, Kırımçak Kültür Derneği, Kırımçak diliyle yazılan materyalleri bir araya toplamaya devam ediyor. Bütün bu materyaller, Türkolojideki bu kara noktaya iyi bir kaynak temel oluşturacaktır.⁴²⁷

Shura adlı bir Kırımçak kadın 1941 de Hitler tarafından katledilen Kırımçaklar'ın %80 inin isimlerinin olduğu tarih kayıtları ve Kırımçak yaşantısı ile ilgili diğer eski belgelerin elinde var olduğunu bildirir.⁴²⁸

Gerekli çalışmaların yapılarak bir an evvel Kırımçak Türklerine ait olan dil yadigarlarının ortaya çıkarılıp, bu çileli insanların yok olmaya yüz tutan kültürel mirasının korunması en büyük temennimizdir.

BİRİNCİ BÖLÜM

SES BİLGİSİ

1.1. Ünlüler

Kırımçak Türkçesinde a, e, é, ı, i, u, ü, o, ö ünlüleri olmak üzere dokuz ünlü vardır. Bunlardan é ünlüsü, Türkiye Türkçesindeki gibi kapalı ve dardır. Kelime başında, ortasında ve sonunda kullanılır. éfendi (A5-262), étérsiñ (A6-195), éşkiné (A1-110)

	Düz		Yuvarlak	
	Geniş	Dar	Geniş	Dar
Kalın	a	ı	o	u
İnce	e	é i	ö	ü

⁴²⁵ Marcel Erdal, *agm.*, s. 132

⁴²⁶ www.turkolog.narod.ru/info/crj

⁴²⁷ Marcel Erdal, *agm.*, s. 135

⁴²⁸ www.turkolog.narod.ru/info/crj

Kırım Tatar Türkçesinde ünlüler bakımından, Kırımçak Türkçesine göre bazı farklar vardır. Bu şivede sekiz ünlünün dışında şu dört ünlü de tespit edilmiştir. Bunlar é, î, ò, ù ünlüleridir. Kapalı é'nin dışındakiler î, ò, ù ünlülerinin biraz kalın gerçekleştirilmesiyle ortaya çıkmıştır. Örnekler: kéşe “gece”, sùyer “sever”.⁴²⁹

1.1.1. Ünlülerde Uzunluk ve Kısalık

Kırımçak Türkçesinde uzun ünlü yoktur. Yabancı dillerden gelen kelimelerdeki uzun ünlüler de kısalmıştır.

fqare (KS, A1-137) < *fukarâ* Ar. “fukara”, *bazar* (A7-316) < *bâzâr* Far. “pazar”, *hasir* (B7-49) < *hasîr* Ar. “hasır”, *hazir* (B3-12) < *hâzır* Ar. “hazır”, *baalı* (MD) < *behâ* Far. “pahalı”, *kebab* (A3-41) < *kebâb* Ar. “kebab”, *mektub* (A4-207) < *mektûb* Ar. “mektup”, *évlâd* (A4-169) < *evlâd* Ar. “evlat”, *inad* (A2-199) < *inâd* Ar. “inat”, *çeşid* (B8-106) < *çeşid* Ar. “çeşit”, *mırad* (KS) < *murâd* Ar. “murat”, *munasib* (B5-13) < *munâsıb* Ar. “münasip”

Kırım Tatar Türkçesinde uzun ünlüler tıpkı Türkiye Türkçesinde olduğu gibi, ya alıntı kelimelerde veya çeşitli ses olayları sonucu meydana gelmiş kelimelerde görül-mektedir.⁴³⁰ Uzun ünlüler (tek tük yabancı kelimelerde görülen cémî “cami” Ar. hariç), sadece kontraksiyon ürünü olarak görülürler (sâ “sana” tüşmî “düşmüyor”).⁴³¹

1.1.2. Ünlü Uyumları

Ünlü uyumu bir kelimedeki ünlülerin kalınlık-incelik ve düzlük-yuvarlaklık bakımından birbirine uyması olayıdır.

1.1.2.1. Kalınlık-İncelik Uyumu

Türkçe kelimelerin ilk hecesinde kalın ünlü varsa, diğer hecelerinde de kalın, yine ilk hecesinde ince ünlü varsa diğer hecelerinde de ince ünlü bulunur. Kırımçak Türkçesinde, büyük ünlü uyumu adımı da verdiğimiz kalınlık-incelik uyumu sağlamdır.

çoqısı (A7-251), *yılan* (B2-136), *çarşı* (A3-103), *kemer* (A2-26), *balacılarımız* (A7-13), *beşincisi* (B4-261), *buzdan* (B5-98), *deñiznin* (B1-72)

Eklerin kalınlık-incelik uyumu bakımından durumları konusunda şu özellikler görülür:

⁴²⁹ Mehmet Emin Agar, *Kırım Türkçesi Kılavuzu*, Yaşayan Türk Şiveleri Dizisi I, İstanbul 1991, s. 11

⁴³⁰ Mehmet Emin Agar, *age.*, s. 11

⁴³¹ Gerhard Doerfer, “*Kırım Tatarcası*”, *Türk Dünyası Araştırmaları*, çev. Mustafa Argunşah, S. 94, Şubat 1995, s. 184

a. Kırımçak Türkçesinde, sıfat yapan -ki eki tıpkı Türkiye Türkçesi yazı dilinde olduğu gibi uyuma girmeyip,

A metninde ek daima -kı şekliyle kullanılır. Bu durum ince ünlülü kelimelerde uyumu bozar.

éptüdeki bayat (A1-205), évélki sevdalıq (A1-259), qavedéki adam (A4-152)

B metninde ise ek daima -ki şekliyle kullanılır. Bu da çoğu kez uyumun kalın ünlülü kelimelerde bozulmasına sebep olur.

aşağıdaki sualler (B7-121), ormandaki terekler (B6-144), ortalıqdaki qarlar (B5-200), putaqlardaki bürler (B7-106), qarşılardaki şiyler (B4-273), sınıfdaki kommunamız (B3-51), soqaqdaki xalq (B8-92), yalıdaki bağçalar (B8-198)

-ki ekinin zaman zaman kalınlık- incelik uyumuna tabî olarak hem kalın ünlülü, hem ince ünlülü şekli de kullanılır.

içindekileri (B7-170), kimerlerininiki (B4-159), bızımkıler (A7-305)

b. Kırımçak Türkçesi, iyelik eki alan kelimelerde kalınlık-incelik uyumuna, birkaç örnek dışında sadık kalmıştır.

içim (A3-214), işim (A4-181), işiñ (A3-62), çevresi (A1-207), élimiz (A4-112), yeriniñiz (A5-181), évleriniñ (A1-27)

c. Kırımçak Türkçesinde zaman zarfları yapan -lArI ekinin genellikle uyuma uyduğu görülür. *aqşamları (A7-249), aqşamları (B2-169, B4-205), sabahları (B4-181, B4-205, B2-33), kündüzleri (B2-169), geceleri (B4-61, B4-67)*

Az sayıda örnekte ise uyumun bozulduğu görülür.

keçeleri (A7-250), kündüzleri (A7-250)

d. Kırımçak Türkçesinde hâl eklerinde kalınlık-incelik uyumu tamdır.

geceye (A1-63), deñizde (B1-107), sözimni (B1-62)

Ancak, vasıta hâli eki -nen, tek şekilli kullanıldığı için, kalınlık-incelik uyumu-na aykırıdır.

sıranen (B8-311), adamnen (B4-138), anammen (B8-11), taşnén (A7-318)

e. -lAr çokluk eki birkaç örnek dışında kalınlık-incelik uyumuna tabidir.

bulbüller (A6-287), türküler (A3-75)

f. Olumsuzluk eki -mA, kalınlık-incelik uyumuna az sayıda örnek dışında uyar.

oíme (A7-307), kıtme (A1-19), gormegiy (A5-230)

g. Soru eki olan -mI ekinin kullanılışında A metninde uyuma aykırılıklar görülürken, B metninde uyum tamdır.

téklif mi (A3-265), ével mi (A5-149), gezmiylermi (B4-52), olaylarmı (B6-55)

h. Kırımçak Türkçesinde kullanılan yapım ekleri kalınlık incelik uyumuna çok büyük oranda tabidir. Sadece -sIz isimden isim yapma ekinde A metninde bazen aykırılık görülür.

çevresiz (A1-208), d'insiz (A6-229) téklifsiz (A3-130)

ı. Hatta Arapça, Farsça alıntı kelimelerin de kalınlık ve incelik bakımından zaman zaman ünlü uyumuna girerek âdetâ Türkçeleştiği görülür.

ruşan (A3-98) < rûşen Far. "ruşen, aydınlık" merekeb (A6-271) < murekkeb Ar. "mürekkep", şübxe (MD) < şubhe Ar. "şüphe"

i. Kırımçak Türkçesinde zaman eklerinden yalnızca, öğrenilen geçmiş zaman eki -mış, A metninde tek şekilli kullanıldığı için ince ünlü kelimelerde uyuma aykırılık gösterir.

çekmişim (A5-116), démişim (A5-120), giymişsiñ (A4-51), sevmişim (A7-40), vermi-şim (A5-104), gelmişsiñ (A1-140), içmişsiñ (A2-83), démiş (A1-53), églenmiş (A3-118), énmış (A5-24), gelmiş (A2-22), getirmiş (A3-97), girmiş (A3-66), vermiş (A3-194)

B metninde ise öğrenilen geçmiş zaman eki -gAn kalınlık-incelik uyumuna uyar. *kesilgen (B4-218), söylegenim (B4-52), taralğan (B4-218), yorulğanlar (B3-252), yaraşdırğanlar (B8-107), kiygenler (B6-37)*

Kırım Tatar Türkçesinde birkaç istisna dışında, kalınlık-incelik uyumu çok güç-lüdür. Alıntı kelimelerin bir kısmı dahi bu uyuma tabi olmuştur. Alıntı kelimelerin bir kısmı uyum dışında bırakılmıştır. Ünlülerden söz ederken andığımız farklı dört ünlüden dolayı kalınlık-incelik uyumu bozulmaktadır.⁴³²

1.1.2.2. Düzlük-Yuvarlaklık Uyumu

Türkçe bir kelimedede düz (a, e, ı, i) ünlüleri düz, yuvarlak ünlüleri (o, ö, u, ü) ya dar-yuvarlak (u, ü) veya düz-geniş (a, e) ünlülerin takip etmesi olayıdır. Kırımçak Türkçesinde eklerin düzlük-yuvarlaklık uyumu bakımından durumları konusunda şu özellikler görülür:

a. Kırımçak Türkçesinde 1., 3. tekil ve 1.,2., 3., çoğul şahıs iyelik eklerinin yuvarlak ünlü kelimelerde de daima düz-dar ünlü kullanımı düzlük-yuvarlaklık uyumunu bozmuştur.

gunım (A1-44), gozime (A5-280), sozım (A4-52), yurekım (A6-218), çokısı (A4-273), dogmesi (A6-9) "düğmesi", yolını (A3-236), çöli (B6-10) ustumize (A4-69), yolımıznı (A7-2), soziñiznı (A6-171), uçıñiznı (A1-142), uçısı (A6-46)

b. İlgi hâli eki Kırımçak Türkçesinde -nİñ şeklinde hep düz-dar ünlü olduğu için uyuma aykırılık gösterir.

⁴³² Mehmet Emin Agar, *age.*, s. 11

gumrukniñ (A3-237), goksınıñ (A6-9), gozımıñ (A5-245), çölñin (B3-115), kökniñ (B1-191)

Yükleme hâli eki -nI ve -I yine tek şekillilik yüzünden uyumu bozar.

sozımı (A3-264), yolımıznı (A7-2), burunını (B4-182)

c. Bazı yapım eklerinin genellikle düz-dar ünlülü kullanımları bu uyumu bozmaktadır. Bu ekler şunlardır:

İsimden isim yapma eki -lı; *koylı (KS) “köylü”, buluthı (B2-82), qurthı (B6-141)*, İsimden isim yapma eki -sız; *gumruksız (A3-261), onsız (A6-181), qantarsız (A1-193), suvsız (A7-314), yoqsızlıq (B6-235), köysiz (B4-92)*,

İsimden isim yapma eki -lik; *közlik (B4-159), kündüzlik (B4-202), künlük (B5-58), küzlik (B4-3)*

İsimden isim yapma eki -cı; *yolcı (A4-219), yuqucı (MD) “bulaşıcı hastalık”*

İsimden isim yapma eki -çlıq; *oyınçıt (KS) “oyuncak”, yolçıt (B7-6)*

Fiilden fiil yapma eki -ır; *duşır- (A2-132), doğır- (B8-326), uçır- (A4-27)*,

Fiilden fiil yapma eki -ıl; *tokıl- (A7-180), sokıl- (A4-110) “sökül-” buyurıl- (A3-154)*

Fiilden fiil yapma eki -in; *gorın- (A7-60), yuvın- (KS) “yikan-” örneklerinde uyum bozulmuştur.*

-n, -l, -r eklerinden önceki yardımcı ünlünün düz-dar ünlülü olması uyumu bozar.

d. Fiil çekimlerinde bazı zaman ekleri tek şekilli olup yuvarlaklaşma eğilimi gösterme-diği için kelimelerde düzlük-yuvarlaklık uyumuna aykırılık gözlenir.

Şimdiki zaman; *donmayır (A1-237), soyleyim (A1-204), gorıy (A6-45), dolaşayır (A1-31)*,

Bilinen geçmiş zaman; *gordım (A5-36), unuttım (A6-226), buldıñ (A1-153), gordı (A3-53), bukuıldı (A4-108), qoydıx (A7-226)*,

Öğrenilen geçmiş zaman; *duşmuşım (A2-2), olmuşım (A4-104), duymışlar (A5-45)*,

Geniş zaman; *olırsıñ (A1-93), bulırsıñ (A2-285), suyunır (A3-72), bulır (A3-6), bukuılır (A3-147), olırlar (A1-26)*

Kırım Tatar Türkçesinde daha önceleri Türkiye Türkçesi'ne yakın oranda düzlük-yuvarlaklık uyumu bulunmasına karşılık, bugün Özbekçenin etkisiyle çok zayıflamıştır.⁴³³

Kelime yapım eklerinde, iyelik eklerinde ve bazı fiil çekim eklerinde, sadece ikinci hecede görülür, daha sonraki hecelerde görülmez. Tuzlu, göñüllü, özü, kokusu, kurutır. Hâl eklerinde, geçmiş zaman ve zarf-fiil eklerinde hiç görülmez. Onıñ, oldı, körip.⁴³⁴

1.1.3. Ünlü Düşmesi

⁴³³ Mehmet Emin Agar, *age.*, s. 11

⁴³⁴ Gerhard Doerfer, *agm.*, s. 185

İlk, orta ve son hecede görülür. Ünsüzlerin ünlüler üzerindeki etkisi, ünlülerin ünlüler üzerindeki etkisi ya da söyleyiş kolaylığı ünlülerin düşme sebeplerindedir. Türkçede kelime başında ünlü düşmesi az görülmektedir. (sıtma < ısıtma, yuku < uyuku) gibi bir iki örneği geçmemektedir. Türkçede vurgusuz orta hece ünlüsünün düşmesi daha yaygındır.

Türkçede ilk hecedeki ünlü sağlam bir unsura sahiptir. Bu yüzden kolaylıkla düşmez. Ancak, 2. hecede ve daha az ölçüde de 3. hecede, ünlünün (hemen hemen her zaman dar ünlünün) düşmesi olayı oldukça sık görülür.⁴³⁵

1.1.3.1. Başta Ünlü Düşmesi

1.1.3.1.1. -i düşmesi

Kırımçak Türkçesinde ünlüyle başlayan bazı kelimelerde baştaki ünlünün düşmesi kelimenin çift ünsüzle başlamasına sebep olur. Baştaki -i sesi, ş ve s dış ünsüzlerinin etkisiyle düşer. Bu durum “iste-” fiilinde düzenli olarak, “işit- ve işte” kelimelerinde yer yer görülür.

sté (A6-140, A6-123, A7-266, A6-119, A6-142, A6-210, KS) “iste-”, *st'iyım* (A6-137), *st'iysiñmı* (A7-285), *št'iysiñım* (A6-149) “işit-”, *šté* (A6-161, A6-195, KS) “işte”, *spirt* (B4-166) < *ispirto İt.*

Baştaki ünlünün düşmesiyle ortaya çıkan çift ünsüzün arasına -ı ünlüsünün girdiği de görülür.

şıt- (A6-251, A6-198, KS) < *éşit-*, *işit-* ET. “işit-”

1.1.3.1.2. -u düşmesi

Türkçe kelimelerde görülür.

yuxı (A2-77) < *udı* ET. “uyku”, *yuxla-* (A5-47, KS) “uyukla-” *yuqla-* (B7-67) “uyukla-”, *fax* (KS, A6-107) “ufak”

1.1.3.1.3. -ü düşmesi

Bir örneği vardır. *sutné* (A7-262, A7-266) < *üst* ET. “üstüne”

1.1.3.2. Ortada Ünlü Düşmesi

1.1.3.2.1. -a düşmesi

arba (KS) “araba”, *tam* (A3-69) < *ta'âm* Ar. “taam, yiyecek”, *meşvere* (MD) < *muşâvere* Ar. “danışma”,

⁴³⁵ Jean Deny, *Türk Dili Gramerinin Temel Kuralları (Türkiye Türkçesi)*, çev. Oytun Şahin, TDK Yay: 616, Ankara 1995, s. 102

1.1.3.2.2. -e düşmesi

pkana (KS) < *pek+ana* “anneanne”, *pkata* (KS) < *pek+ata*, “dede”emillik (MD) < *hâmile* Ar. “hamilelik”

1.1.3.2.3. -ı düşmesi

Yine ı düşmesi sonucu kelimedede çift ünsüz yan yana gelmiştir.

qırımçaq (A7-276, A7-283), *Qırım* (A7-301), *qayn-ağa* (KS) “kayın birader”, *qayn-ana* (KS) “kaynana”, *şaşlacaq* (B1-202) “şaşılacak”

1.1.3.2.4. -i düşmesi

Ünsüzle başlayan alıntı kelimelerde ilk hece ünlüsünün düşmesi kelimenin çift ünsüzle başlamasına sebep olur.⁴³⁶

fyat (A7-193) < *fîât* Ar. “fiyat”, *pyesa* (B2-248) < *piece* Fr. “piyes”, *qsım* (B1-12) < *kism* Ar. “kısım”

f,ş,y,l, b ünsüzleri komşuluğundaki -i ünlüsü düşer.

nafle (A6-151, KS, A4-228) < *nâfile* Ar. “nafile”, *aşna* (A5-87) “aşına”, *éşne* (A1-124) < *âşinâ* Far. “aşına”, *galba* (OS) < *gâlibâ* Ar. “benzemek, gelmek”, *kilse* (B3-83) “kilise”, *tabyat* (B2-57) < *tabî'at* Ar. “tabiat”

Bu kelimedede ise Türkiye Türkçesine göre ses düşmesi gibi görünse de kelimenin aslî şekli korunmuştur. *keyf* (B5-161) < *keyf* Ar. “keyif”

1.1.3.2.5. -u düşmesi

fqare (KS, A1-137, A6-241) < *fukarâ* Ar. “fukara”, *merdven* (KS) < *nerdubân* Far. “merdiven”

Aşağıdaki örnekte ise Türkiye Türkçesine göre bir -u düşmesi gibi görünse de kelimenin Eski Türkçedeki şekli muhafaza edilmiştir.

yımşaq (B7-88) < *yumşak* ET. “yumuşak”

1.1.3.3. Sonda Ünlü Düşmesi

1.1.3.3.1. -a düşmesi

dayım (A3-66) < *dâ'imâ* Ar. “daima”, *oxlov* (CKK) “oklava”

⁴³⁶ Aynı durum Gagavuz Türkçesi içinde söz konusudur. Nevzat Özkan, **Gagavuz Türkçesi Grameri**, TDK Yay: 657, Ankara 1996, s. 63

1.1.3.3.2. -ı düşmesi

buzav (B3-257) “*buzagı*” kelimesinde -agu/-egü ses grubunun -Av şekline dönüşmesi dolayısıyla grubun sonundaki -U ünlüsü düşmüş gibi görünür.⁴³⁷ Kırım Tatar Türkçesinde de rastlanır. *buzawu* ~ *buzaw*⁴³⁸

yapuçlığına (B7-3) “*yapıcılığına*”, *ayaqqab* (B2-288) “*ayakkabı*”

1.1.3.3.3. -i düşmesi

çuv (MD) “*çivi*”, *sözkelim* (B8-137) “*sözgelimi*”

1.1.3.3.4. -o düşmesi

spirt (B4-166) < *sipirito* İt. “*ispirto*”

1.1.3.3.5. -u düşmesi

qartop (B5-127) “*kartopu*”

1.1.4. İki Kelimenin Birleşmesi İle Oluşan Ünlü Düşmeleri

kaynağa (KS) < *kayın+ağa* “*kayınbirader*”, *baldırçıplaq* (A5-186) < *baldırı+çıplak* “*fakir, yoksul*”

1.1.5. Ünlü Türemesi

1.1.5.1. Ön Seste Ünlü Türemesi

1.1.5.1.1. -u türemesi

Türkçede r, l gibi ünsüzler kelime başında bulunmaz. Bu seslerle başlayan, baş-ka dillerden ödünç olarak alınan kelimelerde -r, -l ünsüzlerinden önce genellikle kelime içinde yer alan ünlünün aynısı ya da ona yakın bir ünlü türer. Kırımçak Türkçesinde buna pek rastlanmaz. Kırımçak Türkçesi, daha çok ünlü düşürme taraftarıdır.

Urum (A3-14, B7-242) “*Rum*”

1.1.5.2. İç Seste Ünlü Türemesi

İç seste türeyen ünlüler genellikle komşu hece ünlüleriyle aynı cinstendir. İlk

⁴³⁷ Nogay Türkçesinde de kelime “*buzav*” şeklindedir. Nesrin Güllüdağ, **Nogay Türkçesi Grameri, (Nogaylar-Dil Özellikleri-Metin-Sözlük)**, FÜ Sos. Bil. Ens. Yük. Lisans Tezi, Elazığ 1998, s. 63

⁴³⁸ Gerhard Doerfer, **agm.**, s. 187

hecesi ünsüzle biten ve ikinci hecesi ünsüzle başlayan çok heceli kelimelerde araya dar ünlü girer.

1.1.5.2.1. -ı türemesi

déviren (A3-191) < *devrân* Ar. “devran”, *taşıdığı* (A1-29) “taştığı”, *éşık* (KS) “aşk” Aşağıdaki örnekte ise Türkiye Türkçesine göre bir ses türemesi gibi görünse de kelime-nin Eski Türkçedeki şekli korunmuştur. *yalıñız* (A3-198, A7-286) < *yâlnuz*, *yalañuz* ET. “yalnız”

1.1.5.2.2. -u türemesi

qamuçı (A6-103) “kamçı”

Bu alıntı kelimedede aslı şekli korunmuştur. *turup* (CKK) < *turub* Far. “turp”

1.1.5.3. Son Seste Ünlü Türemesi

1.1.5.3.1. -a türemesi

Türkiye Türkçesine göre türeme gibi görünen bu kelimeler de de aslî şekil korunmuştur.

piyesa (B6-152) < *piece* Fr. “piyes”, *lupa* (B5-221) < *loupa* Fr. “lup, büyüteç”

1.1.5.3.2. -ı türemesi

tıgı (KS) < *tîg* Far. “çuvaldız, kısa şiş”

Kırım Tatar Türkçesinde kelime başında Türkiye Türkçesinde olduğu gibi, r, l sesleri bulunamayacağı için ünlü türemesi olur. Kelime ortasında ise ünsüzle biten bir heceden sonra ünsüzle başlayan bir hece gelirse, heceler arasında bir ünlü türer. Ayrıca -lAr eki, -gll eki göreviyle kullanıldığı zaman bir a ünlüsü ortaya çıkar.⁴³⁹ ırza, kalıpten, annemalar.

1.1.6. Ünlü Değişmeleri

Ünlü değişimleri ünsüzlerin ünlülere olan etkilerinin,⁴⁴⁰ ya da ünlülerin yine ün-lüler üzerindeki etkisinin sonucudur.

1.1.6.1. Kalın Ünlülerin İncelmesi

Kelimede türlü hecelerde bulunan kalın ünlülerin incelmesi olayıdır.

1.1.6.1.1. a>e

⁴³⁹ Mehmet Emin Agar, *age.*, s. 12

⁴⁴⁰ Ayrıntılı bilgi için bk. Ahmet Caferoğlu, “Anadolu ve Rumeli Ağızları Ünlü Değişmeleri”, *TDAY Belleten* 1964, Ankara 1989, s. 1-33

Kırımçak Türkçesinde çoğunluğu alıntı kelimelerde olmak üzere bazı kelimeler-de a ünlüsü incelenerek e olur. Genellikle komşu hecedeki ince ünlülerin etkisiyle ortaya çıkar.

axren (A3-176) < *akrân* Ar. “*akran*”, *beyat* (A5-183) “*parça, bölüm*”

Bazen ilerleyici benzeşme sonucu bu ses değişmesi ortaya çıkar.

éle (A2-124) “*elâ*”, *zeket* (MD) < *zekât* Ar. “*zekât*”, *şefax* (MD) < *şefak* Ar. “*şafak*”

Bazen de gerileyici benzeşme sonucu ortaya çıkar.

éyran (A3-223) < *hayrân* Ar. “*hayran*”, *pegember* (A1-214, A1-219) < *peygâmbet* Far. “*peygamber*”, *meşruk* (A3-185) < *maşrık* Ar. “*doğu*”, *qasevet* (B1-116) < *kasâvet* Ar. “*kasavet, üzüntü*”

Türkçede ç, ş, y ünsüzleri içinde buldukları kalın kelimeleri zamanla inceltebilirler. Bazen ünlülerin tamamı ince sıraya geçer.⁴⁴¹

êşne (A1-124) < *aşna* hlk. “*aşına*”, *binyemin* (B2-143) “*Bünyamin*”, *meşlepe* (KS) < *maşraba* Ar. “*maşrapa*”

Bazen ünlülerden sadece bir tanesinde değişiklik olur.

évale (A5-231) < *havâle* Ar. “*havale*”, *vetan* (A2-127) < *vatan* Ar. *éval* (A3-89) < *ah-vâl* Ar. “*ahval*”, *êşk* (A5-205, A5-226), < *'aşk* Ar. “*aşk*”

Şu örneklerde -h, -y, -r, -n ünsüzlerinin komşuluğundaki seslerde incelmeye görülür.

Rusye (B6-254) “*Rusya*”, *eyran* (MD) < *hayrân* Ar. “*hayran*”, *yevaş* (B4-102), *miné-sıb* (A1-256) < *munâsib* Ar. “*münasip*”, *qanét* (A7-124) “*kanat*”, *fqare* (KS), *fuqare* (B3-95) < *fukarâ* Ar. “*fukara*”, *yeriş-* (A4-145) “*yariş-*” *zarer* (A7-315) < *zarar* Ar. “*zarar*”, *mané* (A1-204) < *ma'nâ* Ar. “*mana*”, *meral* (A5-4) < *maral* Moğ. “*maral*”, *kirez* (A2-73), *kirez* (B3-101) < *kerasi* Yun. “*kiraz*”, *qarer* (A7-315) < *karâr* Ar. “*karar*”

Bazen ünlü uyumuna aykırı olarak ek getirilir. Aşağıdaki örnekte çokluk eki kalın ünlülü kelimeye -ler olarak getirildiği için bu ses değişmesi ortaya çıkmıştır.⁴⁴²

şulere (A1-184) “*şunlara*”

Bu örnekte de bulunma hali eki ünlü uyumuna aykırı olarak gelmiştir.

paadé (A4-253) < *behâ* Far. “*pahada*”

1.1.6.1.2. ı>i

⁴⁴¹ Muharrem Ergin, *Türk Dil Bilgisi*, Bayrak Yay., İstanbul 1993, s. 66

⁴⁴² taşler Kocacık (Makedonya) Ağzında da rastlanır. Hamdi Hasan, “*Kocacık (Makedonya) Ağzının Ses Özellikleri*”, *Uluslar Arası Türk Dil Kongresi 1992* (26 Eylül 1992 - 1 Ekim 1992), TDK Yay: 632, Ankara 1996, s. 285

Genellikle alıntı kelimelerde görülür. Bu değişimin örnekleri azdır. Çünkü Kırımçak Türkçesi incelmeye değil, kalınlaşma temayülü gösterir.

abi-ayat (A7-153) < âb-ı hayât Far. “ölümsüzlük suyu”, hazir (B3-12) < hazır Ar. “hazır”

Türkçe örnekleri de vardır. Yazı dilimize bakarak başta ünlü değişmesi gibi görünen aşağıdaki örnekte ise aslında aslî şekil korunmuştur. *isiniy (B8-124)* örneğinde bu değişim ekleşme sırasında -y ünsüzünün inceltici tesiriyle ortaya çıkar.

isiniy (B8-124) < isin- ET. “ısın-”

siġa (A5-206) < sila Ar. “sıla”

Türkiye Türkçesinde *hasır* anlamındaki bu kelimedeki, Kırımçak Türkçesinde, *hasir (B7-49) < hasir Ar.* aslî şekliyle korunmuştur.

1.1.6.1.3. u>ü

Gerileyici benzeşme yoluyla oluşmuştur. A metninde hiç rastlanmaz. *müsafir (B1-94) < musâfir Ar. “misafir”, bugün (B1-73) “bugün”*

Kırım Tatar Türkçesinde de aynı kullanım vardır bugün.⁴⁴³

1.1.6.2. İnce Ünlülerin Kalınlaşması

Hem ünlü benzeşmesiyle hem de belirli ünsüzlerin kalınlaştırıcı etkilerine bağlı olarak ön, iç ve son seslerde ince ünlülerin kalınlaşması olayıdır. Anadolu ağızlarında bazı ünsüzlerin kalınlaştırıcı tesirlerinin olduğu bilinmektedir.⁴⁴⁴ Kuvvetli bir ünlü ünsüz uyumuna rağmen çeşitli sebeplerle aykırılışmada karşımıza çıkmaktadır. k (k), g (ğ), ŋ, ğ gibi ünsüzler yanlarındaki ince ünlüleri kalınlaştırma özelliğine sahiptir.⁴⁴⁵

1.1.6.2.1. e>a

Genellikle alıntı kelimelerde benzeşme sonucunda oluşur.

Gerileyici benzeşme sonucu; *almas (MD) < elmâs Ar. “elmas”, vayvala (A5-135) < vâveylâ A “korku sal-”, xalva (A6-147) < helvâ Ar. “helva”, zarzavat (B4-78) < sebzevat Ar. “zerzevat”*

İlerleyici benzeşme sonucu; *baxça (A2-18), bağça (A7-294, A7-295, B3-94) < bâğçe Far. “bahçe”, sahna (B2-247) < sahne Ar. “sahne”, nağadar (A6-76, A3-275, A6-67) “ne kadar”,*

⁴⁴³ Gerhard Doerfer, *agm.*, s. 186

⁴⁴⁴ Zeynep Korkmaz, “Anadolu Ağızlarının Etnik Yapıyla İlişkisi Sorunu”, TDÜA, C. 2, TDK Yay: 629, Ankara 1995, s. 183

⁴⁴⁵ Zeynep Korkmaz, *Nevşehir ve Yöresi Ağızları*, TDK Yay: 582, Ankara 1994, s. 31

barabar (A3-271 A1-25) < *berâber* Far. “beraber”, *aşhana* (MD) < *aşhâne* Far. “lokanta”,
paça < *pâçe* Far. “paça”

Komşu ünlülerin tesiriyle; eğer komşu hecelerde kalın sıradan bir ünlü varsa, bu ünlü kendisinden evvelki hecede olan ünlüyü de kendisi gibi kalın sıradan bir ünlü hâline getirir.

Arzurum (A5-199) “Erzurum”, *cuba* (A6-5) < *cubbe* Ar. “cübbe”, *kudrat* (TK) < *kud-ret* Ar. “kudret”, *ruşan* (A3-98) < *rûşen* Far. *ruvşan* (MD) < *rûşen* Far. “sevinç, aydın, parlak”,
surma (A2-87) “sürme”

Ünsüzlerin tesiriyle; l, r, c gibi ünsüzlerin etkisiyle oluşmuştur.

acel (A3-38) < *ecel* Ar. “ecel”, *alem* (A2-264) < *elem* Ar. “elem”, *av* (A7-266) “ev”, *azırla-* (A7-303) “hazırla-”, *dağ-* (A5-71) “değ-”, *kemar* (A5-296) < *kemer* Far. “kemer”, *şams* (A5-296) < *şems* Ar. “güneş”, *barcamek* (KS) < *merdumek* Far “mercimek,” *alefbet* (B1-275) < *elif-bâ* Ar. “elifbe”, *bacer-* (KS) “becer-”, *meryam* (B2-23) “Meryem”

Bazı kelimelerde tüm ünlüler kalın sıraya geçmiştir.

aval (MD) < *evvel* Ar. “evvel, eski zamanlar”, *malax* (A1-212) < *melek* Ar. “melek”

Bu örnekte de hâl ekinde ses değişikliği olmuştur.

baceye (A2-249) “bacıya”

Bu kelimedede yine aslı şekil korunmuştur. *gazeta* (B2-68) < *gazetta* İt.

1.1.6.2.2. i>ı

Bazı ağızlarda kurallı şekilde ikinci, ondan sonraki ve kapalı son hecede i>ı olur. İnce ünlülerle başlayan kelimelerin ikinci, ondan sonraki ve kapalı son hecedeki “i”, “ı” ya dönüşür: evımız.⁴⁴⁶

Daha Karahanlı devrinde, Divanü Lügâti’t-Türk ve Kutadgu Bilig’de bazı keli-

kelimelerin hem ı’lı, hem i’li şekillerine rastlarız.⁴⁴⁷ İ’leşme Türk dilinin çok eski devrelerinden beri karşımıza çıkar.

bıç- ~ biç- (DLT: bıçgu-biçek, KB: bıçgıl-biçgil),

ış- ~ iş (DLT: ışka-işke, DLT: ışığ KB: işig),

ız- ~ iz (KB: ızığ-izig),

tıl- ~ til (DLT: tıllıg, KB: tillig, tilke),

⁴⁴⁶ Hamdi Hasan, *agm.*, s. 286

⁴⁴⁷ Ahmet B. Ercilasun, “Türkçe’de İki Fonetik TemayülÜzerine”, *Uluslar Arası Türk Dili Kongresi 1992* (26 Eylül 1992 -1Ekim 1992), TDK Yay: 632, Ankara 1996, s. 199

tıŝı- ~ tiŝi (DLT: tıŝıka, KB: tiŝike),

Kırımçak Türkçesinde A metninde -i yerine -ı kullanımı çok yaygındır. Kelime kökündeki bu kullanımdan ötürü aldığı ekte de kalın ünlü olarak gelmektedir. Dola-yısıyla i yerine ı kullanımı hem kelime köklerinde, hem de eklerde olmak üzere iki şe-kilde ortaya çıkmaktadır.

aydı (A6-183) “*haydi*”, *belkım* (A4-9), *bazırgan* (B6-189) < *bezirgân* Far. “*tüccar*”, *berlı* (A3-95) “*beri*”, *bıl-* (A5-210), *bile* (A2-117) “*bile*”, *bileş* (A3-63) “*biliş*”, *bır* (A1-14, A1-60) “*bir*”, *bitir-* (A5-285) “*bitir-*”, *bız* (A1-18) “*biz*”, *çırkın* (A6-146) “*çirkin*”, *çış* (A7-180) “*diş*”, *déğiŝ-* (A4-77) “*değiş-*”, *délı* (A4-104) “*deli*”, *démır* (A2-213) “*demir*”, *diñle* (A6-173) “*dinle-*”, *ékıncı* (A1-209) “*ikinci*”, *éksık* (A7-224) “*eksik*”, *éndır-* (A2-24) “*indir-*”, *épisı* (A7-235) “*hepisi*”, *épiyı* (A6-131) “*epeyi*”, *érik* (A7-297) “*erik*”, *éskı* (A6-50) “*eski*”, *fıkrılı* (A6-51) < *fıkr* Ar. “*fikirli*”, *fiŝné* (A7-297) < *vişnya* Sl. “*vişne*”, *geçin-* (A1-236) “*geçin-*”, *gelın* (A5-209) “*gelin*”, *gendı* (A5-22) “*kendi*”, *gendısı* (A6-45), *getır-* (A5-8), “*getir-*”, *gızlı* (A7-64) “*gizli*”, *içerısıné* (A6-103) “*içerisine*”, *iri-* (A5-58) “*eri-*”, *ızın* (A3-58) < *izn* Ar. “*izin*”, *kelın* (A6-222) “*gelin*”, *keskın* (A2-7) “*keskin*”, *ketır-* (A6-60) “*getir-*”, *kım* (A1-198) “*kim*”, *kımsé* (A6-286) “*kimse*”, *kırlı* (A6-230) “*kirli*”, *kırpık* (A2-107) “*kirpik*”, *merdiven* (A7-51) < *nerdubân* Far. “*merdiven*”, *mılet* (A6-290) < *millet* Ar. “*millet*”, *mın-* (A7-79) “*bin-*”, *mısfır* (A1-61) < *musâfır* Ar. “*misafır*”, *nıŝanlı* (A5-153) < *nıŝân* Far. “*nıŝanlı*”, *nayıp* (A5-240) < *nâib* Ar. *pır* (A2-83) < *pır* Far. “*pir*, *yaşlı*”, *pışır-* (A7-201) “*pişir-*”, *pité* (A7-259) < *pita* Yun. “*pide*”, *rezıl* (A5-255) < *rezil* Ar. “*rezil*”, *sekız* (A5-268) “*sekiz*”, *sil-* (A3-72) “*sil-*”, *sız* (A4-150) “*siz*”, *sankım* (A4-229) “*sanki*”, *şındı* (A3-84) “*şimdi*”, *şıt-* (A6-251) “*işit-*”, *téklif* (A7-286) < *teklif* Ar. “*teklif*”, *témızle-* (A6-166) “*temizle-*”, *tık-* (A7-202) “*dik-*” *tıqcı* (A7-228) “*dikici*, *terzi*”, *tız-* (A7-263) “*diz-*”, *xızmet* (A3-264) < *hidmet* Ar. “*hizmet*”, *pırlık* (MD) < *pır* Far. “*pirlik*”, *yedı* (A2-125) “*yedi*”, *yemın* (A2-217) < *yemın* Ar. “*yemin*”, *yengı* (A6-53) “*yeni*”, *yıgıt* (A2-18) “*yiğit*”, *yıpek* (A4-245) “*ipek*”, *yıp* (A5-276) “*ip*”, *yasır* (A3-173) < *esır* Ar. “*esir*”, *yedı* (A7-217) “*yedi*”, *zalım* (A4-130, B5-8) < *zâlim* Ar. “*zalim*”, *baxŝıŝ* (OS) < *bahşış* Far. “*bahşış*”, *bırız* (KS) “*biraz*”, *çız-* (B2-157) “*çiz-*” *çızma* (B2-288) “*çiz-me*”, *fağır* (B6-239) < *fakir* Ar. “*fakir*”, *gemı* (KS) “*gemi*”, *gezıntı* (MD) “*gezinti*”, *ılımdar* (MD) < ‘*ilm* Ar. “*ilimdar*”, *semız* (KS) “*semiz*”, *sevgılı* (KS) “*sevgili*”, *şış-* (KS) “*şiş-*” *xızmetcı* (MD) < *hidmet* Ar. “*hizmetçi*”, *yemiş* (KS) “*yemiş*”, *zıncır* (KS) < *zencır* Far. “*zincir*”, *zından* (KS) < *zindân* Far. “*zindan*, *hapishane*”

Çekimli kelimenin aldığı ek -i ‘li dahi olsa kelime kökünün yine -ı olarak kaldığı da görülür. *yıbermiy* (A6-224) “*gönder-*”

Fiilden fiil yapma eki -in ile oluşan değişme; *kiyin* (A6-133), *gorındı* (A7-60)

İsimden isim yapan -lı ekiyle oluşan değişme; *rametli* (A3-129) < *rahmet Ar.* “rahmet, kıymetli (A4-253) < *kıymet Ar.* “kıymetli”, *sevgili* (A7-276) “sevgili”, *tavrizli* (A3-113) *qaveci* (A3-84) < *kahve Ar.* “kahveci”

-ib zarf-fiil ekiyle oluşan değişme; *keçib* (A7-210), *gorışib* (A1-260)

İsimden isim yapan -lık ekiyle oluşan değişme; *şellik* (A3-88) “şenlik”

İsimden isim yapan -sız ekiyle oluşan değişme; *téklifsız* (A3-130)

İyelik ekleriyle oluşan değişme; *sabiyeleri* (A3-110) “sahipleri”, *bırısı* (A6-198), *çevresi* (A1-207), *sabiyi* (A1-181) “sahibi”, *qabaatını* (A5-256), *yuregim* (A5-58)

Fiilden fiil yapma eki -tır ekiyle oluşan değişme; *yerleştirtir-* (A7-299), *yettirtir-* (A4-221)

Hâl ekleriyle oluşan değişme; *t'ikenı* (A2-129), *raqıpleriñ* (A2-142)

1.1.6.2.3. ö>o

İlk hecede yaygın hatta kurallı olarak görülen bir ses değişmesidir. A metninde ilk hecede bulunan -ö ünlüsü devamlı olarak -o ünlüsüne dönüşür. Kırımçak Türkçesin-de ince-yuvarlak ünlülerin (ö,ü), kalın-yuvarlak (o,u) ünlülere dönüşmesi en yaygın ünlü değişmesidir.

İlk hecedeki veya kelime başındaki -ö ünlüsünün düzenli olarak, -o ünlüsüne dönüştüğü görülür. Bu A metnine has bir özelliktir. Genellikle Türkçe kelimelerde görü-lür.

boyle (A6-73) “böyle”, *bole-* (A7-84, A7-284) “böyle”, *çol* (A7-221) “çöl”, *çok-* (A7-173) “çok-”, *çop* (A2-42) “çöp”, *dok-* (A5-141, A2-162) “dök-”, *dort* (A7-218, A1-205) “dört”, *don-* (A2-119), “dön-”, *doşek* (A4-239) “döşek”, *goç* (A2-292) “göç”, *gokısı* (A2-33) “göğsü”, *gorın-* (A1-32) “görün-”, *goz* (A2-290) “göz”, *gol* (A2-14) “göl”, *golmek* (A5-280) “gömlük”, *gondérıl-* (A7-302) “gönderil-”, *goñıl* (A4-19), “gönül”, *gor-* (A5-230) “gör-”, *gostér-* (A5-167) “göster-”, *goşe* (A3-164) “köşe”, *goşk* (A5-35) “köşk”, *gotır-* (A4-124) “götür-”, *gozet-* (A2-139) “gözet-”, *kok* (A1-49, A1-210) “gök”, *kor-* (A4-43, A1-19) “gör-”, *kolmek* (A2-72) “gömlük”, *kom-* (A6-63), “göm-”, *komır* (A2-100) “kömür”, *kopek* (A6-55) “köpek”, *kostér-* (A3-71) “göster-”, *koşe* (A5-169) “köşe”, *kore* (A6-230) “köre”, *ogren-* (A5-67) “öğren-”, *olım* (A3-47) “ölüm”, *op-* (A6-196) “öp-”, *or-* (A4-60, KS) “ör-”, *orget-* (A7-200) “öğret-”, *oyle* (A5-199) “öğlen”, *oyle* (A4-213) “öyle”, *oz* (A6-121) “öz”, *soyle-* (A6-71) “söyle-”, *soz* (A2-68) “söz”, *sokıl-* (A4-110) “sökül-”, *sole-* (A6-225) “söyle-”, *sondır-* (A1-61) “söndür-”, *son-* (A2-281) “sön-”, *soz* (A1-24) “söz”, *tok-* (A3-202) “dök-”, *don-* (MD) “dön-” *govde* (MD) “gövde”, *kopek* (KS) “köpek”, *oksür-* (KS) “öksür-”, *oksüz*

(KS) “öksüz”, *olı* (KS) “ölü”, *ornek* (MD) “örnek”, *toşek* (B2-254, A3-73) “döşek”, *koz* (A6-161) “göz”

Bu ses olayı Kırım Tatar Türkçesinde de görülür. Modern yazı dilinde dudak ve damak ünsüzleri, y, c’den sonra ve kelime başlarında ö, ü sesleri genellikle kalınlaşır. Ancak t, d, s, ç, seslerinden sonra kalınlaşmazlar. *küm* “kum”, *kim*, *kór-* “gör-”, *óz* “öz”, *yüz* “yüz”. Buna karşılık ilk hecelerde olduğu gibi ilk olmayan hecelerin ünlüleri de diyalektlerde aynı işleme uğrar. *óldürür* “öldürür”, *kóp* “çok”, *kün* “gün”⁴⁴⁸

1.1.6.2.4. ü>u

Kırımçak Türkçesinde ince- yuvarlak ünlü ü’nün , kalın-yuvarlak u ünlüsüne dönüşmesi görülen en yaygın ünlü değişmesidir. B metninde hemen hemen hiç rastlanmaz. A metnine has, adeta kurallı bir özelliktir. Genellikle Türkçe kelimelerde, az olarak da alıntı kelimelerde, kelime başında veya kelimenin ilk ya da ikinci hecesindeki bütün -ü’ler kalınlaşarak -u sesine döner. Ancak çok istisnaî olarak bazı Türkçe kelime-lerde ilk hecede -ü sesi kullanılsa da ikinci heceleri yine -u olarak kalmıştır.

tütun (A7-247), *künduz* (A7-251), *künduzlerı* (A7-250)

Bu ses değişmesinin metnimizdeki örnekleri şunlardır:

bugun (A7-271) “bugün”, *bukúl-* (A4-167) “bükül-”, *butun* (A7-276, KS) “bütün”, *buyuk* (A5-44) “büyük”, *cumle* (A3-107) < *cümle* Ar. “cümle”, *çunki* (A7-251) “çünkü”, *çuru-* (A5-101) “çürü-”, *çuş-* (A6-126) “düş-”, *çuşun-* (A6-147) “düşün-”, *dugun* (A5-160) “düşün”, *durlı* (A5-96) “türlü”, *duzen* (A1-39) “düzen”, *gun* (A1-16) “gün”, *guzel* (A6-213) “güzel”, *kuç* (A7-130) “güç”, *kumış* (A6-54) “gümüş”, *kundé* (A6-64) “günde”, *kupe* (A6-25) “küpe”, *surma* (A2-87) “sürme”, *surt-* (A4-84) “sürt-”, *sut* (A2-230) “süt”, *suz-* (A2-62) “süz-”, *tukur-* (A6-63) “tükür-”, *turku* (A1-169) “türkü”, *turlı* (A7-298) “türlü”, *tuzet* (A2-137) “düzelt-”, *uç* (A2-125) “üç”, *uçıncı* (A1-212) “üçüncü”, *uçıncısı* (A6-48) “üçüncüsü”, *ust* (A2-70) “üst”, *yuk* (A7-195) “yük”, *yukseklık* (A7-195) “yükseklik”, *yurı-* (A2-46) “yürü-”, *yuz* (A7-182) “sayı, yüz”, *yuz* (A6-122) “surat”, *yuzuk* (A5-266) “yüzük”, *yuzum* (A7-103) “üzüm”, *buyuklen-* (MD) “büyüklen-” *kumış* (KS) “gümüş”, *suprekle-* (MD) “sürükle-”, *tume* (KS) “düşme”, *uçkoşelık* (KS) “üçgen”, *yuk* (OS) “yük” *yun* (KS) “yün”

Alıntı kelimelerde ise kelimelerin aslı şekilleri korunmuştur.

yuzgar (B8-128) < *yüzgâr* Far. “rüzgar”, *zunbul* (MD) < *sunbul* Far. “sünbül”, *luğat* (B1-20) < *lügat* Ar. “lügat”, *muşavere* (B8-223) < *muşâvere* Ar. “müşavere”, *qusur* (MD) < *kusûr* Ar. “küsür, para üstü”, *bulbul* (A2-10) < *bulbul* Far. “bülbül”, *cube* (A1-216) < *cube*

⁴⁴⁸ Gerhard Doerfer, *agm.*, s. 185

Ar. “cübbe”, duñya (A6-90) < dunya Ar. “dünya”, gul (A4-17) < gul Far. “gül”, cumle (A3-107) < cumle Ar. “cümle”, duşman (A5-135) < duşmân Far. “düşman”, gunax (A5-254) < gunâh Far. “günah”, muşteri (A3-230) < muşteri Ar. “müşteri”, muşkul (A3-205) < muşkil Ar. “müşkül”, tukan (A7-235) < dukkân Ar. “dükkan”, zulum (A7-5) < zulm Ar. “zulüm”, şukkur (A5-250) < şukr Ar. “şükür”, avtobus (A7-197) < autobus Fr. “otobüs”, melûl (A4-99) < melûl Ar. “melül, üzgün”

1.1.6.3. Geniş Ünlülerin Daralması

Yanlarındaki geniş ünlülere daraltma etkisi yapan bazı ünsüzlerin bu etki altında geniş ünlüleri daraltması olayıdır.

1.1.6.3.1. a>ı

y ünsüzünün daraltıcı etkisiyle oluşur. Türkçe ve alıntı kelimelerde görülür.

oyınçix (KS) “oyuncak”, aslı (A1-59, MD) < aslâ Ar. “asla”, xıyal (KS, A3-162,) < hayâl Ar. “hayal”

Aşağıdaki örnekte de yine kelimenin Eski Türkçedeki şekli korunmuştur.

tamır (MD) < tamır, tâmar ET. “kök, damar”

1.1.6.3.2. e>ı

Alıntı kelimelerde görülür. B metninde görülmez. Örnekleri azdır.

baxçı (A2-226) < bâğçe Far. “bahçe”, rıvan (A1-173) < revân Far. “revan”, bazın (MD) < ba’zen Ar. “bazen”, mugayıt (B4-192) < mukayyed Ar. “mukayyet” peşkiş (MD) < pîş-kes Far. “hediye, peşkeş”, bazırğan (B6-189) < bâzergân Far. “tüccar”

Türkçe bir kelimedede de bu ses değişmesine rastlanır.

gondır- (KS) “gönder-”

1.1.6.3.3. e>i

y ünsüzünün inceltici tesiriyle -e ünlüsü bazen -i’ ye dönüşmektedir.

birşiy (A3-253) “bir şey”, biyaz (A6-187) “beyaz”, siyrek (B3-217) “seyrek”, bekliyk (A7-287), şiy (A6-97, A6-134, A7-290) “şey”, oğ-ana (KS) “üvey anne”

Bu iki örnekte de c sesinin etkisiyle, i’ye dönüşür.

aceli (OS) < ‘acele Ar. “çabuk, acele”, ince (A5-262) “inci”

et- yardımcı fiili Eski Türkçedeki haliyle it- olarak yaşar.⁴⁴⁹ idérım (A2-238)

değ- kelimesindeki ğ ünsüzü önce -y-’ ye dönüşür ve daha sonra y ünsüzünün daraltıcı özelliğinden dolayı -e- sesi -i-’ye dönüşür. t’iy- (A6-81) “değ-”

⁴⁴⁹ A.Von Gabain, **Eski Türkçenin Grameri**, çev. Mehmet Akalın, TDK Yay: 532, Ankara 1988, s. 276

Bu iki birleşik kelimedede de -e- sesi daralarak -i- ye dönmüştür.

pikana (KS) “babanın annesi”, pikata (B7-257) “dede”

1.1.6.3.4. a>u

Genellikle Türkçe kelimelerde görülür.

qutur (A3-201) “kurtar-”, suver (A1-49) “savur-”, ata-babu (KS) “dede,nine”

tuvar-eti (KS) “davar eti”

Alıntı kelimelerde de bir örneği vardır.

mukuf (A1-203) < vâkif Ar. “vakıf”

1.1.6.3.5. o>u

İlk hecede görülür. İlk hece ünlüsü olan -o ünlüsü q, v, r ünsüzleri yanında darlaşır.

Bu değişim Türkçe kelimelerde görülür.

kuç (A4-20) “koç”, quv- (A3-115) “kov-”, suvuq (B4-295) suvux (A7-242, A2-45) < soğık ET.

“soğuk”, suyun- (A3-72) “soyun-”, yurğancı (A7-263) “yorgancı”, quvala- (B7-156)

“kovala-”, ulaq (B8-321) “oğlak”, umuz (B8-315) “omuz”, yurğan (B8-255) “yorgan”,

buza (CKK) “boza”

Alıntı kelimedede ise aslı şekil korunmuştur. suxbet (A2-172) < suhbet Ar. “sohbet”

1.1.6.3.6. ö>ü

Türkçe kelimelerde görülür. Gerileyici benzeşme sonucu ortaya çıkmıştır.

küzgü (OS) “gözü, ayna”, sügüt (B7-131) “söğüt”

1.1.6.3.7. ö>u

İlk hecede, Türkçe kelimelerde görülür. Örneği azdır.

kurpe (A4-126) “körpe”, tuş (MD) “döş, göğüs”

1.1.6.3.8. e>i

-y ünsüzünün ve ünlü benzeşmesinin etkisiyle oluşmuştur. Genellikle -y komşuluğundaki seslerde değişme olmuştur.

şiy (B6-92) “şey”, biyaz (KS) < beyâz Ar. “beyaz”, eppiye (B5-257) “epeyi”, firman (MD) <

fermân Ar. “ferman”

Aslında ünlüyle başlayan ancak başta y- ünsüzü türemiş kelimelerde, bu -y ünsüzünün inceltici etkisiyle karşılaşan -e- ünlüsü gerileyici benzeşme neticesinde aşağıdaki örneklerde yerini -i ünlüsüne bırakmıştır.

yiri- (B7-304, B8-183) “eri-”

Bu örnekte ise ilerleyici benzeşme sonucu bu ses değişmesi görülmüştür.

diftirit (B4-135) < Fr. diphterie “difteri”

fida (B1-152) < fidâ Ar. “feda” kelimesinde aslı şekil korunmuştur.

1.1.6.4. Dar Ünlülerin Genişlemesi

Kelime içindeki dar sıradan ünlülerin boğumlanma özellikleri bakımından geniş sıradan ünlülere dönüşmesi olayıdır.

1.1.6.4.1. i>a

borana (CKK) < bûrâni Far. “lahanalı et yemeği”, kaat (B2-79) < kağız Far. “kağıt”

-h komşuluğundaki alıntı kelimelerde görülür.

caxan (MD) < cihân Far. “dünya”, sahab (B6-204) < sâhib Ar. “sahip”

1.1.6.4.2. ı>e

Örnekleri azdır.

bace (A5-121, MD) “bacı”, érsız (A6-115) “hırsız”

1.1.6.4.3. i>e

Kelime başında, ilk ve ikinci hecede görülür. Kelime başında genellikle Türkçe kelimelerde görülür.

ekisi (B2-47) “ikisi”, ekişer (B8-326) “ikişer”, en- (B7-211) “in-”, éyî (A6-161) “iyi”, éyîlık

(A5-252) “iyilik”, éndır- (A3-231) “indir-”, éşıt- (A3-105) “işit-”, éyyileşdir- (B7-30)

“iyileştir-”, éxtiyar (A1-9, MD, KS) < ihtiyâr Ar. “ihtiyar”

İlk hecede gerileyici benzeşme sonucu görülür.

alefbet (B1-275) “elifbe”, deye (A6-89) “diye”, nege (A1-5, A1-187) “niye”

Metnimizdeki diğer örnekler şunlardır:

yettır- (MD) “yitir-”, néçün (KS) “niçin”, bedat (MD) < bid’at Ar. “sonradan türeyen adet”,

çeyne- (B4-303) “çiğne-”, devet (KS) < divât Ar. “divit”

İkinci hecede görülür.

Şu örneklerde kendilerinden evvelki hecede -e sesi, ilerleyici benzeştirme sonucu, ikinci hecedeki ünlüyü kendi boğumlanma noktasına çekerek -e sesine dönüştür-müştür.

pekéyî (A3-243) “pekiyi”, téren (A7-17, A7-75, A2-22, B2-189) < tériñ ET. “derin”, keçen-

(A3-112) “geçin-”, zeherle- (B8-155) < zehr Far. “zehirle-” tembex (MD) < tenbîh Ar.

“tenbih”

Genellikle m, n komşuluğundaki seslerde bu değişim yaşanmıştır.

bileş (A3-63) “*biliş*”, *kimer* (B7-43) “*kimi*”, *mané* (A2-23, A4-12) < *mâni*’ Ar. “*mani*”, *amen* (A6-39) < *âmin* Ar. “*amin*”, *raxem* (KS) < *rahîm* Ar. “*rahim*”, *onéki* (A4-133) “*oniki*”

Geniş zaman eki ünlüsünden dolayı oluşan bir ses değişmesidir.

kostérerik (A7-281)

Yön gösterme hâli eki -ArI Kırımçak Türkçesinde -ere şekline dönüşmüştür.

içere (A1-122, A5-85) “*içeri*”

pexlevan (MD, A3-142) < *pehlevân* Ar. kelimesinde aslî şekil korunmuştur.

Kırım Tatar Türkçesinde ise e ~ i arası sapmalar görülür. eki “iki”, ket- “git-“, eşit- “işit-“, et ~ i, gece ~ gice, ket- ~ kit-, kel ~ kil, kit- ~ ket-, eki ~ iki⁴⁵⁰

1.1.6.4.4. u>o

İlk hecedeki u sesi Türkçe kelimelerde Eski Türkçedeki şekliyle kelime başında

bazı örneklerde o- olarak korunmuştur.

oğırsız (A6-224) < *oğurla* ET. - “*çal-*” *oğra-* (A6-193, KS) “*uğra-*” *oğırında* (B2-243) “*uğurunda*”, *oyan-* (A6-79) “*uyan-*”⁴⁵¹

Bu alıntı kelimedede de kelime başı h sesi düşerken yanındaki dar ünlüyü genişle-terek -o yapmıştır. *orı* (A2-155) < *hûrî* Ar. “*huri*”, *okum* (KS) < *hukm* Ar. “*hüküm*”, *oqum* (A6-63) “*hüküm*”

Alıntı kelimelerde sıkça rastlanır. h sesinin korunduğu istisnaî durumlarda kelime içinde de komşuluğundaki sesi yuvarlaklaştırır.

hormet (KS) < *hurmet* Ar. “*hürmet*”, *mohlet* (KS) < *muhlet* Ar. “*süre*”, *meşxor* (MD) < *meşhûr* Ar. “*meşhur*”, *soxpet* (MD) < *suhbet* Ar. “*sohbet*”

Metnimizdeki diğer örnekleri şunlardır:

zofra (KS) < *sufre* Ar. “*sofra*”, *goşe* (A3-164) < *gûşe* Far. “*köşe*”, *borana* (CKK) < *bûrâni* Far. “*lahanalı et yemeği*”, *bod-perest* (MD) < *bud-perest* Far. “*put perest*”, *nomera* (B8-212) < *numero* İt. “*numara*”, *kofte* (CKK) < *kûfte* Far. “*köfte*”

Aşağıdaki kelimeler Eski Türkçede de ilk hecesi -o şeklindeydi.⁴⁵² Kırımçak Türkçesinde de korunmuştur.

⁴⁵⁰ Gerhard Doerfer, *agm.*, s. 186

⁴⁵¹ A.Von Gabain, *ETG*, s. 288, oğat - “uyandır-”,

⁴⁵² A.Von Gabain, *ETG*, s. 288, kozı “kuzu”

yoğarı (B8-272)⁴⁵³ “*yukarı*”, *boğday* (KS) “*buğday*”⁴⁵⁴ kelimesi, Eski Türkçede -u iken Kırımçak Türkçesinde -o şekline dönüşmüştür. *qozuçıq* (B7-217), *qozu* (A2-69) < *kozi* ET. “*kuzu*” kelimesinde ise ET. ‘deki -o’lu şekli korunmuştur.

1.1.6.4.5. ü>o

Genellikle kelime başında veya ilk hecedeki ü dar ünlüsü genişleyerek yerini o’ya bırakır.

ozerindeki (KS) “*üzerindeki*”, *ozeri* (A3-60) “*üzeri*”, *gorle-* (A4-281) “*gürle-*”, *papiros* (B4-287) < *papirüs* Fr. “*nargile*”, *dogmeli* (A2-33) “*düğmeli*”

1.1.6.4.6. ü>ö

Ses taklidi bir kelimedede görülür. Değişim -h sesinden kaynaklanmaktadır.

ökür ökür (B6-126) “*hüngür hüngür*”

köğircin (MD) “*güvercin*”, kelimesinde ilk hecedeki ö sesi muhafaza edilmiştir.⁴⁵⁵

1.1.6.5. Yuvarlak Ünlülerin Düzleşmesi

Bazı hecelerdeki yuvarlak ünlülerin düzleşmesi olayıdır. İlerleyici ve gerileyici benzeşme yoluyla veya bazı dudak ünsüzlerinin etkisiyle yuvarlak bir ünlünün düzleş-tiği görülür.

1.1.6.5.1. ö>e

İlk hecede rastlanır. Örnekleri azdır.

çez- (B3-69) “*çöz- açmak*”

Kelimenin aslı şekli korunmuştur. nevbet (B8-345) < *nevbet* Ar. “*nöbet*”

1.1.6.5.2. u>ı

Bu ses değişmesini kelime köklerinde ve eklerde olmak üzere iki grupta inceleyebiliriz:

Kelime kökünde, ilk veya ikinci hecede sıkça rastlanır.

mıbarekle- (A3-97) < *mubârek* Ar. “*mübarekle-*” *oxı-* (A7-274) “*oku-*” *arzi* (A4-289) < *ârzû* Far. “*arzu*”, *azbıçiq* (A3-86) “*azbuçuk*”, *otız* (A7-165) “*otuz*”, *boşına* (B4-183) “*boşuna*”, *oyınçix* (KS) “*oyuncak*”, *noxıt* (KS) < *nohûd* Far. “*nohut*”, *oğıl* (KS) < *ogul* ET. “*oğlan*”, *oğırında* (B2-243) “*uğrunda*”, *qoltix* (KS) “*koltuk*”, *xatın* (B7-348, A6-98) < *hâtûn* Far.

⁴⁵³ A.Von Gabain, ETG, s. 288, yokâru “yukarı”

⁴⁵⁴ A.Von Gabain, ETG, s. 270, buğday “buğday”

⁴⁵⁵ A.Von Gabain, ETG, s. 282, köğürçekén “güvercin”

“hatun”, *arzi* (MD) < *ârzû* Far. “arzu”, *murad* (A4-275, KS) < *murâd* Ar. “murat”, *mutlax* (KS, A7-280) < *mutlak* Ar. “mutlaka”, *qorxılı* (MD) “korku-lu”, *boyın* (A4-211) < *boyun* ET. “boyun”, *doğrı* (A6-186) “doğru”, *doqız* (A4-124) < *tokuz* ET. “dokuz”, *bıçık* (A7-215) “buçuk”, *qoltıx* (A1-167) “koltuk”, *yımırta* (A7-313, B8-18), < *yumurtğa* ET. “yumurta”, *yolcı* (A4-219) “yolcu”, *yuxı* (A2-77) “uyku”, *yılaf* (B4-11) < *yulaf* Yun. “yulaf”, , *minésib* (A1-256) < *munâsib* Ar. “münasip”, *zılıf* (A2-61) < *zulf* Far. “zülüf”, *fundıq* (B5-150) < *funduk* Far. “fındık”,
zeytın (CKK) < *zeytûn* Ar. “zeytin”

Bu iki kelimedede ise Eski Türkçedeki şekilleri korunmuştur.

kozi (A4-126) < *kozi* ET. “kuzu”, *yımşaq* (B7-88) < *yımşak* ET. “yumuşak”

Eklerden kaynaklanan değişiklikler, Kırımçak Türkçesinde genellikle eklerin dar şekilli kullanımlarından kaynaklanmaktadır. Kırımçak Türkçesinde bağlama ünlüsü de genellikle düz-dar ünlüdür. Bu kullanım dolayısıyla u > ı değişmesi Türkiye Türkçesine kıyasla çok görülen bir ses değişmesi gibi karşımıza çıkar.

Zarf-fiil ekiyle; *oxıb* (A6-39), *urıb* (A7-270) “vur-”

Fiilden fiil yapma ekiyle; *savurıl-* (A7-178), *bulın-* (B1-19), *doğır-* (KS)

Fiilden isim yapma ekiyle; *buyurıcı* (MD) “emir veren”, *bozgın ét* (A3-229) “harca-“, *duyğı* (B4-156), *uygın* (B1-73)

İsimden isim yapma ekleriyle; *yolcı* (B2-133), *qozuçıqlar* (B7-217), *guruşlık* (A3-102), *dostlıx* (A4-206), *boşlıq* (B5-150), *gozlı* (A2-100), *onsız* (A6-181), *qulupsız sepet* (B8-4)

İyelik ekleriyle; *çoğısı* (B1-9, B3-126), *çoqısı* (KS), *qutusiné* (A3-68), *qolına* (A7-263), *zorını* (A7-160), *oğlımız* (B1-154)

Hâl ekleriyle; *oniñ* (A6-151), *şunu* (A1-176), *qusurı* (A5-267), *onı* (A6-210), *hoşına* (B2-50), *donını* (A3-49)

Bilinen geçmiş zaman ekiyle; *urdı* (A4-164), *urdım* (A5-205), *uçırdım* (A4-27), *qorxtı* (A5-188), *turdı* (A3-75), *doğırdılar* (B8-326)

Kırım Tatar Türkçesinde de u > ı değişimi görülür. bu yıl > bıyıl, yumurta > yımorta, korktu > korktı⁴⁵⁶

1.1.6.5.3. ü>ı

Bu değişme daha çok eklerde, bazen de kelime köklerinde görülür. Kelime köklerinde hep ikinci hecede görülür. Kırımçak Türkçesinin özellikle son hecedeki ünlüleri düzleştirip kalınlaştırma temayülünden kaynaklanır.

⁴⁵⁶ Gerhard Doerfer, *agm.*, s. 185-186

olum (A3-47) < *ölüm* ET. “ölüm”, *gundız* (A4-26) < *kündüz* ET. “gündüz”, *gokıs* (A5-99, A2-66) < *kögüz* ET. “gögüs”, *goñıl* (A4-19) “gönül”, *gotır-* (A4-124) < *kötür-* ET. “götür-”, *kumış* (A6-54, KS) < *kümüş* ET. “gümüş”, *komır* (A2-100) < *kömür* ET. “kömür”

Eklerdeki ü > ı değişmesi genellikle Kırımçak Türkçesinde eklerin dar şekilli olmasından dolayı ortaya çıkar.

Eklerden kaynaklanan ses değişmesi aşağıdaki eklerde görülür:

Geçmiş zaman ekiyle; *kördım* (A7-199), *gordı* (A3-53), *gorındı* (A7-60)

Ettirgenlik ekiyle; *optır-* (A6-229), *sondır-* (A1-61)

İyelik ekleriyle; *ogıme* (A1-164), *ogındé* (A2-223) “önünde”, *gozine* (A7-60), *uçımıznı* (A1-142), *ustıme* (A5-100), *ustiné* (A5-271), *sutiñ* (A2-230) “üstüne”, *sozine* (A7-61, A7-61) “sözüne”, *dortısı* (A4-210), *kozım* (A5-188)

Fiilden fiil yapma ekleriyle; *orıl-* (A5-33), *gorın-* (A1-32), *kommıl-* (A6-112), *sokıl-* (A4-110), *gorış-* (A1-260), *ortıl-* (A4-260), *körış-* (KS)

İsimden isim yapma ekiyle; *zumbullı* (A5-54), *turlı* (KS), *dortıncı* (A1-213), *turlı* (A7-298), *yuzlı* (A5-235), *koylı* (KS)⁴⁵⁷

Fiilden isim yapma ekiyle; *olı* (KS) “ölü”

1.1.6.5.4. ü>i

ü>i değişmesi birinci heceden sonraki hecelerde çok görülen bir değişikliktir.⁴⁵⁸

tecribe (B5-252), *técribe* (A4-233) < *tecribe* Ar. “tecrübe”, *ölçi* (B6-94) “ölçü”, *öbir* (B3-217) “öbür”

Bu örnekte kelimenin Eski Türkçedeki şekli korunmuştur.

sipirtki (B4-267) < *sipir-* ET. “süpürge”

Bir özel isimde de ilk hecede de rastlanır. *Binyemin* (B2-143) “Bünyamin”

Şimdiki zaman ekiyle; *dokiyım* (A5-141) “döküyorum”, *yüriy* (A7-242) “yürüyor”

İsimden isim yapma ekiyle; *köyli* (B6-96) “köylü”, *dördincisi* (B4-261) “dördüncüsü”

İyelik ekiyle; *üçimiz* (B5-76) “üçümüz”

Çünkü kelimesi, Farsça çün bağlacının yanına aitlik eki ki'nin gelmesiyle oluşmuştur. Aitlik eki “ki” uyuma girmez. Türkiye Türkçesinde uyuma girerek “çünkü” şekliyle kullanıldığı da görülür. Kırımçak Türkçesinde *çünki* (B2-285), *çunki* (A7-251, KS) “çünkü” biçiminde kullanılır.

⁴⁵⁷ Bu ekin çok ender olarak kelime köküne uygun olarak geldiği de görülür. *köylü* (B7-39)

⁴⁵⁸ N. A. Baskakov, “*Türk Dillerinde Ön Vokallerin Düzleşmesi ve Karaimcenin Halicz-Luck Lehçesinde ö>e ve ü>i Değişmeleri*”, *TDAY Bellekten* 1963, Ankara 1988, s. 35-36

Kırım Tatar Türkçesinde de görülür. ertesini küni⁴⁵⁹, ölmüş.⁴⁶⁰

1.1.6.5.5. u>e

Bu ses değişmesi, gerileyici benzeşme sonucu olmuştur.

mexkem (A7-149) < *muhkem* Ar. “sağlam”, *mexkemle-* (MD) *suver* (A1-49) “savur-”
merekeb (A6-271, B1-266) < *murekkeb* Ar. “mürekkap”, *mevlet* (A3-226) < *muhlet* Ar.
“mühlet, süre”, *meşvere* (MD) < *muşâvere* Ar. “müşavere”

1.1.6.5.6. u>i

Bir tek örneği vardır. a ve e düz ünlüleri aralarındaki yuvarlak ünlü u’yu kendileri gibi düz şekle dönüştürmüşlerdir. Yaygın bir kullanım değildir.

çabiçek (A3-95) < *ça’bucak* Far. “çabucak”

1.1.6.5.7. o>a

Bu ses değişmesine sadece Lâtin asıllı alıntı kelimelerde rastlarız.

savet (A7-301) “Sovyet”, *qoran tep-* (B5-195) < *horon* Yun. “horon”,

Kırımçak Türkçesinde kelimelerin aslı şekilleri korunmuştur.

avtobus (A7-197) < *autobus* Fr. “otobüs”, *aftomobil* (B1-105) < *automobile* Fr. *avto-mobil* (B2-259) “otomobil”

1.1.6.5.8. ö>a

Bir örneği vardır. *ance* (MD) “önce”

1.1.6.6. Düz Ünlülerin Yuvarlaklaşması

Daha çok dudak ünsüzlerinin ünlülere etkisiyle düz sıradan ünlülerin yuvarlak sıraya geçmesidir.

1.1.6.6.1. a>o

İlk hecede görülür.

bocanak (KS) “bacanak”, *şod* (TK) < *şâd* Far. “şen, neşeli” *opus* (MD) < *habs* Ar. “hapis”,
boğoz (A4-296) < *ET. boğaz* “boğaz”

1.1.6.6.2. e>ö

İlk hecede rastlanır.

⁴⁵⁹ Gerhard Doerfer, *agm.*, s. 185

⁴⁶⁰ Gerhard Doerfer, *agm.*, s. 185, 186

çöküç (B5-155) “çekiç”, ökmek (B3-13) “ekmek”, töpe (B3-26) “tepe”

Bu ses değişmesi, Nogay Türkçesinde çok sık görülür. (-e'nin kendisinden önceki hecenin ö,ü seslerinden sonra > ö olması) şölgö “çöle”, men ölgön soñ “ben öldükten sonra” üyünö “evine”, özünö “özüne”.⁴⁶¹

1.1.6.6.3. ı>u

Kelime bünyesinde yer alan dudak ünsüzleri b, p, m tesiri ile bazı kelimelerde yuvarlaklaşma görülür.⁴⁶²

yapu (OS) “yapı”, qapu (A5-82, B2-160) “kapı”, çarpux (KS) “çarlık, felç”

Hatta bunlara diş-dudak ünsüzleri f, v, ‘yi de dahil edebiliriz
ayuv (B5-150) “ayı”, quvançlı (B3-302), quvañ- (A7-114) “kıvan-”

Bu kelimelerde de yuvarlaklaşma olmuştur.

çaşut (MD)⁴⁶³ “casus, hafiye”, frantsuzça (A6-190), frantsuzskiy (A6-127) “Fransızca”

Bu kelime aslî şekil korunmuştur. *sanduq (A4- 231) < sandûk Ar. “sandık”*

Kırım Tatar Türkçesinde de bu ses olayı görülür. *karışsun “karışsın”, olmasun “olmasın”*⁴⁶⁴

1.1.6.6.4. ı>ü

Yaygın değildir. Bir örneği vardır. *çüvülde- (B2-190) “civılda-”*

1.1.6.6.5. i>u

-i dar-düz ünlüsünün -u yuvarlak-kalın ünlüsüne dönme olayıdır. Bu değişime sadece ikinci hecede rastlanır.

dugul (A5-179) “değil”, içun (A1-98) “için”, industan (A3-143) “hindistan”, mecluş (A5-276), meclus (A7-33) < meclis Ar. “meclis”, mağrup (A3-185) < mağrib Ar. “batı, mağrip”, çokuç (KS) “çekiç”, peruşan (MD) < perişân Far. “perişan” mukuf (A1-203) < vâkif Ar. “vakıf”, mux (B5-246) < mih Far. “çivi, mih”, muxlı (A7-247) “çivili”
Aşağıdaki kelimelerde ise aslî şekilleri korunmuştur.

⁴⁶¹ Gerhard Doerfer, *agm.*, s. 185

⁴⁶² Bu duruma EAT döneminde sıkça rastlanır. Burhan Paçacıoğlu, **Orta Türkçe (Karahanlı Harezmi Kıpçak ve Eski Anadolu Türkçesi)**, Dilek Yay., Sivas 1995, s. 199

⁴⁶³ **Türkçe Sözlük**, C. 1, TDK Yay: 549, Ankara 1998, s. 442, halk dilinde “çaşıt”

⁴⁶⁴ Gerhard Doerfer, *agm.*, s. 185

musafir (B6-153) < *musâfir* Ar. “*misafir*”, *musâfirxane* (A7-209) < *musâfir* Ar.+ *hâne* Far. “*misafirhane*”

1.1.6.6.6. i>ü

İlk veya ikinci hecede rastlanır.

çüft (OS) < *cuft*, *cift* Far. “*çift*”, *çüv* (OS) “*çivi*”, *çöküç* (B5-155) “*çekiç*”, *dülber* (B8-24), < *dilber* Far. “*dilber*, *güzel*”

Birleşik kelimelerde de rastlanır.

niçün (B7-113) “*niçin*”, *içün* (B4-72) “*için*”

Kırım Tatar Türkçesinde var olan bir ses olayıdır. etüp “*edip*”⁴⁶⁵

1.1.6.6.7. e>u

Yalnızca ilk hecede görülür.

dugul (A5-179) “*değil*”, *suv-* (A6-159, A6-156) < *sév-*, ET. “*sev-*”, *kuyuv* (A6-134) < *küdegü* ET. “*güvey*, *damat*”

Kırım Tatar Türkçesinde de egü > ewü ~ ew, *kiyev* *kiyewü*, *küyev* şeklinde görülür.⁴⁶⁶

1.1.6.6.8. e>ü

İlk hecede görülen bir ses olayıdır.

dügül (B8-315) “*değil*”, *süygi* (B3-235), *süv-* (KS) < *sév-* ET. “*sev-*”

Kırım Tatar Türkçesinde de rastlanır. *tügül* ~ *dügül*⁴⁶⁷

1.1.6.6.9. e>o

İlk hecede rastlanır.

okmek (A6-48) “*ekmek*”, *covap* (A3-239) < *cevâb* Ar. “*cevap*”, *çoğap* (MD) < *cevâb* Ar. “*cevap*”, *tomuz* (MD) < *temmûz* Ar. “*temmuz*”, *çokuç* (KS) “*çekiç*”, *dombel* (KS) < *tenbel* Far. “*tembel*”, *gobelek* (MD) “*kelebek*”⁴⁶⁸

⁴⁶⁵ Gerhard Doerfer, *agm.*, s. 185

⁴⁶⁶ Gerhard Doerfer, *agm.*, s. 188

⁴⁶⁷ Gerhard Doerfer, *agm.*, s. 186

⁴⁶⁸ Türkçede halk dilinde “öbelek” şekliyle kullanılır. Hasan Eren “*İkiz Kelimelerin Tarihi Hakkında*”, *AÜ DTCF Dergisi*, VII. C. 2. sayıdan ayrışım, TTK Bas., Ankara 1949, s. 285, Anadolu’da bu kelime öbelek, epelek, öbelek, öpelek farklı fonetik şekillerde kullanılmaktadır. Hasan Eren, “*Türkçe Gök Kelimesinin Türevleri*” *Jean Deny Armağanı’ndan Ayrışım*, TTK Bas., Ankara 1958, s. 88

Fransızca kökenli alıntı kelimelerde kurallı olarak son ses e sesi o'ya dönüştürülür. *metro* (B3-163) < *metre* Fr. “*metre*”, *litro* (B6-101) < *litre* Yun. “*litre*” *termo-metro* (B2-84) < *termometre* Fr. “*termometre*”, *kilometro* (A7-295) < *kilometre* Fr. “*kilometre*”

1.1.6.7. Uzun Ünlülerin Kısılması

â > a, û > u, î > i

Kırımçak Türkçesinde, alıntı kelimelerdeki var olan uzun ünlülerin hiç biri korunmayıp kısa ünlülere dönüşür.

abi-ayat (A7-153) < *âb-i hayât* Far. “ölümsüzlük suyu”, *bazırğan* (A4-30, B6-189) < *bezirgân* Far. “tüccar”, *aceba* (A1-128) < *acebâ* Ar. “*aceba*”, *şod* (TK) < *şâd* Far. “şen, neşeli”, *kamîl* (A3-114, MD) < *kâmil* Ar. “*olgun*”, *nayıp* (A5-240) < *nâib* Ar. “*naib*”, *rıvan olma-* (A1-173) < *revân ol-* Far. “*giden, yürüyen*”, *adem* (MD) < *âdem* Ar. “*adam, insan*”, *adet* (B6-53) < *âdet* Ar. “*adet*”, *alem* (MD) < *âlem* Ar. “*dünya, alem*”, *cema'at* (B7-34) < *cemaât* Ar. “*cemaat*” *diba* (KS) < *dibâ* Far. “*diba, elbise*”, *eval* (MD) < *ahvâl* Ar. “*haller*”, *lal* (KS) < *lâl* Far. “*inci*”, *milad* (MD) < *milâdî* Ar. “*milâdî*”, *qat'ib* (MD) < *kâtîp* Ar. “*katip*”, *melûl* (A4-99) < Ar. *melûl* “*melul, üzgün*”, *mektub* (A4-207) < *mektûb* Ar. “*mektub*”, *noxut* (CKK) < *nohûd* Far. “*nohut*”, *qıybat* (B5-188) < *kîymet* Ar. “*kıymet*”, *tayın* (A6-139) < *tahîn* Ar. “*tahin*”

1.1.7. Ünlü Birleşmesi

Gramer birliklerinde bazan yan yana gelen ünlüler birleşerek tek bir vokal meydana getirirler. Bu kaynaşma neticesinde ortaya çıkan ünlü bazan önceki bazen de sonraki ünlü gibi olur. Bu olaya ünlü birleşmesi denir.⁴⁶⁹ *neçe ök* > *neçük*, *ne üçün* > *niçün*, *ne erse ne* > *nesne*, *kendü öz* > *kendüz* örneklerinde görüldüğü gibi.⁴⁷⁰

néçun (A4-71, A6-130) < *ne+için*, *néyliyim* (A4-95, A5-5) < *ne+eyliyim*

1.1.8. Orta Hece Ünlüsünün Korunması

⁴⁶⁹ Muharrem Ergin, TDB, s. 50

⁴⁷⁰ Kemal Eraslan “*Türkçe’de Kısılma Hâdisesi*”, *Uluslar Arası Türk Dil Kongresi 1992*, (26 Eylül 1992 - 1 Ekim 1992), TDK Yay: 632, Ankara 1996, s. 41

Orta hece ünlüsünün düşmesi olayına Eski ve Orta Türkçe metinlerinde rastlanır. *agrı* < *agırı*, *oglan* < *ogulan*. Kırımçak Türkçesinde orta hece ünlüsü daima kurallı olarak korunmaktadır.

ağızı (A3-76), *ayırılğan* (A7-269), *ayırılıq* (A2-99), *bağırı* (A4-110), *boyınımı* (A4-211) *doğırı* (A3-243, A3-271), *doğırsını* (A6-112), *fıkrı* (A3-199) < *fıkr Ar.*, *gokısı* (A2-33), *köküsü* (B4-316), *goñılı* (A2-18), *oğılı* (A1-127), *qabırı* (A6-276) < *kabr Ar.*, *sabırı* (A5-84) < *sabr Ar.*, *vaxıtı* (A1-30) < *vakt Ar.*, *ağıray* (B2-223, B4-225), *ağızında* (B6-129, B6-131), *ağızından* (B3-130), *ağızıñnı* (B2-73), *avuçını* (B3-296), *ayırı* (B8-314), *fikirin* (B4-216), *vagıtında* (B2-31)

Orta hece ünlüsünün korunmadığı az sayıda örnek vardır.

goñılı (A3-26), *sathı* (B4-253) < *sath Ar.*

Ünsüzle biten kelime köklerinden sonra gelen 1. ve 2. çoğul şahıs iyelik eklerinden önce gelmesi gereken bağlama ünlüsü bazı durumlarda düşmüştür.

adresmizni (B1-139), *znaqaymızğa* (A7-258), *apaymız* (B7-91), *ayaqqabñız* (B4-104), *aftomobilmiz* (B1-111), *bayraqmız* (B3-26), *hepñiz* (B2-154), *bırsı* (A6-203) “*birisi*”

Kırım Tatar Türkçesinde modern yazı dilinde, yabancı kelimelerde ve bunun dışındaki pek çok durumda orta hece düşmesi olmaz. taş asırının, ağızı, göñülim gibi. Ancak diyalektler için bu kaide geçersizdir, sapmalar çoktur. Analarmız, oğuluna ~ oğlunuñ eştip “*işitip*”.⁴⁷¹

1.1.9. Kapalı -é Sesi

A metninde kapalı é sesi gösterilirken, B metninde gösterilmemiştir.

ant ét- (A2-217), *avleriné* (A7-266) “*evlerine*”, *dé-* (A6-190) “*de-*”, *cenét* (A1-89) “*cennet*”, *cifté* (A2-34) “*çifte*”, *dégıl* (A3-90) “*değil*”, *déinçe* (A5-87) “*diyince*”, *délı* (A4-104) “*deli*”, *dérs* (A7-268) “*ders*”, *dért* (A2-58) “*dert*”, *désté* (A4-241) “*deste*”, *dévlet* (A4-237) “*devlet*”, *dané* (A6-89) “*tane*”, *ébet* (A6-195) “*evet*”, *ékı* (A6-139), “*iki*”, *élma* (A7-56) “*elma*”, *én-* (A5-23) “*in-*”, *éşek* (A6-249) “*eşek*”, *ével* (A7-192) “*evvel*”, *kerték* (A5-264) < *girdek Far.*, *mektéb* (A7-278) < *mekeb Ar.* “*okul*”, *délı* (KS) “*deli*”, *dérd* (KS) < *derd Far.* “*derd*”, *ép* (KS) “*bütün, hep*”, *fenér* (KS) < *fener Yun.*

Kırım Tatar Türkçesinde, Ana Türkçede é taşıyan kelimeler modern yazı dilinde de -e olarak görülürler.⁴⁷²

1.2. Ünsüzler

⁴⁷¹ Gerhard Doerfer, *agm.*, s. 186

⁴⁷² Gerhard Doerfer, *agm.*, s. 185

Kırımçak Türkçesinde bulunan ünsüzler şunlardır:

b, c, ç, d, f, g, ğ, h, j, k, q, l, l̄, m, n, ñ, p, r, s, ş, t, v, y, x, z, ž.

Mevcut olan bu yirmi altı ünsüz tonlu ve tonsuz olmak üzere ikiye ayrılır.

Tonlu ünsüzler: b, c, d, g, ğ, j, l, l̄, m, n, ñ, r, v, y, z, ž

Tonsuz ünsüzler: ç, f, h, x, k, q, p, s, ş, t,

l̄ sesi: *l̄azim* (A1-128), *kełsė* (A6-283), *kuł* (A3-295)

ğ sesi: *ğurbet* (A2-128) *ağır* (A6-165), *ğanatlarını* (B7-346), *ağır* (B3-148), *sağ* (B4-143)

q sesi: *qaba* (B1-174), *çıqıb* (B1-182), *qaytmaq* (B5-73)

ž sesi: *žurnalda* (B1-274), *žurnalnı* (B1-279), *žurnalınıñ* (B1-280), *žurnalı* (B1-273)

x sesi: *xasta* (A7-315), *xaber* (B8-156), *çıxmış* (A1-132), *çalacax* (A7-222)

ñ sesi ise bulunuş yeri bakımından;

kelime köklerinde: *añlat* (B4-284), *deñiz* (B1-168), *añub* (B5-37), *soñ* (B8-263);

2. tekil ve çoğul şahıs eklerinde: *değişiysiñ* (B4-153), *alıñız* (B2-195);

İlgi hâli ekinde: *çobanımuñ* (B7-215), *degirmenniñ* (B3-163) kullanılmaktadır.

Kırım Tatar Türkçesinde, Kırımçak Türkçesinden farklı olarak w ünsüzü bulunmaktadır.⁴⁷³ Bununla beraber “ts, yu, ya” gibi harfler Rusça kelimelerde kullanılırken,⁴⁷⁴ Kırımçak Türkçesinde yoktur.

1.2.1. Ünsüz Uyumu

Türkçe kelimelerde yan yana gelen ünsüzlerin tonlulaşma bakımından birbirle-rine uyması olayıdır. Kelime içinde karşılıklı ünsüzlerden tonlu ünsüzlerle tonlu ünsüz-ler, tonsuz ünsüzlerle de tonsuz ünsüzler bir arada kullanılır.

a. Kırımçak Türkçesinde hâl ekleri büyük oranda ünsüz uyuma uyar. Ancak kimi zaman ünsüz uyumunun bozulduğu da görülür. Ünsüz uyumunun bozulduğu durumlar şunlardır:

Uzaklaşma hâli; *çoqdan* (B5-55), *sabahdan* (B7-128), *qışdan* (B7-3), *sağıtdan* (B4-138), *ağaçdan* (B6-235), *açlıqdan* (B6-31), *sepetden* (B7-307), *yüksekden* (B8-124)

Yönelme hâli; sadece ğa’lı kullanımında, sınırlı sayıdaki örnekte uyum bozulmuştur.

ortalıqğa (B1-111), *padışahğa* (B6-206)

Bulunma hâli; *artda* (B2-104), *çöllikde* (B1-91), *mayııda* (B8-30), *başda* (B4-178), *aqaçda* (B8-137)

Eşitlik hâli; bir iki örnek dışında ünsüz uyumuna aykırılık göstermez.

sıcaqca (B7-104), *çoqca* (B7-182), *eppiye* (B1-46)

⁴⁷³ Mehmet Emin Agar, *age.*, s. 12

⁴⁷⁴ Ahmet B. Ercilasun, *Örneklerle Bugünkü Türk Alfabeleri*, KB Yay: 281, Ankara 1996, s. 20

b. Yapım eklerinin bazıları ünsüz uyumuna aykırı olarak gelir. Bu ekler şunlardır:

İsimden isim yapma eki -CI; *xızmetci* (MD) “*hizmetçi*”, *azgırtıvçı* (MD) “*sapık, şeytan*”, *qızçıq* (B5-207, KS) “*kız*”

-çlk küçültme eki Kırımçak Türkçesinde ünsüz uyumuna tabi olmayıp ek sadece tonsuz şekliyle kullanılır. *buzavçıq* (B7-101) “*buzacı*”, *cıgerçigim* (A3-41) “*ciğerciğim*”, *érsızçık* (A6-170) “*hırsız*”

c. Kırımçak Türkçesinde bilinen geçmiş zaman eki ünsüz uyumuna büyük ölçüde uymaktadır.

Fakat, tonsuz ünsüzle biten bazı kelimelere, tonlu ünsüzle başlayan -dI eki getirildiğinde, bu kelimelerde ünsüz uyumuna aykırılık görülür.

açdı (B3-299), *baqdı* (B3-174), *çalışdı* (B8-305), *çekdi* (B4-182), *şaşdı* (B3-121), *tapdı* (B4-110)

1.2.2. Ünsüz Değişmeleri

Ses değişmeleri, seslerin birbirlerine yaptıkları karşılıklı etkiler sonucunda ortaya çıkar.⁴⁷⁵

1.2.2.1. Tonlulaşma

Türkiye Türkçesinde olduğu gibi, kelime sonundaki bazı tonsuz ünsüzler, ünlüyle başlayan bir ek aldıklarında tonlulaşırlar. Bazı şivelerde de bu durum geçerlidir.⁴⁷⁶ Son seste bulunan p, ç, t, k ünsüzleri bu sözcüklerin eklerle genişletilmeleri sırasında iki ünlü arasında kaldıklarında çok kere tonlulaşıp -b,-c,-d, -g seslerine dönerler.

Yalın hâldeki ya da eklerle genişletilmiş sözcüklerin iç seslerinde yan yana bulunan patlayıcı ya da sızıcı iki katı ünsüzden ikincisi birincinin tonlu-tonsuz olduğuna bakmaksızın her zaman tonlu şekliyle kullanılır. Bu kural yabancı sözcükler için de geçerlidir.⁴⁷⁷

İç seste karşılaşılan sızıcı-tonsuz bir fonemle patlamalı-tonsuz fonemlerden sadece ikincisi tonlulaşır. İç seste karşılaşılan iki patlamalı-tonsuz ünsüzden ikincisi tonlulaşır. Birincisinin de tonlulaştığı görülür.⁴⁷⁸

1.2.2.1.1. ç>c

⁴⁷⁵ Mecdut Mansuroğlu, “*Türkiye Türkçesinde Ses Uyumu*”, **TDAY Bellekten 1959**, Ankara 1988, s. 85

⁴⁷⁶ p>b tonlulaşması: tep-er>teber , tarap “*taraf*”, tarabına kap>kab-ı S. A. Dcanibekova - Kalmıkova Ş. A. Kumratova, “*Fonetika Em Morfoloğiya Orta Skoladıñ, 5-6 Klassları Üşin, 1. Kesek*”, **Nogay Til**, Çerkessk 1978, s. 21

⁴⁷⁷ Zeynep Korkmaz, **age.**, s. 84

Söz içinde ve söz başında bu değişimin örnekleri azdır. Genellikle, kelime sonunda ve alıntı kelimelerde görülür.

cifté (A2-34) < çift Far. “çifte”

Bu ses değişmesi alıntı kelimelerde görülür. -ç ünsüzü kelime sonlarında -c ünsüzüne dönüşmektedir. Türkiye Türkçesine göre bir ses değişmesi gibi görünse de aslında kelimelerin aslı şekilleri korunmuştur.

ilac (A6-182) < 'ilac Ar. “ilaç”, burc (MD, KS) < burc Ar. “kale, burç” arçlıq (A3-283) < harc Ar. “harçlık”

Türkçe bir kelimedede de örneği vardır. borc (A4-211) “borç”

Ünsüz uyumuna göre, meslek ismi yapan -ci eki tonsuz ünsüzle biten kelimelere tonsuz olarak gelir. Ancak, aşağıdaki kelime tonsuzla bitmesine rağmen, ek tonlu olarak gelmiştir.

xızmetcı (MD) < hidmet Ar. “hizmetçi”

1.2.2.1.2. k>g

Kelime başındaki bu değişiklik Eski Türkçeden Batı Türkçesine geçince ortaya çıkmıştır. Bu ses hadisesi büyük ölçüde gerçekleşmekle birlikte umumi değildir. Çünkü k-'nın değişmediği örnekler de vardır.⁴⁷⁹

Nogay Türkçesinde, Oğuz grubu şivelerindeki k->g- değişimi görülmez.⁴⁸⁰ Bilindiği gibi Eski Türkçedeki k'lerin tonlulaşıp g-'ye dönmesi Türkiye Türkçesinde kural haline gelmiştir. Gun, göç, gece, göl, göz gibi. Ancak az sayıdaki örnekte yazı dilimizin Eski Türkçedeki şekilde ısrar ettiğini görmekteyiz: kör, köpük, közle gibi.⁴⁸¹

Eski Türkçede k-'li şekilde kullanılan bazı kelimeler, Kırımçak Türkçesinde tonsuzlaşarak g-'ye dönmüştür. k>g değişmesi kelime başında ve kelime ortasında görülür.

ögüz (B6-6) “öküz”, gendı (A5-22, B3-269) “kendi”, gendısı (A6-45) “kendisi”, gızıl (B8-48)⁴⁸² “kızıl”, gobelek (MD) “kelebek”, goşk (A5-35) < kuşk Far. “köşk”, nagıl (A4-233) <

⁴⁷⁸ Hayati Develi, “Türkiye Türkçesinde İç Seste Ünsüz Benzeşmesi ve Yansızlaşma”, **3. Uluslar Arası Türk Dil Kurultayı 1996**, TDK Yay: 678, Ankara 1999, s. 300

⁴⁷⁹ Mustafa Özkan, **Türk Dilinin Gelişme Alanları ve Eski Anadolu Türkçesi**, Filiz Yay., İstanbul 2000, s. 107

⁴⁸⁰ Reşit Rahmeti Arat, “Atabetü'l-Hakâyık'ta G ve Ğ Seslerine Dair” **Makaleler**, C. 1, TKAE Yay: 65, Ankara 1987, s. 343

⁴⁸¹ Mustafa Özkan, **age.**, s. 106

⁴⁸² A.Von Gabain, **ETG**, kéntü, kéndü, s. 279, öküz, s. 290, kızıl, s. 281

nakl Ar. "nakil", bıçgıcı (OS) "testereci, bıçkıcı", çıg- (B8-2) "çık-" egız (KS) "ikiz", d'igen (A7-170) "diken, ot", mugayıt (B4-192) < mukayyed Ar. "mukayyet"

"-k-" ünsüzü ile biten kelimeler ünlü ile başlayan bir ek aldıklarında, "-k" sesi tonlularak "-g-"ye dönüşür.

yuregım (A5-58)

1.2.2.1.3. t>d

Eski Türkçede kalın ve ince sıradan bütün kelimelerin başında t- / d- ayrımı yapılmadan hep t'li şekiller bulunmaktaydı. Aslında t- olan bu fonemin d- şeklinde gelişmesi Eski Türkçe devresinin sonlarında başlamıştır.⁴⁸³ Eski Türkçede sözcük başında bulunan ve Batı Türkçesinde geniş çapta kullanılmakta olan sözcük başı "d-" ünsüzü yoktu. Eski Türkçedeki t'ler Batı Türkçesinde d- olmuştur. Bu ses tarihi gelişim içinde Eski Türkçede "t-" iken Eski Anadolu Türkçesinde "d" olmuştur. Osmanlı Türkçesinden sonra bugün tekrar t-'ye dönmüştür: *türlüg>dürlü>türlü*, *tutmak > dutmak > tutmak*, *tilkü > dilkü > tilki*. Alıntı sözcüklerde de d'li şekiller tercih edilmişlerdir.⁴⁸⁴

Kırımçak Türkçesinde bu kullanıma sadece A metninde hem Türkçe, hem alıntı kelimelerde rastlanır. *daş (A2-103) "taş", datlı (A5-7) "tatlı", daşlı (A2-94) "taşlı", durlı (A5-96) "türlü", durunç (A5-70) "turunç", dané (A6-89) "tane", daq- (A4-57) "tak-", dombel (KS) < tembel Far. "tembel", doz (A3-24) "toz"*

Kelime içinde de örnekleri vardır.

aldında (B3-224) "altında", guruldı (KS) "gürültü"

-d ile biten alıntı kelimelerdeki t > d değişikliği alıntı kelimelerdeki aslî şekillerinin korunmasındandır.

évlád (A4-169) < evlâd Ar. "evlat", inad (A2-199) < inâd Ar. "inat", çeşid (B8-106) < çeşid Ar. "çeşit", murad (KS) < murâd Ar. "murat", ind (A3-282) "hint"

Korunmadığı bir örnekte vardır: noxut (CKK) < nohûd Far. "nohut"

Kelimenin aslî şekli korunmuştur. papadya (B7-323) < papadia Yun. "papatya"

1.2.2.1.4. s>z

Sadece alıntı kelimelerde başta ve sonda görülür.

Kelime sonundaki -t ünsüzü düşünce, kelime sonu ünsüzü olan -s tonlular.

⁴⁸³ Mustafa Özkan, *age.*, s. 106

⁴⁸⁴ Zeynep Korkmaz, "Eski Osmanlı Kaynaklarının Yayınında Transkripsiyonla İlgili Değerlendirmeler", *TDÜA*, C. 1, TDK Yay: 629, Ankara 1995, s. 488

aftéz (A5-18) < âbdest Far. “abdest”

Kelime başındaki örnekleri şunlardır:

zevda (A5-4, A3-197) < sevdâ Ar. “sevda”, zunbul (MD), zumbul (A5-54) < sunbul Far. “sümbül”, zofra (KS) < sufre Ar. “sofra”

1.2.2.1.5. f>v

Kelime ortasında görülür. Az örneği vardır. *menevşe (B7-314) < benefşe Far. “menekşe”, şevtale (CKK) < şeft-âlû Far. “şeftali”*

1.2.2.1.6. h>v

Alıntı kelimelerde kelime içinde görülür.

mevlet (A3-226) < muhlet Ar. “mühlet”, movlet (MD) “mühlet”

1.2.2.1.7. p>b

Türkçede aslında b- ile başlayan bazı kelimeler sonradan p-'ye dönüşmüşlerdir. Kelime başındaki b-p bakımından Eski Anadolu Türkçesi genellikle b tarafındadır.⁴⁸⁵ Kırımçak Türkçesinde kelime başı b- alıntı kelimelerde korunmuştur.

bazar (A7-316, A7-298, B4-23) < bâzâr Far. “pazar”, bazarlıq (A1-143) “pazarlık”, baalı (MD) < behâ Far. “pahalı”

Kelime sonunda Türkiye Türkçesine göre p>b ses değişikliğinin sebebini alıntı kelimelerin aslı şekillerini koruyorum olmalarına bağlamalıyız.

Arab (A4-38) < arab Ar. “Arap”, kebab (A3-41) < kebâb Ar. “kebab”, mekteb (A7-255, A7-278) < mekteb Ar. “mektep”, mektub (A4-207) < mektûb Ar. “mektub”, merekeb (A6-271) < murekkeb Ar. “mürekkap”, munasib (B5-13) < munâsıb Ar. “münasip”, ceb (B4-232) < ceyb Ar. “cep”, gayıb (B3-304) < gayb Ar. “kayıp”, sahab (B6-204) < sâhib Ar. “sahip”, klub (B4-14) < club Fr. “kulüp”

Kelime ortasında da rastlanır: *abdal (MD) < abdâl Ar. “aptal”, kütübxane (B2-147) < kutub Ar.+ hâne Far. “kütüphane”, şübxe (MD) < şubhe Ar. “şüphe”*

Zarf-fiil eki -p Kırımçak Türkçesinde ünsüz uyumuna tabi olmayıp kelimeye daima tonlu olarak -İb şekliyle gelir.

keçib (A7-210), “geçip-” şikayetlenib (B2-190) “şikayetlenip”, işitib (B3-300) “işitip”, keçikib (B2-29) “gecikip”, yerişib gel- (A4-145) “yarışıp gel-, hemen gel-”

p>b değişmesine sadece alıntı kelimelerde değil, Türkçe kelimelerde de kelime başında, kelime içinde ve sonunda rastlanır.

beltek (MD) “peltek”, tib (B2-213) “dip”, qıbirda- (B1-112) “kıpırda-”, kebek (B5-152) “kepek”

1.2.2.1.8. h>y

Bir örneği vardır. Yaygın değildir.

tayın (A6-139) < tahîn Ar. “tahin”

1.2.2.2. Tonsuzlaşma

Tonsuzlaşma, tonlu ünsüzlerin tonsuz karşılıkları ile değişmesidir. Kırımçak Türkçesinde tonsuzlaşma ile ilgili örnekler tonlulaşma örnekleri kadar çok değildir. Bunun sebebi ise Kırımçak Türkçesinin tonlulaşma yönündeki temayülüdür.

1.2.2.2.1. g>k

Kırımçak Türkçesinde kelime başı g- tonlu ünsüzü, adetâ kurallı şekilde, yerini tonsuz karşılığı olan k- sesine bırakmıştır. Bu ses olayı yalnızca Türkçe kelimelerde kelime başında görülür. Her iki metinde de bol örneği vardır. Eski Türkçede kelime başı k ünsüzü, Kırımçak Türkçesinde aynen korunmaktadır.

keç- (A3-53) “geç-” keçektén (A6-54) “gerçekten”, keçen- (A3-112) “geçin-” keçe (A6-44) “gece”, kel- (A6-127) “gel-”, kelın (A6-222) “gelin”, kerek (A6-242) “gerek”, kerték (A5-264) “gerdek”, ketır- (A6-60) “getir-”, kıbık (A3-200) “gibi”, kır- (A7-237) “gir-”, kıt- (A7-191) “git-”, kıyın- (A6-133) “giyin-”, kıy- (A7-202) “giy-”, kok (A1-49, A1-210) “gök”, koz (A6-161) “göz”, kör- (A7-199) “gör-”, kuç (A7-130) “güç”, kumuş (A6-54, KS) “gümüş”, kundé (A6-64) “günde”, künduz (A7-251) “gündüz”, küneş (A7-225) “güneş”, küz (A7-299) “güz”, keç- (A7-210) “geç-”, keçe (A7-250) “gece” kerek (A7-200) “gerek”, kor- (A1-19) “gör-”, kostér- (A7-281, A3-71) “göster-”, keç (B1-267) “geç”, keçik- (B2-44) “gecik-”, keçindir- (B6-12) “geçindir-” kel- (B7-163) “gel-” kelın (KS) “gelin”, kelinçek (B8-32) “gelincik”, kelişigüzel (B6-100) “gelişigüzel”, keniş (B2-125) “geniş”, kerçek (B4-131) “gerçek”, kit- (B2-255) “git-” koster- (B4-133) “göster-”, kök (B8-282) “gök” kölge (B7-205) “gölge”, köre (B2-80) “göre”, köriş- (KS) “görüş-”, kör- (B5-107) “gör-” köster- (B2-89) “göster-”, kul- (KS) “gül-”, kümüş (KS) “gümüş”, kurleş- (KS) “gürleş-”, kıyu (KS) “güvey”, küç (B2-285) “güç”, küçleş- (B1-177) “güçleş-”, küneş (B1-53) “güneş”, küz (KS) “güz”, sözkelim (B8-137) “sözgelimi”

⁴⁸⁵ Muharrem Ergin, **TDB**, s. 80

Kırım Tatar Türkçesinde kelime başı k- ünsüzü hep korunmuştur. Sadece Perekop bölgesinde k-g karışık kullanılır. gelir ~ kelir, gozi ~ kozi. Bazı kelimelerde ise g- görülür. düğün, gonul, guzel.⁴⁸⁶

1.2.2.2.2. c>ç

Ses taklidi iki kelimedede kelime başında tonsuzlaşma görülür.

çiviltı (MD) “civiltı”, çivülde- (B2-190) “civilda-”

Alıntı birkaç kelimedede de karşımıza çıkar. *çoğap (MD) < cevâb Ar. “cevap”, çuval (CKK) < cuvâl Far. “çuval”*

Eski Türkçede -ç- ünsüzü Kırımçak Türkçesinde korunmuştur.⁴⁸⁷

keçe (KS) “gece”, keçik- (B2-29), keçikme- (B2-44), keçindir- (B6-12), keçin- (B3-75)

İsimden isim yapma eki -çIx, -çek ekleri de tonsuz olarak kullanılmıştır.

kelinçek (B8-32) “gelincik, oyunçix (KS) “oyuncak”

Kırımçak Türkçesinde tonsuz ünsüzle biten bir kelime, ünlüyle başlayan bir ek aldığında Türkiye Türkçesinin aksine, bu tonsuz ç yerini karşılığı olan tonlu ünsüze bırakmaz.

ağacı (B7-329), ağaçını (B4-100)

-çIk küçültme eki Kırımçak Türkçesinde, ünsüz uyumuna tâbi olmayıp sadece tonsuz şekliyle kullanılır.

şebetiyçik (B1-82), şenaçiq (B3-129), aronçiq (B4-305), baruçiq (B1-248), berxaçiq (B3-264), aşerçik (B4-112), anaçığım (B5-199), ataçığım (B5-199), buzavçiqqa (B7-101), cıgerçigım (A3-41), érsızçık (A6-170)

Eşitlik hâli eki ünsüz uyumuna aykırı olarak tonsuz şekliyle kullanılmıştır.

eppiyçe (B1-46)

Gelecek zaman ekinin -eçek şeklinde kullanımından dolayı ortaya çıkan bir ses olayıdır.

Örnekleri sınırlıdır.

eteçekler (B8-154)

İsimden isim yapma eki olan -CI'nın Eski Türkçede sadece tonsuz şekli vardı. c'li şekiller Eski Anadolu Türkçesinin sonlarında ortaya çıkmıştır. Günümüzde Azeri ve Irak Türkmen Türkçesinde kurallı olarak tonsuzdur.⁴⁸⁸ Kırımçak Türkçesinde isimden isim yapma eki -CI genellikle uyuma girer. Uyuma aykırı kullanım azdır.

⁴⁸⁶ Gerhard Doerfer, **agm.**, s. 188

⁴⁸⁷ A. Von Gabain, **ETG**, s. 279, kéc- “geç-”, s. 281, kiçé “gece”

⁴⁸⁸ Muharrem Ergin, **TDB**, s. 157-158; Hidayet Kemal Bayatlı, **Irak Türkmen Türkçesi**, TDK Yay: 664, Ankara 1996, s. 372

azgırtıvçı (MD) “sapık, şeytan”

1.2.2.2.3. d>t

Eski Türkçede kelime başında d- sesi yoktur. Batı Türkçesinde kelime başında görülen d’ler Eski Türkçede hep t şeklindeydi. Eski Türkçedeki bazı t’ler Eski Anadolu Türkçesinde d- olmuşken , Osmanlıcadan sonra bugünkü Türkçede kesin olarak⁴⁸⁹ d- tarafından⁴⁹⁰ Kırımçak Türkçesinde kelime başı t- Eski Türkçedeki gibi t- olarak korunmuştur.

téren (A7-17) “derin”, tıbiné (A7-262) “dibine”, t’iken (A2-129) “diken”, t’ıl (A6-127) “dil”, tıqıcı (A7-228) “dikici, terzi”, tış (A7-302) “dış”, tız- (A7-263) “diz-”, tuman (A7-173) “duman”, tur- (A3-75) “dur-”, tuvaq (A5-233) “duvak”, tuz (A7-247) “tuz”, tuzel- (A7-198) “düzel-”, tayandır- (A5-169) “dayandır-”, tokın- (A5-187) “dokun-”, toşek (A3-73, B2-254) “döşek”, tamçı (B7-112) “damla”, tamğa (B7-89) “işaret, damga”, tamır (MD) “kök, damar”, tamla- (B2-49) “damla-”, tarlıq (B3-59) “darlık”, teren (B2-189) “derin”, teri (B6-19) “deri”, tık- (KS) “dik-”, til (B4-165) “dil”, tiri (B5-213) “diri”, tiş (B4-301) “diş”, toldır- (B6-317) “doldur-” tolu (B8-315) “dolu”, töşe- (B8-5) “döşe-”, töşek (B4-198) “döşek”, tuvar (KS) “davar”, tüm tüz (B1-72) “dümdüz”, tümele- (KS) “dügmele-” tüşünce (B5-91) “düşünce”, tüz (B8-31) “düz”

Bazı alıntı kelimelerde de görülür:

bet-dua (A2-270) < beddua Far. “beddua”, tukan (B4-60, KS) < dukân Ar. “dükkan”, éftaz (A6-37) < âbdest Far. “abdest”, mugayıt (B4-192) < mukayyed Ar. “mukayyet”

Aslı şekil korunmuştur. pité (A7-259, KS) < pita Yun. “pide”

Bazı Türkçe kelimelerde, kelime içinde de bu ses değişmesi görülür.

bıltır (B4-122) < bıldır hlk. “bıldır, geçen yıl”, putaq (B3-215) “budak, dal”, yutum (OS) “yudum”

art kelimesinde tonsuz -t ünsüzü, ünlüyle başlayan bir ek aldığında yumuşa-maz.

artımızdan (B1-136) “ardımızdan”, artına (B3-12) “ardından”, artlarından (B8-327) “ardlarından”, artı (B6-215) “ardı”

⁴⁸⁹ Muharrem Ergin, **TDB**, s. 88

⁴⁹⁰ Eski Türkçedeki -d, Orta Türkçe döneminde d~z arası sese dönüşmüş ve daha Orta Türkçenin Harezmi Türkçesi döneminde zaman zaman y’ ye geçtiği görülmüştür, Janos Eckman, “*Harezmi Türkçesi*”, **Tarihi Türk Şiveleri**, çev. Mehmet Akalın, TKAE Yay: 161, Ankara 1988, s. 184; Bu ses Yakut Türkçesinde “t”, Tuva, Halaç Türkçesinde “d”, Hakas, Sarı Uygur Türkçesinde “z”ye döner. Osman Nedim Tuna, “*Altay Dilleri Teorisi*”, **Türk Dünyası El Kitabı**, C. 2, TKAE Yay: 121, Ankara 1992, s. 11

Kırım Tatar Türkçesinde t sesi korunmuştur. Bazı kelimelerde d- görülür. de-, demir, deniz, doğru, dokuz, dön-, dört, düğün gibi.⁴⁹¹

1.2.2.2.4. ğ>x

Kelime kökünde rastlanan bir değişimdir. Tonlu -ğ- ünsüzü yerini tonsuz -x- ‘ye (h sesine) bırakmıştır.

raxbet (MD) < rağbet Ar. “rağbet”, çaxır- (A5-177) “çağır-” baxışla (A5-254) “bağışla-”

Türkiye Türkçesinde kelime içi -k ünsüzü Kırımçak Türkçesinde -x’e dönüşmüştür. Ünlüyle başlayan bir ek aldığında bu x sesi tonlulaşmalıyken, tonsuz haliyle kullanılmıştır.

yanaxında (A7-134) “yanağında”, qulaxına (A5-163) “kulağına”, qapaxını (A7-316) “kapağını”, qoltıxına (A1-167) “koltuğuna”, yarıxı (A1-59) “ışığı”

1.2.2.2.5. b>f

Bu değişim yaygın değildir. Farsça asıllı “âbdest” kelimesinde rastlanır. *aftéz (A5-18), éftaz (A6-37) “abdest”, isfat (MD) < isbât Ar. “ispat”*

1.2.2.2.6. b>p

Türkçe ve yabancı kelimelerde görülür. Kelimenin her yerinde görülebilir. Değişimin bir kısmında Türkçedeki ünsüz benzeşmesi kuralı rol oynar.⁴⁹²

Tonsuzlaşma yolu ile türeyen p- ünsüzü, Türkçemiz için asli bir ses olmamakla birlikte bir çok ağızda dağınık da olsa görülmektedir. Daha çok yabancı sözcüklerde gö-ze çarpmaktadır. Fakat Türkçe sözcüklerde de yadrganmamıştır.⁴⁹³ Bazı kelimelerde b-’ler Eski Türkçede olduğu gibi b- şeklini devam ettirmektedir.⁴⁹⁴

Eski Türkçede p- sesi yoktu. Eski Türkçedeki kelime başı b- ünsüzü, Kırımçak Türkçesinde p-’ye dönmüştür.

pıçaq (B1-175) “bıçak”, pıtax (KS) “budak, dal”, pitir- (B7-11) “bitir-”, pit- (B7-13) “bit-”, puta- (B3-211) “buda-”, pıçax (A5-181) “bıçak”, pışır- (A7-201) “pişir-”, pıtır- (A6-118) “bitir-”,

Diğer dillerden alıntı iki kelime de kelimenin aslî şekillerine sadık kalınmıştır.

papuç (A1-167) < pâpûş Far. “pabuç”, lampa (B4-62) < lampas Yun. “lamba”

Bu Türkçe kelime ise ortada ses değişmesi olmuştur. *ayaqqapıñni (B2-59)*

⁴⁹¹ Gerhard Doerfer, *agm.*, s. 188

⁴⁹² Turgut Günay, *Rize İli Ağızları (İnceleme- Metinler-Sözlük)*, TDK Yay: 795, Ankara 2002, s. 86

⁴⁹³ Ahmet Caferoğlu, “Anadolu Ağızlarında Konson Değişimleri,” *TDAY Belleten* 1963, Ankara 1988, s. 5

⁴⁹⁴ Mustafa Özkan, *age.*, s. 75

Alıntı kelimelerde kelime sonunda da görülür.

nayıp (A5-240) < *nâ'ib* Ar. “vekil”, *qulup* (MD) < *kulûb* Ar. “kalpler” *xarap* (A4-121) < *harâb* Ar. “harap”, *turup* (CKK) < *turub* Far. “turp”

Kelime başı ve içinde de az sayıda örneği vardır: *meşlepe* (KS) < *maşraba* Ar. “maşrapa”, *patlaca*n (CKK) < *bâdincan* Ar. “patlıcan”, *pirniç* (CKK) < *birinc* Far. “pirinç”

1.2.2.2.7. v>f

Kelime başında ve ortasında olmak üzere iki örneği vardır.

fişné (A7-297, B7-108) < *vişnya* Sl. “vişne”, *rusfay* (MD) < *rusvâ* Far. “rezil”, *qısfat* (A3-142-, A1-120) < *kisvet* Ar. “kispet”

1.2.2.3. Sürekli Ünsüzler Arasındaki Değişme

1.2.2.3.1. g>v

Kelime ortasında ve sonunda görülür. Eski Türkçedeki art ve ön damak -g'si Kıpçak grubu Türk şivelerinde büyük bir nispetle “v”ye dönmüştür.⁴⁹⁵ -ğ-, -ğ- > -v-: Bartın ağzı yöresi içerisinde kalan bölgelerde kurallı olarak görülmektedir. Bu değişme Kıpçak Türkçesine ait bir özellik olarak kabul edilmektedir.⁴⁹⁶

Türkçe kelimelerde görülür.

buzav (B3-257) < *buzagu* ET. “buzağı”, *suvux* (A7-242) < *soğık* ET. “soğuk”, *süriv* (B6-26) < *sürüg* ET. “sürü”

Ses taklidi bir kelimedede de görülür. *uvulda-* (B5-268) “*uvulda, havla-*”

1.2.2.3.2. n>v

bezev (MD) “*süs bezen*”, *cav* (OS) “*böğür, yan*”, *cayav* (B8-44) “*yayan*”

1.2.2.3.3. ğ>y

yine (KS) “*iğne*”, *bayla-* (B7-277) “*bağla-*” *çiy* (A7-306) “*çiğ*”, *oyle* (A5-199) “*öğlen*”

t'iy- (A6-81) < *tég-* ET. “*değ-*”, *çeyne-* (B4-303), *çayna-* (KS) “*çiğne-*”, *öyle* (B1-174) “*öğlen*”

1.2.2.3.4. v>y

süygi (B3-235) < *séwig* ET. “*sevgi*”, *suy* (A5-19) < *suw, sub* ET. “*su*”

1.2.2.3.5. v>m

⁴⁹⁵ Ali Fehmi Karamanlıoğlu, **Kıpçak Türkçesi Grameri**, TDK Yay: 579, Ankara 1994, s. 18

mukuf (A1-203) < *vakf* Ar. “vakıf”

1.2.2.3.6. m>ı, l

mülkun (A5-212), *mülkün* (A7-195), *mülkün* (B7-248) < *mumkin* Ar. “mümkün”

1.2.2.3.7. s>ş

mecluş (A5-276) < *meclis* Ar. “meclis”

mışıq (B4-117) < *pisik* hlk. “pisik”

1.2.2.3.8. m>b

barcamek (KS) < *merdumek* Far. “mercimek”, *qıybat* (B5-188) < *kıymet* Ar. “kıymet”

1.2.2.3.9. m>n

Bu ses değişmesi, d- ünsüzünün tesiriyle ortaya çıkmıştır.⁴⁹⁷

éndé (A7-256), *éndı* (A2-79), *endi* (B4-4) “şimdi”, *şındén soñra* (A2-288), *şındı* (A3-84)

Bu kelime Eski Türkçede de -n’li olarak kullanılmıştır. *qonşı* (B4-122)⁴⁹⁸

tırnaqlab (B8-247) “turmıkla-”, *singir-* (B4-188) “sümkül-”

Yine alıntı kelimenin aslı şekli korunmuştur.

tenbel (B2-28) < *tenbel* Far. “tembel”

1.2.2.3.10. r>l

Akıcı ünsüzler kimi zaman birbirlerinin yerine geçerler. -r->-l-, l>r, r>n, n>l . Azeri Türkçesinde de bulunmaktadır.⁴⁹⁹

meşlepe (KS) < *maşraba* Ar. “maşrapa”

1.2.2.3.11. n>m

Bu değişimin sebebi teşekkül noktası bakımından benzeşmedir. Teşekkül noktası bakımından dudak ünsüzü b’nin etkisiyle diş ünsüzü olan n, yerini başka bir dudak ünsüzü olan m ‘ye bırakmıştır.

ambéru (A3-141) < ‘anber Ar. “amber”, *mimberı* (A6-19) < *minber* Ar. “minber” *pamux* (KS) < *panbuk* Far. “pamuk”, *émbaşta* (A6-88, MD) “en başta”

1.2.2.3.12. v>b

⁴⁹⁶ Zeynep Korkmaz, **Bartın ve Yöresi Ağzları**, TDK Yay: 584, Ankara 1994, s. 3-7

⁴⁹⁷ Mehmet Aydın, **Aybastı Ağzı (İnceleme-Metin-Sözlük)**, TDK Yay: 796, Ankara 2002, s. 32

⁴⁹⁸ A.Von Gabain, **ETG**, s. 282, konşu

⁴⁹⁹ Muharrem Ergin, **Azeri Türkçesi**, İÜ Ed. Fak. Yay: 1633, İstanbul 1981, s. 133

Eski Türkçede kelime başı v- ünsüzü yoktur. Kırımçak Türkçesinde, -b ünsüzü hem kelime başında hem de içinde Eski Türkçedeki şekliyle korunmuştur.

bar- (A7-292) “var-”, *ber-* (A7-311) “ver-”, *ébet* (A6-195, B4-46) “evet”, *éb* (KS) “ev”

Eski Türkçenin bol-, bar-, ber-, bar-, gibi kelimeleri Kırım Tatar Türkçesinde devam etmektedir. Yalnız Osmanlı Türkçesinin tesiri altında kalan güney bölgelerde ağızlarda var-, ol- şekilleri de vardır. Hatta bu tesir iç kısımlara kadar yayılmıştır. Ancak yazı dilinde b-‘li şekiller tercih edilir.⁵⁰⁰

1.2.2.3.13. y>g

nege (A1-51, A1-187)⁵⁰¹ kelimesinde Türkiye Türkçesine göre y>g değişmesi görülse de bu Eski Türkçe -gA yönelme hâli ekinin korunmuş olmasından kaynaklanmaktadır.

1.2.2.3.14. r>y

yuzgar (B8-128) < *rûzgâr* Far. “rüzgar”

1.2.2.3.15. n>l

n->l- değişimi Eski Anadolu Türkçesinde sıkça görülür.⁵⁰² Kırımçak Türkçesinde bu değişimin aykırılışma sonucu olduğu görülür.

cenlet (A2-265, MD) < *cennet* Ar. “cennet”, *fılcan* (A4-160, B3-112) < *fincân* Ar. “fin-can”

1.2.2.4. Süreksizleşme

1.2.2.4.1. f>p

Bu ses değişmesi yabancı kelimelerde ve kelimenin her yerinde görülebilir.⁵⁰³

sopu (A5-275) < *sûfi* Ar. “sofu”

1.2.2.4.2. y>c

⁵⁰⁰ Mustafa Argunşah, “Gözleve Kırım Tatar Türkçesiyle Bir Halk Hikâyesi”, **Türklük Araştırmaları Dergisi**, S. 410, Ağustos 1997, s. 81

⁵⁰¹ A.Von Gabain, **ETG**, s. 63

⁵⁰² Mustafa Özkan, **age.**, s. 106

⁵⁰³ Uygur Türkçesi Pelsepe “Felsefe” Epsüs “Efsus” Terep “Teref” ...vb., Rıdvan Öztürk, **Yeni Uygur Türkçesi Grameri**, TDK Yay: 593, Ankara 1994, s. 19 - Kırgız Türkçesi, depter, sapar “sefer”, payda “fayda”, **Karşılaştırmalı Türk Lehçeleri Sözlüğü I**, KB Yay: 1371, Ankara 1991, s. 1061

İç ve son seste görülür.⁵⁰⁴ Kıpçak grubu Türk şivelerinde, Kubanlı Nogayların dilinde kelime başında y- yerine c- kullanılır: cıyın-yıyın, cır-yır vb.⁵⁰⁵ Nogay Türkçesi ön ses “y” ’yi muhafaza etmektedir.⁵⁰⁶ Nogay Türkçesi y’li olduğuna göre bu konuda Karahanlı Türkçesiyle ortaklaşmaktadır.⁵⁰⁷ Kırımçak Türkçesindeki c-’li örnekler şunlardır:

carlı (OS) “fakir, yoksul”, caşlıq (B8-45) “gençlik”, cav (OS) “böğür, yan”, cayav (B8-44) “yayan”, ceteyik (B8-52) “gidiyoruz”, cır (B8-55) “yır, türkü”, cırla- (B8-54) “yırla-, türkü söyle-”, cıyl- (KS) “toplan-”, cıyın (KS) “toplantı”, cuvır- (B1-179) “koş-”

Kırım Tatar Türkçesinde de cay “yay”, curt “yurt”, caş “genç”, ciber- “gönder-” şekilleri görülürken, bundan başka yır “şarkı”, yer, yıl, yok gibi örneklerde ise y sesi korunmaktadır.⁵⁰⁸

Nogay ve Tatar Türkçesinin tesiriyle Kırım Tatar Türkçesi modern yazı diline kadar girmiştir. Kırım Tatar Türkçesinde y ~ c birlikte kullanılır. Bu ses ağızlarda da sürekli değişiklik gösterir. Ağızlarda aynı kelimenin hem c-’li hem de -y ‘li şekilleri kullanılmaktadır.⁵⁰⁹

1.2.2.4.3. ğ>g

begen- (B1-140) “beğen-”, cıger (KS) “ciğer”, degirmen (B3-170) “değirmen”, değış- (B7-225) “değiş-”, dög- (OS) “döğ-”, dügül (B8-315) “değil”, eger (B8-74) “eğer”, egil- (B1-89) “eğil-” eg- (B8-275) “eğ-”, eglence (B2-67) “eğlence”, eglen- (B7-136) “eğlen-”, igrenclen- (MD) “iğren-”, ogren- (KS) “öğren-”, ogüt (KS) “öğüt”, öğren (B7-165) “öğren-”, sügüt (B7-131) “söğüt”

1.2.2.4.4. h>g

Bir örneği vardır. *gektar (A7-295, B3-94) < hectare Fr. “hektar”*

1.2.2.4.5. h>q

qoran (B5-195) < Yun. “horon” “horon”, muq (B5-248) < mîh Far. “çivi”, tuqum (MD) < tuhm Far. “tohum, nesil, soy”

⁵⁰⁴ Tuncer Gülensoy, **Kütahya ve Yöresi Ağızları (İnceleme-Metinler-Sözlük)**, TDK Yay: 536, Ankara 1989, s. 66; Zeynep Korkmaz, **Nevşehir ve Yöresi Ağızları**, TDK Yay: 582, Ankara 1994, s. 108

⁵⁰⁵ N. A. Baskakov, **agm.**, s. 42; Ahmet B. Ercilasun, “*Köktürkçe ile Tatar Türkçesi Arasındaki Benzerlikler*”, **TKA, Prof. Dr. Zeynep Korkmaz’a Armağan Yılı: 32/1-2**, Ankara 1996, s. 146

⁵⁰⁶ Gagauz Türkçesinde ön seste y- örnekleri için bk. Nevzat Özkan, **age.**, s. 89

⁵⁰⁷ Zeynep Korkmaz, “*Selçuklular Çağı Türkçesinin Genel Yapısı*”, **TDAY Bellekten 1972**, Ankara 1988, s. 26

⁵⁰⁸ Gerhard Doerfer, **agm.**, s. 189

⁵⁰⁹ Mustafa Argunşah, **agm.**, s. 80

1.2.2.4.6. h>b

sabiy (A3-110) < *sâhib* Ar. “*sahip*”

1.2.2.4.7. ñ>g

Eski Türkçedeki bazı ñ’lerin daha Göktürk Yazıtlarında bile yerini “g” sesine terkettiği bilinmektedir. Bunda herhalde ñ sesinin, ses teşkili bakımından damak kapanma fonemlerinde -g, -ğ, -k, -k’larla pek yakın münâsebette bulunması söz konusu olur.⁵¹⁰

ög (B8-328) < *öñ* ET. “*ön*”, *ögde* (B1-87) “*önde*”, *ögüne* (B7-96), *ogıme* (A1-164), *ogındé* (A2-223) “*önünde*”

Kırım Tatar Türkçesinde yeni yazı dilinde “*ögünde*, *ögüne*, *ögünden*” şeklinde Kırımçak Türkçesiyle aynı kullanım vardır.⁵¹¹

1.2.2.4.8. ş>ç

çarçaf (B4-201), *çarçef* (A4-239) < *çâder-i şeb* Far. “*çarşaf*”

1.2.2.5. Süreksiz Ünsüzler Arasındaki Değişme

1.2.2.5.1. d>ç

Kelime başında görülür. Yeni Uygur Türkçesinde de bu ses değişimine sıkça rastlanır.⁵¹²

çış (A7-180, MD) “*diş*”, *çuşun-* (A6-147) “*düşün-*”, *çüş-* (A7-306, MD) “*düş-*”, *çişle-* (MD) “*dişle-*, *ısrı-*”, *çüş* (MD) “*uyku*”, *çüşik* (MD) “*düşük*”, *çüşün-* (MD) “*düşün-*”, *çüşür-* (MD) “*düşür-*”

1.2.2.6. Süreklileşme

1.2.2.6.1. b>v

Eski Türkçedeki bazı kelimelerin ön, iç ve son ses durumundaki -b’ler Eski Anadolu Türkçesinde -v olmuştur. (bar- > var-, bir- > vir-)⁵¹³ Kırımçak Türkçesinde örnekleri azdır. Özel isimlerde rastlanır.

Qave (A1-79) “*Kabe*”, *Tavrız* (A1-3), “*Tebriz*”, *Tavrızlı* (A3-113) “*Tebrizli*”

1.2.2.6.2. t>l

⁵¹⁰ Saadet Çağatay, “*Türkçe’de ñ-ğ Sesine Dair*”, *TDAY Belleten* 1954, Ankara 1988, s. 15

⁵¹¹ Gerhard Doerfer, *agm.*, s. 190

⁵¹² Sultan Mahmut Kaşgarlı, *Modern Uygur Türkçesi Grameri*, Orkun Yay., İstanbul 1992, s. 35

lelek (MD) < “kuş tüyü, telek”

1.2.2.6.3. ç>ş

ç > ş değişmesi Nogay Türkçesinde, Arapça ve Farsça kelimeler de dahil olmak üzere bütün ç'ler “ş” olduğu için örneği çok olan bir ses değişmesidir.⁵¹⁴ Kelimenin her yerinde de görülebilir.⁵¹⁵ Kırımçak Türkçesinde pek rastlanmaz.

şorba (A7-201) < şorbâ Far. “çorba”, örneğinde Türkiye Türkçesine göre bir ç>ş değişmesi mevcuttur.

Kırım Tatar Türkçesinde t'nin, önünde her yerde ç > ş olur. aştı “açtı”.⁵¹⁶

1.2.2.6.4. k>h

k > h değişikliği sözcük içinde, sözcük ve hece sonunda görülen bir değişikliktir. Eski Anadolu Türkçesinde geniş ölçüde karşımıza çıkar. ayak > ayah, çıkan > çıhan gibi. Kelime başındaki bazı k-'lerin Batı Türkçesinde h- olduklarını görüyoruz. Bunlar-dan bazıları Batı Türkçesinin başında h-'li olarak karşımıza çıkmakta, (han gibi) bazıları da k-'lı şekilleriyle görülmektedir. (kanı, kangı, katın gibi) Bunlardan bazılarında k > h sesleri karışık bir şekilde bazen k-'lı, bazen h-'li olarak kullanılmıştır. katın ~ hatun, kalı ~ halı, kansı ~ hansı gibi sözcük başındaki bu değişiklik anlaşılan Batı Türkçesinin bu ilk devresinden sonra tamamlanmıştır.⁵¹⁷

Türkçe kelimelerde ön seste h- ünsüzü yoktur. Ön sesteki k-'ler kendini muhafaza ederken (kanı, kanda, kangı) Arapça ve Farsça kelimelerde ön ses h- bulunur. Halk, hoş, hayal. Türkçe kelimelerde iç ve son ses durumunda k > h değişmesi Eski Anadolu Türkçesinde de çok sık görülür.yohsa⁵¹⁸

Anadolu sahasında -k-'li şekiller umumileşirken Azerî sahasında -h-'li şekiller yaygınlaşır. Ahşam, yohsul, yok, bah, yahşı⁵¹⁹

Kırımçak Türkçesinin bu günkü yazı dilimizden farklılaşan en önemli yönü, bünyesinde ñ damak ünsüzü ile bir gırtlak ünsüzü olan h ünsüzünü bulundurmasıdır. Bu A

⁵¹³ Mustafa Özkan, *age.*, s. 89

⁵¹⁴ N. A. Baskakov, *agm.*, s. 42

⁵¹⁵ Kaare Thomsen, “*Sarı Uygurların Dili ve Salarca*”, *TDAY Belleten 1985*, Ankara 1989, s. 193

⁵¹⁶ Gerhard Doerfer, *agm.*, s. 190

⁵¹⁷ Muharrem Ergin, *TDB*, s. 89-90

⁵¹⁸ Muharrem Ergin, *Dede Korkut Kitabı I (Giriş, Metin, Faksimile)*, TDK Yay: 169, Ankara 1994, s.

⁵¹⁹ Mustafa Özkan, *age.*, s. 107

metnine has bir özelliktir. B metninde rastlanmaz. Kelime başında bir örnek dışında rastlanmaz. *xalera* (B4-135) “kolera”

Kelime sonunda veya ilk hecede sıkça rastlanır.

mışx (KS) “kedi, pisik”, *açix* (A4-249) “açık”, *arxa* (A6-101) “sırt”, *ax* (A7-309, MD) “ak”, *ax-* (A7-177) “ak-”, *axçı* (A7-309, A1-223, KS) “akçe”, *axren* (A3-176) “ak-ran”, *axşam* (A7-194) “akşam”, *ayax* (A7-51) “ayak”, *bax-* (A3-56, A3-222, A2-22) “bak-” *çıplax* (A7-312) “çıplak”, *çix-* (A6-134, A7-280) “çık-”, *çardax* (A6-102) < çâr + tâk Far. “çardak”, *dudax* (A2-73) “dudak”, *fax* (A6-107) “ufak”, *korx-* (A6-68) “kork-”, *mitlax* (A7-280) < mutlak Ar. “mutlak”, *malax* (A1-212) < melek Ar. “melek,” *maxpul* (A5-172, KS) < makbül Ar. “kabul”, *naxış* (A6-49) < nakş Ar. “nakış”, *oxı-* (A7-274, A6-39) “oku-”, *qırx* (A5-288) “kırk”, *qorx-* (A5-188) “kork-”, *sıxax* (A7-249) < isig ET. “sıcak”, *suvux* (A2-45) < soğık ET. “soğuk”, *saxla-* (A5-42) “sakla-”, *soqax* (A7-232) < zukak Ar. “sokak”, *tıx-* (A7-94) “tik-”, *tavux* (A7-313) < takığu ET. “tavuk”, *taxım* (A6-102) “takım”, *tayax* (A7-52) “dayak”, *tox* (A7-316) “tok”, *vaxıt* (A1-30, A7-194, KS) < vakt Ar. “vakit”, *yırax* (A4-297) “uzak”, *yıxıl-* (A4-294) “yıkıl-”, *yuxı* (A2-77) “uyku”, *yuxla-* (A5-47) “uyukla-”, *yastıx* (A2-168, KS) “yastık”, *yazıx* (A4-223) “yazık”, *yox* (A6-50) “yok”, *açix* (KS) “açık”, *arıx* (KS) “zayıf, kuru”, *axıl* (MD) “akıl”, *axşam* (KS) “akşam”, *ayax* (MD, KS) “ayak”, *bacanax* /*bacenax* (KS) “bacanak”, *balçix* (KS) “balçık”, *balıx* (KS) “balık”, *çanax* (KS) “çanak”, *çarpıx* (MD) “felç”, *mıyıx* (KS) “bıyık”, *parmax* (A4-243) “parmak”, *qorxılı* (MD) “korkulu”, *oyınçix* (KS), “oyuncak”, *pamux* (KS) < panbuk Far. “pamuk”, *parmax* (KS) “parmak”, *pıçax* (KS) “bıçak”, *pıtax* (KS) “budak”, *qaşix* (KS) “kaşık”, *qurqax* (KS) “kurak”, *soqax* (KS) < zukâk Ar. “sokak”, *şefax* (MD) < şefak Ar. “şafak”, *tırnax* (KS) “tırnak”, *toprax* (KS) “toprak”, *yax-* (B5-40) “yak-, sürmek”, *yoxsam* (KS) “yoksa, yalnız”, *oxlov* (CKK) “oklava”

Bu ses değişmesi şu eklerde de görülür:

1. çoğul şahıs iyelik ekinin -x olmasından dolayı; *oğradıx* (A6-193) “uğradık”

Gelecek zaman eki -cAk ekinin -cAx şeklinde gelmesinden dolayı; *uçacax* (A7-194) “uçacak”, *çixaracax* (A7-290) “çıkarakacak”

İsimden isim yapma eki -llk ekinin -llx olarak kullanımından dolayı; *mevdanlıx* (KS), “meydanlık”, *mezarlıx* (KS) “mezarlık”, *qışlıx* (A7-299) “kışlık”, *ovardalıx* (MD) “hovardalık”, *qarşılıx* (KS) “karşılık”, *qartlıx* (KS) “kartlık, ihtiyarlık”, *xastalıx* (KS), “hastalık”, *dostlıx* (A4-206) “dostluk”, *fenalıx* (A4-204) “fenalık”

Fiilden isim yapma eki -mAk’ın -mAx olarak kullanımından dolayı; *tanışmax* (KS) “danışmak”, *batmax* (KS) “batmak”, *baxmax* (KS) “bakmak”, *axmax* (KS) “akmak”,

axsatmax (MD) “aksatmak”, *axsırmax (MD)* “aksırmak”, *artmax (MD)* “artmak”, *açmax (KS)* “açmak”, *alışmax (KS)* “alışmak”, *almax (MD)* “almak”, *asmax (KS)*, “asmak”, *azmax (KS)* “azmak”, *qaçmax (A6-224)* “kaçmak”, *olmax (KS)* “olmak”, *dayanmax (KS)* “dayanmak”, *tutmax (KS)* “tutmak”, *yollamax (KS)* “yollamak”, *toxımax (KS)* “dokumak, örmek”

Kırım Tatar Türkçesinde k her durumda değişmeden kalmıştır, ünsüzlerin önünde bazen h olur. yaxşı “iyi”, yoxtur “yoktur”, toxta- “dur-, bekle-”, hatta x'nin k olduğu da görülür. keber “haber”, kalk “halk”.⁵²⁰

1.2.2.7. Nazallaşma

1.2.2.7.1. b>m

m- sesi Türkçede kelime başında genellikle bulunmaz. Eski Türkçede m ile başlayan bazı kelimeler mevcuttur. Fakat bunların başındaki m-’ler genellikle b-’den dönüşmüş m-’lerdi. Eski Anadolu Türkçesinde’de böyle m’ler vardı. Azeri ve Doğu Anadolu sahasında bu m’ler bugün de kullanılmaktadır.⁵²¹ Kaynağında b- olup olmadığı bilinmeyen bazı Türkçe kelimelerde de kelime başında görülebilir. İç ve son seste ise farklı bir durum sergilemez. Örnekleri: miyık < bıyık, men, muniñ, mañlay “alın”⁵²².

Eski Türkçedeki kelime başı m’ler Kırımçak Türkçesinde genellikle korun-muştur. *men (A6-86)* < *men ET.* “ben”, *mında (A7-205)* “burada”, *min- (A7-79, A7-196)* < *min- ET.* “bin-”, *mındır- (A1-54)*, *mında (A3-65)* “burada”, *maña (A6-181)*, *maa (A6-242, A6-230)* “bana”, *men (B3-33)*, *min- (B3-118)*, *miyi (B3-75)* < *miyi ET.* “beyin”, *miyix (KS)* “bıyık”

Alıntı bir kelimedede de örneği vardır: *mane (A1-222)* < *bahâne Far.* “bahane”

Kırım Tatar Türkçesinde de örnekleri vardır.munu “bunu”. Fakat biñ, beñze-, kelimeleri her yerde b-’yi muhafaza ederler.⁵²³

1.2.3. Ünsüz Düşmesi

Bazı ünsüzlerin kelimeyi daha rahat söyleme eğilimine bağlı olarak düşmesi hadisesidir.⁵²⁴ Yalın hâldeki ya da ekler ile genişletilmiş sözcüklerin iç seslerinde ve ünlüler

⁵²⁰ Gerhard Doerfer, *agm.*, s. 189

⁵²¹ Muharrem Ergin, *TDB*, s. 58

⁵²² Hasan Eren, “*Türk Dilinin Etymologigüe Sözlüğüne Katkılar*”, *TKA, Prof. Dr. Zeynep Korkmaz’a Armağan*, Yıl: 32/1-2, Ankara 1996, s. 154

⁵²³ Gerhard Doerfer, *agm.*, s. 189

arasında bulunan -y, -v, -ğ, -h ünsüzleri eriyip kaybolduklarında, bunların iki tarafında bulunan ve ayrı hecelere ait iken aradaki ünsüzün kaybolması ile yan yana gelmiş olan ünlüler, tek bir nefes baskısı altında birleşerek, ikiz ünlüleri oluştururlar. İkiz ünlünün oluşması için iki ünlünün de aynı hece içinde bulunması gerekir.⁵²⁵

1.2.3.1. Başta Ünsüz Düşmesi

1.2.3.1.1. h- düşmesi

h- düşmesi çok görülen bir ünsüz düşmesidir. Ünsüz harf, ön, iç ve son seste düşer. “h-” ünsüzü Türkçede aslı bir ünsüz olmadığı için yabancı kelimelerde de düşme temayülü gösterir.⁵²⁶

abi-ayat (A7-153, MD) < *ab-ı hayat* Ar. “ölümsüzlük suyu”, *acı* (A6-35) < *hâcc* Ar. “hacı”, *afta* (A7-192) < *hefte* Far. “hafta”, *al* (A3-205) < *hâl* Ar. “hal”, *alva* (A6-166) < *helvâ* Ar. “helva”, *amam* (A7-312) < *hammâm* Ar. “hamam”, *ancer* (A5-205) < *hancer* Far. “hançer”, *aq* (A1-75) < *hakk* Ar. “Hak, Allah”, *asil* (A1-206) < *hâsil* Ar. “hasıl”, *asret* (A4-114) < *hasret* Ar. “hasret”, *asretlik* (A4-87) “hasretlik”, *al-évval* (A3-246) “hâl-ahval”, *ava* (A7-317) < *hevâ* Ar. “hava”, *avalı* (A2-96) “havalı”, *Ava* (A7-255) “Hava, özel isim”, *ayvan* (A6-218) < *hayvân* Ar. “hayvan”, *az* (A3-92) < *hazz* Ar. “haz”, *azırle-* (A7-303) < *hâzır* Ar. “hazır-”, *azretli* (A3-120) < *hazret* Ar. “hazretli”, *évale ét-* (A5-231) < *havâle* Ar. “haval et-”, *éyran* (A3-223) < *hayrân* Ar. “hayran”, *iç* (A2-167, A3-63) < *hiç* Far. “hiç”, *ind* (A3-282) “Hint”, *industan* (A3-143) “Hindistan”, *oca* (A1-86, A1-87) < *h'âce* Far. “hoca”, *oqım* (A6-63) < *hukm* Ar. “hüküm”, *orı* (A2-155) < *hûrî* Ar. “huri”, *akitke* (MD) < *hakîkaten* Ar. “hakikaten”, *akkından gel-* (MD) < *hakk* Ar. “hakkından gel-”, *amile* (MD) < *hâmile* Ar. “hamile”, *aman-aman* (KS) < *hemân* Far. “hemen hemen,” *apus* (MD) < *habs* Ar. “hapishane”, *aveslık* (MD) < *heves* Ar. “heves”, *azırle-* (KS) “hazır-”, *azretli* (MD) < *hazret* Ar. “hazretli”, *elallaş-* (MD) < *halâl* Ar. “helalleş-”, *emillik* (MD) < *hâmile* Ar. “hamilelik”, *erif* (MD) < *harîf* Ar. “herif”, *érkes* (KS) < *herkes* Far. “herkes”, *eyran* (MD) < *hayrân* Ar. “hayran”, *ise* (B8-302) < *hisse* Ar. “hisse”, *okum* (KS) < *hukm* Ar.

⁵²⁴ Yervand V. Sevortyan, “Türk Dillerinde Kelime Başındaki Ünsüzlerin Düşmesi”, **Bilimsel Bildiriler 1972**, (27-29 Eylül 1972), TDK Yay: 413, Ankara 1975, s. 543-550

⁵²⁵ Ahmet B. Ercilasun, **Kars İli Ağzları (Ses Bilgisi)**, TDK Yay: 797, Ankara 1983, s. 61

⁵²⁶ Uygur Türkçesindeki Örnekleri İçin bk. Rıdvan Öztürk, **age**, s. 21 Kazak Türkçesindeki örnekler için bk. **Karşılaştırmalı Türk Lehçeleri Sözlüğü I**, KB Yay: 1371, Ankara 1991, s. 1048, Nogay Türkçesindeki örnekleri için bk. Nesrin Güllüdağ, **agt.**, s. 70

“hüküm”, opus (MD) < habs Ar. “hapis”, ukumet (KS) < hukûmet Ar. “hükümet”, ura (B2-266) < hurray İng. “hurra”, Alep (A1-22) “Halep”

Türkçe kelimelerde de örnekleri vardır.

alay (A1-190) “halay ” aydı (A6-183) “haydi”, angi (A5-216) “hangi”, angısı (A5-213), “hangisi”, avulda- (B6-65) “havla -”, aydı (B7-80, B3-65) “haydi”, ép (KS) “hep”, ovardalıx (MD) “hovardalık”, ökür ökür (B6-126) “hüngür hüngür”

h sesi Kırım Tatar Türkçesinde olmayan bir sestir. Yalnız x kullanılmaktadır. Bunun için özellikle Arapça ve Farsçadan geçen kelimelerde ister başta ister ortada olsun x sesi düşer.⁵²⁷ épsin “hepsini”, er birisi “her birisi”, esep “hesap”.⁵²⁸

1.2.3.1.2. k- düşmesi

arıq (B1-214) < karık hlk. “karık, su yolu”

1.2.3.1.3. v- düşmesi

“v- ” sesi aslında Türkçede kelime başında tabiat taklidi kelimeler dışında hiç yoktur. Türkiye Türkçesine göre bir v- düşmesi gibi görünse de aslında kelime Eski Türkçede ur-şeklindedir. Kırımçak Türkçesinde de kelimenin Eski Türkçedeki şekli korunmaktadır.

ur- (B7-111, A4-164, A5-205, A7-270, A6-103, B1-86) “vur-”

1.2.3.1.4. f- düşmesi

alcı (A1-144, MD) < fâ'l Ar. “falıcı”

1.2.3.2. İç Seste Ünsüz Düşmesi

1.2.3.2.1. - t- düşmesi

inacı (MD) < 'inâd Ar. “inatçı”

1.2.3.2.2. -n- düşmesi

boyında (A5-156) “boynunda”, boyından (A7-247) “boynunda” yukelîb gel- (A3-146) “yüklenip gel-”, asılda (B2-33) “aslında”, qarılğaç (B6-307) “kırlangıç”

1.2.3.2.3. -ñ- düşmesi

-ñ düşmesine en çok kişi zamirlerinde rastlanır. A metnine has bir özelliktir. Kişi zamirlerinin hâl ekleriyle çekimi sırasında yönelme hâli ekinin kelimeye eklenmesi sırasında

⁵²⁷ Mustafa Argunşah, *agm.*, s. 83

⁵²⁸ Gerhard Doerfer, *agm.*, s. 190

bu ses düşmesine rastlanır. Kurallı değildir. *maa* (A6-230, A6-242), “*bana*”, *saa* (A6-148, A6-149, A6-162, A6-262) “*sana*”

ñ sesinin korunduğu durumlar da vardır.

maña (A2-224, A7-209, B2-138, B2-34)

saña (A4-30, B3-132, B4-284, B4-52, A1-35, A2-18)

3. çokluk şahıs kişi zamiri A metninde daima “olar” şeklindedir. B metninde ise “onlar” olarak kullanılır. Ancak A metninde kurallı olarak ilgi ve bulunma hâli eki aldıklarında -ñ sesi düşerek çekime girer. *olarıñ* (A5-171, A6-206), *olarıñı* (A6-53, A7-268, B1-10, B2-260), *olarda* (A4-135, B4-75, B4-76, B4-77, B8-231),

İşaret zamirinin çokluk şekli A metninde yalın hâlde daima bular ve şular şeklinde kullanılır. *bular* (A6-260, A1-153), *bulardan* (A7-297), *bularını* (A1-122), *şulere* (A1-184), *şularını* (A1-138)

Ancak, *buñlar* (A1-161), *buñları* (A3-284), *buñlarını* (A1-153) şeklinde ñ sesinin korunduğu örnekler de vardır.

1.2.3.2.4. -f- düşmesi

ökeci (B5-136) “*öfkeci*”, *okelen-* (MD) “*öfkelen-*”, *ökelen-* (B5-45) “*öfkelen-*”

1.2.3.2.5. -h- düşmesi

Türkçe’ de ikiz ünlüler -ğ, -h, -v ve -y ünsüzlerinin kelime içinde ve iki ünlü arasında erimeleri sonucunda oluşurlar.⁵²⁹

baalı (MD) < *behâ* Far. “*pahalı*”, *baar* (KS, A6-283) < *bahâr* Far. “*bahar*”, *paa* (A4-253) < *behâ* Far. “*paha*”, *séér* (A2-6) < *seher* Ar. “*seher*”, *zeér* (A5-165, KS) < *zehr* Far. “*zehir*”, *şeér* (A7-232, A1-31) < *şehr* Far. “*şehir*”, *cever* (A4-259, MD) < *cevher* Ar. “*cevher*”, *maabet* (A1-125) < *mahabbet* Ar. “*muhabbet*”, *raat* (A1-236, KS, A5-187, A1-156) < *râhat* Ar. “*rahat*”, *méşer* (A5-9) < *mahşer* Ar. “*mahşer*” *meramet* (A7-306, KS) < *merhamet* Ar. “*merhamet*”, *qaveci* (A3-84) < *kahve* Ar. “*kahveci*”, *qavaltı* (A3-86) “*kahvaltı*”, *rametli* (A3-129, KS) < *rahmet* Ar. “*rahmetli*”, *ramet* (KS, A7-305) “*rahmet*”, *zamet* (A7-183, KS) < *zahmet* Ar. “*zahmet*”, *qave* (B6-189) < *kahve* Ar. “*kahve*”, *raatlan-* (KS) < *râhat* Ar. “*rahatlan-*”, *éval* (A3-89, MD) < *ahvâl* Ar. “*ahvâl*”, *ceiz* (CKK) < *cihâz* Ar. “*çeyiz*”

daa (A3-82, A5-274, KS) “*daha*”

Kırım Tatar Türkçesinde de rastlanır: *şeer* “*şehir*”.⁵³⁰

⁵²⁹ Hamdi Hasan, *agm.*, s. 287

⁵³⁰ Gerhard Doerfer, *agm.*, s. 190

1.2.3.2.6. -b- düşmesi

tomalaq (B7-338) “*tombalak*” *daul* (KS) < *tabl* Ar. “*davul*”, *pamux* (KS) < *panbuk* Far. “*pamuk*”

1.2.3.2.7. -l- düşmesi

bekım (A6-126) < *bel* Ar. + *ki* Far. “*belki*”, *déstanar* (A5-175), “*destanlar*”, *tuzet-* (A2-137) “*düzelt-*”

1.2.3.2.8. -y- düşmesi

Türkiye Türkçesi ağızlarının birçok bölgesinde yirmi, yıldız, yılan gibi kelime-lerin ön seslerindeki y- ünsüzünün düştüğü bilinmektedir.⁵³¹ Ancak kelime içinde düşmesine de rastlanır.

bole (A7-284) “*böyle*”, *évalla* (A1-202) < *iyvallâh* Ar. “*eyvallah*”, *émız-* (A6-57) “*emzir-*”, *ole* (A7-292, A7-287, KS) “*öyle*”, *kef* (A1-120) < *keyf* Ar. “*keyif*”, *vilaét* (A3-252) < *vilâyet* Ar. “*vilayet*”, *şıkaét* (A5-2) < *şikâyet* Ar. “*şikayet*”, *Savetler* (A7-301, B3-105), “*Sovyetler*”, *bet-ulla* (MD) “*beytullah*”, *sole-* (KS) “*söyle-*”, *eppice* (MD) “*epeyce*”, *déinçe* (A5-87) “*diyince*”

Bu alıntı kelimedede aslı şekil korunmuştur: *penır* (CKK) < *penîr* Far. “*peynir*”

1.2.3.2.9. -r- düşmesi

Türkçede “-r”, söylenişinde güçlük çekilen akıcı ve titrek bir ünsüz olduğu için -r ile biten fiillere geniş zaman eki geldiğinde göçüşme, ünsüz ikizleşmesi, ünsüz düşmesi, ünlü düşmesi, hece yutulması gibi ses olayları görülmektedir.⁵³²

keçektén (A6-54) “*gerçekten*”, *pegember* (A1-214, A1-219) < *peygâber* Far.” “*peygamber*”, *qutul-* (A3-82, B7-333) “*kurtul-*”, *sole-* (A6-236, A6-225), “*söyle-*”, *mağurlan-* (MD) < *mağrûr* Ar. “*mağrurlan-*” *qutar-* (B5-293) “*kurtar-*”, *qutul-* “*kurtul-*”

1.2.3.2.10. -k- düşmesi

-çlq küçültme eki eki -k ünsüzüyle biten bir kelimeye eklenirse asıl kelimenin son ünsüzü kurallı olarak düşer.

⁵³¹ Leyla Karahan, *Anadolu Ağızlarının Sınıflandırılması*, TDK Yay: 630, Ankara 1996, s. 31-32

⁵³² Mehmet Kara, “*Türkmencede Yaygın Olan Bir Hece Yutulması Olayı*”, 3. Uluslar Arası Türk Dil Kurultayı 1996, TDK Yay: 678, Ankara 1999, s. 590

ayaçığıq (B7-338) “*ayak*”, *balıçığıq* (B8-129, B2-228) “*balık*”, *bayraçığıq* (B8-108) “*bayrak*”, *şişiçik* (B7-89) “*şişkinlik, tümör, şiş*”, *teşiçik* (B4-299) “*delik*”, *yureçik* (A2-189, A3-33) “*yürek*”

1.2.3.2.11. -g- düşmesi

Kaşgarlı'nın kelimenin ortasındaki “-g” sesinin düşürülmesi hadisesinin Kıpçak Türkçesinde 11.yy'dan itibaren görüldüğünü ve kelimenin ortasındaki “g” sesini atmakta Oğuzlar ile Kıpçakların birbirine uyduğunu söyler.⁵³³

t'üme (MD) “*düğme*”, *tume* (KS) “*düğme*”, *tümele-* (KS) “*düğmele-*”, *ulaq* (B8-321) “*oğlak*”, *kaat* (B2-79, A7-274) < *kağız* Far. “*kağıt*”, *olan* (A1-11) < *oğlan* ET. “*oğlan*”

1.2.3.3. Sonda Ünsüz Düşmesi

1.2.3.3.1. -h düşmesi

alla (A2-224) “*allah*”, *évalla ét-* (A1-202) < *iyvallâh* Ar. “*kabul et-*”, *inşalla* (A3-278) < *inşâ'Allah* Ar. “*inşallah*”, *padışa* (A6-54, A6-45, A6-52, MD) < *pâdşâh* Far. “*padişah*”⁵³⁴, *qadé* (A5-164) < *kadeh* Ar. “*kadeh*”, *saba* (A5-193, A7-183, KS) < *sabâh* Ar. “*sabah*”⁵³⁵, *tézga* (A7-230) < *dest-gâh* Far. “*tezgah*”, *maşalla* (KS) < *mâşâ-'aAllah* Ar. “*maşallah*”, *sat* (MD) < *sath* Ar. “*satih*”

1.2.3.3.2. -k düşmesi

aş olsun (A7-214) “*aşk olsun*”

1.2.3.3.3. -n düşmesi

Türkiye Türkçesine göre miyimizni (B3-75) < miyi ET. “*beynimizi*” kelimesinde n düşmesi gibi görülse de kelimenin Eski Türkedeki şekli korunmuştur.

1.2.3.3.4. -t düşmesi

aftéz (A5-18) < *âbdest* Far. “*abdest*”

1.2.3.3.5. -ğ düşmesi

qattı (B2-219) < *katığ* ET. “*katı*”, *qurı* (B8-281) < *kuruğ* ET. “*kuru*”

Kırım Tatar Türkçesinde en çok -h düşmesine rastlanmaktadır. Bunun dışında,

⁵³³ Besim Atalay, *Divanü Lûgat-it- Türk Tercümesi I*, TDK Yay: 521, Ankara 1992, s. 33

⁵³⁴ x sesinin korunduğu örneklerde vardır. *padışax* (A6-43, A6-50, B8-85)

⁵³⁵ x sesinin korunduğu örneklerde vardır. *sabax* (B7-228)

l, n, t, g, ñ düşmesi de rastlanan olaylardır. Örnekler: oca / hoca, ke-/ kel-; serbes / serbest, buday/ buğday.⁵³⁶

1.2.4. Ünsüz Türemesi

Ünsüz türemesi, kelimenin aslında olmayan bir ünsüzün türemesi hadisesidir. Bu fonetik hadise, ön, iç ve son seste meydana gelir.⁵³⁷ Ünlü uzunluklarının, ünsüz düşme-leri veya hece birleşmeleri dolayısıyla ortaya çıktıkları bilinen bir durumdur. Türkçede uzun ünlülerin kısalmasının etkisini telafi için bir ünsüzün türediğine veya ünsüz ikizleşmesine rastlanmaktadır.⁵³⁸

1.2.4.1. Başta Ünsüz Türemesi

1.2.4.1.1. y- türemesi

Çoğunlukla Türkçe kelimelerde, kelime başında rastlanır.

yipek (A4-245) "ipek", yuzum (A7-103) "üzüm", yüzüm (B3-100, B3-100) "üzüm"

Türkiye Türkçesine göre bir türeme gibi görünse de bu kelimelerin Eski Türkçedeki aslî şekilleri korunmuştur. *yıp (A5-276) < yip ET. "ip", yığla- (A4-177) < yığla-, ıgla- ET. "ağla-"*

Alıntı bir kelimedede de rastlanır: yasır (A3-173) < esîr Ar. "esir"

Kırım Tatar Türkçesinde de görülen bir ses olayıdır. *yektim "ektim", yüzüm "üzüm", yimam "imam"*⁵³⁹

1.2.4.2. İç Seste Ünsüz Türemesi

1.2.4.2.1. -l- türemesi

berlí (A3-95, A7-229) "beri", berli (B1-69) "beri"

1.2.4.2.2. -v- türemesi

Genellikle alıntı kelimelerde görülür.

avtobus (A7-197) < autobus Fr. "otobüs", duva (A1-56) < du'â Ar. "dua", avtomobil (B2-259) < automobile Fr. "otomobil", ruvşan (MD) < rûşen Far. "sevinç, aydınlık"

⁵³⁶ Mehmet Emin Agar, *age.*, s. 12

⁵³⁷ Janos Eckmann, "Türkçe'de D,T,N Seslerinin Türemesi," *TDAY Belleten* 1955, Ankara 1988, s. 11-22

⁵³⁸ Talat Tekin, *Ana Türkçede Aslî Uzun Ünlüler*, HÜ Yay., Ankara 1975, s. 232; Levent Doğan, "Türkmen Türkçesinde Uzun Ünlüler İle İlgili Hususlar", *Türk Dünyası Dil ve Edebiyat Dergisi*, S. 1, Bahar 1996, s. 232-238

⁵³⁹ Gerhard Doerfer, *agm.*, s. 190

Türkçe bir kelime de örneği vardır: *ayuv* (B5-150) “ayl”

1.2.4.2.3. –y- türemesi

-y- sesi yarı ünlü akıcı bir sestir. Yarı ünlü bir ünsüz olması sebebiyle kelime başında ve kelime ortasında kolaylıkla türeyen bir sestir.⁵⁴⁰

dayım (A3-66, A6-11) < *dâ'imâ* Ar. “*daima*”, *nayıp* (A5-240) < *nâ'ib* Ar. “*vekil*”, *şayır* (A5-174) < *şâ'ir* Ar. “*şair*”, *şıyır* (B6-178) < *şi'r* Ar. “*şiir*”, *tabiyat* (B5-193) “*tabi'at*” Ar. “*tabiat*”, *dayım* (A3-66) < *dâ'imâ* Ar. “*daima*”, *éfendiyım* (A3-127) “*efendim*”

1.2.4.2.4. -g- türemesi

Türkiye Türkçesine göre ses türemesi gibi görünse de, kelimenin Eski Türkçe-deki şekilleri korunmuştur.

yıgırımbeşté (A7-163), *yıgırımı* (A4-147) < *yıgrmi ygrmi* ET “*yirmi*”, *yigirmi* (B3-286), *qurğaq* (B4-36) < *kurkag* ET. “*kurak*”

1.2.4.2.5. -t- türemesi

Kelime ortasında t türemesi bilhassa -r ve -k nadiren de başka sesler arasında türer.⁵⁴¹

sipirtki (B4-267) “*süpürge*”, *sıprt-* (A3-72) “*süpür-*”, *frantsuzça* (A6-190) “*Fransız-ca*”

1.2.4.2.6. -b- türemesi

Zeynep Korkmaz, “boğumlanma hareketleri sırasındaki senkronizmin bozul-masına” bağlanan iç ve son seslerde görülen “-d, -t, -n, -m, -b, -p” türemesinin, Nevşe-hir ağızlarında peynir > pendir, menşur, mencilis, inzahat kelimlerinde tek tük -d, -t, -n türemesi şeklinde görüldüğünü,” bu n’lerin anorganik bir türeme olmayıp, herhangi bir morfolojik şekle benzetme yoluyla getirildiğini; ya da herhangi bir ekin kalıntısı oldu-ğunu” belirtmektedir.⁵⁴² Kelime ortasında dudak ünsüzleri olan “-b, -p, -m” kolaylıkla türeyen seslerdendir. pamuk > pambığ > panbuk Far.⁵⁴³, *dombuz* (A7-317) < *toñuz* ET.

1.2.4.2.7. -p- türemesi

suprekle- (MD) < *sür-* ET. “*sürükle-*”

⁵⁴⁰ Jean Deny, *age.*, s. 66

⁵⁴¹ Ahat Üstüner, *Türkçede Pekiştirme*, FÜ Bas., Elazığ 2003, s. 69

⁵⁴² Zeynep Korkmaz, *age.*, s. 102

⁵⁴³ Janos Eckmann, “*Kelime Ortasında Anorganik b,p,m'nin Türemesi*”, *Türkiyat Mecmuası*, C. 10, 1953, s. 313-320, Hasan Eren, “*Türkçede mm > mb Dissimilationu*”, *TDAY Belleten 1959*, Ankara 1988, s. 95-103

1.2.4.2.8. -n- türemesi

n ve t ünsüz türemelerinin tarihi ve yaşayan Türk şivelerinde çok sayıda örneği vardır.⁵⁴⁴
aynıx (MD) “ayık”, yengı (A6-53) < yañı ET. “yeni”, yengıl (A4-251) “yenili”

1.2.4.2.9. -f- türemesi

aftomobil (B1-105) < automobile Fr. “otomobil”

1.2.4.3. Sonda Ünsüz Türemesi

1.2.4.3.1. -m türemesi

bekım (A6-126, MD) < bel Ar.+ ki Far. “belki”, belkim (KS) “belki”, belkım (A2-223, B3-143) “belki”, barım (A2-222) “bari”, çunkum (A3-225) < çünkü Far. “çünkü”, yoxsam (A1-173, A6-49, KS) “yoksa”, barım (B8-185) “bari”, sankım (A4-229) “sanki”

1.2.4.3.2. -t türemesi

alefbet (B1-275) < elif-bâ Ar. “alfabe”, kontsert (A7-199) < concert Fr. “konser”

1.2.4.3.3. -y türemesi

edebiy (B7-250) < edebî Ar. “edebî” babay (B6-219) < baba ET. “baba”, beliy (A6-57) “belli”, qaviy (B5-156) < kavî Ar. “kavi, güçlü”, rusfay (MD) < rusvâ Ar. “rüsva”, vasiy (A3-110) < vasî Ar. “vasi”, muzey (A7-281) < musée Fr. “müze”

1.2.4.3.4. -v türemesi

yuv - (B2-73, A3-73) < yu- ET., “yık-a-”

1.2.4.3.5. -r türemesi

kimer (B7-43) “kimi”

Kırım Tatar Türkçesinde en çok y ve n ünsüz türemesi ortaya çıkmaktadır. Ayrıca bazı kelimelerin sonunda -n türediği de görülmektedir: daday “abla”, amman “ama”.⁵⁴⁵

1.2.5. Palatal İ Sesi

Türkçede iki çeşit l mevcuttur. Bunlardan biri ince ünlülü kelimelerde kullanılan ince l, diğeri kalın ünlülü kelimelerde kullanılan kalın l’ dir. Bu iki l arasında çok fazla bir fark

⁵⁴⁴ Janos Eckmann, “Türkçe’de D,T ve N Seslerinin Türemesi”, TDAY Belleten 1955, Ankara 1988, s. 11-22

⁵⁴⁵ Mehmet Emin Agar, age., s. 12

yoktur. Bu durum Türkçede karışıklılığa yol açmaz. Yalnız yabancı kelimelerde kalın ünlünün yanında ince l bulunabilir.⁵⁴⁶

A metnine has bir özelliştir. B metninde l sesinin imlasında böyle bir ayırım yapılmamıştır.

acél (A3-38) < *ecel* Ar. “*ecel*”, *azélí* (A2-161) < *ezelí* Ar. “*ezelí*” *belki* (A2-136), < *bel* Far.+ *ki* Far. “*belki*”, *belkım* (A4-9), *belâ* (A1-191, A6-193) < *belâ* Ar. “*bela*”, *bulbuł.* (A2-10) < *bulbul* Far. “*bülbül*”, *éłbet* (A1-18) < *elbet* Ar. “*elbet*”, *ével* (A7-192) < *evvel* Ar. “*evvel*”, *gulıstan* (A4-268) < *gulıstân* Far. “*gülıstan*”, *kuł* (A3-295) < *gul* Far. “*göl*”, *lâkin* (A4-157) < *lâkin* Ar. “*lakın*”, *mełul* (A4-99) < *melül* Ar. “*melül, üzgün*”, *muşkuł* (A3-205) < *muşkuł* Ar. “*müşkül*”, *sıla* (A5-206) < *silâ* Ar. “*sıla*”, *dılber* (KS) < *dilber* Far. “*güzel*”, *filcan* (KS) < *fıncan* Ar. “*fıncan*”, *koylı* (KS) < *küy* Far. “*köylü*”

Türkçe kelimeler de de görülür.

bellı (A2-153) “*belli*”, *buł-* (A5-210) “*bil-*”, *çol* (A7-221) “*çöl*”, *délı* (A4-104), “*deli*”, *délihanlı* (A1-150) “*delikanlı*”, *élma* (A7-56) “*elma*”, *gelın* (A5-209) “*gelin*”, *gızlı* (A7-64) “*gizli*”, *goñıl* (A3-26) “*gönül*”, *sil-* (A3-72) “*sil-*”, *yel* (A7-72) “*yel*”, *yeşıl* (A2-96) “*yeşil*”, *délı* (KS) “*deli*”, *ol-* (KS) “*ol-*”

1.2.6. Nazal ñ Sesi

Türkiye Türkçesi yazı dilinde kullanılmayan, ancak ağızlarda canlılığını koruyan ñ sesi, Kırımçak Türkçesinde yazı dilinde kendini göstermektedir.

añlat- (A2-21, B4-284), *beñ* (A7-134) “*yanak beni*”, *diñle-* (A6-173), *goñıl* (A2-18), *soñra* (A1-128), *şeñ* (A4-265), *yalıñız* (A3-198), *yañlış* (A1-170), *analarıñız* (B2-116), *anasıñıñ* (B8-327), *añla-* (B6-219), *beñzet-* (B7-99), *iñle-* (MD), *yañıl-* (B4-179, KS) *duñya* (A6-90) < *dunyâ* Ar. “*dünya*”

Kırım Tatar Türkçesinde ñ sesi muhafaza edilmiştir. *deñiz*, *öñ*.⁵⁴⁷

1.2.7. Ünsüz İkizleşmesi

Ünlü veya ünsüz herhangi bir sesin düşmesi, ünlü birleşmesi hece düşmesi, uzun ünlünün kısalması gibi bütün ses olayları ikizleşmeye yol açabilmektedir.⁵⁴⁸ Evliya Çelebi Seyahatnâmesi’nde yer alan güldüredek~güldürredek, küççük, kıbbar gibi keli-melerdeki ünsüz ikizleşmeleri hakkında Musa Duman; “Konuşma sırasındaki psikolojik durum da ikizleşmeye sebep olur. Anlatımda vurgu ve ifadenin kuvvetlendirilmek isten-mesi sırasında

⁵⁴⁶ Muharrem Ergin, **TDB**, s. 44

⁵⁴⁷ Gerhard Doerfer, **agm.**, s. 190

⁵⁴⁸ Ahat Üstüner, **age.**, s. 65

oluştugu için geçici olmaktadır. Bu ikizleşmeler halk için konuşma üslu-buyyla yazılmış eserlerde yazıya geçirilmiş, ancak umumîleşerek dile yerleşmiş değildir” açıklamasını yapmaktadır.⁵⁴⁹ İkizleşme olayını oluşumu bakımından bazı ünsüzlerin bo-ğumlanma niteliklerine bağlamak mümkün ise de bu olay esas itibariyle vurgunun etki-sine ve buna dayanarak, boğumlanma hareketlerinin yeğînliğine bağlanır.⁵⁵⁰

Başka bir deyişle ikizleşme (ünsüz uzaması) bir nevi karşılama uzamasıdır. Kaybolan ünlü uzunluğunun yerini ünsüz uzaması alır.⁵⁵¹ Ünsüz ikizleşmesi sadece Türkiye Türkçesine veya Türkiye Türkçesi ağızlarına has bir ses olayı değildir. Bu ses olayı bütün tarihi Türk yazı dillerinde ve çağdaş Türk lehçelerinde gözlenebilmekte-dir.⁵⁵²

“Kelimedede aslî ya da ikincil uzun bir ünlünün tesiri ile müteakip hecenin başındaki ünsüz ikizleşir. İkizleşme ile ilk hece kapalı hâle gelir ve uzun ünlü kısılır. Kaybolan ünlü uzunluğunun yerini ünsüz uzaması alır.” Ünsüz ikizleşmelerinin aslî uzun ünlülerin tespitinde de kullanılabileceği belirtilir. Ayrıca A. von. Gabain’in *Philologiae Turcicae Fundamenta*’daki *Das Alttürkische* adlı çalışmasında Brahmi metinlerinde sık sık rastlanan ikizleşme örnekleri dolayısıyla bir izah teşebbüsünde bulunduğunu belirtir. Gabain’ e göre bu ses olayını “ilk hece sonunda -r, -t, -s, -ş, ve -n seslerinde ve kelime içinde daha ileride -r, -t seslerinde vuku bulan bu ikizleşmenin keskin bir şekilde sona eren bir heceden sonra gelen ünsüzlerin uzatılmasının yazıya aksetmesinden ibarettir.⁵⁵³

Kırımçak Türkçesinde ikizleşen sesler, -m,-k,-p,-y,-s,-l,-t gibi seslerdir. Bu seslerden, Kırımçak Türkçesinde -l sesi ikizleşmeye en çok sebep olan sestir.

kommıl- (A6-112) “gömül-”

eppiye (B5-257, MD), *eppice* (MD) “epeyce”

eyyileşdir- (B7-30) “iyileştir-”

Türkiye Türkçesine göre bir ses değişmesi varken, aslında aşağıdaki alıntı kelimelerin aslî şekilleri korunmuştur. *çille* (B1-52) < *çille* Far. “çile” , *hakimiyyet* (B2-241) < *hâkimiyyet* Ar. “hâkimiyyet”, *kerre* (B2-77) < *kerre* Ar. “kere”, *kollektif* (B3-130) < Fr. *collectif* “kolektif” , *trolleybus* (A7-197) < *trolleybus* İng. “trolleybüs”

⁵⁴⁹ Musa Duman, **Evlîya Çelebi Seyahatnamesine Göre 17. yy.da Ses Değişmeleri**, TDK Yay: 616, Ankara 1995, s. 71-72

⁵⁵⁰ Zeynep Korkmaz, **age.**, s. 102

⁵⁵¹ Talat Tekin, **age.**, s. 215-216

⁵⁵² Ahat Üstüner, **age.**, s. 54

⁵⁵³ Gyula Nemeth, **Vidin Türkleri**, çev. Abdurrahman Güzel, TDAV Yay., İstanbul 1996, s. 277

Karahanlı Türkçesinde -r,-s,-k bulunduran ünsüz ikizleşmelerini örnek olarak veren Necmettin Hacıeminoğlu, bunu “telâffuz, vurgu ve şive özelliğine” bağlar.⁵⁵⁴

Metnimizdeki diğer örnekler şunlardır:

massal (B5-212) < *mesel* Ar. ⁵⁵⁵ “*masal*”, *dollı* (A5-50) “*dolu*”, *tolli* (B1-74) “*dolu*” *bahallı* (B3-284) < *behâ* Far. “*pahalı, değerli*”, *yettir-* (MD, A4-221) “*yitir-*”

Her iki şekilde kullanım da mevcuttur. *yarabım* (A4-258), *yarabbim* (MD) < *yâ Rabbi* Ar. “*yarabbim*” *amma* (A1-13, B5-125) , *ama* (A7-277) < *ammâ* Ar. “*ama*”, *şukkur* (A5-250), *şukur* (A6-117) < *şukr* Ar. “*şükür*”

1.2.8. Ünsüz Tekleşmesi

Kırımçak Türkçesinde ünsüz tekleşmesi -t, -l, -n, -b, -k, -v, -s, -z, -r, -y, -m seslerinde görülür.⁵⁵⁶

batal (A3-109) < *battâl* Ar. “*işe yaramaz*”

milet (A6-290, KS) < *millet* Ar. “*millet*”

téméné (A3-121) < *temenna* Ar. “*temenna*”, *cenét* (A1-89) < *cennet* Ar. “*cennet*”

cuba (A6-5, A1-216) < *cubbe* Ar. “*cübbe*” *yarabım* (MD, A4-258) < *yâ Rabbi* Ar. “*yarabbim*”, *maabet* (MD) < *mahabbet* Ar. “*muhabbet*”

merekeb (A6-271, B1-266) < *murekkeb* Ar. “*mürekkep*”, *tükan* (B4-60) < *dukkân* Ar. “*dükkan*”, *tevekeli* (B2-257), < *teve'kkeli* Ar. “*tevekkeli*”

ével (A1-244) *evel* (B3-96) ⁵⁵⁷, *aval* (MD) “*evvel*,” < *evvel* Ar. “*evvel*”, *quvet* (A3-115) < *kuvvet* Ar. “*kuvvet*”

ise (B8-302) < *hisse* Ar. “*hisse*”

nezetli (B3-190), *lezet* (B4-165) < *lezzet* Ar. “*lezzet*”

ura (B2-266) “*hurra*”

mugayıt (B4-192) < *mukayyed* Ar. “*mukayyet*”

tomuz (MD) < *temmûz* Ar. “*temmuz*”

1.2.9. Yer Değiştirme

Bazı sözcüklerde, daha sonra gelecek bir ünsüzün boğumlanma noktasının daha önceye alınarak söylenmesi demek olan “yer değiştirmenin sebebi” ses çıkışlarındaki

⁵⁵⁴ Necmettin Hacıeminoğlu, **Karahanlı Türkçesi Grameri**, TDK Yay: 638, Ankara 1996, s. 10

⁵⁵⁵ Eski Anadolu Türkçesinde bilhassa -s- ünsüzü bulunan “ıssı, issi, assı, ıssı (sıcaklık, hareret), ussuñı” gibi kelimelerde ünsüz ikizleşmesi görülür. Faruk Kadri Timurtaş, **Eski Türkiye Türkçesi**, İstanbul 1981, s. 61

⁵⁵⁶ Anadolu ağızlarındaki örnekleri için bkz: Tüncer Gülensoy, **age.**, s. 67; Rıdvan Öztürk, **age.**, s. 21

⁵⁵⁷ Kırımçak Türkçesinde kelimenin ünsüz ikizleşmesine uğramamış şekli de vardır *evvel* (B5-74)

boğumlanma noktalarının, kolaydan zora doğru sıralanmasıdır. “Göçüşme” terimi ile de anılır.⁵⁵⁸ Bu ses olayının varlığı kelime içindeki komşu veya uzak seslerin yer değiştir-mesi olayıdır. Ünsüzlerin birbiri ile karşılaşmasından doğan telaffuz zorluklarını gider-me amacına dayanır. Genellikle iki ses arasında görülür.⁵⁵⁹

Sesler ağız açıklığındaki teşekkül derecesine göre sıralanır. Buna göre, tonlu sürekli ve akıcı olan “y, v, l, rğ” sesleri ilk sırada gelmektedir. Ardından geniz sesleri olan “n, m” üçüncü sırada sızıcı sesler olan “ş, f, z, s, h” gelir. En sonda ağız açıklığı en düşük olan, patlamalı “d, b, g, ç, c, p, t, k” sesleri dizilmişlerdir. Osman Nedim Tuna bu konuda bir sistem geliştirmiştir.⁵⁶⁰ Buna göre “-ğ, -h, -l, -r, -n, -m, -v, -y, -k, -z, -s, -ş, -f, -c, -d, -g, -b, -ç, -t, -p” dizilişindeki ünsüzler yer değiştirmesinde (göçüşme) bu sırayı takip etmektedir. Önder Çağırın ise sistemi daha da geliştirerek ünsüz dizisinin şaşmaz bir kural içinde şu sıra ile yer aldığını belirtmektedir. -y, -v, -l, -r, -ğ, -n, -m, -ş, -f, -z, -s, -h, -d, -b, -g, -ç, -c, -p, -t, -k. Türkiye Türkçesi ağızlarındaki ünsüz göçüşmeleri, burada tespit edilen bir ünsüz çiftinden öbür bir ünsüz çiftine geçiş kâideleri istikâmetinde ku-rulmaktadır. Bu kaideler gösterilen istikâmetlerin tersine işlemez. Meselâ -br- ünsüz çiftinden -rb-’ye geçiş vardır: kibrit > kirbit gibi. Tersî mümkün değildir.⁵⁶¹

1.2.9.1. Ünsüzle Ünsüz Arasında⁵⁶²

ml>lm	<i>golmek (A5-280), kolmek (A2-72), kölmek (B4-44)</i>
vy>yv	<i>kuyuv (A6-134, A5-169) “güvey”, küyuv (KS) < küdegü ET., “güvey”</i>
gr>rg	<i>orget- (A7-200) < ögrét-, örgét- ET. “öğret-”</i>
yr>ry	<i>baryam (MD) “bayram”, quryuq (B4-266) “kuyruk”</i>
vy>yv	<i>xayvar (B8-129) “havyar”</i>
şx>xş	<i>maxşur (A4-254) < meşhûr Ar. “meşhur”</i>
tq>qt	<i>sıqtı goñıl (A5-195) “sıtkı gönül”</i>
cr>rc	<i>tércibe (A3-93) < tecribe Ar. “tecrübe”</i>
rp>pr	<i>kıprık (MD) “kirpik”</i>

⁵⁵⁸ Ahmet Caferoğlu “Anadolu Ağızlarında Metathese Gelişmesi”, **TDAY Belleten 1955**, Ankara 1988, s. 1-7, Hasan Eren, “Türk Dillerinde Metathese”, **TDAY Belleten 1953**, Ankara 1988, s. 161-180

⁵⁵⁹ Talat Tekin, “Türk Dillerine Önses y- Türemesi,” **Türk Dilleri Araştırmaları IV**, Ankara 1994, s. 51-66

⁵⁶⁰ Osman Nedim Tuna, “Türkçenin sayıca Eş Heceli İkillemelerinde Sıralama Kuralları ve Tabii Bir Ünsüz Dizisi”, **TDAY Belleten 1982-1983**, Ankara 1986, s. 163-228

⁵⁶¹ Önder Çağırın, “Türkiye Türkçesi Ağızlarındaki Ünsüz Göçüşmelerinin Kuruluş Sistemi”, **3. Uluslar Arası Türk Dil Kurultayı 1996**, TDK Yay: 678, Ankara 1999, s. 265

⁵⁶² Hasan Eren, **agm.**, s. 165

lp>pl yaplaq (B7-339) “yalpık” “yayvan”

1.2.9.2. Ünsüzle Ünlü Arasında

ıl>lı *naslı* (A6-73, A5-91, A1-177) “nasıl”

ıs>sı *sımarla-* (A6-162) “ısmarla-”

zı>ız *yatız namazı* (A1-84) “yatsı namazı”

rü>ür *köpür* (B8-193) “köprü”

ul>lu *oğlu* (KS) “oğul”

sı>ıs *pekısmet* (KS) < *paksimadi Yun.* “peksimet”

lı>ıl *soğılçan* (MD) “solucan, şerit”

ıy>yı *yıne* (KS) “iğne”

uy>yu *yuqı* (B4-203) “uyku”

rı>ır *ağır-* (B5-199), *ağırısı* (B4-304) “ağrısı”

1.2.10. Ünsüz Benzeşmesi

Bir gramer birliğinde, bir kelimedede bazen yan yana gelen veya biraz aralıklı olarak bir arada bulunan iki sestem birinin diğerine tesir ederek onu kendisine benzettiği, böylece iki sesin birbirine benzeştiği görülür.⁵⁶³ Fizyolojik örgüden veya başka sebep-lerden doğma bir ağız gelişmesi olan iç sesteki ünsüzler benzeşmesi fonetik bir olay olduğu kadar, oldukça sıkı bir kural özelliği de taşımaktadır.⁵⁶⁴ Ünsüz benzeşmelerini ikizleşme olarak kabul eden görüş de vardır.⁵⁶⁵

Komşu ve komşu olmayan sesler arasında görülür.⁵⁶⁶ Ünsüz benzeşmesini tam benzeşme ve yakın benzeşme olmak üzere iki grupta incelemek mümkündür.

1.2.10.1. Tam Benzeşme

Oluşum noktaları bakımından benzer tarafları bulunan veya benzer hiç bir tarafları bulunmayan ünsüzlerin sonradan tamamen birbirine benzemesidir.

1.2.10.1.1. İlerleyici Benzeşme

Bir kelimedeki iki ünsüzden birinci ünsüzün ikinci ünsüzü kendisine benzetme-sidir.

⁵⁶³ Muharrem Ergin, **TDB**, s. 50

⁵⁶⁴ Ahmet Caferoğlu, “*Anadolu Ağızlarında İç Ses Ünsüz Benzeşmesi*”, **TDAY Belleten 1958**, Ankara 1988, s. 1-11

⁵⁶⁵ Efrasiyap Gemalmaz, **Erzurum İli Ağızları (İnceleme-Metinler- Sözlük ve Dizinler)**, C. 1, AÜ Yay: 487, Erzurum 1978, s. 215

⁵⁶⁶ Ahmet Caferoğlu, **agm.**, s. 5

mn>mm mimberı (A6-19) < minber Ar. "ninber"

çş>çç çarçaf (B4-201), çarçef (A4-239) < çâder-i şeb Far. "çarşaf"

1.2.10.1.2. Gerileyici Benzeşme

Bir kelime içinde yanyana bulunan iki ünsüzden ikincisinin birinciyi kendisine benzetmesidir.

nl>ll şelük (A3-88) "şenlik"

hv>vv évval (A3-246) < ahvâl Ar. "hatır sor-"

tl>ll lelek (MD) "kuş tüyü, telek"

1.2.10.2. Yarı benzeşme

Bir kelimedede yanyana veya aralıklı olarak bulunan seslerden birisinin diğerini teşekkül noktası bakımından kısmen kendisine benzetmesi olayıdır.

mb>nb tenbel (B2-28) < tenbel Far. "tembel" örneğinde Türkiye Türkçesine göre bir benzeşme mevcuttur. Yine aslı şekil korunmuştur.

md>nd şındén soñra (A2-288), éndé (A7-256), éndı (A2-79), endi (B4-4)

Yukarıdaki örnekte, dış ünsüzü -d, dudak ünsüzü olan -m'yi, kendisi gibi dış ünsüzü olan -n'ye benzetmiştir.

mk>ng singir- (B4-188) "sümkür-"

s- dış ünsüzü, m dudak ünsüzünü kendisi gibi dış ünsüzü olan -n'ye benzetmiştir.

Kırım Tatar Türkçesinde rastlanan benzeşme örnekleri şunlardır:

*nl>nn, ml>mn, zs>ss, md>mn, nd>nn, ñl>ñn*⁵⁶⁷

1.2.11. Hece Düşmesi

İki veya daha çok komşu hecenin kaynaşıp tek hece görünümü kazanmasıdır.⁵⁶⁸ Hece düşmesi, Genellikle benzer sesli hecelerden birinin telaffuzdan ötürü veya değişik sebeplerle düşüp yutulması olayıdır. Eski Türkçede de seyrek olarak görülür. ota-daçı > otaçı "hekim"⁵⁶⁹

daqa (A7-216, A7-193, B1-112) < dakika Ar. "dakika", daqalix (A6-179), mahle (B1-78)

male (MD, A7-133) < mahalle Ar. "mahalle", mazbax (MD) "mezbahane", cenem (MD)

"cehennem", cexnem (MD) < cehennem Ar. çımçıq yeş (B1-179) "cımcılık", çımle- (MD)

⁵⁶⁷ Gerhard Doerfer, *agm.*, s. 190

⁵⁶⁸ Anadolu ve Rumeli ağızlarındaki hece kaynaşması örnekleri için bk. Turgut Günay, *age.*, s. 99

⁵⁶⁹ Necmettin Hacıeminoğlu, *age.*, s. 10

“çimdikle-”, *nas* (KS, A6-165, A6-250, A6-157) “nasıl”⁵⁷⁰ *aşa* (B1-92) “aşağı”, *daqqa* (B3-275) “dakika”, *mane* (A1-222) < *bahâne* Far. “bahane”, *akitke* (MD) “gerçekten, hakikaten”, *mefe* (KS) < *menfa’at* Ar. “menfaat”, *onda* (A3-189, A3-80) “orada”, *tayaq* (A3-97) “dayanak”, *zar* (A2-6) < *zarar* Ar. “zarar”, *mında* (A7-205) “burada”

Hece düşmesi, Kırım Tatar Türkçesinde h ve ğ ünsüzlerini barındıran hecelerin düşmesiyle meydana gelir: *cennem* / *cehennem*⁵⁷¹.

1.2.12. Hece Kaynaşması

Bir kelimedeki yan yana bulunan iki veya daha çok hecedeki seslerin veya yan yana bulunan iki kelimedeki birincinin son sesi ile ikincinin ön sesinin birleşip kaynaşması ve dolayısıyla hece sayısının azalması olayıdır.⁵⁷²

Hece kaynaşmasının nedeni; -g, -ğ, -k, -h, -y, sert damak ünsüzleri ile, genizsel ñ, dişdudak -v ve dişeti dil ucu -r ünsüzlerinin eriyerek kaybolmaları sonucunda birbiri-ine komşu hecelerden birinin ortadan kaldırılmasıdır. -k, -g ünsüzleri iki sözcük arasında önce sızıcılışır, sonra da düşerek hece kaynaşmasına sebep olur.⁵⁷³ Özellikle ekleşme sırasında ve alıntı kelimelerde iki ünlü arasında bulunan -g, -ğ, -h, -l, -n, -v ünsüzlerinin erimesiyle iki veya daha fazla komşu hece tek hece haline gelir.⁵⁷⁴ Bu olay Eraslan’a göre birleşik kelimelerde kısalma olarak da gösterilir. *ne erse ne* > *nesne*, *kim erse* > *kimse*, *yok erse* > *yoksa* gibi.⁵⁷⁵ Kaynaşan hecelerin iki ünlü arasında kaybolan ünsüzleri (g, k, l, n, r, v, h, y) düşme veya ünlüleşme özelliği taşıyanlardır.⁵⁷⁶

napacasız (A7-256) < *ne + yapacaksınız*, *naparım* (A6-224) < *ne+ yaparım*, *napayix* (A6-141) < *ne+ yapayix*, *naptım* (A6-206) < *ne+ yaptım*, *akit* (A6-59) < *alıp+ gitmek*, *alkıt-* (A7-245) < *alıp+ gitmek*, *qayna* (MD) < *kayın+ ana* “*kaynana*”, *alkitib* (B4-24, B6-188, MD) < *alıp kit-* “*götür-, taşı-*”, *aşkert-* (MD) < *aşikâr et-* “*ortaya çıkart-*”

Gelecek zaman ekinden kaynaklanan hece kaynaşması örnekleri şunlardır:

témizlecem (A6-166) < *temizleyeceğim*, *solecem* (A6-225) < *söyleyeceğim*, *étamacam* (A6-184) < *etemeyeceğim*, *deceksin* (B2-98) < *diyeceksin*

⁵⁷⁰ hece düşmesi olmayan şekli de vardır. *nasıl* (B1-75)

⁵⁷¹ Mehmet Emin Agar, *age.*, s. 12

⁵⁷² Zeynep Korkmaz, **Gramer Terimleri Sözlüğü**, TDK Yay: 575, Ankara 1992, s. 79

⁵⁷³ Fatma Sibel Bayraktar, **Kayseri Merkez Ağzı**, TÜ Sos. Bil. Ens. Doktora Tezi, Edirne 2000, s. 208

⁵⁷⁴ Mehmet Aydın, *age.*, s. 36

⁵⁷⁵ Kemal Eraslan, *agm.*, s. 41

⁵⁷⁶ Tuncer Gülensoy, **Rumeli Ağzlarının Ses Bilgisi Üzerine Bir Deneme (İnceleme- Bibliyografya- Metinler)**, EÜ Yay., Kayseri 1993, s. 41

Kırım Tatar Türkçesinde de çok görülen bir ses olayıdır. Al- yardımcı fiil ve zarf-fiil eki yan yana gelince, hece kaynaşması meydana gelir. Kele al- > kelal-⁵⁷⁷

İKİNCİ BÖLÜM

ŞEKİL BİLGİSİ

Şekil bilgisi, bir dilin kök kelimelerini, eklerini, köklerle eklerin birleşme yollarını, eklerin anlam ve görevlerini, türetme ve çekim özelliklerini, şekille ilgili diğer konuları inceleyen gramer dalıdır.⁵⁷⁸

Kelimelerin oluşumu, kelimelerin cümle içerisindeki fonksiyonları şekil bilgisi adı altında ele alınır. Kelimeler kök ve köklere getirilen eklerden oluşurlar. Türkçede isim ve fiil kökleri olmak üzere iki kök vardır. Fiil kökü hareket fonksiyonu gösterir, isim kökü ise hareket göstermez.

Kırımçak Türkçesinde, tek heceli olan kökler yapı bakımından, şöyle bir şekil arz eder:

1. Ünlü, yani yalnız bir tek ünlüden ibaret olan kelimeler

a (A2-165 , A6-165), o (A1-29)

2. Ünlü+ünsüz, kapalı heceden ibaret olan kelimeler

aç (A7-316), ax (A4-110), al (A2-73), ay (A7-91)

3. Ünsüz+ünlü, açık heceden ibaret olan kelimeler

de- (A1-24)

4. Ünsüz+ünlü+ünsüz, kapalı heceden ibaret olan kelimeler

qız (A7-77), cıy -(A5-187), cuş- (A7-176), vay (A4-294)

2. ve 4. şekiller aslı kök olabileceği gibi, bunların herhangi bir basit kökün genişlemiş veya daha geniş bir kökün daralmış şeklini temsil etmesi de mümkündür. Mesela: ög “düşünce” < ö-g (ö- “düşün-” ve bundan -g ile isim yapılmıştır), iz < i-z (i- “takip et-” ve bundan z ile isim), söz “söz”< sö-z (sö-“söyle-” ve bundan z ile isim), bağ “bağ” < ba-ğ (ba- “bağla-” ve bundan -ğ ile isim) yok < yo-k (yo- “kaybet-” ve bundan -k ile isim; krş. <yod- < yo-d-, yoğ “gömme töreni” < yo-ğ) baş “baş” < ba-ş (ba- “bağla-” ve bundan -ş ile isim)⁵⁷⁹

Türkçede kelime hazinesini genişletmek ve dili söz varlığı bakımından zenginleştirmek için başvurulan dört yol vardır. Bunlardan birincisi türetme, ikincisi

⁵⁷⁷ Mehmet Emin Agar, *age.*, s. 12

⁵⁷⁸ Zeynep Korkmaz, *Türkiye Türkçesi Grameri (Şekilbilgisi)*, TDK Yay: 827, Ankara 2003, s. 5

⁵⁷⁹ Reşit Rahmeti Arat, “*Türkçede Kelime ve Eklerin Yapısı*”, *Makaleler*, C. 1, TKAE Yay: 65, Ankara 1987, s. 1048

birleştirme, üçüncüsü kalıplaşma, dördüncüsü de yabancı dillerden geçen alıntı sözler dir. Bunlardan türetme ve birleştirme dile işleklik ve yaratıcılık kazandıran en etkin yollardır.⁵⁸⁰

Türkçede ekler gramer görevlerinde daha çok kelime teşkilinde vazife alır. Ek gruplarının çeşitliliğinden ve aynı kelimenin sonuna bir çok ekin yan yana sıralanabilmesinden dolayı, sayıca daha fazla olan ve kullanışları bakımından da hayli canlı bir unsurdur.⁵⁸¹

Türkçede eklerin çeşitli fonksiyonları mevcuttur. Ekler belli bir görevle çokça kullanılır, ancak cümledeki ifadeye, eklendiği kök veya gövdenin anlamına veya tamamlandığı yüklem anlamına bağlı olarak çok değişik görevlerle karşımıza çıkabilirler.⁵⁸²

İsim, sıfat, zarf, zamir, fiil, bağlaç, ünlem ve edat konuları şekil bilgisi başlığı altında ele alınmıştır.

2.1. İSİM

İsimler, evrendeki canlı cansız bütün varlıkları ve kavramları karşılayan sözlerdir. İsimler Türkçede şu esasa göre sınıflandırılır:

1. Temsil ettikleri varlıkların bir veya birden fazla oluşlarına göre isimler

a. Özel İsim

Axmeç (A7-9), Malkapay (B5-27), Baruçıq (B1-251), Binyemin (B2-150), Bob (B6-134), Axçaqız (A2-5), Axmeç (A7-9)

b. Cins İsim

cemaat (A5-176), cenét (A1-89), cami (A1-62), çıplax (A7-312), çırkın (A6-146)

2. Yapılarına göre isimler

a. Basit İsim

sıra (A2-158), adam (KS), çoban (A1-197), çocuk (A3-240), lale (B8-32), bala (B1-35), çöl (B7-41), gece (B1-46), taş (B1-99)

b. Türemiş İsim

quvançlı (B3-302), sabunlu (B4-189), saçlı (B7-207),), kıymetli (A4-253), muxlı (A7-247), gizli (A5-194), rametli (A3-129), saqallı (A3-57), sadéflı (A5-94), qarlı (A2-56), arabacı (A7-241), avcı (A2-25), meydanlıq (A7-236), buzluq (B6-5), çöllük (B4-66), yaşatmaq (B3-52),

⁵⁸⁰ Zeynep Korkmaz, "Türkiye Türkçesinde Benzetme Yoluyla Kurulan Birleşik Kelimeler Üzerine", **3. Uluslar Arası Türk Dil Kurultayı 1996**, TDK Yay: 678, Ankara 1999, s. 679

⁵⁸¹ Reşit Rahmeti Arat, **age.**, s. 1047

⁵⁸² Ahat Üstüner, "Cümlelerin Ögesi Konusundaki Karışıklıklar", **Türk Dili**, S. 553, Ocak 1998, s. 15

açık (A4-249), bölük (B1-80), açık (B2-81), delik (B3-217), tükücü (A7-233) “terzi”, alıcı (B7-287), buyurucu (MD) “emir veren”, satıcı (B3-294), uçucu (OS) “uçucu”

c. Birleşik İsim

Herhangi bir kelime grubunun unsurlarının kaynaşmasıyla ortaya çıkar. Bu kelime grubu isim tamlaması, sıfat tamlaması, birleşik isim veya başka bir kelime grubu olabilir. Bu çeşit kelimeler tam bir kalıplaşmaya uğradıkları için gramerde tek bir kelime gibi işlem görürler ve hepsi de isim soyundandır.⁵⁸³

Aynı, yakın ya da zıt anlamlı iki veya daha çok kelimenin bir tek kelime gibi anlam göstermek üzere kullanılmasıyla bir kelime grubu oluşturulur. İkileme kalıbıyla birleşik kelime kuruluşunda daha çok yakın anlamlı kelimeler kullanılmaktadır.⁵⁸⁴

toy-dugun (A2-266), tanış-bileş (A3-63), ses-şamata (B2-220), bala-çağa (B8-187)

Türkçede birleşik kelime yapımına en uygun kelime gruplarından biri, isim tamlamalarıdır. Bu tamlamalardan belirtisiz isim tamlamasıyla oluşturulmuş birleşik kelime sayısı oldukça fazladır.⁵⁸⁵

-İsim tamlamalarından meydana gelen birleşik isimler:

başyastık (B4-201), gecekuşu (b6-28), quşburun (B3-100), ayaxyol (A7-207)

-Sıfat tamlamasından oluşmuş birleşik isimler:

boşboğazlık (B3-64), yalınayax (A3-295), yalınbaş (A3-295)

2.1.1. İsimden İsim Yapan Ekler

2.1.1.1. -II

İsim soylu sözcüklere gelerek kök veya gövdedeki kavrama sahip olduğunu bildiren sıfatlar yapar. Örnekleri çoktur.

qorqunçlı (B6-197), kelişikli (B3-56), qaygılı (A2-114), cefalı (A7-64)

Kıta, yer, ülke veya şehir adlarına gelip mensubiyet ifade eder.

şirvanlı (A1-248), şehirli (B4-32), koyılı (KS), köylü (B7-39), tavrızlı (A3-113), Tiflizli (A3-256)

⁵⁸³ Vecihe Hatiboğlu, “Kelime Grupları ve Kuralları”, **TDAY Belleten 1963**, Ankara 1988, s. 205; geniş bilgi için bk. Ferhad R. Zeynelov, “Çağdaş Türk Dillerinde Birleşik Sözcükler Sorunu”, **Bilimsel Bildiriler 1972**, (27-29 Eylül 1972), TDK Yay: 413, Ankara 1975, s. 511-517

⁵⁸⁴ Şükrü Halûk Akalın, “Şor Türkçesinde Birleşik Kelimeler”, **3. Uluslar Arası Türk Dil Kurultayı 1996**, TDK Yay: 678, Ankara 1999, s. 72

⁵⁸⁵ Şükrü Halûk Akalın, **agm.**, s. 70

Sahip olma, üzerinde bulundurma, o özelliği taşıma, ilgili olma, anlamlarında kelimeler türetir: *adlı (A4-31), arzılı (A2-185), avalı (A2-96) “havalı”, azretli (A3-120) “hazretli”, beñli (A4-55) “yüz beni”, başlı (A2-96), borçlı (A7-213), durlı (A4-7), dualı (A4-227), daşlı (A2-94) “taşlı”, dogmeli (A2-33), fıkırlı (A6-51), faydalı (A1-247), gozlı (A2-100), yaşlı (A3-217), bellı (A2-30), kırılı (A6-230), gozlı (A2-100), tatlı (B7-214, A6-76), nişanlı (A5-153), qınalı (A4-243), kızılı (A1-23), qalaylı (A7-307), qanlı (A5-225), sefaı (A7-63), sevgılı (A7-276), saqallı (A3-57), turlı (A7-298), tatlı (A7-58), xayırlı (A6-260), yuzlı (A5-235), yaşlı (A2-95) “gözü yaşlı”, adlı (B6-121), ağaçlı (B1-98), aqıllı (B5-192), atlı (B1-92), azretli (MD) “hazretli”, baalı (KS) “pahalı”, boyalı (B8-209), bulutlı (B2-82), canlı (B2-204), carlı (B8-53) “fakir”, daneli (B4-11), esli (B3-77), faydalı (B6-15), hallı (B6-240), ilaılı (B8-158), iñiltili (B7-213), kırılı (B2-21), küneşli (B2-81), kürekli (B3-12), layıqlı (B3-60), nezetli (B3-190), nomeralı (B8-212), qadirlı (MD) “özgür, bağımsız”, qarlı (B6-279), qasevetli (B5-202), qatlı (B4-59), qıy-batlı (B5-188) “kıymetli”, qoğulu (B7-315), qoqulı (B1-239), qorqulı (B1-108), qurthı (B6-141), quvanılı (B3-302), sabunlı (B4-189), saılı (B7-207), sarafılı (MD) “hesaplı”, sayılı (B6-176), sevgılı (KS), şanlı (B8-41), şeerli (KS), şenli (B8-61), şöxretli (MD), tabaqılı (B4-12), tabiyatlı (B5-193), tozlı (B2-52), türlü (B7-21), tüşli (B8-106), xayırlı (B1-28), zararlı (B4-292), yağmurlı (B1-99), yüklü (B5-264)*

Birleşik kelimeler oluşturur. sütliqaymaq (B6-13)

Kendilerinden sonra gelen isimlerle sıfat tamlamaları oluşturur.

ornékli bir kaat (A7-262), yaraşılı bağçacıq (B1-234), zumbullı bağlar (A5-54), qıy-metli qumaş (A4-253), muxlı balıh (A7-247), gizli sır (A5-194), rametli babañız (A3-129), saqallı éxtiyar (A3-57), sadéfli saz (A5-94), qarlı dağlar (A2-56), nazlı dost (A4-270)

İkilemeler yapar: *türlü türlü (B1-238), tollı tollı (B4-10) “dolu dolu”*

2.1.1.2. -CA

Aslında bir çekim eki olan bu ek klişeleşerek veya fonksiyonunu değiştirerek eskiden beri yapım eki hâlinde de kullanılmaktadır. Çekim eki olarak başlıca olarak da fonksiyonu isimlere gibi, kadar, göre, ile, birlikte, anlamları katmaktadır. Yapım eki olarak da kavim isimlerinden dil, lehçe ve şive isimleri yapmakta kullanılır.⁵⁸⁶

Kırımçahça (A7-204)

Ekin, bazen söz konusu niteliğini tam olarak yansıtmadığı, benzerlik derecesinde taşıma görevi yüklendiği de görülür.⁵⁸⁷

⁵⁸⁶ Muharrem Ergin, **TDB**, s. 158

bugunculukté (A3-11) “bu devrede”

2.1.1.3. -CI

Meslek, durum, herhangi bir işle uğraşma, meşguliyet ifade eder. Ortak Türkçe-nin ismden isim yapan bu eki, Türkoloji literatüründe Moğolca -çi ekiyle mukayese edilir. Ramstedt, ekin Korece ça “adam” kelimesinden gelebileceğini söyler.⁵⁸⁸

Bir ideolojinin veya temel düşüncenin destekleyicilerinin adını oluşturur: *inqlabcılar (B8-100)*

-İlk isimden isim yapma ekiyle bu ekin birleşmesinden meydana gelen -cılık ekiyle soyut isimler oluşturur, tekrarlanan bir faaliyeti veya meşguliyeti, faaliyetin sonuçlarını, mekânı ve benzerlerini tanımlar.⁵⁸⁹

maskilcılık (MD) “eğitim-öğretim”, tıkcılık (A7-229), arabacılık (B6-201)

Adın bildirdiği “işle ilgili kimse” anlamı veren adlar türetir: *yolcu (A4-219, B2-133), yardımcı (B5-17), xızmetci (MD)*

Kök veya gövdedeki kavramın sürekli olarak meydana geldiğini, bir şeyi kendi-sine huy edinmeyi gösteren, alışkanlık ve davranış bildiren sıfatlar yapar.

çarpıcı (MD) “çapulcu”, ökeci (B5-136), azgırtıvçı (MD) “sapık, şeytan”, yalancı (A5-103), yuqıcı (B4-137) “bulaşıcı”

Eklendiği söze sahiplik anlamı vererek yeni isimler türetir.⁵⁹⁰

fırıncı (KS), tukancı (KS), tükancı (B3-312), qaveci (A3-84), arabacı (A7-240)

Bir işi görev olarak üstlenen kimseyi gösterir: *nevbetçi (B1-269), alcu (A1-144), yurgancı (KS), (A7-263), “yorgancı”, bağçacı (A7-302), gumrukçı (A3-232), arabacı (A7-241), avcu (A2-25), aynéci (A2-50), kervancı (A4-150), yolcu (A1-27), alcu (MD) “falcu”, arabacı (B6-184), aşçı (B5-33), aşxanacı (MD) “ahçı”, bağçacı (B7-287), balıqçılar (B1-75), başmekçi (MD) “ayakkabıcı”, bıçgıcı (OS) “testereci, bıçkıcı”, bostancı (KS), cadıcı (MD) “cadı”, çalqıcılar (B4-15), işçi (B2-240), papuççı (B7-257), sabancı (B8-251), tenekeci (B5-3), xırxatovcu (MD) “otlarla ilaç yapan kişi”, yabancı (B6-301), yuqucu (MD) “bulaşıcı hastalık”, yalancı (A5-103)*

2.1.1.4. -IstAn

⁵⁸⁷ Sema Arslan, “Türkiye Türkçesinde Küçültme ve Pekiştirme Kavramları ve -cık Eki Üzerine”, *Türk Dili*, S. 603, Mart 2002, s. 224-228

⁵⁸⁸ İlhan Çeneli, *Kırım Tatarcasında Yapım Ekleri*, çev. Mustafa Argunşah, TDK Yay: 677, Ankara 1997, s. 8

⁵⁸⁹ İlhan Çeneli, *KTYE*, s. 8

⁵⁹⁰ Hamza Zülfikar, *Terim Sorunları ve Terim Yapma Yolları*, TDK Yay: 569, Ankara 1991, s. 67-68

Farsça yer ismi yapan bir ektir.

Alebistan (A5-293)

2.1.1.5. -dlz

İşlevi kesin olarak bilinmeyen ölü bir ektir. Eski Türkçede de işlek değildir. İdz / yitiz “yüksek”, yıldız / yiltız gibi birkaç örneği vardır.⁵⁹¹

yaldızlan- (B5-95), yıldız (B1-161), yıldızlan- (B5-93), kündüz (B4-62), gündüz (A4-15)

2.1.1.6. -dar

Farsça bir ektir. Bir işe uzun süre emeği geçmiş olan kimse anlamındadır.

emekdar (B6-233), ılımdar (MD) “ilim sahibi, ilimli”, okumdarlık (KS) “hükümdarlık”

2.1.1.7. -slz

İsimlerden genellikle sıfat olarak kullanılan isimler türeten çok işlek bir ektir. Bu ekle türetilen kelimeler, eklendiği ismi bulundurmama, o ismin karşıladığı varlık veya kavrama sahip olmama ifadesi taşırlar. -slz eki ile türetilen isimler cümlede zarf görevi üstlenebilir.⁵⁹²

Türk şivelerinde şimdi -slz, -suz şeklinde kullanılan ve yokluk bildiren bu ek Eski Türkçede -slr şeklindedir. G. J. Ramstedt Türk dillerindeki -slz ekine koşut olarak Moğolcada -sar ekini gösterir. Türkçe, atsız, adsız, babasız, ensiz, Moğulca ölümsür “açlıktan ölmemiş”.⁵⁹³

İsmlere gelerek, o ismin ifade ettiği nesnenin yokluğunu veya çok az olduğunu bildiren olumsuz sıfatlar yapar. Güney Sibiryaya lehçeleri ile Saha Türkçesinde de -slz eki kullanılır. Ekin sadece düz şekli vardır.⁵⁹⁴

Bang’a göre bu ek, -z fiilden isim yapma ekinin, *sı- fiili üzerine gelmesiyle oluşmuştur. Ancak Menges, isimden fiil yapma eki -sı ‘nın üzerine, -z fiilden isim yapma ekinin getirilmesiyle oluştuğunu ve daha sonra eklediğini söyler.⁵⁹⁵

Kırımçak Türkçesindeki örnekleri şunlardır:

⁵⁹¹ Zeynep Korkmaz, *TTG*, s. 47

⁵⁹² Ahat Üstüner, “Eski Türkiye Türkçesinde -suz Eki”, *FÜ Sosyal Bilimler Dergisi*, S. 2, C. 2, Temmuz Elazığ 2001, s. 179

⁵⁹³ Elövset Zakiroğlu Abdullayev, “Azerî dilinde r~z Nispeti”, *Türk Dillerinin Tarihsel Gelişme Sorunları (Azerbaycan Bilgininin Görüşleri)*, TDK Yay: 652, Ankara 1996, s. 41

⁵⁹⁴ Sema Barutçu Özönder, “Türkçede Edat Kavramı”, *Türk Gramerinin Sorunları Toplantısı* (22-23 Ekim 1993), TDK Yay: 600, Ankara 1995, s. 76

⁵⁹⁵ İlhan Çeneli, *KTYE*, s. 15

alemsiz (A7-312), aqılsız (A6-151), baxtsiz (A7-31), çevresiz (A1-208), d'insiz (A6-229), gumruksız (A3-261), ızinsız (A5-84), miradsız (A4-274), mayasız (A1-209), nizam-sız (A1-193), oğırsız (A6-224), onsız (A6-181), qantarsız (A1-193), suvsız (A7-314), té-klifsız (A3-130), vaxıtsız (A5-83), atsız (B6-210), baqımsızlıq (B3-212), cıynıqsız (B4-224) “darmadağınık”, çizmasız (B4-21), çöküçsüz (B5-155), çüvsüz (B5-155), duvarsız (B1-97), işsiz (B3-266), iştahasız (B4-276), köysüz (B4-92), oksüz (KS) “öksüz”, oñayt-sız (B3-56), sabırsızlan- (B3-36), suvsızlıq (B8-260), sütsüz (B6-14), şehersiz (B4-91), vaqıtsız (B2-36), xalatsız (B5-10), yoqsızlıq (B6-235), şıtasız (MD) “isteksiz”, kefsızlık (A3-220)

İkilemeler yapar. *essiz-ussız (A1-187)*

Pek seyrek olarak sıfatlardan da yokluk sıfatı oluşturur.

rahatsız (B4-128), yaraşıqsız (B2-54)

Kendilerinden sonra aldıkları isimlerle nitelik sıfatları oluşturur.

taqatsız qartlar (B2-284), qararsız mal (A3-192), olımsız mezar (A7-316), ésapsız mal (A1-196), çaresiz dérd (A1-93), qulupsız sepet (B8-4)

2.1.1.8. -iyyet

Arapça bir ektir. Türkçedeki -lık /-lik eki görevindedir.

cem'iyyet (B3-81) “topluluk”

2.1.1.9. -izm

Bir görüş veya doktrine bağlı olma anlamında kelimeler türetir. Türkçedeki -cı ve -lık ekinin birlikte kullanılmasından oluşan -cılık ekini karşılar.

leniñizim (B1-153), sosyalizm (B6-272)

2.1.1.10. -IIG/-IIx

Bir yere, nesneye mensubiyet, aitlik ve nesnenin varlığını yahut çokluğunu bildiren isimler türetir. Soyut ve somut alet, yer isimleri yapar. Eski Türkçede -IIG şeklinde olan bu ek, Moğolcada da aynıdır.⁵⁹⁶

İsimlerin, sıfatların kök veya gövdelerine gelerek soyut isimler türetir.

asretlik (A4-87), sevdalık (A1-259), fenalık (A4-204), ayırılık (A2-112), ayrılık (A6-291), güzelliik (A3-168), gariplik (A3-63), kefsızlık (A3-220), éxtiyarlık (A4-108), éyilik (A5-252), qarşılık (A7-287), razılık (A1-21), sağılık (A3-12), sağılx (A2-215), şukurlık (A3-220), esenlik (MD), boşluq (OS), eskilik (B1-159), fuqarelik (B6-235), hazırlık (B4-96), küçlik (B2-38),

naviallık (MD) “ kehanet işi”, ovardalix (MD), pırlık (MD) “ ihti-yarlık”, qarşılıx (KS) “karşılık”, qartlıq (B5-181), qartlıx (KS), qatlıx (MD) “açlık”, sağlıq (B4-106), suvsızlıq (B8-260), şenlik (B8-111), temizlik (B4-239), tümlük (B6-89), xastalıq (B4-126), xastalıx (KS) yaqarlıq (OS) “yakacak”, yaşlıx (KS) “gençlik”, baza-rlıq (A1-143), birlık (A7-235), şeállık (A3-88), eşnalıkke (A1-157), maxpullıq (A7-155), pırlık (A7-175), yaşlıx (A7-229), yaxşılıq (A6-38), yollıq (A3-55), açlıq (B6-31), amıllık (MD), “hamilelik”, aşlıq (B8-318), aveslık (MD) “heves, istek”, bayramlıq (B2-273), bollıq (B7-117), boşlıq (B5-150), emıllık (MD), kapıklık (B5-247) “paralık”, parmaqlıq (B1-239)

İsim kök veya gövdesine gelerek isme üveylik anlamı verir.

analıq (A3-293), babalıx (A6-65), balalıx (A6-122), oğullıq (A3-97), qızlıx (A6-231), qardaşlıx (A3-245)

Somut isimlere gelerek yer adı bildiren sözcükler yapar.

meydanlıq (A7-236, B8-207), buzluq (B6-5), çöllük (B4-66), meydanlıx (KS), mezarlıx (KS), ortalıq (B8-122, B1-111, KS), qumluq (B6-5)

Renk bildiren isimlere gelerek o rengin yaygın olarak bulunduğunu bildiren sözcükler oluşturur. *yeşillik (B8-134)*

İsim kök veya gövdesine gelerek alet isimleri yapar.

közlik (B4-159), keselik (A3-252), yağlıx (A5-26) “mendil”, tumluk (MD) “baca, boru”, urbalıq (B4-81), parmaklıq (B1-239)

Sayı isimlerine gelerek o sayının toplu olarak bulunduğunu gösterir.

birlik (B6-243)

Kök veya gövdedeki anlama bağlı olarak ölçü, mesafe bildiren sözcükler kurar:

gektarlıq (A7-295), gektarlıq (B3-94), aralıx (A1-23), guruslık (A3-102), uzaqlıx (A7-295), yukseklik (A7-195), tarlıq (B3-59), uzaqlıq (B7-62)

Kök veya gövdedeki anlama bağlı olarak zaman ve mevsim bildiren sözcükler yapar.

buguncelik (A3-11) “bu devrede”, daqalıx (A6-179), qışlıx (A7-303), gecelik (B4-202), haftalıq (B2-151), aylıq (B2-151, A5-212), kündüzlik (B4-202), künlik (B5-58), küzlik (B4-3), saatlik (B8-68), saatlıq (B2-267), yazlıq (B1-25), yıllıq (B2-151)

Kendisinden sonra gelen isimleri niteleyerek sıfat tamlaması oluştururlar.

qışlıx armut (A7-299), kündelik defter (B7-133) “hatıra defteri”, öylelik aş (B3-38) qışlıq boğday (B8-251), satlıq gül (B7-291)

Meslek ve ünvan isimleri yapar.

bekçilik (B6-9), ustalık (B5-102), aşıcılık (A4-200), şayırılık (A1-124), tıkcılık (A7-229), paşalık (A3-58), xızmetqarlık (A1-157), xacılık (A4-134), arabacılık (B6-201)

2.1.1.11. -y

Küçültme eki olarak da bilinen -y yalnızca akrabalar için söylenen kelimelere getirilir. Sevgi, sempati ve hitap şekillerini kurar. “ey” ünleminden kaynaklanır.⁵⁹⁷
ağay (KS) “amca, dayı, abi,” apay (B7-85) “, aqay (B5-3) “amca, dayı”

2.1.1.12. -kar

Kök veya gövdedeki kavrama sahip olduğunu, o işin yapıldığını bildiren isimler türetir.

xızmetkar (A1-135)

2.1.1.13. -In/ -Un

Eski Türkçe ve Eski Anadolu Türkçesindeki vasıta durumu ekinin kalıplaşarak zarf türetme ekine dönüşmesinden oluşan bir yapım ekidir.⁵⁹⁸ Korkmaz’a göre isimler-den sıfat türeten bir ektir. Ses yapısı bakımından zaman isimlerinden zarf türeten -In ekiyle aynı olmakla beraber, işlevi bakımından ondan farklı bir ektir. Eski Anadolu Türkçesinden, Türkiye Türkçesine ve çağdaş şivelere yalın durumuyla değil ekle kay-naşmış şekilde geldiklerinden ekin işlevi kesin olarak belirlenememiştir. Bu ekle kurulmuş sıfatların anlam yapısına bakarak ekin pekiştirme görevinde kullanılan sıfat türeten bir küçültme eki olduğu söylenir.⁵⁹⁹

boyın (B4-252), qarın (B4-304), oyun (B7-161), uzun (B8-323), yakın (B7-42), qalın (B5-221), yazın (B1-208)

2.1.1.14. -An

Bu ekle yapılan isimler, Eski Türkçede isim ve sıfatlardan “ilgili olma, akrabalık bildirme” anlamında isim ve sıfat türeten bir ektir.⁶⁰⁰

oqlan (A1-6), teren (B7-6)⁶⁰¹ “derin”

⁵⁹⁷ İlhan Çeneli, **KTYE**, s. 16

⁵⁹⁸ Zeynep Korkmaz, **TTG**, s. 48

⁵⁹⁹ Zeynep Korkmaz, **TTG**, s. 60

⁶⁰⁰ derin < terin, bu ekin örnekleri birkaçı geçmeyen uzantı kelimeler oldukları için bugün ölmüş bir ek durumundadır. Zeynep Korkmaz, **TTG**, s. 60

⁶⁰¹ Zeynep Korkmaz, **TTG**, s. 60

2.1.1.15. -IAyIn

Birleşik bir ektir. -IA isimden fiil, -I / -U zarf-fiil ve -n vâsita hâli ekinden meydana geldiği çok açık olan -IAyIn (<IA-y-I-n) eki ile -IA eki arasındaki ilgi, her iki ekin de aynı görevde kullanılmalarından ibarettir.⁶⁰²

Bu ek, Tarihi Türkiye Türkçesinde benzerlik fonksiyonu ile çekim eki olarak da kullanılmıştır: pervaneleyin, uğurlayın, sencileyin.⁶⁰³ Kırımçak Türkçesinde benzerlik göreviyle kullanımına rastlanmamıştır.

sabaxleyen (A4-248)

2.1.1.16. -çIx /-çIk

Küçültme ekidir. Kelimeye küçültme, azlık, sevgi, şefkat, acıma anlamları katmak üzere isim soylu sözcüklere getirilir. Türkiye Türkçesindeki -çIk ekinin karşılığıdır.

-ÇIk eki vasıf veya tarz anlamı taşıyan asıl isimlere getirildiğinde kelimenin anlamına küçültme ve sevgi ifadesi katar; ancak aynı ek sıfatlara yani vasıf isimlerine eklendiğinde, küçültme işlevi yerini pekiştirme ve kuvvetlendirme işlevine bırakmaktadır. Bu işlevsel farklılığa paralel olarak kelime vurgusunun yeri de değişmektedir. Kitapçık, tepecik, kümecik gibi kelimelerde vurgu -Çık eki üzerinde, küçücük, ufacık, incecik vb. niteleme sıfatlarında ise vurgu kelimenin başında bulunur.⁶⁰⁴

Doğu Slâv ve Türk dillerinde, kişi adlarında görülen ortak ekler arasında -ş, -y, -çIk, -Ak gibi, -cık eki de vardır.⁶⁰⁵

Akraba isimlerine gelerek şefkat ifade eder.

balacıx (A7-13), ataçıx (A6-136), qızçıx (A6-128, A7-97, A6-131), anaçığım (B5-199), ataçığım (B5-199), qızçıq (B5-207, KS)

Ek, -k ünsüzüyle biten bir kelimeye eklenirse asıl kelimenin son ünsüzü düşer.

ayaçıq (B7-338), balıçıq (B8-129), bayraçıq (B8-108), yureçik (A3-33), şişiçik (B7-89)
“şişkinlik, tümör, şiş”, teşiçik (B4-299)

Kelimenin anlamında zaman zaman değişmeler oluşturup, yeni kelimeler türetir.

⁶⁰² Zafer Önler, “Türkçe’de -LA Zarf Eki”, **Uluslar Arası Türk Dili Kongresi 1992** (26 Eylül 1992 - 1 Ekim 1992), TDK Yay: 632, Ankara 1996, s. 15

⁶⁰³ Faruk Kadri Timurtaş, **Eski Türkiye Türkçesi, XV. yy. (Gramer-Metin-Sözlük)**, Enderun Yay., İstanbul 1994, s. 122

⁶⁰⁴ Ahat Üstüner, **age.**, s. 21

⁶⁰⁵ Henry Jankowski, “Polonya Tatarlarının Adları”, **3. Uluslar Arası Türk Dil Kurultayı 1996**, TDK Yay: 678, Ankara 1999, s. 575

qızılçix (A7-49), avçiq (MD) “av için kullanılan alet”, oynıçix (KS) “oyuncak”, kelin-çekler (B8-32) “gelincik”, yaşçik (B8-20) “sepet”, yaşçiklerge (B3-103), yaşçiklennen (B6-191), yolçiq (B7-6)

İkilemeler kurar. *keseçik keseçik (B3-276)*

Sıfatın anlamında var olan küçüklük, ekin fonksiyonunun yanlış anlaşılmasına sebep olmuştur. Küçüklük -Cik eki sayesinde olmamakta, zaten sıfatın bünyesinde küçültme anlamı bulunmaktadır. -Cik eki ise sıfatın taşıdığı bu niteliği artırmakta, pekiştirmektedir. -Cik eki diğer küçültme ekleri gibi niteliğin derecesini azaltmaz, aksine eklendiği niteleme sıfatının anlamına aşırılık ve yoğunluk katar.⁶⁰⁶ Sıfatın derecelendirilmesinde kullanılır. Bu sıfatlar, anlamca pekiştirilmiş küçültme veya abartma sıfatlarına dönüşür.

azgençik (A3-60)

İsimlerden sevgi, şefkat, ve acıma ifadesi taşıyan küçültme adları yapar.

adamçiq (B5-180), ağaççiq (B3-148), bağçaçiq (B1-234), bitçik (B4-147), boğdayçiq (B8-285), buzavçiqqa (B7-101), cıgerçiqım (A3-41), érsızçik (A6-170), yıgıtçik (A7-65), mışıçix (A6-226), pranıçik (A6-261), poşuçix (A6-187), qazançix (A7-307), raqıçix (A6-261), sıraçix (A7-287), boyınçığı (A7-163), cıgerçik (A2-201), daneçik (B8-289), eçkiçik (B7-83) “keçicik”, evçigiñ (B6-312), hayvançiq (B3-253), kaatçiq (B5-29), qoqlaçiq (B5-183), sapçiq (B8-270), saqalçığına (B5-40), sepetçik (B6-319), trubkaçiq (B5-253), vagonçiq (B2-123), yapraçiq (B3-184), yavruçiq (OS), yelçik (B8-131), yımırtaçiq (B4-146), aqızçix (A7-73)

Alet isimleri yapar. *avçiq (MD) “av için kullanılan alet”, oynıçix (KS) “oyun-cak”*

Özel isimlere gelir.

avramçiq (B1-29), şebetiyçik (B1-82), şenaçiq (B3-129), aronçiq (B4-305), baruçiq (B1-248), berxaçiq (B3-264), aşerçik (B4-112)

2.1.1.17. -gana

Küçültme eki göreviyle kullanılmıştır.

azgana (A4-152, A4-149) “azıcık”

2.1.1.18. -ak

Eski Türkçedeki -gak küçültme ve kuvvetlendirme ekiyle ilişkili olan bu ek genellikle tek heceli kelimelere gelerek benzetme ve küçültme işleviyle, başak, yanak, topak, benek gibi az sayıda isim türetir.⁶⁰⁷

⁶⁰⁶ Sema Arslan, **agm.**, s. 224-228

⁶⁰⁷ Zeynep Korkmaz, **TTG**, s. 35

yolaq (OS) “şerit, çubuk, bölge”, başaq (B8-286), yanax (A4-241)

2.1.1.19. -Cax, -Cak

-CAk eki, -k sesinin etkisiyle, bu sesin yanındaki dar ünlüleri genişletmesi dolayısıyla -cIk ekinden dönüşmüştür.⁶⁰⁸ A.V. Gabain isimden isim yapan eklerden söz ederken -CA eki için “küçültme ve kuvvetlendirme bildirir, ança (biraz, o kadar); antaça (tam o esnada, tam orada); azrakça (çok az); barça (bütün, hep)” demektedir.⁶⁰⁹

Türkçede sıfatların sonuna gelerek, söz konusu niteliği derecelendiren veya yoğunlaştıran ekler, daha çok sonuna geldikleri sıfatların anlamına bağlı olarak, pekiş-tirme ekleri veya küçültme ekleri olarak adlandırılırlar. Bu eklerden bir kısmı genellikle büyüklük kavramı taşıyan sıfatlardan sonra gelerek onların anlamına abartma, çoğalma kavramı kattıkları için geleneksel olarak pekiştirme ekleri sayılır. Sıfatların küçültme derecesini yapan veya sevgi, küçüklük azlık vs. bildiren sıfatlardan sonra gelerek o sıfatların anlamında eksiltme yapan ekler de küçültme ekleri diye adlandırılır. Oysa her iki türdeki ekler de eklendikleri kelimenin anlamında bir yoğunlaştırma bildirdikleri için araştırmacıların bir kısmı tarafından pekiştirme ekleri sayılırlar.⁶¹⁰

Türkçede eskiden beri var olan -CAk eki aslında küçültme yapan ektir. Fakat sonradan çekim eki olarak eşitlik hâline gelmiş ve Eski Anadolu Türkçesinde eşitlik eki olarak kullanıldığına çok misal bulunduğu belirtilmiştir: tatluçak, yakıncak, tizçak, ya-lınçak, esrücek vs. örnek olarak verilebilir. Sonradan bu çekim fonksiyonu Azerî saha-sında devam etmiş ve genişleyerek -CA'nın yerini almıştır. Eşitlik fonksiyonu Osmanlı sahasında işlekliliğini kaybeder.⁶¹¹ Bugün Türkiye Türkçesinde de -CAk ekinin eşitlik görevi kaybolmuştur. -CAk eki oyuncak, salıncak, örümcek, bürümcek, ayakçak, bo-yuncak (gerdanlık), gözcek (demirden pencere), sağlıcak gibi kelimelerde tam bir ya-pım eki; ılıcak, küçücek gibi isim ve sıfatlarda eklendiği kelimenin kavramını küçüklük veya büyüklük bakımından pekiştiren bir ek; demincek, şimdicek kelimelerinde ise zaman zarflarının anlamını kesinleştiren bir pekiştirme eki olarak kullanılmaktadır.⁶¹²

Metnimizde sadece qımçak kelimesinde geçen bir ek olup, burada da küçültme anlamı vardır. *qımçaq (B7-248), qımçax (A7-283)*

⁶⁰⁸ Veciye Hatiboğlu, **Türkçenin Ekleri**, TDK Yay: 407, Ankara 1981, s. 35-37

⁶⁰⁹ A.Von Gabain, **ETG**, s. 43

⁶¹⁰ Ahat Üstüner, **age.**, s. 97

⁶¹¹ Muharrem Ergin, **TDB**, s. 228

⁶¹² Ahat Üstüner, **age.**, s. 100

2.1.1.20. -r

Ses taklidi köklere gelen bir ektir.

şıpır şıpır (B5-164), dır dır (B1-63, B1-111), şağır şağır (B7-25), ökür ökür (B6-126)

2.1.1.21. -Ar / -şAr

Asıl sayıların tamamına eklenerek bunlardan üleştirme sıfatları oluşturur. Bu ekle kurulan sıfatlar tekrarlama yolu ile cümlede zarf görevi yapar.

onar (A7-266, A7-265, B4-9), sekizer (B8-216), beşer (B1-79), birer (B8-14)

altışar (B5-219), ekişer (B2-208)

İkilemeler kurar.

çifter çifter (B7-154), beşer beşer (B1-79), ekişer-üçer (B8-161), birér-birér (A4-207)

2.1.1.22. -l

Türkçe kaynaklardaki -Al / -Il biçimlere giren -^ol eki Moğolca asıllı bir ektir.⁶¹³ İsimlerden isim ve sıfat türeten bir ektir. Ergin'e göre ek eski -sIl ekinden,⁶¹⁴ Banguoğlu'na göre ise -gIl /-gUl ekinden gelmektedir.⁶¹⁵ Kononov ve Brockelmann -sIl ekini, -çIl isimden isim yapma ekinin bir varyantı olarak görmüştür. Banguoğlu, Eski Türkçede isimlerden sıfat yapan -Il ekinin varlığının kızıl, yaşıl gibi adlarda görül-düğünü ve bu ekin -gIl ekinden geldiğini söyler.⁶¹⁶

yeşil (A2-96), kızıl (B8-42, B8-47), yeşillik (B8-134)

2.1.1.23. -daş

Ekin asıl fonksiyonu eşlik, ortaklık, mensubiyet ifade eden isimler yapmaktır. Eskiden beri Türkçede geniş bir kullanım alanına sahiptir.-daş eki Kırım Tatar Türk-çesinde hem

⁶¹³ Zeynep Korkmaz, "Türkçede -l Eki I(-al/-el/-ıl/-il/-ul/-ül/-sal/-sel)", TDÜA, C. 1, TDK Yay: 629, Ankara 1995, s. 133-138

⁶¹⁴ Muharrem Ergin, TDB, s. 168

⁶¹⁵ Tahsin Banguoğlu, Türkçenin Grameri, TDK Yay: 528, İstanbul 1974, s. 177

⁶¹⁶ Kemal Eraslan " -sı/-si İsimden Fiil Yapım Eki İle -sı/-si (-su/-sü) Fiilden Fiil Yapım Eki ve Genişletilmiş Şekilleri Hakkında", TKA, Prof. Dr. Zeynep Korkmaz'a Armağan, TKAE Yay. Yıl: 32/1-2, Ankara 1996, s.

Arapça ve Farsça, hem de Rusça kelimelere gelebilir. Boydaş, işdeş, cenk-daş, kursdaş.⁶¹⁷ Doerfer' e göre bu ek eskiden kendi başına bir kelime iken daha sonra bir eke dönüşmüştür. Kişileri onore etmek anlamını taşıyan, nesnelere ise belirgin özelliğini ifade eden isimler yapar.⁶¹⁸

yoldaş (A5-173, A2-290), arqadaş (B3-271)

2.1.1.24. -ki

Bu ek isimlerden temsil ve vasıf isimleri yani zamir ve sıfat olarak kullanılan isimler yapar. İçinde bulunma, bağlılık ve âitlik ifade etmektedir. Bir nesneyi bağlı ve âit olduğu başka bir nesneye göre ya da zaman ve mekân içindeki yerine işaret etmek suretiyle belirtir.

Yapım ekleri ancak kelime kök veya gövdelerine getirilebilen eklerdir. Bu kök ve gövdelerin çekimli şekillerine yapım eki getirilemezken -ki eki isim kök ve gövdele-rine doğrudan eklenir ve lokatif, genitif halleri ile de birleşir. Eski Türkçede ekin -ki ve ı olmak üzere iki şekli vardı. Fakat ek şekil bakımından Batı Türkçesinin başından beri yabancı bir edatın, Farsçadan Türkçeye geçen ki edatının bağlacının tesirinde kalmış, bu tesirle çok şekilliliğini kaybederek tek şekilli bir ek durumuna düşmüştür. Eski Anadolu Türkçesinde bile ekin genellikle tek şekilli olduğu göze çarpar. Bu tek şekillilik Eski Anadolu Türkçesinden sonra büsbütün kesinleşmiş ve günümüze kadar böyle kullanılmıştır. Bu suretle -ki hem sedalılışmaya, hem kalınlaşmaya, hem kalınlık-incelik hem düzlük-yuvarlaklık uyumuna karşı koyar.⁶¹⁹ Ek, metnimizde genellikle bulunma hâli e-kinden sonra kullanılmıştır.

ağızındaki qoqla (B6-131), aşığıdaki sualler (B7-121), filcandaki suv (B5-38), kökde-gi bulutlar (B1-182), köküsindeki yunlar (B8-9), köşedeki ev (B8-208), ormandaki te-rek (B6-144), ortalıqdaki qarlar (B5-200), ögdeki ayaqlar (B6-30), ögdeki sıralar (B6-213), ögündeki şeyler (B4-162), özendeki balıqlar (B5-244), özendeki suv (B5-243), putaqlardaki bürler (B7-106), qarşılardaki şeyler (B4-273), sınıfdaki kommuna (B3-51), soqaqdaki xalq (B8-92), yalıdaki bağça (B8-198), terekdeki yapraq (B2-184)

2.1.1.25. -DI

Sadece tabiat taklidi isimlerde kullanılan bir ektir.

*cıvıltı (OS), cüvüldi (B7-58), çıvıltı (MD), çüvüldi (OS), gudurdi (OS) "gürültü"
gurulıdı (KS), iñilti (B7-213)*

⁶¹⁷ Mustafa Argunşah, **agm.**, s. 85

⁶¹⁸ İlhan Çeneli, **KTYE**, s. 4

⁶¹⁹ Muharrem Ergin, **TDB**, s. 153

2.1.1.26. -qa

İşlek olmayan bir ektir. İki kelimedede görülür (başka, özge). Ekin kökün dışın-dakini ifade fonksiyonu olduğu görülür.⁶²⁰

başqa (B1-102)

2.1.1.27. -v

İşlek olmayan bir ektir. Eklendiği kökün anlamını daha da belirginleştirir.

cayav (B8-44) “yayan”

2.1.1.28. -Incl

Sıra sayı sıfatları türeten bir ektir.

altıncısı (B4-261), beşinci (B2-3), birinci (B1-3), sekizinci (B7-28), yedinci (B4-262), üçüncü (B8-233)

2.1.1.29. -Iz

İsimlerde ve sayı isimlerinde topluluk bildiren veya ikilik gösteren bir çokluk eki niteliğindedir. İşlekliliğini kaybetmiş günümüzde kalıplaşmış olarak eklendiği sözler-le birlikte kullanılmaktadır.

goz (A2-146), tiz (B1-87), kökü (B8-9), müngüz (B7-89)

Kırım Tatar Türkçesinde olup ta, Kırımçak Türkçesinde metnimizde mevcut olmayan isimden isim yapma ekleri şunlardır:⁶²¹

-çAn, işçen “çalışkan, gayretli”

-ev, birev “biri, bir kimse”

Kırımçak Türkçesinde olup ta, Kırım Tatar Türkçesinde bulunmayan isimden isim yapma ekleri ise şunlardır:

-dIz, -In, -An, -lAyIn, -gAnA, -Ak, çAx, -r, -l, -tI, -qA, -v ekleridir.

2.1.2. Fiilden İsim Yapan Ekler**2.1.2.1. -k/-Ik**

Ünsüz ile biten geçişsiz fiil kök ve gövdelerine gelerek “yapılmış, bitmiş” anlamı veren sıfatlar türetir.

⁶²⁰ Muharrem Ergin, **TDB**, s. 166

⁶²¹ İlhan Çeneli, **KTYE**, s. 2 - 6

çüşik (MD) “düşük”, bozıg (B4-315) “bozuk”, teşik (B5-253), téşik (A6-161) “delik”, uzaq (A7-77) “uzak”, patlaq (B4-298) “patlak”, yırtıq (B4-208) “yırtık”, qazıq (A5-275) “kazık”

-Ik eki, ünsüzle biten geçişli fiil kök ve gövdelerinden edilgen -ılmış anlamı ve-ren sıfatlar türetir.⁶²²

açix (A4-249) “açık”, bölük (B1-80) “bölük”, açıq (B2-81) “açık”, delik (B3-217) “delik”, atıx (A6-78) “artık”

-Ik/-Uk eki ünlü ile biten fiil kök ve gövdelerine eklendiğinde -I / -U ünlüsü düşer.

buyuk (A5-44) “büyük”, toşek (A3-73) “döşek”

Bazı araç-gereç adları yapar.

qaynaq (MD) “kaynak, çeşme”, töşek (B4-198) “döşek”, qazıq (A5-101) “kazık”, qapaq (B4-99) “kapak”

Metnimizdeki diğer örnekler şunlardır:

yaraşıq (B1-234) “yaraşık, güzel”, yarıq (B2-100) “aydınlık”, qutraviq (B2-20), artıq (A3-233) “fazla”, tayaq (A3-97) “dayanak”, sarmaşıq (B1-240) “sarmaşık”, sasıq (B4-141) “kirli”, suvıq (B5-168) “soğuk”, yalpaq (OS) “yassı, düz”

2.1.2.2. -AK

Tek veya çok heceli fiil kök ve gövdelerine eklenerek sıfat ve isim türeten bir ektir.

konaq (A5-112), kesek (B3-112, A6-64) “parça”, putaq (B7-106)

Araç gereç isimleri yapar.

pıçaq (B1-193) “bıçak”, yataq (B4-200) “yatak”

Bir alışkanlığı bir duyguyu gösteren sıfatlar türetir.

qorqaq (B6-33) “korkak”

Ek, Eski Türkçede -gAk şeklindeydi. Bir örnekte ek Eski Türkçedeki şeklini korumuştur.

qurğaq (B4-36) “kurak”, qurqax (KS) “kurak”

2.1.2.3. -IcI

Bu ek Türkçede eskiden beri kullanılan çok işlek fiilden isim yapma eklerinden biridir. Bunun da fonksiyonunda bir çokluk, aşırılık, devamlılık vardır. Eski Türkçedeki güç / gücü eklerinin devamıdır. Yaptığı isimler, çok ve devamlı yapan veya olan nesnelere

⁶²² Tahir Nejat Gencan, **Dilbilgisi**, TDK Yay., Ankara 1975, s. 203; Zeynep Korkmaz, **TTG**, s. 85

karşılar. ⁶²³-ICI / -UCU eki, Türkiye Türkçesi için sıfat-fiil eki olarak değil, bütün fiillere getirilebilen işlek bir “fiilden isim yapma eki” olarak görülmelidir. ⁶²⁴

Ek, Eski Osmanlıcada -ICI / -yICI / -yİŞI şekillerinde hâl ve istikbâl sıfat-fiilleri olarak kullanılır. Cümlede dur- ve ol- fiili ile yüklem olabilir. ⁶²⁵

Fiillere gelerek meslek ismi yapıp, fiile uğraşı veya süreklilik anlamları yükler. *bilici (OS) “bilgili”, tıkcı (A7-233) “terzi”, alıcı (B7-287), buyurıcı (MD) “emir veren”, satıcı (B3-294), uçucu (OS) “uçucu”*

2.1.2.4. -enek

Genellikle tek heceli geçişli fiillere gelerek bir özelliği üzerinde bulunduran isimler türetir.

tikenek (MD) “diken”

2.1.2.5. -An

Kalıcı isimler türetir.

diken (A3-210), piçen (B3-153) “ot”

2.1.2.6. -GA

Fiil kök ve gövdelerinden isimler ve sıfatlar türetir.

köletke (B1-42) < köli-/ köle-“koyulaştır-, karanlıklaştır-” ⁶²⁶ “gölge”, *dalga (KS), kısqqa (B1-20) “kısa”, ince < inçge / inçke ET* ⁶²⁷ “ince”

2.1.2.7. -Gır

Kuvvetlendirme, pekiştirilmiş ifade veya yoğun bir özelliği bildirir. Türetmeye pek uygun bir ek değildir. Sadece Sibiryaya Türk dillerinde işlek olan Moğolca kökenli bir ektir. Bang’a göre -gU aslında fiillerden, isim-fiil türeten (r ile genişlemiş), Ramstedt’e göre ise -gu bir ettirgenlik ekidir. ⁶²⁸

çalışqır (B3-253) “çalışkan”

⁶²³ Muharrem Ergin, **TDB**, s. 181

⁶²⁴ Daha geniş bilgi için bk. Ahat Üstüner, “Türkiye Türkçesinde -ıcı / -ici Eki” **FÜ Sosyal Bilimler Dergisi**, C. 7, S.1-2, Elazığ 1996, s. 281-284

⁶²⁵ Saadet Çağatay, “Eski Osmanlıcada Fiil Müştakları Partisipler” **DTCF Dergisi**, C. 5, S. 2, Ankara 1948, s. 525-552; Faruk Kadri Timurtaş, **Osmanlı Türkçesi Grameri**, İstanbul 1979, s. 61

⁶²⁶ Zeynep Korkmaz, **TTG**, s. 79

⁶²⁷ A.Von Gabain, **ETG**, s. 274; Zeynep Korkmaz, **TTG**, s. 79

⁶²⁸ İlhan Çeneli, **KTYE**, s. 24

2.1.2.8. -m/ -(I)m/ -(U)m

-m eki nesne ismi yapan fiilden isim yapma eklerinin çok işlek olanlarından biridir. Başlıca fonksiyonu fiille ilgili bir hâl, durum, iş ifade etmek olup, o işle ilgili, o işten doğan varlık, eşya, âlet, yer gibi çeşitli isimler de yapar.⁶²⁹

Fiilin gösterdiği işle ilgili sonucu gösteren isimler türetir.

adım (B3-295), baqım (B3-212)

Çoğunlukla bir defada ya da kısa sürede oluşan işleri anlatır.

kesim (MD) “tahmin”, olım (KS, A3-47) “ölüm”, tilim (B3-13), dönüm (B6-293) kısım (OS), takım (B8-207), yarım (B1-181, A3-101), taxım (A6-102)

Tekrarlama yoluyla cümlede sık sık sıfat veya zarf olarak kullanılır:

tilim tilim (B3-13) “dilim, dilim”

2.1.2.9. -GIn/-GUn

Bu ek de Türkçede eskiden beri kullanılan ve bugün bir çok misali bulunan işlek bir ektir. Esas itibariyle tek heceli fiil köklerine getirilir. Birden çok heceli fiil kök ve gövdelerine getirilmesi çok nadirdir. Fonksiyonunda bir büyültme, bir aşırılık mânâsı vardır.⁶³⁰

Geçişli ve geçişsiz tek heceli fiil köklerinden anlamı pekiştirilmiş sıfatlar türetir. Ekin ön sesi eklendiği fiilin son ses ünsüzünün tonlu olup olmamasına göre -k veya -g olur.⁶³¹

*bozğun (A3-278), keskin (A2-7), surgun (A5-214), uygun (A1-155), düzğun (B1-133)
keskin (B1-175), küskün (B3-199), salgın (B1-42) “serin”, yalgın (KS) “çakmak taşı”
yangın (B6-115)*

2.1.2.10. -n

Bu ek Türkçede eskiden beri görülen fiilden isim yapma eklerinden biridir. Ekin işleklik sahası çok geniş olmamakla beraber çok sayıda örneği vardır ve ek canlılığını muhafaza etmektedir. Yaptığı isimler fiilin gösterdiği hareketi yapma, olanı ve daha çok, yapılanı ifade eder.⁶³²

*cıyın (A7-269, KS) “toplantı”, gelın (A5-209), kelın (A6-222), uzun (A5-51), ekin (B8-154),
satın (B3-289), tütün (B5-72), bütün (B1-14), dugun A2-266)*

2.1.2.11. -I/-U

⁶²⁹ Muharrem Ergin, **TDB**, s. 178

⁶³⁰ Muharrem Ergin, **TDB**, s. 179

⁶³¹ Zeynep Korkmaz, **TTG**, s. 80

⁶³² Muharrem Ergin, **TDB**, s. 178-179

Bugün Türkçede bu ekle yapılmış görünen ve yapan, olan veya yapılan çeşitli nesnelere karşılaman bir çok isim vardır.

Eski Türkçedeki -g ve -ğ fiilden isim yapma ekinin Batı Türkçesinde düşmesi yüzünden yardımcı sesin fiilden isim yapma eki hâline gelmesiyle ortaya çıkmıştır.⁶³³

-I, -U eki işlev bakımından fiilin gösterdiği işin ürünü veya sonucu olan somut isimler sıfat ve zarflar türetir.

olı (KS) “ölü”, yazı (A2-226, B1-16), yarı (A6-63, B3-16), yapu (A6-23, B7-2), doğru (B6-76), ayrıca (B7-289), sıxı (A3-59), tolu (B8-315)

Eski Türkçenin fiilden isim yapan -g eki, ünlü ile biten fiillere araya bağlama ünlüsü almadan doğrudan doğruya eklendiğinden, -g düştükten sonra fiil kökleri isim durumuna geçmiş, böylece hem fiil kökleri hem de bunlardan yapılmış olan isimler aynı ses yapısına girmiştir. Şu örneklerde de tarihi gelişmenin ortaya koyduğu böyle bir ortaklaşma vardır.⁶³⁴

acı-, (fiil) acı-g > acı (isim), ağrı-, (fiil) ağrı-g > ağrı (isim), quru (B6-91), eski (A6-50), qoca (A6-146)

Metnimizdeki diğer örnekler şunlardır:

kokı (A7-157), yazılı (A1-148), qoqılı (B1-239), qorqılı (B1-108), qorxılı (MD), qoşu (OS) “at koşusu”, sürü (B7-221)

2.1.2.12. -A

-A eki geçişli ve geçişsiz fiil kök veya gövdelerine, eklendiğinde tekrarlar yapar.

Aslında zarf-fiil ekidir.

*gele-gele (A1-35), geze-geze (A3-255), doya-doya (A5-12), cuvura cuvura (B1-257)
gule-gule (A3-92), sora-sora (A1-27)*

Kalıcı isimler yapar. *yara (B6-214), çevre (B7-186)*

2.1.2.13. -GI/-GU

Genellikle tek heceli fiillere gelir. Eklendiği fiilin durumuna göre ek tonlu veya tonsuz şekliyle eklenir.

Araç-gereç isimleri yapar.

çalğı (A1-174) “müzik aleti”, çalğı (B1-199) “turpan”, bıçqı (KS) “testere, bıçkı”, sipirtki (B4-267) “süpürge”

⁶³³ Muharrem Ergin, TDB, s. 182

⁶³⁴ Zeynep Korkmz, TTG, s. 82

Bu ek ile soyut adlar türetilir. Alet isimleri yapar.⁶³⁵

duygı (B4-156) “duygu”, külkü (OS) “gülüş”, qulku (MD) “gülüş”, saygılı (B6-176), süygi (B3-235) “sevgi”

2.1.2.14. -tl

Genellikle dönüşlü fiillere gelir. Bir işin sonucu olan isimler türetir.

gezintı (A7-280), gezinti (B1-33), qabartı (MD) “şiş, kabarcık”

2.1.2.15. -et

Fiilin gösterdiği işin sonucu olan isimler yapar. İşlek değildir.

olet (MD) “veba salgını”

2.1.2.16. -ç

Ek dönüşlülük ekinden sonra kullanılan bazı dilbilgisi kitaplarında -nç olarak ele alınan bir ektir.⁶³⁶ Anlam bakımından geldikleri fiil kökünün anlamını daha da kuvvetli olarak belirttiklerinden bunlara pekiştirilmiş, güçlendirici fiiller de denmekte-dir. Bu tür eklere -ç ve bundan genişlemiş -çı, -ça eki ve -p- ile genişlemiş şekli -pi- ekleri dahil edilir: inç-, sanç-, sürç-, tanç- / tançı- (şuurunu kaybetmek), kırp-, serp- .⁶³⁷

Genellikle dönüşlü fiillere gelir. Yapılan işle ilgili soyut adlar oluşturur. Anlam-da bir aşırılık söz konusu olan fiiller türetir.

quvanç (KS), “kıvanç”, sevinç (B6-308), qorxınçlı (A7-252), qorqunçlı (B6-197)

2.1.2.17. -v/ -Av/ -Uv

Kıpçak Türkçesinin mastar eki olan -v, -Uv her çeşit fiil tabanına gelir.⁶³⁸ Ek Kırımçak Türkçesinde, ünlü ile biten fiillere -v , ünsüzle bitenlere ise -Uv, -Av şeklinde gelmektedir.

bezev (MD) “süs”, sorav (OS) “soru”, sürüv (OS) “sürü”, yaşav (B6-224) “yaşam”

2.1.2.18. -mUr

Tek heceli fiillerden, isimler yapar. *kömür (B8-141),⁶³⁹ yağmur (A1-30, B1-183)*

⁶³⁵ Mustafa Argunşah, **agm.**, s. 79

⁶³⁶ Vecihe Hatiboğlu, **age.**, s. 130

⁶³⁷ Saadet Çağatay, “Pekiştirilen Fiiller”, **TDAY Belleten 1966**, Ankara 1967, s. 39-50; Muharrem Ergin, **TDB**, s. 180

⁶³⁸ İlhan Çeneli, **KTYE**, s. 33; Mustafa Argunşah, **agm.**, s. 84

⁶³⁹ A.Von Gabain, **ETG**, s. 53, köy-mür, köy- “yan-”

2.1.2.19. -amak

Yaygın bir ek değildir.

basamaq (B1-7) "basamak"

2.1.2.20. -ce

Genellikle dönüşlü fiillerden o hareketin sonucu olan isimler türetir. Örnekleri azdır.
eglence (B2-67), tüşünce (B5-91)

2.1.2.21. -gAç

Türkçede eskiden beri görülen, fakat işlek olmayan bir ektir. Yapan, olan ve yapılan nesnelere karşılayan isimler yapar.⁶⁴⁰ Vecihe Hatiboğlu, g-‘nin kalınlaştırıcı etkisiyle -gaç ekinin -gıç’tan çıktığı görüşündedir.⁶⁴¹ Genellikle -n ve -r çatı eki almış fiillerde görülür.
artqaç (B7-151) "artan, fazlalık"

2.1.2.22. -çAx

Örnekleri azdır.

utançax (KS) "sıkılğan, mahçup"

2.1.2.23. -Gıç/-Guç

Fiilin gösterdiği işi yapan ya da yapılan nesnelere karşılayan isimler türetir. Ekin eskiden yalnız yuvarlak ünlülü şekli vardı.⁶⁴²

başlangıç (B1-2) "başlangıç", bıçqıç (B3-141) "marangoz"

2.1.2.24. -z

Türkiye Türkçesindeki -sı ekinin karşılığıdır. Türkiye Türkçesinde bu ekle kurulmuş yalnız üç kelime bulunduğundan, ekin işlek değişikliğine uğrayıp uğramadığı kesin olarak bilinmese de "yatsı" kelimesinde aynı işlevin sürdüğü bilinmektedir. Ekin Türkçede sadece üç örneği vardır: Tütsü, yatsı, yassı.⁶⁴³ Kırımçak Türkçesinde yatsı kelimesinde s > z değişikliği olmuştur. Ancak aynı görevde kullanılmıştır.

yatız (A1-84) "yatsı"

2.1.2.25. -az

⁶⁴⁰ Muharrem Ergin, **TDB**, s. 180

⁶⁴¹ Vecihe Hatiboğlu, **age.**, s. 65

⁶⁴² Muharrem Ergin, **TDB**, s. 180

⁶⁴³ Zeynep Korkmaz, **TTG**, s. 109

Günümüzde işlekliliğini kaybetmiş bir ek olup, kökle ek birbirine kaynaşmış olduğu için ancak Eski Türkçe ile yapılan karşılaştırmalarda ekin varlığı aydınlığa çıkmaktadır. Fiilin gösterdiği işi yapan veya fiilin gösterdiği işten etkilenen anlamında olan isimler türetir.⁶⁴⁴

boğaz (B3-64, A1-220)⁶⁴⁵, “*boğaz*”, *söz* (B1-136) “*söz*”, *öz* (B1-106)⁶⁴⁶ “*öz*”

2.1.2.26. -DİK/-DUK

Geçici ve kalıcı isimler yapar.⁶⁴⁷

bildik (B4-169) “*bildik, bilinen*”

2.1.2.27. -sak

Fiilden isim ve sıfat türeten, fazla işlek olmayan bir ektir. Fiilin ifade ettiği işi kendisinde bulundurma anlamında isim ve sıfatlar oluşturur.

tutsaq (B4-314) “*tutsak*”

2.1.2.28. -qucı

Eski Türkçede yaygın olarak kullanılan -gu “sıfat-fiil” ekinin -cı, isimden isim yapma eki ile genişletilmiş şeklidir. İş yapanı bildirir.⁶⁴⁸

uçqucı (MD) “*pilot*”

2.1.3. İyelik Ekleri

İyelik ekleri ulandıkları isimleri, anlatımda kendilerinden önce söylenen şahıs kavramlarına bağlarlar. İyelik ekleri temel işlevlerinden ayrılmadan, yapım eklerinininki-ni andıran bazı görevlerde de kullanılırlar:⁶⁴⁹

⁶⁴⁴ Zeynep Korkmaz, **TTG**, s. 109

⁶⁴⁵ boğ- fiil kökünden boğaz, Zeynep Korkmaz, **TTG**, s. 109

⁶⁴⁶ ET. ö- düşünmek A.Von Gabain, **ETG**, s. 279

⁶⁴⁷ Emine Gürsoy-Naskali, bızdık ve bundan gelişen bızdık kelimesindeki -dık morfeminin “gibi” anlamına gelen teg edatı olduğunu düşünür. bk. Emine Gürsoy-Naskali, “*Kelime Gövdesinde Ses Değişmesi İle yapılan Küçültmeler ve Bir Ablaut Örneği*”, **3. Uluslar Arası Türk Dil Kurultayı 1996**, TDK Yay: 678, Ankara 1999, s. 494

⁶⁴⁸ A. Von Gabain, **ETG**, s.53

⁶⁴⁹ Tahir Kahraman, “*Çağdaş Türkiye Türkçesinde Ad Çekimi Eklerinin Kullanım Özellikleri ve İşlevleri*”, **Türk Gramerinin Sorunları II**, TDK Yay: 718, Ankara 1999, s. 289; Şeref Yılmaz, “*İyelik Ekinin Türkiye Türkçesi ve Özbek Türkçesi’ndeki Şekilleri ve Kullanımları*”, **Türk Dili**, S. 543, Mart 1997, s. 285-288

a. Belgisiz sıfatlara ve soru sıfatlarına ulanarak belgisiz zamirler ve soru zamirleri oluştururlar: başkaları, her biri.

cumlesını (A1-203), çoqısı (A7-251), épısı (A7-234), épısı (A7-235), évelkıısı (A5-274), bunların kimerisi (B3-167), épısını (A7-263)

b. Zaman isimleri ile daha çok zaman zarfı oluştururlar.

akşamları (A7-249), künduzları (A7-250), aqşamları (B2-169), sabahları (B2-33, B4-181), kündüzleri (B2-169), geceleri (B4-61)

c. Yalın hâl, çokluk ve iyelik eklerini alabilmektedir. Yani çokluk ve iyelik eki almış şekiller de yalın hâldedir. Ancak kelimenin gramer kategorisini değiştirmemekle birlikte, çokluk ve iyelik eki almış kelimeler kendi içinde bir anlam yüklenirler.

Ek yığılması gerçekte ya da dil hafızasında aşınmaya uğramış olan bir ekin vazifesinin tazelenmesi veya o ekin işlek olan vazifesinin aynı ek veya aynı nitelikte başka bir ek ile kuvvetlendirilmesi gibi ihtiyaçlardan ortaya çıkan bir gramer olayıdır.⁶⁵⁰

Ek yığılması, Eski Türkçeden beri görülen bir dil özelliğidir: “tigitler, erenler” gibi kelimelerde -t eki ve -ler eki aynı fonksiyonda olan yani çokluk bildiren eklerdir.⁶⁵¹ Türkçe, herhangi bir ekin anlamına güç kazandırmak veya onun artık aşınmaya yüz tutmuş anlamını yeniden tazelemek için bir kuvvetlendirme vasıtası olan ikiz kelimeler dışında, ek tekrarlarına da yer vermiş olan bir dildir. Kim-i-si vs. gibi şekiller bu durumun tipik örneğidir.⁶⁵² Hangi tür eklerde hangi sebebe bağlı olarak ek yığılması olayının ortaya çıktığı bir kurala bağlanamamaktadır.⁶⁵³

Hepisi, birisi, kimisi gibi kelimelerde görülen 3. tekil şahıs iyelik eki yığılması Türkiye Türkçesi yazı dilinde ve ağızlarında yaygın olarak görülür. Kırımçak Türkçe-sinde de bu ek yığılması görülmektedir.

bırısı (A3-238, A3-256, A5-180, A6-44), birisi (B2-3, B7-55, B6-58), kimisi (B1-116), hepsi (B7-228)

Şu kelimelerde de ek yığılması olayı vardır.

dortısı (A4-210, “dördü” quvetısını (A3-115) “kuvvetini”

⁶⁵⁰ Zeynep Korkmaz, “Türkçe’de Ek Yığılması Olaylarının Meydana Gelişi Üzerine”, TDAY Bellten 1960, Ankara 1988, s. 173

⁶⁵¹ A. Von Gabain, ETG, s. 64

⁶⁵² Zeynep Korkmaz, “Türkçe’de -^on zarf-fiil eki ile -pan/-pen eki ve türemeleri”, TDAY Belleten 1984, Ankara 1987, s. 163

⁶⁵³ Zeynep Korkmaz, “Türkçe’de Ek Yığılması Olaylarının Meydana Gelişi Üzerine”, TDAY Bellten 1960, Ankara 1988, s. 180

Eski Türkçede iyelik ekleri ünlü ile biten isim tabanlarına 1. ve 2. şahıs eklerinden önce bağlama ünlüsü gelmez. Son hecede yuvarlak ünlü varsa 1. ve 2. şahıs eklerinde ünlüler genellikle yuvarlak olarak gelir.⁶⁵⁴ Kırımçak Türkçesinde ise düz ünlülü olarak gelir. Kırım Tatar Türkçesindeki⁶⁵⁵ iyelik ekleri, Kırımçak Türkçesiyle aynıdır.

1. Tekil Şahıs İyelik Eki : -m

Eski Anadolu Türkçesi döneminde -Um 1. şahıs iyelik eki düz kök ve tabanlara hep yuvarlak olarak gelen eklerdendir.⁶⁵⁶ Kırımçak Türkçesinde ise aksine iyelik eklerinden önceki bağlama ünlüsü hep dar-düz ünlüdür.

dostum (A3-258), gulım (A2-178), gunım (A1-44), gozım (A1-254) gokısım (A5-99), goñılım (A5-79), gozım (A1-114), kozım (A6-160), yolım (A1-35), ustıme (A5-100), sozım (A4-52), bacem (A1-45), bağçam (A1-43), bağırım (A4-110), balam (A6-127), cevapım (A2-166), canım (A1-91), d'inım (A2-123), duşmanlarım (A1-48), émşerım (A3-123), ésim (A6-256), éşkıım (A5-205), gecem (A1-44), Ğaribım (A2-173), gozlerım (A4-269), içım (A3-214), imanım (A2-123), malım (A3-254), anama (B1-138), apayım (B7-85), atam (B8-346)

İyelik eklerinin hâl ekleriyle çekimi şöyledir:⁶⁵⁷

-m	devem	balam	babam (A6-50)
-mnİñ	devemni ñ	balamni ñ	gozımıñ (A5-245)
-mA	deveme	balama	boyınıma (A4-211)
-mnİ	devemni	balamni	kozımı (A6-160)
-mnAn	devemne n	balamne n	aqayımnen (B8-346)
-mdA	devemde	balamda	haqqımda (B4-236)
-mdAn	devemde n	balamda n	gozımdén (A1-101)

⁶⁵⁴ A. Von Gabain, **ETG**, s. 70

⁶⁵⁵ Gerhard Doerfer, **agm.**, s. 192

⁶⁵⁶ Zeynep Korkmaz, "Eski Anadolu Türkçesinde İmla-Fonoloji Bağlantısı Üzerine Notlar", **TDÜA**, C.1, TDK Yay: 629, Ankara 1995, s. 495

⁶⁵⁷ D. İ. Rebi, **Kırımçax Tılı**, Simperefol 1993, s. 6-10

2. Tekil Şahıs İyelik Eki : -ñ

Ünsüzle biten kelimelerden sonra bağlama ünlüsü hep dar-düz ünlüdür.

babañ (A1-157), dostuñ (A2-101), eşkıñ (A5-192) “aşkın”, gitkeniñe (A1-21), gokısıñ (A2-66), işiñ (A3-62), goñılıñ (A3-278), incelerin (A5-262) “incilerin”, iqrarıñ (A5-223), koziné (A7-173), yoluñ (A2-270)

hâl ekleriyle çekimi:

-ñ	deveñ	balañ	maliñ (A3-260)
-ñnİñ	deveñni ñ	balañni ñ	xaberiñ (A1-22)
-ñA	deveñe	balaña	zılıfına (A1-250)
-ñnİ	deveñni	balañni	burunıñni (A6-188)
-ñnAn	deveñne n	balañne n	goluñnen (B3-181)
-ñdA	deveñde	balañda	-
-ñdan ñden	- n	balañda n	-

3. Tekil Şahıs İyelik Eki : -sı, -ı

babası (A6-8), bacesı (A4-34), balası (A6-125), boyı (A5-51), covapını (A3-239), çevre-sı (A1-207), çarşısı (A3-158), çokısı (A4-273), duñyası (A1-212), duası (A4-122), dog-mesı (A6-9) “düğmesi”, ékıncısı (A6-47), fenérını (A1-167), fikiriné (A3-199), fiyatını (A3-275), gendısı (A1-151), goñılı (A2-18), goşkı (A5-35) “köşkü”, gozı (A2-16), kefi (A1-120), kırpıkları (A2-107), kokısı (A7-157), saçı (A6-101), taxtası (A5-99), yapusı (A6-23), yolını (A3-236), çöli (B6-10)

3. tekil şahıs iyelik ekinin hâl ekleriyle çekimi şöyledir:

-sı, -I	canı	balası	anası (B1-27)	adı (B8-158)
-sInİñ, -Inİñ	canınıñ	balasınıñ	toşekiniñ (A1-148)	gendisiniñ (A6-67)
-sInA, -InA	canına	balasına	adına (B6-64)	babasına (A1-258)
-sInI, -InI	canını	balasını	adını (B8-35)	çaresini (B4-213)
-sInen,- Inen	canınen	balasınen	sırasınen (B1-274)	atasınen (B1-190)
-sIndA, -IndA	canında	balasında	ağızında (B6-129)	Bağçasında (B3-173)
-sIndAn, - IndAn	canından	balasında n	zevdasından (A3-197)	anasından (B4-85)

1. 2. 3., teklik şahıs iyelik eki Kırımçak Türkçesinde daima düz ünlülü iken, Kırım tatar Türkçesinde geniş ünlülü olarak da kullanılır. közüm, közüñ, közü, közü-miz, közüñiz, közleri ⁶⁵⁸

1. Çoğul Şahıs İyelik Eki : -mIz

balacılarımız (A7-13), başımız (A4-5), duamız (A5-9), élimiz (A4-112), işimiz (A6-68), uçumuz (A1-25), vadémiz (A4-213), adımız (B1-150), apayımız (B7-91), yerimizni (A7-222), yolümüzni (A7-2), adresmizni (B1-139), znaqaymızğa (A7-258), aramızda (B3-153), aşımızda (B8-150), azbarlarımız (B2-99), apayımız (B7-91)

hâl ekleriyle çekimi şöyledir:

-mIz	balamız	devemiz	bayraqmız (B3-26)
-mIznİñ	balamıznı ñ	devemiznı ñ	şeérimıznıñ (A7-281)
-mIzgA	balamızzğa	devemizzge	dérdımızzge (A7-29)
-mIznI	balamıznı	devemiznı	adresmizni (B1-139)
-mIznen	balamızne n	devemizne n	ocalarımıznen (B6-158)
-mIzdA	balamızda	devemizde	aqaçımızda (B8-150)

⁶⁵⁸ Henryk Jankowski, *Gramatuka Jezuka Krymskotatarskiego*, Poznan 1992, s. 270

- mIzdAn	balamızda n	devemızde n	aramızdan (B1-129)
-------------	----------------	----------------	--------------------

2. Çoğul Şahıs İyelik Eki : -ñIz

ékıñız (A7-319), işıñız (A6-258), éviñiziñ (A6-49), gazetañızni (A7-279), soziñızni (A6-171), uçıñızni (A1-142), xaberıñız (A1-211), ağacıñız (B4-104), analarıñız (B2-116), atalarıñız (B2-116), azbarlarıñız (B2-95), bağçañız (B3-109), vekilleriñız (B2-77)

Hâl ekleriyle çekimi şöyledir:

-ñIz	balañız	deveñız	anañız (B7-37)
-ñIznIñ	balañızni ñ	deveñızni ñ	babañızniñ (A3-129)
-ñIzgA, ñIzgA	- balañızğa	deveñızge	yeriñızge (A5-181)
-ñIznI	balañızni	deveñızni	yeriñızni (A7-210)
-ñIznen	balañızne n	deveñızne n	eviñıznen (B2-103)
-ñIzdA	balañızda	deveñızde	odañızda (B4-206)
-ñIzdAn	balañızda n	deveñızde n	aqaylarıñızdan (B8-96)

3. Çoğul Şahıs İyelik Eki : -sı, -ı, -ları/ -leri

toşeklerini (A3-73), xaberleri (A1-170), yurekleri (A5-46), znaqaylarına (A7-264), ad-ları (B2-22), ağızından (B3-130), altıncısı (B4-261), anaları (B1-229), arasından (B7-342)

Hâl ekleriyle çekimi şöyledir:

-sI, -I	balası	devesı	sepetı	uçısı (A6-46)
-sInIñ, -InIñ	balasınıñ	devesınıñ	sepetınıñ	évleriniñ (A1-27)
-sInA, -InA	balasına	devesine	sepetine	analarına (B1-229)
-sInI, -InI	balasını	devesını	sepetını	adlarını (B2-15)
-sInAn, -InAn	balasinen	devesinen	sepetinen	ziyadesinen (B4-16)

-sIndA, -IndA	balasında	devesinde	sepetinde	hepsinde (B6-165)
-sIndAn, -IndAn	balasından	devesinden	sepetinden	arasından (B7-342)

2.1.4. İsim Çekimi (Hâl Ekleri)

Cümlelerin çeşitli öğeleri arasında geçici anlam ilgileri kurmak üzere isim veya isim soylu sözcüklerin hâl ekleri olarak girdikleri çekime isim çekimi diyoruz.⁶⁵⁹

2.1.4.1. Yalın Hâl

İsmin başka bir kelimeye bağlı olmayan teklik, çokluk ve iyelik şekilleri yalın hâl olarak kabul edilir. Yalın hâlin eki yoktur.

Metnimizdeki yalın hâl örnekleri şunlardır:

baba (A3-91), bal (A7-309), balıx (A7-247), bala (A3-256), boş (A1-122), boxça (A4-206), çarşı (A3-103), çoban (A1-197), çocuk (A3-240), délı (A4-104), duñya (A6-90), doşek (A4-239), éлма (A7-56), érik (A7-297), éxtiyar (A1-9), gerdan (A5-34), kervan (A4-9), Şaxlevent (A4-203), Tifliz (A4-175), adam (KS)

Yalın hâlin özellikleri şunlardır:

a. Cümlenin öznesi durumundadır.

cumle cemaat (A5-176), Şaxsené (A4-9)

Bazen yalın halde kullanılan kelimeler özne grubu oluşturur.

xacı, oca, imam, éfendi (A5-262)

b. Cümlenin zarfı durumundadır.

yedı yıl uç ay (A1-226), bu yıl (B1-233), gündüz (A4-15), qırx kun, qırx gece (A6-113), kündüz (B4-62), gece (B3-11), gece kündüz (B2-127)

c. gibi, kadar, için vb. edatlara isimler yalın hâlde bağlanır ve bu şekildeki edat grupları cümlede değişik görevlerde kullanılır.

eki saat qadar (B1-91), on beş adam qadar (B3-38), yoğurt kibik (B1-72), özen kibik (B1-180), yılan kibik (B2-136), her ay içün (B2-85), bostan içün (B7-185), bu iş içün (B2-179)

d. İkilemeler kurar.⁶⁶⁰

⁶⁵⁹ Zeynep Korkmaz, **Grammer Terimleri Sözlüğü**, TDK Yay: 575, Ankara 1992, s. 88

⁶⁶⁰ Ahmet Buran, “*Türkçede İsim Çekim Ekleri*”, **Türk Gramerinin Sorunları II**, TDK Yay: 718, Ankara 1999, s. 270-271

Yalın hâlde kurulan ikilemeler, m'li tekrarlar, zıt anlamlı kelimelerin yan yana kullanılması ve aynı kelimenin tekrarı yoluyla kurulmaktadır.⁶⁶¹

siyrek siyrek (B1-177), tez-tez (B6-122), tilim-tilim (B3-13), tollu -tollu (B4-10), tomar-tomar (B8-234), top-top (B6-228), türlü -türlü (B1-238), uzun-uzun (B8-323), al-évval soraş- (A3-246) “hatır sor-”, ant yemın ét- (A4-133), çolaq-yañlış (A1-170), déli-divana ol- (A3-235), essız-ussız (A1-187), és-us (A5-43), gece-gundız (A4-26), alış-veriş (A3-200), qoyun-gozu (A2-69), sil-sıyrırt- (A3-72), soqır-topal (A1-170), şellik-şamata (A3-88), toy-dugun it- (A2-266)

2.1.4.2. Uzaklaşma Hâli

Uzaklaşma hâli, iş, hâl ve hareketin çıkma, başlama noktasını gösterir. Genellik-le fiilin gösterdiği hareketin kendisinden uzaklaştığı veya çıktığı isim, cümlede çıkma halinde bulunur.⁶⁶² Temel görevi, ayrılma, çıkma, uzaklaşma bildirmektir.⁶⁶³

Ancak bulunma hâli eki -DA'nın uzaklaşma göreviyle kullanıldığı da bilinmektedir.⁶⁶⁴ Eski Türkçede bulunma hâli ekinin uzaklaşma hâlini de ifade etmesi sebebiyle, genel çıkma hâli ekleri -DA, -DIn şeklindedir. Bu arada n ağzında ve daha sonraki dönemlerde -DAn şekilleri de yine Eski Türkçede kullanılan çıkma hâli ekleridir. Ek, Eski Anadolu Türkçesinde -dAn şeklinde olup -t'li biçimleri sonradan ünsüz uyumuna bağlı olarak ortaya çıkmıştır. Anadolu ağızlarında uzaklaşma hâli eki, tonsuz ünsüzlerle biten kelimelere getirildiğinde, çoğu zaman, tonlulaşma eğilimine bağlı olarak, tonlulaşmakta ve ünsüz uyumuna uymamaktadır. Bu durum Eski Anadolu Türkçesi ve Klasik Osmanlıcaya ait özelliklerin Anadolu ağızlarındaki devamı şeklinde değerlendirilebilir.⁶⁶⁵

Ekin etimolojisi ile ilgili görüş şöyledir: -DIn eki n ağzında (Mani sahasında) -Dan çıkma hâli eki, “yer” ve “cihat” bildiren isimden isim yapma eki -dIn, -dUn eki ile -DA bulunma hâli ekinin karışmasından oluşmuştur. Buna sebep ise her iki ekin temel fonksiyonlarının “yer” bildirmesidir.⁶⁶⁶ Ayrılma hâli ekinin menşeiinden bahseden W. Bang

⁶⁶¹ İkilemeler konusunda geniş bilgi için bk. Osman Nedim Tuna, **agm.**, s. 163-228

⁶⁶² Muharrem Ergin, **TDB**, s. 223

⁶⁶³ Kevser Acarlar, “Çıkma Durumunda (-den hâlinde) Sözcüklerin Tümcede Türli Kullanılışları”, **Türk Dili**, S. 235, Nisan 1971, s. 34 - 37; Muharrem Ergin, **TDB**, s. 224

⁶⁶⁴ Muharrem Ergin, **TDB**, s. 224

⁶⁶⁵ Faruk Kadri Timurtaş, **Osmanlı Türkçesine Giriş**, İÜ Ed. Fak. Yay., İstanbul 1987, s. 113

⁶⁶⁶ Kemal Eraslan, “Çıkma Hâli (Ablatif) Ekinin Oluşumu”, **3. Uluslar Arası Türk Dil Kurultayı 1996**, TDK Yay: 678, Ankara 1999, s. 383

Kaup ise: “Doğu Türkçesinde -dın hâla müstakil bir kelime olarak hissedilmekte-dir” demekte ve bu ekin “adın” “ayrı, başka” kelimesinden eklediğini belirtmektedir.⁶⁶⁷

Türkiye Türkçesinde ise daima ünlü ve ünsüz uyumları doğrultusunda -DAn şekilleri ile kullanılmaktadır.⁶⁶⁸ Kırımçak Türkçesinde uzaklaşma hâli eki -DAn şeklindedir. Genellikle uyuma göre gelen ekin, ünsüz uyumuna aykırı geldiği örnekler de vardır.

başqalarından (A7-224), baxçıdan (A2-226), cebindén (A5-272, A7-273), canımdan (A5-198), çarşıdan (A3-103), çollerindén (A7-9), çoqtan (A4-209), diyardan (A3-230), dağdan (A4-9), dosttan (A4-270), éxtiyardan (A4-156), guzellükündén (A6-67), kımdén (A5-166), yerdén (A7-77), ağızdan (B2-96), analarıñızdan (B8-96), artımızdan (B1-136), sözlerden (B2-11), felektén (A5-2), çoqtan (A7-196), gittuktén (A1-158) ğurbettén (A5-66), guruştén (A3-103), Ğaripten (A5-67), mağruptén (A3-185)

Uyuma aykırı olan örnekler şunlardır: *sepetden (B7-307), yüksekden (B8-124), aşdan (B1-70)*

Ekin fonksiyonları şunlardır:⁶⁶⁹

a. İş, hareket ve nesnenin başlangıcını, çıkış noktasını bildirerek yer tamlayıcısı olur.

yerden (A7-194), üstündén (A4-294), qarşıdan (B8-275), arasından (B7-154), birbiriniñ ardından (B7-154)

b. Hâl eklerinin bir görevi de yerine göre zarf olarak kullanılan cümle öğeleri yapma-tır.⁶⁷⁰ Cümlelerin zarfı durumundadır. Bazı kelimelerle kalıplaşarak; dünden, eskiden, erkenden, önceden, sonradan gibi zaman zarfları oluşturur.

erkenden (B2-207), évelden (B2-153), şındén (A3-30, A2-288) “şimdiden”, endiden (B2-154), evvelden (B2-153), birden (B2-98, B4-133), tezden (B8-78)

c. Hareketin ve işin zamanını bildirir.

çoqdan (B5-55), gecedén (A1-63, A1-63), birazdan (B3-132), sabahdan (B7-128), küz-den (B8-251), yarından (B1-247), qışdan (B7-3)

d. İş ve hareketin sebebini bildirir.

kefsizliğindén (A3-220), dérdımdén (A4-104)

e. Mukayese derecesi kurar.

başqalarından (A7-224), evélkısındén (A3-221), bunlardan (B1-249), evvelden (B2-153)

⁶⁶⁷ W. Bang Kaup, **Berlindeki Macar Enstitüsünden Türkoloji Mektupları**, çev. Şinasi Tekin, AÜ Yay., Erzurum 1980, s. 36

⁶⁶⁸ Faruk Kadri Timurtaş, **Eski Türkiye Türkçesi**, İstanbul 1981, s. 58

⁶⁶⁹ Tahir Kahraman, **agm.**, s. 289; Enver Naci Gökşen, “Çıkma Durumu -den ve Kapsamı”, **Türk Dili**, S. 297, Aralık 1974, s. 973-978; Kevser Acarlar, **agm.**, s. 34-37

⁶⁷⁰ Ahat Üstüner, “Cümlelerin Öğeleri Konusundaki Karışıklıklar”, **Türk Dili**, S. 553, Ocak 1998, s. 24

f. Eşyanın neden meydana geldiğini bildirir.

sağıtdan (B4-138) “tabak”, ağaçdan (B6-235), buzdan (B5-98)

g. Bütünün bir parçasını ifade eder.

bunlardan dört bala (B1-249)

h. Bütünü ifade eder.

cumlesinden (A7-58), hepsinden (B7-236)

i. Yer ve yön bildiren kelimelere eklenerek, hareketin yerini ve yönünü belirtir.

artımızdan (B1-136), içinden (A1-161), buradan (A3-61), meşruktén (A3-185), bundan (A3-232) “buradan”, mindan (A6-217) “buradan”

j. “Bir şeyin içinde” manası verir.

baxçıdan (A2-226), cebindén (A5-272), guledén (A3-167), gozlerindén (A3-202), ağızından (B3-130), yurekımdén (A2-289)

k. Sonra, geri, beri, gayrı, başka, önce, öte, yana, daha, dolayı, içeri, taraf gibi bazı edatlarla birlikte sıkça kullanılır.

taqatsız qartlardan başka (B2-284), bunlardan qayrı zerdalı (B3-100), bundan başka hayvanlar (B3-213), qıçıvıqdan gayrı (B4-110), lafindan qayrı (B6-230), bendén başka yarı (A1-252), bulardan gayrı zerdalı (A7-297)

l. İkilemeler kurar.

bir yaqdan azay bir yaqdan da öksürükke tutulay (B4-315), bir taraftan aqıllı olsa ikinci taraftan da qorqaq olay (B6-33), bir taraftan özende suv...ekinci taraftan herkes (B8-350)

m. Kendisinden sonra gelen evvel, sonra, soñ gibi edatlarla sınırlama bildirir.

ders başlamazdan evvel (B4-230), inqılabdan evvel (B8-84), endiden soñ (B2-154), derslerden soñ (B1-269), kün qararmaz evvel (B2-148), on künden soñ (B4-134), aşdan evvel (B5-81), aşdan soñ (B1-136), aftomobil qalqmazdan evvel (B1-106), ondan soñra (A5-274), şındén soñra (A3-30), üç künden soñ (B4-123)

n. -dık sıfat-fiil eki + uzaklaşma hâli eki ve “sonra” edatı ile “-dıkAn sonra” anlamı ortaya çıkar. Ve bu anlam sınırlandırma bildirir.

anası gittiktén soñra (A1-158), azgana otırdıqtén son (A4-152)

Kırımçak Türkçesinde -Gan soñ sıfat-fiil eki, her ne kadar bünyesinde uzaklaşma hâli ekini bulundurmasa da “-dıkAn sonra” anlamı verir.

on eki kün keçken soñ (B4-136), çay içken soñ (B1-224), eki saat keçken soñ (B2-208), kün qarargan soñ (B2-37), dört kün keçken soñ (B4-136), eki kün keçken soñ (B4-135), qapudan çıxqan son (A7-311), dérsler pıtken soñ (A7-268),

o. Birden, bu yüzden, gerçekten, hepten, kendiliğinden, yeniden gibi durum zarfları;

tezden (A6-183), yeñiden (B1-185, B8-202), yengidén (A5-264, A5-264), başdan başlayıq (B2-16), keçektén (A6-54) “gerçekten”,

ö. Neden gibi bir soru zarfı oluştururlar.⁶⁷¹

neden (B8-132, B8-151)

2.1.4.3. İlgi Hâli

Bir ismin, başka bir isme tâbi olduğunu gösteren hâlidir.⁶⁷² İlgi hâli eki, isme belirtme, sahiplik, mensubiyet, ilgi gibi anlam kazandıran bir ektir.⁶⁷³ Eski Türkçe devresinde ilgi hâli eki ünsüz ile biten isimlerde -Uñ ünlü ile bitenlerde ise -nUñ ‘dur. Ancak yuvarlak ünlü taşıyan bir köke geldiği zaman yuvarlak ünlü taşıyan ilgi hâli eki, Eski Anadolu Türkçesi devresinde ñ etkisiyle daima yuvarlak ünlülü olmuştur. Ayrıca bu yuvarlaklaşmada birinci şahıs iyelik eki m’nin de tesiri düşünülebilir. Eski Anadolu Türkçesinde ve Osmanlıca içinde uzun süre bu yuvarlaklığın hüküm sürdüğü görülmektedir.⁶⁷⁴ Eski Anadolu Türkçesi döneminde -Uñ ilgi hâli (ördegün,), -Um, 1. tekil şahıs iyelik eki (benüm, tavarum), -IU, -sUZ sıfat yapım ekleri (atlu, gizlü, dipsüz) -U, -Up zarf-fiil (beliñleyü, sevinü) eklerinde görüldüğü gibi düz kök ve tabanlara hep yuvarlak olarak gelen eklerdir.⁶⁷⁵ Kırımçak Türkçesinde ise ek daima dar ünlülü olarak kullanılır.

Yaşayan Türk lehçe ve şivelerinin çoğunda da (Türkiye Türkçesi, Azeri, Türkmen, Gagauz, Karaim vs.) ilgi hâli eki aynı şekildedir.⁶⁷⁶

K. Gronbech ilgi hâli ekinin menşei konusunda: “Thomsen’in dile getirdiği bu ekin 8. yy’da bağımsız bir kelimecik olarak hissedildiği tahmini gerçek payı taşır. Bu ek neñ (şey) yahut benzer bir kelime olabilir.”⁶⁷⁷ demektedir.

Kırımçak Türkçesinde ek ünlü ve ünsüzlerden sonra hep -nİñ şekliyle kullanılır.

balanıñ (A3-256), baxçanıñ (A3-139), bunıñ (A7-66), baldırı-çıplaqlarıñ (A5-180),

⁶⁷¹ Ahmet Buran, **agm.**, s. 275

⁶⁷² K. Grönbech, **Türkçenin Yapısı**, çev. Mehmet Akalın, TDK Yay: 609, Ankara 2000, s. 89; Abdul-kadir İnan, “*Türk Dilinde İzâfet*”, (*İzâfet ve Turetskam Yazıka*” adlı eserin tanıtma yazısı) **TDAY Belleten 1958**, Ankara 1988, s. 283

⁶⁷³ Leylâ Karahan, “*Yükleme (Accusative) ve İlgi (Genitive) Hâli Ekleri Üzerine Bazı Düşünceler*”, **3. Uluslar Arası Türk Dili Kurultayı 1996**, TDK Yay: 678, Ankara 1999, s. 610

⁶⁷⁴ Mertol Tulum, **Sinan Paşa Tazarrunname**, İstanbul 1968, s. 35

⁶⁷⁵ Zeynep Korkmaz, **agm.**, s. 495

⁶⁷⁶ Ferhad R. Zeynelov, **Türk Dillerinin Mukayeseli Grammatikası**, Bakü 1973, s. 46-47

⁶⁷⁷ K. Grönbech, **age.**, s. 88-89

Şaxleventniñ (A4-138), zavallınıñ (A6-61), adamlarınıñ (B5-64), adamniñ (B2-50), ağaçlarınıñ (B3-147), aqayınıñ (B6-197), arabacılarınıñ (B5-266), artelniñ (B8-167), aşerçikniñ (B4-108), aşınıñ (B4-296), atniñ (B6-108), bağçaçıqniñ (B1-208), bostannıñ (B7-187), bölükniñ (B1-80), çölniñ (B3-115), deñiznin (B1-72), kökniñ (B1-191), yaz-niñ (B1-52), boxçanıñ (A3-281), duñyaniñ (A1-211), fğareniñ (A7-310), geceniñ (A5-78), guzelniñ (A6-71), Garipniñ (A3-239), kaatniñ (A7-274), köyniñ (A7-193), memle-ketniñ (A1-60), maxpullıqniñ (A7-155), padışanıñ (A1-164), stantsiyaniñ (A7-193), balalarınıñ (A7-265), caminiñ (A1-63)

Ekin -İñ şeklinde kullanıldığı da olur.

şeériñ (A4-147) kımıñ (A1-8), Tifliziñ (A3-190), yeriñ (A4-36), yollarıñ (A2-192), gu-lıñ (A2-129), éxtiyarıñ (A3-65), fenériñ (A2-40), d'insızıñ (A6-125)

Kırımçak Türkçesinde tekil ve çoğul tüm iyelik eklerinden sonra ilgi hâli eki -nİñ olarak gelir.

bağçamızniñ (B8-341), şeérimızniñ (A7-281) bayraqlarımızniñ (B8-87), közleriñniñ (B4-160), xaberiniñ (A1-22), toşekiniñ (A1-148) gendisiniñ (A6-67) atasınıñ (B1-195), cinsiniñ (A1-207),), anasınıñ (B8-327), babañızniñ (A3-129), évleriñniñ (A1-27), cevaplarıñniñ (A1-203), arqadaşlarımniñ (B6-246), goksiniñ (A6-9), başınıñ (A5-20), babañızniñ (A3-129)

Ancak 1.tekil şahıs iyelik ekinden sonra ekin -niñ' lı şekilde kullanıldığı da görü-lür.
gozımıñ (A5-245), bacemiñ (A4-73), gendimiñ (A4-133), Ğaribımıñ (A4-34)
Ekin ikili kullanımına da rastlanır.

gumrukiñ (A3-255), gumrukniñ (A3-237)

Ekin fonksiyonları şunlardır:

a. Zaman anlamı bildirir.⁶⁷⁸

küzniñ (B5-227), qışniñ (B2-219), yazın (B1-208)

b. Belirtili isim tamlamaları kurar.

gendisiniñ balaları (A6-67), yazniñ çillesi (B1-52), toşekiniñ altı (A1-148)

İlgi hâli, ekli olabileceği gibi eksiz de olabilir.⁶⁷⁹ Ekli tamlama hâli, Eski Türk-çede -İñ -(n)İñ şeklindedir.⁶⁸⁰ Eski Anadolu Türkçesinde tamlama hâli eki küçük ünlü uyumuna

⁶⁷⁸ Elövset Zakiroğlu Abdullayev, "Türk dillerinde Kadim -ın Ekli Hâl Şekli ve Onun Azericeden Sonraki Durumu", **Türk Dillerinin Tarihsel Gelişme Sorunları (Azerbaycan Bilgininin Görüşleri)**, TDK Yay: 652, Ankara 1996, s. 28-30

⁶⁷⁹ Muharrem Ergin, **TDB**, s. 229-230; Efrasiyap Gemalmaz, **age**, s. 274; N. Memmedov, **Azerbaycan Dİlciliyinin Nezeri Esasları**, Bakü 1971, s. 205

⁶⁸⁰ A. Von Gabain, **ETG**, s. 63, ET.'de ünsüzle biten kelimelere bazen +niñ biçimiyle eklenmektedir.

uymaz ve sürekli yuvarlak ünlülü şekliyle kullanılır.⁶⁸¹ Türkiye Türkçesinde ise, ünlü uyumlarına bağlı olarak, ünlü ile biten kelimelerden sonra -(n)lñ, ünsüz ile biten kelimelerden sonra -lñ biçimindedir.⁶⁸² İlgî hâlinde bulunan isim kendinden sonra gelen isme tâbi olur. Tâbi olunan isim, yani ikinci unsur her zaman 3. tekil şahıs iyelik eki taşır.

Kırımçak Türkçesinde ilgi hâli eki genellikle korunmuştur. Ancak eksiz olarak kullanıldığı da görülür.

gokısım taxtası (A5-99), azbar bağçasında (B3-173), cenét gullerindén (A1-89)

2.1.4.4. Yönelme Hâli

Fiilin hareketinin yöneldiği nesne ile kendisine yaklaşılın nesne, cümlede yönelme hâlinde bulunur. Yönelme hâlinin temel fonksiyonu iş, hâl, hareket ve nesne-nin yönünü, varacağı son noktayı belirtmektir. Fiilin hareketinin yöneldiği ve kendisine yaklaşılın nesne, cümlede yönelme hâlinde bulunur.⁶⁸³

Yönelme hâli eki, Eski Türkçede yaygın olan biçimiyle -GA, iyelik eklerinden sonra -nA ve son sesi k ünsüzü olan isimlerle kitabelerdeki bazı yer adlarında -A şeklindedir.⁶⁸⁴ Eski Anadolu Türkçesinde, ek başlarındaki g- sesinin düşmesi sebebiyle ekin -A, -yA, -nA, şeklini aldığı görülür.⁶⁸⁵ Türkiye Türkçesinde de Eski Anadolu Türkçesinde olduğu gibi ünsüzle biten kelimelerde -(y)A, iyelik ekleri ve işaret zamirlerinde ise -(n)A şeklinde kullanılmaktadır.⁶⁸⁶

Azeri, Türkmen, Gagauz ve Türkiye Türkçesi gibi Oğuz grubu şivelerinde yönelme hâli ekinin şekli aynıdır. Diğer şivelerde ise temel fark, ek başındaki -k / -g ünsüzünün muhafaza edilmiş olmasıdır.⁶⁸⁷ Nogay Türkçesinde kullanılan yönelme hâli ekleri -GA ve -nA, -A şeklindedir.⁶⁸⁸ Türk lehçelerinde görülen çeşitli yönelme hâli ekleri -Ga unsurunun varyantlarından ibaretken günümüz Yakut Türkçesinde ekin yirmi varyantı vardır.⁶⁸⁹

⁶⁸¹ Faruk Kadri Timurtaş, *age.*, s. 68-69; Gürer Gülsevin, *Eski Anadolu (Türkiye) Türkçesinde İsim Çekim Eklerinin Fonksiyonları ve Kullanılışları*, İÜ Sos. Bil. Ens. Yük. Lisans Tezi, Malatya 1987, s. 37

⁶⁸² Muharrem Ergin, *TDB*, s. 229-230

⁶⁸³ Muharrem Ergin, *TDB*, s. 222

⁶⁸⁴ A. Von Gabain, *ETG*, s. 63 ; Ahmet Caferoğlu, *Türk Dili Tarihi*, Enderun Yay., İstanbul 1984, s. 137

⁶⁸⁵ Faruk Kadri Timurtaş, *age.*, s. 69-70

⁶⁸⁶ Muharrem Ergin, *TDB*, s. 233-234

⁶⁸⁷ Ferhad R. Zeynelov, *age.*, s. 50

⁶⁸⁸ Petro İ. Kuznetsov, "Türkiye Türkçesi'nin Morfoetimolojisine Dâir", *TDAY Belleten 1995*, Ankara 1997, s.

Ekin etimolojisi şöyledir: Ek, Eski Türkçedeki -GA ekinden gelişmiştir. Batı Türkçesinde şahıs zamirlerinin yönelme hâlinin (baña, saña, aña) ñ sesini taşıması, ekin başındaki ğ- ve g- seslerinin sonradan düşmüş olduğunu göstermektedir. Büyük bir ihtimalle Eski Türkçe devresinde n ile ğ, ñ şeklinde birleşmiş, lehçelerin oluşmasında yeniden parçalanmayarak Batı Türkçesine klişe halinde geçmiştir.⁶⁹⁰

Kırımçak Türkçesinde yönelme hâli eki 3. şahıs iyelik eklerinden sonra -ñA olarak kullanılır.

bazarına (A7-80), babasına (A1-258), sozına(A3-77), işiné (A7-300), gozleriñe (A2-120) goziné (A2-116), analarına (B1-229) arqadaşlarına (B5-207) yeriné (A2-129) adetine (B2-30), artlarına (B5-184) artına (B3-12), azbarına (B2-95), bostanıña (B3-133), duşiné (A1-7), köyine (B6-159), közine (B5-66)

Kırımçak Türkçesinde 1. ve 2. çoğul şahıs iyelik ekinden sonra yönelme hâli eki -GA olarak gelmektedir.

atalarıñızğa (B2-117) znaqaymızğa (A7-258), muradımızğa (A6-39), analarıñızğa (B2-117), gunumuzge (A5-88), başımızğa (A6-117), ocamızğa (B2-214)

Diğer iyelik eklerinden sonra ise -A şeklindedir.

Mevlâma (A2-238), babama (A7-115), gozıme (A5-280), çağıma(A1-16), kunıme (A4-224), koziné (A7-173), miradıma (A6-214), anama (B1-138) sozıme (A7-61), Garıbıma (A4-86), dérdıme (A1-93), yurekıme (A4-72), atama (B2-145), başıma (A1-112), başına (A2-273), başıma (A1-112), başına (A2-273), canıma (A1-142), boyınıma (A4-211), gendıme (A4-215), baceme (A5-204), élıme (A5-248)

Ek ünsüz uyumuna göre tonlu ve tonsuz olarak kelimeye -ke, -qa, -ĞA şeklinde gelir.

-ke / -qa

éyılıkke (A4-204), direkke (A7-96), érekke (A7-124), işke (A7-224), Ğaripke (A1-55) bitke (B4-141) kökke (B2-162), köpekke (B4-115) teşikke (B5-253) temizlikke (B4-210),sepetke (B1-70) kümeske (B8-11) bölükke (B1-80) bereketke (B1-183) yuzukke (A5-267) yemekke (A7-126) reiske (A7-273) qafeske (A6-91) eçkiçikke (B7-90), kapikke (B3-293),

⁶⁸⁹ Ferhad R. Zeynelov, **age.**, s. 85

⁶⁹⁰ Faruk Kadri Timurtaş, **age.**, s. 69, Yönelme hâli ekinin gelişmesi için ayrıca bk. Reşit Rahmeti Arat, **Atabetü'l-Hakayık**, TDK Yay: 32, Ankara 1992, s. 111-112, 128-129, ekin aynı şekilde kullanımı için bk. Reşit Rahmeti Arat, "Atabetü'l Hakâyıkta ğ ve g Seslerine Dair" **Makaleler**, C. 1, TKAE Yay: 65, Ankara 1987, s. 346; Zeynep Korkmaz, "Türkçe ile Moğolca'da Ortaklaşan Unsurlar", **TDAY Belleten 1986**, Ankara 1989, s. 50

izdeneçikke (B5-40), küneşke (B5-61), meirçikke (B6-79), nevbetke (B8-345), sütke (B7-98), yığıtke (A1-222), quşqa (A6-91), ortalıqqa (B4-139), pamuqqa (B5-107), suratqa (A1-13), cemaatqa (A5-274), çocuqqa (A3-257), boşqa (B6-18), boxorğa (B2-19), buzavçıqqa (B7-101), saçaqqa (B6-312), xalqqa (B1-201) aşqa (B1-134) yazqa (B8-263), ağaçqa (B8-147), apusqa (B3-276) “hapis”,

-ge /- ğa

burunğa (A7-317), balalarğa (A6-66), bağğa (A7-59), çayğa (A7-200) “dere” çolġe (A7-221) duñyağa (A1-205), canğa (A7-64), daġğa (A4-11), évge (A6-68), kaatlarğa (A7-299) kervanğa (A4-12) muştérige (A3-232), muzeyge (A7-281), guzelġe (A2-174), xatinga (A6-98), qızğa (A1-15) paşağa (A3-133), quyuğa (A7-75), qapuğa (A6-203), qonağa (A1-166), sıdırğa (A7-304), stolğa (A7-270), memleketlerge (A7-302), padişağa (A6-105), xacılıge (A4-134), xayırğa (A2-167), xorozğa (A6-251), yarınga (A7-50), yerge (A7-223), camğa (B5-218), çayğa (B1-57), çölge (B3-152), deñizge (B5-61), hamamğa (B4-150), hekimge (B5-53), ögge (B1-81), padişahğa (B6-206), qolğa (B3-245), saçuvğa (B8-315), savxozğa (B3-114), zorğa (B6-11), yaşçiklerge (B3-103), açıl-mağa (B7-304), artelge (B8-314), askerge (B6-276) aqayğa (B6-196) artqa (B6-210), aqşamğa (B8-305), arabağa (B3-34) adamğa (B4-119), adamlarğa (B8-189), avtomo-bilge (B2-263), atağa (B1-30) azbarğa (B3-35) bobğa (B6-131), boġdayğa (B8-263), bostanğa (B3-174), benzinge (B8-142)

Ancak A metninde -A’ lı kullanıma da rastlanır. Ek B metninde iyelik ekleri dışında daima -GA olarak kullanılır.

-A

babaya (A3-84), bağırmaya (A6-79), baxçaya (A2-19), bostana (A7-146), cenété (A1-88), civana (A5-105), cana (A5-125), çalmaya (A5-92), çarşıya (A1-132), çobana (A7-92), dala (A2-10), eşkiné (A1-110), éxtiyara (A3-60), fidana (A7-140), geceye (A1-63), ġelmeye (A3-105), gerdana (A1-250), gitkeniñe (A1-21), kesege (A5-297), kesmeye (A1-181), kime (A1-8), kımseye (A3-249), kiyındırmeye (A5-278), méşere (A5-9), maña (A2-224), maxtamaya (A5-278), maa (A6-242) “bana”, ġurbeté (A4-139), gozlere (A5-279), içiné (A7-265), içmeye (A4-159), imdatına (A1-51), İrana (A3-184), yola (A2-24), kervancilere (A4-150), yollara (A2-177)

Ekin fonetik varyantlarının kullanımında bir birliktelik yoktur. Aynı metin içerisinde dahi bir kelimeye yönelme hâli eki farklı şekillerde getirilmiştir.

camige (A1-104), camiye (A1-84), camiya (A3-76)

gumruke (A3-254), gumrukke (A3-231)

Ġaribe (A5-234), Ġaripke (A1-55)

kormeye (A3-23) kormee (A6-119)
koşeye (A5-169) koşeye (A5-261)
medresege (A1-136) medreseye (A1-139)
Şaxleventé (A4-215), Şaxleventke (A3-227)
yere (A1-194), yerge (A4-220)
bazarğa (B3-102), bazara (A3-76)

Yönelme hâli ekinin Türkçede birçok fonksiyonu vardır. Janos Eckmann, Çağataycada bu ekin on beş fonksiyonunu tespit etmiştir.⁶⁹¹

Ekin fonksiyonları şunlardır:

a. Yer tamlayıcısı (dolaylı tümleç) durumundadır.

içerisine (A6-103), yerge (A4-220), oğleriné (A5-217), qonağına (A1-166), ustımıza (A4-64)

b. Zaman bildirir, zaman zarfları kurar.

yazqa (B8-263), aqşamğa (B8-305), yarınga (A7-50), yılbaşqa (A7-202), sabahsına (B3-11), yarınga (A7-50)

c. Fiyat, miktar ve süre sınırı belirtir.

ékige (A7-84), yarı geceye (A1-63), dortke on daqa (A7-218), saat ekiden üçke qadar (B2-146), saat dörtke qadar (B1-44), saat üçden aqşam üstüne qadar (B2-146), bu vaqıtqa qadar (B4-223), qışqa yaqın (B7-42), arası bir daqağa varma- (B1-112)

d. Sebep, maksat bildirir.

xacılıge gidécek (A4-134)

e. Eklendiği kelimeyi, yer ilgisiyle yükleme bağlar.

ortalıqqa (B4-139), artına (B3-12), artlarına (B5-184), yeriné (A2-129), yerge (A4-220), koşeye (A5-169), ögge (B1-81)

f. Hareket, iş ve nesnenin yönünü belirtir.

buraya (A3-255), başımızğa (A6-117)

g. kadar, göre, yakın, dek, değin, vb. edatlarla birlikte sıkça kullanılır.

bügünge qadar (B3-74), sabaga kadar (A1-121), yarı geceye qadar (A1-63), Alepke yaqın (A3-109), aqşamğa qadar (B1-73)

h. İkilemeler kurar.⁶⁹²

soñu-soñuna (B8-223)

⁶⁹¹ Janos Eckmann, *Çağatayca El Kitabı*, çev. Günay Karaağaç, İÜ Edb. Fak. Yay., İstanbul 1988, s. 60-63; Mustafa Argunşah, "Ünlü Gerundiminun "-Mağa" Yerine Kullanılışı", **3. Uluslar Arası Türk Dil Kurultayı 1996**, TDK Yay: 678, Ankara 1999, s. 117

⁶⁹² Ahmet Buran, *agm.*, s. 271-272

Yönelme hâli ekinin fonksiyonunu, çoğu zaman yön ve mekân gösteren kelime ve edatlar üstlenir.⁶⁹³

içeri (A6-49), içere (A1-122, A5-162), geri (B6-78, B7-297), ileri (B1-157)

2.1.4.5. Bulunma Hâli

İsmin, kendinde bulunma ifade eden, fiillerle ilgi kurduğu hâlidir. Eski Türkçede -DA biçiminde olan ek, bulunma-çıkma hâli fonksiyonlarını bir arada bulundurmaktadır.⁶⁹⁴ Bu özelliğinden dolayı ek Eski Türkçe döneminde, bulunma-ayrılma tabiriyle isimlendirilmiştir. -DIn ve -DAn şekillerinin çıkma hâli olarak ayrılması ve bu hâlin fonksiyonunu üstlenmesiyle, -DA artık sadece bulunma hâli fonksiyonunu ifade kullanılmıştır.⁶⁹⁵ İşte, Eski Türkçedeki bu özelliğin bir devamı olarak, Türk dilinin çeşitli şivelerinde bulunma hâli zaman zaman çıkma hâli fonksiyonunu da üstlenmiştir.

Bulunma hâli iş, hareket, şahıs ve eşyanın yerini bildirir.⁶⁹⁶ Bu, bulunma hâlinin temel fonksiyonudur. Ancak “zaman” bildirme işlevi de ona yakın bir önem taşıdığından, bulunma durumu “yer-zaman” durumu olarak da adlandırılmıştır.⁶⁹⁷ Bunun yanında bulunma hâli ekinin daha değişik fonksiyonları vardır. Bunlar iş, şekil-tarz, durum, karşılaştırma, kesir, miktar, kısım, vasıf, parça bildirmek gibi fonksiyonlardır.⁶⁹⁸

Türkiye Türkçesinde bulunma hâli eki -DA biçimindedir. Anadolu ağızlarında da bulunma hâli eki Türkiye Türkçesiyle aynı olmakla birlikte, Eski Türkçedeki bulunma hâli ekinin özelliğini devam ettirerek, ekin bulunma-çıkma hâli görevinde de sıkça kullanıldığı görülmektedir.⁶⁹⁹ Bu durum Kırımçak Türkçesinde de mevcuttur. Kırımçak Türkçesinde bulunma hâli eki ünlü ve ünsüz ile biten kelime köklerinden sonra -DA şeklindedir. Ek ünsüz uyumuna bağlı olarak köke göre tonlu veya tonsuz şekilleriyle gelir. Ancak bu uyum bütün kelimelerde görülmez.

burada (A1-18), başımda (A5-4), başında (A7-170), baxçada (A2-18), bazırğanlarda (A3-103), camidé (A1-91), çuşımdé (A6-126), çarşıda (A1-129), çoldé (A7-225), çollerindé (A6-295), divanda (A6-7), duñyada (A6-219), gullerdé (A4-276), içindé (A7-128), içindé (A5-

⁶⁹³ Geniş bilgi için bk. Suzan Duran, “Türkçede Cihet ve Mekan Gösteren Söz ve Ekler”, **TDAY Belleten 1956**, Ankara 1988, s. 1-110

⁶⁹⁴ A. Von Gabain, **ETG**, s. 64

⁶⁹⁵ Gürer Gülsevin, **age.**, s. 91

⁶⁹⁶ Muharrem Ergin, **TDB**, s. 223

⁶⁹⁷ Tahir Kahraman, “Çağdaş Türkiye Türkçesinde Ad Çekimi Eklerinin Kullanım Özellikleri ve İşlevleri”, **Türk Gramerinin Sorunları II**, TDK Yay: 718, Ankara 1999, s. 288

⁶⁹⁸ Muharrem Ergin, **TDB**, s. 223; Ferhad R. Zeynelov, **age.**, s. 56

⁶⁹⁹ Ahmet Buran, **Anadolu Ağızlarında İsim Çekim (Hâl) Ekleri**, TDK Yay: 660, Ankara 1996, s. 171

54), *ıqrarda* (A3-10), *kervanda* (A4-133), *meydanda* (A4-38), *aşımızda* (B8-150), *avtomobilde* (B2-262), *azbarında* (B8-222), *bağçalarında* (B7-271), *sovхозda* (A7-220), *Tiflizede* (A1-12), *yerdé* (A6-137), *aqaçımızda* (B8-150) *aqaçda* (B8-137) *artellerde* (B2-284) *aronçıqda* (B4-304), *savхозda* (B3-113), *bostanda* (B4-78), *çölde* (B8-319), *çöllükde* (B1-91), *deñizde* (B1-107), *dersde* (B4-241), *aqaçda* (B8-137), *haqqımda* (B4-236), *bayraqlarıñızda* (B2-273), *aqılda* (B1-275), *aramızda* (B3-153), *girdikté* (A1-28) *çardaxta* (A6-102) *ğurbetté* (A2-159), *vaxıtta* (A3-67), *kokté* (A1-209), *meclusta* (A7-33), *étrafta* (KS) Ekin fonksiyonları şunlardır.⁷⁰⁰

a. Hareketin yapıldığı, olduğu ve eşyanın bulunduğu yeri bildirir.

ortasında (A5-24), *yanında* (A5-170), *kenarında* (B8-340), *arasında* (B8-32), *artda* (B2-104) “*arkada*”, *aşağıda* (B1-18)

b. Zaman zarfları kurar.

küzdé (A7-302) “*güzün*”, *başta* (A6-169) “*önce*”, *künde* (B2-28), *qışda* (B6-146) *yazda* (A7-302), *mayısdı* (B8-30), *ayda* (B8-304)

c. İş ve hareketin zamanını bildirir.

dersde (B4-241), *bayramda* (A3-156), *sonıñda* (B3-187)

d. İçinde bulunma manası katar.

çöllükde (B1-91), *deñizde* (B1-107), *aqaçda* (B8-137), *étrafta* (KS)

e. İş ve hareketin icra vasıtasını bildirir.

avtomobilde (B2-262), *arabada* (B6-198)

f. -GAn sıfat-fiil ekiyle birlikte “-ınca/-ince” anlamında zarf-fiil görevinde kullanılır.

kirgende (B8-19), *körgende* (B7-339), *körüşkende* (B3-322), *olğanda* (B4-200), *oynal-ğanda* (B1-92), *qaytqanda* (B1-46), *saçılğanda* (B8-312), *sağılğanda* (B6-94), *yaşağan-da* (B1-141), *yatğanda* (B1-34), *yatqanda* (B8-292), *kirgendé* (A6-182), *kalganda* (A7-218), *keçkendé* (A6-104)

g. İkilemeler kurar.⁷⁰¹

Eki şişeniñ birinde benzin, birinde de spirt olsa (B4-166)

h. -ki aitlik ekinden önce sıkça birlikte kullanılarak nitelik sıfatları oluşturur.

ögdeki ayaqlarını (B6-30), *ögdeki sıralarda* (B6-213), *ögündeki şeylerni* (B4-162), *özen-deki balıqlar* (B5-244), *özendeki suvniñ* (B5-243), *putaqlardaki bürler* (B7-106), *kökde-gi bulutlar* (B1-182), *ormandaki terekler* (B6-144), *ögdeki ayaqlarını* (B6-30), *ögdeki sıralarda* (B6-213), *ögündeki şeylerni* (B4-162), *özendeki balıqlar* (B5-244), *özendeki suvniñ* (B5-243), *putaqlardaki bürler* (B7-106)

2.1.4.6. Belirtme Hâli

⁷⁰⁰ Tahir Kahraman, *agm.*, s. 288

İsmin fiille ilgisini göstererek, ismi geçişli fiile bağlar. Belirtme hâli bazen yalın hâlde ifade edilir. Geçişli fiillerle beraber kullanılmalarına ve cümlenin belirtili nesnelere olmalarına rağmen ek almazlar.⁷⁰² Belirtme hâli eki, bazı dönemlerde ilgi hâli eki yerine kullanılmıştır. Bu ekleri birbirine yaklaştıran, aralarındaki fonksiyon paralelliğidir. Her iki ek de “belirtme” görevi yapar. Belirtme ve ilgi hâli ekleri, diğer hâl ekleri gibi ileriye doğru münasebetler kuran ekler değildir. Fonksiyonları eklendikleri kelimelerle sınırlıdır. Belirtme hâli eki, nesnenin belirticisidir; nesne yapıcı değildir. Var olan nesneye belirlilik kazandırır. Cümle içinde fiilin doğrudan tesir ettiği isim, belirtme halinde bulunur. Karşılıklı hareket doğrudan bir isme tesir eden fiiller, geçişli fiillerdir. Belirtme hâli, ismi kendisine tesir eden geçişli fiile bağlayan hâldir. Bu hâl bazen eksiz (cam kır-), çoğu zaman da ekli (cam+ı kır-) olur.⁷⁰³

Belirtme hâli eki Eski Türkçede -ğ, -g, -İğ, -Uğ; iyelik eklerinden sonra -n, işaret ve şahıs zamirlerinden sonra ise -nI şeklindedir.⁷⁰⁴

Eski Anadolu Türkçesi döneminde bir yandan seyrek de olsa, eski şekiller devam ederken diğer yandan da Oğuz Türkçesinin kendine has özelliği olan -I (-yI, -nI) şekilleri ortaya çıkmıştır.⁷⁰⁵

Türkiye Türkçesinde belirtme hâli eki -I, -U şeklinde ünlü uyumuna tabi olur.

Kırımçak Türkçesinde belirtme hâli eki genellikle -nI ‘dır.

balalarını (A6-108), cezvenı (A3-78), Şaxleventni (A5-263), sığırlarını (A7-226), covapı-nı (A3-239), canını (A2-135), çınıını (A7-264), balasını(A6-55), bağırını (A4-203), bala-nı (A3-240), gendını (A5-165), koknu (A1-49), kunnı (A6-117), şeérni (A6-214), içını (A3 -72), kızını (A6-105), quşını (A6-87), xatınıını (A6-65), aqayını (B5-7), aşerçikni (B4-110), aşıqlarını (B4-3), aşını (B2-194), atını (B6-168), bağçaçıqını (B1-240), bağçalarını (B8-201), bağçanı (B3-308), bereketni (B8-176), bobını (B6-125), boğdayını (B3-165), bostannı (B8-348), boxornı (B2-13), buzını (B5-242), çiçekni (B7-297), çölını (B8-160), köknı (B8-186), papirosonı (B4-287), qaçqanı (B7-157), sabannı (B3-119), safını (B1-163), sağını (B4-281)

Belirtme hâlinin iyelik ekleriyle kullanımında 1. tekil şahıs A ve B metninde farklılık gösterir. A metninde 1. tekil şahıs iyelik ekinden sonra ek -I’lı şekilde, B metninde ise ek hep -nI olarak kullanılmıştır.

başını (A2-147), canını (A2-182), kozını (A6-160), gendını (A4-215), gunaxını (A5-254), sozını (A3-264), malını (A3-254), işını (A2-145), gulını (A5-247), defterlerimni (B2-149), işimni (B2-144), sözimni (B1-62)

Diğer iyelik eklerinden sonra ek -nI’lıdır.

⁷⁰¹ Ahmet Buran, **agm.**, s. 272-273

⁷⁰² Geniş bilgi için bk. Ahmet Buran, **age.**, s. 124

⁷⁰³ Muharrem Ergin, **TDB**, s. 221; Efrasiyap Gemalmaz, **age.**, s. 277; Faruk Kadri Timurtaş, **age.**, s. 71

⁷⁰⁴ A.Von Gabain, **ETG**, s. 64; Ahmet Caferoğlu, **age.**, s. 137-138

⁷⁰⁵ Faruk Kadri Timurtaş, **age.**, s. 70-71; Gürer Gülsevin, **age.**, s. 48

başıñni (B4-279), buruniñni (A6-188), mezarımızni (A7-19), yerımızni (A7-222) yolu-mızni (A7-2) yeriniñni (A7-210) uçımızni (A1-142), aşmekiñizni (A6-166), çalgıları-mızni (A7-221) mezarımızni (A7-19), soziñizni (A6-171), arqadaşlarımni (B1-252), arqadaşlarını (B3-263), bağçalarımızni (B8-345), adresmizni (B1-139), burunını (B4-182), balalixını (A6-122), çaresını (A1-14) dışını (A3-72), dostlıxını (A4-206), başını (A2-170), bunlarını (A1-152), cumlesını (A3-275)

Ekin kullanımı A ve B metninde farklılık gösterir. A metninde belirtme hâli eki az sayıda örnekte ise -I' lı biçimiyle de kullanılmıştır. B metninde ise ekin daima -nI' lı kullanımı görülür.

çuvalı (A3-71), fenéri (A1-164), ğamı (A2-197), gołmekı (A5-280), mektubleri (A3-285), menı (A3-201), Tiflizi (A3-166), şeérni (A6-214), topı (A3-156)

A metninde 2.ve 3. tekil şahıs iyelik eklerinden sonra kullanılması gereken belirtme hâli eki kullanılmamıştır. Ekin varlığı metindeki anlamdan anlaşılmaktadır.
yuziñ (A2-185), maliñ (A3-260), élin (A5-25) “elini”, zılıfiñ (A2-137) “zülüfünü”, tuvağın (A6-233), goliñ (A6-191)

Bazı kelimelerde 3. tekil şahıs iyelik ekinden sonra belirtme hâli ekinin ı'sı kullanılmayarak, ek kelimelere -n şekliyle gelmiştir.

gendısın (A6-31), babasın (A6-32) “babasını”, qınasın (A5-155) “kınasını”

Belirtme hâli ekinin fonksiyonları şunlardır.

a. Cümlelerin nesnesi (belirtili ve belirtisiz) durumundadır.

sabannı (B3-119), yerlerini (A7-282), kireçni (A3-72), kervannı (A4-210), cezvelerini (A3-74), ağaçni (B3-141), almalarını (B3-103), tuvarni (A6-248)

b. Zaman anlamı taşıyan kelimelere gelerek, zaman bildirir.

keçeleri (A7-250), künduzleri (A7-250), geceleri (B4-67), aşşamları (B6-193)

c. Mekân ile ilgili kelimelere gelerek, mekân bildirir.

Tiflizi (A3-166), mezarımızni (A7-19), çuvalı (A3-71), şeérni (A6-214), bağçaçıqni (B1-240)

2.1.4.7. Yön Gösterme Hâli

İsmin yönünü gösteren, tarafını ifade eden hâldir. İsmi fiile bağlar. Kelime gruplarında ve cümlede fiilin kendi yönünde yapıldığını göstermek için isim yön gösterme hâline girer.⁷⁰⁶ Türkiye Türkçesinde yön gösterme hâli (direktif) eki, çekim eki olma fonksiyonunu kaybederek bazı kelimelerde kalıplaşarak zarf yapma eki olarak yaşamaktadır.

Bir hâl eki gerçek işleviyle kullanıldığı zaman, ikinci bir hâl ekini kabul etmez. Fakat yön gösterme hâli ekinin üzerine başka bir hâl eki gelebilmektedir: yukarıda, ileride,

⁷⁰⁶ Muharrem Ergin, **TDB**, s. 341-342

yukarıdan gibi. Bu durum onun hâl eki işleviyle kullanılmadığını gösterir. Yön gösterme hâli ekinin işlevini ise karşı, doğru, taraf, yan, gibi. edatlar karşılamaktadır.⁷⁰⁷

Yön gösterme hâli eki Eski Türkçede -GarU, -rA, -rU ekleri ile yapılmakta idi.⁷⁰⁸ Eski Anadolu Türkçesinde ek -rA -ArU' dır.⁷⁰⁹ Türkiye Türkçesinde ise, -rA, -rU/ -ArI şekilleri yön gösterme hâli eki olarak kullanılmaktadır.⁷¹⁰ Kırımçak Türkçesinde yön gösterme hâli eki -ArI şeklindedir. Bu ek tıpkı Türkiye Türkçesinde olduğu gibi sınırlı birkaç örnekte görülür. *içeri (A6-49), içere (A1-122, A5-162), geri (B6-78, B7-297), ileri (B1-157)*

2.1.4.8. Vasıta Hâli

İsmin belirttiği nesnenin vasıta olarak kullanıldığını, fiile vasıta olduğunu belirtmek için isim vasıta hâlinde bulunur.⁷¹¹

N. Poppe, *Studia Orientalia* 'de yazdığı bir tanıtım yazısında, -n vasıta hâli ekinin menşe olarak, ilgi hâli ekiyle aynı olduğunu söylemektedir. Aşmarin' de bu konuda Poppe ile aynı fikirdedir.⁷¹² Uygurca ve Eski Anadolu Türkçesinde “-n birle” şeklinde kullanılan vasıta hâli eklerinde, -n vasıta hâli eki fonksiyonunu yitirmeye başlamıştır.

Vasıta hâli eki, Eski Türkçede -n'dir.⁷¹³ Eski Anadolu Türkçesinde de ek -n 'li şeklindedir. Fakat uyum dışında kalarak ekin yalnız düz şekli kullanılmıştır (gündüzin). Türkiye Türkçesinde de ek -n' dir. Ancak bu ek işlekliliğini kaybederek onun görevini “ile” edatı üzerine almış, ya edat hâliyle kullanılmış ya da ekleşerek vasıta hâli eki yerine geçmiştir.⁷¹⁴ Kırımçak Türkçesinde vasıta hâli eki -nen şeklindedir.

baynén (A7-314), délcanınén (A7-241), gordıgılarınén (A3-89), Ğaripnén (A3-246), tezlıknén (A7-195), taşnén (A7-318), adamnen (B4-138), alicinen (B7-289), anamnen (B8-11), anasinen (B1-96), aqayımnen (B8-346), aqaynen (B1-70), atamnen (B8-295), atasinen (B8-306), boxornen (B2-22), duygısinen (B4-157), ilaçnen (B8-162), quvañ-nen (B1-24),

⁷⁰⁷ Türkçede yer ve yönle ilgili kelimeler için bk. Reşit Rahmeti Arat, “*Türkçede Cihet Mefhûmu ve Bununla İlgili Tabirler*”, **Makaleler**, C. 1, TKAE Yay: 65, Ankara 1987, Ahmet Buran, **agm.**, s. 268, Petro İ. Kuznetsov, **agm.**, s. 236

⁷⁰⁸ A. Von Gabain, **ETG**, s. 65

⁷⁰⁹ Faruk Kadri Timurtaş, **age.**, s. 73-74

⁷¹⁰ Muharrem Ergin, **TDB**, s. 341-342

⁷¹¹ Muharrem Ergin, **TDB**, s. 225; Zeynep Korkmaz, **age.**, s. 165

⁷¹² Zeynep Korkmaz, **Türkçede Eklerin Kullanılış Şekilleri ve Ek Kalıplaşması Olayları**, TDK Yay: 598, Ankara 2000, s. 19

⁷¹³ A. Von Gabain, **ETG**, s. 65

⁷¹⁴ Muharrem Ergin, **TDB**, s. 226

sabunnen (B4-186), ilaçnen (B8-162), sağlıqnen (B1-114), suvunen (B8-353), yaşçiklennen (B6-191)

Vasıta hâli ekinin fonksiyonları şunlardır:

a. Araç bildirir.

yaşçiklennen (B6-191), sabunnen (B4-186), ilaçnen (B8-162), çuvallarnen (B7-49)

b. Eklendiği isme birliktelik anlamı katar.

anamnen (B8-11), anasinen (B1-96), aqayımnen (B8-346), anasinen (B1-96), aqayım-nen (B8-346), aqaynen (B1-70), atamnen (B8-295)

c. Eklendiği kişi zamirleriyle de birliktelik anlamı verir.

biznen (B6-80), onıñnen (B6-113), onlarneñ (B7-253)

d. Zaman bildirir.

keçenén (A7-251), haftalarnen (B3-17), gecenen (B6-197)

e. Hâl zarfları kurar.⁷¹⁵

tezlıknén(A7-195), sağlıqnen (B1-114), sıranen (B8-311), keyfnen (B5-161), şamatanen (B8-119)

f. Böylelikle, öylelikle gibi, sonuç bildiren cümle bağlayıcıları oluşturur.

böyleliknen (B7-298)

2.1.4.9. Eşitlik Hâli

İsmin benzerlik, eşitlik, gibilik, bildiren hâlidir. Eşitlik hâli eki, -CA'dır. Türkiye Türkçesinde eşitlik hâli çekim eki olmaktan çıkıp yapım eki olma yoluna girmiştir.⁷¹⁶ Eşitlik hâli, cümlede isim görevinde kullanılan sözcüklerin belirttiği kavramla yüklem arasında bir benzerlik, bir eşitlik veya bir karşılaştırmanın söz konusu olduğunu gösterir.⁷¹⁷ Eşitlik hâli eki, yön gösterme hâli eki kadar olmamakla birlikte, yine zarf yapma işlevi ağır basan ve hâl eki olma işlevi gittikçe zayıflayan bir ektir. Eşitlik ekinin işlevi gibi, kadar, dek, değin, gibi edatlarla yerine getirilmektedir.⁷¹⁸ Bu ek "ça", kadar edatı ile eş fonksiyona sahiptir ve ekleşmiş bir edat durumundadır.⁷¹⁹

⁷¹⁵ Ahmet Buran, *agm.*, s. 275-276

⁷¹⁶ Eşitlik ekinin gelişimi için bk. Zeynep Korkmaz, "Türk Dilinde +ça eki ve bu ek ile yapılan isim şekilleri üzerine bir deneme" *TDAY Belleten 1958*, Ankara 1988, s. 41-68; Muharrem Ergin, eşitlik ekini çekim ekleri içinde almaktadır. Muharrem Ergin, *TDB*, s. 239-240, Aynı eki Tahsin Banguoğlu yapım eki olarak değerlendirmektedir, Tahsin Banguoğlu, *age.*, s. 158-159

⁷¹⁷ Vedat Uygur, "Eşitlik Eki ve Eşitlik Grubu Üzerine", *Türk Dili*, S. 546, Haziran 1997, s. 547

⁷¹⁸ Ahmet Buran, *age.*, s. 266

⁷¹⁹ Necmettin Hacıeminoğlu, *Türk Dilinde Edatlar*, MEB Yay., İstanbul 1984, s. 296

-CA ekinin millet, kavim ve halk adlarından dil bildiren isimler türetmesi özelliği yaşayan ve tarihi bütün lehçe ve metinler için geçerlidir.⁷²⁰

Kırımçaxça (A7-204)

-CA eki miktar ve büyüklükte eşitlik gösterme göreviyle, türlü sıfat-fiil eklerin-den sonra da gelmektedir: -mış ekinden sonra Uygur, Karahanlı ve Harezmi Türkçesi metinlerinde görülür. (Küçüm yitmişçe sözleyin).⁷²¹ Kırımçak Türkçesinde de -GAn sıfat-fiil ekiyle -Ca eşitlik ekinin birleşmesiyle oluşan ek cümlede zarf-fiil eki göreviyle kullanılır. Kırımçak Türkçesinde ek -gAncA, -ğAncək ve -gAncAz şeklinde-dir. Ek -ınca veya -ır.....-ırmaz anlamındadır.

qaytarğancek (B2-145), kelğencez (A6-179), ketirgence (B4-281), kelgence (B7-10), toyğançe (B8-329)

-CA eki, işaret ve soru zamirleri ile birleşerek de birtakım sıfatlar yapar. Ekin bu gibi zamirler ile yaptığı birleşimlerde bir yapı özelliği aranmaz. Çünkü zamirler genellikle kelime yapım ekleriyle genişletilmezler. -CA ekinin bu, şu ve ol işaret zamirleri ile birleşip kalıplaşmasından isimleri nicelik, sayı ve nitelik bakımından yaklaşık olarak vasıflandıran belirsizlik sıfatları meydana gelir. Bu sıfatlarda ek, daima iyelik ekli kelimelerin çekiminde görülen yardımcı bir -n- sesinden sonra gelmiştir. Bu işaret zamiri gibi şu işaret zamiri de, -CA eki ile, kalıplaşarak şunça (şunca) belirsizlik sıfat ve zarfını meydana getirir.⁷²² Kırımçak Türkçesinde ise bu, şu, ol gibi işaret zamirlerinin eşitlik hâliyle çekimi yoktur.

“Ne” soru kelimesi ile -CA ekinin birleşmesinden meydana gelen “nice” gibi belirsizlik sıfatlarında, miktarda eşitlik görevi üstlenen -CA ekinde kalıplaşma vardır.

nice (A1-193, A4-190, A6-2)

Bu eke iyelik, yönelme hâli gibi başka çekim eklerinin eklenmesiyle ekin cA-sl-n-A, -cA-n-A şekilleri de ortaya çıkmıştır.

mencesine (KS)

Eski Türkçede -çA şeklinde sadece tonsuz ünsüzle kullanılmakta idi.⁷²³ Batı Türkçesinin ilk devrelerinde de yalnız -çA biçimi kullanılan eşitlik hâli ekinin Osmanlı Türkçesi içinde de daha çok tonsuz şekliyle kullanıldığı görülmektedir.⁷²⁴ Azeri Türk-çesi ile

⁷²⁰ Zeynep Korkmaz, **agm.**, s. 57

⁷²¹ Zeynep Korkmaz, **agm.**, s. 45

⁷²² Zeynep Korkmaz, **agm.**, s. 50-51

⁷²³ A. Von Gabain, **ETG**, s. 65

⁷²⁴ Faruk Kadri Timurtaş, **age.**, s. 72-73; Faruk Kadri Timurtaş, **Osmanlı Türkçesine Giriş**, İÜ Edb. Fak. Yay., İstanbul 1979, s. 113

diğer Doğu Türk Şivelerinde ekin yalnız -çA'lı Şekli kullanılmaktadır.⁷²⁵ Türkiye Türkçesinde ise, ekin tonlu ve tonsuz biçimleri, ünlü ve ünsüz uyumları doğrultusunda kurallı olarak mevcudiyetini devam ettirmektedir.⁷²⁶ Kırımçak Türkçesinde eşitlik hâli eki tonlu ve tonsuz olarak -CA Şeklinde görülür.

azca (B7-181), balabanca (B7-284), çoqca (B7-182), çoqça (B2-195), eppiyce (B8-16)
erkence (B2-37), eslice (B8-229), ıslaqça (B7-343), mencesine (KS), qolayca (B7-344)
qucurca (B7-337), semizce (B3-284), sıcaqça (B7-104), sıqça (B4-150), siyrekçe (B1-20),
suvuqça (B7-129), yaxşıcıge (MD), yüksekçe (B8-190)

Ekin fonksiyonları Şunlardır:

a. Eşitlik bildirir.

mencesine (KS), başınace (B5-252)

b. Eşitlik hâli eki, Eski Anadolu Türkçesi ile Azerbaycan Şivesi ve diğer Şivelerde, sıfatlardan ya da zarflardan kuvvetlendirici yeni tarz ve zaman zarfları teşkil etmiştir.⁷²⁷

qolayca (B7-344), erkence (B2-37), ıslaqça (B7-343), balabanca (B7-284)

c. Sınırlama bildirir.

azca (B7-181), çoqca (B7-182), çoqça (B2-195), eppiyce (B8-16), sıqça (B4-150), yüksekçe (B8-190), nice (A1-193)

d. Adlardan “benzerlik-yaklaşıklık” anlamlı sıfat ve zarflar türetmede kullanılır:

eslice (B8-229)

e. Ulus ya da toplum adlarına gelip onların konuştukları dillerin adlarını yapar:

Kırımçaxça (A7-204)

f. Ayrıca, böylece, kısaca gibi cümle başı bağlaçlarını oluşturur.

ayrıca (B7-289)

g. Binlerce, bunca, yüzlerce örneklerindeki gibi “kadar” anlamlı ve belirsiz çokluk bildiren sıfatlar, zarflar yapar.⁷²⁸ Kırımçak Türkçesinde ise böyle kullanım yoktur. Bu görev vasıta hâli eki ile sağlanır.

biñlernen (B2-172)

Bir de ismin benzetme Şeklini yapan benzerlik eki -dAy vardır. İsmi isme veya fiile bağlar. Yeni Uygur Türkçesinde ek -DEK⁷²⁹, Nogay Türkçesinde -dAy Şekliyle sıkça kullanılır.⁷³⁰ Kırımçak Türkçesinde ek -dAy Őeklinindedir. A metninde örneği yoktur.

⁷²⁵ Muharrem Ergin, **TDB**, s. 239-240

⁷²⁶ Tahsin Banguoğlu, **age.**, s. 330; Muharrem Ergin, **TDB**, s. 239-240

⁷²⁷ Zeynep Korkmaz, **agm.**, s. 57

⁷²⁸ Tahir Kahraman, **agm.**, s. 281

altınday (B7-141), duvulday (B3-201), sırday (B8-48)

Ek Kırım Tatar Türkçesinde de -dAy şekliyle kullanılır.⁷³¹

2.1.4.10. Hâl Ekleri Arasında Görev Değişikliği

Kırımçak Türkçesinde hâl eklerinin birbirlerinin yerine kullanımı olayına sıkça rastlanır. Bu değişiklikler şunlardır:

2.1.4.10.1. Yalın Hâl Yerine Kullanılan Hâller

Yalın hâl yerine yönelme hâli kullanımı:

Bir daha keçke qalmayacağına (B2-30), hekim çağırmağa aqıllarına kelmedi (B5-26)

Yalın hâl yerine ilgi hâli kullanımı:

gendiniñ turkulerindén (A5-184)

Yalın hâl yerine belirtme hâli kullanımı:

Kireç satan tukanı néredé (A3-70)

2.1.4.10.2. Belirtme Hâli Yerine Kullanılan Haller

Belirtme hâli yerine yönelme hâli kullanımı:

Anadolu ağızlarında en sık görülen hâl ekleri arasındaki yer değiştirme olayı, belirtme hâli ile yönelme hâli arasında olmaktadır. Bu olay, öncelikle Güney-Batı Anadolu ağızları olmak üzere, bütün Anadolu ağızlarında sıkça görülmektedir.⁷³²

Qardan qızçiq çıgmağa istemedi (B5-205), çalışqanlarını baqıb oturmağa pek seviy edim (B7-5), Sen yazda yuvunmağa seviysiñmi (B1-64), Balalar komitesine Avramnı ayırmağa istegenler (B2-16), sınıf penceresini açmağa unitmañız (B4-319), Avram aqaynı xasta-xanege almağa munasib köriyim (B5-14), Pek bilmege isteseñ (B7-9), dörtköşe içine geri kirmege bıraqmayıb (B7-297), ben dé cevapıma geri étmem (A1-224)

Belirtme hâli yerine yalın hâl kullanımı:

Allax sana bu mısafır imdat getirmiş (A3-96), biri sınıf-baş olacaq (B2-8)

⁷²⁹ Sultan Mahmut Kaşgarlı, **age.**, s. 88

⁷³⁰ Nesrin Güllüdağ, **agt.**, s. 108

⁷³¹ Mustafa Argunşah, **agm.**, s. 86

⁷³² Anadolu ağızlarındaki belirtme-yönelme, yönelme-belirtme hâli eklerinin görev aktarımı için bk., Turgut Günay, **age.**, s. 110, Tuncer Gülensoy, **age.**, s. 79, ve Zeynep Korkmaz, “Batı Anadolu Ağızlarında Yazı Dilinden Ayrılan İsim Çekimi Ekleri ve Fonologie-Morphologie Bağlantısı”, **TDÜA**, C. 2, TDK Yay: 629, Ankara 1995, s. 225; Ahmet Caferoğlu, “Muğla Ağızı”, **TDAY Bellekten 1962**, Ankara 1987, s. 122

Belirtme hâli yerine ilgi hâli kullanımı:

Belirtme hâli eki, bazı dönemlerde ilgi hâli eki yerine kullanılmıştır. Bu ekleri birbirine yaklaştıran, aralarındaki fonksiyon paralelliğidir. Her iki ek de “belirtme” görevi yapar. Fonksiyonları eklendikleri kelimelerle sınırlıdır.⁷³³

sevdiğiniñ *unutmuşsiñ* (A2-38)

2.1.4.10.3. Yönelme Hâli Yerine Kullanılan Hâller

Yönelme hâli yerine belirtme hâli kullanımı:

Cam lupa alıp qar daneçiklerini baqıñız (B5-221), traktornı *baqqan bir köylige* (B1-101), *oniñ her zaman sağlam* olmasını *baqay* (B1-103), *ekincisi oquv işlerini, üçincisi temizlik işlerini baqacaqdır* (B2-9), *taşığan suvniñ yapqan işlerini varıb baqdılar* (B8-197), *yapqan işçileriñ çalışganlarını baqıb oturmağa pek seviy edim* (B7-5)

Yönelme hâli yerine yalın hâl kullanımı:

sabah yaqın pek salgın oldı (B7-260), *velaétñ ağaların ziyafet qurmuş* (A1-163)

Yönelme hâli yerine bulunma hâli kullanımı:

Sizdé minnét olsun, duran qardaşlar (A1-72)

2.1.4.10.4. Bulunma Hâli Yerine Kullanılan Hâller**Bulunma hâli yerine ayrılma hâli kullanımı:**

Bu değışime Edirne ili ağzında da sıkça rastlanır.⁷³⁴

Yarım saatdan köyge kirib rahatlananacaqlarına quvanaylar (B5-266), *eki haftadan o ondan pek sağlam adam olib çıqdı* (B5-19), *yedi yıl uç aydan ben gelırım* (A3-3)

Bulunma hâli yerine yönelme hâli kullanımı:

Köyli zorğa qalsa yük taşıb özini (B6-11), *suvnın ortasına bırısine dolaşayır* (A1-31), *tıpkе axşam duşine kordığı suratınıñ* (A1-151), *qave gutusine qave vardır* (A3-68)

2.1.4.10.5. İlgi Hâli Yerine Kullanılan Hâller**İlgi hâli yerine yalın hâl kullanımı:**

Yoqarıdan guşlar sesi işitiliy (B2-161), *Nezerçik guşlar cüvüldisinden oyandı* (B7-58), *bağçada meyvalar yanganıñı işitkenmi ediñiz* (B7-267), *duran adam cumlesı* (A5-211)

İlgi hâli yerine yönelme hâli kullanımı:

saña her kün ağızıñı suvnen çayqamak (B4-300)

İlgi hâli yerine belirtme hâli kullanımı:

Turkuleriñ cumlesını dé manésını soyle (A1-203), *soylediğıñ sözleri axdır* (A2-193)

⁷³³ Nevzat Özkan, “Uygur Türkçesi ve Gagauz Türkçesi’nde Hal Ekleri Görev Değışikliğı”, **Tuncer Gülensoy Armağani**, Bizim Gençlik Yay., Kayseri 1995, s. 308

⁷³⁴ Mecdut Mansuroğlu, “Edirne Ağzında Yapı, Anlam, Deyim ve Söz Dizimi Özellikleri”, **TDAY Belleten 1960**, Ankara 1988, s. 185

2.1.4.10.6. Vasıta Hâli Yerine Kullanılan Hâller

Vasıta hâli yerine yönelme hâli kullanımı:

Qarnın üsti qanğa toldı (B6-214), hepsi sepetler gızılçığga toldı (B1-227)

2.1.5. Çokluk Eki

Çokluk eki, isimlerin çokluk şekillerini yapan çekim ekidir.⁷³⁵ K. Gronbech, -lAr ekinin “gun” gibi bağımsız başlı başına bir kelime olup olmadığı, bütün kitabeler emniyet uyandıracak biçimde okununcaya kadar bir kenarda bekletilmesi gereken başka bir meseledir derken, A. von Gabain, “ yazmalarda bu ek isme bitişik yazılmaz diyerek, bu ekin aslında bir kelimedenden eklediğini işaret eden bilgiler vermektedir.⁷³⁶

Bilindiği gibi Eski Türkçede çokluk eki vazifesi ile kullanılan bir -An eki mevcuttur. İsimlerden sonra kullanılan bu -An eki Gabain’e göre, “Sadakat ifadesi ve kuvvetlendirme, nadiren de eski çokluk bildirir (eren: er, erkek, yiğit örten: alev, alevler).⁷³⁷ -lAr eki, Eski Türkçeden beri bütün tarihi yazı dillerimizde ve çağdaş Türk lehçelerinde kullanılan çokluk ekidir. Eski Türkçede izlerine rastlanan -s, -z, -an / -en, -t, -gun, vs. gibi farklı çokluk eklerinin⁷³⁸ daha ilk belgelerden önceki devirlerde yerlerini -lAr ekine bıraktıkları, -lAr ekinin Türk lehçelerinde yegâne çokluk eki olarak kullanıldığı bilinmektedir.⁷³⁹

İsim köklerine gelen çokluk fonksiyonundaki -An eki, Eski Türkçe devresinin sonlarına doğru çokluk fonksiyonunu kaybederek kalıplaşmıştır. Bir başka söyleyişle, -An isim çekim eki yerine, isim yapma eki olarak kullanılmaya başlanmıştır. Bu kalıplaşmaya, Eski Türkçedeki diğer çokluk ekleri olan -lAr; -ğUn, -gUn, -t ve -s eklerinden, -lAr ekinin fonksiyonunu umumileştirerek Türkçenin genel çokluk eki durumuna geçmesine sebep olmuştur. Böylece -An, -t, -s ve -ğUn / -gUn çokluk ekleri, isim çekim eki yerine, isim yapma eki olarak kullanılmaya başlanmışlardır.⁷⁴⁰

-lAr ekinin ekinin etimolojisi üzerinde onu bir zamir veya isim kökü ile çokluk eki kaynaşmasından, veya isimden fiil yapan -lA eki ile -r geniş zaman ekinin kaynaşmasından

⁷³⁵ Geniş bilgi için bk. A. Cevdet Emre, “Türkçe’de Çoğul Belgesi -ler’in Etimolojisi Üzerine Bir Araştırma” **TDAY Belleten 1940**, Ankara 1941, s. 37-44

⁷³⁶ Ahmet Buran, “Türkçede Kelimelerin Ekleşmesi ve Eklerin Kökeni”, **3. Uluslar Arası Türk Dil Kurultayı 1996**, TDK Yay: 678, Ankara 1999, s. 210

⁷³⁷ A. Von Gabain, **ETG**, s. 44

⁷³⁸ A. Von Gabain, **ETG**, s. 62, Cengiz Alyılmaz, **Orhun Yazıtlarının Söz Dizimi**, AÜ Sos. Bil. Ens. Doktora Tezi, Erzurum 1994, s. 85

⁷³⁹ Tahir Kahraman, **agm.**, s. 289

⁷⁴⁰ Osman Fikri Sertkaya, “-an / -en Ekli Yeni Şekiller ve Örnekleri Üzerine”, **TDAY Belleten 1989**, Ankara 1994, s. 335

yahut da iki ayrı çokluk ekinin kaynaşmasından oluşmuş birleşik bir eke bağlayan farklı görüşler vardır.⁷⁴¹

Eklerin bir kısmı doğrudan doğruya seslere bir takım işlevlerin yüklenmesiyle ortaya çıkmıştır. Bu eklerde, ekin taşıdığı fonksiyon, doğrudan doğruya sesin kendisinden gelmektedir. Pekiştirme, belirtme, süreklilik, mübalağa, çokluk fonksiyonu taşıyan ekler ğ, d, z, l, m, n, ñ, a, e, ı, i, sesleriyle yapılmaktadır. -lAr eki de bu seslerden kurulmuştur.⁷⁴²

Kırımçak Türkçesinde çokluk eki -lAr şeklindedir.⁷⁴³

ağalar (A3-180), ağızlarına (A3-79), allar giy- (A4-245), almalar (A7-296) “elmalar”, armutlar (A7-296), aşıqlar (A5-175), atlar (A7-250), beñler (A7-134), bulbuller (A6-287), buñlar (A1-161), bağlar (A5-54), balalar (A6-64), baxçalarda (A7-131), bayğuşlar (A7-174), bazırğanlar (A5-216), ceverler (A4-259), camileriñ (A6-19), çollerdé (A2-15), dëğirmenler (A4-113), dërsler (A7-268), dërtler (A2-58), destanlar (A3-75), déve-ler (A7-82), direkler (A6-221), duşmanlara (A5-135), dualar (A6-38), dağlar (A5-53), analariñiz (B2-116), arabacılar (B5-265), çöller (B1-97), hekimler (B5-17), inqlabcı-larnıñ (B8-100), kelinçekler (B8-32), putaqlar (B7-106), sözlerden (B2-11), yaşçiklerge (B3-103), ayvançıqlar (B3-253)

Büyük ünlü uyumuna aykırı olarak kullanımına da rastlanır.

camler (B4-99)

Bir örnekte de çokluk ekindeki, -l ünsüzünün düştüğü görülür.

dëstanar (A5-175) l düşmesi

Ekin fonksiyonları şunlardır:

a. Çokluk ifade eder.

armutlar (A7-296), aşıqlar (A5-175), atlar (A7-250), dëğirmenler (A4-113), dërsler (A7-268), ataylar (B6-217), kimerileri (B3-168), kündüzleri (B2-169), gecelerde (B7-49), geceleri (B4-67)

b. Topluluk anlatır.

qrımçaxlar (B7-249), qarayımlar (B3-71), ukrainliler (B7-248)

c. Belirsizlik, teklik de anlatabilir.

⁷⁴¹ Zeynep Korkmaz, “Türkçe İle Moğolca Arasında Ortaklaşan Unsurlar ve Moğolcanın Türk Dili Araştırmalarındaki Yeri”, **TDAY Belleten 1986**, Ankara 1989, s. 50

⁷⁴² Ahmet Bican Ercilasun, “Türk Dilinde Ek-Ses İlişkileri”, **TDAY Belleten 1997**, Ankara 2000, s. 41

⁷⁴³ Karaçay-Malkar dilinde çokluk eki -lAr, şeklinde değil, -lA şeklinde kullanılır. Elövset Zakiroğlu Abdullayev, “Şehriyar ve Ana Dili” **Türk Dillerinin Tarihsel Gelişme Sorunları (Azerbaycan Bilgininin Görüşleri)**, TDK Yay: 652, Ankara 1996, s. 90

allar giy (A4-245)

d. İsimlere pekişmişlik ve mübalağa anlamı katar.⁷⁴⁴

biñlernen (B2-172), Allaxqa dualar éttiler (A6-38), yağmurlar yağ- (A6-283), kerreler (B3-31), haftalarnen (B3-17)

Kırım Tatar Türkçesinde ekin sentaks özelliği bir kelimesinden sonra kullanılmasıdır. O dagda bir saraylar var imiş.⁷⁴⁵ Kırımçak Türkçesinde de bu kullanım vardır. *qara bir bulutlarnı (B1-191), qara bir lekeler (B5-42)*

2.1.6. Soru Eki

Soru eki isme ve file gelen bir ektir. Soru eki Türkiye Türkçesinde -mI, -mU şeklindedir. Kırımçak Türkçesinde ise ek düz-dar ünlülü -mI biçimiyle kullanılır. Ek Türkiye Türkçesinde eklendiği kelimedenden ayrı yazılırken, Kırımçak Türkçesinde belirli bir kurala bağlı olmaksızın kimi zaman kelimeye bitişik, kimi zaman da kelimedenden ayrı yazılır.

var mı (A1-22), varmı (B1-64), qaşığı mı (A1-173), o da bir iş mı (A3-259), téklif mı (A3-265), ondan mı (A5-148), ével mı (A5-149), doğrumı (B2-118), yaxşımı (B3-149), mülkünmi (B7-123), hazirsıñmi (B8-297)

Fillere gelen soru eki, şahıs ekinden önce geldiğinde file bitişik yazılır, sonra geldiği zaman ise bazen ayrı bazen bitişik yazılır.

tanıyırmasıñ (A3-125) yatacaqmı (A4-157), bılırmıysıñ (A1-144), baxmamı (A4-129), gördiñ mı (A3-292), étersıñ mı (A6-159), quvandıñ mı (B1-32), kördiñmi (B1-62), pişirdimi (B1-233), olmasızmi (B2-34), tutaysızmi (B2-87), olaymı (B2-181), añladıñmi (B3-48), kördiñizmi (B3-159), gezmiyeler mi (B4-52), oynaysıñ mı (B4-119), seviysiz-mi (B5-115), sevmiysizmi (B5-172), olaylarmı (B6-55), bulunmazmı (A7-29), éşitme-diñmi (A3-292), gordiñ mı (A4-33), qaldırayıxmı (A7-284), qoşayıxmı (A7-285) “kat- ilave et-”, tanıdıñızmi (A7-190), tanıdıñ mı (A7-189), aşadıñmi (B4-279), aşaymı (B6-113),coydımı(B6-291),çalışaylarmı (B2-77), çalışdıñızmi (B7-279), çevirmedilermi (B3-83), seviysiñmi (B1-65), seviysizmi (B5-115), taparmı (B4-175), verdiñizmi (B6-251), yaldaymı (B5-243) “yüz-”, rast kelgenmi edi (B1-186), qayılsızmi (A7-288), st'iysiñmi (A7-285)

Kırımçak Türkçesinde soru eki -mI ‘nın herhangi bir dilbilgisi kuralına bağlı olmayarak kimi zaman -Im şeklinde kullanıldığı da görülmektedir.

⁷⁴⁴ Tahir Kahraman, *agm.*, s. 292

⁷⁴⁵ Gerhard Doerfer, *agm.*, s. 191

añladıñım (A6-179), biliysiñım (A6-131), biliysızım (A6-236), borçlum (A7-213), boşım (A7-211), gelđiñım (A6-86), kelđiñım (A6-98), pittım (A6-258), suviysiñım (A6-155), varım (A7-215)

Nogay Türkçesi ve Kırım Tatar Türkçesinde soru eki çoğu zaman -mA şeklindedir. Kúpeme “kúpemi” gibi. Kırım Tatar Türkçesinde soru ekinden sonra “eken” in eklendiği de sık görülür. Varmı eken “var mı acaba”.⁷⁴⁶

Soru ekinden sonra “eken” kullanımı Kırımçak Türkçesinde de yaygındır.

açmadımı eken (B7-311), çıqmadımı eken (B3-174), kelmedilermi eken (B7-57), yiri-genmi eken (B7-306), olmasızımı eken (B2-34) kirmedi mi eken (B4-130) olırmı eken (B5-251), etmezlermi eken (B6-53) kelmedilermi eken (B7-57) yirigenmi eken (B7-306) çıqmadımı eken (B3-174), kitkenmi eken (B7-307) açmadımı eken (B7-311), lazım degilmi éken (A1-129)

Aşağıdaki örneklerde, “ne” soru kelimesiyle beraber kullanılan eken’in, soru anlamını pekiştirmeye yönelik olduğu görülür.

ne körersiz eken (B5-235), ne oturtayıq eken (B8-223) ne için oldı eken (B5-236), naparım éken (A6-224), ne çare etermiz eken (B4-212)

2.1.7. Sayı İsimleri

Metnimizde geçen sayı isimleri şunlardır.

bır (A1-30), eki (B7-119), uç (A7-144), dort (A7-218), dört (B7-332), beş (B8-322), altı (A3-226), yedı (A7-148), sekız (A1-192), sekiz (B6-160), doqız (A4-124), on (B6-160), onbır (A7-152), on ékı (A3-155), on üç (B5-192), ondort (A7-155), onbeşın (A7-156), onaltı (A7-157), onyedı (A7-158), onsekız (A7-159), ondoqız (A7-160), yıgırmı (A4-147), yigirmi (B3-286), yigirmi bir (B7-335), yigirmi beş (B7-4), yıgırmı-sekız (A4-229), otız (A7-165), otız beş (A7-165), qırx (A1-192), qırq bir (B1-249), qırx-beş (A6-251), qırx sekız (A1-210), elli (B6-255), altmış (A3-150), altmış beş (A7-173), yetmiş (A7-175), yetmişbeş (A7-176), seksen (A3-164), seksenbeş (A7-179), doqsan (A7-180), doqsanbeş (A7-181), yuz (A7-182), ékı yuz (A3-224), uç yuz (A3-225), uç yuz altmış altı (A3-150), bin (A2-222), beş bin (A3-102), seksen bin (A3-164), yuz bin (A3-164), bir qaç yüz biñ (b6-207)

Kırım Tatar Türkçesinde sayı sistemi, Kırımçak Türkçesiyle aynıdır. Sadece bir iki sayıda ses yapısı bakımından farklılık vardır.⁷⁴⁷

Kırımçak Türkçesinde *eki (B7-119)*, Kırım Tatar Türkçesinde *iki ~ eki*,

Kırımçak Türkçesinde *otız (A7-165)*, Kırım Tatar Türkçesinde *otuz*,

⁷⁴⁶ Gerhard Doerfer, *agm.*, s. 201

⁷⁴⁷ Gerhard Doerfer, *agm.*, s. 193

Kırımçak Türkçesinde *yigirmi* (B3-286), Kırım Tatar Türkçesinde diyalektlerde *yigirme ~ cigirme*

Kırımçak Türkçesinde *sekiz* (B6-160), *doqız* (A4-124), Kırım Tatar Türkçesinde ağızlar-da *ségiz, toğuz* şeklinde farklılıklar vardır.

Kırım Tatar Türkçesinde *-Aw, beşew “beşi beraber”, onaw “onu beraber”* şeklinde görülen ortaklık sayıları, Kırımçak Türkçesinde kullanılmaz.

2.2. Sıfat

Sıfatlar bir ismin başına gelip o ismi niteleyen veya belirten kelimelerdir. Türkçede sıfatlar, yanlarındaki isim ne şekilde bulunursa bulunsun çekimsizdirler. Hiçbir işletme eki almaz, bu bakımdan hiçbir şekilde isme uymazlar.⁷⁴⁸ Sıfatlar tek başlarına birer isim olan kelimelerdir. Her sıfat aynı zamanda bir isimdir. Ancak cümle içerisinde kendilerinden sonra gelen bir ismi nitelediklerinde sıfat vazifesini üstlenirler.

Sıfatları nitelik ve belirtme (işaret, sayı, soru ve belirsizlik) sıfatları olmak üzere iki grupta inceleyebiliriz.

2.2.1. Nitelik Sıfatları

Sıfatların niteleyici özellikleri göz önünde bulundurularak sıfatlar işlev bakımından şöyle bir sınıflandırmaya tabi tutulabilir.⁷⁴⁹

2.2.1.1. İsimlerin Önünde Renk Bildiren Sıfatlar

Bunlar al, ax, açık mavi, beyaz, boz, ela, mor, kara, kırmızı, kızıl, sarı, siyah, yeşil ve yemyeşil gibi renk isimlerinin sıfat olarak kullanılmasından oluşmuştur.

açık mavi kökler (B8-58), *al érik* (A7-297), *al bayraçıklar* (B2-259), *al bayraq* (B3-92), *al erik* (B3-100), *al küneş* (B7-147), *al qına* (A5-208), *al şal* (A7-112), *ax axçı* (A7-309), *ax goksınıñ dogmesi* (A6-9), *ax gerdan* (A1-250), *ax gokıs* (A2-33), *ax gul* (A2-129), *ax sut* (A2-230), *beyaz qar* (B6-38), *beyaz beyaz noqtaçıklar* (B2-213), *beyaz tögerek* (B2-81), *beyaz urba* (B6-37), *beyaz xalat* (B5-5), *biyaz poşuçix* (A6-187), *boz bulutlar* (B3-207), *éle goz* (A2-62, (A2-154), *beyaz un* (B4-41), *mor yollar* (B7-210), *qara bir bulutlar* (B1-191), *qara bir lekeler* (B5-42), *qara bulutlar* (B1-175), *qara göbelek* (B7-326), *qara yazı* (A3-29), *qırmızı göbelek* (B7-325), *qırmızı may* (B8-64), *qırmızı tamğaçıq* (B4-124), *qırmızı yipçik* (B1-241), *qızıl mayıs* (B8-47), *qızıl yıldız* (B1-161), *qara bağım* (A2-103), *qara komır* (A3-33), *qara kün* (A7-309), *qara tavux* (A7-313), *qara t'ken* (A2-129), *qara urbalar* (A4-10), *qara xaber*

⁷⁴⁸ Muharrem Ergin, **TDB**, s. 234

⁷⁴⁹ Zeynep Korkmaz, **TTG**, s. 362

(A4-141), qara yazı (A3-29), qara yımırta (A7-313), sarı göbelek (B7-325, B7-338), yedi dane balaban sarı qabaq (B3-187), sarı altın (A7-317), siya saç (A4-60), siyah bulutlar (B8-186), siya poşu (A2-116), siya zulf (A1-250), yemyeşil fidançıqlar (B3-182), yeşil başaq (B8-285), yeşil dağlar (B7-210), yeşil tüs (B2-185)

2.2.1.2. Varlıkların Soyut Niteliklerini Bildiren Sıfatlar

aç mışx (A7-316), ağır bazırğan (A3-151), ağır iş (B3-148), balaban fayda (B1-183), bay yüregin (B1-164), bir buyuk hizmet (A3-264), bir guzel témız çını (A7-262), bir zengin adam (B3-95), büyük teneffüs (B2-3), çalışqan balalar (B2-40), çırkın yaş (A6-174), dülber qızçix (A7-101), doğru adım (B1-166), dülber bir bina (B3-35), datlı can (A4-218), éyi xaber (A3-129), éyi turku (A1-168), éyi yemun (A6-161), fqare adam (A1-137), fuqare bağçacı (B3-95), gızlı can (A7-64), gızlı soz (A7-106), gızlı sır (A5-194), guzel qızçix (A6-213), guzel yaş (A6-206), guzel yığıtler (A7-98), güzel bir bağçaçiq (B1-235), güzel bir sergi (B2-114), ğarip baş (A5-4), kem xaber (A2-102), kuç yığıt olan (A1-190), kamil şayır (A3-114), maxşur kelvayan atı (A4-254), namı témız mal (A3-157), nazlı dost (A4-270), öz bala (B1-106), pek tenbel bala (B2-28), qaba bulutlar (B1-174), qıymetli qumaş (A4-253), qadır mevlam (A4-64), say xaber (A4-9), şen türkü (B3-25), şen yır (B3-85), şirin can (A5-125), şirin d'ilber (A4-242), şirin d'il (A2-11), temiz qımçaq tili (B1-11), xas baxça (A2-57), yaman yuz (A6-124), yaraşlıqlı bağçaçiq (B1-234), yeni çizma (B4-28), yeni qalpaq (B4-28), yaman adam (A7-318), yaman ava (A7-317), zalim qursaq ağırsı (B4-154), zalım felek (A1-113), zavallı balaçix (A7-13)

2.2.1.3. Varlıkların Dış Görünüşlerini, Beden Yapılarını Veya Fiziksel Özelliklerini Niteleyen Sıfatlar

ax saqallı adam (A1-8), ax saqallı éxtiyar (A3-57), balaban bankanen (B2-227), balaban bir kaat (B1-272), balaban bir terekniñ tibin (B3-249), balaban bir ustol (B2-226), balaban kaat (B2-79), balaban tabaqlı tütün yapraqları (B4-12), balaban tukan (A7-235), bir buyuk cami (A1-62), bir balaban çuqur (B1-199), bir qaç eslice qımçaq-lar (B3-71), bir qaç soqur adam (B4-259), boş oda (A1-76), buyuk cezve (A3-78), buyuk mecluş (A5-276), çiy ét (A7-306), eski parçaçiq (B4-234), esli köyliler (B3-121), éxtiyar adam (A1-3), fax bala (A6-107), ince bellü (A2-30), kışkené-kışkené mışxix (A6-226), kırılı qol (A6-229), kiçkene avçıqlar (B1-41),

kiçkene bir bağça (B1-207), kiçkene bitçikler (B4-147), kiçkene kiçkene qurtçıqlar (B2-215), kiçkene yavruçıq (B2-178), kör tavux (A7-314), kör xoroz (A7-314), kurpe kozı (A4-126), qaba yapraçıqlar (B3-184), ufaq daşlı qaldırımlar (A2-94), qart Boxor aqay (B2-160), qart turnalar (B2-164), saqat tişler (B4-302), sıq sıq tişli mısırboğdaylar (B4-11), sivri tişler (B4-261), soqur adam (B4-162), uzun boy (A5-51), uzun fidan (A2-108), yaş turna (B2-165), yiri yiri daneli arpa, yulaf, arış (B4-10), yüksek qorqılı qayalar (B1-108)

2.2.1.4. Mekânda ve Zamanda Mesafe Bildiren Sıfatlar

ald yan (A5-170), Alepke yaqın olan şeérler (A3-109), téren qanı (A4-42), téren quyu (A7-75), téren yuxı (A2-22), uzun omır (A1-177), uzaq yerdén (A7-77), yaqın vaxıtta (A7-287), geniş çöllər (B2-125), teren çamurlar (B2-189), tış memleketler (B3-106), büyük soqaqlar (B4-58), yüksek binalar (B4-64), yüksek terek (B6-30), tar ve teren bir yolçıq (B7-6), uzaq memleketler (B7-59)

2.2.1.5. Varlıkların Duyu Organları İle Algılanan Niteliklerini Bildiren Sıfatlar

acı alma (A6-75), acı suv (A6-74), buxar havalar (B2-109) “nemli hava”, en sıcaq ve en suvuq kün (B2-88), nağadar tatlı alma (A6-76), qışnıñ qattı suvuğı (B2-219), sıcaq memleketler (B2-167), sıcaq suvnen (B4-153), suvux suvlar (A2-45), temiz hava (B2-72), xam yemişler (B1-108)

2.2.1.6. İsmə Herhangi Bir Özelliğe Sahip Olma Niteliği Katan ve Kişilerdeki Alışkanlığı, Nesnelere Belirgin Özellikleri Gösteren Sıfatlar

ağaların bindığı at (A3-180), balaban pencereci tükânlar (B4-59), dualı tas (A4-228), en qıymetli hayvan (B6-10), gonce gul (A2-131), içecek tas (A6-33), işlecek iş (B2-144), keçenəcək taqat (A3-112), kirli suv (B4-310), layıqlı bir yer (B3-60), nezetli qabaqaşı (B3-190), nişanlanacax yaş (A6-118), ole sözler (A7-287), oturğan yer (B2-72), qıybatlı balaçığım (B5-188), qoqılı güller (B1-239), quvançlı sesler (B3-302), qonuşacax çağ (A7-70), reis ayırılğan Hısqı (A7-269), reis saylangan meryam (B2-7), sabunlı qol (B4-189), seni alacaq yığıt (A1-146), (A6-118), Şaxsené dégen qız (A1-10), Tiflitz dégen şeér (A1-17), verdiğı émanét tas (A4-143), vasiy olan paşa (A3-110), Xıdırıñ verdiğı yavlıq (A5-273), Xıdırıñ verdiğı tas (A2-218), yağmurlı hava (B1-99), yumruqlı qol (B1-87), yalancı duñya (A5-103), saqallı éxtiyar (A3-57), kündüzlik köl-mek (B4-202), gecelik kölmek (B4-202)

2.2.1.7. Mensubiyet Bildiren Sıfatlar

şirvanlı Tavrız güzeli (A1-248), tavrızlı Aşiq Garip (A4-153), tavrızlı fğareler (A1-154)

2.2.1.8. Bir Şey İçin Anlamında Veya Bir Şeyin Bollukla Bulunduğu Yeri Gösteren Tahsis Sıfatları

qışlıx armut (A7-299), haftalıq plan (B2-157), aylıq plan (B2-156), qışlıq odun (B2-280, B6-39), qışlıq armut ve almalar (B3-102), qaranlıq yer (B4-160), zumbullı bağlar (A5-54), kündelik ırqat (B3-96)

2.2.1.9. Bir Niteliğin Eksikliğini, Yokluğunu Gösteren Sıfatlar

atsız askerler (B6-210), axçısız bazar (A7-316), baxtsiz katken xalq (A7-31), duvarsız azbarlar (B1-97), donmez yollar (A4-173), donmez dértler (A4-188), ésapsız mal (A1-196), gorınmez daş (A1-100), işsiz yürügen xatınlar (B3-55), olımsız mezar (A7-316), pek oñaytsiz bir yer (B3-56), pıtmez dérd (A6-272), qulupsız sepet (B8-4), qararsız mal (A3-192), suvmegen adam (A6-156), taqatsız qartlar (B2-283), xastalanmağan adam (A7-306)

2.2.1.10. Bir Nesnenin Yapıldığı Maddeyi Gösteren Veya O Duyguyu Veren Sıfatlar

altın sırğa (A7-317), boğdaydan çekilgen un (B3-168), buzdan birer şişe (B5-98), balıx şorbası (A7-201), cever yuzuk (A5-266), çuva könçek (B4-48), demir yol (B2-121), gul' yuzlı oca (A1-66), ketén kolmek (A2-52), kirez dudax (A2-73), kümüş kibik yultırağan saban (B3-317), muxlı balıh (A7-247), qardan qızçıq (B5-189), qoy sütinden penir (B6-16), qurşun kibik bulut (B2-188), sabannıñ demir kürekleri (B3-119), tayın alva (A6-139), yakut gozlı (A1-254), zumrut kemar (A5-297)

2.2.1.11. Bir Niteliğin Bir Varlıkta Yoğun Olarak Bulunduğunu Gösteren Sıfatlar

ornékli bir kaat (A7-262), dağ başında osken d'igen (A7-170), pışırğen aş (A7-307), qanlı yaş (A3-202), qarlı dağlar (A2-56), sadéflı saz (A5-94), küler yüz (B1-113), parlangan çalgı keseçikleri (B1-199), qaynamağan suv (B2-73), açuvlangan özen (B3-205), sapsağlam qırmızı pamadorlar (B4-11), çalışğan köyliler (B4-35), qazılğan yer (B4-36), közleri saqat adam (B4-159), qaynamağan suv (B4-324), keskin pıçaq (B1-175), düzgün meşereler (B1-209)

2.2.1.12. Nitelikte Süreklilik Bildiren Sıfatlar

alcı derviş (A1-144), arabacı qonşumuz (B5-109), bergen qol (A7-311), cadığı xatın (A6-84), rametli babañız (A3-129), tenekeci avram aqay (B5-3), xasta baqqan bir xatın (B4-127), yuqıcı xastalıqlar (B4-137)

2.2.1.13. Aitlik Bildiren Sıfatlar

art qapınıñ yanıñdaki özenden (B1-236), aşağıdaki sualler (B7-105), azbardaki termo-metro (B2-83), éptıdékı bayat (A1-205), évelkı sevdalıq (A1-259), filcandaki suv (B5-38), içerideki hava (B1-264), kökdegi bulutlar (B1-182), ondağı ağalar (A3-96), ortalıqdaki qarlar (B5-200), ozerındéğı urba (A5-261), özendeki balıqlar (B5-244), programmadaki mevzu'lar (B1-14), sızdégı aşık (A1-186), suvdaki balalar (B1-58), sofralardagı aşuqlar (A5-175), sonkı avtobus (A7-198), şeherniñ tışındaki çöllük (B1-78), şundégı bace (A2-249), terekdeki yapraqlar (B2-184), tereklerdeki yemişler (B7-260), tışdaki bala (B4-174), toplaşuvdaki xalq (B3-78)

2.2.1.14. Yapılmış Bitmiş Bir Oluş ve Kılışı Bir Varlığa Bir Nesneye Nitelik Olarak Veren Sıfatlar

açılmış fidan (A7-140), başı açıq şişede (B7-173), başı qapalı şişede (B7-174), keçken aylar (B2-85), kesilgen aqaç (B3-142), kesilgen odun (B2-281), olğen qarğa (A6-160), qalğan balalar (B1-89), savurulmuş arman (A7-178), şıkarını almış aslan (A7-162), toq quşçıq (B6-44), verilgen onar kapık (A7-266), xasta adam (B4-143), xasta köpek (B4-107)

2.2.2. Belirtme Sıfatları

İsimleri işaret, soru, belirsizlik ve sayı bakımından belirten sıfatlardır.⁷⁵⁰

2.2.2.1. İşaret Sıfatları

İşaret sıfatları nesnelere yerlerini işaret etmek suretiyle belirten kelimelerdir. Bunlar aslında tek başlarına işaret zamirleridir. Türkçede sıfatlar hiçbir işletme eki almadıkları için işaret sıfatı olarak, işaret zamirlerinin yalnız teklik şekilleri kullanılır.⁷⁵¹ Kırımçak Türkçesinde kullanılan işaret sıfatları bu, şu ve o'dur.

bu duñya (A1-205), bu axşam (A1-136), bu oquv kitabı (B1-5), bu söz (A2-68), bu surat (A1-14), bu tas (A1-56), bu turku (A1-205), bu aşçı (B5-33), bu ay (B2-88), bu bağçacılar (B3-96), bu bağçaçıq (B1-210), bu cevap (A1-215), bu eki saban (B3-314), bu gece (A1-239), bu gezinti (B2-113), bu iş (A1-70), bu kimseler (A5-213), bu köpek (B4-112), bu köşe (B2-11), bu ocaki (A1-131), bu pencere (B4-61), bu qavğa (B2-242), bu qız (A1-13), bu qşım (B1-14), bu quşçıqlar (B6-52), bu sevda (A1-24), bu sıqırçıqlar (B3-256), bu soqaq (B1-99), bu sözler (B2-11), bu sualler (B1-16), bu suv (A1-30), bu şey (A3-284), bu tecrube (B1-17), bu vaxıt (A3-263), bu yağmur (B1-183), bu yer (B3-59), bu yıl (B4-98), bu yumurtalar (B2-215), o adam (A1-128), o bazar (B4-83), o çuqur (B1-199), o ékı qız (A6-52), o gece (A1-144), o gun

⁷⁵⁰ Zeynep Korkmaz, **Gramer Terimleri Sözlüğü**, TDK Yay: 575, Ankara 1992, s. 23

⁷⁵¹ Muharrem Ergin, **TDB**, s. 235

(A4-251), o komite (B2-63), o kopek (A6-57), o köşesinden (B2-11), o mektebke (B2-28), o memleketniñ (A1-60), o paşa (A3-113), o qaveye (A3-108), o quş (A6-87), o saat (A1-64), o şeér (A3-110), o xatın (A6-99), o yağmur (B1-187), o yaş (B1-201) “o genç”, o yol (B2-165), o yaş (A6-179), şu aşuqlar (A1-178), şu cevap (A1-220), şu cumadan (A5-21), şu çalgı (B1-200), şu ders (B1-278), şu émanet tas (A4-192), şu gız (A2-4), şu iş (B2-142), şu kefsiz-lık (A3-199), şu kemer (A2-222), şu köpek (B5-269), şu kün (B2-80), şu kün (B5-15), şu qoqlaçıq (B5-183), şu quşçıq (B3-283), şu saz (A1-172), şu suv (A1-53), şu şayır (A3-117), şu tas (A2-219), şu Tifliziñ qayası (A6-3) şu Tifliziñ suyını (A5-10), şu toplaşuv (B4-227), şu topraq (B3-267), şu turkuler (A1-203), şu xatın (A6-113), şu yer (B1-203)

Kırım Tatar Türkçesinde kullanılan işaret sıfatları: bu, şu, o, mınaw, anaw ‘dır.’⁷⁵²

2.2.2.2. Sayı Sıfatları

Sayı sıfatları nesnelere, sayılarını bildirmek suretiyle belirten kelimelerdir.⁷⁵³ Ancak isimlerin önünde sıfat görevi yüklenmişlerdir. Bunlar sayı isimleri olarak da anılır.⁷⁵⁴

2.2.2.2.1. Asıl Sayı Sıfatı

Asıl sayı sıfatları, eklendikleri isimle birer sıfat tamlaması oluşturup, ismin sayısını belirtir. Metnimizde geçen sayı sıfatları bir, ékı, üç, dört, beş, altı, yedi, doqız, on, on ékı, on üç, on dört, on beş, on sekiz, yigirmi, yigirmi bir, yigirmi beş, yığırımı sekiz, otuz yedi, qırx, qırx bir, qırx-beş, qırx sekiz, yuz, ékı yuz, uç yuz, uç yuz altmış altı, yedi yuz, sekiz yuz, bin, beş bin, seksen bin, doqsan biñ, yuz bin’dir.

bir boxça (A3-279), bir altın (A1-183), bir ay (A3-236), bir aylıq yol (A5-212), bir déliqanlı (A1-150), bir gecelik misafir (A5-84), bir gun (A3-227), bir medrese (A1-64), bir oda (A3-195), bir adam (B1-59), bir aylıq (B2-151), bir haftalıq (B2-151), bir künlik (B2-151), bir luqat (B1-21), bir tamlı merekeb (B2-49), bir yaş (B1-201), ékı kolmek (A2-72), ékı turlı mirad (A1-222), ékı ay (A4-103), ékı çıplax (A7-312), ékı goz (A4-43), ékı gun (A3-165), ékı mektub (A4-206), ékı qısqaqaqlı (A1-136), ékı qız (A6-52), ékı séne (A1-162), ékı senék (A4-236), ékı saatlıq yol (A4-293), ékı şayır (A5-170), ékı turlı mirad (A1-222), ékı xafta (A7-191), ékı xatın (A6-68), ékı yaşında (A7-143), eki ay (B3-3), eki bala (B2-223), eki dane saban (B3-311), eki fişne (B1-208), eki hafta (B2-236), eki saban (B3-310), uç ay (A2-

⁷⁵² Mehmet Emin Agar, *age.*, s. 19

⁷⁵³ Muharrem Ergin, *TDB*, s. 237

⁷⁵⁴ Zeynep Korkmaz, *TTG*, s. 387

125), uç kun (A1-134), uç qat urba (A3-281), uç sené (A3-293), uç şayır (A5-170), üç adam (B2-8), üç at (A7-241), üç ay (A1-226, B1-25), üç pencere (B4-248), üç zerdali (B1-207), dört bala (B1-249), dört qabaq urluqı (B3-173), dort turlı mané (A4-211), dort turlı şiy (A1-206), dort yaş (A7-145), beş oktyabr (B2-194), beş daqqa (B1-177), beş duyğı (B4-156), beş guruslık (A3-102), beş qoyu (B8-322), beş qsim (B1-12), altı armut teregi (B1-207), altı bala (A6-225), altı sene (A3-222), altı yıl (A3-226), yedi yıl (A2-125), yedi yolıñ (A3-57), doqız ay (A4-124), on daqa (A7-218), on gektarlıq bir bağça (A7-295), on kapik (B3-281), on parmax (A4-243), on bir bala (B4-245), on eki dağ (A1-192), on ékı gapu (A3-155), on ékı gısfat (A1-210), on ékı qatır (A4-133), on üç dane yımırta (B8-5), on beş kapik (B3-290), on sekiz adam (B6-160), yigirmi bala (B7-154), yigirmi kapik (B3-286), yigirmi bir kün (B7-335), yigirmi beş işçi (B7-4), yigirmi sekiz gun (A4-147), otuz yedi bala (B1-250), qırx altın (A5-288), qırx beñli xoca (A4-55), qırx gece (A6-113), qırx kun (A6-113), qırx para (A3-242), qırq bir bala (B1-249), qırx sekiz qale (A1-210), yuz altın (A5-281), yuz kese axçı (A4-260), ékı yuz kese axçı (A3-224), uç yuz kese altın (A1-233), uç yuz kese axçı (A3-3), uç yuz altmış altı xan (A3-150), yedi yuz kese axçı (A5-268), sekiz yuz kese axçı (A5-268), bin altın (A2-222), bin gurus (A3-283), bin paşa (A3-163), beş bin gurus (A3-102), seksen bin male (A3-164), doqsan biñ can (B6-255), yuz bin tay (A3-144)

Onlu basamak sistemine göre sıralanmış ara sayılar ise sayı grubu oluşturan sıfatlardır. uç yuz altmış altı xan (A3-150), qırx sekiz qale (A1-210), yigirmi sekiz gun (A4-147), yigirmi beş işçi (B7-4)

Bir ismin önünde art arda tekrarlanan iki sayı sıfatı, kesin sayı yerine tahmine dayanan yaklaşık bir sayı belirtir. Bunlar bazen araya “veya” bağlacı konmamış, bir bağlama grubu niteliğindedir.⁷⁵⁵

bir-ékı filcan (A4-160), bir eki sepet qızılçiq (B1-221), dort beş tayfa (A3-108), eki-üç kün (A7-205), bir-ékı saat (A1-123), bir-ékı sene (A3-196), bir-eki şeer (A6-214), eki üç hafta içinde (B4-147), bir eki bala (B1-40), dort-beş dané (A3-99), İlk ve son kelimeleri açık bir sayı belirtmemekle beraber, sayıları bildirmeleri bakımından asıl sayı sıfatları arasına sokulabilirler.⁷⁵⁶

ilk qar (B5-114), soñ vaqıtlar (B1-10)

2.2.2.2.2. Sıra Sayı Sıfatı

Asıl sayı sıfatının sonuna -Incl ekinin getirilmesiyle oluşturulur.

⁷⁵⁵ Zeynep Korkmaz, *TTG*, s. 389

⁷⁵⁶ Zeynep Korkmaz, *TTG*, s. 390

birinci basamaq (B1-7), birinci ders (B2-91), birinci saban (B3-318), birinci sınıf (B1-249, B1-3), dördüncü bayat (A1-213), dördüncü sınıf (A7-268), ikinci bayat (A1-209), ikinci kün (A7-224), ikinci kün (B3-156), ikinci qat (B2-282), ikinci saban (B3-312), ikinci sınıf (B1-32, B1-24), ikinci sınıf (B1-5, B1-7), sekizinci kün (B7-28), üçüncü bayat (A1-212), üçüncü bölük (B8-233), beşinci sınıf (B2-3)

2.2.2.2.3. Üleştirme Sayı Sıfatı

Kırımçak Türkçesinde ünsüz ile biten asıl sayı sıfatlarının sonuna ünsüz ile bitenlere -Ar, ünlü ile bitenlere -şAr ekinin getirilmesiyle oluşturulur.

Bir söz örnek tutularak, başka sözlerin yaratılması olayına “analogie” denir. Türkiye Türkçesi gramerinde “örnekseme” adını almıştır. Örnekseme olayı, üleştirme sayı isimlerinde de görülür. Türkiye Türkçesinde bu tür isimleri yapan ek- Ar ’dır: birer (bir-er), üçer (üç-er), dörder (dört-er), beşer (beş-er), sekizer (sekiz-er), dokuzar (dokuz-ar), onar (on-ar). Ama beşer’in hece bölünmesi sonucunda “şer” unsuru meydana geldi ve be-şer yapısının etkisi ile ikişer (iki-şer), altışar (altı-şar), yedişer (yedi-şer), ellışer (elli-şer) dağıtma sayı isimleri oluşturulmuştur. Böylece ünsüz ile biten asıl sayı isimlerine -Ar eki, ünlüyle biten asıl sayı isimlerine -şAr eki getirilir.⁷⁵⁷

birer emberye (A4-161), birer qave (A3-100), birer bit balaçığı (B4-147), birer defter (B2-93), birer defter ve birer qarındaş (B2-92), birer ekişer üçer avuç (B8-159), birer kilo çekken yüzüm salqımları (B4-12), birer qarındaş (B2-93), birer qırmısqa (B3-257)

birer qopqa süt (B6-94), buzdan birer şişe (B5-98), dörter cam (B4-242), ekişer-üçer boğday daneleri (B8-161), beşer beşer eki bölükke (B1-79), beşer yuz kese axçı (A3-193), sekizer saat (B8-216), onar kapık (A7-266), onar kilo çekken qapustabaşları (B4-9), onar kapık (A7-265, A7-266)

2.2.2.2.4. Kesirli Sayı Sıfatı

Kesirli sayı sıfatları belirttikleri isimlerin sayısını kesirli olarak gösteren sıfatlardır. Kesirli sıfatlar yapı bakımından bulunma eki almış bir sayı isminin, başka bir sayı ismi ile oluşturduğu gruptur.

üç payda bir payını (B4-198)

½ ‘nin sözle ifadesi olan yarım sıfatı da kesirli sıfat sayılabilir.⁷⁵⁸

⁷⁵⁷ Aleksandra M. Şçerbak, “Kelime Şekillerinin Kıyasla (Analogie Yoluyla) Yapılması Üzerine”, **Uluslar Arası Türk Dili Kongresi 1988** (26 Eylül 1988 - 3 Ekim 1988), TDK Yay : 655, Ankara 1996, s. 77

⁷⁵⁸ Zeynep Korkmaz, **TTG**, s. 392

bir funt xalva (A6-147), yarı toprağını (B3-16), yarım saat (B5-265, B7-152, B1-181), yarım altın (A3-101)

Kırım Tatar Türkçesinde kullanılan sayı sıfatları, Kırımçak Türkçesiyle aynıdır.⁷⁵⁹

2.2.2.3. Soru Sıfatları

Soru sıfatları, varlık ve nesnelere soru yoluyla belirten sıfatlardır. Kırımçak Türkçesinde soru sıfatları, ismin önüne getirilen *angi, nas, nasıl, né, ne qadar, nağadar, naslı, nasıl, qaç, qaçar, qay, qaysı*, gibi soru kelimeleri ile karşılanır.

Bunlardan “qaç” sıfatı görevi üstlendiğinde varlık ve nesnelere sayısını belirtmek için kullanılır.

qaç kün (B1-280), qaç ay (B1-260), qaç bala (B1-259), qaç litro (B6-103), qaç saban (B3-321), qaç daqa (A7-193), qaç adam (B1-48), qaç can (B4-70), qaç derece (B2-84)
qaç sené (A3-94), qaç sene (A3-95), sené qaçta (A4-187)

“Kaçınıcı” soru sözcüğü sıra sayı sıfatlarının, “kaçar” ise üleştirme sıfatlarının soru biçimleri için kullanılır.

qaçınıcı sınıf (B1-31), qaçar kün (B5-78), qaçar pencere, qaçar cam (B4-243), qaçar derece (B2-89)

“Ne” sözcüğü, nesnenin durumunu soran ve “hangi” anlamı taşıyan bir soru sıfatıdır.
né vadé (A4-137), né vaxıt (A7-194), né gunımız (A5-88), né goñıl (A4-19), né éval (A3-89), né xızmet (A3-250)

Ergin’e göre ne soru zamirinin edatlarla birleşerek meydana getirdiği ne kadar, ne gibi kelime grupları da soru sıfatı olarak kullanılabilirler. Ne kadar (insan), ne gibi (iş) örneklerinde olduğu gibi. Aslında zarf olarak kullanılan kelime gruplarıdır. Ve grup olarak sıfat gibi kullanılabilirler. Bunlarda “ne” sıfat değil, zamirdir.⁷⁶⁰

né qadar vaxıt (A7-204), ne qadar vaqıt (B1-121, B1-187, A7-204), ne qadar yuk (A7-195)

Eski Türkçedeki kânyu kelimesinden gelişmiş olan *hangi* (< ET kânyu > EAT kanı+ kı aitlik eki > kangı, kankı > TT *hangi* > TT *hani*) sıfatı iki veya daha çok şeyden birini belirtecek cevap almak için kullanılan bir soru sıfatıdır.⁷⁶¹

⁷⁵⁹ Hülya Savran, **Kırım Tatar Türkçesi (Gramer-Metinler-Sözlük)**, Balıkesir 2001, s. 24, Mehmet Emin Agar, **age.**, s. 19

⁷⁶⁰ Muharrem Ergin, **TDB**, s. 240

⁷⁶¹ Zeynep Korkmaz, **TTG**, s. 394

angi gun (A5-216), qaysı bürler (B7-107), qaysı çiçekler (B1-244), qaysı sınıfta (B2-152), qaysı yer (B5-243), qay yaqta (A7-215)

Nasıl, Türkçe ne soru sözcüğü ile Arapça asıl sözcüğünün birleşmesinden oluşan asıl (ne + asıl > nasıl) bir nesnenin özelliklerini soran sıfattır.

nasıl aş (B6-109), nasıl çiçekler (B1-243), nasıl fidanlar (B7-191), nasıl meyva terek-leri (B3-108), nasıl quşlar (B2-202), nasıl resimler (B2-118), nasıl sesler (B2-231), na-sıl terekler (B2-232), nasıl yemiş terekleri (B1-217), nasıl yollar (B2-45), nasıl balalar (B2-60), nasıl mallar (B4-71), nasıl çeşid balıqlar (B1-75), nasıl zenaatevleri (B3-81), nasıl işaretler (B2-87), nasıl işler (B2-26), daha nasıl top yunları (B1-93), nas şiy (A6-165), nas avtobüs (A7-197), nas kız (A6-176), nas qoca (A6-146), nas şiy (A6-165), nas yukseklik (A7-195), naslı adamlar (A1-153), naslı éval (A3-251), naslı şiy (A1-177)

Kırım Tatar Türkçesindeki soru sıfatları: kaç, ne, kaysı, nediy, neday⁷⁶²

2.2.2.4. Belirsizlik Sıfatları

Varlık ve nesnelere sayı ve miktarını kesin olarak değil, yaklaşık, belirsiz olarak bildiren sıfatlardır. Kırımçak Türkçesindeki belirsizlik sıfatları şunlardır: az, az çoq, başka, bazı, bir, bir kaç, bir çoq, biraz, bütün, cümle, çoq, çoqdan çoq, durılı durılı, eppiye, ér, her, nice, türlü, turılı, hiçbir, kimer.

az çoq uzaq iller (B7-197), az dérd (A6-274), az vaqıt (B4-148), başka yığıt (A5-89), başka balalar (B5-71), başka iş (B1-102), başka massallar (B5-212), başka tamçı (B7-114), başka türlü hayvanlar (B4-145), başka türlü işler (B6-6), bazı vaxıt (A6-187), bir gun (A1-16), bir muqtar mal (A3-266), bir kaç xızmetqar (A1-134), bir kaç bayat turku (A1-240), bir kaç çocuq (A3-237), bir kaç daqa (A7-269), bir kaç fasıl (A5-183), bir kaç kun (A7-225), bir kaç turku (A1-85), bir kaç turılı tam (A3-69), bir kaç turılı turku (A3-132), bir kaç yıl (A7-238), bir kaç bala (A3-255), bir vaxıt (A3-78), bir xatın (A6-73), bir yer (A1-59), biraz qave (A3-74), biraz qavaltı (A3-86), bir bala (B2-19), bir çoq arabalar (B3-167), bir çoq balalar (B1-257), bir çoq dost ve duşman (B3-214), bir çoq qırmısqa (B3-275), bir kesek demir (B3-311), bir kün (B2-91), bir kaç bala (B1-35), bir kaç baqa balaçıqları (B1-45), bir kaç evlerge (B2-111), bir kaç kün (B2-185), bir kaç qırımçaq evleri (B2-113), bir kaç tecribeler (B1-17), bir kaç xatın (B1-125), bir kaç yüz biñ can (B6-207), biraz yeşillik (B7-90), birçoq arabalar, lelenkalar (B4-63), bir-kaç pionerler (B1-126), butun duñya (A6-178), butun kış (A7-226), butun qışlıqlar (A7-303), butun şeerler (A7-244), bütün azbarnıñ balaları (B1-224), bütün bu resimler (B2-114), bütün çöl (B8-276), bütün dünya (B1-147), bütün hakimiyet (B2-241),

⁷⁶² .Mehmet Emin Agar, *age.*, s. 19

bütün kün (B4-49), bütün maxsullar (B3-45), bütün qış (B4-102), başka avtobus (A7-211), başka saray (A5-263), cumle olan parasını (A3-229), çoqdan çoq qurtlar (B2-217), çoqdan çoq yımırtaçıqlar (B4-146), çoq tıkcı (A7-233), çoq dilber (A7-101), çoq qayğa (A2-37), çoq yığıtler (A4-272), başka milletler (B7-249), durlı durlı naz (A2-49), durlı-durlı dérd (A4-117), eppiye vaqıt (B8-223), ér azası (A7-181), ér bir cins (A1-206), ér sofrı (A5-169), ér cuma gunı (A3-130), ér diyar (A3-144), ér gece (A4-81), ér gun (A4-81), ér vaxıt (A1-55), her adam (B2-141), her ana (B1-106), her ay (B2-85), her bir yer (B6-71), her bir yerine (B3-105), her kün (B2-80), her sınıf (B2-63), her şey (B1-109), her terek (B5-227), her türlü hayvanlar (B4-144), her yer (B1-133), her zaman (B1-102), hiç bir zaman (B1-97, B2-244), kimer bala (B3-133), kimer hayvanlar (B6-3), kimer kitab (B2-53), kimer quşlar (B2-168), nice bin paşa (A3-163)

Kırım Tatar Türkçesinde belirsizlik sıfatları: bir, bütün, er, alay, iş, palanca, falanca⁷⁶³

2.2.3. Sıfatlarda Derecelendirme ve Karşılaştırma

Sıfatlar varlıkların niteliklerini ya doğrudan doğruya ya da başka bir varlıkla kıyaslanarak bildirirler. Sıfatların bu işlevi kendinden önce gibi, kadar, daha, fazla, çok, pek, en, ziyade, harikulâde gibi zarf veya zarf olarak kullanılan sözcüklerin getirilme-siyle karşılanır. Karşılaştırma derecesi (komparatif), iki varlık, nesne, kişi veya benzerinin belirli bir nitelik, özellik karşısındaki çokluk, azlık, üstünlük veya eşitlik dereceleridir.⁷⁶⁴ Böylece iki varlık veya nesne arasındaki benzerlik, eşitlik, tıpkılık, daha üstünlük, daha aşağı derecede olma veya başka nesnelere oranla en üstünlük, en aşırılık biçimindeki derece farkları ortaya konmuş olur. Sıfatlardaki derecelenme dört türdür.⁷⁶⁵

- a. Eşitlik derecesi
- b. Üstünlük derecesi
- c. Aşırılık derecesi
- d. En üstünlük derecesi.

2.2.3.1. Eşitlik Derecesi

⁷⁶³ Mehmet Emin Agar, *age.*, s. 19

⁷⁶⁴ Mehmet Hengirmen, *Dilbilgisi ve Dilbilim Terimleri Sözlüğü*, Engin Yay., Ankara 1999, s. 304

⁷⁶⁵ Zeynep Korkmaz, *TTG*, s. 370

Sıfatlardaki eşitlik derecesi, iki varlık veya nesne arasındaki niteliğin benzer ve-ya eşit derecede olduğunu gösterir. Kırımçak Türkçesinde bu işlev genellikle “benzet-me, miktar, derece” bildiren “kibik ve qadar ” edatlarıyla karşılanır.

qadar edatı ile

on dört yaşında qadar bir kız (B1-132), keregi qadar aş (B2-177), on beş adam qadar köyliler (B3-38), o qadar para (B3-287), bu qadar aşarlıq (B4-86)

kibik edatı ile

özen kibik aqqan suvlar (B1-180), ateş kibik yıldırım (B1-193), o qadar şaşlacaq kibik şey (B1-202), yığlağan kibik ses (B6-58), bunñ kibik işler (B6-170), qurşun kibik bulutlar (B2-188)

2.2.3.2. Üstünlük Derecesi

Bir varlıktaki niteliğin başka bir varlığa kıyasla daha çok, daha üstün veya daha düşük olduğunu gösterme derecesidir. Sıfatlarda derecelendirme sıfatların önüne *en, daha* gibi edatlardan birinin getirilmesiyle yapılır. Sıfatların üstünlük derecesi (superlativ), “bir özelliğin en kapsamlısına, en yoğununa sahip olma açısından sıfatlarda bulunan derece” şeklinde tanımlanır.⁷⁶⁶ Üstünlük derecesi sıfattan önce *daha* zarfının getirilmesiyle oluşturulur.

daha yaqında (B1-201), daha ziyade (B2-60), daha yaxşı (B3-49)

Kırım Tatar Türkçesinde üstünlük derecesi, “eñ ve episinden” sözleriyle yapılır.⁷⁶⁷

2.2.3.3. Aşırılık Derecesi

Sıfatlardaki aşırılık derecesi, üstünlük derecesi ile en üstünlük derecesi arasında yer alan ancak en üstünlüğe yakın nitelikte olan bir işlevi bildirme derecesidir. Bu derece, azlık ve çokluğu nitelendirmede sıfatın önüne “çok, pek çok, fazla, çok az, pek çok, pek az, fazlasıyla, epey, gayet, hayli” gibi sözlerin getirilmesiyle karşılanır. Ancak, karşılaştırmaya dayanan bir aşırılık yoktur.⁷⁶⁸

çoq balaban fayda (B3-221), çoq balaban zarar (B8-201), çoq uzaq yer (B1-107), çoq-dan çoq qurtlar (B2-217), pek balaban şamata (B4-62, B7-61), pek büyük qarlar (B8-181), pek oñaytsiz bir yer (B3-56), pek qutraviq bala (B2-20)

2.2.3.4. En Üstünlük Derecesi

⁷⁶⁶ Mehmet Hengirmen, *age.*, s. 398

⁷⁶⁷ Hülya Savran, *age.*, s. 22

⁷⁶⁸ Zeynep Korkmaz, *TTG*, s. 374

Sıfattaki niteliğin en üst düzeyidir. Bu, sıfatın önüne eklenen, zarf görevli *en* zarfı ile yapılır.

en sıcak ve en suyuq kün (B2-88), en büyük duşmanları (B3-212), en yüksek ev (B4-70), eñ yaxşı ilaçlar (B4-318), en qıymetli hayvan (B6-10), en büyük şehir (B6-254), eñ keç (B6-324), en qıymetli yer (B7-124), en büyük soqaq (B8-218)

2.2.4. Sıfatlarda Küçültme

Nitelik sıfatları kimi ekleri alarak kendilerinden sonra gelen sıfatların anlamlarında bir azaltma ve küçültme oluştururlar. Bu küçültme işlevi Kırımçak Türkçesinde -CA ve -çık ekleri ile sağlanır.

2.2.4.1. -CA eki ile

eslice bir adam (B1-59), bir qaç eslice qırımçaqlar (B3-71), bir balabanca kesek topraq (B3-266), semizce quşçiq (B3-284), balabanca bir yine (B5-30), sıcakca bir yerde (B7-104), suyuqça yel (B7-129), balabanca dört taş (B7-284), eppiyce bir teşik (B8-16), eslice işçi (B8-84), yüksekçe yerler (B8-190)

2.2.4.2. -Cık eki ile

A. N. Kononov, sevgi ifade eden küçültme şekillerinin asıl ve ilk vazifesi ifade-nin kudretini arttırmaktır diyerek, küçültme ekinin de birer pekiştirme eki olduğu görüşünü savunur.⁷⁶⁹ -Cık eki vasıf veya tarz anlamı taşıyan asıl isimlere getirildiğinde kelimenin anlamına küçültme ve sevgi ifadesi katar; ancak aynı ek sıfatlara yani vasıf isimlerine eklendiğinde, küçültme işlevi yerini pekiştirme ve kuvvetlendirme işlevine bırakmaktadır. Bu işlevsel farklılığa paralel olarak kelime vurgusunun yeri de değişmektedir. Kitapçık, tepçik, kümecik gibi kelimelerde vurgu -Cık eki üzerinde, kücü-cük, ufacık, incecik vb. niteleme sıfatlarında ise vurgu kelimenin başında bulunur.⁷⁷⁰

bir filcançiq suv (B5-29)

2.2.5. Sıfatlarda Pekiştirme

⁷⁶⁹ A.N. Kononov, "İsimlerin ve Sıfatların Küçültme Şekilleri ve Söz Yapımı", TDAY Belleten 1968, Ankara 1969, s. 81-88

⁷⁷⁰ Ahat Üstüner, age., s. 21

Sıfatlardaki pekiştirme işlevi, pekiştirilmiş sıfatlarla yapılır. Sıfatlar pekiştirilir-ken sıfatların önüne “-m, -p, -r, -s” ünsüzlerinden oluşan bir hece getirilir.⁷⁷¹ Eski Türkçede de pekiştirme işlemi aynı şekilde yapılmaktadır: kap kara.⁷⁷²

Pekiştirme ekleri daima köklerden önce gelir.⁷⁷³ Mavi > mas-mavi, kırmızı > kıp-kırmızı.

Kırım Tatar Türkçesinde “-m, -p, -r, -s,” ünsüzlerinden başka, pekiştirme eki olarak kullanılan bir de -t ünsüzü vardır: çetçeşit.⁷⁷⁴ Ancak Kırımçak Türkçesinde -t‘ li örneğe rastlanmamıştır.

bambaşqa bir bala (B2-51), qapqara bir quş (B7-322), qıpqırmızı qaranfil (B7-325), yemyeşil tarlalar (B8-31), bembeyaz xalalar (B5-17), bembeyaz qar (B5-108), yemyeşil fidançıklar (B3-182), sapsağlam qırmızı pamadorlar (B4-11)

Sıfatlarda pekiştirme işlevi sıfatların veya sıfat olarak kullanılan isimlerin tekrarlanması ile de sağlanabilir. Tekrarlama yoluyla sağlanan pekiştirme işlevinde sıfatın önündeki ismin çokluk biçiminde olması pekiştirmeyi güçlendirmektedir.⁷⁷⁵ Kırımçak Türkçesinde de sıfatın önündeki isim genellikle çoğul şekildedir.

beyaz beyaz noқтаçıklar (B2-213), kiçkene kiçkene qurtçıklar (B2-215), tollı tollı boğ-day başları (B4-10), yiri yiri daneli arpa, yılağ, arış (B4-10), sıq sıq tişli mısır-boğday-lar (B4-11), büyük büyük binalar (B4-68), ayırı ayırı sağıtlar (B4-323), balaban-bala-ban taşlar (B8-198), acı acı uvuldağan ses (B5-267), qısqa qısqa pyesalar (B7-245)

2.3. Zarf

Fiillerin, sıfatların, sıfat-fiillerin ve görev bakımından zarf niteliğindeki kelime-lerin anlamlarını zaman, ölçü, niteleme, yer-yön gibi çeşitli bakımlardan etkileyen veya sınırlayan kelime türüdür.⁷⁷⁶ Zarfları, zaman, yer-yön, tarz, azlık-çokluk (miktar), soru zarfları olmak üzere beş başlık altında inceleyeceğiz.

2.3.1. Zaman Zarfları

⁷⁷¹ Mehmet Hengirmen, *age.*, s. 304

⁷⁷² A. Von Gabain, *ETG*, s. 115

⁷⁷³ İsmail Zeki Eyüboğlu, *Türkçe Kökler Sözlüğü*, İstanbul 1989, s. 23

⁷⁷⁴ Henryk Jankowski, *age.*, s. 128

⁷⁷⁵ Zeynep Korkmaz, *TTG*, s. 384

⁷⁷⁶ Zeynep Korkmaz, *Gramer Terimleri Sözlüğü*, TDK Yay: 575, Ankara 1992, s. 78

Bunlar, zarf olarak kullanılan çeşitli zaman isimleridir. Esasında çekimsiz şekil-lerdir, fakat hâl ekleriyle kalıplaşmış olarak bünyelerinde eşitlik, yön ve vasıta eklerini bulundurabilirler.⁷⁷⁷

keçenén (A6-44), *gece ilen* (A4-254)

Metnimizdeki zaman zarfları şunlardır:

-lArI eki ile kurulanlar

akşamları (A7-249), *kündüzleri* (A7-250), *aqşamları* (B2-169), (B4-205), *sabahları* (B2-33, B4-181, B4-205), *kündüzleri* (B2-169), *geceleri* (B4-61, B4-67), *keçeleri* (A7-250)

-layın eki ile kurulanlar

sabaxleyen (A4-248)

gün ile kurulanlar

küz künleri (A7-299), *bir gundé* (A4-225), *bir kun* (A7-234), *gunlerdén bir gun* (A3-198), *gun gundé* (A3-106) *o gunu* (A3-102, A4-251), *kundé* (A6-64), *ekinci küni aqşam* (B6-171), *ekinci küni sabah* (B6-179, B8-18), *bir mayıs küni* (B8-66), *mart ayınıñ sekizinci küni* (B7-28)

hafta ile kurulanlar

éki aftadan son (A7-191), *bir hafta qadar* (B3-177), *eki üç hafta içinde* (B4-147)

ay ile kurulanlar

iyul ayınıñ soñında (B3-151)

sene ile kurulanlar

altı senédén berli (A3-222, A3-241), *keçken bir qaç yıl ével* (A7-238), *bu yılda* (A6-108), *yedı yıl uç ay* (A1-226), *zaman yılıñ bir zamanında* (A6-44), *bu yıl* (B1-233, B4-98, B5-57, B5-114), *bıtır* (B1-248, B1-31, B2-270, B4-97)

gece-gündüz ile kurulanlar

bir gece (A1-7), *bu gece* (A5-271, A5-166, A1-239), *dun gece* (A4-59, A5-191, A4-57), *gece* (A1-61, B3-11), *gece gundız* (A4-26), *gece gunduz* (A2-273), *gece ilen* (A4-254), *kündüz* (A7-251), *o gecesı* (A5-43, A5-44), *o gece* (A1-144, A1-144), *gundız* (A4-26), *gunduz* (A4-15), *keçenén* (A6-44, A7-251), *qırx kun, qırx gece* (A6-113), *kündüz* (B4-62), *bütün gece* (B8-294), *gece kündüz* (B2-127), *gecenıñ bir vaqıtında* (B5-41), *yaz keçeleri* (A7-252), *yarı gecedén son* (A1-63), *yarı geceye qadar* (A1-63)

sabah-öğlen-akşam ile kurulanlar

axşamğa qadar (A7-224), *saba açıldığınén* (A1-131), *sabahtan* (A3-75), *sabaga kadar* (A1-121), *axşam ozerı* (A3-60), *saba oldığı kıbık* (A1-11), *sabaxtan* (A1-131, A3-75, A3-84), *aqşam* (B2-169, B2-247, B8-15), *aqşam üsti* (B1-36), *öylege yaqın* (B1-190), *aqşam üsti* (B4-289), *aqşam üstü* (B7-128), *aqşam yatğanda* (B4-202), *aqşamğa qadar* (B1-73, B3-154), *bir*

⁷⁷⁷ Reşit Rahmeti Arat, "Türkler'de Zaman ve Vakit Tesbiti", **Makaleler**, C. 1, TKAE Yay: 65, Ankara 1987, s.

aqşam (B6-64), bir kün sabah (B7-58, B1-220), sabah erken (B2-254), sabah erkenden (B2-207), sabah (B5-61), sabahdan berli (B5-289), sabahsına (B3-11), séérdén (A2-6)

vakit-zaman ile kurulanlar

tamam (A1-29) “tam o zaman”, (A1-132, A6-79, A6-91), eski zamanda (B3-94), evel zamanda (B3-96), o zaman (B4-161), o zaman (B5-8), öyle vaqıtında (B1-174), öyle vaqtı (B7-209), soñ vaqıtlarda (B1-10), bazı vaxıt (A6-187), bır vaxıttan son (A3-78), bır zaman (A2-291), bazı vaxıt (A6-187), o vaxıt (A6-141, A6-163, A6-191), yaqın va-xıtta (A7-287), yaqın vaqıtta (B7-312), yarı gecege qadar (B6-177), teneffüs vaqıtında (B5-120), teneffüs zamanıñda (B1-268)

Eski Anadolu Türkçesinde kullanılan kaçan “ne zaman” anlamındaki zaman zar-fi Türkiye Türkçesinde kullanılmamaktadır.⁷⁷⁸ Kırımçak Türkçesinde “ne zaman ki, o zaman” anlamlarıyla sıkça kullanılmaktadır.

qaçan (A2-98, A3-113, A4-2, A4-132, A4-203, A5-251)

mevsim isimleri ile kurulanlar

küzdé (A7-302), yaz qış (A7-242), butun qış (A7-226), qışta (A7-230, A7-251), yaz keçeleri (A7-252), yazda (A7-220, A7-280), yazda da küzdé (A7-302), yaz-qış (A7-242), küzde (B2-201), küzniñ soñgi künleri (B8-252), küzniñ soñlarında (B5-227), yaz qış (B6-185), yaz vaqıtında (B1-96), yazda (B1-48, B1-121), qış kelgen soñ (B8-254), qışdan çıqqanımıznen (B7-3), qışlıq (B5-170) “kışın”, qışqa yaqın (B7-42), qışda (B6-40, B6-147, B2-181), bahar başlarında (B7-50), yazda (B3-3, B6-55), yazda ve küzde (B3-106), yazlıq (B1-25) “yazın”, yazniñ artından (B2-184)

birden ile kurulanlar

birdén (A1-202, A5-172, A5-186, A5-269, A7-20, B5-143), birden birge (B4-122)

bugün-yarın ile kurulanlar

bugun yarın (A5-163), bugün (A1-129, A1-147, A7-271), buguncelikté (A3-11) “bu devirde”, başta (A6-169) “önce”, yarın sabaxtan (A4-218), yarınga (A7-50), ya bugün, ya yarın (A5-136), bugün (B2-256), bugün (B1-73, B1-105, B2-144, B2-226, B3-33, B4-276), bugünge qadar (B3-74), yarın (B1-230, B2-201, B4-234, B5-134, A1-146, A4-234), yarından (B1-247)

şimdi ile kurulanlar

éndé (A7-256), éndı (A2-79, A2-81, A6-230, A6-260, A7-7, A7-259), şındı (A1-135, A3-260, A5-168, A6-142, A6-256), endi (B1-38, B1-60, B1-253), şindi (B1-4, B1-63, B1-130, B1-200, B2-110, B3-45)

evvel-sonra ile kurulanlar

evvelden (B2-141, B2-153), ders başlamazdan evvel (B4-230), inqlabdan evvel (B8-84), çay içken soñ (B1-224), endiden soñ (B2-154), derslerden soñ (B1-269), kün qarar-ğan soñ (B2-37), kün qararmaz evvel (B2-148), aşdan evvel (B5-81), aşdan soñ (B1-70), aşdan soñ (B1-

⁷⁷⁸ Muharrem Ergin, **TDB**, s. 247

136), *dérsler pütken soñ* (A7-268), *aftomobil qalqmazdan evvel* (B1-106), *éveĺ* (A1-244, A5-149, A1-53), *soñ* (A3-248, A6-49, A6-50, A6-68, B1-271, B2-111, B2-146, B2-168), “sonra”, *sonıñda* (A3-26), *soñra* (A5-189, A1-125, A1-128, A1-221, A2-23, A3-54, A3-194), *şındén soñra* (A2-288, A3-30, A2-288, A3-30), *duñya yaratıl-maz éveĺ* (A1-213), *biraz églendiktén son* (A5-85), *pıçen quruğan son* (A7-226), *anası gittiktén soñra* (A1-158), *qapudan çıxqan son* (A7-311), *arası bir qaç künler keç-ken soñ* (B3-141), *bir qaç künler soñ* (B7-46), *bir qaç yıl keçken soñ* (B3-314), *biraz vaqıt keçken soñ* (B3-271), *üç kün keçken soñ* (B4-135), *üç künden soñ* (B4-123), *iyul ayınıñ sonıñda* (A7-220), *azğana otırdıqtén son* (A4-152), *qaytğan soñ* (B2-111)

Fiil kök ve gövdelerine, bazı isim çekim ekleri almış sıfat ve zarf- fiil eklerinin getirilmesiyle oluşan kelimeler cümlede zaman zarfı göreviyle kullanılırlar:

yarem alıncaz (A5-291), *buraya gelendé* (A5-15), *suvdan keçkendé* (A6-104), *mında kırıgendé* (A6-182), *bu kunnı korgencez* (A6-117), *Tiflize gelđıđı ilen* (A3-286), *turkı-nıñ sonını alınca* (A4-149), *tamam étéyence* (A5-184), *aqşam töşekge yatğanda* (B1-34), *soñra saba açıldığınén* (A1-131), *özen yanıñdan keçkende* (B1-45), *bir qaç yıl soñ körüşkende* (B3-322), *evge qaytqanda* (B1-46), *çölde gezgen zamanda* (B4-33), *ekinci sınıfqa sınıfqa çıqqanda* (B1-31), *lagerde yaşağanda* (B1-141), *sel başlağanda* (B1-199), *suvdan çıqqanda* (B1-61), *kelgenimnen* (B4-230) “gelir gelmez”, *yazğa çıqqan da* (B4-103)

şu işaret sıfatı ile kurulanlar

şu arada (B1-111, B4-182, B5-216, B5-266, B6-65), *şu aralarda* (B4-129)

artık, daha, daima, çoktan, erken, ile kurulanlar

artıq (A1-171, A3-234, A3-233), *atıx* (A6-78), *daa* (A6-246, A7-192, A6-141, A6-251), *artıq* (B2-175), *daha* (B3-82), *çoqdan* (B1-68), *çoqdan berli* (B1-69), *dayım* (A3-66), *erken* (B1-252, B5-113), *birazdan* (B3-132), *anistan* (A1-5) “aniden”, *apansızdan* (B8-186), *arada bir* (B3-64), *çoqtan berli* (A7-196), *çoqtan* (A6-173, A7-40, A4-209)

Kırım Tatar Türkçesinde kullanılan zaman zarfları: eveli, ewel, erten, sabah, şindi, elen, emen, endi, ergün, yarın, tünewün, son⁷⁷⁹, bılıtır, çoktan, baştan, evelden, tezden, bugüngecek⁷⁸⁰, deral, sonra, bılıtır, soñ, erte, soñra⁷⁸¹

2.3.2. Yer-Yön Zarfları

⁷⁷⁹ Mehmet Emin Agar, *age.*, s. 19

⁷⁸⁰ Hülya Savran, *age.*, s. 36

⁷⁸¹ Henryk Jankowski, *age.*, s. 142

Yer-yön zarfları, aslında, belirsiz bir yer-yön ifadesi taşırlar. Sayıları çok değil-dir. Yer ve yön gösteren isimlerin zarf olarak kullanılmasından veya yer ve yön gösteren kelimelerin bazı isim çekimi ekleri alarak zarflaşmasından oluşmuştur. İçlerinde tamlamalardan ve kelime gruplarından oluşmuş çeşitleri de vardır.⁷⁸² Ergin'e göre ise, ileri, geri, aşağı, yukarı gibi çoğu yön eki ile zarf yapılmış kelimelerdir. Yer isimleri de ancak çekimsiz kullanıldıkları zaman zarf olabilirler.⁷⁸³ Kırımçak Türkçesindeki yer-yön zarfı olarak kullanılan kelimeler şunlardır: *yanında, artta, aşada, tarafta, ogindé, ögde, yanında, ögünde, içeride, arasında, artında, ust yanında, içere, başdan ayaq, tışda, yoqarı, geri.*

ağalarıñ (A1-166), éviñ ald yanında (A5-170), artta (A7-317), aşada (A3-133) “aşağıda”, bir tarafta (A6-45), caminiñ yanında (A1-64), éviñ ald yanında (A5-170), geri (A1-224, A3-234, A3-264, A6-20, A6-20), içere (A5-85, A1-122, A5-162, A1-166, A5-162, A1-166), ocakınıñ yanında (A1-167), ogindé (A2-223, A3-237, A3-255, A5-219), qızıñ yanında (A1-261), ust yanında (A2-70), xalq ogindé (A5-219), bağılıq arasında (B5-72), başdan ayaq silahlangan (B6-209), bir terekniñ yanıñda (B3-265), daha yaqında (B3-112), degirmen yanıñda (B3-167), eñ ögde (B2-164), evler yanında (B6-46), fidançıqlarınıñ eñ yoqarı noqtasında (B3-183), geri (B6-179, B6-78), her tarafta (B5-103), içeride (B6-124), klub ögünde (B4-14), mekteb binası arasında (B2-103), mekteb qapusınıñ ögünde (B2-258), onıñ yanıñda (B2-160), onlarnıñ yanıñda (B6-70), öziniñ qalesi artında (B5-122), sarayları ögünde (B6-207), pencere ögünde (B6-48), qapu ögünde (B2-160), saray ögünde (B6-209), seniñ yanıñda (B4-112), terekler arasında (B1-218), tışda (B3-163) “dışarıda”, traktorniñ yanında (B3-11), (B1-102), yoqarı qatlarında (B4-60)

Bura, şura, ora gibi yer isimleri Azeri sahasında zarf olarak kullanılmaktadır. Ergin'e göre bu kelimeler zarf olarak kabul edilmezken,⁷⁸⁴ Korkmaz'a göre ise burada ve orada şekliyle zarf göreviyle kullanılmaktadır.⁷⁸⁵

mında (A7-205, A7-280, A6-235, A1-135, A7-204, A6-182, A6-86, A3-65, A6-246, B1-238, B1-275, B4-194), “burada”, orada (A1-143, A1-199, A2-77, A3-99, A3-258, A5-193), onda (A6-84, A3-189, A3-80, A2-155, A1-64, A3-151, B1-207, B1-249, B1-259, B1-122) “orada”, burada (A3-232, A1-18, A4-156)

Kırım Tatar Türkçesindeki yer ve yön zarfları: anyak, aşşı, geri, doru,⁷⁸⁶ ald, alt, ara, arka, art, ast, iç, ög, orta, dip, üst, yan'dır.⁷⁸⁷

⁷⁸² Zeynep Korkmaz, **TTG**, s. 498

⁷⁸³ Muharrem Ergin, **TDB**, s. 246

⁷⁸⁴ Muharrem Ergin, **TDB**, s. 246

⁷⁸⁵ Zeynep Korkmaz, **TTG**, s. 498

2.3.3. Tarz Zarfları

Tarz zarfları bir oluş ve kılışın niteliğini, nasıl yapıldığını, ne durumda olduğunu bildiren zarflardır. Bu zarflar nitelik bildirme zarfları, durum bildirme zarfları olmak üzere ikiye ayrılır.⁷⁸⁸

2.3.3.1. Nitelik Bildirme Zarfları

Bir hareketin oluşma şeklini ve niteliğini bildiren zarflardır. Eğer niteleme bildiren bir söz bir ismi niteliyorsa sıfat, bir sıfat veya bir fiili niteliyorsa zarf görevindedir. Bu nedenle nitelik zarflarının çoğu nitelik sıfatlarından geldikleri için sayıları oldukça fazladır.⁷⁸⁹

doya-doya idéme- (A5-12), éyí d'iñle- (A4-52), téren qaz- (A7-17), sora sora bul- (A1-27), soqır-topal çal- (A1-170), xoşça gor- (A5-30), yaxşı yırla- (A7-203), yavaş-yavaş kıt- (A7-253), yavaş-yavaş yanaş- (A6-91), yaxşı kiyin- (A6-186), yaxşı yaxşı azırlen- (A6-144), acele acele kiyin- (B1-256), acı acı yığla- (B6-124), (B3-159), birden koster- (B4-133), birden tutıb boğ- (B6-34), cuvura cuvura kit- (B1-257), quvançnen qıçır- (B1-24), sekire sekire kel- (B1-23), tez tez cuvurıb kit- (B1-30), tez tez yetişib kel- (B6-122), yaxşı söyle- (B1-56)

2.3.3.2. Durum Bildirme Zarfları

2.3.3.2.1. Benzerlik, Tıpkılık Bildirenler

Bunlar fiildeki oluş ve kılışa benzerlik, gibilik ve yakınlık işlevi katan zarflardır. oyle oqım ét- (A6-63), (A6-90), keskin pıçaq kibik kes- (B1-175), pıçaq kibik kes- (B1-193), üçköşe formasında tizil- (B2-163), kümüş kibik balqıl-da- (B3-315), kündüz kibik yarıq ol- (B4-62), sarhoş kibik gez- (B4-277), yeni doğğan bala kimik qıbirda- (B5-185), *sıcaq qobalarda kibik yaşa- (B5-229), böyle et- (B6-52), bir şey anlağan kibik qoqla- B6-76), gızıl sırday tol- (B8-48), yurğan kibik ört- (B8-255), qıbirdağan kibik körün- (B8-276), qabaq çiçegi kibik açıl- (B3-194), ökmek kesken kibik tilim tilim kes- (B3-13)*

2.3.3.2.2. Birliktelik Bildirenler

Berberlik, birliktelik gösteren kelimelerden oluşur.

⁷⁸⁶Mehmet Emin Agar, *age.*, s. 19

⁷⁸⁷Henryk Jankowski, *age.*, s. 294

⁷⁸⁸Zeynep Korkmaz, *TTG*, s. 499

⁷⁸⁹Zeynep Korkmaz, *TTG*, s. 500

cumlesı bir ağızdan dé- (A3-96), barabar git- (A1-25), barabar kit- (B1-68), barabar işle-beraber aşı- (B3-40), beraber toplanıp min- (B3-254), beraber çalış- (B1-100), biri birine darb et- (B4-252), birlikde uçıb kit- (B2-168), birlikde (B8-299), birlikde çalışay birlikde aşay (B3-45), birlikde yorulmayıb çalış- (B2-286), hepiñiz birden qıçır- (B2-98)

2.3.3.2.3. Dilek Bildirenler

Bunlar keşke, inşallah, güle güle, bari gibi bir dileği bir isteği anlatan zarflardır.
qolay getir- (A7-89), sağlıqnen qal- (B1-114), barım (B8-185) “bari”

2.3.3.2.4. Görecelik, Bakımından Hatırlatma Öyle Sayma (farz etme), Zıtlık Bildirenler

Bunlar yalın hâlde veya edat grubu niteliğindeki zarflarla oluşturulur.
sankım (A3-154, A4-229), sanki (B3-225, B8-31), tap (B7-322) “sanki”, özlerine köre (B4-144), elimizden kelgeniñe köre (B6-174), bu nevbetke köre (B8-345), aracamızğa kore (A1-18), özine köre (B7-325), öziniñ tüşine köre (B8-345)

2.3.3.2.5. Karşılaştırma Bildirenler

Bunlar, fiilin gerçekleşmesini bir karşılaştırmaya bağlayan zarflardır.
canı goñıldén söyle (A4-25), eppiçye yorul- (B1-46), kelişigüzel ver- (B6-100), qolayca ol- (B7-344)

2.3.3.2.6. Kesinlik Bildirenler

Bunlar fiildeki oluş ve kılışa kesinlik kazandıran , onları pekiştiren zarflardır. Asla, bir türlü, doğru, mıtlaq, hiç, elbet, gibi kelimelerden oluşur.
aslı (A1-168, A5-43, A2-77, A1-59, A2-76, A2-289), bir türlü (A1-171, A1-21, A1-24, A1-31, A3-255), “asla anlamında”, bir tamam (A4-250) “iyice”, doğırı (A3-122, A3-291, A3-262, A2-22, A2-19, A1-143, A1-165, A6-83, B3-6, B1-224), iç bir türlü (A2-225), mıtlaq (A3-53), (A4-218), mıtlaq (A7-280), saqın (A1-19), doğrı (B1-57, B1-71, B1-78, B2-254, B3-164, B7-87), doğırı (B8-86), elbet (B2-36, B2-99), hiç (B4-288), mıtlaq (B2-39), mıtlaq (B1-18, B4-234, B5-241), saqın (B2-179, B4-127, B3-181)

2.3.3.2.7. Pekiştirme Bildirenler

Fiildeki anlamı güçlendiren pekiştiren zarflardır. Bu zarflar, apansız, büsbütün, rahat rahat, yavaş yavaş gibi kelimelerden oluşurlar.
apansızdan (A3-198, A4-294, B6-209), bambaşqa oldılar (B4-217), bembeyaz olay (B4-163), bomboş tur- (B3-63), büsbütün yıq- (B6-265), büsbütün qaplan- (B6-38), büsbütün qapla- (B1-174), büsbütün qarart- (B2-83), büsbütün xarab ol- (B8-198), büsbütün xarabla- (B6-

143), çımçıq yeş ol- (B1-179), rahat rahat yat- (B8-252), siyrek siyrek tüşib başla- (B1-177), büsbütün ğayb ol- (B3-181)

2.3.3.2.8. İhtimal, Duraklama (tereddüt), Şüphe ve Şaşırma Bildirenler

Fiilin gerçekleşme durumunu bir şüphe, merak ve ihtimale bağlayan zarflardır.

Belki, aceba, galiba, gibi kelimelerle sağlanır.

belki (A2-136, A2-160, A2-164, belki (B4-48, B3-17), belkim (A1-179, A2-169, A2-232, A4-9, A2-223), ğaleba (A1-130), aceba (B5-197, B3-274)

2.3.3.2.9. Tekrarlama Bildirenler

Fiildeki oluş ve kılışın tekrarlanarak gerçekleştiğini bildiren, oluş ve kılışa pekiştirme katan zarflardır. Bunlar bir daha, yeniden, gene, baştan, sık sık, gibi kelime-lerdir.

bır daa (A3-82, A5-171, A3-128, A4-136, A6-58), tékrar birer birer (A4-142), téqrar (A5-259), yengidén (A5-264), art artından (B2-123), başdan (B2-16), bir daha (B1-136, B2-29, B8-16, B5-183, B4-285, B3-180), daha (B1-249), biri biriniñ artundan (B8-194, B5-264), bu sefer de (B6-80), sıq sıq (B4-316), yeñiden (B1-185, B8-202)

“Gene” Eski Türkçede “kene” şeklinde kullanılıyordu. Batı Türkçesinde “yine” ile karıştırılmış ve daha çok konuşma dilinde kullanılmıştır.⁷⁹⁰

gene (B2-30, B2-131, B5-9, B6-127, B7-97, B8-334), gené (A4-40, A4-179, A7-308, A7-308, A7-312)

2.3.3.2.10. Sebep Bildirenler

Fiildeki oluş ve kılışın sebebini açıklayan niçin, neden sorularına karşılık oluş-turan zarflardır. Bu zarflar dolay, için, diye veya -dan çıkma hâli ekiyle kalıplaşmış sözlere dayanır.⁷⁹¹

çezmek için (B3-69), bunuñ için (B6-146), buzlamasın deb (B6-147), mektebke vağıtın-da ketirtmek için (B2-31), nazardan (B5-52), onuñ için (B6-100), quşçıqı uçurmaq için (B3-295), quvançından (B6-126), temiz tutmaq için (B2-72), unutmamaq için (B1-275)

2.3.3.2.11. Sınırlama Bildirenler

Fiildeki oluşun başka türlü gerçekleşemeyeceğini veya hemen yapılması gerektiğini gösteren ancak, artık, sade, yalnız gibi zarflardır.

yalıñız başlarına (B2-170), yalıñız (B5-144)

⁷⁹⁰ Necmettin Hacıeminoğlu, *age.*, s. 312

2.3.3.2.12. Üleştirme Bildirenler

Bunlar birer birer, ikişer ikişer gibi ikileme niteliğindeki üleştirme sayıları veya fiildeki oluş ve kılışa sayı anlamı katan vagon vagon, adım adım gibi ikilemelerden oluşur.

birer birer (A4-142, A3-77), adım adım (B8-302), birer birer (B6-161, B8-14, B1-182, B5-36, B2-23), çeren çeren (B1-191), ekişer ekişer (B2-208), keseçik keseçik (B3-276), vagon vagon (B3-105)

2.3.3.2.13. Vasıta Bildirenler

Fiildeki oluş ve kılışın hangi vasıta ile yapıldığını gösterir. Bunlar “ile” edatı ve bu edatın ekleşmiş biçimi olan vasıta hâli ekiyle kurulmuş olan zarflardır.

terbiyenen (B1-135), büyük şamatanen (B1-175), büyük avesliknen (B4-14), kıvançnen (B4-28), zornen (B4-289)

2.3.3.2.14. Yaklaşıklık Bildirenler

Fiildeki anlatıma az çok, hemen hemen şöyle böyle gibi yaklaşıklık anlamları katan zarflardır.

aman-aman (A7-259), aman-amanı (A1-138) “hemen hemen”, bayağı bir (A7-152)

Kırım Tatar Türkçesinde kullanılan hâl zarfları: bolaytip, olaytip, bolay, bunday, onday, şulaytip, olayna, şay’dır.⁷⁹²

2.3.4. Azlık-Çokluk (Miktar) Zarfları

2.3.4.1. Eşitlik Derecesi Gösterenler

Bunlar, sıfatlara, sıfat-fiillere ve fiillere eşitlik anlam ve işlevi katan zarflardır. Kadar, denli gibi sözleri ve miktar bildiren -ca eşitlik durumu eki almış kelimelerle sağlanır.

stégeniñ qadar (A6-140), malı qadar bir dé gumruk (A3-233), o qadar ağlamışlar (A5-46, A5-43), vadésinécez (A3-227), keregi qadar (B2-288, B6-155), üç yaşında kız qadar (B5-192)

2.3.4.2. Üstünlük Derecesi Gösterenler

Üstünlük derecesi gösteren zarflar sıfatlara, zarflara ve fiillere karşılaştırmada üstünlük anlamı katan “daha” kelimesi ile karşılanır.

⁷⁹¹ Zeynep Korkmaz, *TTG*, s. 511

⁷⁹² Mehmet Emin Agar, *age.*, s. 19

daa éyı ol (A5-274), daha ziyade arttırıl- (B1-15), daha yaxşı anla- (B3-49), daha yaxşı islat- (B4-36), daha sarar- (B4-280), daha ziyade yığlamağa başla- (B5-41), daha ziyade qabar- (B5-239)

2.3.4.3. Aşırılık Derecesi Gösterenler

Fiillere aşırılık anlamı katan bu zarflar azıcık, biraz, birazcık, gayet, pek, çok, hiç, gibi sözlerden oluşur.

azbıçiq (A3-86), azgençik (A3-60), azğana (A4-149) “azıcık”, ziyadé (A3-94), çoq (A3-201, A4-233, A6-196, B4-210, B4-119, B5-19), gayet (A1-30, A1-7, A1-156, A1-30, A3-205, A3-79, A3-196), iç (A2-167, A2-225, A3-53, A5-212, A6-146) “hiç”, pek (A7-255, B8-174, B1-46, B2-21, A6-237, A1-15, A6-48), biraz (B5-113, B8-15, B3-155, B3-297), bol bol (B1-237), çoq çoq (B6-100), hiç (B2-47, B2-127, B7-179, B3-57, B4-103),

-ca ekiyle kurulmuş olan zarflar da azlık-çokluk bakımından bir aşırılık zarfı niteliği taşır.⁷⁹³

azca (B7-181), biraz çoqça (B2-194), erkence (B2-37), sıqça (B7-252, B4-150, B4-151), çoqça (B7-182), biñlernen (B2-172) “binlerce”, yıllarnen (B3-313)

2.3.4.4. En Üstünlük Derecesi Gösterenler

Zarflarda en üstünlük derecesi “en” kelimesiyle karşılanır. “En” yalnız başına bir anlam taşımaz. Sıfatların önüne gelerek zarflar oluşturur.

eñ ögde (B2-164), eñ evvel (B8-179)

Kırım Tatar Türkçesindeki azlık-çokluk zarfları: eñ, kişkene, bek, ta, kop, baya, pazla,⁷⁹⁴ aman-aman, bir az, bir çok, bir talay, çok.⁷⁹⁵ Zarflarda derecelendirme sıfatlarda olduğu gibidir: çokça, keççe, azca, evelce, en erte, episinden evel, vb.⁷⁹⁶

2.3.5. Soru Zarfları

Fiildeki oluş ve kılışı soru yoluyla belirten zarflardır. Kırımçak Türkçesinde kullanılan soru zarfları; *né, ne için, néçun, nice “nasıl”, nas “nasıl”, ne için, nasıl, ne kadar, néredén, nege “niye”, qaydan “nereden”, nenen “ne ile”.*

né (A3-167, A7-61, A4-284) ne için (A5-228), né için (A3-91, A5-232), ne ki (A1-27) “ne kadar”, néçun (A4-71, A6-130, A6-132, A6-225, A6-228), nege (A1-187, A1-211, A1-51)

⁷⁹³ Zeynep Korkmaz, **TTG**, s. 523

⁷⁹⁴ Mehmet Emin Agar, **age.**, s. 19

⁷⁹⁵ Henryk Jankowski, **age.**, s. 144

⁷⁹⁶ Hülya Savran, **age.**, s. 37

“niye”, *néredén* (A1-227, A6-107), *nice* (A1-201, A4-174, A1-201, A1-208, A1-193, A4-77, A4-166, A4-242, A2-108) “*nasıl*”, *nas* (A6-193, A6-186, A6-189, A6-214, A6-157), *naslı* (A1-211, A1-23, A1-14, A4-136, A4-225, A6-69, A6-73), *nasıl* (B4-164, B2-253, B1-75, B8-151, B6-109, B2-272, B8-232, B1-141, B3-124, B6-40, B4-50), *ne* (B4-17, B4-212, B4-50), *ne için* (B3-18, B3-15, B7-194, B8-152, B4-35, B6-108), *ne kadar* (B8-121, B4-197, B1-119), *ne* (B8-38, B1-92, B2-43, B1-111, B2-222), *ne zaman* (B5-114, B1-261, B3-176, B3-170, B4-307), *nege* (B5-46), *nenen* (B8-134, B4-169), *qaydan* (B2-140, A6-52, A6-253, B2-165) “*nereden*”

Kırım Tatar Türkçesinde, niçün, ne için, nege, ne sebepten, ne içündür, negedir, bir sebeptir, neden, nedendir, nice, ne gibi, ne kadardır, ne gibidir,⁷⁹⁷ şeklinde soru zarfları vardır.

2.4. Zamir

İsmin yerini tutan, isim gibi kullanılan, isimleri temsil veya işaret eden kelimelerdir.⁷⁹⁸

Zamirler, her hâliyle isimlere benzer. Onlar gibi çokluk eklerini, isim çekim eklerini alırlar ve tamlama oluştururlar. Ancak kişi zamirleri, isimler kadar kelime yapısına elverişli değildir. Birkaç örnek dışında (benlik, benli-senli, bencil, sensemek “seni özlemek, seni istemek” gibi) genişlemiş şekilleri yoktur, çok az sayıda yapım eki kabul etmektedirler. Onları da ancak bir ikisi alır, diğerlerine getirilemez. Meselâ; “ben” den benlik yapılır, fakat aynı ek şu zamirine eklenmez.⁷⁹⁹ Zamirler türetime elverişli olmadıkları için, yapım ekleri ile genişletilmiş birkaç örneği vardır: bensiz, onsız, bizbize. *onsız* (A6-181) gibi.

Zamirler şahıs, dönüşlülük, işaret, aitlik, belirsizlik, soru ve bağlama zamirleri olmak üzere yedi gruba ayrılırlar.

2.4.1. Şahıs Zamirleri

Kırımçak Türkçesindeki, kişi zamirleri ben, sen, ol, biz, siz, onlar, olar’dır. Türkçede zamirlerin çekiminde kökleri değişmektedir.⁸⁰⁰ Şahıs ekleri, zamir kökenlidir. Yani zamirlerden ekleşmişlerdir. Ekleşen bazı kelimelerin aslı şekilleri kaybolurken, zamirler, şahıs eklerini doğurmuş fakat kendileri asli şekilleriyle kullanımda kalmışlardır. Aynı zamirleri bazı şivelerde isimlerin çekimlenmesinde, özellikle bildirme eklerinin yapısında da açıkça

⁷⁹⁷ Henryk Jankowski, *age.*, s. 143-144

⁷⁹⁸ Muharrem Ergin, *TDB*, s. 379

⁷⁹⁹ Kemal Eraslan, “*Zamirler*”, *Türk Gramerinin Sorunları II*, TDK Yay: 718, Ankara 1999, s. 341

⁸⁰⁰ Türkçede zamir çekimi ile ilgili olarak bk. Mecdut Mansuroğlu, “*Türkçede Zamir Çekimi*” *TDED*, III / 3-4, İstanbul 1949, s. 501-518

görmekteyiz. Özbek; yaşmen (gencim), yaşsen, yaşmiz; Kırgız; Kırgızımın, Kırgızsen, Kırgızbiz.⁸⁰¹

Şahıs zamirleri tek tek nesne ismi olmadığından, sayı itibarıyla azdır. Kişi zamirlerinin genişleme kabiliyetleri sınırlıdır. Zamirler iyelik eki alma bakımından diğer isimlerden farklılık gösterirler. Diğer isimlere iyelik ekleri en geniş ölçüde getirilebilmekte ancak ismin yerini geçici olarak tutan kelimeler olarak zamirler birkaç örnek dışında (ET. Sizime “ey benim olan sizler”) iyelik eklerini hemen hemen hiç almazlar denilebilir. Ancak nadiren şu-su, bu-su şekillerinde de zamire iyelik ekinin getirildiği görülmektedir. Bunların dışında zamirler iyelik eklerini kabul etmezler.⁸⁰² Zamirler tıpkı fiil kökleri gibi başka dillerden ödünç alınmayan öğelerdir.

Zamirlerin yüklem hâli eki -I gibi görülmektedir. Esasen ek, Eski Türkçeden beri -nI'dir. Ancak -n ile biten zamirlerden sonra getirildiğinde iki -n yan yana geldiğinden, benzer seslerden biri (ben+ni > beni, sen+ni >seni) düşmektedir.⁸⁰³ Zaten, bizni, sizni, onları gibi kullanımlardan da bu durum anlaşılmalıdır.

3. şahıs zamirinin tekil ve çoğul çekimlerinde araya zamir n'si denilen, bir -n sesi girmektedir o-n-dan, bu-n-u , bu-n-dan, onlardan. Bu konuda da farklı görüşler mevcuttur. M. Mansuroğlu, “Bütün hâllerde araya giren -n sesi Türkçede asli zamirin belirli özelliğidir. Bu ses 3. şahıs iyelik ekinden sonra Türkçenin birçok şivesinde verme, bulunma, çıkma ve eşitlik hâllerinde görülür. Talat Tekin ise, Çağatayca ve onun devamı olan Özbekçe ile Yeni Uygurca dışında, tarihi ve çağdaş bütün Türk şivelerinde 3. şahıs iyelik ekinden sonra, çekim eklerinden önce beliren zamir n'sinin Ana Türkçeye ait bir özellik olduğunu, yani 3. şahıs iyelik ekinin kökeni ile ilgili olduğunu ileri sürmüştür.⁸⁰⁴ Yine Tekin'e göre ise, 3. şahıs iyelik eki, aslında Ana Altayca 3. şahıs zamiri *in'den başka bir şey değildir. Meselâ *bi(n) “ben”, *si(n) “sen”.⁸⁰⁵

Ben ve sen zamirleri, yönelme durumu eki aldıklarında bana ve sana şekline dönüşürler. Bu dönüşüm konusunda değişik görüşler mevcuttur. Bunlardan biri ñ da-mak ünsüzünün yanındaki ince ünsüzleri, kalınlaştırma etkisine bağlayan görüştür. (ben+ge > baña > bana, sen+ge > senge >saña > sana).⁸⁰⁶ Bir diğer görüş ise, 3. şahıs zamiri olan ol veya o'

⁸⁰¹ Ahmet Buran, **agm.**, s. 209

⁸⁰² Kemal Eraslan, **agm.**, s. 335-336-338-341

⁸⁰³ Mecdut Mansuroğlu, **agm.**, s. 511

⁸⁰⁴ Kemal Eraslan, **agm.**, s. 335-336-338-341

⁸⁰⁵ Talat Tekin , “Üçüncü Kişi İyelik Eki Üzerine”, **Genel Dilbilim Dergisi**, C. 2, S. 7-8, Ağustos 1980, s. 15

⁸⁰⁶ Zeynep Korkmaz, **TTG**, s. 400

nun yönelme biçimi olan *aña'* ya benzetme (analoji) yoluyla oluştuğunu ileri süren görüştür.⁸⁰⁷ Ben ve sen zamirlerindeki -n'nin teklik özelliği gösteren bir isimden isim yapma eki olduğunu savunan görüşler de vardır. Ben, sen zamirlerindeki -n ile ilgili olarak ise iki şey düşünebilir:

a. Zamir n'sinin kalıplaşması.

b. Teklik alâmeti olması ki Eski Türkçede -n ekinin teklik ifade ettiği kelimeler vardır. Meselâ, oğul-oğlan, tigin, bayan (çokluk.tigit. bayat) burun, alın vb. gibi
oğlan (A1-6), burun (B4-182)

Biz, siz kişi zamirlerindeki -z, bu zamirlerden başka

a. Çift olan organ isimlerinde görülür: diz, göz gibi.

goz (A2-146)

b. Topluluk sayı isimlerinde görülür: ikiz, üçüz.

c. İyelik eklerinde görülür: babam-babamız.

anamız (A6-53)

d. Emir eklerinde görülür: Gelin-geliniz.⁸⁰⁸

ayıp étmeñiz (A3-126)

Korkmaz'a ve Ergin'e göre ise -z eki bir çoğul eki değil, ikilik bildirme işlevi ağır basan bir ektir ve zamirin içinde kalıplaşmıştır. Bundan dolayı da biz ve siz zamirleri bizler, sizler şeklinde yeniden çoğul eki alabilmektedir.⁸⁰⁹

bızler (A6-294), sizler (A6-52)

Şahıs zamirleri, cümlede “özne”, “yer tamlayıcısı”, “nesne”, “zarf”, “yüklem” olarak görev yapabilir.

Sen *gené gelđiñim mında?* (özne)

Yalın durum

Ben, men⁸¹⁰, sen, o, anavu⁸¹¹, biz, siz, onlar, olar.

⁸⁰⁷ Mecdut Mansuroğlu, *agm.*, s. 511; Zeynep Korkmaz, *TTG*, s. 400

⁸⁰⁸ Yıldız Kocasavaş, “*Türkçede Zamirler*”, *Türk Gramerinin Sorunları II*, TDK Yay: 718, Ankara 1999, s. 350

⁸⁰⁹ Zeynep Korkmaz, *TTG*, s. 402

⁸¹⁰ men şahıs zamiri Urfa, Kars ve Erzurum ağızlarında da yaygındır. bk. Ahmet Caferoğlu, *Doğu İllerimiz Ağzından Toplamalar*, TDK Yay: 62, Ankara 1995, s. 267; Efrasiyab Gemalmaz, *age.*, s. 41

⁸¹¹ O kişi zamirinin diğer lehçe ve şivelerdeki durumu şöyledir.Çuvaş, “vâl” Yakut “kini”, Tuva, Xakas, Altay, Kazak, Karakalpak, Kırgız, Nogay, Tatar, Başkurt, “ul”, Karaçay- Balkar, Karay, “ol” Kumuk, Türkçe, Azeri, Türkmen, Gagavuz, “o” , Özbek, Uygur, “ u ” Salar, “vu”, Kazuo Takeuçi, “*Türk Dillerinde “Üçüncü” Kişi*

1. tekil şahıs

ben (A1-16, A1-243, A7-125, A7-44), *men* (A6-81, A6-86, A7-217, B1-130, B1-139)

2. tekil şahıs

sen (A1-18, A6-170, A7-125, A7-189, B1-3, B1-31, B1-62, B1-64, B2-142, B2-179)

3. tekil şahıs

o (A4-3, A1-182, A6-93, B1-102, B3-3, B3-4), *anavı* (A6-98, A6-243)

1. çoğul şahıs

bız (A1-173, A1-18, A1-20), *bız* (B2-213, B2-6, B2-92, B3-40, B1-35, B2-110, B2-16)

2. çoğul şahıs

sız (A4-150, A6-169, A6-176, A7-211), *sız* (B1-121, B1-138, B1-141, B1-232, B1-92)

3. çoğul şahıs

olar (A1-135), *onlar* (B1-105, B1-44, B1-68, B3-34, B3-147, B2-285, B3-115, B3-64) **İlgi**

durumu**1. tekil şahıs**

benım(A1-43, A3-248, A7-135), *menım* (A3-90, A6-52, A6-82), *menım* (B4-48, B4-52)

2. tekil şahıs

seniñ (A1-9, A5-106, A6-111, A6-139), *seniñ* (B2-141, B2-43, B3-47, B4-216)

3. tekil şahıs

oniñ (A6-101, A6-151, A1-125, A4-135, A5-163, A6-7, B2-3), *onun* (B4-238)

1. çoğul şahıs

bızım (A1-136, A3-91, A7-6), *bızım* (B1-86, B1-89, B2-152, B2-180, B2-3, B2-63)

2. çoğul şahıs

siziñ (B1-142, B1-31, B1-64, B1-86, B2-110, B2-287) *sızıñ* (A6-249, A6-254, A6-257)

3. çoğul şahıs

olarıñ (A5-171, A6-206), *olarıñ* (A6-53, A7-268), *onlarıñ* (B1-10, B2-260)

Yükleme durumu**1. tekil şahıs**

benı (A1-19), *menı* (A3-201, A4-279, A6-157, A6-164), *meni* (B1-35, B3-42, B4-286, (B5-46, B8-293, B3-42, B4-228)

2. tekil şahıs

senı (A3-130, A4-93, A5-30, A7-33, A7-34), *seni* (B1-255, B3-33, B4-116)

3. tekil şahıs

onu (A1-129, A6-107, A6-182, A6-54, B1-118, B1-38, B1-67), *anavını* (A6-238)

1. çoğul şahıs

bizni (B1-126, B1-133, B5-113, B2-208, B1-25, B1-28), *bızni* (A1-53, A6-38)

2. çoğul şahıs

sızı (A1-134, A1-197, A7-172), *sızni* (A6-158, A6-237), *sizni* (B1-260, B1-32, B6-298)

3. çoğul şahıs

anlarını (B5-138), *onlarını* (B2-243, B4-211, B8-133, B8-69, B4-211, B8-133, B8-69)

Yönelme durumu**1. tekil şahıs**

maña (A7-209, B2-138, B4-246), *maa* (A6-242), *maña* (A2-224, A6-185, A7-304)

2. tekil şahıs

saña (B3-132, B4-284, B1-62, B4-52, A1-35), *saa* (A6-148, A6-149, A6-162, A6-262)

3. tekil şahıs

oña (A7-200, A1-125, B1-117), *ona* (B1-61, B2-33, B2-38, B4-277), *oña* (A1-178)

1. çoğul şahıs

bize (A1-76, A4-14, A4-16), *bızge* (A6-261, A7-21, A7-276), *bizge* (B2-21, B2-175)

2. çoğul şahıs

sıze (A2-60, A3-120, A3-177, A4-116), *sızge* (A6-225, A7-278, A7-280, A7-281), *sizge* (B1-130, B1-138, B4-250, B4-48, B5-4)

3. çoğul şahıs

olarğa (A7-190), *onlarğa* (B1-229, B1-39, B1-96, B4-214)

Bulunma durumu**1. tekil şahıs**

bendé (A5-221), *mende* (B3-287, B3-287, B3-287, B3-287, B3-291, B7-312, B3-291)

2. tekil şahıs

sende (B4-116, B4-152, B4-284, B7-291)

3. tekil şahıs

onda (B1-249, B3-64, B4-17, B4-44, B4-132, B5-19)

1. çoğul şahıs

bizde (B1-129, B2-181, B6-152)

2. çoğul şahıs

sızdé (A1-72), *siz de* (B2-154)

3. çoğul şahıs

olarda (A4-135, B4-75, B4-76, B4-77, B8-231)

Çıkma durumu

1. tekil şahıs

bendén (A1-216, A1-252), menden (A3-98, B5-154), mennén (A6-189)

2. tekil şahıs

sendén (A1-26, A2-110, A2-163, A7-36)

3. tekil şahıs

ondan (A5-148, A5-84, A1-17, A1-58, A3-3, B4-37)

1. çoğul şahıs

bızdén (A1-186), bizden (B2-172, B5-170, B2-159, B8-229)

2. çoğul şahıs

sızdén (A1-218, A5-239, A7-287, A5-239), sizden (B4-183, B7-94)

3. çoğul şahıs

olardan (A7-256), onlardan (B2-21, B6-267, B1-93, B2-21, B4-263, B5-53)

Eşitlik durumu

1. tekil şahıs

mencesiné (A7-286)

Vasıta durumu

onlarnen (B3-73, B4-152), olarnén (A7-272), sizlarnen (B3-42), onuñnen (B6- 113), oneñ (A6-194)

Zamirlerin edatlara bağlanmaları isimlerden farklı bazı özellikler gösterir: İsimlerin “kitap gibi” şeklinde doğrudan doğruya bağlandıkları bu edatlara zamirler umumiyetle hâl ekleri (ilgi, yükleme, yönelme, çıkma gibi) ile bağlanmaktadır.⁸¹² benim gibi, senin için, onun ile > onunla örneklerinde olduğu gibi.

onuñ için (A1-135, A7-159), señin ilen (A5-102, A5-110), onuñ ilen (A1-125)

1. ve 2. şahıs zamirlerinin çokluk şekilleri biz ve siz şeklindedir. Aslında zaten içlerinde çoğul anlamı bulunduran biz ve siz zamirleri , anlamı pekiştirip güç katmak için ayrıca -lAr çokluk eki de alabilirler.

bızler (A5-88, A6-293, A6-294), sızler (A6-52, A3-114)

Türkçede fiil çekiminde, kişi ögesi eskiden kişi zamirleri ile karşılanmaktaydı. Bunlar daha sonraki dönemlerde ekleşmişlerdir. Kırımçak Türkçesinde de bu şekil kullanım yer yer görülmektedir.

⁸¹² Kemal Eraslan, *agm.*, s. 341

biliysiz (A7-189), buyuraysiz (A6-154), kitécekımız (A7-258), baxacamız (A7-271)
olacaxsız (A7-204), napacamız (A1-19)

Kırımçak Türkçesinde şahıs zamirlerinin hâl ekleriyle çekimi aşağıdaki tabloda gösterilmiştir.

	1. ŞAHIS		2. ŞAHIS		3. ŞAHIS	
	Tekil	Çoğul	Tekil	Çoğul	Tekil	Çoğul
Yah	ben (A1-16)	bız (A1-18)		sız (A4-150)	o (A4-3)	olar (A1-135)
İlgi	men (A6-81)	bız (B2-213)	sen (A1-18)	sız (B1-121)	anavu (A6-135)	olarıñ (A5-171)
Belirt	benim (A1-43)	bızım (A1-136)	seniñ (A1-9)	siziñ (B1-142)	oniñ (A6-171)	anların (A5-171)
Yönel	benı (A1-19)	bızni (B1-126)	senı (A3-130)	sızı (A1-134)	onı (A1-129)	anların (B5-138)
Bulun	meni (A3-209)	bızge (A6-132)	saña (B3-132)	sızge (A6-132)	oña (A7-200)	olarga (A7-190)
Çık	maña (A7-209)	bize (A1-76)	saña (B3-132)	size (A2-60)	oña (A7-200)	olarga (A7-190)
Vası	bendé (A5-221)	bizde (B1-186)	sende (B4-218)	sızde (A1-72)	onda (B1-113)	olarda (A7-256)
	bendén (A1-216)	bızdén (A1-186)	sendén (A1-218)	sızdén (A1-218)	ondan (A5-113)	olardan (A7-256)
	-	-	-	sızlennen (B3-42)	oniñnen (B6-113)	onlarnen (B3-73)

Kırım Tatar Türkçesindeki şahıs zamirleri, men, sen, o, biz, siz, olar, onlar,⁸¹³ ve Kırımçak Türkçesinden farklı olarak, anaw, anawlar gibi şekilleri vardır.⁸¹⁴

2.4.1.1. Şahıs Zamirlerinde Pekiştirme

Şahıs zamirleri iyelik ekli isimlerden önce kendileri ile ilgili olan adların hemen önünde yer alarak onların anlamını pekiştirirler.

menim adım (A7-185), benim çalgım (A7-223), mënım prosbam (A6-164), biz hepimiz (B3-137), bizim dostlarımız (B6-54), bizim halımız (B2-190), bizim qolumız (B1-156), bizim sınıfımız (B3-50), bizim şehermiz (B4-58), benim anam (B7-30, B1-138), benim aqılım (B3-59), benim haqqımda (B4-236), benim sözim (B1-62), benim xatınım (B4-131), siziñ hava

⁸¹³ Henryk Jankowski, *age.*, s. 129

⁸¹⁴ Mehmet Emin Agar, *age.*, s. 19

kalendariñiz (B2-88), siziñ mektebiñiz (B6-180), sizin mektebiñiz (B2-233), sizin qulağıñiz (B2-231), sizin yolbaşçıñiz (B1-128)

2.4.2. Dönüşlülük Zamirleri

Söz içinde yapılan işin, yapana döndüğünü anlatan zamirdir. Bu zamir iyelik eklerini alarak bütün şahısları karşılar.⁸¹⁵ Kendi kelimesi aslında ‘kendi, öz’ anlamını taşıyan bir isim olup, bunun zamire dönüşmesi iyelik eklerinin yardımıyla olmuştur. Dönüşlülük zamirleri, kişi zamirleri gibi çekimlenir. Ancak, çekim sırasında kendi sözü ile 3. şahıs iyelik eki arasına bir zamir n’si girer.⁸¹⁶

Kırımçak Türkçesinde kullanılan dönüşlülük zamiri öz ve gendı ‘dır. Öz dönüşlülük zamiri, Azeri Türkçesinde yaygın olarak kullanılır. Anadolu ağızlarındaki şekillerde ise Azeri Türkçesinin tesiri olan bölgelerden, daha çok, Kars, Van, Diyarbakır, Artvin, Erzurum, Sivas gibi illerin ağızlarında yaygındır.⁸¹⁷ Kırımçak Türkçesinde kullanılan dönüşlülük zamirlerinin şahıslara göre kullanımı şöyledir:

1. tekil şahıs

gendım (A4-290), gendımıñ (A4-133), gendımı (A4-215, A5-48), gendıme (A4-215) (A5-48), ozım (A6-202), ozıme (A6-239, A6-203), ozımı (A6-199), özimni (B4-225), özüme (B4-229)

2. tekil şahıs

gendiñ (A5-21), gendiné (A5-159), gendiñe (A4-222), gendını (A5-165, A2-138), gendı-niñ (A5-184), gendiñniñ (A1-159), ozıñ (A1-20, A6-191), ozıñe (A5-120), özine (B8-132), özüne (B6-24), öziñnen (A7-195), özünde (B3-96), özini (B4-133, B6-76), öziniñ (B8-12), özünden (B4-157)

3. tekil şahıs

gendı (A2-224, A5-22, A5-42, A5-47), gendi (B3-269), gendısı (A1-151, A6-15, A6-45), gendısın (A6-31), gendısınıñ (A6-67), ozı (A4-262), özi (B2-156, B5-193), özinni (B4-150), öziñni (B4-115)

1. çoğul şahıs

özimizge (B5-181)

2. çoğul şahıs

öziñiz (B1-122, B4-274, B6-51), öziñizge (B8-80), öziñiznin (B7-185, B1-244)

⁸¹⁵ Zeynep Korkmaz, **Gramer Terimleri Sözlüğü**, TDK Yay: 575, Ankara 1992, s. 48

⁸¹⁶ Zeynep Korkmaz, **TTG**, s. 415

⁸¹⁷ Efrasiyap Gemalmaz, **age.**, s. 311; Muharrem Ergin, **Azeri Türkçesi**, İÜ Edb. Fak. Yay., İstanbul 1981, s. 25; Ahmet Buran, **Keban, Baskil ve Ağın Yöresi Ağızları**, TDK Yay: 669, Ankara 1997, s. 73

3. çoğul şahıs

özleri (B3-179), özlerine (B2-167, B2-177, B2-218, B4-73, B5-120)

Dönüşlülük zamirinin 3. tekil şahıs biçimi hem *gendı* hem de *gendısı* şekliyle kullanılır. Çünkü, kendi sözcüğündeki -i son ses ünlüsünün 3. şahıs iyelik eki sanılması ve kendi zamirine -si iyelik ekinin getirilmesiyle “kendisi” kullanımı ortaya çıkmıştır.⁸¹⁸

gendısı (A1-151, A6-15, A6-45), gendısın (A6-31), gendısınıñ (A6-67)

Şahıs ve işaret zamirlerinin oluşturduğu ikilemeler anlamı pekiştirir. En çok kendi zamirinin kurduğu ikilemeler kullanılır.⁸¹⁹

gendı gendıme (A5-47, A4-215)

Kendi ve öz dönüşlülük zamirinin tekrarı ve ikinci sözcüğe yönelme hâli ekinin getirilmesiyle pekiştirme sağlanır. Ve bu oluşum, cümlede genellikle zarf görevi yapar.

özi özine (B3-4, B5-68), öz özine (B5-248, B5-251), gendı gendıme (A4-215)

Kendi kelimesi sık sık sıfat olarak da kullanılır; o zaman kendisinde iyelik eki bulunan bir isimden evvel gelir ve bunun manasını kuvvetlendirir.

gendı mañlay terim (A2-224)

İyelik eki almış isimlerden önce gelen kendi dönüşlülük zamiri, pekiştirme amaçlı olarak daima yalın hâlde bulunur.

öz komitelere (B2-2), oz başıma (A7-109), oz sozını (A6-121), oz sozım (A6-122)

oz bazarım (A7-135), öz bağça ve bostanlarıñızda (B3-220), öz faydalarına (B3-97)

öz işlerin (B3-229), öz qollarına (B2-241)

Kendi dönüşlülük zamirinin başka kelimelerle oluşturduğu kalıplaşmış şekilleri de vardır.

özi başına (B5-59), öz başına (B3-142), öz aralarından (B2-242), öz aramızda (B3-153)

özine köre (B7-325), özlerine köre (B4-144)

Kırım Tatar Türkçesinde dönüşlülük zamiri olarak yalnızca “öz” kullanılır.⁸²⁰

2.4.2.1. Dönüşlülük Zamirlerinde Pekiştirme

Dönüşlülük zamirleri iyelik ekli isimlerden önce kendileri ile ilgili olan adların hemen önünde yer alarak onların anlamını pekiştirirler.

siz öziñiz (B3-110, B5-78), sizin öziñizñin (B1-244), onlarıñ özlerini (B4-213)

⁸¹⁸ Zeynep Korkmaz, **TTG**, s. 416

⁸¹⁹ Neşe Atabay, İbrahim Kutluk, Sevgi Özel, **Sözcük Türleri**, Ankara 1983, s. 120

2.4.3. İşaret Zamirleri

Nesneleri işaret etme, gösterme yoluyla karşılayan kelimelerdir. Kıırımçak Türkçesindeki işaret zamirleri, bu, şu, o, bunlar, bular, şunlar, şuler, onlar'dır. Çekim esna-sında kendileri ile aldıkları hâl ekleri arasına zamir n' si girer.

Tekil: bu

bu (A6-254, A6-262, A6-250), *buniñ* (A7-66, B4-214), *bunu* (A5-215, B1-86), *mına*⁸²¹ (B2-16), *buña* (B3-43, B4-212), *mında* (B1-202, B2-15, B2-212), *bundan* (B4-299)

Türkiye Türkçesinde kullanılan bura, şura, ora, gibi yer gösteren işaret zamirleri şekil bakımından yön gösterme eki almış gibi görünseler de aslında ek almamışlardır. İşaret zamirleri yön gösterme eki almazlar. Bunlar Eski Anadolu Türkçesinde kullanılan bu ara > bura, şu ara > şura, o ara > ora şeklinde oluşmuş zamirlerdir.⁸²² Bunlar da diğer işaret zamirleri gibi hâl ekleri ile çekime girerler.

mında (B1-238, B4-194), *mından* (B7-170), *mındaki* (B8-298), *burada* (A1-20, A3-70), *buradan* (A2-90, A2-100, A3-61), *buraya* (A1-146, A3-255, A5-15), *şundéğı* (A2-249)

Çoğul: bunlar

bular (A1-153, A6-260), *bunlar* (B2-215), (B8-96), *buñlar* (A1-161), *bulardan* (A7-297), *bunlardan* (B1-249), *bularını* (A1-122) *bunları* (A3-284, A3-88, A4-132), *bunla-rını* (A1-153), *bunlarını* (A1-143, A1-152), *bunlarnıñ* (B1-259, B4-163, B5-139)

Tekil: o

o (B2-36, B4-113), *onda* (B2-107, B2-111, B2-209, B2-93), *onu* (A6-71, A1-173, A7-69, A1-207, A6-72), *onuñ* (A7-262, B1-102, B1-99, B3-31), *onuñnen* (B6-113), *oña* (B2-80, A5-87, A6-81, A1-172)

Çoğul: onlar

onlar (B2-167, B2-172, B4-171), *onlardan* (B1-93, B5-53), *onlarğa* (B3-212), *onlarnen* (B4-152), *onlarını* (B2-187, B2-204, B3-177, B3-188, B3-284)

Tekil: şu

şu (A6-134, A6-255), *şuna* (B3-290), *şuña* (A4-9), *şunu* (A1-176, A5-266, B3-293)

Çoğul: şunlar

şulere (A1-184), *şularını* (A1-138), *şunlar* (B7-290)

⁸²⁰ Hülya Savran, *age.*, s. 19; Henryk Jankowski, *age.*, s. 114

⁸²¹ b>m değişimi ise Azeri ağzının önemli bir özelliğidir, bk. Ahmet B. Ercilasun, *age.*, s. 75; Muharrem Ergin, *age.*, s. 99; Azeri Türkçesinde de birinci teklik şahıs işaret zamiri mu şeklindedir.

⁸²² Zeynep Korkmaz, *TTG*, s. 424

İşaret zamirlerinin hâl ekleriyle çekimi şöyledir:

bu (B3-47)	bunlar (B2-215) bular (A1-153)
buniñ (B2-155)	bunlarınñ (B1-259)
bunı (B1-86)	bunları (A4-132) bularnı (A1-122)
buña (B3-66)mına (B2-16)	bunlara (KS)
bunda (KS)	bunlarda (KS)
bundan (B5-65)	bunlardan (B1-249) bulardan (A7-297)

şu (A6-134)	şular /şunlar (B7-290)
şuniñ	şularınıñ (KS)
şunı (A1-176)	şularını (A1-138)
şuña (A4-9)	şularqa/şulere (A1-184)
şunda	şularda (KS)
şundan (B8-161)	şulardan (KS)

o (B2-36)	onlar (B4-171)
oniñ (A7-262)	onlarınñ (B1-10)
onı (A6-71)	onlarını (B2-187)
oña (B2-38)	onlarga (B3-212)
onda (B2-93)	onlarda (B4-84)
ondan (B4-37)	onlardan (B5-53)
oniñnen (B6-113)	onlarnen (B4-152)

İşaret zamirlerinin kadar, gibi ve göre edatlarıyla kullanımı da oldukça yaygın-dır. *oña köre (B2-80), bunlar kibik (B4-77, B4-81)*

İşaret zamirlerinin çokluk biçimleri ise, edatlarla, tıpkı isimlerde olduğu gibi yalın hâlleriyle birleşirler.

şunlar kibik (B7- 290), bunlar kibik (B4-67, B4-81)

Kırım Tatar Türkçesindeki işaret zamirleri: bu, bo, mınaw, şu, şo, o, anaw, bular, bolar, mınawlar, şular, şolar, olar, anawlar'dır.⁸²³

2.4.4. Aitlik Zamirleri

Aitlik zamirleri, -ki eki ile bir varlığa, bir nesneye ilgili bulunma ait olma, bağlı olma anlamı kazandırılarak oluşturulur.

kimerlerinin (B4-159), pencere içindekileri (B7-170), şehirdeki kibik (B6-165)

“Ben, bu, hangi, bazı” gibi zamirler kelime olan zamirlerden sayılmakta iken , ilgi zamiri adı verilen -ki aitlik eki ile iyelik zamiri adı verilen iyelik eki ise ek hâlinde bulunan zamirler olarak gösterilmektedir.⁸²⁴

Aitlik zamirleri de şahıs ve işaret zamirleri gibi iyelik, çokluk ve isim çekim ek-lerini alırlar. *bızımkıler (A7-305), évelkısındén (A3-221)*

2.4.5. Belirsizlik Zamirleri

Kişileri ve nesnelere belirsiz olarak temsil eden zamirlerdir. Adam, insan, kimse, herkes, falan, filan, şey gibi. Bunların dışında kalan belirsizlik zamirleri, bazı belirsiz sıfatlara , soru zamirlerine ve zarflara iyelik eklerinin gelmesiyle oluşturulur.⁸²⁵

Başqası, başqaları, bırıını, bırıiné, bırıını , bırsı, bırsı, bırsını, bırsiné, biri birleri-ne, bırı bırımızını, cumle, cumlesı, çoqı, çoqısı, épımız, épısı, felan, kimi, kımsé, kımı, kimer, kimerisi, birisi, hepsi, topı, adam, şıyıñız vb. kelimeler Kırımçak Türkçesinde belirsizlik zamiri göreviyle kullanılırlar.

Belirsizlik zamirlerinin bir kısmı birleşik kelime veya kelime grubundan oluşur. Bunlar genellikle ikinci kelimenin iyelik eki almasıyla birlikte zamire dönüşmüş olan kelimelerdir.

⁸²³ Mehmet Emin Agar, *age.*, s. 19

⁸²⁴Emine Gürsoy-Naskali, “*Türkçe Kelimesi - Türkçede Hece Tipleri - Cümle Unsurlarını Tayin Kıstası, Ek Hâlinde Zamir Olabilir mi?*”, *Türk Gramerinin Sorunları Toplantısı* (22-23 Ekim 1993), TDK Yay: 600, Ankara 1995, s. 52

⁸²⁵ Zeynep Korkmaz, *TTG*, s. 433

bırı biriné (A3-80), bıru bırıuznén (A7-277), her birisinden (B4-146), bir şeylerini (B1-269), bir şeyını (A6-151), ér kım (A2-106), bıru bırıuznú (A7-277), hiçbir şey (B3-175) (B3-177, B6-92), her şey (B5-237), bir kimse (B6-224), bir şeyler (A7-285), cumle alem (A3-107), her bir şey (B8-118)

Arapça'dan gelen ve belirsizlik sıfatı olarak da kullanılan “şey” kelimesi belirsizlik zamiri olarak metnimizde bol miktarda ve değişik şekillerde kullanılmak-tadır.⁸²⁶

bir şeyler (A7-285), hiçbir şey (B6-92), her şey (B5-237), bır şeydén (A1-170), bır şey (A7-311, A6-250, A6-147), bır şeydén (A1-170), bır şeyge (A6-125), bır şeyını (A6-151), bir şeyler (A7-285), bir şey (B2-212, B3-59, B4-278), bir şeylerini (B1-269), şeylerimiz-ni (B4-24), şeylerini (B4-88)

Metnimizde geçen belirsizlik zamirleri şunlardır:

bırıuznén (A7-277), bırındén (A4-152), biriné (A1-203), (A2-217), bırınu (A3-286), (A3-287), bırısu (A3-238, A3-256, A5-180, A6-44), bırısiné (A1-31), bırısunu (A3-288), bırısu (A6-203), cumle (A3-107, A5-176, A3-109, A3-107, A5-268), cumlesı (A5-172, A5-212, A5-276, A5-276), cumlesındén (A7-58), cumlesiné (A3-100), cumlesını (A1-203, A3-115, A3-275), çokısı (A4-273), çoqu (A7-315), çoqusu (A7-251, A4-274, A7-244, A7-245), épımız (A7-7, A7-221), épımıznu (A7-3), épısu (A7-234, A7-235, A7-274), épısunu (A7-263), ér kım (A2-106), felan (A1-10, A1-12, A1-126, A3-127), kıçkenésı (A6-50), kıme (A2-221), kımu (A3-101, A3-101, A3-102, A5-268), kımsé (A6-286, A7-207, A7-171), kımseler (A5-213), kımsem (A3-214), kımsesı (A3-199), kımseye (A3-249), adam (B4-173, B4-175, B4-199), adamlar (B3-45, B4-154, B8-184), adamnuñ (B4-310), hepsi (B1-39, B2-162) hepsini (B1-268), başqaları (B1-117, B2-169, B7-12), başqalarından (B3-156), başqalarınıñ (B5-176, B7-341), başqasından (B4-126), birisi (B5-51, B6-58, B6-128, B6-243), birisiniñ (B4-232), biri (B2-8, B4-35), hepsinden (B4-80), kimerisi (B3-167), çoqusu (B3-126), hepimiz (B1-134, B2-230, B8-226), hepimizniñ (B2-207), hepiñiz (B2-92), hepñiz (B2-154), hepsi (B1-226, B2-168, B2-255, B3-61, B4-181, B5-143), hepsini (B7-342, B1-205), hepsiniñ (B5-36), her bir şey (B8-118), her birisinden (B4-146), herkes (B1-135, B1-178, B1-184, B3-11, B4-178), herkesniñ (B1-40, B5-196, B8-110), hiçbir şey (B3-175), insan (B6-3, B8-132), insanda (B4-156, B4-172), insanga (B4-203, B4-310, B6-3, B7-64), insanlar (B5-160), insanlarını (B5-159), insanınıñ (B2-198), kimer (B4-197, B4-158, B8-93), kimerileri (B3-168, B3-134), kimi (B3-251), kimine (B7-290),

⁸²⁶ Bu konuda ayrıntılı bilgi için bk. Salih Demirbilek-Levent Doğan , “Dilimizde Bir Belirsizlik Zamiri Şey” , **İlmi Araştırmalar Dil, Edebiyat Tarih İncelemeleri**, İstanbul 1999, s. 95-106

kiminiñ (B5-149), kimisi (B1-116), biri (B1-128), topı (B3-293), çoğısı (B4-134), çoqları (B2-143)

Tek kelimedden oluşın belirsizlik zamirleri de çokluk ve isim çekim eklerini alarak çekime girerler.

çoğısı (B4-134), çoqları (B2-143), kimerleri (B3-134), herkesniñ (B5-196), hepimizniñ (B2-207), başqalarından (B3-156), başqalarınıñ (B5-176), (B7-341), başqasından (B4-126), épısını (A7-263), bırısné (A1-31)

Birleşik kelime veya kelime grubu biçimindeki belirsizlik zamirleri de isim çekim ekleriyle çekime girerler.

her birisinden (B4-146), bır şeydén (A1-170), bırı bırımıznen (A7-277), biri birlerine (B6-236), bır şeyge (A6-125), bır şeyını (A6-151), bır şeylerini (B1-269)

Ayrıca belirsizlik zamirleri tamlamalar kurarak, bunların tamlayan ve tamlanan öğeleri olurlar.

ustanıñ biri (B3-311), işçinin birisi (B3-118), çalışğanlarıñ biri (B4-35)

bızımki (A7-305), éptúdeki (A1-205), évelkı (A1-259) gibi aitlik ekiyle kurulmuş olan kelimelerdeki “yer ve sahibini belirtme ifadesine rağmen” bunları belirsiz zamir olarak kabul eden görüşler vardır.⁸²⁷ Ancak, Korkmaz bunları “ ilgili olma, ait olma görevi üstlendiklerinden ötürü belirsizlik zamiri değil, aitlik zamiri olarak kabul etmek-tedir.⁸²⁸ Biz de bunları aitlik zamiri olarak vermeyi uygun bulduk.

Kim zamiri yalnız insanlar için kullanılırken, kimileri, kimisi, kimi, zamirleri canlı ve cansız tüm varlıklar için kullanılır.

kimerleri (B3-134), kimi (B3-251), kimisi (B1-116)

Kırım Tatar Türkçesinde belirsizlik zamirleri: epsi, cümle, erkes, alaylı, şeyi, palanca,⁸²⁹ kimdir, nedir, kaysıdır, birkaç, bir şey, bazı bir, bazıları, bazıısı şeklinde-dir.⁸³⁰

2.4.6. Soru Zamirleri

Soru zamirleri, canlı ve cansız varlıkları soru yoluyla temsil eden zamirlerdir. Soru zamirlerinin birkaçı asıl soru zamirleridir. Kim, ne, nere gibi. Diğerleri ise bazı isimlerin iyelik eki ilavesiyle zamire dönüşmüş şekillerdir. Hangisi, kaç gibi.⁸³¹

⁸²⁷ Muharrem Ergin, **TDB**, s. 265

⁸²⁸ Zeynep Korkmaz, **TTG**, s. 437

⁸²⁹ Mehmet Emin Agar, **age.**, s. 19

⁸³⁰ Hülya Savran, **age.**, s. 26

⁸³¹ Zeynep Korkmaz, **TTG**, s. 441

Kırımçak Türkçesinde kullanılan soru zamirleri şunlardır:

né, nas, kim, kımđén, kıme, kımıñ, kımner, kımnu, kimde, néredé, néredén, néredén, néreye, neyerde, neden, hangi, nege, neler, nenen, neni, neniñ, nesini, qayda, qaydan, qaysını.

Kim zamiri yalnızca insanlar için kullanılan, bir soru zamiridir.

kım (A6-148, A6-41, A5-178), kım (B1-31, B1-119, B1-128)

Kim soru zamiri tüm hâl eklerini alarak çekime girer.

kım (A6-32), kımđén (A5-166), kıme (A1-8), kımıñ (A1-8), kımnu (A6-255), kimde (B3-126), kımner (A6-31), kımnen (B2-250), kım (B1-142, B1-281, B2-88), kımnen (B6-56), kımner (B2-76, B7-16)

Kim soru zamirinin anlam kayması yoluyla, bilinmezlik, duraksama, ihtimal, şüphe, aşağılama işlevlerinin ağır bastığı kullanımlara sıkça rastlanır.⁸³²

Kım biliy nas qoca, bekım qılıy, ya çırkın, ya éslı yaşıdır.(A6-145) (bilinmezlik, şüphe, ihtimal)

Küneşden kım bilsin, ne qadar qararır arab kesilir. (B1-119) (bilinmezlik, şüphe, ihtimal)

Kım biliy, nas çırkın yaşıdır o! (A6-174) (aşağılama)

Kım biliy, nas maymundır o! (A6-202) (aşağılama)

Kim soru zamiri ek fiil ekiyle çekime girerek cümlede yüklem görevi üstlenir.⁸³³ *kım édı (A1-198, B1-31)*

Türkiye Türkçesinde, kim soru zamiri gibi, ile, için, edatlarına bağlanırken, işa-ret ve kişi zamirlerinde olduğu gibi ilgi durumu ekini alır. Kırımçak Türkçesinde ise, almadığı durumlar da mevcuttur.

kım ulen dé ésap var ése (A4-250), kımnen qavğa (B2-250)

Kim zamirinin çokluk şekli -ler eki ile kurulur.

kımner (A6-31, A6-278, A6-282), kımner (B2-76, B7-16), kımnerde (B3-19), kımnerni (B2-9, B5-78)

Ne soru zamiri iyelik ve isim çekim eklerini alır. Ancak Türkiye Türkçesinde bu zamirin ilgi hâli gösteren çekiminde kelime ünlü ile bittiği halde, çoğu kez “nem, nen, nemiz, gibi şekiller yerine , “neyim, neyin, neyimiz, neyiniz” gibi y’ li şekiller tercih edilir. Tek istisnası neyi yerine zamirin yükleme biçimi ile karışmaması için nesi zamirinin kullanılmış olmasıdır.⁸³⁴ *nesini (B7-318)*

Kırımçak Türkçesinde ise, -y’ siz şekiller vardır.

⁸³² Zeynep Korkmaz, **TTG**, s. 443

⁸³³ Zeynep Korkmaz, **TTG**, s. 443

⁸³⁴ Zeynep Korkmaz, **TTG**, s. 445

neni (B4-18), neniň (B6-229), nege (B3-83), neden (B4-51, B4-47, B4-46, B3-278) “neyden”, nenen (B8-134, B7-122, B4-175), nesini (B7-318), neniň (B6-229)

Ne soru zamiri, bildirme ekiyle çekime girip cümlede yüklem görevi üstlenir.

nédır (A1-182, A1-159, A4-153), nedir (B4-169)

Kadar ve için gibi edatlarla birlikte sıkça kullanılır. Ancak bu edatlarla daima yalın hâldeyken birleşebilir.

né içün (A5-228, A4-3), ne içün (B8-353), né qadar (A7-204, A7-205, A7-213)

Ne soru zamirinin kendisinden sonra gelen fiillerle birleşmesine sıkça rastlanır. ne eyleyim / néyliyim, ne yapmalı / napmalı örneklerinde olduğu gibi.

néyliyim (A5-9, A4-95, A5-5, A5-13), napmalı (A1-14), naptım (A6-206), napacasız (A7-256), napacam (A6-239), napacamız (A1-20), naparım (A6-144), napayix (A6-141), napacasız (A7-256), napayix (A6-141)

ne + ara > nere zamiri de bir oluş ve kılışın yerini soru yoluyla temsil eden zamirdir. İsim çekim ekleri ve iyelik eklerini alarak çekimlenir.

nérede (A1-22, A3-70, A5-14, A1-189), nereden (A1-153), nereye (A2-235, A3-240, A3-18, A3-22, A3-40, A3-61), neyerde (A7-187) “nerede”

B metninde nere zamiri hiç kullanılmazken, onun yerine, aynı işlevdeki qayda zamiri kullanılır.

qayda (B1-186, B4-30, B2-202, B1-132, B5-21), “nerede”, qaydalar (B3-82), qaerde (A7-206) “nereye”qaerge (A7-210) “nereye”, qayerde (A7-211) “nerede”, qayerqe (A7-212) “nereye”, qaerdé (A7-207, A7-209) “nerede”, qayda (A7-197) “nereye”

Soru zamirlerinden birkaçı da zamir olmayıp, soru sıfatlarına iyelik eklerinin getirilmesiyle oluşmuştur. Aslında bunlara iyelik ekleri alarak zamir gibi kullanılan gramer birimleri de denilebilir. Hangisi gibi.⁸³⁵ İyelik ekleri ile kurulmuş bu zamirler de çokluk eki alabilir, cümlede yüklem görevi üstlenebilirler.

hangileridir (B2-180), qaysılarını (B4-194), qaysını (B1-94, B1-194, B1-195) “hangisi-ni”, qaysıdır (B7-124), qay (A7-215) “hangi”

Kırım Tatar Türkçesinde kullanılan soru zamirleri: kim, kaysı, ne, kayak, kayda, kaydı, netip, kaytip, neday, nediy, kayerde,⁸³⁶ kaçınıcı, kaçar,⁸³⁷ ne yerden, ne yerge, kaydan.⁸³⁸

⁸³⁵ Zeynep Korkmaz, **TTG**, s. 449

⁸³⁶ Mehmet Emin Agar, **age.**, s. 19

⁸³⁷ Hülya Savran, **age.**, s. 26

⁸³⁸ Henryk Jankowski, **age.**, s. 141

2.5. Fiil

İş, oluş, hareket bildiren kelimelerdir. Fiiller, varlıkların her türlü yapma, olma durumlarını karşılar. Dâima çekimli şekiller halinde bulunurlar, bu çekimli şekiller ise en az dört şey ifâde eder. Bu dört şey çekimli fiili teşkil eden üç unsur meydana getirir. Bu unsurlardan birincisi fiil kök ya da gövdesidir. İkinci unsur şekil ve zaman ekidir. Bu ikinci unsur bir yandan şekil öte yandan zaman olmak üzere iki şey ifâde eder. Çekimli fiildeki üçüncü unsur şahıs ekidir. Çekimli fiil bu üç unsuru ile hareket, şekil, zaman, şahıs olmak üzere dört şey ifade eder.⁸³⁹

Fiiller, öznelerine göre;

a. Etken çatılı fiiller

Arabacı Minem aqay Qarasuvda yaşay. (B6-184)

b. Edilgen çatılı fiiller

Çöller temizlendi. (B4-3)

c. Dönüslü fiiller

Aronçiq kün-künden azdı ve zayıflandı. (B4-306)

d. İşteş çatılı fiiller olmak üzere dört çeşide ayrılırlar.

Vadéu Aşiq Garip gitti anasına ilen goriştiler, opiştiler, ağlaştular, sızlaştular. (A5-272)

Fiiller, nesnelere göre;

a. Geçişli fiiller

Olgen qarğa kozımı çéksın. (A6-160)

b. Geçişsiz fiiller

Ekı aftadan son men Qırımğa kitécem (A7-191)

c. Ettirgen fiiller

Oña gene hekimni çağırtdılar. (B5-9)

Fiil kök veya gövdelerinin karşılaştığı hareketler iki çeşittir. Bunlardan bir kısmında hareketin yönü dışarıya doğrudur, tesir edeceği nesne bağlı olduğu şahsın dışındadır. Böyle hareketleri karşılayan fiillere geçişli fiiller denir. Geçişli fiiller yapma ifade ederler. Fiilin gösterdiği hareket yapana değil de yapanın dışında bir nesneye yönelir, tesir eder. İkinci tür

⁸³⁹ Muharrem Ergin, **TDB**, s. 281

fiillerde ise hareketin yönü içe doğrudur, tesir edeceği nesne bağlı olduğu şahıstır. Böyle hareketleri karşılayan fiillere de geçişsiz fiiller diyoruz. Geçişsiz fiiller olma ifade eder.⁸⁴⁰

Kök Fiiller:

- a. KV- : de- (B6-75)
- b. VK - : aç- (B2-73), al- (B1-205)
- c. KVK - : baq- (B1-107), bas- (B8-180)
- d. VKK - : art- (B1-16), ayt- (B6-313)
- e. VKV - : aş- (B5-62)
- f. KVKK - : sürt- (B2-74)
- g. KVKV - : büyü- (B1-102)

Çatılar üst üste kullanıldıklarında, fiilin çatısı en sondaki ektir. Çünkü özne veya nesnesi, son çatı şekli ile belirlenmiştir. (kır-dır-t-ıl-dı) Çatı eklerinin üst üste kullanılabilmeleri, Türk dilinin ifade gücünü ekler marifetiyle artırmasına çok güzel bir örnektir. Fiil kökleri (veya tabanı) üzerine gelen her bir çatı eki o kökü (veya tabanı) iki şekilde etkilemektedir. Çatı ekini almış fiil ya pekiştirilmiştir ya da özne veya nesnesini değiştirmiştir.⁸⁴¹

2.5.1. İsimden Fiil Yapan Ekler

2.5.1.1. -da

Türkçede eskiden beri görülen, isimlerden fiil yapmakta çok az kullanılan bu ek, ses taklidi kelimelerden fiil yapma hususunda oldukça işlektir. İsimlerden yapma ifade eden, ses taklitlerinden ise olma ifade eden fiiller yapar.⁸⁴²

çüvüldeş- (B5-142), *guruldé-* (KS) “*gürle-*”, *gürilde-* (B1-188), *qıbirda-* (B1-112), *taqırdaş-* (B2-124), *vızıl-da-* (B8-120), *aldan-* (A6-293)

2.5.1.2. -IA

-IA eki eklendiği ismin gösterdiği nesne veya niteliği başka bir nesneye yönel-ten, yani o nesneden etkilenen geçişli fiiller türetir.⁸⁴³ Türkçenin her döneminde ve her sahasında isimden fiil türeten ekler içerisinde en işlek olanı -IA ektir. Eski Türkçe dönemine ait ilk

⁸⁴⁰ Muharrem Ergin, **TDB**, s. 282

⁸⁴¹ Gürer Gülsevin, “*Çatı Ekleri Üzerine Kullanılabilen Ekler*”, **Türk Gramerinin Sorunları II**, TDK Yay: 718, Ankara 1999, s. 203

⁸⁴² Muharrem Ergin **TDB**, s. 170-171

⁸⁴³ Zeynep Korkmz, **TTG**, s. 116

yazılı kaynaklardan günümüze gelene kadar ekin gittikçe işlekleştiğini, anlam ve görev alanının sürekli genişlediğini görüyoruz.

arzıla- (A4-145), *bağışla-* (A7-207), *bağla-* (A5-21), *başla-* (A4-54), *baxışla-* (A5-254)
yukle- (A3-274), *kotékle-* (A6-182), *témızle-* (A6-166), *azırle-* (KS)

-IA eki ses yansımali birincil köklere gelerek yansımali geçişsiz fiiller türetir.

gorle- (A4-281), *gürle-* (B3-206), *yığla-* (B6-125) “ağla-”, *çatlat-* (B5-28), *parla-* (B4-297),
patla- (B5-37), *başla-* (B4-280)

Sıfatlara ve yön gösteren bazı isimlere gelen -IA eki o özelliği kendinde bulun-duran geçişsiz fiiller türetir.

zorla- (B5-205), *siyrekleş-* (B1-182), *qasevetlen-* (B5-167), *qarşıla-* (B6-160), *mexkem-le-*
(MD) “sağlamlaştır-”, *qarşıla-* (B6-160), *temizlen-* (B4-3)

-IA ekiyle kurulmuş bazı fiillerin kökleri, dilimizde yalın kullanılışını kaybetmiş ve ekle kaynaşmış durumdadır.⁸⁴⁴

añla- (B3-140), *bekle-* (B1-68), *diñle-* (B8-14), *salla-* (B1-113)

Dar ünlüler ile sonlanan iki heceli isimlerden -IA ekiyle kurulan bazı fiillerde ikinci hecenin dar ünlüsü düşer ve isim tek heceli bir kök durumuna gelir.⁸⁴⁵

qoqula- > *qoqla-* (B6-76), *besile-* > *besle-* (B8-323), *sızıla-* > *sızla-* (A4-223)

-IA eki alıntı sözlerle de fiiller türetir.

nışanla- (A6-123), *tazırta-* (A1-176), *bağışla-* (B2-205), *raatla-* (A7-191)

-IA eki ismin gösterdiği nesneyi araç olarak kullanarak bir işi yapma anlamında fiiller türetir.

uzaxla- (A6-103) “kilitle-”, *taxtala-* (A6-276), *zeherle-* (B8-162), *tuzla-* (A2-201), *alqışla-*
(B8-63), *gubrele-* (OS), *yıldızla-* (B5-93), *çışle-* (MD) “dişle-”, *sapla-* (B5-30), *sırla-* (B8-56)

Metnimizdeki diğer örnekler şunlardır:

sağlan- (A3-143), *qolla-* (A7-213), *buzla-* (A4-296), *xarapla-* (A1-181), *yağla-* (A3-142),
azırle- (A7-303), *azırle-* (A5-248), *gozle-* (A2-200) “bekle”, *işle-* (A7-233), *işle-* (A7-224),
pekle- (A1-61), *algışla-* (MD), *buğula-* (B8-125), *hazırle-* (B2-288, B4-104), *hesabla-* (B7-
240), *işle-* (B3-138), *işlet-* (B1-102), *xarabla-* (OS), *xırsızla-* (KS) *xayırla-* (KS), *yukle-* (KS),
yolla- (KS), *nışanlan-* (A6-148), *zayıfla-* (B4-306), *raatla-* (A7-191)

2.5.1.3. -IA_n < -IA-n

⁸⁴⁴ Zeynep Korkmaz, TTG, s. 117

⁸⁴⁵ Zeynep Korkmaz, TTG, s. 117

-IA ekiyle kurulmuş geçişli ve geçişsiz fiillerin bazıları -n dönüşlülük ekiyle genişletilerek -lan biçiminde kaynaşmış ve birleşik ek oluşturmuştur. Bu türetmelerde fiil kökleri xastala-, kirle- biçimlerinde yalın şekilleriyle kullanılamazlar. İşlev bakımından bir yandan fiilden genişletilmiş bir çatı eki olma özelliği taşırken, diğer yandan fiil-den özel anlamda fiil türeten bir ek niteliği kazanır.⁸⁴⁶

buyuklen- (MD), *atlan-* (B1-90), *qasevetlen-* (B5-167), *şenlen-* (B2-257) *şikayetlen-* (B2-190), *kirlen-* (B8-324), *şenlen-* (B8-37), *silahlan-* (B6-209), *paslan-* (A3-95), *kirlen-* (B8-324), *şenlen-* (B8-37), *xastalan-* (KS), *yarıxlan-* (MD) “büyüt-, besle-”, *yıldızlan-* (B5-93), *hazirlen-* (B4-104)

2.5.1.4. -IAş <-IA-ş

Bu ekle türetilmiş fiillerin bir kısmında da -IA eki -ş dönüşlülük ekiyle kaynaşıp, isimden fiil türeten bir -IAş eki oluşmuştur. Banguoğlu -IA -ş ekinin yanı sıra isimler-den fiil türeten -IAş şeklinde birleşik ekin varlığını savunmaktadır. -leş fiili de bir -IA- fiilinin karşılıklı ya da dönüşlü görünüşü değildir, ayrı bir fiildir, diyerek şu örnekleri verir: taş-la-ş-mak, pek-le-ş-mek.⁸⁴⁷

sıcaklaş- (B8-175) *ağırlaş-* (B8-287), *yaqınlaş-* (A3-285), *yuvuqlaş-* (MD), *siyrekleş-* (B1-182) *sıcaklaş-* (B8-175), *aqlaş-* (A4-250) “haklaş-”, *yaqınlaş-* (A3-285), *yuvuqlaş-* (MD) “yakınlaş-”

2.5.1.5. -Ar

Türkçede eskiden beri görülen bu ek işleklik sahası hudutlu olan eklerden biridir. Daha çok renk isimlerinden fiil yapmakta kullanılır. Renk isimlerinden yalnız olma ifade eden, diğer isimlerden ise bazen olma, bazen yapma ifade eden fiiller türetir.⁸⁴⁸

bozar- (B2-185), *suvar-* (B1-240, B1-211)

2.5.1.6. -A

Genellikle tek heceli, ender olarak da iki heceli fiillerden isim yapan bir ektir.

⁸⁴⁶ Zeynep Korkmaz, **TTG**, s. 118

⁸⁴⁷ Şükrü Halûk Akalın, “+IA- Ekinin Çatı Ekleriyle Kullanılışı Konusundaki Görüşler ve Ekin Yabancı Kaynaklı Kelimelere Getirilişi Üzerine”, **Türk Gramerinin Sorunları Toplantısı** (22-23 Ekim 1993), TDK Yay: 600, Ankara 1995, s. 92-93

⁸⁴⁸ Muharrem Ergin **TDB**, s. 172-173

boşa- (B4-5), *deñe-* (B6-50)⁸⁴⁹, *toşe-* (A3-73), *yaşa-* (B6-224), *dile-* (A2-242), *oyna-* (B1-92), *aşa-* (B5-152) “*ye-*”

2.5.1.7. -r

Ses yansıtan tek heceli köklerden sonra eklenerek fiiller türetilir.

bağır- (B2-266), *çağır-* (B5-26), *öksür-* (B4-316), *qarar-* (KS), *qabar-* (MD)

2.5.1.8. -An

-A ekinin, dönüşlülük eki -n ile birleşmesinden oluşmuş bir ektir. Ekin işlevinde olma bildirme yanında, -n ekinin yapılan işin yapana dönüşünü gösterme işlevi de ol-dukça belirgindir.⁸⁵⁰

boşan- (B4-5)

-An ekiyle yapılan türetmeler çok eski olduğundan bunların -A’lı fiil şekilleri (ina-, güve-), kullanılıştan düşmüş, yalnız birleşik ekli türevleri kalmıştır.⁸⁵¹

begen- (B1-140), *inan-* (B5-49), *utan-* (B4-182)

2.5.1.9. -Aş

İsimden fiil yapan -a eki ile ortaklaşma eki -ş’nin kaynaşmasından oluşur. Olma bildiren geçişsiz fiiller türetilir.

dolaş- (B6-257), *yanaş-* (B5-217)

2.5.1.10. -I/-U

Eski türetmelerde var olan, ama günümüzde ölmüş bir ektir. Korkmaz, ekin Eski Türkçede işlek olduğu hâlde, eklendiği kökün yalın durumunun çoğu kez, bu kökün başka türevleri aracılığı ile ortaya konabildiğini verdiği örneklerden bazılarında ekin kökle kaynaşarak ayrılmaz bir duruma geldiğini söyler.

quru- (B8-159)⁸⁵², *taşu-* (B4-143), *saqın-* (B4-127)⁸⁵³

2.5.1.11. -Ik

Eski Türkçeden beri var olan, geçişsiz fiiller türeten bir ektir.

⁸⁴⁹ Zeynep Korkmaz, **TTG**, s. 112. ET. teñ+e >dene-; A. Von Gabain, **ETG**, s. 298, teñ türlü, başka,başka

⁸⁵⁰ Zeynep Korkmaz, **TTG**, s. 112

⁸⁵¹ Zeynep Korkmaz, **TTG**, s. 112-113

⁸⁵² Zeynep Korkmaz, **TTG**, s. 114, Korkmaz bu örneği Marcel Erdal, **Old Turkic Word Formation I-II Otto Harrossowitz**, Wiesbaden 1991, C. 1-2 adlı eserden almıştır.

⁸⁵³ Muharrem Ergin, **TDB**, s. 172, ET. sak “uyank”

keçik- (B2-44)

2.5.1.12. -KIr/-KUr

Ses yansımali köklerden geçişli ve geçişsiz fiiller türetir.

tukur- (A6-63), siñgir- (B4-188)

Kırımçak Türkçesinde bulunmayan isimden fiil yapma ekleri şunlardır:⁸⁵⁴

-Ay; azay- “azal-”,

-sIn; azsın- “azımsamak”

-sIrA; tumansıra- “hafif dumanlı ol-”

Kırımçak Türkçesinde olup, Kırım Tatar Türkçesinde mevcut olmayan ekler ise şunlardır:

-An, -Aş, -I/-U, -kIr/-kUr ekleridir.

2.5.2. Fiilden Fiil Yapma Ekleri

2.5.2.1. -a

Eklendiği fiilden pekiştirme fiilleri türeten -a eki, Eski Türkçeden beri Türk dilinin bütün kollarında az örneği olan bir ektir.⁸⁵⁵

qapat- (A3-267)

2.5.2.2. -I

Edilgen çatılı fiiller türeten işlek bir ektir. Ek eklendiği kökle iyice kaynaşmış halde bulunmaktadır.⁸⁵⁶

süril- (B3-124), *qazıl-* (B4-36)

Genellikle ünsüzle biten geçişli fiil kök veya gövdelerine gelir.

Tek heceli ünsüzle biten fiiller genellikle -I yardımcı ünlüsünü alır.

açıl- (A4-17), *burıl-* (A5-34) “*burul, bükül*”, *içil-* (A7-153), *kırıl-* (A7-165), *qırıl-* (A6-42), *saçıl-* (A4-18), *ciyil-* (A5-274), *orıl-* (A5-33) “*örül-*”, *sarıl-* (A3-54), *sokıl-* (A4-110) “*sökül-*”, *tokıl-* (A7-180), *yığıl-* (A4-220), *yıxıl-* (A4-294), *kesil-* (B5-39), *ortıl-* (A4-260), *veril-* (B2-147), *yıqıl-* (B6-289), *açıl-* (B4-20), *çekil-* (A3-148), *kommıl-* (A6-112), *atıl-* (B5-106), *basıl-* (B1-4)

Almadığı örneklerde vardır:

tutul- (B1-10), *bukıl-* (A4-108), *boğul-* (B7-345), *qoşul-* (A1-207)

⁸⁵⁴ İlhan Çeneli, *KTYE*, s. 38 - 43

⁸⁵⁵ Zeynep Korkmaz, *TTG*, s. 124

⁸⁵⁶ Zeynep Korkmaz, *TTG*, s. 127

Birden fazla heceli ve ünsüzle biten fiiller de her zaman yardımcı ünlü alırlar.

aşkeril- (A3-128), *ayırıl-* (A7-269), *artdırıl-* (B1-16), *buyurul-* (A3-154), *çeviril-* (A6-132), *artdırıl-* (B1-16), *işitil-* (B2-13), *suvarıl-* (B1-235)

Ekin zaman zaman ünlü ile biten fiillerden sonra geldiği de görülür.

qapal- (A7-292) “*kapan-*”, *taral-* (B2-48) “*taran-*”

-dır ettirgenlik eklerinden sonra kullanımı oldukça yaygındır.

artdırıl- (B1-16)

2.5.2.3. -t

-t eki ünlü ile biten iki heceli geçişli ve geçişsiz fiillere doğruca eklenir.

toxtat- (KS) “*durdur-*”, *ağlat-* (A2-106), *yalat-* (B4-115), *qoqlat-* (A4-222), *tohtat-* (A7-270) “*durdurt-*”, *axsat-* (MD), *çatlat-* (B5-28), *işlet-* (B1-102), *oqut-* (B1-32), *uzat-* (A4-201), *añlat-* (A1-240), *qapat-* (A3-233), *ağlat-* (B7-216), *beñzet-* (B7-99), *aqsat-* (B2-40), *yaşat-* (B3-52)

-l, -r gibi akıcı ünsüzlerden sonra araya bağlama ünlüsü girmez.

geturt- (A6-97), *oldirt-* (A6-112), *çaxirt-* (A6-106), *sıpirt-* (A3-72), *ağırt-* (A2-136) “*ağrıt-*”, *sürt-* (B2-74, B4-138), *oturt-* (B7-280, B3-173), *aşkert-* (MD) “*ortaya çıkartmak*”, *azgırtıvçı* (MD) “*sapık, şeytan*”, *çağırt-* (B5-9)

Ek patlayıcı ünsüzlerden biri ile biten fiillerden sonra araya bağlama ünlüsünü düz olarak alır.

aqıt- (A1-101) “*akıt-*”, *sarqıt-* (B8-287), *qorqıt-* (B1-194)

-t eki eklendiği bazı fiillerde kökle kaynaşmış ve ettirgenlik görevini yitirmiştir. Bu çeşit fiillerde artık yalın biçimleriyle kullanımdan düşmüştür.⁸⁵⁷

aldat- (A5-222), *işit-* (B4-158), *dağıt-* (B5-140), *ört-* (B5-281), *unut-* (B1-269)

2.5.2.4. -ş

-ş eki fiilin gösterdiği işin birden fazla kişi tarafından ortaklaşa yapıldığını gösteren geçişsiz fiiller türetir.

ağlaştılar (A2-217), *añlaşqanlar* (A6-260), *gorıştılar* (A5-272), *atışdıñızını* (B5-135)
aytışayıq (B8-54), *bölüşmiyeler* (B3-46), *sızlaştılar* (A2-217)

-ş eki fiilin gösterdiği işin sadece iki kişi tarafından yapıldığını bildiren fiiller türetir.

opiş- (A5-272), *aqlaş-* (A4-250) “*haklaş-, helalleş-*”, *gorış-* (A4-254), *söyleş-* (B8-33), *tanış-* (B6-106), *gorış-* (A1-260), *añlaş-* (B8-343)

⁸⁵⁷ Zeynep Korkmaz, **TTG**, s. 135

Özneye bağlı olmadan kendiliğinden ortaya çıkma işlevine sahip olan fiiller türetir.
ağırlaş- (B8-287), *yapış-* (A2-54)

Ek A metninde dar ünlülü hâli ile kullanılırken, B metninde ünlü uyumuna uyarak geniş ünlülü kullanılmıştır.

tutuş- (B2-223, B4-15), *tutuş-* (A1-133)

Bu ek kendisinden sonra edilgenlik, ettirgenlik, olumsuzluk eklerini üzerine alabilir.
pekleştir- (A7-278), *cıyıştır-* (B2-6), *ğarıştır-* (B8-246), *yapıştır-* (B2-229)

Bu ekle kurulmuş bazı fiiller -ş ekinin kökle kaynaşmasıyla özel anlamlı bir fiile dönüşmüştür.⁸⁵⁸ Dolayısıyla aşağıdaki örneklerde bu ek artık bir çatı eki değil, türetme eki olarak kullanılmaktadır.

çalış- (B2-40), *yaraş-* (B1-234), *değiş-* (B7-225), *dolaş-* (B8-324), *ğarış-* (B8-246), *yapış-* (B1-180), *yetiş-* (B7-160), *barış-* (B1-102)

2.5.2.5. -Dir

Ek ünsüz ile biten geçişli ve geçişsiz tüm fiillere gelir. Türkiye Türkçesinde ünlü ve ünsüz uyumuna bağlı olarak sekiz şekle girebilen ek Kırımçak Türkçesinde sadece düz ünlülü olarak -Dir şekliyle gelir.

Bu ekle kurulmuş bazı fiillerde ek ettirgenlik görevini kaybetmiş ve kökle kaynaşıp yeni anlamlı fiiller türetmiştir.

aldırma- (A5-160, A6-73) “*aldırış etmeme-*”

Fiil gövdelerine genellikle -ş ve -n’ li çatıların üzerine eklenir.⁸⁵⁹
eglendir- (A5-87), *giyindir-* (A5-260), *kiyindir-* (A5-278), *keçindir-* (A7-232), *nışan-landır-* (A6-148), *qarıştır-* (A1-170), *quşandır-* (A5-261), *tayandır-* (A5-169), *yerleştir-* (A7-299), *keçindir-* (B6-12), *yapıştır-* (B2-71), *eyyileştir-* (B7-30), *alışdır-* (B6-119), *ayındır-* (A4-222) “*ayılt-*”, *yetiştir-* (A6-39), *qarıştır-* (A3-72)

Fiil gövdelerinde genellikle -n, -ş çatılarından sonra eklenen bu ek, fiil kökleri-ne ise direk olarak eklenir.

çaldır- (B7-215), *kestir-* (B4-100), *öldür-* (KS) “*öldür-*”, *qısdır-* (B3-281), *çaldır-* (A1-174), *déldür-* (A6-232), *doldur-* (A2-103), *dondur-* (A3-50), *éndür-* (A3-231), *qıldır-* (A5-265), *optur-* (A6-229), *ostur-* (A6-118), *qaldır-* (A5-233), *sondur-* (A1-61), *toldur-* (A7-265), *yedir-* (A2-111), *bıldır-* (A4-213), *yaydır-* (A7-120), *aşıqdır-* (B1-38), *azdır-* (MD), *yağdır-* (B5-148), *yavuklaşdır-* (TK) “*yakınlaştır-*”

⁸⁵⁸ Zeynep Korkmaz, **TTG**, s. 133

⁸⁵⁹ Zeynep Korkmaz, **TTG**, s. 112

Ek, kökün son sesi -t ile bitiyorsa genellikle -tır şekliyle gelir. B metninde gelmediği durumlar da vardır.

yettir- (A4-221), arttır- (A5-284, A4-179), arttırıl- (B1-16)

Ekin ünsüz uyuma aykırı olarak kullanıldığı durumlar da vardır. basdırsa (B5-225)

2.5.2.6. -n/ -In/ -Un

Ünlü ile biten fiillerden sonra -n, şeklinde ünsüzle bitenlerden sonra araya bağla-ma ünlüsü alan bu ek oldukça işlektir. -n eki yapılan işin yapana döndüğünü öznenin o işi kendisi için yaptığını gösteren dönüşlü fiiller üretir. Ekin bir işlevi de edilgen çatılı fiiller türetmektir.

alın- (B6-276), bulan- (A7-143), kiyın- (A6-186), bezen- (OS), boşan- (B4-5), ciyın- (A6-198), gorın- (A7-60), bağlan- (A3-144), korın- (A5-35), sürtün- (B4-138), sağlan- (A3-143), azırlen- (A6-143), gorın- (A1-32), soylen- (A4-277), yaslan- (A2-20), keçin- (B3-75), yuvarlan- (A7-315), sallan- (A7-144), kiyın- (A6-134), keçindir- (A7-232), alqışlan- (B8-63), körün- (B5-53), yuvın- (KS) “yıkan-”, zeheren- (B8-162), raatlan- (A7-191), zayıflan- (B4-306), buğulan- (B8-125), gezın- (A7-280), aldan- (A6-293), nişanlan- (A6-148), azırlen- (KS) “hazırlan-”, gezin- (B1-33), keçindir- (B6-12)

2.5.2.7. -Ar

-Ar eki ünsüzle sonuçlanan geçişsiz belirli bazı fiillerden geçişli fiiller türeten bir ettirgenlik ekidir.⁸⁶⁰

çıxar- (A7-290, A1-183), qopar- (A6-89), çoker- (A7-173), qaytar-(B2-145) “dön-”

2.5.2.8. -r

Ünsüz ile biten fiillere getirilir. Ettirgen anlamlı fiiller türetir.⁸⁶¹

artır- (A7-287), bitır- (A5-285), duşır- (A2-132), geçır- (A1-54), pıtır- (A4-225), uçır- (A4-27), batır- (B5-39), keçır- (B4-102), pitir- (B7-11), şaşır- (B6-78), tüşür- (B8-145), ayır- (B2-9), doğır- (B8-326), pişir- (B3-190)

2.5.2.9. -z

Eski Türkçede kullanılan yaptırma ekidir.⁸⁶² Örneği azdır. Ünsüzle biten fiillere gelir. Ettirgen çatılı fiiller türetir.

⁸⁶⁰ Zeynep Korkmaz, TTG, s. 126

⁸⁶¹ geniş bilgi için bk. Zeynep Korkmaz, “Türkçede İsimden Fiil Türeten +r, +ar / +er- Eki ve Yapısı Üzerine”, TDÜA, C. 1, TDK Yay: 629, Ankara 1995, s. 168-178

émız- (A6-57) “*emzir-*”

2.5.2.10. -gır

Ünsüzle biten tek heceli fiillere gelen fazla işlek olmayan bir ettirgenlik ekidir.
yatgır- (A1-123)

2.5.2.11. -gIz

Ünsüzle biten tek heceli fiillere gelir. Geçişli-ettirgen fiiller kurar. Örneği azdır.
kirgiz- (B1-133, B5-282, B5-189)

2.5.2.12. -k

Bu ek ünsüzle biten ve tek heceli olan fiillere gelir, pekiştirilmiş geçişsiz fiiller türetir. Bu ekle genişletilebilen fiil tabanları artık başka fiilden fiil yapma ekleri almaz-lar. Bu ek işlek değildir. Yardımcı ünlüsü dudak uyumuna uyar. Kırım Tatar Türkçesinde *sol-* > *soluk-* “*sol-*”, *tın-* > *tınık-* “*din-*, *sakinleş-*”, *kan-* *kanık-* “*kan-*, *yetin-*” şeklinde kullanılır.⁸⁶³

qırqılğan yun (B8-334)

2.5.2.13. -mA

Bu ek Türkçede eskiden beri kullanılan ve işleklik derecesi en geniş olan fiilden fiil yapma ekidir. Bu ek olumsuz fiil yapma fonksiyonuyla kullanılır. Ek tarihi dönemlerden günümüze hiç değişmeden ulaşmıştır.

Türkçenin en eski metinlerinden itibaren kullanılan ek, tarihî metinler yanında günümüz lehçelerinde de -mA şekliyle kullanılmasına karşın, bazen ses olayları sebebiyle -bA/ -pA biçiminde de kullanıldığı olur.⁸⁶⁴

Şinasi Tekin, Türkçede kullanılan -mA- olumsuzluk ekinin Toharca olumsuzluk edatı “*ma*”dan geldiğini iddia etmektedir. Bu tesbite bağlı olarak Şinasi Tekin, W. Bang Kaup’un da -mA- ekinin müstakil bir kelimeden eklediğini kabul ettiğini, ancak bunun bir edattan değil de *ma-* / *ama-* / *uma-* şeklindeki bir fiilden türemiş olabileceğine inandığını ifade etmektedir.⁸⁶⁵

⁸⁶² A.Von Gabain, *ETG*, s. 61 *utuz-* “*yenil-*”, *tütüz-* “*tüttür-*”

⁸⁶³ İlhan Çeneli, *KTYE*, s. 48

⁸⁶⁴ Nadir İlhan, “*Türkçede Olumsuzluk*”, *Karaman Dil- Kültür ve Sanat Dergisi*, 45. Türk Dil Bayramı ve Yunus Emre’yi Anma Etkinlikleri, (1-13 Mayıs 2005), Karaman Valiliği Yay., Ankara 2005, s. 272

⁸⁶⁵ Şinasi Tekin, “*Türkçe’de -mA- Olumsuzluk Eki İle -dik Eki Nereden Geliyor?*”, *Tarih ve Toplum* C. 13, S. 714, Şubat 1990, s. 14-17

Türkçe olumsuzluk ekinin etimolojisi üzerine Bang, 1923'te yayımlanan "Das Negative Verbum der Türksprachen" adlı makalesinde Türkçe -mA ekinin yapısı hakkında, ekin vurgusuz olmasından dolayı, bu eki bağımsız bir olumsuz fiil veya olumsuzluk fiili olarak görmektedir. Menges "The Turkic Languages and Peoples" adlı eserinde, Türkçe olumsuzluk ekinin fiillerden *-m, *-ma veya *-mı eki ile yapılmış isimlere Tunguzcada yaşayan Altayca olumsuz fiil e-'nin eklenmesi ile meydana gelmiş olabileceğini belirtmiştir. 1975'te yayımlanan "Japanisch und Altaisch" adlı kitabında ise bu Türkçe ekin fiillerden -mA eki ile yapılmış isimlere Altayca olumsuz fiilin çekimli şekillerinin eklenmesi sonucu türemiş olduğunu ileri sürmüştür. Olumsuzluk eki -mA'nin etimolojisi üzerine ileri sürülen en son teori, Sovyet Türkoloğu Kononov'un-kidir. Kononov 1980'de yayımlanan "Grammatika yazıka tyurskih runičeskih pamyatni-kov" adlı eserinde Türkçe olumsuzluk eki -bA, -pA ve -mA 'nin, fiillerin -a veya -ı ile kurulmuş zarf şekillerinden sonra, olumsuzluk fiili -A ve buna eklenmiş olan -pA(n), -bA(n) ve -mA(n) ekli zarf şekillerinin getirilmesi ile oluştuğunu ileri sürmüştür. Olumsuzluk ekinin Ana Türkçede şekli sadece -mA olabilir; -pA ve -bA şekil-lerindeki p ve b asli olmayıp ikincildir, benzeşme sonucu ortaya çıkmış şekillerdir.⁸⁶⁶

Kırımçak Türkçesinde olumsuzluk eki -mA'dır.

açılma- (A2-178), *ağlama-* (A2-237), *alma-* (A3-269), *inanma-* (A5-122), *maxtama-* (A4-263), *olma-* (A7-223, A7-318), *qorxma-* (A6-78), *tanuma-* (A3-126), *tayanma-* (A1-22), *varma-* (A2-173), *şaşıрма-* (B6-78), *açma-* (B7-309), *asma-* (B4-301), *qazılma-* (B2-278), *yorulma-* (B2-286), *dutma-* (A5-223), *inanma-* (A5-122), *korxma-* (A7-65), *olma-* (A3-177), *qaytarma-* (A6-164), *tanuma-* (A3-126), *gorme-* (A5-230), *gorme-* (A7-42), *içeme-* (A5-10), *ideme-* (A5-12), *kelme-* (A6-88), *kıtme-* (A1-19), *olme-* (A7-307), *verme-* (A6-93), *söyleme-* (B4-278), *gelme-* (A3-222), *getirme-* (A2-197), *gitme-* (A2-212), *duşme-* (A3-177), *étme-* (A5-96), *getirme-* (A2-197), *gitme-* (A2-212), *olme-* (A7-307), *soyleme-* (A6-58), *çevirme-* (B3-83), *içme-* (B4-290)

Yalnız orta hece durumunda kaldığı için ve y tesiriyle fiillerin bir çok çekimli şekillerinde bugün ünlüsü değişmekte ve -mA ekinin bugün çekim sırasında -mI olarak iki şekli daha ortaya çıkmaktadır.

istemişirim (A2-224), *sevmişirim* (A4-242), *kerekmiş* (A6-162), *gelmişir* (A3-197), *gelmişirsiz* (A3-91), *vermişir* (A1-162), *gelmişir* (A3-197), *geçmişir* (A1-24), *söylemiş* (B5-203)

⁸⁶⁶ Talat Tekin, "Olumsuzluk Eki -ma/-me'nin Etimolojisi", **Makaleler 1 Altayistik**, Grafiker Yay., Ankara 2003, s. 247-252

Kırımçak Türkçesinde bulunmayan fiilden fiil yapma ekleri şunlardır:

- ğAIA; çökkele- “yavaşça çök-”
- kIA; oynakla- “koşuş-, sıçrayıp oyna-”
- mAIA; oymala- “oy-, kaz-”
- sAt; kirset- “içeri sok-, girdir-”
- sIrA; çekimsire- “çekin-, utan-”⁸⁶⁷

Kırımçak Türkçesinde olup, Kırım Tatar Türkçesinde bulunmayan fiilden fiil yapma ekleri şunlardır:

- I, -gIr

2.5.3. İsim-Fiiller

İsim gibi kullanılan fiil şekilleridir. Kırımçak Türkçesinde kullanılan isim fiiller -Iş, -mAk/-max, -mA olmak üzere üç çeşittir.

2.5.3.1. -Iş

Bu ek de -mAK ve -mA tipinde fiil isimleri yapan eklerden biridir. Tabii bu üç ek arasında da fonksiyon bakımından bir derece farkı vardır. -mAK, en belirli fiil ismi ya-pan ektir. Hareket ifadesi taşır ve hareket dışında nesne ismi yapmaya hiç elverişli değildir. -mA hareket ifadesi taşımayan, hareketi iş şeklinde ifade eden fiil ismi yapar. Bu isimler klişeleşerek hareket dışında nesne ismi olmaya oldukça elverişlidirler ve sıfat olarak kullanılanları dahi vardır. -Iş, -Uş fonksiyon bakımından aşağı yukarı -mA gibidir. Onun gibi iş ifade eden fiil isimleri yapar.⁸⁶⁸

Ek ünlü ile biten fiillere doğrudan doğruya gelir ünsüz ile biten fiillere gelirken de araya -y kaynaştırma ünsüzünü alır.

körünüş (B3-252) “galiba,öyle görünüyorki”, tikiş (B3-55), yaşayış (B4-75), alış (A3-221), veriş (A3-195), tanış (A3-63), bileş (A3-63), değış (A3-232), yañlış (A1-170) qutlış (B8-78) “kurtuluş”

2.5.3.2. -mA

Bu ek de -mAK gibi işleklik sahası bütün fiil kök ve gövdelerini içine alan bir ektir. -mAK’ın hareket isimleri yapmasına karşılık -mA’nın fonksiyonu iş isimleri yapmaktır.⁸⁶⁹ Aslında bir isim fiil ekidir. Kalıcı isimler yapar.

⁸⁶⁷ İlhan Çeneli, *KTYE*, s. 47, 49, 51, 55, 56

⁸⁶⁸ Muharem Ergin, *TDB*, s. 177

⁸⁶⁹ Muharrem Ergin, *TDB*, s. 176

basma (B4-88) “*entari*”, *yazma* (A7-287)

Araç-gereç isimleri yapar.

töşeme (B4-254), *qazma* (B7-188), *surma* (A2-87) “*sürme*”

Metnimizdeki bu ekle türetilmiş diğer kelimeler şunlardır.

añlatma (A5-189), *artma* (A4-181), *bağırma* (A6-92), *çalışma* (A7-238), *çalma* (A7-220) “*topla-*”, *duşınme* (A1-260), *giyme* (A3-212), *gorışme* (A4-254), *gorme* (A5-279), *içme* (A7-63), *kesme* (A1-181), *kiyındırme* (A5-278), *korme* (A3-23), *korxma* (A7-65), *maxtama* (A5-278), *oturma* (A7-280), *açma* (B4-319), *alma* (B5-13), *artma* (B8-191), *atma* (B1-90), *keçinme* (B3-75)

2.5.3.3. -mAk/-max

Fonksiyonu fiillerin hareket isimlerini yapmaktır. Fiil kök ve gövdeleri hareketleri karşılayan; fakat tek başlarına kullanılamayan; ancak şahıs, zaman, şekil gibi unsur-lara bağlanmak suretiyle kullanış sahasına çıkan dil birlikleridir.⁸⁷⁰

-mAk eki geçici kılış isimleri yapma dışında , kalıplaşma yoluyla kalıcı bazı yiyecek, içecek, araç, gereç adları da yapar.⁸⁷¹

başmekçi (MD) “*ayakkabıcı*”, *ekmek* (B4-303) “*ekmek*”

Kırımçak Türkçesinde bu ekin üç farklı fonetik şekli vardır.

-maq, -mek, -max, -mee/-maa

-mAq

ağlamaq-sızlamaq (A4-223), *almaq* (A5-213), *durmaq* (A4-271), *olmaq* (A1-61), *qutul-maq* (A2-258), *suvarmaq* (B1-211), *yaşatmaq* (B3-52), *sızlamaq* (A4-223), *sormaq* (A3-11), *hoşlanmaq* (OS) *abzamaqlamaq* (OS) “*sayıkla-*”, *almaq* (B8-157), *artdırılmaq* (B1-16), *asramaq* (B6-88), *ayırmaq* (B2-8)

-mek

çüşmek (A7-210), *gitmek* (A3-197), *kıtmek* (A7-197), *kiymek* (A7-202), *ketirmek* (A7-245), *pıtirmek* (A7-202), *tutmak* (A7-277), *tanımak* (A7-277), *vermek* (A2-174), *yemek* (A3-213), *yurimek* (A7-250), *bilmek* (B2-141), *çüşirmek* (MD) “*düşür-*”, *çüşmek* (MD) “*düş-*”, *işlemek* (B3-138), *öldirmek* (KS) *stémek* (KS) “*iste-*”, *sürtünmek* (B4-138), *süvmek* (KS), *şışmek* (KS), *yettirmek* (MD) “*kaybetmek*”, *yuklemek* (KS), *vazgeçdirmek* (B2-39)

-max

B metninde hiç kullanılmaz.

⁸⁷⁰ Muharrem Ergin, **TDB**, s. 175

⁸⁷¹ Zeynep Korkmaz, **TTG**, s. 96

varmax (KS) , *şaşmax (KS)*, *xastalanmax (KS)*, *xayırlamax (KS)*, *yarıxlanmax (MD)* “büyütmek, beslemek”, *yuvınmax (KS)* “yıkanmak”, *yuvuqlaşmax (MD)*, “yakınlaş-mak”, *yuvuxlaşmax (KS)* “yakınlaşmak”, *yaşamax (KS)*, *yazmax (KS)*, *yollamax (KS)* *abzamaqlamax (MD)* “sayıklamak”, *tutmax (A7-200)*, *olmax (A6-214)*, *almax (A7-195)*, *qaçmax (A6-224)*, *qurmax (A7-201)*, *yollamax (A7-271)*, *açmax (KS)*, *alışmax (KS)*, *asmax (KS)*, *artmax (MD)*, *asramax (MD)* “besle-, büyü-”, *aşımamax (MD)* “acele etmek”, *ayırmamax (KS)*, *opraxmax (MD)* “işkence et-, çektir-”, *aşımamax (KS)* “acele et-”, *qaçmax (A6-224)*, *nı'şanlamax (A6-262)*

-mA fiilden isim yapma eki ile -A'nın birleşmesinden oluşan -mAA şeklindeki kullanım “-mek /-mak” anlamını verir. Sadece A metninde görülür.

ketirmee (A6-72), *gitmee (A1-20)*, *çuşunmee kerek (A6-147)*, *olmaa (A6-176)*, *tapmaa (A6-203)*, *varmaa (A6-136, A6-174)*, *qaçırmaa (A6-147)*, *qaçmaa (A6-148)*

2.5.4. Sıfat-Fiiller

Sayı ve şahsa bağlı fiil çekimine girmeyen, fakat aldığı eklerle fiilin zamana bağlı olarak taşıdığı kavramı sıfatlaştırdığından kendisinde sıfat ve fiil niteliklerini bir-

leştiren fiil şeklidir.⁸⁷²

Birer fiil şekilleri olarak nesnelere hareketleri ile ifade eden sıfat-fiillerde hareket ifadesinden başka zaman ifadesi de vardır. Sıfat-fiiller bu yönden fiil kategorisine girerler; fakat sıfat gibi kullanılmaları itibarıyla da isim kategorisine girerler.⁸⁷³

Kırımçak Türkçesinde kullanılan sıfat-fiil ekleri şunlardır:

Geniş zaman ifadesi taşıyan sıfat-fiiller. -r, -Ar, -Ur, -mAz , -ğAn,

Geçmiş zaman ifadesi taşıyan sıfat-fiiller: -dIk , -mİş bazen de -ğAn

Gelecek zaman ifadesi taşıyan sıfat-fiiller: -AcAk.⁸⁷⁴

Sıfat-fiiller isimler gibi çokluk, iyelik ve hâl ekleri ile son çekim edatlarını alabilirler; fâil, nesne, sıfat, zarf niteleyicisi ve cümlede fiilin isim unsuru olarak kullanılabilirler. Bunlar

⁸⁷² Zeynep Korkmaz, **Gramer Terimleri Sözlüğü**, TDK Yay: 582, Ankara 1992, s. 132

⁸⁷³ Reşit Rahmeti Arat, “*Türk Dilinin Bünyesine Dair*”, **Makaleler** C. 1, TKAE Yay: 65, Ankara 1987, s. 295

⁸⁷⁴ Sıfat-fiiller konusunda yapılmış önemli çalışmalardan biri de Saadet Çağatay'ın “Eski Osmanlıcada Fiil Müştakları” adlı makalesidir Saadet Çağatay, “*Eski Osmanlıcada Fiil Müştakları*”, **DTCF Dergisi**, C. 5, S. 1, 1948, s. 352-368; Ayrıca bk. Kemal Eraslan, “*Türkçede İsim-Fiiller*”, **Türk Gramerinin Sorunları II**, TDK Yay: 718, Ankara 1999, s. 124-125

zamanı belirlemede, fâil nesne veya zarf niteleyicisi elde etmede, olumlu veya olumsuz şekilleriyle fiillerin yerini alırlar.⁸⁷⁵

Sayıya ve şahsa bağlı fiil çekimine girmeyen, fakat aldığı eklerle fiilin zamana bağlı olarak taşıdığı kavramı sıfatlaştırdığından kendisinde sıfat ve fiil niteliklerini bir-leştiren fiil şeklidir.⁸⁷⁶ Tıpkı isimler gibi muamele gören fiil şekilleridir. Bir hareketin meydana gelişini gösterirler.⁸⁷⁷ Sıfat-fiillerin kip ve şahıs göstermeyen isim şeklidir.⁸⁷⁸

Sıfat-fiillerin fonksiyonları şunlardır:

a. Sıfat-fiiller birer fiil şeklidirler ve zaman bildirirler.

oquğanda (B1-259) “okuyunca”, basqanda (A7-141) “basınca”

b. Sıfat-fiiller geçici hareket isimleridir.

oturğan balalar (B1-223), oturğan adamlar (B8-189), duşen oğlan (A2-58)

c. Sıfat-fiiller isim gibi çekimlenebilir.

qavuştıktén (A3-119), asdığı (A5-86), getirdıgını (A4-139)

d. Sıfat-fiiller sıfat gibi kullanılırlar.

yıqılmaz (qale) (B6-289) “yıkılmaz”

e. Sıfat-fiiller kalıcı isimler oluşturabilirler.

yemiş (A7-265) “yiyecek”, duzen (A1-39) “düzen”, kelişken (B8-224) “uygun, elve-rişli”

f. Cümlenin yüklemi olabilirler.⁸⁷⁹

çıxtıqı yox (A3-235), çıldırdıgım yox (A1-232)

g. Sıfat-fiiller ikilemeler yapar.⁸⁸⁰ *gelen-geçen (A3-77), kelen-keçen (A6-63), gelennı-geçennı (A3-80)*

Kırımçak Türkçesinde kullanılan sıfat-fiil ekleri şunlardır:

2.5.4.1. -Ar

Eskiden beri olumlu geniş zaman ifadesi taşıyan -Ar sıfat-fiil eki olarak kullanılmıştır. İsim ve sıfat olarak geniş bir kullanım alanı vardır. Kalıplaşmak suretiyle kalıcı isimler de yapılmıştır : köçer “göçebe”, çadır, keser gibi⁸⁸¹

⁸⁷⁵ Janos Eckmann, *age.*, s. 100

⁸⁷⁶ Zeynep Korkmaz, *age.*, s. 132

⁸⁷⁷ Kemal Eraslan, *agm.*, s. 119

⁸⁷⁸ Janos Eckmann, “Çağataycada İsim-Fiiller”, *TDAY Belleten 1962*, Ankara 1988, s. 51

⁸⁷⁹ Kemal Eraslan, *agm.*, s. 121-122-123

⁸⁸⁰ Vecihe Hatiboğlu, *Türk Dilinde İkileme*, TDK Yay., Ankara 1981, s. 46

⁸⁸¹ Zeynep korkmaz, *Türkçe’de Eklerin Kullanılış Şekilleri ve Ek Kalıplaşması Olayları*, TDK Yay: 598, Ankara 2000, s. 52

Metnimizde bir tek örneği vardır. *küler yüz (B1-113)*

2.5.4.2. -mİş

A. Von Gabain bu ekin Eski Türkçede zaman bakımından belirsiz isim-fiil ve sık sık da yüklem ismi oluşturduğumuz, şekil olarak da umumiyetle düz ünlülü -mİş na-diren de yuvarlak ünlüyle -mUş ve n ağzında ise -mAş şeklinde kullanıldığını belirtir.⁸⁸²

-mİş / -mUş eki, Eski Türkçe devresinden beri Türk lehçelerinde “öğrenilen geç-miş zaman” fiil çekimlerini kurmuştur ve yaygın olarak geçmiş zaman ifadesi taşıyan sıfat-fiil eki göreviyle de kullanılmıştır.⁸⁸³ -mİş / -mUş sıfat-fiil ekleri, cümle içinde da-ha çok, sıfat olarak bir ismi niteleyen geçici kelimeler türetir. Geçmiş zaman kavramı taşıyan bu sıfatlarda, nitelenen ismin bitmiş, tamamlanmış bir hareket özelliği vardır.⁸⁸⁴

açılmış fidan (A7-140), savurılmış arman (A7-178)

-mİş / -mUş sıfat-fiil eki bazı kelimelerle kalıplaşarak, kalıcı isimler teşkil edebilmektedir. Fakat bu ekle türetilmiş isimler, Türkiye Türkçesinde az olduğu gibi⁸⁸⁵ Kırımçak Türkçesinde de azdır.

yemiş (A7-265, B6-144, KS) “meyva”

Ayrıca altmış, yetmiş sayılarındaki -miş / -miş on anlamına gelir. (altion, yeddion; Altay, Tuva vb. dillerde olduğu gibi).⁸⁸⁶

altmış (A3-150, A7-173), yetmiş (A7-175)

Bazı çağdaş şivelerimizde bunun yerine “öğrenilen geçmiş zaman” -p zarf-fiil ekinin geçmiş zaman eki -mİş görevini üstlenmesi, ekin kullanılışında daralmaya yol açmıştır. -gAn, -Dİk gibi diğer geçmiş zaman sıfat-fiil ekleri de -mİş ekinin daha az kullanılmasına yol açmıştır.⁸⁸⁷

Bu ek diğer sıfat-fiiller gibi edilgen çatılı fiillere eklenince nesnelere niteler.⁸⁸⁸

açılmış fidan (A7-140), açılmamış gul (A2-178), oturmuş viran (A7-174), savurılmış arman (A7-178)

⁸⁸² A. Von Gabain, **ETG**, s. 53

⁸⁸³ Kemal Eraslan, **agm.**, s. 119

⁸⁸⁴ Ahat Üstüner, **Anadolu Ağzlarında Sıfat-Fiil Ekleri**, TDK Yay: 753, Ankara 2000, s. 151

⁸⁸⁵ Hamza Zülfikar, **age.**, s. 127

⁸⁸⁶ Elövset Zakiroğlu Abdullayev, “*Azerî Dilinde r~ z Nispeti*” **Türk Dillerinin Tarihsel Gelişme Sorunları (Azerbaycan Bilgininin Görüşleri)**, TDK Yay: 652, Ankara 1996, s. 41

⁸⁸⁷ Ahat Üstüner, **age.**, s. 148, Mecdut Mansuroğlu, “*-Mış Ekinin Fonksiyonları*”, **Fuat Köprülü Armağanı**, İstanbul 1953, s. 345-350

⁸⁸⁸ Ahat Üstüner, **age.**, s. 149

2.5.4.3. -mAz

-r / -Ar sıfat-fiil ekinin olumsuz şekli olan -mAz sıfat-fiil eki daha çok isim olarak kullanılan fiil şekilleri oluşturur. İsimlendirilen varlık, yapması gerekli olduğu hâlde, yapmadığı, sahip olmadığı bir hareket özelliğiyle isimlendirilmiş olur.⁸⁸⁹

donmez yollara (A4-173) “dönülmez yol”, donmez dértlere (A4-188), donmez éller (A2-132), yıqılmaz qale (B6-289)

Geniş zaman sıfat-fiil ekinin olumsuz şekli -mAz, daha çok sıfat olarak kullanılan sıfat-fiiller türetir.⁸⁹⁰

gorınmez daş (A1-100), pıtmez dérd (A6-272)

2.5.4.4. -An /-GAn

-An sıfat-fiil eki, kullanıldığı cümleye bağlı olarak daha çok geçmiş zaman ve muayyen bir şimdiki zamanı içine alan bir geniş zaman kavramı taşır.⁸⁹¹ -An sıfat-fiil eki Eski Türkçede -gAn şeklindeydi. Batı Türkçesi şivelerinde -g ünsüzü düşmüş olmasına rağmen, Başkurt, Kazak, Kırgız, Özbek, Kazan, Uygur gibi Kuzey ve Doğu Türkçesi şivelerinde -GAn şekilleriyle devam etmektedir.⁸⁹² Bir birleşik fiil şeklinden ortaya çıkmış olan bu partisip eki -a / -e -y turgan > -a turgan > -a toğan gelişimini takip etmiştir.⁸⁹³

İkilemeler yapmaya en elverişli sıfat -fiil ekidir.

kelen-keçen (A6-63)

Metnimizdeki örnekler şunlardır.

çüşken (A7-306) “düşen”, baxqan (A7-315), keçken (A7-269), kiyıngen (A6-186), korgen (A7-156), tapqan (A6-57) “bulan”, pışken (A7-298), maxtağan (A6-247), olğan (A6-149), tökülgen (B2-203), susağan (B8-283), söylegen (B4-53), bitken (B1-279), qalğanlar (A7-305), qaçqan (B7-157)

Kendilerinden sonra aldıkları isimlerle nitelik sıfatları oluşturur.

⁸⁸⁹ Ahat Üstüner, *age.*, s. 164

⁸⁹⁰ Ahat Üstüner, *age.*, s. 166

⁸⁹¹ Tahsin Banguoğlu, *age.*, s. 425

⁸⁹² Bu ekin kullanıldığı şiveler ve kısa bilgi için bk. **Karşılaştırmalı Türk Lehçeleri Sözlüğü I**, s. 1027-1122, Bilgehan Atsız Gökdağ, **Oğuz Grubu Türk Şivelerinde Sıfat-Fiiller**, EÜ Sos. Bil. Enst. Doktora Tezi, Kayseri 1993, s. 56-62

⁸⁹³ Rıdvan Öztürk, **Uygur ve Özbek Türkçelerinde Fiil**, TDK Yay: 593, Ankara 1997, s. 226

bergen qol (A7-311) “veren el”, azırlegen kaat (A7-284) “hazırlanan kağıt”, çalınğan pıçen (A7-225) “kesilen ot”, étken iş (A6-68) “yapılan iş”, keçken bır qaç yıl (A7-238), kıkten yol (A6-74), olan yıldızlarıñ (A1-210), uçan quşlar (A1-196), kómmilgen xatın (A6-112), olğan qarğa (A6-160), pışırngen aş (A7-307), qalan qaveler (A3-109), suvmegen adam (A6-156), toplañan paralar (A7-302), verilgen onar kapık (A7-266), xastalanmağan adam (A7-306), ayırılğan yer (B7-188), baqqan adamlar (B5-11), baq-qan hekimler (B5-17), başlağan vaqıt (B8-226), çalışqan xatınlar (B3-80), çeynelme-gen aş (B4-304), çıqqan boğdayçıqlar (B8-254), ekken şeyler (B8-239), ekken yer (B3-182), ezilgen işçiler (B6-260), faydalañan şey (B8-136), hazırlengen yer (B7-47), kel-gen balalar (B1-277), körgen köyliler (B1-191), kösterilgen balalar (B2-15), oturğan adamlar (B8-189), oturğan balalar (B1-223), qaçqan bala (B7-162), qalğan çipçeçikler (B7-346), qazılmağan kartoflar (B2-278), qırılğan yun (B8-334), söylengen laflar (B2-65), verilgen dersler (B2-147), yanğan kömür (B8-141), yanğan tezekler (B7-264), yatqan adam (B4-199), yazılğan şeyler (B1-270), yığlağan xatın (B5-285), yürüngen adamlar (B8-186)

-An ile yapılanlar

duranlar (A1-72), gidénler (A3-76), doken (A3-208), duşen oğlan (A2-58), duran adam (A5-211), gelen-geçen (A3-77), éseñ kok (A1-49), olan şeyler (A1-206), olan adam (A3-100), olan işler (A5-210), olan yıldız (A1-210), gelen belá (A1-75), gelen qardaşlar (A1-102), yazılan yazı (A2-226)

Kırımçak Türkçesinde -Gan / -An ekinin –Dık sıfat-fiil eki yerine kullanılmasına bazı şivelerde rastlanır.⁸⁹⁴

gitkeniñe (A1-21) “gittiğine”, çalğanım (A7-222) “kestiğim”, körgeni (B2-52), “gör-düğü”, körgeni kibik (B7-344) “gördüğü gibi”, kösterilgeni (B7-239) “gösterildiği”, turgan yeri (B6-90) “durduğu yeri”, yatğan yeri (B8-268) “yatdığı yeri”, şaşğanların-dan (B5-186) “şaşdiklerinden”, tutılğanıñız (B1-186) “tutulduğunuz”, sürilgenini (B3-124), “sürüldüğünü”, oynalğanını (B7-302) “oynandığını”, qazğanımdan (B3-319), “kazdığımın”, yanğanıñı (B7-267) “yandığını”, yapğan zararlarını (B3-220) “yapdığı zararları”, yapqan küreşine (B6-247) “yaptığı mücadele”, yapqanımıznu (B2-230) “yapdığımızı”, çıqqanımıznen (B7-3), “çıktığımızla” sevgen oyunlarıñız (B7-301)

-Gan / -An eki Yürkiye Türkçesi ağızlarında çokluk eki aldığımda gerileyici benzeşme yoluyla -nAr şekline dönüşürken⁸⁹⁵ Kırımçak Türkçesinde ise aynı kalır.

⁸⁹⁴Muharrem Ergin, **Azerî Türkçesi**, İÜ Edb. Fak. Yay: 1633, İstanbul 1981, s. 93, Günümüz Azerbaycan Türkçesinde -An sıfat-fiil ekinin -dık sıfat-fiil eki yerine kullanıldığı görülür.

⁸⁹⁵ Ahat Üstüner, **age.**, s. 55

duranlar (A1-72), kaçqanlar (A5-276), gidénler (A3-76), éşiténler (A3-105)

-GAn sıfat-fiil ekinin Kırım Tatar Türkçesinde kullanım alanı oldukça gelişmiş-tir. -Gan /-An, mİş, dIk sıfat-fiil eklerinin yerine kullanılır.⁸⁹⁶

2.5.4.5. -Dik

-dIk sıfat-fiil eki diğer sıfat-fiillerden farklı olarak , mastarlara yakın bir görev-de kullanılırlar.⁸⁹⁷ Bu sıfat-fiil ekinin yan cümlelerde yüklem göreviyle hareket ismi olarak sıkça kullanılması, sürekli iyelik eki alması, bazı isim hâl ekleriyle kalıplaşarak çeşitli zarf-fiil ekleri oluşturması, olumsuzluk ekiyle diğer sıfat-fiil ekleri gibi iyelik eki almadan geçici sıfatlar türetmesi, çeşitli edatlara bağlanarak cümlede sebep, miktar ve zaman zarfı olarak kullanılması gibi özellikleri vardır.⁸⁹⁸

-dIk ekinin yapısını tahlil eden Şinasi Tekin, -Ip eki ile kurulan zarf-fiilin olumsuzu olan -matı(n) biçiminin⁸⁹⁹ Toharca ma te / ma ti (yoksa, medikçe) edatların-dan geldiğini belirttikten sonra, ok pekiştirme edatının ilave edilmesiyle ma ti ok > maduk biçimi oluşmuş, daha sonra -mA eki olumsuzluk olarak ayrılınca, -dUk eki orta-ya çıkmıştır demektedir.⁹⁰⁰ -Dik sıfat-fiil ekinin menşei Räsänen, Ramstedt ve Kat-wicz'e göre Moğolca “-dog”, Tunguzca “-dig” fiilden isim yapma ekinden gelmiştir.⁹⁰¹

Başkurt, Kazak, Kırgız, Özbek, Tatar ve Uygur şivelerinde -dIk sıfat-fiil eki ve bundan türemiş zarf-fiil eki bulunmamaktadır.⁹⁰² Bu şivelerde -dIk sıfat-fiil eki yerine -gAn sıfat-fiil eki ve bundan türemiş olan zarf-fiil ekleri kullanılmaktadır.⁹⁰³ -Dik sıfat-fiil eki ve bu ekten türemiş zarf-fiil ekleri, Türkçenin bugünkü şivelerinden sadece Oğuz grubu şivelerinde kullanılmaktadır.⁹⁰⁴ Kırım Tatarcasında ek -dIk şeklindedir.⁹⁰⁵

⁸⁹⁶ Mustafa Argunşah, **agm.**, s. 82

⁸⁹⁷ Ahat Üstüner “-Dık / -Duk ve AcAk Eklerinin Hareket İsmi Göreviyle kullanılmalur”, **Tuncer Gülensoy Armağanı**, Bizim Gençlik Yay., Kayseri 1995, s. 365

⁸⁹⁸ Ahat Üstüner, **age.**, s. 98

⁸⁹⁹ Ekin farklı etimolojileri için bk. Zeynep Korkmaz, “Türkiye Türkçesinde -madan / -meden < -madın / -medin Zarf-fiili (gerundium) Ekinin Yapısı Üzerine”, **TDÜA**, C. 1, TDK Yay: 629, Ankara 1995, s. 154

⁹⁰⁰ Şinasi Tekin, s. 16-17; Ahat Üstüner, **age.**, s. 94

⁹⁰¹ Ahat Üstüner, **age.**, s. 94

⁹⁰² **Karşılaştırmalı Türk Lehçeleri Sözlüğü I**, s. 1045-1122

⁹⁰³ Nevzat Özkan, “-Dık Sıfat-Fiil Ekinden Yapılmış Zarf-Fiil Ekleri ve Gagavuz Türkçesi 'nde Bir Zarf-Fiil Eki”, **3. Uluslar Arası Türk Dili Kurultayı 1996**, TDK Yay: 678, Ankara 1999, s. 895

⁹⁰⁴ Leyla Karahan, “Görülen Geçmiş Zaman Eki -dı / -di'nin Tarz ve Bağlama Fonksiyonuna Dair”, **TKA, Muharrem Ergin'e Armağan**, 28/ 1-2, TKAE Yay., Ankara 1992, s. 341; Mehmet Ölmez, “Süryanî Harfli Eski Uygurca Bir Tıp Metni”, **3. Uluslar Arası Türk Dili Kurultayı 1996**, TDK Yay: 678, Ankara 1999, s. 838

asdığı (A5-86), çaldığı (A5-167), gestığı (A5-217), gestiglerini (A4-137), gordıklarınén (A3-89), gostérdığı (A3-273), keçındığı (A3-294), koptığını (A3-102), kordığı (A1-151) nişanlandığı (A4-137), oldığını (A4-140), quvandığındén (A5-164)

-AcAk ve -Dlk sıfat-fiil ekleri diğer sıfat-fiillerden farklı olarak genellikle, yani bütün şahıslara ait iyelik eklerini alabilirler.⁹⁰⁶

qalqtığım (A3-200), qazandığım (A3-201), getirdığını (A4-139), gittığı (A7-8), don-dıgım (A5-235), bastığıñ (A2-234)

-Dlk geçmiş zaman sıfat-fiil eki taşıyan sıfat-fiiller ayrılma hâli eki alarak sonra anlamındaki *son* edatıyla beraber Kırımçak Türkçesinde sıkça kullanılır.

Yüklemin belirttiği hareket sıfat-fiildeki hareketin sonrasında ortaya çıkar.⁹⁰⁷
qavuştıktén son (A3-119), otırdıqtén son (A4-152), églendıktén son (A5-85)

2.5.4.6. -GAn soñ

Türkiye Türkçesinde -dlk geçmiş zaman sıfat-fiil eki taşıyan Sıfat-fiiller, ayrılma hâli alarak “sonra” edatlarıyla beraber çok sık kullanılır. Bu şekiller cümlede yüklemin belirttiği hareketin, sıfat-fiillerdeki hareketin arkasında sonradan meydana geldiğini belirten zaman zarfı fonksiyonuyla kullanılır.⁹⁰⁸ Kırımçak Türkçesinde ise farklı bir kullanım vardır.

Fiilden sonra -GAn soñ ifadesi eklenerek “-dıktan sonra” anlamına gelir. Ancak Türkiye Türkçesindeki gibi sıfat-fiil ekinden sonra ayrılma hâli eki gelmez.

alğan soñ (B5-208), atqan soñ (B8-247), bitirgen soñ (B8-8), çıqqan soñ (B8-263), hazırlengen soñ (B8-236), isingen soñ (B5-256), kelgen soñ (B5-56), köterilgen soñ (B5-257), olğan soñ (B8-333), pitirgen soñ (B7-11), qaytğan soñ (B7-33), qaytqan soñ (B5-112), pıtken soñ (A7-268), saçılğan soñ (B8-306), suvuğan soñ (B5-251), sürgen soñ (B8-242), toyğan soñ (B8-331), çıxqan soñ (A7-311)

Kırım Tatar Türkçesinde -dAn ayrılma haliyle birlikte kullanılır. *değenden soñ* “dedikten sonra”.⁹⁰⁹

2.5.4.7. -AcAk

⁹⁰⁵ Ahat Üstüner, *age.*, s. 95

⁹⁰⁶ Ahat Üstüner, *age.*, s. 32

⁹⁰⁷ Tuncer Gülensoy, *age.*, s. 111, Ahat Üstüner, *age.*, s. 127

⁹⁰⁸ Ahat Üstüner, *age.*, s. 126

⁹⁰⁹ Mustafa Argunşah, *agm.*, s. 85

-AcAk ekinin gelecek zaman ve gereklilik Sıfat-fiil eki olarak ilk defa 13. yy'da görüldüğü, daha sonraki yüzyıllarda da yaygınlaştığı kabul edilmektedir.⁹¹⁰ Mansuroğlu -AcAk ekinin yapısını -gA > -A +çak / -çek < -ça+ok “isim yapım eki” şeklinde izah eder.⁹¹¹

İyelik ekleriyle kullanılan -dIk ve -AcAk sıfat-fiil ekleri, mastarlara yakın bir görevle, zaman kavramı taşıyan hareket ismi olarak, birleşik cümlelerde yan cümlenin yüklemi göreviyle kullanılabilir.⁹¹²

Oynamaq için soqaqda cıylğan balalar ne yapacaqlarını bilmiyler (B1-53)

-AcAk sıfat-fiil eki, zaman zaman yapım eki göreviyle kullanılır ve bu ekle kalıcı isimler türetir.⁹¹³ *içecek (A6-33), aşacaq (B1-40)*

Kendilerinden sonra aldıkları isimlerle nitelik sıfatları oluştururlar. Kurduğu isim tamlaması ve yüklemi olduğu yan cümle bir isme sıfat olur.⁹¹⁴

gidécek vaxıt (A3-67), gidécek yol (A2-186), içecek tas (A6-33), keçenécek taqat (A3-112), nişanlanacax yaşına kel (A6-118), olacax şiy (A6-177), olacax şiy (A6-177), qonuşacax çağ (A7-70), qoşacax çıxaracax şiy (A7-290), senı alacaq yığıt (A1-146), solecek lafim (A6-236), aşacaq aşları (B1-40), çalacaq yerimiz (B3-153), etecek işini (B4-224), oturtacak yaş terekler (B7-280), oynacaq piyesamız (B6-178), qoşulacaq şiyler (B1-271), söylecek şıyırlar (B6-174), suvarılacaq kün (B1-235), şaşlacaq kibik şiy (B1-202), yırlacaq yırlarımız (B6-173)

Bulunma hâli ekini almış -AcAk ekli sıfat-fiiller daha çok “-ken ve -AcAğI sırada” şekillerine denk olan zarf-fiil fonksiyonuyla kullanıldıkları için, bulunma hâli ekiyle isim olarak kullanıldığı pek görülmez.⁹¹⁵

yatacaqda (B1-250) “yattığı sırada”

Kırım Tatar Türkçesinde kullanılan sıfat-fiil eklerinin tamamı, Kırımçak Türkçe-sinde de kullanılmaktadır. Ancak, Kırım Tatar Türkçesinde Kırımçak Türkçesinden farklı olarak -Uv sıfat-fiil eki vardır. toktavsız “durmadan”, bu bildirüvge köre “bu bildiriye göre”.⁹¹⁶

⁹¹⁰ Mecdut Mansuroğlu, “Eski Osmanlıca” **Tarihi Türk Şiveleri**, çev. Mehmet Akalın, TKAE Yay: 161, Ankara 1988, s. 266

⁹¹¹ Mecdut Mansuroğlu, “Türkçede -gay / -gey Eki ve Türemeleri”, **Jean Deny Armağanı**, Ankara 1958, s. 181; bk. diğer eserler; Zeynep Korkmaz, “Türkçede -AcAk Gelecek (futurum) Ekinin Yapısı Üzerine”, **TDÜA**, C. 1, TDK Yay: 629, Ankara 1995, s. 3-11

⁹¹² Ahat Üstüner, **agm.**, s. 363

⁹¹³ Ahat Üstüner, **age.**, s. 41

⁹¹⁴ Mazhar Kükey, **Türkçenin Sözdizimi**, Ankara 1975, s. 252-253

⁹¹⁵ Ahat Üstüner, **age.**, s. 35

⁹¹⁶ Gerhard Doerfer, **agm.**, s. 197

2.5.5. Zarf -Fiiller

Fiillerin, sıfatların, sıfat-fiillerin ve görev bakımından zarf niteliğindeki kelime-lerin anlamlarını zaman, ölçü, niteleme, yer ve yön gibi çeşitli bakımlardan daha belirgin duruma getiren veya onları sınırlayan fiilimsilerdir.⁹¹⁷

Türkçe, bilindiği gibi sıfat-fiil ve zarf-fiil ekleri bakımından zengin bir dildir. Hemen hemen bütün fiillerde kullanılabilen yirmi civarındaki işlek sıfat-fiil ve zarf-fiil eki-miz, cümle içinde kullanılan geçici kelimeler türetmekte ve bu kelimeler isim, sıfat, zarf olarak kullanılmaktadır. Türkçede bulunan fiil sayısının yirmi katı kadar kelime Türkçenin kelime hazinesine bu eklerle kazandırılmıştır.⁹¹⁸ Zarf-fiil ekleri çekim ekleri almaya elverişli değildir.

Kırımçak Türkçesinde kullanılan zarf-fiil ekleri -A, -r...mAz, -mAdAn, -mAz-dAn evvel, -Ib/-b, -ArAk, -IncA, -ken, -dlk ve -Gan sıfat-fiil eklerinden türemiş olan diğer zarf-fiil ekleridir.

2.5.5.1. -A

Ünlü ile biten fiil kök ve gövdelerinden sonra araya koruyucu -y ünsüzü alan bu zarf-fiil eki, arka arkaya tekrarlanarak yapılan bir iş ve hareketi gösterir. Yapılan tekrar ile anlam da pekiştirilmiş olur. Zaten, bazı zarf-fiil eklerinin yapısında bulunan -A, -I, -m, -n, -k, -l, -z, -t, -cA eklerinin, ne olursa olsun, hâl eki, küçültme eki, zarf eki, kuvvet-lendirme edatı gibi birer pekiştirici unsur olduğu söylenir.⁹¹⁹

Bu zarf- fiillerin kullanımında Türkiye Türkçesinde ya aynı zarf-fiilin art arda tekrarı ya da yakın veya zıt anlamlı iki zarf-fiilin art arda tekrarı biçiminde kurulurken, Kırımçak Türkçesinde sadece aynı zarf-fiilin tekrarı biçiminde kullanımına rastlanmıştır.

qorqa qorqa (B8-196), sekire sekire (B1-23), vara-vara (A3-56), suze-suze (A2-62), gele- gele (A1-35), geze-geze (A3-255), doya-doya (A5-12), cuvura cuvura (B1-257), gule-gule (A3-92), sora-sora (A1-27), ağlay-ağlay (A6-56)

2.5.5.2. -Ar....-mAz

-r /-Ar eki ile olumsuzunun aynı fiil tabanında tekrar edilmesiyle daha çok zarf- fiil eki göreviyle kullanılır. Aynı fiile olumlu geniş zaman ile olumsuz geniş zamanın eklenmesiyle oluşan tekrar, temel cümlede bulunan yüklem zamanını belirleyen zarf- fiil olarak kullanılır. Cümlede yükleme belirtilen hareketin -r/-Ar....-mAz ekli tekrar edilmiş

⁹¹⁷ Muharrem Ergin, **TDB**, s. 374-378

⁹¹⁸ Ahat Üstüner, “*Türkçenin Anlatım Gücü*”, **Türk Dili**, S. 589, Ocak 2001, s. 52

⁹¹⁹ Leyla Karahan, “*Anadolu Ağızlarında Kullanılan Bazı Zarf-Fiil Ekleri*”, **TKA, Prof. Dr. Zeynep Korkmaz’a Armağan**, Yıl 32 /1-2, Ankara 1996, s. 205-236

bir zarf- fiilin belirttiği hareket esnasında veya bu hareketin sonrasında kısa bir zaman sürecinde gerçekleştiği bilinir.⁹²⁰

ister istemez (B5-74), kirer kirmez (B1-23)

2.5.5.3. -mAdAn

Olumsuzluk ifade eden zarf-fiil ekidir. Bu ek yalnız olumlu fiil kök ve gövdeleri-ne getirilir. Bu ekin içinde olumsuzluk eki ile ayrılma hâli ekinin bulunduğu kabul edilir.⁹²¹ Leyla Karahan'a göre -dI görülen geçmiş zaman ekinin tarz ve bağlama fonk-siyonlarından bahsederken, -mAdIn zarf- fiil eki “-mA olumsuzluk eki, -dI bilinen geç-miş zaman eki ve -n zarf-fiil eki” şeklinde kalıplaştığını belirtmiştir.⁹²²

Türkiye Türkçesindeki -mAdAn eki de eski bir -mAdın ekinen gelmektedir. Bu sebeple -mAdAn ekinin yapısı, doğrudan doğruya Eski Türkçedeki -mAdın ekinin yapısına bağlı bulunmaktadır.⁹²³ Kırımçak Türkçesinde ek -mAdAn şeklindedir. B met-ninde hiç örneği yoktur. *olmadan (A1-189, A1-208), deméden (A1-21, A1-24)*

2.5.5.4. -mAzdAn evvel

-mAzdAn zarf-fiil ekinin, evvel kelimesiyle birlikte kullanılmasından oluşmuş-tur. Eski Anadolu Türkçesinde kullanılan -mAzdAn evvel şekli zamanla -mAdAn evvel şekline dönüşmüştür.⁹²⁴ Asıl fiildeki hareketin zarf-fiildeki hareketten daha önce gerçekleştiğini belirtir.⁹²⁵

yirimezden evvel (B6-324), başlamazdan evvel (B4-231, B2-83, B4-231), qalqmazdan evvel (B1-106) qaytmazdan bir kün evvel (B5-74)

-dan ekinin düştüğü durumlara da rastlanır.

başlamaz evvel (B5-122), oturtmaz evvel (B7-190)

2.5.5.5. -Ib/-b

Ek Eski Türkçede -p şeklinde idi. İş ve hareketin kendisinden sonra gelen fiil-

⁹²⁰ Ahat Üstüner, *age.*, s. 169

⁹²¹ Muharrem Ergin, *TDB*, s. 324

⁹²² Leyla Karahan, “Görülen Geçmiş Zaman Eki -dı / -di'nin Tarz ve Bağlama Fonksiyonuna Dair”, *TKA, Prof. Dr. Muharrem Ergin'e Armağan*, 28/1-2, TKAE Yay., Ankara 1992, s. 341; Mehmet Ölmez, *agm.*, s. 838

⁹²³ Zeynep Korkmaz, *agm.*, s. 154

⁹²⁴ Ahat Üstüner, *age.*, s. 168

⁹²⁵ Zeynep Korkmaz, *TTG*, s. 1011

den önce olup bittiğini gösterir.⁹²⁶

Kırımçak Türkçesinde ek ünlü ile biten kelimelerden sonra ya araya kaynaştırma ünsüzü -y alarak -(y)İb şeklinde; soyleyib (A3-203), idéyib (A3-237)

ya da direk -b şeklinde eklenir. bekleb (A3-249)

Hatta iki şekil kullanım da iç içedir: d'iñleb (A6-51), d'iñleyib (A3-106)

Ünsüzlerden sonra ise ek -İb şeklinde gelir.

açıb (A5-24), ağlayıb (A1-65), alıb (A3-271), artırıb (A7-287), arzılayıb (A4-145), ara-yıb (A4-135), avdırıb (A2-98), azırleb (A7-303), buldırıb (A2-228), bırağıb (A3-106), bulıb (A4-212), bağırıb (A1-260), barıb (A7-292), batıb (A5-219), turıb (B7-155), tutıb (B6-130), tutulıb (B1-10), tutuşıb (B2-223), tüşıb (B1-98), tüşünib (B5-69), varıb (B4-56), verib (B8-143), yorulmayıb (B2-286), söyleb (B3-77), şaşırmayıb (B6-78), söyleşib (B8-33), suvarıb (B1-240), şaşıb (B6-128)

Ek kelimeye daima tonlu olarak -İb şeklinde gelir. Kırım Tatar Türkçesinde ek -İ p şeklindedir.

keçıb (A7-210), şikayetlenib (B2-190), işitib (B3-300), keçikib (B2-29), çevirüleb (A6-132), koyıb (A4-93), maxtamayıb (A4-263), oynab (A3-237), qaldırıb (A7-122), qaza-nıb (A4-139)

Arka arkaya aynı şekil yapısındaki kiplerin tekrarını önlemek üzere, bir önceki fiilin çekim eki atılarak, yerine -İb zarf-fiil eki getirilerek kullanımı da yaygındır.⁹²⁷

alıb bax- (A1-14), alıb çıx- (A3-252), alıb oxı- (A6-41), bırağıb git- (A1-147),

bekleb dur- (A3-249), baxıb dur- (A3-90)

Esas fiildeki bir hareketin sürekli olarak veya art arda tekrarlanarak gerçekleşmesi -İp/-Up'lu zarf-fiillerin arka arkaya tekrarlanması ile oluşur. Bu tekrar iki şekilde karşımıza çıkar.⁹²⁸

a. Aynı fiilden yapılmış zarf-fiilin tekrarı ile; *cıyıb cıyıb (B3-102)*

b. Eş veya zıt anlamlı iki zarf-fiilin tekrarı ile; *ağlayıb-sızlayıb (A6-16), yazıb ve oxıb (A6-39), çalıb çaxırıb (A1-168)*

Bir fiil unsuru ile bir yardımcı fiilden kurulan birleşik fiillerde ana fiil unsuru başta bulunur. Anlamı üzerinde bulunduran bu unsur -A, -İp zarf-fiil eklerinden birini taşır.⁹²⁹

⁹²⁶ A.Von Gabain, **ETG**, s. 84

⁹²⁷ Zeynep Korkmaz, **TTG**, s. 999

⁹²⁸ Zeynep Korkmaz, **TTG**, s. 1003

⁹²⁹ Leyla Karahan, **Türkçede Söz Dizimi -Cümle Tahlilleri -**, Akçağ Yay., Ankara 1993, s. 37

gelib yetiş- (A5-20), *bunayib qal* (A3-236) - *bunal*, *becerib olma-* (A7-223), *çekib al-* (A1-175), *durmayib gel* (A4-49), *églenib qal-* (A3-222), *yazıb bırakıb git-* (A1-11), *şñirib olma-* (B4-304)

2.5.5.6. -ArAk

-A ve -p zarf-fiillerinin zaman fonksiyonlarının bulunduğu belirtilerek -ArAk eki getirilmiş zarf-fiilin “temel cümlenin fiili” nin belirttiği “hareket” ile “aynı zaman-da” olan; -p eki getirilen zarf-fiilin ise temel cümlenin fiilinin belirttiği hareketten “daha önce” olan veya yapılan bir hareketi ifade ettiğinden sıkça söz edilmiştir.⁹³⁰ Kırımçak Türkçesinde kullanımı yaygın değildir.

ağlayaraq (A3-202)

2.5.5.7. -InCA

Leyla Karahan’a göre -InCA eki zaman bildirir, -ArAk eki tarz bildirir.⁹³¹ -InCA zarf-fiil ekinin Gagavuz Türkçesinde görülen -InCAAnA şekli için -InCA ekine -nA kuvvetlendirme eki getirilerek yapılmıştır.⁹³²

alınca (A4-149), *déince* (A5-87) “*diyince*”, *kiymiince* (B5-5)

-InCA zarf-fiilinin olumsuzu anlamına gelen -mayınca veya (kadar edatının kullanılmamasına rağmen) “-mAYInCAyA kadar” anlamına gelen -mAYnécez, -mAY-cAZ şeklinde de kullanıma, Kırımçak Türkçesinde sıkça rastlanır.

almaynécez (A7-43), *almaycaz* (A1-259), *ólmeynécez* (A7-44), *gormeynécez* (A7-42)

Ek Kırım Tatar Türkçesinde -ğInçA şeklindedir. bingence “bininceye kadar”⁹³³

2.5.5.8. -ken

Türk gramerine göre i- fiilinin çekimlerinden birisi de zarf-fiil eki olan iken’dir. -ken yalnız i- fiilinin zarf-fiil ekidir. Diğer fiillere getirilmez. i- fiilinin i-ken’ den başka zarf-fiil şekli yoktur. Türkiye Türkçesinde -i kökü düşüp zarf-fiil ekleştiği zaman bile -ken değişmeyerek ünlü uyumu dışında kalır.⁹³⁴

⁹³⁰ Mustafa Uğurlu, “-ArAk ve -p İle Kurulan Zarf-Fiilli Parçalarda Sınır Vurgulayışı Rolü”, **3. Uluslar Arası Türk Dili Kurultayı 1996**, TDK Yay: 678, Ankara 1999, s. 1181

⁹³¹ Sema Barutçu Özönder, “Türk Dilinde Fiil ve Fiil Çekimi”, **Türk Gramerinin Sorunları II**, TDK Yay: 718, Ankara 1999, s. 80

⁹³² Nevzat Özkan, **age.**, s. 175

⁹³³ Gerhard Doerfer, **agm.**, s. 198

⁹³⁴ Muharrem Ergin, **TDB**, s. 327

-ken zarf -fiil eki, sadece fiil tabanlarına değil, hem çekimli fiillere hem de isim-lerin bulunma hâli eki almış şekillerine eklenerek onların cümlede zarf olmalarını sağlamaktadır.⁹³⁵

Gabain, ‘erken’ deki -ken ekini zarf-fiil eki olarak değerlendirir. Bu ekin, er- fiili dışında ise daima isim tabanlarına geldiğini söyler. Dîvanu Lûgati’t-Türkte “erken, i-ken” anlamında hâl bildiren bir edat olarak açıklanır.⁹³⁶

oquy eken (B7-277), sınıfta eken (B1-249), suvuq eken (B4-295), yoq eken (B5-174, B5-175), sıcaq eken (B4-295), var eken (B5-174), paşası éken (A3-58), baqan eken (B5-7) yok eken (B3-288)

Kırım Tatar Türkçesinde, Kırımçak Türkçesinde kullanılan tüm sıfat-fiil ekleri vardır. Kırım Tatar Türkçesinde, Kırımçak Türkçesinden farklı olarak, -ğaç eki, kelgeç “gelince” zarf-fiil eki de mevcuttur.⁹³⁷

2.5.5.9. -dIk Sıfat-Fiil Ekinden Yapılan Zarf- Fiiller

2.5.5.9.1. -dIkTA

-dIk sıfat-fiil eki bulunma hâli eki ile birlikte zarf-fiil eki göreviyle kullanılır.⁹³⁸
girdıkté (A1-28), oldıqta (A2-162)

2.5.5.9.2. -DİKCAZ

-dIk sıfat-fiil ekinin, -Ca eşitlik hâli ekiyle kaynaşmasından oluşmuş bir ektir. -DıkÇA zarf-fiil ekinin bazı Anadolu ağızlarında ekin sonuna z, k, n gibi bir ses ilavesiy-le kullanıldığı da görülür.⁹³⁹ Kırımçak Türkçesinde de -z eklenerek -DİKCAZ şekliyle kullanılır. -IncA anlamı veya edat kullanılmadan -e kadar anlamı verir. Aynı kullanım Gagavuz Türkçesinde de vardır.⁹⁴⁰

doldıkçaz (A3-289) “dolunca”

2.5.5.9.3. -DİgIn/-DİgInAn

⁹³⁵ Ahat Üstüner, *agm.*, s. 52

⁹³⁶ Hülya Kasapoğlu Çengel, “Kırgız Lehçelerindeki “Eken” Üzerine”, **3. Uluslar Arası Türk Dili Kurultayı 1996**, TDK Yay: 678, Ankara 1999, s. 647

⁹³⁷ Gerhard Doerfer, *agm.*, s. 198

⁹³⁸ Ahat Üstüner, *age.*, s. 115; Fatih Özek, **Türkiye Türkçesi Ağızlarının Şekil Bilgisi**, FÜ Sos. Bil. Ens. Yük. Lisans Tezi, Elazığ 2003, s. 119

⁹³⁹ Ahat Üstüner, *age.*, s. 111

⁹⁴⁰ Nevzat Özkan, *age.*, s. 175

Bu zarf-fiil eki Anadolu ve Rumeli ağızlarında da sıkça kullanılmaktadır.⁹⁴¹

-IncA anlamı taşır.-dlk sıfat-fiil ekine iyelik eki ve vasıta hali eki hâline gelen ile edatı-nın ekleşmiş -lA şekliyle birleşerek zarf-fiil eki fonksiyonuyla kullanılmıştır.⁹⁴²

dédıglen (A5-181), oldıgınen (A1-60)

2.5.5.10. -Gan Sıfat-Fiil Eki İle Yapılan Zarf-Fiil Ekleri

2.5.5.10.1. -GAnInEn

-Gan sıfat-fiil ekiyle, vasıta hali ekinin birleşmesinden oluşur. Ek -IncA, -er....-ermez ekleriyle aynı görevi yapar.

kelgenimnen (B4-230), xastalanganiñen (B5-51), işitilgeniñen (B5-62), işitkeninen (B5-285)

2.5.5.10.2. -GAnCA, -GAnCAk, -GAnCAz

-Gan sıfat-fiil ekiyle -Ca eşitlik ekinin birleşmesiyle oluşan bu ek cümlede zarf-fiil eki göreviyle kullanılır. Ek Erzurum ağızında -z eki ile genişletilerek -ancaz şekline dönüşmüştür.⁹⁴³ Kırımçak Türkçesinde ek -gAnCA, -gAnCAk ve -gAnCAz şeklindedir. Ek -mca veya -Ir....-IrmAz ekleri görevindedir.

qaytarğancek (B2-145), kelğencez (A6-179), ketirgence (B4-281), kelgence (B7-10)
toyğança (B8-329)

2.5.5.10.3. -GandA

-An sıfat-fiil eki -dA “bulunma hâli” ekiyle birleşerek, -IncA zarf-fiil eki yerine kullanılır.⁹⁴⁴ Azerbaycan Türkçesinin en çok kullanılan zarf-fiil eki olan -AndA eki özellikle Doğu Anadolu ve Güney Doğu Anadolu bölgeleri ağızında yaygın olarak kullanılır.⁹⁴⁵

Ek A metnindeki bir örnekte -AndA şeklindedir. *gelendé (A5-15)*

Ek, Kırımçak Türkçesinde -GAndA şeklinde kullanılıp, -IncA anlamı verir.

qaytğanda (B2-221), basqanda (A7-141), dégendé (A3-234), kalganda (A7-218), olğan-da (A7-72), qalğanda (A7-214), sorağanda (A7-237), turğanda (A7-74), vergendé (A7-139), kırıgendé (A6-182), keçkendé (A6-104), yatğanda (B4-202), yazğanda (B4-161), oynalganda

⁹⁴¹ Hüseyin Dalli, *Kuzeydoğu Bulgaristan Türk Ağızları*, TDK Yay: 450, Ankara 1991, s. 134-135

⁹⁴² Ahat Üstüner, *age.*, s. 113

⁹⁴³ Ahat Üstüner, *age.*, s. 59

⁹⁴⁴ Leyla Karahan, “Anadolu Ağızlarında Kullanılan Bazı Zarf-Fiil Ekleri” *TKA, Zeynep Korkmaz’a Armağan*, Yıl: 32 / 1-2, TKAE Yay., Ankara 1996, s. 222; Ahat Üstüner, *age.*, s. 62; Ahmet Buran, *Anadolu Ağızlarında İsim Çekim (Hâl) Ekleri*, TDK Yay: 660, Ankara 1996, s. 197

⁹⁴⁵ Ahat Üstüner, *age.*, s. 59

(B7-161), yapılganda (B7-272), kelgende (B3-115), alganda (B8-316), at-qanda (B8-296), baqqanda (B7-324), başlağanda (B1-199), çalışqanda (B3-137), çıq-qanda (B1-32), eskende (B7-79), gürildegende (B1-188), oquğanda (B1-259), sürgen-de (B8-246), işitkende (B4-225), kirgende (B8-19), kirgizgende (B5-282), körgende (B7-339), körüşkende (B3-322), olğanda (B4-200), qaytqanda (B1-46), saçılğanda (B8-312), sağılğanda (B6-94), yaşağanda (B1-141)

2.5.5.10.4. -GAn sayın

Asıl fiildeki hareketin süresini kendisindeki hareketin süresiyle denkleştiren, -dIkÇA ve -dİĞİ sürece anlamıyla kelimeye süreklilik katan bir zarf-fiil şeklidir.

Diğer Türk şivelerinden, Tatar, Kazak, Kırgız, Başkurt, Nogay, Karakalpak, Kumuk, Karaçay-Balkar, Kırım-Tatar ve Karay şivelerinde de kullanım alanı oldukça yaygındır.

Nog; sesler bargan sayın; Tatarca; yıllar ütken sayın.⁹⁴⁶

A metninde örneği yoktur. Türkiye Türkçesindeki -DIKÇA/-DUKÇA ekiyle aynı görevi paylaşır. Tekrar, devamlılık, ifadesi taşır.

esken sayın (B8-275) “esdikçe”, isingen sayın (B5-254) “ııındıkça”, pışken sayın (B3-102), (KS) “pişdikçe”, suvuğan sayın (B5-259) “soğudukça”, varğan sayın (B2-239), (B7-173, B8-257) “gittikçe”, vergen sayın (B8-253) “verdükçe”, yürügen sayın (B8-311) “yürüdükçe”

2.5.6. Şahıs Ekleri

Şahıs ekleri çekimli fiillerde hareketi yapan veya olan şahsı ifade eden eklerdir. Fiil kök ve gövdeleri çekimli hale girerek kullanım sahasına çıkarken önce şekil ve zaman eklerini alırlar. Şekil ve zaman ekleri ise yalnız bir çekimde, bir kipte aynı zamanda şahıs da ifade ederler. Diğer bütün çekimlerde, bütün kiplerde ise şahsı belirtmek için şekil ve zaman eklerinden sonra şahıs eklerinin getirilmesi gerektir. Şahıs ekleri şekil ve zaman kalıbına dökülmüş hareketin şahsa bağlanması için kullanılan eklerdir. Türkçede fiil çekiminde kullanılan şahıs ekleri üçe ayrılır.⁹⁴⁷

2.5.6.1. Şahıs Zamiri Menşeli Şahıs Ekleri

Şahıs zamiri menşeli şahıs ekleri, haber kiplerinden şimdiki zaman, geniş zaman, gelecek zaman, öğrenilen geçmiş zaman; dilek kiplerinden ise istek kipi ve gereklilik kipi çekimlerinde kullanılır.

1. tekil şahıs: -Im

⁹⁴⁶ Ercan Alkaya, *Kuzey Grubu Türk Lehçelerinde Edatlar*, FÜ Sos. Bil. Ens. Doktora Tezi, Elazığ 2002, s. 457-464

⁹⁴⁷ Muharrem Ergin, *TDB*, s. 268-272

geniş zaman kipi

açarım (A4-257), ağlarım (A2-268), alırım (A1-226), anlatarım (A1-212), beklerim (A3-227), gelirim (A3-3), isterim (A3-130)

şimdiki zaman kipi

begen'iyim (A6-237), begenmiyim (A6-179), bekliyorum (A7-196), d'iyim (A6-123), ét-miyim (A5-257), seviyim (B4-114), söyliyim (B1-30)

gelecek zaman kipi

alacağım (A7-102), kazanacağım (A3-3), ekeceğim (B4-39), bağışlayacağım (B2-205)

öğrenilen geçmiş zaman kipi

almışım (A4-122), düşmüşüm (A2-2), sevmişim (A7-40)

istek kipi

ağırtayım (A2-136), alayım (A1-175), çağırayım (B1-130), dutayım (A1-140), açayım (A5-82)

gereklilik kipi

gelmelüm (A2-122)

2. Tekil Şahıs: -sİñ**geniş zaman kipi**

açarsıñ (A6-101), alırsıñ (A6-78), d'ilersıñ (A1-217), gidérsıñ (A6-75), gitérsıñ (A6-100), içérsıñ (A6-74), olırsıñ (A1-93), qalırsıñ (A1-94), silérsıñ (A1-117)

şimdiki zaman

seviysiñmi (B1-65), söylyysiñ (B3-68)

gelecek zaman kipi

olacaxsıñ (A1-20)

öğrenilen geçmiş zaman kipi

gelmişsıñ (A1-140), batmışsıñ (A2-37)

istek kipi

gidésıñ (A3-131)

gereklilik kipi

kiymemelisiñ (B4-151)

3. Tekil Şahıs: eksizdir**geniş zaman kipi**

ağlar (A4-282), gelür (A4-145), anlatır (A1-147), çıkarır (A1-183), oper (A6-191)

şimdiki zaman kipi

alay (A6-113), bağıray (B7-112)

gelecek zaman kipi

alacax (A6-133), olacax (A4-5), çıxacax (A6-151), kitecek (A7-198)

öğrenilen geçmiş zaman kipi

añlatmış (A2-21), binmiş (A5-22), bukılmış (A4-167), qonuşmış (A7-166), gılmış (A2-22), girmiş (A3-66), çıxarmış (A1-180), dokılmış (A4-168)

istek kipi

çağıra (B3-239), çıxara (B3-241)

gereklilik kipi

kiymeli (B4-202), saçmalı (B6-48), yuvmalı (A6-230), açmalı (B1-264)

1. Çoğul Şahıs: -Iq,-Ix, -mIz, -Ilm

geniş zaman kipi

A metninde -Iq, Ix şeklinde, B metninde -mIz şeklindedir.

baxarix (A7-311), gezerik (A7-282), kiterik (A7-282), korerik (A7-282), taparix (A7-281), vararix (A7-282), alırmız (B4-24), verirmiz (B4-24), bitirir-miz (B5-134), kirermiz (B2-111), bitirirmiz (B5-134), etermiz (B3-72), gezerimiz (B1-146)

şimdiki zaman kipi

A metninde -Iq, Ix şeklinde, B metninde -mIz ve -Iq şeklindedir.

başlayix (A7-277), çalayıq (B3-24), çalışayıq (B3-247), çalayıq (B3-24), aşaymız (B3-40), seviniymiz (B6-176), söyliyimiz (B7-116), söyliyik (B3-65), turayıq (B8-46), uraymız (B7-113), varayıq (B5-130)

gelecek zaman kipi

A ve B metninde -mIz olarak geçer.

alımızcez (A1-18), baxacamız (A7-271), kitécekmız (A7-258), napacamız (A1-20), baqacaqmız (B2-197), çıqacaqmız (B1-35), diñlecekmız (B2-196), körecekmız (B2-196)

öğrenilen geçmiş zaman kipi

Metnimizde örneği yoktur.

İstek kipi

A metninde -Ilm olarak geçer.

gidélim (A4-286), içelım (A4-161), idélim (A4-287)

gereklilik kipi

B metninde -mIz olarak geçer.

ayırmamalımız (B2-20)

2. Çoğul Şahıs: -sIz, -sIñIz

geniş zaman kipi

A ve B metninde -sIz şeklindedir.

bılırsız (A1-201), çekersiz (A1-211), eşitürsüz (A5-168), étmeyürsüz (A3-92), istérsüz (A5-182), pekleştirürsüz (A7-278), yaqarsız (A1-188), alürsüz (B2-93), ayırürsüz (B2-5) şimdiki zaman kipi

A metninde -sIz B metninde -sIñIz şeklindedir.

begenmiysüz (A6-238), d'iyürsüz (A5-160), étmeyürsüz (A3-92), söyliyüsiñüz (B4-250)

gelecek zaman kipi

Her iki metinde de -sIz şeklindedir.

olacaxsüz (A7-204), baracaqsüz (A7-212), napacasüz (A7-256), olacaxsüz (A7-204), yatacaqmıısüz (A4-157), bileceksüz (B7-186), ekeceksüz (B4-38), işleceksüz (B2-138)

öğrenilen geçmiş zaman kipi

A metninde -sIz şekliyle kullanılmıştır. *vermişsüz (A1-255)*

istek kipi

buyurasüz (A3-121)

gereklilik kipi

Metnimizde örneği yoktur.

3. Çoğul Şahıs:-IAr

geniş zaman

gelürler (A1-148), baqarlar (B5-13), olürler (A1-26), çıkarürler (A5-214)

şimdiki zaman

biliyeler (A7-252), çıkaraylar (A6-113), işliyeler (A7-236), kıt'iyler (A7-253), suviyeler (A7-300), sataylar (A7-298), seviyeler (B3-104), söyliyler (B6-277), çalışaylar (B1-101)

gelecek zaman kipi

kırecekler (A1-137), söylemecekler (A6-58), eteçekler (B8-154)

öğrenilen geçmiş zaman kipi

getürmişler (A3-274), gitmişler (A1-59), görmüşler (A3-193), otürmüşler (A3-247), qalmışlar (A5-47), kıygenler (B6-37), yaraşdırğanlar (B8-107), yorulğanlar (B3-252)

istek kipi

çalışalar (B3-228)

gereklilik kipi

körmeliler (B2-116), yuqlamamalılar (B4-204)

Şahıs zamiri menşeli şahıs ekleri Kırım Tatar Türkçesinde, Kırımçak Türkçesyle aynıdır.⁹⁴⁸

⁹⁴⁸ Gerhard Doerfer, *agm.*, s. 195

2.5.6.2. İyelik Eki Menşeli Şahıs Ekleri

İyelik eki menşeli şahıs ekleri, iyelik ekinin fiil çekiminde kullanılmasıyla oluşur. Bu ekler aitlik bildirir. Bilinen geçmiş zaman ve şart çekimlerinde kullanılan eklerdir.

1. tekil şahıs :-m

bilinen geçmiş zaman kipi

aldım (A4-256), alıştım (A7-224), baxtım (A1-41), çıxtım (A7-198), gəldim (A1-16), içtım (A5-192), oyandım (A5-29), baqdım (B5-219), başladım (B4-230)

şart kipi

almasam (A6-99), begensem (A6-120), baxsam (A2-188), dəsem (A6-291), étsem (A1-197), gəlmesəm (A2-219), gitmesəm (A1-15), kəlməsəm (A6-99), oxısam (A6-137)

2. Tekil Şahıs: -ñ

bilinen geçmiş zaman kipi

ağladıñ (A5-225), aldıttıñ (A5-222), geldiñ (A3-263), irıttıñ (A5-289), söylediñ (B1-56)

şart kipi

alsañ (A7-77), atsañ (A7-75), gidérseñ (A3-40), gitséñ (A3-9), içseñ (A1-56), silseñ (A5-26), stéseñ (A6-142), suvseñ (A6-164)

3. Tekil Şahıs: eksiz

bilinen geçmiş zaman kipi

aldı (A1-123), añlattı (A1-240), qondı (A4-236), duştı (A2-116), doldı (A3-81), gəldı (A2-59), çıxtı (A5-291), girdı (A5-162), ketirdı (A3-71), açdı (B3-299), baqdı (B3-174)

şart kipi
aşxımasa (A6-178), begensé (A6-133), başlasa (A6-189), baxsa (A1-149), dəse (A6-190), gəlmesé (A3-289), alsa (A6-47), kəlsé (A6-279), kıtse (A6-42), opse (A6-196),

1.Çoğul Şahıs: -x, -k

bilinen geçmiş zaman kipi

A metninde -x, -k şekliyle, kullanılırken, B metninde ise sadece -k' li kullanımı vardır.

aldandıx (A6-293), almadıx (A5-89), çıxtıx (A7-221), gəldık (A1-45), oğradıx (A6-193) tapdıq (B8-225), başladıq (B2-6), begendik (B1-140), aldıq (B1-140), ayırdıq (B2-226)

şart kipi

ayırsaq (B4-224), çatlatsaq (B5-47), körsek (B5-107)

2. Çoğul Şahıs : -ñİz

bilinen geçmiş zaman kipi

başladıñız (B1-261), çağırdıñız (B5-46), aldıñız (A7-192)

şart kipi

baxsañız (A3-238), déseñız (A6-242), stéseñız (A6-210), alsañız (B3-42), añlatsañız (B3-131), sorasañız (B4-175)

3. Çoğul Şahıs: -IAr

bilinen geçmiş zaman kipi

ağlaştılar (A2-217), añlattılar (A4-136), bıraqtılar (A4-212), çıxtılar (A1-135), istédiler (A5-213), ketirdiler (A6-55), açdılar (B8-166), bağırdılar (B2-266), baqdılar (B8-197)

şart kipi

déseler (A7-53), baxsalar (A1-58), baqsalar (B6-131)

Kırımçak Türkçesindeki iyelik menşeli şahıs ekleri, Kırım Tatar Türkçesiyle 1. çoğul şahıs eki dışında aynıdır.⁹⁴⁹

2.5.6.3. Emir Kipiyle Kullanılan Şahıs Ekleri

Bu şahıs ekleri yalnız emir kipleriyle kullanılır. Emir kipinde her şahıs için farklı bir kip eki vardır. Ek her şahısta farklılaştığı için aynı zamanda şahıs eki görevi de üstlenir. Bu eklerin tarihi dönemlerde aynı olmadığı bilinmektedir.

1. tekil şahıs: -m

idéyim (A4-135), varayım (A3-260)

2. tekil şahıs: eksiz

dñle (A6-173)

3. tekil şahıs: -sIn

getirsın (A7-89), alsın (A5-267), bılsın (A4-214), baxsın (A1-150), çéksın (A6-160), çıxsın (A3-169), qalsın (A4-283), versın (A1-218), silsın (A5-13), begensın (A6-134)

1. çoğul şahıs

Metnimizde örneği yoktur.

2. çoğul şahıs : -IñIz, -Iñ

çıxarıñız (A5-177), getirñız (A3-114), otırıñız (A5-181), veriñ (A5-86), veriñız (A1-174), veriñız (A1-121)

3. çoğul şahıs:-IAr

söylesinler (B5-262) baxsınlar (A1-59), dutmasınlar (A3-270), versınlar (A3-270), baqsınlar (B2-117), qullansınlar (B6-236)

Emir kipiyle kullanılan şahıs ekleri, Kırımçak Türkçesi ve Kırım Tatar Türkçe-sinde aynıdır.⁹⁵⁰

⁹⁴⁹ Kırım Tatar Türkçesinde 1.çoğul şahıs sadece -k'li , Kırımçak Türkçesinde ise -k/-x şeklindedir. Gerhard Doerfer, *agm.*, s. 197

2.5.7. Fiil Çekimi

2.5.7.1. Bildirme Kipleri

2.5.7.1.1. Şimdiki Zaman Kipi

Eski Türkçede şimdiki zaman, geniş zaman ekleri -Ar, -Ir, -yUr ile karşılanmaktadır.⁹⁵¹ Tarihi Türkiye Türkçesinde de bugünkü manada şimdiki zaman eki tam olarak teşekkül etmemiştir.⁹⁵² Bugün Oğuz grubu Türk şivelerinde farklı biçimlerde kullanılan -yor şimdiki zaman eki çeşitli şekillerde açıklanmaktadır. Bunlardan en fazla taraftar bulanı -A, -I zarf-fiil eki ve -yorır > -yuru > (yörü > yürü) fiilinin geniş zaman eki -r ile birleşmesiyle ortaya çıktığı görüşüdür.⁹⁵³

Kırımçak Türkçesinde şimdiki zaman çekimi şöyledir.

1. tekil şahıs	-yım, -iyım	aşayım	keliyım
2. tekil şahıs	-ysıñ, -iysıñ	aşaysıñ	keliysıñ
3. tekil şahıs	-iy, -y	aşay	keliy
1. çoğul şahıs	-yıx, iyık	aşayıx	keliyık
2. çoğul şahıs	-ysız, iysız	aşaysız	keliysız
3. çoğul şahıs	-ylar, iyler	aşaylar	keliyler

1. tekil şahıs

biliyım (A1-255), eğlen'iyım (A5-161), getiriyım (A3-280), işliyım (A7-187) st'iyım (A6-137), suviyım (A6-158), soliyım (A6-149), soyle-yım (A1-204), soyliyım (A1-233), seviyım (B4-114), söyliyım (B1-30), veriyım (B6-246)

yır şekli ile

turayırım (A3-255), qalayırım (A4-229), goreyırım (A3-90), gidéyırım (A3-63), sevmiyırım (A4-242), biliyırım (A3-129), ağlayırım (A4-6)

2. tekil şahıs

biliysıñ (A7-188), işliysıñ (A7-187), kıt'iysıñ (A7-313), oynaysıñ (A7-203), suviysıñ (A6-157), varaysıñ (A7-73), yırlaysıñ (A7-203), yaşıysıñ (A7-215), söyliyısıñ (B3-68), turaysıñ (B5-61) "kalkıyorsun", varaysın (B5-62), istéyirsıñ (A1-20)

⁹⁵⁰ Mehmet Emin Agar, **age.**, s. 17

⁹⁵¹ A. Von Gabain, **ETG**, s. 80

⁹⁵² Faruk Kadri Timurtaş, **Eski Türkiye Türkçesi XV. yy. (Gramer, Metin, Sözlük)**, Enderun Yay., İstanbul 1994, s. 122-126

⁹⁵³ Mecdut Mansuroğlu, "Türkiye Türkçesi'nde Ses Uyumu", **TDAY Belleten 1959**, Ankara 1988, s. 89

3. tekil şahıs

açılây (A6-221), aňlatây (A4-228), buzlay (A7-231), baxây (A6-45), duyây (A6-215), git'iy (A6-45), otirây (A6-56), oynay (A3-256), keliy (A6-198), küt'iy (A7-197), kosteriy (A7-216), tamlay (A7-304), taşiy (A7-242), yukliy (A7-245), yuxlay (A7-253)

yır şekli

tazırlayır (A1-176), tokeyır (A3-202), veriyır (A3-220), sorayır (A3-250), saxlayır (A1-13), qalqayır (A1-52), maxtayır (A3-166), idéyır (A1-214), istéyır (A1-178), geliyır (A4-272), gidéyır (A1-11), duşiyır (A1-52), dolaşayır (A1-31)

1. çoğul şahıs

alayıx (A7-83), aşıxayıx (A7-258), başlayıx (A7-277), baxayıx (A7-285), bekliyık (A7-287), boleyık (A7-84), çapayıx (A7-317), getirt'iyık (A6-97), napayıx (A6-141), oxıyıx (A7-273), yiberiyık (A7-279), yollayıx (A7-292), baqayıq (B3-62), başlayıq (B2-16), seviniymiz (B6-176), söyliyimiz (B7-116), söyliyik (B3-65), turayıq (B8-46)

2. çoğul şahıs

aşıkaysız (A6-225), begenmiysız (A6-238), biliysız (A7-189), buyuraysız (A6-154), işliysız (A7-187), oynaysız (A7-204), yapaysız (A7-237), seviysız (B1-93), söylyysiñiz (B4-250), söylyisiz (B5-271), turaysız (B4-205)

3. çoğul şahıs

biliyeler (A7-252), çıkaraylar (A6-113), duraylar (A3-88), küt'iyler (A7-253), oturaylar (A5-171), suviyeler (A7-300), sataylar (A7-298), taşlaylar (A7-303), veriyeler (A5-89), vermiyeler (A3-235), yiberiyeler (A7-301), yırlaylar (A7-236), çalaylar (B3-150), çekiliyeler (B5-184), saçaylar (B8-251), saqlaylar (B2-86), seviyeler (B3-104)

yır şekli

qarıştırayırlar (A1-170), tutışayırlar (A1-133), istéyirler (A3-233), geliyirler (A3-108), çalayırlar (A1-170) “saz çal-”, durayırlar (A3-84), açmayırlar (A5-47), bulamayırlar (A1-31)

Kırımçak Türkçesi ve Kırım Tatar Türkçesinde şimdiki zaman çekimi hususunda belirgin farklar gözlenir.

Kırımçak Türkçesinde; -y ve -yır ekleriyle şimdiki zaman çekimi yapılırken, Kırım Tatar Türkçesinde çekim ünsüzle biten kelimelerde -A; ünlüyle biten kelimelerde ise -y ile yapılır. Ayrıca şimdiki zaman çekimi için, zarf-fiil ekleriyle -yatır şekli de kullanılmaktadır: kele men, kele siñ, kele, kele miz, kele siz, keleler. kel-eyatır man, kel-eyatırsiñ, kel-eyatır, kel-eyatır mız, kel-eyatır sız, kel-eyatırlar.⁹⁵⁴

⁹⁵⁴ Mehmet Emin Agar, *age.*, s. 17

Yine Kırım Tatar Türkçesinde -mAktA, şimdiki zamanı ifade eden bir ek olarak kullanılırken, Kırımçak Türkçesinde kullanımına rastlanamamıştır.⁹⁵⁵

Olumsuzluk

bılmiyim (A7-189), ańlamayım (A6-250), étmiiyim (A5-257), açılmayır (A2-77), bıl-miiyırım (A1-9), aldırmayır (A5-160), bılmiyır (A3-236), taşlamay (A7-306) çekin-miiy (B7-249), ańlamayır (A4-71), açılmayır (A2-77), inanmayır (A4-7) varmayır (A1-6)

2.5.7.1.2. Gelecek Zaman Kipi

-acak eki yapısı bakımından sıfat-fiil kökenlidir. Eski Anadolu Türkçesi'nin sonlarına doğru ortaya çıkan bu ek önce sıfat-fiil olarak kullanılmış, daha sonraki dönemlerde şahıs ekleri genişletilerek gelecek zaman kipini oluşturmuştur.

-çak-çañ ekleri, bir taraftan isim ve fiil köklerinden küñilçek, uyulçak, urışçan vb. zamanla ilgisi olmayan adî sıfatlar yaparken, diğer taraftan gerçek bir gelecek zaman eki olarak kullanılır.⁹⁵⁶

-a+cak < -a+cak < -a+ça+ak 'gelecek zaman', 'eşitlik hali' ekleri ve 'pekiştirme edatı' birleşmesinden meydana gelmiştir.⁹⁵⁷

1. tekil şahıs	-AcAm, -cAm	aşacam
2. tekil şahıs	-AcAx)slñ, -cAxsıñ, -AcSksıñ, -cAksıñ	aşacaxsıñ
3. tekil şahıs	-AcAx, -cAx, -cAk	aşacax
1. çoğul şahıs	-AcAxmIz, -cAxmIz, -AcAkmIz, -cAkmIz	aşacaxmız
2. çoğul şahıs	-AcAxsIz, -cAxsIz, -cAksIz	aşacaxsız
3. çoğul şahıs	-AcAxlAr, -cAxlAr, -AcAklAr, -cAklAr	aşacaxlar

Kip ekleri ile şahıs ekleri birleşince ekin sonundaki -x, -k ünsüzleri düşebilmektedir.

1. tekil şahıs

alacağım (A7-102), alacam (A6-240), ayırılacaxım (A2-246), érecem (A6-214), gidéce-kım (A3-53), kitécem (A7-191), ekecegim (B4-39), varacağım (B3-33), nişanlanacağım (A1-16), nişanlanacam (A1-17), ogrenécem (A6-124), olacam (A6-176), oxıcam (A6-123), pıtirecem (A6-124), qazanacağım (A3-3), solecem (A6-225), soylecem (A6-111)

2. tekil şahıs

⁹⁵⁵ Hülya Savran, *age.*, s. 30

⁹⁵⁶ Zeynep Korkmaz, "Türkçede -acak/ecek Gelecek Zaman Ekinin Yapısı Üzerine", *TDÜA*, C. 1, TDK Yay: 629, Ankara 1995, s. 3-11

⁹⁵⁷ Mecdut Mansuroğlu tarafından yazılmış olan "Türkçede -gay/-gey Eki ve Türemeleri" *Jean Deny Armağanı*, Ankara 1968, s. 171-183

çıxaracaxsıñ (A1-236), étéceksıñ (A6-195), gidéceksıñ (A1-23), nişanlacaxsıñ (A1-8), nişanlanacaqsıñ (A1-145), olacaxsıñ (A1-20), soyleceksıñ (A6-111), deceksin (B2-98) köreceksıñ (B8-119)

3. tekil şahıs

alacaq (A1-146), çıxaracax (A7-290), çıxacax (A6-151), dégmeyecek (A1-221), kelecek (A6-132), kitecek (A7-198), nişanlacax (A6-173), nişanlanacaq (A1-18), uçacax (A7-194), verecek (A1-234), açılacaq (B4-20), etecek (B3-136), kelecek (B6-142)

1. çoğul şahıs

alımızcez (A1-18), baxacamız (A7-271), kitécekmız (A7-258), napacamız (A1-20), baqacaqmız (B2-197), çıqacaqmız (B1-35), diñlecekmız (B2-196), körecekmız (B2-196), oturacaqmız (B1-25)

2. çoğul şahıs

baracaqsız (A7-212), napacasız (A7-256), olacaxsız (A7-204), yatacaqmız (A4-157), bileceksiz (B7-186), ekeceksiz (B4-38), işleceksiz (B2-138), köreceksiz (B5-258), qaytacaqsız (B2-138), suvaracaqsız (B7-192), keçireceksiz (B2-272)

3. çoğul şahıs

kırecekler (A1-137), soylemecekler (A6-58), eteçekler (B8-154)

-acak gelecek zaman eki metinlerde yer yer şaşkınlık, sitem, kızgınlık, şüphe, ihtar, ikaz, sevinç, böbürlenme, kabullenme gibi farklı işlevlere yönelmiş kullanımları vardır.⁹⁵⁸

nişanlanacağım (A1-16) (sevinç), qaytarmacaxsıñ (A6-164) (ikaz), gidéceksıñ (A1-23) (şaşkınlık), varmacaqmız (B1-26) (kabullenme)

Gelecek Zaman çekimi, Kırımçak Türkçesiyle, Kırım Tatar Türkçesinde aynıdır.⁹⁵⁹ Ancak Kırımçak Türkçesinde ekin fonetik varyantlarından -acax kullanımı da vardır. *alacax (A6-133), olacax (A4-5), uçacax (A7-194)*

Olumsuzluk

varmacaqmız (B1-26)

2.5.7.1.3. Bilinen Geçmiş Zaman Kipi

Anadolu ağızlarında bilinen geçmiş zaman fiil çekim eki olarak kullanılan ve sıfat-fiil ekleriyle benzer özellikler gösteren -DI/-DU eki, Altay, Karakalpak ve Nogay Türkçelerinde sıfat-fiil eki göreviyle kullanılmaktadır. Anadolu ağızlarında ise -Dı/-Du eki soru veya şart

⁹⁵⁸ Zeynep Korkmaz, *TTG*, s. 629

⁹⁵⁹ Mehmet Emin Agar, *age.*, s. 17

ekiyle birleşerek zarf-fiil eki göreviyle kullanılır.⁹⁶⁰ Tuncer Gülensoy' a göre bilinen geçmiş zaman fiil çekimlerinin soru biçimleri -IncA/ -UncA zarf-fiil ekleriyle aynı görevde kullanılmaktadır.⁹⁶¹

Leyla Karahan, bu ekin yalın haliyle de Türk dilinin çeşitli devirlerinde ve bazı Anadolu ağızlarında tarz ve bağlama fonksiyonuyla bir zarf-fiil eki gibi kullanıldığını belirtir.⁹⁶²

O. Böhtlingk -dlk sıfat-fiil ekinin şahıs ekleriyle kaynaşmasından oluştuğunu, J.Deny -dUk sıfat-fiilinden geldiğini savunur. W. Bang ve A. Von Gabain ekin fiilden isim türeten bir-t ekinden ortaya çıktığını belirtir.⁹⁶³

İki ayrı fiilin belirli biçim kalıpları içinde bir araya gelip anlamca kaynaşmasından oluşmuş ikili birleşik fiiller içinde her iki ögenin de -DI/ -DU geçmiş zaman kalıbında olanları vardır.⁹⁶⁴

sıldı, sıpırttı (A3-74), aldı kıttı ve émızdı (A6-57), oldı-pıttı (A6-242), çıxtı gıttı ((A3-55)

1. tekil şahıs -dIm aşadım

2. tekil şahıs -dİñ aşadıñ

3. tekil şahıs -dI aşadı

1. çoğul şahıs -dIx, dlk aşadıx

2. çoğul şahıs -dİñIz aşadıñız

3. çoğul şahıs -dIIAr aşadılar

1. tekil şahıs

açtım (A5-194), aldım(A4-256), añladım (A6-256), aqıttım (A1-101), bıldım (A5-210), bitirdim (A5-285), başladım (A7-109), çıktım (A7-218), çıxtım (A7-198), çaxırdım (A5-195), faydattım (A3-252), getirdim (A2-60), gıttım (A5-19), gotırdım (A4-124)

2. tekil şahıs

ağladıñ (A5-225), aldattıñ (A5-222), bıldırdıñ (A1-249), buldıñ (A1-153), bağladıñ (A5-227), dutmadıñ (A5-223), dağladıñ (A5-226), darıldıñ (A7-61), geldiñ (A3-263), ırttıñ (A5-289), oldıñ (A6-131), yetiştirdiñ (A6-39), söylediñ (B1-56)

⁹⁶⁰ Turgut Günay, **age.**, s. 187-188

⁹⁶¹ Tuncer Gülensoy, **age.**, s. 113

⁹⁶² Leyla Karahan, "Görülen Geçmiş Zaman Eki -di/-di'nin Tarz ve Bağlama Fonksiyonuna Dair", **TKA, Prof. Dr. Muharrem Ergin'e Armağan**, Yıl: 28/1-2, TKAE Yay., Ankara 1992, s. 335-341

⁹⁶³ Zeynep Korkmaz, **TTG**, s. 584

⁹⁶⁴ Zeynep Korkmaz, **TTG**, s. 590

3. tekil şahıs

açıldı (A4-17), açtı (A2-170), aňlattı (A1-240), buzladı (A4-296), başladı (A4-54), kıttı (A6-56), öldürttü (A6-112), optı (A1-217), qoqlattı (A4-222), açdı (B3-299), açıldı (B8-285), baqdı (B3-174), başladı (B4-280), çekdi (B4-182), çevirdi (B6-262)

1. çoğul şahıs

aldandıx (A6-293), besledık (A7-227), çıxtıx (A7-221), geıldık (A1-45), kelđık (A6-117), oğradıx (A6-193), oldıx (A1-156), qaldıx (A6-294), qoydıx (A7-226), yığıldık (A4-92), atladıq (B1-157), başladıq (B2-6), şenlendik (B8-37), verdik (B8-36)

2. çoğul şahıs

aňladıñız (A6-52), çaxırduñız (A6-130), eşıttuñız (A5-166), kıttıñız (A7-210), kelđıñız (A7-183), mındıñız (A7-211), otırdıñız (A7-211), soledıñız (A7-190), başladıñız (B1-261), çağırduñız (B5-46), çalışdıñız (B7-279), aldıñız (B7-280)

3. çoğul şahıs

açtılar (A1-122), aldılar(A6-55), aňlaştılar (A4-136), attılar (A6-55), bıraqtılar (A4-212), içtüler (A4-160), istédiler (A5-213), orttıler (A1-216), salladılar (B3-15), saqlandılar (B1-176), söylediler (B6-178), tizildiler (B7-155), topladılar (B8-39)

Olumsuzluk

almadıx (A5-89), qalmadı (A1-171), kelmedım (A7-207), tapmadım (A6-215), söylemedi (B4-278) qalmadı (A1-171), çıxmadım (A1-239)

Kırım Tatar Türkçesinde bilinen geçmiş zaman eklerinin kullanımı, Kırımçak Türkçesiyle aynıdır.⁹⁶⁵

2.5.7.1.4. Öğrenilen Geçmiş Zaman Kipi

Bu fiil kipi -gAn, -kAn partisip eklerinin fiil kök ya da gövdesine eklenmesiyle yapılır.⁹⁶⁶ -mİş’li geçmiş zaman eylemin gerçekleşmiş veya bitmiş hâlinin ifade edildiği zamandır.⁹⁶⁷ Öğrenilen geçmiş zaman eylemin konuşma anından önce yapıldığını konuşmacının, eylemin yapılıp bittiğini kesin olarak bilmediğini ya da başkasından işittiğini, ya da sonradan farkına vardığını bildirir.⁹⁶⁸ İki şekilde teşkil edilir.

1.tekil şahıs -mİşIm, -qAnIm çekmişim

⁹⁶⁵ Mehmet Emin Agar, **age.**, s. 16; Hülya Savran, **age.**, s. 30

⁹⁶⁶ Reşit Rahmeti Arat, **agm.**, s. 295

⁹⁶⁷ Bernt Brendemoen, “Doğu Karadeniz Ağızlarındaki -miş’li Geçmiş Zaman Üzerine Bir Not”, **3. Uluslar Arası Türk Dil Kurultayı 1996**, TDK Yay: 678, Ankara 1999, s. 203

2.tekil şahıs -mİşsIn	-qAnsIn	çekmişsin
3.tekil şahıs -mİş	-qAn varmış	çekmiş
1.çoğul şahıs -mİşIz	-qAnIz	çekmişsiz
2.çoğul şahıs -mİşsInIz	-qAnsIz var	çekmişsiniz
3.çoğul şahıs -mİşIAr	-qAnIAr	çekmişler

1. tekil şahıs

çekmişim (A5-116), demişim (A5-120), düşünmüşim (A2-2), olmuşim (A4-104), sevmişim (A7-40), uçurmuşim (A4-97), vermişim (A5-104), yettirmişim (A4-95)

2. tekil şahıs

çıldırmişsiñ (A1-231), gelmişsiñ (A1-140), giymişsiñ (A4-51), içmişsiñ (A2-83), şaşır-müşsiñ (A1-236), unutmuşsiñ (A2-38), varmışsiñ (A4-171), yatmışsiñ (A2-36)

3. tekil şahıs

çekilmiş (A2-154), çıxmış (A3-59), düşünmüş (A3-229), dokılmış (A4-168), dolmuş (A1-32), énmüş (A5-24), geçinmiş (A4-6), gelmiş (A2-22), getirmiş (A3-97), vermiş (A3-194), varmış (A4-3), yazılğan (A7-286), kesilgen (B4-218), sarılğan (B2-49)

1. çoğul şahıs

Metnimizde örneği yoktur

2. çoğul şahıs

gormüşsiz (A1-256), ormuşsiz (A1-254), şaşqansız (A6-176), vermişsiz (A1-255)

3. çoğul şahıs

çıxarmışlar (A3-275), demişler (A3-96), gelmişler (A3-123), gormüşler (A3-193), qapat-müşlar (A3-233), vermişler (A3-276), xırpalamışlar (A3-267), yuklemüşler (A3-274), yatmışlar (A1-63), kiygenler (B6-37), yaraşdırğanlar (B8-107), yorulğanlar (B3-252)

Fiilin oluşumunu tahmine, öyle kabul etmeye dayandıran anlatımlarda belki galiba, kimbilir, sanırım ki gibi ihtimal veren sözler birlikte kullanılır. Tahmin ve varsayıma güç kazandırmak için -mİş eki 3. şahıs -dIr /-dUr ekiyle de genişletilebilir.⁹⁶⁹

Né biliyim beni oña vermişsiz (A1-255)

Duyulan geçmiş zaman kipinin en yaygın kullanışlarından biri de -mİş/ -mUş ekinin anlatıma, işletmeye dayanan bir oluş ve kılışı, gerçekleştiği kesin olarak bilinen bir eylemi dile getirmesidir. Ek bu tür kullanımda -DI/-DU görülen geçmiş zaman ekine koşut bir görev

⁹⁶⁸ Hacı Amin Baubek, "Dobruca Tatar Lehçesinde -gan/-gen, -kan/-ken Sıfat Fiilinin Görevleri" **Bilimsel Bildiriler 1972**, (Ankara 27-29 Eylül 1972), TDK Yay: 413, Ankara 1975, s. 370

⁹⁶⁹ Zeynep Korkmaz, **TTG**, s. 605

yüklenmiştir. Eylemdeki kesinlik çok kez -mİş/-mUŞ ekine bir -Dİr/-DUr bildirme ekinin eklenmesi ile pekiştirilmiştir.⁹⁷⁰

qonmuştır (A4-172)

Şaşma, hayıflanma, yakınma, yanılma, pişmanlık, küçümseme ve teslimiyet bildiren anlatımlarda bu zaman kipi kullanılır.⁹⁷¹

şaşqansız (A6-176) (şaşma), unutmışsıñ (A2-38) (yakınma)

Kendisinden sonra -dİr bildirme eki ile kullanımı yaygındır.

kirsetilgendir (B1-14) " sokulmak, kaydedilmek", qonmuştır (A4-172)

Olumsuzluk

oyanmamış (A2-76)

Hem Kırımçak Türkçesinde hem de Kırım Tatar Türkçesinde öğrenilen geçmiş zaman eki, -Gan ortaktır. Bununla beraber Kırımçak Türkçesinde ekin - mİş'lı, Kırım Tatar Türkçesinde ise -gA 'lı kulanımı da mevcuttur.

Kırım Tatar Türkçesinde; şıkga man, şıkga sıñ, şıkgan, şıkgamız, şıkgasız, şıkganlar⁹⁷²

Kırımçak Türkçesi; *vermişler (A3-276), xırpalamışlar (A3-267), yuklemişler (A3-274)*

2.5.7.1.5. Geniş Zaman Kipi

Geniş zaman ekleri Eski Türkçedeki şimdiki zaman fonksiyonlarını sürdürmektedirler.⁹⁷³

Geniş zaman çekimi; geçmiş, şimdiki zamanı ve geleceği içine alan üç boyutlu bir zamanı ve hareketin şeklini bildirir. Geniş zaman için "belirsiz gelecek zaman" tabirinin kullanılması gelecek zaman anlamının daha kuvvetli olduğunu ortaya koy-maktadır. Bu durum bazı araştırmacıları gelecek zaman ekinin -AcAK ekiyle birlikte -(A,I) r eki olduğu yargısına götürmüştür.⁹⁷⁴

Geniş zaman ekleri Eski Türkçede genellikle -Ur bazen -Ar çok az olarak da -Ir biçiminde idi.⁹⁷⁵ Geniş zaman basit fiiller için genellikle ünsüzle bitenlerde -Ar şeklinde,

⁹⁷⁰ Zeynep Korkmaz, **TTG**, s. 606

⁹⁷¹ Zeynep Korkmaz, **TTG**, s. 603

⁹⁷² Mehmet Emin Agar, **age.**, s. 16

⁹⁷³ Faruk Kadri Timurtaş, **age.**, s. 122-126

⁹⁷⁴ Fuat Bozkurt, **Türklerin Dili**, Cem Yay., İstanbul 1992, s. 196; Ahmet Bican Ercilasun, "Geniş Zaman Ekine Dair Bazı Düşünceler", **TKA, Prof. Dr. Faruk Kadri Timurtaş'ın Hatırasına Armağan Yılı: 17-21**, C. 1-2, 1979-1983, TKAE Yay., Ankara 1983, s. 115-121; Armin Bassarak, "Türkçe Zaman Kiplerinin Doğallık Dereceleri" **TDAY Belleten 1995**, Ankara 1997, s. 33

⁹⁷⁵ Faruk Kadri Timurtaş, **age.**, s. 122

türemiş fiiller için ise -r, -Ir -Ur ekleri getirilerek yapılır.⁹⁷⁶ Kırımçak Türkçesinde geniş zaman çekimi; -(A,I) r ekleriyle yapılmaktadır

Geniş zaman kipi, zamir kökenli şahıs ekleri ile çekime girer. Şahıslara göre çekimi şöyledir:

1. tekil şahıs	-ArIm, -rIm	aşarım
2. tekil şahıs	-Arsİñ, -rsİñ	aşarsıñ
3. tekil şahıs	-Ar, -r	aşar
1. çoğul şahıs	-ArIx, -rIx, -rIk	aşarix
2. çoğul şahıs	-ArsIz, -rsIz	aşarsız
3. çoğul şahıs	-ArIAr, -rIAr	aşarlar

1. tekil şahıs

bılırum (A2-260), baxarım (A2-177), getirırım (A2-19), içerım (A5-181), inanırım (A6-163), istérum (A3-130), kelırım (A6-143), kitérum (A6-74), kostérum (A6-148), naparım (A6-144), olurım (A2-262), baqarım (B6-63), sorarım (B7-74)

2. tekil şahıs

açarsıñ (A6-101), bulırsıñ (A2-285), baxarsıñ (A3-167), d'ilersıñ (A1-217), gełırsıñ (A3-43), gezersıñ (A4-284), kelırsıñ (A6-104), kırsıñ (A6-104), kıyırsıñ (A6-187), surtırsıñ (A6-188), sorarsıñ (A1-90), yaparsıñ (A6-141), açarsın (B7-76)

3. tekil şahıs

açılır (A5-83), ağlar (A4-282), añlatır (A1-147), beñzer (A5-167), bılır (A2-64), bulanır (A7-143), dolanır (A7-145), göstérır (A2-247), içer (A4-215), içılır (A7-153), saçılır (A7-152), sağlanır (A3-143), tokıler (A7-100), tokılır (A7-180), çaldırtır (B7-215)

1. çoğul şahıs

baxarix (A7-311), gezerik (A7-282), korerik (A7-282), kostérerik (A7-281), taparix (A7-281), vararix (A7-282), alırmız (B4-24), verirmiz (B4-24), bitirirmiz (B5-134), kirermiz (B2-111), bitirirmiz (B5-134), etermiz (B3-72), gezerimiz (B1-146)

2. çoğul şahıs

bılırsız (A1-201), çekersiz (A1-211), çekersiz (A1-193), éşıtırsız (A5-168), istérsız (A5-182), pekleştırsız (A7-278), yaqarsız (A1-188), alırsız (B2-93), ayırırsız (B2-5) añlırsız (B1-205), ayırırsız (B2-5) “seçersiniz”, çıkarırsız (B2-94)

3. çoğul şahıs

⁹⁷⁶ Ahmet B. Ercilasun, *agm.*, s. 115-121

atarlar (A3-156), baqırırılar (A1-175), baxarlar (A1-64), çıxarırılar (A5-214), gelırler (A1-148), istéirler (A3-254), yatarlar (A1-61), baqarlar (B5-13), xastalanırılar (B5-11), kelirler (B2-177), kitérler (A1-126), olırlar (A1-26), vararlar (A1-166)

Olumsuzluk

1.tekil ve çoğul şahıslarda olumsuzluk eki -mA, 2. 3.tekil ve çoğul şahıslarda -mAz ekiyle oluşturulur.

varam (A6-146), gelmem (A2-151), qaytarmam (A6-171), kelmem (A3-47), bılmem (A4-19), bılmezsiñ (A6-148), bılmezsiñ (A6-148), içmem (B4-288), tanımazsiñ (B1-118), tapmazsiñ (A6-248), ayırılmaz (A7-45), begenmez (A6-141), bılmez (A6-286), almaz (A6-31), bulmaz (A3-212), bulunmaz (A3-219), baxmaz (A7-171), çıxarmaz (A1-161), bozılmaz (A2-226), donmez (A2-280), kelmezler (B2-175)

Kırımçak Türkçesi ile Kırım Tatar Türkçesinde geniş zaman çekimi aynıdır.⁹⁷⁷

2.5.7.2. Tasarlama Kipleri

2.5.7.2.1. Şart Kipi

Eski Türkçede şart kipi eki -sAr şeklindedir.⁹⁷⁸ Divanü Lûgat-it Türk'de ek için bir işi üstlenmek azminde ve dileğinde olmakla vasıflanan fâil olarak : “Ol at suwgariğsa kerdi. O atı suvarmak dileğinde, azminde idi” şeklinde geçmektedir.⁹⁷⁹

Bu ek sıfat-fiil kullanımı dışında kişi zamirleri, ol bildirme eki ve -er yardımcı fiili ile bir çekimli fiil gibi kullanılmıştır. Ol berü keligsek erdi “o beri gelmek isti-yor.”⁹⁸⁰

Ramstedt, “Türkçe konditional hakkında” adlı makalesinde -sAr ekinin yapısı ve fonksiyonları üzerinde geniş şekilde durarak şu görüşlere yer vermiştir: -sAr şart eki en eski Türkçede kullanılmış olup isim veya isim-fiil mahiyetinde kelimeler teşkil etmektedir. Daha sonra ekin bünyesindeki -r ünsüzü düşerek ek -sA şeklini almış ve zamir menşeli şahıs unsurları yerine iyelik menşeli şahıs unsurlarıyla çekime girmiştir.

Ramstedt'e göre -sar / -ser ekinin yapısı şüphelidir: -sAr < -sA-r olup -r unsuru ise geniş zaman eki olmalıdır. -sA ekinin Türkçede hem isimlere, hem de fiillere getirildi-ğine dikkati çekerek, isme gelen -sA ekiyle fiile gelen -sA ekinin ayrı ayrı ekler olduğunu belirtmiştir.⁹⁸¹

⁹⁷⁷ Mehmet Emin Agar, **age.**, s. 17

⁹⁷⁸ A.Von Gabain, **ETG**, s. 91

⁹⁷⁹ Besim Atalay, **Divanü Lûgat-it -Türk Tercümesi II**, TDK Yay: 522, Ankara 1992, s. 257

⁹⁸⁰ Besim Atalay, **age.**, s. 55; Zeynep Korkmaz, **TTG**, s. 680

⁹⁸¹ Kemal Eraslan, “-sar / -ser İsim-Fiil Ekinin Yapısı ve Fonksiyonları”, **Hasan Eren Aramağanı**, TDK Yay: ? ,Ankara 2000, s. 93

-sA ekinin 13.yüzyıldan itibaren zamir kökenli şahıs ekleri yerine, iyelik kökenli şahıs ekleri ile çekime girmiş olması dikkat çekicidir.⁹⁸²

Kırım Tatar Türkçesinde şart çekimi⁹⁸³, Kırımçak Türkçesiyle aynıdır.

Kırımçak Türkçesinde şart çekimi şöyledir:

1.tekil şahıs -sAm	varsam
2.tekil şahıs -sAñ	varsañ
3.tekil şahıs -sA	varsa
1.çoğul şahıs -sAx, -sAk	varsak
2.çoğul şahıs -sAñız	varsañız
3.çoğul şahıs -sAlAr	varsalar

1. tekil şahıs

açsam (A5-239), almasam (A6-99), begensem (A6-120), baxsam (A2-188), désem (A6-291), étsem (A1-197), olsam (A5-68), oxısam (A6-137), qalqsam (A3-200), qaytarsam (A6-172), stésem (A6-119), tapsam (B2-204), körsem (B4-232)

2. tekil şahıs

alsañ (A7-77), añlasañ (A2-165), atsañ (A7-75), baxmasañ (A7-308), baxsañ (A7-308), çıxmasañ (A6-139), d'iñleseñ (A2-166), étseñ (A5-257), varsañ (A2-196), baqsañ (B5-217), isteseñ (B8-199), külsen (B6-310), saçsan (B4-37), versen (B8-323)

3. tekil şahıs

alsa (A6-47), begensé (A6-133), başlasa (A6-189), baxsa (A1-149), dése (A6-190), istérse (A3-67), kelésé (A6-279), açılsa (B7-34), baqsa (B2-255), işlese (B3-142), tapsa (B6-75), ursa (B1-86) “vur-”, verse (B2-30)

1. çoğul şahıs

olsaq (B4-48), tutsaq (B4-314), yasasaq (B1-163), yuvsaq (B4-307)

2. çoğul şahıs

añlasañız (A1-205), baxsañız (A3-238), çıxsañız (A7-280), déseñiz (A6-242), olsañız (A4-157), stéseñiz (A6-210), tutsañız (A1-142), alsañız (B3-42), añlatsañız (B3-131), körseñiz (B5-222), olsañız (B1-122), varsañız (B7-86), sorasañız (B4-175)

3. çoğul şahıs

⁹⁸² Zeynep Korkmaz, “-sa/-se Dilek Şart Kipi Eklerinde Bir Yapı Birliği Var mıdır? ”, TDÜA, C. 1, TDK Yay: 629, Ankara 1995, s. 160

⁹⁸³ A. Melek Özyetgin, *Altın Ordu, Kırım ve Kazan Sahasına Ait Yarlık ve Bitiglerin Dil ve Üslûp İncelemesi*, TDK Yay: 658, Ankara 1996, s. 42

baxsalar (A1-58), déseler (A7-53), istéseler (A3-51), baqsalar (B6-131), isteseler (B8-244), olsalar (B3-16), qaldırsalar (B1-269), qalsalar (B6-142), verseler (B2-165)

Olumsuzluk

almasam (A6-99), gitmesém (A1-15), kelmesem (A6-99), qalmasam (A2-257), begenmeseñ (A6-250), baxmasañ (A7-308), çıxmasa (B6-174), aşıxmasa (A6-178), axmasa (A7-304), gelmesé (A3-289), qalmasam (A2-257), gitmesém (A1-15)

2.5.7.2.2. İstek Kipi

Konuşan kimsenin kılış ve oluş hakkındaki açık eğilimini gösteren⁹⁸⁴ istek kipi, istek ve niyet kavramı ifade eder. Fiilin ifade ettiği oluş, hareket ve durumun meydana gelişini fâilde isteyen bir şekildir.⁹⁸⁵

Eski Türkçede gelecek zaman eki durumundaki -gA Eski Anadolu Türkçesinde ön sesteki -ğ, -g ünsüzlerinin eriyip kaybolması ile -A şekline dönüşmüştür.

İstek kipi 1.şahıs tekil ve 1.şahıs çoğul şekilleri Eski Türkçede hem emir hem de istek bildiren -ayım, -alım ekiyle karşılanır.⁹⁸⁶ İstek eki -A'dır. Bu ekin Eski Türkçedeki gelecek zaman, gereklilik dilek kiplerini kuran -gA (-gAy)'den geldiği kabul edilmektedir. Mecdut Mansuroğlu, "Türkçe'de -gAy Eki ve Türemeleri" adlı yazısında ekin yapısıyla ilgili olarak: "-gAy, -gA ve -A, şekil ve kullanışlarındaki yakınlıkları dolayısıyla, biri birleriyle ilgili görülmek istenmekle birlikte, Türkçede -y düşmediği için, -gAy > -gA > -a geçişi arasında münasebet bir türlü kurulamamıştır. Bu sebeptendir ki W. Bang Türkiye Türkçesindeki -a'nın -gAy ve nadir olarak görülen -Ay şekilleri ile münasebetli olamayacağını söylemiş, Ahmet Caferoğlu -gA ekini -gA fiilden isim yapma eki ile bir tutmuştur. J. Deny, -a'nın -gA'dan çıktığını kabul etmiş ve A. Von Gabain, yazıtlarda görülmediği için, -gAy ekinin Uygurcanın nispeten yeni mah-sullerinde olabileceğini ileri sürerek, sonradan daha yaygınlaşan -gA'nın eski devir-lerden beri görülen aynı şekildeki fiilden isim yapma ekinden başka bir şey olamayacağını, kendine eklenen bir -y ile isim fonksiyonunun kaldırıldığını kabul etmiş ve nihayet V. Kılıçoğlu -gAy, -gA ve -A eklerindeki ortak fonksiyonları dikkate alarak bunlardan her üçünde de görülen -A sesinin sorumlu olduğu sonucuna varmıştır. Görülüyor ki, üç ekin birbiriyle münasebetli olacağı üzerinde durulmuş ve hatta bu münasebetleri kurmak

⁹⁸⁴ Tahsin Banguoğlu, "Şeyyad Hamza'nın Doğu Türkçesine Yaklaşan Manzumesi", **TDAY Belleten 1956**, Ankara 1988, s. 134

⁹⁸⁵ Necmettin Hacıeminoğlu, **Harezmi Türkçesi ve Grameri**, İÜ Edb. Fak. Yay., İstanbul 1997, s. 156

⁹⁸⁶ A.Von Gabain, **ETG**, s. 79

teşebbüsleri yapılmıştır. Fakat buna rağmen meselenin bilim için henüz çözüldüğü kabul edilemez.⁹⁸⁷

-AyIm, eki aslında bir emir ekidir diye istek kipinin 1. şahıs çekiminin bulun-madığını ileri süren görüşler de vardır.⁹⁸⁸ Zeynep Korkmaz'a göre; emir kipinin 1. şahısı Türkiye Türkçesinde sonradan istek kipine yönelmiş ve istek işlevi kazanmış değildir. Eski Türkçedeki -AyIn, -yIn ekleri o devrede emir dışında istek görevini de yüklenmişti. Emir 1. şahıs ekinin eski devirlerde olduğu gibi Türkiye Türkçesinde de emir ve istek bildirme gibi iki ayrı işlevi vardır. -A istek ekinin Türkiye Türkçesinde 1. şahıslardaki canlı kullanışı zayıflayıp körelince -AyIn, -AlIm eklerindeki istek işlevi daha da belirginleşmiştir. Türkiye Türkçesinin yazı dilinde -A istek ekinin 1. şahıslarda zayıflamış olması bu görevi -AyIm eki üzerine çekmiştir. Korkmaz, kısacası, emir kipinin 1. şahısta istek kipi ile birleştiği, bu kipi hem emir hem de istek görevini karşıladığı düşüncesindedir.⁹⁸⁹

Bu günkü Türkiye Türkçesinde kullandığımız “geleyim” ve “gelelim” şekil-lerinin emir kipine mi, istek kipine mi gireceği konusunda, gramercilerimiz arasında bir uzlaşma yoktur. Muharrem Ergin, bu şekillerin kesin olarak emir kipine ait olduğunu ifade eder. Ona göre “birinci şahıs da kendi kendisine emredebilir” ve bu şekiller istek fonksiyonunda kullanılsalar da emir ekidirler.⁹⁹⁰

Kırım Tatar Türkçesinde emir-istek kipi çekimi şöyledir:

Emir-İstek Kipi

2. tekil şahıs	-gil
3. tekil şahıs	-sUn
3. çoğul şahıs	-sUnlAr
(Olumsuz) 3. tekil şahıs	-mAsUn
(Olumsuz) 3. çoğul şahıs	-mAsUnlAr ⁹⁹¹

1. tekil ve 1. çoğul şahıs ekinde -a eki ile çekime Anadolu ağızlarında rastlanmaktadır.⁹⁹² Kırımçak Türkçesinde de -AyIm ve -A ile karışık olarak çekim yapılmaktadır.

⁹⁸⁷ Mecdut Mansuroğlu, **agm.**, s. 171-183

⁹⁸⁸ Fatma Türkyılmaz, **Tasarlama Kiplerinin İşlevleri**, TDK Yay: 729, Ankara 1999, s. 96

⁹⁸⁹ Zeynep Korkmaz, “*Türkiye Türkçesi*”, **TDÜA**, C. 1, TDK Yay: 629, Ankara 1995, s. 556; Zeynep Korkmaz, **TTG**, s. 667-669

⁹⁹⁰ Ahmet Bican Ercilasun, “*Türkçede Emir ve İstek Kipi Üzerine*”, **Türk Gramerinin Sorunları Toplantısı** (22-23 Ekim 1993), TDK Yay: 600, Ankara 1995, s. 61

⁹⁹¹ A. Melek Özyetgin, **age.**, s. 42

1. tekil şahıs -AyIm -Am	çaxırayım
2. tekil şahıs -AsIn	çaxırasın
3. tekil şahıs -A	çaxıra
1. çoğul şahıs -AlIm	çaxıralım
2. çoğul şahıs -AsInIz	çaxırasınız
3. çoğul şahıs -sInIAr -AlAr	çaxırsınlar

1. tekil şahıs

açayım (A5-82), çixam (A4-128), çaxırayım (A6-210), donam (A2-273), donayım (A4-81), églenem (A2-122), kelem (A2-291), qalam (A2-231), saram (A2-164), yalvarayım (A4-9), yaslanam (A4-285), çağırayım (B1-130), varayım (B1-30), yuvunayım (B4-178)

2. tekil şahıs

arayasıñ (A4-56), gidésiñ (A3-131),”, çanğırasın (B8-59) “çık-, kalk-”

3. tekil şahıs

çağıra (B3-239), çıqara (B3-241)

1. çoğul şahıs

gidélim (A4-286), içélim (A4-161), idélim (A4-287)

2. çoğul şahıs

buyurasız (A3-121)

3. çoğul şahıs

qıdırsınlar (A5-16) “dolaş-”, baqsınlar (B2-117), çalışalar (B3-228, B3-234), qaçsınlar (B5-146), qullansınlar (B6-236), yaşasınlar (B6-236)

Olumsuzluk:

almasınlar (A3-269)

Şimdiki Kırım Tatarcası edebî dilinde bu kipin -GAy ekiyle yapılan şekillerinde yalnızca bazı yazarların eserlerinde rastlanır: barğayım, barğaysıñ, barğaymız, barğay-sız, barğaylar.⁹⁹³ Metnimizdeki basit çekimde bu kullanım görülmezken, istek kipinin hikâye çekiminde az sayıda örnekte görülür.

Kırım Tatar Türkçesinde istek kipi çekimi sadece 1. çoğul şahısta kullanılan iye-lik ekinde farklılık gösterir. ozam, ozasıñ (ozasıñız), oza, ozamız, ozasız (ozasıñız), oza-lar.⁹⁹⁴

⁹⁹² Turgut Günay, *age.*, s. 168; Ahmet Caferoğlu, *Güney Doğu İlleri Ağızlarından Toplamalar*, TDK Yay: 107, Ankara 1995, s. 63

⁹⁹³ Hülya Savran, *age.*, s. 33

⁹⁹⁴ Henryk Jankowski, *age.*, s. 196

2.5.7.2.3. Gereklilik Kipi

Eski Türkçede gereklilik çekimi yoktur. Gereklilik eki, Eski Anadolu Türkçesinin sonlarında teşekküle başlamış bir ektir. –ma fiilden isim yapma eki ile –II sıfat ekinin birleşmesinden türemiştir.⁹⁹⁵

Gereklilik kipi -mAlI ‘dır. -mAlI’ dan başka -mAk gerek, -mA-mIz gerek, -mAsI gerek şeklinde kullanımları da vardır.⁹⁹⁶

-mAlI, gereklilik ekinin bulunmadığı eski devirlerde gereklilik ifadesi için gerek kelimesinden faydalanılırdı. Gerek kelimesi istek veya şart şekli ile beraber kullanılarak gereklik ifade edilirdi. Eski Anadolu Türkçesinde gelse gerek “gelmeli”, aşa gerek “aş-malı” açsam gerek “açmalıyım” yazam gerek “yazmalıyım” şeklinde kullanılırdı. Bu kullanımı Osmanlıcada da görmek mümkündür.⁹⁹⁷

Kırımçak Türkçesinde ise fiilin mastar şeklinden (-mAk, -mAx) sonra gerek kelimesinin eklenmesi ile yapılır.

aşımah gerek (A7-192), bağ tutmak gerek (A7-277), çuşunmee gerek (A6-147), év qurmax gerek (A7-201), kıtmek gerek (A7-197), orgetmek gerek (A7-200), qaçmax gerek (A6-224), almaq gerek (B7-43), baqmaq gerek (B5-272), beslemek gerek (B7-95), cıymaq gerek (B2-280), çayqamaq gerek (B4-300) “çalkala-”, gübrelemek gerek (B7-187), hazirlenmek gerek (B2-142), kesib almaq gerek (B2-280), kirmek gerek (B5-132), kitmek gerek (B2-131), olmaq gerek (B2-142), qan tökmek gerek (B2-238), qazmaq gerek (B7-188), qoymaq gerek (B2-278), toldırmaq gerek (B2-279), tutmaq gerek (B1-275), tutmak gerek (A7-277), tüzetmek gerek (B2-282), vazgeçdirmek gerek (B2-39), yapmaq gerek (B3-52), yaşamaq gerek (B2-72), yerleşdirmek gerek (B2-281)

Gerek kelimesinin sonuna şahıs ekleri getirilerek de gereklilik çekimi oluşturulur. temiz olmak gerekler (B4-209) (çoğul 3.şahıs), yardım etmek gerekler (B6-47) (çoğul 3. şahıs), tutmak gereksiz (B4-200) (çoğul 2.şahıs)

Gerek kelimesinden sonra ol- fiiline çeşitli zaman ekleri getirilerek de çekim yapılır. *almaq gerek olay (B4-81), ketirmek gerek olay (A7-245), çağırmaq gerek oldu (B5-42), kitmek gerek oldu (B5-126), qaytmaq gerek oldu (B5-74), ne etmek gerek oldu (B8-307), qoparmaq gerek olay (B7-194), başlamaq gerek olacaq (B1-248)*

⁹⁹⁵ Muharrem Ergin, **TDB**, s. 296

⁹⁹⁶ Sema Barutçu Özönder “*Türk Dilinde Fiil ve Fiil Çekimi*”, **Türk Gramerinin Sorunları II**, TDK Yay: 718, Ankara 1999, s. 110

⁹⁹⁷ Muharrem Ergin, **TDB**, s. 296

Yine fiilin mastar şekline kerek ve ol- fiilinin getirilmesiyle birleşik çekim yapılır. *çalışmaq kerek olacaq edi (B3-17), suvarmaq kerek olay edi (B1-211), yarıq kerek olay eken (B6-91), çalışmaq kerek olur edi (B3-137)*

Olumsuzluk ise, gerek kelimesiyle kullanılan ol fiiline olumsuzluk eki getirilme-siyle yapılır. *qayğırmaq kerek olmay (B5-61), qorqmaq kerek olmay (B5-225)*

Kırımçak Türkçesinde gereklilik çekimi şöyledir:

1. tekil şahıs	-mAllm	tutmalım
2. tekil şahıs	-mAllsIn	tutmalısıñ
3. tekil şahıs	-mAll	tutmalı
1. çoğul şahıs	-mAllmIz	tutmalımız
2. çoğul şahıs	-mAllsIz	tutmalısız
3. çoğul şahıs	-mAllAr	tutmalılar

1. tekil şahıs

gel'melım (A2-122)

2. tekil şahıs

kitmelisiñ (B4-150), taramalısın (B4-151), tutmalısıñ (B4-150)

3. tekil şahıs

kıtmelı (A6-233), olmalı (A1-134), yuvmalı (A6-230), açmalı (B1-264), değışdirmeli (B4-201), hazırlmeli (B1-266), kiymeli (B4-202), saçmalı (B6-48), vermeli (B1-270), yapmalı (B1-262), yatmalı (B2-38)

1. çoğul şahıs

ayırmamalımız (B2-20)

2. çoğul şahıs

Metnimizde örneğine rastlanmamıştır.

3. çoğul şahıs

körmeliler (B2-116), yuqlamamalılar (B4-204)

Olumsuzluk

kiymemeli (B4-151), ayırmamalımız (B2-20), içilmemeli (B4-200), oturmamalı (B2-37)

Kırımçak Türkçesiyle, Kırım Tatar Türkçesinde gereklilik çekimi -mAll ekiyle yapılır. Kırımçak Türkçesinde fiilin mastar şeklinden (-mAk, -mAx) sonra kerek keli-mesinin eklenmesi ile de gereklilik kipinin çekimi yapılmıştır. Kırım Tatar Türkçesinde ise kerek'e ilaveten borçlu, mecbur, lazim gibi sözlerden de faydalanılmıştır.⁹⁹⁸

⁹⁹⁸ Hülya Savran, *age.*, s. 33

2.5.7.2.4. Emir Kipi

1.tekil şahıs -AyIm	añlatayım
2.tekil şahıs -	añlat
3.tekil şahıs -sIn	añlatsın
1.çoğul şahıs -Allm	añlatalım
2.çoğul şahıs -yIn/ -nIz	añlatınız
3.çoğul şahıs -sInlAr	anlatsınlar

1. tekil şahıs

idéyim (A4-135), varayım (A3-260)

2. tekil şahıs

aç (A2-66), ağlama (A2-237), ağlatma (A2-236), al (A5-258), añlat (A1-240), ayılan-ayılan (A7-71), bul (A3-114), buyur (A5-173), gel (A2-93), git (A1-173), gostér (A5-167), gozet (A2-139), köter (B1-82), muqayıt ol (B1-107), yırta (B6-313)

3. tekil şahıs

alsın (A5-267), begensın (A6-134), bulsın (A4-214), bulsın (A2-242), baxsın (A1-150), çalsın (A5-182), gelsın (A6-8), getırsın (A7-89), gitsın (A3-8), qalsın (A4-283), bilsın (B1-119), kelsın (B5-76), körsın (B2-255), tapsın (B4-256), versın (B3-66)

1. çoğul şahıs

Metnimizde örneği yoktur.

2. çoğul şahıs

bekleñız (A7-213), çıkarıñız (A5-177), durmayın (A3-10), getirñız (A3-114), kelñız (A7-280), soleñız (A6-169), soyleñız (A7-115), veriñ (A5-86), veriñız (A1-174), verñız (A1-121), baqıñız (B2-155), çıkarıñız (B7-121), çıkarñız (B4-173), inanñız (B5-49)

3. çoğul şahıs

baxsınlar (A1-59), d'iñlesınlar (A2-69), dutmasınlar (A3-270), versınlar (A3-270), yatsınlar (A1-121), söylesınlar (B5-262)

Olumsuzluk

ağlama (A2-237), unutma (A6-195), yiberme (A6-82), ağlamasın (A4-8), durmasın (A4-49), duymasın (A6-77), olmasın (A7-313), qıymasın (A4-218), quşansın (A4-245), qonmasın (A2-131), qaytarmañız (A6-243), olmañız (B4-128), dutmasınlar (A3-270)

Kırım Tatar Türkçesinde, emir şekli modern yazı dilinde Kırımçak Türkçesiyle aynıdır. Dialektlerde farklılık gösterir. Kırım Tatar Türkçesinde 2. çoğul şahıs ünsüzlerden

sonra -ñIz şeklindedir. açñız, verñiz. Kırımçak Türkçesinde de aynı şekildedir. verñız (A1-121), yiberñız (A7-279)⁹⁹⁹

Nogay Türkçesinde bazı edatlar türlü emir şekillerini ifade etmek için kullanılırlar. Bu edatlar: “şA, şI, Aş, ş, tagi edatıdır. Baskakov aynı fonksiyonda -sAnA ekinden de söz eder.¹⁰⁰⁰ Kırımçak Türkçesinde de aynı fonksiyonda -sInI, -sAnI ekleriyle sadece 2. tekil şahıs çekiminde rastlanır.

giysını (A6-6, A6-26) “giysene” soyle sanı (A5-97, A5-95) “söylesene”, yaqsını (A6-18) yaksana” daqsını (A6-22) “taksana”, içsını (A6-30, A6-34) “içsene”

Kırım Tatar Türkçesinde 2. tekil şahıs emir çekiminde körsetşi “göstersene”, sanaşı “düşünsene”¹⁰⁰¹, berçi, beriñçi, beriñizçi, toktatçıñ şekliyle kullanılan kullanılan -şI eki¹⁰⁰² Kırımçak Türkçesinde de -çI şekliyle kullanılır. kélçı (A6-149) Örneği azdır.

2.5.8. Birleşik Kipli Fiiller

Eski Türkçe’de birleşik çekimler birleşik fiil çekimi şeklindedir.¹⁰⁰³

2.5.8.1. Birleşik Kipli Fiillerin Hikâyesi

Birleşik kipli fiillerin hikâyesi, bir kip eki almış esas fiille -i ek fiilinin -dI geçmiş zaman kipi getirilmesiyle oluşturulur.

2.5.8.1.1. Şimdiki Zaman Kipinin Hikâyesi

Türkiye Türkçesinde 3. çoğul şahıs çekiminde -lAr eki kip eki ile hikâye eki arasına gelir. Ancak 3. çoğul şahıs kipinin çekiminde -lAr çoğul ekinin hikâye ekinden sonra getirildiği de olur. Kırımçak Türkçesinde daima 2. şekildeki gibi yapılır.

1. tekil şahıs	-Ay, y edım, -Iy edIm	aşay edım
2. tekil şahıs	-Ay, y ediñ, -Iy edIñ	aşay ediñ
3. tekil şahıs	-Ay, y edi, -Iy edI	aşay edi
1. çoğul şahıs	-Ay, y edık, -Iy edIk	aşay edık
2. çoğul şahıs	-Ay, y ediñız, -Iy edIñız	aşay ediñız
3. çoğul şahıs	-Ay, y ediler, -Iy edller	aşay ediler

1. tekil şahıs

⁹⁹⁹ Gerhard Doerfer, *agm.*, s. 198

¹⁰⁰⁰ N. A. Baskakov, *Grammatiki Nogayskogo Yazıka*, Mahaçkala 1962, s. 246

¹⁰⁰¹ Gerhard Doerfer, *agm.*, s. 199

¹⁰⁰² Henryk Jankowski, *age.*, s. 180

¹⁰⁰³ A. Von Gabain, *ETG*, s. 88

becerib olmay edim (A7-223), çıxay edim (A1-108), yaşiy edim (A7-220), çalışay edim (B8-85), seviy edim (B7-6), yaşay edim (B3-151)

2. tekil şahıs

keçikiy edin (B2-44)

3. tekil şahıs

istiy edi (B6-234), çalışay edi (B6-222), beklily edi (B3-179), işitily edi (B5-134), işitilmiy edi (B2-220), saplanay édi (A7-223), işliý édi (A7-232), tanılmay edi (B7-324), titriy edi (B1-61), olmay edi (B3-188), turay edi (B7-275), yaşay edi (B7-320)

1. çoğul şahıs

suvaray edik (B8-345)

2. çoğul şahıs

Metnimizde örneğine rastlanmamıştır.

3. çoğul şahıs

aşixay édiler (A7-255), dıñlay édiler (A7-274), oynay édiler (A3-256), beklily ediler (B1-258), çalay ediler (B4-15), çıxay ediler (B7-13), diy ediler (B8-185), taşıy ediler (B3-260), oturay ediler (B7-249), süriy ediler (B8-248), sürüy ediler (B3-125)

2.5.8.1.2. Gelecek Zaman Kipinin Hikâyesi

1. tekil şahıs	-AcAk edIm	gidécek édım
2. tekil şahıs	-AcAk edİñ	gidécek édıñ
3. tekil şahıs	-AcAk edI	gidécek édi
1. çoğul şahıs	-AcAk edIk	gidécek édık
2. çoğul şahıs	-AcAk edİñIz	gidécek édıñız
3. çoğul şahıs	-AcAk edIler	gidécek édiler

1. tekil şahıs

gidécek édım (A4-134)

3. tekil şahıs

élak édécek édi (A5-165), yapacak edi (B3-306)

3. çoğul şahıs

kitecek ediler (B1-68), çıxacax édiler (A7-260), kitecek ediler (B1-68)

2.5.8.1.3. Bilinen Geçmiş Zaman Kipinin Hikâyesi

Metnimizde örneğine rastlanmamıştır.

2.5.8.1.4. Öğrenilen Geçmiş Zaman Kipinin Hikâyesi

1. tekil şahıs	-ğAn, -qAn edım	aşağan edım	kelgen edım
	-gAn, -ken edım	aşağan ediñ	kelgen ediñ
2. tekil şahıs	-ğAn, -qAn ediñ	aşağan edı	kelgen edı
	-gAn, -ken ediñ	aşağan edık	kelgen edık
3. tekil şahıs	-ğAn, -qAn edı	aşağan ediñız	kelgen ediñız
	-gAn, -ken edı	aşağan ediler	kelgen ediler
1. çoğul şahıs	-ğAn, -qAn edık		
	-gAn, -ken edık		
2. çoğul şahıs	-ğAn, -qAn ediñız		
	-gen, -ken ediñız		
3. çoğul şahıs	-ğAn, -qAn ediler		
	-gen, -ken ediler		

1. tekil şahıs

alğan edım (A7-192), açğan edım (B7-84)

Bu iki örnekte ise yine -mış anlamı veren “-giy eki” kullanılmıştır.

olğiy edım (A5-230), gormegiy edım (A5-230)

2. tekil şahıs

kelmegen ediñ (B2-43)

3. tekil şahıs

azırlemış edı (A5-165), eşitmiş edı (A5-159), gitmiş edı (A4-294), çaxırtqan edı (A6-110), qalğan edı (A3-95), oğrağan edı (B5-3), çıqqan edı (B1-4), hazırlegen edı (B1-70), qalğan edı (B5-292), qalmağan edı (B4-219), tizilgen edı (B2-213)

1. çoğul şahıs

Metnimizde örneği yoktur.

2. çoğul şahıs

degen ediñız (B6-251), varğan ediñız (B2-272), varğanmı ediñız (B1-121), işitkenmi ediñız (B7-267), keçirgen ediñız (B2-270), körgen ediñız (B2-271)

3. çoğul şahıs

yorulğan ediler (B1-46), sarğan ediler (B7-43), silahlangan ediler (B6-209), qalğan ediler (B1-250), çıqqan ediler (B8-27), cıyılğan ediler (B7-152), eşitmiş ediler (A1-202), dutmuş ediler (A4-191), taşlağan ediler (B1-260) “bırak-”

2.5.8.1.5. Geniş Zaman Kipinin Hikâyesi

1. tekil şahıs -r édIm soyley edım

2. tekil şahıs -r édIñ soyley édıñ

3. tekil şahıs -r édi soylér édi
 1. çoğul şahıs -r édik soylér édik
 2. çoğul şahıs -r édiñiz soylér édiñiz
 3. çoğul şahıs -r édiler soylér édiler

1. tekil şahıs

işler edim (B3-42), téklif éter édım (A7-286), varar édım (A7-47), yetmez édım (A7-50)

2. tekil şahıs

çixmaz édiñ (A3-251), bılırdıñ (A5-149)

3. tekil şahıs

bılmez édi (A6-66), çixmaz édi (A3-94), çaxırır édi (A6-66), durar édi (A3-296), soylér édi (A6-67), verir édi (A6-66), esmez edi (B8-149), fayda olmaz edi (B5-50), olmaz edi (B8-148), qıbirdamaz edi (B8-149)

1. çoğul şahıs

geçimb turar édik (A1-237), turar édik (A1-236), qalır edik (B6-81), yiberir edik (B6-156)

2. çoğul şahıs

Metnimizde örneği yoktur.

3. çoğul şahıs

opiy édiler (A6-65), verir édiler (A6-64), eter ediler (B6-275), gidér édiler (A3-106), kiter ediler (B6-68)

Geniş zaman bildirme kipinin olumsuz çekiminde geniş zaman hikâye kipinin olumsuzu -maz ekiyle kurulur. -mAz eki fiil kök veya gövdesiyle hikâye eki arasına girer. Şahıs ekleri 3. şahıs çoğul çekimi dışında, hep hikâye ekinden sonra gelir. Yalnız 3. şahıs çoğul çekiminde -lar eki olumsuz geniş zaman ekinden sonra yer alır.¹⁰⁰⁴

esmez edi (B8-149), fayda olmaz edi (B5-50), olmaz edi (B8-148), qıbirdamaz edi (B8-149)

2.5.8.1.6. Şart Kipinin Hikâyesi

Esas fiilin şart çekimine er->e- yardımcı fiilinin 3. tekil şahsın görülen geçmiş zamanı “edi” getirilerek yapılır. barsam edi “varsaydım”¹⁰⁰⁵

1. tekil şahıs -sA edım olsa édım
 2. tekil şahıs -sA ediñ olsa édiñ
 3. tekil şahıs -sA édi olsa édi
 1. çoğul şahıs -sA edık olsa édik

¹⁰⁰⁴ Zeynep Korkmaz, TTG, s. 745

2. çoğul şahıs -sA edıñız olsa edıñız
 3. çoğul şahıs -sA ediler olsa ediler
 olmasa edı (A7-49)

2.5.8.1.7. İstek Kipinin Hikâyesi

1. tekil şahıs ğay edım başlağay edım
 2. tekil şahıs ğay edıñ başlağay edıñ
 3. tekil şahıs ğay edı başlağay edı
 1. çoğul şahıs ğay edık başlağay edık
 2. çoğul şahıs ğay edıñız başlağay edıñız
 3. çoğul şahıs ğay ediler başlağay ediler

Kırım Tatar Türkçesinde de kullanılır:

Metnimizde ise istek kipi ekinin hikâye çekiminde -ğAy şekliyle kullanıldığı 3. tekil ve 1. çoğul şahıslarda görülmüştür.¹⁰⁰⁶

nazarlanmağay edı (B5-28), qalmağay edı (B5-272, B6-128), uvuldağay edı (B5-269), başlağay edık (A7-239)

2.5.8.1.8. Gereklilik Kipinin Hikâyesi

1. tekil şahıs -mAll edIm kitmeli edım
 2. tekil şahıs -mAll edıñ kitmeli edıñ
 3. tekil şahıs -mAll edı kitmeli edı
 1. çoğul şahıs -mAll edık kitmeli edık
 2. çoğul şahıs -mAll edıñız kitmeli edıñız
 3. çoğul şahıs -mAll ediler kitmeli ediler

Metnimizde örneği yoktur.

Kırım Tatar Türkçesinde istek kipi, gelecek zaman, geniş zaman, öğrenilen geçmiş zamanın hikâye çekimi Kırımçak Türkçesi ile aynıdır.¹⁰⁰⁷

2.5.8.2. Birleşik Kipli Fiillerin Rivayeti

2.5.8.2.1. Şimdiki Zaman Kipinin Rivayeti

¹⁰⁰⁵ N. A. Baskakov, *age.*, s. 250

¹⁰⁰⁶ Hülya Savran, *age.*, s. 33

¹⁰⁰⁷ Hülya Savran, *age.*, s. 29

Esas fiil, şimdiki zaman kipi, i ek fiili, rivayet eki ve şahıs eki şeklindedir.

1. tekil şahıs
2. tekil şahıs -y ekensiñ keliy ekensiñ
3. tekil şahıs -y eken keliy eken
1. çoğul şahıs -y ekenmiz keliy ekenmiz
2. çoğul şahıs -y ekensiz keliy ekensiz
3. çoğul şahıs -y ekenler keliy ekenler

2. tekil şahıs

istiy ekensiñ (B5-274)

3. tekil şahıs

keliy eken (B4-292) qapatay eken (B5-260), olay eken (B6-164), titriy eken (B7-93), ne olay eken (B5-197) doğay éken (A6-219) beñziy eken (B4-266), güzel olay eken (B8-30), tolanay éken (A4-204), çamur olay eken (B6-164), keliy eken (B4-292) kerek olay eken (B6-91), aşamay eken (B7-93)

2. çoğul şahıs

biliy ekensiz (B5-46), qazay ekensiz (B4-35)

3. çoğul şahıs

qullanay ekenler (B6-133), taşıy ekenler (B4-90), yaşay ekenler (B5-175), yanay ekenler (B5-176), suqlanay ekenler (B5-176), oturmay ekenler (B6-165),

2.5.8.2.2. Gelecek Zaman Kipinin Rivayeti

Esas fiil, gelecek zaman kipi+ é- fiili+ mış eki+ şahıs eki şeklindedir.

1. tekil şahıs -AcAk émışım	gidécek émışım
2. tekil şahıs -AcAk émışsım -AcAk ekensiñ	gidécek émışsım
3. tekil şahıs -AcAk émış -AcAk éken	gidécek émış
1. çoğul şahıs -AcAk émışız	gidécek émışız
2. çoğul şahıs -AcAk émışsız	gidécek émışsız
3. çoğul şahıs -AcAk émışler	gidécek émışler

2. tekil şahıs

bilecek ekensiñ (B8-297)

3. tekil şahıs

geçecek émış (A1-28), verece émış (A5-44), gidécek éken (A3-60)

2.5.8.2.3. Öğrenilen Geçmiş Zaman Kipinin Rivayeti

Esas fiil, öğrenilen geçmiş zaman eki -miş veya -Gan i ek fiil ve rivayet eki -ken ile oluşturulur.

1. tekil şahıs
2. tekil şahıs
3. tekil şahıs -gAn eken / -mİş eken körgen eken

1. çoğul şahıs
2. çoğul şahıs
3. çoğul şahıs -gAn ekenler körgen ékenler

3. tekil şahıs

patlağan eken (B5-240), tiygen eken (B5-35), çıxmış éken (A1-132), körgen eken (B4-56), kitken eken (B1-200), açılğan eken (B5-241), tapqan eken (B5-69), éyran olmış éken (A3-223)

3. çoğul şahıs

keçirgen ekenler (B8-97)

2.5.8.2.4. Geniş Zaman Kipinin Rivayeti

Fiil + -r/-Ar (geniş zaman eki) +é- (ek fiil) + mış veya -ken (rivayet eki)+ şahıs zamiri menşeli şahıs ekleri ile oluşturulur.

1. tekil şahıs -r/-Ar émİşIm dér émİşım
2. tekil şahıs -r/ -Ar émİşİñ dér émİşİñ
3. tekil şahıs -r/-Ar émİş -r/-Ar eken dér émİş
1. çoğul şahıs -r/-Ar émİşIz dér émİşIz
2. çoğul şahıs -r/-Ar émİşSIz dér émİşSIz
3. çoğul şahıs -r/-Ar émİşler -r/-Ar ekenler dér émİşler

1. tekil şahıs

kiterim eken (B8-295)

2. çoğul şahıs

körsiz eken (B5-235)

3. tekil şahıs

baxar émİş (A1-7), durar émİş (A3-59), olur eken (B2-190), olur éken (A6-186), gelır éken (A5-174), gidér éken (A4-148), olmaz éken (A5-253)

3. çoğul şahıs

yapar ekenler (B6-51), dér émİşler (A1-261), keçer ékenler (A3-77)

2.5.8.2.5. Şart Kipinin Rivayeti

1. tekil şahıs -sA émİşım -sA éken körse émİşım
2. tekil şahıs -sA émİşİñ körse émİşİñ
3. tekil şahıs -sA émİş körse émİş

1. çoğul şahıs -sA émişiz	körse émişiz
2. çoğul şahıs -sA émişsiz	körse émişsiz
3. çoğul şahıs -sA émişler	körse émişler

1. tekil şahıs

körsem eken (B3-37)

2. tekil şahıs

bassa eken (B5-168)

2.5.8.2.6. İstek Kipinin Rivayeti

1. tekil şahıs -ay émişIm, -ymışIm	baxay émişIm
2. tekil şahıs -ay émişIn; -ymışIn	baxay émişIm
3. tekil şahıs -ay émiş; -ymış	baxay émişIm
1. çoğul şahıs -ay émişIz; -ymışIz	baxay émişIm
2. çoğul şahıs -ay émişsiz; -ymışsiz	baxay émişIm
3. çoğul şahıs -ay émişler; -ymışler	baxay émişIm

Metnimizde örneği yoktur.

2.5.8.2.7. Gereklilik Kipinin Rivayeti

1. tekil şahıs
2. tekil şahıs
3. tekil şahıs -mAll eken
1. çoğul şahıs
2. çoğul şahıs
3. çoğul şahıs

3. tekil şahıs

olmalı eken (B3-5)

2.5.8.3. Birleşik Kipli Fiillerin Şartı

2.5.8.3.1. Şimdiki Zaman Kipinin Şartı

1. tekil şahıs -y ésem; -ysAm	körey ésem
2. tekil şahıs -y éseñ; -ysAñ	körey éseñ
3. tekil şahıs -y ése; -ysA	körey ése
1. çoğul şahıs -y ések; -ysAk	körey ések
2. çoğul şahıs -y éseñIz; -ysAñIz	körey éseñiz

3. çoğul şahıs -y éselAr; -ysAlar körey ésele

2. tekil şahıs

etecek olay iseñ (B3-290)

3. tekil şahıs

açılray ise (B4-312)

2.5.8.3.2. Gelecek Zaman Kipinin Şartı

1. tekil şahıs	-AcAk ésem; -AcAksAm	çıxacak ésem
2. tekil şahıs	-AcAk éseñ; -AcAksAñ	çıxacak éseñ
3. tekil şahıs	-AcAk ése; -AcAksA	çıxacak ése
1. çoğul şahıs	-AcAk ések; -AcAksAk	çıxacak ések
2. çoğul şahıs	-AcAk éseñiz; -AcAksAñIz	çıxacak éseñiz
3. çoğul şahıs	-AcAk ésele; -AcAksAlAr	çıxacak ésele

2. tekil şahıs

kırecek éseñ (A1-140)

2.5.8.3.3. Bilinen Geçmiş Zaman Kipinin Şartı

1. tekil şahıs	-dI ésem; -dIysAm	kaldı ésem
2. tekil şahıs	-dI éseñ; -dIysAñ	kaldı éseñ
3. tekil şahıs	-dI ése; -dIysA	kaldı ése
1. çoğul şahıs	-dI ések; -dIysAk	kaldı ések
2. çoğul şahıs	-dI éseñiz; -dIysAñIz	kaldı éseñiz
3. çoğul şahıs	-dI ésele; -dIysAlAr	kaldı ésele

Metnimizde örneği yoktur.

2.5.8.3.4. Öğrenilen Zaman Kipinin Şartı

1. tekil şahıs	-mIş ésem; -mIşsAm	yaşamış ésem
2. tekil şahıs	-mIş éseñ; -mIşsAñ	yaşamış éseñ
3. tekil şahıs	-mIş ése; -mIşsA, ğan éseñ	yaşamış ése
1. çoğul şahıs	-mIş ések; -mIşsAk	yaşamış ések
2. çoğul şahıs	-mIş éseñiz; -mIşsAñIz	yaşamış éseñiz
3. çoğul şahıs	-mIş ésele; -mIşsAlAr	yaşamış ésele

1. tekil şahıs

oılmış ésem (A2-220)

2. tekil şahıs

yazğan éseñ (A7-273)

2.5.8.3.5. Geniş Zaman Kipinin Şartı

1. tekil şahıs	-r AsAm; -rsAm	turar ésem
2. tekil şahıs	-r AsAñ; -rsAñ	turar éseñ
3. tekil şahıs	-r AsA; -rsA	turar ése
1. çoğul şahıs	-r AsAk; -rsAk	turar ések
2. çoğul şahıs	-r AsAñIz; -rsAñIz	turar éseñiz
3. çoğul şahıs	-r AsAlAr; -rsAlAr	turar éseler

1. tekil şahıs

gidérssem (A2-100), alırsam (A5-161), olersém (A6-277)

2. tekil şahıs

gidér éseñ (A3-28), sorarsañ (A4-167)

3. tekil şahıs

*çalırsa (A5-168), geçer ése (A3-227), gelırsé (A1-56), ister ése (A6-8), olırsa (A1-61)
qayıp olırsa (A1-223), ağılatırsa (A2-106), verırsa (A2-224)*

2.5.8.3.6. Gereklilik Kipinin Şartı

1. tekil şahıs	-mAlI ésem; -mAlIysAm	çalışmalı ésem
2. tekil şahıs	- mAlI éseñ; -mAlIysAñ	çalışmalı éseñ
3. tekil şahıs	- mAlI ése; -mAlIysA	çalışmalı ése
1. çoğul şahıs	- mAlI ések; -mAlIysAk	çalışmalı ések
2. çoğul şahıs	- mAlI éseñiz; -mAlIysAñIz	çalışmalı éseñiz
3. çoğul şahıs	- mAlI éseler; -mAlIysAlAr	çalışmalı éseler

2.5.9. Ek Fiil (imek fiili)

er- fiili anlamı olmayan, sürekli yardımcı fiil olarak kullanılan, asıl fiil olma fonksiyonu taşımayan bir fiildir. er- fiili, fillerin birleşik çekimlerinin temelini kuran, öte yandan isim cümlelerini ortaya çıkaran bir fiilimizdir.¹⁰⁰⁸

Ek fiil isim soylu sözcükleri yüklemleştirir. Ve çekimli fiillere gelerek onları bileşik çekimli fiil haline getirir.

Yardımcı fiil olarak kullanılan e- fiili diğer fillerin aldığı çekim eklerinin hepsini almaz. Yalnız dört şekilde çekimlenir.

¹⁰⁰⁸ Gülzura Cumakunova, "Kırgız Dilinde İ- Fiilinin Gelişmesi," 3. Uluslar Arası Türk Dil Kurultayı 1996, TDK Yay: 678, Ankara 1999, s. 237

- a. Geniş Zaman (Şimdiki Zaman) Kipi
- b. Bilinen Geçmiş Zaman Kipi
- c. Öğrenilen Geçmiş Zaman Kipi
- d. Şart Kipi

Ek fiilin geniş zamanının (şimdiki zaman) 3. tekil şahsında kullanılan -dır eki, bilindiği gibi tur- fiilinin geniş zaman çekiminin ekleşmesi ile ortaya çıkmıştır.¹⁰⁰⁹ er- fiili Kırımçak Türkçesinde, her iki metinde de é- şeklindedir.

2.5.9.1. Geniş Zaman (Şimdiki Zaman) Kipi

Geniş zaman (şimdiki zaman) çekiminde er- ek fiili tümüyle, öteki kiplerin çekiminde ise çok defa eriyip kaybolmuştur.¹⁰¹⁰

bağçadır (B7-19), çiçeğ yoqdır (B7-312), imqanı yoxtır (A2-239), kımsem yoxtır (A3-214), anam yoxtır (A3-209), mülkünder (B1-16), baqımsızlıqdır (B3-212), temiz olmaq kerekdir (B4-319), yengıldır (B5-232), vaqıtı yoqdır (B5-65), zararlıdır (B4-311), yıldır (A5-283), yoldadır (A5-63), zamandır (A2-208), qaradır (A3-216), paşadır (A3-160), nayıptır (A5-240), oğıldır (A6-41), qızdır (A1-10), nişarettir (A1-213), qarşılıqtır (A1-206), bağçadır (B7-19), qavesindédır (A3-241), içeridedir (B1-130), borçlıdırlar (B2-26), evidir (B7-201)

2.5.9.2. Bilinen Geçmiş Zaman Kipi

Kırımçak Türkçesinde ek fiilin en çok, bilinen geçmiş zaman kipinde çekimlendiği görülür.

1. tekil şahıs

lal édım (A1-245) (A1-242), oru édım (A5-243), yaqut édım (A1-242), yar édım (A5-243), yaxşı édım (A6-220), altın édım (A1-242)

3. tekil şahıs

qaraca edi (B7-328, B3-95), sıcaq edi (B1-190, B5-208), tınç edi (B1-71), yaxşı edi (B1-43), adam edi (B1-39), ağır edi (B6-205), balaban edi (B5-3), bulut edi (B7-126), büyük edi (B7-247), ma'mur edi (B8-350), nasıl edi (B3-174, B6-222), qaraca edi (B7-328), tınç edi (B5-215), bulbul' édi (A4-27), gul' édi (A4-17), ilki édi (A7-222), dane edi (B7-228), derece edi (B7-231), ğara edi (B7-321), adam edi (B1-39), ağır edi (B6-205), çoq edi (B1-71, B1-226, B3-281, B8-216), ğayıb edi (B5-289), güzel edi (B5-60), mülkün edi (B7-248), elinde edi (B2-250), qolında edi (B6-222), oyunu edi (B7-154)

¹⁰⁰⁹ Ahat Üstüner, *Türkçede Pekiştirme*, FÜ. Bas., Elazığ 2003, s. 103

¹⁰¹⁰ Zeynep Korkmaz, *TTG*, s. 716

1. çoğul şahıs

qız édik (A3-171), adam edik (B6-161)

3. çoğul şahıs

nasıl ediler (B3-322), ağır ediler (B3-188)

isim + var + ek fiil kalıbındaki kullanımlarda, isim ya yalın halde ya da iyelik ekini üzerinde bulundurur.

aşacaq aşları var edi (B1-40) var édi (A7-233,A7-264) adam var edi (B8-195), qoyumuz var edi (B8-322), qum, taş var idi (B2-228), musafirler var edi (B6-153), xızmetqarım var édi (A1-135), kimler var edi (B1-49), bir yaş var edi (B1-201), bağçası var edi (B1-207), erekleri var edi (B1-208, B1-217), bala var edi (B1-249) (B1-259), aş var edi (B2-208), yolkalar var edi (B2-210), parçaçığı var edi (B2-213)

isim + yok + ek fiil kalıbındaki kullanımlarda, isim ya yalın halde ya da iyelik ekini üzerinde bulundurur.

mayılıñ yox édi (A5-221) silah sağıtı yoq edi (B8-94) ses-şamata yoq edi (B2-220), bir şey yoq edi (B4-284), hiç yoq edi (B5-221), yel yoq edi (B7-130), maşinaları yoq edi (B8-299), bulınğanım yoq edi (B6-162) uydırılğanı yoq edi (B1-6), aşğanım yoq edi (B3-192)

2.5.9.3. Öğrenilen Geçmiş Zaman Kipi

mında ékensız (A6-246), bexsun émiş (A1-7), sağ émiş (A5-163), var émiş (A1-4), vaxıtı émiş (A1-30), şey éken (A6-165), yaxşı éken (B5-23), ne éken (B6-131), pek çoq éken (B8-154), bu qadar éken (A7-30), acélım éken (A1-33), çoq éken (B8-154), balaları ékeni (A6-67), kırılı éken (A6-230), éval éken (A3-89), doğru éken (B4-52), kırılı ékeni (B4-232), şeérindén éken (A3-239), tavrızlı éken (A3-113), tıflızlı éken (A3-256), velaétindén éken (A3-257), yaş éken (A6-206), yaman éken (B2-238), topraq kibik ékenler (B4-268), var éken (A7-269), xatın-qoca var ékenler (B5-175)

2.5.9.4. Şart Kipi

Kırımçak Türkçesinde ek fiilin şart şekli -ése şeklinde kullanılır. A metninde az sayıda örneği vardır.

sağ ésem (A2-220), var ése (A4-204)

2.5.9.5. Ek Fiilde Olumsuzluk

Asıl fiillere olumsuzluk anlamı kazandırmak için kullanılan -ma eki ek fiilere getirilmez. Ek fiilin olumsuz şekli “değil” edatı ile yapılır.¹⁰¹¹

Ek fiilin olumsuz biçimi kurulurken değil edatı isim ve isim soylu kelime ile i- fiili arasına girer. Şahıs ekleri yine e- fiilinden sonra gelir. İsim ögesi + değil + çekimli ek fiil kalıbındaki olumsuz türün de geniş zaman (şimdiki zaman), öğrenilen geçmiş zaman ve bilinen geçmiş zaman ve şart olmak üzere yine dört şekli vardır.

Öğrenilen geçmiş zaman kipinin olumsuzu:

adam dugul' emiş (A1-62), mısafır ol dugul' emiş (A1-62), qavem değil' eken (A3-90)

Geniş zaman kipinin olumsuzu:

ağır dugul' (A7-304), ar değil' (A2-174), gimnaziya dugul' (A6-142), nafle dugul' (A6-151), xasta dugul' (A7-315), yar değil' (A2-172), yol değil' (A3-9), olmamağ mülkün düğül (B4-313), az düğüller (B6-228)

Geniş zaman kipinin olumsuzu:

açığ düğül edi (B7-130), eksik düğül edi (B3-156), eksiğ dugul' edı (A7-225)

2.5.9.6. Ek Fiilde Soru

Kırımçak Türkçesinde i- ek fiilinin soru biçimi –mI soru eki ile yapılır. Soru eki ad ile ek fiil arasına girer. Türkiye Türkçesinde soru eki isimden ayrı yazılırken, Kırım-çak Türkçesinde isme bitişik yazılır. İsimden ayrı yazıldığı sözcük sayısı sınırlıdır. *ağırmı edi (B7-232), ağranmı ediler (B7-106), kollektivniñmi edi (B3-109), yaxşımı edi (B6-102), yengilmı edi (B7-232), kollektivniñmi edi (B3-109) ağranmı ediler (B7-106) açıqmı edi (B7-230) bulutlımı edi (B7-230), yengilmı edi (B7-232) varmı edi (B1-218), (B3-278), (B4-105). ağırmı edi (B7-232), hazırsiñmi (B8-297)*

2.5.9.7. Ek Fiilde Olumsuz Soru

dugun' evı dugul' mı (A5-179), çölde düğülmi (B4-42), lazım değilmı eken (A1-129) eksik düğül eken (B6-163), tevekeli düğül eken (B2-257) qavem değil' eken (A3-90)

2.5.10. Kuvvetlendirme ve İhtimal

-dIr eki aslında isimlere getirilen bir ek olarak, önce sıfat-fiillerin sonunda kullanılmış, fiil çekimlerine oradan atlamıştır. Burada önce sıfat-fiil ekiyken sonradan fiil çekim eki durumuna da geçen; hem fiil çekim eki, hem sıfat-fiil eki olan eklerin rolünü üstlenmiş; -DUr eki fiil çekimlerine bu yoldan geçmiştir. Aslında 3. şahıs bildirme eki olduğu için bu ek tabii önce fiil çekimlerinin yalnız 3. şahıslarında kullanılmıştır. Fakat sonradan diğer şahıslara da

¹⁰¹¹ Mehmet Özmen “Türkçe’de Değil Kelimesi ve Kullanımları” TDAY Belleten 1995, Ankara 1997, s. 317

atlayarak son zamanlarda kullanılış sahasını bir hayli genişletmiş, böylece fiillerde 3. şahıs ifadesini kaybederek fiillerin şimdiki zaman birleşik çekimini yapan bir ek durumuna gelmiştir. Ekin şimdiki zaman, kuvvetlendirme ve ihtimal olarak üç fonksiyonu vardır. Çoğu kez bu üç fonksiyonu birbirine karışmış halde bulunur. Asıl fonksiyonu olan şimdiki zaman ifadesi günümüzde pek belirgin olarak hissedilmemekte daha çok kuvvetlendirme ve ihtimal fonksiyonu ön plâna çıkmakta ve bu durum birleşik çekimi, zaman çekiminden çok şekil çekimine sokmaktadır. Günümüzde -Dir eki aşağıdaki çekimlerin şu şahıslarında kullanılmaktadır.¹⁰¹²

Geniş zamanın tekil ve çoğul birinci, ikinci şahıslarında; *bılırsındır* (A3-240)

Şimdiki zamanın tekil ve çoğul bütün şahıslarında; *durayırdır* (A3-249), *yuxlaydır* (A6-76)

Görülen geçmiş zaman kipine bu ek getirilmez.

Öğrenilen geçmiş zamanın 3. tekil şahsında; *soylemiştir* (A4-205), *olmuştur* (A1-206), *getmiştir* (A4-256), *bölingendir* (B1-12), *buzlağandır* (B5-289), *çalışıngandır* (B1-8), *çıqqandır* (B1-5), *faydalanılgandır* (B1-19), *pişkendir* (B1-221)

Gelecek zamanın tekil 3. şahsında; *baqacaqdır* (B2-9), *kirecekdir* (B2-24), *verecekdir* (A4-214)

Türkiye Türkçesinde gelecek zaman 1. tekil şahısta görülmezken, Kırımçak Türkçesinde 1. tekil şahısta bu çekim görülür. *yapacaqdırım* (B6-249), *bulunacaqdırım* (B6-248)

Türkiye Türkçesinde şahıs eki bildirme ekinden önce kullanılırken, Kırımçak Türkçesinde şahıs eki bildirme ekinden sonra kullanılmıştır.

Emir ve şart çekimlerine bu ek getirilmez.

Gereklilik kipinin tekil 3. şahsında; *olmalıdır* (A4-227)

2.5.11. Birleşik Fiiller

Bir isimle bir yardımcı fiilin birleşmesinden veya iki ayrı fiil şeklinin kaynaşmasından meydana gelen fiillerdir. İsim veya fiil unsuru önce, yardımcı fiil sonra gelir.¹⁰¹³

Kırımçak Türkçesinde de art arda fiil kullanılışı çok yaygındır.¹⁰¹⁴

¹⁰¹² Muharrem Ergin, **TDB**, s. 313

¹⁰¹³ Metin Karaörs, **Türkçe'nin Sözdizimi ve Cümle Tahlilleri**, Kayseri 1993, s. 18

¹⁰¹⁴ Özbek Türkçesinde birden fazla yardımcı fiil arka arkaya sıralanır. Ertuğrul Yaman, "Türkiye Türkçesine Göre Özbek Türkçesindeki Söz Dizimi Farklılıkları Üzerine", **3. Uluslar Arası Türk Dili Kurultayı 1996**, TDK Yay: 678, Ankara 1999, s. 1237

Birleşik fiilleri taşıdıkları birbirinden ayrı yapı ve anlam özelliklerine göre kendi içinde dört alt sınıfa ayırmak mümkündür.¹⁰¹⁵

2.5.11.1. Bir İsimle Bir Yardımcı Fiilden Oluşanlar

Bir isimle et-, ol-, yardımcı fiillerinin veya esas fiil görevi dışında yardımcı fiil olarak da kullanılan bul-, bulun-, buyur-, eyle-, kıl-, yap- fiillerinin birleştirilmesi yoluyla oluşturulan birleşik fiillerdir. Kırımçak Türkçesinde sırasıyla en çok kullanılan yardımcı fiiller et-, eyle-, ol-, ver-, gel-, al- ve git- fiilleridir.

2.5.11.1.1. et-

ax ét- (A4-203), bazarlıq ét- (A1-143), beyan ét- (A1-213), axçı ét- (A3-227), “para biriktir-” ayıp ét-(A3-93), az étme- (A3-92), “haz etme-”, bağırını kebab ét- (A4-204), bozğun ét- (A3-229), bozğun ét- (A3-278), davet ét- (A3-80, A3-91), dua ét- (A3-83), dugun ét (A5-258), duasını ét- (A3-69), dostlıx ét- (A4-206), émur ét- (A3-268, A1-121), alış-veriş ét- (A3-195), ant yemın ét- (A4-133), ğayıb ét- (A6-69), évalla ét- (A1-202), “kabul et-”, fasıl ét- (A1-184, A1-172), fiğan it- (A2-112), mezek ét- (A5-214), iqrar ét- (A5-256), émanét id- (A2-238), duva ét- (A1-56), maxpul ét - (A5-172), “kabul et-” nagıl ét- (A4-233), niqax ét- (A4-214), nişan ét- (A1-230), nişaret it- (A1-214), niyet ét- (A3-199), nizam it- (A3-236), rezıl ét- (A5-255), rica it- (A3-121), pay ét- (A3-193), qabul ét- (A7-292), sabır ét- (A2-276, A2-243), sefer ét- (A2-198), şikayet ét- (A3-110), tazır ét- (A1-179), téklif ét- (A4-238), témenné ét- (A5-25), teslim ét- (A3-281), tarix it- (A3-134), surgun ét- (A3-112), sual ét- (A1-125), sefasın it- (A3-139), xalt ét- (A1-233), xarc ét- (A2-105), xızmet ét- (A1-161), yardım et- (A3-100, B6-223), fiyat ét- (A5-268), “değer biç-”, laf ét- (A6-46), laqırdı ét- (A6-195), gelın ét- (A5-209), matn ét- (A3-80), xalt ét- (A1-176), yemın ét- (A6-169), yazıx ét- (A4-223), yolcu it- (A4-219), ğayıb et- (B5-47), işaret et- (B1-277), muşavere et- (B8-223), ta'yın et- (B8-232), pay et- (B3-153), qabul et- (B7-233), qapara et- (MD) “kurban ile günahlardan kurtul-” şaqa et- (B4-40), qavğa et- (B2-250), rica et- (B7-252), sabır et- (B3-132), teklif et- (B7-228), teslim et- (B6-126), xayır et- (B4-211), xınyan et- (MD) “sözleş-, anlaş-”, xarab et- (B3-308), devam et- (B1-187)

2.5.11.1.2. eyle-:

bet-dua éyle- (A2-272), élal éyle- (A2-230), goç éyle- (A2-292), kerem éyle- (A1-76), kop éyle- (A3-66), “var et-”, zarar éyle- (A1-43), xayır éyle- (A1-177), nazar éyle- (A2-41), raxım éyle- (A1-114)

2.5.11.1.3. ol- :

asil ol- (A1-206), “hasıl ol-”, ayıp ol- (A4-153), aklı ol- (A6-53), “akıllı ol-” bexsun ol- (A1-220), d'ilber ol- (A6-57), “anlaş-” daxıl ol- (A3-56), dost ol- (A1-125), émur ol- (A3-155), éyran ol- (A1-15), qılıçı keskin ol- (A1-218), “zafer kazan-”qurban ol- (A4-67), mubarek ol-

¹⁰¹⁵ Zeynep Korkmaz, TTG, s. 150-153

(A5-255), *mukuf ol-* (A1-203), *maʕlum ol-* (A4-116), *qonaq ol-* (A5-203), *ruşan ol-* (A5-277), *qayıʕ ol-* (A6-97), *xarap ol-* (A4-121), *xasta ol-* (A2-88), *xor ol-* (A1-20), *xayırlı ol-* (A7-184), *fida ol-* (B1-171), *rahatsız ol-* (B1-110), *razı ol-* (B3-34), *sevep ol-* (B2-40), *peyda ol-* (B8-286), *əşık ol-* (KS) “aşk olsun”, *eyran ol-* (MD) “hayran ol-”, *ğayıb ol-* (B5-209), *qayıʕ ol-* (B1-109), “razı ol-” *tertib ol-* (B1-20), *xayırlı ol-* (B1-28), *zor ol-* (B6-29)

2.5.11.1.4. ver- :

bereket ver- (A7-214), *can ver-* (A7-14), *dua ver-* (A5-26), “dua et-”, *émanét ver-* (A5-104), *mevlet ver-* (A3-226), *ızın ver-* (A3-26), *selám ver-* (A5-171), *xaber ver-* (A4-118), *ızın ver-* (B8-330), *qarar ver-* (KS), *para ver-* (A6-66), *qarar ver-* (A7-234), *yuz verme-* (A6-122), *söz ver-* (B4-229)

2.5.11.1.5. gel- :

aqılı başına gel- (A4-231), *aqılına gélme-* (A3-197), *éldén gél-* (A4-26), *gendiñe gél-* (A4-222), *ési başına kel-* (A6-256), *rast kel-* (B2-170), *xoş gel-* (A3-61), *xaber gél-* (A4-270), *uyğun kel-* (B1-73), “rastgelmek”, *haqqından kel-* (B5-147)

2.5.11.1.6. Diğer Fiillerle Oluşanlar

al- : *aftézını al-* (A5-18), *éftazinlarını al-* (A6-37), *ızın al-* (A3-58), *mirad al-* (A4-275), *néfes al-* (KS) *satın al-* (A3-276), *yol al-* (B2-128), *xaber al-* (A5-164), *soluq al-* (B2-134),

git- : *aqılından kıt-* (A7-156), “aklını kaybet-”, *başıñ alıb git-* (A1-20), *éldén git-* (A3-174), *hoşına kit-* (B2-50)

çık- : *baş a çık-* (A3-236), *canı çık-* (A5-15), *qocağa çık-* (A6-138), *qarşı çıq-* (B8-93)

düş- : *aqılına duş-* (A5-252), *dérte duş-* (A2-58), *goñılı duş-* (A5-79), *xasta çuş-* (A6-267)

gör- : *munasib kör-* (B5-13), *minésib gor-* (A1-256), *layıq gor-* (A5-282), *ésap gor-* (A3-193)

kal- : *başı sıqleté qal-* (A4-6), *asret qal-* (A4-114)

getir- : *allax qolay getir-* (A1-238), *goñılıña qayğı getir-* (A2-197)

kıl- : *namazını qıl-* (A3-84), *niqax qıl-* (A5-265)

söyle- : *dérdını soyle-* (A4-120), *laf soyle-* (A6-111)

dol- : *gozleri qan tol-* (A4-42), *goñılı dol-* (A4-132)

yitir- : *aqılını yettir-* (A4-221), *éldén yettir-* (A4-127)

sür- : *déviren sur-* (A3-191), *sefa sor-* (A1-90)

tut- : *yasını dut-* (A4-191), *bağ tut-* (B6-180)

çek- : *alem çek-* (A2-264), *belá çek-* (A1-191), *élem çek-* (A2-253)

2.5.11.2. Bir Sıfat-Fiille Bir Yardımcı Fiilden Oluşanlar

Bunlar karmaşık fiil diye adlandırılan birleşik fiil grubudur. Değişik zaman dili-mi içindeki sıfat-fiillerin ol- yardımcı fiilinden önce gelmesine göre zaman ve yüklen-diği işlev bakımından üçe ayrılır:

2.5.11.2.1. Öncelik Fiilleri (-miş ol)

Öncelik görevindeki karmaşık fiiller -miş öğrenilen geçmiş zaman sıfat-fiil eki ile kurulan ve birleşik fiilin içinde bulunduğu zamandan daha önce gerçekleşen bir oluş ve kılışı gösterir; anlamış ol-, bilmiş ol- gibi. Kırımçak Türkçesinde kullanımı yoktur.

2.5.11.2.2. Niyet Fiilleri (-AcAk ol-, IcI ol-, AsI ol-, ImsAr ol-)

Niyet fiilleri ol yardımcı fiili ile yapılır. Sıfat-fiil ekleri ve yardımcı fiil ile kurulan karmaşık fiiller, bir oluşun ve kılışın henüz düşünce ve niyet hâlinde olduğunu gösterir. *soracaq ol-* (A3-291), *atacaq ol-* (B7-346, B8-93), *baqacaq ol-* (B6-65), *çiqacaq ol-* (B5-236, B5-163), *inanmacaq ol-* (B6-229), *istecek ol-* (B6-207), *keçirecek ol-* (B5-248), *oturtacaq ol-* (B8-224), *öldirecek ol-* (B5-138), *qaçacaq ol-* (B7-91), *qararacaq ol-* (B5-264), *qaytacaq ol-* (B7-313), *qurtaracaq ol-* (B3-272), *atacaq ol-* (B7-346, B8-93), *baqa-caq ol-* (B6-65), *süzecek ol-* (B8-332)

Türkiye Türkçesinde ol yardımcı fiili imkânsızlık bildirir. Bu yardımcı fiil daima kendinden önceki fiilin -mAk eki ile yapılmış mastar şekli ile birleşir. Kendisi de 3. şahsın olumsuz çekimine girer. Böylece “-mAk olmaz” birleşik fiilini meydana getirir. -mak olmaz birleşik fiili şahsı belirsiz ifadelerde kullanılmakta ve geldiği cümleye meçhullük anlamı verir. Fakat bu birleşme içerisindeki ol- yardımcı fiilinin taşıdığı imkânsızlık fonksiyonu oldukça zayıftır.¹⁰¹⁶

durmaq olmaz (A4-218), *ketirmee olmaz* (A6-72), *varmaq olmaz* (B5-10)

“durmak olmaz” birleşik fiili bir taraftan durulmaz anlamı verirken, daha kuvvetli olarak da durmak doğru değildir anlamı verir.

Tasvir fiilleri işlev ayrılıklarına göre şu gruplara ayrılır:

2.5.11.3. Bir Zarf -Fülle Bir Fiilden Oluşanlar

Bu gruptaki birleşik fiiller, iki fiilin birleşmesi ile oluşur. Birinci fiil bir zarf - fiil eki almıştır. Buna esas fiilin anlamını tasvir eden ve ona yeni bir anlam özelliği kazandıran yardımcı fiil eklenir. Bu çeşit birleşik fiiller tasvir edici yardımcı fiil olarak kullanılan bil-, ver-, dur-, yaz-, gel-, gör-, kal- fiilleri ile karşılanır.

2.5.11.3.1. Yeterlilik Fiilleri

¹⁰¹⁶ Zeynep Korkmaz, “Türkiye Türkçesi’nde İktidar ve İmkan Gösteren Yardımcı Fiiller ve Gelişmeleri”, TDAY Belleten 1959, Ankara 1988, s. 120

Cümleye gücü yetme, başarma, ihtimal, anlamı katar. Bir esas fiilin -(y)a zarf-fiil biçimi üzerine bil- yardımcı fiilin getirilmesi ile kurulur. Kırımçak Türkçesinde yeterlilik fiilin bu şekilde bil- yardımcı fiilin getirilmesi ile kullanımı yoktur. *idébılırım (A5-215)*, Ancak, -e bilmek anlamını veren kullanım mevcuttur.

keçındırıb olay édı (A7-232) “geçindirebiliyordu”

Yeterliliğin olumsuz çekimi Eski Türkçede bağımsız bir fiil olarak kullanılan u- (>a-, -e-, -ä-) ile yapılır.¹⁰¹⁷ Kırımçak Türkçesinde yeterlilik fiilin olumsuz şekli sıkça kullanılır. Bu olumsuzluk -AmA eki ile yapılır. Kırım Tatar Türkçesinde de yeterliliğin olumsuzunu aynı ekle yapılır. Diyalektlerde ise bundan başka, -AlmA şekli de vardır. alalmadım “alamadım” ketelmem “gidemem”.¹⁰¹⁸

duyamadım (A5-236), dayanamadı (A5-233), doyamadım (A3-176), étamacam (A6-184), goredim (A5-11), içemedim (A5-10), idemedim (A5-12), baş etib olamadılar (B8-94), yetiştiremayırlar (A3-108)

Kırımçak Türkçesinde yeterlilik fiilleri Türkiye Türkçesinden farklı olarak bir de -Ib zarf-fiiline ol- yardımcı fiilin ve -a zarf-fiil ekinin getirilmesi ile “olamadı” anlamında olumsuz şekliyle kullanılır.

alib olamay (B3-18), tapub olamaylar (B2-168), aşab olamay (B7-94), yanaşıb olamadı (B6-208), yapıb olamadı (B3-272), işleb olamaymız (B3-60)

Asıl fiile yine -Ib zarf-fiil eki ile, ol- yardımcı fiili ve olumsuzluk ekinin getirilmesiyle -amadı anlamında fiiller türetir.

dayanıb olmaylar (B6-145) “dayanamıyorlar”, hazirlenib olmağan edi (B4-98), “hazırlanamamıştı”, becerib olmay edim (B3-154, A7-223), “beceremiyordum”, dayanıb o-lmaylar (B6-145), “dayanamıyorlar”, hazirlenib olmağan edi (B4-98), “hazırlana-mamıştı”, ösib olmay (B8-318), şiñirib olmay (B4-304), yuqlab olmadılar (B3-11)

2.5.11.3.2. Tezlik Fiilleri

Tezlik, çabukluk, önemsizlik, önem vermeme anlamı katar. Tezlik fiilleri Türki-ye Türkçesinde -(y)I, (y)U zarf-fiil eki almış bir esas fiilin ver- yardımcı fiili ile birleş-mesiyle oluşturulur.

yure ver (A6-251), “yürüyüver”, yure versin (A6-141), “yürüyüversin” örnekleri dışın-da qoyver (A4-279), örneğinde ise ünlü düşmesi olmuştur.

¹⁰¹⁷ u- fiilin kullanılışı için bk. Talat Tekin, **Orhon Yazıtları**, TDK Yay., Ankara 1988, s. 42; Türik bodun ilinin törügin kem ortadı udaçı erti “Türk milleti senin devletini ve yasalarını kim bozabilir”

¹⁰¹⁸ Gerhard Doerfer, **agm.**, s. 201

2.5.11.3.3. Süreklilik Fiilleri

Bir eylemin süreklilik gösterip, eyleme ara verilmediğini anlatır. Asıl fiile (y)A, (y)I ve -(y)Ib zarf-fiil eklerinden birinin getirilmesi ve ardından dur-, gel-, kal-, gör-, koy-yardımcı fiillerinin kullanılması ile oluşur.

bekleb dur- (A3-249), *aqıb gel-* (A3-105), *bunayıb qal-* (A3-236), *baxıb dur-* (A3-296), *durmayıb gel-* (A4-49), *duyaqal-* (A1-175), *églenib qal-* (A4-19), *gorınıb tur-* (A1-32), *koyıb gel-* (A4-93), *qalmayıb gel-* (A4-217), *şaşıb dur-* (A3-95), *yerişıb gel-* (A4-145), *yukelıb gel-* (A3-146), *yuxlab qal-* (A5-47), *çapıb kel-* (B5-287), *toqtab tur-* (B3-167)

2.5.11.3.4. Uzaklaşma Fiilleri

Uzaklaşma fiilleri git- yardımcı fiili ile kurulan esas fiildeki oluş ve kılışın uzaklaştığını gösteren fiillerdir.

ğayıb olıb kit- (B8-172), *çapıb kit-* (B6-66), *geçıb git-* (A1-23), *keçıb kıt-* (A7-210), *şuvuldıb kıt-* (A7-76), *yazıb bırakıb git-* (A1-11), *alıb kit-* (B2-208, B2-224), *cuvurıb kit-* (B1-30), *kesıb kit-* (B3-13)

2.5.11.4. İkili Birleşik Fiiller

İki ayrı fiilin belirli biçim kalıpları içinde bir araya gelip kaynaşmasından oluşmuştur. Anlamca birbirine yakın ya da birbirinden zıt anlamlı fiillerin oluşturduğu bu birleşik fiillerde, esas fiil genellikle (y)Ib zarf-fiil yapısındadır.

kelıb keç- (A6-117), *alıb ver-* (A6-140), *mındırıb geçir-* (A1-54), *quvup çıkar-* (A5-214), *surup getir-* (A4-230), *toqtab otur-* (B3-274), *alıb ver-* (A6-140), *kiyib yür-* (B5-17), *alıb çıx-* (A3-252), *avdırıb duş-* (A4-294), *avdırıb qalq-* (A2-98), *gelıb yetiş-* (A5-20), *qonıb çıx-* (A3-165), “*mola ver*”, *varıb çaxır-* (A6-210), *ösıb çıq-* (B5-193), *alıb oxı-* (A6-41), *çekıb al-* (A1-175), *alıb var-* (B1-129)

2.5.11.5. Anlamca Kaynaşmış ve Deyimleşmiş Birleşik Fiiller

Deyimler bir durumun izahı, tasviri için kullanılan mantık dışı ve mübalağalı ifadelerdir. Herhangi bir söz bir durumun, olayın tasviri için cümle içinde farklı çekim ekleriyle kullanılmışsa deyim olur. Deyimleri oluşturan kelimeler isim veya fiil çekim eklerini alabilirler.¹⁰¹⁹ Deyimlerin en önemli özelliklerinden biri kalıplaşmadır. Kelimeler birbiriyle ekli ya da eksiz şekilde kalıplaşırlar.¹⁰²⁰

¹⁰¹⁹ Ahat Üstüner, “*Ohumsuz Yargılı Atasözleri*”, *Türk Dili*, S. 601, Ocak 2002, s. 40

¹⁰²⁰ Ahmet Turan Sinan, *Türkçenin Deyim Varlığı*, Kubbealtı Yay., Malatya 2001, s. 96

Türkçe deyimler arasında ol- ve et- yardımcı fiiliyle kalıplaşarak deyimleşmiş çok sayıda örnek bulunmaktadır. Aslında birleşik fiil yapan bu yardımcı fiiller deyim kuruluşunda da görev yaparlar. Bazı örneklerde asıl anlamlarıyla kullanılan bu fiiller bir çok örnekte de yardımcı fiil olarak kalıplaşmıştır.¹⁰²¹

başı sağ ol- (A3-293), bet-dua ét- (A2-270), bağırını kebab ét- (A4-204), cevabını geri étme- (A1-224), dérdine dërman ol- (A1-93), canı qurban ol- (A3-16), canına minnét ol- (A1-142), goñılı xoş ol- (A3-279), qılıçı keskin ol- (A1-218) “zafer kazan-”, canı fida ol- (B1-171), qanı fida ol- (B1-152), parça kesek ol- (B1-200), qapara et- (MD) “kurban ile günahlardan kurtul-”, dua al- (A4-122), aqlı kes- (A2-222), aqlıñ başıña ciy- (A5-187), gozdén çıkar- (A1-236), aqlıñı başıña dévşir- (A4-223), asret qal- (A4-114), başıñ alıb gitme- (A1-20), boyınına borc bıraç- (A4-212), cıgerçıgın dağla- (A5-226), , dérde dërman bul- (A2-285), déрте duş- (A2-58), dérté sal- (A5-152), déviren sur- (A3-191), dağlar aş- (A2-56), dağlar daşlar sesken- (A7-12), daldan dala qon- (A2-10), éldén gel- (A4-26), éldén git- (A3-170), élem çek- (A2-253), élındén uçır- (A4-97), ési başına kel- (A6-256), ésap gor- (A3-193), éşq otına yan- (A1-37), fiğan it- (A2-112), gendiñe gel- (A4-222), gozını gotér- (A2-117), “gözünü aç-”, goñılı duş- (A5-79), goñılındén kop- (A3-102), goñılıña qayğı getirme- (A2-197), gozdén ayırıl- (A4-169), gozdén çıkar- (A1-236), inad urın- (A2-199), qocağa varma- (A6-136), sefa sor- (A1-90), sinéye çek- (A5-116), xasta çuş- (A6-267), yuz verme- (A6-122), yasını dut- (A4-191), eline keç- (B2-251), haqqından kel- (B5-147), qarşı çıq- (B8-93), qoran tep- (B4-15), qulaq as- (B4-296)

Kırım Tatar Türkçesinde birleşik fiiller tıpkı Kırımçak Türkçesindeki gibi isim + fiil ve fiil + fiil kalıbındadır: cevap ver-, elak ol-, okup başla-, okup çık-, köçe tur-, gizleyecek ol- gibi.¹⁰²²

2.6. Bağlaçlar

Bağlaçlar da edatlar gibi tek başlarına anlam taşımayan görevli gramer öğeleri-dir. Bağlaçlar, kelimeleri, kelime gruplarını, cümleleri birbirine bağlarlar. Başka kelime sınıfından alınmış şekiller (edatlar, zaman zarfları), cümlede bağlaç olarak kullanıldıkları hâlde, bağlaçlar başka kelime sınıfına geçemezler. Cümlede özne, yer tamlayı-cısı, nesne, yüklem görevi yapmazlar.¹⁰²³

2.6.1. Buldukları Yerlere ve Üstlendikleri İşlevlere Göre Bağlaçlar

¹⁰²¹ Ahmet Turan Sinan, *age.*, s. 205

¹⁰²² Hülya Savran, *age.*, s. 35

2.6.1.1. Sıralama Bağlaçları

Art arda gelen eş değer veya eş görevdeki kelime gruplarını, cümleleri birbirine bağlayan bağlaçlardır. İle, dahi, ve, hem...hem, ne...ne, da...da, olsun...olsun, gibi bağlaçlardır.

2.6.1.1.1. İle Bağlacı

il- “bağlamak, birleştirmek”, fiili ile –e zarf-fiil ekinin kalıplaşmasından oluşan ile bağlacı, eş, yakın anlamlı kelimeleri birbirine bağlayan bir sıralama bağlacıdır.¹⁰²⁴

anam ilen bacem (A1-45), Aşığı Garip ilen Şaxséné (A6-37), ax ilen zar (A4-181), bağ ilen bostana (A7-146), bir sitakan suvnén bir kesek okmek (A6-64), bir dëlcanınén üç atı (A7-241), cuba ilen sayası (A6-5), mané ilen turku (A2-23), manéler ilen déstanar ilen (A5-175), qan ilen yaşlar (A1-71), saranen yaqo (B1-236), boxornen raxel (B2-22), yaqonen ora (B2-46), aronçıqnen atası (B3-39), berxaçıqnen atası (B3-267), köynen şe-her (B4-72, B4-91), diftiritnen xalera (B4-135), temiz havanen dügül de töşek havası-nen (B4-199), qoynen eçki (B6-7), muşıqniñ tişlerinen atniñ tişleri (B6-108), balalarnen ocalar (B6-179)

2.6.1.1.2. Dahi Bağlacı

Eski Türkçede “takı” şekliyle kullanılan ve anlamına gelen bağlaçtır.¹⁰²⁵

Naqıl étti oldığı ğıbiğ daxi Yaqub oca (A4-233), bir dualı tas olmalı, daxi ben dé técri-besine qalayırım (A4-228)

2.6.1.1.3. Ve Bağlacı

Aynı görevdeki kelimeleri birbirine bağlayan Arapçadan alıntı bir bağlaçtır.

aldı kitti ve émızdı (A6-57), anası ve qızqardaşı (A1-25), Axçaqız ve Şaxsené (A2-23), bir boxça ve ékı mektub (A4-206), bir qızı ve bir oğlu (A1-4), bulayım ve yollayayım (A4-135), mané soylemeye ve yalvarmaya (A4-12), olannı ve qızını (A6-108), qavesın-dé ve odasında (A4-251), yazıb ve oxıb (A6-39), alefbet ve oquv kitabı (B1-4), qış ve bahar (B1-17), vardıñız ve oradan (B1-48), avram ve oniñ arqadaşları (B1-89), aldıq ve şeherge qaytdıq (B1-140), qopardılar ve onlarıñ (B1-241), qalem ve merekeb (B1-266), cıyışdırdıq ve toplaşuvını (B2-6), boxorğa ve raxelge (B2-19), oca ve arqadaşları (B2-29), nasıl olmaq ve nasıl olmamaq (B2-55), oca ve sınıf balaları (B2-56), en sıcaq ve en suvuq küninde (B2-88), birer defter ve birer qarındaş (B2-92), bir ustol ve bir es-kemnedden (B2-106), bir kaç qımçaq evleriniñ ve

¹⁰²³ Zeynep Korkmaz, **TTG**, s. 1094

¹⁰²⁴ Zeynep Korkmaz, **TTG**, s. 1104

¹⁰²⁵ A. Von Gabain, **ETG**, s. 296

evlerde (B2-113), yaz ve küz (B2-196), çölde ve ormanda (B2-197), işçi ve köyliler (B2-240), söylediler ve pyesa oyna-dılar (B2-248), fabrika ve zavodlarından (B2-268), nasıl şıyırlar ve nasıl yırlar (B2-274), armut ve almalarını (B3-102), qırım alma ve armutları (B3-105), atlarını ve sığır-larını (B3-158), lozunglar ve bayraqların (B4-7), ketirib ve tizib (B4-9), yaşlar ve qızlar (B4-15), şehir ve köy (B4-57), burunuñız ve qulağıñız (B4-170), sığırnıñ ve eçkiniñ (B6-6), işçi ve köyliler (B6-223, B8-76), taş ve kireçnen (B8-214)

Ve bağlacı, aynı yapıdaki cümleleri birbirine ekleyen bir cümle bağlayıcısı olarak da sıkça kullanılır.

Ocanıñ qızıdır ve suratını dé sorasañ (A1-10), qız dugul éken ve ise bu (A1-33), içere aldılar ve bir boş oda (A1-122), turku soylemeye ve meramını añlatmaya (A2-171), axçı qaznacağım ve yedi yıl uç aydan (A3-3), meramını añlattı ve Alep şeériné (A3-2), soylemiştir, démiş ve oldığı gıbıg (A4-205), né mektub vermiş, ve boça ilen émanétını (A4-207), oldığı kıbık naqıl étti ve Yaqub oca gelib ve angi gun bazırğanlar (A5-216), rica éttuler ve dédiler ki (A5-269)

Ve bağlacı, zaman zaman cümle başına getirilerek nokta ile birbirinden ayrılmış olan iki cümleyi anlamca birbirine bağlamak için de kullanılmaktadır.¹⁰²⁶

...bir xaber dé almadıx. Ve şındı nuşanlısını dé başka yıgıtke... (A5-89), ...ayıp étmeye-sın, dediler. Ve Şaxsené dé duydu... (A5-218),boxça ilen émanétını vermiş.Ve dé anañ seni varıb...(A4-209), ...çoqtan öldi démiş.Ve naslı Aşıq Garipniñ... (A4-209), ...bıraqtılar seni arab, bulıb, yollamaya.Ve bu tası saña yolladı.... (A4-213)

Pekiştirme maksadıyla, tekrar şeklinde de kullanılır.
ve éyılık, ve yaxşılık ilen (A6-38)

2.6.1.1.4. Hem....Hem Bağlacı

Görevdeş öğeleri eşitlik, birlikte olma veya birbirine karşıt olma işlevi ile sırala-yıp bağlayan Farsçadan alıntı bir bağlacıdır.¹⁰²⁷

ém işliyeler, ém yırlaylar (A7-236), ém yazarım, ém bozarım (A7-136), ém sevdiğim ém bacemiñ yazısı (A4-73), ém babamı, ém anémı (A7-28), hem emen ağacı hem çam ağacı hem yolkalar (B2-209), hem yaxşı baqarlar hem tezden de yaxşı eterler (B5-13), hem yımşaq hem sıcaq (B8-268), alma ém armut (A7-302), atlarını ém sığırılarını (A7-226), bir deliқанlı ém éki qısqaayaqlı (A1-136)

¹⁰²⁶ Zeynep Korkmaz, *TTG*, s. 1108

¹⁰²⁷ Zeynep Korkmaz, *TTG*, s. 1110

2.6.1.1.5. Ne.....Ne Bağlacı

Görevdeş veya zıt anlamlı kelimeleri arka arkaya sıralayan bu bağlaç, aynı zamanda “hiç biri” anlamı veren bir red, olumsuzluk bildirme işlevi yüklenmiştir.¹⁰²⁸

né gendısı bılır, né dé anası (A6-15), né axçı kerek né ésap (A6-242), né él tutar, né ayax (A7-54), né gunım gundızdır, né gecem qarar (A1-44, A4-15), né éyı né uygun raskeldiler (A1-154), né mektub vermiş, ve né boxça (A4-207), né ses var, né us (A5-65), ne ardı ne hesabı var (B4-25), ne aşadıñ ne içdiñ (B4-283), ne oldı, ne olmadı (B6-212), ne artı var, ne hesabı (B6-215)

2.6.1.1.6. Da.....Da Bağlacı

Ve anlamında kullanılır. Bağlanan öğelerin sonunda yer alır. Eski Anadolu Türkçesinin sonlarında ortaya çıkmıştır. Ergin’e göre, menşe olarak Eski Türkçedeki ma/me’de görülür. Eski Türkçede özellikle devre sonunda çok işlek duruma gelen ve da/de fonksiyonunda olan bu ma/me edatı olduğunu bu da, de’nin eski ma/me ‘nin yeni şekli olduğunu savunur. Edatın başındaki m’ nin d olmasında ise bir benzeşme veya anolojik tesir, hatta belki dahi’nin başındaki d’nin tesiri vardır.¹⁰²⁹

tilkiden de qarğadan da gecequşından da (B6-27)

2.6.1.1.7. Olsun.....Olsun Bağlacı

Ol- fiilinin 3. şahıs emir kipinden kalıplaşmıştır.¹⁰³⁰

eki qart olsun, qonşular olsun (B5-194), büyükler olsun, balalar olsun (B6-318)

Kırım Tatar Türkçesinde kullanılan sıralama bağlaçları man, em...em, ne...ne şeklindedir.¹⁰³¹

2.6.1.2. Denkleştirme -Karşılaştırma - Seçme Bağlaçları

Cümlelerin iki ögesini karşılaştırma, denkleştirme, seçme işlevi ile birbirine **bağlayan bağlaçlardır. Ya, ya...ya, ya da, yaxut gibi bağlaçlardır.**

2.6.1.2.1. Ya Bağlacı

Bağladığı ögenin başında yer alan ya bağlacı, iki yargı arasında denkleştirme temelinde bir soru yönelten, veya onaylama bildiren bir işleve sahiptir.¹⁰³²

¹⁰²⁸ Zeynep Korkmaz, **TTG**, s. 1111

¹⁰²⁹ Muharrem Ergin, **TDB**, s. 339

¹⁰³⁰ Zeynep Korkmaz, **TTG**, s. 1112

¹⁰³¹ Mehmet Emin Agar, **age.**, s. 20

¹⁰³² Zeynep Korkmaz, **TTG**, s. 1113

ya Aşiq Garip (A4-227), ya babası (A1-233), ya ben dé tavrızlım (A3-127), ya benim nişanlım (A3-248), ya bir déğişe qoşayım (A3-232), ya bir funt xalva (A6-146), ya bu dugun évi (A5-179), ya qısmet (A3-55), deñiz ya göl (B1-64), ya, boxor aqay (B2-166), ya beyaz unniñ boğdayı (B4-41), ya sen (B4-181)

2.6.1.2.2. Ya.....Ya Bağlacı

İki ögeyi birbiriyle karşılaştırma veya bu iki ögeden birini tercih etme görevin-dedir. *ya bugün, ya yarın (A5-136), ya évdedir, ya yoldadır (A5-63), ya babam, ya ocam (A4-224), ya bugün, ya yarın (A5-136), ya çırkın, ya éşli yaşıdır (A6-146), ya sen, ya ben (A7-44), ya yel, ya suv (B8-144)*

2.6.1.2.3. Ya da Bağlacı

İki öge arasında bir tercih söz konusudur. Veya, yahut anlamındadır. *açay ya da qapatay (B1-215), hiç kelmegen ya da keç kelgen (B1-277), sıcaq ya da suvuq (B2-84), bir aylıq ya da bir qaç yıllıq (B2-151), haftalıq ya da aylıq plan (B2-156), yarıq ya da qaranlıq (B4-246), beşinci payı ya da beşinci payından ziyade (B4-254), ya da başka qattı şeylerni (B4-303), yipnen ya da telnen (B5-234), bostanlarda ya da tarlalarda (B7-51), aç olsa ya da suvsasa (B8-7)*

2.6.1.2.4. Yahut Bağlacı

Farsça yâ bağlacı ile hod kelimesinin birleşmesiyle oluşan birbirine denk veya birbirinin yerini alabilecek olan iki ögeyi birbirine bağlar.¹⁰³³ *bir kopek yaxud mışix (A6-60), gordiñ mı yaxut bir xaber éşitmedin mı (A3-292)*

2.6.1.3. Pekiştirme Bağlaçları

Birbiri ile ilişkili iki ögeden birini diğere anlamca güçlendirerek bağlayan da, ém, “ve”, bile, ise, ki gibi cümle bağlayıcılarıdır.

2.6.1.3.1. Da Bağlacı

Bağladığı ögenin anlamını güçlendirir, pekiştirir. *ben de (A2-235, A6-27), ben de alıb (A5-167), Garip dé d'yır (A1-9), suratını dé sora-sañ (A1-10), pek dé éyran (A1-15), Garip dé (A1-21), ben dé gidér (A2-133), biz dé (A7-316), Şahsené dé (A4-5), yağmur da (A1-30), oyan da (A2-93), o adam da (A3-58), anası da (A5-82), axmasa da (A7-304), alırım da (B1-230), yazı işi için de (B1-16), olsa da (B1-42),*

¹⁰³³ Zeynep Korkmaz, TTG, s. 1114

balacıqları da (B1-45), söyledim de (B1-62), qolını da (B1-84), onıñ da (B1-99), katibi de (B1-130), bala da (B1-198), al da (B1-205), bostan da (B1-218), hepsi de (B1-226), özleri de (B1-227), üçincisi de (B2-25), yapacağımı da (B2-33), o da (B2-36), onu da (B2-84), söyleñiz de (B2-117), düğül de (B2-151), çoq da (B2-242), yaşasın da yaşasın! (B3-29), men de (B3-48), köpek de (B4-109), ana da (B5-76), topraq da (B6-38), barbos da (B6-70), başqaları da (B7-12)

2.6.1.3.2. Bile Bağlacı

Pekiştirme derecesi bakımından dahi ve da'ya göre çok kuvvetlidir. Bağlama fonksiyonu bakımından ise önce da de, sonra dahi, en sona ise bile gelir.¹⁰³⁴

tanımazsıñ bile (A2-117, B1-118), şeérlere bile (A3-109), oca bile (A4-233), haftada bile (B3-122), sıqmaylar bile (B5-149), duymaylar bile (B5-158), quvanaylar bile (B5-162), qulaq bile (B7-97), mayıs ayında bile (B8-175), taşımağa bile (B8-184)

2.6.1.3.3. Ém Bağlacı

Kendinden önce gelen ögeyi kendinden sonra gelen ögeye üsteleme yoluyla bağlayan bir pekiştirme bağlacıdır.¹⁰³⁵ Hem ve ém şeklinde kullanılır.

ém goreyırım (A3-90), verdi ém dér: (A1-55), ém baxayım (A3-85), hem hepsi de (B1-226), hem özini hem yükini (B6-5)

2.6.1.3.4. İse Bağlacı

i- ek fiili ile şart eki -sA' nın kalıplaşmasıyla oluşmuştur.

qalğan balalar ise (B1-90), var ise (B1-271), raxel ise (B2-20), kösteriy ise (B2-84), başqaları ise (B2-169), içerisinde ise (B4-7), yoqarı qatlarında ise (B4-60), pek siyrek açılray ise (B4-312), kündüzleri ise (B6-194)

2.6.1.3.5. Ki Bağlacı

Tipik bir pekiştirme bağlacıdır. Ki'den sonra gelen unsur kendisinden önce gelen unsurun izahı ve neticesi mahiyetindedir.

gordı ki (A3-53), yalvarayır ki (A1-130)

2.6.1.4. Nöbetleşme Bağlaçları

Bu bağlaçlar cümlede iki öge arasında, bağlama görevi üstlenen bir...bir, bir taraftan...ikinci taraftan, kimi...kimi, kimer...kimer, kimerleri.....kimerleri gibi bağlaçlardır.

¹⁰³⁴ Muharrem Ergin, TDB, s. 338

2.6.1.4.1. Bir....Bir Bağlacı

bir sınıfbaş bir oqu işlerini baqqan (B2-63)

2.6.1.4.2. Bir Tarafdan....İkinci Tarafdan Bağlacı

bir tarafdán aqıllı olsa ikinci tarafdán da qorqaq olay (B6-33), bir tarafdán özende *suv.....ekinci tarafdán herkes (B8-350)*

yaq kelimesi Kırımçak Türkçesinde “taraf” anlamına gelir. *bir yaqdan azay bir yaqdan da öksürükke tutulay (B4-315)*

2.6.1.4.3. Kimi....Kimi Bağlacı

Kim soru zamirinin 3. şahıs iyelik eki ile kalıplaşmış olan bu bağlaç nöbetleşme görevi yüklenmiştir.¹⁰³⁶

Kimi yuvadan çıqqan kimi.....taşy (B3-250), kimi öldi, kimi yaralandı (B6-214), kimi temiz, düzgün kimi kirli (B4-208)

2.6.1.4.4. Kimer....Kimer Bağlacı

Kırımçak Türkçesinde kimi anlamına gelen bir bağlaçtır.

kimer adam.....kimer adam (B4-197), kimer qaranfil patladı kimerisi patlamadı (B5-37), kimer yerge sıq, kimer yerge siyrek (B8-317)

2.6.1.4.5. Kimerleri....Kimerleri Bağlacı

Kim soru zamiri ile 3. çoğul şahıs iyelik ekinin kalıplaşmasıyla oluşmuş bir nöbetleşme bağlacıdır.

kimerleri quyudan suv ketirdi kimerleri suvardı (B3-133)

2.6.2. Cümle Bağlayıcısı Niteliğindeki Bağlaçlar

Cümle bağlayıcısı niteliğindeki bağlaçları bulunduğu görev ayrılıkları bakımından açıklama, sonuç, üsteleme, neden, zıtlık bildirenler ve daha başka işlevlerde kullanılan bağlaçlar olmak üzere altı grupta inceleyeceğiz.

2.6.2.1. Açıklama Bildiren Cümle Bağlayıcıları

İçinde buldukları cümleyi, kendilerinden sonra veya önce gelen cümleye açıklama görevi ile bağlarlar. Bunlar, ama, artıq, dédı ke, dédı ki, lakin, né dé olsa, démiş ki, o ise “oysa”, saqın, şındı gelelim, şındı, vadéu, yalıñız, yani, sözkelimi, şındı ise, yani, démek ki

¹⁰³⁵ Zeynep Korkmaz, TTG, s. 1117

¹⁰³⁶ Zeynep Korkmaz, TTG, s. 1121

, ne isé “neyse”, én sonına, beyan éter ki, kerçek de, asıl da, şındı gelemim, én sonına, démiş ki, daha “artık”, né dé olsa gibi bağlaçlardır.

amma (A1-13), artıq (A3-258, A3-267, A3-261), baktım ki (A1-41), baxtı ki (A3-56), (A3-222), beyan éter ki (A1-213), dédı ke (A6-86, A6-107), dédı ki (A3-114, A1-136), dédıgım o dır ki (A1-208), démek (A6-190, A6-257, A1-211), démek ki (A1-209), démiş ki (A1-32, A1-172, A3-116), én sonına (A1-54), kerek olsa (A6-199), lakin (A1-15, A1-141, A1-222, A3-196, A4-7, A4-214), né dé olsa (A6-214, A6-236), ne isé (A1-27, A1-27) “neyse”, o ise (A3-113) “oysa”, (A1-29, A3-113), oyle olsa (A1-25) “öyleyse”, qaysı ke (A6-110), sorar ki (A1-126), soyler ki (A1-144), saqın (A1-19, A6-89), şındı gelemim (A3-84, A3-222), şındı (A1-17, A1-259, A5-169), vadéu (A1-162, A2-21, A3-82, A3-124, A3-285), yalıñız (A3-198, A7-286), yani (A1-206, A1-207, A1-209, A1-212), ama (B1-250, B2-82, B2-100, B3-137, B4-248, B5-74), asıl da (B5-69, B2-34), bu sevepden (B4-304), çünkü (B6-145, B6-208, B8-161), daha (B2-140) “artık anlamında”, ise (B1-7), kerçek de (B1-225), asıl da (B5-213), o deseñ ki (B3-179) “onun dediği gibi”, o qadar (B3-188), öyle de olsa (B4-148), sözkelim (B4-134, B8-137), sözkelimi (B2-81, B2-170, B6-4), şındı ise (B3-95), şu arada (B2-217), yalıñız (B6-163)

2.6.2.2. Sonuç Bildiren Cümle Bağlayıcıları

İki cümleyi birbirine sonuç bildirme ilişkisiyle bağlayan kelimelerdir. Bunlar ama, bır türlü, demek, onıñ için, soñu-soñuna “sonuçda”, néyliyim ki gibi bağlaçlardır.

ama (A7-277), beliy ki (A6-57), bır türlü (A1-21), dér ki (A1-127), d'iyır ki (A1-9), (A1-8), (A1-16), néyliyim ki (A4-95), niyet éter ki (A3-199), ték (A1-19) “yeterki , fakat”, ték (A3-242, A6-120, A6-140, A6-224), ama (B2-242, B3-272, B4-115, B4-132, B7-170), axır soñı (B2-240), (B4-317) “sonunda, sonuçta”, baqsa ne körsin (B2-255), demek (B2-24, B4-52, B4-90), onıñ için (B4-297), soñu-soñuna (B8-223) “sonuçda”

2.6.2.3. Üsteleme Bildiren Cümle Bağlayıcıları

Üsteleme görevi yüklenmiş olan cümle bağlayıcılarıdır. iç mülkün mü ki “hiç mümkün mü” keçektén ki, olmaya ki, taki, kerçek, keçektén, gibi sözcükler bu görevde kullanılan bağlaçlardır.

iç mülkün mü ki (A5-212), keçektén (A6-54), keçektén ki (A6-54), olmaya ki (A3-269) taki (A6-59, A6-60, A6-62, A6-72, A6-78, A6-105), bir de (B2-64), kerçek (B4-131)

2.6.2.4. Neden Bildiren Cümle Bağlayıcıları

İki cümleden birini diğerine neden gösterme ilişkisi ile bağlayan bağlaçlardır. Bunlar *dédiler ki*, *démişler ki*, *zire*, *eger*, *çunki*, *çunkum*, *ama*, *vb.* kelimelerdir.

dédiler ki (A3-111), *démişler ki* (A3-96), *nışanlandırayım ke* (A6-148), *yemin étti ki* (A4-133), *zire* (A5-164), *zire* (A3-93), (A5-43), *eger* (B1-269, B2-233, B3-136, B4-231, B4-248, B4-313, B6-68), *ama* (B2-131), *çunki* (B2-285), *çunki* (A7-251), *çunkum* (A3-225, A5-221, A5-256)

2.6.2.5. Zıtlık Bildiren Cümle Bağlayıcıları

Cümlelerden birinin gösterdiği yargıyı diğerine karşı çıkarma, karşıtlama görevi ile bağlayan bağlaçlardır. Ancaq, éger, soñra, yoxsam, ama, eger gibi bağlaçlardır.

ancaq (A4-225), *éger* (A1-142, A5-172, A6-111, A6-119, A6-98), *soñra* (A3-53, A1-54, A3-119, A3-245, A5-183, A3-70), *eger* (B8-74), *yoxsam* (A1-221, A3-91, A4-165, A5-187, A6-49, B2-61), *ne çare* (B2-34), *yoqsa* (B3-109, B6-291, B6-292), *yoqsa* (B3-125, B3-126, B3-149), *ama* (B3-315, B4-87, B4-159), *yoqsam* (B4-279, B5-22, B5-198, B6-113, B3-219)

2.6.2.6. Daha Başka İşlevlerde Kullanılan Cümle Bağlayıcıları

Yukarıda yüklendikleri görevler dışında, bunlardan farklı görevler üstlenen diğer bağlaçlar *aceba*, *belki*, *belkim*, *sanki*, *bir taraftan* gibi bağlaçlardır.

aceba (B4-129, B5-248, B5-269, B6-52, B7-306), *belki* (B2-110), *belkim* (B3-143), (B7-309), *öbir yaqda* (B5-86) “*bir taraftan*”, *sanki* (B5-99)

Kırım Tatar Türkçesinde kullanılan bağlaçlar: *amma*, *lakin*, *ise*, *ya*, *yahut*, *yoksa*, *sanki*, *güya*, *çunki*, *zira* ~ *zera*, *şunun için*, *şundan sebep*, *demek*, *onıñ için*, *bir...bir*, *bazan...bazan*, *em.....em*, *ka....ka*, *ne....ne*¹⁰³⁷, *éer*, *eger*, *amman*, *oysem*, *pakat*,¹⁰³⁸ *ya.....ya*, *kerek.....kerek*, *de.....de*, *yani*, *ki*, *oysa*, *kıskası*, *ya da* gibi bağlaçlardır.¹⁰³⁹

2.7. Ünlemler

Bazı bilginler dilin doğuşunu ünlemlere dayandırmış, insanların çeşitli olaylar karşısında ruh ve bedenle ilgili duygularının etkisiyle çıkardıkları ünlemlerin sonradan kelimelere dönüştüğünü ve çeşitli kavramları karşıladığını ileri sürmüşlerdir.¹⁰⁴⁰

¹⁰³⁷ Hülya Savran, *age.*, s. 38

¹⁰³⁸ Mehmet Emin Agar, *age.*, s. 20

¹⁰³⁹ Henryk Jankowski, *age.*, s. 152

¹⁰⁴⁰ Doğan Aksan, *Her Yönüyle Dil Ana Çizgileriyle Dilbilim*, TDK Yay: 439, Ankara 1995, s. 96-97

Türkçe Sözlük'te ünlemin tanımı, türlü duyguları anlatan veya bir doğa sesini yansıtan kelime şeklinde geçer.¹⁰⁴¹ Çağrı, buyruk yasaklama gibi¹⁰⁴² dilek, emir anlatım-larının da ünlem olabileceği belirtilmiştir.¹⁰⁴³

2.7.1. İçe Dönük Ünlemler

İnsanın iç dünyasındaki türlü duygu ve heyecanları dışarı vuran ünlemlerdir. Bir duyguyu, bir heyecanı ifade etmek için birbirinden farklı ünlemler kullanıldığı gibi aynı ünlem birbirinden farklı duygu ve heyecanları da dile getirir.¹⁰⁴⁴

2.7.1.1. Acı Duyma, Acıma İşlevinde Olan Ünlemler

yığlab kelir, ax (A7-78), yeñ olğanda, ax (A7-72), ben turğanda, ax (A7-74), şuvuldıb kitér, ax, (A6-76), suvım da yoxtır, ax (A7-108), tuğanım da yoxtır, ax (A7-110), vay, bu atqa né oldı (A4-294), vay maña ! Amma da raskeldık, éy!(A6-227), vay balam ! Vay balam (B5-210)

2.7.1.2. Beğenme, Takdir İşlevinde Olan Ünlemler

ax, nağadar tatlı alma (A6-89), ax, nağadar tatlı suv. (A6-75), qızılçiq pek güzel! (B1-230), yaxşı, Binyemin! (B2-150)

2.7.1.3. Alay Etme, Küçümseme İşlevinde Olan Ünlemler

siz şaqa etiysiz! (B4-40), söylisiz işte! (B4-45)

2.7.1.4. Sevgi, Şefkat, Sevinç, Mutluluk İşlevinde Olan Ünlemler

veriñiz, canım ! (B1-139), yaşasın da yaşasın! (B3-29), ura! Ura! Ura! (B8-109)

2.7.1.5. Bıkkınlık, Usanma, Can Sıkıntısı, Karamsarlık ve Memnuniyetsizlik Bildiren Ünlemler

é, begenmeseñ, yure ver yolıña (A6-250), é, napayıx, yure versın yolına (A6-141), é, son başqa laf étmecem men onén (A6-193), of, nas olur éken o! (A6-189), of-f...nas olur éken o! (A6-201), offf....Nas de olsa, bir znakom olmalı. (A6-217), yeter (B3-74)

¹⁰⁴¹ **Türkçe Sözlük**, C. 2, TDK Yay: 549, Ankara 1998, s. 2309

¹⁰⁴² Nurettin Koç, **Yeni Dilbilgisi**, İnkılâp Yay., İstanbul 1990, s. 208

¹⁰⁴³ Fuat Bozkurt, **Türkiye Türkçesi**, Cem Yay., İstanbul 1995, s. 316; Şükrü Halûk Akalın, "Türkiye Türkçesinde Ünlem", **Türk Gramerinin Sorunları II**, TDK Yay: 718, Ankara 1999, s. 479

¹⁰⁴⁴ Zeynep Korkmaz, **TTG**, s. 1149

2.7.1.6. Hatırlama, Hatırlatma, Hayret, İhtimal, Tahmin, İmrenme, Merak Bildiren Ünlemler

a.....bilyım, bilyım (A6-165), toqtañız! Men söyliyim sizge (B4-213)

2.7.1.7. Özlem, İstek, Arzu, Israr, İtiraz Bildiren Ünlemler

inşalla (A3-264, A3-278), yaxşı yollar! (B1-115)

2.7.1.8. Kızgınlık, Sitem, Öfke, Nefret Bildiren Ünlemler

ax sizni, utanmaz (A6-247), Ay seni, Raya! (A6-181), é, né olsa da, bır çaxırıb laf ét'i-yım (A6-125), amma da kelıngé raskeldık éy (A6-222), amma da raskeldık, éy (A6-227), amma da beláğa oğradıx, éy (A6-193), éy daa né soliyım (A6-226), éy seni, bu aqılsızğa can çıxacax. (A6-151), sen benim sözimni saymadiñ, işte şindi (B1-63), heşiq olsun! heşiq olsun! (B3-15), heşiq olsun şu traktorqa (B3-122)

2.7.1.9. Korku, Heyecan, Uyarı, Çekinme Bildiren Ünlemler

a né olsa olur (A6-171), nu, Ersızçık, dorogoy moy! (A6-170), of, né dé olsa (A6-236), ş-ş... toxta bırısu keliy (A6-198), vay ,vay qaçmalı mindan (A6-217), vay, qapuğa bırısu t'iyiy, o olmasın (A6-203), yetiş anam (A6-275), yetiş atam (A6-275), yolbaşçıñızniñ sözini say ! (B1-108), xam yemişler aşama! (B1-108), qayalarğa örmeleme! (B1-109), saqın qasevet çekme! (B1-119), tiyme saqın! (B3-181)

2.7.1.10. Şaşkınlık Duygusu Bildiren Ünlemler

ay anasını (A6-226), ay (A6-186), éy alla bulay da (A6-218), o.! .. (A6-262), yürümiymi ya? (B4-51), vay, benim qardan qızçıgım! (B5-188) a!....Sız daa minda ékensız! (A6-246), a! Men şindi añladım (A6-256)

2.7.1.11. Pişmanlık, Özür Dileme, Rica, Yalvarma, Rahatlama, Sakinleştirme Bildiren Ünlemler

toqta sen oğulım! (B4-23) aman, Aşıq Garip afi éyle (A5-254)

2.7.1.12. Karşı Çıkma, Tehdit Bildiren Ünlemler

o...o...o..., toxta sen (A6-126)

2.7.1.13. Telaş Bildiren Ünlemler

éy, téz ciyinsa (A6-198), ş-ş....Toxta, bırısu keliy, (A6-198), ses.... ! (B1-105), şamata! (B1-105), çabuq ol! (B3-239)

2.7.1.14. Yönelme, Teşvik Bildiren Ünlemler

aydı, var da azırlen (A6-183), aydı, kozım, çal (A1-183), haydı, sağlıqnen varıñız (B1-115), haydı, oğlum! (B8-304)

2.7.1.15. Üzüntü Bildiren Ünlemler

cıgerçıkım eşq otına yandı, of (A1-37)

2.7.1.16. Pekiştirme İşlevindeki Ünlemler

baq körersiñ..! (B1-118)

2.7.2. Dışa Dönük Ünlemler

Bu gruptaki ünlemler insanın dış dünyada kendi dışındaki kimselerle hayvanlar ve nesnelere olan iletişimlerini seslenme (hitap), gösterme, onaylama, cevap verme, yollarıyla ortaya koyan ünlem türüdür. Bu ünlemlerin bazıları ses yapıları bakımından içe dönük ünlemlerden bazıları ile birleşse de bunları bu gruba sokan cümle içindeki yüklendiği işlevlerdir.¹⁰⁴⁵

Bu gruptaki ünlemler şu gruplarda incelenir:

2.7.2.1. Seslenme (Hitap) Ünlemleri

İnsanların, karşısındaki kişilere seslenmek veya hayvanları çağırmak ya da onları yönlendirmek için kullandıkları ünlemlerdir. Seslenme bildiren ünlemlerden bir kısmı hayvanları çağırmak veya kovmak için kullanılır.¹⁰⁴⁶

-A pekiştirme ekinin Eski Uygur Türkçesi metinlerinde, seslenme gruplarından sonra yaygın olarak kullanıldığı görülmektedir.¹⁰⁴⁷ Aslında edat olan A, yaygın olarak kelimelerin başında çağırma ünlemi göreviyle kullanılır: “A beyim!, A yiğit!” şeklinde-ki bu kullanılış eskiden beri devam etmektedir.¹⁰⁴⁸

dur a canım (A2-165), dur a éger añlasañ (A2-165), dur a canım (A2-165),

Kırımçak Türkçesinde kullanılan diğer seslenme ünlemleri şunlardır:

¹⁰⁴⁵ Zeynep Korkmaz, **TTG**, s. 1174

¹⁰⁴⁶ Kaya Türkay, “*Kaşgarlı'nın Derlediği Yansıma Sözcükler*”, **Ömer Asım Aksoy Armağanı**, Ankara 1978, s. 244-245

¹⁰⁴⁷ Cengiz Alyılmaz, “*Ünlemlerin Seslenmeleri Kuvvetlendirici İşlevleri*”, **Türk Gramerinin Sorunları II**, TDK Yay: 718, Ankara 1999, s. 534-540

¹⁰⁴⁸ Ahat Üstüner, **age.**, s. 189

éfendim (A1-145, A1-141, A3-112), éfendiyım (A3-127), éy, fuqare (A5-129)
éy , ağalar (A6-277, A3-134, A6-281), éy Eraz-suyı (A1-49, A1-36, A1-50), éy anam (A2-237), éy sevdiğim (A6-20), aydı kozım (A1-183), kozım (A5-182, A5-188, A6-128), oca (A1-87), qa, toxtasa (A6-132), qa, sen maña yemin verdiñ (A6-185), qa.... (A6-197), qa ,bızım barışña yoxım mında? (A6-235), qa, sorayım (A6-252), sevgılı arqadaşlar (A7-276), ya Xıdır (A2-219, A1-56, A5-19), ataylar, ataylar ! Qaçıñız (B6-217), aydı, tur! (B7-80), baqıñız (B2-212), köylige söyliyimiz: ey (B7-116), haydı, al şunu on kapikke! (B3-293), haydıñız (B1-221), haydıñız balalar (B3-146), haydıñız varayıq ! (B1-56), qa, ata (B3-44), qa, baqayım (B4-242, B2-94), qorqma, balam, kelirler ! (B2-177), sımxa sımxa! (B1-131), Söyle, sen Meteş! (B4-177), söyle, Şamax! (B2-138), söyleñiz! (B2-9), tez ol ! (B2-262), toqta, rahatlan! (B2-130), toqtañız, ...qıçırmañız! (B2-98), toqtañız (B5-28), toqtañız, külmeñiz ! (B4-183), ur Şebetiy (B1-86), Xanaçiq, söyle sen! (B2-98)

Kırım Tatar Türkçesinde kullanılan seslenme ünlemleri: ey, ay, oy, vay,¹⁰⁴⁹ ma, ulan, akız, ex gibi ünlemlerdir.¹⁰⁵⁰

2.7.2.2. Gösterme Ünlemleri

Bir kimseyi, bir şeyi, bir yeri işaret etmek için kullanılan ünlemlerdir. İşte, mına gibi ünlemlerdir.

d'iy şté (A6-122), saymay şté (A6-125), şté saña frantsuzskiy t'il (A6-127), şté saña gimnaziya (A6-127), şté saña krasiviy (A6-120), şté sizge (A6-161), şté, avası için (A6-195), mına (A6-263) "işte", mına (A6-263), bunu ursa kare siziñ bunu ursa bizim (B1-86), dereçikniñ ta yanına (B7-211), inanaymız işte! (B5-47), işte, biz şindi kitermiz (B2-110), işte, böyle yaşamaqqa (B3-47), işte vagzal (B2-129), işte, eger seniñ (B6-68), sesleri ta evge (B7-348)

Kırım Tatar Türkçesindeki gösterme ünlemi işte anlamındaki ana ve ta'dır.¹⁰⁵¹

2.7.2.3. Sorma Ünlemleri

Soru sorma özelliği taşıyan ünlemlerdir. É, Aceba gibi. Ergin; niçin soru zarfını da ünlem olarak kabul ederken, Korkmaz, ise ünlem sınıfına dahil etmez.¹⁰⁵²

aceba o adamğa (A1-128), aceba benim oğılımımnı (B8-292), aceba qarlar yirigenmi (B7-306), aceba buniñ soñı (B3-274), aceba siziñ xatınñız (B4-129), aceba buña ne olay (B5-197),

¹⁰⁴⁹ Mehmet Emin Agar, *age.*, s. 19

¹⁰⁵⁰ Henryk Jankowski, *age.*, s. 150

¹⁰⁵¹ Henryk Jankowski, *age.*, s.145, Mehmet Emin Agar, *age.*, s. 19

¹⁰⁵² Muharrem Ergin, *TDB*, s. 331; Zeynep Korkmaz, *TTG*, s. 1181

aceba ne oturtayıq eken (B8-223), aceba şimdi öz-özine (B5-248), aceba ki-yik hayvanlardan (B5-269), bir qaç kün keçken soñ aceba bu quşçıqlar (B6-52)

Kırım Tatar Türkçesinde sorma ünlemi *acep*'tir.¹⁰⁵³

2.7.2.4. Cevap Verme, Onaylama, Kabullenme Bildiren Ünlemler

Bunların bir kısmı *é* gibi ünlem olan kelimelerken, bir kısmı ise *ebet*, *yaxşı*, *tamam*, *pekéyı*, *elbet* gibi sözlerden oluşur.

é, yaxşı (A6-157, A6-186, A6-157), é, yaxşı, soleñiz (A6-169), ébet éteceksiñ (A6-195), ébet pittı (A6-259), ébet, bır afta (A7-192), pekéyı, démiş, (A3-243), pekéyı, gené (A3-248), pekéyı, qalq getiriyim (A5-162), tamam (A3-179, A6-247), yaxşı (A6-212), yaxşı, balam yaxşı (A7-138, A6-138), yaxşı, men qaylımum (A6-244), yaxşı yaxşı işiñiz pittım (A6-258), elbet ki, ocalar tarafından (B1-15), yaxşı söylediñ (B1-56), ebet ebet yaxşı (B1-110), yaxşı, ana, varayıq (B1-224), yaxşı siziñ degeniñiz kibik (B2-42), yaxşı, balalar! (B2-110), ebet, añladım (B3-140), ebet yüriy (B4-51)

Kırım Tatar Türkçesinde kullanılan cevap ünlemleri *ya*, *ayse*, *ayır* 'dır.¹⁰⁵⁴

2.7.2.5. Olumsuzluk, Red, İnkâr Anlatımında Olan Ünlemler

Bunlar, net "hayır", *yox*, *xayır* gibi olumsuzluk ifade eden sözlerden oluşur.

net, net, o da dugul (A6-167), net, net, net. Mersi (A6-162), net, net, net, xitriy ékensiñ (A6-170) "hayır", xayır éfendim (A1-145), xayır padişam (A1-221), xayır anam (A1-232), xayır, istémiyırım, (A2-224), xayır, éfendiyım (A3-127), xayır, bekleb durayırdır (A3-249), yox, padişa babam, (A6-50), yox, ben onı (A6-107), yox, men olariñ (A6-206), yox, boncur... (A6-220), yox, maña kore (A6-232), yox, biletim daa yox. (A7-192), yox alaymız (A7-257), yox, yox, stémiyim men (A6-144), yox, yox, iç varmam (A6-146), yox, yox, stémiyim (A6-176), yox, yox ! (A7-291), yox canım (A6-184), kit işiñe! (B3-288), yoq ! (B4-49), yoq, yoq... Yañıldım (B4-179), yoq, benze-miy! (B2-97), yoq, anaçığım! yoq ataçığım! (B5-201), yoq, ata! (B6-63)

2.7.3. Ses Yansımali (Ses Taklidi) Ünlemler

Çat çat, şapır şupur, şıpır şıpır gibi ses yansımali kelimeleri "ünlemler" bahsi içerisinde ele almamak gerekir. Ses yansımali kelimeleri diğér bütün kelimeler içerisinde dağıtmak veya başlı başına ele almak gerekir. Ünlemler içerisinde de ses taklidi kelimelerin

¹⁰⁵³ Mehmet Emin Agar, *age.*, s. 19

¹⁰⁵⁴ Mehmet Emin Agar, *age.*, s. 19

küçük bir yeri olduğu savunulur.¹⁰⁵⁵ His ve heyecanlarla tabiattaki sesleri ses hâlindeki tezahürleridir.¹⁰⁵⁶

dan....dan.....dan! (B2-132), dır dır dır dır (B1-111), din... din.... din... zil sesi (B5-131), me....me sesi (B7-219), öbür öbür yığlay (B6-126), pat etib (B5-34), qulaqımızğa tik-tak, tik-tak, tik-tak (B4-168), şağır şağır ötermiz (B7-25), şıpır şıpır ter (B5-164), taq taq uraymız (B7-113), tik tak tik tak etken ses (B8-13), ura (B2-266) “hurra”

Kırım Tatar Türkçesinde kullanılan tabiat taklidi sözler şunlardır: av, bak, bız, bık, vak, vah, vıj, vız, dañ, duñ, dır, dük, yılt, kukerok, kak, kars, kult, kurs, lip, miyav, pak, pat, pis, put, tak, takır tukur, tars, tırs, uv, çiv, çır, şip, şuv, ıs..¹⁰⁵⁷

2.8. Edatlar

“Edatlar, yalnız başına bir anlam taşımayan, ancak isim ve isim soylu kelime-lerden sonra gelerek sonuna geldiği kelimeyle cümledeki başka kelimeler arasında an-lam ilişkisi kuran gramer görevli müstakil kelimelerdir”.¹⁰⁵⁸ Bunlar, isimlerden sonra gelerek, bağlı olduğu isimle cümlenin diğer unsurları arasında zaman, mekan, cihet, tarz, benzerlik, başkalık vb. gibi bakımlardan çeşitli ilgiler kuran edatlardır.¹⁰⁵⁹

Dilin eksiz unsurlarıdır. Yalnız isimlere değil, her türlü kelimeye gelirler: hasta gibi, bana göre, şimdiye değin, öteden beri vb. “Edatlar” iki kavram (iki kelime veya gramer birlikleri) arasındaki ilişkiyi belli etmeye yararlar. Tam manâsıyla dilin des-tekleyici, yardımcı kelimeleridir. Edatlar, yalnızca gramer görevleri bulunan kelime-lerdir.¹⁰⁶⁰

“Edatlar şekilce “kelime”, işleyişçe “isim çekimi ekleri ” durumunda bulunurlar. Ekler gibi iki kavram arasında ilgi kurucudurlar.¹⁰⁶¹

Edatların, anlam ve görevlerini cümle içinde bulunduğu unsurlar belirler. Yani edatlar bir çeşit görevli dil birlikleri olup cümledeki diğer kelime ve kelime grupları arasında çeşitli münasebetler kurmaya yarayan alet ve vasıtalarıdır. Türkçede edatlar isim çekim eklerinin

¹⁰⁵⁵ Hamza Zülfikar, “Ünlemler ve Ses Yansımaları Kelimeler”, **Türk Gramerinin Sorunları II**, TDK Yay: 718, Ankara 1999, s. 4 92-493-495

¹⁰⁵⁶ Muharrem Ergin, **TDB**, s. 330

¹⁰⁵⁷ Hülya Savran, **age.**, s. 39

¹⁰⁵⁸ Necmettin Hacıeminoğlu, **Türk Dilinde Edatlar**, MEB Yay., İstanbul 1984, s. 4

¹⁰⁵⁹ S. G. Clauson, **An Etymological Dictionary of Pre- Thirteenth-Century Turkish**, Oxford 1972, s. 1; Necmettin Hacıeminoğlu, **age.**, s. 284

¹⁰⁶⁰ Muharrem Ergin, **TDB**, s. 348

¹⁰⁶¹ Birsal Oruç, “Türkiye Türkçesinde Kullanılan Çekim Edatları Üzerinde Görüş Farklılıklarından Kaynaklanan Problemler”, **Türk Gramerinin Sorunları II**, TDK Yay: 718, Ankara 1999, s. 424

gördüğü görevlerin de bir kısmını üstlenmiş, fakat onlardan daha zengin nüanslı zaruri sözlerdir.¹⁰⁶²

Kullanıldıkları yere göre edatları şöyle sınıflandırabiliriz:

- a. Yalın hâldeki kelimelerden sonra kullanılanlar: gibi, için, ile, kadar, üzere.
- b. İlgî hâli eki almış kelimelerden sonra kullanılanlar: gibi, için, ile, kadar, hakkında
- c. Yönelme hâli eki almış kelimelerden sonra kullanılanlar: benzer, dair, dek, doğru, göre, kadar, kala, karşı, mahsus, mukabil, nazaran, rağmen, yakın.
- d. Yükleme hâli eki almış kelimelerden sonra kullanılan: geçe.
- e. Ayrılma hâli eki almış kelimelerden sonra kullanılanlar: artık, aşağı, ayrı, başka, beri, böyle, çok, daha, dışarı, dolayı, evvel, fazla, gayri, geri, ibaret, içeri, itibaren, önce, öte, ötürü, sonra, yana, yukarı, ziyade.
- f. Vasıta hâli eki almış kelimelerden sonra kullanılanlar: beraber.
- g. İyelik eki almış kelimelerden sonra kullanılanlar: hakkında, (birisi hakkında), için kadar, takdirde.¹⁰⁶³

Kırımçak Türkçesinde kullanılan edatlar şunlardır:

2.8.1.1. Aitlik ve İlgili Olma İlişkisi Kuranlar

haqqında (B1-204, B2-111, B2-248), qış haqqında (B5-212), arqadaşnıñ haqqında (B6-231)

2.8.1.2. Benzerlik, Tıpkılık, Denklik İlişkisi Kuranlar

Gibi, denli, misali, üzere gibi edatlardır. Üzere edatı, Eski Türkçede öze “üst” ve -rA yön ekinin birleşmesiyle meydana gelmiştir. Önceleri yön fonksiyonu taşıırken bugün sebep edatı olarak kullanılmaktadır.¹⁰⁶⁴

Gibi edatı ise genellikle karşılaştırmaya dayanan bir benzerlik ilişkisi kurar. *qızlar gibi (A2-138), qozu gıbıg (A3-105), bulbul gıbıg (A4-97), Aşuq Garip kibik (A6-40), dédıgı kibik (A6-62), tap (A6-218) “adeta, sanki, gibi” , balaban adamlar kibik (B8-305), bunlar kibik (B4-67), keskin pıçaq kibik (B1-175), topraq kibik (B4-268), benim kibik (B3-319), yogurt kibik uyugan (B1-72)*

¹⁰⁶² Necmettin Hacıeminoğlu, **age.**, s. 5

¹⁰⁶³ Recep Toparlı, “*Son Çekim Edatları*”, **Türk Gramerinin Sorunları II**, TDK Yay: 718, Ankara 1999, s. 433-434

¹⁰⁶⁴ Necmettin Hacıeminoğlu, “*Üze / Öze Meselesi*”, **TKA, Prof. Dr. Şerif Baştav’a Armağan**, Yıl: 25/ 2, TDAV Yay., Ankara 1988, s. 5-14

-Dik/-DUK sıfat- fiil ekinden sonra gelen gibi edatı bazen “ o anda, hemen arkasından, -ır...ırmaz ” anlamlarında çabukluk gösteren bir işlev kazanır.

oldığı kibik (A3-258, A5-216, A1-11), olduğu gibig (A4-205, A4-233), tüşüngenleri kibik (B4-216), körge ni kibik (B7-344), emge ni kibik (B3-258), kirge ni kibik (B1-264), qalqtığım kibik (A3-200), asdığı kibik (A5-86)

Diğer sıfat-fiil eklerinden sonra gelen “gibi” edatı pek de gerçek olmayan, “-ir gibi, -mişesine” anlamlarında farazî bir benzetme işlevi kazanır.

oq urılmış kibik (A5-185), yığlağan kibik (B6-58), yaraşmağan kibik (B3-51), qıbirdağan kibik (B8-276), yangan kibik (B7-258), anlağan kibik (B6-76), ökmek kesken kibik (B3-13)

Gibi edatı zamirlerle de sıkça kullanılır.

buniñ kibik (B6-170, B6-237), bunlar kibik (B4-67, B4-81), şunlar kibik (B7-291)

“gereği gibi” şekliyle kalıplaşmış olarak sıkça kullanılır.

keregi kibik (B3-60, B4-98, B8-236, B8-69, B4-302)

Ne soru kelimesi ile de sıkça kullanılır

ne kibik (B5-231, B6-180)

2.8.1.3. Belirtme Yoluyla Başkalık İlişkisi Kuranlar

Başka, gayrı gibi edatlardır. Bu edatlar eklendikleri ismin gösterdiği kişi veya nesnelere öteki kişi veya nesnelere ayrılışını ifade ederler.

taqatsız qartlardan başqa (B2-284), bunlardan qayrı (B3-100), bundan başqa (B3-213), qıçıvıqdan gayrı (B4-110), lafindan qayrı (B6-230), bendén başqa (A1-252), bulardan gayrı (A7-297), bendén de gayrı (A7-137)

2.8.1.4. Beraberlik Veya Vasıta İlişkisi Kuranlar

ile, ilen, birlikte, beraber vb. edatlardır. Çağatay ve Batı Türkçesinde görülen ilen edatı ile -n şeklinde ayrılmaktadır. Bu ekin anlam ve vazifesi ile edatıyla aynıdır. Son-daki -n vasıta hâli eki olup, anlamı biraz daha kuvvetlendirmektedir. Böyle vazifeleri aynı olan eklerin üst üste gelmesi yahut bir edatla, vazife bakımından ona yakın bir ekin birleşmesi Türkçede sık görülen hadiselerden biridir.¹⁰⁶⁵ Kırımçak Türkçesinde ile edatı ilen şeklinde kullanılmaktadır.

İle-n, birle-n, bile-n örneklerindeki n fonksiyonu tam olarak tespit edilemeyen bir türeme ses olabileceği gibi, manayı daha da kuvvetlendiren vasıta hâli eki de olabir. İle edatının -IA (ve ilen > InAn> nan) şeklinde eklediği bilinmektedir. Bu kelime ve ondan

¹⁰⁶⁵ Necmettin Hacıeminoğlu, *age.*, s. 47

doğan çekim eki, kelimelerin ekleşmesine ve Türkçedeki ekleştirme sisteminin ne şekilde işlediğine çok canlı bir örnektir.¹⁰⁶⁶

mınan / minen, man / men (ban / ben, pan / pen): “ile” manasıyla kullanılan edattır. Minen şekli birlen > binen > minen gelişimini takip etmiş olup “man” şekli de “minen”in ekleşmesiyle ortaya çıkmıştır. minen edatı, birle-n > binen > minen şeklinde gelişmiş olup man / men de bunun ekleşmesiyle ortaya çıkmış olmalıdır.¹⁰⁶⁷

yaş ilen (A2-107), altın ilen (A4-60), bu turku ilen (A3-2), bunıñ ilen (A5-26), daş ilen (A2-103), dédıǵı ilen (A1-137), dédıǵı ilen (A4-230), gece ilen (A4-254), gordıǵı ilen (A4-161), kervan ilen (A4-147), onıñ ilen (A4-260), qazlar ilen (A2-48), qızlar ilen (A2-30), suv ilen (A3-73), yaş ilen (A2-107), turku ilen (A1-82), tarix ilen (A3-4, A5-92), Xıdır atı ilen (A1-74), xızmetqar ilen (A3-69), balalar ile (B1-105), bayraq ile (B1-146)

Bir nesnenin yahut bir organın “vasıta, araç” olarak kullanıldığı anlatımlarda ise ile edatı “vasıta, alet” olma görevindedir.

İlyas atı ilen (A1-51), tas ilen (A5-19)

Somut isimlerle birleşen ile edatı “birliktelik, beraberlik, vasıta ” ilişkisi kurar. Soyut isimlerle birleştiğinde ise “nasıl” sorusuna cevap teşkil edecek biçimdedir.

turku ilen (A1-241)

İle edatı kolaylıkla ekleşir. Ve bu edat aynı görevde kullanılan birlikte ve bera-ber edatlarıyla “ile beraber, ile birlikte” bağlama ilişkisi de yüklenmiş olur.

ocamıznen birlikde (B8-34), atasınen barabar (B3-34), qoylarınen barabar (B7-209), anamnén barabar (B8-16), atamnén barabar (B8-295), ocalarımıznen barabar (B6-158), ocalarnén barabar (B6-160), atasınen barabar (B3-264), bir bala atasınen barabar (B1-190), aron aqay oǵulinen barabar (B1-72), möşeşik anasınen barabar (B1-96), hepimiz birlikde (B2-230), ekisi barabar (B4-27), çarqden barabar (B3-165)

2.8.1.5. Miktar ve Derece İlişkisi Kuranlar

Kadar, derece, denli, gibi edatlardır. Somut ve soyut isimlerle birleştiğinde, karşılaştırma yoluyla miktar ifade eder.

dunya qadar (A6-178), malı qadar (A3-233)

Sıfat-fiillerden sonra kullanılan kadar edatı miktar ve derece bildirir.

istegeniñ qadar (B5-62), maxtaǵanıñ qadar (A6-248), stégeniñ qadar (A6-140)

¹⁰⁶⁶ Ahmet Buran, **agm.**, s. 212

¹⁰⁶⁷ Mecdut Mansuroǵlu, “*Türkçe’de Cümle Çeşitleri ve Bağlayıcıları*”, **TDAY Belleten 1955**, Ankara 1988, s.

aşacağı qadar (B6-93), mülkün olğanına qadar (B5-123)

İşaret zamirleri ile birleştiğinde karşılaştırmaya dayanan miktar yerine, doğrudan doğruya çokluk ve derece gösterir.

o qadar açılğan (B5-240), o qadar ağlamışlar (A5-46), o qadar oturmaq (B1-62), o qadar tüşünme (B1-118), o qadar şaşlacaq kibik (B1-202), o qadar ağır (B3-188)

o qadar erken (B2-33), o qadar para (B3-287), bu qadar aşarlıq (B4-86), buğadar maxtağan (A6-247), oğadar qaqtı (A5-43)

Ne soru sözcüğü ve ardından sıfat görevli bir kelime geliyorsa, çokluk ve derece ifade eder.

ne qadar zararlı (B4-310), ne qadar ziyade (B8-121)

Sayı isimlerinden sonra gelen “kadar” edatı yaklaşıklık, belli belirsizlik ve tahmin bildirir.

on dört yaşında qadar bir qız (B1-132), on üç yaşında qız qadar (B5-193), on beş adam gadar (B3-38), bir metro qadar (B3-163), bir hafta qadar (B3-177), elli qadar zavod (B6-255), ekişer adım qadar yer (B7-155), bir-éki saat qadar (A1-123), eki saat qadar (B1-91)

Gereği kelimesi ile sıkça kullanılır.

keregi qadar (B2-177, B2-288, B6-155, B7-155)

2.8.1.6. Uygunluk, Denklik Nispet İlişkisi Kuranlar

Göre en sık kullanılan edatlardandır. Nisbet, uygunluk ifade eder.

aracamızğa kore (A1-18), maña kore (A6-232), maa kore (A6-230), oña köre (B2-80)

özine köre (B7-325), nevbetke köre (B8-345), özlerine köre (B4-144), elimizden kelge-niñe köre (B6-174), öziniñ tüşüne köre (B7-326)

2.8.1.7. Sebep, Maksat, Gaye, Hedef İlişkisi Kuranlar

İçin, diye vb. edatlardır. A metninde déye, d'iy, B metninde ise diye edatı “deb” şeklindedir.

Diye

lenin öldi deb (B6-229), bizge kelmezler deb (B2-175), faydası olır deb (B1-184),

keç keldi deb (B1-267), oquy deb (B4-175), balaçiq yasayıq deb (B5-182), öldi déye (A4-191),

bir daa kelme saqın deye (A6-89), gel' déye (A5-222), ya Xıdır déye çaxırsañ (A1-56),

adıñız nédir déye (A1-159), qızımı alır déye (A1-227), gel' déye (A5-222), ya qısmet déye

(A3-55), suratı budır déye (A1-12), aceлим éken déye (A1-33), nege ağlayırsıñ déye (A1-52),

qavuştırdıñ déye (A6-38), ne raat oldıx d'iy (A1-156), vadéme daa çoqtır d'iy (A3-221),

técerım éydérım d'iy (A3-253), né oldı d'iy (A3-93), axçı veriyım d'iy (A3-224), éliné versınler d'iy (A3-270), oğıl évlád d'iy (A4-169), kımđén eşıttıñız d'iy (A5-166)

İçin

İçin edatı kelimenin yapısındaki sebep anlamından başlayarak “dolayı, mahsus, maksadıyla, özgü, göre” gibi bazı edatların fonksiyonunu kapsayan “tahsis, süre” gösteren bir kullanım genişliği kazanmıştır.¹⁰⁶⁸

Korkmaz’ a göre için kelimesinin kökeni şöyledir: “Uç kelimesinin, Türkçenin Eski Anadolu Türkçesi devresinde devam edegelen bu açık anlamı, üçün vb. edatların bütün lehçe ve metinlerindeki kullanılış şartları dikkate alınır, farazî bir uç- fiiline gitmeksizin, bu edatın uç ‘sebepe’+ ı iyelik eki + n vasıta hâli eki (> uçın) kaynaş-masından meydana gelmiş bir şekil olduğunu kabul etmek gerekir”.¹⁰⁶⁹

İçin edatı, zaman zaman ek gibi kullanılmaktadır. Eski Anadolu Türkçesi imlâ-sında bu edatın seninçün, anınçün vb. bitişik yazılışına çok sayıda örnek verilebilir. Tuncer Gülensoy da bu edatın -çün biçiminde ekleşmiş kullanımını hâl ekleri arasında göstermekte ve buna “sebepe gösterme” hâli adını vermektedir.¹⁰⁷⁰

İçin edatı, isimlerin yalın, zamirlerin ise genellikle ilgi hâliyle birleşir.¹⁰⁷¹
onıñ için (A1-135), (A4-6), onıñ için (A7-258), (A1-135), onıñ için (B4-97), başıñ için (A4-14), (A1-98), seniñ için (A4-185), özi için (B2-156), xızmet için (A3-264,) asılı için (A1-211), xatırı için (A3-276), bostan için (B7-185), bu iş için (B2-179), deñe-mek için (B6-50), evimiz için (B3-60), birinci sınıfları için (B1-3), birinci sınıf için (B1-6), yazı işi için (B1-16), tutmaq için (B1-41), oynamaq için (B1-53), balıq tutmaq için (B1-69), sıgırlar için (B1-98), temizlemek için (B1-264), her ay için (B2-85), yaşatmaq için (B3-52), öldirmek için (B8-155), sağlığı için (B4-311)

2.8.1.8. Yön Gösterme İlişkisi Kuranlar

Bunlar kadar, doğru, karşı, aşağı, değin gibi edatlardır. Degin edatındaki -n, vasıta hâli eki olarak düşünülebilir.¹⁰⁷²

Axqa doğırı (A2-181), padişa doğırı (A6-45), köyge doğırı (B5-275), Qaribe doğırı (A5-143), terekniñ yoqarı noqtasına qadar (B3-303), qoltuq tiblerini ve belge qadar (B4-190), çölni bir

¹⁰⁶⁸ Zeynep Korkmaz, **TTG**, s. 1076

¹⁰⁶⁹ Zeynep Korkmaz, “uçun ~ üçün ~ için vb. Edatların Yapısı Üzerine”, **TDÜA**, C. 1, TDK Yay: 629, Ankara 1995, s. 96

¹⁰⁷⁰ Tuncer Gülensoy, **age.**, s. 85; Ahmet Buran, **age.**, s. 212

¹⁰⁷¹ Zeynep Korkmaz, **agm.**, s. 94

başdan obir başqa qadar (B8-160), arıq başından bizge qadar (B8-342), aqşamğa qadar (B1-73, B3-154, B8-305), bu vaqıtqa qadar (B4-223), savet hükümetine qadar (B5-55), bu vaqıtqa qadar (B6-162), qışqa qadar (B8-262), bizge qadar (B8-342), sabağa qadar (A1-121)

2.8.1.9. Öncelik, Sonralık ve Zaman İlişkisi Kuranlar

Önce, evvel, sonra, beri, berli gibi edatlardır.

ondan beri (B4-132), yaşlıxından berli (A7-229), çoqtan berli (A4-21), şundan berli (B6-299), yüz yıldan berli (B8-192), çoqdan berli (B5-55), sabahdan berli (B5-289) ders başlamazdan evvel (B4-230, B2-83), aftomobil qalqmazdan evvel (B1-106), bala-lardan evvel kelib (B1-263), aşdan evvel (B2-73), suvuq basmaz evvel (B2-218), yiri-mezden evvel (B6-324), yuvunmazdan evvel (B4-185), hepsinden evvel (B4-230, B7-236), inqlabdan evvel (B8-96), bir kün evvel (B2-245), duñya da yaratılmaz ével (A1-213), bır afta ével (A7-192), bır qaç yıl ével (A7-238), inqlabından soñ (B2-251), biraz églendiktén son (A5-85), şındén soñra (A2-288), gittiklerindén soñra (A3-115), bizden de soñ (B8-342), balalardan soñ (B1-263), aşdan soñ (B2-73), işden soñ (B1-67), yarım saatden soñ (B1-181), bağçaçıqnu suvargan soñ (B1-215), derslerden soñ (B1-269), üç beş kün keçken soñ (B2-30), kün qararğan soñ (B2-37)

Kırım Tatar Türkçesinde kullanılan edatlar: işin, kadar, gore, uşru, sora¹⁰⁷³, akkında, ile, gibi, berli, taba, ¹⁰⁷⁴ karşı, beraber, birge, bağlı, birlikte, ¹⁰⁷⁵ artkaç (başka), berli, gayrı, ziyade, ötrü, sebep, tolayı, aggında gibi.¹⁰⁷⁶

¹⁰⁷² Necmettin Hacıeminoğu, **age.**, s. 32

¹⁰⁷³ Mehmet Emin Agar, **age.**, s. 20

¹⁰⁷⁴ Hülya Savran, **age.**, s. 37

¹⁰⁷⁵ Henryk Jankowski, **age.**, s. 291

¹⁰⁷⁶ Henryk Jankowski, **age.**, s. 292

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

KELİME GRUPLARI VE CÜMLE

3.1.Kelime Grupları

3.1.1. Tekrar Grubu

Tekrarlar; kuvvetlendirme, çokluk ve devamlılık fonksiyonu taşırlar.¹⁰⁷⁷ Türkçenin ifade zenginliğinin en güzel örnekleri tekrarlardır.¹⁰⁷⁸ Zamirlerin, bağlama ve çekim edatlarının dışında bütün kelimelerle tekrar grubu kurulabilir. Ünlem edatları tekrara elverişli kelimelerdir. Grubu meydana getiren unsurlar çekim eki taşıyabilir. Kelimeler arasında genellikle belirli bir ses düzeni bulunur. Bundan dolayı, tekrar gruplarının bir çoğunda unsurların yeri değiştirilemez.¹⁰⁷⁹

Türkçeye olağanüstü bir anlatım gücü ve zenginliği kazandıran anadilimizin biçim, sözdizimi, sözcükbilim ve anlambilim bakımından önemli bir özelliğini oluşturan öğeler tekrarlardır.¹⁰⁸⁰

Tekrarlar içerisinde yer alan kelimelerin sıralanışı gelişigüzel değildir. Kalıplaşma esnasında kelimelerin sıralanışının belirli kurallara göre gerçekleştiği bilinmektedir. Bu kurallar şunlardır:

¹⁰⁷⁷ Osman Nedim Tuna, **agm.**, s. 187

¹⁰⁷⁸ İsmail Doğan, “Kuzey Kafkas Dillerinden Kabartaycada Türkçe Unsurlar ve Bazı Türkçe Alıntı Kelimelerin Etimoloji Denemesi”, **3. Uluslar Arası Türk Dil Kurultayı 1996**, TDK Yay: 678, Ankara 1999, s. 312

¹⁰⁷⁹ Leyla Karahan, **age.**, s. 26-27

¹⁰⁸⁰ Doğan Aksan, **Anadilimizin Söz Denizinde**, Bilgi Yay., Ankara 2002, s. 81

- a. İkilemede az heceli sözcük önce gelir.
- b. Ünlü ile başlayan sözcük önce gelir.
- c. İkilemelerde Türkçe sözcük önce gelir.
- d. İkilemede varsa b, p ile başlayan sözcükler sonra gelir.¹⁰⁸¹

Tekrarlar; kuvvetlendirme, çokluk ve devamlılık fonksiyonu taşırlar. Tekrarlar aynen tekrarlar, eş anlamlı tekrarlar, zıt anlamlı tekrarlar, eklemeli tekrarlar ve ses yakınlığına dayanan tekrarlar gibi türlere ayrılırlar.¹⁰⁸²

Yalın hâlde kurulan tekrarlar, m'li tekrarlar, zıt anlamlı kelimelerin yanyana kullanılması veya aynı kelimenin yinelenmesi yolu ile kurulmaktadır.¹⁰⁸³

Aynen tekrarlar:

şıpır şıpır (B5-164), büyük büyük (B4-68), bazı-bazı (A1-169), boyle-boyle (A6-69)
désté-désté (A4-241), durlı-durlı (A4-117), dané-dané (A7-100), feradé-feradé (A5-278)
gonce-gonce (A3-81), goz goz (A2-250), kışkené-kışkené (A6-226), obana-obana (A7-91),
sıra-sıra (A2-29), vagon-vagon (A7-301), yavaş-yavaş (A6-91), acele acele (B1-29), acı acı
(B5-267), balaban balaban (B1-98), beyaz beyaz (B2-213), çeren çeren etib (B1-191), dır dır
(B1-63), keseşik keseşik (B3-276), kişkene kişkene (B2-215), rahat rahat (B8-252), siyrek
siyrek (B1-177), tez tez (B6-122), tilim tilim (B3-13), tollı tollı (B4-10), tomar tomar (B8-
234), top top (B6-228), türlü türlü (B1-238), uzun-uzun (B8-323), vaqıt vaqıt (B7-104), yalnız
yalnız (B2-171), yavaş yavaş (B6-34), yevaş yevaş (B4-102), yolaq yolaq (B3-120), uma-uma
(A2-28)

Aynen tekrarlar arasında zarf-fiil ekleri almış fiilimsilerle kurulanlar dikkat çeker.
vara-vara (A3-56), suze-suze (A2-62), gele-gele (A1-35), geze-geze (A3-255), doya-doya (A5-
12), cuvura cuvura (B1-257), gule-gule (A3-92), sora-sora (A1-27), cıyıp cıyıp (B3-102),
ağlay-ağlay (A6-56)

Üleştirme bildiren sayı isimleri ile oluşturulmuş tekrarlar da çok kullanılır.
ekişer ekişer (B2-208), çiftler çiftler (B7-154), beşer beşer (B1-79), ekişer-üçer (B8-161)
birer birer (B1-182, B2-23), birér-birér (A4-207)

Daha çok eş anlamlı tekrarlar diye isimlendirilen bu tür tekrarlar yakın anlamlı kelimelerden oluşur.

¹⁰⁸¹ Ahat Üstüner, *age.*, s. 176

¹⁰⁸² Mehmet Ali Ağakay, "Türkçe'de Kelime Koşmaları", *TDAY Belleten* 1954, Ankara 1988, s. 97-164; Vecihe Hatiboğlu, *Türkçe'nin Sözdizimi*, AÜ DTCF Yay: 317, Ankara 1982, s. 51-95, Vecihe Hatiboğlu, *Türk Dilinde İkileme*, TDK Yay., Ankara 1981, s. 35

¹⁰⁸³ Osman Nedim Tuna, *agm.*, s. 195

çolaq-yañlış (A1-170), déli-divana (A3-235), gorleyıb çağla- (A4-281), ışını-kuçını (A3-54), qoyun-gozu (A2-69), sil-sıptı- (A3-72), salta, soqır-topal (A1-170), şellik-şamata (A3-88), toy-dugun (A2-266), tanışım-bileşim yox (A3-63), ağlamaq-sızlamaq (A4-223), ses- şamata (B2-220), bala -çağa (B8-187), mısır-boğday (B8-348),

Tekrarlar zıt anlamlı kelimelerden de oluşur.

gece-gundız (A4-26), içi-dışı (A3-94), yaz-qış (B6-185), eni-boyı (B7-286), az-çoq (B7-197)

Bu tekrarları ses ilavesiyle yapılmış pekiştirmeli sıfat sayan görüşlerde bulunmaktadır. Kelimenin ilk ünsüzünden sonra m,p,r,s,z ünsüzlerinden biri getirilerek oluşturulan hece kelimenin başına eklenir.

tüm-tüz (B1-72), bambaşqa (B2-51), bembeyaz (B4-163, B5-17), bomboş (B3-63), büsbütün (B2-83, B8-10), qıpırmızı (B7-325), sapsağlam (B4-11), çımçıq yeş (B1-179)

Kırım Tatar Türkçesinde yemyeşil, kapkara, mosmor, tertemiz, çet-çeşit şeklinde kullanılır.¹⁰⁸⁴ Çet-çeşit örneğinde ise -t sesi pekiştirmeli tekrarlarda kullanılan seslerden, Hem Kırımçak Türkçesinde hem de Türkiye Türkçesinde kullanılmayan bir sestir.

Bu tekrarlar da ses yakınlığına dayanan tekrarlardandır.

essız-ussız (A1-187), oyaq buyaq (B4-186, B5-140), és-us yox (A5-43), silah sağıt (B8-94), tik tak (B8-13)

Sayı tekrarlarında birbirine yakın sayılarla yaklaşıklık bildirmek üzere yapılan tekrarlara tekrarlara sıkça rastlanır.

bir qaç (A7-276), bir-éki (A1-123), dort beş (A3-108), beş altı (B7-119), bir eki (B1-221), bir qaç (B1-35, B1-126), sekiz on (B3-12), eki üç (B4-147)

İlk veya ikinci kelimenin bir hâl eki almasıyla yapılan tekrarlar da çoktur.

ucdan uca (A4-56), birden birge (B4-122), kün künden (B4-317), saat saatdan (B5-190), soñu-soñuna (B8-223)

Kırım Tatar Türkçesinde de tekrarlar mevcuttur. bala-çaga, toy-çıgın, ahır-soñ, kaymak-maymak, uzak-uzak, yer-yer, gacıır-gucur, pak-temiz, küpe-kündüz,¹⁰⁸⁵ çevik-çabık, kart-yaş, yüksek-alçak, boz-toru¹⁰⁸⁶

3.1.2. İyelik Grubu

İyelik grubu bir tamlama çeşididir. İlk unsuru ilgi ikinci unsuru ise iyelik eki taşır. Unsurlardan biri isim diğeri şahıs zamiridir. Altı şahıs zamirine göre altı ayrı iyelik grubu bulunmaktadır.¹⁰⁸⁷

¹⁰⁸⁴ Henryk Jankowski, *age.*, s. 110

¹⁰⁸⁵ Henryk Jankowski, *age.*, s. 110

¹⁰⁸⁶ Hülya Savran, *age.*, s. 24

1. tekil şahıs iyelik grubu; *menim aqıluma (B3-59), benim sözimni (B1-62)*
2. tekil şahıs iyelik grubu; *seniñ kitablarıñ (B2-59), seniñ fikiriñ (B4-216)*
3. tekil şahıs iyelik grubu; *oniñ atasını (B2-31), oniñ arqadaşları (B1-89)*
1. çoğul şahıs iyelik grubu; *bizim qolımız (B1-56), bizim azbarlarımız (B2-99)*
2. çoğul şahıs iyelik grubu; *siziñ atalarıñız (B2-116), siziñ ocañız (B1-31)*
3. çoğul şahıs iyelik grubu; *onlarnıñ işleri (B1-73), onlarnıñ traktorları (B1-101)*

3.1.3. İsim Tamlaması

Bir isim unsurunun, iyelik sistemi içinde bir başka isim unsuruyla kurduğu ke-lime grubudur. İsim tamlamasında birinci unsur, ikinci unsura ilgi hâli ekiyle bağlanır. Tamlananın ikinci unsuru dâima iyelik eki taşır. Ana unsur sonda bulunur.¹⁰⁸⁸

3.1.3.1. Belirtili İsim Tamlaması

İsim tamlamasının tamlayanı yani birinci unsuru ilgi eki almışsa belirtili isim tamlaması adını alır. *camileriñ mimberı (A6-19), özenniñ kenarında (B3-162), balalar-nıñ familyaları (B1-280)*

3.1.3.2. Belirtisiz İsim Tamlaması

Tamlayanı ilgi eki almamışsa belirtisiz isim tamlaması adını alır. *hava kalendarı (B2-79), cuma gunı (A3-130), deñiz yalıısına (B1- 68) alma teregi (B7-308)*

3.1.4. Sıfat Tamlaması

Bir isim ve sıfat unsurundan oluşur. Tamlayan unsuru sıfat, tamlanan unsuru ise isim olan kelime grubudur.¹⁰⁸⁹

zalım felek (A4-130), bir afta (A7- 255), yeşil tüsde (B2-185)

3.1.5. Ünvan Grubu

Bir kişi adıyla bir akrabalık veya ünvan adının beraber kullanılmasından oluşur. Kişi adı başta, ünvan veya akrabalık adı sonda bulunur.

Yaqub oca (A4-233)

Birinci unsuru ünvan veya akrabalık adı olan kelime grupları, ünvan grupları değil, birleşik isimdir.¹⁰⁹⁰ tıqcı Aron Aqay (A7-228), arabacı Miném Aqay (A7-241),

¹⁰⁸⁷ .Nevzat Özkan, *age.*, s. 198

¹⁰⁸⁸ Leyla Karahan, *age.*, s. 13

¹⁰⁸⁹ Tahir Nejat Gencan, “*Sıfat Birlikleri*”, *TDAY Belleten 1954*, Ankara 1988, s. 181-187

¹⁰⁹⁰ Leyla Karahan, *age.*, s. 32

3.1.6. Birleşik İsim

Bir varlığın özel adı olmak üzere bir araya gelen kelime topluluğudur. İki veya daha fazla kelimeli bütün kişi adları birleşik isimdir.

Vladimir İliç Lenin (B6-233), Raya Aranovna Kolpakçı (A6-149)

3.1.7. Birleşik Fiil

Bir yardımcı fiille bir ismin veya fiilin meydana getirdiği kelime grubudur.

bet-dua ét- (A2-270), bazarlıq ét- (A1-143), duyaqal- (A1-175), qoyver- (A4-279), alıb çıx- (A3-252), yuxlab qal- (A5-47)

3.1.8. Bağlama Grubu

Bağlama edatlarından, denkleştirme veya sıralama bağlaçları ile birbirine bağlanan kelimelerin oluşturduğu kelime grubudur.

Ne ardı ne hesabı var (B4-25), ne aşadıñ ne içdiñ (B4-283), hem özini hem yükini (B6-5)

3.1.9. Edat Grubu

Bağlama edatları ile birbirine bağlanmış iki veya daha fazla isim unsurunun oluşturduğu kelime grubudur.

tutmaq içün (B1-41), aqşamğa qadar (B8-305), elimizden kelgeniñe köre (B6-174)

3.1.10. Ünlem Grubu

Bir ünlem unsuru ile bir isim unsurunun oluşturduğu kelime grubudur.

vay balam ! Vay balam (B5-210), haydı, oğlum! (B8-304), éy daa né soliyım (A6-226)

3.1.11. Fiil Grubu

Fiil unsuru, isim-fiil, sıfat-fiil veya zarf-fiil ve ona bağlı unsurlarla birlikte kelime grubu teşkil eder.

3.1.11.1. İsim-Fiil Grubu

Bir isim-fiille ona bağlı unsurlardan oluşur. Bu grup cümlede özne, nesne, yer tamlayıcısı görevlerinde kullanılır.

ozımé qoca tapmaa (A6-203)

3.1.11.2. Sıfat-Fiil Grubu

Bir sıfat-fiille ona bağlı unsurlardan oluşur. Cümlede isim ve sıfat olarak kullanılır.

doqsanında olğan (A7-180)

3.1.11.3. Zarf- Fiil Grubu

Bir zarf-fiille ona bağılı unsurlardan oluşur. Cümlede zarf olarak kullanılır.

bir kolunu yumruk etib (B1-82), éle goziñ suze suze (A2-62)

3.1.12. Kısaltma Grupları

Cümle veya kelime gruplarının kısalması veya kalıplaşması yoluyla oluşmuş gruplardır. Birincisi ek almış olan iki isim unsuruyla kurulur.

3.1.12.1. İsnat Grubu

Biri diğere isnat edilen iki isim unsurundan oluşur.

közleri saqat (B4-159), pencereleri yüksek (B2-100), odaları büyük (B2-100), azbarı keñ (B2-101), azbarı tar (B2-102)

3.1.12.2. Uzaklaşma Grubu

Uzaklaşma eki almış bir isim unsurunun başak bir isim unsuru ile oluşturduğu gruptur. Cümlede isim, sıfat ve zarf olarak kullanılır.

beş bin guruştén ziyadé (A3-103)

3.1.13. Birleşik Kelime

Yeni bir kavramı karşılamak üzere iki veya daha çok kelimenin söz kalıplarına uygun olarak belirli şekillerde bir araya getirilmesiyle kurulan söz birliğidir.¹⁰⁹¹

ayaxyol (A7-207), quşburun (B3-100), bayğuşlar (A7-174), avtomobil (B2-259)

3.2. Cümle

Bir düşüncüyü, bir duyguyu, bir durumu, bir olayı anlatan kelime veya kelime grubudur.

3.2.1. Cümle Unsurları

3.2.1.1. Yüklem

¹⁰⁹¹ Zeynep Korkmaz, **Gramer Terimleri Sözlüğü**, TDK. Yay: 575, Ankara 1992, s. 27

Yüklem, cümlede yargı bildiren çekimli unsurdur. Bir söz dizisi içindeki yüklem sayısı, cümle sayısını gösterir.¹⁰⁹²Yüklem, isim veya fiil soylu bir sözcük olabilir.

Xatınlar bu işni klubniñ pravlenyasına aňlatdılar (B3-69), Medreséden bir cevap veren yox (A1-82), Mınavu éki xatın gené vardılar cadığı xatınğa (A6-96)

3.2.1.2. Özne

Yüklemin gösterdiği işi, hareketi, oluşu, karşılayan unsurdur.

Balalar bağça işiné qarışma pek suviyeler (A7-300), Ev hayvanları insanğa balaban fayda ketiriyler (B6-3), Bizim sınıf balaları mekteb azbarında bostan yasamağa qarar çıqardılar (B8-222)

3.2.1.3. Nesne

Nesne, cümlede öznenin yaptığı işten etkilenen unsurdur. Nesne, fiile belirtme hâli ile bağlanır. Belirtme hâli eki taşıyan nesnelere “belirli nesne”dir. Bilinen bir varlığı karşılar. Belirtme hâli eki almayan nesnelere “belirsiz nesne”dir, genel bir varlığı karşılar.¹⁰⁹³

Evge kelgende yolda meni qonşımızniñ oğlu Avram Moşe kördi. (B4-286) (belirtili nesne), Oña gene hekimni çağırdılar (B5-9) (belirtili nesne), Bir bala atasınen barabar çölde piçen çalay edi (B1-190)

3.2.1.4. Yer Tamlayıcısı

Cümlede, yaklaşma, bulunma ve uzaklaşma bildirerek yüklemi tamamlayan unsur, yer tamlayıcısıdır.¹⁰⁹⁴

Özenniñ kenarında sarı taşdan yapılgan balaban bir değirmen turay (B3-162), Ondan soñra xaber verdiler, cemaatqa (A5-274), Biz eki qardaş bir odada yatay edik (B5-105)

3.2.1.5. Zarf

Yüklemi zaman, miktar, sebep, hâl, ve vasıta bildirerek tamamlayan unsur, zarf-tır.

Bağçacılar tañ salgınından pek qorqaylar (B8-174), Yaz keçeleri Mıném aqay arabada yuxlay atları da yavaş-yavaş kıt'iyler (A7-252), gélmişler caminiñ aldına, yarı geceye qadar onda yatmışlar (A1-63)

¹⁰⁹² Leyla Karahan, *age.*, s. 46

¹⁰⁹³ Leyla Karahan, *age.*, s. 53

¹⁰⁹⁴ Leyla Karahan, *age.*, s. 55

3.2.2. Cümle Çeşitleri

3.2.2.1. Yapısına Göre Cümleler

Yapısına göre cümleler dört gruba ayrılırlar.

3.2.2.1.1. Basit Cümle

Yapısında isim veya fiil cinsinden tek yüklem bulunan cümle basit cümledir. Yapısında zarf-fiil, sıfat-fiil, isim-fiil veya bu tür kelimelerden yapılmış bir kelime grubu bulunan cümleler de “basit cümle”dir. Çünkü bu kelime ve kelime grupları yargı bildirmezler.¹⁰⁹⁵

Anası Yaqonı sabah saat beşde oyatdı (B1-37), İsax bütün küin yatdı (B4-289), Aqşamğa alıb keldi (B8-157), Şoloma aqay çoqdan berli tütün fabrikasında çalışay (B5-55)

3.2.2.1.2. Birleşik Cümle

Bir ana cümle ve cümlenin anlamını tamamlayan bir veya birden fazla yardımcı cümle ile kurulur. Bir temel yargı veya iş ve bu temel iş veya yargıyı tamamlayan yardımcı bir iş veya yargıyı tamamlayan yargılar vardır.

3.2.2.1.2.1. Şartlı Birleşik Cümle

Bir cümlenin diğer bir şart cümlesi ile tamamlandığı cümledir. Şart cümlesi tek başına yargı bildirmez. Ancak bir başka cümleyi zaman, şart, sebep, ve benzetme anlamlarıyla tamamlar.¹⁰⁹⁶

*Baqñız, balalar, bir adam işlecek işiniñ planıñı bilse, oña işlemek de pek qolay olay (B2-150)
Eğer birisiniñ, kirli ekeniñi körsem, yuvunmağa yiberiyim (B4-232)
Aylanıb baqsa bütün çöl oña beñzegen taze, yeşil tüsli yapraçlıqlarğa tolğan (B8-274)*

3.2.2.1.2.2. İç İç Birleşik Cümle

Bir cümlenin herhangi bir görevle başka bir cümlenin içinde yer aldığı cümledir. Kırımçak Türkçesinde iç içe birleşik cümlede yardımcı unsur önce, temel unsurun sonra gelmesi nedeniyle Türkçenin genel cümle yapısına da uygundur.

Ocamız bizge:

-Hava kalendarında her künniñ qarşısında aşağıdaki suallerge cevap veriñiz! deb teklif etdi (B7-226)

Yoskaçıq aqşam yatqanda: - Ata, yarın meni de al barabarıña çölge! Dedi (B8-292)

¹⁰⁹⁵ Leyla Karahan, *age.*, s. 61

¹⁰⁹⁶ Leyla Karahan, *age.*, s. 63

Atası: -Yuqlab qalmasañ alırım! deb cevap verdi (B8-293)

3.2.2.1.3. Bağlı Cümle

3.2.2.1.3.1. Ki'li Bağlı Cümle

Ki edatı ile birbirine bağlanmış cümle çeşididir. Ki'li cümlelerin her birisi, tek başına yargı ifade eden müstakil cümlelerdir.

Şındı gelem Şaxsenemiñ babasına: baxtı ki altı senédén berli bir xaber gelmedi, qız dé qayğıray (A3-222), Padişa soyliy ki xatınına sen bir daa boyle bala tapsañ, ben seni yarı belédén komırım, d'iy (A6-59), Ocakı da dér ki: oğlum, işttım ki ğariplikiña gelmişsiñ, xızmetqar kirecek éseñ, dutayım dér (A1-139)

3.2.2.1.3.2. Diğer Bağlama Edatlarıyla Kurulan Bağlı Cümleler

Bu cümleler ve, ama, gibi edatlarla birbirine bağlanmış cümleler topluluğudur. Aslında her biri bağımsız bir cümledir.

Biz balanıñ qolından emanetni aldıq ve sheherge qaytdıq (B1-139)

Padişa o velaétiñ ağaların ziyafet qurmuş ve bu ocakıya da xaber verir (A1-163)

3.2.2.1.4. Sıralı Cümle

Tek başına yargı bildiren veya anlamca birbirini tamamlayan basit cümlelerin bir anlam bütünlüğü içerisinde sıralanmasıyla oluşan cümleler topluluğudur. Sıralı cümlelerin nesnesi, öznesi veya diğer unsurları ortak olabilir. Sıralı cümleler, iki veya daha fazla cümle ile kurulur.

Beş daqqadan yağmur küçleşdi, ortalıq suvğa toldı (B1-177), Yolda pek balaban boran çıqdı, her bir yer qaranlıq oldu (B6-71), Yaz kelgeninen onlar bizge qaytar, yuvalarına kirer, kiçkene yavruçıqlar çıkarırlar (B2-178)

3.2.2.2. Yüklemin Türüne Göre Cümleler

3.2.2.2.1. Fiil Cümlesi

Yüklemi çekimli bir fiil veya fiil grubu olan cümlelerdir. Her türlü hareket, iş, oluş fiil cümleleri ile karşılanır.¹⁰⁹⁷

Sabah salqında sheherden çıqıb doğrı ormanğa keldiler (B1-39), Oca ve arqadaşları onı her zaman utandırılar (B2-29), Malkapay balabanca bir yine alıb oniñ ucına bir qaranfil sapladı (B5-30)

¹⁰⁹⁷ Leyla Karahan, *age.*, s. 68

3.2.2.2.2. İsim Cümlesi

Yüklemi ek fiille çekimlenmiş bir isim veya isim grubu olan cümlelerdir.¹⁰⁹⁸

Bizim mektebde balalar komitesi var (B2-63), köyliniñ xorandasını beslegen sığırdır (B6-13), hava gene bulut edi (B7-127)

3.2.2.3.Yüklemin Yerine Göre Cümleler

3.2.2.3.1. Kurallı Cümle (Düz Cümle)

Yüklemi sonda bulunan cümle, kurallı cümledir. Türkçede cümlenin ana unsuru yüklem, genellikle cümlenin sonunda bulunur.

Mekteb balaları sınıfta hava kalendarı tutaylar (B2-79), O onda eki ay oturdı (B3-3)

Qonşu balaları kelib her zaman qardan-qızçıqnen oynaylar, ona türlü yırlar öğretiyler (B5-191)

3.2.2.3.2. Devrik Cümle

Yüklemi sonda bulunmayan cümledir.

Şindi çağırayım onu sizge (B1-130), Qa, balalar, sabahları nasıl etib yuvunğanıñızni söyleçiñiz maña! (B4-177), Aceba kiyik hayvanlardan qorqıb uvuldağay edi şu köpek! (B5-269)

3.2.2.4. Anlamına Göre Cümleler

3.2.2.4.1. Olumlu Cümle

Yüklemin belirttiği işin yapıldığını bildiren cümlelerdir. Yapı bakımından olumsuz gibi görünen bazı cümleler anlamca olumludur.

Xatınlar bu sıcaq, buxar havalarda böyle evçiklernin içi salqın olay (B2-109)

işni klubniñ pravlenyasına añlatdılar (B3-69), Bütün sınıf balaları çölge çıqdıq (B8-30)

3.2.2.4.2. Olumsuz Cümle

Yüklemin belirttiği işin gerçekleşmediğini anlatır. Bu cümlenin yüklemi yapma-ma, olamama bildirir. -mA olumsuzluk eki, değil edatı ve yok ismi cümleyi olumsuz ya-pan unsurlardır.¹⁰⁹⁹

Yataq odasında tütün içilmemeli (B4-200), Bundan birisiniñ qaçmağa vaqıtı yoqdır (B5-65), Bulutlar olmasa da kök yüzi pek açıq dügül edi (B7-130)

¹⁰⁹⁸ Leyla Karahan, *age.*, s. 68-69

¹⁰⁹⁹ Leyla Karahan, *age.*, s. 71-72

3.2.2.4.3. Soru Cümlesi

Cümlelerin belirttiği iş veya bildirdiği yargı soru şeklindeyse bu tür cümleler soru cümlesidir. Cümleye soru anlamını kaseru eki veya soru kelimeleridir.

Onlardan en ziyade qaysını seviysiz? (B1-93), Siz şehir muzesine varıb toldırılğan kıyık hay-

vanlar kördiñizmi? (B6-41), Basdırılğan tavuq yımirtalar üstünde qaç kün oturay? (B8-25)

3.3. Kelime Hazinesi

Kırım Tatar Türkçesi, kelime hazinesi bakımından her diyalekt büyük bir karışık durumla tavsif edilir. yıla-, ağla-, oltur-, otur- gibi güney şekilleriyle Merkez Türkçesi şekilleri birlikte kullanır. Bundan dolayı eş anlamlı kelimelerin çokluğu diyalektler için tipik bir özelliktir. çok ~ köp, çocuk ~ bala, bul ~ tap. Aynı Türkçe kelimenin değişik gelişmelere uğramış şekillerine sık rastlanır. dağ ~ taw, deve ~ tüye gibi Altınordu dev-rinde Moğolca kelimeler de alınmıştır. kuda < kuda Mog. “kayınbirader, enişte, baca-nak”, manlay “alın” < manglai Mog. çıray “yüz, çehre” < çirai Mog. Bu kelimelerin büyük bir kısmı öteki Türk şivelerinin çoğunda da görülür. Son zamanlarda çok sayıda Rusça kelime girmiştir. Sovet eteler “istişare ediyorlar” < Rusça sovet, bir komnatıñ içine “bir odanın içine” < Rusça komnata, bu sadownikniñ “bu bahçıvanın” < Rusça sadownik, werst < Rusça verst. Kırım tarihinin çeşitli devrelerinde önemli roller oynamış olan diğer milletlerin dilleri (Gotlar, Rumlar, İtalyanlar gibi) önemli izler bırakmıştır.¹¹⁰⁰

Kırımçak Türkçesinde, Eski Türkçenin bazı kelimelerdeki i ünlüsü kalınlaşarak ı ünlüsüne dönüşmüştür. Örneğin, bizde > bızde, sizde > sizde, sekiz > sekız, edin > edın gibi. Bu şekilde Türkçenin genel kaidesi olan ünlü uyumu da bozulmuştur. Kırım Tatar ve Karay dillerinde ünlü uyumu bu kadar bozulmamıştır. Kırımçak dilindeki, ünlü uyumunun bozulması, bu talihsiz halkın hayatındaki uyumun bozulmasıyla doğrudan ilgilidir.¹¹⁰¹

Tarihin her döneminde değişik kültürlerle iç içe yaşayan Kırımçaklar, tüm imkansızlıklara rağmen Türkçe konuşmayı sürdürmektedirler. Kırımçak Türkçesinin sözcük varlığını öncelikle Türkçe daha sonra Arapça-Farsça kelimeler oluşturmaktadır. Bunların dışında Fransızca, Yunanca, İtalyanca, İngilizce, Rusça, İbranîce, dillerinden az sayıda kelime almıştır.

İbranîce Kırımçak Türkçesinin söz varlığı yüzyıllarca yazılı iletişim olarak İbranîcenin kullanılmasından dolayı, bu grubun üyesi olan diller gramer yapıları, kelime yapıları

¹¹⁰⁰ Gerhard Doerfer, *agm.*, s. 202

¹¹⁰¹ Musauli Kenesbay, “Kırımlı Musevî Türkler, Kırımçaklar”, *AÜ Türkiyat Araştırmaları Ens. Dergisi*, S. 3, Erzurum 1993, s. 225

bakımından İbranîceden etkilenmiştir.¹¹⁰² Kırımçak dilindeki İbranîce kelimelerin sayısı Karay dilindeki İbranîce kelimelerden daha fazladır. Bunlar sadece dinî ve teknik terimlerle sınırlı değildir. Günlük hayatta kullanılan birçok kelime İbranîce asıllıdır. Meselâ, “gupıl”, yemek çatalı¹¹⁰³ “genihom” (cehennem), “Şabat kün” (cumartesi günü) Hristiyan kumanların kullanmış olduğu “Yeh-kün”, “Yeh-başkün” gibi kelimelerde vardır.¹¹⁰⁴

Kırımçakların kelimelerdeki farklılıklar nispeten daha büyük bir dil olan İbranîce’nin kelimelerinin yaklaşık yüzde beşinin Kırımçakların yerel dilinde bulunmasından kaynaklanmaktadır. Çünkü, İbranîce Kırımçakların dini dili olarak kalmıştır.¹¹⁰⁵ Metnimizde rastladığımız İbranîce kelime sayısı oldukça sınırlıdır. Onlar da genellikle dinî terminoloji ile ilgili kelimelerdir. Piyut “dua”, ma-zon, “ekmek”, gupıl “çatal”, kapara “kurban keserek günahlardan kurtul-”, şena “yıl”, şolom “selam”, uzdeş “ay”, tkun “matem töreni”, minyan “sinagogda dua etmek için gereken 10 erkek”, galaxa “yahudilerin yazılı kanunları” gibi.

Kırımçaklar Tatar diyalektiğinde olduğu gibi hâlâ birçok eski Yunanca deyimleri muhafaza etmektedir.¹¹⁰⁶ Metnimizde Yunanca asıllı kirez, pite “pide”, yılaf “yulaf”, qoran “horon”, litre, papadya “papatya”, lampa “lamba”, pekısmet “peksimet” kelimelerine rastlanmıştır.

Ruşçadan Türkçeye giren kelimeler, semantik bakımdan, sanayi ve tarım, askerî-ıdarî terimler, günlük hayatta kullanılan eşyalar, soyut kavramlar ve toplumsal-politik terminoloji ve okul terminolojisi alanındadır.¹¹⁰⁷ Kırımçak Türkçesinde az oranda Rusça kelime vardır. Rusça alıntı kelimeler sanayi-tarım (kolhoz, sovhoz, inkubator “kuluçka makinası” kapusta “lahana”, kartof “patates”, funt “libre, ölçü birimi”), günlük hayatta kullanılan eşya adları (stakan “bardak”, stol “masa,” galstüg “kravat, boyunbağı”), toplumsal-politik terminoloji (kominizm, komünist, parti, komsomol, piyoner, kamisya) alanlarındadır. Bunların dışında avoda “iş, görev”, barışna “genç kız, küçük hanım”, çernomor “kara kaşlı”, dorogoy “sevgili”,

¹¹⁰² Marcel Erdal, “*Relativisation In Krymchak*”, **Scholarly Depth and Accuracy, A Festschrift to Lars Johanson Lars Johanson Armağanı**, haz. Nurettin DEMİR- Fikret TURAN, Grafiker Yay., Ankara 2002, s. 118

¹¹⁰³ Musauli Kenesbay, “*Kırımlı Musevî Türkler, Kırımçaklar*”, **AÜ Türkiyat Araştırmaları Ens. Dergisi**, S. 3, Erzurum 1993, s. 225

¹¹⁰⁴ Şaban Kuzgun, **Hazar ve Karay Türkleri**, Ankara 1993, s. 40

¹¹⁰⁵ www.family.askinazy.com

¹¹⁰⁶ Harun Güngör, “*Kırımçaklar, Kırımın Musevî Tatarları*” **Türk Dünyası Tarih Dergisi**, S. 82, Ekim 1993, s. 13-14

¹¹⁰⁷ Hayriye Süleymanoğlu Yenisoy, **Tarih Boyunca Slav-Türk Dil İlişkileri, Türkçede ve Öteki Türk Lehçelerinde Slav Leksik Unsurları**, TDK Yay: 709, Ankara 1988, s. 85-86

çaxotka “verem”, lager “kamp”, gibi kelimelerdir. Metnimizdeki toplam Rusça kelime sayısı 86’dır.

Kırımçak Türkçesinde Arapça (kebab, mektub, evlad, inad, çeşid, sila, keyf) ve Farsça’dan (bazar, turup, zından, yuzgar, bulbul, gul, duşman) alınan kelime sayısı da bir hayli fazladır. Bu kelimelerde ya genellikle alındığı dildeki aslı şekil korunmuş, ya da küçük fonetik farklılıklar gözlenmiştir.

Kırımçak Türkçesinde İngilizce’den (ura “hurra,” trolleybus) alınmış iki kelime ve Fransızca’dan ise (muzey, kontsert, kollektif, aftomobil, metro “metre”, klub, termometro, gektar “hektar”, pyesa, diftirit “difteri”, papirüs “sigara, nargile”, lupa “lup, büyüteç”, kilometro), İtalyanca’dan (spirt “ispirto”, gazeta “gazete”, nomera “numara”) sınırlı sayıda kelimeye rastlanmıştır.

Kırımçak Türkçesinde, Türkiye Türkçesinde de halen kullanılan, halk ağzında yaşayan kelimelerden eşne “aşına”, bılır “geçen yıl”, mışıq “pisik”, arıq “karık, su yolu” gibi örneklere rastlanmıştır.

Kırımçak Türkçesinde kullanılan Türkçe kelimelerden bir çoğunun da Eski Türkçedeki şekilleri korunmaktadır. yımşaq “yumuşak”, yalıñız, isin- “ısın-”, tamır “kök, damar”, sipir- “süpür-”, men “ben”, min- “bin-”, miyi “beyin”, yip “ip”, yıgla- “ağla-”, qurqaq “kurak” gibi kelimelerdir.

SONUÇ

Yaptığımız fonetik ve morfojik inceleme sonucunda Kırımçak Türkçesinde genel olarak tespit ettiğimiz belirgin özellikler şunlardır:

1. Kırımçak Türkçesinde uzun ünlü yoktur. *kebab, mektub, munasib*
2. **Kırımçak Türkçesinde kalınlık-incelik uyumu az sayıda örnek dışında sağlamdır. Vasıta hâli eki -nen tek şekilli olarak kullanıldığı için uyumu bozar. *adamnen, taşnén, anammen*. Fakat düzlük-yuvarlaklık uyumu pek çok ekin (iyelik ekleri, ilgi ve yükleme hâli eki, bazı yapım ekleri, şimdiki zaman, bilinen geçmiş zaman, geniş zaman, öğrenilen geçmiş zaman) yuvarlak ünlülü kelimelere de düz-dar ünlülü olarak gelmesi sebebiyle bozulmuştur.**
3. -AgU ses grubu -Av şekline dönüşmüştür. *buzav “buzağı”*

4. Kırımçak Türkçesinde ince ünlülerin kalınlaşması olayı en çok rastlanan ses olayıdır. A metninde i yerine ı, ö yerine o, ü yerine u kullanımı hem kelime köklerinde hem eklerde olmak üzere adeta kurallı şekildedir. *bız “biz”, ogren- “öğren-”, yuzum “üzüm”*
5. Dar ünlülerin genişlemesi olayı genellikle alıntı kelimelerdeki kelime başı ve kelime içindeki h sesinden kaynaklanmaktadır. *oqım “hüküm”, hormet “hürmet”, orı “huri”*
6. Yuvarlak ünlülerin düzleşmesi olayına kelime kökünde ve eklerde sıkça rastlanır. Eklerin dar şekilli kullanımlarından kaynaklanmaktadır. Bu ekler; zarf-fiil ekleri, iyelik ekleri, hâl ekleri, bilinen geçmiş zaman eki, bazı isimden isim ve fiilden fiil yapma ekleridir. *boyın “boyun”, oxıb “okuyup”, yolcı “yolcu”, bulın- “bulun-”, qorxtı “korktu”, onsız “onsuz”*
7. Kırımçak Türkçesinde orta hece ünlüsü kurallı olarak korunmaktadır. *vaxıtı “vakti”, ayırılıq “ayrılık”, fikirin “fikrin”, köküsi “göğsü”.*
8. Kırımçak Türkçesinde ünsüz uyumu bazı hâl eklerinde, bilinen geçmiş zaman ekinde ve isimden isim yapma eki -Cı ‘nın kullanımında sınırlı sayıda örnek dışında kuvvetlidir. Sadece -çık küçültme eki ünsüz uyumuna tabi olmayıp, tek şekillidir. *buzavçıq, cıgerçigim, érsızçık*
9. Kırımçak Türkçesinde Eski Türkçedeki kelime başı k- ünsüzü kurallı olarak korunmuştur. *köz “göz”, köster- “göster-”, kiy- “giy-”, kir- “gir-”, kit- “git”, kündüz “gündüz”*
10. Kırımçak Türkçesinde Eski Türkçedeki kelime başı t- ünsüzü B metninde kurallı olarak korunmuştur. *teren “derin”, til “dil”, toşek “döşek”, tış “dış”, tiri “diri”* A metninde ise az sayıda örnekte d’ ye dönmüştür. *daş “taş”, datlı “tatlı”, doz “toz”*
11. Kırımçak Türkçesinde alıntı kelimelerdeki kelime sonu ve kelime başı b sesi aslı şeklindeki gibi korunmuştur. *bazar “pazar”, baalı “pahalı”, kebab “kebab”, merekeb “mürekkep”, munasib “münasip”.*
12. Kırımçak Türkçesinde Eski Türkçedeki kelime içi -ç ünsüzü korunmuştur. *keçe “gece”, keçin- “geçin-”, keçik- “gecik-”.*
13. Eski Türkçedeki kelime başı b- ünsüzü, Kırımçak Türkçesinde p-’ye döner. *pıçak “bıçak”, pıtır- “bitir-”, pışır- “pişir-”.*
14. Eski Türkçede kelime başında v- ünsüzü yoktur. Kırımçak Türkçesinde b ünsüzü kelime başında ve içinde hem Eski Türkçedeki b’li şekliyle, *bar- “var-”, ber- “ver-”, eb “ev”, ébet “evet”* hem de v’li şekilleri kullanılmıştır. *ver-, var-.*
15. Kıpçak grubu Türk şivelerinde kelime başı -y yerine -c kullanımı Kırımçak Türkçesinde de özellikle B metninde rastlanan bir özelliktir. *caşlıq “gençlik”, cav “böğür, yan”, cır “yır, türkü”, cıyl- “toplan-”, cırla- “türkü söyle-”, carlı “fakir, yoksul”.*
16. Yeni Uygur Türkçesinde çok rastlanan bir özellik olan d>ç değişmesi A metninde de görülür. *çiş “diş”, çuş “düş”, çışle- “dişle-, ısır-”, çüşik “düşük”.*
17. Kıpçak grubu Türk şivelerinde rastlanan ç>ş değişmesine Kırımçak Türkçesinde A metninde bir örnek dışında rastlanmaz. *şorba “çorba”.*
18. Türkiye Türkçesi ağızlarında da çok sık rastlanan k>h değişmesine Kırımçak Türkçesinde A metninde sıkça rastlanır. *axşam “akşam”, ayax “ayak”, oxı- “oku-“, tavux “tavuk”, yuxı “uyku”.*
19. Eski Türkçedeki kelime başı m- ünsüzü, Kırımçak Türkçesinde korunmuştur. *mın- “bin-“, maña “bana”, men “ben”.* A metninde ben / men karışık olarak kullanılmaktadır.

20. Yine bir Kıpçak grubu Türk şivesi özelliği olarak kelime başı ve sonunda h- düşmesi Kırımçak Türkçesinde de adeta kurallı olarak görülür. *acı “hacı”, afta “hafta”, oqım “hüküm”, amam “hamam”*. Kelime içinde -h- düşmesi A metnine has bir özelliktir. *méşer “mahşer”, qavaltı “kahvaltı”, ramet “rahmet”, şeér “şehir”, séér “seher”*. Kelime sonunda -h düşmesi de A metninde görülür. *qadé “kadeh”, tézga “tezgah”, alla “Allah”, inşalla “inşallah”, saba “sabah”*.

21. Kırımçak Türkçesinde -çık küçültme eki -k ünsüzüyle biten bir kelimeye eklendiğinde asıl kelimenin son ünsüzü kurallı olarak düşer. *ayaçtıq “ayakcık”, bayraçtıq “bayrakcık”, balıçtıq “balıkcık”*.

22. Kıpçak Türkçesi özelliği olarak kelime ortasında -g- sesinin düşürülmesine Kırımçak Türkçesinde de rastlanır. *tüme “düşme”, ulaq “oğlak”, olan “oğlan”*.

23. Kelime başında y- türemesi yine Kıpçak grubu Türk şivelerinde rastlanan bir özelliktir. Yarı ünlü ve akıcı bir ünsüz olan y- sesi Kırımçak Türkçesinde de kelime başında kolaylıkla türer. *yıGla- “ağla-“, yıp “ip”*, örneklerinde başta -y türemesi gibi görülen bu kelimelerin aslında Eski Türkçedeki aslı şekilleri korunmuştur. Bunların dışında *yasır “esir”, yuzum “üzüm”, yipek “ipek”*, kelimelerinde de başta y- türemesi olmuştur.

24. Arapça kelimelerdeki uzun ünlü ve ayın harfi ile yazılan kelimelerdeki bu ayın harfi Kırımçak Türkçesinde -y- sesi ile karşılanır. *dayım < dâ’ima, nayıp < nâ’ib, şayır < şâ’ir, şıyır > şî’r*

25. Sonda -m türemesi Kırımçak Türkçesinde sıkça rastlanan bir ses olayıdır. *bekım “belki”, barım “bari”, çunkum “çünkü”, yoxsam “yoksa”, belkim “belki”, sankım “sanki”*.

26. Eski Türkçedeki ön kelimesinde -ñ- ünsüzü, Kırımçak Türkçesinde kurallı olarak g’ye dönmüştür. *ög “ön”, ögde “önde”, ogıme “önüme”*.

27. Türkiye Türkçesi ağızlarında canlılığını koruyan ñ sesi Kırımçak Türkçesinde yazı dilinde kendini gösterir. *añla-, beñzet-, yañlış, soñra, dñle-*.

28. 3. çoğul şahıs zamiri Kıpçak Grubu Türk şivelerinde olduğu gibi A metninde “olar” şekliyle kullanılmıştır. B metninde ise “onlar” şeklindedir.

29. Kırımçak Türkçesinin sözvarlığının en büyük bölümünü Türkçe kelimeler oluşturur. Hatta Kırımçak Türkçesinde kullanılan Türkçe kelimelerden bir çoğunun da Eski Türkçedeki şekilleri dahi korunmaktadır. *yımşaq “yumuşak”, yalıñız, isin- “ısın-“, tamır “kök, damar”, sipir- “süpür-“, men “ben”, min- “bin-“, miyi “beyin”, yıp “ip”, yıgla- “ağla-“, qurqaq “kurak”* gibi. Kırımçak Türkçesinde Türkçe kelimelerden sonra ikinci sırada en fazla Arapça (*kebab, mektub, evlad, inad, çeşid, sila, keyf*) ve Farsça (*bazar, turup, zından, yuzgar, bulbul, gul, duşman*) kelimeler oluşturmaktadır. Bunların dışında çok az sayıda Fransızca, (*muzey, kontsert, kollektif, aftomobil, metro “metre”, klub, termometro, gektar “hektar”, pyesa, diftirit “difteri”, papirüs “sigara, nargile”, lupa “lup, büyüteç”, kilometro*), Yunanca (*kirez, pite “pide”, yulaf “yulaf”, qoran “horon”, litre, papadya “papatya”, lampa “lamba”, pekismet “peksimet”*), İtalyanca (*spirt “ispirto”, gazeta “gazete”, nomera “numara”*), İngilizce (*ura “hurra,” trolleybus olmak üzere sadece iki kelime*), Rusça (*kolhoz “büyük devlet çiftliği”, inkubator “kuluçka makinası” kapusta “lahana”, kartof “patates”, funt “libre, ölçü birimi”, stakan “bardak”, stol “masa,” galstüg “kravat, boyunbağı” kamisya “komisyon” avoda “iş, görev”, barışna “genç kız, küçük hanım”, çernomor “kara kaşlı”,*

dorogoy “sevgili”, *çaxotka* “verem”, *lager* “kamp”) ve genellikle dinî terminoloji ile ilgili kelimeler İbranîce (*genihom* “cehennem”, *piyut* “dua”, *mazon*, “ekmek”, *gupıl* “çatal”, *tkun* “matem töreni”, *minyan* “sinagogda dua etmek için gereken 10 erkek”, *galaxa* “yahudilerin yazılı kanunları”, *şabat kün* “cumartesi günü”) dillerinden kelime alınmıştır.

Kırımçak Türkçesinde, Türkiye Türkçesinde de halen kullanılan, halk ağzında yaşayan kelimelerden *eşne* “aşına”, *bıltır* “geçen yıl”, *mışıq* “pisik”, *arıq* “karık, su yolu” gibi örneklere rastlanmıştır.

30. Kırımçak grubu Türk şivelerinde benzerlik ve küçültme eki olarak -tay şekliyle kullanılan bu ek Kırımçak Türkçesinde, -dAy şekliyle sadece B metninde örnekleri vardır.. *altınday*, *duvulday*.

31. Kırımçak Türkçesinde yönelme hâli eki 3. Şahıs iyelik eklerinden sonra -nA (*arqadaşlarına*, *artlarına*, *artına*, *babasına*, *sozine*), 1. ve 2. çoğul şahıs iyelik ekinden sonra -GA (*atalarıñızga*, *gunımızge*, *ocamızğa*) şeklinde, diğer iyelik eklerinden sonra ise, -A (*atama*, *başına*, *canıma*, *gozıme*) şeklinde gelmektedir. B metninde iyelik ekleri dışında daima -GA kullanımı (*artqa*, *azbarğa*, *askerge*, *yaşçiklerge*, *deñizge*), tercih edilirken, A metninde -A’lı kullanım (*çobana*, *yola*, *éxtiyara*, *civana*, *bostana*) daha çok tercih edilmiştir.

32. Kırımçak Türkçesinde belirtme hâli ekinin kullanımında A ve B metni arasında farklılık vardır. B metninde ek daima -nI şekliyle kullanılırken (*çiçekni*, *sabannı*, *buznu*, *bereketni*), A metninde hem -I’lı hem -nI’lı şekliyle (*tiflizi*, *çuvalı*, *kunni*, *fenéri*, *cezvenı*) kullanılmıştır. Belirtme hâli ekinin 1. tekil şahıs iyelik ekiyle kullanımında A ve B metninde farklılık vardır. A metninde ek 1. tekil şahıs iyelik ekinden sonra -I’lı şekliyle (*başımı*, *canımı*, *gunaxımı*, *malımı*, *kozımı*), B metninde ise yine -nI’lı (*defterlerimni*, *işimni*, *sözimni*) şekliyle kullanılmıştır.

33. Kırımçak Türkçesinde ilgi hâli eki, genellikle -niñ (*çölñiñ*, *atnıñ*, *köynıñ*, *zavallınıñ*) şeklinde kullanılırken, A metninde hem -İñ ‘lı (*şeériñ*, *kımıñ*, *fenériñ*, *tifliziñ*) hem de -nİñ ‘lı (*dunyaniñ*, *adamniñ*, *zavallınıñ*) şekliyle karışık olarak kullanılmıştır.

34. Oğuz grubu Türk şivelerinde kullanılan, -mAdAn zarf-fiil eki, Kırımçak Türkçesinde sadece A metninde görülür. *olmadan*, *déméden*.

35. Türkçenin bugünkü şivelerinden sadece Oğuz grubu şivelerinde kullanılan -Dık sıfat-fiil eki ve bu ekten türemiş olan zarf-fiil ekleri Kırımçak Türkçesinde yalnızca A metninde kullanılır. *asdığı çaldığı*, *gordıgılarınén*, *kordığı*, *oldıgını*, *quvandıgındén*, *doldıkçaz*, *oldıqta*.

36. Kırımçak grubu Türk şivelerinde -Gan şekliyle kullanılan bu sıfat-fiil eki, Kırımçak Türkçesinde B metninde -Gan (*söylengen laf*, *verilgen ders*, *qaçqan bala*, *çalışqan xatınlar*, *baqqan adam*), A metninde ise, hem -Gan (*bergen qol*, *kommılgen xatın*, *verilgen kapık*) hem de -An (*ésen kok*, *gelen bela*, *yazılan yazı*), şekliyle kullanılır.

Sonuç olarak, Kırımçak Türkçesi, fonetik özellikleri dikkate alındığında Kuzey-Batı grubunda olmasına rağmen (Kumuk Türkçesi gibi) Oğuz özellikleri gösteren bir ağızdır. Oğuz özellikleri leksik açıdan fazladır. Kırımçak Türkçesi bize göre ayrı bir yazı dili değil, Kırım Tatar Türkçesinin bir ağzı olarak değerlendirilebilir.

Zaten Kırım bölgesinde konuşulan Türkçe homojen değildir, her şehir değişik bir ağız özelliğine sahiptir. Bu ağızlar esas olarak yüzyıllarca süren Osmanlı egemenliğinin etkisi altındaki, yerli Kıpçak lisanının değişime uğramış şekilleridir. Osmanlı etkisi pek çok Kırımçaklının da yerleşik olduğu Kefe ve Karasubazar şehirlerinde de etkiliydi.

Kırımçakların konuştuğu dil, kıyı Kırım Tatarlarının ağız özelliklerini taşır. Kırımçak dili, içinde Oğuz ve Kıpçak elementlerinin de bulunduğu büyük bir karışım ve aynı zamanda yerel ve kişisel varyasyonlarında büyük çapta bulunduğu bir dildir. Temel olarak Kıpçak dili olan bu dil, Oğuz dilinden bazı özellikler taşır.

Kırımçak Türkçesinin, Kırım Tatar Türkçesinin bir ağzı mı yoksa başlı başına bir yazı dili mi olduğu konusunda farklı görüşler vardır.

Kırımçakların dillerinin Kırım Tatarlarının dillerinden ayrı olduğunu savunan bazı bilim adamlarının görüşünün iki dayanak noktası vardı: Bunlardan biri Kırım Tatar dili ve Kırımçak dili arasındaki sözcük ve ses farklılıkları, diğeri ise ayrı bir Kırımçak edebi geleneğinin var oluşudur. Arap alfabesini kullanan Kırım Tatarlarının aksine, Kırımçakların uzun yıllar sadece İbranî alfabesini kullanması bu iki etnik grubu ayıran önemli bir faktördür.

1970 'li yıllara kadar, Kırımçak dili ve Kırım Tatar dili arasındaki farklar, Kırımçaklar tarafından da hiçbir zaman abartılmamıştı. Onlar tarafından yazılan bilimsel yazılarda, bu farklar hep şivesel farklar olarak görülüyordu. Bu sebepten, I. S. Kaya 1936' da "Kırımçakların ana dili, Tatar ana dilidir. Ya da Kırımçak ana dili, Tatar ana dili ile bazı şivesel farklar dışında tamamen aynıdır" der. 1955'te, I. S. Kaya, V. I. Filonenko ile beraber yazdığı bir yazıda "Kırımçaklar, Tatar dilini, bazı ses ve sözcük farklılıkları ve Türk kavimleri arasındaki geçmişlerinin Tatarların Kırım'daki geçmişinden daha köklü olduğunu kanıtlayan bazı eski dil özellikleri ile konuşurlar" demiştir. V. I. Filonenko, 1972' de düşüncesini değiştirerek ilk kez şunları öne sürer: "Üzücü bir gerçektir ki, temel incelemelerde farklı bir Türk dili olan, Kırımçak dilinin detaylı özellikleri ortaya çıkarılmamıştır."

Aynı zamanlarda, Kırımçak liderleri, özellikle E. I. Peisakh ve takipçisi I.. Achkinazi, Kırımçakları, ayrı bir Kırımçak dili konuşmuş olduklarına ikna etmek için ellerinden geleni yaptılar. Ne var ki, sadece belli bir dereceye kadar başarı elde ettiler. Bazı yaşlı Kırımçaklılar, nüfus sayımında ana dillerini Kırım Tatarı veya Karay dili olarak gösterdiklerini itiraf ettiler. Öte yandan kabul edilmeli ki, ayrı bir Kırımçak dilinin varlığı ile ilgili fikirler, etnik ve sosyal statülerindeki değişiklikleri yansıtmaktadır. Tatarların Kırım'dan sürülmesinden, savaş öncesi dönemde Kırımçakların dağılmasından, ve Rus diline geçişlerinden sonra, dilleri artık bir iletişim aracı olmaktan çok, diğer etnik gruplardan farklı bir grup olduklarını simgeleyen bir sembol halini almıştır. Dil, etnik grupları birleştirici işlevin, en önemli özelliği haline geldi ve

Kırımçak liderleri tarafından da kendi lehlerinde kullanıldı. Ayrı bir Kırımçak etnik toplumunun varlığının göstergesi, ayrı bir Kırımçak dilinin varlığı oldu.

1994 yılında Rus Teknik Akademisi'nin Türkçe Araştırma Bölümü, Kırımçak Türkçesinin derin bir analizini yaparak, şu sonuca varır: "Tüm özellikleri göz önüne alındığında (fonetik-gramer ve söz varlığı), Kırım Tatar diline benzeyen, ancak bağımsız bir dil olarak görülmelidir. Günümüzde Kırımçak Türkçesi, 1997'de Rus Teknik Akademisi'nin (Filoloji Enstitüsü) bastığı "Dünya Dilleri (Türk Dilleri)" kitabına dahil edilmiştir.

Sovyet etnik bilimi için dil kriteri her zaman önemli bir unsur olmuştur. Dil ögesi, etnik ayırım amaçlandığında sıklıkla kullanılmıştır. Bu yüzden, politik sebeplerden ötürü Kırımçak dili, zaman zaman Kırım Tatar Türkçesinden farklı bir dil olarak gösterildi.

Tezde kullandığımız A ve B metni olarak isimlendirdiğimiz bu metinlerde fonetik, imla ve kullanılan alfabe bakımından bir takım farklılıklar vardır. Bu farklar, Kırımçak Türklerinin edebî dillerinin olmayışı, oturmuş bir imlâlarının olmaması, yazılı eserlerinin az olması veya bu eserlerin farklı coğrafi bölgelerde yazılmış olması gibi sebeplere dayandırılabilir.

Tezimizde A ve B metni arasındaki farklılıkları ilgili bölümlerde gösterdik. Bize göre A ve B metni arasında da Oğuz ve Kıpçak özellikleri bakımından bir takım farklılıklar vardır. B metninde fonetik bakımdan Kıpçak özellikleri ağır basarken, A metninde Oğuz özellikleri daha ağır basmaktadır.

A ve B metninde tespit ettiğimiz özellikler şunlardır:

1. Bir Kıpçak özelliği olan -AgU ses grubunun -Av şekline dönüşmesine B metninde rastlanmıştır. *buzav "buzağı"*.
2. Kırımçak Türkçesinde Eski Türkçedeki kelime başı t- ünsüzü B metninde kurallı olarak korunurken, A metninde ise az sayıda örnekte d' ye dönmüştür.
3. Kıpçak grubu Türk şivelerinde benzerlik ve küçültme eki olarak -tay şekliyle kullanılan ekin Kırımçak Türkçesinde, -dAy şekliyle sadece B metninde örnekleri vardır.
4. Kırımçak Türkçesinde Eski Türkçedeki kelime başı k- ünsüzü kurallı olarak korunmuştur. Ancak A metninde g'li kullanıma az sayıda örnekte rastlanmıştır.
5. Kırımçak Türkçesinde Eski Türkçedeki kelime başı t- ünsüzü B metninde kurallı olarak korunurken, A metninde ise az sayıda örnekte d' ye dönmüştür.
6. Kıpçak grubu Türk şivelerinde kelime başı -y yerine -c kullanımı Kırımçak Türkçesinde de özellikle B metninde rastlanan bir özelliktir.
7. Türkiye Türkçesi ağızlarında da çok sık rastlanan k>h değişmesine A metninde sıkça rastlanır.
8. Eski Türkçedeki kelime başı m- ünsüzü, Kırımçak Türkçesinde korunmuştur. *min- "bin-", maña "bana", men "ben"*. A metninde ben / men karışık olarak kullanılmaktadır.
9. Yönelme hâli eki, B metninde (iyelik ekleri dışında) daima -GA kullanımı tercih edilirken, A metninde -A'lı kullanım daha çok tercih edilmiştir.
11. Belirtme hâli eki B metninde ek daima -nI şekliyle kullanılırken A metninde hem -I'lı hem -nI'lı şekliyle kullanılmıştır.

12. Kırımçak Türkçesinde ilgi hâli eki, genellikle -nİñ şeklinde kullanılırken, A metninde hem -İñ ‘lı’ şekliyle hem de -nİñ ‘lı’ şekliyle karışık olarak kullanılmıştır.
13. Kıpçak grubu Türk şivelerinde kullanılmayan, -mAdAn zarf-fiil eki, Kırımçak Türkçesinde sadece A metninde görülür.
14. Türkçenin bugünkü şivelerinden sadece Oğuz grubu şivelerinde kullanılan -Dık sıfat-fiil eki ve bu ekten türemiş olan zarf-fiil ekleri Kırımçak Türkçesinde yalnızca A metninde kullanılır.
15. Kıpçak grubu Türk şivelerinde -Gan şekliyle kullanılan sıfat-fiil eki, Kırımçak Türkçesinde B metninde -Gan, A metninde ise, hem -Gan, hem de -An şekliyle kullanılır.

Yukarıda da belirttiğimiz gibi A metninde Oğuz özellikleri, B metninde ise Kıpçak özellikleri daha ağır basmıştır.

Kırımçak Türkçesini Kırım Tatar Türkçesinin bir ağızı olarak değerlendirdiğimiz için Kırımçak Türkçesinin, Kırım Tatar Türkçesiyle benzeşen veya ayrılan yönleri şunlardır:

1. Kırım Tatar Türkçesinde uzun ünlüler tıpkı Türkiye Türkçesinde olduğu gibi, ya alıntı kelimelerde veya çeşitli ses olayları sonucu meydana gelmiş kelimelerde görülürken, Kırımçak Türkçesinde hiç yoktur.
2. Kırım Tatar Türkçesinde birkaç istisna dışında, kalınlık-incelik uyumu Kırımçak Türkçesindeki gibi çok güçlüdür.
3. Kırım Tatar Türkçesinde düzlük- yuvarlaklık uyumu Kırımçak Türkçesindeki gibi ekler yüzünden zayıflamıştır.
4. Kırımçak Türkçesinde çok sık görülen, ö>o ve ü>u gibi ses olayları Kırım Tatar Türkçesinde de görülür. Modern yazı dilinde dudak ve damak ünsüzleri, y, c’den sonra ve kelime başlarında ö, ü sesleri genellikle kalınlaşır. Ancak t, d, s, ç, seslerinden sonra kalınlaşmazlar. *kùm* “*kum*”, *kim*, *kór-* “*gör-*”, *óz* “*öz*”, *yüz* “*yüz*”. Buna karşılık ilk hecelerde olduğu gibi ilk olmayan hecelerin ünlüleri de diyalektlerde aynı işleme uğrar. *öldürür* “*öldürür*”, *kóp* “*çok*”, *kùn* “*gün*”
5. Kırım Tatar Türkçesinde de u > ı değişimi görülür. *bu yıl* > *bıyıl*, *yumurta* > *yımorta*, *korktu* > *korktı*. u>ı Kırım Tatar Türkçesinde de bu ses olayı görülür. *karışsun* “*karışsın*”, *olmasun* “*olmasın*” ü>i Kırım Tatar Türkçesinde de görülür. *ertesı küni*, *ölmiş*, *etüp* “*edip*”
6. e>ü Kırım Tatar Türkçesinde de egü > ewü ~ ew, *kiyev* *kiyewü*, *küyev* şeklinde görülür. e>ü Kırım Tatar Türkçesinde de rastlanır. *tügül* ~ *dügül*
7. Kırımçak Türkçesinde orta hece ünlüsü hep korunmuştur. Kırım Tatar Türkçesinde modern yazı dilinde, yabancı kelimelerde ve bunun dışındaki pek çok durumda orta hece düşmesi olmaz. *taş asırımñ*, *ağızı*, *göñülüm* gibi. Ancak diyalektler için bu kaide geçersizdir, sapmalar çoktur. *analarmız*, *oğuluna* ~ *oğlunuñ eştip* “*işitip*”.
8. Kırım Tatar Türkçesinde, Ana Türkçede é taşıyan kelimeler modern yazı dilinde de -e olarak görülürler.

9. Kırım Tatar Türkçesinde, Kırımçak Türkçesinden farklı olarak w ünsüzü bulunmaktadır. Bununla beraber “ts, yu, ya” gibi harfler Rusça kelimelerde kullanılırken, Kırımçak Türkçesinde yoktur.

10. Kırım Tatar Türkçesinde kelime başı k- ünsüzü hep korunmuştur. Sadece Perekop bölgesinde k-g karışık kullanılır. *gelir ~ kelir, gozi ~ kozi*. Bazı kelimelerde ise g- görülür. *düğün, gonul, güzel*. Kırımçak Türkçesinde de durum aynıdır.

11. Kırım Tatar Türkçesinde t sesi korunmuştur. Bazı kelimelerde d- görülür. *de-, demir, deñiz, doğru, dokuz, dön-, dört, düğün*. Kırımçak Türkçesinde de aynı şekildedir.

12. Eski Türkçenin bol-, bar-, ber-, bar-, gibi kelimeleri Kırım Tatar Türkçesinde devam etmektedir. Yalnız Osmanlı Türkçesinin tesiri altında kalan güney bölgelerde ağızlarda var-, ol- şekilleri de vardır. Hatta bu tesir iç kısımlara kadar yayılmıştır. Ancak yazı dilinde b-‘li şekiller tercih edilir. Kırımçak Türkçesinde de aynı kullanım vardır.

13. Kırım Tatar Türkçesinde de *cay “yay”, curt “yurt”, caş “genç”, ciber- “gönder-”* şekilleri görülürken, bundan başka *yır “şarkı”, yer, yıl, yok* gibi örneklerde ise y sesi korunmaktadır. Kırımçak Türkçesinde de aynı durum söz konusudur.

14. Eski Türkçenin ñ ünsüzünün “*ögünde, öğüne, öğünden*” kelimesinde g’ye dönmesi şeklindeki kullanım Kırım Tatar Türkçesiyle, Kırımçak Türkçesinde ortaktır.

15. ç>ş değişmesi Kırımçak Türkçesinde örneği azdır. Kırım Tatar Türkçesinde ise t’nin, önünde her yerde ç > ş olur. *aştı “açtı*.

16. Kırım Tatar Türkçesinde -k- her durumda değişmeden kalmıştır, ünsüzlerin önünde bazen h olur. *yaxşı “iyi”, yoxtur “yoktur”, toxta- “dur-, bekle-”*, Kırımçak Türkçesinde de aynı kullanım vardır.

17. b>m Kırım Tatar Türkçesinde de örnekleri vardır. *munu “bunu”*. Fakat biñ, beñze-, kelimeleri her yerde b-‘yi muhafaza ederler. Kırımçak Türkçesinde de aynı durum söz konusudur.

18. h sesi Kırım Tatar Türkçesinde olmayan bir sestir. Yalnız x kullanılmaktadır. Bunun için özellikle Arapça ve Farsçadan geçen kelimelerde ister başta ister ortada olsun x sesi düşer. *şeer “şehir*. Kırımçak Türkçesinde de çok sık rastlanan bir ses olayıdır.

19. Başta -y- türemesi hem Kırım Tatar Türkçesinde, hem Kırımçak Türkçesinde görülen bir ses olayıdır. *yektim “ektim”, yüzüm “üzüm”, yimam “imam*.

20. Kırımçak Türkçesinde ve Kırım Tatar Türkçesinde ñ sesi daima muhafaza edilmiştir.

21. Hece düşmesi, Kırım Tatar Türkçesinde h ve ğ ünsüzlerini barındıran hecelerin düşmesiyle meydana gelir. Kırımçak Türkçesinde de öyledir.

22. Bazı isimden isim yapma ekleri Kırım Tatar Türkçesinde olup, Kırımçak Türkçesinde

yoktur. -çAn, işçen “çalışkan, gayretli”, -ev, birev “biri, bir kimse”. Kırımçak Türkçesinde olup ta, Kırım Tatar Türkçesinde bulunmayan isimden isim yapma ekleri ise şunlardır: -dlz, -In, -An, -lAyIn, -gAnA, -Ak, çAx, -r, -l, -tI, -qA, -v.

23. Kırım Tatar Türkçesindeki iyelik ekleri, Kırımçak Türkçesiyle aynıdır.

24. 1. 2. 3., teklik şahıs iyelik eki Kırımçak Türkçesinde daima düz ünlülü iken, Kırım tatar Türkçesinde geniş ünlülü olarak da kullanılır. *közüm, közüñ, közü, közü-miz, közüñiz, közleri*

25. Kırım Tatar Türkçesinde -lAr ekinin sentaks özelliği bir kelimesinden sonra kullanılmasıdır. *O dagda bir saraylar var imiş.* Kırımçak Türkçesinde de bu kullanım vardır. *qara bir bulutlar, qara bir lekeler.*

26. Kırım Tatar Türkçesinde soru ekinen sonra “eken”in kullanımı çok yaygındır. *Varmı eken “var mı acaba”.* Soru ekinen sonra “eken” kullanımı Kırımçak Türkçesinde de yaygındır.

27. Kırım Tatar Türkçesinde sayı sistemi, Kırımçak Türkçesiyle aynıdır. Sadece bir iki sayıda ses yapısı bakımından farklılık vardır. Kırımçak Türkçesinde *eki*, Kırım Tatar Türkçesinde *iki* ~ *eki*, Kırımçak Türkçesinde *otuz* Kırım Tatar Türkçesinde *otuz*, Kırımçak Türkçesinde *yigirmi* Kırım Tatar Türkçesinde diyalektlerde *yigirme* ~ *çigirme*, Kırımçak Türkçesinde *sekiz*, *doqız*, Kırım Tatar Türkçesinde diyalektlerde *ségiz*, *toğuz* şeklinde farklılıklar vardır.

28. Kırım Tatarcasında -Aw, beşew “beşi beraber”, onaw “onu beraber” şeklinde görülen ortaklık sayıları, Kırımçak Türkçesinde kullanılmaz.

29. Kırım Tatar Türkçesinde kullanılan işaret, sayı, soru ve belirsizlik sıfatları fonetik farklılıklar dışında aynıdır.

30. Kırım Tatar Türkçesinde “-m, -p, -r, -s,” ünsüzlerinden başka, pekiştirme eki olarak kullanılan bir de -t ünsüzü vardır: *çetçeşit*. Ancak Kırımçak Türkçesinde -t‘ li örneğe rastlanmamıştır.

31. Kırım Tatar Türkçesinde kullanılan zaman zarfları, yer ve yön zarfları hemen hemen azlık-çokluk zarfları, soru zarfları ve zarflarda derecelendirme aynıdır.

32. Kırım Tatar Türkçesindeki şahıs zamirleri, men, sen, o, biz, siz, olar, onlar, ve Kırımçak Türkçesinden farklı olarak, anaw, anawlar gibi şekilleri vardır.

33. Kırım Tatar Türkçesinde dönüşlülük zamiri olarak yalnızca “öz” kullanılırken, Kırımçak Türkçesinde öz ve gendı kullanılır.

34. Kırım Tatar Türkçesindeki bo, mınaw, şo, anaw, bolar, mınawlar, şolar, anawlar, gibi işaret zamirlerinin Kırımçak Türkçesinde kullanımı yoktur.

35. Kırım Tatar Türkçesinde kullanılıpta Kırımçak Türkçesinde bulunmayan isimden fiil yapma ekleri şunlardır -Ay; azay- “azal-”, -sIn; azsın- “azımsamak”, -sIrA; tumansıra- “hafif

dumanlı ol-” Kırımçak Türkçesinde olup, Kırım Tatar Türkçesinde mevcut olmayan isimden fiil yapma ekleri ise şunlardır: *-An, -Aş, -I/-U, -kIr/-kUr* ekleridir.

36. Kırım Tatar Türkçesinde, Kırımçak Türkçesinde bulunmayan fiilden fiil yapma ekleri şunlardır: *-ğALA; çökkele-* “yavaşça çök-”, *-kLA; oynakla-* “koşuş-, sıçrayıp oyna-”, *-mALA; oymala-* “oy-, kaz-”, *-sAt; kirset-* “içeri sok-, girdir-”, *-sIrA; çekimsire-* “çekin-, utan-”

Kırımçak Türkçesinde olup, Kırım Tatar Türkçesinde bulunmayan fiilden fiil yapma ekleri şunlardır: *-I, -gIr*

37. *-GAn* sıfat-fiil ekinin Kırım Tatar Türkçesinde kullanım alanı oldukça gelişmiştir. *-Gan /-An*, sıfat-fiil ekleri *-mİş, -dIk* sıfat-fiil eklerinin yerine sıkça kullanılır. Kırımçak Türkçesinde de aynı kullanım vardır. Kırımçak Türkçesinde fiilden sonra *-GAn* soñ ifadesi eklenerek “-diktan sonra” anlamına gelen sıfat-fiil ekinden sonra ayrılma hâli eki getirilmezken, *çıxqan soñ*, Kırım Tatar Türkçesinde *-dAn* ayrılma haliyle birlikte kullanılır. *degenden soñ* “dedikten sonra”.

Kırım Tatar Türkçesinde kullanılan sıfat-fiil eklerinin tamamı, Kırımçak Türkçesinde de kullanılmaktadır. Ancak, Kırım Tatar Türkçesinde Kırımçak Türkçesinden farklı olarak *-Uv* sıfat-fiil eki vardır. *toktavsız “durmadan”, bu bildirüvge köre “bu bildiriye göre”*

38. Kırımçak Türkçesinde zarf-fiil eki *-Ib* ve *InCA* Kırım Tatar Türkçesinde ek *-Ip -ğInÇA* şeklindedir. Kırım Tatar Türkçesinde, Kırımçak Türkçesinden farklı olarak, *-ğaç* eki, kelgeç “gelince” zarf-fiil eki de mevcuttur.

39. Kırım Tatar Türkçesindeki şahıs zamiri menşeli şahıs ekleri, iyelik menşeli şahıs (1. çoğul şahıs eki dışında) ekleri aynıdır.

40. Kırımçak Türkçesi ve Kırım Tatar Türkçesinde şimdiki zaman çekimi hususunda belirgin farklar gözlenir. Kırımçak Türkçesinde; *-y* ve *-yIr* ekleriyle şimdiki zaman çekimi yapılırken, Kırım Tatar Türkçesinde çekim ünsüzle biten kelimelerde *-A*; ünlüyle biten kelimelerde ise *-y* ile yapılır. Ayrıca şimdiki zaman çekimi için, zarf-fiil ekleriyle *-yatır* şekli de kullanılmaktadır: kele men, kele siñ, kele, kele miz, kele siz, keleler. kel-eyatır man, kel-eyatırsiñ, kel-eyatır, kel-eyatır mız, kel-eyatır siz, kel-eyatırlar. Yine Kırım Tatar Türkçesinde *-mAktA*, şimdiki zamanı ifade eden bir ek olarak kullanılırken, Kırımçak Türkçesinde bu kullanımına rastlanamamıştır

41. Gelecek zaman çekimi, Kırımçak Türkçesiyle, Kırım Tatar Türkçesinde aynıdır. Ancak Kırımçak Türkçesinde ekin fonetik varyantlarından *-acax* kullanımı da vardır. *alacax*, *olacax*, *uçacax*.

42. Kırım Tatar Türkçesinde bilinen geçmiş zaman çekimi, geniş zaman çekimi, şart çekimi, Kırımçak Türkçesiyle aynıdır.

43. Hem Kırımçak Türkçesinde hem de Kırım Tatar Türkçesinde öğrenilen geçmiş zaman eki, -Gan ortaktır. Bununla beraber Kırımçak Türkçesinde ekin - mİş'lı, Kırım Tatar Türkçesinde ise -gA 'lı kullanımını da mevcuttur. Kırım Tatar Türkçesinde; *şıkga man, şıkga siñ, şıkgan, şıkgamız, şıkgasız, şıkganlar*, Kırımçak Türkçesi; *vermişler, xırpalamışlar, yuklemişler*.

44. İstek kipi çekimi Kırım Tatar Türkçesinde sadece 1. çoğul şahısta kullanılan iyelik ekinde farklılık gösterir. *ozam, ozasiñ (ozasiñiz), oza, ozamız, ozasız (ozasiñiz), ozalar*.

45. Kırımçak Türkçesiyle, Kırım Tatar Türkçesinde gereklilik çekimi -mAlI ekiyle yapılır. Kırımçak Türkçesinde fiilin mastar şeklinden (-mAk, -mAx) sonra kerek kelimesinin eklenmesi ile de gereklilik kipinin çekimi yapılmıştır. Kırım Tatar Türkçesinde ise kerek'e ilaveten borçlu, mecbur, lazim gibi sözlerden de faydalanılmıştır

46. Kırım Tatar Türkçesinde, emir şekli modern yazı dilinde Kırımçak Türkçesiyle aynıdır. Sadece, ağızlarda farklılık gösterir. Kırımçak Türkçesinde ve Kırım Tatar Türkçesinde 2. çoğul şahıs ünsüzlerden sonra -ñIz şeklindedir. *açñiz, verñiz., yiberñiz*.

47. Kırım Tatar Türkçesinde 2. tekil şahıs emir çekiminde *körsetşı “göstersene”, sanaşı “düşünsene” berçi, beriñçi, beriñizçi, toktatçıñ* şekliyle kullanılan kullanılan -şI eki Kırımçak Türkçesinde de -çI şekliyle kullanılır. *kelçi*

48. Kırım Tatar Türkçesinde istek kipi, gelecek zaman, geniş zaman, öğrenilen geçmiş zamanın hikâye çekimi Kırımçak Türkçesi ile aynıdır.

49. Kırımçak Türkçesinde yeterlilik fiilinin olumsuz şekli sıkça kullanılır. Bu olumsuzluk -AmA eki ile yapılır. Kırım Tatar Türkçesinde de yeterliliğin olumsuzu aynı ekle yapılır. Kırım Tatar Türkçesinde diyalektlerde ise bundan başka, -AlmA şekli de vardır. *alalmadım “alamadım” ketelmem “gidemem”*. Bu kullanım Kırımçak Türkçesinde yoktur.

50. Kırım Tatar Türkçesinde birleşik fiiller tıpkı Kırımçak Türkçesindeki gibi isim + fiil ve fiil + fiil kalıbındadır: *cevap ver-, elak ol-, okup başla-, okup çık-, köçe tur-, gizleyecek ol-*.

51. Kırım Tatar Türkçesinde kullanılan bağlaçlar, seslenme, gösterme ünlemleri, cevap ünlemleri (*ya, ayse, ayır*), edatlar (*işin, uşru, taba, birge, artkaç (başka), ötrü*) Kırımçak Türkçesiyle hemen hemen aynıdır.

52. Kırım Tatar Türkçesinde ve Kırımçak Türkçesinde kelimenin ilk ünsüzünden sonra m, p, r, s, z ünsüzlerinden birisinin getirilmesiyle oluşturulan hecenin kelimenin başına eklenmesiyle tekrarlar yapılır. *sapsağlam, çımçıq yeş*. Kırım Tatar Türkçesinde -t sesi pekiştirmeli tekrarlar da çeşit çeşit örneğinde kullanılan bu ses, hem Kırımçak Türkçesinde hem de Türkiye Türkçesinde kullanılmayan bir sestir.

53. Kırım Tatar Türkçesinde eş anlamlı kelimelerin çokluğu diyalektler için tipik bir özelliktir. *yıla- ~ ağla-, oltur- ~ otur-, çok ~ köp, çocuk ~ bala, bul ~ tap* birlikte kullanır. Kırımçak Türkçesinde de aynı kullanım vardır. *yiber- ~ gönder-, tap- ~ bul-, ağla- ~ yıgla-, aşa- ~ ye-, cıyıl- ~ toplan-, terek ~ ağaç.*

B1

BAŞLANGIÇ

1928-29 oquv senesinin başında qırımçaq mektebleriniñ birinci sınıfları için “ana tilinde alefbet ve oquv kitabı” basılıb çıqqan edi. Şu işniñ devamı olub şindi “qırımçaq mektebleriniñ ikinci sınıfına maxsus” bu oquv kitabı basılıb çıqqandır. Birinci sınıf için basılğan kitab programmalarğa uydırılğanı yoq edi. İkinci sınıfniñ kitabı ise mülkün olğan derece “birinci basamaq Qırım mekteblerinde ikinci sınıfniñ programmasına” uydırılmağa çalışınğandır.

Kitab yazılğan zaman qırımçaqlarnıñ çoğısı şehirlerde yaşağanları köz öginde tutulib soñ vaqıtlarda onlarnıñ topraqda çalışmağa başlağanları da unutulmağandır. Temiz qırımçaq tilinde şıyırlar olmağanından tatar edibleriniñ şıyırlarından faydalanılğandır. “Oquv kitabı” aşığıda kösterilgen şu beş qısımğa bölینگendir: 1.Yaz 2. Küz 3. Sağlıq saqlav 4. Qış 5. Bahar.

Programmadaki mevzu'lar bütün bu qismlarğa kirsetilgendir. Kitabda olğan her parçadan soñ sualler verilgendir. Elbet ki, ocalar tarafından sualler daha ziyade artdırılmaq mülkündir. Bu suallerden yazı işi için de faydalanmaq mülkündir.

Qış ve bahar mevzu'larında bir qaç tecribeler yapılması teklif olunay. Bu tecribelerni balalarğa mutlaq yapdırmaq kerekdir. “Oquv kitabı” yazılğan vaqıtta aşağıda kösterilgen kitablardan faydalanılğandır. Kitabda bulınğan tatar sözlerinden ve kimer siyrekçe qullanılğan Qırımçaq sözlerinden kitabnıñ soñında qısqa bir luğat tertib olınğandır.

AVRAMÇIQNIÑ QUVANÇI

Avramçiq evge sekire-sekire keldi, içerige kirer-kirmez anasına:

-Ana! Men ikinci sınıfqa keçdim! deb quvançnen qıçırdı:

-Bizni mektebden yazlıq taşladılar. Üç ay evde oturacaqmız, mektebke oqumağa varmacaqmız!

Avramçiqnıñ anası, arayı Sara:

-Xayırlı olsun! Xayırlı olsun! Quvandırdıñ bizni! dediler.

Avramçiq acele-acele kitaplarını taşlab:

-Varayım, atağa da söyliyim!dedi ve tez-tez cuvurıb kitdi.

Sualler: Bıltır sen qaçınıcı sınıfta oquy ediñ? Siziñ ocañız kim edi? Sen ikinci sınıfqa çıqqanda quvandıñ mı? İkinci sınıfta sizni kim oqutacaq?

GEZİNTİ

Aqşam töşekge yatğanda Yaqo anasına:

-Ana, sabah meni erkence oyat.Biz bir qaç bala gezintige çıqacaqmız, ormanğa kitecekmiz! Aqşam üsti qaytarmız! dedi.

Anası Yaqonı sabah saat beşde oyatdı.Yaqo daha kiyinib, yüzini yuvıb şiylerini hazirlemege yetişmedi endi argadaşları keldiler, onı aşıqdırdılar.

Yaqo onlarğa qoşıldı. Balaların hepsi yedi adam edi. Sabah salqında şherden çıqıb doğrı ormanğa keldiler. Herkesniñ qolında aşacaq aşıları var edi.Bir eki bala yolda balıq, göbelek, baqa balaçıkları tutmaq için kiçkene avçılar alğanlar, umuzlarına qoyıb kitiy ediler. Hava sıcaq olsa da ormannıñ içerisinde, terek köletkeleri tibinde salqın, yaxşı edi.

Balalar gezintide saat dörtke qadar qaldılar. Onlar ormanda yapraqlar, putaçılar cıydılar, türlü göbelekler tutdılar. Özen yanıñdan keçkende bir qaç baqa balaçıkları da tutdılar. Evge qaytqanda balalar eppiyçe yorulğan ediler.Gece yuqularını pek güzel yuqladılar.

Sualler: Siz yazda gezintige çıqdıñız mı? Gezintige qaç adam vardıñız? Qayda vardıñız ve oradan ne ketirdiñiz? Arañızda yol bilgen kimler var edi? Gezintige yaxşı-yaxşı varıb keldiñiz mi?

BALALAR YUVUNAYLAR

Yaznıñ çillesi. Balalar yazlıq taşlanganlar. Mekteblerde oqumaq yoq. Hava pek sıcaq. Küneş qızdıray. Oynamaq için soqaqda cıyılğan balalar ne yapacaqlarını bilmiyer. Balalardan biri:

-Haydınız, çayğa varıb bir yuvunayıq! Diy. Qalğan balalar:

-Yaxşı söylediñ! Haydınız varayıq! diyer.

Hepsi balalar doğru çayğa keliyer. Özen yanında zuv-çuv: bir yaqdan urbalarnı çıkaraylar, bir yaqdan kiyiniyer. Suvdaki balalar çapışaylar, qırışaylar, biri birlerinin üstine suv sıçrataylar. Eslice bir adam oğulna.

-Oldı, Şimon, yuvunğanıñ, çıq endi suvdan! diy.

Şimon suvdan çıqqanda qaltıray, titriy edi. Atası ona:

-Kördiñmi, söyledim de sana “suvda o qadar oturmaq olmaz” deb! Sen benim sözümni saymadıñ, işte şimdi dır-dır qaltıraysıñ! dedi.

Sualler: Siziñ oturğan yerinizde özen, deñiz ya göl varmı? Sen yazda yuvunmağa seviysiñmi? Suvda yaldamağa biliysiñmi?

DEÑİZ YALISINDA

Aron aqay işden soñ saat dört qararlarında evge qaytdı. Oğulu Şömelçik onı çoqdan bekleb oturay edi. Onlar barabar deñiz yalısına balıq tutmağa kitecek ediler.

Şömelçik çoqdan berli qarmaqlarnı, yipni, qurşunnu balıq tutmaq için kerek olğan şeylernin hepsini sepetke qoyıb hazirlegen edi. Aşdan soñ Aron aqaynen Şömelçik sepetni alıb doğru yalığa kitdiler. Yalıda balıq tutğan adamlar çoq edi. Hava tınç edi. Deñiznin suvı yoğurt kibik uyuğan tüm-tüz qıbırdamayıb, turay edi. Aron aqay oğulinen barabar yalıda aqşamğa qadar oturdı. Bügün onlarnıñ işleri uyğun keldi, çalışğanları boşqa kitmedi: onlar evge yip tollı balıq ketirdiler.

Sualler: Siz qarmaqnen balıq tutdınızımı? Balıqçılar balıqni nasıl tutaylar? Siz nasıl çeşid balıqlar biliysiz?

KARE OYUNI

Bir mahlede yaşağan on bala qollarına top alıb doğru şeherniñ tışındaki çöllikke çıqdılar. Onlar orağa kare oynamaq için kitdiler. Hepsi balalar beşer-beşer eki bölükke bölindiler. Bir bölükniñ başında Avram, ikinci bölükniñ başında Efrem edi. Aralarından en kiçkenesi olğan Şebetiyçikni ögge yiberib:

-Var sen qollarıñni köter! dediler. Şebetiyçik bir qolını yumruq etib, ikinci qolını açıb ekisini de yoqarğa köterdi.

Avram bir qolunu yumruq etib Efremniñ köküsine qoydı, ikinci qolunu da açıb öziniñ, köküsine qoydı

-Bunu ursa kare siziñ, bunu ursa bizim! Ur, Şebetiy! dedi.

Balalarğa sırtını çevirib ögde turğan Sebetiy yumruqlı qolunu “pat” etib tizine urdı. Efremniñ arqadaşları:

-Kare bizim! Kare bizim! deb quvandılar. Avram ve onıñ arqadaşları egildiler. Qalğan balalar ise bunlarnıñ üstlerine atlanıb mindiler ve biri birlerine top atmağa başladılar. Balalar çöllükde eki saat qadar oynadılar.

Sualler: Siz atlı kare oyunu oynaysız mı? “Atlı kare” oyunu oynalğanda top aşaaq tüşse ne yapaylar? Siz daha nasıl top oyunları biliysiz? Onlardan en ziyade qaysını seviysiz?

KÖYDE MÜSAFİR

Topraqqa çalışmağa kitken qırımçaqlar arasında Möşeçikniñ arayinen ıznaqayı da var edi. Yaz vaqtında Möşeçik anasinen barabar onlarğa müsafirlikke vardı. Möşeçik köyde hiç bir zaman şeerde körmegen şeylerini kördi: keñ çöllər, duvarsız azbarlar, atlar, sığırlar için balaban-balaban aranlar, tüşib köterilgen ağaçlı quyular. Köyde olğanı bir soqaq var, onıñ da tibine taş töşelgeni yoq. Yağmurlı havada bu soqaqda yürümek pek zor olay. Köyde yaşağan adamlar hepsi bir artel olğanlar, barabar çalışaylar. Onlarnıñ traktorları var, topraq işlerinin hepsini traktornen işliyeler. Traktornı baqqan bir köylige başqa iş işletmiyeler: o tek traktornıñ yanında çalışay, onıñ her zaman sağlam olmasını baqay.

PIONERLER LAGERGE KÖÇIYLER

Aftomobil balalar ile tolğan. Ses!... Şamata!.. Bütün onlar pionerler lagerine kitiyeler. Aftomobil qalqmazdan evvel her ana öz balasını ögütli:

-Baq, muqayıt ol, deñizde çoq uzaq yerge yaldab kitme!. Küneş közinde çoq oturma!... Yolbaşçıñızniñ sözünü say!... Xam yemişler aşama!.. Yüksek qorqlı qayalarğa örmeleme!... Balalar her şeyge qayıll olaylar:

-Ebet, ebet, yaxşı! Degenleriñizni hepsini tutarmız! Bizim için rahatsız olmañız!... Ne kitmiy şu aftomobilmiz!?... Şu arada aftomobil “dır-dır”, “dır-dır” etib ortalıqqa bir sesler çıqardı!.. Arası bir daqağa varmadı aftomobil yerinden qıbırdadı. Balalar quvanaylar. Küler yüznen qollarını sallab:

-Sağlıqnen qalıñız! Lagermizge, müsafirlikke keliñiz! Deb qıçıraylar.

-Haydı, sağlıqnen varıñız! Yaxşı yollar!...

Qaldırım üstünde qalğan analarnıñ kimisi quvanay, kimisi qasevetke dalğan, “balasına bir qaza rast kelmegiy edi” deb qorqay. Başqaları oña aylanıb, tüşünme o qadar! Baq, körersıñ sen oğulıñ evge qaytqanda tanımazsıñ bile onı! O lagerde küneşden, kim bilsin, ne qadar qararır arab kesilir... hem semirir!... Saqın qasevet çekme!... Rahatsızlanmaq kerekmiy!... dediler,

Sualler: Siz pioner olğanıñız ne qadar vaqıt oldı? Yazda lagerge varğanımı ediñiz? Öziñiz varmağan olsañız lagerge kitken balalardan onda nasıl yaşağanlarını ve ne işlegenlerini sorab biliñiz!

PIONERLERGE MÜSAFİR KİTDİK

Biz boş künimizde bir qaç xatın qoşılıb pionerler lagerine müsafirlikke vardıq. Yolda orman içerisinde bir-qaç pionerlerni rast-ketirdik. Onlar bizni doğrı lagerge ketirdiler.

-Sizin yolbaşçıñız kim? Deb soradıq. Pionerlerniñ biri:

-Bizde yolbaşçı yoq. Biz öz aramızdan şura sayladıq. Bütün işlerimizi bu şura alıb varay. Şuramıznıñ reisi qız, katibi de men. Reisimiz içeridedir. Şindi çağırayım onı sizge... Sımx! Sımx! Çıq, müsafirler keldi! Deb qıçırdı.

Qarşımızğa on dört yaşında qadar bir qız çıqdı, qaydan kelgenimizi soradı, bizni içerige kirgizdi, oturğan yerlerini kösterdi. Her yeri temiz düzgün!... Pionerler bizni aşqa oturdılar. Nevbetçiler ustolnı hazırladılar. Hepimiz ustol başına oturdıq. Ortalıq tıñç oldı. Herkes lafını aşıqmayıb, qıçırmayıb etiy. Ustol başında herkes terbiyenen oturay. Biz aşdan soñ balalarnen sağlıqlaşdıq, bir daha lagerge kelmege söz verdik. Artımızdan çıqqan bir pioner:

-Sizge zahmet olmasa, şeherge varğanda siz şu emanetçikni benim anama veriñiz, canım! Men emanetniñ üstinde adresimizi yazğandırım! Dedi. Biz balanıñ qolından emanetni aldıq ve şeherge qaytdıq. Biz lagerni pek begendik.

Sualler: Siz lagerde yaşağanda sizge müsafirler keldimi? Siz müsafirlerini nasıl qabul etdiñiz? Müsafirler siziñ lagerni begendilermi? Siziñ lagerde bütün işlerni kim alıb varay edi?

PİONER YIRI

Yer yüzinde yüermiz

Bayraq ile gezermiz,

Bütün dünya yüzinde

Kommunanı tüzermiz.

Bayrağımız yarımız

Pionerdir adımız!

Kommunadır canımız,

Fida olsun qanımız.

Leninizim yolımız.

Biz Leninin oğlumuz.

Hep burzuylar aňlasın:

Çelik bizim qolımız.

İlerige atladık,

İl'ic yolın yaqladık,

Eskilikniñ hepsin

Yerge salıb taptadık.

“Qızıl yıldız” taqarmız,

Trampete qaqarmız.

Safnı tegiz yasasaq

Bay yüregin yaqarmız.

Safnı tegiz yaparmız,

Doğrı adım atarmız,

Bütün dünya bayramın

Oynab, külib yaparmız.

Bayrağımız yarımız.

Pionerdir adımız!

Kommunadır canımız,

Fida olsun qanımız.

BÜYÜK YAĞMUR

Öyle vaqtında qaba bulutlar kök yüzini büsbütün qapladılar. Ara-sıra yıldırağan yıldırım qara bulutlarını keskin pıçaq kibik kesiy, onıñ da artından büyük şamatenen kök güriydi. Kök gürişini işitken balalar taqımı evlerine qaçıb saqlandılar. Yerge siyrek-siyrek

suv tamçıları tüşib başladı. Beş daqqadan yağmur küçleşdi, ortalıq suvğa toldı. Herkes qaçan qaçanıñ oldı.

Soqaq boyı cuvırğan adamlar çım-çiq yeş olğanlar. İçerige saqlanğan balalar pencere camlarına yapışib soqaqda peyda olğan göllerge, özen kibik aqqan suvlarğa baqıb oturaylar. Soqaqda bir adam qalmadı. Yarım saatdan soñ yağmur toqtadı. Balalar birer-birer soqaqqa çıqıb başladılar. Kökdegi bulutlar siyrekleşdi. Küneş körindi. Az vaqıt içinde qaldırım taşları qurıdı. Hava tazelendi. Bu yağmurnıñ bereketke balaban faydası olır deb herkes quvandı. Şeher çetindegi çöllerde qurumağa başlağan yeşillikler yeñiden ösib çıqdılar.

Sualler: Sizin büyük yağmurga tutılğanıñız rast kelgenmi edi? Islanmamaq için qayda saqlandıñız? O yağmur ne qadar vaqıt devam etdi? Yıldırım yıldıraqanda, kök gürildegende siz qorqdıñız mı?

SEL

Bir bala atasinen barabar çölde piçen çalay edi. Hava sıcaq edi. Öylege yaqın kökniñ bir çetinde qara bir bulut peyda oldı. Bunu körgen köyliler piçenlerini çeren-çeren etib cıymağa başladılar. Az vaqıtını içinde bulut bütün kök yüzini qapladi. Ortalıq qaranlıqlaşdı. Ateş kibik yıldırım kökniñ oyaqını-buyaqını pıçaq kibik kesdi. Kök güdirdisi balanı pek ziyade qorqıtdı. Bala atasinen barabar çeren tibine kirgen, atasınıñ, qolını taşlamağa qorqay edi. Yıldırım yıldıray, kök güdirdiy, bala qorqusından ne yapacağını bilmiy..

Sel keçdi, yağmur toqtadı. Çölde çalışğan köyliler hepsi bir yerge toplandılar, Bala da şu yerge vardı. Sel arasında o yerde bir balaban çuqur peyda olğan edi, o çuqurnıñ da içinde parlanğan çalgı keseçikleri turay edi. Sel başlağanda bir köyli çalgısını yerge saplağan da kitken eken. Şu çalgı şindi parça-keseç olğan. Çölde çalışğanlar arasında daha yaqında qızıl ordudan qaytqan bir yaş var edi. O yaş xalqqa:

-Mında tap o qadar şaşılacaq kibik şey yoqdır! Yıldırım yerge saplanğan çelik çalgını urıb şu yerde bir çuqur meydana ketirgen! dedi.

Sualler: Siz yıldırım haqqında kitab oqudıñız mı? Yıldırım ne olğanını bilmege isteseñiz kütübxaneden kitablar al da oquñız! Kitabdan hepsini añlarsız!

BAĞÇADA

Avram aqaynıñ, kiçkene bir bağçası var edi. Onda altı armut teregi, üç zerdali, eki fişne, bir qaç dane de erik terekleri var edi. Avram aqay her yazın bu bağçaçıqniñ tibinde bostan oturtay edi. Düzgün meşereler yasab-pamador, patlıcan, angurya, üçkündür, biber, kartof, qabaq ve daha başqa zarzavatlar ekiy edi. Bu bağçaçıqni haftada bir kere suvarmaq kerek olay edi. Suvnı bağçaçıqniñ kenarından keçken özençikden alay ediler.

Bağçaçıqını suvarğan vaqıtta Avram aqaynıñ oğulu Xızqıyauçıq her zaman atasına yardım etiy edi: çapanı alıb özenden arıqlarğa suv yiberiy edi, kerek vaqıt suv yollarını açay, ya da qapatay edi. Bağçaçıqını suvarğan soñ Xızqıyauçıq yenlerini sıgab özenniñ suvınen güzel etib qollarını yuvay edi.

Sualler: Siz yemiş bağçasına varğanmı ediñiz? Onda nasıl yemiş terekleri var edi? Terekler arasında bostan da varmı edi?

QIZILÇIQ CIYAYLAR

Bir kün sabah ana balalarına:

-Haydıñız, balalar, qızılçiq endi pişkendir! Varıñız, bir-eki sepet qızılçiq cıyıb ketiriñiz de macun pişiriyik! dedi.

Sofra başında çay içib oturğan balalar:

- Yaxşı, ana, varayıq! dediler.

Çay içken soñ bütün azbarnıñ balaları qollarına sepetler alıb doğırı qızılçiq ösken qırlarğa kitdiler. Kerçek de, terekler üstinde qızılçiq pek çoq edi, hem hepsi de güzel pişken edi. Yarım saat içinde hepsi sepetler qızılçiqqa toldı. Balaların özleri de qızılçiqqa toydılar. Öylelik aş vaqıtında balalar evge yetişib keldiler, sepetlernen qızılçiqnı analarına verdiler. Anaları onlarğa:

-Qızılçiq pek güzel! Yarın şeker alırım da sizge bir yaxşı qızılçiq macuni pişiririm! dedi.

Sualler: Siz yaşağan yeriñizde qızılçiq ösiymi? Siz qızılçiq cıymağa vardıñızmı? Anañız bu yıl qızılçiq macuni pişirdimi!

YARAŞIQLI BAĞÇAÇIQ

Evniñ artında güzel bir bağçaçıq var. Bütün bağçaçıqınıñ suvarılacaq küni. Saranen Yaqo çaylarını, tez-tez içib bağçağa çıqdılar. Art-qapınıñ yanındaki özenden fiskelernen suv alıb çiçeklerni bol-bol suvardılar.

Bağçaçıqınıñ içi pek yaraşıqlı edi. Mında türlü-türlü çiçekler körmek mülkün edi: duvar tibinde ergavanlar, parmaqlıq yanında qoqlı güller, orta yerde aqşam-sefa, qaranfil, qadife, pencere yanında sarmaşıq. Bağçaçıqını suvarıb bitirgen soñ Saranen Yaqo bir qaç güzel açğan çiçek qopardılar ve onlarıñ hepsini qırmızı yipçiknen bir top bağlab analarına ketirib verdiler.

Sualler: Siz bağçadan çiçekler qopardıñızmı? Kimniñ bağçasından ve nasıl çiçekler qopardıñız? Siz hepsinden ziyade qaysı çiçeklerni seviysiz? Sizin öziñizniñ azbarıñızda nasıl çiçekler ösiy?

OQUMAĞA BAŞLAYLAR

Yaz bitiy. Balalarınñ rahatlıq vaqıtları soñuna keliy. Yarından mektebke başlamaq kerek olacaq. Balalar kitablarını, defterlerini cıyıp hazirliyeler. Bıtır Baruçıq birinci sınıfda ekende onda qırq bir bala var edi. Bunlardan dört bala birinci sınıfda bir yılğa daha qalğan ediler, ama otuz yedi bala ikinci sınıfqa çıqqan edi: Aqşam yatacaqda Baruçıq anasına:

-Ana, meni yarın erken oyat! Mektebke kitmege keçke qalmayım! Mektebmizni, arqadaşlarımni, ocalarımni pek sağındım! Endi boş yürigenden bezdim! diy. Anası ona:

-Boş yürigenden bezgeñiñ zarar yoq, tek oqumaqdan bezmegiy ediñ sen! Turacağıñni kör, men seni oyatırım! diy.

Sabahsına Baruçıq turğan soñ acele-acele kiyiniy, yüzini yuvay, aşını aşay ve cuvura-cuvura mektebke kitiy. Mekteb azbarında bir çoq balalar cıyılğan, çañ qağılmasına bekliy ediler.

S u a l l e r: Siz birinci sınıfda oquğanda onda qaç bala var edi? Bunlarınñ qaçı ikinci sınıfqa çıqdı? Sizni yazlıq ne zaman taşlağan ediler? Qaç ay oqumayıb oturdıñız? Bu yıl mektebke qatnamağa ne zaman başladıñız?

SINIF NEVBETCISI NE YAPMALI?

Sınıfqa hepsi balalardan evvel kelib hepsi balalardan soñ qaytmalı. Sınıfqa kirgeni kibik içerideki havanı temizlemek için pencereni açmalı. Eskini biraz ıslatıp sınıf taxtasını yaxşı etib sürtmeli. Sınıf žurnalını ocanıñ ustolı üstine ketirib qoymalı. Ocağa qalem ve merekeb hazirlemeli. Mektebke kelmegen balalarınñ familyaları yanında “yoq edi”, ama keç kelgen balalarınñ familyaları yanında “keç keldi” deb işaret etmeli. Teneffüs zamanında balalarınñ hepsini tışqa çıkarıb pencereni açmalı. Eger balalar mektebde bir şeylerini unutıb qaldırsalar nevbetci derslerden soñ onları cıyıp mekteb xızmetcisine vermeli. Sınıf toplaşuvında mında yazılğan şeylerni közden keçiriñiz, qoşulacaq şeyler var ise qoşuñız, soñ nevbetciniñ bütün yapacaq işlerini balaban bir kaatqa yazıb duvarğa asıñız!

SINIF ŽURNALI

Žurnalda sınıf balalarınñ familyaları alefbet sırasinen yazılmaq kerekdir. Alefbet sırasını her zaman aqılta tutmaq kerek. Unutmamaq için onı mında da kösteriyik: a, b, c, ç, d, e, f, g, h, i, j, l, k, q, ğ, l, m, n, ñ, o, ö, p, s, ş, r, t, u, v, y, x, z, ž. Sınıfqa hiç kelmegen ya da keç kelgen balaları nevbetci žurnalda işaret etiy. Oca her dersden soñ şu dersde ne keçken olsa žurnalniñ ikinci qatında yazıb taşlay. Dersler bitken soñ nevbetçi žurnalni ocalar odasına ketirib qoyay.

Sualler: Siziñ sınıf žurnalınıñ bir beti qaç künge yetişiy? Balalarınñ familyalarını žurnalda kim yazay? Sizin sınıf žurnalınıñ her yeri temizmi?

B2**BALALAR ÖZ KOMİTELERİNE VEKİL AYIRDILAR**

Bü gün büyük teneffüsde bizim sınıfqa beşinci sınıf balalarından birisi kirib:

5 -Balalar, dersler bitken soñ evge qaytmañız. Sınıfda qalib balalar komitesine vekiller ayırırsız! dedi.

Dersler bitken soñ biz kitablarımızı, defterlerimizni cıyıdırdıq ve toplaşuvnı başladıq. Reis saylağan Meryam:

10 -Biz balalar komitesine üç adam ayırmaq kerekmiz. Bunların biri sınıf-baş olacaq, ekincisi oquv işlerini, üçüncüsü temizlik işlerini baqacaqdır. Kimlerni ayırayıq? Söyleñiz! dedi.

-Bu sözlerden soñ balalar arasında bir şamata çıqdı. Sınıfnıñ o köşesinden, bu köşesinden:

-Avramnı!... Boxornı!... Raxelnı... Simxanı!... Şolomanı!... degen sesler işitildi.

Meryam:

15 - Toqtañız, qıçırmañız. Men mında kösterilgen balaların adlarını hepsini yazıb aldım. Mına başdan başlayıq!... Balalar komitesine Avramnı ayırmağa istegenler qollarını kötersinler! dedi.

Arqadaşları Avramnı pek begeniy ediler ve onıñ balalar komitesine ayrılğanıñı isteb hepsi qol köterdiler. Boxorğa ve Raxelge kelgende bir bala:

20 -Bunları bizler balalar komitesine ayırmamamız! Boxor pek qutravıq bala. Raxel ise öz şiylerini, kitablarını, defterlerini pek kirli tutay. Onlardan bizge fayda kelmez! dedi. Boxornen Raxel balalar komitesine ayrılmadılar. Adları söylengen balaların hepsi içün birer-birer qol köterilgen soñ Meryam:

25 -Demek, bizim sınıfdan balalar komitesine vekil olub şu üç bala kirecekdir: Biri Avram, ekincisi Simxa, üçüncüsü de Şoloma! Bu üç vekil her ay bütün sınıf balaları ögünde komitede nasıl işler yapılganıñı kelib anlatmağa borçlıdırlar! Deb toplaşuvnı qapatdı.

MERYAMÇIQNIÑ XASTALIĞI

30 Şömel aqaynıñ qızı Meryamçiq pek tenbel bala. Eki künde bir o mektebke keçikib keliy. Oca ve arqadaşları onı her zaman utandırılar. Bir daha keçke qalmacağına söz verse de arası üç, beş kün keçken soñ gene eski adetine başlay. Meryamçiqnı mektebke vağıtında ketirtmek içün oca onıñ atasını çağırıp söyledi. Atası:

-Men ona ne yapacağımı da bilmiyim endi. Sabahları o qadar erken oyataymız-asılda turmay. Ne çare etermiz ona? Siz maña bunıñ bir yolını ögretib olmasızımı eken? diy.

35 Bunıñ qarşılıqına oca:

-Balağa, elbet, yuquğa toymaq kerek. Yuquğa toymağan balanı vaqıtsız oyatsañız o da yaramaz. Bunıñ çaresi, aqşam bala keç oturmamalı, kün qararğan soñ erkence yuquğa yatmalı. O zaman sabahları da erken turmaq oña hiç bir küçlik etmez. Meryamçıqını keçke qalmaqdan mıtlaq vazgeçdirmek kerek. Keçke qalğan bala ders qaçıray, sınıfda çalışqan balalarınñ işlerini de aqsatmağa sevep olay! diy.

40

Bunıñ qarşılıqına Meryamçıqınıñ atası ocağa:

-Yaxşı, siziñ degeniñiz kibik yaparım! dedi.

Sualler: Seniñ sınıfqa kelmegen vaqıtlarıñ oldımı? Ne sevepden kelmegen ediñ? Derske keçikken vaqıtlarıñ oldımı? Derslerge ne sevepden keçikiy edin? Derske keçikmemek için nasıl yollar qullanaysıñ?

45

YAQONEN ORA

Yaqonen Ora, ekisi de bir sınıfda oquylar. Bu eki bala biri birine hiç beñzemiy. Oranıñ üsti-başı her zaman düzgün, saçları taralğan, urbaçığı temiz, kitabları kaatlarğa sarılğan, defterlerinde hiç bir tamla merekeb tapmazsız, yazıları dülber körgen adamnıñ hoşına kitiy.

50

Ama Oranıñ yanında oturğan Yaqo bambaşqa bir bala: onıñ üsti-başı şafraq, saçları taraq körgeni yoq, budala-baş, urbaları kirli, tozlı, yırtılğanı yırtılğanda qalğan, kitablarınıñ fileleri dağılğan, kimer kitabınıñ bir cıldı var, bir cıldı yoq, defterleri merekeb tamğalarına tolğan, yazısı yaraşqsız körgen adam iştahasını qaçıray.

55

Sınıf balalarınıñ nasıl olmaq ve nasıl olmamaq kerek olğanlarını añlatmaq için oca her zaman balalarğa Oranen Yaqonı kösteriy edi. Oca ve sınıf balaları söyliy-söyliy Yaqonıñ tabyatını değışdirdiler. Oqu yılı bitken zaman Yaqonıñ üsti-başı, kitabları, defterleri, heppiye tüzelmege, adam halına kelmege başladı.

Sualler: Sen urbalarıñnı, ayaq-qapıñnı her kün temizliysiñmi? Seniñ kitablarıñ, defterleriñ temizmi, sağlamı? Sizin sınıfda nasıl balalar daha ziyade: şafraq balalarmı, yoqsam düzgünlermi?

60

MEKTEB BALALARI KOMİTESİ

Bizim mektebde balalar komitesi var. O komitege her sınıfdan bir sınıf-baş, bir oqu işlerini baqqan, bir de temizlik işlerini baqqan bala kiriy. Mektebke toqunğan

65 bütün işləri bu balalar komitesi baqay. Balalar komitesiniñ toplaşuvında söylengen laflarını sınıf vekilləri sınıfqa qaytqan soñ hepsi balalarğa añlataylar.

Balalar komitesinde çalışqanların işleri çoq olay: onlar balalarğa eglence aqşamları quraylar, duvar gazetası çıxaraylar, mektebni temiz tutmağa baqaylar, balalarını quturtmaylar, vaqıtında balalarğa kitab, defter, qarındaş, qalem, merekeb
70 dağıtaylar. Bu hafta bizim sınıfniñ temizlik, işlerini baqqan bala duvarlarğa böyle, lozunglar yapışdırdı:

**İnsan temiz havada yaşamaq kerek. Oturğan yeriniñ havasını temiz tutmaq için pencerelərni aç! Qaynamağan suv içme! Aşdan evvel qollarını yuv! Aşdan soñ ağızını çayqa! Tışdan içeriğe kirgende ayaqlarını sür! Ayaq-yolnu
75 temiz tut!**

Sualler: Siziñ mektebde balalar komitesi varmı? Siziñ sınıfdan o komitege qaç bala ve kimler kiriy? Balalar komitesi ayda qaç kerre toplanay ve nasıl işler baqay? Balalar komitesindeki vekilləriñiz yaxşı çalışaylar mı?

HAVA KALENDARI

80 Mekteb balaları sınıfdı hava kalendarı tutaylar. Balaban kaat üstünde bir aynıñ bütün künlerini yazıb çıxaylar. Her küniñ qarşısında şu künde hava nasıl olsa oña köre bir işaret qoyaylar. Söz-kelimi: havası açıq, küneşli olsa beyaz tögerek yasab taşlaylar; havası bulutlı olsa, tögerekniñ içini sızıqlarnen toldıraylar; ama havası yağmurlı olsa tögerekni büs-bütün qarartaylar. Sabahları ders başlamazdan evvel azbardaki
85 termometro qaç derece sıcaq ya da suvuq kösteriy ise onı da hava kalendarında yazaylar. Her ay için yeñi kalendar yapaylar, keçken ay-larını kalendarlarını ise saqlaylar.

Sualler: Siz sınıfdı hava kalendarı tutaysız mı? Siz hava kalendarında nasıl işaretler qullanaysız? Siziñ hava kalendarıñızda yazıların kim yazay? Bu aynıñ en sıcaq ve en
90 suvuq kününde termometro qaçar derece kösterdi?

MEKTEB GEZİNTİSİ

Bir kün birinci dersde oca:

-Balalar, bu dersden soñ biz gezintige çıkacaqmız! Hepiñiz qoluñızğa birer defter ve birer qarındaş alırsız! Biz qırımçaq mahlesine kitecekmiz. Siz onda gezgen
95 soqaqlarınıñızniñ, oturğan evleriñizniñ resimlerini çıxarırsız! Qa, baqayım, söyleñiz: siziñ oturğan evleriñiz, azbarlarıñız bizim mekteb binasına, azbarına benzeymi? dedi. Balalar bir ağızdan:

-Yoq, benzemiy! dediler.

- Toqtañız, hepñiz birden qıçıрмаñız! Xanaçıq, söyle sen! Ne deceksin, baqayım?

100 Bizim oturğan evlerimiz ve azbarlarımız mekteb binasına ve azbarına elbet benzemiy. Mekteb binası balaban, pencereleri yüksek, içerisi yarıq, odaları büyük, azbarı keñ, ama bizim oturğan evlerimiz alçaq, pencereleri ufaq, içerisi pek yarıq dügül, odaları kiçkene, azbarı tar, aylanmağa yer yoq!

-Oturğan eviñiznen mekteb binası arasında daha nasıl bir farq var? Tüşün de söyleñiz!

105 Artda oturğan Meirçik:

Men söyleyim! diy:

Mekteb odaları içerisinde sıra, taxta, bir ustol ve bir eskemneden başqa daha bir şey yoq, ama evde alay dügül: onda polğa kiyiz töşelgen, duvarğa yan-pastıqlar tayanğan, odanıñ bir çetinde sandıqlar üstünde yük toplanğan, pencerelerge perdeler çekilgen.

110 Sıcaq, buxar havalarda böyle evçiklernin içi salqın olay.

-Yaxşı, balalar! Belki siziñ daha da unuğan şeyleriñiz vardır. İşte biz şimdi kitermiz, yolda bir qaç evlerge kirermiz. Soñ onda körgen şeylerimiz haqqında gezintiden qaytğan soñ laf etermiz.

Bu gezintide balalar bir qaç qımçaq evleriniñ ve evlerde olğan şeylerniñ resimlerini çıqardılar. Ocanıñ yardımınen bütün bu resimlerni duvarlarğa asıb güzel bir sergi yaptılar. Oca balalarğa:

-Bizim yapqan sergimizni tek biz dügül, siziñ atalarıñız, analarıñız da körmeliler! Atalarıñızğa, analarıñızğa söyleñiz de kelib sergimizni baqsınlar! dedi.

Sualler: Xanaçıqnen Meirçiknin söylegen sözleri doğrumı? Siz gezintige varğanda nasıl

120 resimler çıqardıñız?

POYEZD

Uçay poyezd demir yoldan,

Aşıqay, hep aşıqay.

Art-artından vagonçılar,

125 Taqırdaşıb çapışay.

Qırlar, dağlar, geniş çöller

Köriniy de, coyulay...

Gece, kündüz hiç boldırmay,

Poyezd kitiy, yol alay.

130 İşte vagzal, çañ çalındı.

Toqta, poyezd, rahatlan!
 Ama gene kitmek kerek,
 Çaň çalınay: dan... dan... dan!
 Çalt ol, yolcu, poyezd endi

135 Soluq alay, canlanay.

Baq aşıqay, qıbırdanay,
 Yılan kibik burulay.

HER İŞDE PLAN KEREK

-Balalar, siz şindi evge qaytacaqsız! Söyleñiz maña: evde ne iş işleceksiz? Sen söyle,

140 Şamax!

-Qaydan biliyim onı? Ne rast kelse onı eterim daha!

-Men seniñ söziñni begenmiyim! Her adam ne ve ne zaman işleceğini evvelden bilmek ve şu işke hazırlanmak kerek. Herkesniñ bir iş planı olmaq kerek! Sen ne diyecek olaysın, Binyemin?

145 -Men bugün evge qaytqan soñ işlecek işimni biliyim. Men evge saat birde keleceğim. Kelgenimnen atama aş alıb kiteceğim. Sağıtlarını evge qaytargancek saat eki olur. Saat ekiden üçke qadar men aş aşar, soñ azbarda balalarnen oynarım. Saat üçden aqşam üstüne qadar mektebden verilgen derslerni hazırlarım ve kütübxaneden alğan kitabımı oqurım. Kün qararmaz evvel pionerler toplaşuvına kiterim. Toplaşuvdan qaytqan soñ çay

150 içer, defterlerimni, kitablarımı hazırlar ve yuqlamağa yatarım.

-Yaxşı, Binyemin! Baqñız, balalar, bir adam işlecek işiniñ planını bilse, oña işlemek de pek qolay olay. Planı yalnız bir künlik düğül de bir haftalıq, bir aylıq, bir yıllıq, ya da bir qaç yıllıq yapmaq da mülkün. Bizim mekteb, o da plannen çalışay: qaysı sınıfta ne zaman ne oqulacağını ocalar evvelden hazırlıyler. Qaysı sınıf nasıl gezintige ve ne zaman

155 çıqacağı bu da evvelden belli. Endiden soñ siz de hepñiz işiñizni plannen işlemege baqñız! Bunıñ sizge balaban faydası olur!

Sualler: Siz sınıf toplaşuvında haftalıq ya da aylıq plan çizdiñizmi. Her bala özi için bir haftalıq plan çizib kaatqa yazsın ve evde duvar üstüne asıb qoysın.

KÜZ

160 BİZDEN KİTİYLER

Küz keldi. Hava açıq. Araba qapu ögünde qart Boxor-aqay oturay. Onıñ yanıda bir qaç bala var. Yoqarıdan quşlar sesi işitiliy. Qart Boxor aqay:

-Baqıñız, balalar, turnalar uçay, diy. Balalarınñ hepsi başlarını kökke köteriylər. Turnalar hepsi üçköşe formasında tizilgen uçaylar.

165 -Eñ ögde uçqanı turnalarınñ yolbaşçısı sayılay. Yolbaşçını qart turnalar, arasından saylaylar. Yolbaşçılıqni yaş turnağa verseler, o yolni qaydan tapacaq?

-Turnalar qayda uçaylar ya, Boxor aqay?

-Sıcaq memleketlerge uçaylar. Ortalıqni suvuq basqan soñ onlar mında özlerine aşamağa aş tapıb olamaylar. Soñ hepsi bir yerge toplanıb birlikde uçıb kitiylər. Kimer quşlar
170 kündüzleri uçay aqşam rahatlanaylar, başqaları ise aqşamları uçay kündüz rahatlanaylar. Sıcaq memleketlerge yalınız başlarına uçub kitken quşlar da rast keliy. Sözkeli mi “ququ quşları” yalınız-yalınız uçıb kitiylər. Yolda quşlarınñ halları pek yaman olay. Fırtına havada onlar biñlernen aşığa tüşüb öliylər. Ya, balalar, şindi quşlar bizden uçıb kitken soñ ortalıq tınç olur:

175 Balalardan biri:

-Men “artıq onlar bizge kelmezler” deb qorqayım, diy.

-Boxor aqay:

-Qorqma, balam, kelirler! Vargan yerlerinde quşlar özlerine keregi qadar aş tapıb olamaylar. Yaz kelgeninen onlar bizge qaytar, yuvalarına kirer, kiçkene yavruçıqlar
180 çıkarırlar. Sen bu iş için saqın qasevetlenme! dedi.

Sualler: Küz ayları hangileridir? Küz başlağan soñ quşlar qayda uçaylar? Bizim memleketde qışda uçmayıb qalğan quşlar olaymı? Qışda bizde qalğan quşlarğa siz yardım etiysizmi?

YAZ BİTDİ

185 Yaz keçdi. Yaznıñ artından küz keldi. Terekdeki yapraqlar sarardı, qızardı, bozardı. Yeşil tüsde yapraqlar tereklerde pek az qaldı. Bir qaç künden tereklerdeki yapraqlar soldı, aşığa tüşdiler. Oyaq-buyaq qalğan çiçekler olsa onlar da solıb, sararıb başlarını aşığa sarqıtdılar. Küz yüzgarı yapraqlarını, çiçeklerini acımayıb onlarını havada aylandırıb de onda de mında alıb kitiy edi. Kökni qurşun kibik bulutlar qapladı. Küz
190 yağmurları başladı. Araba yolları teren çamurlar içinde qaldı. Qışlıq qalğan quşlar şikayetlenib: “bizim halımız ne olur eken?” deb çüvüldediler.

KÜNDELİK DEFTERDEN

3 oktyabrde

Bügün ocamız bizge:

195 -Balalar, beş oktyabrde biz ormanğa kitecekmiz! dedi: kitablarıñızni ketirmeñiz! Aşni bi-
raz çoqça alıñız! Biz ormanğa eglenmege düğül iş için kitecekmiz. İşimiz bu olacaq:
Yaz ve küz arasında ormanda olğan farqni körecekmiz. Quşlarıñ seslerini diñlecekmiz.
Mülkün olğan yerde terek qabuqlarını köterib tiblerinde ne olğanıñı baqacaqmız. Çölde
ve ormanda insanniñ ne yapqanlarını baqacaqmız. Biz bunı işitkende pek ziyade
200 quvandıq.

4 oktyabrde

Men yarın ormanğa varğanda ne yapacağım? Küzde ormannıñ nasıl olğanıñı
köreceğim.Ormanda nasıl quşlar qalğanlarını bileceğim. Çibinler, qurtlar qayda
yaşağanlarını ögreneceğim. Tereklerden tökülgen urluqlarnı cıyacağım. Yaş tereçikler
205 tapsam onları qazıb, çıkarıb mektebke ketireceğim ve mektebniñ canlı köşesine
bağışlacağım.

5 oktyabrde

Balalar mektebde sabah erkenden toplandılar. Hepimizniñ qolunda sepetçikler
içinde aş var edi. Ocamız bizni ekişer-ekişer tizib alıb kitdi. Eki saat keçken soñ biz
210 ormanğa keldik. Ormanğa kelgenimizge pek quvandıq. Onda hem emen ağacı, hem çam
ağacı, hem yolkalar var edi. Biz türlü tüsde yapraqlar cıyıb sepetlerimizge qoydıq.
Şolomaçıq bizge:

-Balalar, men mında bir şey tapdım, baqıñız! dedi. Onıñ qolunda terek qabuğınıñ
parçaçığı var edi. Bu qabuqniñ tib tarafında beyaz-beyaz noqtaçıklar tizilgen edi. Biz
215 onı ocamızğa kösterdik. Ocamız bizge :

-Bunlar qurtlar yımirtalarıdır. Bahar kelse bu yımirtalardan kiçkene-kiçkene qurtçıklar
çıqar! dedi.

Şu arada biz bir terekniñ tibinde çoqdan çoq qurtlar kördik. Ocamız:

-Kördiñizmi, balalar, suvuq basmaz evvel qurtlar özlerine terek tibinde yer hazirliyeler.
220 Qışniñ qattı suvuğı onlarğa zarar vermez! dedi.

Ormanda ses-şamata yoq edi. Quşlar sesleri işitilmiy edi. Bizim sepetçikler
yapraqlarnen, urluqlarnen toldı. Evge qaytganda Şolomaçıq yığlamağa başladı.

-Saña ne olay? Dedik.

-Ayaqlarım ağırday! dedi. Şu daqası eki bala qol tutuşıb eskemneçik yasadılar ve
225 Şolomanı şu eskemneçiknin üstüne qoyıb alıb kitdiler.

6 Oktyabrde

Biz bugün sınıfta ormandan ketirgen şeylərimizni tizib ayırdıq. Balaban bir ustol üstündə “canlı köşə” yasadıq. Ustol üstünü yeşillikdən yaraşdırdıq, ortağa balaban bankanən suv qoydıq. Banka tibində qum, taş var idi. Suvğa eki dane kiçkene balıçiq 230 taşladıq. Ketirgen yapraqlarımızni kaatlarğa yapışdırdıq, duvarlarğa asdıq. Yarın dersdə hepimiz birlikdə ormanğa varıb ne yapqanımızni yazacaqmız.

Sualler: Siz ormanğa gezinti yapıdınızmi? Ormanda sizin qulağıñızğa nasıl seslər uruldu? Sizin varğan ormanıñızda nasıl terekler var edi? Siz ormandan mektebke neler ketirdiñiz? Sizin mektebdə “canlı köşə” varmı? Canlı köşəñizdə neler var? Eger sizin 235 mektebiñizdə “canlı köşə” yoq ise yapıñız! İsteseñiz yapıb olırsız!

OKTYABR İNQLABI BAYRAMI

Bizim oktyabr inqlabı bayramına hazırlengenimiz eki hafta oldı endi. Oktyabr inqlabı nasıl olıb keçkenini bizge añlatdılar. Padışah hükümeti vaqıtında işçilerniñ halları pek yaman eken: çoq çalışmaq, çekişmek, az aşamaq ve burzuylar için qan 240 tökmek kerek olay eken... İşçilerniñ sabırı varğan sayın bitmekdə olğan.

Axır-soñı 1917’inci yılınıñ oktyabr ayında işçi ve köylilər baş köterib burzuylarını yıqqanlar ve bütün hakimiyyetni öz qollarına alğanlar.

Bu qavğalarda işçi ve köylilər yeñgenler ama, öz aralarından çoq da can gayıb etkenler. İşçi ve köylilerniñ bir çoqları şu zaman inqlab oğırında ölgenler. Biz onları 245 hiç bir zaman unutmamalıımız.

Bayramdan bir kün evvel mekteb zalını yaxşı etib abradıq, Lenin arqadaşınıñ resimi turğan köşeni her yerden ziyade yaraşdırdıq.

Aqşam bizim mektebke çoq misafir keldi. Balalar sahnaga çıqıb oktyabr bayramı haqqında şayırlar söylediler ve pyesa oynadılar.

Sualler: Oktyabr inqlabınıñ olğanı kaç yıl oldı? İşçi ve köylilər oktyabr inqlabında kimnen qavğa etdiler? Oktyabr inqlabından evvel hükümet kimniñ, elinde edi? Oktyabr inqlabından soñ hükümet kimniñ eline keçdi? Siz oktyabr bayramında mektebinizniñ içini nasıl yaraşdırdıñız? 250

MEKTEB BALALARI OKTYABR BAYRAMINI NASIL KEÇİRDİLER?

İlyeçik sabah erken oyandı, toşekniñ üstünden sekirib tüşdi, doğru pencerege kitdi. Baqsa ne körsin: hepsi araba-qapularnıñ üstündə bayraqlar, soqaqlar tolu xalq, duvarlar üstündə lozunglar, her yaqdan çalgı sesi işitiliy. Ne var ya bugün? Bugün oktyabr inqlabınıñ bayram küni! Xalqınıñ böyle şenlenib yürügeni tevekeli dügül eken! İlyeçik kiyindi, yüzünü yuvdı ve bir şeyge baqmayıb doğru mektebke çapdı. Mekteb 255

260 qapusınıñ ögünde balaban bir avtomobil toqtağan edi. Mekteb balaları qollarında al bayraçqlarınen merdivenden çapıb keliy ediler. Onların yanlarında oca da var edi. Balalar İlyeçikni kördiler:

-İlyeçik, tez ol! Biz avtomobilde aydalanacaqız! dediler.

Balaların hepsi avtomobilge mindiler. Avtomobil köçdi. Soqaqda-xalq, çalgı, yırlar, 265 bayraqlar. Yel bayraqları o yaqqa bu yaqqa dalğalay. Qarşidan bir avtomobil daha keliy: onda da bir talay balalar avtomobiller biri biriniñ yanına kelgende hepsi balalar “ura!” deb bağurdılar. Oktyabr inqlabı pomeşçiklerniñ topraqlarını qollarından alıb köylilerge verdi. Oktyabr inqlabı işçilerge sekiz saatlıq iş küni verdi. Oktyabr inqlabı soñ fabrika ve zavodları sahablarından aldılar.

270 YAZIÑIZ

Siz biltir oktyabr inqlabı bayramını mektebde nasıl keçirgen ediñiz? O küni mektebde ne olğan edi? Siz o küni soqaqda neler körgen ediñiz? Siz o küni daha qayda varğan ediñiz? Bu yıl oktyabr inqlabı bayramını nasıl keçireceksiz? Sınıfıñızni nasıl etib yaraşdıracaqsız? Bayraqlarıñızda, duvarlarıñızda nasıl lozunqlar yazacaqsız? Bayramlıq 275 ezberden nasıl şıyırlar ve nasıl yırlar ögreneceksiz?

KÜZ İŞLERİ

Köylilerniñ işleri küzde pek çoq olay: topraqniñ vergen maxsullarını cıyıp yetiştirmek kerek. Boğday, arış, arpa, yulafını indirda basıb urluqlarını başqa, tobanları başqa ayırıp qoymaq kerek. Bostanlarda daha qazılmağan kartofları çıkarıb çuvallargğa 280 toldırmaq kerek. Keçke qalğan pamador, patlıcan, markva, angurya, mısır boğdayları cıymaq kerek. Qapustaları qoçanlarından kesib almaq kerek. Ormanlargğa varıb qışlıq odun kesmek, kesilgen odunni köyge ketirib mağazlargğa yerleşdirmek kerek. Pencereleerge ikinci qat qapaqları uydurıb qoymaq, damları baqıb tüzetmek kerek. Böyle künlende köylilerniñ baş qaşmağa bile vaqıtları olmay. Yaş balalardan ve taqatsız 285 qartlardan başqa qalğan köyliler toqtamayıb çalışaylar. Savxozlarda, artellerde, kolxozlarda birleşken köylilerge bu işleri yapmaq çoq küç olmay, çünki onlar hepsi biri birlerine yardım etib birlikde yorulmayıb çalışaylar.

Sualler: Siziñ evde küz vaqtında qışqa nasıl hazirleniylar? Bu yıl küzde qışlıq qaç fiçı ve nasıl turşı qoydıñız? Palto, qaba urba, ayaq-qab, çizma, kaloş keregi qadar hazirleb 290 oldıñızmi?

B3**TRAKTÖR**

Yudaçiq yazda köyge kitken edi. O onda eki ay oturdu. Bir kün sabah onıñ qulağına qucur bir ses keldi. O özi özine:

5 -Bu ne olmalı eken? dedi.

Yudaçiq tez-tez yerinden turdu, kiyindi, yüzini yuvdu, doğırı ses kelgen yerge vardı. Yolda rast-kelgen köy xalqından:

-O nasıl ses? deb soradı.

Köyliler quvanıb:

10 -Bizge traktör keliy. Yarın traktornen saban sürüb baqacaqmız! dediler.

Gece köyliler yuqularını rahat yuqlab olmadılar. Sabahsına herkes traktornıñ yañında toplandılar. Traktor hazir turay edi. Onıñ artına sekiz-on kürekli bir saban taqılğan edi. Traktornı işletdiler. Sabannıñ kürekleri topraqı ökmek kesken kibik tilim-tilim kesib kitdi. Köyliler:

15 -Heşiq olsun! Heşiq olsun! Deb başlarını salladılar.

Şu küni traktör köyniñ yarı toprağını qazıb bitirdi. Atnen işlegen olsalar köylilerge belki haftalarnen çalışmaq kerek olacaq edi.

Sualler: Yalñız çalışğan köyli traktör alıb olaymı? Ne içün alıb olamay? Köyde traktör kimlerde olay? Savxozlar, kolxozlar ve arteller traktornı nasıl alıb olaylar? Traktornıñ

20 köylige ne faydası var?

OKTYABR

Oktyabr küni keldi!

Soqaqlarğa çıqayıq,

Tırampete çalayıq,

25 Şen türküler yırlayıq.

Al bayraqmız töpede

Toqtamay dalğalansın!

Şuralar hükümeti

Yaşasın da yaşasın!

30 **KOMMUNA**

Aronçiq “kommuna” sözini kaç kerreler işitken olsa da onıñ ne olğanını bilmiy edi. Bir kün sabah atası Aronçiqqa:

-Men bugün kommunağa varacağım. İsteseñ seni de alayım yanıma! dedi.

Aronçıq atasınen barabar kitmege balaban quvançnen razı oldı. Onlar arabağa
35 oturdı, bir köyge keldiler. Balaban, dülber bir binası olğan azbarğa kirib toqtadılar.
Aronçıq sabırsızlanıb:

-Körsem eken endi şu “kommuna” degen şeyni? Deb tüşüniy edi.

Terek tibindeki balaban ustol başında on beş adam qadar köyliler öylelik aşlarını aşay
ediler. Aronçıqnen atasını da ustol başına oturdılar. Köyliler Aronçıqniñ atasına:

40 -Biz barabar işliy barabar bir qazandan aşaymız. Hepimiz biri birimizge yardım
etiyimiz! diyler. Aronçıqniñ atası:

-Kommunañızğa meni de alsañız! Men de sizlernen barabar işler edim! diy. Köyliler
buña qayıldılar. Aronçıq evge qaytganda:

-Qa, ata, men onda “kommuna” degen şeyni körmedim de ya! diy. Atası ona:

45 -Bizim şimdi varğan yerimizde adamlar birlikde çalışay, birlikde aşay, bütün
maxsullarını bir yerde tutay, bölüşmiyler, her zaman biri birlerine yardım etiyler.
Onlarda, bu benim, bu seniñ, degen şey yoq. İşte böyle yaşamaqqa, kommuna diyler.
Añladıñmı şimdi? Onlarnıñ arasına men de kirmek istiyim. Biz “kommunada” yaşamağa
başlasaq, sen onıñ ne olğanıñı daha yaxşı anlarsıñ! diy

50 Sualler: Bizim sınıfdı yaşağanımız “kommunağa” beñziymi? Bizim sınıfmızda
“kommunağa” yaraşmağan kibik ne var? Sınıfdaki “kommunamıznı” daha yaxşı
yaşatmaq için ne yapmaq kerek? Bütün sınıf balaları bir yerge toplaşv bu suallerge
cevap qıdırıñız.

QAAL YERINE ZENAAT -EVI

55 Qırımçaq qarşılıqlı yardım cem'iyyeti işsiz yürügen xatınlar için bir tikiş zenaat-
evi açacaq olay edi. Başqa kelişikli yer tapalmağanlarından bu zenaat-evini pek oñaytsız
bir yerde açdılar. Zenaat-evinde çalışqan xatınlar işlegen yerlerini hiç beqenmiy ediler.
Bir kün bu xatınlarnıñ biri:

60 -Arqadaşlar, dıñlañız! Menim aqılıma bir şey keldi! Bu yer bizge tarlıq etiy. Biz bu
yerde keregi kibik işleb olamaymız! Men bizim zenaat-evimiz için layıqlı bir yer
tapdım! dedi. Xatınlar tikişlerini taşlab, hepsi bir ağızdan:

-Qa, söyle baqayıq tapqan yerini? dediler.

65 -Menim tapqan yerim qaal. Emekdarlar için qaalnıñ hiç kerekligi yoq. Hepsi bir o bom-
boş turay. Arada bir onda erkekle toplaşv boş-boğazlıq etiyler. Şu boş-boğazlıqnı onlar
evlerinde de etmege olırlar. Aydıñız, arqadaşlar, biz klubmızniñ pravlenyasına söyliyk

de, o bizge Şeher Şurasından zenaat-evi için qaalnı alıb versin. Ne diysiz buña?
Dıñlağan xatınlar:

-Pek yaxşı söyliysiñ,! dediler.

Xatınlar bu işni klubnıñ pravlenyasına añlatdılar. Bu mes'eleni çezmek için
70 klubnıñ, pravlenyası bir balaban toplaşuv çağırdı. Qaal mes'elesini ortağa qoyğanda bir
qaç eslice Qırımçaqlar qayıll olmaçaq oldılar:

-Soñ, qayda varıb tefila etermiz? dediler. Qaal mes'elesini qozğagan xatınlar ve
onlarnen barabar olğan bir çoq erkekler:

-Pek kerek edi bizge sizin tefilalarıñız! Yeter endi bögünge qadar tefilalarnen
75 miyimizni qarışdırğanıñız! Bizge tefila dügül çalışmağa, keçinme çıqarmağa yer kerek!
deb qıçırdılar.

Qaalnı vermeğe istemegen esli adamlar bu laflarnıñ qarşılığına bir şey söyleb
olamadılar. Toplaşuvdaki xalq qaalnı zenaat-evine çevirmeğe karar çıqardı. Bu qararğa
Şeher Şurası qayıllıqını vergen soñ zenaat-evini qaalqa köçürdiler. Bu zenaat-evinde
80 çalışqan xatınlar da böyle güzel, meydan, aydın yerge kirgenlerine pek quvandılar.

Sualler: Siziñ şeerde qırımçaq yardım cem'iyeti varmı? Onlarnıñ nasıl zenaat-evleri
var? Bu zenaat-evleri qaydalar? Siziñ şeerdeki Qırımçaq qaalnı daha zenaat-evine
çevirmedilermi? Siziñ, şeerñizde qapalğan kilselerni, cam'ilerne nege çevirdiler?

BALALAR TÜRKÜSİ

85 Şen yırlar yırlab geziymiz

Köy şeer balaları!

Sizge yardımğa hazirmiz

Dünyanıñ faqırları!

Pioner, oktyabrat,

90 Tizilib oturñız!

Soqaqda, meydanda

Al bayraq qaldırñız!

BAGÇADA

Şeerden üç kilometre uzaqlıqda on gektarlıq bir bağça var. Bu bağça eski
95 zamanda bir zengin adamnıñ qolunda edi. Şindi ise savet hükümeti onı fuqare
bağçacılarğa verdi. Bu bağçacılar evel zamanda şu bağçanıñ özünde kündelik ırqat olıb
geziy ediler. Şindi onlar bağçada artel qurıb şorbacığa dügül de öz faydalarına
çalışaylar.

Bağçada çeşid almalar: razmarin, qandil, sınaq, çeledi, şafran; çeşid armutlar: 100 düyene, beraleksandr; çeşid erikler: quşburun, yüzüm-erik, al erik; bunlardan qayrı zerdali, fişne, kirez ve daha başqa türlü meyva terekleri var edi.

Meyvaları pişken sayın cıyib-cıyib bazargâ çıkaray, sataylar. Qışlıq armut ve almaları küz künleri cıyay, kaatlarqa saray, yaşçiklerge yerleşdiriyler. Balalar bağça işine qarışmağa pek seviyeler.

105 Qırım meyvalarını vagon-vagon savetler birliğiniñ her bir yerine yiberiyler. Qırım alma ve armutları tış memleketlerge de gönderiliy. Bağçacılar yazda ve küzde toplagan paralarına bütün qışlıqlarını hazirleb taşlaylar.

Sualler: Siz bağçağa vardıñızımı? Onda nasıl meyva terekleri var edi? Siziñ varğan bağçañız yalıñız bir adamniñmi, yoqsa kollektivniñmi edi? Siz bağçağa varğanda 110 bağçacılar ne yapay ediler? Siz öziñiz bağçada ne yapıdıñız?

ÇÖLDE

Küneş daha yaqında doğdı. Yudaçiq tez tez bir filcan süt içdi, balaban bir kesek ökmek qopardı, cuvurib soqaqqa çıqdı, Köyliler yavaş-yavaş savxozda toplanmağa başladılar, Yudaçiq köyden bir qaç balalarını daha artına taqıb doğrı savxozğa çapdı. 115 Onlar kelgende traktornı endi çiqarğan, çölniñ kenarına ketirib qoyğan ediler.

Savxozda çalışğan işçiler traktornıñ o-yaqını, bu-yaqını baqıb, yağlay, işke başlatmağa hazirliy ediler. Traktornıñ artına bir-qaç kürekli demir saban bağlangan edi. İşçiniñ birisi traktornıñ üstüne mindi, bir yerlerini aylandırdı traktör şamatalamağa başladı. Bir daqadan o yerinden yılışdı, artından sabannı da alıb kitdi. Sabannıñ demir 120 kürekleri topraqni terenden qazıb yolaq-yolaq avdarıb kitiy edi. Traktornıñ böyle çalışğanını körgen köyliler ve balalar şaşdı qaldılar. Esli köyliler:

-Heşiq olsun şu traktorqa! Onıñ bir künde işlegen işini biz atnen haftada bile yapıb olamamız! dediler.

Sualler: Siz çölde saban sürilgenini kördiñizmi? Çölde çalışğan köyliler sabannı nasıl sürüy ediler: atnenmi yoqsa traktornenmi? Traktor nasıl çalışay? Körgen olsañız söyleñiz. Traktor çoqısı kimde olay: yalıñız çalışğan köylilerdemi, yoqsa kollektivnen çalışqanlardamı? 125

KOLLEKTİF

Mektebde oquğan Şenaçiq bir kün ders vaqtında ocasından: 130 - Ocam, men bir qaç adamniñ ağızından kollektiv degen söz işitdim. Ne demek ya o? Söyleseñiz, añlatsañız maña! deb soray. Oca Şenaçiqqa:

-Sabır et, birazdan anlatırım saña! diy. Derslerden soñ oca balalardan barabar mekteb bostanıña vardı. Mında kimer bala meşerelerini tüzetdi, kimerleri quyudan suv ketirdi, kimerleri suvardı, kimerleri de kiyik yaş-otlarını tamarlarından qoparıb atdılar. Şu yerde

135 oca Şenaçıqqa:

-Bizim mında nasıl çalışqanımıznı köriysiñmi? Eğer bütün bu işlerni bir adam etecek olsa edi oña pek çoq vaqıt çalışmaq kerek olur edi. Ama biz hepimiz birlikde çalışqanda bütün işlerni bir kün içinde bitirib olaymız. Bir işni barabar işlemek için birleşken adamlarqa “kollektiv” diyler. “Kollektiv” ne olğanını anladıñmı şindi? Şenaçıq:

140 -Ebet, anladım! dedi.

Arası bir qaç künler keçken soñ bıçqıclar mekteb için qışlıq alınğan ağaçnı kesdiler. Kesilgen ağaçnı yerine qoymaq xızmetciniñ işi edi. Xızmetci öz başına işlese oña belkim bir qaç künler çalışmaq kerek olaçaq edi. Bunu körgen Şenaçıqniñ aqlına “kollektiv” sözi tüşdi.

145 O mekteb arqadaşlarına:

-Haydınız balalar, kollektivnen xızmetcimizge yardım etiyik! dedi. Balalar qayıldılar. Onlar hepsi birden ağaçların üstüne tüşdiler. Arası eki saatqa varmadı, azbarda bir ağaçqıq qalmadı. Xızmetci de ağır işden qutulıb rahatlandı.

Sualler: Yalñız çalışmaq yaxşımı yoqsa kollektivnen çalışmaq yaxşımı? Ne için?

150 PİÇEN ÇALAYLAR

Men yazda bir savxozda yaşay edim. İyul ayınıñ soñında piçen çalmağa hazırlendik. Havası açıq bir künde hepimiz çalgılarımıznı alıb çölge çıqdıq ve piçen çalacaq yerimizni öz aramızda pay etdik. Menim piçen çalgım daha ilki edi. Men bu işni yaxşı becerib olmay edim. Menim çalgım adım sayın yerge saplanay edi. Aqşamğa

155 qadar men bu işke biraz alışdım.

Ekinci küni benim de işlegenim başqalarından eksik düğül edi. Çalınğan piçen bir qaç kün daha çölde yatdı, küneş közünde qurudı. Piçen quruğan soñ biz onı aranlarğa qoydıq ve şu piçennen bütün qış atlarını ve sığırlarını besledik.

Sualler: Siz çölde piçen çalgılarını kördiñizmi? Çalınğan piçenni ne için birden cıyıp

160 almaylar?

SUV DEĞİRMENİ

Özenniñ kenarında sarı taşdan yapılğan balaban bir değirmen turay. Degirmenniñ tışda büyük bir çarqı var. Yoqarıda bir metro qadar tarlığı olğan yoldan suv keliy, doğru çarqını üstüne tüşiy ve bu çarqını toqtamayıb aylandıray. Çarqden

165 barabar içeride olğan bütün maşınalar da aylanay ve boğdaynı çekib türlü un
çıqaraylar..

Degirmen yanında her zaman bir çoq arabalar toqtab turaylar. Bunlarnıñ
kimerisi degirmenge boğday ketirgen, kimerileri de boğdaydan çekilgen unı yükleb
alıb kitmege beклиyler.

170 Sualler: Siz degirmenge vardıñız mı? Siz nasıl degirmenge qayda ve ne zaman vardıñız?
Değirmende neler kördiñiz?

QABAQ

Raxelçik azbar bağçasında dört qabaq urluqı oturtdı. Ekinci küni “qabaqlar
çıqmadımı eken” deb bostaña çapıb baqdı. Topraq nasıl edi gene alay: üstünde hiç bir
175 şey körinmiy.

-Ana, benim qabaqlarım ne zaman ösecek?

-Toqta bir hafta qadar, öser onlar. Sen onlarnı suvarmağa unutma tek!

Bir qaç kün soñ Raxelçik yer üstünde urluqlarnıñ başlarını kördi. Raxelçik
“topraqdan yapraqlar çıkar” deb bekliy edi, o deseñ ki urluqlarnıñ özleri çıqdı. Raxelçik
180 şu urluqlarnı bir daha yerge tıqacaq oldı. Bunı körgen anası:

-Tiyme, saqın, qoluñnen, ya olmasa qabaqlarınñ bös-bütün ğayıb olur! dedi.

Bir kün Raxelçik qabaq ekken yerinden yem-yeşil fidançıqlar çıqqanıñı kördi.
Fidançıqlarnıñ eñ yoqarı noqtasında urluq qabuğı turay edi. Raxelçikniñ anası urluq
qabuğın aldı. Onıñ tibinde eki dane kiçkene ve qaba yapraçlıqlar var edi.

185 -Raxelçik oturtqan qabaqlarınıñ artından pek güzel baqay edi: vaqıtında suvaray,
yanlarındaki kiyik yeşilliklerni qoparay edi.

Yaznıñ soñında Raxelçikniñ urluq oturtqan yerinde yedi dane balaban sarı qabaq
yatay edi. Onlar o qadar ağır ediler ki, Raxelçik onlarnı köterib olmay edi. Qabaqlar
hazir olğan soñ Raxelçikniñ anası onlarnı qoparıb evge ketirdi, altı danesini qışqa
190 saqladı, bir danesinden de nezetli qabaq-aşı pişirdi. Raxelçik bu qabaq-aşına pek
quvandı.

- Ana, men ömürimde böyle güzel qabaq-aşı aşğanım yoq edi! dedi.

Sualler: Siz qabaq ösdirdiñiz mi? Qabaqnıñ yapraqları nasıl olay? Qabaqnıñ çiçekleri
nasıl olay? Ne içün “qabaq çiçeği kibik açıldı” diyler? Siziñ evde qabaqnı nasıl
195 pişiriyler?

KÜZ AYINDA

- Altın küneş saqlanay
 Bulutlarnıñ artına.
 Kökler küskün, yer külmey,
 200 Qurtlar, quşlar ağlanay.
 Yeller esiy, duvulday,
 Yapaqlarnı quvalay,
 Uçuşaylar yapaqlar,
 Yel onlarnı obalay.
 205 Açuvlanğan özenler,
 Dağlar darğın gürlüliyer,
 Boz bulutlar köklerde:
 “Yağmur keliy, qaç”! diyler.

BAGÇA VE BOSTANLARNIÑ DOST VE DUŞMANLARI

- 210 Bağça ve bostanlarnıñ çoq ve güzel maxsul vermeleri için ne yapmaq kerek?
 Tiblerini qazımaq, vaqıtında putamaq, gübrelemek, suvarmaq, kiyik otlarnı qoparmaq.

Bağça ve bostanlarnın en büyük duşmanları, baqımsızlıqdır, vaqıtında onlarğa yardımğa kelmemezlikdir. Bundan başqa hayvanlar arasında da bizim bağça ve bostanlarımıznıñ bir çoq dost ve duşmanları vardır.

- 215 İşte, baqñız: putaq üstünde bir tırtır turay. Putaqnı kesib alayıq da mektebke ketiriyik. Soñ onı suvğa qoyayıq, üstüne de bir qutu ğapatayıq. Qutunıñ bir tarafından delik açıb siyrek kisyenen örtiyik, öbir taraflarını ise muxnen teşikliyik.
 Şindi teşkerib baqayıq:

- 220 Tırtır yalıñız yapaqnı aşaymı yoqsam daha başğa bir şey de aşaymı? Tırtır putaqqa nasıl zararlar veriy? Öz bağça ve bostanlarıñızda da tırtırnıñ yapğan zararlarını izleñiz. Tırtırlarnı yoq etmeqe quşlar bizge çoq balaban fayda ketiriy. Quşlar ğarınlarını türlü qurtlar ve tırtırlarnen toydıraylar.

ARTEL PARAVOYI

- Köy aldında paravoy,
 225 Sanki dersıñ, bayram, toy.
 Artel harman basdıra,
 Körgenlerni şaşıra
 Çalışalar, küleler,

- Öz işlerin bileler.
 230 Xalqlar körse suqlana,
 Etrafına toplana.
 Yarlılar hep qol-qolğa,
 Biri burmay ters yolğa.
 Çalışalar barabar,
 235 Bir birine süygi bar.
 Aqışalar yük tolu,
 Aqışalar yol boyu,
 Paravoy da bağıra
 Çabuq ol!, deb çağıra.
 240 Paravoy tez basdıra,
 Ekin, toban çıqara.
 Tobanlarını üyeler,
 Eginlerini tüyeler.
 Fuqareler, keliñiz
 245 Qolnı qolğa beriñiz!
 Qoşulıñız artelge!
 Çalışayıq el-elge!
 QIRMISQALAR

Qırmısqa öz yuvalarını balaban bir terekniñ tibinde yasadılar. Yuvanıñ
 250 teşikinden her bir tarafqa yolçılar köriniy. Yolçılar qırmısqalarnen tolğan: kimi daha
 şu daqqaçı yuvadan çıqqan, kimi yuvağa bir şeyler taşıy. Her qırmısğanıñ öziniñ bir işi
 var. Bir qaç qırmısqa yorulğanlar, körüniş: rahatlanıb otıraylar, ama işlerini bıraqup
 qaçmaylar. Qırmısqa pek çalışır bir hayvançılardır.

On beş-yigirmi dane qırmısqa işlerini bitirgen soñ barabar toplanıb terekke
 255 mindiler, yapraqlar üstüne yayıldılar.

O yapraqlar üstünde qırmısqa larınıñ sığırçıqları otlay edi. Bu sığırçıqlar da
 qırmısqa larğa benziy edi. Her sığırçıqniñ yanına birer qırmısqa yanaşdı. Buzav anasınıñ
 emçegini emgeni kibik qırmısqa lar da sığırçıqlarınıñ sütlerini emdiler. Qarınları toyğan
 soñ qırmısqa lar aşağa tüşdiler.

260 Sualler: Qırmısqa yuvasını kördiñizmi? Qırmısqa yuvalarına ne taşıy ediler?
Qırmısqa biri birine yardım etkenlerini kördiñizmi? Qırmısqa qavğa etkenlerini kördiñizmi?

ARQADAŞLARINI KURTARDILAR

265 Bir kün Berxaçiq atasinen barabar yürümege çıqdı. Onlar şeherniñ çetindeki bir bağçağa vardılar. Bir terekniñ yanında çoq qırmısqa kördiler. Qırmısqa hiç bir danesi işsiz oturmaz edi. Berxaçiqniñ atası bir balabanca kesek topraq alıb qırmısqa bir danesini şu topraqnen örttdi. Qırmısqa topraq tibinden çıqmağa olmadı. Berxaçiqnen atası “ne olur eken?” deb baqıb oturdılar.

270 Yolda gezgen qırmısqa arqadaşları, qazağa tüşkeniñi duymaylar. Onlar gendi işlerine dalğan, toqtamayıb çalışaylar.

Biraz vaqıt keçken soñ qırmısqa, biri topraq tibinde qalğan arqadaşını kördi. O qadası yanına keldi, qurtaracaq oldı, alay etdi, bulay etdi, ama bir şey yapıb olamadı. Soñ bir yaqqa cuvurıb kitdi.

Berxaçiqnen atası “aceba bunıñ soñı ne olır eken” deb toqtab oturdılar.

275 Arası eki daqqa keçken soñ bu yerde bir çoq qırmısqa toplandı. Topraqnı ağızlarinen keseçik-keseçik qoparıb apusqa tüşken arqadaşlarını bir tamam beladan qurtardılar.

Sualler: Çölge varıñız, qırmısqa yuvası qıdırıb tapıñız! Soñ bu suallerge cevab veriñiz! Yuvanı qaydan tapdıñız? Yuva neden yapılgan? Yuva içinde yımirtalar varmı edi? İş işlegende qırmısqa biri birine yardım etiylermi?

280 AZAD YAŞASIN!

Bazarda xalq pek çoq edi. Yaqoçiq on kapikni qolına qısdırıb quşçılar satılğan yerge keldi, qafesi olğan bir adamnıñ yenini çekib:

-Aqay, şu quşçiqniñ fiyatı ne ya? deb soradı.

- Nasıl quşçiq şu?... bahallı onlar! Sen alamazsın onlarını! Ya bu semizce quşçiq?

285 -Semizcesini soraysıñmı? Onı saña ucuz saymaq mülkün. Ne alayım senden? Ver yigirmi kapik!

-Mende o qadar para yoqdır!

-Parañ yoq eken ne baş aylandıraysın mında! Kit işiñe!

-Aqay, men onı satın alıb azad etmege istiyim...

290 -Azad etmege!... Baqsa sen şuna! Haydı, azad etecek olay iseñ ver on beş kapik

-Mende olğanı on kapik var!

Satıcı:

-Topı on kapikiñ varmı? Haydı, al şunu on kapikke! dedi.

295 Satıcı Yaçoçıqniñ qolına quşçıqni vergende bala quvançıdan ne yapacağını bilmedi. Bazardan bir qaç adım o yaqqa kitken soñ Yaçoçıq quşçıqni uçurmaq için avuçını açdı, ama quşçıq yerinden yılışmağa istemedi. Yaçoçıq şeer bağçasına kitdi. Körüniş, quşçıq tongan. İnsin de biraz qolımda, soñ uçurtırım! deb tüşindi.

300 Yaçoçıq eskemnege çökdi. Bağçada bir cañ körünmiy edi. Yaçoçıq gene avuçını açdı. Quşçıq o yaq bu yaq başını salladı, terekde oturğan başqa bir quşçıqniñ sesini işitib ona cevab verdi, soñ Yaçoçıqniñ beklemeden bir daqasında qoldan uçdı kitdi. Quşçıq Yaçoçıqniñ qarşısındaki terekke varıb qondı.

305 Quşçıq putaq putaqdan sekirib içinden quvançlı sesler çıqardı. Quşçıqniñ quvançını körüb Yaçoçıq da quvandı. Quşçıq terekniñ yoqarı noqtasına qadar mindi, soñ ğanatlarını açıb kökler içinde ğayıb olıb kitdi.

Sualler: Yaçoçıq qayda vardı? Onıñ qolında ne var edi? O bazardan ne almaq istedi? Yaçoçıq quşçıqni ne yapacak edi? Quşçıqni alğan soñ qayda kitdi? Quşçıqni uçub kitkenine Yaçoçıq quvandımı?

Tırtırlar bağçanı, bostanı xarab etiyler. Tırtırları quşlar aşab ğayıb etiyler. Quşlarını qıynamañız. Quş yımirtalarını qırmañız. Onlarnıñ yuvalarını bozmañız.

310 EKİ SABAN

Ustanıñ biri bir kesek demirden eki dane saban yasadı. Bu sabanlarnıñ birini köyli aldı ve o daqasından onı işke qoydı. Ekinçi saban bir tükancınıñ eline tüşib yıllarnen satılmayıb tükanda turdı.

315 Bir qaç yıl keçken soñ bu eki saban biri birinen körüşdiler. Köyliniñ qolında olğan saban kümüş kibik balqılday edi, ama tükanda turğan saban qararğan, totlanğan turay edi.

Ekinci saban bu birinci kümüş kibik yıldırağan sabandan:

-Sen ne için böyle yıldıray ekensiñ? deb soradı. Birinci saban:

320 -Çalışğanımdan, qardaşım, yer qazğanımdan. Sen de benim kibik çalışsañ ediñ böyle totlanıb qalmaz ediñ! deb cevab verdi.

Sualler: Ustanıñ biri qaç saban yaptı? Bir saban qayda tüşdi? Ekinci saban qayda turdı?

Bu sabanlar bir qaç yıl soñ körüşkende nasıl ediler?

B4**BEREKET KÜNİ**

Küzlük işler bitdi. Çöllər temizlendi. Tobanlarını çerenledilər. Aşlıqlarını ambarlara qoydılar. Bostan maxsullarınıñ, hepsini cıydılar. Endi bağça tereklerinde meyva körünmiy, bağlarda yüzüm qalmadı, tütün tarlaları çoqdan boşandı.

Bügün köyde “berekət küni” bayramını tutaylar. Köy kulubını tışdan güzel etib yeşillikler, lozunglar ve bayraqların yaraşdırğanlar. İçerisinde ise “köy xazaystva sergisini” qurğanlar. Yanaşa köylerde toplanğan maxsullardan eñ güzellerini, eñ yirilerini, eñ elverişli soylarını mında ketirib ve tizib qoyğanlar: onar kilo çekken qapusta-başları, üçkünderler, qarpuzlar, qabaqlar, tollı-tollı boğday başları, yiri-yiri daneli arpa, yılaf, arış, sıq-sıq tişli mısır-boğdaylar, sap-sağlam qırmızı pamadorlar, balaban tabaqlı tütün yapraqları, birer kilo çekken yüzüm salqımları, türlü-türlü armut, alma çeşidleri, köy xazaystvasında qullanılğan maşınalar bunlarınıñ hepsini köyliler ve şerherden kelgen müsafirler büyük avestiknen baqıb çıqay ediler. Klub ögünde toplanğan yaşlar ve qızlar qol tutuşğan yaşlar qoran tepiy ediler. Çalqıcılar yorulmayıb çalay ediler. Köy xalqınıñ ziyadesinen sevingeni körünib turay edi.

Sualler: Siz “köy xazaystva sergisinde” bulunduñız mı? Onda ne kördüñiz? Onda körgen şeyleriñiz arasında hepsinden ziyade neni beğendiñiz?

ŞEHERGE KİTİYLER

Küz künleri yaqlaşdı. Tezden mekteb açılacaq. Möşeçikniñ ayağında çizma olmağanı onı pek qasevetlendiriy edi. Köyde çizmasız yürümenin hiç çaresi yoq. Atası oña:

-Toqta sen, oğulım! Bazar küni biz şeherge kitermiz, arış, kartof, üçkünder, qapusta alkitib onları kooperatifke verirmiz, alğan paramızqa da kerek şeylerimizi alırmız! dedi. Bazar küni şeherge vardıq, bazargā tüşdik. Onda olğan xalqınıñ ne ardı, ne hesabı var! Möşeçikniñ atası ketirgen şeyleriniñ hepsini kooperatifke satıb parasını aldı. Soñ onlar ekisi barabar gene kooperatif tükaniña kitib Möşeçikke çizma, qalpaq aldılar. Möşeçikniñ başında yeñi qalpaq, ayaqlarında yeñi çizma! Möşeçik evge pek balaban qıvançnen qaytdı.

Sualler: Köyliler köy maxsullarını qayda alıb kitiyeler? Onlar şeher kooperatifine ne sataylar? Köyliler şerherden ne alaylar?

KÖYGE TÜŞKEN BİR ŞEHERLİ BALA

Levaçiq her zaman şeherde oturayedi. Bir kerre o köyge tüşdi. Çölde gezgen zamanda çalışğan köylilerge rast-keldi.

- 35 -Siz topraqni ne için böyle qazay ekensiz? dedi. Çalışğanların biri:
 -Qazılğan yerni yağmur daha yaxşı ıslatay, küneş de güzel qızdıray! Qatğan ve qurğaq yerge urluq saçsan ondan bir türlü fayda kelmez! deb cevap verdi.
 -Siz bu çölde ne ekeceksiz ya?
 -Loqum ekecegim.
- 40 -Siz şaqa etiysiz! Loqum ekilirmi?
 -Ebet ekilir. Loqum beyaz undan yapılmaymı? Ya beyaz unniñ boğdayı qayda ösiy? Çölde dügülmi?
 -Ya anavu yerçikde ösken ne o?
 -Onda kölmek ösiy.
- 45 -Çölde kölmek ösermi? Söylisiz işte!
 -Ebet eser. Kölmekni neden tikiyler? Ketenden. Ketenni neden toqıylar? Yipden. Yipni neden öriyler? Üskülden. Anavu yerçikde öskeni üskül dügül ne ya?
 -Sizge baqacaq olsaq belki benim çuva könçekim de çölde öskendir?
 -Yoq! Çuva çölde ösmiy, tek bütün kün toqtamayıb çöllər, qırlar, bayırlarda yürüy.
- 50 -Çuva nasıl yürüsin? Ne diysiz şu?
 -Yürümiymi ya? Ebet yürüy. Çuvanı neden etiylər? Qoy yunundan. Qoylar bütün kün gezmiyler mi? Demek, benim saña söylegenim doğru eken, kördiñmi? Bu sözlerni söylegen köyli gene öz işini işlemege başladı. Levaçiq başını aşağı sarqıtıb yavaş-yavaş evge qaytdı.
- 55 Sualler: Loqum, kölmek nasıl etib çölde ösiy? Çuva nasıl etib cuvurıb geziy? Köyge varıb kelgen bir balanen laf etiñiz! Ne körgen eken onda? Söylesin sizge!

ŞEHER VE KÖY

- Bizim şehermiz balaban. Onda yüz biñden ziyade xalq yaşay. Büyük soqaqlarda dört beş qatlı evler var. Bu evlerniñ birinci qatında balaban pencereli
- 60 tükanlar var, yoqarı qatlarında ise adamlar yaşay. Tükan pencereleri içinde türlü mallarnı tizib, yaraşdırıb qoyğanlar. Geceleri bu pencerelerde quvvetli elektrik lampaları yanay, soqaq kündüz kibik yarıq olay. Kündüz soqaqlarda pek balaban şamata olay: tramvaylar yürüy, avtomobiller toqtamayıb qatnay, bir-çoq arabalar, lelenkalar, faytonlar xalqni o yaq, bu yaq kötürüyler. Köy şeherge benzemiy: onda evler az, yüksek

65 binalar yoq, xalq az. Köyde soqaq tibi töşelmege, yağmurdan soñ ortalıq pek çamur olay. Köy yanlarında saçılan çöllük, bağ, bağça, bostan, tütün tarlaları ve daha bunlar kibik yerler var. Geceleri köyde qaranlıq olay. Şindi yeñiden qurulmaqda olğan savxozlarda, kolxozlarda, artellerde köyliler için büyük-büyük binalar yasaylar, soqaqlarında taşlar töşiyler, odalarını elektrik yarığimen aydınlataylar.

70 Sualler: Siziñ şeerde kaç can yaşay? Siziñ şeerde en yüksek ev kaç qatlı? Şeerñizde balaban pencereleli tükanlar varmı? Onda nasıl mallar sataylar? Soqaqlarñız qalabalıq olaymı? Köy şeerde ne için benzemiy? Köynen şeer arasında ne fark var? Savxozlarda, kolxozlarda ve artellerde birleşken köyliler özlerine nasıl evler yasataylar?

ŞEHERNEN KÖY ARASINDA BAĞ

75 Köy balalarınıñ yaşayışı şeer balalarınıñ yaşayışına beñzemiy. Onlarda sığır var. Sığır balalarğa süt veriy. Onlarda tavuqlar var. Tavuqlar balalarğa yımırta veriyler. Onlarda boğday var. Balalar boğdaydan ökmek aşaylar. Onlarınıñ bostanları var. Bostanda kartof, markva, angurya, soğan ve daha başqa zarzavatlar ösiy. Onlarınıñ bağçaları da var. Bağçada alma, armut, fişne, erik ve daha başqa yemişler ösiy. Köy
80 balaları bunlarınıñ hepsinden faydalanaylar. Köylilerge şeerden çay, şeker, sernik, gaz, urbalıq ve daha bunlar kibik bir kaç türlü şeyler almaq kerek olay.

Bir kerre köyde yaşağan Mixaelçik anasinen barabar şeerde müsafir tüşdi. Şeerde bir kaç kün yaşağan soñ Mixaelçik anasinen barabar bazarğa kitdi. O bazarda bir talay tükanlar kördi. Tükanlar mallarnen tolğan edi. Onlarda ne canıñ istiy: yımırta,
85 kartof, et, balıq, süt, yağ, penir hepsini tapmaq mülkün edi. Mixaelçik anasından:

-Bazarğa bu qadar aşarlıq qaydan keliy?deb soradı. Bunıñ qarşılığına anası:

-Köylerden keliy. Köyler şeerlerge aşarlıq veriyler, ama şeerler köy kooperatifine çay, şeker, pirinç, basma, gaz ve daha başqa köylilerge kerek şeylerni veriyler. dedi.

-Mixaelçik:

90 -Demek, köy mallarını şeerde, şeer mallarını köyge taşıy ekenler da! dedi. Anası:

-Ebet alay. Köynen şeer her zaman biri birlerine yardım etiyler. Köy şehersiz, şeer de köysiz hiç bir zaman yaşab olamazlar! dedi.

Sualler: Köyliler bazarğa nasıl mallar tüşüriyler? Köyliler şeerden nasıl mallar alıb kitiyler? Köylilernen şeerliler arasında nasıl bağ var? Siziñ mektebniñ köynen bağı
95 varmı?

QIŞQA HAZIRLIK

Avram aqay kooperatifde çalışay. Bıltır o işsiz geziy edi, onıñ içün qışqa da hiç keregi kibik hazirlenib olmağan edi. Bu yıl ise pek güzel hazirlendi: pencereleriniñ qapaqlarını yasatdı, camlerini qoydırdı, qapularınıñ aralarını kiyiznen qapladı, vaqıtında ağaçını aldı, kestirdi, yerine qoydırdı, balalarınıñ ayaqlarına kaloş, üstlerine de palto aldı. Bu şeylerniñ hepsini ona kooperatifden borçqa verdiler. Bu yıl Avram aqaynıñ xorandası qışnı pek rahat keçirdi. Bütün qış Avram aqay yeavaş-yeavaş borçlarını verdi. Yazğa çıqqan da borcı hiç qalmadı.

Sualler: Siziñ xorandañız bu yıl qışqa nasıl etib hazirlendi? Ağacıñız, urbañız, ayaq-qabñız, kaloşlarıñız varmı edi?

SAĞLIK SAQLAV

XASTA KÖPEK

Aşerçikniñ bir köpegi var edi. Aşerçik xastalandı: onıñ qollarında qıçıvıq peyda oldı. Bir kün Aşerçik ambulatoryağa kitdi. Onıñ artından köpek de keldi. Hekim Aşerçikni yaxşı etib baqqan soñ onda qıçıvıqdan ğayrı soğulcan xastalıǵı da tapdı. Hekim başını sallab:

-Bu köpek seniñ yanıñda ne yapay ya? dedi. Aşerçik külib:

-O benim köpegim! Meni pek seviy! O benim qollarımnı, çırayımnı her zaman tilinen yalay! Men de onı seviyim! dedi. Hekim:

-Siz biri biriñizni sevgeniñiz çoq yaxşı ama, sen öziñni köpekke yalatğanıñ yaramay. O seni yalamasa edi sende qıçıvıq soğulcan xastalıǵları olmaz edi. Bir daha muqayıt ol da köpek, mışıq degen şeyni qoluña alma, sıypama! dedi.

Sualler: Seniñ köpeçigin varmı? Sen o köpeçikni qoluña alaysıñ mı? Sen o köpeçiknen çoq oynaysıñ mı? Köpekden adamğa nasıl xastalıqlar yuqmaq mülkün? Köpek, mışıqdan saqt olmaq kerek olğanıñı añladıñ mı?

ÇİÇEK XASTALIĞI

Bıltır bizim azbarda qonşımız Anax apay xastalangan edi. Birden birge sıcaqı köterildi, yatğan yerinde abzamaqladı, qusdı. Üç künden soñ onıñ bütün gövdesi qırmızı tamğaçıqlarnen qaplandı. Hekim keldi, xastanı kördi, onda çiçek xastalıǵı olğanıñı söyledi.

-Bu xastalıǵ oña başqasından yuqqan! dedi Anax apaynıñ qocası:

-Biz xasta baqqan bir xatınnı çağırdıq o bizge “bu xastalıǵ nazardan olğan”, saqın rahatsız olmañız, keçer dedi.

-Nazardan adam xastalanmaz. Aceba siziñ xatınñız şu aralarda çiçek xastalığınen yat-
130 ğan bir adamnıñ evine kirmedi mi eken?

-Kerçek, yanaşa azbarda bir balaçiq çiçek xastalığınen yatay edi. Menim xatınım onda
kirmege kirdi, ama ondan beri on künden ziyade keçdi endi! Hekim bunı işitken soñ:

-Öyle olay o! Çiçek xastalığı özini birden kostermiy. O birisine yuqsa aydın-aydın
olıb on künden soñ meydanağa çıqay. Yuqqan xastalığılarıñ çoğısı oyle olay. Sözkelim:
135 diftiritnen xalera eki kün keçken soñ meydanağa çıqay, al-kölmek üç kün keçken soñ,
qaytalağan tif dört kün keçken soñ, qızamıq on eki kün keçken soñ, dedi.

Sualler: Sen nasıl yuqıcı xastalıklar biliyiñ? Bir adamda yuqqan xastalığı olsa o
adamnen bir sağıtdan aş aşamaq, bir töşekde yatmaq, bir yüzbeznen sürtünmek
olaymı? Qandalaydan, bitden qorqıñız! Tifni ortalıqqa yayğan onlardır!

140 BİT

Bit kimde olay? Sasıq adamlarda. Onların saçları, kölmekleri bitke tollı olay.
Bit insanın gövdesini tişliy, ğanını içiy. Bit yürügen vaqıtta gövdeni qıçıtay. Tif
xastalığını xasta adamdan sağ adamğa bitler taşıylar. Bitler yalnız adamlarda düğül,
hayvanlarda ve quşlarda da bulunay. Her türlü hayvanların üstünde özlerine köre bit
145 tapılay. Bir türlü hayvanlarda olğan bit çeşidi başqa türlü hayvanlar üstünde bulunmay.
Bitler yaşağan yerlerinde çoqdan-çoq yımırtaçlıqlar qoyaylar. Bu yımırtaçlıqların her
birisinden birer bit balaçığı çıqay. Eki-üç hafta içinde kiçkene bitçikler ösib balaban
olaylar.Bitler az vaqıt içinde pek çoq artaylar. Öyle de olsa bitlerden qutulmaq pek
qolay.

150 Bitlerden qutulmaq isteseñ özinni temiz tutmalısıñ, hamamğa sıqça kitmelisiñ,
çamaşırını bir haftadan ziyade kiymemelisiñ, saçlarını sıqça yuvıb taramalısın.

Sualler:Sende bit var ise sen onlarnen nasıl küreşiyisiñ? Hamamğa qaç künde bir
varaysıñ? Qaç künde bir çamaşır değışiyisiñ? Evde başınıñ ve ayaqlarınıñ sıcaq suvnen
yuvaysıñmı? Çibinlerden saqt olıñız! Adamlar arasında zalim qursaq ağırsını dağıtqan
155 onlardır!

İNSANDA BEŞ DUYĞI

Her adam özünden tışda olğan şeylerni beş duyğısınen tanıb olay: körmek,
qarmalamaq, tatmaq, qoqlamaq ve işitmeknen. Kimer adamnıñ közleri yaxşı köriy,
ama kimerlerinininki saqat olay. Közleri saqat olay. Közleri saqat adamğa hekim közlik
160 veriy. Közleriñniñ sağlam olğanını isteseñ qaranlıq yerde çalışma, kitabını yatıb oquma,
yazı yazğanda yarıqnıñ sol taraftan kelmesini baq, o zaman közleriñ saqatlanmaz,

sağlam olur. Soqur adam ögündeki şeyləri qarmalab tanıy: köz işini oña parmaqların ucları bitiriy. İnce tüyülgen şeker ve tuz ekisi de bem-beyaz olay. Bunların qaysı şeker, qaysı tuz olğanı nasıl bilirsiniz? Onı lezetlerinden tanımaq mülkündür. Her aşnı lezetini bizge til tanıtay.

Eki şeyniñ birinde benzin, birinde de spirt olsa onları nasıl etib tanımaq mülkün? Qoqlarından tanımaq mülkün. Her şeyniñ qoqusını biz burunnen duyaymız. Qaranlıq bir odağa kirdik. Bir şey körünmiy. Qulaqımızğa “tik-tak, tik-tak, tik-tak”... etken ses işitildi. Nedir o? Ebet, saat. Qaydan bildik onı? İşitdik. Nenen işitdik? Qulaqnen. Muqayıt olıñız: köziñiz, parmaq uçlarıñız, tiliñiz, burunuñız ve qulağıñız saqatlanmasın. Onlar sizge her zaman kerekler.

Sualler: İnsanda kaç türlü duyğu var? İnsan ögündeki şeyni yarıqda nenen, qaranlıqda nasıl tanıy? Her şeyniñ qoqusını adam nenen tapay? Çıqarñız bir balanı sınıfdan tışqa, içeride qalğanların birisine qıçırtıb kitab oqutıñız, tışdaki baladan kitabı kim oquy? deb sorasañız, taparmı? Nenen tapar? Her şeyniñ lezetini adam nenen tanıy?

YAXŞI YUVUNIÑIZ

-Qa, balalar, sabahları nasıl etib yuvuğanıñızni söyleçiñiz maña! Söyle sen, Meteş!
 -Nasıl yuvunaçaq edim? Herkes nasıl yuvunsa, men de alay yuvunayım! Eñ başda yüzümni yuvayım, soñ qollarımni, ondan soñ qulaqlarımni... Yoq, yoq... Yañıldım!...
 En başda tişlerimni, soñ. Qaydan biliyim onı!? Nasıl rast kelse öyle yuvunayım işte!..
 -Ya sen sabahları burunuñni nasıl temizliysin? Bu sualni işitken balalar hepsi küldiler. Meteş utandı. Her zaman burunu aqqan Şena şu arada yaxşı etib burunu çekdi.
 -Toqtañız, külmeñiz! Men bu şeyleri sizden boşına soramayım. Sağlam olmağa isteseñiz bir daha sabahları yuvuğanda böyle etiñiz:
 Yuvunmazdan evvel üstüñizden kölmekiñizni çıkarıñız. Yuvuğan zaman suvları oyaq-buyaq sıçratmañız! Eñ başda sabunnen qollarıñızni yuvuñız! Soñ tişleriñizni yuvuñız! Soñ burunuñızni temizleñiz! Burun temizlegende her teşigini ayırı-ayırı singiriñiz. Ekisini birden siñirseñiz qulaqqa zarar olur. Biz burunnen nefes alaymız bunu unutmañız! Sabunlu qollarnen çırayıñızni, qulaqlarıñızni boyuñızni, qoltuq tiberini ve belge qadar bütün gövdeñizni yuvuñız! Sabunlu yerleriñizni bir kaç kerre temiz suvnen çayqañız! Her bir yeriniñizni yuzbeznen yaxşı etib sürtiñiz. Saçlarıñızni tarañız. Tırnaqlarıñız ösken olsa kesiñiz. Mugayıt olıñız tırnaq tiberinde qara yolaçıklar peyda olınmasın!

Sualler: Sen yüz yuvğanda mında kösterilgen şeylerniñ qaysılarını etiy ve qaysılarını
195 etmiysin? Mında kösterilgen şeylerniñ hepsini etmege dalab et !

YARI ÖMÜRİMİZ TÖŞEKDE

İnsan töşekde ne qadar vaqıt keçiriy? Kimer adam ziyade yuqlay, kimer adam
eksik yuqlay. Nasıl da olsa adam ömüriniñ üç payda bir payını töşek içinde keçiriy.
Töşekde yatqan adam temiz havanen dügül de, töşek havasınen nefes alay. Öyle
200 olğanda töşegiñizni temiz tutmaq kereksiz. Yataq odasında tütün içilmemeli. Onıñ
havası temiz olmalı. Haftada bir kerre çarçaf ve baş-yastıq yüzlerini değışdirmeli.
Aqşam yatğanda kündüzlük kölmekni çıkarıb gecelik kölmek kiymeli. Töşekñiz temiz
olsa, yataq odanıñ havası yaxşı olsa yuqıñızda sağılam olır. Yuqı insağına rahatlıq veriy.
Balalar künde on saatdan eksik yuqlamamalılar.

205 Sualler: Siz aqşamları saat qaçda yataysız? Sabahları saat qaçda turaysız? Yataq
odañızda qaç adam yatay? Yatğan odañızın pencerelelerini her kün açaysızmı?

TÜZELDİLER

Sınıfdaki balaların kiimi pek temiz, düzgün, kiimi kirli, üstü-başı yırtıq olay.
Mekteb balaları hepsi temiz olmaq kerekler. Temizlik kamisyasında olğan balalar bu
210 işke çoq muqayıt olaylar. Bir sınıfdaki eki bala temizlikke kelgende hiç qulaq asmay
ediler. Onlarıñ öğıtlesele de hiç xayır etmiy edi. Arqadaşları:

-Buña ne çare etermiz eken? deb tüşüniy ediler. Bunlardan biri:

-Toqtañız! Men söyliyim sizge onıñ çaresini. Biz onlarıñ özlerini temizlik
kamisyasına ayırayıq! Baq, körersiz, bunıñ onlarğa balaban faydası olır! dedi. Qalğan
215 balalar!

-Seniñ fikirin yaxşı! Haydınız, ayırayıq! dediler. Bu eki balanı tüşüngenleri kibik
temizlik kamisyasına ayırdılar. Arası biraz keçken soñ bu balalar bam-başqa oldılar:
urbaları yamalğan, tırnaqları kesilgen, qulaqları temiz, saçları taralğan, boyunlarında
kir qalmağan edi.

220 Sualler: Siziñ sınıfıñızın temizlik kamisyasında kim çalışay? Bunlar sınıfdaki nasıl işler
yapaylar?

MENİ DE AYIRDILAR

Bu vaqıtqa qadar meni sınıf içinde bir işke ayırmay ediler.

-O şaflaq, sasıq, cıynıqsız, unutçaq! Onı ayırsağ etecek işini unutır! diy ediler.

225 Böyle laflar işitkende benim pek canım ağırday edi. Men özümni tüzetmege çoq çalışdım. Toplaşuvnıñ birinde arqadaşlarım meni temizlik kamisyasına ayıracaq oldılar. Şu toplaşuvda olğan bir qaç bala:

-O işke yaramaz! Biz onı bedava yerde ayırırız! deselerde, meni temizlik kamisyasına ayırdılar. Men özüme yaxşı çalışmağa söz verdim. Sınıfqa her kün, 230 hepsinden evvel kelmege başladım. Kelgenimnen sınıfnı temizliyim. Ders başlamazdan evvel hepsi balaların qollarını, qulaqlarını, boyunlarını baqayım. Eğer birisiniñ, kirli ekeniñi körsem, yuvunmağa yiberiyim. Balalarda ceb yavluqı olğanıñı, olmağanıñı baqayım. Yavluqları olmağanlarğa:

-Yarın mutlaq ketiriñiz! Yavluq tapmasañız cebiñizge eski parçaçığı qoyıb ketiriñiz! 235 diyim. Teneffüs vaqıtlarında pencereni açayım. Men böyle etib bütün ay çalışdım. Bundan soñ olğan balalar toplaşuvında benim haqqımda bir yaramay laf söylenmedi. Men buña pek sevindim.

Sualler: Temizlik kamisyasında çalışğan bala sınıfda ne yapay? Balalar oñın sözünü sayaylarmı? Siziñ sınıf temizlik kamisyasında çalışğan balanın işini begeniysizmi?

240 YARIQ ODA

Oca dersde:

-Baqıñız, balalar, bizim sınıfda dört pencere, her pencerede de dörter cam var. Qa, baqayım tüşüniñiz: siziñ oturğan odalarıñızda qaçar pencere, qaçar cam var? Odaları yarıq olğan balalar qollarını kötersinler! Beş bala qollarını köterdiler.

245 -Odaları qaranlıq olğan balalar qollarını kötersinler! On bir bala qollarını köterdiler.

- Odanın yarıq ya da qaranlıq olğanıñı qaydan bilmek mülkün? Bunı maña tüşün de söyleñiz! Pencereleñiñ sayısından! Artda oturğan Oraçiq:

-Bir odada eki pencere olsa o oda qaranlıq olay! Ama eger üç pencere olsa yarıq olay! Deb qıçırdı. Buña bir çoq balalar qayıp olmadılar.

250 -Doğrı söylyysiñiz! Dinleñiz, men sizge bir odanın yarıq ya da qaranlıq olğanıñı nasıl etib tapacağınzıñı añlatayım! dedi: Odanın boyını ve enini metronen ölçersiz; odanın boyını eniñi köstergen sayılarını biri birine darb etib tüşemesiniñ sathını taparsız; gene böyle etib odada olğan bütün pencereleñiñ sathını taparsız. Eğer pencereleñiñ sathı şu odadaki tüşemeniñ sathınıñ beşinci payı ya da beşinci payından ziyade olsa öyle oda yarıq sayılır, ama beşinci payından eksik olsa qaranlıq sayılır. Herkes öz odasınıñ tüşemesini ve pencerelerini ölçeb şu oda yarıq ya da qaranlıq olğanıñı tapsın.

Oquğan, yazğan zamanda yarıq sol taraftan urmalı!

SOQURLAR

260 Balaban aran kibik bir yerde filler var edi. Onda bir qaç soqur adam kirib fillerniñ o yağını, bu yağını qarmalamağa başladılar: birisi filniñ ayağını, ekincisi quyruğunu, üçincisi qırsağını, dördincisi arqasını, beşincisi qulaqlarını, altıncısı sivri tişlerini, yedincisi burunını, qollarınen qarmalab baqdılar. Soqurlar arandan çıqqan soñ onlardan:

- Filler nasıl ediler? Qa, söyleñiz bizge! deb soradılar. Filniñ ayaqlarını qarmalağan soqur sualni vergen adamğa:

-Filler qazıqlarğa beñziy eken! dedi.Quryuğunu qarmalağan:

-Filler sipirtkige beñziy eken! dedi Qursağını sıypağan:

-Filler topraq kibik ekenler! dedi.Qulaqını tutğan:

-Filler yavluqqa beñziy eken! dedi.Qoluna sivri-tişleri kelgen:

270 -Filler müngüzge beñziy eken! dedi.Burunıñı tutğan:

-Fil qalın yipke beñziy eken! dedi. Cevabları biri birine uymağan soqurlar öz aralarında qavğa etmeğe başladılar.

Sualler: Soqurlar qarşılardaki şeylerni nasıl etib tanıylar? Soqurlarnıñ cevapları ne içün biri birine uymadı? Siz öziñiz ne zaman, qayda ve nasıl fil kördiñiz?..

275 TÜTÜN ZARARLIDIR

İsax on bir yaşında mektebde oquğan bir bala. O bugün evge pek iştahasız keldi: çırayı sararğan, özi sarhoş kibik geziy.Anası ona:

-Ne olay ya saña, İsax? dedi. İsax közlerini aşğa tikib bir şey söylemedi.

280 -Yoqsam yaramağan bir şey aşadıñmı? Kir içerige, yat biraz! Qoy başıñı yastıqqa! İsax yatdı. Onıñ çırayı varğan sayın, daha sarardı. Anası qorqmağa başladı. İsax yığlab:

-Ana, tez ol, maña bir sağıt ver qusacağım! dedi. Anası sağıtnı ketirgence İsax yaxşı etib qusdı.Anası ona:

285 -Oğlan, doğrısını söyle! Ne aşadıñ, ne içdiñ? Qa sen evden kitkende sap-sağlam kitdiñ de! Bir şey yoq edi de sende! Ne oldı ya saña? Añlat bizge! dedi.

İsax bir daha qusdı. Anasına yığlab.

-Men bilmedim böyle olacağını! Evge kelgende yolda meni qonşımızniñ oğlu Avram Moşe kördi. O maña bir papiros içirdi. Şu papirosnı içken soñ başım aylanmağa başladı, qusacağım keldi. Men bir daha tütün hiç içmem dedi.İsax bütün kün yatdı.

290 Aqşam üsti turdı, zornen azbarğa çıqıb taze havada oturdı. Bundan soñ İsx bir daha tütün içmedi.

Sualler: Siziñ aranızda tütün içken balalar varmı? Tütünden onlarğa ne fayda keliy eken? Sora da duyñız.. Siz onlarğa tütünniñ zararlı olğanıñı anlatıñız.

TİŞLERNI BAQMAQ KEREK

295 Oca Aronçıqqa her zaman:

-Aşnı pek sıcaq eken, ya da pek suvuq eken aşama! Qattı şiylerini tişinlen sındırma! der edi. Aronçıq bu laflarğa çoq qulaq asmay edi: Sıcaq aşnıñ artından suvuq suv içiy, qattı cevzlerini, funduqları tişlerinden parlay edi. Onıñ içün Aronçıqniñ tişlerinde patlaqlar peyda olındı. Patlaqlar varğan sayın büyüdi. Aronçıqniñ bir qaç tişinde teşişikler meydana kelmege başladı. Ocanıñ, bundan haberi olğan soñ o Aronçıqqa:

300 -Saña her kün ağızıñnı suvnen çayqamaq gerek! dedi. Aronçıq ocanıñ bu laflarına da qulaq asmadı. Onıñ tişleri varğan sayın bozıldı, çürüdi, ağırdı, ağızından da yaramay qoqlar çıqmağa başladı. Saqat tişler aşnı keregi kibik çeyneb olmaylar. Aronçıq et, ekmek ya da başqa qattı şiylerini aşğan zamanda bunları çeynemiye yutay edi. Yaxşı
305 çeynelmegen aşnı qarın şinirib olmay. Bu sebepten Aronçıqda qursağ ağırsı peyda oldı, onıñ aşğan aşları hepsi bedavağa kitiy edi. Aronçıq kün-künden azdı ve zayıflandı.

Sualler: Siz her kün tişleriñizni yuvaysız mı? Tişlerini ne zaman yuvsağ daha yaxşı olır: sabahmı, aqşam mı? Saqat tişlerden adamğa nasıl zarar keliy?

310 TEMİZ HAVA

İnsanğa kirli suvniñ ne qadar zararlı olğanını herkes añlay. Bozıq hava adamniñ sağığı içün kirli suvdan daha zararlıdır.

Bir oda içinde çoq adam yaşasa ve şu odanıñ penceresi pek siyrek açılaysa ise onıñ havası bozıq olmamaq mülkün düğül. Eger böyle bir odada tütün içsek, çeşid kirli
315 qazanbezler ve paçavralar tutsağ, mışıq, köpek asrasağ onıñ havası daha ziyade bozılır. Bozıq hava içinde yaşağan adam xastalanay: o bir yaqdan azay, bir yaqdan da öksürükke tutulay. Onıñ başı ve köküsi sıq-sıq ağıray cigerleri çürümege başlay. Axır-soñı o çaxotka xastalığına oğray, kün-künden sararay, kün-künden bitiy. Çaxotkağa qarşı eñ yaxşı ilaqlarıñı biri de temiz havadır. Sınıfniñ havası da temiz
320 olmaq kerekdir. Onıñ içün her teneffüde sınıf penceresini açmağa unıtmañız!

Sualler: Siziñ oturğan odañız balabanmı? Siz onda qaç adam yaşaysız?
Pencereleriñizini her kün açaysızmı? Eviñizniñ yanıda bağça varmı? Odañızniñ
havası yaxşımı?

Hepiñiz bir sağıtdan aş aşamañız! Ayırı-ayırı sağıtlardan aşañız! Küneş kirmegen
325 yerge hekim kirer! Qaynamağan suv içmeñiz!

B5**XASTA-XANEDE**

Tenekeci Avram aqay tif xastalığına oğrağan edi. Onıñ sıcağı pek balaban edi. Hekim keldi ve ev xalqına:

5 -Muqayıt olıñız! Xastanıñ yanına beyaz xalat kiymiyince varmañız! dedi. Avram aqaynıñ xatını Sime-Rozapay hekimniñ bu laflarına qulaq asmadı ve xastağa yanaşqanda hiç bir zaman xalat kiymedi. Avram aqaynı baqan eken Sime-Rozapay pek zalım xastalandı ve arası eki hafta keçken soñ öldi. O zaman Avram aqay daha turmağan edi. Oña gene hekimni çağırtdılar. Hekim açuvlandı:

10 -Ya men söyledim de sizge, tifden yatqan adamnıñ yanına xalatsız varmaq olmaz! dedi. Eger şimdi Avram aqay evde qalsa onı baqqan adamlar hepsi xastalanırlar ve onlarnıñ soñı da Sime-Rozapay kibik olır. Onıñ içün men Avram aqaynı xasta-xanege almağa munasib köriyim. Xasta-xanede onı hem yaxşı baqarlar, hem tezden de yaxşı eterler.

15 Şu küni Avram aqaynı xasta-xanege yerleşdirdiler. Xasta-haneniñ adetlerini Avram aqay pek beğendi; her yeri temiz, hepsi xastalar kravatlar üstünde yataylar, xastalarını baqqan hekimler ve onlarnıñ yardımcıları bem-beyaz xalatlar kiyib yürüyler, her xastanıñ yanına kelib toqtaylar ve kerek yardımını da veriyler. Avram aqay xasta-xanede çoq yatmadı, eki haftadan o ondan pek sağlam adam olıb çıqdı.

20 Sualler: Siziñ oturğan yerinizde xasta-xaneler varmı? Siz xasta-xanege varğanını ediñiz? Xastaxanede körgeñ şeyleriñizni söyleñiz! Xasta içün qayda yatmaq daha yaxşı: evdemi yoqsam xasta-xanedemi? Xasta-xanede yatmaq ne içün evde yatmaqdan daha yaxşı eken?

QARANFİL ÇATLATAYLAR

25 İzdeneçik üç yaşında bala. Anası, atası, babusu pek seviyler. Bir kün İzdeneçik xastalandı. Balağa hekim çağırmağa aqıllarına kelmedi. Aqşam bala zalım etib yığlağanda onıñ babası qart Malkapay:

- Toqtañız, biz oña qaranfil çatlatayıq! Nazarlanmağay edi bala dedi.

Kaatçiq içine sarılğan qaranfilni ışkafdıñ çıkarıb sofrı üstüne qoydılar, bir filcançiq da suv ketirdiler. Malkapay balabanca bir yine alıb onıñ ucına bir qaranfil sapladı. 30 İzdeneçikniñ anası sofrı üstüne yangan bir çırağ ketirib qoydı. Malkapay yinege saplangan qaranfilni İzdeneçikniñ başından aylandırıp:

-Bu aşçı Sırmalapaynıñ közi olsun edi. Soñ qaranfilni çıraqqa yaqınlaşdırıb yaqmağa başladı. Qaranfil birden alındı, soñ “pat” etib, patladı. O zaman Malkapay:

35 -İşte kördiñizmi? Bizim İzdeneçikke nazar tiygen eken dedi.

Yaqında ne qadar tanışlar, qonşular olsa Malkapay hepsiniñ birer-birer adlarını añıb qaranfiller yaqdı. Kimer qaranfil patladı, kimerisi patlamadı. Yangan qaranfillerni Malkapay filcandaki suvğa taşıladı, soñ onları suvda yaxşı-etib ezdi. Suv qap-qara kesildi. Malkapay bu suvğa parmağını batırıb İzdeneçikniñ, qaşlarına, mañlayına, 40 saqalçığına ve ensesine yaxdı. Filcanda qalğan suvni da İzdeneçikke içirdi.

-Sağ ol! dedi, ama bala bu ilaçdan soñ daha ziyade yıqlamağa başladı. Gecenin bir vaqtında hekim çağırmaq kerek oldı Hekim keldi, balanın çırayında qara bir lekeler kördi.

-Bu ne ya? deb soradı.

45 -Malkapay hekimge qaranfil çatlatqanıñı söyledi. Bunu işitken hekim çoq ökelendi:

-Xastağa ilaç etmege biliy ekensiz meni nege çağırdıñız? dedi. Malkapay:

-Inanaymız işte! Qaranfil çatlatsaq o bizge bir salqınlıq veriy, nazar tiygen ise gayıb etiy! dedi. Hekim buna qarşı:

-İnanñız, inan! Çoq faydası olur sizge... Gene yaxşıki, hekimni vaqtında çağırdıñız? 50 Bir eki saat daha hekim çağırmağan olsañız balañızdan fayda olmaz edi endi! dedi.

Sualler: Qaranfil çatlatmaqniñ xastağa faydası olırmı hiç? Evde birisi xastalanganiñen ne yapmaq kerek? Bala nazardan xastalandı deseler inanmañız! Xatın ilaçlarına inanmañız! Onlardan yalnız zarar kelir! Keyfiñni bozsan hekimge körün!

RAHATLIQ EVİNDE

55 Şoloma aqay çoqdan berli tütün fabrikasında çalışay. O savet hükümetine qadar fabrikada çalışqanda hiç bir zaman rahatlıq küni körmiy edi. Savet hükümeti kelgen soñ Şoloma aqay fabrikada her yıl on bir ay çalışay bir ay rahatlanay. Bu yıl Şoloma aqaynı hükümet hesabına on beş künlik Aluştaadaki rahatlıq evine yiberdiler. Şoloma aqay onda özi başına kitmedi. O yanına oğulu Baruçıqnı da aldı. Baruçıq Aluştağa 60 kelgeniñe pek quvandı. Rahatlıq evinde yaşamaq pek güzel edi. Onda bir şeyni qayğırmaq kerek olmay. Sabah turaysıñ, deñizge tüşisün, yalıda küneşke qarşı biraz yataysıñ. Soñ çañ sesi işitilgeniñen aşamağa varaysın. Aşları bol: istegeniñ qadar aş! Künde dört kerre aş veriyler.

Öylelik aşdan soñ rahatlıq evinde oturğan adamlarınñ hepsi eki saat yuqlamağa 65 borçlılar. Bundan birisiniñ qaçmağa vaqtı yoqdır. Öylelik aşdan soñ atası yuqlağanda

Baruçıq ne yapacağını bilmiy edi. Onı da yatqızay ediler, ama onıñ közine yuqu hiç kirmiy edi.

Baruçıq özi-özine:

-Bu kündüz yuqlamaqı kim tüşünib tapqan eken asıl da! deb, can sıqısınen töşek üstünde o yaqqa bu yaqqa yuvarlanay edi. Her kün saat dörtke qadar yatmaq kerek olay edi. Aqşam üstü çay içken soñ Baruçıq başqa balalarnen barabar qırlarğa çıqay, baqlıq arasında yürüy, tütün tarlaları yañından keçiy. Atasınıñ eki haftalıq rahatlıq vaqtı nasıl etib keçkenini, Baruçıq duymayı qaldı. O Aluştadan hiç de qaytmaq istemedi. Ama vaqt toldı: ister-istememez qaytmaq kerek oldı. Qaytmazdan bir kün evvel

75 Baruçıq atasına:

-Ata! Kelecekke ana da kelsin rahatlıq evine, üçimiz barabar oturayıq mında! dedi.

Sualler: Qırında rahatlıq evleri çoqmı? Rahatlıq evlerine kimlerni yiberiyler? Rahatlıq evlerinde qaçar kün oturaylar? Siz öziñiz rahatlıq evinde bulduñızımı? Siziñ yaqınlarıñızdan rahatlıq evine kim varıb keldi? Rahatlıq evinde nasıl yaşağanlarını onlardan sorañız!

Aşdan evvel qollarıñızın yuvmaqı unutmañız! Kitab oquğan zaman filelerni suvlangan parmaqlarnen çevirmeñiz!

QIŞ-USTA

Bügün neler olğan, neler!.

85 Şaşan turdım pencereler,

Ne baqayım? öbir yaqda

Ne olğanıñ köstermiyeler.

Çağırdım men qardaşımını.

Baqdı o da, şaşdı qaldı!

90 Mışıqmız da mırıldadı,

Tüşüncege herkes daldı.

Bu çamlarğa neler olğan?

Tumañlangan, yıldızlangan!

Çeşid örnek, qabartılar!..

95 Usta qolnen yaldızlangan!

Yamalğan cam kaatlardan

Gece terleb suvlar aqqan,

Buzdan birer şişe sarqqan,

Sanki qızlar küpe taqqan!

100 Bunı yapqan buzdandan eller!

Qış babaynıñ bu örnekler!

Qışda büyük ustalıq var:

Her tarafda resim yapar!

QIŞ KELDİ

105 Biz eki qardaş bir odada yatay edik. Bütün sabah erken oyandıq. Kökde küneş olmasa da havası bizge pek yarıq köründi. Biz ekimiz de töşeklerimizden atılıb doğru pencerege çapdıq. Azbarda yer üstünde ne körsek olur? Qar... Qaba pamuqqa beñzegen bem-beyaz qar bütün azbarnı, damlarını qaplağan, ortalıqda qara bir yer qaldırğanı yoq. Arabacı qonşumuz atlı çanasını yekken endi. Biz pek quvandıq, çapçun çalıb:

110 -Qış kelgen! Qış kelgen! deb qıçırmağa başladıq. O daqası kiyindik, yüzimizni yuvdıq ve sabır etalmayıb azbarğa çapıb çıqdıq. Men qardaşıma:

-Bütün mektebden qaytqan soñ çanada aydalırmız, buz tepermiz! dedim. O da maña:

-Ocamız bizni biraz erken yiberse edi! dedi.

Sualler:Siz bu yıl ilkde qarnı ne zaman ve qayda kördiñiz? İlk qarnı körgende

115 quvandıñız mı? Siz qar seviysiz mi?

AZBARDA

Qar yaqay. Yerniñ pux-yurğanı varğan sayın qabaray, balalar seviniy quvanaylar. Davudçıq qardan bir top yasab doğru köpekke atdı. Köpek quyruğunu aylandırıp qaçdı. Davudçıq mektebke kitdi.

120 Teneffüs vaqtında balalar azbarğa çıqdılar, özlerine qaleler yasamağa başladılar. Eki yaqda eki qale yasaldı. Oynağan balalar eki bölükke bölündi. Her bölük öziniñ qalesi artında saqlandı. Oynamağa başlamaz evvel her eki bölükniñ balaları mülkün olğanına qadar qar-topları yasab hazırladılar.

-Başlaymız atışmağa!...

125 -Amma da urdım!. Başından qalpağını tüşürdim ! . .

-Toqta, sen! men saña küniñni kösteririm!. Davudçıqqa azbar çetine kitmek kerek oldı.

O qaleniñ artından çıqdı. İkinci bölükniñ balaları onıñ üstüne bir qar-top yağdırdılar, nasıl etib qutulacağını bilmedi!

-Yardıma keliñiz!

130 -Qorqma! varayıq! varayıq!

-Davudçıqni bir daqa içinde düşman toplarından qutardılar. Din. . . din. . . din! . . .

Bu nasıl şey. Teneffüs bitdi. Derske kirmek kerek. Balalar oyunlarını taşladılar, doğru sınıfqa çapıb kirdiler. Ortalıqda balalar arasında:

-Yarın daha oynarmız! Yarın bitirirmiz oyunımızı! degen sesler işitiliy edi.

135 Sualler: Bu yıl mektebde qartop atışdıñızımı? Ne zaman ve nasıl atışqanıñızını söyleñiz!
ÖKECİ QIŞ

Qış ökeleniy, bütün dünyanı gayıb etmek istiy. En evvel quşlardan başlay, anlarını buzlatıb öldirecek olay.

140 -Bunlarınñ çüvüldisinden bezdim! diy. Qış ortalıqqa suvuq ketiriy, terekleriniñ bütün yapraqlarını qoparıb oyaq-buyaq dağıtay, Quşlar özlerine qonmağa yer tapalmaylar.

Quşlar bir yerge toplanıb tüşünmege daldılar. Tüşündiler, tüşündiler, soñ bir kün daha ne qadar quşlar olsa hepsi bir yerge cıyıldılar, qıçırıldılar, çüvüldeşdiler, birden hepsi yoqarığa köterilib deñiz artlarında olğan sıcaq memleketlerge uçıb kitdiler. Yalıñız bir torğay qaldı, o da dam tibindeki yuvağa kirib saqlandı.

145 Qış açuvlanay:

- Zarar yoq, qaçsınlar, baqayıq, quşlar! Mında hayvanlar qalacaq. Men mında qalğan hayvanlarınñ haqqından kelirim!diy.

150 Çöllerge, ormanlarğa, dağlarğa toqtamayı qar yağdıray. Suvuq kün künden, basıqay. Hayvanlar ise özlerini sıqmaylar bile: kiminiñ qaba kürgi var, kimi sıcaq yuvasına kirib saqlanay; sansar terek boşlıqında oturğan fundıq aşay; ayuv evinde parmaqlarını emiy; qoyançılar toqtamayı sıçraylar; atlar, sığırlar, qoylar aranlarğa kirgen piçen ve kebek aşaylar.

Qış kisiy:

155 - Yaxşı! Öyle olsa men balıqlarını quvuşdırayım! Onlar menden qutulıb olamazlar diy. Var quvvetini qış özenlerge, göllerge, deñizlerge yiberiy; çüvsiz, çöküşsiz her yerde buzdan tegiz, qaviy köpürler yasay. Ama suvlar tek üstten buzlaylar. Balıqlar qorqmazlarke!

Onlar buz tibinde yaşay, qışnıñ suvuğunu duymaylar bile. Qış açuvından patlacaq.

160 -Taşlayım bunlarınñ, hepsini, insanlarını buzlatayım diy. Pencerelemini buzlatay, şehirlerge, köylerge büyük suvuq ketiriy. Ama insanlar hiç de qorqmaylar: peç yaqaylar, ökmek pişiriyler, keyfnen evlerinde sıcaq aşlar aşıylar qış kelgenine quvanaylar bile.

Azbarğa, soqaqqa çölge çıqacaq olsalar, keçiriyler üstlerine qaba kürklerini, zuvuqnu duymaylar, çalışğanda yüzlerinden şıpır-şıpır ter aqay. Balalar deseñ

165 toqtamayıb çanada aydalaylar, buz tepiyler, qardan adam yasaylar, qar-top atışıb oynaylar. Qış kelgeniñe balalar hepsinden ziyade quvanaylar. Küneş çıqıb qarlarını yiriteçek olsa balalar qasevetleniyler:

-Gene suvuq bassa eken ortalıqını! diyeler. Balalarınñ suvıqdan qorqmağanlarını qış köteralmay, pek canı ağıray, açuvından ne yapacağını bilmiy.

170 Sualler: Quşlar bizden qışlıq qayda kitiyler? Kiyik ve ev hayvanları qış suvuqından ne içün qorqmaylar? Suvda balıqlar ne içün buzlamaylar? İnsanlar özlerine qışlıq ne hazırlıyler? Siz qışnı seviysizmi, sevmiysizmi?

QARDAN QIZÇIQ

175 Bir zamanda var eken, bir zamanda yoq eken, bir zamanda qart xatın-qoca var ekenler. Onlar pek yaxşı yaşay ekenler. Onlarınñ balaları yoq eken. Balaları, olmağanıña onlar pek yanay ekenler, başqalarınıñ balalarına baqıb suqlanay ekenler.

Bir qış küni bu eki qart pencereden saqıb oturaylar, yaxşı qar yağğanını köriyler. Balalar soqaqqa toplanıb qarnen oynaşaylar, qardan adam yasaylar. Qart kişi xatınıña:

180 -A qız! Haydi biz de çıqıb qardan bir adamçiq yasayıq! diy. Xatını:

- Haydı çıqayıq! Qartlıqda biraz egleniyik! Biz özimizge qardan bir kiçkene balaçiq yasayıq deb qocasına cevab veriy.

185 Eki qart azbarğa çıqaylar, qardan güzel bir qoqlaçiq yasaylar. Bir daha baqsalar şu qoqlaçiq biter-bitmez qıbırdamağa başlay... Qartlar şaşay, artlarına çekiliyler. Bu ne olmalı? deb biri biriniñ közlerine baqaylar. Qardan qızçiq ise yeni doğğan bala kimik qollarını, ayaqlarını qıbırdatay... Eki qart şaşğanlarından, quvançlarından ne yapacaqlarını bilmiyler. Qart xatın balaçiqnı qucaqına alay:

190 -Vay, benim qardan qızçığım! Menim qıybatlı balaçığım! diy. O daqası qartlar balanı içerige kirgiziyeler. Balanıñ adına “qardan qızçiq” qoşdılar. Qardan qızçiq kün-künden, saat-saatdan ösmeye. Qartlar: “balaçiqmız oldı” deb pek seviniyeler. Evleriniñ içi şen oldı. Qonşu balaları kelib her zaman qardan-qızçiqnen oynaylar, ona türlü yırlar ögretiyeler. Qardan qızçiq aqıllı: her şeyni birden añlay. O bir qış içinde on üç yaşında qız qadar ösib çıqdı, özi de güzel, dülber, tabiyatlı, tek bir yerinde qan degen qan körünmiy. Eki qart olsun, qonşular olsun hepsi bu qardan qızçiqnı pek sevdiler. Qış bite yatır. Küneş yerni isitmege başlay. Qonşu balaları meydanlıqlarğa çıqıb qoran tepiyler. Bahar yaqınlaşay! deb herkesniñ yüzi küliy. Tek bir qardan qızçiq qasevetke dalğan oturay. Eki qart: aceba buña ne olay eken? deb tüşiniyeler.

-Yoqsam bir yeriñ ağıraymı? deb soraylar. Qardan qızçıq:

-Yoq, anaçığım! Yoq, ataçığım! Menim hiç bir yerim ağırmay! diy.

200 -Qış bitiy, ortalıqdaki qarlar yiriy, havalalar sıcaq olmağa başlay. Qardan qızçıq evniñ artından çıqmay.

Onıñ böyle qasevetli olğanıñı körüb eki qart pek yanıqaylar

205 -Çıqsa bir parçaçıq azbarğa, oynasa balalarnen! diyler. Qardan qızçıq bir şey söylemiy, yerinden qıbırdamay. Bir kün daha onıñ arqadaşları oyun qurğanlar, onı da çağırmağa keldiler. Qardan qızçıq çıqmağa istemedi. Qartlar da zorlamağa başladılar:

-Çıq, çıq, balam, oynarsıñ bir parçaçıq, şenlenirsın! Oldı endi evde oturğanın! dediler. Qardan qızçıq zornen evden çıqdı, oynagan arqadaşlarına yanaşdı. Arqadaşları onı çapdırmaq istediler. Havası sıcaq edi. Qardan qızçıq bir eki adım alğan soñ “uf” etib ğayıb oldı kitdi. Arqadaşları qorqdılar. Qartlar çapdı keldiler.

210 -Vay, balam! Vay, balam! dediler. Ama qardan qızçıqñı qaydan alacaqsın?

O sıcaqdan yirigen kitken.

Sualler: Bu masalñı siz begeniysizmi? Siz öziñiz qış haqqında daha başqa massallar bilmiysizmi? Qardan qızçıqñıñ tiri soyı olmaq mülkünmi asıl da?

QAR DANEÇİKLERİ

215 Bir qış küni men azbarda buz tepiy edim. Havası tınç edi. Tepeden qar daneçikleri tüşiy edi. Onlarnıñ bir qaç danesi yenimniñ üstüne tüşdi. Şu arada benim yanıma oca yanaşdı, Onıñ qolında qaba bir çam var edi. O qaba çamdan baqsañ kiçkene şiylerni balaban etib kösteriy. Böle camğa “lupa” diyler.

220 Men ocadan lupanı alıb qar daneçiklerine baqdım. Onlar hepsi altışar uçlı türlü-türlü formada ediler. Menim yenimniñ üstünde eki dane biri birine benzegen qar daneçikleri hiç yoq edi. Ocañızdan qalın cam lupa alıb qar daneçiklerini baqñız, ne de körseñiz söylersiz!

QAR YERNİÑ KURGIDIR

225 Qışda yer çıplaq qalsa-qışlıq aşıqlar, terekler ğayıb olıb kitiyeler. Ama eger ortalıqñı qaba qar basdırsa aşıqlarğa, tereklerge qorqmaq kerek olmay. Topraq tibinde olğan tamarlarğa suvuqdan hiç bir türlü zarar kelmiy.

230 Küzniñ soñlarında her terek öz urluqlarını yerge bıragay. Bu urluqlarñı qışda qar qaplamasa onlar hepsi buzlar, ğayıb olır ediler. Qarnıñ qışda kiyik hayvanlarğa da çoq faydası olay. Hayvanlar qar tibinde sıcaq qobalarda kibik yaşaylar. Qar bütün yeşilliklerni, tereklerni ve hayvanlarnı suvuqdan qutaray.

Sualler: Qaba qarnıñ hayvanlarğa, tereklerge qışda ne kibik faydası toqunay?

BUZ SUVDAN YENGILDIR

235 Bir sağlam şışe alıñız! Onı suvnen toldırıñız. Başını probkanen qapatıñız. Probkanı yipnen ya da telenen yaxşı etib bağlañız: atılıb kitmesin. Şu şışeni suvuq qış gecesinde azbarğa çıkarıb qoyıñız. Sabah varıb baqqanda ne köfersiz eken?...

Şışe patlağan, arası açılğan, aradan buz atılıb çıqacaq olğan. Bu ne içün öyle oldı eken? Qa biz, suvuqdan her şey çekiliy dedik de? Yoqsam suv pek suvuq olsa çekilmiymi? Körüniş, öyle olmalı. Buzlacaqqa yaqın suv çekilecegi yerine yiberilmege başlay, qabaray. Suv buzlağan soñ daha ziyade qabaray, daha ziyade yiberiliy.

240 Qa şindi söyleniz: şışe ne içün patlağan eken, patlaqıñ arası pek o qadar açılğan eken? Mında kösterilgen tecribeni mutlaq yapıb baqıñız.

Sualler: Qaysı daha ziyade yer qapatay: suvmı, buzı? Buzı suvğa atsaq tibge tınaymı, yoqsam üstde yaldaymı? Qışda özendeki suvniñ, qaysı yeri buzlay, qaysı yeri buzlamayıb qalay? Qışda özendeki balıqlar qayda yaşaylar?

245 HER ŞİY SUVUQDAN ÇEKİLİY, SICAQDAN YİBERİLİY

250 Bir taxta parçası alıñız, üstünü tegizleñiz, bu taxtağa eki mux qağıñız. Muxlar arasından eki kapıqlıq baqır aqça kirib olsun. Baqır aqçanı ateşke qoyıb qızdırıñız. Para qızğan soñ onı gene eki mux arasından keçirecek olıñız. Aceba şindi para öz-özine keçib olırmı? Olmaz. Demek, baqır para ateşke qoyılğan soñ yiberiliy, balabanlaşay eken.

255 Para suvuğan soñ muxlar arasından öz-özine keçib olırmı eken? Baq da söyleñiz! Şindi bir tecribe daha yapıñız! Bir şışe alıb onı başınace suvğa toldırıñız. Şışeni probkanen qapatıñız! Probkanıñ içinde teşik açıb şu teşikke camdan trubkaçıq oturtıñız. Ondan soñ şışenen suvmı ateşke qoyıb isitiñiz. Suv isingen sayın ne körecekmi? Trubkaçıqniñ içinde suv varğan sayın köterilgeniñi körecekmi. Bu ne demek olay? Körüniş, suv ateşde isingen soñ yiberildi ve şışege sıgmayıb özine trubkada yer qıdırdı. Trubkada suv eppiye köterilgen soñ şışeni ateş üstünden alıñız, salqın bir yerge qoyıñız. Beş daqa soñ baqqanda ne körecekmi? Trubkadaki suvniñ varğan sayın aşğa tüşkeniñi körecekmi. Demek suv suvuğan sayın çekiliy ve az yer qapatay eken.

260

Sualler: Her şeyniñ sıcaqdan yiberilmesini ve suvuqdan çekilmesini daha başqa nasıl tecribelernen kördiñiz? Arañızda böyle tecribe yapqanlar var ise söylesinler!

BUZLAB QALĞAN

265 Qış... Aqşam üstü... Kün qararacaq olay... Biri biriniñ artından on, on eki yüklü çana kitiy. Arabacılar çanalarınıñ yanında qollarını, ayaqlarını qaqıb cuvuraylar, yarım saatdan köyge kirib rahatlanacaqlarına quvanaylar. Şu arada arabacıların qulaqlarına bir ses keldi. Onlar toqdadılar, qulaq tikdiler. Yaqın yerden bir köpekniñ acı-acı uvuldağan sesi işitiliy edi. Arabacılar biri biriniñ közlerine baqdılar:

270 -Aceba kiyik hayvanlardan qorqıb uvuldağay edi şu köpek! Haydınız, tez olayıq, keçke qaldıq endi! dediler.

-Boş laf söyliysiz! Kiyik hayvandan qorqqan köpek bir yerde oturıb uvuldamaz! Adam buzlab qalğay edi onda! Onı varıb baqmaq kerek!

Bu sözlerni söylegen arabacı İvan edi. Qalğan arabacılar İvanğa darıldılar:

275 -Sen istiy ekensiñ var baq! Biz yerimizge yetişmek istiyimiz! dediler ve toqtamayıb köyge doğru kitdiler. Endi ortalıqni qaranlıq basqan edi. Arabacı İvan çölde özi başına qaldı. Atını, çanasını taşlab o ormanlıqniñ ses çıqqan yerine kitdi. İvannın qarşısına köpek çıqdı, onıñ o yaqını bu yaqını yalamağa başladı. Köpek tınmay, bir yaqlarğa kitecek olay. İvan, köpekniñ artından kitdi. Qarşıda oña qara bir şey köründi. İvan şu körüngen şeyniñ yanına vardı. Bir daha baqsa on yaşında qadar bala yatay. Qolını, 280 ayağını tutıb baqdı bala daha sağ, ama buzlağan. İvan o daqası balanı çanasına ketirib qoydı, üstünü bir çekmennen örtüdi, atını doğru köyge aydadı... Xan azbarına kelib toqtadı. İvan balanı içeriğe kirgizgende qulağına birisiniñ yığlağan sesi keldi. İvan içeriğe kirib:

-Mına, men yoldan bir buzlağan bala ketirdim dedi.

285 Yanaşa odada yığlağan xatın bu sözlerni işitkeninen atılıb çıqdı, o daqası balağa yapışdı:

-Vay, benim balaçığım deb bağırıb yığladı. Biraz soñ bu xatınıñ qocası da çapıb keldi. O İvanğa:

290 -Bizim oğulımız sabahdan berli gayıb edi. Ne tüşünmege de bilmiy edik. Buzlağandır deb hesab etiy edik, ama qayda qıdıracağımızni da bilmiy edik! dedi. Balanıñ her bir yerini qarnen oqaladılar, isitdiler. Yavaş-yavaş bala ayındı.

Sualler: Bir bala qayda buzlab qalğan edi? Onıñ yanında kim var edi? Köpek ne yaptı? Köpekniñ sesini kim işitdi? Balanı kim kelib qutardı? İvan balanı qayda ketirdi? Xan azbarında buzlağan balanıñ kimi oturay edi?

B6**EV HAYVANLARI**

Ev hayvanları insana balaban fayda ketiriyler. İnsan kimer hayvanlarını
quvvetlerinen faydalanay. Sözelimi, bizim yaşağan yerlerimizde atlar, sıcaq
5 qumlıqlarda develer, suvuq buzluqlarda köpekler insanın hem özini, hem yükünü
taşıylar. Atlar, ögüzler saban sürüyler, başqa türlü işler de işliyler. İnsan sığırın ve
eçkinin, sütünen faydalanay. Qoynen eçki insana yun veriyler.

Köpeknen mışıq insana nasıl fayda ketirgenlerini hepimiz biliyimiz: köpek
bekçilik etiy, mışıq sığanları gayıb etiy.

10 Köyli için en kıymetli hayvan at sayılay. Köylinin atı olmasa onun çöli
saçılmaz, boğdayı olmaz, xorandası da aç qalır. Atı olğan köyli zorğa qalsa yük taşıb
özünü keçindirmege de olay.

Köylinin xorandasını beslegen sığırdır. Sığır sütüden zimizi, kübi yağı ve sütlü-
qaymaq yasaylar. Köyli xorandası sütsiz hiç yaşab olmay. Fuqare köyli sığır yerine
15 eçki kullanay. Eçkinin vergen süti az olsa da pek nezetli ve xastalar için pek faydalı
olay. Qoy sütüden penir yapaylar. Qoy yunından çorab, kiyiz, kiyiz-çizmalar, qışlıq
urbalar yasaylar. Qoy yunından fabrikalarda güzel çuhalar hazirliyler.

Sığır, qoy, eçki, at etinden aş pişiriyler. Bu hayvanların bir şeyleri boşqa
kitmiy: terileri, gönleri, müngüzleri, tuyaqları, kemikleri, qanları hepsi işke yaray.

20 Sualler: Siz nasıl ev hayvanları biliysiz? Onlar insana nasıl fayda ketiriyler? Qoy
terisinden, ögüz göniinden, müngüzlerden, kemiklerden ne yapaylar? Sizin evde nasıl
ev hayvanı var ve o sizge nasıl fayda ketiriy.

ORMANDA

Qışda kiyik hayvanlar pek aç olaylar. Orman içinde bir qaşqır çapay, özüne
25 qismet qıdıray. Qaşqır et aşamasa onun qarını hiç toymay. Qaşqırlar qışda qoy
sürüvlerine balaban zarar ketiriyler: pek aç olsalar köy içine tüşib qoy xırsızlaylar.
Ormanda yaşağan qoyanın duşmanları pek çoq: o qaşqırdan da, tilkiden de, qarğadan
da, gece-quşından da hepsinden qorqay. Qışda qoyanların, tavşanların, halları pek
zor olay.

30 Yüksek terek üstünde bir sansar yaşay. Ögdeki ayaqlarını kötergen fundıq aşab
oturay. Sansar qaşqırdan qorqmay. Sansar qışlıq aşını pek bol hazirlegen: o açlıqdan
qorqmay. Sansarların yuvaları da pek güzel olay. Ormanlarda tilki de rast-keliy. Tilki
bir taraftan aqıllı olsa, ikinci taraftan da qorqaq olay. Bir qoyanı izleb tutacaq olsa

35 yavaş-yavaş ona yanaşay da, birden tutub boğay. Tilki qışda aç qalsa köy kümeslerine tüşib onlardan tavuq, xoroz xırsızlay. Tilki öz yuvasını çoğısı balaban terek tamarları arasında yasay.

Qışda ormanın içəri pek qucur olay: Her terekler beyaz urba kiygenler, topraq da būs-bütün beyaz qarnen qaplangan. Köylilər qışda ormandaki büyük tereklerini kesib qışlıq odunlarını hazirliyer.

40 Sualler: Qışda ormanda qaşqır, qoyan, tilki, sansar ve başqa kiyik hayvanlar nasıl yaşaylar? Siz şehir muzesine varıb toldırılğan kiyik hayvanlar kördiñizmi?

QUŞÇIQLARNI BAQMAQ KEREK

45 Quşçılar insağa balaban fayda ketiriyler. Meyva tereklerine zarar vergen qurtlarını quşçılar toqtamayıb ğayıb etiyler. Toq quşçiq suvuqdan qorqmay, aç quşçiq suvuqqa dayanıb olmay, buzlab öliy.

Quşçılar aç olsalar evler yañında uçuşmağa başlaylar. Bu vaqıtta balalar quşçılara yardım etmek kerekler. Ne yapmalı bunıñ için? Aşdan qalğan ökmek parçalarını cıyıb pencere ögünde yerge saçmalı. Quşçılar onların o daqası kelib aşarlar.

50 Deñemek için böyle etiñiz: azbar içinde bir köşeni qardan temizleñiz, şu yerde ökmek parçalarını saçıñız, öziñiz qarşidan baq da oturñız quşçılar ne yapar ekenler. Her kün aşdan soñ böyle etiñiz. Arası bir qaç kün keçken soñ aceba bu quşçılar şu yerge kelib ökmek parçalarını araşdırmaqnı özlerine adet etmezlermi eken? Quşçılar bizim dostlarımız olğanlarını unutmañız!

55 Sualler: Torğayçılar yazda ne aşaylar? Onlar qışda özlerine aş tapıb olaylarmı? Quşçılar qışda özlerine kimden yardım bekiyler?

BARBOS

Meirçik evde derslerini etib oturay edi. Onıñ qulağına birisi yığlağan kibik ses keldi. Meirçik yazısını taşlab soqaqqa çıqdı, yolda uvuldağan bir köpek balası kördi.

60 Meirçik köpek balasını qolına alıb evge ketirdi.

Atası ona:

- Ne yapacaqsın onı? Köter at! dedi. Meirçik atasına:

-Yoq, ata! Evde qalsın! Men baqarım onı! dedi. Atası qayıldı. Meirçik köpekniñ adına "Barbos" qoşdı. Az vaqıt içinde Barbos yaxşı bir köpek olub ösdi çıqdı. Bir aqşam

65 Barbos pek ziyade avuldadı. Meirçikniñ atası azbarğa çıqıb ortalıqnı baqacaq oldı. Şu arada sığır aranıdan eki adam soqaqqa çapıb kitdiler.

Atası Meirçikke:

-İşte, eger seniñ Barbosıñ olmasa edi, xırsızlar bizim sığırımızı alıb kiter ediler! dedi.

70 Bundan soñ arası bir qaç aylar daha keçdi. Qış keldi. Meirçik atasinen barabar atlı çanağa oturıb yaqın bir köyge kitecek oldılar. Onlarınñ yanıñda Barbos da var edi. Yolda pek balaban boran çıqdı, her bir yer qaranlıq oldı. Çananı qayda aydacqlarını bilmediler. Meirçik yıqlamağa başladı. Barbos onıñ yanıña kelib qollarını tilinen yalamağa başladı.

Meirçik Barbosqa:

75 -Bu boranda buzlab ölmek mülkün! Ne yaparıq biz? Tapsa bizge bir çare! dedi.

Köpek bir şey anlağan kibik dört bir yaqın qoqladı, soñ özini doğrı bir tarafqa aldı kitdi. Meirçiknen atası çanağa oturıb Barbosıñ artından kitdiler. Barbos onları hiç şaşırmaıyb öz şeherlerine geri qaytardı.

Atası Meirçikke gene:

80 -Kördiñmi, seniñ Barbosıñ bizge bu sefer de balaban fayda ketirdi. Eger o biznen barabar olmasa edi, biz çölde ölüb qalır edik! dedi. Bu laflarını işitken sayın Meirçikniñ yüregi köteriliy edi.

Sualler: Barbosnı kim asradı? Meirçik Barbosnı qaydan aldı? Atası Meirçikniñ köpekni alğanına qayıl oldımı? Bir kerre Barbos xırsızlarını nasıl etib qaçırdı?

85 Meirçiknen atası Barbosdan daha fayda kördiler?

SİĞİR

Biz bir kün gezintige çıqıb büyük bir savxozğa kirdik. Onda bizge ev hayvanlarını sığırarnı, atlarını, qoylarını, nasıl etib asramaq kerek olğanını añlatdılar.

90 Onlarınñ sığırarnı pek rahat yaşay. Aranları sıcaq, töpesinde tümlük var. Bozıq hava o tümlükden tışqa çıqay. Arannıñ töşemesi biraz qıyış. Sığırarnıñ turğan yeri her zaman quru. Arannıñ eki dane penceresi var: sığırğa da yarıq kerek olay eken.

Sığırarnıñ öglerindeki aş tekneleri pek güzel yasalğan. O teknedden hiç bir şey aşğa tüşmiy. Sığır aşacağı qadar aşay, aşamağanı da tekne içinde qalay. Sığırarnı aşnı belli vaqıtta ve ölçinen veriylar. Böyle yaxşı baqılğan sığırarnı her sağılğanda birer
95 qopqa süt veriy.

Biz gezintige kitkende yanımızda bir köyli balası var edi. Savxozda sığırarnıñ baqılğanlarını körib o bizge:

-Eger hepsi köyliler öz sığırarnı böyle baqsalar edi, pek yaxşı olur edi. Onlar da sütni çoq sağıb olur ediler. Ama şindi köylerde sığır aranları bir şeyge yaramay, aşnı da

100 sığırlarğa kelişi-güzel veriylər. Onıñ için köy sığırları çoq-çoq verseler künde 8–10 litro süt veriylər! dedi.

Sualler: Siz sığır aranıña vardıñızımı? Siziñ körgegen aranıñız yaxşımı edi? Yaxşı sığır aranı nasıl yasalmaq kerek? Yaxşı baqılğan sığır künde qaç litro süt veriy? Ya yaramay baqılğan sığır künde qaç litro süt veriy?

105 MIŞIQ

Mışıqñıznen yaxşı etib tanış oluñız! Siz onıñ közlerine qulaq asdıñızımı hiç? Onıñ közleri yarıqda nasıl, qaranlıqda nasıl olay? Bunıñ resimlerini yasab kösteriñiz! Mışıq yürügende onıñ ayaq sesleri ne için işitilmiy? Mışıqñıñ tişlerinden atnıñ tişleri arasında ne farq var? Ögrediñiz de söyleñiz! Mışıq nasıl aş seviy? Aşnı nasıl aşay? Şingen şiyne nasıl içiy? Mışıq sıçanlarını, quşçılıqlarını, balıqlarını nasıl etib tutay? O özini duşmanlarından nasıl etib qutaray? Mışıq nasıl yuqlay, nasıl yüzini yuvay? Kiyik hayvanlar arasında mışıqqa oxşaganlar varmı? Siz mışıqñıñ sıçan tutqanıñı kördiñizmi? Mışıq sıçanıñı birden aşaymı yoqsam onıñnen biraz oynaymı?

110 YANĞINDA YARDIM ETKEN KÖPEKLER

115 Kimer zaman yanğın olğan evlerde kiçkene balalar qalay. Ses şamata içinde onlarıñı çıqarmağa unutaylar. Böyle balalar qorqqanlarından bir köşeğe qıstırılıb indemiye oturaylar. Tütün içinde onlarıñı qıdırsalar da tapalmaylar.

Dünyada eñ balaban olğan London degen şeerde yanğından balaçılıqlarını qutarmaq için maxsus köpekler alışdıraylar. Bu köpekler ateşke, tütüñge baqmayıb, doğru yanğan evge kirib, kiçkene balaçılıqlarını çıqaraylar.

120

Londonda Bob adlı, böyle bir köpek on eki balanı qutargan. Bir kerre Londonda büyük bir yanğın olay. Yanğın söndürgegen adamlar tez-tez yetişib keliylər. Onlarıñı qarşısına bir xatın çıqıb:

-Menim eki yaşında qızçığıñı içeride qaldı! Qutarñız benim balamñı! deb acı-acı yığlay. O daqası içerige Bobnı yiberiylər. Bir daqağa varmay Bob qızçığıñı ateş içinden çıqarıb anasına teslim etiy. Xatın balasını sağ körib quvançıñdan ökür-ökür yığlay. Herkes Bobnı sıypay, seviy, ama Bob rahat oturmay, gene içerige kirmege istiy.

125

-İçeride birisi daha qalmağay edi! deb xalq biri birine şaşıb baqaylar. Bobnı biraqqanlarından o gene yanğın içine kiriy. Bir qaç daqadan Bob ağızında balaban bir şiy tutıb çıqay. Bunı körgegen xalq:

130

-Ne eken o? Ne eken o? deb Bobğa yanaşaylar. Bir daha baqsalar: onıñ ağızındaki balaban bir qoqla eken. Bunı körgegen adamlar hepsi külmege başlaylar.

Sualler: Yangında qalğan balaçıqlarını qutarmaq için Londonda kimni qullanay ekenler? Bob yangından qaç balanı qutarğan? Bir kerre daha Bob xalqını ne yapıb küldirgen?

BAGÇADA QIŞLIQ İŞ

İşni bilgen bağçacılar qışda terekler tonmasınlar deb onları xasır ve kiyizlennen saraylar. Bu qışlıq urbalarını tereklerge çoq faydası olay. Terekniñ tamarları buzlamasın, deb onları üstden tobannen, qoqnen qapataylar. Yerni qar qaplağan soñ qorqmaq kerek olmay: qar tibinde tışdan daha ziyade sıcaq olay.

Qış basmaz evvel bağçacı bütün tereklerini baqıb çıqay. Qurtlı, qavrağan yapraqlarını cıyıp atay. Eger tırtırlar terek üstünde qalsalar, kelecik yılınıñ meyvalarını büsbütün xarablarlar. Bağça terekleri orman tereklerine beñzemiy.

Ormandaki terekler suvuqdan qorqmaylar: onlar suvuqqa alışqanlar. Yemiş terekleri ise suvuqqa çoq dayanıb olmaylar, çünkü onlarıñ doğma yerleri sıcaq memleketlerdir. Buniñ için tereklerini qışda sarmaq kerek olay.

Sualler: Meyva terekleri suvuqdan qorqaylarmı? Qışda terekler buzlamasın deb bağçacılar ne yapaylar?

KÖYGE VARDIQ

Bizim mekteb Qırımçaqlar yaşağan “Al tañ” adlı köyden bağ tutay. Biz mektebde çıqarğan duvar gazetamızniñ her nomeresından birer danesini köyge yiberiyimiz. Bir qış gecesi biz mektebde eglence aqşamı yapıdıq, piyesa oynadıq. Bizde o gecesi köyden de musafirler var edi. Onlar bizge:

-Siz mında bu gece bütün etken şeyleriñizni köyge kelib köyli xalqınıñ ögünde yapsañız çoq yaxşı olır edi! Siz bizge kelmege qayıl olsañız, biz sizge keregi qadar arabalar yiberir edik. Tek söz veriñiz kelecigiñizge! dediler.

Biz köyge kitmege söz verdik. Ta'yın olinğan künde köyden bizge arabalar yiberdiler. Piyesada kerek urbalarımızni aldıq ve ocalarımıznen barabar doğru “Al tañ” köyine vardıq.

Köyliler bizni pek yaxşı qarşıladılar. Biz hepimiz ocalarmen barabar on sekiz adam edik. Kelgen gecemiz rahatlandıq, bir şey etmedik. Bizlerni birer-birer her köyli öz evine aldı. Bu vaqıtqa qadar men köy evinde daha bulınğanım yoq edi. Köydeki evler şehir evlerinden çoq eksik düğül eken. Yalınız onlarıñ soqaqları ve azbarları töşelmege, yağmurlı havada pek çamur olay eken. Odaları yaxşı, tibi taxta, evleri bol,

165 hepsinde üç-dört qat yer var, şəherdeki kibik adam adam üstünde oturmaz ekenler.
Men onlardan:

-Canınız sıqılmaymı köyde? deb soradım.Onlar qarşılığına:

170 -Köyde iş pek çoq, can sıqılmağa vaqıt qalmaq: de atnı baqmaq kerek, de sığırnı
sağmaq, de arabanı tüzetmek, de qoyları çölge aydamaq, de topraq işi kediklerini
közden keçirib saqatlarını sağlam etmek ve daha bunıñ kibik işler yapmaq kerek olay!
dediler. İkinci küni aqşam “Al tañ” köyiniñ bütün xalqı köy klubında toplandılar.
Bizim balalardan eñ büyügi sahnağa çıqıb:

175 -Biz sizge eglence aqşamı yapmağa keldik. Oynacaq piyesamız, yırlacaq yırlarımız,
söylecek şıyırlarımız çoq yaxşı çıqmasa bizni külmeñiz! Elimizden kelgeniñe köre
yapacaqımız! dedi. Ondan soñ sahnağa köyli Boxor aqay çıqdı.

-Sayğılı ocalar ve balalar siziñ kelgenigizge biz pek sevinimiz! Xoş keldiñiz!
Mektebde hazirlegen şiyleriñizni bizge kösteriñiz! dedi. Eglence aqşamı yarı gecege
qadar vardı. Balalar oynadılar, yırladılar, şıyırlar söylediler. Köy xalqı çoq sevindi.
İkinci küni sabah balalardan ocalar geri şeherge qaytdılar.

180 Sualler: Siziñ mektebiñiz qaysı köynen bağ tutay? Siz köy için ne kibik faydalı iş
etiysiz? Köy xalqı kimerde bir mektebiñizge keliylermi? Siz köyge vardıñızımı ve onda
ne yapıdıñız?

ARABACI MİNEM AQAY

185 Arabacı Minem aqay Qarasuvda yaşay. Onıñ bir delzaniñen üç atı var. Minem
aqay suvuq demiy, sıcaq demiy yaz-qış yol yürüy. Sırası kelse adam taşıy, sırası kelse
mal taşıy.

190 Adamları çoğısı Aqmesçid, Qarasuv, Kefe arasında taşıy, malları ise
Qırımniñ bütün şəherleri arasında alkitmek ve ketirmek kerek olay: Keriçden çoğısı
taran balığı yüklüy, Aqmescidden, bazırgan malı, qave, şeker, sağıt; Aqyardan,
paraxoddan tüşken türlü mallar, Közlevden tuz, Yalta boyından yüzüm, tütün,
Kefeden, muxlı balıq, barbulka, Ordan, qarpuz, qavun, Qarasuvdan, yaşıqlardan türlü
yemişler.

195 Yazda havalar pek sıcaq olğanıñdan Minem aqay yolnı aqşamları salqında
yürüy, kündüzleri ise atlar xan-azbarlarında rahatlanaylar.Yaz geceleri salqında yol
yürümek pek hoş olay.

Qışda Minem aqayğa çalışmaq pek zor olay. Qışda Minem aqay yolnı çoğısı
kündüz yürümege baqay, çünkü gecenen gezmek qorqunçlı olay. Minem aqaynıñ atları

yolnu pek yaxşı biliyer. Yaz geceleri Minem aqay arabada yuqlay, atları ise yavaş-yavaş kitiyer.

200 Sualler: Siziñ, şeherde qımçaqlar arasında arabacılar varmı? Onlarda nasıl araba ve qaçar at var? Onlar yalınız bir şeher içinde arabacılıq etiylermi yoqsam şeherler arasında da qatnaylarmı?

1905 SENESİNİN YANVAR 9-b

205 Padişah hükümeti zamanında fabrika, zavod sahabları ve pomeşçikler eli astında yaşağan işçi ve köylilerniñ halları çoq ağır edi. Onlar pek çekişib yaşay ediler. Peterburg işçileri 1905 senesiniñ yanvar 9'ında padişahğa varıb, öz hallarını oña añlatıb, ondan yardım istecek oldılar. Padişahniñ sarayları ögünde bir qaç yüz biñ can toplandı. Xalq sarayğa yanaşib olamadı, çünki saraynı her bir tarafdandan asker sarıb alğan edi. Saldatlar başdan ayaq silahlangan ediler. Saray ögünde apansızdan atlı askerler peyda oldı. Bu atlılar bütün xalqı artqa quvmağa başladılar. Atsız askerler qollarındaki tüfeklerini xalqqa tikib turdılar.

215 Şu arada ne oldı, ne olmadı, kök güdüdüsi kibik büyük bir ses çıqdı. Saldatların tüfeklerini sıq tütün qapladı. Ögdeki sıralarda olğan adamlar qar üstüne yıqıldılar: kimi öldi, kimi yaralandı. Qarnıñ üsti qanğa toldı. Onda olğan yığlamaq, sızlamaq, qıçırmaq, qaçmaq, biri birini yıqmaq, basmaq, yıqılmaq ne artı var, ne hesabı!... Her tarafdandan:

-Ataylar! Ataylar! Qaçınız! degen sesler işitiliy. Herkes köz körge yerge qaçay!.. Sağ qalğan işçiler biri birlerine:

220 -Kördiñmi, padişah babay bizim halımıznı nasıl yaxşı añladı!... Qarınlarımıznı qurşunğa toydırdı!... dediler.

225 Sualler: Padişah hükümeti zamanında fabrika, zavodlar ve büyük topraqlar kimniñ qolında edi? Fabrika, zavodlarda kimler çalışay edi? İşçilerniñ halları nasıl edi? İşçiler kimden yardım istecek oldılar? Padişah onlarğa nasıl yardım etdi? İşçi ve köyliler arasında birlik olsa, onları kimse yeñib olamaz! Emekdarların yaxşı yaşav için yapqan küreşlerine yardım et!

1924 SENESİNİN YANVAR 21-i

230 Ne oldı ya? Bütün sınıfımıznıñ içi ne için böyle tınç? Sınıfqa balalar ne için böyle az kelgenler? Yoq... Balalar az düğüller, hepsi kelgenler... Top-top çalışib yavaş-yavaş laf etiyler. Neniñ lafını etiyler ya onlar? Lenin öldi, deb işitkenler inanmacaq olaylar. Saat onda balalar sınıflarına dağıldılar. Sınıfda Leninniñ lafindan qayrı daha

başqa bir laf etmedilər... Gazetada Leniñ arqadaşınıñ haqqında yazılğan xaberlerni oqudılar. Arası eki saat keçken soñ mektebniñ bütün balalarını zalğa topladılar. Balalar arasında hiç bir ses işitilmiy edi. Oclar balalarğa Vladimir İliç Lenin emekdar xalq için, işçiler ve köyliler için neler işlegeniñi söylediler. Lenin arqadaş ne istiy edi? Onıñ istegeni fuqarelik olmasın, yoqsızlıq olmasın, köyliler ağaçdan saban yerine traqtorlar qullansınlar, işçiler ve köyliler biri birinen mahabbet yaşasınlar, biri birlerine yardım etsinler ve daha bunıñ kibik şeyler edi. Lenin arqadaş yeñi yaşav qurmağa başladı. Onıñ qurmağa başlağan yeni yaşavnı biz tekmillib yerine ketiririz.

Oktyabratlar, pionerler, komsomollar, fırqalı arqadaşlar, işçiler, fağır ve orta hallı köyliler Leninniñ vasiyetini yerine ketirmege her zaman hazirdirler.

Sualler: Lenin arqadaş qayda ölgen edi? Onıñ ölgeni kaç yıl oldı? Leninni añmaq için siz ne zaman ve qayda topladıñız? O toplaşuvda neler söylendi ve neler oldı? Lenin öldi, Leninniñ başlağan işi ölmez! İşçi ve köyliler arasında birlik olsa, onları birisi yenib olamaz!

245 YAŞ PİONERLERİN YEMİNLERİ

Men, SSR-niñ yaş pioneri, arqadaşlarımniñ qarşısında şu yemiñni veriyim: bütün dünya emekdarlarını qutarmaq için işçiler sınıfınıñ yapqan küreşine her zaman yardımda bulunacaqdırım! Vladimir İliç Leninniñ vasiyetini ve yaş pionerler arasında qabul oluğan adetlerni her zaman ve her yerde sağlam suretde yapacaqdırım.

250 Sualler: Siz ne zaman pioner yazıldıñız? Siz pioner yemini verdiñizmi? Siz pioner yemini vergen zamanda ne degen ediñiz? Sizge pioner galstüğini ne zaman ve qayda verdiler?

FEVRAL İNQLABI

1917 senesiniñ fevral ayında Rusyeniñ en büyük şehri olğan Peterburgda qalabalıq başladı. Fevral 24 elli qadar zavod ve fabrikalarda çalışqan doqsan biñ canğa yaqın işçiler işlerini bıraqup, qollarında al bayraqların, inqlab yırları yırlab şeherni dolaşmağa başladılar. Tramvaylar toqtadı. Atlı on-başılar qollarında rezna qamçılarının soqaqdaki işçilerni dağıtmağa çalışay ediler. Bir yerde daha atlı on-başılar atlarını tap işçilerniñ üstüne aydab, bir çoq adamlarını ezib öldirdiler. Şu arada soqaqniñ obir başından atlı asker çıqdı. On-başılarnıñ atları tibinde ezilgen işçiler:

-Qutarıñız bizni bu zalım on-başılarnıñ qollarından! deb atlı askerge yalvardılar.

Atlı asker bütün quvvetini işçilerniñ duşmanı olğan onbaşılar üstüne çevirdi. Bir kaç on-başını atdılar, kesdiler, işçilerni şu zalım on-başılarnıñ qollarından qutardılar.

Bir qaç kün daha keçken soñ Peterburgnıñ bütün askerleri işçilernen barabar olub,
265 padişahını taxtdan atdılar ve onıñ hukümetini de būs-bütün yıqdılar.

Sualler: Siziñ ev adamları arasında fevral inqlabı zamanında Peterburgda bulınanlar
olmadımı? Olğanlar var ise fevral inqlabı nasıl olub keçkenini onlardan sorıb öğreniñiz!

QIZIL ASKER

-Bizim qızıl asker kimni qorçalay?

270 -Bizim qızıl asker işçi ve köylilerni onlarnıñ düşmanları olğan burzuaziyadan qorçalay.
Topraqlar köyliler eline, fabrika zavodlar, demir yollar emekdarlar eline keçdi.
Emekdar xalq hukümetni öz qolına aldı. İşçi ve köyli hukümeti yeñi ömür sosyalizm
qurmaq istiy. Qızıl asker emekdarlarını ve emekdar memleketini qorçalay. Emekdar
memleketiniñ duşmanları pek çoq. Eger SSSR-de qızıl asker olmasa edi, onlar dünyada
275 bir dane olğan Şuralar hükümetine çoqdan cenk i'lan eter ediler.

Sualler: Siziñ qardaşlarıñızdan ya da xısımlarıñızdan qızıl askerge alınanlar varmı?
Onlar sizge qızıl asker için ne söyliyer?

POSTDA

Hava suvuq, qarlı boran!

280 Herkes sıcaq odada.

Qar savrulay orman dayın,

Bir kimse yoq azbarda.

Tek bir özi qızıl asker

Tura "postda" soqaqda,

285 Gece, gündüz saqlay turay,

Ses-soluq yoq bir yaqda.

Nege turay? Niçün turay?

Kimni beklüy bu asker?

Bir yıqılmaz qale dayın

290 Köçmiy, turay bu asker.

Yoqsa bir şey coydımı bu?

Yoqsa bir hal oldımı?

Tabiiyatnıñ dönümüne

Hayran olub qaldımı?

295 O emekdar kütlesinden

Keldi onda söz verdi

Men emekdar balasıman,
 Qorçalayman sizni, dedi.
 Şundan berli qızıl asker,
 300 Talmay turay şu postda,
 Saqlay bizni yabancıdan,
 Hazirmen, diy her saatda.
 Ebet bizge ayaq çalmaz,
 Beyaz panlar, burzuylar
 305 Çünki bizni, qorçalağan
 Sağlam Qızıl Ordu var!
 QARILĞAÇ
 Sevinç keliy - kelse güzel qarılğaç!
 Kel, qarılğaç, kel de bahar yolın aç!
 310 Yüzler küliy, küliy dünya, sen külsen!
 Kel, qarılğaç, kel de bizge baxıt saç!
Kel, evçigiñ yasa bizim saçaqqa!
Körgenleriñ türkülernen ayt, yırla!
 BAHAR KELİY

315 Qışniñ taqatı kün-künden eksiliy. Küneş yerni varğan sayın, qızdıray. Bütün olmasa da yarın qış büt-bütün yeñilecek. Qış bizim memleketimizden kitmege istemecek olay; ağlay ağlay, köz yaş töke töke her bir yerni suvğa toldıray. Havada bahar qoqları duyulay. Büyükler olsun, balalar olsun hepsi bahar keliy deb pek quvanaylar. Bahar bizge boş qolnen kelmey. Onıñ qolında dülber bir sepetçik var. Bahar 320 gezgen yerinde sepetçikniñ içinden de yeşillikler de çiçekler de bürler çıkarıb o yaqqa, bu yaqqa saçay. Bahar kelgeninen yerniñ çırayı külmege başlay. Dağlarda çöllerde, qırlarda qışniñ suvuğundan yer tibine saqlanğan hayvanlar, qurtçıklar hepsi birer birer kün yüzüne çıqaylar. Köyliler bahar işlerine hazirlenmege başlaylar.

Sualler: Qarniñ tüsi yirimezden evvel nasıl değışiliy? Qar eñ keç qayda yiriy? Terek 325 putaqlarındaki bürlerge ne olay? Taze yaş otçıklar ne zaman körünmege başladılar? Sıcak memleketlerden quşçıklar qaysı ayda ve aynıñ qaçında kelmege başladılar? Soqaqda yürügen adamlarnıñ, urbalarına bağıñız. Siz onlarda nasıl yeñilik köriysiz? Siz qışlıq paltoñızni ne zaman taşladıñız?

B7**EV YAPUSI**

Qışdan çıqqanımıznen bizim soqaqda ev yapuclığına başladılar. Gön fabrikasında çalışqan yigirmi beş işçi hukümetniñ yardımnen özlerine bir balaban bina
5 yapdıray ediler. Men her kün binanı yapqan işçilerniñ çalışqanlarını baqıb oturmağa pek seviy edim. Eñ başda işçiler tar ve teren bir yolçıq qazdılar. Men bu yolçıqniñ ne içün kerek olğanıñı añlamay edim. Bir kün işçiniñ birinden:

-Siz bunı daha çoq qazacaqsızımı? deb soradım. O işçi maña:

-Sen bizge yardım etecek olaysıñımı yoqsam? Pek bilmege isteseñ söyliyim saña: biz
10 yerni qattı topraqqa kelgence qazarmız, soñ toqtarmız. Temelni böyle qattı yerde qursağ bina öz yerinde qaviy turar, çökmez! dedi. Temelni pitirgen soñ işçiler duvarlarını yasamağa başladılar. Duvarlar yasalğanda kimer işçiler taşlar taşıy, başqaları da şu taşlardan duvarını tizib çıqay ediler. Duvarlar kün künden yükseliy edi. Duvarlar pitken soñ işçiler evniñ damını yapmağa başladılar. Qarşıdan baqqanda dam üstünde çalışqan
15 işçiler qırmısqaqlarğa beñziy ediler.

Sualler: Şeherde ve köyde evlerini kimler ve neden yapaylar? Siziñ, yaşağan yerinizde işçiler birleşib özlerine büyük binalar yapdırdılarını? Onlar parayı qaydan aldılar?

YURT

Yurtımız bir bağçadır,
20 Bizler onıñ gülleri,
Türlü, türlü açarmız,
Güzel qoqu saçarmız!
Yurtımız bir ormandır,
Biz onıñ bülbülleri,
25 Şağır-şağır ötermiz,
Şen türküler söylemiz.

8 MART EMEKDAR XATINLARINIŃ BAYRAM KÜNİDİR

Mart ayınıñ sekizinci küni bütün dünya işçi ve emekdar xatınları içün büyük bayram sayılay. Bu künde her memleketniñ işçi ve emekdar xatınları toplanay, öz
30 hallarını eyyileşdirmege yollar qıdıraylar. Bu yıl 8 mart küni benim anam, neçem, apayım, qonşumuz Sırmalapay hepsi klubqa kitdiler. Klubda toplanğan bütün xatınlar

ufaq balaçıqlar için bala bağçası açmağa ve cema'at aşxanası qurmağa qarar vergenler.

Evge qaytğan soñ anam:

35 -Eger bala bağçası açılrsa; cema'at aşxanası qurulsa bizim için balaban mazal da o. O zaman biz de erkekler kibik istegen vaqıtmızda klubqa, istegen vaqıtmızda büyükler mektebine, istegen vaqıtmızda kütübxanelerge qatnab olırmız! dedi.

Sualler: Siziñ, anañız 8 mart küni xatınlar toplaşuvına vardımı? Anañız sizge xatınlar toplaşuvında olğan şeyni söyledimi?

KÖYLÜ MARTDA NE YAPAY

40 Bahar daha yeñi başladı. Köyliler bahar işlerine hazirleniy, bütün kün çalışay: arabalarını, telbevlerni, sabanlarını hepsini tüzeti. Çöl işine çıqmaq vaqıtı kelse her bir kerek şeylerimiz hazır olsun! diy. Köylilerniñ bağçada da işi çoq. Onlar qışqa yaqın tereklerini xasirnen, yonganen sarğan ediler şindi onlarını endi cıyıp almaq kerek. Kimer tereklerini küf qaplağan, onlarını küfden temizlemek kerek.

45 Bahar kelgende köyliler fide asramaq işini qaygırmağa başlaylar. Küneşli bir yerde topraqñı qazay, o yerni yaxşı etib gübreliy, dört yaqından taxtalar tikliyer. Bir qaç künler soñ o hazirlengen yerge köyliler kapusta, pamador, biber, patlıcan ve türlü çiçekler urluqları saçıb fideler asraylar. Salqın havalarda fideler asralğan yerniñ üstünü çam ramkalarnen, suvuq gecelerde ise hasir ve çuvallarnen qapataylar.

50 Sualler: Bahar başlarında köylilerde nasıl iş olay? Köyliler fidelerni qayda asray? Siz bostanlarda ya da tarlalarda fide oturtqanlarını kördiñizmi? Fide asralğan yerlerni ne için çam ramkalarnen qapataylar?

BAHAR BAŞLARINDA

Mart keldi. Küneş isitmege başladı. Havalar açıq. Qarlar qararay, suvlanay. 55 Terekleriniñ putaqları qızaray, şişiyler. Bahar qoqusını duymağan birisi qalmay. Mektebde oquğan Nezerçik sabahları turğaninen pencerege çapay, sığırçıqlar daha uçıb kelmedilermi eken? deb bağçağa, azbarğa baqay. Sığırçıqlarğa qaytmağa endi vaqıt olğan edi. Bir kün sabah Nezerçik quşlar cüvüdisinden oyandı, bağçağa çıqqan pencerege çapdı. Bağça sığırçıqlarnen tolğan edi. Onlar yazlıq uzaq memleketlerden 60 bizge uçıb keliyer, eski yuvalarını qıdıraylar, yeñilerini yapaylar. Kelgen künlere sığırçıqlar pek balaban şamata çıkaraylar: uçuşaylar, qıçırışaylar sesleri bir qaç soqaq daha uzaqlıqqa işitiliy. Yuvalarını tapıb yerleşken soñ onlarını sesleri biraz tınışay.

Sualler: Sığırçılar qışlıq qayda kitiyler? Onlar bizge ne zaman qayıb keliyler? Siziñ azbarda sığırçılar için yasalğan qafesçik varmı? Sığırçılar insağa nasıl fayda ketiriyler?

BOĞDAYÇIQ

Boğdayçiq, yat, yuqla
Toprakdan yataqda,
Küneşde sıcaqdan
70 Qıbırda ve oyan!
Men seni severim,
Topraqnen örterim.
Kelirim, baqarım,
Halıñnı sorarım.

75 Baharda turarsın,
Yapraqlar açarsın,
Çiçekler öserler,
Yaş quşlar öterler.
Tan yeli eskende,
80 Aydı, tur! degende,
Başığın sallarsıñ,
Köylini qutlarsıñ.
EÇKİÇİK

Men sabah daha yeñi közlerimmi açğan edim. Menim qızqardaşım Ava daha oyanmay edi. Bizim odamızğa apayım Ora kirdi. O bizge:

-Balalar, turıñız! Möşe ıznaqayñız sizge bir şey ketirgen! Bağçağa varsañız körersiz! dedi. Biz birden atılıb yerimizden turdıq, kiyindik, yüzimizni yuvdıq, doğru bağçağa çapdıq. Bağçada terekke baqlanğan güzel bir eçkiçik kördük: yunı yımşaq, tüsi beyaz, bir-eki yerde qara tamğaları var, başında müngüzler olacaq yerde eki dane şişçik
90 körünib turay. Biz o daqası biraz yeşillik qopardıq, eçkiçikke verecek oldıq. O aşamadı. Eçkiçik titriy, yipden qaçacaq olay ve toqtamayıb qıçıray edi. Bizler apaymız Oradan:

-Eçkiçik ne için böyle titriy eken, ne için aşamay eken? deb soradıq. Ora bizge:
-O sizden qorqay, anasını sağınay! Onıñ daha tişleri yoq, yaş-ot aşab olamay. Onı
95 sütnen beslemek kerek! Ketirñiz ona biraz süt dedi. Biz bu laflarını işitken soñ Avanen

barabar çapdıq, aşxanadan biraz süt ketirdik. Sütüni çiniçikke qoyıb eçkiniñ ögüne taşladıq, ama eçkiçik çinige qulaq bile asmadı. O gene titriy edi. O zaman bizim Ora parmaqını sütke batırıb eçkiçikniñ ağızna tıqdı. Eçki parmaqını anasınıñ emçekine beñzetti ve birden emmege başladı. Eçkiçik bir qaç künler keçken soñ çinige de alışdı.

100 Sualler: Eçkiçik çinideki sütüni ne içün içmedi? Ora eçkige sütüni nasıl etib içirdi?

Anasından ayrırlıq buzavçıqqa sütüni nasıl vergenlerini kördiñizmi?

TEREK PUTAQLARI NASIL AÇILAY

Alma, armut, erik, fişne tereklerinden birer putaçıq qoparıñız. Onlarını suvğa qoyıb sıcaqca bir yerde tutıñız! Putaçıqlarınıñ suvdaki ayaqlarını vaqıt-vaqıt birer parçaçıq kesiñiz. Aşağıdaki suallerge cevap veriñiz!

105 Putaçıqlarını ne zaman suvğa qoydıñız? Putaqlardaki bürler hepsi birer aqrannı ediler? Qaysı bürler erken açıldı: yarpaq bürlerimi, yoqsam çiçek bürlerimi? Hepsi putaqlarınıñ üstündeki çiçekler bir türlümi? Alma, armut, erik, fişne çiçekleri arasında ne farq var?

YAĞMUR TAMÇISI

110 Yağmur yağay,

Pencerege uray.

Bir tamçı bağıray:

Niçün böyle taq-taq uraymız?

Başqa tamçı oña şay diy:

115 Bu evde yaşağan

Köylige söyliyimiz: Ey

Bolliq keliy, baq, quvan!.

BAQLA URLUĞI

120 Beş-altı dane baqla urluğı alıñız, suv içine taşlañız, eki kün sıcaqca bir yerde tutıñız. Baqlalar qabarğan soñ onlarını, qolıñızğa alıb, yaxşı etib baqıñız, üstlerinden qabuqlarını çıkarıñız ve aşağıdaki suallerge cevap veriñiz!

Baqla urluqınıñ üsti nenen qaplangan? Quru baqlanıñ qabuğunu ayırmaq mülkünmi? Baqla urluqı qaç kesekke bölünüy? Urluqınıñ eki kesegi biri birinen nenen bağlanganlar? Baqla urluqınıñ en qıymetli yeri qaysıdır?

125 BALANIÑ KÜNDELİK DEFTERİNDEN

Martniñ 4-i. Bütün yağmur ve ıslaq qar yağdı.Küneş körünmedi. Hava bulut edi. Aqşam ay da körünmedi. Martniñ 5-i. Hava gene bulut edi. Quşçılar körünmediler. Aqşam üstü suvlar buzladı. Ay keç doğdı.Martniñ 8-i. Sabahdan havası bulut edi. Soñ

küneş körüdü. Tavuqlarımız bugün yımırta qozladılar. Martnıñ 9-ı. Hava suvuqça, yel
 130 yoq edi. Bulutlar olmasa da kök yüzi pek açıq dügül edi. Hayvanlar bahar
 yaqınlaşqanıñı duyaylar. Sügüt terekleri üstünde yapraqlar peyda olmağa başladılar.
 Sualler: Siziñ kündelik defteriñiz varmı? Siz kündelik defteriñizde neler yazaysız?
 Kündelik defteriñiz yoq ise peyda etiñiz!

ŞEN BALIQLAR

135 Baq - küçük özende
 Balıqlar egleniy:
 Kitiyler, keliyler,
 Aylanıb,yüriyler.
 Onlar de dalaylar,
 140 De üstke çıqaylar.
 Sırtları altınday,
 Küneşde balqılday.
 Ortalıq qararsa
 Balıqlar dalaylar,
 145 Özlerni saqlaylar,
 Terende yuqlaylar.
 Al küneş çıqqanda
 Onlarnı çağıray.
 Onlar da barabar
 150 Küneşnen oynaylar.

ÜÇÜNCİSİ ARTQAÇ

Balalar mekteb azbarında cıyılğan ediler. Ders başlanmağa yarım saat daha
 vaqıt var edi. Bu yarım saat içinde balalar “üçüncisi artqaç” oyunını qurmağa tüşündiler.
 Bu balaların pek sevgen bir oyunu edi. Yigirmi bala biri biriniñ ardından çifter-çifter
 155 turıb ve her çift arasında ekişer adım qadar yer qaldırıp bir tögerekde tizildiler.
 Tögerekden tışda eki bala qaldı. Bunlarnıñ biri qaçqan biri de quvalağan oldı. Quvalğan
 qaçqanı tutacaq olib artından çapdı. Qaçqan bala tögerekde turğan bir çiftiñ ögüne
 kelib togtadı. Bu çiftde üç bala oldı. Üçüncisi artqaç keldi. Endi bu artqaç kelgen üçünci
 bala qaçmağa başladı, quvalağan bala da onıñ, artından quvuşdırdı. Bu sefer quvalağan
 160 bala qaçqan balanıñ artından yetişib ona qolunen tiydi. Bundan soñ, quvalağan bala

qaçqan ve qaçqan bala da quvalağan olıb çapışdılar. Bu oyun oynalganda azbarda pek balaban şamata işitiliy edi. Her çiftniñ artında olğan bala qaçqan balağa:

-Bizim ögümüzge kel!.. Mında kel!.. Çap, çap, bu yaqqa!.. deb qıçıray ediler. Endi ders başlamağa vaqıt keldi. Çañ çalındı. Balalar oyunlarını taşlab içerige kirdiler.. Üçüncisi
165 artqaç oyunuñı bilmiy eseñiz ögren de oynañız!

SINIFDA ASRAÑIZ!

Eki çini aliñiz, onları gübrenen toldırıñız. Ekisiniñ içine de bir qaç dane boğday urluqları qoyuñız. Bir çinini qaranlıq yerde tutuñız, ikinci çiniñi pencere içine qoyuñız. Bir hafta keçken soñ ne körecekmiz? Qaranlıqda turğan urluqlar yaxşı
170 öskenler, ama pencere içindikileri yaxşı ösmegenler. Siz mindan ne añlısınız? Tüşün de söyleñiz! Eki şişe aliñiz, içine ıslaq pamuq parçaları atıñız, pamuq üstüne de boğday urluqları taşlañız. Şişeniñ birisini probkanen qapatıñız, ekincisini de açıq bıraquñız. Bir qaç künden urluqlar açılmağa başlarlar. Başı açıq şişede urluqlar varğan sayın öserler, ama başı qapalı şişede urluq bir eki kün öser, soñ toqtar: ösmez endi. Mindan ne
175 anlamaq mülkün? Tüşün de yazıñız. Üç çini aliñiz, içine topraq qoyuñız. Her çini içine bir qaç dane noxut taşlañız. Bir çiniñi pencere içinde qaldırıñız, ekincisini evniñ orta bir yerinde, üçüncisini de peç töpesine qoyuñız. Bir qaç künden soñ ne köreceksiz? Yıllı yerde olğan noxutlar yaxşı öser, suvuqça yerde olğanlar eksik öser, Sıcaq yerde olğanlar hiç ösmez. Bu ne demek olacaq? Tüşün de söyleñiz! Üç çini aliñiz, hepsine
180 pamuq qoyuñız, pamuq üstüne boğday urluqları taşlañız. Her kün bu çinilerge suv qoyuñız. Birinci çinige suvni azca qoyuñız, ikinci çinige orta qarar, üçüncü çinige suvni çoqca qoyuñız. Arası bir qaç kün keçken soñ ne köreceksiz? Ekinci çiniñin urluğu qalğanlarından yaxşı ösken? Bu ne içün olmalı? Tüşün de yazıñız!

BOSTANDA

185 Öziñizniñ sınıf bostanıñız içün yaxşı bir yer tapıñız! Şu yerniñ bostan içün kelişkenini qaydan bileceksiz? Bostan içün ayırğan yerñizniñ çevresine qora çekiñiz. Bostanniñ toprağını gübrelemek gerek. Siz onı nasıl etib gübrelersiz? Bostan içün ayırılğan yerni yaxşı etib qazmaq gerek. Siz onı nenen qazarsız? Qazma küreklerni qaydan alırsız? Bostanıñızda ne oturtğan olsañız da kaatqa planıñı çıkar da kösterñiz.
190 Topraqqa urluqlarnı oturtmaz evvel onları biraz ıslatdıñız mı? Ne içün ıslatdıñız? Siz bostanıñızda nasıl urluqlar ve nasıl fidanlar oturtdıñız? Bostanıñızni qaysı vaqıtlarda suvaracaqsız? Bunu kimden sorab ögreneceksiz? Bostanıñızda kiyik ot ösmege başlasa ne yapacaqsız? Bostanda ösmege başlağan kiyik otlarnı ne içün tibi-tamarinen

- qoparmaq gerek olay? Kartof ve qapusta tiberini ne için obalaylar? Her kün bostanda
 195 körgenleriňizni yazıňız!
 ÇOBAN
- Köyimizden az-çoq uzaq illerde,
 Yaylalarda, yeşil otlı yerlerde
 Sürüsünen gezgen bir çoq çobanlar
- 200 Aqşam üsti avlalarğa qaytaylar.
 Bu avlaqlar qoyçıqlarınıň evidir.
 Onlar mında gecelerni keçirir.
 Çobanlarınıň çalaşları yanıında
 Bir qaç köpek bekler sürü başında.
- 205 Aqşam üsti her tarafda kölgeler,
 Her tarafqa qanatların kererler,
 Yipek saçlı güzel-güzel eçkiler
 Derelerden toya-toya suv içer.
 Öyle vaqıtı qoylarından barabar
- 210 Yeşil dağlar, mor yollardan keçerler,
 Dereçikniň ta yanıında enerler,
 Dağlırlar, dalğalarını diňlerler.
 Dalğalarınıň iňiltili sözleri,
 Qoyçıqlarınıň tatlı, güzel sesleri
- 215 Çobanımiň qavalını çaldırtır,
 Çiçeklerini, hayvanlarını ağlatır.
 Qozuçıqlar analarna qoşarlar,
 Bir-birini yavaşçaçıq oqşarlar,
 Bir qaç ince “me... me..” sesi duyulır,
- 220 Qaval sesi onları hep uyutır.

Sualler: Qoy sürüsine rast keldiñizmi? Qoylar kimniñ artından kitiyler? Çobanlarnen laf etdiñizmi? Çobanlar kimniñ mallarını kütiyler? Çobanlarnıñ qaval çalğanlarını işitdiñizmi?

HAVANI TEŞKERİYMİZ

225 Bahar kelgen soñ havalar kün-künden degişiy, sıcaqlaşay de, açıq de yağmurlı olay. Ocamız bizge:

- Hava kalendarında her künniñ qarşısında aşağıdaki suallerge cevab veriñiz! deb teklif etdi. Sualler hepisi 6 dane edi. Bütün sabah küneş kökniñ qaysı yerinde doqdı ve aqşam üstü qaysı yerinde qondı? Bütün öylede küneş kökniñ qaysı yerine qadar 230 köterildi? Bütün kök yüzi açıqmı edi, bulutlını edi? Sabah saat yedide, öyleden soñ saat birde, aqşam üstü saat yedide köletkedeki havanıñ sıcaqlığı kaç derece edi? Yağmur oldımı, olmadımı? Hava ağırımı edi, yengilmi edi? Biz ocamızniñ teklifini qabul etdik.

Her kün sınıf nevbetcisi bu suallerge cevab verdi. Haftanıñ sonunda biz 235 ocamıznen barabar bütün hafta içinde hava kalendarında ne yazılğan ise de oquymız ve türlü mes'eleler çekib hesablar yapaymız. Hepsinden evvel biz her künniñ orta derece sıcaqlığını hesablab baqaymız. Her künniñ orta derece sıcaqlığını tapqan soñ bütün şu haftanıñ orta derece sıcaqlığını da hesablar tapaymız. Siz de sınıfta havanı mında kösterilgeni kibik teşkeriñiz. Havanıñ kündelik ve haftalıq orta derece 240 sıcaqlığını hesablab tapıñız!

MEKTEBDE EGLENCE AQŞAMI

Qırımçaq mektebi balaları urum, ermeni, tatar ve ukrainler mektebi balalarinen bağ tutay ediler. Bir kün hepsi bu mekteb balalarınıñ vekilleri toplaşib birlikde bir eglence aqşamı keçirmege karar çıqardılar. Bu aqşamğa her mektebniñ balaları öz 245 taraflarından qısqa-qısqa pyesalar, edebiy parçalar, yırlar ve oyunlar hazirlediler. Eglence aqşamını ermeni mektebiniñ zalında yaptılar, çünki o mektebniñ zalı hepsinden büyük edi. Eglence aqşamına pek çoq xalq keldi. Buñlar arasında türlü milletni körmek mülkün edi: ermeni, qırımçaq, urum, tatar, ukrainliler, ruslar, qarayımlar ve daha başqa milletler herkes öz tilinde laf etiy, çekinmiy, pek şen oturay 250 ediler. Balalarınıñ oynğan piyesalarını, edebiy parçalarını, yırlarını ve türlü oyunlarını

pek begendiler. Bu aqşamğa kelgen müsafirler mektebler tarafından böyle eglence aqşamlarınıñ sıqça yapılmasını rica etdiler ve pek hoşnıd olıb evlerine qaytdılar.

Sualler: Siz şeherde nasıl mektebnen bağ tutaysız? Siz onlarnen barabar birlikde eglence aqşamı yapıdınızmı?

255 SUVUQDAN QORĞAYLAR

Bügün Raxelçik pek erken oyandı. Onıñ burunına qucur bir qoqu keldi. Sofada Raxelniñ pikatası-papuççı Şoloma-aqay sabah qahvesini içib oturay edi. Pikata bu nasıl qoqu ya? Maña bir şey yangan kibik körüniy. Ne o? Pikatası Raxelçikke şu cevabnı veriy.

260 -Sabah yaqın pek salqın oldı. Böyle salqın havada tereklerdeki yemişler hepsi buzlamaq mülkün. Bağçacılar böyle suvuqdan pek qorqaylar. Suvuq urıb bağçanıñ meyvalarını yaqsa bağçacılarınñ beklegen qazançları büs-bütün gayıb olay. Onıñ içün böyle suvuq havada onlar bağçalarda tezek yaqıb tereklerini tütünlernen qaplaylar da, buzlamaqdan qutaraylar. O seniñ duyğan qoquñ bağçalarda yangan tezektleriniñ

265 qoqusıdır.

Sualler: Bağçalarda meyva az olğan yılı rastı keliymi? Kimer zaman bağçalarda bereket ne sevepden olmay? Suvuqdan bağçada meyvalar yanganıñı işitkenmi ediniñiz? Bırçaqdan, türlü qurtlardan bağçağa çoq zarar keliymi?

TEREKLER TIKDİK

270 Terekler çoq olğan yerde hava da yaxşı olay. Şeherlerde soqaq boyları, şeher bağçalarında çoqdan çoq terekler oturtaylar. Bizim şeherimizde her yıl “terek oturtmaq” bayramını yapaylar. Bu bayram yapılganda çalışmaq çoğısı mekteb balaları üstüne tüşiy. Biz bu yıl da “terek oturtmaq” bayramını yapıdık. Bütün mekteb balaları qollarımızğa lesker, kürek, yaş tereçikler alıb bizge ta'yın olınğan soqaq boyu yayıldıq.

275 Çuqurlar qazılğan, hazır turay edi. Biz yaş tereçiklerini oturtıb, çuqurlarını topraqqa toldirdiq. Her çuqur içinde birer qazıq tikleb yaş tereçiklerini yıqılmasın deb şu qazıqlarğa bayladıq. Mektebde oquy eken biz her yıl böyle “terek oturtmaq” bayramında çalışmağa söz verdik.

Sualler: Siz terek oturtmaq bayramında çalışdınızmı? Siz tereklerini qayda oturdınıñız?

280 Oturtacak yaş tereklerini qaydan aldıñız? Terek oturtğan zaman nasıl işler işlediñiz?

ÇİÇEK OYUNI

Balaban bir azbarda oynamaq için 12 bala toplandı. Balalar ne oynayıq? ne oynayıq? deb tüşüngende birisi: Çicek oyunu oynayıq! deb teklif etdi. Buna hepsi balalar qayıllıb oynamağa hazırlendiler.. Onlar balabanca dört taş alıb azbar içinde
 285 100 adım boyu ve 50 adım eni olğan bir dört köşe formasında yer ayırıp nişan qoydılar. Şu dörtköşeniñ bir çetinde eni-boyu 5 adım olğan kiçkene bir dört köşe daha da yer üstünde sızıp ayırdılar. Balalarınñ biri “alıcı”, biri “bağçacı”, qalğanları da çiçekler oldılar. Çiçekler kiçkene dörtköşe içine kirdiler, alıcınen bağçacı ise büyük dörtköşe içinde qaldılar. Bağçacı her çiçeknen ayrıca anlaşıb onlarğa gizliden birer ad verdi:
 290 kimine “gül”, kimine “qadife”, kimine “qaranfil”, kimine “aqşam-sefa” ve daha şunlar kibik adlar qoşdı.Oyun başladı. Alıcı bağçacığa yanaşıb: Sende satlıq gül varmı? deb soradı. Şorbacı: Var! dedi.Alıcı:
 -Fiyatı ne olacaq? deb soradı. Bağçacı:
 -Altı kapık! dedi.

295 Alıcı bağçacınıñ qoluna urub kapıqlarnı sayğanda gül kiçkene dörtköşeniñ içinden çıqıb qaçdı. Alıcı paranı vergen soñ gülñiñ artından quvuşdırdı ve ona kiçkene dörtköşe içine geri kirmeye biraqmayıb özine tutub aldı. Böyle etib ikinci bir çiçekni daha satıb alğanda alıcığa gül de yardım etdi. Böyleliknen alıcı hepsi çiçeklerni özine satıb aldı. Oyun bitdi. Arası biraz keçken soñ balalar başqa bir alıcı ve bağçacı ayırıp
 300 oyunnu bir daha tekrarladılar.

Sualler: Böyle oyun siz de oynaysız mı? Siz daha nasıl oyunlar seviysiz? Siziñ sevgen oyunlarıñız nasıl oynalğanını, söyleñiz!

BALQURTLAR İŞKE BAŞLAYLAR

Bahar keldi. Qarlar yiridi. Tereklerdeki bürler açılmağa başladılar. Balqurt
 305 çibini qış yuqusından oyandı, yımşaq ayaçıqlarınen közini qaşdı, hepsi arqadaşlarını oyatdı ve: Haydıñız, çıqıb baqayıq! Aceba qarlar yirigenmi eken? Suvuq yeller bizim memleketimizden kitkenmi eken? dedi. Balqurt çibinleri sepetden çıqdılar, bağçağa uçıb doğrı, alma teregine vardılar. Alma teregi! Sende bizim için bir şey yoqmı?

-Yoq! Siz pek erken keldiñiz. Menim çiçeklerim daha açmadı. Fişnege varıñız! Belkim
 310 onda bir şey taparsız... Balqurt çibinleri fişnege vardılar.

-Seniñ çiçeklerin açmadımı eken?

-Mende daha çiçeğ yoqdır, ama yaqın vaqıtta olır. O zaman maña kelseñiz sizni büyük quvançnen qabul eterim! Balqurt çibinleri endi evlerine qaytacaq oldılar. Yolda uçqanda közlerine yeşillikler arasında ösken menevşe çiçekleri urıldı. O çiçekler

315 içinde qoğulu, nezetli bal var edi. Çibinler bu baldan toyğance içdiler ve evlerine toq garinnen ve şen yüreknen qaytdılar.

Sualler: Balqurtlar bütün qış qayda oturaylar? Ortalıq sıcaqlaşğanda balqurtlar qayda çıqaylar? Çölde, bağçalarda ne qıdıraylar? Balqurtlar çiçeklerniñ nesini içiyler?

GÖBELEKLER

320 Bir orman içinde dört göbelek yaşay edi. Bunlarnıñ biri beyaz, ekincisi sarı, üçincisi-qırmızı, dördincisi de ğara edi. Bir kerre bu göbelekler oynamağa çıqdılar. Eppiye vaqıt oynab uçqan soñ tap başlarınıñ töpesinde qap-qara bir quş kördiler. Göbelekler qorqdılar. Beyaz göbelek o daqası beyaz papadya üstüne qondı, ğanatlarını toplab, qıbırdamayıb oturdy. Qarşıdan baqqanda o papadya üstünde hiç tanılmay edi.

325 Sarı göbelek özine köre sarı bir çiçek tapıb onıñ üstünde yerleşdi. Qırmızı göbelek qıp-qırmızı qaranfil üstüne kelib qondı.Yalıñız qara göbelek öziniñ tüşine köre yer tapalmadı. Qara göbelek quşniñ ağızından qutulıb olamacaqım deb pek qorqdı. Şu arada onıñ közine bir çam ağacı uruldu. Çam-ağacınıñ qabuğı qaraca edi.Qara göbelek o daqası çam-ağacı qabuğınıñ üstüne kelib qondı. Qarşıdan baqqanda çam-ağacı qabuğınıñ üstünde oturgan qara göbelek asılda tanılmay edi. Böyle etib bu dört göbelek düşman ağızından qutulıb qaldılar.

330 Sualler: Dört göbelek nasıl tüşde ediler? Onlar qayda oynay ediler? Onlar kimden qorqdılar? Onlar düşmandan nasıl etib qutuldılar?

QUCUR ÇİPÇE

335 Bir tavuqni yımirtalar üstüne oturtqan ediler. Yigirmi bir kün keçken soñ hepsi yımirtalardan birer çipçeçik çıqdı. Çipçeçikler azbar içinde geziyeler, ayaçlıqlarinen topraqni eşiyler, aşamaq için qurtçıqlar qıdıraylar.Çipçeçiklerniñ bir danesi qucurca çıqdı, qardaşçılıqlarına hiç beñzemiy: gövdesi tomalaq, tüsi sarı, ayaçlıqları qısqa, burunu yaplaq. Tavuq bu çipçeçikni körgende şaşdı da: Ne qadar olsa, gene benim balam o. 340 Öbirlerinen barabar bunı da baqarım daha deb tüşündi.

Çipçeçiklerge bir qaza rast-kelecek olsa tavuq bu gucur çipçeçikni başqalarınıñ arasından ayırmay, hepsini qazadan qutarmağa çalışay edi. Bir kün tavuq hepsi çipçeçiklerni cıyıb göl kenarına alıb kitdi. Yalıda topraq ıslaqça olğanı için qurtçıqlarını da qazıb çıqarmaq qolayca olay edi. Qucur çipçeçik göldeki suvni körgeni kibik o daqası özini bu suvğa atdı. Tavuq balam bogulacaq deb bir kesek şamata 345 çıqardı: ğanatlarını qaqdı, özini suvğa atacaq oldı. Qalğan çipçeçikler de qıçıрмаğa başladılar. Qucur çipçeçik deseñ özini sıqmay, suv üstünde toqtamayıb yalday edi.

Tavuq ve çipçelerniñ sesleri ta evge işitildi. Evden bir xatın çıqdı, gölde yaldağan çipçeni kördi. Men tavuqnıñ tibine basdırılğan yımirtalar arasına saşırıp bir dane de
350 papiy yımirtası qoyğanım, körüniş! deb içeriye kirdi.

S u a l l e r: Papiy çipçesi tavuq çipçesine beñziymi? Ekisiniñ, arasında olğan farqı öğreniñiz de söyleñiz.

B8**ÇİPÇELER NASIL ÇİGDİLAR**

Tavuğımız maña pek qasevetli körüniy. O bugün kümesden çıqmadı, qozlağan yımirtalarını üstünde ganatlarını yayıb otırdı. Bunı körgen anam bir qulupsız sepet aldı, içine toban töşedi, toban üstüne on üç dane yımirta qoydı ve yımirtalarını üstüne tavuqı oturtıdı.

Tavuq yımirtalarını üstünde qıbırdamayıb oturay. Tek aç olsa ya da suvsasa kümesden çıqay, işini bitirgen soñ gene kelib yımirtalar üstünde oturay. Tavuq yımirtalar üstünde üç hafta oturtıdı. Bu üç hafta içinde o pek azdı, köküsindeki yunları büs-bütün tüşdi.

Çipçeler çıqacaq vaqıtı kelgen zamanda men anamnen kümeske vardım. Anam tavuqı sepetden çıqardı, yımirtalarını birini alıb öziniñ ve soñ benim qulağıma qoyub baqdı. Men tik-tak, tik-tak etken ses işitdim. Men quvançımndan sekirmege başladım. Anam birer-birer hepsi yımirtaları qulağına qoyub diñledi. Bir yımirtanıñ qabuğı biraz çatlağan edi. Anam tavuqı gene yımirtalar üstüne oturtıdı. Aqşam anamnen barabar bir daha kümeske vardıq. Qabuğı çatlaq yımirtada eppiyece bir teşik açılğan edi. Peri tibinde bir şeyniñ qıbırdığını duyulay edi. Anam muqayıtlıqnen perini biraz yırtıdı. Men yımirta içinde çipçeniñ sarı burunçığını kördim. Ekinci küni sabah biz gene kümeske kirkende çipçe sesi işitdik. Qabuğı teşilgen yımirtanıñ çipçesi çıqqan, quruğan ve şindi çüvüldiy edi. Anam o çipçeçikni alıb, yaşçik içine ketirib qoydı. Qalğan yımirtalar da teşilgen ediler. Bir yımirtanıñ içinde ıslaq çipçeçik körüniy edi. Anam o yımirtanı qoluna alğanda içindeki çipçe qoluna tüşdi. Bunı da yaşçik içine qoydıq. Anam maña:

-Toqta sen! O da qurur, o da dülber bir çipçeçik olur! dedi.

Sualler: Basdırılğan tavuq, yımirtalar üstünde qaç kün oturay? Basdırılğan tavuq yımirtaları taşlab çıqaymı? Ne için ve ne qadar vaqıtlıq çıqay? Siz eviñizde tavuq basdırdıñızmı? Yımirtalardan çipçeler nasıl çıqqan ediler? Siz inkubator degen şey ne ekenini işitdiñizmi?

MAYIS ÇİÇEKLERİ

Bütün sınıf balaları çölge çıqdıq. Çöl mayılda ne güzel olay eken! Her taraf temiz, tüz! Yem-yeşil tarlalar sanki yeñi urba kiygenler. Aşlıqlar bayağı köterilgen. Onlarını arasında laleler, kelinçekler, mundalaqlar başlarını sallab, bir birlerineñ söyleşib oturaylar. Tarlalarını etrafındaki ba'zı bir çalılarnıñ üstünde kiyik güller de külüşib oturaylar. Biz bu keñ, temiz tarlalarda çapışib oynadıq. Biz ocamıznen birlikde her otınıñ adını, nasıl öskeniñi, nege yarağanını araşdırdıq. En soñı biz çeşid türlü çiçekler topladıq, büyük bir çiçek buketi yasab ocamızğa verdik. O quvandı. Biz şenlendik, gönüllerimiz köterildi.

Sualler: Balalar qayda çıqdılar? Çöllər nasıl edi? Çöllərdə ne var edi? Balalar çölde ne topladılar?

BİRİNCİ MAY YIRI

İşte keldi şanlı ay
 Büyük bayram, qızıl may!
 Toplaşayırq biz gün
 Carlı, cayav, bar keday!
 Carlı, caşlıq toplasıb
 Her bir safda turayıq.
 Qızıl mayıs qalbine
 Gızıl sırday tolayıq.
 Toplaşayırq, keteyik,
 Şaytib bayram eteyik
 Yaz ve qışlar beklegen
 Künimizge ceteyik.
 Carlı, cayav cıylışıb
 Aytışıyırq, cırlayıq,
 May çiçekler cırınen
 Gönüllərnı sırlayıq.
 Seslerimiz bugünədə
 Açıq, mavi köklerde,
 Çangırasın dağ, çölde,
 Hem qaranlıq yerlerde.
 Şenli keçken bu büyük
 Kündüzimiz, gecemiz,
 Alqışlansın bu yaşavda
 Qırmızı may omürmiz!

BİR MAYIS BAYRAMI

Bütün dünya işçileri bir mayıs küni işlerini bıraqrıb, ellerine bayraqlarını alıb soqaqlarğa çıqaylar. Bayraqlar üstünde böyle lozunglar olay: Bütün dünya proletaryatı,

birleşiniz!. Yaşasın bütün dünya emekdarlarının bir mayıs bayramı! Yaşasın sekiz saatlik iş küni! ve daha bunlar kibik. Bir mayıs küni bütün dünya proletaryatı onları sıқтаğan fabrika, zavod sahiblarına ve pomeşçiklerge öz quvvetlerini kösteriyler, birlikde küreşke çıqmağa hazır olğanlarını bildiriyer. Hükümet fabrika-zavod sahibları qolında olğan memleketlerde proletaryat bir mayıs küni soqaqlarğa çıqıb, bayraqlar tibiñde serbest gezib olamay.

Eger burzuaziya memleketlerinde bir mayıs küni emekdarlar işlerini bıraqıb bayraqlar tibiñde soqaqlarğa çıqsalar onları urub, döğüb, atıb quvuşdıraylar.

Savet memleketinde yaşağan işçi ve köyliler bir mayıs bayramını serbest tutaylar. Onlar şu küni bütün dünya işçi ve köylilerine qollarını uzatıb:

-Qorqmañız! Tezden siziñ de qutlış küniñiz kelir! Kapital sahiblarınen küreşmekden vazgeçmeñiz! diyer.

Sualler: Siz bir mayıs bayramına nasıl hazirleniysiz? Siz öziñizge nasıl bir bayraq hazirliysiz? Mayıs bayrağı üstünde ne yapacaqsız? Bir mayıs küniñe nasıl yırlar ögreniysiz? Bir mayıs küni mektebiñizde neler olacaq?

INQLABDAN EVVEL BİR MAYIS KÜNİ

Fabrikada çalışğan bir eslice işçiniñ ağızından. İnqlabdan evvel hükümetniñ başında padişah oturay edi. Men o zaman fabrikada çalışay edim. Bir mayıs küni fabrikada çalışğan bütün işçiler işke çıqmadılar. Biz fabrika azbarı içinde doğurı sıralarğa tizilib qollarımızda bayraqlarınen soqaqlarğa çıqdıq. Bayraqlarımızniñ üstünde: Yaşasın bütün dünya emekdarlarının bayramı olğan bir mayıs küni. Yoq olsun kapital sahibları ve pomeşçikler! Yaşasın sekiz saatlik iş küni! deb yazılğan lozunglar var edi.

Bizim soqaqda yürügenimiz beş daqağa varmadı qarşımızğa atlı kazaklar çıqdı, atlarını çapdırıb doğurı bizim sıralarımızğa kirdiler. Kazaklar soqaqdaki xalqı qamçinen, qılıçnen urdular. Kimer işçiler kazaklarğa qarşı çıqacaq, taş atacaq oldılar, ama baş etib olamadılar. Onların qollarında bir türlü silah sağıtı yoq edi. Şu küni işçilerin soqaq boyu qamçı, qılıç aşğanları bugünki kibik közimniñ ögünde turay.

Atalarıñızdan, analarıñızdan, aqaylarıñızdan sorañız bunlar inqlabdan evvel bir mayıs bayramını nasıl keçirgen ekenler?

BİR MAYIS BAYRAMINI ŞİNDİ NASIL TUTAYMIZ?

Soqaqlar abralğan. Azbarlar temiz. Araba-qapular üstünde al bayraqlar dalğalanay. Soqaq boyu duvarlar üstünde büyük inqlabçılarınıñ resimlerini aşqanlar. Bunlar arasında Leninni, Voroşilovni, Stalinni, Frunzeni, Dzerzinskiyni ve daha başqalarını da körmek mülkün.

Bütün xalq soxaqlarğa çıqqan: esliler, yaşlar, balalar, xatınlar, qızlar evlerde adam qalğan yoq. İşçiler, mekteb balaları bayraq tutub, yırlab kitiyler. Her yaqdan çalqı sesi işitiliy. Bir mayıs bayramını işçilernen barabar tutmaq için yaqın köylerden köyliler kelgenler. Onlar atlarını, arabalarını yeşilliknen, çeşid tüşli kaatlarnen pek güzel yaraşdırğanlar.

Qollarında kiçkene bayraçları olğan ufaq balaçılar avtomobiller içinde soxaq soxaqdan aydalaylar, bütün yol quvançlarından: “Ura! ura! Yaşasın bir mayıs!” deb qıçıraylar. Herkesniñ çırayı küliy. Savet hukümeti memleketinde bir mayıs bayramını emekdarlar pek şenlik ve quvançnen keçiriyler.

Sualler: Siz bir mayısta qayda vardınız? Mektebiñizde o küni ne oldı? Siziñ xorandañız o küni qayda vardı ve ne yaptı? Siz bir mayıs küni soxaqda neler kördiñiz? Bu suallerge cevablarını yazıb veriñiz! Soxaqda bayraqlarnen yürüen balalarınıñ, resimlerini yapıb veriñiz!

SICAQNI KÜNEŞ VERİY

Qışda, suvuq bir künde, tıñ havada çölge çıqsan, ne körecekñiz? Her yerde qar, özenler buzlaşan, terekler çıplaq, her bir şey qıbırdamayıb yerinde turay. Gene şu yerge yazda çıqsan, ne körecekñiz? Özen suvı şamatanen aqay, baqalar qıçırsay, quşlar uçusay, sızgıray, yırlay, çibinler vızılday, terekler, yeşillikler ösiy.

Suvuqda hepsi tınay, sıcaqda hepsi qıbırdamağa başlay. Sıcaq ne qadar ziyade olsa ortalıq o qadar ziyade canlanay. Dünyaga sıcaq qaydan keliy? Küneşden. Qışda küneş kök yüzünde alçaqdan yürüy, yerni qızdırmay o zaman her bir şey yuqlay. Yazda küneş kök yüzünde yüksekden yürüy, yerni yaxşı qızdıray, her bir şey isiniy, her bir şey canlanmağa başlay. Qar yiriy, qırlardan suvlar aqay, suv buğulanay, buğular kök yüzüne bulut olub toplanay, bulutlardan yağmur tüşiy bunlarınıñ hepsini kim etiy? Küneş. Bu işde küneşke kim yardım etiy?

-Yel, yuzgar..Yerde yatqan urluçıqlar ösmeye başlay, çibinler qış yuqusından oyanay, xayvarlardan balıçılar çıqay, bunlarını kim etiy? Küneş. Bu işde küneşke kim yardım etiy? Suv. İsingen hava yoqarığa köteriliy, onıñ yerine salqın hava keliy, ortalıqqa yelçik çıqay bu neden olay? Küneşden.

İnsan özine ev yasatay. Neden? Ağaçdan. Ağaçnı kim ösdiren edi? Küneş, suv. İnsan ekmek, kartof aşay, Onlarını kim ösdirdi? Küneş, suv... İnsan et aşay. Etni qaydan alay? Hayvanlardan. Hayvanlar nenen besleniyler? Yeşilliknen. Yeşillikni kim ösdiriy? Gene küneş, gene suv...

İnsanniñ faydalangan şeylerinde küneşniñ pek çoq saqlı, sıcağı vardır. Sözkelim, ökmekde saqlı sıcaq var. İnsan ökmek aşasa, ökmek onı isitiy. Aqaçda da saqlı sıcaq var. İnsan qışda ağaçnı yaqsa ağaç saqlı sıcağınen odanı isitiy.

At, paraxod, poyezd, türlü maşinalar bunlar hepsi sıcaqdan qıbırday. Onlarğa sıcaqnı kim veriy? Küneş.

Atnıñ aşagan aşına, paraxodda yangan kömürge, poyezdde yangan ağaçqa, maşinalarda yangan neftke, gazğa, benzinge bunlarnıñ hepsine evelden sıcaqnı kim verib taşlagan edi? Küneş. Degirmen aylanay, boğday çekiy. Degirmen çarqını kim aylandıray? Ya yel, ya suv. Yel neden olay? Sıcaqdan. Suv neden aqay? Sıcaqdan. Suvlarnı buğuğa çevirib yoqarığa kim köterdi? Soñ aşağı yağmur etib kim tüşürdi? Gene sıcaq. Maşinalarnı buğu aylandıray. Buğu qaynağan suvdan çıqay. Suvnı yangan ağaç qaynatay. Ya şu ağaçqa sıcaqnı kim vergen edi? Küneş. Küneş olmasa, sıcaq da olmaz edi. Sıcaq olmasa qarlar da yirimez, bulutlar da olmaz, yağmurlar da yaqmaz, yeller de esmez edi. Sıcaq olmasa dünyada bir şey qıbırdamaz edi.

Sualler: Aşagan aşımızda, yaqqan aqaçımızda saqlı sıcak varmı? Onlarğa saqlı sıcaq qaydan keldi? Bu saqlı sıcaqnen insan nasıl faydalanay? Yel neden olay? Özenler baharda ne için taşıy?

AŞLIQNIN DUŞMANLARI

Çölge varib kelgenler: bu yıl sıçan pek çoq eken! Ekinlerni xarab etecekler diy ediler. Bir qaç kün soñ köy şurasından: sıçanlarnı zehirleb öldirmek için ilaç verilecek deb xaber keldi.

Ekinci küni Avaş aqaynı ilaç almaq için şeherge yiberdiler. Aqşamğa alıb keldi. İlaçnıñ adı, sıçan otı ya da mışyak edi. Bir qaç yüz kilo boğday toplaib ilaçlı suvda qaynatdılar. Yaxşı etib qurutqan soñ herkes birer ekişer üçer avuç ilaçlı boğday alıb, çölge çıqıb, çölni bir başdan obir başqa qadar yürüb, sıçan yuvalarnıñ içine ekişer-üçer boğday daneleri biraqdı. Şundan soñ çölde sıçan körünmedi, çünkü onlarnıñ hepsi ilaçnen zehirlenib ölgen ediler.

Sualler: Aşlıqnıñ daha nasıl düşmanları var? Köyliler bu düşmanlarnen nasıl küreşiyler?

BAĞÇACILARNIN QORQUSI

Bahar kelgeni bir qaç hafta oldı. Terekler çiçek açdılar. Bereket yaxşı olacaqqa beñziy. Şeherniñ yanaşasında “Azad yaşav” adlı artelnıñ bir bağçası var edi. Bağçada bereket yaxşı olsa, artel a'zaları toplanğan yemişlerni satıb, parasına bütün qışlıqlarnı hazirleb olay ediler.

Bağçalarda körüngen bereket bös-bütün ya da bir payı ğayıb olğan vaqıt da olay. Bu iş çoqısı havağa baqay. Kimerde bahar künleri tañ vaqıtında zalım salqın tüşiy. Böyle suvuqdan terekdeki maxsullar yanay, ğayıb olıb kitiy. Bağçalarnı suvuqdan qutarmaq için, baharnıñ salqın künlerinde terekler tibinde qoq yaqıb, onıñ tütüniñen tereklerini isitiyler. Bağçacılar tañ salqınından pek qorqaylar. Kimerde bir böyle zararlı salqınlar mayıs ayında bile rast-keliy. Havalar yaxşı sıcaqlaşqan soñ, bağçacılar bereketni rahat-rahat beклиyler.

Sualler: Bahar künleri bağçalarda ne için qoq yaqaylar? Suvuqdan terekdeki çiçeklerge ve meyvalarğa ne olay? Bereket yaxşı olğan yılı bağçacılar nasıl yaşaylar? Bahar suvuqlarında eñ evvel qaysı meyvalar yanay?

ŞEHERNİ SUV BASDI

Bir yıl qışda pek büyük qarlar yağdı. Qış suvuq olğanından dağlarda, qırlarda, ormanlarda, çöllerde her bir yerde qarlar yirimiyyib turay edi. Bahar kelgeninen qarlar yavaş-yavaş yirimege başladılar. Şeherniñ içinden keçken özen başınace suvğa toldı. Özenniñ, suvı eki-bir taşımağa bile başladı. Onıñ yanından kelib keçken adamlar:

-Bu özen bizim başımızğa bir xışım çıqarmasa edi barım! diy ediler.

Apansızdan büyük yel çıqdı. Kökni siyah bulutlar qapatdılar. Soqaqda yürüyen adamlar evlerine kirmege aşıqdılar. Ortalıqda bala-çağa qalmadı. Yağmur yağmağa başladı. Yağmur varğan sayın basıqdı. Özenniñ suvı taşıb, yanaşa azbarlarını ve bağçalarnı basdı, evler içine kirib başladı. Özen yalısındaki evlerde oturğan adamlarğa yüksekçe yerlerge qaçmaq kerek oldı.

Yağmur yağmada... Suv artmada... Bir qaç azbarnıñ duvarları yıqıldı. Bu azbarlar içindeki evler de yıqılmağa başladı. Yüz yıldan berli bağça kenarlarında turğan selvi terekleri aşığa yatdılar. Özen üstünde turğan eki köpür, yerlerinden qopıb, biri biriniñ, artından yaldab kitdiler. Büyük köpür yerinden qopqan zaman onıñ üstünde eki adam var edi. Onlar ekisi de suvğa boğulıb kitdiler.

Yağmur toqtadı. Evlerine saqlanğan adamlar qorqa-qorqa tışqa çıqmağa başladılar, taşığan suvniñ yapqan işlerini varıb baqdılar: özen kenarındaki azbarlar, evler bös-bütün xarab olğan, bağçalarnıñ terekleri yıqılğan, yalıdaki bağçalar balaban-balaban taşlarğa tolğanlar. Gürüdeb aqqan suvlar üstünde ne isteseñ körmek mülkün: ustollar, eskemneler, bal-qurt sepetleri, beşikler, tekneler ve daha bunlar kibik ev ve bağça şiyleri. Bu sel xalqqa çoq balaban zarar ketirdi. Xarablangan bağçalarnı, yıqılğan evlerni yeñiden yapmaq için vaqıt ve emek sarf etmek kerek oldı.

Sualler: Siziñ şeerde özen varmı? Onıñ suvı çoqmı? Siziñ özende suvniñ taşığan vaqtı oldımı? Özenniñ suvı taşığanda şeer xalqına nasıl zararlar ketirdi? Özen taşığanda xalqqa nasıl zararlar ketirgenini bilmek için, ata-analarıñızdan sorab öğreniñiz!

SOQAQDA

Bizim oturğan şehermizde bir qaç dane meydanlıq, bir taqım balaban, kiçkene soqaqlar ve aranlıqlar var. Bizim evimiz Lenin soqağında. Köşedeki evniñ töpesinde Lenin sogığı deb yazılğan boyalı bir teneke mıxlanğan. Lenin soqağı balaban, onda yüzden ziyade ev var. Her evniñ araba qapusu üstünde elektrik feneri asılğan. Fenerniñ üstünde her evniñ nomerası ve ev sahibiniñ familyası yazılğan. Soqaqnıñ bir tarafındaki evler salt çift nomeralı, ekinci tarafındaki salt tek nomeralı.

Bizim evniñ qarşısında bahar başından berli yeñi bir bina yapaylar. İşçiler en başda tar ve teren yolçıqlar qazdılar, soñ o yolçıqları taş ve kireçnen toldırıp, temel qurdılar. Temel üstünde duvarlar işlemege başladılar. Yapuda çalışğan işçilerniñ yeri çoq edi. Onlar künde sekizer saat toqtamayıp çalışay ediler. Az vaqt içinde ev ösdi, büyüdi çıqdı.

Sualler: Siz qaysı şeerde ya köyde yaşaysız? Siziñ şeerde en büyük soqaq qaysı? Siz qaysı soqaqda oturaysız? Siziñ evniñ nomerası qaçdır? Siziñ soqaqda bu yıl yeñi ev yapaylarmı?

MEKTEB AZBARINDA BOSTAN YASADIQ

Bizim sınıf balaları mekteb azbarında bostan yasamağa karar çıqardılar. Bizler öz aramızda aceba ne oturtayıq eken? deb eppiye vaqt muşavere etdik. Soñu-soñuna angürya, markva, turup, üçküdür, noxut ve soğan oturtacaq oldıq. Azbar içinde ke-lişken bir yer tapdıq, çalışmağa başladıq.

Başlağan vaqıtta işimiz pek yaxşı kitmedi: hepimiz aşıqay, qıçıraymız, bir işke hepimiz birden, atılaymız, biri birimizniñ, qolından kürekni çekib alaymız, ama çetde boş turğan tırnavuçqa birimiz qulaq asmaymız.

Şu arada mekteb qapusu öginden bizden biraz eslice olğan pionerler keçiy ediler. Onlar bizge yardım etdiler, bizlerni bir qaç bölüklerge böldiler ve her bölükke yapacaq işini kösterdiler. Ondan soñ bir bölükniñ balaları qollarına yipçikler alıb, meşereler nasıl-nasıl tizileceklerini ta'yın etdiler, ekinci bölükniñ balaları qollarına kürekler alıb, topraqnen gübreni bir yerge qoyub, yaxşı etib qarışdırdılar, üçinci bölükniñ balaları tomar-tomar turğan topraq keseklerini ezdiler, qalğan balalar da tırnavuçlarnen meşerelerni tegizlediler.

Qollarımızniñ tibinde iş qaynay edi. Topraq keregi kibik hazırlengen soñ, qarar vergen şeylerimizni oturtdıq.

Sualler: Siziñ mekteb bostanıñız varmı? Onda qaysı sınıfniñ balaları çalışay? Siz bostanıñızda ne ekdiñiz? Ekken şeyleriñiz yaxşı ösdilermi? Bostanıñızni nasıl suvaraysız?

TOPRAQNI NASIL GÜBRELIYLER?

Saban sürgen soñ topraqni çoq tişli tırnaqnen yaxşı etib tırnay ve tegizliyeler. Yaz aşığı için topraqni bahardan hazirliyeler. Topraq maxsulni daha yaxşı vergeniñi isteseler bütün qış içinde atlardan, sığırlardan toplanğan çoqlarnı çöllerge ketirib yayaylar. Qoq çoq qoyulğan topraqda arış pek yaxşı ösiy. Qoqni tırnaqnen bütün topraqqa yayaylar, soñ saban sürgende onı topraqnen garişdiraylar. Uruqlarnı topraqqa atqan soñ, yerni bir daha yaxşı, tırnaqlab tegizliyeler.

Sualler: Saban sürülgeniñi kördiñizmi? Sabannı nasıl süriy ediler? Topraqqa çoq qarışdırğanlarını kördiñizmi? Bu işni nasıl yapaylar?

QIŞLIQ BOĞDAY NASIL ÖSIY

Qışlıq boğdaynı sabancılar küzden saçaylar. Yağmurlı, seris ve suvuq havalarda boğday daneçikleri topraq tibinde rahat-rahat yataylar. Küzniñ soñgi künlere daneçikler başlarını köterib, dünya yüzüne çıqaylar ve boy vergen sayın yeşilleniyeler.

Qış kelgen soñ her bir yerni qar qaplay. Yerden yeşillenib çıqqan boğdayçıqlar qar tibinde qalaylar. Qar onlarnı yurğan kibik örtiy. Qar çoq olsa köyliler quvanaylar.

-Qar çoq olsa boğday da çoq olır! diyeler. Baharda qarlar yiriy, topraq qurıy. Qışdan çıqqan boğdayçıqlar varğan sayın yeşilleniye, varğan sayın ösiy... Arası biraz vaqıt keçken soñ, başaqlarnı atmağa başlay, çiçek açay. Köylilerniñ yürekleri qaltray:

Qattı yeller çiçeklerni qaqıb tüşürme edi!.. Çöllerge birçaq yaqmasa edi.. Yağmurlar vaqıtında olsa edi!. Çöllere suvsızlıqdan yanmasa edi! deb tüşüniyeler. Çöllerge zarar kelmese, bereket yaxşı olsa köyliler bütün yıl rahat-rahat yaşab olaylar.

Sualler: Qışlıq boğdaynı ne zaman saçaylar? Qışqa qadar bu boğday ösiymi? Qışda qar çoq olsa, onıñ boğdayğa zararını olay, faydasını? Baharğa ve yazqa çıqqan soñ köyli neden qorqay?

BOĞDAY DANEÇİĞİNİÑ BAŞINA KELGENLER

Köyli bir boğday daneçigini topraqqa atdı. Boğday daneçigi üstde yatay. Küneş onı qızdıray. Tırnaq tişleri onıñ yanından keçkende daneçikniñ üstünü yımşaq topraqnen qapatay. Daneçik dımlı topraq içinde yatay. Yatğan yeri hem yımşaq, hem sıcaq. Daneçik kün-künden semiriy.

Daneçikniñ içinden bir sapçiq atılıb çıqay. Bu sapçiq yoqarığa çıqmağa yol araşdıray, küneş yüzünü körmeğe aşıqay. Daneçikniñ tib tarafından ince yipke benzegen tamarçıqlar çıqıb aş, suv qıdırmağa kitiyeler. Daneçiknik yoqarığa kitken sapı yem-yeşil tünde olub, üstke çıqdı endi.

Aylanıb baqsa bütün çöl oña beñzegen taze, yeşil tüşli yapraçılara tolğan. Yel esken sayın yeşil yapraçılar başlarını de o yaqqa, de bu yaqqa egiyer: qarşidan baqqanda bütün çöl qıbırdağan kibik körüniy. Boğday daneçigi ösiy. Tamarlar tibden yoqarığa toqtamayıb aş, suv yiberiyler. Küneş qızdıray... Ama yağmur yoq. Yer qurumağa, toznen qaplanmağa başlay. Tamarlar suv qıdırıb daha terenge tüşdiler, ama sıcaq küneş suvni onda da qurutğan.

Boğdayçiq ösmiy, turay endi bir qararda. Onıñ yoqarıdaki yapraqları sararmağa başladı. Boğdayçiq susay, qurıy, qasevetli turay.

Bir qaç kün soñ kök yüzünde bulutlar toplandı, yıldırım oynadı, kök gürüldedi, yağmur yağmağa başladı. Susağan topraq suğa qanmadı. Olsa daha içecek. Boğdayçiq ise suvğa toydı.

Yağmur toqtadı. Hava açıldı. Küneş qızdırdı. Boğdayçiq ösiy, boy veriy, yeşil başaq atay. Başaq üstünde yeñi daneçikler peyda olay. Bu daneçikler ösiy, semiriy, sararay. Başaq ağırlaşay başını aşağa sarqıtay. Endi boğdaynı cıymağa vaqıt keldi.

Sualler: Topraqqa atılğan boğday daneçigi tibge ne yiberiy, üstke ne yiberiy? Daneçikniñ tamarı tibden ne qıdıray? Daneçik ne zaman yaxşı ösiy? Siz bu yıl çölge çıqdıñız mı? Bereket nasıl körüniy edi?

YOSKAÇIQ ÇÖLDE

Yoskaçiq aqşam yatqanda:

-Ata, yarın meni de al barabarıña çölge! dedi. Atası:

-Yuqlab qalmasañ alırım! deb cevab verdi. Yoskaçiq bütün gece yuqusını yuqlamadı. Ne zaman sabah olur da, atammen barabar çölge kiterim eken? deb tüşüniy edi. Sabah tañ atqanda atasınıñ qıbırdağanını işitkeniñen Yoskaçiq birden atılıb turdı. Atası şaşıb:

-Hazirsıñmi endi, oğlum? Yaxşı! Erken turmağa bilecek ekensıñ! Dedi. Onlar ekisi barabar çölge kitdiler. Çölde xalq çoq edi. Mindaki köyliler daha yaqında kolxoz qurıb, birlikde çalışmağa başlağan ediler. Onlarda daha köy xazaystvası maşinaları yoq edi.

Onıñ içün hepsi boğdaynı qollarinen saçıb yüriy ediler. Yoskaçiqniñ atası da boyunına tolu bir sepet alıb, adım-adım gezib, isesine tiygen yerni saçdı. Daneçikler yerge atılğan soñ, topraqnı tırnamaq kerek oldı. Yoskaçiqniñ atası atnı keskin tişleri olğan tırnaqqa yekib:

-Haydı, oğlum! Atlan atğa, ayda onı, topraqnı barabar tırnañız! dedi. Yoskaçiq bu sözlerge pek quvandı. O küni Yoskaçiq aqşamğa qadar balaban adamlar kibik çalışdı.

Sualler: Yoskaçiq atasinen qayda vardı? Atası çölde ne yaptı? Boğday saçılğan soñ, topraqnı, ne etmek kerek oldı? Atası Yoskaçiqnı qayda oturtdı?

Balaban savxozlarda, kolxozlarda, artellerde aşıqını maşinanen saçaylar. Saçuv maşinasında bir balaban yaşçik olay, o yaşçikniñ de tibinde teşiçikler olay. Maşına yürügen sayın daneçikler biri biriniñ artından yerge tüşib, topraq tibinde sıranen yerleşiyler. Çöl maşinanen saçılğanda urluq az kitiy ve daneçiklerniñ de hiç bir danesi ğayıb olmay.

Savxozğa, kolxozğa, artelge qoşulmağan, xazaystvası ayırı olğan bir köyli aşıqını maşinanen düğül de qolnen saçay. Saçuvğa çıqqan köyliniñ umuzında tolu sepet urluq olay. Köyli adımlarını aşıqmayıb alay. Her adımını alğanda bir tek-avuc urluqını topraqqa atay. Topraqqa qolnen atılğan daneçikler kimer yerge sıq, kimer yerge siyrek tüşiyler. Böyle etib saçılğan çölde aşıq tegiz ösib olmay.

Sualler: Çölde aşıq saçqanlarını kördiñizmi? Aşıqını nasıl saçay ediler: qolnenmi, maşinanenmi? Aşıqını nenen saçmaq daha elverişli ve ne içün?

QOY VE ULAQLAR

Beş qoyumuz var edi. Biz onlarını qışda sığırnen barabar bir aranda oturdıq. Anam onlarını piçen, tobannen besledi. Ne versen aşay ediler. Yunları uzun-uzun ösdi, dolaşdı, kirlendi.

Bahar keldi. Çöllerde yaş-ot peyda oldı. Biz qoylarını otlatmağa çölge çıqardıq. Biraz vaqıt soñ eki qoyumuz ekişer dane kiçkene ulaq doğırdılar. Ulaçılqar doğğanlarinen analarnıñ artlarından yürümege başladılar. Ulaçılqınıñ qarını aç olsa uray başını anasınıñ qursağına, yapışay dudaqlarinen emçekine ve ög ayaçılqarınıñ tizlerine çökib, toyğançe emiy. Qoy balalarını daima qayğıray: de qoqlay, de yalay, özinden uzaq kitmege ızın vermiy.

Qarınları toyğan soñ, ulaçılqar oynaşaylar: Biri biriniñ artından çapay, başlarında daha müngüz olmasa da, biri birlerini süzecek olaylar. Havalar biraz sıcaq olğan soñ, anam qoyları birer birer özen suvunda yaxşı etib yuvdı, bir qaç kün daha keçken soñ, yunlarını qırqdı, qırılğan yunni gene yuvdı, soñ taradı, yip ördi ve o yipden bizlerge çorab toqıdı. Her aqşam-üstü anam qoylarını sağay, qoy sütünden qışlıq penir qoyay edi.

Sualler: Qoy insağa nasıl fayda ketiriy? Qoy sütünden ne yapaylar? Qoy yunundan ne öriyler? Örilgen yipden ne toqıylar?

BAGÇANI NEVBETNEN SUVARAYMIZ

Bizim evimiz şeherniñ kenarında turay. Evimizniñ artında yemiş bağçası var. Bağçamızniñ içinden arıq keçiy. Bu arıgnen tek bizim bağçamız düğül, başqa bağçalar da suvarılay. Arıq-başından bizge qadar üç artel bağçası, bizden de soñ eki savxoz bağçası var. Bahar kelgen soñ, biz hepimiz añaşıb bir kün vardıq ve arıq-başını yaxşı etib tüzetdik. Özenimizniñ suvı kürleşdi. Soñ bizler öz aramızda kimniñ bağçası ne zaman suvarılacağına nevbet qurdıq ve bu nevbetke köre bağçalarımızni suvaray edik.

Men atam ve aqayımnen barabar, terek tiblerinden artıb qalğan yerlerde, topraqı yaxşı qazıb bostan oturtdıq: kapusta, markva, üçküdür, angürya, kartof, pamador, patlıcan, biber, qabaq, eñ çoğısı da mısır-boğday qoydıq. Bu bostanı tereklerden de ziyade suvarmaq kerek olay edi. Biz suvdan sıqlet çekmiy edik, çünki bir tarafdən özende suv ma'mur edi, ikinci tarafdən herkes bu suvnen nevbeti kelgen vaqıtta faydalanay edi.

Sualler: Bağçanı suvarmaq içün suvı qaydan alaylar? Özenge suv qaydan keliy? Özen suvunen ne içün nevbetnen faydalanmaq kerek olay?

A1

Aşık Ğaripñ masalı ve türkısı beyan

Zaman yılıñ bır zamanında Tavriz şeérinde bır éxtiyar adam var émiş. O éxtiyar adamñ bır qarısı, bır qızı ve bır oğılı var émiş. Qarısının adı Xanzoxra, qızının adı Gulyuxan, oğılının adı Aşık Ğarip. Bu éxtiyar adam anistan bır kefsizlikke oğrayır, arası çoqqa varmayır bu éxtiyar adam oliyır. Qalayır qarısı, qızı ve oğılı. Bu oğlan Aşık Ğarip dédikleri gendi baxar émiş, ğayet bexsun émiş. Bu Aşık Ğaripniñ duşiné bır gece geliyır bır ax saqallı adam. Geliyır d'iyır ki: oğılım, kime nişanlacaxsıñ, kımın qismetısñ? Aşık Ğarip dé d'iyır: bılmiyırım. Bu éxtiyar adam d'iyır ki: oğılım, seniñ qismetñ Tifliz şeérindedir, Şaxsené dégen qızdır, Felan ocanıñ qızıdır, ve suratını dé sorasañ, budır suratı. Déyen yazıb bıraqıb gidéyır. Saba oldığı kıbık bu olan qalqayır, baxayır: toşekiniñ ustiné bır yazılı surat durayır. Tiflizde Felan ocanıñ qızı Şaxsenéniñ suratı budır, déye. Bu Aşık Ğarip bu suratqa baxayır: amma pek guzeł, duñya guzełı. Alayır suratı saxlayır. Bu oğlan Aşık Ğarip bu suratı gundé bır alıb baxayır, amma napmalı, naslı gidmeniñ çaresını araştırayır, İakin bu qızğa pek dé éyran oldı. Anama añlatayım, men gitmesém olmaz, d'iyır. Çaxırayır bır gun anasını, d'iyır ki: anam, ben nişanlanacağım, ben çağıma geldim, şındı ben varacam Tifliz dégen şeére, ondan bır qızğa nişanlanacam, d'iyır. Anası da d'iyır ki: oğılım, sen nişanlanacaq olsañ, alımızcez bız burada aramızğa kore éłbet bır qız bulırımız, sen ték nişan étecekiñni kor, sen saqın buradan kıtme, oğılım, beni éxtiyar alımda xalqqa xor olacaxsıñ. Bır ozıñ başıñ alıb gitmee istéyirsñ, bız burada napacamız, oğılım, benim bır turlı razılıkım yox gitkeniñe. Aşık Ğarip dé gidérım démedén tayanmayır. Oğılım, sen şaşırımışsñ, seniñ xaberiñ var mı Tifliz şeéri néredé oldığı? Alep qızlı baş top yanından geçib gidéceksñ, bu pek aralıxqan naslı gidéceksñ, oğılım? Sen bu sevdadan vazgeç, d'iyır oğılına. Bır turlı soz geçmiyır, gidérım démedén gené tayanmayır. Baxayır anası: bır turlı soz geçeri yox. Anası ve qızqardaşı: Oyle olsa, uçımız barabar gidérımız, sendén ayırılmamız, dérler. Oğılı dé razı olır. Uçısı dé barabar gidécek olırlar. Évleriñ né ki malları var isé, sattılar, uçısı yolçı olırlar. Vara-vara, sora sora ne isé Tifliz şeérine buldılar. Amma Tiflize girdikté, ogindén bır suyı geçecek émiş, Éraz-suyı dedikleri. O

émiş bir buyuk bu suyu taşımış. O ise tamam baar suvlarınıñ taşıdığı vaxıtı émiş. Bu suvda gâyet taşımış, bir turlí geçmeniñ qabulı yox. Yağmur da yağayır, gun dé axşam olmuş. Suvniñ ortasına bırısiné dolaşayır, bir turlí geçib bulamayırılar. Şeér évleri dé gorınıb turayır. Aşıq Ğaripniñ goñlı dolmuş, başlamış aglamaya, démiş ki: benim qısmetım qız dugul éken ve ise bu suyu benim acelım éken, déye. Almış sazını, başlamış suvğa yalvarmaya. Turkusı Aşıq Ğarip soyleyır suvğa:

Gele-gele yolım saña dayandı,
 Églen, éy, Éraz-suyı, yol ver, geçiyim,
 Cıgerçıkım eşq otına yandı, of,
 Églen, éy, Éraz-suyı, yolver, geçiyim,
 Ustaniñ şegirtı duzenı çoqtır,
 Anamniñ sozleri bağrıma oqtır,
 Baxtıım ki ustiné geçmeye yoxtır,
 Églen, éy, Éraz-suyı, yolver, geçiyim,
 Sattım benim bağçam, éyledim zarar,
 Né gunım gunduzdır, né gecem karar,
 Anam ilen bacem gældik barabar,
 Églen, éy, Éraz-suyı, yolver, geçiyim,
 Ben Qaripım, ben oqırım qaradan,
 Duşmanlarım çıxmaz oldı aradan,
 Suver éseñ koknı, yerı yaradan,
 Églen, éy, Éraz-suyı, yol ver geçiyim!

O saat Xıdır İlyas atı ilen imdatına yétişiyır gelır, Ğaribe der: nege ağlayırsıñ, déye. Ğarip dé Xıdır oldığını bilır. Ayaxqa qalqayır, Xıdır ayaxına duşiyır, yalvarayır: Xıdır, sen bilırsıñ bızni, şu suvdan geçır, démiş. O saat Xıdır İlyas atniñ artına ével anasını mindirib geçirdi, soñra qızqardaşını geçirdi, én sonına Aşıq Ğaripni geçirdi. Sonra Xıdır çıxardı Aşıq Ğaripke bir altın tasını verdi ém dér: ér vaxıt, başıña sıxlet gélırsé, bu tasını çıkarıb bir suv içseñ, duva étıb, ya Xıdır déye, çaxırsañ, ben saña gelıb yetişirim, démiş.

Ondan Ğarip: anasını ve qızqardaşını Tifliz şeérine getirır. Baxsalar, né baxsınlar: bir yerdé çırax yarıkı dégen şey yox. Bir qapuya gitmişler, aslı bir ses-şamata çıxmayır. Yağmur da bir taraftan yağayır. O memleketniñ adéti gece oldiginén, mumlerini sondırıb, qapularını pekleyib, yatarlar. Gece kim dé olırsa, mısafır olmaq adam dugul émiş. Gele-gele gelmişler, baxmışlar: şeérniñ ortasında bir buyuk cami var émiş. Gelmişler caminiñ aldına, yarı geceye qadar onda yatmışlar. Yarı geceden son baxarlar: caminiñ yanında bir medrese var émiş.

Onda soqtalar oxımaya qalqmışlar. O saat Aşiq Ğarip éliné sazını alır, pencere tıbiné gelır, başlar ağlayıb turku soylemeye:

Başına dondığım guľ yuzlı oca,
 Oca, baña bır yer gostér, giriyım,
 Dolaştım Tiflize bır ucdan,
 Oca, baña bır yer gostér, giriyım,
 Baña ustalardan oldı bu işler
 Akıttım gozlerimdén qan ilen yaşlar,
 Sızde minnét olsun, duranlar qardaşlar,
 Oca, baña bır yer gostér, giriyım,
 Xıdır atı ilen geçtim adaya
 Ben çekerım aqdan gelen belaya,
 Bize kerem éyle bır boş odaya
 Oca, baña bır yer gostér, giriyım,
 Oca, aşiq qarip alını bılırsıñ,
 Qaveye varmadan acı olırsıñ,
 Oler anam, bacem, qanlı olırsın
 Oca, baña bır yer gostér, giriyım,

Medrededén bır cevap veren yox. Başladı Aşiq Ğarip bır qaç turku ilen yalvarıb fasıl étmeye:

Yatız namazında camiye geldım,
 Oca, baña bır yer gostér, giriyım,
 Dolaştım Tiflize bır ucdan, oca
 Oca, baña bır yer gostér, giriyım,
 D'ilerım cenété sen dé varasıñ
 Cenét gullerindén sen dé qoqlarsıñ,
 Orı qızlar ilen sefa sorarsıñ,
 Canım, oca, anam camidé qaldı
 Qaribiñ alından sen dé bılırsıñ
 Çaresız dérdıme déрман olırsıñ,
 Oler anam, gunaxına qalırsıñ,
 Canım, oca, anam camidé qaldı.
 Oca sensıñ ocalarıñ ocası,
 Başıña takmıssıñ altın cilesı,

Başın için olsun yol sadaqası,
 Canım, oca, anam camidé qaldı.
 Geceler qaranlıq gorınmez daşlar,
 Aqıttım gozımdén qan ilen yaşlar,
 Sız dé yalvarıñız, gelen qardaşlar,
 Canım, oca, anam camidé qaldı.
 Axşam namazına camige gældım,
 Oca, baña bır yol gostér, giriyım,
 Bu ğurbet éllerıñ alını bılırsıñ,
 Oca, baña bır yer gostér, giriyım,
 Çıxay édım sarayına goşkuné,
 Bulğanay édım ambarına miskiné,
 Senı, benı yaradaniñ eşkiné,
 Oca, baña bır yol gostér, giriyım,
 Ğurbet éldé néler gældı başıma
 Zalım felek acı, qattı aşıma,
 Oca, raxım éyle gozım yaşına,
 Oca, baña bır yer gostér, giriyım.
 Oca, aşıq qarip alını bılırsıñ
 Çoq aĝlattıñ gozım yaşın silersıñ
 Orı qızları ilen sefa sorarsıñ,
 Canım, oca, baña bır yer gostér, giriyım!

Qaçan oca Orı qızları ilen sefa sorarsıñ dedığini işıtmış édi, kefi gældı, nazlısına yaradı. Soqtalara émır étti: boş oda verñız, sabaga qadar yatsınlar, dedı. O saat qapunı açtılar, bularnı içere aldılar ve bır boş oda verdiler. Aşıq Ğarip anasını ve qızqardaşını odada yatğırdı, gendı sazını aldı éliné, gældı ocaya ve soqtalara, bır-ékı saat qadar işlerini fasıl éttiler. Soqtalarıñ arasında bır soqta şayırılıkke eşne emiş. Aşıq Ğaripniñ yanına yanaşır, onıñ ilen dost olur, bır-qaç bayat sual éter, oña maabet bağlar. Soñra ékısı kitérler bır boş odaya. Aşıq Ğarip soqtadan sorar ki: burada Felan ocakı varmıdır? Soqta da dér ki: vardır. Ğarip dé soramış ki: oĝılı qızı varmıdır? Soqta da dér ki: bır qızı vardır, adına Şaxsené dérler. Soñra Aşıq Ğarip dér ki: aceba o adamga lázım degılmı éken uçımızde xızmet étmeye gældık, dér. Soqta da dér ki: men onı bugün çarşıda gordım, adam arayır édi, ğaleba bulmadı. Aşıq Ğarip soqtaya yalvarayır ki: rica idéyırım, sabaxtan varıb, bu ocakiye raskélib, soyleñız, dér. Soñra, saba açıldığını soqta doĝrı çarşıya çıxtı, tamam ocakiye raskéldı. Adam aramaya çıxmış

éken. Soqta ocakiye selám verir, selámnıñ qarşılığını alır, él ilen tutışayırlar. Soqta ocakiye dér ki: bu né olmalı, uç kundır çarşıda sızı koriyim? Son ocakı dé dér ki: évımdé bır qaç xızmetqarım var édi, şındı olar da çıxtılar gittiler, onıñ içun minda çıxtım xızmetkar aramaya. Sonra soqta da dedı ki: bu axşam bızım medresege bır délıqanlı ém ékı qısqaayaqlı mısafır geldiler, fğare adamlar, dérler, xızmetqar kirecekler. Dédıgı ilen ocaqı dér ki: aman-amanı, bılırsıñ, şularını baña gostér, dedı. Ocakı dé soqta ilen barabar medreseye geldiler. Soqta Aşıq Ğaripni çaxırır. Ocakı da dér ki: oğılım, işittim ki Ğariplıkıña gelmişsiñ, xızmetqar kirecek éseñ, dutayım dér. Aşıq Ğarip dér ki: éfendim, başustiné, kırıyım, dér lakin anam ve qızqardaşım da vardır.

Éger uçımıznı dé barabar tutsañız, giriylim, dér. Ocakı dér ki: canıma minnét, uçıñıznı dé tutayım. Orada bazarlıq étmişler, ondan soñra bunlarını doğrı éviné ketırır.

O gece Şaxsenéniñ dé duşiné alcı dérvış gelır dé soyler ki: qızım, bılırmıysıñ, kıme nişanlanacaqsıñ, dér, kımıñ qısmetısıñ, dér. Qız dé dér ki: xayır éfendim, bılımiyırım. Dérvış dér ki: senı alacaq yığıt yarın buraya gelır, adına tavrızlı Aşıq Ğarip dérler, ve qısfatını sorarsañ, budır, déye, yazıb bıraquıb gidér ve añlatır: bugün sizge gelırler. Qız oyanıb baxtıgı ilen toşekiniñ aldına bır yazılı surat turayır ve yazılmış: tavrızlı Aşıq Ğarip Maxsutniñ suratı budır. Suratını alır saxlar. Saba olır, baxsa né baxsın: babası bır délıqanlı ékı qısqaayaxlı getirmiş. Qızı baxar: délıqanlı tıpké axşam duşiné kordıgı suratınıñ gendısı ses çıxarmaz.

Ocakı bunlarını éviné getirır, ogleriné yemiş getirır. Qarısı ocakını sorar: sen bunlarını néredén buldıñ? Bular néredén, dérler, naslı adamlar dedıkté? Ocaqı dér ki: tavrızlı fğarelerdir, uçısını dé xızmetqar tuttım. Qarısı sevınır, ziyadé quvanırdir ki: né éyı, né uygun raskeldiler, yığıt seniñ xızmetiñe, anası menım xızmetime, qızı qızımıñ xızmetiné, ne raat oldıx, d'iy qarısı, ğayet sevınır: Getirır qıznı qıziné, soyler: qızım, babañ saña xızmetqarlıkke ve eşnalıkke bu qıznı tutmuş. Anası ilen qardaşı dé vardır. Anası gittiktén soñra, qızı sorar: soramax ayıp olmasın, anañnıñ, qardaşınıñ ve gendiñniñ adıñız nédir, déye sorar. Qız dé dér ki: anamniñ adına dérler Xanzoxra, qardaşımıñ adı Aşıq Ğarip Maxsut, benim adım, Gulyuxan, dér, Qız gené sesını çıxarmaz. Buñlar bu ocakınıñ yanında xızmet étérler. Aşıq Ğarip, qızı korıb, içinden gidéyır, amma iç sırını meydana vermiyır. Ékı sené boyle geçer vadéu. O memleketniñ padişasınıñ évındé oğıl doğmuş. Padişa o velaétiñ ağaların ziyafet qurmuş ve bu ocakiya da xaber verir. Ocakı dé Aşıq Ğaripke dér ki: yaq fenérı, duş ogıme, padişanıñ éviné ziyafeté gidécekım, dér. Aşıq Ğarip fenérını yaqar, duşer şorbacısın oğiné, doğrı vararlar padişanıñ qonağına. Şorbacısı kırer içere, ağalarıñ yanında otırır. Aşıq Ğarip dé fenérını sondırır, şorbacısınıñ papuçlarını sıxar qoltıxına, ocakınıñ yanında otırır. Ocakınıñ yanında qırx-éllı şayır, sazları éllerındé çalıb çaxırıb, turayırlar, aslı bır éyı turku soylemiyırler

ve bazı-bazı arada aşiq omırını ve aşiq qaribiñ turkulerindén dé qarıştırayırlar, salta saqat, soqır, topal, çolaq yañlış çalayırlar, bır şiydén xaberleri yox.

Artıq Aşiq Ğaripniñ bır turlı çıdayı sabırı qalması. Bır aşiqniñ sazını istér, dér ki: canım, şu sazi ver, men dé oña ustayımdır, bır qaç fasıl ét'iyim, démiş. Aşıqlar démiş ki: git mindan, seniñ ağızını qaşığı mı yoxsam? Onı bız déstur olmayana, rıvan olmayana, çalgı verib, çaldırmayırmız, dérlér. Aşiq Ğarip gené yalvarır: né olır, veriñiz, d'iy. Élindén sazi çekib alayım dédikte, şayırlar ozerine baqırırlar. Şu arada şorbacısı duya- qalır: oğlan, sen né , xalt éd'iyirsniñ, d'iy. Aşiq Ğaripni tazırlayır. Şunu padişa da duyar, ocakını sorar: ocakı, xayır éyle, bu naslı şiy dedikte ocakı dér ki: allax padişama uzun omırlér vergiy, qulıñızın xızmetqarı şu aşıqlara yanaşmış sazi istéyır, ben dé oña toqınma d'iyim, tazır éd'iyirim. Padişa da şayırlara dér ki: ver, baxayım, belkim şu uşaqıma da yatır vardır, démiş. O saat şayıriñ bırı sazını verir. Aşiq Ğarip dé çıxarmış pıçaxını, başlamış perdélerini kesmeye. Sazını sabıyı görmüş ki: sazi xaraplab yatayır, yetişmiş sazını élindén almaya. Padişa da der ki: toqınma, saziñ qıymeti nédir ? O da dér ki: bır altın. Padişa çıkarır bır altın verir, Aşiq Ğaripke dér ki: aydı, kozım, çal, baxayım, şulere bır fasıl éyle, qarşılıqiné verib olmasınlar. Aşiq Ğarip dé başladı çalıb nakıl étmeye. Aşada beyan turku . Aşiq Ğarip soyleyır padişanıñ evindé ağalara:

Bızdén selám olsun sızdégı aşığa,

Essız-ussız sazi nege tutarsız?

Boyle tifereni nice yaqarsız ota?

Mayası olmadan néredé bitérsız?

Kuç yığıt olan bağlar alayı,

Qısmetin bıraqqan çeker belayı,

On ekı dağ ilen qırx sekız qale

Qantarsız, nizamsız nice çekersız?

Yere sınılamadım men arzı alım,

Bundakı aşıqlar bılmez évalım,

Kokté uçan quşlar ésapsız malım;

Sızı çoban étsem, nice kotérsız?

O kim édi, derya yuzindé turan?

Oña mutú édi orada turan,

Aşiq Ğarip dér ki: cennéti quran,

Quranniñ manésın nice bılırsız?

Qaçan éşitmiş édiler Aşiq Ğaripniñ dedigini, cumlesı, bırdén évalla éttiler ve dediler

ki: bız seniñ cevaplarıñıñ biriné mukuf olmadıx. Gel şu turkuleriñ cumlesini dé manésini soyle, dédiler. Aşiq Ğarip dédi ki: men sizge turkuniñ manésini soyleyim, éger añlasañız, dédi. Bu turkuniñ taqımı dort bayatlar: éptidékı bayat bu duñyağa qarşılıqtır, yani bu duñyada olan şeyler dort turlı şeydén asıl olmuştır. Łakin ér bir cinsiniñ gendi başına qoşulmasınıñ sebepı vardır. Onı cinsı idén o dır. Yani çevresi démek: mayasız olmadan nice bitérsız dédiğim o dır ki: xamur çevresiz olmaz, démeştir. Yani, omır mayasız olmaz. Ékinci bayat: duñyağa qarşılıq démek ki, kokté olan yıldızlarıñ on ékı qısfatı vardır, on ékı dağ dédiğim on ékı masaldır. Qırx sekız qale nége çekersiz dédiğim, démek duñyaniñ asılı için xaberiniñ olmasa, naslı añlatarım onı sizge. Uçinci bayat, yoqarı duñyağa qarşılıqtır, yani malaxlar duñyası. Dortinci bayat allaxqa nişarettir ve beyan étér ki, duñya da yaratılmaz ével allaxniñ adı ve pegemberleriñ canı için nişaret idéyır.

Qaçan padişa bu cevapları éşitmiş édi, ayaxqa qalqtı, Aşiq Ğaripniñ gozindén optı, émir étti. Getirdiler cube, orttiler ve padişa dédi Aşiq Ğaribe: d'ile bendén ne d'ilersiñ. Aşiq Ğarip dé qalqtı, padişağa témené étti, ayaxını optı ve dédi ki: padişama allax omırlar versin, qılıçıñız keskın olsun, sizdén bir şey d'ilemem, dédi. Łakin allaxniñ émiri ilen, pegemberniñ qavılı ilen, şorbacımıñ qızını alıb ver, dédi.

Qaçan şorbacısı éşitmiş édi şu cevaplarını, boğozı soldı, gayet bexsun oldı. Padişa da dédi ki: yoxsam, yığıt seniñ qızıña dégmeyecek mı? Soñra ocakı dé dédi ki: xayır, padişam, yığıtke manem yox, łakin ékı turlı miradım: var. Bırı qızıma tanışmayancaz vermem, ve ékinci uç yuz kese axçı verse verirım. Éger bu qavile qayıll olırsa, ben dé cevapıma geri étmem, dedi.

Aşiq Ğarip dédi: men qayılım, sozımdén çıxmam, dédi. Łakin rica odır: baña yedi yıl uç ay moxlet verırsé, para qazanırım da alırım, dér. Ocakı dé duşındı: bu Ğarip uç yuz kese axçını néredén qazanır dé benim qızını alır, déye. Ondan qalqtılar, gené Aşiq Ğarip fenerini yaqtı, şorbacısınıñ oginé tuştı, éviné keldiler. Şorbacısı girdi éviné, Aşiq Ğarip dé girdi qonağına, başladı anasına soylemeye, naqıl étmeye ve sevınmeye: ana, ben nişan éttim, dédi. Anası soradı ki: kımıñ qızına, dédi. Aşiq Ğarip sevınıb, soyledi: şorbacımıñ qızına Şaxsenége, dédi. Anası dér ki: sen, oğılım, çıldırımışıñ, né xalt éd'iyırsiñ, dédikté, Aşiq Ğarip dé dédi: xayır, anam, ben çıldırdığım yox, ben sağ soyliyim, dédi. Anası: oğılım, xalt éd'iyırsiñ, oña uç yuz kese altın verdiler, ya babası gené vermiyır dé, seniñ kıbık şaşqına verecek mı? Aşiq Ğarip dér: allax keremdir, mal veregi allax, baña uç yuz kese axçı qazanırım da alırım, dédi. Anası: oğılım, né d'iyım, sen şaşırımışıñ ékı arada, bızleri dé gozdén çıkaracaxsiñ, bir parça raat geçınıb turar édik. Gené Aşiq Ğarip sozındén donmayır: ana, avdırma, allax keremdir. Baxtı anası: çare yox oğılına. Né soyliyim, oğılım, allax qolay getırsın, dédi. Şındı ocakı dé soylér qarısına: xaberiniñ var mı, bu gece boyle fasıl oldı. Men padişanıñ sozındén çıxmadım,

qıza nişan éttim, dédi. Var qıza añlat, dédi. Geldi anası qızına, añlattı. Qızı dé bır qaç bayat turku ilen meramını bıldirmeye:

Altın édim, yaqut édim, lal édim,

Ana, ben lal édim, éle bıldırdıñ,

Ével selam vermişñden tanıdım,

Ana, ben lal édim, éle bıldırdıñ.

Ana, gené geldı soziñ azéle,

Éle faydalı turlı mazalı,

Ameli şirvanlı Tavriz guzelı,

Ana, ben lal édim, éle bıldırdıñ.

Siya zılıfına ax gerdana zare var,:

Kuç yığıtıñ namızı var, érı var,

Belki bendén başqa yarı var,

Ana, ben lal édim, éle bıldırdıñ.

Şaxsené dér ki: yakut gozlım ormışsız,

Né bılıyım, beni oña vermişsız,

Anam, babam, siz mınésıb gormışsız,

Ana, ben lal édim, éle bıldırdıñ.

Anası añladı ki, qızıñ goñılı var, geldı babasına añlattı. Babası da dédi ki: uç yuz kese axçı almaycaz, qızımı vermem, dédi. Şındı gelilim Aşiq Ğaripke évelkı sevdalıq, başladı bağırıb, yanıb düşünmeye, isteyır ki qız ilen gorışıb, qavıl karar, yemin édıb, élallaşıb gitmeye. Qızıñ yanında bır can saxlar qızı var émiş, adına Axçaqız dér émişler. Bu Axçaqız bır gun suya gittikte tuştı Aşiq Ğarip, bu Axçaqızıñ peşiné geldı, çoqraqıñ başına otırdı, aldı sazını éliné, başladı Axçaqızé turku ilen yalvarmaya:

- Duşmuşım yareñ mélené,
 Axçaqız, qurban olayım,
 Geł getır benı şı qızğa
 5 Axçaqız, qurban olayım.
 Séérdén oğradım zare,
 Alım varmaz keskin qare,
 Benı getır Séném yare,
 Axçaqız, qurban olayım.
 10 Bulbul qonar daldan dala,
 Ben maylım şirin d'ile,
 Sen sarıldıñ ince bele,
 Axçaqız, qurban olayım.
 Ordégım yaşar gollerdé,
 15 Bulbulım gezer çollerdé,
 Ğaribiñ gozı yollarda,
 Axçaqız,qurban olayım.

- Axçaqızın goñılı olır, dér ki Aşiq Ğaripke: var, yığıt, baxçada églen, ben saña qızı getiririm, dédi. Aşiq Ğarip da qalqar, doğırı baxçaya gidér, bır selví direkiñ tıbiné
 20 yaslanmış, qısfattan yuxlamış qalmış.

- Vadéu Axçaqız gitmiş Şaxsenége añlatmış. O saat Şaxsené eşittığı ilen ayaxqa qalqmış, doğırı baxçaya gelmiş, baxçada baxmış: Aşiq Ğarip téren yuxıya dalmış. Soñra gelmiş Axçaqız ve Şaxsené, başlamışlar mané ilen turku soyleb oyatmaya:

- Maralım éndırdım yola
 25 Oyan, avcı, maral gıldı,
 Altın kemer ince bele,
 Oyan; avcı, maral gıldı.
 Uma uma qızlar ilen,
 Sıra sıra sazlar ilen,
 30 İnce bellı qızlar ilen,
 Oyan, avcı, maral gıldı.
 Élı ayaxı qınalı,
 Ax gokısı çepraz dogmeli.

- Ér yanı cifté Senéli.
 35 Oyan, avcı, maral gélđi.
 Selvi tıbindé yatmışsıñ.
 Çoq qayğaya batmışsıñ,
 Sevdığınıñ unutmışsıñ,
 Oyan, avcı, maral gélđi.
 40 Çıxtı fenériñ başına.
 Nazar éyle goz qaşıña,
 Çopté surguçlar başına,
 Oyan, avcı, maral gélđi.
 Fenériñ başına çıxtı,
 45 Suvux suvlarından uçtı,
 Yurıdı, saña yetiştı,
 Oyan, avcı, maral gélđi.
 Ordékı uçurdım qazlar ilen,
 Durlı durlı nazlar ilen,
 50 Aynécı bellı qızlar ilen,
 Oyan, avcı, maral gélđi.
 Ketén kolmek giyer éle,
 Bırı aldır, bıırı vele,
 Axçaqız dé yapıştı éle,
 55 Oyan, avcı, maral gélđi.
 Qarlı dağlar aşan oğlan,
 Xas baxçaya duşen oğlan,
 Dértler Seném duşen oğlan,
 Oyan, avcı, maral gélđi.
 60 Senémı getirdim size,
 Xalqa zılıfıñ duşmış yuze
 Éle goziñ suze suze,
 Oyan, avcı, maral gélđi.
 Axçaqız bılır bentını,
 65 Yemekleriñ danétını,
 Aç, gozım, gokısıñ bentını.

Oyan, avcı, maral gldı.
 Axçaqız soyler bu sozi,
 D'iñlesınler qoyun, qozu.

70 Ust yanında vezir qızı,
 Oyan, avcı, maral gldı.
 Ékı kolmek giyer ola,
 Kırez dudax al al ola,
 Aşıq Ğarip élledén salla,

75 Oyan, avcı, maral gldı.

Oğadar turku soylemiş aslı oyanmamış. Akibat éлиндén dutmuş qaldırılmış, gené oyanmamış, yuxısı aslı açılmayır. Orada Axçaqız bır qa bayat turku da soyledi:

Saña dérler, can severim,
 Oyan da gel, tur éndı, gel,
 80 Bu, yerler kokler yerıdır,
 Oyan da gel, tur éndı, gel .
 Giymişsiñ kudret fesındén,
 İmişsiñ pırler tasındañ,
 Selvi dırekiñ daldasından.

85 Oyan da gel, tur éndı, gel .
 Qına yaqmış éle désté,
 Surma ekmiş gozı mesté,
 Senı goren olıx xasta,
 Oyan da gel , dur éndı, gel .

90 Axçaqız gitsın buradan,
 Qısmetın versın yaradan,
 On ékımız bır sıradan,
 Oyan da gel , dur éndı, gel .
 Qaldırımlar ufaq daşlı,

95 Şaxsenéniñ gozı yaşlı,
 Al avalı yeşil başlı,
 Oyan da gel , dur éndı, gel .

Qaçan Aşıq Ğarip éşitmiş édi Şaxsenéniñ gozı yaşlı dédigini, avdırıb qalqtı, aldı éliné sazını, başladı ayırılıq turkusı soylemeye:

100 Komır gozlım, ben buradan gidésem,
 Éyı geçen éşin dostın yareñler,
 Ğurbet éldé kem xaberniñ alırsam,
 Qara bağırim doldırırım daş ilen.
 Daşa çaldım namusımı érimı,

105 Ép xarc éttim éldé olan malımı,
 Ér kim dé ağlatırsa Seném yaremı,
 Top top olsun kırpıkları yaş ilen.
 Nice vazgeçiyim uzun fidandan,
 Ben seni sevmişim déruné candan,

110 Ólumcez vazgeçmem, sevdığım, sendén,
 Ménğér ağı yedırseler aş ilen.
 Bugun ayırılıqtır, fiğan idérim,
 Başım alıb, ğurbet éle gidérim,
 Aşıq Ğarip dér ki: qaygılı Seném,

115 İzin ver, gidélim ğurbet éllere.

Şaxseneniñ goñılı toldı, başladı ağlamaya, goziné siya poşu orttı, yere duştı,
 Ğaribe gozını gotérib bile baxmadı.

Aşıq Ğarip bır turku daa soyledı:

Don beri, don beri, yuzıñ goreyim,

120 Éle gozleriñe qurban olayım,
 Xıdır émanétın saña veriyim,
 Gidém dé éğlenem, belki gelmeğim.
 Don beri, don beri, d'inim imanım,
 Éle goz ustiné qaşı kemanım,

125 Yedi yıl, uç ay moxlet veriyim,
 Gidém dé éğleném, belki gelmeğim.
 Ğurbet émiş kuç yığıtıñ vetanı,
 Aramazlar ğurbet éle gidéni,
 Ax guliñ yeriné qara t'ikenı,

130 Gidém dé éğleném, belki gelmeğim.
 Bulbul qonmasın gonce gullere,
 Sırımı duşırdım donmez éllere,

- Ben dé gidér oldım ğurbet éllere,
Gidém dé éĝleném, belki gelelím.
- 135 Gené Şaxsené gozını kotérıb baxmayır. Sonra Aşıq Ğarip dé dédı ki: bır canını
aĝırtayım, dédı, belki baxar, dédı. Bır qaç bayat turku daa soyledi:
Var saraya otır, zılıfıñ tuzet,
Oma qızlar gibi gendiñi bezet,
Yedı yıl uç aydan son yolımı gozet,
- 140 Gidém dé éĝleném, belki gelelím.
Bır sefer gidérım urum éliné,
Uyma, yarem, raqıpleriñ soziné,
Canım qurban olsun seniñ yolıña,
Gidém dé éĝleném, belki gelelím.
- 145 Gidém amma mevılam bılır işımı,
Akıtırım qomam gozım yaşımı,
Acel yastıxına qoyam başımı,
Gidém dé éĝleném, belki gelelím.
Aşıxayım, Şaxsené, yuzıñ gormeye,
- 150 Gidér oldım ğurbet éldé qalmaya,
Belki gelmem acel aman vermeye,
Gidém dé éĝleném, belki gelelím.
Yaĝmur yaĝar, belli olır ızleri,
Qudrettén çekilmiş éle gozleri,
- 155 Cennét yuzı onda orı qızları,
Gidém dé éĝleném, belki gelelím.
Ben gidérsem, bu yerlerdé yol olır,
Ardım sıra ormanlarda sel olır,
Dédiler, ğurbette guzel çoq olır,
- 160 Gidém dé éĝleném, belki gelelím.
Aşıq Ğarip seni sevmiş azeli,
Goz oldıqta doker baĝlar kazeli,
Urum d'iyarında sendén guzelı,
Saram da éĝleném, belki gelelím.
- 165 Dur a, canım, dur a éger añlasañ,

Saña bır cevapım var, éger d'iñleseñ,
 İç xayırğa yuremedım işımı,
 Acel yastıxıña qoyam başımı,
 Qoyam da égleném, belkim gelelím.

170 Qaçan Şaxsené bu cevapları éşitmiş édi, o saat başımı açtı, başladı Aşiq Ğaripke turku soylemeye ve meramını añlatmaya:

Bır suxbet soylediñ axqa yar dégil,
 Varma, Ğaribım, varma, fodıl urınma,
 Bır guzelge goñıl vermek ar dégil ,
 175 Varma, Ğaripım, varma, fodıl urınma.

Sen gidérseñ, ben suylara axarım,
 Gittıgıñ yollara maarım baxarım,
 Açılmamış gulım saña saxlarım,
 Varma, Ğaripım, varma, fodıl urınma.

180 Qaraya boyarım ben dé tonımı,
 Axqa, doğırı dondırayım yolımı,
 Qurban istéseler Ğarip canımı,
 Varma, Ğarip, varma, fodıl urınma.
 Néreye gidérseñ yollar dumandır,

185 Ax yuziñ gormeye can arzılıdır,
 Gidecek yollarıñ şındı dumandır,
 Varma, Ğarip, varma, fodıl urınma.
 Penceredén baxsam, yollar çamurdir,
 Seniñ yureçikiñ daşdır, demırdır,

190 Yedi yıl uç ay şaylı omırdır,
 Varma, Ğarip, varma, fodıl urınma.
 Gittıgıñ yollarıñ tozdır, dumandır,
 Soyledıgıñ sozleri axdır, kalemdir,
 Yedi yıl uç ay şaylı zamandır,

195 Varma, Ğarip, varma, fodıl urınma.
 Ér néreye varsañ şeér adamı,
 Getirme goñlıña qayğı, gamı,
 Bız dé sefer éttık urum éliné,

- Varma, Ğarip, varma, inad urınma.
 200 Néreye varsañ, yolıñ gozlerım,
 Cıgerçıkım kebab étıb tuzlarım,
 Yedı yıl vadésını gozlerım,
 Varma, Ğarip, varma, inad urınma.
 Varırım,varırım, yolda durarım,
 205 Gelendén geçendén xaber sorarım,
 Ben saña yedı yıl moxlet verırım,
 Var, Ğaripım, sağlıq ilen gelırsıñ.
 Yedı yıl uç ay da şaylı zamandır,
 Şaxsenéniñ sozı axdır, kelámdır,
 210 Sağ gelseñ dé gonce gúlıñ déresıñ,
 Var, Ğaripım, sağlıq ilen gelırsıñ.
 Gitme, Ğarip, gitme, yollar çamurdır,
 Seniñ yureçikiñ daşdır, démırdır,
 Yedı yıl uç ay şaylı omırdır,
 215 Var, Ğaripım, sağlıx ilen gelırsıñ,
 Gelırsıñ da miradıñı éwersıñ.

Orada ağlaştılar, sızlaştılar, bırı bırıne yemin- ant éttiler: aralarında ték bır olım ayıracax. Soñra Aşıq Ğarip çıxardı Xıdırıñ verdığı tasını Şaxsenége verdı ve dédı: yedı yıl uç ay bekle. Éger ben gelmesém, şu tası çıxarıb, bır suv içıb ya Xıdır déye çaxırsañ,
 220 ben sağ ésem, gelıb yetişırım, démiş. Olmış ésem, Xıdır gelır, tası éliñdén alır. Soñra saña ızındır, kime dé istérseñ var évlen, démiş.

Qız dé dédı ki: éndı aqılım kestı, ğurbeté gidéceksıñ, barım al şu kemer ilen bin altını sermie étıb, para qazanırsıñ, dédı, belkım bır ayak ogındé gelırsıñ, dédı. Aşıq Ğarip dé dédı ki: xayır, istémiyırım, éger alla maña sağlıx verirse, gendı mañlay térim
 225 ilen qazanırım uç yuz kese axçı verıb seni alırım, dédı, iç bır turlı qasévet étme, Başqa yazılan yazı bozılmaz, dédı. Orada élallaşıb, çıxtı baxçıdan Şaxsené ilen.

Ondan Aşıq Ğarip geldı anasına élallaşıb, ızın alıb, ğurbet éle gitmeye. Turku ilen méramını bildirıb, ızın istéyır:
 Ana, saña geldım ızın almaya,
 230 Ax sutıñ élal éyle, ođılıñ yolcıdır,
 Ğurbet éle gidém, qalam bır zaman,

- Gidém dé égléném belkım gelelım.
 Anası: Gitme, oğıl, gitme, ben dé bılıyım
 Bastıđıñ yerlere yuzım sorayım,
 235 Ér nereye varsañ, ben de gidéyım,
 Gitme, oğılım, gitme, ağlatma benı.
 Aşıq Ğarip: Ağlama, éy anam, sen yaqtıñ benı,
 Mevlama émanét idırım seni,
 Daa ben gidérım, yoxtır imqanı,
 240 Gidem dé égléném, belkım gelelım.
 Anası: Soyle, oğıl, soyle, anañ da bılsın,
 Dilerım Axçaqızı mevladan bulsın,
 Sabır ét, oğılım, qızqardaşıñ gelsın,
 Gitme, oğılım, gitme, ağlatma benı.
 245 Başladı anası bet-dua étmeye ki: bu qızıñ sebepındén ben ođılımdén
 ayırılacaxım, dér.
 Aşıq Ğarip anasına taséle yolları gostérır:
 Dérđım çoqtır gelerım ocaya,
 Bendén selám olsun şundéđı baceye,
 250 D'ilerım goz goz olıb aceye,
 Gidem dé égléném, belkım gelelım.
 Anası: Gitme, oğılım, gitme, suylar térendır,
 Élem çekme, oğılım, mevlam keremdir,
 Baxtıñ olsa, Şaxsené gené seniñdir,
 255 Gitme oğıl, gitme, ağlatma benı.
 Aşıq Ğarip: Ana, ben ğurbeté gitmesém olmaz,
 Ğurbet éle varıb qalmasam olmaz,
 Bu alem d' ilendén qutulmaq olmaz,
 Gidem dé égléném, belkım gelelım.
 260 Anası: Gitme, Ğarip, gitme, ben dé bılırım,
 Ér nereye varsañ, ben dé gelırım,
 Yuxlarım, baceñ, ilen barabar olırım,
 Gitme, oğıl, gitme, ağlatma benı.
 Aşıq Ğarip: Alem çekme, anam, gidém dé gelırım,
 265 Ğurbet cenlet olsa, Senémı alırım,

- Toy-dugun idırım, Senémı alırım,
 Gidem dé égleném, belkım gelelím.
 Anası: Sen gidérseñ, oğıl, ben dé ağlarım,
 Gitme, oğıl, gitme, ağlatma benı,
- 270 Bet-dua étérım, yolıñ bağlarım,
 Gitme, oğıl, gitme, ağlatma benı.
 Aşıq Ğarip: Bet-dua éyleme, sen benim anam,
 Gece gündüz yarem başına donam,
 Saña né éyledı benim Şaxseném,
- 275 Gidem dé égleném, belkım gelelím.
 Anası: Sabır ét, oğılım, aqlım başıma gelsın,
 D'ilerım allaxtan Axçaqız dé bulsın,
 Şaxsenéniñ sarayı otlara yansın,
 Gitme, oğıl, gitme, ağlatma benı.
- 280 Aşıq Ğarip: Ğarip gidér oldı, sozdén iç donmez,
 Yanar yurekımniñ atéşı sonmez,
 Benım dérdıme iç çare gelmez,
 Gidem dé égleném, belkım gelelím.
 Anası: Gitme, varsın qızqardaşıñ dé gelsın,
- 285 Belkım ole dérde dérman bulırsıñ,
 Élñe suyı qoyıb, élbez getırırsıñ,
 Gitme oğıl, gitme, ağlatma benı.
 Aşıq Ğarip: Şındén soñra asretlıktır çekerım,
 Aslı sonmez yurekımdén atéşım,
- 290 Bılıırım goz idér yarem yoldaşım,
 Gidem qurbet éle, kelem bır zaman.
 Gené goç éyledı goñıl éyranı
 Getırme goñlıña qayğı-ğamını,
 Gidem ğurbete, qalam bır zaman,
- 295 Izın ver, gidéyım ğurbet éllere.

A3

Bu turku ilen Aşiq Ğarip anasına meramını añlattı ve Alep şeériné varıb uç yuz kese axçı qazanacağım ve yedı yıl uç aydan ben gelırım, dédı. Ondan başladı qızqardaşı soylemeye turku bu tarix ilen:

- 5 Dégme, anam, dégme, gidér dé gelır,
 Belkım, ole dérdiné déрман dé bulır,
 Élné suyı qoyıb élbez getırır,
 Dégme, anam, dégme, gitsın da gelsın.
 Anası: Ér néreye gitséñ, yolıñ yol dégil,
 10 İqrar da durmayın yığıt ar dégil,
 Buguncelıkté d'ılber sormaq ar dégil ,
 Var, Ğaripım, sağılıq ilen gelırsıñ,
 Gelırsıñ dé miradıña érersıñ.
 Aşiq Ğarip: Bır sefer gidéyım urum élné,
 15 Uyma, anam, raqıplarıñ soziné,
 Canım qurban olsun seniñ yoluña,
 Gidém dé égleném, belkım gelelım.
 Anası: Ér néreye varsañ, şeér adamı,
 Getırme goñlıña qayğı- ğamını,
 20 Bız dé sefer éttık urum élné,
 Var, Ğaripım, sağılıx ilen gelırsıñ.
 Qızqardaşı: Ér néreye varsañ, yolıñ yol dégil ,
 Asretlıkıñ kormeye can arzımıdır,
 Gidecek yollarıñ dozdır, dumandır,
 25 Var, Ğaripım, sağılıx ilen gelırsıñ.

Anasınıñ goñlı toldı, ızın verdı Aşiq Ğaripke ğurbet éle gitmeye. Sonıñda bu turkunı soyley anası:

- Gidér éseñ, oğılım, ızınım vardır,
 Çekerım amanım qara yazıdır,
 30 Şındén soñra ayaxıñ duzıdır,
 Var, Ğaripım, sağılıx ilen gelırsıñ.
 Yedı yıl uç ay şaylı omırdır,
 Şaxsenéniñ yureçıkı qara komırdır,

- Anaňniň sozleri axtır, belımdır,
 35 Var, Ğaripim, sağlıx ilen gelırsıñ.
 Aşıq Ğarip: Gidém, amma mevlam bılr ışımı,
 Aqtır bacem gozı yaşımı,
 Acel yastısına Ğarip başımı
 Qoyam da ékleném, belkım gelelım.
 40 Anası: Néreye gidérseñ yolıñ gozlerim,
 Cıgerçıgım kebab étıb tuzlarım,
 Yedı yılıñ vadésını gozlerim,
 Var; Ğaripim, sağlıx ilen gelırsıñ,
 Gelırsıñ dé miradıña érersıñ.
 45 Aşıq Ğarip: Aşıgım éyı, anam, gozıñ gormeye,
 Gidér oldım ğurbet éldé qalmaya,
 Belkım kelmem mevlam olım vermeye,
 Gidém dé ékleném, belkım gelelım.
 Anası: Qaraya boyarım ben dé donımı,
 50 Axqa doğırı dondırırım yuzımı,
 Qurban istéseler Ğarip başımı,
 Var, Ğaripim, sağlıx ilen gelırsıñ.

Anası gordı ki: iç soz keçecek dégil , mıtlaq gidécekım, dér. Soñra anası dé dedı ki: var, oğılım, allax işiñı kuçını qolay ketırsın, dedı. Soñra anası ve qızqardaşı sarıldılar
 55 ve ağlaştılar, yollıq azıq verdiler, yola revan oldı ya qısmet déye, çıxtı gitti.

Vara-vara Alep şeériné daxıl oldı. Axşam da ozerı baxtı ki: şeériñ ortasında, yedı yolıñ ağızında bır qave var. Qaveniñ oginé gıldı, baxtı ki: bır ax saqallı éxtiyar durayır. O adam da vaxtı ilen o memleketniñ paşası éken, soñra ızın almış paşalıq çıxmış, can sıxısına bır qave açmış. Beş - on adam gelıb éklenıb, durar émiş. Axşam
 60 ozerı bu éxtiyar azgençik éklenıb, éviné gidécek éken. Aşıq Ğarip gelmiş, éxtiyara selám vermiş. Éxtiyar da selámını almış: oğıl, xoş gıldıñ, néreye démiş, ve buradan gıldıgıñ, démiş, bu d'iyarda işiñ né, démiş. Aşıq Ğarip dé démiş ki: allax mısafırım, Ğariplıkime gidéyırım. Bu memleketé geldim, iç bir tanışım - bileşim yox. Mısafir alacax yer ararım, démiş. Buyur, oğılım, bu qave benimdir, égmelerin bıraq da éklen
 65 mında, yat bu qavedé. Şındı men saña qavaltı yollarım, démiş. Aşıq Ğarip éxtiyariñ qolını opmiş, allax razı olsun, démiş, allax devlediñı dayım kop éylesın, démiş. Girmiş

qaveye. Son éxtiyar qalqar éviné. Gidécek vaxıtta démiş ki: oğılım, canıñ qave istérse, qave qutusuné qave vardır, pıdır da iç, démiş. Gitmiş éviné, qarisına soylemiş. Bir kaç túrlü tam xızmetqar ilen yollamış. Aşıq Ğarip élındén almış, duasını étmış. Soñra Aşıq Ğarip xızmetqara soramış: burada kireç satan tukanı néredé, démiş. Sonra xızmetqar da kireç satan tukanı kostérir. Aşıq Ğarip almış çuvalı, gitmiş almış beş pud kireç, ketirdi qavege, yaxşı étib kireçni qarıştıır, suyunır, qaveniñ içini, dışını bir éyı síldi, sıpırttı, éyı toşemini ve taxtalarını suv ilen yuvdı, toşeklerini ve yastıxlarını, ve kilimlerini éyı qaxtı, tuştı qave taxımını, cezvelerini, mangallarını síldi, biraz qave qavurdı, toydı.

75 Sabaxtan érken turdı, aldı sazını élıné, başladı túrlü ve túrlü destanlar, manéler, turkuler soylemeye. Arasında yedı yolın ağızı bazara gidénler, camiya gidénler, oradan keçer ékenler, gelen - geçen sazın sozine ve sesiné éyran olıb, birer - birer qaveye doldıralar. Bir vaxıttan son qalktı Aşıq Ğarip, bileklerin sığdı, aldı buyuk cezveni, başladı qave pıdırıb dağıtmaya, cumlesı şazruşan olıb qavelerin içtiler ve ağızlarına da ğayet tatlı

80 gélđi, bırı biriné matın éttiler, onda gelenni - geçenni qavege davet éttiler. Qaveniñ içi, dışı gonce - gonce adama doldı.

Vadéu Aşıq Ğarip, qavelerin verib qutulğan son, bir daa alıb sazını élıné, başladı memleketlerini matın étmeye, adamlara dua étmeye. Alem dé, d'ılıné éyran olıb durayırlar. Şındı gelelım qavecı paşa babaya. Paşa baba sabaxtan qalqıtı, namazını qıldı,

85 éndi gidéyım qavege bir qave içiyım, dédı. Ém baxayım mısafırım, éyı , raat olmış mı, dédı, ve xızmetqarına dédı ki: azbıçıq bekle dé bizé biraz qavaltı getir, dédı. Çubukını aldı élıné, yavaş - yavaş geleyır qavesiné. Baxtı ki: qavesiniñ içi, dışı ilen adama dolmış, ses, şellık, şamata, qalabalıq, bırı biriniñ ustiné durayılar. Paşa bunları gordıgılarınén şaştı: bu né éval éken, dédı. Var ése men yañlış qavege gélđım, bu

90 menım qavem déğıl éken. Ém goreyırım qave axarmış, uzaqtan şaşıb baxıb durayıır. Son qavedén davet éttiler, dédıler ki: baba, né için gelmiyırsız, yoxsam bizim gélđıgımıznı az étmeyırsız mı, dédıler. Son éxtiyar dé gélđi, gule - gule selám verdi ve dédı ki: ağalar, yarenler, ayıp étmeñiz, ben ğayet tércıbe qaldım, bu né oldı? d'iy. Zire, benim qaveme beş - on adamdan ziyadé çıxmaz édı. Şındı içi, dışı dolmış, ve kaç

95 senédén berlı paslanıb qalğan édı. Bu né çabiçek taviıl olmış, d'éye, şaşıb durayım, démiş. Son ondağı ağalar cumlesı bir ağızdan démişler ki: allax saña bu mısafir imdat getirmiş, dédıler ve mibareklediler: bu saña oğıllıq édıb tayaq olır, dédıler. Éxtiyar ğayet ruşan olmış. Sonra paşa da démiş ki Aşıq Ğaripke : qalq, oğılım, menden biraz qave ver, démiş. Qalqmış Aşıq Ğarip qave pıdırırmeye ve orada yaşlardan qalqıtılar dort-

100 beş dané Aşiq Ğaripke yardım etməye. Qavedé olan adamlara cumlesiné birer qave dé verdiler. Ondan érgez qalqtilar gitmeye, kimi bir altın, kimi yarım altın, kimi rubye, kimi beş guruşlık, érgez goñılındén koptığını verdiler. O gunı beştaxtağa tuştı beş bin guruştén ziyadé para. Ondan varmışlar qave qavedén, çarşı çarşidan, bazırğanlarda, xanlarda, tukanlarda, mağazlarda, évlerdé, amamlarda, malelerdé, kabaklarda Aşiq

105 Ğaripniñ minnét matın éttiler, ép éşiténler qozu gıbıg aqıb gelmeye, ér gelenler biraz églenib Aşiq Ğaripniñ fasılını d'ıñleyib, para biraqıb, gidér édiler. Gun gundén vardıqçaz muştérı artmada, cumle qaveler kor oldı. Cumle alem Aşiq Ğaripke éyran olıb, o qaveye geliyirler. Dort - beş tayfa dutmuş gené qave pışırıb yetiştiremayırılar Alepke yaqın olan şeérlere bile Aşiq Ğaripniñ namı gitmiş. Cumle qalan qaveler batal

110 olmışlar. Qave sabiyleri o şeériñ vasiy olan paşaya Aşiq Ğaripni şikayet éttiler, dédiler ki: Ézel paşanıñ qavesiné tavrızlı Aşiq Ğarip dégen bir şayır gelmiş, qavelerimizi kor étti, keçenecek taqatımız qalmadı. Gelí, éfendim, şu Ğaripı surgun ét, déye, baş urıb, yalvardılar. O ise o paşa da tavrızlı éken. Qaçan xaber almış édi tavrızlı Aşiq Ğarip gelđi dedigini, qavecilere dédi ki: sizler dé ondan kamil şayır bul getirñiz dé Aşiq

115 Ğaripniñ quvetisini kor étiñiz, dédi, cumlesini quvdılar. Gittiklerindén soñra Aşiq Ğaripniñ qavesiné qapuqayasını yollamış, démiş ki: var Aşiq Ğaripniñ qavesiné biraz églen dé maña Aşiq Ğaripni rica ilen şu şayırı al da gelí, démiş. Qalqmış qapuqayası, doğırı qavege gelmiş otırmış, bir qave içmiş, biraz églenmiş. Aşiq Ğaripniñ fasılını éşitmiş. Soñra, Aşiq Ğaripniñ fasılını bittiktén son, xalq qavuştıktén soñra, Aşiq

120 Ğaripniñ yanına yanaşmış démiş ki: bızım azretlı paşa size rica étib çaxırdı. Rica idéyırım, buyurasız, dér. Aşiq Ğarip dé, témené édib: baş ustiné, gidéyım, démiş. Son Aşiq Ğarip, sazını éliné almış, duşmış qayanıñ peşiné, doğırı qayanıñ qonağına gelmişler. Aşiq Ğarip, témené édib, aşkerılmış paşağa. Paşa da: xoş gelđiñ, émşerım, démiş. Aşiq Ğarip dé: allax omırler versın, démiş. Yer kostérmiş otırmış. Vadéu Aşiq

125 Ğaripke paşa soramış: Aşiq Ğarip, beni tanıyırımıñ, démiş. Aşiq Ğarip dé démiş ki: ayıp étmeñiz, tanımayırım, démiş. Paşa da démiş ki: yoxsam tavrızlı déğılmısız, démiş. Xayır, éfendiyım tavrızlım démiş Aşiq Ğarip. Paşa démiş: ya ben dé tavrızlım, Felan paşanıñ oğlım, démiş. O saat qalqmış Aşiq Ğarip, bir daa aşkerılmış, démiş ki: benim babam rametlı babañızniñ çırağıdır, démiş. Paşa da démiş ki: biliyırım, pek éyı xaberim

130 vardır, dédi. Ondan soñra seni dé istérım ér cuma gunı, bızım divanna gelíb, téklifsız gidésiñ, démiş.

Şındı Aşiq Ğarip paşağa memleketlerin maxtayır ve bir qaç turlı turku soyleyır.

Soñra çıxar gidér paşağa soyledığı Tavrız ustıné turkusı aşada beyan:

- D'iñle, éy ağalar, tarix idéyım,
 135 Desturnı nam verır taxtı Tavriziñ,
 Aşıqtan aşıkke belxuzer gidér,
 Zerbabı keması malı Tavriziñ.
 Ocalar otırmış matını idér,
 Bağ ilen baxçanıñ sefasın idér,
 140 Bayramda, seyranda belxuzer gidér,
 Réyxanı ambérı miski Tavriziñ.
 Pexlevanlar qısfat giyer yağlanır,
 İndustandan, Yemendén malı sağlanır,
 Yuz bin tay ér diyare bağlanır,
 145 Bagdattan, Yemendén malı Tavriziñ.
 Qavesı Yemendén yukelır gelır,
 Yıpegi İrandan bukulır gelır,
 Qoy Mogandan çekılır gelır,
 Gurcistandan gelır malı Tavriziñ.
 150 Uç yuz altmış altı xanı sayılır,
 Ağır bazırğanlar onda églenır,
 Bır baştan qalqar ortasında d'iñlenır,
 Beyténdén gelır malı Tavriziñ,
 Qudrettén buyurılmış sankım bu yapuya,
 155 Émır olmış on ékı qapuya,
 Bayramda, seyranda atarlar topı,
 Verır namı témız malı Tavriziñ.
 Çarşısı, bazarı selvi, meşedir,
 Yer yolına guller düşedir,
 160 İçindé otıran bekdır, paşadır,
 Duñyağa maxpuldır malı Tavriziñ.
 Aşıq Ğarip beñzetmiş xıyalı düşé,
 İçinde otıran nice bin paşa,
 Seksen bin male, yuz bin dé goşe,
 165 Ékı gun qonıb, çıxar kervan Tavrızdan.

- Şındı Aşık Ğarip Tiflizi dé maxtayır:
 Acem qızı, né baxarsıñ guledén,
 Saña bır guzellık vermiş yaradan,
 Soziñ çıxsın şu éncellı aradan,
 170 Yandı Tifliz, yandı gitti şu éldén.
 Uç qız édık, bızı évdé tuttilar,
 Yalınayax at oginé qattılar,
 Yasır déye, madét édib sattılar,
 Yandı Tifliz, yandı gitti éldén.
 175 Boyle fasıldır geldi başıma,
 Doyamadım axrenime eşime,
 Men size yar olmam, duşme peşime,
 Yandı Tifliz, yandı gitti éldén.
 Tamam paya paya, goşe goşedir,
 180 Ağalar bindığı atı arapdır,
 Goşkı ilen saray altın şişedir,
 Yandı Tifliz, yandı gitti éldén.
 Ağalar ata binér, sarayına gidér,
 Bazırğanlar çıkar İrana gidér,
 185 Mağruptén meşruktén belxuzer.
 Yandı Tifliz, yandı gitti éldén.
 Çıxay édım sarayına goşkuné,
 Bulanay édım ambériné miskiné,
 Onda turan ağaların eşkiné,
 190 Yapusı matındır ğayet Tifliziñ.

Ondan çıkar gelir qavesiné. Uç dort sené Aşık Ğarip bu devireni surub işlettir, qararsız mal qazanır. Babalığı qaveye gitmeye niyet étken éken, Aşık Ğarip ilen uç beş yeriniñ arasında ésap gormişler: beşer yuz kese axçı pay étmişler. Babalığı qaveniñ kediklerini Aşık Ğaripniñ ozeriné kesib vermiş, gendi qaveye yolcu olmış. Soñra Aşık Ğarip taşxanda bır oda dutmış. İnétten, Yemendén mal getirib, alış-veriş étmeye başlamış, İakin qaveni gene işlettir. Bır-ékı sené dé boyle gitmiş, ğayet zengin olmış, qar zevdasından silaya gitmek bile aqlına gelmiyir.

Gunlerdén bır gun apansızdan bır kefsizlıkke oğrar. Yalınız, oda içerisindé

kımsesi yox. Anası, qızqardaşı, nişanlısı fikiriné düşer. Niyet étér ki: şu kefsizlíktén
 200 qalqşam, qalqtığım kibik yolçı olayım, dér, bir alış-veriş baxmayım, dér, olir şu
 qazandığım, Alepke çoq şukur olsun, dér. Yarabım, meni qutur bu kefsizlíktén ve silaya
 qavuştir, dér. Ağlayaraq gozlerindén qanlı yaşlar tokeyir. Soñra aldı sazını éliné, başladı
 turku soyleyib gendi kefsizlíkını ağlamaya. Bu tarixlen aşada beyan turku:

Ġurbet éldé baş yastıga dayandı,
 205 Ġayet muşkuí olir alı Ġaripiñ,
 Gelen olmaz, geçen olmaz yanına,
 Axar gozlerindén yaşı Ġaripiñ.
 Babam yoxtır, gozlerindén yaş doken,
 Anam yoxtır, yaqa yırtan, saç doken,
 210 Qardaşım yoxtır, mezarıma daş diken,
 Sızlatır daşı toprağı Ġaripiñ.
 Urba bulmaz arxasına giymeye,
 Ér vaxıtta yemek bulmaz yemeye,
 Kımsem yoxtır içim dérdım dokeyim,
 215 Yoxtır bir sırdaşı Ġaripiñ.
 Ġarip néreye varsa, qaradır yuzı,
 Çırıqdır yaqası, yaşlıdır gozı,
 Gené oldı maña Senémiñ sozı,
 Bulunmaz burada qardaşı Ġaripiñ.

220 Soñra allax verir téz vaxıttan şukurlık veriyir. Kefsizlíğindén ayaxqa qalqar,
 alış-veriş dé éyiliy évelkısındén ziyadé. Duşınır: benim vadéme daa çoqtır, d'iy, églenib
 qaldı.Şındı gelem Şaxsenémiñ babasına: baxtı ki altı senédén berlí bir xaber gelmedi,
 qız dé qayğıray. O şeérdé Şaxlevent dégen bir bazırğan qızğa éyran olmış éken, qızı
 istéyir émiş. Ékı yuz kese axçı veriyim, d'iy, xaber yollamış. Şaxsenéniñ babası iqrar
 225 vermiş, çunkum: ben qızımı Aşiq Ġaripke uç yuz kese axçıya verecek oldım, yedı yıl uç
 ay mevlet verdim. Şındı altı yıl tékmií dé, bir xaber yox. Verseñ paranı uç yuz kese
 axçı ét dé, vadésinécez beklerim. Éger vadésı bir gun geçer ése, qızımı Şaxleventke
 veririm, dedı. Şaxleventniñ dé olıb olacağı ékı yuz kese axçısı var émiş. Bir gun
 duşınmış, cumle olan parasını Tifliz metaxına bozgın étmiş, yola revan olmış, diyar
 230 diyardan gitmiş, aslı bir yerdén muştéri bulunmamış.

Gele-gele Alep şeériné daxil olmış, gumrukke mallarını éndırır, gumruk ilen aqlaşib,

mallarını alıb da bir muştérige, ya bir dégişe qoşayım, dér. Bundan gumrukçiler malını gumrukke qapatmışlar malı qadar bir dé gumruk istéyirler. Şaxleventniñ da artıq, parası yox artıq gumrukke vermeye. Malını Aleptén geri dondırayım dégendé, malını
 235 vermiyeler. Şaxlevent dé délí divana oldı, omırımı dé alış-verişke çıxtığı yox. Yurığını dé yolını bılmıyır, bunamış qalmış. Ér gun nizam idéyır başa çıxamayır: Bir ay tékmiñ boyle nizam idéyib durduqta, gumrukniñ ogındé bir qaç çocuq, aşıq oynab, durayırlar. Balanıñ bırı, Şaxleventniñ laqırdısından tanımış, dér ki: baxsañız, bu adam da Tiflizli éken, bızım Aşıq Ğaripniñ şeérindén éken, dédi. Qaçan Şaxlevent bu balanıñ covapını
 240 eşıtmış édi, balanı çaxırdı soradı ki: sen Aşıq Ğaripni néredén bılırsıñdır? Çocuk dé dér ki: Aşıq Ğarip altı senédén berli bızım şeérdédır, Ézel paşanıñ qavesindédır, démiş.

Şaxlevent dé démiş ki: oğlan saña qırx para veriyım, ték baña Aşıq Ğaripniñ qavesını gostér, démiş. Oğlan da: pekéyı, démiş, almış qırx paranı, doğırı Aşıq Ğaripniñ qavesiné getirmiş. Girmiş Şaxlevent, selám vermiş Aşıq Ğaripke. Aşıq Ğarip gordığı
 245 ilen tanımış, démiş ki: xoş gélđiñ, émşerım, qardaşlıxım, démiş. Soñra Şaxlevent yanaşmış Aşıq Ğaripniñ yanına, al-évval soraşmışlar. Soñra Aşıq Ğaripnén odaya gitmişler, otırmışlar. Aşıq Ğarip Şaxleventke anasını ve qızqardaşını soraşmış. Pekéyı téndiriyır. Soñ soraşmış ki: ya benim nişanlım Şaxsené sağ mıdır? Pekéyı gené téndiriyır. Bir kımseye nişanlanmadım mı? déye soraşmış. Xayır, saña bekleb durayırdır,
 250 démiş. Son Aşıq Ğarip Şaxleventke sorayı: bu diyaraya né xızmet ilen gélđiñ, démiş, sen Tiflizniñ qapusından çıxmaz édiñ dé, bu naslı éval dédıkté, Şaxlevent dé démiş ki: bir-ékı yuz keselık axçı mal faydattım, vilaét matéandan alıb çıxtım, belkım beş paralıq técerım éydérım, d'iy. Çıxtım baxtımdan, birşiy satamadım. Bu memleketé gélđim, malımı gumruke qapattılar, malım qadar ékı dé gumruk istéirler. Bir aydır gélđığım
 255 buraya, geze-geze turayıırım, bir turli çare yox. Bereket versın, gumrukniñ ogındé bir qaç bala oynay édiler, orada balanıñ bırı sesimdén tanıb dédı ki: bu adam da tiflizli éken, Aşıq Ğaripniñ velaétindén éken, dédıkté, çocuqqa qırx para verdım, seniñ qavege gélđim. Orada Şaxlevent oldığı kıbık soyledi: artıq, benim émşerım, dostım, yarenim canım Aşıq Ğarip, sen bılırsıñ, dédi. Soñra Aşıq Ğarip dé dédı ki: o da bir iş mı, sen burada églen, ben şındı paşaya varayıım, bir ferman alayıım, seniñ malıñ bir para gumruksız çıxarttırım, démiş, Şaxlevent dé Aşıq Ğaripniñ ayaxına duştı: artıq sen bılırsıñ, dédi. Ondan Aşıq Ğarip doğırı paşaya vardı. Paşa da Aşıq Ğaripni gordığı ilen: xoş sefa gélđiñ, dér, bu vaxıtta né xızmet, démiş. Aşıq Ğarip dé démiş ki: sultanım, allax omırler versın, bir buyuk xızmet için gélđim, inşalla sozımı geri étmesın, dédi.

265 Paşa da démiş ki: alla alla, aramızda téklif mı var, démiş Aşiq Ğarip dé dđdı: bızım
velaéttén bir émşerım var, yaqın qardaşım, bir muqtar mal getirmış. Gumrukke malını
qapatmışlar ve gumruk dé pek ziyadé xırpalamışlar. Son, benı işıtb, baña gėldı: artıq,
dostım, sen bılırsıñ, déye, maña gėldı. O saat paşa qatibe émır étti: tez gumrukke bir
ferman yazdır olmaya ki, Aşiq Ğaripniñ émşerısındén bir para gumruk almasınlar ve
270 malını dé bir saat dutmasınlar, éliné versınler, d'iy. O saat Aşiq Ğarip fermannı éliné
alıb, témenné édıb qavesiné gėldı, Şaxleventni aldı, barabarına doğırı gumrukke
gittiler. Gumrukçiler Aşiq Ğaripni gordıgıları ilen avdıradılar. Aşiq Ğarip fermannı
gostérdıgı ilen, o saat qaldır getir malını, dđdiler. Soñra almışlar mallarını arabalara
yüklemışler, odaya getirmışler. Ondan Aşiq Ğarip varmış bezistanlarda ve tukanlarda
275 nağadar bazırğanlar; var ése, cumlesını ciyib gėlmış, malınıñ fiyatını çıxarmışlar. Aşiq
Ğaripniñ xatırı için cumlesı malını satın almışlar, parasını tékmił vermişler.
Şaxleventniñ parası bırı bir dé oldı. Ondan Şaxlevent oldıgı parasını Alep matından
Tifliz arcı şiyelere bozğun étti. Son Aşiq Ğarip Şaxleventke dđdı ki: inşalla, goñılıñ xoş
oldı. Bendén éndı saña ricam budır ki: saña bir boxça émanét veriyim ve mektub
280 veriyim, getirib anamıñ éliné ver, démiş. Şaxlevent dé démiş ki: baş ustiné, getiriyim,
éliné teslim éd'iyim, démiş. Aşiq Ğarip bir boxçanıñ içiné uç qat urba qoymış anasına,
qızqardaşına ve nışanlısına ind sefasından cever şallarından qaynatasına, qaynanasına,
ve anasına da bin gurus arclıq yolladı, ékı dé mektub vermiş, bırı anasına, bırı
Şaxsenége, Şaxleventke bunları verdi. Şaxlevent Aşiq Ğarip ilen élallaşıb, bu şiyeleri
285 alıb, yolla revan olıb gitti. Vadéu Tiflize yaqınlaşıb ilen mektubleri yaqmış, gėlmış
Tiflize. Tiflize gėldıgı ilen boxçaları çezmiş, urbaları almış bırını gendı anasına vermiş,
bırını gendı qızqardaşına baxışlamış, bırını dé saxlamış, Şaxsenéni aldıgı vaxıtta oña
verecek olmış, Şalınıñ bırısını dé Şaxsenéniñ babasına ve anasına yolladı. Ocakı dé iqrar
édmiş vadé doldıkçaz Aşiq Ğarip gėlmesé, qızını oña verecek olmış.

290 Aşiq Ğaripniñ anası Şaxleventniñ gėldıgını éşitmiş, éviné varıb oğılını soracaq
olmış. Qalqmış, doğırı Şaxleventniñ éviné gitmiş, selam vermiş, xoş gėldiñ, démiş. “İç
gezdıgıñ yerlerdé aceba benim oğılımnı gordıñ mı, yaxut, bırı xaber éşitmediñ mı?”
demiş. Şaxlevent dé démiş ki: “Analıq, başıñ sağ olsun, oğılıñ Alepté keçınmış, uç sené
émış keçındıgı, varıb yasını dé oxıdım” dđdı. Ondan Aşiq Ğaripniñ anası ağlayaraq,
295 fiğan ilen çıxıb, urbalarını yırtıb, yuziné kulı qoyıb, yalınbaş, yalınayax éviné gėlmış.
Éviné gėldıgı vaxıtta Şaxsené dé penceredén baxıb durar édi.

A4

Qaçan görmüş édi qaynanasınıñ fiğanıñ, ğayet avdıramış, démiş ki Axçaqıza: var qaynanama sora, né olmuş, né için fiğan idéyir? Axçaqız varmış soramış, o da fiğan ilen Şaxsenége gelmiş.

5 Şaxsené dé démiş ki: saña dé né oldı? Axçaqız dé dér ki: né olacax, başımız sıqleté qalmış, yareñ geçinmiş, onıñ için ağlayırım, démiş. Şaxsené dé bexsun olmuş, İakin bır durılı inanmayır. Axçaqıza soyledi ki: ağlama, qalq var qaynanama soyle, ağlamasın.

Şaxsené baxtı: dağdan bır kervan geliyir. “Varıb şuna yalvarayım, belkım say xaber verir” démiş. Axçaqız dé vardı Aşiq Ğaripniñ anasına soyledi. Qalqılar qara urbalar giydiler, Aşiq Ğaripniñ anası, qızqardaşı, Şaxsené, Axçaqız, dordısı dé dağğa çıxtılar, kervanğa rasgeldiler. Başladı Axçaqız mané soylemeye ve yalvarmaya:

Saña dérim, saña, bazırğan-oça,
 Bıze bır xaber ver kuç başıñ için,
 15 Né gunım gündüz, né gecem gece,
 Bıze bır xaber ver kuç başıñ için.
 Bır gul édi, aramızda açıldı,
 Açıldı dé ğurbetlere saçıldı,
 Bılmem, né goñıl ilen églenib qaldı,
 20 Bıze bır xaber ver kuç başıñ için,
 Çoqtan berli ğurbet éldé qalmıştır,
 Dédiler ki, Aşiq Ğarip olmıştır,
 Şaxsené otlara duşib yanmıştır,
 Bıze bır xaber ver kuç başıñ için.
 25 Axçaqız soyleyir canı goñıldén,
 Gece gündüz axizar né gelır éldén,
 Bır yavrum bulbul édi, uçırdım güldén,
 Bıze bır xaber ver kuç başıñ için.
 Ondan başladı Aşiq Ğaripniñ qızqardaşı soylemeye
 30 Saña dérim, saña, bazırğan oca,
 Ğarip adlı bır şayırı gordiñ mı?
 Né gunım gündüzdır, né gecem gece,
 Ğarip adlı bır şayırı gordiñ mı?

Benmın Aşiq Ğaribımıñ bacesı,
 35 Yuregımdén çıxmaz oldı acısı,
 Yeriñ qalfası, kokıñ ocası,
 Ğarip adlı bır şayırı gordıñ mı?
 Arab at meydanda çapar, dédiler,
 Kuç yığıt qismetın qafir, dédiler,
 40 Xatır yapan gené yapar, dédiler,
 Ğarip adlı bır şayırı gordıñ mı?
 Gulfxan gozlerı téren qan toldı,
 Anamızıñ ékı gozı kor oldı,
 Ğaripiñ yarenı bır ğaddar aldı,
 45 Ğarip adlı bır şayırı gordıñ mı?
 Ocalar ocası, yollar ağası,
 Oca, başıñdadır xalqıñ duvası,
 Başıñ içün olsun yol sadaqası,
 Soyle qardaşıma, durmasın, geısin.
 50 Oca, sensıñ ocalarıñ ocası,
 Başıña giymişsiñ altın cilesı,
 Oca, benim sozım éyı d'iñlesıñ,
 Soyle qardaşıma, durmasın, geısin.
 Ondan başladı Şaxsené soylemeye:
 55 Adını sevdiğim qırx beñlı oca!
 D'ilerım, arayasıñ bır ucdan uca,
 Bır nişan daqtılar baña dun gece,
 Soyle Ğaribıma, durmasın, geısin.
 Dun gece nişan yuzugını verdiler,
 60 Siya saçım altın ilen ordiler,
 Yedı yıl uç ay movlet verdiler,
 Soyle Ğaribıma, durmasın, geısin.
 Oca, saña bır soz désem, ayıptır,
 Ustimize qadır mevılam naibtır,
 65 Benım sevdiğim Aşiq Ğariptır,
 Soyle Ğaribıma, durmasın, geısin.

- Oca, qurban olayım seniñ yoliña,
 Éger varsañ Aşıq Ğaribiñ éliné,
 Dévir qıymeté yaqan élime,
- 70 Soyle Ğaribıma, durmasın, gelsın.
 Néçun saña añlamayıır bacesı,
 Urdı yurekıme yareñ acısı,
 Ém sevdiğim, ém bacemiñ yazısı,
 Soyle Ğaribıma, durmasın, gelsın.
- 75 Başıma dondığım guĺ yuzlı oca,
 Né gunım günduzdır, né gecem gece,
 Nice déğişiyim altını tuca,
 Soyle Ğaribıma, durmasın, gelsın.
 Saña dérim, saña, bazırğan oca,
- 80 Soyle Ğaribıma, durmasın, gelsın.
 Başıña donayım ér gun, ér gece,
 Soyle, Ğaribıma, durmasın, gelsın.
 Oca, qurban olayım seniñ yoliña,
 Betım surterım ayaxıñniñ tozına,
- 85 Ér nereye varsañ, yoliñ uzeriné,
 Soyle Garibıma, durmasın, gelsın.
 Yedi yıldır ben asretlık çekerim,
 Gozlerimdén qanlı yaşlar dokerım
 Gelendén geçendén xaber, sorarım
- 90 Soyle Garibıma, durmasın, gelsın.
 Oldı, déye, xaberini eşittik,
 Yığıldık da bır araya çetiştik,
 Oca, seni koyıb, geldık yetiştik,
 Soyle Garibıma, durmasın, gelsın.
- 95 Néyliyim ki, yettirmişim élimdén,
 Bır selam veriyim, getir d'ilimdén,
 Bulbul gıbig uçırmışım élimdén,
 Soyle Ğaribıma, durmasın, gelsın.
 Éşı Şaxseneniñ melul, dediler,

- 100 Ax gúlını maaliye dérdiler,
 Şaxsenéni Şaxleventke verdiler,
 Soyle Ğaribıma, durmasın, gelsın.
 Yedı yıl ékı ay oldı Ğaribiñ gittıgı
 Dérdimdén olmışım divana délı,
- 105 Ğayet muşkuı olır Senéniñ alı,
 Soyle Ğaribıma, durmasın, geısin!
 Ondan başladı Aşıq Ğaripniñ anası:
 Éxtiyarlıkté Ğarip belım bukuıldı
 Ara, bul Ğaripım, yolla, téz geısin,
- 110 Ax éttıkté qara bağırim sokıldı,
 Ara bul Ğaripım, yolla, tez geısin.
 Élımız yapıştı ocaq taşına,
 Déğırmenler donar gozım yaşına,
 Asret qaldım sevdiğimiñ éşiné,
- 115 Ara, bul Ğaripım, yolla, téz geısin.
 Malım olsun size: nişanlısın aldılar,
 Benı durlı- durlı dérté saldılar,
 Ğarip oldı déye xaber verdiler,
 Ara, bul Ğaripım, yolla, téz geısin.
- 120 Dérdını soyleyen Xanzoxra, anası,
 Xarap oldı goñlımızıñ binası,
 Ben almışım Ğaripimiñ duası,
 Ara, bul Ğaripım, yolla, téz geısin.
 Doqız ay Seném ustiné gotırdım,
- 125 Gotırdım da mertébeye getırdım,
 Kurpe kozısını éldén yettirdım,
 Ara, bul Ğaripım, yolla, téz geısin.
 Gozım gormez çıxam dağlar başına,
 Baxmamısıñ gozdén axqan yaşıma,
- 130 Zalım felek ağı, qattı aşıma,
 Ara, bul Ğaripım, yolla, téz geısin!

Qaçan kervanbaşı bazırğan oca bunları niyazlarını eşitmiş édi, goñılı doldı, başladı ağlamaya, ant yemin étti ki: kervanda gendimiñ on éki qatır malım vardır, şu malı satıb, xacılıge gidécek édim. Éndi niyetim olsun ki: Aşıq Ğaripniñ yolına malımı 135 ğayıp idéyim, şunu arayıb bulayım ve yollayım, dédi. Onlar da oniñ ayaxına duştilar, bır daa tékrar yalvardılar ve feradé feradé añlaştılar ve añlattılar. Aşıq Ğarip naslı édiıb Şaxsenége nişanlandığını ve qavıl ilen, ve né vadé ilen paşa ilen gestiglerini dé beyan éttiler, ve Şaxleventniñ dé qızıñ peşiné duşıb babası ilen cevab gestigini.

Ve ğurbeté gitıb, para qazanıb gelıb, qızıñ babasına peşkiş getirdigini, ve vadé 140 tamamıma nişanlısı gelmese, o gunı qızı Şaxleventke niqax édiıb, verecek oldığını dé bildirdiler. Ve Şaxlevent dé Aşıq Ğaripniñ qara xaberini getirdigen dé soylediler ve tékrar birer birer cumlesini añlattılar.

Ve Şaxsené çıxardı oña verdigi émanét tasını dé bazırğan ocağa téslim étti ve şu tası Aşıq Ğaripke ver, dédi: bır ay vadé qaldı. Bu tasıñ mertébesi ilen sağ olsa yerışır, 145 gelır; dédi. Oca da tasını aldı, yola revan oldı alla fikiriné qoydı, doğırı arzılayıb Alepke gitti.

Yıgırımı- sekiz gun dédikte Alep şeériné daxıl oldı. Şeériñ ortasındın kervan ilen geçıb gidér éken. Baxtı ki: bır qavedé bır şayır saz çalıb durayır. Qave oginé gelđi, azğana d'ınleyıb baxtı ki: turkuniñ sonını alınca Aşıq Ğarip, d'iy.

Tékmiıl idéir kervancilere dédi ki: siz varıñız kervanxanéné qoniñız, ben bu 150 qavedé qonacağım, démiş. Qaveye girdi, selám verdi. Otır, mısafir dédiler, qave verdiler. Azğana otırdıqtén son, qavedéki adamniñ bırındén sual étti: soramaq ayıp olmasın, şu şayırniñ adı nédir, dédi. O adam da dédi ki: tavrızlı Aşıq Ğarip dédikleri budır, dédi. Oca da iç ses çıxarmadı. Axşam oldı, qavedégi adamlarıñ cumlesı 155 dağıldılar.

Bu oca éxtiyardan Aşıq Ğarip sual étti, dédi ki: oca, tékmiıl mısafirsız, burada yatacaqmısız ? dédi. Éger yatacaq olsañız, başım tacısız, lakin buyuriñız, benim odama gidélım bır qavaltı idélım, dédi. Oca da dédi ki: mısafirdır, d'iy. Qalqıtlar odaya gelđiler, ogleriné sofrı gelđi, başladılar yemek yeb émberye içmeye.

Bır- éki fılcın içtiler, soñra oca Şaxsenéniñ yolladığı tasını çıxardı: Aşıq Ğarip, 160 gel şu tası ilen birer émberye içélım, dédi. Aşıq Ğarip tası gordığı ilen tanıdı, goñılı toldı, başladı ağlamaya. Son aldı sazını éliné, başladı turku çıxarmaya: Bulbul bır gul uçun idér adalar, Yuregime urdı cifté yaralar,

- 165 Anam éliné giymiş yoxsam qaralar,
 Oca, nice gordiñ benim anamı?
 Oca: Anañ sorarsañ, belı bukulmış,
 Akıtmış gozindén nuri dokılmış,
 Oğıl évlád, d'iy, gozdén ayırılmış,
- 170 Gozı yaşlı gordım ğarip anañı.
 Aşıq Ğarip: Oca, sen varmışsıñ bızım éllere,
 Bulbulı qonmıştır bızım gullere,
 Sırımı duşırdım donmez yollara,
 Oca, nice gordiñ benim anamı?
- 175 Oca: Ben dé vardım Tifliz dégen şeére,
 Gozı yaşlı gordım ğarip anañı,
 Yıglab gældiler xaber sormaya,
 Gozı yaşlı gordım ğarip anañı.
 Aşıq Ğarip: Gené yar arttırdıñ benim atéşım,
- 180 Axar gozlerimdén qan ilen yaşım,
 Gené ax ilen zar artma işım,
 Oca, nice gordiñ benim anamı?
 Oca: Yıxıldılar, bır odaya gældiler,
 Ğarip öldi déye xaber aldılar
- 185 Seniñ içun beni yola saldılar;
 Gozı yaşlı gordım ğarip anañı.
 Aşıq Ğarip: Sené qaçta vardıñ bızım éllere?
 Sen beni duşırdıñ donmez dértlere,
 Olmışım zar ocalara mertélere,
- 190 Oca, nice gordiñ benim anamı?
 Oca: Öldi ,deye, dutmış édiler yasını,
 Yolladılar şu émanét tasını,
 Ğarip, yaşlı gordım anañ gozını,
 Gozı yaşlı gordım ğarip Senéñi.
- 195 Aşıq Ğarip: Yaş ilen doldı Ğaripiñ gozleri,
 Canıma zeér öldi anamıñ sozleri,
 Baña sevep öldi Senémiñ sozleri,

Oca, nice gordiñ benim Senémi?

Oca: Dêrdını soyleyen bu Yaqub oca,
 200 Aşılıq muşküldür çekilmez nice,
 Şaxlevent éí uzattı, Ğarip varınca,
 Gozı yaşlı gordım Ğarip Senéñi.

Qaçan Aşiq Ğarip eşitmiş édi Şaxlevent éí uzattı dédiğini, ax étti, qara bağırını
 kebab étti, felek aynésını siya étti, duñyada éyılıkke fenalıx tolanay éken, dédi. Var ése
 205 benim qara xaberim dé o soylemiştir, démiş, ve oldığı gıbıg Yaqub ocaya Şaxleventé
 éttığı dostlıxını naqıl étti ve bir boxça ve ékı mektub dé verdığını dé soyledi. Yaqub oca
 da Aşiq Ğaripke birér- birér naqıl étti, naslı ki Şaxlevent gelmiş né mektub vermiş, ve
 né boxça ilen émanétını vermiş.

Ve dé anañ senı varıb sordıqta, o çoqtan öldi démiş. Ve naslı Aşiq Ğaripniñ
 210 anası ve qızqardaşı, Şaxsené, Axçaqız, dortısı, kervanı korıb, gelédiler, sordılar,
 manéler soyleyib, dortısı dort turlı manéler soyleyib ve niyaz édíb, boyınım borc
 biraqtılar senı arab, bulıb, yollamaya.

Ve bu tası saña yolladı ve oyle bíldirdi ki: bir ay vadémız qaldı, éger bir aydan
 gelmese, beni babam Şaxleventke niqax édíb verecekdir, lákin oyle bílsın ki ben
 215 gendımı Şaxleventé téslim édmem, gendi gendime zeér içer olırım, gené oña yar
 olmam, dédi.

Maña yemin verib soyledi ki: Aşiq Ğaripe soyle, qalmayıb gelsın, dédi. Benim
 datlı canıma qıymasın, dédi: Ağam, dostım, yarenım, durmaq olmaz, mitlaq senı yarın
 sabaxtan yolcu idérım, dédi.

Aşiq Ğarip başladı düşünmeye, ağlamaya, yığıldı yerge, yuzınıñ ustiné
 220 duştı, aqlını yettirdi, és-us qalmadı. Ondan oca şaştı qaldı. Oca qalqtı suv getirdi, Aşiq
 Ğaripniñ yuzını yuvdı, dux qoqlattı, ayındırdı: Aşiq Ğarip, gendiñe gel dédi, aqlını
 başıña dévşir, téderekniñ kor, ağlamaq sızlamaq fayda étmez, gendiñe yazıx étme, dédi.
 Aşiq Ğarip ağlayaraq dér ki: ya babam, ya ocam, né yapayım, vadé kunıme tamam
 225 olmaya ékı gun qaldı. Ben bir gundé ancaq işımı pıtırırım. Ben, bir gundé naslı Tiflize
 yetişırım, dédi.

Oca dér ki: ya Aşiq Ğarip, Şaxsenéniñ saña yolladığı tası bir dualı olmalıdır,
 nafle yollamadı, añlatay. Mendén bu bir dualı tas olmalı, daxi ben dé técribesiné
 qalayırım. Ben kervan ilen yığırımı-sekız gundén Alepe daxıl oldım, sankım beni surup
 230 getirdiler, dédikı ilen,

Aşık Ğaripniñ aqılı başına geldi, qalqti ocanıñ élin ayaxını optı. Sanduğını açtı, bir cever yuzuk baxışladı, tamam yuz kese axçı fiyatı var. Aşık Ğarip bu tasiñ fasılını Yaqub ocaya naqıl étti oldıǵı ğıbıǵ. Daxi Yaqub oca bile çoq técribesine qaldı.

235 Son Aşık Ğarip Yaqub ocaya dédi ki: ben yarım yolcu olırım, dédi. Aldı sazını éliné, başladı turku soyleb ocakiye meramını bildirmeye:

Ékı senék geldi qondi baceye,
Mevlám dévlet versin acı ocaya,
Bıze téklif étmış yarım geçeye,
Sarmış doşek, çarçefleri qırmızı.

240 Benım yarem gelmişimdén bellıdır,

Yanaxları désté - désté gullerdır,
Nice sevmiyırım şirin d'ilberı,
Bıze gelen on parmax qınalı.

Benım yarem gelır, déye, işansın,

245 Sadé allar giysın, yıpek quşansın,

Odalarnı témız édıb doşesın,
Bıze gelen ax élleri qırmızı.

Axşam oldı, qondılar. Értésı gunı Aşık Ğarip sabaxleyen qalqti. Yaqub oca ilen éllallaştılar, allaxqa émanét ol, allax yolını açix étsın, dédi, ve Yaqub oca yolcu oldı.

250 Aşık Ğaripniñ dé şeér içeresindé kım ilen dé ésap var ése, bir tamam aqlaştı.

0 gunı qavesindé ve odasında né ki dé var ése, cumlesını sattı, parasını yengil şıylere bozgun étti, anasına ve qızqardaşına birer qat urba duzdı, ve nişanlısına da bir qat urba duzdı qıymetli qumaşlardan paadé ağır çekidé yengil matalardan aldı bir at, aldı maxşur kelvayan atı, éger takımı duzdı, gece ilen vardı paşaya ğorışmeye:

255 Sarıdır saçları sırmadan téldén,

Xaber aldım: Seném getmiştir éldén,

Yaralar açarım sağdan soldan,

Ax versın miradımı, ver miradımı, yarabım!

260 Paşa ilen éllallaştı. Paşa çıkardı bir altın saat baxışladı ozeriné ceverler ilen ortılmış qıymetı yuz kese axçı var édi. Qarısı dé bir sırğa baxışladı, onıñ ilen dé éllallaştı.

Bindı atına cumadaniñ qoydı atınıñ sırtına, ozı da aldı sazını éliné, başladı Alep şeériné maxtamayıb turku soylemeye:

Xoşça gældim, gidér oldım,
 265 Şeñ olsun Alep şeére,
 Çoq tuzıñ- okmekıñ yedım,
 Élal éyle, Alep şeéri.
 Dort yanı guller gulıstan,
 Gozlerım çeşmi mestén,
 270 Xaber gélmiş nazlı dosttan,
 Durmaq olmaz Alep şeére.
 Çoq yığıtler saña geliyır,
 Çokısı da églenıb qalır,
 Çoqısı da mıradsız olır,
 275 Mırad aldım Alep şeére.
 Bulbuller arzı gullerdé,
 İsmem soylenır d'illerdé,
 Qaribiñ gozlerı yollarda,
 Qoyver meni, Alep şeéri.
 280 Alepiñ çevresı bağlar,
 Gorleyıb'suvları çağlar,
 Ğarip gitti déye, ağlar,
 Xoşça qalsın Alep şeéri.
 Ğarip bulbul , né gezersiñ çollerdé,
 285 Nice yaslanam ğurbet éllerdé,
 Qalq gidélim goñıl vatana,
 Éşk idélim goñıl silaya.
 Ğarip bulbul , né gezersiñ avada,
 Yavrılarıñ arzı çeker yuvada,
 290 Gendım ğurbet éldé gozler silada,
 Qalq gidélim goñıl vatana.
 Éşk idélim goñıl silaya.

Vadéu bindi atınıñ ozeriné, yola revan oldı, gitti Aleptén. Éki saatlıq yol qararı
 gitmiş édi. Apansızdan astındağı at yıxıldı. Aşiq Ğarip avdırıb duştı atıñ ustındén: vay,
 295 bu atqa né oldı, d'iy. Atıñ betını, gozını sıypadı, qulaxlarını sıypar dérken, atı öldı.

Aşiq Ğaripniñ boğozı soldı, buzladı qaldı, né yapacaxını bilmedi, şeér dé yırax

qaldı. Ağlayaraq aldı sazını éliné, başladı turku soylemeye:

- Bır şikaétım var çarqı felektén,
 Felek, benı fırsata getır,
 Bır meral zevdası ğarip başımda,
 5 Asret qıymeté qaldım, néyliyim?
 Acel gélđı, baş ustıné otırdı,
 Datlı canım ucuzlara satıldı,
 Felek benı fırsata getırdı,
 Duamız méşere qaldı, néyliyim?
 10 İçemedım şu Tifliziñ suynı,
 Goremedım Şaxsenéniñ yuzını, .
 Doya -doya idémedım toyını,
 Gozım yaşım Xıdır silsin, néyliyim?
 Ben néredé qaldım, vatan néredé,
 15 Canım çıxtı ték buraya gelendé,
 Qıdırsınlar, Ğarip qaldı néredé,
 Asret qıymeté qaldım, néyliyim?

- Vadéu Şaxsenéniñ yolladığı tası aqlına duştı. Aftézını aldı, namazını qıldı, dua
 édib tas ilen bir suynı içti: ya Xıdır, yetiş, ben éldén gittim, dédi. O saat Xıdır gelib
 20 yetişti, başınıñ ustıné durayır: qorxma, ben Xıdırım, benı saña imdat allax yolladı,
 démiş, al şu cumadaniñ, bağla atımıñ ardına, gendiñ dé bin, démiş. O saat Ğarip almış
 cumadaniñ bağlamış ve gendi dé binmiş. Xıdır démiş ki: yum goziñ, Ğarip. Ğarip dé
 gozın yumdı. Bir saattan son: aç goziñ, dédi, én attan, dédi, al cumadaniñ, işte gélđiñ
 Tiflize, démiş. Ğarip dé gozın açıb baxsa né baxsın: Tifliziñ ortasında durayır. Énmiş
 25 attan aşaya, almış cumadaniñ. Ondan Xıdırniñ élin ayaxın opmiş, témenné étmiş. Xıdır
 dé oña bir dua vermiş ve bir yağlıx vermiş, démiş ki: bunıñ ilen anañniñ gozını silseñ,
 yaxşı olur, démiş. Var éndı mırada qavuş, démiş, dé binmiş atına gitmiş. Ondan Aşiq
 Ğarip açmış cumadaniñ, almış sazını éline, başlamış turku soylemeye:

- Şukur, qaflettén oyandım,
 30 Xoşça gordım, vatan, seni,
 Guı qoqır sağı solları,
 Xoşça gordım, vatan, seni.
 Orıldı saçlar, orıldı,

Gerdan ustiné burıldı,
 35 Şaxsenéniñ goşkı korındı,
 Xoşça gordım, vatan, senı.
 Ğaribiñ gélđı yarené,
 Maylım şirin d'iliñe,
 Sarılam ince belíñe,
 40 Xoşça gordım, vatan, senı!

Vadéu Aşıq Ğarip cumadaniñ arqasına aldı, doğırı anasınıñ éviné gitti,
 cumadaniñ axırda saxladı, gendı doğırı gélđı ayat qapusına. Baxtı: mumların
 sondırmaşlar, és -us yox. Oğadar qapunu qaqtı, ses étti, aslı ses veren yoxtır. Zire o
 gecesı Şaxsenéniñ babası Şaxsenéni Şaxleventke niqax édib verece émiş. Dugun büyük
 45 qurılış, qızını dé kervetke qoymaşlar. Aşıq Ğaripniñ anası ve qızqardaşı duymaşlar,
 başlamaşlar ağlamaya sızlamaya. O qadar ağlamaşlar ki, ağladılarındañ yurekleri talib
 yuxlab qalmaşlar. Aşıq dé baxtı ki: qapuyı açmayırlar. Soñra Aşıq Ğarip dér ki: gendı
 gendime bır turku soyleyim dé, gendımı bildiriyim:

Alepiñ çevresı quyu,
 50 İçi dollı zémzém suyu,
 Şaxsenéniñ uzun boyı,
 Ana, ben Ğaribım Ğarip
 Alepiñ çevresı dağlar,
 İçinde zumbullı bağlar,
 55 Benım Ğaribım anam ağlar.
 Ana, ben Ğaribım Ğarip.
 Gorındı Tifliziñ dağı,
 İridi yuregım yağı,
 Ustam Ğarip ben çırağı,
 60 Ana, ben Ğaribım Ğarip.
 Ana bır soz désem inanırısñ?
 Oğılıñ gorseñ, tanırısñ?
 Ya évdédır, ya yoldadır,
 Ana, ben Ğaribım Ğarip
 65 Ğarip baxtı: né ses var, né us, başladı bır turku daa soylemeye:
 Ana, ben Ğurbettén gélđım.

- Sazı Ğarıpten ogrendim,
Yaş da olsam, çoq sozlendim,
Ana, ben Ğaribım Ğarip.
- 70 Aleptén aldım durunçı,
Yurekime dağdı acısı,
Sen anamsıñ, qızıñ dé bacem,
Ana, ben Ğaribım Ğarip.
Sazıma taqtıgım téller,
- 75 Qurban olsun qollar éller,
Ben soylemem, sazım soyler,
Ana, ben Ğaribım Ğarip.
Geceniñ yarısı geçti,
Benım goñılıım saña duşti,
- 80 Quşlar yuvasından uçtı,
Ana, ben Ğaribım Ğarip.

Vadéu oyandılar. Anasına qızı dédi ki: ana, qapu çalına, açayım mı? Anası da qızına dédi ki: vaxıtsız qapu açılır mı? Aşıq Ğarip gené yalvarayır: canım, qapuyı açınız, bır gecelik mısafırım, dér. Ondan kızıñ sabırı çıdamadı, anasından ızınsız da

85 olsa qapuyı açtı, Ğaribi içere aldı. Ondan selam verib, durdular. Bıraz églendiktén son, Aşıq Ğarip baxar: sazi évdé asdığı kıbık durayır. Rica édér: canım, şu sazi verıñ baña, ben dé oña bıraz aşnayımdır ve sizlere dé bıraz eglendirim, déinçe. Ondan Ğaribiñ anası başladı ağlamaya: bızler né gunımızge saz çaldırayıx, dédi, oğılıımın gittığı yedı yıl uç

90 ay oldı, bır xaber dé almadıx. Ve şındı nışanlısını dé başka yığıtke veriyler, dedi, başladı gené ağlamaya. Bır daa yalvardıqta, dér ki: canım, analıq, şu ođılıñın başı için olsun dédıkté, anasınıñ sabırı çıdamadı: ver şu sazi, baqalim, naslı şayırdır, dédi. Ondan turdı qızı, verdi sazi Aşıq Ğaripke. Aldı Aşıq Ğarip sazi, başladı bu tarix ilen çalmaya.

Aşada beyan turku:

- Benım şu sadéflı sazım,
- 95 Soyle sanı benim ilen,
Étme baña durlı nazı,
Soyle sanı benim ilen.
Sazı soyler:
Gokısım taxtası qurudı,

- 100 Ustime duman burıldı,
 Omırım qazıq da çurudı,
 Né soyliyım seniñ ilen?
 Yalancı duñyanıñ fena,
 Vermişim émanét xana,
- 105 Almışlar tacı cıvana,
 Né soyliyım seniñ ilen?
 Felek bukmıştır belımı,
 Qırdı qanatım élimi,
 Lal éyledı saz d'ilımı,
- 110 Né soyliyım seniñ ilen?
 Aşıq Ğarip anasına soyliyır:
 Geldim, konaq oldım saña,
 Ana, ben Ğaribım Ğarip,
 Bır gece mısafırım saña,
- 115 Ana, ben Ğaribım Ğarip.
 Sınéme çekmişim dağı,
 Yurekte qalmadı yağı,
 Ustam Ğarip ben çırağı,
 Ana, ben Ğaribım Ğarip.
- 120 Ana, démişim oziñe,
 Bace démişim qızıña,
 İnanma duşman soziné,
 Ana, ben Ğaribım Ğarip.
 Xıdırıñ éyılıkı baña,
- 125 Qıymaq olmaz şirin cana,
 Bır gece mısafırım saña,
 Ana, ben Ğaribım Ğarip.
 Anası Aşıq Ğaripke soyliyır:
 Git qapudan, éy, fuqare,
- 130 Var gendiñé qonaq ara,
 Cıgerçıgım oldı fare,
 Ğaribım öldı, dédiler.

Aşıq Ğarip:

Ğaribiñ Aleptén gelır,
 135 Duşmanlara vayvala salır,
 Ya bugün, ya yarın gelır,
 Ana, ben Ğaribım Ğarip.

Anası:

Ağızıña qurban olayım,
 140 Oğıl, néredén gelır Ğarip?
 Yoluña guller dokiyım,
 Oğıl, néredén gelır Ğarip?
 Ğaribe doğırı varayım,
 Ayaxına yuzım sarayım,
 145 Adına qurban olayım,
 Oğıl, néredén gelır Ğarip?
 Ğaripı néredé gordıñ?
 Sazı ondan mı ogrendıñ?
 Yoxsam ével mı bılırdıñ?
 150 Oğıl, néredén gelır Ğarip?
 Élımdén gulım aldılar,
 Beni bu dérté saldılar,
 Nişanlısını sardılar,
 Oğıl, néredén gelır Ğarip?
 155 Şaxsené qoymış qınasın,
 Boyında altın taqısın,
 Xanzoxra Ğaribiñ anası,
 Oğıl, néredén gelır Ğarip

Qaçan bu cevapları eşitmiş édi Aşıq Ğarip, goñılı doldı, lakin iç gendiné
 160 aldırmayır. Son qıza rica édér: canım, qardaşım, dugun var, d'iyırsız, menı dé getirseñ
 dugun éviné, varıb biraz églen'iyım, beş -on guruş alırsam, size dé veriyım, dédi. Qız
 dé: pekéyı, qalq getiriyım, dédi. Qalqtılar, doğırı gittiler. Ğarip içere girdı, qız dé gitti
 Şaxséneniñ yanına otırdı, oniñ qulaxına dédi ki: ağam sağ émiş, bugün yarın gelır, dédi,
 xaber aldıx, démiş. Şaxsené quvandığındén né oldığını bılmedi, ziré bır qadé ağu zeér
 165 azırlemiş édi Şaxleventke niqax éttiklerindén, zeérı içib, gendımı élak édécek édi.

Kımdén eşittiniz? d'iy, sormuş. O da démiş ki: bize bu gece bir mısafır gëldi, şayır, ağamıñ çaldığına ğayet beñzer çaldığı. Baña rica étti: dugun évını goster, d'iy. Ben dé alıb gëldim. Şındı bundadır, şındı çalırsa, eşitirsiz, dédi.

Şındı Aşiq Ğarip baxtı ki: Şaxleventni, kuyuv édib, koşege tayandırmışlar. Ér
 170 sofrada éki şayır, uç şayır var. Éviñ ald yanında, qapu tarafında, bir sofrada baldır -
 çıplaqlar otıraylar. Aşiq Ğarip gëldi olarıñ sofrasına, bir daa selam verdi ve dédi ki:
 éger beni maxpul éderseñiz, sofranıza otırıb, bir qaç fasıl éd'iyim, dédi. Cumlesı birdén
 ayaxqa qalqtılar: buyur, yoldaş, buyur, dédiler, ancaq bızlere dé insan sırasına qoyıb dé
 şayır gëlr éken, dédiler. Qalqtılar Aşiq Ğaripni koşege aldılar. Başladı Aşiq Ğarip turlı
 175 ve turlı manéler ilen déstanar ilen turku soylemeye. Sofralardağı aşıqlar cumlesı
 tındılar, cumle cemaat oña éyran oldılar. Qaçan Şaxlevent Aşiq Ğaripniñ sesını
 eşittigilen tanıdı, çaxırdı sağdıçlarını, dédi; ki: şu şayırı çıxarıñız dé abrañız, dédi. O saat
 sağdıçlar gëldiler Aşiq Ğaripke, dédiler ki: saña kım ızın verdi bu sofraga gelib
 oturmaya? Aşiq Ğarip dédi ki: ya bu dugun évi dugul mı? Alem gëldi, ben dé gëldim,
 180 dédi. Gené: qalq git, dérler. O saat baldırı-çıplaqlarıñ bırıısı ayaxqa qalqti, pıçaxını
 çıxardı, sağdıçlara dédi ki: git otırıñız yerıñızge, yoxsam qanıñızı içerim, dédiglen,
 bıraqtılar. Né istérsiz, varsın çalsın, dédiler. Ondan Ğaripke dédiler ki: sen çal, kozım
 Aşiq Ğarip, dédiler. Soñra bir qaç fasıl da étti. Soñra başladı bir qaç beyat turku dé
 soylemeye gendiniñ turkulerindén ve turkuniñ soñını Aşiq Ğarip, déye. Tamam
 185 étéyence Şaxleventiñ yurekiné oq urılmış kıbık olayır. Dayanamadı, gendi qalqti Aşiq
 Ğaripni quvmaya. Baldır - çıplaqlarıñ cumlesı birdén ayaxqa qalqtılar ve dédiler ki:
 kuyuv, otır yerıñe, raat ol, bızım kefirmize tokınma, aqlıñ başıña ciy, yoxsam ciyarmız,
 dédiler. Şaxlevent qorxtı otırdı yeriné. Aşiq Ğaripe dédiler ki: sen çal, kozım, né
 soyleseñ soyle, dédiler. Soñra başladı Aşiq Ğarip Şaxsenége meramını añlatmaya, turku
 190 soylemeye:

Dun gece Alep şeérindé édım,
 Éşkiñ dollısını içtim dé gëldim,
 Saba namazını orada qıldım,
 Gizlí sıırımı açtım dé gëldim.

195 Sıqtı goñıl ilen çaxırdım oca Xıdırı,
 Seddam gitti Alebistan Mısırı,
 Bır duman gorındı orada bize,
 Canımdan sıırımı geçtim dé gëldim.

Oyle namazını Arzurum tuzdé,
 200 Orada bır yemek verdiler bize,
 Axşam namazını oca Tiflize,
 Gun gormez dağlar geçtim dé gélđim.
 Gélđim, qonaq oldım gendı anama,
 Sırımı açmadım anam ilen baceme,
 205 Éşkım ancerını urdım Senéme,
 Xıdır ilen silá geçtim dé gélđim.
 Şaxsenémi sayladılar sattılar,
 Ax éliné al qınalar yaqtılar,
 Senémi Şaxleventke gelın éttiler,
 210 Saña olan işleri bildim dé gélđim.

Qaçan Aşiq Ğarip bu cevapları soylemiş édi, başladılar orada duran adam cumlesı Aşiq Ğaripni mezekke almaya: iç mülkun mı ki bır aylıq yolını bır gun bır geçede almaq. Sen Ğarip déğılsıñ ve bu kimseler angısı ki istédiler Ğaribı dugunden surgun étmeye. Onlar ziyadesı ilen Ğaribe mezek éttiler, ondan Ğaribı quvar çıxarırlar.

215 Ondan Ğarip dédi ki: ben size bunu istifad idébılırım Xıdır ilen gélđigımı, dédi. Aşiq Ğarip oldığı kıbık naqıl étti ve Yaqub oca gelıb ve angi gun bazırđanlar ilen ésap gestığın çıxardı kaatların oglerine qoydı. Ondan soñra xalq sus oldılar, cumle cemaat bır ağızdan: Aşiq Ğarip, ayıp étmeyesın, dediler. Ve Şaxsené dé duydı ki: say, Aşiq Ğarip, oldığını batıb. Xalq oginde turub, qarşılıq varamadı. Ondan Aşiq Ğarip gordı ki:

220 Şaxsenédén bır qarşılıq yox. Başladı bır turku da soylemeye Şaxsenége:
 Çunkum seniñ mayılıñ yox édi bendé,
 Ya né için aldattıñ beni, gelı déye,
 İqrar éttiñ, iqrarıñ da dutmadıñ,
 Ya né için aldattıñ beni, gelı déye?
 225 Gittigımdé qanlı yaşlar ađladıñ,
 Cıgerçigim éşk otına dađladıñ,
 Yedi yıl uç ay vadé bađladıñ,
 Ya ne için aldattıñ beni, gelı déye?
 Seném etti bu Ğaribe oyını,
 230 Olğıy édım, gormegiy édım toyını,
 Mevláya évale éttım soyını,

Ya né içun aldattıñ benı, gelı déye?

Aqibat Şaxsené dayanamadı, qaldırdı tuvağın attı, açtı kertékin perdésini, başladı Ğaribe turku soylemeye:

- 235 Başına dondığım gulı yuzlı oca,
Dost, seniñ gelđiğın ben duyamadım,
Yedı yıldır ben asretlık çekerim,
Dost, seniñ gelđiğın ben duyamadım.
Açsam yuzım perdésini sızdén ayıptır,
- 240 Ustimize duran mevlam nayıptır,
Şaxsenéniñ sevdığı Aşiq Ğariptır,
Dost, seniñ gelđiğın ben duyamadım.
Ben saña oru edim, yar edim,
Xoşça gelđiñ, gonce gulıñ bulbulım,
- 245 Saña, Ğarip, derim, gozımıñ nuru,
Dost, seniñ gelđiğın ben duyamadım.
Sen étme ki, ben açarım gulımı,
Sağ élime azırledim dolımı,
Şaxsené dé qayıł oldı olımı,
- 250 Şukkur, mevlam baxısladı canımı.

- Qaçan Aşiq Ğarip Şaxsenéniñ cevaplarını eşitmiş édi, o saat Yaqub ocanıñ cevapları aqlına duştı, başladı ağlamaya, dédi ki: éyı madét dünyada éyılıkke éyılık olmaz éken, dédi. O saat Şaxlevent ayaxqa qalqtı, Aşiq Ğaripniñ ayaxına duştı ve dédi ki: aman, Aşiq Ğarip, afi éyle, gunaxımı baxısla, dostım, yarenım, benı xalqqa rezil étme, dédi. Ben vazgeçtim. Al émanétiñ gendiñe mubarek olsun. Var asretiñe qavuş, dédi. Soñra Aşiq Ğarip dé ayaxqa qalqtı dédi ki: Çunkum qabaatıñı iqrar éttiñ, dugun başlamışsıñ, duguniñ bozılmasın, sen étseñ dé, ben étmiyim, dédi. Aşiq Ğarip dédi ki Şaxleventke: éger maxpul idérsiñ benim qızqardaşıma, dugun ét dé al,dédi. O saat Şaxlevent téqrar Aşiq Ğaripniñ ayaxına duştı: baş ustiné, maxpulum, dédi. O saat amamğa xaber verdiler, Gulyuxannı amamğa getirdiler yayqandılar, giyındirdiler, quşandırdılar, gelin edib, koşeye qoydılar. Şaxsené ozerindeğı urbaların ve altın incelerin oña verdi. Cemaatqa xaber verdiler xacı, oca, imam, efendi yığıldılar, Şaxleventni niqax edib qapadılar. Soñra Şaxsenéni dé aldılar, başqa saraya getirdiler, yengidén kerték qurdılar, yengidén dugun başladılar, İakin Şaxsenéniñ babası dédi ki:

265 benim uç yuz kese axçımı versin de soñra niqax qıldırım, dédi.

O saat Aşiq Ğarip çıxardı parmaxından bir cever yuzuk verdi ve dédi ki: şunu alsın dé baña qusuru versin, dédi. Memleketiñ sarafları yıxıldılar yuzukke fiyat étmeye: kımı fiyat étti yedi yuz kese axçı, kımı fiyat étti ; sekiz yuz kese axçı. Soñra cumle saraflar bırdén rica éttiler ve ? dédiler ki: kel , Aşiq Ğarip, étme, éyleme, gel qaynataña

270 baxışla, dédiler. Soñra Aşiq Ğarip dé dédi ki: ben sozdén çıxmam, baxışlarım, dédi, lakin bu gece dugun istérım, dedi. Baş ustine dédiler. Vadéu Aşiq Ğarip gitti anasına, anası ilen gorıştiler, opıştiler, ağlaştılar sızlaştılar. Soñra Aşiq Ğarip; çıxardı cebındén Xıdırıñ verdiğı yavlıgını, anasınıñ gozlerini síldi yavlıgılan, anasınıñ gozleri évelkısındén daa éyí oldı. Ondan soñra xaber verdiler cemaatqa. Ciyıldiler xacı, oca,

275 imam, éfendi, şeyx, ağalar, paşalar, beyler, mirzalar, sopular, soqtalar, yiptén qazıqtan qaçqanlar baldır-çıplaqlar, cumlesı yığıldılar, buyuk mecluş qurdılar, ğayet ruşan oldılar. Soñra aldı Aşiq Ğarip sazını éliné, getirdi Şaxsenéniñ urbalarıñı oginé, feradé feradé başladı urbalarını gostérib maxtamaya ve çalıb çıkarıb kiyındirmeye Şaxsenéni: Guzeł olır gozlere gormesı,

280 Ben almışım şu gozıme gołmekı,

Yuz altına Alebistan gołmekı,

Layıq gordım fidan boyı giysını.

Yedi yıldır ben ğurbetté otırdım,

Otırdım dé ben éşqımı arttırdım,

285 Yuz altına bır çimtiyın bitırdım,

Layıq gordım, Seném, saña giysını!

Ben dé geçtim şu Tifliziñ dağını,

Qırx altına çimtiyınıñ bağını,

Sen irittiñ yuregimiñ yağını,

290 Layıq gordım, Seném, saña daqsını.

Canım çıxtı alınçaz yarem sesını,

Sen irittiñ yuregimiñ yağını,

Yuz. altına Alebistan fesını,

Layıq gordım, Seném, saña giysını.

295 Né guzełdır şu Tifliziñ témeli,

Kok yuzınde gordım şamsı kemarı.

Beş keseye yaxut, zumurut kemarı,

A6

- Layıq gordım nice bele daqsını.
 Né guzeldır şu Tifliziñ qayası.
 Salqınır acı ilen mayası,
 5 Yuz keseye cuba ilen sayası,
 Layıq gordım, Seném, saña giysını.
 O divanda varır onıñ anası.
 İster ése gelsın oca babası,
 Yuz altına ax goksınıñ dogmesi,
 10 Layıq gordım, Seném, saña giysını.
 Ér dayım çekerım yarem yasını,
 Arcı yar ilen xalqqa isimni,
 Yuz altına ayaxınıñ mestısı,
 Layıq gordım, Seném, saña giysını.
 15 Né gendısı bılır, né dé anası,
 Ağlayıb-sızlayıb d'iñler sılası,
 Qırx altına Alebistan qınası,
 Layıq gordım, Seném, saña yaqsını.
 Né guzeldır camileriñ mimberı,
 20 Çıxtı canım, éy, sevdiğim, gelı geri,
 Qırx altına Alebistan cemberı,
 Layıq gordım, Seném, saña daqsını.
 Né guzeldır şu Tifliziñ yapusı,
 Mermer ilen al olmuştır qapusı,
 25 Qırx altına Alebistan kupesı,
 Layıq gordım, Seném, saña giysını.
 Ben de unutayım yaremiñ yasını,
 Guı ilen al olinmiş qaşını,
 Qırx altına Alebistan tasını,
 30 Layıq gordım, Seném, bır suv alıb içsını.
 Kimler almaz boyle yareñ gendısın,
 Kim añlatır sevdiğimiñ babasın,
 Yuz altına suv içecek tasını,

Layıq gordım, Seném, saña içsını.

35 Şaxsené tékmií urbalarını giydi, odaya girdiler. O saat qalqtilar acı, oca, imam, éfendi, soxta, niqaxını qıldılar, duasını éttiler, allaxqa émanét ol, dédiler, şaz ruşan olıb gittiler. Vadéu Aşiq Ğarip ilen Şaxsené éftazinlarını aldılar, namazlarını qıldılar, allaxqa dualar éttiler, bızni asretimizé qavuştırdıñ, déye, ve éyılık, ve yaxşılık ilen mıradımızğa yetiştirdiñ, dédiler. Amen. Pittı. Bu Aşiq Ğaripni yazıb ve oxıb mıradına

40 yetişsin ve Aşiq Ğarip kıbık asretiné qavuşsin. Amen.

Ben, aşiq Ğarip Şolom Baxşi, Boxor Xaimniñ oğıdır. Kım dé alıb oxısa, ağızına sağlıx.

Kım dé alıb oxıb çalıb kıtse, élı- yaxı qırılısın! Amen.

Padışah

Zaman yılıñ bir zamanında padışanıñ bırı, keçenén çırax yarısı olmasın dégen,

45 baxay: padışanıñ gendısı bir tarafta çırax yarısı goriy. Bar daa gitiy padışa doğrı şu çırax yarısına uç daa qız işleb otıraylar, uçısı laf ét'iyler. Buyukı dé ki: Menı padışa alsa, altın başlı kumiş kotlı bala taparım oña, d'iy. Ékincısı d'iy ki: menı padışa alsa, men padışağa pek guzel okmek pışırırım. Uçincısı dé ki: menı padışa alsa, salta naxış işlerım. Soñ padışa kırer içeriğe: sızıñ éviñiziñ topısı éskım, yoxsam yengim? Soñ

50 kıçkenesi dé ki: éski, padışax babam. Soñ ekısı dé çıxay, dé ki: yox, padışa babam, évımızım topısı yengi. O demekke padışa d'iñleb: fıkırlı éken, d'iy soliy padışa. O saat dédi padışa ki o éki qızğa: sizler qaydan añladıñız menım né kelıb dé soylediğim? Bızım anamız yengi ana, éski anamız olđı. Olarnıñ aqlı oldıgını bildi. O uç qızını da padışa aldı. Keçektén ki altın başlı kumiş kotlı balanı taptı. Onı paxılanılar qardaşları. O

55 olan taptı, oña aldılar bir kopek balasını ketirdiler, tapqan balasını akıttılar attılar qora tıbiné. Bir kışı çoldé geziy édi, kordı qora tıbindé bir bala ağlay-ağlay otıray. Aldı kıttı ve émızdı. Mınavı tapqan xatın beliy ki: o kopek tapqan. Ébelernén d'ılber oldılar ki: soylemecekler padışağa. Padışa soyliy ki xatınına sen bir daa boyle bala tapsañ, ben seni yarı belđen komırım, d'iy. Taki bir daa taptı. Ébege gené soylediler ki: balanı akıt

60 da gené bir kopek, yaxud mışix ketir, d'iy. Taki ébe oyle ét'iy. Padışanıñ xatını qız taptı. Aldı bir mışix, akıttı: bunı taptıñ, diy. Zavallınıñ qanı qarardı. Ébe akıttı o qızını da attı qora tıbiné. O qart kışı gené gordı, akıttı émızdı o qızını. Taki padışa dedıgı kıbık o xatını yarı belđen komdı. Kelen-keçen o xatinga tukurır édiler: padışa oyle oqım étken édi. Kundé bir sitakan suvnén bir kesek okmek verir édiler o xatinga. O balalar ér gun

65 keçiy édiler o çektén, o xatını opiy édiler, sıpay édiler: babalıxı oyle sımarlağan édi o balalarğa. Ér gun padışa çaxırır édi o balalarını, para verir édi olarğa, amma bilmez édi

gendisiniñ balaları ékenni. Balalarnıñ, guzellikindén padişa soylar édi ki: nağadar bızım évge layıq bala, d'iy soylar édi. Soñ bu ékı xatında korxtılar ki: bu étken işimiz padişağa duyılır, d'iy. Çaxırdılar cadıǵı xatını, dédiler ki: boyle-boyle iş, naslı etib ğayıb étermız bu balanı.

Cadıǵı xatın soyledi ki: duñya guzelniñ bir kuzgusı vardır, onı aldırayız padişağa, onı ketirmee olmaz, d'iy, Soylediler taki padişağa, Padişa yıberdi olannı kuzgu aldirmaya. Olan kittı-kittı, bir xatınğa raskeldi, dedi ki: boyle-boyle iş naslı etib kiterim, dedi. O xatın dedi ki: kiterken yolda raskelirsniñ acı suvğa, içersniñ, dersiñ: ax, nağadar tatlı suv. Ondan soñ gidersiñ raskelirsniñ acı almağa, qoparirsniñ bir alma: ax, nağadar tatlı alma, deye-soylersniñ. Ondan soñ gidersiñ doğrı. Duñya guzelı yuxlaydır. Yavaş-yavaş ol: onıñ quşı vardır, quşı duymasın. Quşınıñ tıbiné vardır kuzgu. O kuzgunı alirsniñ, yavaş-yavaş gené çıxarsniñ, atıx qorxmayıb gelirsniñ. Taki o olan oyle etti. Tamam aldı, çıxtı, oyandı quş, başladı bağırmaya. Ondan duñya guzelı oyandı, başladı duñya guzelı bağırmaya acı almağa: tut olannı, tut! Acı alma dedi ki: benim acı almam tatlı deye, aşadı, men t'iyemem oña. Ondan soñ başladı bağırmaya suvğa ki: yiberme, zeér ver oña! d'iy. Suv dér ki: men oña zeér vermem, benim acı suvım tatlı deye içti! Duñya guzelı aylandı qayttı. Bu olan doğrı kittı padişağa, kuzgunı akıttı. Şaştılar qaldılar bu ékı xatın, gené kittiler cadıǵı xatınğa. Cadıǵı xatın dedi ki: onda vardır bir quş, o quşnı alsın ketirsın padişağa, d'iy. Taki padişa qayıł oldı. Vardı olan gené o xatınğa. Xatın gordı balanı, dedi ke: sen gené geldiñim mında? dedi. “Men akıtmesem padişağa o quşnı, d'iy olan, benim başımı alacax padişa”, dedi. Taki olanga gené soyledi ki; naslı émbaşta soylediñ, gené oyle soylersniñ, ola bir daa kelme saqın, deye sınırladı. Raskeldi acı almağa, qopardı bir dané: ax, nağadar tatlı alma, deye, aşadı. Ondan soñ raskeldi suvğa da, oña da oyle soyledi. Doğrı vardı şı duñya guzelıñ quşqa, yavaş-yavaş yanaştı qafeske, yavaş-yavaş qafesını aldı éliné. Tamam qapunı yapacaxta, oyandı quş, başladı bağırmaya, Ondan oyandı duñya guzelı, çıxtı, doğrı kittı gené acı almağa: yol verme oña, d'iy. O dedi ki: benim acı almam tatlı deye aşadı, men oña tokunmam. Oyle dé suv dedi. Bu olan aldı kittı doğrı padişağa. Şaştılar-qaldılar mınavu olanıñ ettiği işlerine.

Mınavu ékı xatın gené vardılar cadıǵı xatınğa. Cadıǵı xatın dedi ki: duñya guzelını getirt'iyik padişağa, layıq şiydir. dedi. Soylediler padişağa, padişa qayıł oldı. Mınavu olan gené kittı anavu xatınğa. Xatın dedi ki: gené keldiñim? dedi. “Éger kelmesem almasam, benim padişa başım alacax”, dedi. Dedi oña o xatın: Varırsniñ

100 doğru, gené almağa ve suvğa raskelırsıñ. Ondan son gitérsıñ, yavaş-yavaş qapunu açarsıñ. Onıñ vardır 40 qulaç saçı, yavaş-yavaş saçını sararsıñ qoliña, urarsıñ arxaña. Kanuşnada atı vardır. Ondan merdiven qoyarsıñ, çardaxta vardır taxımları atnıñ. Karetanı yekersıñ, qoyarsıñ qızını içerisiné, uzaxlarsıñ qapusını, urarsıñ atqa qamuçı. Suvdan keçkendé onıñ tılsımı pıter. Açarsıñ kareta qapusını, kırsıñ kelırsıñ, déye
105 soyledı. Taki olan oyle étti, doğru aldı kelı dı padişaga o, qızını ketırdı. Ondan soñra padişa çaxırttı şu olanıñ babalılıxını, dédı padişa ocakıge: Bu seniñ oğılıñ mı? Qart dér ki: Yox, ben onı fax bala édi taptım. Padişa dédı ki: Néredén taptıñ? Qart dédı ke: Qoraniñ tıbindé taptım olannı ve qızını, émızdım ve yarıxladım bu balaları, bu yılda bu balanı taptım, bu yılda bu qızını taptım, déye soyledı. Padişa düşünmege qaldı. Çaxırttı
110 akşorkaları, qaysı ke xatını tapacaxta çaxırtqan édi. Akşorkağa dédı ki padişa: Ben saña bir laf soylecem, doğırsını soyleceksıñ. Éger soylemeseñ, ben seniñ başını alırım, dédı. Akşorka doğırsını soyledı. Éki dané xatını öldırttı. Bu yerge kommilgen xatını çıxaraylar, olan alay duña güzelını, bu padişa , alay gené şu xatını. Qırx kun, qırx gece dugun ét'iyler.

115 Aron -Raya - Mişa - Érsız - Yaşa-
Yavlenie I

Aron: Şukur, bu kunge kelıdık. Bu kunni korgencez, néler kelıb keçtı başımızğa! Şaqa şiy dugulı qız balanı ostırmee. Éndı Raiçka nışanlanacax yaşına kelıdı, on-altını pıttırdı, on-yedıge kırdı. Nışan stésem dé, yeri var daa. Bugun kuyuv kelecak kormee. Éger
120 begensem alırım, d'iy, ték maña krasiviy olsun, diy. Şté saña krasiviy! Menım qızım Raiçka tarazı krasiviy taparsıñ aslı? Krasiviy éken... Krasiviy, amma ték oz sozını, balalılıxını ét'iy. Men oña çoq yuz vermegen olsam da, oz sozım olsun, d'iy şté. Men oña seni nışanlacam d'iyim, o maña stémiyim d'iy, men daa oxıcam d'iy, Gimnaziyanı pıttırecem d'iy, frantsuzskiy bir dé angliçanskiy t'ıl ogrenécem, d'iy. Yaman yuz olğan,
125 d'insızıñ balası, atasınıñ aqılını bır şiyge saymay, şté. É, né olsa da, bır çaxırıb laf ét'iyim. Menım sozımdén çıxmaz bekım. 0... o...o, toxta sen, bır çuşımdé bır éki daa balam olsun da, şté saña gimnaziya, şté saña frantsuzskiy t'ıl . Raya, Raiçka! Kelı mında, kozım, qızçıxım!

Yavlenie II

130 Raya: Néçun çaxırdıñız ya meni, ata?

Aron: Bılıysıñım, Raiçka, sen éndı épiyi qızçıx oldıñ, éndı qız formasına kelıdıñ. Seni men nışanlacam éndı. Qa, toxtasa, néçun çevırılıb kıt'ıysıñ? Bugun nışanlıñ kelecak.

Éger seni begensé alacax. Alacax daa, Raiçka. Sen bir dilberce kiyin, şu barxatniy -
marxatniy şiyler, kiynib çıx da, begensin şu seni. Şındı, biliysiñim, kuyuv tapması pek
135 kuç oldı.

Raya: Stémiyim men nişan, stémiyim men qocağa varmaa, ataçırım. Napacam men
onı? Men oxıma st'iyim. Men oxısam, bır yerdé kassırşa olırım.

Aron: Yaxşı, balam, yaxşı! Oxıma qocağa çıxqan son daa mułkun dugulım? Sen,
Raiçka, benim sozım ékı étme. Menim sozımdén çıxmasañ, seniñ suvgen tayın alvadan
140 bır funt tayın alvası alıb verırım saña. Aşa stégeniñ qadar, ték sozım ékı étme:.. Ya
bekım daa begenmez seni... É, napayix, yure versın yolına, o vaxıt né yapsañ yaparsıñ.
Gimnaziya dugulı , stéseñ, prigotovitelniy klassnı pıtır, bır laf solemem. Men şındı
kıt'iyim, sen azırlen. Men tézden kelırım, bekım o da kelır o vaxıtqacaz. Yaxşı mı?

Raya: Yaxşı yaxşı, azırlenırım. Naparım men şındı o qocanı? Yox yox, stémiyim men
145 olay şiy. Men stémiyim pokrimçakski qocağa çıxmaa, men st'iyim polfbovnomu... Kim
bily nas qoca, bekım qılıy, ya çırkın, ya éslı yaşdır. Yox yox, iç varmam. Ne xoçu, Ya
bır funt xalva? Alvanı qaçırmaa yazıx. Bır şiy çuşunmee kerek. A taptım! Toxta sen,
men seni nişanlandırayım ke, bılmezsiñ nas mından qaçmaa. Men saa kostérırım, kim
olğanı Raya Aronovna Kolpakçı. Érsız! Érsız! Kelçı mında. Şt'iysiñim? Saa soliyım!
150 Érsız: Varayım!

Raya: Éy seni, bu aqlsızğa bır şiyimı añlatqancaz, can çıxacax. Nafle dugulı onıñ adı,
Moşe yeriné érsız qaldı.

Yavlenie III

Érsız: Né buyuraysız, madmazelı ?

155 Raya: Érsız, kelı mında, soyle maña doğırsını: sen meni suviysiñim?

Érsız: Sızni suvmegen adam olırım?

Raya: É, yaxşı. Ya nas suviysiñ meni?

Érsız: Sızni mı? Sızni men marmalad kıbık, şokolad kıbık suviyim.

Raya: Ya yemin étersiñ mı meni suvgenige?

160 Érsız: Yemin? Xoroşo puskay budet yemin. Olgen qarğa kozımı çéksin. Ékı kozım bır
téşiktén çıxsın. Şté sizge. Mından daa éyı yemin olırım?

Raya: Net, net, net. Mersi. Olay yemin kerekmiy. Bax, saa men bır şiy sımrlacam,
étersiñ mı? Yemin ver étecekiñe: sefer tora kozım qapasın dé, o vaxıt inanırım. Sen
meni suvseñ, mënım probamı qaytarmacaxsıñ.

165 Érsız: Nas şiy éken o? Ağır mı o sımrlacax şiyiñiz? A.... bilyim, bilyim!

Başmekiñizni témizlecem? Ya bir asmoy alva ketirecem?

Raya: Net net, o da dugul. Tapmazsıñ, bir yemin daa étmegencez. Ét yemin bir yemin daa étecekıñe, solerim.

Érsız: É yaxşı, soleñiz başta sız, son men yemin étérım.

170 Raya: Net, net, net, xitriy ékensıñ sen. Nu, Érsızçık, dorogoy moy!

Érsız: A né olsa olır, sızıñ soziñizni qaytarmam men. Sefer tora kozımı qapasın, éger soziñizni qaytarsam.

Raya: Çoqtan kerek édi olay étmee. Dıñle, Érsız: meni atam nişanlacax olay, amma men stémiyim oña varmaa. Kim biliy, nas çırkın yaşdır o! Sen, Érsız, alırsıñ benim
175 urbalarım,, kiynırsıñ dé, qız olıb, çıxarsıñ qarşısına.

Érsız: Qız olıb? Yox, yox, stémiyim men qız olmaa. Men nas qız olacam? Sız şaşqansız mı nas şiy? İç olacax şiy dugul.

Raya: Toxtasa sen, aşixmasa! Qız déb, butun duñya qadar kız olacaxsıñ yox, bir beş on daqalix o yaş kelğencez. Ondan son téşınırsıñ, añladıñım? O, seni korıb, begenmiyim
180 déb kıtar. Maña dé kerekı o. Men stémiyim oña varmaa.

Érsız: Ay seni, Raya! Né kerek maña qız olmaa? Onıñ çaresını onsız da mulkun tapmaa. O mında kırğendé, kotéklerım onı: Ondan daa éyi ilac olırım?

Raya: Net, net, net, éto ne goditsya. Aydı, var da azırlen, bekım tézdén kelır o.

Érsız: Yox, canım, iç étamacam, iç olacax şiy dugul o!

185 Raya: Qa, sen maña yemin verdiñ dé?

Érsız: Ay, anasını, o da doğrı. Nas olır éken o? É, yaxşı. Kiyingen son napacam men?

Raya: Kiyırsıñ urbalarımı, kiyırsıñ şlapamı. Ma saña bu biyaz poşuçıxımını, bazı vaxıt bır burunıñını surtérsıñ, bulay étıb.

Érsız: Of, nas olır éken o! Son napacam men, éger o mennén laqırdı başlasa?

190 Raya: Én başta, zdravstvuyte dése, boncur dérsıñ. Boncur démek frantsuzça zdravstvuy démek. Oziñ dé bulay reverans étérsıñ. Ondan son o seniñ qoliñ oper. O vaxıt oña, mersi dérsıñ. Añladıñım?

Érsız: Boncur, mersi, reverans, nas olacax o? Amma da beláğa oğradıx, éy. É, son başqa laf étmecem men onén?

195 Raya: Ébet éteceksıñ. Şté, avası için laqırdı étérsıñ, bağı için étérsıñ. Bax, unutma; éger qoliñı opse, mersi démee. Añladıñım? Aydı, Érsız, çoq zevzeklenme.

Érsız: Qa..

Raya: Ş-ş... Toxta, bırıısı keliy, alem, şıtmıysıñım? Kopek avulday. Éy, téz ciyinsa, var

- da kiyin. Kerek olsa, men seni çaxırırım, Yaxşım? Men özümü xızmetkar kostérırım.
- 200 Aydı, dorogoy moy, téz olsa!
Érsız: Of-f... nas olur éken o? Yaxşı, yaxşı, kıt'iyim...
Raya: Şındı aqıllandırırım men seni. Kım biliy, nas maymundır o. Men özüm st'iyim özümə qoca tapmaa... Vay, qapuğa bırsı t'iyiy, o olmasın.
- Yavlenie IV
- 205 Yaşa: Zdravstvuyte. Sız mı mındağı barışña?
Raya: Yox, men olarıñ xızmetqarım baxsañız, nas guzel yaş éken, naptım men?
Yaşa: Qayda ya sızıñ barışñañız?
Raya: Bağçıda çubuk tutıb yuriy.
Yaşa: Yaxşı barışña éken, bağçıda çubuk tutub yurisé.
- 210 Raya: Stéseñız, men varıb çaxırayım onı.
Yaşa: Pocaluysta, mulkun olsa.
Raya: Yahşı.
Yaşa: Xızmetqar olsa da, guzel qızçıx. Bu xızmetqar bulay guzel olsa, son barışñası nas olmax kerek? Né dé olsa, bır mıradıma érecem. Bır - ékı şeérnı gezıb keçtim, amma yurekime yıxqanı tapmadım. Canım duyay, bu évdé nışanlanacam.
- 215 Yavlenie V
Yaşa: Bu nas şiy? Vay, vay, qaçmalı mindan. Bu maymunı napayım men? Offf... Nas dé olsa, bır znakom olmalı: zdravstvuyte (yurekım qarışlay tap. Éy, alla, bulay da ayvan doğay éken duñyada).
- 220 Érsız: Mersi... yox, boncur... Otırsañız! Nas sızıñ maledé bu gun avası? Yaxşı édim? (Son daa né soliyim éken?) Bızım bağçıda dırekler açılay.
Yaşa: Qaçmalı mindan, qaçmalı. Amma da kelıngé raskeldık, éy!
Érsız: Otırñız, otırñız éndı qolımını opse, mersi decem. Mersi!
Yaşa: Naparım éken! Qaçmax kerek, ték yıbermiy, oğırsız.
- 225 Érsız: Otırñız, néçun aşıxaysız? Novostler solecem sizge. Bızım mışıx altı bala taptı. Kıçkené - kıçkené mışıçıxlar! Éy, daa né soliyim éken? Ay anasını, unuttım.
Yaşa: Vay maña! Amma da raskeldık, éy!
Érsız: Otırñız, néçun aşıxaysız?
Yaşa: Né dé kırılı qolları verıb optıriy maña, d'insız!
- 230 Érsız: Kırılı d'iy, deystvitelno, kırılı éken. Kıtmelı yuvmalı, maa kore. Éndı bır pıtkiy édı şu qızlıx!

Yaşa: Témiz délırecem! Bu nas şey? Bu nas qız? Yox, maña kore, onıñ xızmetqarını qaçırmayım men. Kıtmelı...

Yavlenie VI

235 Raya: Qa, bızım barışña yoxım mında?

Yaşa: Of, né dé olsa, bır korındı.. Sızge, barışña, solecek lafım var, biliysızım? Men sızın pek begen'iyım.

Raya: Menı? Ya anavını begenmiysız mı?

240 Yaşa: O maymunı napacam men? Zengin déb, maymunı alayım ozıme? Men sızın alacam!

Raya: Men bır fqare qızı, benim bır şeyım yox...

Yaşa: Maa né axçı kerek, né ésap, éger qaylımım déseñız. Oldı, pıttı, canım, qaytarmañız benim sozımı. Anavu ayvandan pek kozım qayttı...

Raya: Yaxşı, men qaylımım, amma...

245 Yavlenie VII

Aron: A!.. Sız daa mında ékensız!

Yaşa: Ax sızın, utanmaz! Bu mı sızıñ buğadar maxtağan qızıñız? Tamam, sızıñ maxtağañız qadar, bulay çernomor tuvarını butun Qırımında tapmazsıñ! Ayıp olsun sızge, stémiyim men sızıñ sığırñızın. Éşek olıb keldım.

250 Aron: Nas şey bu, Raya? Né oldı? Men bır şey añlamayım. É, begenmeseñ, yure ver yoluña! Men qırx-beş yaşına keldım, bulay tazır daa şıtkenım yox. Bax sen bu xorozğa! Qa, sorayım, Raya, né oldı mında?

Raya: Ata, qaydan biliyim men né olğanını?

Yaşa: Né d'iy? Bu sızıñ qızıñız? Ya kım bu?

255 Aron: Kımın soray şu?

Yaşa: A! Men şındı añladım. Baxışlañız benim qabaatımın. Şukur, ésim keldı başıma. Démek, Raya sızıñ qızıñız. Verñız qolıñızı opeyim.

Aron: Yaxşı, yaxşı, işıñız pıttım yoxsam sızıñ?

Yaşa: Ébet pıttı. Pıttım, Raiçka?

260 Érsız: Ana! Bular éndı añlaşqanlar. Naprasno qolımın yuvdım. Yazıx. Xayırlı olsun! Bızge nişan olacax şu, Raiçka? Qısmet olsa, pranıçık, raqıçıx...

Aron: O!.. Érsız mı bu? Bu né? Bu nas fason? Toxta, men saa kostérırım nı'şanlamaxnı. Mına saña nişan, mına saña nişan...

Anam Desem

- 265 Anam désem, anam yox,
 Atam désem, atam yox,
 Balnitsağa xasta çuştım,
 Nédır alıñ dégen yox.
 Alef dédim, bet dédim,
- 270 Ya men saña né dédim:
 Axqan suvlar merekeb olsa,
 Yazılıb pıtmez dérdım.
 Élıfım noqtalandı,
 Az dérdım çoqçalandı,
- 275 Yetiş, anam, yetiş, atam,
 Qabırım taxtalandı.
 Éy, ağalar, men bu yolda olersém,
 Kımiler ağlar menı?
 Qara-qargalar kełsé,
- 280 Qargalar ağlar menı.
 Éy, ağalar, men bu yolda olersém,
 Kımiler yuvar menı?
 Baar da kełsé, yağmurlar yağsa,
 Selı yuvar menı.
- 285 Éy, ağalar, men bu yolda olıb dé qaldım,
 Kımsé dé bıłmez mezarımı?
 Baar da kełsé, bulbuller qonar
 Menım dé mezar daşıma.
- 290 Bugun désem, yarın désem,
 Ér gorené miletım désem,
 Ayrılıxqa zulüm désem,
 Miletımıñ olımındén xaberıñ var mı?
 Dostlar, bızler aldandıx,
 Bızler Qırımnda qaldıx,
- 295 Şu Qırımniñ çollerındé
 Bızler qurban çalındıx.
 Bızlernı Axmeçtén çıxardılar,

Çevirdiler yolümüzü,
Épimizi birer - birer
Bağladılar qolumuzu.
Zulum zabit, getir bızını,
Sıxma bızım qolumuzu,
Éndi épimiz biliyık
Gittığı yolümüzü.
Şu Axmeçin çollerindén
Miletimin sesleri geldi,
Şu seslerin zorlarından
Dağlar, daşlar seskendi.
O zavallı balaçılarımız
Analarına sarılıb, can verdi.
Qismetimiz bu qadar éken.
Sağ ol, qalğan milletim!
Mezarımızı téren qazınız,
Meydan olsun,
Mezarımızı arab gelgen
Birdén bulsın.
Bızge qıyğan zabitler
Betériné yolıxsın.
Qismetimiz bu qadar éken,
Unutmanız bızlernı, milletim!
Bu duñyanın sutinde
Qaldım ben bir dané.
Ğayıb éttim tuğanlarımını,
Ém babamı, ém anémı.
Bulunmazmı, milletim, dérdimizge bir çare?
Qismetimiz bu qadar éken.
Unutmanız baxtsiz kıtken xalqımızı
Zabitlernin qolından!
Bır meclusta gordım seni,
Qaşlarıñdan bıldım seni,

İnkırım yox: sevdım seni,
 Bu can sendén ayırılmaz,
 Goñıl sendén vazgeçmez.
 Qaranfılsıñ, qararıñ yox,
 Gonce gulsıñ, zararıñ yox,
 Ben seni çoqtan sevmişim,
 Seniñ ondan xaberiñ yox.
 Ésmeriy gormeynécez,
 Gonce guliñ almaynécez,
 Ya sen, ya ben olmeynécez,
 Bu can sendén ayırılmaz,
 Goñıl sendén vazgeçmez.
 Varar édım barınga,
 Aş tapmadım qarınğa,
 Orada qızılçix olmasa édı,
 Yetmez édım yarınga
 Merdivenim qırx ayax,
 Qırxına urdım bır tayax,
 Benim da yarem keliy, déseler,
 Né él tutar, né ayax.
 Bağğa vardım, nar tatlı,
 Élma dé yedım, pek tatlı,
 Ana da ata tatlı olsa da,
 Cumlesındén yar tatlı.
 Bağğa vardım yuzume,
 Yar gorındı gozıme,
 Né darıldıñ sozıme,
 İç baxmaysıñ gozıme.
 Şarap içmesi sefalı,
 Gızlı canğa cefalı,
 İç korxmañız, yığıtçıklar,
 Bunıñ soñı sefalı.
 Yuzum kelır bağımdan,
 Şarap kelır mağazdan,

Onı içecek dé adamlar da
 Qonuşacax çağından.
 Aylan aylan, yeltirmen,
 Yel olğanda, ax,
 Aqızçıx, qayda varaysıñ,
 Ben turganda, ax.
 Téren quyuğa taş atsañ,
 Şuvuldıb kitér, ax,
 Uzaq yerdén qız alsañ,
 Yıqlab kelır, ax.
 Mindım déve macarına,
 Kıttım Keriç bazarına,
 Keriçiñ yolu qap-qara,
 Déveler oldı masqara.
 Bır alma alayıx,
 Ékıge boleyık,
 Ékımızıñ kalbı bır olsa,
 Zakizge dé gidéyık.
 Aç ağızıñı, goreim
 Altın da çışıñ, yar,
 Alla da qolay getırsın
 Tutqanıñ işıñ, yar.
 Ay, obana, obana,
 Verme qızıñı çobana,
 Alır kitér yabana da,
 Tıxar başını tobana.
 Baxçalarda guń direk,
 Guń direkke suv kerek,
 Boyle dilber qızçıxlarğa
 Guzel yıgıtler kerek.
 Baxçalarda kestané
 Tokıler dané-dané,
 Duñyada çoq dilber olsa da,
 Alacağım bır dané.

Tarelkada,yuzum,var,
 Aqızçıx, saña sozim var,
 Yur, kıtiyık dağlarğa da,
 Saña gızlı sozim var?
 Qazan-qazan ét astım,
 Suvım da yoxtır, ax,
 Oz başıma toy başladım,
 Tuğanım da yoxtır, ax.
 Var soyleñiz anéme,
 Al şal baylasın,
 Benım oğılıma toy olay, déb,
 Quvañıb da oynasın.
 Var soyleñiz babama,
 Çal atımı satsın,
 Çal atımıñ parasına
 Toyımı yapsın.
 Qaraquş, qayda varaysıñ
 Qanétleriñ yaydırıb?
 Aqızçıx, qayda varaysıñ,
 Beni burada qaldırıb?
 Qaraquş minér direkke,
 Qanétın yayar érekke,
 Sen çaxırdıñ ben gældım
 On-ékı turlı yemekke.
 Tarelkası, vilkası,
 İçındé zakuskası,
 Taveta-kubete aşğan soñ
 Né kuç olur qaytması!
 Baxçalarda direkler var,
 Direklerde meyva var,
 Şu maledé bır yar sevdım,
 Yanaxında beñler var.
 Qarasuv benim oz bazarım,
 Ém yazarım, ém bozarım

Bendén dé ğayrı yar severseñ,
 Atéştén olsun mezarıñ.
 Mevlám qulina bır évlad vergendé,
 Baxçada açılmış fidana benzer.
 Bır yaşına kelıb kadéme basqanda,
 Bulbul otırmış guı -guı dala benzer.
 Ékı yaşında musaqası bulanır,
 Uç yaşında bellı olır, sallanır,
 Dort yaşında ér néstésı dolanır.
 Beş yaşında baĝ ilen bostana benzer.
 Altısında déĝıstırır çışını,
 Yedısındé beyan étér cuşını,
 Sekızındé mexkem étér işını,
 Doqızında ayın tabana benzer.
 On yaşında gonce guıdır açılır,
 Onbırındé bayaĝı bır saçılır,
 Onékıdé abi-ayat içılır,
 Onuçındé qaşı kemane benzer.
 Ondortındé maxpullıqıñıñ çağıdır,
 Onbeşındé korgen aqılından kitér,
 Onaltıda kokısı cenlet baĝıdır,
 Onyedıdé selvi divana benzer.
 Onsekızdé artırır nazını,
 Ondoqızda téren étér zorını,
 Yıgırında kozetır şıkarını,
 Şıkarını almış aslana benzer.
 Yıgırım beşté boyınçıĝı burılır,
 Otızında axqan suvlar turılır,
 Otız beşté bet uliye kırılır,
 Érifina qonışmış yarana benzer.
 Qırx yaşında direk qazıb baĝlar ol,
 Qırx beşıvdé sınasını dıñler ol,
 Éllısındé gunaxların aĝler ol,
 Daĝ başında osken d'igené benzer.

Élíbeşté kımse baxmaz yuziné,
 Altmışında sızı éné tıziné,
 Altmış beşté tuman çoker koziné,
 Bayğuşlar otırmış virana benzer.
 Yetmişindé pırlık basar, qış olır,
 Yetmiş beşté keçer omır, cuş olır,
 Seksenindé axar kozi, yaş olır,
 Omırını savurılmış armana benzer.
 Seksen beşté belı, qarını bukulır,
 Doqsanında, olğan çışı tokılır,
 Doqsan beşté ér azası sokuılır,
 Yuz yaşında yer ilen yoqsana benzer.

Sizge zamet olmasa. Xoş kelđiñ (kelđiñiz). Xoş kunı. Saba (sabañız) xayırlı olsun. Axşam xayırlı olsun. Sađlıxnén qal (qalıñız). Sađlıxnén var (varıñız). Sağ ol. Sağ olıñız. Seniñ adıñ né (nas)? Sızıñ adıñız né (nas)? Menim adım . Atanıñ adı né (nas)? Atañızniñ adı né (nas)? Atamniñ adı. Ananıñ adı né (nas)? Anañızniñ adı né (nas) Anamniñ adı ...Sen qayda (neyerde) işliysiñ? Sız qayda işliysiz? Men işliyim (çalışayım). Sen kaç yaşındasıñ? Sız kaç yaşındasız? Men yaşındam. Sen biliysiñ mı onı? Sız biliysiz mı onı? Men onı bilmiyim. Men onı biliyim. Sen meni tanıdıñ mı?.Sız meni tandıñız mı? Men seni tanıdım. Sen solediñ mı oña (olarğa)? Sız solediñiz mı oña (olarğa)? Éki aftadan son men Qırımğa kitécem. Men raatlanma kıt'iyim. Biletleriñ aldıñız mı éndi? Ébet, bır afta ével alğan édim.Yox, biletim daa yox. Aşıxmax kerek. Biletniñ fyatı né? Poezd kaç daqadan kitecek? Bu stantsiyaniñ (köyniñ) adı né (nédir)? Samolet né vaxıt uçacax? Axşam saat doqızda. Bu yerdén vokzalğa uzaqım? Samoletqa öziñnen né qadar yuk almax mülkün? Bız nas tezliknen uçayh? Bız nas yukseklikte uçayx? Men sızni çoqtan berli vokzalda bekliyim. Avtobusqa (trolleybusqa) mın' iyik. Bu avtobus (trolleybus) qayda kıt' iy? Maña nas (qaysı) avtobusnen kitmek kerek? Sonkı avtobus saat qaçta kitecek. Xastaxanédé yattım, tuzeldim çıxtım. Balanı anası oyatay, yuvay, kiyiy, aşatay. Kontsertni kördim, pek begendim. Tukanga kırdım, okmek aldım.Oña yaldamaqni orgetmek kerek. Balıx tutmax için çayğa vardıx. Atés yaqıb balıx şorbası pışırdık. Év qurmax kerek.Yemiş direkleri otırtma st'iyim. Kaatni tézce yazıb pıtmek da yollamax st'iyim. Yılbaşqa yengi fstan tıkıb kiymek st'iyim. Sız pek dilbersiz, aqıllısız. Çırayıñız pek yaxşı. Sen yaxşı yırlaysıñ, oynaysıñ. Sız yaxşı yırlaysız, oynaysız. Kırımçaçça laf ét'iysiz mı? Sız mında né qadar vaxıt olacaxsız? Men mında eki-üç kün olacam. Nomerniñ fyatı né qadar? Nomerniñ (odanıñ) anaxtarını verñiz. Anaxtarını

qaerde qaldırayım? Nomerımdə (odamda) sıcaq suv yoh. Nomerde telefon işliyım? Maña kimsé kelmedım? Maña kaat varım? Bağışlanız qaerde ayaxyol (kenéf)? Bu uzaqım (yaqınım)? Doğrı varıñız. Oñğa solğa. Artqa qayıñız. Bağışlañız. men yolımnı coydım. Men qaerde olğanımnı, bılmıyım. Maña musafirxanésı kerek. Men qaerqe kıt'iyım? Sızge çüşmek kerek. Sız öz toxtab yerıñızni keçıb kıttıñız Sız başqa avtobusqa otırdıñız (mındıñız)? Taksi toxtağan yerı qayerde? Taksi boşım? Sız qayerge baracaqsız? Men İlya Selvinsky soqaxına kıt'iyım. Menı alıb varıñız vokzalğa. Bu yerdé toxtañız. Bekleñız menı. Men sızge né qadar borçlım? Mexıla qollayım. Bereket versin. Aş olsun. Buyurıñız sofrğa. Sekızge on daqa qalğanda. Yedını on beş daqa keçkendé. Dort bıçıkta turdım. Sen qay yaqta yaşıysıñ? Saatıñ varım? Seniñ saatında saat qaç? Seniñ saatıñ saat qaç kosteriy? Saat beşke on daqa qaldı. Saat altığa on yedı daqa qaldı. Saat beşni on altı daqa keçtı. Saat sekızni on daqa keçkendé men évımden çıktım, saat dortke on daqa kalganda evge qayttım.

PİÇEN ÇALAYLAR

Men yazda bır sovxozda yaşıy édım. İyul ayınıñ sonında pıçen çalmağa azırlendık. Avası açix bır kundé épımız, çalgılarımızni alıb, çolge çıxtıx da pıçen çalacax yerımızni öz aramızda pay éttık. Menım pıçen çalganımdaa ilki édi. Men bu işni yaxşı becerib olmay édım. Menım çalgım adım sayın yerge saplanay édi. Axşamğa qadar men bu işke biraz alıştım. Ékinci kuni menım dé işlegenim başqalarından éksık dugulı édi. Çalınğan pıçen bır qaç kun daa çoldé yattı, künés közındé qurudı. Pıçen quruğan son bız onı aranlarğa qoydıx da şu pıçennén butun qış atlarını ém sığırlarını besledık.

TIQICI ARON AQAY

Aron aqay yaşlıxından berli tıkcılık ét'iy édi. Onıñ tukanı yox., yol sutındé tézgasını qurıb işliy édi. Yazda yol sutundé işlemesi mülkun olsa da qışta pek zor olay édi: avalar suvux ayaxlar buzlay, qollar tutmay. Nas da olsa, Aron aqay toxtamayıb işliy édi. Évını bır qararda keçındırıb olay édi. Şeérdé Aron aqay kıbık soqax boyı işlegen daa çoq tıkcılar var édi.

Bır kun bu tıkcılar épısı cıyıldılar da. artelı yapıb bır yerdé işleme qarar verdiler. Tuttılar bır balaban tukan, kırdiler épısı bır yerge, başladılar bılıkté çalışma. Tukan meydanlıq içi sıcaq. Tıkcılar ém işliyeler, ém yırlaylar. Tıkciler arasına Aron aqay da kırdı. Tanışları Aron aqaydan: Né yapaysız, Aron aqay? İşler nas? déb soraganda, şukurler olsun, pek raatmız! Mazal da ol. Keçken bır qaç yıl ével bılıkté çalışma başlağay edık bızler.

ARABACI MINÉM AQAY

Arabacı Miném aqay Qarasuvda yaşıy. Onıñ bır délcanınén üç atı var. Miném aqay suvux démiy, sıcax démiy, yaz qış yol yürüy. Sırası kelése adam taşıy, sırası kelése mal taşıy.

Adamlarını çoqısı Axmeç, Qarasuv, Kefe arasında taşıy mallarını. Qırımniñ butun şeérleri arasında alkıtmek da ketirmek kerek olay: Kerıçten; çoqısı taran balıxı yukliy. Ahmeçten; bazırğan malı, qave, şeker, sağıt, Axyardan; paraxottan çüşken turlı mallar, Közlevdén; tuz, Yalta boyından; yuzum, tütun, Kefedén muxlı balıh, barbulka, Qarasuvdan; yaşıqlerlernén turlı yémışler.

Yazda avarlar pek sıcax olğanından, Miném aqay yolını axşamları salqında yürüy, kúnduzleri atlar han-azbarlarında raatlanaylar. Yaz keçeleri salqında yol yurımek pek hoş olay. Qışta Miném aqay yolını çoqısı kúnduz yurımek bahay, çunki keçenen gezmek qorxınçlı olay. Miném aqayniñ atları yolını pek yahşı bılıyler. Yaz keçeleri Miném aqay arabada yuxlay atları da yavaş-yavaş kıt'iyler.

MOŞE ZNAQAY

Bir afta, ayne kunı. Yaqonén Ava mektebden évge qaytmağa pek aşihay édiler. Arkadaşları olardan: “Né oldı ya sizge napacasız éndé? Oyınçılarnıñızni sağındıñızni yoxsam? deb soradılar. Yoh. Alaymız Sımhağa nişan oldı. Bız onıñ nişanlısına Moşe znaqaymızğa bugün pastél alıb kitécekmız. Onıñ içün aşihayih. Yaqonén Ava évge qayttılar. Peç éndi olğan édi. Pitéler çıxqan, pastéller dé aman-aman çıxacah édiler. Balalar:

- Aydı Sımha, téz ol, ver alıb kıt'iyik Moşe znaqayğa! Dédiler. Sımha aldı bir guzel témız çını, tıbiné ornéklı bir kaat qoydı, onıñ da sutné pastél, çoçe, boyka, pestıl çoçesi, épısını tızıb, balalarınıñ qolına verdi. Moşe znaqayniñ bazar içindé yurgancı tukanı var édi. Balalar keldiler, çınıni znaqaylarına verdiler. Moşe znaqay çınıni boşattı, içiné kanfet, yemiş toldırdı da balalarınıñ qolına onar kapık verdi. Balalar utandılar, axçını alma stemediler. Olarğa verilgen onar kapıqlernı, stol sutné taşlab, avleriné qayttılar.

KAAT

Dérslér pıtken soñ dortıncı sınıfniñ balaları évge qaytma aşixmadılar. Olarnıñ cıynları var éken. Bir qaç daqa keçken soñ cıyn başladı. Reis ayrılgan Xısqıya qollarını stolğa urıb şamatanı tohtattı.

-Bugun bızler topu bir iş baxacamız.0 da başqa qımçax mektébleriné kaat yollamax, olarnén bağ tutmah işidir. Kaatni yazma Aqba alğan édi boyınına. Aqba kaatni yazğan éseñ, ver oxıyix! Aqba cebindén kaat çıkarıb, reiske verdi. Xısqıya kaatni açtı da oxıma başladı.Épısı tınç otıray da kaatniñ sözlerini diñlay édiler. Qarasu qımçah mektébiniñ dortıncı sınıf talebeleriné.

Sevgılı arkadaşlar! Butun Qırında bir qaç dané qımçaq mektébleri var. Bızge biri birimizni tanımak da biri birimiznen bağ tutmak kerek. Bağ işini bız başlayih, ama siz onı pekleştirirsiz déb işanayih. Bu kaatnen barabar bız sizge bir dé mektéb duvar gazetamızı

yiberiyik. Siz dé bızge duvar gazetañızni yiberñiz.

Yazda gezintige çıxsañız, mitlax bızge kelñiz. Biz sizge mında yatma oturma yer taparix. Biz sizge şeérimizniñ ér yerini kostéeririk: Salgır boyı yurerik, muzeyge vararix, vağzalğa kiterik, bulvarda gezerik da daa başqa yerlerini korerik. Ahmeç qırımçah mektébi dortıncı sınıf talebeleri:

-Aqbaniñ yazıb azırlegen kaatını şté men sizge oxıdım. Bole qaldırayıxmı, yoxsam bir şeyler daa qoşayıxmı? Şoloma, sen söz st'iysiñmi? Sole, bahayix. Şoloma dédi:

-Mencesiné, kaat yaxşı yazılğan. Yalıñız men téklif étér édım, kaatniñ soñında bir sıraçix daa artırıb, ole sözler yazma: Yaqın vaxıtta sızdén qarşılıq beklıyık.

-Şolomanıñ téklifiné qayılsızımı?

-Qayılmız. qayılmız!

-Daa qoşacax, çıharacax şeyñiz varım?

-Yox, yox!

-Ole olsa, kaatni qabul ét'iyık da şındı poçtağa barıb onı yeriné yollayix. Cıyın qapaldı, balalar évlerine qayttılar.

BAĞÇADA

Şeérdén uç kilometro uzaqlıxta on gektarlıg bır bağça var. Bu bağçada turlı almalar: razmarin, qandııl, sınaq, çeledi, şafran; turlı armutlar: dusné, ber-aleksandır; turlı érikler: quşburun, yuzum, érik, al érik; bulardan ğayrı zerdalı, fişné, kirez da daa başqa turlı yemiş var édi. Yemişlerini pişken sayın çıyıb-çıyıb bazarğa çıkaray, sataylar, qışlıx armut da almalarnı küz künleri cıyay, kaatlarğa saray, yaşiklerge yerleştiriyeler. Balalar bağça işiné qarışma pek suviyeler.

Qırım yemişlerinin vagon-vagon Savetler Birliğiniñ ér bir yeriné yiberiyeler. Qırım alma ém armutları tış memleketlerge dé gondériliy. Bağçacılar yazda da küzdé toplagan paralarına butun qışlıklarını azırleb taşlaylar.

Olgay maña sağıx. Axmasa da tamlay. Sıgırğa munguz ağır dugul. Buyurıñız, qudalar! Davraniñız, bızımkılar! At olmasa, tay olur. Olgenlerge ramet, qalğanlarğa meramet. Attan çüşken, qamçısını taşlamay. Xastalanmağan adam olmaz. Çiy étke bır şey - bır şey yapışır. Olme, eşekim, arpa yersiñ. Qazançixım qalaylı, pişirgen aşım qolay mı? Baxsañ, bağ olur, baxmasañ, dağ olur. Laf yernı tapsın gené kozım, gené canım. Qoliña sağıx, köziñe yarix. Bal tutqan parmaxını yalır. Ax axçı qara kün için. Fqarenıñ malı baş içindé. Para vergen dudugı çalır. Éçkı vergen qoy alır, bır şey vermegen, bır şey almaz. Qapudan çıxqan son baxarix. Bergen qoliñız éksık olmasın. Ékı çıplax amamğa yaraşay. Alemnén barabar yandım, alemsız gené yanayım. Aşıñ olmasa, qaşıñ olsun. Balalar éksık

olmasın. Qayda kıt'iyisñ, qara tavux? Qara yımırta qozlama. Bay baynén, qaz qaznén, kör xoroz kör tavuxnén. Suvğa kittı, suvsız qayttı. Azı qarer, çoqı zarar. Xasta xasta dugul, xastanı baxqan xasta. Qutu yuvarlandı, qapaxını taptı. Axçısız bazar, olımsız mezar. Tox évdé aç mışix. Topal topal, bız dé arttan çapayix. Sabır tıbı sarı altın. Altın sırğa, dombuz burunğa. Yaman ava yaxşı olır, yaman adam yaxşı olmaz . Duşman saña taşnén, sen oña aşnén. Dombuzdan bır qıl. Ékıñız bır yerdé qart olıñız.

A

a (A7-73) : şaşma, hatırlama, sevinme, acıma, üzülme, kızma gibi duyguları güçlendirir

abanı : (MD) kutsal, dindar

abdal : (MD) aptal

abi-ayat : (A7-153) ölümsüzlük suyu

abi-ayat iç- : (A7-153) ab-ı hayat iç-

abra- : (B2-245) süsle-, onar-

abral- : (B8-99) süslenil-, onarıl-

abur aşı : (CKK) bir çorba çeşiti

abzamagla- : (B4-123) sayıkla-

acayıp : (MD) acayıp, tuhaf

ace- : (A2-250) acı-

aceba : (B8-223) aceba, merak, kararsızlık veya kuşku anlatır

acel : (A3-38) ecel, hayatın sonu, ölüm zamanı

acel baş ustiné otur- : (A5-6) ölüm zamanı yaklaş-

acele : (KS) acele, ivedi

aceli : (OS) bkz. acele

acem : (A3-167) Acem, Fars

acı : (A4-35) mec. kırıcı, üzücü, incitici, dokunaklı

- acı** : (A6-35) hacı, hacca gitmiş kişi
- acı** : (A6-75) tat acılığı, tatlı karşıtı
- acı-** : (B2-187) acı-, merhamet et-
- acı ol-** : (A1-79) hacca git-
- aç** : (A7-316) karın açlığı, tok karşıtı
- aç-** : (B2-73) bir şeyin kapalı durumuna son ver-
- açıl-** : (B4-20) açmak işi yapıl-
- açık** : (B2-81) açılmış, kapalı olmayan, kapalı karşıtı
- açix** : (A4-249) bkz. açık
- açkinazi** : (KS) Kırımçak soyadı
- açlıq** : (B6-31) aç olma durumu
- açuv** (B5-158) öfke
- açuvından patla-** : (B5-158) öfkesinden kudur-
- açuvlan-** : (B3-205) öfkelen-
- ad** : (B7-289) isim, ad
- ada** : (A1-74) her yanı su ile çevrilmiş kara parçası
- adam** : (A1-3) erkek kişi
- adam** : (B1-48) adam, insan
- ad qoş-** : (B6-64) isim ver-
- adama dol-** : (A3-81) adamla dol-
- adamçiq** : (B5-180) bkz. adam
- adem** : (MD) adam, insan
- adet** : (B6-53) adet, alışkanlık
- adım** : (B3-295) yürümek için yapılan ayak atışlarından her biri
- adım at-** : (B1-166) adım at-
- adlı** : (A4-31) adlı, adı olan
- adres** : (B1-139) adres
- aex** : (CKK) et suyu
- afer-** : (MD) dersini ver-
- afi éyle-** : (A5-254) affet-, bağışla-
- aftéz** : (A5-18) abdest
- aftézını al-** : (A5-18) abdest al-
- aftomobil** : (B1-105) otomobil
- afta** : (A7-192) hafta

ağa : (A3-180) ağa, halk arasında sayılan ve sözü geçen , varlıklı kimse

ağaç : (B8-138) ağaç

ağaççiq : (B3-148) bk. ağaç

ağaçlı : (B1-98) ağacı olan

ağay : (KS) amca,dayı,abi

ağır : (A3-151) değeri çok olan, kıymetli

ağır : (B3-148) ağır, çetin, güç

ağır- : (B4-225) ağrı-, mec.dertlen-, tasalan-

ağır : (B4-304) ağrı, sürekli ve şiddetli acı

ağırlaş- : (B8-287) ağırlaş-, ağır olma durumu

ağırt- : (A2-136) ağrı-, ağrmasına yol aç-

ağız : (B2-96) ağız

ağlan- : (B3-200) ağlamak işi yapıl-

ağlat- : (B7-216) ağlamasına yol aç-

ağla-sızla- : (A6-16) ağla- sızla-

ağlaş- : (A2-217) ağlaş-, birlikte ağla-

ağu : (A2-111) zehir

ah : (A4-110) ünlem, ah

ahke : (KS) baldız

ahtıx : (MD) torun

ai hidei : (TK) İbr. -dan sonra

akıt- : (A4-168) akıt-

akıt- : (A6-59) alıp git-

akibat : (A2-76) nihayet, en sonunda, o zaman

akit- : (MD) getir-

akitke : (MD) gerçekten, hakikaten

akkından gel- : (MD) ceza ver-

akşamları : (A7-249) her akşam

al : (A3-205) hâl, durum

al : (A7-297) al, kırmızı

al- : (B1-205) bir şeyi bulunduğu yerden ayır-

al olun- : (A6-28) meydana gel-, oluş-

al şal bayla- : (A7-112) mec. düğün haberi ver-

al tañ : (B6-158) yer adı

- alay** : (B2-107) öyle, onun gibi, ona benzer
- alay bağla-** : (A1-190) halay çek-, halay oyunu oyna-
- alcı** : (A1-144) falcı, fala bakan kimse
- alçaq** : (B2-101) alçak, yerden uzaklığı az olan, yüksek karşıtı
- ald** : (A5-170) alt, birkaç şeyin içinden bize göre uzak olanı
- aldır-** : (A6-73) satın aldır-
- aldırma-** : (A5-160) aldirış etme-, önem verme-, değer verme-
- aldan-** : (A6-293) aldan-, bir hileye, bir yalana kan-
- aldat-** : (A5-222) beklenmedik bir davranışla yanılt-
- alebistan** : (A6-17) yer adı
- aledé** : (CKK) cevizli sos
- alef** : (A6-269) elif
- alefbet** : (B1-275) alfabe
- alem** : (A2-258) dünya, alem
- alem** : (A2-264) elem, acı, üzüntü, dert, keder
- alem çek-** : (A2-264) elem çek-
- alep** : (A1-22) yer adı
- al-évval** : (A3-246) hâl, durum, vaziyet
- al-évval soraş-** : (A3-246) hâl hatır sor-
- alğışla-** : (MD) iyi duada bulun-
- alıcı** : (B7-287) alıcı, alan kişi
- alıça** : (MD) bir erik cinsi
- alın-** : (B3-141) almak işi yapıl-
- alın-** : (B5-34) başla- yapabil-, suya gir-
- alını bıl-** : (A1-106) halini bil-
- alış-** : (B6-144) uyar duruma gel-, intibak et-
- alışdır-** : (B6-119) bir işi tekrarlayarak kolaylıkla yapabil-
- alış-veriş** : (A3-221) alış-veriş
- alış-veriş ét-** : (A3-195) alış-veriş et-
- alkit-** : (B4-24) alıp git-
- alkölmek** : (B4-135) kızıl hastalığı
- allax** : (A4-249) Allah
- allax mısafırı** : (A3-62) Tanrı misafiri
- allax qolay getir-** : (A1-238) işini rast getir-

- alma** : (B3-106) elma
- alma-direk** : (KS) elma ağacı
- almas** : (MD) elmas, değerli bir taş
- alkışlan-** : (B8-63) alkışlan-, alkışlamak işne konu ol-
- altı** : (B1-207) altı
- altın** : (A1-55) altın, altından yapılmış
- altın** : (KS) şahıs adı
- altıncı** : (B4-261) altı sayısının sıra sıfatı
- altınday** : (B7-141) altın gibi
- altışar** : (B5-219) altı sayısının üleştirme biçimi
- altmış** : (A3-150) atmış
- altmışbeş** : (A7-173) atmışbeş
- aluştada** : (B5-58) yer adı
- alva** : (A6-166) helva, şeker, un, yağ ile yapılan tatlı
- alay** : (A1-190) halay
- alem** : (A7-312) herkes, başkaları
- alemsiz** : (A7-312) tek başına
- ama** : (B1-250) uyarma veya şartlı bir ifade niteliğinde olan bir cümleyi başka bir cümleye bağlar
- amamcı** : (KS) kırımçak soyadı
- aman** : (MD) aman, çok beğenmeyi anlatır
- ambar** : (B4-4) ambar, tahıl saklanan yer
- ambér** : (A3-188) amber balığından çıkarılan güzel koku
- ambulatorya** : (B4-109) yataksız dispanser, bakımevi
- ambar** : (A1-109) bk. ambér
- ambara miské bulğan-** : (A1-109) güzel kokulara bulan-
- amen** : (A6-39) amin, Allah kabul etsin anlamındaki söz
- amıllık** : (MD) hamilelik, gebelik
- amile** : (MD) hamile, gebe
- amin yımırta** : (CKK) fırında yumurta
- amma** : (B5-125) yanına getirildiği kelimenin anlamına aşırılık katarak şaşma ve hayranlık bildirir
- amam** : (A5-260) hamam, yıkanılacak yer, yunak
- aman** : (A3-29) usanç, öfke anlatan ünlem sözü

- aman** : (A5-254) bir suçun bağışlanmasının istenildiğini anlatır
- aman verme-** : (A2-151) göz açtırma-, rahat bırakma-
- aman-aman** : (A7-259) hemen-hemen, hiç vakit geçirmeden, gecikmeden, çabucak
- aman-amanı** : (A1-138) ünlem, rica anlatır
- añ-** : (B5-37) birini veya bir şeyi akla getirerek sözünü et-, hatırla-
- ana** : (B1-4) anne
- anavu** : (B4-43) bu, o
- anax** : (B4-122) şahıs adı
- anaxtar** : (MD) anahtar
- ance** : (MD) önce, ilk olarak başlangıçta
- ancer** : (A5-205) hançer
- ancer ur-** : (A5-205) hançer vur-
- ancaq** : (A4-225) ancak, en erken
- ané** : (A7-111) ana
- angısı** : (A5-213) hangisi, birkaç kişili arasından kim veya bir kaç şey arasından hangi şey
- anğız** : (KS) hala, şimdi, şu an, henüz
- angi** : (A5-216) hangi, iki veya daha çok şeyden bir tanesini belirtecek bir cevap istemek için kullanılan soru sıfatı
- angliçanskiy** : (A6-124) ingilizce
- angürya** : (B8-224) salatalık, hıyar
- anistan** : (A1-5) aniden, ansızın, birdenbire
- añla-** : (B6-219) birinin duygularını, isteklerini düşüncelerini sezebil-
- anlar** : (B5-138) onlar, o zamirinin çoğulu
- añlaş-** : (B8-343) anlaş-, düşünce duygu amaç bakımından sözleş-
- añlat-** : (B4-284) anlat-, söyle-, naklet-
- ant yemin ét-** : (A4-133) ant-yemin et-
- anuş** : (KS) şahıs adı
- analıq** : (A3-293) analık, ana yerini tutan veya ana kadar yakın olan kadın
- anaxtar** : (A7-206) anahtar
- apansızdan** : (B6-209) aniden, ansızın, birdenbire
- apay** : (KS) abla, hala, teyze
- apçe-maraz** : (MD) burun akıntısı, nezle
- apte** : (KS) baldız, erkeğe göre karısının kız kardeşi
- apus** : (B3-276) hapis

- aq** : (A1-75) Hak, Allah
- aqaç** : (B8-137) bk. ağaç
- aqay** : (B5-3) amca, dayı
- aqba** : (A7-272) şahıs adı
- aqça** : (B5-247) akçe, para
- aqıl** : (B1-275) akıl, hafıza, bellek
- aqılı başına gel-** : (A4-231) akli başına gel-, kendine gel-
- aqılı kes-** : (A2-222) akli kes-, bir şeyin olabileceğine inan-
- aqılıñ başıña ciy-** : (A5-187) aklını başına topla-, davranışlarının yanlışlığını sezerek doğru yolu bul-
- aqılına duş-** : (A5-252) hatırla-
- aqılından kıt-** : (A7-156) aklını kaybet-
- aqılıñı başıña dévşir-** : (A4-223) akılsızca davranışlarda bulunmaktan kendini kurtar-
- aqılını sayma-** : (A6-125) fikrini beğenme-
- aqılını yettir-** : (A4-221) aklını kaybet-
- aqıllı** : (B5-192) akıllı, gerçeği iyi gören ve ona göre davranan
- aqıllandır-** : (A6-202) akıllandır-
- aqılsız** : (A6-151) akılsız, akli, gerçeği görüp ona göre davranmayan
- aqıt-** : (A3-37) akıt-, dök-
- aqız** : (B3-275) ağız
- aqibat** : (MD) ümit, umma, beklenti, ümit
- aqibat** : (A5-233) nihayet, en sonunda
- aqlaş-** : (A3-231) haklaş-, helalleş-
- aqmeşçid** : (B6-187) yer adı
- aqran** : (B7-106) akran, yaşça denk, yaşıt, boydaş
- aqrebe** : (MD) akraba, hısım
- aqsat-** : (B2-40) aksat-, aksamasına yol aç-, bir işi gereği gibi yürütme-
- aqşam** : (B6-64) akşam, gündüzün son ve gecenin ilk saatleri
- aqşamları** : (B2-68) akşam vakti
- aqşamsefa** : (B1-239) akşamsefası çiçeği
- aqşamüstü** : (B8-335) akşam üstü, akşama doğru, akşam yaklaşırken
- aqyar** : (B6-189) yer adı
- ar** : (A2-174) ar, utanma, utanç
- ara-** : (A1-130) birini veya bir şeyi bulmaya çalış-

- ara** : (B1-111) iki olguyu, iki olayı birbirinden ayıran zaman, fasıla
- arab kesil-** : (B1-119) esmerleş-
- araba** : (B2-160) araba, her türlü kara taşıtı
- arabacı** : (A7-240) arabacı, arabayı süren kimse
- arabacılık** : (B6-201) arabacılık, araba sürme işi
- aran** : (B4-259) ahır, evcil büyük baş hayvan barınağı
- aranlıq** : (B8-208) yan sokak
- ara-sıra** : (B1-174) bazen, ara-sıra
- araştır-** : (B8-271) bir şeyi bulmak için bir yeri ara-
- arba** : (KS) bk. araba
- arc** : (A3-278) harç
- arçlıq** : (A3-283) harçlık, ufak tefek ihtiyaçlar için ayrılmış para
- ardı sıra** : (A2-158) peşinden, arkasından
- arğadaş** : (B1-38) arkadaş
- arığ** : (B8-341) hendek, su yolu, arık
- arın** : (MD) kolay, sade
- arış** : (KS) çavdar, unlu tane veren bir bitki
- arix** : (KS) zayıf, kuru
- arkadaş** : (A7-256) bir işte birlikte bulunanlardan her biri, hempa, refik
- arle** : (CKK) bir içecek
- arman** : (A7-178) harman
- armut** : (A7-299) armut
- armut** : (CKK) armut
- armut-direk** : (KS) armut ağacı
- aron** : (A7-228) şahıs adı
- aronçiq** : (B4-305) şahıs adı
- arpa** : (B2-277) arpa
- arqa** : (B4-261) arka, bir şeyin sırt durumunda olan yüzeyi
- arqadaş** : (B6-241) arkadaş, bir işte birlikte bulunanlardan her biri, refik, yaren
- art-** : (B4-148) art-, eskisinden daha çok çoğal-
- art** : (B4-247) art, arka
- art artından** : (B2-123) ardı ardına
- artdırıl-** : (B1-16) arttırıl-, arttırmak işi yapıl-
- artıq** : (A1-171) artık, bundan böyle, sonra, daha, yeter

- artqaç** : (B7-151) artık, kalıntı, fazla
- arttır-** : (A5-284) mec. herhangi bir duyguda ileri git-
- arttan çap-** : (A7-317) arkasından koş-
- artel** : (A7-234) artel, ortaklaşa
- arxa** : (A3-212) vücut, beden
- arxa** : (A6-101) arka, sırt
- arzi** : (A4-289) arzu, istek, dilek
- arzi al** : (A1-194) arz-u hâl
- arzi çek-** : (A4-289) arzula-, yürekten iste-
- arzılı** : (A2-185) arzulu, istekli, hevesli
- arzıla-** : (A4-145) arzula-, yürekten iste-
- arzurum** : (A5-199) yer adı
- ara-** : (A4-109) birini veya bir şeyi bulmaya çalış-
- arab** : (A4-38) arap
- aralix** : (A1-23) aralık, iki şey arasındaki açıklık, mesafe
- araştır-** : (A1-15) araştır-, sor-, soruştur-
- aron** : (A6-115) şahıs adı
- aronovna** : (A6-149) şahıs adı
- as-** : (A5-86) bir şeyi aşağıya sarkacak biçimde bir yere iliştip sarkıt-
- asıl-** : (B8-210) asma işi yapıl-, asma işine konu ol-
- asıl ol-** : (A1-206) hasıl ol-, ortaya çık-, türe-
- asılda** : (B2-33) aslında
- asker** : (B6-208) asker
- ash** : (MD) asla
- aslan** : (A7-162) aslan
- asra-** : (B6-83) besle-, büyüt-, yetiştir-
- asral-** : (B7-51) büyütül-, yetiştiril-
- asret** : (A4-114) hasret, özlem
- asret qal-** : (A4-114) hasret kal-, özle-
- asretne qavuş-** : (A5-255) hasretine kavuş-, özlediği kişiye kavuş-
- asretlik** : (A4-87) hasretlik, ayrılık
- asretlik çek-** : (A5-237) hasretlik çek-, çok özle-
- ast** : (B6-205) aşağı, alt
- aş** : (A2-111) yemek, aş

- aş-** : (MD) aş-, süre için geç-, bit-, sona er-
- aş ol-** : (A7-214) aşk ol-, beğenilmeyecek bir davranış, karşısında kınama, sitem bildiren söz
- aşa-** : (A6-140) ye-, ağızda çiğneyerek yut-
- aşacaq** : (B1-40) yiyecek, yenmeye elverişli olan her şey
- aşağa** : (B2-172) aşağıya, yere doğru
- aşağı** : (B1-12) bir şeyin alt durumu
- aşarlıq** : (B4-87) yiyecek, yenmeye elverişli olan her şey
- aşarlıx** : (MD) yemek işi
- aşçı** : (B5-33) yemek pişiren kimse
- aşerçik** : (B4-112) şahıs adı
- aşık** : (A3-136) aşık, bir kimseye aşırı sevgi ve bağlılık duyan, tutkun
- aşık garip** : (A1-58) şahıs adı
- aşına acı qat-** : (A1-113) mec. başına kötü olaylar gelmesi
- aşına ağu qat-** : (A4-130) mec. başına kötü olaylar gelmesi
- aşiq** : (A5-175) aşık, sözlü şiir geleneğine bağlı halk şairi
- aşiq garip maxsut** : (A1-160) şahıs adı
- aşiq-** : (B8-271) acele et-
- aşıqdır-** : (B1-38) acele ettir-
- aşıqlıq** : (A4-200) aşıklık, aşık olanın durumu
- aşix-** : (MD) acele et-
- aşkara ol-** : (MD) şirin ol-, sempatik ol-
- aşkarlarına** : (MD) engelsiz, serbest
- aşkerıl-** : (A3-128) ortaya çık-, belir-
- aşkert-** : (MD) ortaya çıkart-
- aşlıq** : (B4-3) buğday
- aşna** : (A5-87) aşına, bildik, dost, arkadaş, tanıdık
- aşxana** : (B7-96) lokanta, yemek yenilen yer
- aşa** : (A3-133) aşağı, bir şeyin alt bölümü
- aşa-** : (A6-140) ye-, ağızda çiğneyerek yut-
- aşa** : (KS) aşağı, bir yere göre daha alçak yerde bulunan
- aşat-** : (A7-199) yedir-, yemesini sağla-
- aşaya** : (A5-25) aşağıya, yere doğru
- at** : (B6-10) at, binek hayvanı
- at-** : (B6-142) istenilmeyen bir şeyi uzaklaştır-

- ataçix** :(A6-136) bk. baba
- ata** : (B8-293) ata, baba
- ata- ana** : (B8-205) baba-anne
- ata-babu** : (KS) dede- nine
- atay** : (B6-217) baba, peder
- atés** : (A7-200) pişirme için kullanılan yer
- ateş** : (B1-193) kırmızı alev renginde olan
- atésı sonme-** : (A2-281) mec. aşırı üzül-, fazla üzüntüden içi yan-
- atésın arttır-** : (A4-179) mec.heyecanlandır-
- atıl-** : (B8-302) serpiştir-, savur-
- atış-** : (B5-135) bir cismi bir yöne doğru fırlat-
- atix** : (A6-78) artık, bundan böyle, sonra, daha, yeter
- atla-** : (B1-157) bir işte mesafe kat et-
- atlan-** : (B1-90) atlan-, bin-
- atlı** : (B6-210) atlı, atı olan
- atsız** : (B6-210) atsız, atı olmayan
- attar** : (MD) eczacı, ilaç yapan veya hazır ilaç satan kimse
- av** : (A7-266) ev, konut
- ava** : (A7-221) hava, meteorolojik olayların bütünü
- ava** : (A7-255) şahıs adı
- ava** : (B7-84) şahıs adı
- ava** : (KS) hava, gökyüzü
- aval** : (MD) evvel, eski zamanlar
- avan** : (CKK) havan, dövecek
- avaş** : (B8-157) şahıs adı
- avaz** : (KS) ses, kulağın duyabildiği titreşim
- avcı** : (A2-25) avcı
- avçiq** : (B1-41) av için kullanılan alet
- avdar-** : (B3-120) karıştır-, alt üst et-
- avdır-** : (A1-237) ürk-, kork-
- avdır-** : (A2-98) irkil-
- aveslik** : (B4-14) heves, istek
- avla** : (B7-200) avlu, ahır
- avlaq** : (B7-201) bk. avla

- avoda** : (KS) Rus. hizmet, iş
- avram** : (B1-80) şahıs adı
- avramçiq** : (B1-29) şahıs adı
- avtomobil** : (B2-259) otomobil
- avtobus** : (A7-197) otobüs
- avuç** : (B8-159) avuç
- avulda-** : (B6-65) havla-, bağır-, ürü-
- ax** : (A6-9) ak, beyaz
- ax** : (A7-78) pişmanlık, özlem, yakınma gibi duygular anlatır
- ax** : (A2-181) Hak, Allah
- ax** : (A3-94) doğru, hak
- ax-** : (A7-177) sıvı bir madde için bir yerden çık-
- ax ét-** : (A4-203) acı ile içini çek-
- ax-alva** : (CKK) un helvası
- axçaqız** : (A2-23) şahıs adı
- axçı** : (A7-309) akçe, para
- axçı ét-** : (A3-227) para biriktir-
- axçı qazan-** : (A1-235) para kazan-
- axçısız** : (A7-316) akçesiz, parasız
- axıl** : (MD) akıl, düşünme, anlama kavrama gücü, us
- axıpkе** : (MD) kocanın büyük kız kardeşi
- axır** : (A5-42) ahır, büyük baş hayvan barınağı
- axır soñı** : (B2-240) sonunda, nihayetinde
- axizar** : (A4-26) ahüzar, ah ile inle-
- axmasa da tamla-** : (A7-304) çok
değilse bile az çok bir gelir veya kazanç sağla-
- axmeç** : (A7-9) yer adı
- axren** : (A3-176) akran, yaşça denk, yaşıt, boydaş
- axsat-** : (MD) aksat-, boz-
- axsır-** : (MD) hapşur-, aksır-
- axşam namazı** : (A1-104) ikindi ile yatsı arasında kılınan namaz
- axşam** : (A7-194) gündüzün son ve gecenin ilk saatleri
- axşam ol-** : (A1-31) akşam ol-
- axşamları** : (A7-249) akşamları, akşam vakti

- axtıx** : (KS) torun, çocukların çocuğu
- axtxe** : (KS) torunlar (kız ve erkek)
- axyar** : (A7-246) yer adı
- ay anasını** : (A6-226) şaşma, öfke duygusu anlatır
- ay** : (B5-57) zaman dilimi ay
- ay** : (KS) gökteki ay
- ayaçığı** : (B7-338) bacak
- ayaq çal-** : (B6-303) bir yolunu bulup birini yapacağı işten uzaklaştır-
- ayaqqab** : (B2-288) ayakkabı, pabuç
- ayaqyol** : (B2-74) tuvalet, ayak yolu
- ayat** : (MD) ön
- ayax** : (A7-51) basamak, merdivenin her bir ayağı
- ayax** : (MD) ayak, bacakların bilekten aşağı da bulunan bölümü
- ayda-** : (B6-169) sür-, dehle-
- aydala-** : (B5-165) gez-, gezin-
- aydı** : (B7-80) haydi, isteklendirmek, çabukluk belirtmek için kullanılan bir söz
- aydın** : (B3-80) aydın, açık
- aydıñız** : (B3-65) haydiniz, çabukluk bildiren ünlem
- aydıñlat-** : (B4-69) aydıñlat-
- aydır-** : (MD) irkil-, ayağa kalk-
- ayın-** : (B5-291) ayıl-, baygınlık gibi bir durumdan kurtulmak, kendine gelmek
- ayındır-** : (A4-222) ayılt-
- ayıp** : (A1-158) ayıp, utanç veren
- ayıp ét-** : (A3-126) yakışsızca davran-
- ayır-** : (B4-226) seç, ayır-
- ayırı** : (B8-314) ayrı, başka, başka türlü
- ayırıl-** : (B7-188) ayrıl-, ayırma işine konu olmak
- ayırılıq** : (A2-99) ayrılık, ayrı olma durumu
- aylan-** : (B3-165) dön-, kendi eksenini üzerinde veya başka bir şeyin dolayında hareket et-
- aylandır-** : (B8-146) döndür-, dönmesini sağla-
- aylıq** : (B2-151) aylık, ay olarak, bir ay için
- ayné** : (A4-204) ayna
- ayne künü** : (A7-255) cuma günü
- aynésını siya ét-** : (A4-204) hayatını karart-

- aynıx** : (MD) ayık, sarhoş olmayan
- ayrıca** : (B7-289) ayrı olarak
- ayrılıx** : (A6-291) bk. ayrılıq
- ayt-** : (B6-313) söyle-, mec. herhangi bir şeyi bildir-, anlat-
- aytış-** : (B8-54) söyleş-, sohbet et-
- ayuv** : (B5-150) ayı
- ayvan** : (A6-218) hayvan, mec. akılsız, duygusuz, kaba, hoyrat kimse
- ayat** : (A5-42) avlu, bir yapının içinde bulunduğu üstü açık, duvarla çevrili alan
- ayaxına duş-** : (A5-253) ayağına kapan-, bağışlanmak için yalvarmak
- ayaxına duş-** : (A5-259) saygıda bulun-
- ayaxqa qalq-** : (A1-52) ayağa kalk-
- ayaxyol** : (A7-207) tuvalet, ayak yolu
- az** : (A3-92) haz, hoşla giden duygulanma, hoşlanma, zevk
- az** : (B1-182) nicelik, güç, nitelik, süre bakımından eksiklik bildirir
- az-** : (B4-315) hastalık için etkili, tehlikeli duruma gel-
- az dérdı çoqçalan-** : (A6-274) derdi çoğal-
- az étme-** : (A3-92) hoşlanma-, keyif alma-
- aza** : (A7-181) vücut parçası, organ
- a'za** : (B8-168) aza, üye
- azad** : (B3-290) hür bırak-
- azad et-** : (B3-290) serbest bırakma, salıverme
- azası sokuí-** : (A7-181) dayanılmaz ağrılar çek-
- azat** : (MD) bk. azad
- azbar** : (B3-173) avlu, duvarla çevrili alan
- azbıçıq** : (A3-86) azbuçuk, bir parça, biraz
- azbıçıq bekle-** : (A3-86) azbuçuk bekle-
- azca** : (B7-181) oldukça az
- az-çoq** : (B7-197) az-çok, bir parça, oldukça
- azdır-** : (MD) azdır-, azmasına sebep ol-
- azél** : (A1-246) başlangıç, bir işin bir dönemin ilk bölümü
- azéli** : (A2-161) ezelden beri, başlangıcı olmayan, öncesiz
- azgençık** : (A3-60) azıcık, az olarak, biraz
- azgırtıvçı** : (MD) sapık, şeytan
- azğana** : (A4-149) azıcık, az olarak, biraz

azıq : (A3-55) azık, yiyecek, besin, gıda

azırle- : (A7-303) hazırla-, gelecek için önlem al-, ihtiyaçları tespit et-

azırlen- : (A6-144) hazırlan-, hazır ol-, kendini hazırla-

aziz : (MD) kutsal, aziz, ermiş, eren

azretlí : (A3-120) hazretli, kutsal, önemli sayılan kimselerin adlarının başına getirilen unvan

B

ba'zı : (B8-33) bazı, bir takım, kimi

baalı : (MD) pahalı, pahası yüksek olan, ucuz karşıtı

baar : (A6-283) bahar, kış ve yaz arasındaki mevsim, ilkyaz, ilkbahar

baar : (KS) bahar, kış ve yaz arasındaki mevsim

baba : (A3-91) çocuğu olmuş erkek

babalıx : (A6-65) babalık, üvey baba

babay : (B6-219) baba, bir ülkeye, bir topluluğa yararlı olmuş, önemli kişi

babay : (KS) şahıs adı

babu : (KS) annenin babası, babanne

bacanax/bacenax : (MD) bacanak, hanımları kardeş olan erkeklerden her biri

bace : (A5-121) bacı, kız kardeş

bacer- : (KS) becer-, çözüm bul-, üstesinden gel-

badem : (CKK) badem

bağ : (A3-139) bağ, bahçe

bağ : (A7-157) bağ, meyva bahçesi

bağ : (B4-94) bağ, yakınlık, ilgi, ilişki, rabıta

bağ tut- : (B6-180) bağlantı, irtibat kur-

bağça : (A7-294) bahçe, meyva bahçesi

bağça : (B3-94) bahçe, sebze yetiştirilen yer, bostan

bağçacı : (A7-302) bahçıvan, geçimini bahçe ürünlerini yetiştirip satmakla sağlayan kimse

bağçacı : (B7-287) bahçıvan, bir bahçenin düzenlenmesi ve bakımıyla görevli kimse

bagdat : (A3-145) yer adı

bağır : (A4-110) bağır, göğüs

bağır : (B5-249) bakır

bağır- : (B5-287) bağır-, yüksek ve gür ses çıkar-

bağırı sokıl- : (A4-110) bağır yerinden çık-

bağırın daş ilen doldur- : (A2-103) her acıya katlan-

bağırını kebab ét- : (A4-204) bağırını yak-

- bağışla-** : (A7-207) bağışla-, affet-
- bağışla-** : (B2-205) bağışla-, karşılık beklemeden birine ver-
- bağla-** : (A5-227) bir iş için anlaş-, anlaşma yap-
- bağla-** : (B1-242) bağla-, bağ veya başka bir araçla tuttur-
- bağlan-** : (A3-144) bağlan-, bir şeyin bir yere ya da birine tahsis edilmesi
- bağlan-** : (B3-117) bağlan-, bağlamak işine konu ol-, bir şeye tutturul-
- bağlıq** : (B5-72) bağlık, bağ yeri
- bahallı** : (B3-284) pahalı, pahası yüksek olan, ucuz karşıtı
- bahar** : (B8-343) bahar, kış ve yaz arasındaki mevsim, ilkyaz, ilkbahar
- bak-** : (A1-41) bakışı bir şey üzerine çevir-
- bakla aşı** : (CKK) etli taze fasulye
- baklava** : (CKK) baklava
- bal** : (B7-315) bal
- bala** : (B1-35) çocuk, yavru
- bala -çağa** : (B8-187) çoluk çocuk
- bala östür-** : (A6-118) çocuk büyüt-
- bala tap-** : (A6-47) çocuk doğur-
- balaban** : (B2-79) büyük, boyutları benzerlerinden daha fazla olan, küçük karşıtı
- balaban balaban** : (B1-98) büyük büyük
- balabanca** : (B7-284) büyükce, biraz büyük
- balabanlaş-** : (B5-249) büyü-, boyutları art-, irileş-
- balacıq** : (B5-181) bkz. bala
- balalix** : (A6-122) çocukluk, insan hayatının bebeklikle ergenlik arası dönemi
- balçix** : (KS) balçık, yapışkan çamur, mil
- baldırçıplaq** : (A5-170) fakir, yoksul, fukara, zavallı
- baldız** : (MD) baldız, erkeğe göre karısının kız kardeşi
- balıçiq** : (B2-228) bk. balık
- balıq** : (B1-41) balık
- balıqçı** : (B1-75) balıkçı, balık tutan veya satan kimse
- balix** : (A7-247) bk. balıq
- balix şorbasi** : (A7-201) balık çorbası
- balqilda-** : (B3-315) parla-, güçlü bir ışık çıkar-, ışık saç-
- balqurt çıbmı** : (B7-304) arı
- balta** : (KS) balta

balaçix : (A7-13) bk. bala

balalix ét- : (A6-122) çocukluk et-

bambaşqa : (B2-51) bambaşka, büsbütün apayrı, değişik

bana : (A5-267) ben zamirinin yönelme hali

banka : (B2-228) kavanoz

baq- : (B2-68) bak-, bir şeyin iyi durumda kalması için emek ver-

baqa : (B1-41) kurbağa

baqımsızlıq : (B3-212) bakımsızlık, bakımsız olma, özen gösterilmeme

baqır- : (A1-175) bağır-, yüksek ve gür ses çıkar-

baqır : (B5-247) bakır

baqla : (B7-124) bakla, baklagillerden bir bitki

bar- : (A7-292) var-, erişilmek istenen yere ulaş-, vasıl ol-

bar : (B3-235) var, sahiplik bildiren olumlu isim cümleleri kurar

barabar : (B3-40) beraber, birlikte, bir arada

barabarıña : (B8-293) beraberine, yanına

barbos : (B6-57) hayvan adı (köpek)

barcamek : (KS) mercimek, baklagillerden bir tarım bitkisi

bardane : (CKK) merdane

barım : (A2-222) bari, hiç olmazsa, hiç değilse

barım : (B8-185) bari, keşke

barım : (A7-47) Rus. paşa, ağa

barınça : (MD) erkeklerin ergenlik çağı

barışña : (A6-209) Rus. genç kız, küçük hanım

barışna : (A6-235) Rus. genç kız, küçük hanım

baruçiq : (B1-248) şahıs adı

barxatnıy : (A6-133) Rus. kadife

baryam : (MD) bayram, özel olarak kutlanan gün

bas- : (A2-234) ayak tabanını bir yere veya bir şeyin üzerine koy-

bas- : (A7-141) bir kimsenin bir yaşa girmesi

bas- : (A7-175) bazı isimlerle birlikte yardımcı fiil olarak kullanılır

bas- : (B2-277) sıkıştır-, bir şeyi dar bir yere zorla sığdırmak, tıkmak

bas- : (B8-180) ört-, bürü-, kapla-

bas : (MD) yeterli, ihtiyaçlara cevap veren

basamaq : (B1-7) basamak, aşama, derece

- basdır-** : (B3-240) birdenbire ve çok etkisini göster-
- basdır-** : (B8-27) kümes hayvanlarını kuluçkaya yatır-
- basdırıl-** : (B8-25) kümes hayvanlarının kuluçkaya yatırılması
- bası** : (KS) şahıs adı
- basıl-** : (B1-6) bası işi yapıl-, tabet-
- basıq-** : (B5-149) art-, hızlan-
- basma** : (B4-88) bir kumaş çeşidi
- baş** : (A3-204) baş, kafa
- baş** : (B4-287) baş, kafa
- baş etib olama-** : (B8-94) yapama-, baş edeme-
- baş köter-** : (B2-240) baş kaldır-, ayaklan-, yönetime karşı gel-
- baş qaşımağa vaqıtı olma-** : (B2-283) en ufak bir iş yapamayacak kadar sıkışık ol-
- baş tacı ol-** : (A4-157) baş tacı ol-, çok değer vermek, ilgi göstermek
- baş ur-** : (A3-112) müracat et-
- baş ustıné** : (A5-271) bir dileğin içtenlikle yerine getireleceğini anlatan peki anlamında söz
- başa çıxama-** : (A3-236) başa çıkama-
- başa çıxama-** : (A3-236) başa çıkama-, bir şeye gücü yeteme-
- başaq** : (B8-286) başak, ekinlerin tanelerini taşıyan kılçıklı başı
- başdan ayaq** : (B6-209) baştan ayağa
- başğa** : (B3-219) başka, bilinenden ayrı, değişik, farklı, özge
- başı sıqleté qal-** : (A4-6) zor durumda kal-
- başıñ alıb git-** : (A1-20) başını alp git-, izin almadan ve gideceği yeri bildirmeden git-, savuş-
- başın sağ olsun** : (A3-293) yakınlarından birini toprağa vermiş kimseye söylenen ilgi ve yakınlık anlatan söz
- başına gel-** : (A3-175) kötü bir durumla karşılaş-
- başına sıxlet gel-** : (A1-55) başına sıkıntı gel-
- başına sıxlet gel-** : (A1-56) zorluklarla karşılaş-
- başınace** : (B5-252) başına kadar, en yüksek noktasına kadar
- başını al-** : (A6-111) öldür-, hayatına son ver-
- başına don-** : (A4-81) hep yanında bulun-
- başka** : (A5-89) başka, bilinenden ayrı, değişik, farklı, özge
- başla-** : (A4-54) bir işe giriş-, harekete geç-
- başla-** : (B1-177) oluş-, ortaya çık-
- başlamazdan evvel** : (B4-231) başlamadean önce

- başlan-** : (B7-152) başla-, başlama işine konu ol-
- başlangıç** : (B1-2) başlangıç, ön söz veya giriş, mukaddime
- başlat-** : (B3-117) başlat-, başlamasına yol aç-
- başlı** : (A2-96) başlı, başı olan
- başmek** : (A6-166) ayakkabı
- başmekçi** : (MD) ayakkabıcı, ayakkabı satan veya yapan kimse
- başqa** : (B1-102) başka, bilinenden ayrı, değişik, farklı, özge
- başqa yazılan yazı-** : (A2-226) alinyazısı
- başqaları** : (B1-117) başqaları, konu edilen bilinenden ayrı nesne ve kimse için teklik veya çokluk olarak başkası, başqaları şeklinde
- baştağı** : (MD) baştaki
- başta** : (KS) önce, ilk önce
- başustiné** : (A1-141) bir dileğin içtenlikle yerine getireleceğini anlatan peki anlamında söz
- başyastıq** : (B4-201) yastık, küçük minder
- baş-yastıq-yuzi** : (OS) yastık yüzü
- bat-** : (KS) bat-, gömül-
- batal ol-** : (A3-109) işe yarama-
- batı** : (KS) şahıs adı
- batırıb** : (B5-39) batır-, daldırıp çıkar-
- bavel** : (MD) hengame, kıyamet
- bax-** : (A3-222) bak-, anla-, farkına var-
- bax-** : (A3-296) bakışı bir şey üzerine çevir-
- baxça** : (A2-19) bahçe, çiçek ve ağaç yetiştirilen yer
- baxışla-** : (A4-259) saat hediye et-
- baxışla-** : (A5-254) bağışla-, affet-
- baxışla-** : (A5-270) hediye et-
- baxıt** : (B6-311) baht, talih, şans, mutluluk
- baxış** : (OS) bahşış, hediye
- baxşi** : (A6-41) şahıs adı
- baxt** : (A2-254) talih, kader
- baxt** : (KS) baht, talih, şans, mutluluk
- baxtsiz** : (A7-31) bahtsız, bahtı kötü olan talihsiz
- baxtsiz kıt-** : (A7-31) şanssızlık yaşa-
- bay** : (A7-314) zengin

- bay** : (B1-164) zengin, varlıklı
- bayağı** : (A7-152) bayağı, gerçekten, çok, oldukça, epey
- bayağı** : (B8-31) bayağı, gerçekten, çok, oldukça, epey
- bayat** : (A1-241) şarkı veya şiir kıtası
- bayat** : (MD) bayat, taze olmayan
- bayğuş** : (A7-174) baykuş, yırtıcı gece kuşu
- bayır** : (B4-49) bayır, tepe, küçük yokuş
- bayla-** : (B7-277) bağla-, bağ veya başka bir araçla tuttur-
- bayraçık** : (B8-108) bk. bayraq
- bayram** : (A3-156) bayram, milli veya dini önemi olan kutlanan gün
- bayramlık** : (B2-273) bayramlık, bayramda kullanılan, bayrama özgü olan
- bayram-seyran** : (A3-140) bayram-seyran
- bayraq** : (B8-104) bayrak
- bazar** : (A7-316) pazar, satıcıların mallarını sergiledikleri yer
- bazar** : (B4-23) pazar, cumartesi ile pazartesi arasında olan gün
- bazarğa çıkar-** : (A7-298) pazara çıkar-, satılığa çıkar-
- bazarlıq** : (A1-143) pazarlık
- bazarlıq ét-** : (A1-143) pazarlık et-, bir şeyin fiyatı üzerinde çekiş-
- bazı** : (A6-187) bazı isimlerle birlikte yardımcı fiil olarak kullanılır
- bazı** : (A6-187) bazı, ara sıra, arada bir, kimi zaman
- bazın** : (MD) bazen, ara-sıra, arada bir kimi vakit
- bazırgan** : (B6-189) tüccar, ticaretle uğraşan kimse
- be** : (MD) damadın geline verdiği hediye
- bebe** : (KS) çocuk, bebe
- becer-** : (B3-154) becer-, güç görünen bir iş veya duruma çözüm bul-, üstesinden gel-
- bedat** : (MD) bk. bidat
- bedava** : (B4-228) bedava, karşılıksız, parasız, emeksiz
- begen-** : (A7-199) beğen-, iyi veya güzel bul-
- begen-** : (B1-140) beğen-, iyi veya güzel bul-
- bek** : (A3-160) boy gibi küçük bir toplumun başkanı
- bekçilik** : (B6-9) bekçinin yaptığı iş
- bekım** : (MD) belki, olsa olsa, ya ... ya, ihtimal
- bekle-** : (A3-86) bekle-, bir iş oluncaya, biri gelinceye kadar bir yerde kal-, dur-
- bekle-** : (A7-213) bekle-, bir iş oluncaya, biri gelinceye kadar bir yerde kal-, dur-

- bel** : (A6-59) bel
- bela** : (B3-276) büyük zarar veya sıkıntıya yol açan olay veya kimse
- belâğa oğra-** : (A6-193) belaya maruz kal-
- belki** : (B2-110) muhtemel olarak, olabilir ki
- belkim** : (A2-169) belki, muhtemel olarak, olabilir ki
- belle-** : (KS) zannet-, san-
- bellî ol-** : (A2-153) anlaşıl-
- bellî** : (A2-153) belli, bilinmedik bir yanı olmayan, malum
- beltek** : (MD) peltek, konuşma için, tutuk, titrek bir biçimde
- belâ** : (A1-191) bela, içinden çıkılması güç, sakıncalı durum
- belâ çek-** : (A1-191) derde düş-
- belâğa oğra-** : (A6-193) belaya uğra-, beklenmedik bir bela ile karşılaş-
- bembeyaz** : (B4-163) çok beyaz, her yanı apak, beyaz
- ben** : (A1-16) şahıs zamiri
- beñ** : (A7-134) çoğu doğuştan, tende bulunan ufak koyu renkli leke veya kabartı
- beñli** : (A4-55) benli, teninde ben bulunan
- beñze-** : (B8-274) benze-, ortak nitelikler bulun-, andır-
- beñzet-** : (B7-99) bir şeyde başka şeye benzeyen yönler bul-
- benzin** : (B4-166) benzin
- beqen-** : (B3-57) beğen-, iyi veya güzel bul-
- ber-** : (B3-245) ver-
- beraxa** : (MD) dua etmek, iyi dualar (iyi yolculuklar)
- bercemek** : (CKK) mercimek
- bereket** : (B4-2) bolluk, gürlük, ongunluk
- bereket ver-** : (A3-255) bir kimsenin bir durumdan hoşnutluğunu anlatması, teselli bulması
- bereket versin** : (A7-214) para alan kimsenin söylediği iyi dilek sözü
- beri** : (A2-119) konuşanın önündeki iki uzaklıktan kendisine daha yakın olanı
- berli** : (A3-95) beri, çıkma durumundaki kelimelerden sonra getirilerek bir işin başlangıcını gösterir
- berxaçiq** : (B3-264) şahıs adı
- ber-aleksandır** : (A7-296) bir armut çeşidi
- besle-** : (B8-323) besle-, yiyecek içeceğini sağla-
- beslen-** : (B8-134) beslen-, beslemek işine konu ol-
- beş** : (A7-214) beş

- beş** : (B1-12) beş
- beşer** : (A3-193) beş sayısının üleştirme biçimi
- beşik** : (B8-200) beşik
- beşinci** : (B2-3) beş sayısının sıra sayı sıfatı
- beştaxta** : (A3-102) tezgah, satıcı tezgahı
- bet** : (B1-280) yüz, yüzey, satıh
- bet-dua ét-** : (A2-270) beddua et-, ilen-, intizar et-
- bet-dua éyle-** : (A2-272) beddua et-, ilen-, intizar et-
- bet-dua** : (A2-245) beddua, ilenme, ilenç
- bet-em-deraş** : (MD) çalı çırpıdan yapılan klube
- betér** : (A7-22) beter, daha kötü, iyice kötü
- betériné yolıx-** : (A7-22) beteriyle karşılaş-, daha kötüsüyle karşılaş-
- betın sur-** : (A4-84) yüzünü sür-
- betını sıypa-** : (A4-295) yüzünü okşa-
- bet-ulla** : (MD) beytullah, allahın evi
- bexsun** : (A1-7) üzüntü, teessür
- bexsun ol-** : (A1-220) üzül-, üzüntü duy-, kaygılan-
- bexzun** : (MD) bkz. bexsun
- beyan** : (A1-213) söyleme bildirme
- beyan ét-** : (A1-213) beyan et-, bildir-, söyle-
- beyaz** : (B2-81) beyaz, ak, kara karşıtı
- beynelmîlel** : (OS) uluslararası
- beşı** : (MD) şiir, beyit
- beytén** : (A3-153) yer adı
- beyat** : (A5-183) şarkı veya şiir kıtası
- bez-** : (B1-253) bez-, bıkıp usan-, bezgin duruma gel-
- beze-** : (OS) beze-, süsle-, donat-
- bezen-** : (OS) süslen-, bezemek işine konu ol-
- bezet-** : (A2-138) süslen-
- bezet-** : (A2-138) süslet-, bezeme yaptır-
- bezev** : (MD) süs, bezek
- bezistan** : (A3-274) çarşı
- bıçqı** : (KS) bıçğı, büyük testere
- bıçqıc** : (B3-141) marangoz

- bıl-** : (A7-34) tanı-
- bıldır-** : (A4-213) herhangi bir şeyi haber ver-
- bile** : (A2-117) aynı zaman da, de da, dahi
- bileş** : (A3-63) biliş, tanış, önceden tanıyor ol-
- bılıcı** : (MD) bk. bilici
- bıltır** : (B4-122) geçen sene
- bır** : (A2-225) bk. bir
- bır daa** : (A4-136) bir daha
- bır éyí** : (A3-72) iyice
- bır tamam** : (A4-250) iyice
- bır ucdan uca-** : (A4-56) bir uçtan uca
- bıraç-** : (B8-161) koy-, bir şeyi bir yere bırak-
- birazından** : (MD) biraz evvelden
- bırçaq** : (B8-259) burçak
- bırdén** : (A5-186) birden, ansızın
- bırer bırer** : (A3-77) her biri ayrı olarak
- bırı** : (A4-152) bir tanesi
- bırlıkté** : (A7-235) bir arada, beraberce
- bır-yurlı** : (MD) boşanılan eş
- bıraz** : (A3-86) az miktarda, çok değil
- bız** : (A1-173) bk. biz
- biber** : (B1-210) biber
- bidat** : (TK) bozulmuş adet
- bide** : (CKK) mayalı hamurdan çörek
- bil-** : (B2-150) bir şeyi anlamış veya öğrenmiş bulun-
- bil-** : (B4-169) anla-
- bilek** : (A3-78) bilek
- bilet** : (A7-191) bilet
- bilici** : (OS) bilici, bilen, bilgili
- bilet** : (A7-193) bilet
- bin-** : (A5-21) bir hayvanın üstüne çıkıp otur-
- biñ** : (B4-58) bin
- bina** : (B7-4) bina, yapı
- biñlernen** : (B2-172) binlerce, bir çok bin, pek çok

- binyemin** : (B2-143) şahıs adı
- bir** : (B1-17) bir
- bir ayak ogindé geL-** : (A2-223) çok kısa sürede gel-
- bir- çoq** : (B4-63) bir çok, oldukça çok, sayısı belirsiz, bir hayli
- bir qaç** : (B1-35) çok olmayan, az sayıda
- biraz** : (B5-61) biraz, kısa bir süre için
- birazdan** : (B3-132) az sonra
- birbirini** : (B7-218) karşılıklı olarak, biri ötekini
- birden birge** : (B4-122) birden bire, ansızın, hemencecik
- birer** : (B2-92) bir sayısının üleştirme biçimi
- birinci** : (B1-3) bir sayısının sıra sayı sıfatı şekli
- birleş-** : (B7-17) aynı amaç çevresinde toplan-
- birlik** : (B6-224) birleşmiş, bir arada olma durumu
- bit-** : (B2-183) sona er-
- bit** : (B4-140) bit
- bitçik** : (B4-147) bk. bit
- bitir-** : (B3-16) tamamlama-, sonuçlandır-, sona erdir-
- biy aga** : (KS) kayın, karı veya kocaya göre birbirlerinin erkek kardeşi, kayın birader
- biyaz** : (A6-187) beyaz, ak, kara karşıtı
- biz** : (B6-96) şahıs zamiri
- bob** : (B6-134) hayvan adı (köpek)
- bocanak** : (KS) bacanak, karıları kardeş olan erkeklerden her biri
- bod-perest** : (MD) put perest, puta tapan
- boften** : (MD) boşuna, boş yere, yararsız yere
- boğ-** : (B6-34) boğ-, soluk almasına engel olarak öldür-
- bogaça** : (CKK) poğaça
- boğday** : (KS) buğday
- boğdayçiq** : (B8-285) bkz. boğday
- boğoz** : (MD) boğaz, boynun ön bölümü, imik
- boğozı sol-** : (A1-220) beti benzi at-
- boğozı sol-** : (A1-220) boğazı düğümlen-, söylemek isteğini heyecan ve üzüntüden söyleyeme-
- boğul-** : (B7-345) boğul-
- bohor** : (KS) ilk erkek çocuk

- boinçix** : (CKK) tavuk veya kaz boynu
- bol-** : (A7-84) böl-, bir bütünü iki eşit parçaya ayır-
- bol** : (B5-62) olağandan veya alışıldandan çok, kıt karşıtı
- bol bol** : (B1-237) bol bol
- boldır-** : (B2-127) usan-, yorul-
- bole** : (A7-284) böyle, bu biçimde
- bollıq** : (B7-117) bolluk, her şeyin bol olduğu zaman
- bomboş** : (B3-63) bomboş, büsbütün, tamamen boş
- boncur** : (A6-190) merhaba
- boran** : (B6-71) boran, şiddetli yağış
- borana** : (CKK) etli lahana yemeği
- borç** : (B4-102) ödenmesi gerekli para veya başka bir şey
- borçlı** : (B5-65) mec. bir yükümlülük altında bulunan
- bostan** : (B1-209) sebze bahçesi
- bostancı** : (KS) bahçıvan
- boş** : (B1-125) yapılacak işi olmayan
- boş yürü-** : (B1-253) boş gez-
- boşan-** : (B4-5) boşal-, boş duruma gel-, içinde bir şey kalma-
- boşat-** : (A7-264) boşalt-, dök-, boca et-
- boşboğazlıq** : (B3-64) saklanması gereken şeyleri söyleyen, sır saklamayan
- boşına** : (B4-183) bk. boşuna
- boşlıq** : (B5-150) bk. boşlık
- boşluq** : (OS) oyuk, çukur, kapanmamış yer
- boşqa kit-** : (B1-73) boş yere git, yararsız yere git-
- boşuna** : (OS) boş yere, yararsız yere, gereksiz
- boxça** : (A3-281) bohça
- boxçaçık** : (CKK) mayasız hamurdan yapılmış bir tatlı türü
- boxor** : (A6-41) şahıs adı
- boxor** : (B2-20) şahıs adı
- boy** : (B6-190) yol, ırmak, deniz kıyısı
- boy** : (B7-286) iki kenar arasındaki uzaklık, en karşıtı
- boy ver-** : (B8-253) uza-, büyü-
- boya-** : (A2-180) boya-, boya sürerek renk ver-
- boyalı** : (B8-209) boyalı, boya sürülmüş, boyalı

- boyn** : (KS) gövdenin başla omuz arasında kalan bölümü
- boynıçığı burıl-** : (A7-163) boynu bükül-
- boynıçık** : (A7-163) bkz. boyn
- boynına borç biraq-** : (A4-212) boynuna borç bırak-
- boyka** : (CKK) dörtgen şeklinde hamurdan yapılmış çörek
- boyle** : (A6-69) bu biçimde
- boyle-boyle** : (A6-73) böylelikle
- boyun** : (B8-301) bk. boyn
- boz** : (B3-207) boz renkli, açık toprak rengi
- bozaq** : (MD) göbekli, şişman
- bozar-** : (B2-185) bozar-, rengi boz ol-, rengini at-
- bozgın ét-** : (A3-229) harca-
- bozıl-** : (A5-257) bozul-, bozmak işine konu ol-
- bozıl-** : (B4-301) bir organ için görevini yapamaz duruma gel-
- bozıq** : (B4-310) bozuk, bozulmuş olan
- böl-** : (B8-230) bir bütünü iki veya daha çok parçaya ayır-, taksim et-
- bölik** : (B1-80) bk. bölük
- bölin-** : (B1-80) bk. bölün-
- bölük** : (B5-121) bölük, bir bütünden ayrılmış olan parça kısım
- bölün-** : (B5-121) bölün-, bir bütünün belirli bölümlere ayrılması
- bölüş-** : (B3-46) bölüş-, paylaş-, üleş-, taksim et-
- böyle** : (B2-70) bunun gibi, buna benzer
- böyleliknen** : (B7-298) böylelikle
- bu** : (B1-5) bu
- bu yolda öl-** : (A6-277) bu uğurda öl-
- buber** : (CKK) biber
- buber aşı** : (CKK) etli pirinçli biber
- budala baş** : (B2-52) saçları karmaşık, perişan görüntülü
- budet** : (A6-160) budur, olacak
- budperest** : (TK) putperest, puta tapan
- buğu** : (B8-146) buğu, buhar
- buğulan-** : (B8-125) buharlaş-, buhar durumuna dönüş-
- bugun** : (A1-129) bugün, içinde bulunduğumuz gün
- buguncelikté** : (A3-11) bu devirde

- bugün** : (B2-256) bugün
- buğadar** : (A6-247) bu kadar
- buk-** : (A5-107) bük-, eğ-
- buket** : (B8-36) çiçek demeti
- bukúl-** : (A4-108) bükül-, eğil-
- bul-** : (A4-135) bir şeyle, bir kimse ile karşılaş-, bir şeyi elde et-
- bulay** : (B3-272) böyle, bunun gibi, buna benzer
- bulbul** : (A2-10) bülbül, sesinin güzelliği ile tanınan ötücü kuş
- bulğan-** : (A1-109) bulan-, bulamak işine konu ol-, her yanı bir şeyle kaplan-
- bulın-** : (B6-266) bulun-, bir yerde ol-
- bulun-** : (A7-29) bulun-, bulma işine konu olmak
- bulut** : (B7-127) bulut
- bulutlu** : (B2-82) bulutlu, bulutlarla kaplanmış, bulutlanmış
- bulvar** : (A7-282) şehir içinde ağaçlı, geniş cadde
- bulan-** : (A3-188) karış-, bulan-
- bular** : (A1-153) bunlar
- bulay** : (A6-188) böyle, bunun gibi, buna benzer
- bulay** : (A6-251) böyle, bu biçimde
- bunda** : (A1-195) burada, bu yerde
- buna-** : (A3-236) mec. çok sıkıl-, çok tedirgin ol-
- buqu** : (MD) buhar
- bur** : (MD) bk. bur
- burc** : (MD) burç, kale
- burıl-** : (A5-34) bükül-, burul-
- burul-** : (B2-136) bkz. burıl-
- burun** : (B4-187) burun
- burunçığ** : (B8-18) bkz. burun
- burzuaziya** : (B8-74) burjuva
- burzuy** : (B1-155) bk. burzuaziya
- bura** : (A4-156) bura, bu yer
- butperest** : (KS) putperest, puta tapan
- butun** : (A6-178) çok sayıdaki varlık ve nesnelerin hepsi, bütünü
- buxar** : (B2-109) boğucu hava, bunaltıcı
- buyuk** : (A1-62) büyük, boyutları benzerlerinden daha fazla olan, küçük karşıtı

- buyuk** : (A5-44) büyük, çok, ortalamayı aşan
- buyuk aga** : (KS) büyük erkek kardeş
- buyuk ana** : (KS) büyük anne / nine
- buyuk ata** : (KS) büyük baba / dede
- buyuklen-** : (MD) kendini beğen-, kibirlen-
- buyur** : (A5-173) buyurun anlamında hitap sözü
- buyurıcı** : (MD) emir veren, buyruk veren
- buyurıl-** : (A3-154) buyurul-, buyurmak işi yapıl-
- buz** : (B5-112) donarak katı duruma gelmiş
- buz tep-** : (B5-112) buzda kay-
- buza** : (CKK) boza
- buzav** : (B3-257) buzağı, süttten kesilmemiş sığır yavrusu
- buzavçiq** : (B7-101) bk. buzav
- buzla-** : (B7-128) don-, soğuğun etkisiyle katı duruma gel-, buz tut-
- buzlat-** : (B5-159) dondur-, donmasını sağla-
- buzluq** : (B6-5) buz gibi soğuk olan
- bügün** : (B1-73) bugün, içinde bulunduğumuz gün
- bülbül** : (B7-24) bülbül
- bür** : (B6-320) tohum (ağaçtaki), bitkilerde yeni bir bitki oluşmasını sağlayan tane
- büsbütün** : (B1-174) büsbütün, iyiden iyiye, iyice, tamamen
- bütün** : (B1-14) eksiksiz, tamam
- büyü-** : (B8-217) boyutları art-, eskisinden büyük duruma gel-
- büyük** : (B1-173) niceliği çok olan
- büyük** : (B4-68) boyutları, benzerlerinden daha fazla olan, küçük karşıtı

C

- cadıcı** : (MD) cadı
- cadığı** : (A6-96) mec. huysuz, çirkin, ihtiyar kadın
- cam** : (B4-242) cam, sert, saydam ve çabuk kırılır cisim
- cami** : (A1-62) cami
- can** : (B2-242) can, kişi, birey
- can** : (KS) ruh, yaşama, hayat
- can eşkı** : (MD) can aşkı
- can saxla-** : (A1-261) kol kanat ger-
- can sıkısı** : (B5-69) can sıkıntısı

- can sıxısı** : (A3-59) can sıkıntısı
- can ver-** : (A7-14) öl-
- cana kıy-** : (A5-125) kendini öldür-
- canaf** : (MD) sebep, neden
- candan** : (A2-109) yürekten, gönülden
- canı çıx-** : (A6-20) çok yorul-, çok zorluk çek-
- canı fida ol-** : (B1-171) uğruna ölmeyi göze al-
- canı goñıldén soyle-** : (A4-25) içten söyle-
- canı qurban ol-** : (A3-16) canını feda et-
- canımı ağırt-** : (A2-136) üz-, mutsuz et-
- canına minnét ol-** : (A1-142) canına minnet ol-
- canlan-** : (B2-134) gücü art-, diri duruma gel-
- canlı** : (B2-204) canlı, canı olan, diri, yaşayan (bitki için)
- cana kıy-** : (A5-125) cana kıy-, kendini öldür-
- carızlen-** : (MD) tartış-, ağız dalaşı yap-, münakaşa et-
- carlı** : (B8-53) fakir, yoksul
- carovni** : (CKK) fırın tepsisi
- caşlıq** : (B8-45) gençlik, genç olma durumu, ihtiyarlık karşıtı
- cav** : (OS) böğür, yan
- caxan** : (MD) dünya
- cayav** : (B8-44) yayan, yürüyerek
- ceb** : (B4-232) cep
- cefaalı** : (A7-64) cefalı, sıkıntıya eziyete katlanmış veya katlanan
- ceiz** : (CKK) çeyiz
- cema'at** : (B7-34) cemaat, insan kalabalığı
- çember** : (A6-21) çenber, büyük yazma yemeni
- cem'iyet** : (B3-81) cemiyet, dernek
- cenem** : (MD) bk. cexnem
- cenét** : (A1-89) bk. cennét
- çenk** : (B6-275) devletlerin giriştikleri silahlı mücadele, harp
- çenk i'lan et-** : (B6-275) bir veya daha fazla devlete karşı savaş durumuna geç-
- çenlet** : (A2-265) bk. cennét
- çenlet bağı** : (A7-157) cennet bahçesi
- cennét** : (A2-155) cennet

- cet-** : (B8-52) var-, yetiş-
- cevab** : (B3-277) bk. cevap
- cevap** : (B3-53) cevap, yanıt
- cevap ges-** : (A4-138) anlaş-
- cevap ver-** : (A1-82) cevap ver-, karşılık bildirmek veya söyle-
- cever** : (A5-266) kıymetli taş, cevher
- cever yuzuk** : (A5-266) cevher yüzük
- cevız** : (CKK) ceviz
- cevız-direk** : (KS) ceviz ağacı
- cevız** : (B4-297) ceviz
- cevapımı geri étme-** : (A1-224) sözünde durma-
- cexnem** : (MD) cehennem
- cezve** : (KS) cezve
- cıgerçığı fare ol-** : (A5-131) içi içini ye-
- cıgerçığın dağla-** : (A5-226) mec. üz-, acı çektir-
- cıgerçığı fare ol-** : (A5-131) yüreği parça parça ol-
- cıgerçık** : (A2-201) mec. yürek, iç
- cıgerçığı fare ol-** : (A5-131) mec. ciğeri paramparça ol-
- cıld** : (B2-53) cilt, kap
- cımlle** : (KS) bk. cumle
- cır** : (B8-55) şarkı, türkü
- cırıla-** : (B8-54) şarkı söyle-
- cıvıltı** : (OS) cıvıltı, kuşların ötüşürken çıkardıkları ses
- cıvan** : (A5-105) genç ve yakışıklı olan
- cıy-** : (B1-45) topla-, bir araya getir-
- cıyıl-** : (B5-142) toplan-, toplamak işine konu ol-
- cıyın** : (A7-269) toplantı, bir gündem üzerinde görüşmek için yapılan birleşim
- cıyın qapal-** : (A7-292) toplantının kapanma-
- cıyışdır-** : (B2-6) toparla-
- cıynıqsız** : (B4-224) darmadağınık, karışık
- cifté** : (A2-34) çifte, çift olan
- ciger** : (B4-316) ciğer
- cile** : (A4-51) taç
- cins** : (A1-207) cins, soy, kök, asıl

- cins** : (A1-207) tür, çeşit
ciy : (A5-187) topla-, devşir-
comart : (MD) cömert, para ve malını esirgemedi veren, eli açık
conka : (Kİ) kırımçaklarda dinî olmayan çeşitli yazılar
coy- : (A7-209) kaybet-, yitir-
coyul- : (B2-126) kaybol-, görünür olmaktan çık-, görünmez ol-
cuba : (A6-5) bk. cube
cube : (A1-216) cübbe, uzun, yanları geniş, düğmesiz giysi
cumle : (A3-109) cümle, bütün, hep, herkes
cumle alem : (A3-107) cümle alem, herkes
cumlesi : (A5-276) cümlesi, hepsi
cuma : (A3-130) cuma
cumadan : (A5-42) çanta
cuş olur- : (A7-176) kayna-, coş-
cuvur- : (B5-265) koş-, hızla git-
cüvüldi : (B7-58) cıvıltı, kuşların ötüşürken çıkardıkları ses

Ç

- çabiçek** : (A3-95) çabucak, çok çabuk, vakit geçirmeden, çabucacık, hızla, sür'atle
çabuq ol : (B3-239) çabuk ol-
çağ : (A7-155) çağ, dönem, zaman
çağanak : (MD) dirsek
çağma gel- : (A1-16) rüştünü ispat et-
çağır- : (B3-239) çağır-, birinin gelmesini kendisine yüksek sesle söyle-, seslen-
çağırt- : (B5-9) çağırt-, çağırma işini yaptır-
çağla- : (A4-281) çağla-, köpürerek ve ses çıkararak coşkun bir biçimde ak-
çal- : (A1-183) müzik aleti çal-
çal- : (A6-42) çal-, hırsızlık yap-
çal- : (A7-219) topla-, biç-
çal at : (A7-116) şal at
çalaş : (B7-203) çalı çırpıdan yapılmış klube
çaldır- : (A1-174) müzik aleti çaldır-
çaldırt- : (B7-215) müzik aleti çaldırt-
çalğı : (A1-174) müzik aleti
çalğı : (B1-199) tırpan

- çalı** : (B8-33) çalı, odunsu bitki
- çalıb çaxırıb tur-** : (A1-168) çalıp çağırıp şarkı söyle-
- çalın-** : (A5-82) vurarak ses çıkar-
- çalın-** : (A6-296) edil-, veril-
- çalın-** : (B2-132) sürtünerek ses çıkar-
- çalış-** : (B3-228) çalış-, emek harca-
- çalışın-** : (B1-8) çalışıl-
- çalışqan** : (B2-40) çalışkan, çok çalışan, çalışmayı seven
- çalışqır** : (B3-253) çalışqan
- çalqı** : (B8-105) çalgı, müzik aleti, enstrüman
- çalqıcı** : (B4-15) çalgıcı, çalgı çalmayı kendine meslek edinmiş kimse
- çalt ol-** : (B2-133) çabuk ol-, hızlı ol-
- çam** : (B2-209) çam
- çam ağacı** : (B7-330) çam ağacı
- çamaşır** : (B4-153) çamaşır
- çamur** : (B4-65) çamur, balçık
- çañ** : (B2-129) zil, çingirak
- çañ çalın-** : (B2-132) zil çalın-
- çañ qağıl-** : (B1-257) zil çalın-
- çana** : (B5-265) kızak, kar veya buz üzerinde kaydırılan tekerleksiz taşıt
- çanğıra-** : (B8-59) çınla-, yankı ver-
- çanax** : (KS) çanak, tas
- çap-** : (B7-163) koş-
- çapa** : (B1-214) küçük çapa
- çapçun çal-** : (B5-109) alkışla-, el çırp-
- çapdır-** : (B8-92) koştur-
- çapış-** : (B2-124) koşuş-, birden koş-
- çarçaf** : (B4-201) çarşaf
- çarçef sar-** : (A4-239) çarşaf ser-
- çardax** : (A6-102) çardak, dallardan örülmüş barınak
- çare** : (B2-34) çare, çıkar yol, çözüm yolu
- çare gelme-** : (A2-282) çare bulunama-
- çaresını araştıır-** : (A1-15) çözüm yolları ara-
- çaresız** : (A1-93) çaresi bulunmayan, onulmaz

- çarpıcı** : (MD) çapulcu
- çarpıx** : (MD) felç, inme, nüzul
- çarpux** : (KS) bk. çarpıx
- çarq** : (B3-164) çark, bir eksenin döndürdüğü tekerlek biçimindeki makine parçası
- çarşı** : (A3-103) çarşı, alışveriş yeri
- çaşut** : (MD) casus, hafiyeye
- çatla-** : (B8-15) çatla-, parçalara ayrılıp dağılmayacak biçimde yarıl-
- çatlaq** : (B8-16) çatlak, çatlamış olan
- çatlat-** : (B5-28) çatlat-, çatlak duruma getir-
- çatlax çeçek** : (CKK) gelincik
- çaxır-** : (A5-177) çağır-, birinin gelmesini kendisine yüksek sesle söyle-, seslen-
- çaxırt-** : (A6-110) çağırt-, çağırmaq işini yaptır-
- çaxotka** : (B4-317) Rus. verem
- çay** : (A7-200) nehir, dere
- çay** : (B1-223) çay, içecek
- çayna-** : (KS) çiğne-
- çayqa-** : (B4-300) çalkala-, garagara yap-
- çek** : (A6-65) hudut, sınır, uç, kenar
- çek-** : (B3-165) öğüt-, ezerek un durumuna getir-
- çek-** : (B4-182) çek-, solukla içine al-
- çekı** : (A4-253) tartı
- çekil-** : (B5-238) azal-, yok ol-
- çekiş-** : (B6-205) çaba, gayret harca-
- çekmen** : (B5-281) örtü, örtmek için kullanılan şey
- çelebi** : (B3-99) bir elma çeşidi
- çelik** : (B1-156) çelikten yapılmış, mec. zayıf, fakat güçlü
- çenax** : (CKK) kase
- çepraz** : (A2-33) çapraz, eğik olarak birbiriyle kesişen
- çeren** : (B1-194) ot veya ekin yığını
- çerenle-** : (B4-3) ekin ot toplama
- çerna** : (KS) şahıs adı
- çernomor** : (A6-248) Rus. kara kaşlı
- çeşid** : (B8-106) çeşit, tür, nevi
- çeşm** : (A4-269) göz, görme organı

- çeşmi mest** : (A4-269) baygın bakışlı
- çeşni** : (MD) lezzet, ağız yoluyla alınan tat
- çet** : (B8-227) kenar, kıyı
- çetiş-** : (A4-92) toplan-, bir araya gel-
- çetindeki** : (B3-264) bir şeyin, bir yerin bitiş kısmı veya yakını, kıyı
- çevirilib** : (A6-132) çevril-, kendini çevirmek
- çevir-** : (B6-262) çevir-, bir kişinin çevresini sar-, kuşat-
- çevre** : (B7-186) çevre, bir şeyin yakını, dolayı, etraf
- çevresiz** : (A1-208) çevresiz, çevresi olmayan
- çeyne-** : (B4-302) çiğne-, dişler arasında ez-, öğüt-
- çeynel-** : (B4-304) çiğnen-, çiğnemek işi yapıl-
- çez-** : (A3-286) aç-
- çez** : (B7-236) çöz-, bilinmeyen gizli noktasını bulup açıkla-
- çıbir** : (KS) benekli, çiçek bozuğu olan
- çık-** : (A7-218) çık-, bulunduğu yerden ayrıl-
- çıldır-** : (A1-232) çıldır-, delir-, aklını oynat-
- çımçık** : (B1-179) cımcılık, çok ıslak, sırlıklam
- çımçık yeş** : (B1-179) cımcılık yaş, çok ıslak
- çimle-** : (MD) çimdikle-
- çını** : (A7-262) bk. çini
- çıplaq** : (B5-224) üzerinde kar veya yeşillik bulunmayan, boş
- çıplax** : (A7-312) çıplak, üzerinde bulunması gereken giysi, örtü bulunmayan
- çiq-** : (B2-154) çık-, git-, koyul-
- çıraç** : (B5-31) mum, üzerinde fitil bulunan ince uzun ışık aracı
- çirax yarixı** : (A1-59) mum ışığı
- çiray** : (B8-110) yüz, çehre
- çirkın** : (A6-146) çirkin, güzel karşıtı
- çıraç** : (A5-59) yardımcı, meslek öğrenen
- çış** : (A7-180) diş
- çışle-** : (MD) dişle-, bir şeyin bir parçasını ısırarak veya koparmak
- çiviltı** : (MD) cıvıltı, kuşların ötüşürken çıkardıkları ses
- çix-** : (A6-175) birdenbire görün-
- çix-** : (A7-280) çık-, koyul-
- çixar-** : (A7-290) çıkar-, bir şeyin çıkmasını sağla-

- çixarttır-** : (A3-261) çıkartma işi yaptır-
- çiy-** : (A7-298) topla-, toplamak işi
- çız-** : (B2-157) çiz-, resmini yap-
- çızma** : (B2-288) çizme, bot
- çızmasız** : (B4-21) çizmesiz, botsuz
- çix-** : (A7-311) çık-, içeriden dışarıya varmak, gitmek
- çixar-** : (A7-298) yolla-, gönder-
- çibir bakla** : (CKK) barbunya
- çiçek** : (B1-241) çiçek, güzel kokulu renkli bitki
- çiçek qopar-** : (B1-241) çiçek topla-
- çiçek xastalığı** : (OS) çiçek hastalığı
- çift** : (B7-155) çift, birbirini tamamlayan iki tekten oluşan
- çifter çifter** : (B7-154) her defasında her yapılışında çift olarak
- çigırçix** : (CKK) öğütücü
- çille** : (B1-52) çile, zahmet ve sıkıntı
- çini** : (B7-167) derin tabak
- çiniçik** : (B7-96) bk. çini
- çipçe** : (B7-334) civciv
- çipçeçik** : (B8-24) bk. çipçe
- çir-çir** : (CKK) etli börek
- çir-çir** : (KS) saçta pişen etli börek
- çiy** : (A7-306) çiğ, pişmemiş
- çiy** : (KS) yaş, nemli
- çoban** : (B7-196) çoban, sürü güdüp otlatan kimse
- çocuq** : (A3-237) çocuk
- çoçga** : (KS) domuz
- çoçe** : (A7-262) börek, kıyma, ıspanak ile pişirilen çeşitli biçimlerde hamur
- çoğap** : (MD) cevap, bir soruya isteğe verilen karşılık, yanıt
- çoğı** : (B1-9) çoğu, çok kimse
- çok-** : (A7-173) bas-, yayıl-
- çokısı** : (A4-273) çoğu, çok kimse
- çokuç** : (KS) çekiç
- çol** : (A7-225) bk. çöl
- çoldé yat-** : (A7-225) çölde bekle-

- çolpa** : (KS) beceriksiz, çolpa
- çolaq** : (A1-170) eli kolu sakat olan, mec. kusurlu
- çomuç** : (CKK) kepçe
- çop** : (A2-42) çöp, atılan ufak tefek şeylerin hepsi
- çoq** : (A7-233) sayı, güçlük süre vb. bakımından aşırılık bildirir
- çoq** : (B5-77) sayı, nicelik, güç, az karşıtı
- çoq çoq** : (B6-100) en çok, en son, olsa olsa
- çoq şukur** : (A3-201) Allah'ın verdiği nimetlerden hoşnutluğu anlatır
- çoq zevzeklen-** : (A6-196) boş yere konuş-
- çoqça** : (B2-195) çokça, çok olarak
- çoqçalan-** : (A6-274) büyü-, çoğal-
- çoqdan çoq** : (B2-217) çokça, aşırı, fazla
- çoqraq** : (A1-262) çeşme
- çoqtan berli** : (A4-21) çok zamandan beri, uzun süreden beri
- çorab** : (B8-335) çorap
- çök-** : (B3-298) otur-
- çöküçsüz** : (B5-155) çekiçsiz
- çöl** : (B7-41) çöl, kumluk, susuz ve ıssız geniş arazi, sahra
- çöllik** : (B4-66) bk. çöl
- çubuk** : (A3-86) baston, deynek
- çubuk** : (A3-86) sigara, tütün
- çuha** : (B6-17) çuha
- çunki** : (A7-251) bk. çünkü
- çunkim** : (KS) bk. çünkü
- çunkum** : (A5-256) çünkü, şundan dolayı, şu sebeple
- çuqur** : (B1-199) çukur, çevresine göre aşağı çökmüş olan yer
- çuru-** : (A5-101) çürü-, mec. insan için yıpran-, çök-
- çuşun-** : (A6-147) düşün-, zihniyle arayıp bul-
- çuv** : (MD) çivi
- çuva** : (B4-48) çuha, tüysüz ince sık dokunmuş yün kumaş
- çuval** : (B2-278) çuval, büyük torba
- çuval** : (CKK) çuval
- çüft** : (OS) bk. çift
- çünki** : (B2-285) çünkü, şundan dolayı, şu sebeple

- çürü-** : (B4-301) çürü-
- çüş-** : (A7-306) düş-, bulunduğu yerden ayrılıp yukarıdan aşağıya in-
- çüşük** : (MD) düşük, aşağı doğru düşmüş, aşağı sarkmış
- çüşün-** : (MD) düşün-, akıl et-, ne olabileceğini önceden kestirmek
- çüşür-** : (MD) düşür-, düşmesine yol aç-, düşmesine sebep ol-
- çüv** : (OS) bk. çuv
- çüvsiz** : (B5-155) çivisiz, çivi olmadan
- çüvülde-** : (B2-190) cıvıl cıvıl öt-
- çüvüldeş-** : (B5-142) hep birden cıvılda-
- çüvüldi** : (OS) cıvıltı, kuşların ötüşürken çıkardıkları ses

D

- d'iba** : (MD) ipek
- d'ilek** : (MD) dilek, istek, talep, rica
- da** : (A1-17) bir önceki cümle ile sonraki arasında ilişki kurar
- daa** : (A2-118) daha, olana ek olarak, olana katarak
- dağ** : (A5-116) mec. büyük üzüntü, acı
- dağ-** : (A5-71) değ-, ulaş-, eriş-
- dağ** : (B8-59) dağ
- dağ başında os-** : (A7-170) ıssız yerde büyü-, mec. yalnız kal-
- dağıl-** : (A4-155) dağıl-, toplu durumda iken ayrılıp birbirinden uzaklaş-
- dağıl-** : (B2-53) dağıl-, karışık duruma gel-, düzeni bozul-
- dağıt-** : (A3-79) dağıt-, ilet-, ulaştır-
- dağıt-** : (B5-140) dağıt-, bir şeyin veya bir yerin düzenini boz-
- dağla-** : (A5-226) mec. acısı yüreğine işle-
- dağlar geç-** : (A5-202) dağlar aş-
- daha** : (B4-81) daha, bundan başka, bunun dışında
- daima** : (B8-329) her vakit, sürekli olarak
- dal** : (A2-10) dal, ağacın gövdesinden ayrılan kollardan her biri
- dal-** : (B5-91) düşünceye dal-
- dal-** : (B7-139) dal-, suya dal-
- dalab et-** : (B4-195) özenmek, gayret etmek, çalış
- dalda** : (A2-84) gölge
- dalğa** : (B7-212) deniz dalgası
- dalgalan-** : (B8-100) mec. hareket durumunda ol-, kıpırda-

- dam** : (B7-14) çatı, dam
- dan dan** : (B2-132) ses taklidi ünlem
- dané** : (A6-89) tane, herhangi bir sayıda olaan şey
- dane** : (B1-208) tane, bazı bitkilerin tohumu
- daneçik** : (B8-289) tane, bazı bitkilerin tohumu
- dané-dané** : (A7-100) teker teker
- daneli** : (B4-11) taneli, tanelerden oluşmuş
- daq-** : (A6-2) tak-, bir şeyi başka bir yere uygun bir biçimde tuttur-, iliştir-
- daqa** : (B5-258) bk. daqqa
- daqqa** : (B3-275) dakika, bir saatlik zamanın aaltmışta biri
- daqalix** : (A6-179) dakikalık
- darb et-** : (B4-252) çarp-, iki sayı verildiğinde çarpım adı verilen üçüncü sayıyı elde et-
- dargın** : (B3-206) dargın, darılmış olan, küskün
- darıl-** : (B5-273) darıl, küs-
- dare** : (KS) tef çal-
- daş** : (A2-103) taş, katı ve sert madde
- daşa çal-** : (A2-104) her şeyi göze al-
- daşlı** : (A2-94) taşlı, üzerinde taş bulunan
- datlı** : (A5-7) tatlı, kıymetli,
- davet** : (A3-91) çağrı, çağırma
- davet ét-** : (A3-80) davet et-, çağır-
- davran-** : (A7-305) giriş-, bir şeye el at-
- davudçiq** : (B5-118) şahıs adı
- daxi** : (A4-233) bile anlamında kullanılır
- daxil ol-** : (A3-231) ulaş-, var-
- dayan-** : (A1-35) var-, ulaş-
- dayanama-** : (A5-233) sabrı kal-
- dayanıb olma-** : (B6-145) dayanamama-
- dayım** : (A6-11) daima, her vakit, sürekli olarak
- dayın** : (B6-281) böyle, öyle, aynı
- dé** : (A7-316) bağlaç olan de
- de-** : (B4-228) söyle-, söz söyle-
- deb** : (B1-267) diye
- defter** : (B2-69) defter

- dég-** : (A1-221) değerinde ol-
- dég-** : (A3-5) karış-, müdahale et-
- deg-** : (MD) karşı çıkma-, itimadını kazan-
- degermençik** : (CKK) kahve değirmeni
- déğişe qoş-** : (A3-232) değiş tokuş yap-
- déğií** : (A3-90) değil, isim cümlesinde yükleme veya başka ögelere olumsuzluk anlamı veren kelime
- degirmen** : (B3-167) değirmen
- değiş-** : (B7-225) değiş-, başka bir biçim veya duruma gir-
- değişdir-** : (B2-57) değiştir-
- değişil-** : (B6-324) değişil-
- délcan** : (A7-241) at arabası
- déli** : (A4-104) deli, aklını yitirmiş olan
- déli-divana ol-** : (A3-235) bir şeye aşırı derecede sinirlen-
- delhıanlı** : (A1-136) çocukluk çağından çıkmış genç erkek
- delik** : (B3-217) delik, dar, küçük, açıklık, dar küçük çukur
- delzan** : (B6-184) bk. délcan
- demir** : (B2-121) demirden yapılmış
- deñe-** : (B6-50) dene-, sına-
- deñiz** : (B5-143) deniz
- dér-** : (A4-100) derle-, topla-, devşir-
- dérd** : (A7-29) dert
- dérd dok-** : (A3-214) derdini sıkıntısını ayrıntılı olarak anlat-
- dérdine çare bulun-** : (A7-29) sorununa çözüm bulunmak, çaresizliği yen-
- dérdiné dérman bul-** : (A3-6) sorununa çözüm bulmak, sıkıntıyı geçirmeye çare göster-
- dérdine dérman ol-** : (A1-93) sorununa çözüm bul-
- dere** : (OS) dere
- derece** : (B1-7) denli, kadar
- derece** : (B7-231) ölçü aletlerinin ölçeğinde belirtilmiş bulunan başlıca bölümlerden her biri
- dereçik** : (B7-211) genellikle yazın kuruyan küçük akarsu
- dérman** : (A3-6) mec. çıkar yol, çare
- ders** : (B6-58) öğrencinin öğrenmek zorunda olduğu bilgi
- ders** : (B1-278) bir konuda öğretmenin öğrenciye sınıfta belirli bir sürede verdiği bilgi
- dért** : (A5-152) üzüntü, sorun, keder

- dérte duş-** : (A2-58) sıkıntıya, üzüntüye düş-
- dérté sal-** : (A5-152) derde düşür-, sıkıntı, üzüntü ver-
- déruné** : (A2-109) iç, içeri
- deruş et-** : (MD) vaiz söyle-
- dérviş** : (A1-144) hoş görülü, yol gösterici, ermiş kimse
- derya** : (A1-198) deniz
- désté** : (A4-241) deste, demet
- déstur** : (A1-173) izin, müsaade
- destur** : (A3-135) yol verin, savulun, izin verin anlamında kullanılır
- déstur olma-** : (A1-173) izni müsaade verilme-
- destan** : (A3-75) destan, halk şiiri
- devam** : (B1-187) sürme, sürüp gitme
- devam** : (B1-4) ek, parça
- devam et-** : (B1-187) başlanmış bir işin sürmesi
- déve** : (A7-79) deve
- devet** : (KS) divit, kalemligi ile hokkası olan yazı takımı
- déviren** : (A3-191) zaman
- déviren sur-** : (A3-191) zaman geçir-
- dévir** : (A4-69) kendine özgü bir özellik taşıyan zaman parçası, dönem
- devlediñi daim kop eyle-** : (A3-66) mutluluğunu, talihini daima var et-
- dévlet** : (A4-237) mec. mutluluk, talih
- dévlet ver-** : (A4-237) mutluluk talih ver-
- dévşir** : (A4-223) topla-
- dévam** : (KS) sürme, sürüp gitme, kesilmeme, bitmeme
- déye** : (A1-52) herhangi bir yargıya vararak, niteleyerek, sanarak, diyerek
- déyen** : (A1-11) diye, iki cümleyi sebep bildirerek birbirine bağlar
- deystvitélno** : (A6-230) hakiki, gerçek
- dık-** : (A3-210) dik-, yapı kurmak, inşa etmek
- dılber** : (A7-97) güzel, sevimli
- dılberce** : (A6-133) güzelce
- dımlı** : (B8-268) nemli
- dıñla-** : (B3-67) bk. d'iñle
- dır dır** : (B1-63) ses taklidi ünlem
- dırek** : (A7-95) ağaç

- dırek otırt-** : (A7-201) ağaç dik-
- dırekler açıl-** : (A6-221) ağaçların çiç aç-
- dış** : (A3-94) dış, bir alanın sınırları içinde bulunmayan yer, iç karşıtı
- di-** : (A6-120) de-, söyle-
- diba** : (KS) diba, ipek
- diftirit** : (B4-135) difteri, bulaşıcı hastalık, kuş palazı
- d'igen** : (A7-170) diken, ot
- d'ıl** : (A4-96) tat alma organı
- d'ılber ol-** : (A6-57) anlaş-, sözleş-
- d'ile-** : (A1-218) iste-, rica etmek, arzu etmek
- d'ilendén qutulma-** : (A2-258) dilinden kurtulama-
- d'in** : (A2-123) din, inanç
- din din din** : (B5-131) ses taklidi ünlem
- d'iñle** : (A3-134) dinle-, işitmek için kulak ver-
- d'iñlen-** : (A3-152) dinlen-, yorgunluğunu gider-
- d'insız** : (A6-229) dinsiz, dini inancı olmayan, mec. Acımasız
- divan ol-** : (MD) yola çıkmak
- divan** : (A6-7) padişahın huzuru
- divanna gel-** : (A3-130) padişahın huzuruna çık-
- diy** : (A6-61) bk. déye
- diyar** : (A3-229) diyar, memleket
- diyare bağlan-** : (A3-144) diyara gönder-
- doğ-** : (A6-219) doğ-, dünyaya gel-
- doğ-** : (B7-128) doğ-, ufuktan yükselerek görün-
- doğır-** : (B8-326) doğur-, yavru dünyaya getir-, doğum yap-
- doğırı** : (B1-225) doğru, dümdüz
- doğırı** : (KS) doğru, yalan olmayan
- doğırsı** : (A6-155) gerçek, hakikat
- doğırsına** : (MD) doğrudan
- doğma yeri** : (B6-145) doğum yeri, memleket
- dogme** : (A6-9) düğme
- dogmeli** : (A2-33) düğmeli, düğmesi olan
- doğmuş** : (KS) akraba
- doğrı** : (B1-40) hiçbir yöne sapmadan, dosdoğru, doğruca

- doğrı :** (B4-52) gerçek, yalan olmayan
- doğrısını söyle- :** (B4-283) doğrusunu söyle-
- doğuru :** (B8-86) bir ucundan öbür ucuna kadar yönü değişmeyen
- dok- :** (A5-141) sa-, serp-
- dol- :** (A3-81) dol-, bir yerde pek çok kimse toplan-, kalabalık duruma gel-
- dolaş- :** (B6-257) karış-, dğmlen-
- dolaş- :** (B8-324) dolaş-, gez-
- doldır- :** (A2-103) dolmasını sağla-, dolu duruma getir-
- dolan- :** (A7-145) karış-, dolaş-
- dolaş- :** (A1-68) dolaş-, gez-, gezin-
- dombel :** (KS) tembel, iş görmeyi, çalışmayı sevmeyen
- don- :** (A2-119) dn-, kendini bir yandan bir yana çevir-
- don- :** (A2-280) dn-, vazgeç-
- don :** (A3-49) elbise, giysi
- dondır- :** (A3-50) döndür-, mec. evir-
- donını qaraya boya- :** (A3-49) yas tut-
- doqsan biñ :** (B6-255) doksan bin
- dort :** (A7-218) dört
- dost :** (A4-270) yakın arkadaş, gönüldaş, iyi görüşülen
- dost :** (B3-214) iyi geçinen, aralarında iyi ilişki bulunan
- doyat :** (MD) znt, teessür
- dg- :** (B8-75) dv-, vurarak canını acıt-
- dönüm :** (B6-293) dönüm, tekrarlanan belli bir olayın tamamlanması ve yenisinin başlaması
- dördinci :** (B4-261) dördüncü, dört sayısının sıra sayı sıfatı
- dört :** (B6-76) dört
- drter :** (B4-242) dörder, dört sayısının leştirme sıfatı biçimi
- dörtköşe :** (B7-286) dikdörtgen
- dua t- :** (A3-83) Allah'a yalvar-
- dualı-tas :** (MD) sihirli şişe
- dudaq :** (B8-328) dudak, mec. ağız
- dudug :** (A7-310) düdük, işaret vermek için kullanılan araç
- dudug al- :** (A7-310) düdük al-
- dudax :** (A2-73) dudak

duġul : (A5-179) deġil, isim cümlesinde yükleme veya başka ögelere olumsuzluk anlamı veren kelime

duġun : (A5-160) düġün, evlenme dolayısıyla yapılan tören

duġun ét- : (A5-258) düġün et-

duġun évi : (A5-161) düġün evi

duġun qurıl- : (A5-45) düġün hazırlıklarının tamamlanması

duman : (A5-100) havalanan tozların veya sisin oluşturduğu bulanıklık

duman burıl- : (A5-100) duman çök-

dun : (A5-191) dün, bugünden bir önceki gün

duña : (A7-25) bk. dünya

dunya qadar : (A6-178) pek çok

duñyalarga deg- : (MD) yaşanan mutluluğun hiçbir şeyle deġişilemeyeceğini, ölçülemeyeceğini anlatır

dur- : (A2-165) hareketsiz ol-, yürümez ol-

dur- : (A4-271) kal-

dur- : (A5-85) bekle-, dikil-

durlı : (A5-96) türlü, çok çeşitli özellikleri olan, çeşit çeşit, muhtelif

durlı durlı : (A2-49) çeşit çeşit

durşlag : (CKK) süzgeç

durunç : (A5-70) turunç

dusné : (A7-296) bir armut çeşidi

duş- : (A1-165) düş-, bazı deyimlerde "yürümek, birlikte gelmek" anlamlarında kullanılır

duş : (A3-162) düş, rüya

duşın- : (A1-226) düşün-, düşünce üret-, zihnî yetiler oluştur-, muhakeme et-

duşiné gel- : (A1-144) rüyasında gör-

duşiné kor- : (A1-151) rüyasında gör-

duşır- : (A2-132) düşür-, düşmesine sebep ol-

duşman : (B3-209) düşman, bir şeyin yaşamasına, barınmasına engel olan güç

duşunmege qal- : (A6-109) düşünüp taşın-, konuyu bütün yönleriyle inceleyip ona göre davran-

dut- : (A4-191) tut-, kapla-, sarmak, bürü-

duva ét- : (A1-56) dua et-, Allah' a yalvar-

duvar : (B1-239) bir toprak parçasını sınırlayan taş, tuġla, kerpiçten yapılan engel

duvar : (B7-13) bir yapının yanlarını dışa karşı koruyan, iç bölümlerini birbirinden ayıran taş, tuğla gereçlerden yapılan düzlem

duvar tiz- : (B7-13) duvar ör-

duvarsız : (B1-97) duvarsız, duvarı olmayan

duvulda- : (B3-201) uğulda-, sürekli boğuk ve kalın ses çıkar-

duva : (A4-47) dua, Allah'a yalvarma, yakarış

duvar gazetası : (A7-278) duvar gazetesi

dux : (A4-222) alkol, kokulu, uçucu, yanıcı, renksiz sıvı

dux qoqlat- : (A4-222) alkol koklat-

duy- : (A5-218) mec. sez-, fark et-, hisset-

duy- : (B7-131) dokunma, koklama vb. duyularla algılamak, hisset-

duygı : (B4-156) dış dünya uyarılarını beş duyu aracılığı ile algılama yeteneği, hasse

duygu : (OS) duygu, duyularla algılama, his

duyıl- : (A6-69) duyul-, haberi ol-, öğrenil-

duyul- : (B6-318) duyul-, duyularla algılan-, hissedil-

duz : (A3-30) toz

duz- : (A4-252) birçok şeyi birbirini tamamlayacak şekilde bir araya getir-

duzen : (A1-39) düzen, nizam, sistem

dua al- : (A4-122) iyi yapılan bir işle birinin hoşnutluğunu kazan-

dualı : (A4-227) dualı, dua edilmiş olan

dügül : (B8-315) bk. dégíl

dülber : (B8-24) güzel, hoş giderek hayranlık uyandıran

dünya : (B1-147) dünya, üstünde yaşadığımız gök cismi

düşman : (B7-331) bk. duşman

düyene : (B3-100) bir armut çeşidi

düzgün : (B1-133) eksiksiz ve yerli yerinde, kusursuz, muntazam

dzerzinskiy : (B8-101) kırımçak soy adı

doğır : (A6-111) doğru, gerçek, hakikat

dok- : (A3-208) dök-, akıt-, düşür-

dokıl- : (A4-168) dökül-, dökmek işi yapıl-, ak-, düş-

dolımı : (A5-248) hediye, armağan

dollı : (A5-192) 1.dolu, bir yerde sayıca çok, 2. İçki doldurulmuş bardak

dombuz : (A7-317) domuz

don- : (A1-237) dön-, vazgeç-

don- : (A2-132) dönül-, dön-, mek işi yapıl-

donmez dértlere duş- : (A4-188) çaresiz dertlere düş-

doqız : (A4-124) dokuz

doqsan : (A7-180) doksan

dort : (A1-205) dört

dortncı : (A1-213) dördüncü, dört sayısının sıra sayı sıfatı

dorogoy : (A6-170) Rus. sevgili

dost ol- : (A1-125) yakınlık kur-, ahbap ol-

dostlıx : (A4-206) dostluk, dost olma durumu

dostlıx ét- : (A4-206) dostluk et-, yakınlık et-, dost gibi candan davran-

doşe- : (A4-246) döşe-, bir evin oturulabilir duruma gelmesi için gerekli eşyaları oraya yerleştir-

doşek : (A4-239) döşek, yatak

doy- : (A5-12) mec. yeter bul-, kan-, tatmin ol-

doya-doya : (A5-12) doyuncaya kadar

doz : (A3-24) toz

E

é : (A6-193) başına getirildiği cümledeki kavrama göre çeşitli tonlar alarak bir takım duygular anlatır

éb : (KS) ev, konut

ebanı : (MD) kutsal, dindar

ebanu : (MD) mümin, adil

ébe : (A6-60) ebe, doğum işini yaptıran kadın

ebet : (B4-46) evet, "öyledir" anlamında doğrulama veya tasdik kelimesi

éçkı : (A7-310) bk. eçki

eçki : (B7-98) keçi, geviş getirenlerden, eti, sütü, derisi ve kılı için yetiştirilen evcil hayvan

eçkiçik : (B7-83) bk. eçki

edebiy : (B7-250) edebiyatla ilgili, edebiyata ilişkin

edebiy parça : (B7-245) edebiyatta sanat değeri taşıyan değişik türlerde kaleme alınmış metin

edib : (B1-11) edip, edebiyatla uğraşan, edebî eser veren kimse, yazar

éfendi : (A5-262) buyruğu yürüyen, sözü geçen kimse

éfendim : (A1-145) seslenme sözü olarak kullanılır

éfendiyım : (A3-127) bk. éfendim

- efrem** : (B1-80) şahıs adı
- éftaz** : (A6-37) abdest
- éftaz al-** : (A6-37) abdest al-, abdest yoluyla arın-
- eg-** : (B8-275) eğ-, düz olan bir şeyi eğik duruma getir-
- éger** : (A4-254) eyer, binek hayvanlarının sırtına konulan nesne
- eger** : (B8-74) eğer, şart anlamını güçlendirmek için şartlı cümlelerin başına getirilir, şayet
- egız / ekiz** : (KS) ikiz, bir doğumda dünyaya gelen iki kardeş
- egil-** : (B1-89) eğil-, belirli bir yönle açı oluşturacak bir durum al-
- egin** : (B3-243) ekin, tahılın tarlaya atıldığı andan harman oluncaya kadar aldığı durum
- églen-** : (A3-151) eğlen-, konakla-
- églen-** : (A3-260) eğlen-, bir yerde dur-, bekle-
- églen-** : (A3-64) eğlen-, oyalan-
- eglen-** : (B7-136) eğlen-, neşeli hoşça vakit geçir-
- eglence** : (B2-67) eğlence, neşeli ve hoşça vakit geçirilen toplantı
- eglendir-** : (A5-87) eğlendir-, neşelendir-, eğlenmesini sağla-
- églenb qal-** : (A4-19) oyalanıp kal-
- égme** : (A3-64) mal, eşya, yük
- eğer** : (B4-231) eğer, şart anlamını güçlendirmek için şartlı cümlelerin başına getirilir, şayet
- éhtiyar** : (KS) ihtiyar, yaşlı, kocamış olan kimse
- ek-** : (B8-239) bir bitkiyi üretmek için toprağa tohum at- veya göm-
- éken** : (A6-165) ek fiil
- ékı** : (A6-139) iki
- ékı kozı bır téşıktén çıx-** : (A6-161) iki gözü kör ol-, bir yemin sözü
- ékım** : (KS) hekim, doktor
- ékıncı** : (A1-209) birinciden sonra gelen nesne
- eki -bir** : (B8-184) ikide bir, ara sıra, sık sık
- ekil-** : (B4-41) ekil-, ekmek işi yapıl-
- ekin** : (B3-241) ekin, tahılın tarlaya atıldığı andan harman oluncaya kadar aldığı durum
- ekinci** : (B3-321) ikinci, iki sayısının sıra sıfatı
- ekişer** : (B8-326) ikişer, iki sayısının üleştirme sıfatı
- ekişer ekişer** : (B2-208) her defasında ikisi bir arada olarak
- ekmek** : (B4-303) ekmek
- éksık olma-** : (A7-311) sağ olsun, var olsun anlamında birine karşı hoşnutluk bildirir
- eksik** : (B7-178) az

- eksil-** : (B6-315) eksil-, azal-, az duruma gel-
- ekşi-** : (OS) ekşi duruma gel-
- ékşili aş** : (CKK) sebze çorbası
- él** : (A1-112) ülke, yurt, il
- él** : (A1-243) yabancı, yakınların dışında kalan kimse
- él** : (A2-105) sahiplik, mülkiyet
- él** : (A4-201) kolun bilekten parmak uçlarına kadar olan bölümü
- el** : (B2-250) yönetim
- el altında yaşa-** : (B6-205) emrinde, boyunduruğunda yaşa-
- el tutuş-** : (A1-133) tokalaş-, birbirinin elini sıkmak, el sıkışmak
- él uzat-** : (A4-201) yardım et-
- elallaş-** : (MD) helalleş-, alış verişte veya ayrılma sırasında hakkını birbirine bağışla-
- él-ayax** : (A6-42) el-ayak
- él-ayax tutma-** : (A7-54) heyecandan eli ayağı iş yapamaz ol-
- elbet** : (B1-15) şüphesiz, herhalde, kuşkusuz
- élbez** : (A3-7) elbezi, havlu
- éldén git-** : (A5-19) kendini kaybet-
- éldén uçır -** : (A4-97) elden kaçır-, elde edeme-
- éldén yettir-** : (A4-126) bir şeyi yitir-, o şeyden yoksun kal-
- éle** : (A2-124) elâ, gözde sarıya çalar kestane rengi
- elektrik** : (B8-210) elektirikle çalışan
- élem** : (A2-253) üzüntü, dert, keder
- élem çek-** : (A2-253) üzüntü çek-, dertli ol-
- él-ayaxı kırıl-** : (A6-42) eli ayağı kırıl-, beddua sözü
- élif** : (A6-273) Arap alfabesinin ilk harfi
- élné ver-** : (A3-270) teslim et-
- élik** : (CKK) elek
- éllédén salla-** : (A2-74) el salla-
- éllí** : (A7-169) elli
- éllíbeş** : (A7-171) ellibeş
- elli** : (B6-255) bk. éllí
- élma** : (A7-56) elma
- elverişli** : (B4-9) uygun, işe yarayan, müsait
- elyazı** : (MD) imza

- élak** : (A5-165) helak, ölme, öldürme, yok olma
- élak éd-** : (A5-165) helak et-, öldür-, ortadan kaldır-
- éalal** : (A2-230) helal
- éalal éyle-** : (A2-230) helal et-, Tanrı'yı tanık tutarak bir şeyi bağışlamak
- éalallaş-** : (A3-284) helalleş-, alış verişte veya ayrılma sırasında hakkını birbirine bağışla-
- ém** : (A3-85) hem, açıklayıcı nitelikte olan ikinci cümleyi birinciye bağlar
- em-** : (B3-258) em-, bir şeyi içine çek-
- emanet** : (B1-140) bir kimse ile birine gönderilen şey
- emanetçik** : (B1-138) bk. emanet
- émberye** : (A4-161) şarap
- émbaşta** : (A6-88) en başta, önce
- emçek** : (B7-98) meme
- emçek-ana** : (KS) süt anne
- emçek-apay** : (KS) süt anne / bakıcı
- emek** : (B8-202) emek
- emekdar** : (B6-233) bir görevde uzun süre kalıp o işe emeği geçmiş olan kimse
- emekdar kütlesi** : (B6-295) işçi topluluğu
- emen** : (B2-209) meşe ağacı
- emgek** : (MD) ızdırap
- emillik** : (MD) hamilelik
- émır** : (A3-268) buyruk, komut
- émır ét-** : (A1-121) buyur-, emir ver-
- émır ol-** : (A3-155) buyur-, emir ver-
- émız-** : (A6-57) emzir-
- émşeri** : (A3-123) aynı memleketten olan kimse, memleketli
- émanét id-** : (A2-238) bir kimseyi birine korumak için bırak-
- émanét ol-** : (A6-36) emanet ol-
- émanét ver-** : (A5-104) bir eşyayı koruma işini yapan kimseye veya bir yere ver-
- én** : (A1-54) başına getirildiği sıfatların en üstün derecede olduğunu gösterir
- én-** : (A5-23) in-, bir taşıt veya binek hayvanından yere bas-
- én-** : (A7-172) in-, mec. kapla-, bas-
- en** : (B7-285) bir yüzeyde boy sayılan iki kenar arasındaki uzaklık, genişlik
- éndır-** : (A2-24) indir-, yüksekte, sarp yerden yukarıdan aşağıya inmesini sağla-
- endi** : (B4-4) şimdi, şu anda içinde bulunduğumuz zamanda

ense : (B5-40) boyun arkası

ép : (A3-105) hep, hiçbiri dışta tutulmamak üzere, bütün, tam olarak

épsı : (A7-235) hepsi, bütünü tamamı, tümü, cümlesi, hep

épiyi : (A6-131) bk. epiyi

eppiye : (B8-16) epeyce, oldukça, bir hayli

eppiye : (B1-46) bk. eppiye

eppiye : (B5-257) epey, az denemeyecek kadar, oldukça, hayli

éptüdeki : (A1-205) evvelki, önce olan, önceki

ér dayım : (A6-11) her zaman, daima

ér vaxıt : (A3-213) her vakıt

ér : (A1-251) yiğit, er

ér : (A2-104) koca

ér- : (A6-214) eriş-, kavuş-

ér : (A7-181) her, tekil isimlere tamlayan görevinde getirilerek birer birer olarak, "...in hepsi" anlamı verir

ér bır : (A1-206) ayrı ayrı hepsi

ér bır : (A7-301) her bir

ér gun : (A4-81) her gün

ér gun ér gece : (A4-81) her gün her gece

ér kım : (A2-106) her kim

ér vaxıt : (A1-55) her vakıt

érek : (A7-124) erişilmek istenen şey, amaç, gaye, maksat

ergavan : (B1-239) leylak

érgez : (A3-101) herkes, insanların bütünü

éریف : (A7-166) herif, koca

erik : (B1-208) erik

érik ezme : (CKK) kayısı marmelatı

erkek : (B3-73) erkek, yetişkin adam

erken : (B8-297) erken, zamanın ilerlememiş bir anı

erken tur- : (B2-38) erken kalk-, sabahın ilk saatlerinde uyan-

erkence : (B2-37) erkence, erken olarak

érkes : (KS) herkes, insanların bütünü

ermeni : (B7-242) ermeni

érsız : (A6-115) şahıs adı

- érsızçık** : (A6-170) şahıs adı
- értési gun** : (A4-248) bir gün, hafta, ay veya yılın ardından geleni gösterir
- éraz-suyı** : (A1-28) nehir adı
- és-** : (A1-49) es-, rüzgar ol-
- és** : (A6-256) es, akıl
- esen** : (MD) hiçbir hastalığı olmayan, sağlıklı, sıhhatli
- esenlik** : (MD) esen olma durumu, sağlık, afiyet
- ési başına keí-** : (A6-256) davranışının yanlışlığını bularak doğru yolu bul-
- esiz** : (MD) kader
- esk** : (B1-264) silgi, tebeşirle yazılmış şeyleri silmeye yarayan keçe, sünger
- ėskeme** : (KS) bk. eskemne
- eskemne** : (B3-298) iskemle, arkalıksız sandalye
- eskemneçik** : (B2-223) bkz. eskemne
- ėski** : (A6-50) eski, çoktan beri var olan, üzerinden çok zaman geçmiş olan
- ėski-émçek** : (CKK) bir tatlı çeşiti
- eskilik** : (B1-159) eskilik, eski olma durumu
- ėslı** : (A6-146) yaşlı, yaşlı, yaşı ilerlemiş
- eslice** : (B8-229) yaşlıca, biraz yaşlı olan
- ésmer** : (A7-42) koyu buğday rengi olan kimse
- essız-ussız** : (A1-187) sessiz sedasız
- és-us** : (A5-43) ses-seda
- es-us** : (A5-65) akıl, zeka
- ésap** : (A4-250) hesap, alacaklı veya borçlu olma durumu
- ésap ges-** : (A5-217) hesap çıkar-, alacakla vereceği kağıt üzerinde karşılaştı-
- ésap gor-** : (A3-193) hesap gör- alacakla vereceği karşılaştırıp, ödeş-
- ésapsız** : (A1-196) hesapsız, sayılamayacak kadar çok olan
- ėş** : (A4-114) birbirinin aynı olan veya birbirine çok benzeyen iki şeyden her biri, benzer
- ėş** : (A4-99) karı kocadan her biri, hayat arkadaşı
- eş-** : (B7-337) eş-, eşele-, toprağı hafifçe kazıp karıştır-
- eşba** : (KS) kırımçak soyadı
- ėşek** : (A6-249) eşek, merkep
- ėşek ol -** : (A6-249) eşeklik et-, hata yap-
- eşem isparax** : (MD) Allah, Tanrı
- ėşik olsun** : (KS) beğenilmeyecek bir davranış, bir tutum karşısında kınama, sitem bildirir

éşit- : (A3-105) işit-, kulakla algıla-, duy-

éşk : (A5-205) aşk, aşırı sevgi ve bağlılık

éşk it- : (A4-287) ağla-

éşk otı : (A5-226) aşk ateşi

éşk otına daGla- : (A5-226) aşk ateşiyle yak-

eşlik : (CKK) baharat, sebze

éşne : (A1-124) aşına, bildik, dost, arkadaş, tanıdık

éşnalık : (A1-157) arkadaş, can yoldaşı

éşnalıkke tut- : (A1-157) can yoldaşı ol-

éşq otı : (A1-37) mec. aşk üzüntüsü, aşk acısı

éşq otına yan- : (A1-37) aşk ateşiyle yan-

éşqını arttır- : (A5-284) aşkını arttır-

et- : (B7-298) bir işi yap-

et : (B8-133) kasaplık hayvanlardan sağlanan besin maddesi

ét : (CKK) et

etraf : (B3-231) çevre

étraf : (KS) yan, taraf

éto : (A6-183) şu, bu, o

ev : (B3-54) ev

ev kirası : (MD) ev kirası

eval : (MD) hâl, durum, vaziyet

evçik : (B6-312) bir hayvanın yaşadığı yer

evel : (B3-96) evvel, önce

evelden : (B8-142) evvelden, önceden, eskiden

évelkı : (A1-259) evvelki, önce olan, önceki

éves : (CKK) bir ağaç türü

évlen- : (A2-221) evlen-

évład : (A4-169) bir kimsenin oğlu veya kızı

evvel : (B5-74) önce

evvelden : (B2-141) evvelden, önceden, eskiden

éval : (A3-251) bkz. eval

évale : (A5-231) bir işi bir başkasının sorumluluğuna bırakma, ısmarlama, devretme

évale ét- : (A5-231) bir şeyin alınmasını, yapılmasını birine ısmarla-

évalla : (A1-202) eyvallah, evet, öyle olsun anlamlarında kullanılır

- évalla ét-** : (A1-202) hoş görerek kabul et-
- éxtiyar** : (A1-9) ihtiyar, yaşlı, kocamış olan kimse
- éxtiyarlık** : (A4-108) ihtiyarlık, ihtiyar olma durumu, yaşlılık
- éy** : (A6-222) usanç anlatır
- éyí** : (A3-129) uğurlu, hayırlı, iyilik getiren
- éyí** : (A4-52) istenilen, beğenilen, yerinde, uygun biçimde
- éyí** : (A5-274) esen, sağlıklı
- éyí** : (A6-182) istenilen, beğenilen nitelikleri taşıyan, kötü karşıtı
- éyí geçen-** : (A2-101) iyi geçin-
- éyıl-** : (A3-221) iyileş-, iyi duruma gel-
- éyılık** : (A5-252) karşılık beklemeden yapılan yardım, ihsan, kerem
- éyle-** : (A5-269) et-, yap-
- éyran ol-** : (A1-15) bir kimsenin güzel veya olağanüstü durum karşısında zevk ve saygı duy-
- eyyileşdir-** : (B7-30) iyileştir-, eksikliğini, bozukluğunu giderme
- ez-** : (B8-234) üstüne basarak veya bir şey arasına sıkıştırarak, biçimini değiştir-
- ezber** : (B2-274) ezber, akılda tutma
- ézel** : (A3-241) başlangıcı belli olmayan zaman
- ezil-** : (B6-260) ağır bir şeyin başka bir şeyin üzerinden geçmesi
- ézme** : (CKK) marmelat
- ezme** : (OS) ezme, marmelat, meyvaların ezilmesiyle yapılan yiyecek
- F
- fabrika** : (B2-268) fabrika
- fağır** : (B6-239) fakir, yoksul, fukara
- familya** : (B1-266) isim ve soyisim
- faqır** : (B3-88) fakir, geçimini güçlkle sağlayan, yoksul, fukara
- fare** : (A5-131) fare
- fark** : (B4-72) bk. farq
- farq** : (B2-103) benzer şeyleri birbirinden ayıran özellik, başkalık, ayırım
- fasıl** : (KS) olay, ilgi çeken her türlü iş, hadise, vaka
- fasıl ét-** : (A1-83) bir olayı saz ve sözle anlat-
- fasıl éyle-** : (A1-184) bir olayı saz ve sözle anlat-
- fason** : (A6-262) Rus. tarz, usul, caka satma
- fax** : (A6-107) ufak
- fax axtxe** : (KS) torunun çocuğu

fayda : (B7-64) yarar, kâr

fayda étme- : (A4-223) etkisi olma-, işe yarama-

faydalan- : (B8-151) yararlan-, istifade et-

faydalanıl- : (B1-19) yararlanıl-, istifade edil-

faydalı : (B6-15) yararlı

faydat- : (A3-252) yararlandır-

fayton : (B4-64) genellikle çift atlı, binek arabası, fayton

felek : (A5-3) talih, baht, şans

felek bel buk- : (A5-107) çaresizlik içinde bırak-

felan : (A1-10) falan, söylenmesi istenmeyen veya gerekli görülmeyen bir özel adın yerini tutar

fener : (B8-210) içinde ışık kaynağı bulunan aydınlatma aracı

fena : (A5-103) iyi nitelikte olmayan, kötü

fenalix : (A4-204) fenalık, kötülük, şer

ferade : (MD) etraflıca, ayrıntılı olarak

ferman : (A3-269) padişahın verdiği uyulması gerekli hükümleri taşıyan yazılı buyruk

ferman al- : (A3-260) yazılı buyruk iste-

feryad : (TK) feryat, haykırış, çığlık

feradé : (A4-136) etraflıca, ayrıntılı olarak

fes : (A2-82) tepesinde püskülü olan başlık

fevral : (B6-253) şubat, senenin ikinci ayı

fıçı : (OS) tahtadan yapılmış yuvarlak kap

fıkıriné duş- : (A3-199) aklına gel-

fıkıriné qoy- : (A4-145) aklına gel-

fıkırlı : (A6-51) fikirli, düşünceli, akıllı

findıq : (KS) fındık

fırın : (KS) ekmek, pasta vb.'nin pişirildiği ve satıldığı dükkan

fırıncı : (KS) fırın işleten kimse

fırqalı : (B6-239) partili

fırsat : (A5-3) uygun zaman, uygun durum veya şart, vesile

fırsatına getir- : (A5-3) şans ver-

fırtına : (B2-171) yağmur ve kasırga getiren çok güçlü rüzgar

fişné : (A7-297) vişne

fida ol- : (B1-152) feda ol-, uğruna yok ol-

- fidan** : (B7-191) ağaç ve ağaççıkların yeni yetişi
- fidançiq** : (B3-182) bk. fidan
- fide** : (B7-51) tohumdan yetiştirilip başka yerlere dikilmek için hazırlanan körpe çiçek
- fiğan** : (A4-3) fiğan, bağırtı
- fiğan it-** : (A4-3) acı ile bağır-, inle-
- fikir** : (B4-216) düşünce, mütalâ
- fil** : (B4-274) fil
- filcan** : (B3-112) fincan
- filcançiq** : (B5-29) bk. filcan
- file** : (B2-53) sayfa, kağıt
- firman** : (MD) buyruk, emir
- fiske** : (B1-237) süzgeçli kova, huni
- fiyat ét-** : (A5-267) değer biç-
- fiyat** : (A4-232) alım veya satımda bir şeyin para karşılığındaki değeri, eder
- fiyatını çıkar-** : (A3-275) değer belirle-
- fodil urınma-** : (A2-173) mağrurlan-, gururlan-
- forma** : (B5-220) biçim, şekil
- fqare** : (A1-154) fukara, yoksul, fakir
- frantsuzça** : (A6-190) fransızca
- frantsuzskiy** : (A6-127) bk. frantsuzça
- fstan** : (A7-202) fistan, giysi
- fundıq** : (B5-150) bk. findıq
- funduk** : (CKK) findık
- funt** : (A6-140) Rus. libre, 409, 5 gram
- fuqare** : (B3-95) fukara, yoksul, fakir
- fuqarelik** : (B6-235) yoksulluk, fakirlik
- fyat** : (A7-193) bir mal veya iş gücü için uygun görülen para karşılığı
- Ğ**
- gabay** : (KS) muhtar,baş
- ğaddar** : (A4-44) gaddar, acıması olmayan
- ğağa** : (KS) gaga
- ğalba** : (OS) benze-, gibi gel-
- ğaleba** : (A1-130) görünüşe göre, sanılır ki, anlaşılan
- ğam** : (A2-197) tasa, kaygı, üzüntü

- ġan** : (B4-142) kan
- ġanat** : (B3-304) kanat, uçmayı sağlayan organ
- ġanat qaq-** : (B7-346) kanat çırp-,
- ġapat-** : (B3-216) kapat-, kapa-
- ġara** : (B7-321) kara, en koyu renk, siyah
- ġarın** : (B3-221) karın, mide
- ġarışdır-** : (B8-246) karıştır-, alt üst et-
- ġarip** : (A3-63) yabancı, gurbette yaşayan
- ġariplükine git-** : (A3-63) gurbete çalışmaya git-
- ġariplükña gel-** : (A1-140) sılaya çalışmaya gel-
- ġayet** : (A3-79) pek, çok, pek çok, güçlü bir biçimde
- ġayıb et-** : (B5-47) kaybet-, yok et-
- ġayıb ol-** : (B7-262) kaybol-, yit-
- ġayı ol-** : (KS) kaybol-, yit-
- ġayrı** : (B4-110) gayrı, başka
- ġorle-** : (A4-281) gürle-, kalın ve gür ses çıkar-
- ġorleyib çağla-** : (A4-281) gürleyip çağla-
- ġurbet** : (A2-113) gurbet, doğup yaşanılmış olan yerden olan uzak yer
- ġurbet éldé qal-** : (A3-46) ailesinden uzak bir yerde kal-
- ġurbet éle git-** : (A2-113) doğduğu yerden uzaklaş-
- ġurbete saçıl-** : (A4-18) gurbete git-

G

- gaaba** : (MD) gururlu, mağrur, kendi kişiliğine önem veren
- gahava** : (OS) bk. gaaba
- galaxa** : (Kİ) yahudilerin yazılı kanunları
- galstüg** : (B6-251) Rus. kıravat, boyunbağı
- ganedan** : (MD) cennet
- garib** : (A5-64) garip, kimsesiz, zavallı
- gaydo** : (KS) kırımçak soyadı
- gayret** : (KS) çaba, çalışma isteği
- gaz** : (B4-80) gaz yağı
- gazeta** : (B6-231) gazete
- gece** : (B1-46) gece
- gece gündüz** : (A4-26) gece-gündüz, ara vermeden, aralıksız, geceli gündüzlü

- gece keçir-** : (B7-202) konakla-
- geceleri** : (B4-61) her gece
- gecelik** : (B4-202) yatakta giyilen giysi
- gecequşu** : (B6-28) kartal, yırtıcı bir kuş
- geç-** : (A1-28) bir yeri aş-, öbür yana ulaş-
- geçe** : (A4-238) bk. gece
- geçin-** : (A1-236) geçin-, yaşamak için gerekeni sağla-
- geçin-** : (A4-6) halk dilinde öl-
- geçir-** : (A1-53) geçir, bir şeyi bir yandan öbür yana götür-
- gektar** : (B3-94) hektar, on bir metre kare değerinde yüzey ölçü birimi
- gel-** : (A2-22) bir yere git-, var-
- geldiğini duyama-** : (A5-236) geldiğini farkedeme-
- geldiğini eşit-** : (A3-290) geldiğini duy-
- gelin** : (A5-209) gelin, evlenmek için hazırlanmış, süslenmiş kız
- gelin et-** : (A5-209) kızı evlendir-
- gemi** : (KS) gemi
- gence** : (KS) iki çocuktan küçüğü
- gendi** : (A5-160) iyelik ekleri alarak kişilerin öz varlığını anlatmaya yarar
- gendi kendine** : (A4-215) kendi kendine, kimseye danışmaksızın, kimseyle ilgisi ilişkisi olmayan
- gendiñe gel-** : (A4-222) ayıl-
- gendini bildir-** : (A5-48) kendini tanı-
- gendi** : (B3-269) kendi, iyelik eki almış bulunan isimlerden önce eksiz olarak iyelik düşüncesini pekiştirir
- gene** : (B2-30) gene, yeniden, bir daha, yine tekrar
- ger** : (Kİ) yahudiliğe geçen kişilere verilen ad
- gerdan** : (A5-34) vücudun omuzlarla baş arasında kalan ön bölümü
- geri** : (Kİ) Rusya'da ve İsrail'de yaşayan Rus kökenli Musevîler
- geri** : (A6-20) geriye doğru
- geri döndür-** : (A3-234) geri gönder-, geldiği yere gönder-
- get-** : (A4-256) git-, yitir-, kaybet-
- getirt-** : (A6-97) getir-, getirmek işini yaptır-
- gez-** : (A2-15) bir yerde dolaş-
- gezere** : (MD) cinayet, felaket

- gezinti** : (B1-33) gezinti, uzak olmayan bir yere yapılan gezi
- gıbg** : (A4-205) gibi, o anda, tam o sırada, hemen arkasından
- gızıl** : (B8-48) kızıl
- gibi** : (A2-138) gibi, imişcesine, benzer biçimde
- gimnaziya** : (A6-127) jimnastik, kültürfizik
- gir-** : (A5-162) dışarıdan içeriye geç-
- git-** : (A1-173) çık-
- giy-** : (A4-11) giy-, örtünüp korunmak için bir şeyi vücuduna geçir-
- giyindir-** : (A5-260) giyindir-, giyme işini yaptır-
- giyoret** : (Kİ) musevîliğe geçiş
- gizli** : (A5-194) gizli, saklı kalan
- gizliden** : (B7-289) kimseye belli etmeksizin, gizli olarak
- gobelek** : (MD) kelebek
- goç** : (A2-292) bk. göç
- goç éyle-** : (A2-292) oturduğu yerden başka bir yere gidip yerleş-, göç-
- goditsya** : (A6-183) Rus. bu ne biçim iş, böyle yapılırmı hiç, anlamındaki söz
- gokıs** : (A2-33) bk. köküs
- gokıs taxtası quru-** : (A5-99) dayanacak hali kal-
- gol** : (A2-14) bk. göl
- golını bağla-** : (A7-4) elini bağla-, tutukla-
- golmek** : (A5-280) gömlek
- gonce** : (A2-210) gonca, henüz açılmamış üzere olan çiçek, tomurcuk
- gondérıl-** : (A7-302) gönderil-, bir yere doğru yola çıkarıl-, yollan-, ulaşmasını sağla-
- gondır-** : (KS) gönder-, yolcu et-
- goñıl** : (A2-18) sevgi, istek, düşünüş, hatır gibi kalpte var sayılan duygu kaynağı
- goñıl** : (A4-19) gönül, mec. istek, arzu
- goñıl ver-** : (A2-174) gönül ver-, sev-, aşık ol-
- goñıldén koptıgını ver-** : (A3-102) içinden geldiği kadarını ver-
- goñılı dol-** : (A4-132) sıkıntısını içine at-
- goñılı duş-** : (A5-79) gönül ver-, sev-, aşık ol-
- goñılı ol-** : (A2-18) razı ol-
- goñılı xoş ol-** : (A3-279) sevin-, mutlu ol-
- goñılña qayğı getirme-** : (A2-197) kendisini üzme-
- gor-** : (A3-53) gör-, anla-, kavra-, sez-

- gorın-** : (A7-60) görün-, görünür duruma gel-, görünür ol-
- gorış-** : (A1-260) görüş-, buluşup konuş-, konuşup sohbet et-
- gostér-** : (A3-273) göster-, görülmesini sağlamak
- goşe** : (A3-164) köşe, mecaz kuytu, تنها veya ücra yer
- goşk** : (A5-35) köşk, bahçe içinde yapılmış süslü ev, kasr
- goşkı** : (MD) güzel
- gotér-** : (A2-117) kaldır-, gözünü yukarı doğru hareket ettir-
- gotır-** : (A4-124) götür-, taşımak
- govde** : (MD) bk. gövde
- goz** : (A2-162) güz mevsimi, sonbahar
- goz** : (A2-41) göz, görme organı, göz
- goz goz ol-** : (A2-250) delik deşik ol-
- goz it-** : (A2-290) gözle işaret et-
- goz nurı dokiL-** : (A4-168) görme yeteneğinin azalması
- goz nuru** : (A5-245) göz nuru, değerli, kıymetli
- goz süz-** : (A2-62) göz süz-, baygın ve anlamlı bak-
- gozdén ayırıl-** : (A4-169) gözden uzaklaşmak, ayrılıp başka bir yere git-
- gozdén çıkar-** : (A1-236) mec. maddi veya manevi varlığın elden çıkarılmasını kabul et-
- gozet-** : (A2-139) gözet-, bekle-
- gozindén qan aqıt-** : (A1-101) çok ağla-
- gozine al-** : (A5-280) gözüne kestir-, zevkine uygun bul-, hoşlan-
- gozle-** : (A2-200) gözle-, bir kimsenin gelmesini bekle-
- gozleri qan tol-** : (A4-42) çok ağla-
- gozleri yaş dol-** : (A4-195) gözleri yaş dol-
- göbelek** : (B1-41) bk. gobelek
- göç** : (MD) taşınma, nakil
- göl** : (B1-64) göl
- gön** : (B7-3) deri, işlenerek kullanılır duruma getirilmiş hayvan derisi
- gönderil-** : (B3-106) gönderme işi yapıl-
- göñül** : (B8-37) bk. goñıl
- göñül köteril-** : (B8-37) gönlü hoş ol-, hoşça vakit geçir-
- göñül sırla-** : (B8-56) gönlü aydınlat-
- gövde** : (B4-142) insan bedeni
- gubre** : (OS) gübre

- gubrele-** : (OS) gübrele-, verimi arttırmak için toprağa gübre dök-
- gucur** : (B7-341) kötü, pis
- gudurdi** : (OS) gürültü, aralarında uyum bulunmayan düzensiz seslerin bütünü, patırtı
- gul-** : (A3-92) bkz. gül-
- gúl** : (A4-17) gül, çiçek
- gúl dér-** : (A2-210) gül topla-
- gule** : (A3-167) kule, genellikle kare veya silindir biçimindeki yüksek yapı
- gulfxan** : (A4-42) şahıs adı
- gúlustan** : (A4-268) gül bahçesi
- gulyuxan** : (A1-5) şahıs adı
- gumruk** : (A3-254) bir ülkenin giriş ve çıkışında gümrük denetim ve gözetiminin yapıldığı yer
- gumruk** : (A3-269) gümrük, bir ülkeye giren veya bir ülkeden çıkan mal ve eşya üzerinden alınan vergi
- gumrukçı** : (A3-232) gümrükçü
- gumrukke qapat-** : (A3-233) el koy-
- gumruksız** : (A3-261) gümrüksüz
- gumruksız çıxart-** : (A3-261) gümrük vergisi verme-
- gun** : (A1-14) yirmi dört saatlik süre
- gun** : (A1-16) gün, zaman, sıra
- gun gundén** : (A3-106) günden güne, gün geçtikçe, gittikçe
- gundız** : (A4-26) gündüz
- gunax** : (A5-254) kabahat, hafif suç
- gunax** : (A7-169) dince suç sayılan iş veya davranış
- gunaxını baxışla-** : (A5-254) suçunu affet-
- gunaxına qal-** : (A1-94) vebal altında kal-
- gupıl** : (KS) çatal
- gurci** : (KS) kırımçak soyadı
- gurcistan** : (A3-149) yer adı
- guruldé-** : (KS) gürülde-, çok hızlı ve gürültülü ses çıkar-
- guruldi** : (KS) gürültü, düzensiz ses, patırtı
- guruş** : (A5-161) kuruş
- guruşlık** : (A3-102) kuruşluk, herhangi bir kuruşa karşılık olan
- gusatnitsa** : (CKK) balık, tavuk, kaz gibi yemeklerin konduğu tabak

güvvət köster- : (B8-70) gücünü ispatla

güzel : (A2-174) hayranlık uyandıran, hoş giden, beğenilen

güzellik : (A3-168) güzellik

gübre : (B7-46) bkz. gubre

gübrele- : (B3-211) gübrele-, verimi arttırmak için toprağa gübre dök-

güdürdü : (B1-194) bkz. güdürdü

güdürdü : (B6-212) kütürtü, gürültü

gül : (B7-290) gül, çiçek

gün : (B8-43) gün, bayram niteliğinde özel gün

günax : (KS) günah, sorumluluk, vebal

gürilde- : (B1-188) gürilde-, çok hızlı ve gürültülü ses çıkar-

gürle- : (B3-206) gürle-, kalın ve gür ses çıkar-

gürülde- : (B8-199) gürülde- çok hızlı ve gürültülü ses çıkar-

güzel : (B1-46) iyi, hoş

H

haber : (B4-299) bir olay, bir olgu üzerine edinilen bilgi

haberi ol- : (B4-299) bilgisi ol-, bil-

hafta : (B2-70) birbiri ardınca gelen yedi günlük dönem

haftalık : (B2-151) haftalık, haftada bir kez yapılan

hakimiyyet : (B2-241) hakimiyet, egemenlik

hal : (B6-292) hâl, mec. kötü durum, sıkıntı, derd

halt : (KS) ahmaklık

halvet : (TK) ıssız yerde yalnız kal-, mec. yalnız kal-

hamam : (B4-150) bk. amam

hangi : (B2-180) bk. angi

haqqında : (B6-231) ilgili olarak, üzerine

haqqından kel- : (B5-147) üstesinden gel-, baş et-

harman : (B3-226) bk. arman

hasir : (B7-49) hasır, saz, kabuk, yaprak gibi bitki maddesiyle örülmüş örtü

hava : (B2-88) bk. ava

haydı : (B1-55) bk. aydı

hayran ol- : (B6-294) iyi güzel veya olağanüstü durum ve davranışları karşısında zevk ve saygı duy-

hayvan : (B6-10) at, eşek, katır gibi türlü hizmetlerde kullanılan yaratık

- hayvançiq** : (B3-253) duygu ve hareket yeteneği olan canlı yaratık
- hazırlık** : (B4-96) hazırlık, hazırlanmak için gereken şeyler veya durumlar
- hazir** : (B3-12) hazır, belli bir işe yarayacak kullanılacak duruma getirilmiş
- hazir tur-** : (B3-12) hazır ol-, hazır durumda bulun-
- haziran** : (B8-29) senenin otuz gün süren altıncı ayı
- hazirle-** : (B2-288) hazırla-, gelecek için önlem al-, ihtiyaçları tespit et-
- hazirlen-** : (B4-104) bk. azırlen-
- hekim** : (B5-17) bk. ékım
- hem...hem** : (B6-5) hem, görevdeş sözleri eşitlik, pekiştirme, birlikte olma veya karşıtlık anlamlarıyla bağlar
- hep** : (B7-220) sürekli olarak, her zaman, daima
- hepisi** : (B7-228) bk. épısı
- hepsi** : (B1-39) bk. hepisi
- her zaman** : (B2-29) daima, sürekli
- herkes** : (B8-110) bk. érkes
- hesab** : (B5-58) o şeyin veya o kimsenin yerinde olarak, namına, onun hesabına
- hesab et-** : (B5-290) mec. bir şeyi bir durumu ayrıntılı bir biçimde düşün-, hesap et-
- hesabla-** : (B7-240) hesapla-, hesap işlemini yap-, hesap et-
- heşiq ol-** : (B3-15) aferin sözünden daha güçlü olarak bir davranışın çok beğenildiğini anlatır
- heyd** : (TK) İbr. güzellik, azamet
- hiç** : (B3-57) olumsuz yargılı cümlelerde fiilin anlamını pekiştirir
- hizmet** : (A3-264) birinin işini görme, birine yarayan bir iş yapma
- hocaki** : (MD) bey, beyefendi
- hodeş (İbranice)** : (KS) ay
- hormet** : (KS) hürmet, saygı
- hoş** : (B6-195) hoş, beğenilen, duyguları okşuyan, zevk veren
- hoşına kit-** : (B2-50) beğen-, bir şeyden hoşlan-
- hoşlan-** : (OS) hoşuna git-, hoş bul-, sev-
- hoşnid** : (B7-252) hoşnut, bir davranış, bir durum veya bir kimseden memnun olan yakınması olmayan
- hükümet** : (B2-250) hükümet, devlet organı
- I
- ılımdar** : (MD) ilim sahibi, ilimli
- ındır** : (B2-277) harman işinin yapıldığı yer veya mevsim

- ñilda-** : (KS) inle-, acı, üzüntü belirten kesik sesler çıkar-
- ırqat** : (B3-96) tarım işçisi, rençber
- ıslan-** : (B1-186) ıslan-, ıslak duruma gel-
- ıslaq** : (B7-126) ıslak, sulu
- ıslaqça** : (B7-343) ıslakça, ıslağa yakın
- ıslat-** : (B4-36) ıslat-, ıslak duruma getir-
- ız** : (A2-153) iz, belirti, nişan
- ızın** : (A2-221) izin, bir şey yapmak için verilen veya alınan müsaade
- ızın al-** : (A2-229) bir şey yapmak için onay sağla-
- ızın isté-** : (A2-228) bir şeyi gerçekleştirmek amacı ile onay almaya kalk-
- ızın ver-** : (A2-115) birini bir şey yapmada serbest bırak-
- ızınsız** : (A5-84) izinsiz, müsaadesiz, izin almadan
- ıznaqay** : (B1-95) enişte
- İ**
- ibrı** : (CKK) cezve
- iç** : (A3-291) hiç, soru cümlelerinde belirsiz bir zamanı anlatır
- iç** : (A7-264) oyuk olan veya oyuk sayılabilen şeylerin boşluğu
- iç-** : (B3-112) bir sıvıyı ağzına alıp yut-
- iç** : (B8-224) herhangi bir cismin veya alanın sınırları arasında bulunan bir yer, dış karşıtı
- iç** : (KS) iç, içeri
- iç bır** : (A3-63) hiçbir, bir isimden önce getirilerek o ismin bildirdiği varlıktan bir tanesinin bile olmadığını anlatır
- içere** : (A1-122) bk. içeri
- içere** : (A4-250) içeri, belirtilen durumunda, iç, iç yüzey
- içeri** : (A6-49) iç yana, iç yana doğru
- içeri** : (B2-100) içeri, iç yan, iç bölüm
- içinden git-** : (A1-162) içi git-, bir şeyi yapmayı veya elde etmeyi çok iste-
- içil-** : (B4-200) içil-, içmek işi yapıl-
- içir-** : (B7-100) içmesini sağlamak
- idébıl-** : (A5-215) edebil-, yapabil-
- igrenclen-** : (MD) iğren-, bir şeyi tiksindirici bulmak
- il** : (B7-197) diyar, şehir
- ilaç** : (B8-157) ilaç
- ilaçlı** : (B8-158) ilaçlı, içinde ilaç bulunan

- i'lan** : (B6-275) açıkça bildirme
- i'lan et-** : (B6-275) ilan et-, açıkça bildir-
- ile** : (B1-105) kelimenin sonuna geldiğinde birliktelik, işteşlik, beraberlik, araç, sebep, durum anlatan cümleler yapar
- ileri** : (B1-157) mec. benzerlerini geride bırakmış
- iliç** : (B6-233) şahıs adı
- ilk** : (B5-114) zaman, sıra, yer, bakımından ötekilerden önce gelen, son karşıtı
- ilyeçik** : (B2-254) şahıs adı
- ilâc** : (A6-182) mec. çare, ilaç
- ilya selvinsky** : (A7-212) özel ad, sokak adı
- imdat** : (A1-51) tehlikede olana yapılan yardım
- imdat getir-** : (A3-97) yardıma gönder-
- imdat yolla-** : (A5-20) yardım yolla-
- imdatına yetiş-** : (A1-51) yardımına koş-
- imqan** : (A2-239) yararlanılan uygun şart veya durum, olanak
- imqanı yok** : (A2-239) olanaksız, olamaz
- imam** : (A5-262) imam
- iman** : (A2-123) dinin ortaya koyduğu dogmalara inanma, itikat
- inacı** : (MD) inatçı, gururlu
- inad urın-** : (A2-203) inat et-, diren-, diret-, ayak dire-
- inan-** : (B5-53) kanarak aldan-
- ince** : (A5-262) inci
- ince** : (A5-39) kendi cinsinden olanlara göre, dar, ve uzun olan, kalınlığı az olan
- ind** : (A3-282) hint
- indemiyı** : (B6-116) sessizce, ses çıkarmadan
- industan** : (A3-143) hindistan, yer adı
- inét** : (A3-195) yer adı
- iñilti** : (B7-213) inleme sesi
- iñiltili** : (B7-213) inleme sesiyle yüklü, inlemeli
- inkubator** : (B8-27) Rus. kuluçka makinası
- inkar** : (A7-35) inkar, ret
- iñile-** : (MD) inle-, acı, üzüntü belirten kesik sesler çıkar-
- inqlab** : (B2-243) inkılâp, bir durumdan başka bir duruma geçiş, dönüşüm
- inqlabcı** : (B8-100) inkılâpçı, inkılâp yanlısı veya inkılâp yapan kimse

- insan** : (B2-72) akıl ve düşünme yeteneği olan en gelişmiş canlı
- insan sırasına qoy-** : (A5-173) adamdan say-, varlığını kabul et-
- inşalla** : (A3-264) "Allah dilerse" anlamında dilek anlatır
- inad** : (A2-199) inat,diren-, karşı çık-
- inad urın-** : (A2-199) inat et-,diren- , diret-
- inan-** : (A6-163) bir şeyin varlığını, doğruluğunu kabul et-
- inan** : (KS) inanç, Allah'a, bir dine inanma, iman, itikat
- iqrar** : (A5-256) benimseme, onama, kabul, tasdik
- iqrar ét-** : (A5-256) kabul et-, söz ver-
- iqrarı dutma-** : (A5-223) verdiği sözü tutma-
- ırı-** : (A5-58) eri-, mec. yok ol-, bit-, tüken-
- irit-** : (A5-289) erit-, mec. yok et, bitir-, tüket-
- iran** : (A3-147) yer adı
- isax** : (B4-276) şahıs adı
- ise** : (B2-169) karşılaştırma, şart bildirir
- ise** : (B8-302) hisse, pay
- isfat** : (MD) ispat, kanıtlama, tanıt
- isim** : (A6-12) ad, isim
- isin-** : (B5-254) ısın-, sıcak duruma gel-
- isit-** : (B5-291) ısıt-, sıcak duruma getir-
- ismi d'illerdé soylen-** : (A4-277) herkes tarafından konuşul-
- iste-** : (B2-19) iste-, arzula-
- ister istemez** : (B5-74) ister istemez
- istifad** : (A5-215) ispat, kanıtlama, tanıt
- istifad it-** : (A5-215) ispat et-, kanıtla-
- iş** : (A6-69) yapılan şey, davranış
- işaret** : (B1-268) anlam yükletilen şey, anlamlı iz,
- işaret et-** : (B1-277) işaret et-, belirtmek
- işaret qoy-** : (B2-81) işaretle-, belirt-
- işçi** : (B2-240) ücretle çalışan kimse
- işi pıt-** : (A6-258) işi sona er-
- işi xayırğa yureme-** : (A2-167) işi rast gitme-, istediği gibi olma-
- işını mexkem ét-** : (A7-149) işini sağlam yap-
- işını-kuçı qolay ket-** : (A3-54) işi gücü rast git-

- işit-** : (A1-139) işit, haber al-
- işit-** : (B5-293) işit-, kulakla algıla-, duy-
- işitil-** : (B2-13) işitil-, kulakla algılan-, duyul-
- işke yara-** : (B6-19) işe yara-, elverişli ol-
- iş-kuç** : (A3-54) iş-güç
- işle-** : (A6-46) çalış-, yap-
- işlet-** : (A3-196) çalıştır-
- işlet-** : (B3-13) çalıştır-, makine için çalışır duruma getir-
- işleme** : (A7-234) çalışma, çalışmak işi, emek,
- işsiz** : (B3-266) işi olmayan
- iştaha** : (B2-54) iştah, mec. istek, arzu
- iştahası kaç-** : (B2-54) mec. isteği kalma-
- iştahasız** : (B4-276) mec. isteksiz
- işte** : (B8-41) gösterilirken veya bir şeye işaret edilirken söylenir
- işan-** : (A7-278) inan-, ümit et-, güven-
- ivan** : (B5-275) şahıs ismi
- iyul** : (B3-151) Rus. haziran, senenin altıncı ayı
- izdeneçik** : (B5-25) şahıs adı
- izle-** : (B6-33) takip et-
- K**
- kaat** : (B5-96) kağıt
- kaatçiq** : (B5-29) küçük kağıt parçası
- kabax** : (CKK) kabak
- kabax urlıxı** : (CKK) kabak çekirdeği
- kabak** : (A3-104) Rus. meyhane
- kadaş** : (MD) peygamber, aziz
- kadém** : (A7-141) ayak, adım
- kadém bas-** : (A7-141) adım at-, yürü-
- kagal** : (Kİ) cem evi, sinagog
- kalaçix** : (CKK) simit
- kaĺb** : (A7-85) kalp, mec. gönül
- kale** : (KS) şahıs adı
- kalem** : (A2-193) mec. doğru, düz
- kalendar** : (B2-85) takvim

- kaloş** : (B2-288) tabanı tahta ayakkabı
- kamîl** : (A3-114) kâmil, erişkin, eksiksiz, mükemmel, ağırbaşlı
- kamisya** : (B4-214) Rus. komisyon
- kanfet** : (A7-265) Rus. şeker, şekerleme, bon bon
- kanuşnada** : (A6-102) bir at cinsi
- kapara et-** : (TK) İbr. kurbanla günahlardan kurtulmak
- kapik** : (B3-286) para
- kapiklik** : (B5-247) paralık, herhangi bir para değerinde olaan
- kapital** : (B8-89) mec. varlık, servet
- kapusta** : (B7-47) Rus. lahana
- kara erik** : (CKK) tatlı erik
- karakoz** : (KS) kırımçak soyadı
- karanfil** : (CKK) karanfil
- kare** : (B1-92) kenarları ve açıları birbirine eşit olan dörtgen
- kareta** : (A6-104) Rus. araba
- kargil** : (KS) nargile
- kartof** : (B2-278) Rus. patates
- kartof aşı** : (CKK) etli patates yemeği
- kassırşa ol-** : (A6-137) Rus. kasiyer, veznedar
- kaşix** : (CKK) kaşık
- kaşix kulax** : (CKK) mantı
- katib** : (B1-130) katip, sekreter, yazman
- katlama** : (CKK) yuvarlak çörek
- kaun** : (CKK) kavun
- kavod** : (MD) ayrıcalık, imtiyaz
- kavurma** : (CKK) kavurma
- kaxya** : (KS) kırımçak soyadı
- kaya** : (KS) kırımçak soyadı
- kayğana** : (CKK) fırında patlıcanlı yumurta
- kaynağa** : (KS) kayınbirader, kayın
- kazak** : (B8-93) kazak halkı
- kazan** : (CKK) kazan
- kazél** : (A2-162) gazel, sonbaharda kuruyup dökülen ağaç yaprağı
- kazél dok-** : (A2-162) yaprakların kuruyup dökül-

- kebab** : (CKK) kızartılmış ya da ızgara yapılmış biber
- kebek** : (B5-152) kepek
- keç-** : (B1-24) geç-, geride bırak-, aş-
- keç** : (B1-267) geç, erken karşıtı
- keçe** : (KS) bk. gece
- keçektén** : (A6-54) gerçekten, gerçek olarak, hakikaten, sahi
- keçen-** : (A3-112) geçin-, yaşamak için gerekeni sağla-
- keçenén** : (A6-44) geceleyin, gece vakti
- keçin-** : (A3-294) halk ağzında ölmek
- keçindir-** : (A7-232) geçindir-, geçinmesini sağla-
- keçik-** : (B2-29) gecik-, geç kal-, herhangi bir işi kararlaştırılan zamandan sonra yap-
- keçinme** : (B3-75) geçinme, yaşamak için gerekeni sağlamak
- keçir-** : (B4-102) geçir-, yaşamış ol-
- keçir-** : (B5-163) giy-, giyin-
- keçir-** : (B5-248) taşı-, naklet-
- keçeleri** : (A7-250) geceleri, gece vakti
- keçenén** : (A7-251) gece vaktinde, geceleyin
- keday** : (B8-44) fakir, yoksul
- kedık** : (A3-194) gedik, mec. eksiklik
- kef** : (A5-187) keyif, hoş vakit geçirme
- kefe** : (B6-187) yer adı
- kefi gelí-** : (A1-120) keyiflen-, neşelen-
- kefine tokınma-** : (A5-187) güzel vakit geçirmesine karışma-, müdahale etme-
- kefsızlıgdén ayaxqa qalq-** : (A3-220) hastalıktan ayağa kal-
- kefsızlık** : (A3-203) keyifsizlik, keyifsiz olma durumu
- kefsızlıkke oğra-** : (A1-5) hastalan-
- kefsızlıktén qalq-** : (A3-200) hastalıktan ayağa kal-
- kefe** : (A7-244) yer adı
- kelí-** : (A6-127) gel-, bir yere git-, var-
- kelendeş** : (MD) elti, kardeş hanımlarından her birinin ötekine göre adı
- kelen-keçen** : (A6-63) gelen-geçen
- kelıb keç-** : (A6-117) kısa bir süre etkin ol-
- kelın** : (KS) bk. gelın
- kelinçek** : (B8-32) gelincik, kırlarda, ekin tarlalarında yetişen çiçek

- kelindeş** : (KS) elti, kardeş hanımlarından her birinin ötekine göre adı
- kelişigüzel** : (B6-100) herhangi bir, özensiz, itinasız, baştan savma
- kelişikli** : (B3-56) uygun, elverişli, yarar, müsait
- kelişken** : (B8-224) bk. kelişikli
- kelvayan** : (A4-254) bir at cinsi
- kem** : (A2-102) kötü, fena
- kem xaber al-** : (A2-102) kötü haber al-
- kemer** : (A2-26) kemer, bel bağı
- kemik** : (B6-21) kemik
- keman** : (A7-154) mec. yay
- kemar** : (A5-296) kamer, ay
- keñ** : (B1-97) geniş, eni çok olan, enli, vasi, dar karşıtı
- kenar** : (B7-343) bir şeyin, bir yerin bitiş kısmı, veya yakını, kıyı
- kenar** : (CKK) kenar
- kenéf** : (A7-208) tuvalet, ayak yolu
- keñiş** : (MD) emir, rica
- keniş** : (B2-125) geniş, eni çok olan, enli, vasi, dar karşıtı
- ker-** : (B7-206) ger-, aç-
- kerçek** : (B4-131) gerçek, hakikî
- kere** : (B1-211) defa, kez, sefer
- kerek** : (A6-242) gerek, bir şeyin yapılabilmesinin veya olabilmesinin bağlı olduğu şey, lâzım
- kerek** : (B2-177) icap
- kerek ol-** : (B3-17) gerek-, icap et-
- kerem** : (A1-234) soyluluk, ululuk, büyüklük, asalet
- kerem éyle-** : (A1-76) bağıшта, iyilikte bulun-
- keriç** : (A7-80) yer adı
- kerre** : (B3-31) kez, defa, sefer
- kerték** : (A5-264) gerdek, gelin ile güveyin düğün gecesi başbaşa kaldıkları oda
- kerték qur-** : (A5-264) gerdek odası hazırla-
- kertékın perdésini aç-** : (A5-233) yüzünün örtüsünü aç-
- kervan** : (A4-147) yolcu ve eşya taşıyan hayvanı katarı
- kervet** : (A5-45) kerevet, tahta sedir, karyola
- kervanbaşı** : (A4-132) kervanı yöneten kimse
- kervancı** : (A4-150) kervan sahibi, kervan güden kimse

- kervanxanéné** : (A4-150) kervanların konakladığı han
- kervanxanéné qon-** : (A4-150) handa konakla-
- kes-** : (B1-193) kes-, bir şeyi ikiye ayır-, doğra-
- kese** : (A3-193) cepte taşınan içine para gibi şeyler konulan, kumaş ya da örgüden torba
- keseçik** : (B1-199) parçacık
- kesek** : (B3-112) parça, bir bütünden koparılmak , yoluyla ayrılmış bölüm
- keselík** : (A3-252) bk. kese
- kesil-** : (B5-39) gibi ol-, benze-
- kesil-** : (B4-218) kesil-, kesmek işi yapıl-
- kesim** : (MD) tahmin, yaklaşık olarak değerlendirme, oranlama
- kes-kesme** : (MD) damat traşı
- keskin** : (A2-7) keskin, mec. acı, üzüntü veren
- keskin** : (B1-175) keskin, çok kesici, iyi kesen
- kestané** : (CKK) kestane
- kestir-** : (B4-100) kestir-, kesmek işini yaptır-
- kestané** : (A7-99) kestane
- ket-** : (B8-49) git-, bir yerden ayrıl-
- keten** : (B4-46) keten, dokuma
- ketir-** : (A3-71) getir-, gelmesini sağla-
- ketirt-** : (B2-31) getirt-, getirmek işini yaptır-
- keyf** : (B5-53) keyif, vücut esenliği, sağlık
- kıçkené** : (A6-226) küçük, büyümesini, gelişmesini henüz tamamlamamış olan
- kıl-** : (KS) "etmek", "yapmak" anlamında yardımcı fiil olarak kullanılır
- kılık** : (TK) karakter, ana özellik, öz yapı, seciye
- kım** : (A1-61) bk. kim
- kımse** : (A3-199) olumsuz cümlelerde kişi
- kımse** : (A3-249) herhangi bir kişi, kim olduğu bilinmeyen kişi
- kıprık** : (MD) bk. kırpık
- kır-** : (A1-140) ...olarak çalışmaya başla-
- kır-** : (A6-119) eriş-, ulaş-
- kır-** : (A6-49) gir-, dışarıdan içeriye gir-
- kır-** : (A7-199) bk. kir-
- kır-** : (A7-237) yer al-, katıl-
- kıreç** : (A3-70) bk. kireç

- kırıl-** : (A7-165) azal-, yok ol-
- kırlı** : (A6-230) bk. kirli
- kırpık** : (A2-107) kirpik
- kirez** : (KS) bk. kirez
- kısfat** : (KS) sıfat, yüz, kılık, dış görünüş
- kısrege** : (KS) adaletli, insafli
- kışı** : (A6-62) kişi, insan, kimse, şahıs
- kıt-** : (A7-210) git-, bir yere doğru yönel-
- kıt-** : (A7-31) herhangi bir durumda ol-
- kıyık** : (MD) üçgen eşarp
- kız** : (A6-178) dişi, kız
- kız axtık** : (KS) kız torun
- kızargan taux, qaz** : (CKK) kızarmış tavuk, kaz
- ki** : (B1-15) bağlaç olan ki
- kibik** : (B8-69) gibi,e benzer
- kiçkene** : (B1-81) küçük, yaş bakımından daha aşağı olan kimse
- kiçkene** : (B5-218) küçük, boyutları benzerlerinininkinden daha ufak olan, büyük karşıtı
- kiçkene kün** : (KS) perşembe
- kiiçik** : (CKK) örtü şeklinde açılmış tatlı
- kilim** : (A3-73) döşeme, divan gibi yerlere serilen genellikle desenli, tüysüz, kalın, kıl ve yün dokuma
- kilo** : (B4-9) kilo, kilogram kelimesinin kısa biçimi
- kilometre** : (B3-94) kilometre
- kilse** : (B3-83) kilise, hristiyan tapınağı
- kilometro** : (A7-295) bk. kilometre
- kim** : (B1-32) hangi kişi anlamında cümlede özne, tümleç, yüklem, nesne görevinde kullanılır
- kimer** : (B7-43) birtakım, bazı
- kimerde** : (B8-174) kimi zaman, bazen
- kimerileri** : (B3-168) kimileri, bazıları
- kimerisi** : (B3-168) kimisi, bazısı
- kimi** : (B3-250) birtakım, bazısı
- kimik** : (B5-185) gibi,imişçesine, benzer biçimde
- kimisi** : (B1-116) kimisi, bazısı
- kir** : (B4-219) herhangi bir şeyin veya vücudun üzerinde oluşan, biriken pislik

- kir-** : (B6-87) dışarıdan içeriye gir-
- kireç** : (OS) kireç
- kirez** : (B3-101) kiraz
- kirgiz-** : (B1-133) girdir-, dışarıdan içeriye geçirmek
- kirlen-** : (B8-324) kirlen-, kirli duruma gelmek, pislenmek
- kirli** : (B2-21) kirli, leke, toz, ile kaplı, pis, murdar
- kirsetil-** : (B1-14) sokul-, kaydedil-
- kis-** : (B5-153) küs-, gücen-, darıl-
- kisye** : (B3-217) Rus. bez, örtü, tülbent
- kit-** : (B1-111) hareket et-
- kit-** : (B2-145) ayrıl-
- kit-** : (B2-255) yönel-, yüzünü belli bir yöne doğru çevir-, belli bir yön tut-
- kitap** : (B1-29) herhangi bir konuda yazılmış eser
- kiy-** : (B6-37) ört-, kapla-
- kiyındır-** : (A5-278) giyindir-, giymek işini yaptır-
- kiyib yüri-** : (B5-17) giy-, bir şeyi vücuduna geçir-
- kiyik** : (B3-211) yabanî, ilkel bir durumda yaşayan, vahşi, (bitki)
- kiyik ot** : (B7-192) yabani ot
- kiyin-** : (B2-258) giyin-, kendi üzerine giy-
- kiyiz** : (B2-107) keçe, yapağı veya keçi kılından elde edilen kaba kumaş
- klub** : (B4-14) klüp, çeşitli amaçla top.yer
- klass** : (A6-142) Rus. okul
- kobe yağı** : (CKK) tereyağı
- kofta** : (CKK) köfte
- kok** : (A5-296) gök, sema
- kok yuzu** : (A5-296) gökyüzü, göğün görünen yüzü
- kokıs** : (A7-157) bk. köküs
- kokuş** : (CKK) hindi
- kokuş** : (KS) hindi
- kokuş** : (KS) kırımçak soyadı
- kolektif** : (B3-139) ortaklaşa
- kollektifnen çalış-** : (B3-149) ortaklaşa çalış-
- kolmek** : (A2-72) bk. gołmek
- kolnen çoçe** : (CKK) börek

- kolpakçı** : (A6-149) kırımçak soyadı
- kolxoz** : (B8-299) Rusya'da köylülerin ortak olarak çalıştıkları tarım işletmesi
- kom-** : (A6-63) göm-, toprağın içine koy-, toprakla ört-
- komeç** : (CKK) çörek
- komır** : (A3-33) bk. kömür
- komır gozlı** : (A2-100) kara gözlü
- komitede** : (B2-26) alt kurul, encümen, komisyon
- kommıl-** : (A6-112) gömül-, gömmek işi yapıl-
- kommuna** : (B3-30) Rus. kominizm
- komsomol** : (B6-239) Rus. komünist gençler birliği
- konaq** : (A5-112) misafir
- konaq ol-** : (A5-112) misafir ol-
- konçek** : (KS) bkz. könçek
- kontsert** : (A7-199) konser
- kontsertni kör-** : (A7-199) konseri izle-
- konu** : (MD) konu, bahis, mevzu
- kooperatif** : (B4-27) kooperatif, üreticilerin ürünlerini pazarlamak için kurdukları ortaklık
- kop éyle-** : (A3-66) var eyle-, sürekli kıl-
- kopek** : (A6-55) bk. köpek
- kopek avulda-** : (A6-198) köpek havlaması
- kor-** : (A1-19) gör-, göz yardımıyla bir şeyin varlığını algıla-, seç-
- kor** : (A3-115) işlek olmayan
- kor** : (A4-43) kör, görme duygusu olmayan, görmez
- kor ét-** : (A3-115) işleliğini kaybettir-
- kor ol-** : (A4-43) kör ol- gözlerini kaybet-
- korın-** : (A5-35) görün-, görünür duruma gel-, görünür ol-
- korx-** : (A7-65) kork-, korku duy-, ürk-
- kostér-** : (A7-281) göster-, görülmesini sağla-, görmesine yol aç-
- koşe** : (A5-261) köşe, yer
- koşerno** : (Kİ) Musevîlikte caiz olan yemekler, caiz olmayanlar domuz aynı zamanda et ve süt yenmesi caiz değil
- kotékle-** : (A6-182) döv-, vurarak canını acıt-
- kotér-** : (A2-135) kaldır-, gözünü yukarı doğru hareket ettir-
- koy-** : (A4-93) bırak-, koy-

koy : (CKK) koyun

koy eti : (CKK) koyun eti

koylı : (KS) köylü, köyde yaşayan veya köyde doğmuş olan

koz : (A7-177) bk. goz

kozet- : (A7-161) bekle-, bir iş oluncaya, biri gelinceye kadar bir yerde kal-, dur-

kozi : (A4-126) kuzu, koyun yavrusu

kozi qayt- : (A6-243) gözü kork-

kozım : (A5-188) seslenme ünlemi, gözüm

koziné tuman çok- : (A7-173) iyi göreme-

kozımı çek- : (A6-160) gözünü oy-

kozımı qapa- : (A6-163) gözünü kör et- (yemin ifadesi)

köç- : (B1-104) taşın-, taşınmak işi yapıl-

köç- : (B2-263) çök-, bulunduğu düzeyden aşağı in-

köç- : (B6-290) çök-, yere çömelerek otur-

köçür- : (B3-79) taşındır-

kögırcın : (MD) güvercin

kök : (B8-282) gök, yeryüzü üzerindeki mavi boşluk, sema

kök güdirdisi : (B1-194) gök gürültüsü, şimşek

kök yüzi : (B7-230) gökyüzü, göğün görünen yüzü, sema

köküs : (B8-9) göğüs

köletke : (B7-231) bk. kölge

kölge : (B7-205) gölge, güneş ışınlarının ulaşmadığı yer

kölmek : (B4-44) gömlek, vücudun üstüne giyilen, kollu veya yarım kollu yakalı giysi

kömür : (B8-141) kömür

könçek : (B4-48) pantolon

köpeçik : (B4-118) bk. köpek

köpek : (B4-107) köpek

köpür : (B8-193) köprü

kör : (A7-314) kör, görme duygusu olmayan, görmez

kör- : (B1-97) gör-, göz yardımıyla bir şeyin varlığını algıla-, seç-

köre : (B2-80) göre, uygun olarak, bir şey uyarınca, gereğince

körış- : (KS) rastlaş-

körin- : (B1-182) görün-, görünür duruma gel-, görünür ol-

körün- : (B5-279) bk. körin-

- körünüş** : (B3-252) galiba, öyle görünüyor ki
- körüŝ-** : (B3-314) karşılaş-, görüş-
- köster-** : (B2-89) göster-, görölmesini sağla-, görmesine yol aç-
- köster-** : (B8-70) kanıtla-, inandır-
- kösteril-** : (B2-15) belirtil-, işaret edil-
- köşe** : (B2-227) köşe, bölüm, yer
- köşe** : (B8-208) iki sokağın veya caddenin keŝiŝtięi yer
- köŝege qıstırıl-** : (B6-116) bir köŝeye sin-, gizlen-, sesi çıkmaz ol-
- köter-** : (B1-82) kaldır-, yukarı doğru hareket ettirmek
- köteril-** : (B2-23) kaldırıl-, yukarı doğru hareket ettirilmek
- kötür-** : (B4-64) götür-, taşı-, ulaştır-
- köy** : (B4-91) köy, küçük yerleşim birimi
- köyli** : (B6-96) köylü, köyde yaşayan veya köyde doğmuş olan
- köylü** : (B7-39) köylü, köy halkı
- köysiz** : (B4-92) köysüz, köyü olmayan
- köz** : (B6-317) göz, görme organı, göz
- köz öğinde tutıl-** : (B1-9) dikkate alın-
- köz önünde tur-** : (B8-95) hayalde canlı kal-
- köz yaş** : (B6-317) göz yaşı
- közden keçir-** : (B6-170) niteliğini anlamak için bir şeyin her yanına bak-, incele-, muayene et-
- közine urul-** : (B7-328) gözüne iliş-, gözüne takıl-, bir şeyi birdenbire istemeden gör-
- közine yugu kirme-** : (B5-67) gözüne uyku girme-, hiç uyuma-, uykusuz kal-
- közini aşağa tik-** : (B4-278) gözünü aşağı dik-, suçunu gizle-
- közlet-** : (MD) sakla-, bak-
- közlev** : (B6-190) yer adı
- közlik** : (B4-159) gözlük
- kravat** : (B5-16) yatak, üzerine ŝilte konulan karyola
- kırımçahça** : (A7-204) kırımçakça
- kırımçahça laf ét-** : (A7-204) kırımçakça konuş-
- krasiviy** : (A6-120) Rus. güzel, şirin
- kubete** : (CKK) kıymalı ekmek
- kuç** : (A4-20) koç, mec. sağlıklı, gürbüz, genç erkek
- kuç** : (A7-130) güç, zor, yapılması zor, çetin

- kuç ol-** : (A7-130) güç ol-, zorlan-
- kuç yığıt** : (A1-190) genç ve gürbüz delikanlı
- kudret** : (A2-82) kudret, güç, iktidar
- kudret fesı giy-** : (A2-82) güçlü, kuvvetli ol-
- kuł** : (A3-295) kül, yanan şeyden arta kalan madde
- kuł-** : (KS) bk. kül-
- kuł qoy-** : (A3-295) kül sür-
- kulib** : (B4-6) bk. klub
- kum** : (KS) kum
- kumış** : (A6-54) bk. kümüş
- kun** : (A6-64) yirmi dört saatlik süre
- kupe** : (A6-25) küpe
- kurabe** : (CKK) kurabiye
- kurğ** : (B5-223) kürk, mec. örtü
- kurleş-** : (MD) gürleş-, gür bir duruma gel-
- kurpe** : (A4-126) körpe, hayvanlar için, büyümemiş
- kurpe** : (KS) bulgur
- kurtar-** : (B3-263) bir canlıyı bir tehlikeden uzaklaştır-
- kuruş** : (MD) kuruş, para
- kuyrux** : (CKK) kuyruk
- kuyrux yağı** : (CKK) kuyruk yağı
- kuyu** : (KS) bk. kuyuv
- kuyumci** : (KS) kırımçak soyadı
- kuyuv** : (A5-169) damat, güveyi
- kuyuv ét-** : (A5-169) damat et-
- kuyuv tap-** : (A6-134) koca bul-
- kuzgu** : (A6-71) ayna
- kübi yağı** : (B6-13) tereyağı
- küç** : (B2-285) güç, zor, yapılması zor, çetin
- küçleş-** : (B1-177) güçleş-, güç duruma gel-
- küçlik** : (B2-38) güçlük, zahmet, meşakkat
- küçlik et-** : (B2-38) güçlük çek-, bir işi zor yap-
- küçük** : (B7-135) eni, boyu az
- küf** : (B7-44) küf, nem ve ısrının etkisiyle oluşan mantar

- küf qapla-** : (B7-44) küflen-
- kül-** : (B4-181) gül-
- küldir-** : (B6-135) güldür-, gülmesine sebep ol-
- külkü** : (OS) gülüş, gülmek işi veya biçimi
- külüş-** : (B8-34) gülüş, karşılıklı gül-, birlikte şakalaş-
- kümes** : (B8-3) kümes
- kümüş** : (B3-315) gümüş
- kün** : (A7-309) gün, zaman
- kün künden** : (B5-189) günden güne
- kün yüzine çıx-** : (B6-323) toprağın altından yeryüzüne çık-
- kündelik** : (B7-132) gündelik, günlük
- kündelik defter** : (B7-133) hatıra defteri, günlük
- kündüz** : (A7-251) bk. gündüz
- kündüzleri** : (A7-250) gündüzleri
- kündüz** : (B6-285) gündüz
- kündüzlük** : (B4-202) gündüzlük
- kündüzlük kölmek** : (B4-202) gündüz elbisesi
- küneş** : (B1-53) güneş, gök cismi
- künéş közindé quru-** : (A7-225) güneşin altında kuru-
- küneş közinde oturma-** : (B1-107) güneşin altında otur-
- küneşli** : (B2-81) güneşli, hava için, açık, aydınlık
- künini köster-** : (B5-126) haddini bildir-
- kün-künden** : (B8-269) günden güne
- künlük** : (B5-58) günlük, üzerinden gün geçmiş veya geçecek olan
- küpe** : (B5-99) küpe
- küpe taq-** : (B5-99) küpe tak-
- kürek** : (B7-274) kürek
- kürekli** : (B3-12) kürekli, küreği olan
- küreş** : (B6-225) mücadele
- küreş-** : (B8-164) mücadele et-
- kürk** : (B5-163) kürk, giyecek yapmak için kullanılan hayvan postu
- kürkçi** : (KS) kırımçak soyadı
- kürleş-** : (B8-344) gürleş-, art-
- küskün** : (B3-199) küsmüş olan, gücenik

küt- : (B7-222) güt-, otlat-

kütle : (B6-295) belirli işleriyle özellik gösteren büyük insan topluluğu

kütübxane : (B2-147) kütüphane, kitap gibi düşünce ve sanat ürününü ilgilenen okurlara sunan kuruluş

küyuv : (KS) güvey, damat

küz : (B1-13) güz, yaz ile kış arasında yer alan mevsim

küzde : (B3-106) güzün, güz mevsiminde

küzgü : (OS) ayna

küzlük : (B4-3) güzlük, güzün yapılan

L

laf : (B2-111) lakırdı, söz

laf ét- : (A6-126) konuş-, sohbet et-

laf soyle- : (A6-111) söz söyle-

laf yerni tap- : (A7-308) lafın yerini bulması

lager : (B1-118) Rus. kamp

lağap : (KS) lakap, bir kimseye takılan ad

lakin : (A4-157) lakin, ama, fakat

lal : (A1-242) inci

lal : (A5-109) dilsiz, dili tutulmuş, konuşamaz hale gelmiş

lal éyle- : (A5-109) dilsiz yap-, konuşamaz duruma sok-

lale : (B8-32) lale

lampa : (B4-62) lamba, ışık veren araç

laqırdı : (A6-195) lâkırdı, söz

laqırdı ét- : (A6-195) konuş-, sohbet et-

laqırdısından tanı- : (A3-238) konuşmasından tanı-

layıq : (A6-97) layık, uygun, bir kimseye uygun olan yaraşan

layıq gor- : (A5-282) layık gör-, uygun gör-, yakıştı-

layıqlı : (B3-60) uygun, layık olan

lazim : (A1-128) lazım, gerekli, gerek, gerekli

lebet : (MD) sıra, belirli bir düzene ve niteliğe göre dizilme durumu

leblebi : (CKK) leblebi

leke : (B5-42) leke, benek

leken : (CKK) bakır leğen

lekençe : (CKK) küçük bakır leğen

lekox : (CKK) bisküvi

leken : (KS) leğen

lelek : (MD) telek, kuşların kanat ve kuyruğunda bulunan renkli kalın eksenli tüy

lelenka : (B4-63) bir tür taşıt

lenin : (B2-245) lenin, rus lideri

leniñizim : (B1-153) lenin doktrini

lesker : (B7-274) kürek, bel

levaçıq : (B4-53) şahıs adı

lexno : (KS) kırımçak soyadı

leyla : (KS) şahıs adı

lezet : (B4-165) lezzet, ağız yoluyla alınan tat

litro : (B6-101) litre

lombrozo : (KS) kırımçak soyadı

london : (B6-118) yer adı

loqma : (KS) lokma tatlısı

loqum : (B4-39) lokum

loy ili iç yaGı : (CKK) iç yağı

lozunq : (B2-273) Rus. parola, slogan

luğat : (B1-20) sözlük, lûgat

lupa : (B5-221) Rus. büyüteç, mercek

M

ma : (A6-187) ha!, alsana!

maa : (A6-230) ben zamirinin yönelme hali ekli durumu

maabet : (A1-125) muhabbet, sevgi

maabet bağla- : (A1-125) sevgi besle-

maal : (A4-100) zaman, vakit, sıra, devir, çağ

macun : (B1-222) marmelat

macar : (A7-79) Rus. araba

madde : (MD) madde, duyularla algılanabilen, ağırlığı olan nesne

madet : (MD) birazı, sınırlı mal

madét ét- : (A3-173) yardım et-

madmazel : (A6-154) evlenmemiş kızlar için kullanılan bayan sözü

mağaz : (B2-281) bodrum

magdanoş : (CKK) maydanoz

- mağrup** : (A3-185) batı, güneşin battığı yönde olan bölge, garp
- mağurlan-** : (MD) gururlan-, övün-, büyüklen-, kurumlan-
- mağaz** : (A7-68) mahzen
- mahabbet** : (B6-236) muhabbet
- mahle** : (B1-78) mahalle
- mahzor** : (Kİ) dini tören
- makotra** : (CKK) turşu, un, tuz saklamak için seramik kaplar
- mal** : (A7-243) yük
- mal** : (B6-189) alınıp satılabilen her türlü ticaret eşyası, tüccar malı
- mal** : (B7-222) birinin mülkiyeti altında bulunan büyük baş hayvanların bütünü
- mal éndır-** : (A3-231) yük indir-
- mal faydat-** : (A3-252) mal sat-
- mal küt-** : (B7-222) hayvan otlat-
- mal qazan-** : (A3-192) mal kazan-, para biriktir-
- mal sağlan-** : (A3-143) mal temin et-
- mal taşı-** : (A7-243) yük taşı-
- mal taşı-** : (B6-186) mal naklet-
- mal vereğı allax** : (A1-235) mal veren Allah
- male** : (A3-164) bk. mahle
- malı qapat-** : (A3-267) mala el koy-
- malkapay** : (B5-27) şahıs adı
- malúm** : (A4-116) bilinen, belli
- malúm ol-** : (A4-116) içine doğ-
- malax** : (A1-212) bk. melek
- ma'mur** : (B8-350) bayındır, gelişip güzelleşmesi için üzerinde çalışılmış olan
- maña** : (A7-209) bana, kişi zamiri
- mana** : (KS) anlam
- maña kore** : (A6-232) bana göre
- mané** : (A1-201) bk. mana
- mane** : (A1-222) bahane, sözlü sebep
- mané** : (A2-23) mani, hece ölçüsüyle söylenen halk şiiri
- mangupli** : (KS) kırımçak soyadı
- manğal** : (A3-74) mangal, korluk
- mañlay** : (B5-39) alın

- mañlay téri** : (A2-224) alın teri, emek harca-, çaba sarf et-
- mañlay téri ilen qazan-** : (A2-224) helal kazan-
- mañxa** : (KS) sümük
- maña** : (A6-181) bana, ben zamirinin yönelme hali eki almış şekli
- maqam** : (MD) konum, mevki, kat, yer
- maqas** : (KS) makas, herhangi bir şeyi kesmeye yarayan araç
- maqurlan-** : (KS) mağrurlan-
- markva** : (B2-279) Rus. havuç
- marmalad** : (A6-158) marmelat
- mart** : (B7-27) yılın üçüncü ayı
- marxatnıy** : (A6-134) kumaş
- maral** : (A2-25) dişi geyik, maral
- masal** : (B5-212) masal
- maskil (Yahudi)** : (TK) tahsilli, aydın
- maskilecılık** : (MD) eğitim-öğretim
- masot** : (KS) kırımçak soyadı
- masqara ol-** : (A7-82) gülünç duruma düş-
- masraf** : (KS) harcanan para, gider
- massal** : (B5-212) bk. masal
- maşa** : (KS) maşa
- maşalla** : (KS) maşallah, umulmadık durumlar karşısında şaşkınlık ve sitem belirtmek için söylenir
- maşına** : (B8-310) makine, bir alet veya taşıtın hareket sağlayan mekanizması
- matéa** : (A3-252) para
- matın** : (A3-190) metin, sağlam, dayanıklı
- matın** : (A3-277) para
- matın** : (MD) yabancı para, demir para (kuruş)
- matın ét-** : (A3-83) methet-, öv-
- matın it-** : (A3-138) şöhret kazan-, bilin-, övül-
- matub comart** : (MD) savurgan, müsrif
- mata** : (A4-253) mal, ticaret malı
- mavi** : (B8-58) mavi
- maxpul** : (A3-161) kabul edilen
- maxpul ét-** : (A5-172) kabul et-, hoş karşıla-

- maxpullıq** : (A7-155) beğenilme
- maxsul** : (B3-210) mahsül, ürün
- maxsus** : (B1-5) özgü, mahsus
- maxşur** : (A4-254) meşhur, şöhretli
- maxta-** : (A6-248) öv-
- maxta-** : (KS) öv-, methet-
- maxtan-** : (KS) övün-, kendini öv-
- may** : (B8-64) mayıs, senenin beşinci ayı
- mayıl-** : (A5-221) sev-, gönül ver-
- mayıs** : (B8-29) mayıs, senenin beşinci ayı
- maymun** : (A6-202) mec. çirkin ve gülünç
- maymun** : (KS) maymun
- maymunı al-** : (A6-239) çirkin biriyle evlen-
- maya** : (A6-4) yaradılış, öz nitelik
- mayasız** : (A1-209) niteliksiz, ayırt edici özelliği olmayan
- mazal** : (B7-34) saadet, mutluluk
- mazallı** : (KS) saadetli, mutlu
- mazbax** : (MD) kurban kesme yeri (mezbahane)
- mazon** : (MD) sadaka, yoksullara yardım olarak karşılıksız verilen şey
- mazon** : (TK) İbr. fakirlere verilen ekmek
- mazal** : (A1-247) kuvvet, güç
- me** : (B7-219) me, kuzu sesi
- meclus** : (A7-33) dostlar toplantısı
- mecluş qur-** : (A5-276) birkaç kişinin konuşmak ve eğlenmek için toplanması
- medrese** : (A1-64) islam ülkelerinde genellikle islam dini kurallarına uygun bilgilerin okutulduğu yer
- mefe** : (MD) fayda, yarar, kar, menfaat
- meirçik** : (B2-104) şahıs adı
- mekteb** : (B8-229) okul, mektep
- mekteb xızmetcisi** : (B1-270) müstahdem
- mektub** : (A4-207) mektup
- melcet** : (MD) sihirbaz, melcet
- melek** : (MD) melek
- melül** : (A4-99) melul, üzgün

memleket : (A3-253) bir devletin egemenliği altında bulunan toprakların bütünü

men : (A6-86) ben, şahıs zamiri

mencesimé : (A7-286) bence

menç- : (MD) batır-, doldur-

menevşe : (B7-314) menekşe

mera : (MD) otlak, çayır

merab : (MD) batı, dört yönden güneşin battığı yön

meral : (A5-4) dişi geyik, maral

meram : (A1-241) istek, amaç, gaye, maksat

meramet : (KS) merhamet

merdiven : (A6-102) merdiven

merdven : (KS) bk. merdiven

merekeb : (A6-271) mürekkep

mermer : (A6-24) mermer

mersi : (A6-196) merisi

mersi dé- : (A6-196) teşekkür et-

mertébe : (A4-144) aşama, derece, rütbe

mertébeye getir- : (A4-125) belirli bir noktaya ulaştır-

meryam : (B2-23) şahıs adı

meryamçıq : (B2-28) şahıs adı

meramını bildir- : (A4-235) isteğini anlat-

meramını añlat- : (A2-171) derdini anlat-, isteğini anlat-

meramet : (A7-306) merhamet, acıma

mes'ele : (B3-69) sorun, problem

mes'ele çöz- : (B7-236) sorun çöz-, bir sorunu hallet-

mest : (A6-13) üzerine ayakkabı giyilen kısa konçlu ayakkabı

mest gozlı : (A2-87) baygın bakışlı

meşe : (A3-158) meşe ağacı

méşer : (A5-9) mahşer, kıyamet günü dirilenlerin toplanacaklarına inanılan yer

meşere : (B8-232) evlek, bahçenin bölümlerinden her biri

méşere qal- : (A5-9) mahşere kal-, kıyamet gününe kal-

meşlepe : (KS) maşrapa, ağzı açık kulplu, küçük kap

meşpaxa : (MD) zorluk, kötülük

meşruk : (A3-185) maşrık, doğu

- meşvere et-** : (MD) müşavere et-, danış-
- meşxor** : (MD) meşhur, şöhretli, ünlü, tanınmış, herkeze bilinen
- meters** : (KS) abluka, kuşatma
- meteş** : (B4-182) şahıs adı
- metro** : (B3-163) herhangi bir metre uzunluğunda olan
- metax** : (A3-229) mal, ticaret malı
- mevía** : (A2-242) Allah
- mevíadan bul-** : (A2-242) Allahdan bul-
- mevíaaya évale ét-** : (A5-231) Allaha haval et-
- mevlet** : (A3-226) mühlet, süre, vade
- mevlet ver-** : (A3-226) belirli bir süre tanı-
- mevzu** : (B1-17) konu
- mexíla qolla-** : (A7-213) özür dile-
- mexkem** : (A7-149) sağlam, sağlamlaştırılmış
- mexkem ét-** : (A7-149) sağlamlaştır-
- mexkemle-** : (MD) sağlamlaştır-
- meydan** : (A7-18) açık, ferah
- meydan** : (B3-80) alan, saha
- meydanğa ketir-** : (B1-203) oluştur-
- meydanlıq** : (B8-207) meydanlık, meydana benzeyen yer, açıklık
- meydanlıx** : (KS) bk. meydanlıq
- meyva** : (B3-101) meyva
- mezar** : (A6-288) ölünün gömülü olduğu yer, kabir
- mezar daşı** : (A6-288) gömülen kişiye ait kimlik bilgileri, dua vb. yazıları üzerinde bulunduran taş
- mezarına daş dıken olma-** : (A3-210) kimsesiz sahipsiz ol-
- mezarlıx** : (KS) mezarlık, kabristan, mezarların bulunduğu yer
- mezek** : (A5-214) alay, ses tonu, söz davranış gibi bir şeyle eğlenme, onu küçümseme
- mezek ét-** : (A5-214) alay et-, eğlence konusu yap-
- mezekke al-** : (A5-212) alaya al-
- mı** : (B1-32) soru eki
- mıbarekle-** : (A3-97) verimli, bereketli uğurlu ol-
- mılet** : (KS) bk. millet
- mın-** : (A7-123) bin-, yüksek bir şeyin üstüne çıkıp otur-

- mın-** : (A7-211) bin-, bir yere gitmek için bir taşıtta yer al-
- mına** : (B2-16) işte
- mınavı** : (A6-57) bu, yerde, zamanda, veya söz zincirinde en yakın olanı gösterir
- mınavu** : (A6-96) bk. mınavı
- mında** : (A6-155) buraya
- mında** : (A7-205) burada, bu yerde
- mındağı** : (A6-205) buradaki
- mındaki** : (B8-298) buradaki
- mından** : (A1-173) buradan
- mından** : (A6-161) bundan, bu zamirinin uzaklaşma eki almış durumu
- mından** : (B7-170) bundan, en yakında bulunan bir varlığı veya biraz önce anılan bir şeyi işaret yoluyla belirtmek için kullanılır
- mındır-** : (A1-54) bindir-, bir kimseyi bir şeyin üzerine çıkart-, oturt-
- mıném** : (A7-241) şahıs adı
- mınésıb** : (A1-256) münasip, uygun, yerinde
- mınésıb gor-** : (A1-256) uygun ve yerinde bul-
- mırad** : (A4-275) istek, arzu
- mırad al-** : (A4-275) dileğine kavuş-
- mırada qavuş-** : (A5-27) isteğine kavuş-, arzusu yerine gel-
- mıradıña ér-** : (A2-216) dileği gerçekleş-, çok istediği şeye kavuş-
- mıradına yetiş-** : (A6-40) dileği gerçekleş-
- mıradıñı ér-** : (A2-216) muradına kavuş-
- mıradsız** : (A4-274) isteksiz, amaçsız
- mıradsız ol-** : (A4-274) amacı olma-
- mırıl-da-** : (B5-90) mırıl-da-, alçak sesle kendi kendine bir şeyler söyle-
- mıradını ver-** : (A4-258) isteklerin gerçekleşmesini arzula-
- mısafır** : (A1-61) misafir, konuk
- mısafır al-** : (A3-64) misafir ol-, bir yerde konuk olarak izzet ve ikram gör-
- mısafır gel-** : (A1-137) misafir gel-
- mısafır ol-** : (A1-61) misafir ol-, bir yerde konuk olarak karşılanıp, izzet ve ikram gör-
- mısafırxané** : (KS) misafirhane, yolcuların konakladıkları han, kervansaray
- mısır** : (A5-196) yer adı
- mısır-boğday** : (B8-348) mısır buğdayı
- mışıçix** : (A6-226) bk. mışıq

- mışık** : (KS) kırmıçak soyadı
- mışıq** : (B4-117) kedi
- mışıx** : (A7-316) bk. mışıq
- mışyak** : (B8-158) fare ilacı
- mıtlaq** : (B2-39) mutlaka, kaçınılmaz bir biçimde, her halde, ne olursa olsun
- mıtlaş** : (A7-280) bk. mıtlaq
- mıxlan-** : (B8-209) çakıl-, çivilen-, mıhamak işi yapı-
- mıyık** : (KS) bıyık, üst dudak üzerinde çıkan kıllar
- mi** : (B4-52) soru eki
- midraş** : (Kİ) Kırmıçaklar için bir ilkokul, bu okullarda erkek çocukları eski İbranice dua okurlar
- milad** : (MD) miladi, milatla ilgili olan
- millet** : (B7-249) millet
- mimber** : (A6-19) minber, hutbe okunan yer
- min-** : (B3-118) bin-, bir yere gitmek için bir taşıtta yer al-
- minem** : (B6-183) şahıs adı
- minnét** : (A1-72) gönül borcu
- minnét ol-** : (A1-72) boyun eğ-, yalvar-
- minyán** : (Kİ) sinagogda dua etmek için gereken 10 erkek
- mirza** : (A5-275) mirza, bey
- misafir** : (B2-247) misafir, konuk
- misk** : (A3-141) bir tür erkek ceylanın karın derisi altındaki bir bezden çıkarılan güzel koku
- mişá** : (A6-115) şahıs adı
- mixelçik** : (B4-82) şahıs adı
- miy** : (B3-75) beyin
- miy qarışdır-** : (B3-75) bir olay karşısında akli karış-, anlayamaz, kavramayaz duruma gel-
- mizrax** : (MD) doğu, güneşin doğduğu ana yön, şark
- moğan** : (A3-148) yer adı
- mohlet** : (KS) bk. mevlet
- moqecet** : (KS) şanslılık
- mor** : (B7-210) kırmızı ile mavinin karışmasından oluşan renk
- moşe** : (A7-264) şahıs ismi
- moşe** : (KS) kırmıçak soyadı
- movlet** : (A4-61) bk. Moxlet

- movlet ver-** : (A4-61) süre ver-, vade tanı-
- moxlet** : (A1-226) mühlet, süre
- moxlet ver-** : (A1-226) süre ver-, vade tanı-
- moy** : (A6-170) Rus. benim, benimdir, bana ait anlamında
- möşe** : (B4-287) şahıs adı
- möşeçik** : (B4-28) şahıs adı
- mubarek** : (A5-255) kutlu, uğurlu, kutsal
- mubarek ol-** : (A5-255) hayırlı, uğurlu ol-
- mugecet** : (MD) harika, insanda hayranlık uyandıran
- mugreş-** : (MD) böğürmek, inek mölemesi
- mukuf** : (A1-203) vakıf, bilen
- mukuf ol-** : (A1-203) vakıf ol-, bil-, öğren-
- muĺk** : (KS) ev, dükkan, arazi gibi taşınmaz mal
- muĺkun** : (A5-212) mümkün, muhtemel, olabilir
- muĺkun ol-** : (A6-211) imkan bulun-
- mum** : (A1-61) mum
- munasib kör-** : (B5-13) uygun gör-
- mundalaq** : (B8-32) çiçek, bir bitkinin çoğu güzel kokulu renkli bölümü
- munguz** : (A7-304) bk. müngüz
- muqayıt ol-** : (B4-192) koru-, gözet-, dikkat et-
- muqayıt ol-** : (B1-107) koru-, gözet-, dikkat et-
- muqayıtlıq** : (B8-17) dikkatlilik
- muqtar** : (A3-266) miktar, bir şeyin ölçülebilen, sayılabilen, veya azalıp çoğalabilen durumu
- musafırxané** : (A7-209) misafırhane, yolcuların konakladıkları han, kervansaray
- musafir** : (B6-153) bk. misafir
- musaqa** : (A7-143) etli, patatesli, sebzeli yemek
- muşavere** : (B8-223) danışma, danış
- muşavere et-** : (B8-223) fikir alışverişinde bulun-
- muşkuĺ** : (A4-200) güç, zor
- muşkuĺ ol-** : (A3-205) zor, güç ol-
- muştéri** : (A3-230) müşteri
- mutlaq** : (B1-18) mutlaka, kaçınılmaz bir biçimde, her halde, ne olursa olsun
- mutu** : (A1-199) itaat, boyun eğme
- mux** : (B5-246) çivi

- muxlı balıx** : (A7-247) kalkan balığı
- muxtelif** : (MD) çeşit çeşit, çeşitli
- muze** : (B6-41) müze, sanatsal nitelik taşıyan eser ve nesnelerin saklandığı yer
- mülkün** : (B1-7) mümkün, muhtemel, olabilir
- müngüz** : (B8-332) boynuz
- müsafir** : (B1-94) misafir, konuk
- müsafirlik** : (B1-96) misafirlik, konukluk
- müsafirlikke var-** : (B1-96) misafirlığe git-
- N**
- nafile** : (A6-151) nafile, boşuna, boş yere
- nağadar** : (A3-275) nicelik anlamında
- nağadar** : (A6-67) çok, oldukça anlamında
- naib** : (A4-64) vekil
- nakıl ét-** : (A1-185) anlat-, aktar-
- nal** : (KS) nal
- nam** : (A3-135) ün
- nam ver-** : (A3-135) nam sal
- nam ver-** : (A3-135) ün kazan-, tanın-
- namaz** : (A3-84) namaz
- namaz qıl-** : (A3-84) namaz ibadetini yerine getir-
- namı git-** : (A3-109) nam sal-, ününü her yana yay-
- namız** : (A1-251) bk. namus
- namus** : (A2-104) namus
- naparım** : (A6-224) çaresizlik bildirir
- naprasno** : (A6-260) Rus. boşuna, boş yere, yok yere
- naptım** : (A6-206) pişmanlık anlamında
- napacasız** : (A7-256) çaresizlik
- napacam** : (A6-239) istememezlik
- napacamız** : (A1-20) çaresizlik
- napayıx** : (A6-141) umursamamazlık
- naqıl** : (MD) anlatma, hikaye etme, söyleme
- naqıl ét-** : (A4-206) anlat-, aktar-
- nar** : (A7-55) nar
- nargile** : (MD) nargile

- nas** : (A6-146) ne gibi, ne türlü
- nas** : (A6-148) tehdit anlamında
- nas** : (A6-189) zorluk anlamında
- nas** : (A6-193) şaşkınlık anlamında
- nas** : (A6-206) ne kadar çok anlamında
- nas** : (A7-195) ne kadar anlamında
- nas** : (A7-231) nasıl olsa, her durumda
- nas şey** : (A6-165) nasıl şey, şaşkınlık anlamında
- nasıl** : (B1-75) bir işin hangi yolla yapıldığını sor-
- nasıl** : (B3-322) ne gibi, ne türlü
- naviallık** : (MD) kehanet işi
- navu** : (MD) kahin, geleceği bilme iddiasında bulunan kimse
- naxış** : (A6-48) nakış, kumaş üzerine renkli iplikler ile yapılan işleme
- naxış işle-** : (A6-49) kumaş üzerine renkli ipliklerle işleme yap-
- nayıp** : (A5-240) vekil
- naz** : (A5-96) naz, cilve
- naz ét-** : (A5-96) nazlan-
- nazar** : (A2-41) bakış, bakma, göz atma
- nazar** : (B4-127) bakıştaki çarpıcı öldürücü güç
- nazar éyle-** : (A2-41) bak-, göz at-
- nazar tiy-** : (B5-35) göz değ-
- nazarlan-** : (B5-28) göz değ-
- nazını artır-** : (A7-159) çok naz yap-
- nazlı** : (A4-270) üstüne titrenilen, değer verilen
- nazarla-** : (KS) nazar değdir-
- ne** : (A1-156) çokluk
- ne** : (A1-216) hangi şey
- né** : (A1-235) sitem, kırgınlık
- né** : (A1-58) şaşkınlık anlamında
- né** : (A3-167) hangi şey
- né** : (A5-88) neyimize
- né** : (A6-214) emin olma, kesinlik
- né** : (A7-204) nicelik anlamında
- né** : (A7-61) niçin

- ne** : (B2-43) hangi
- ne için** : (A7-258) bk. ne için
- ne için** : (B4-72) bir olayın amacını, sebebini sormak için kullanılır
- ne işe** : (A1-27) neyse, çok şükür
- ne kadar** : (B1-119) ne ölçüde
- né xalt ét-** : (A1-176) gizli işler çevir-
- né....né** : (A6-15) karşılaştırma bildirir
- neçe** : (B7-30) teyze
- néçun** : (A4-71) niçin, bir olayın amacını, sebebini sormak için kullanılır
- neden** : (B3-278) neyden, hangi maddeden
- nefes** : (B4-199) nefes, soluk
- nefesi tutul-** : (OS) nefesi kesil-, güç soluk alacak duruma gel-
- nefeyis** : (MD) bir yemek çeşidi
- neft** : (B8-142) petrol türevlerinden bir çeşit mineral yağı, petrol yağı
- nefter** : (MD) nefret
- néfes al-** : (KS) nefes al-, havayı ciğerlerine çek-, soluk al-
- nege** : (A1-187) niye, bir olayın amacını veya sebebini sormak için kullanılır
- neler** : (A1-112) çok ve çeşitli şeyler
- neler neler** : (B5-84) akla gelmedik, şaşılacak şeyler
- neni** : (B4-18) hangisini
- néredé** : (A1-22) nerede, hangi yerde
- néredén** : (A1-153) nereden, hangi yerden
- néredén** : (A1-227) nereden, nasıl
- néreye** : (A3-18) nereye, hangi yer
- nerse** : (MD) şey, nesne, madde
- nesi** : (B7-318) hangi yönü, hangi tarafı
- nésté** : (A7-145) kısım, parça, bölüm
- neşama** : (MD) canlı, canı olan, diri yaşayan
- net** : (A6-167) Rus. hayır, olumsuz cümlelerdeki olumsuz anlamı pekiştirir
- nevbet** : (B8-350) nöbet, sıra ile yapılan görev
- nevbet qur-** : (B8-345) nöbet yaz-, nöbet hizmeti oluştur-
- nevbetçi** : (B1-277) nöbetçi, nöbet bekleyen
- néyle-** : (A4-95) ne yap-
- nezerçik** : (B7-56) şahıs adı

- nezetli** : (B3-190) lezzetli, tadı güzel
- nişan** : (A1-230) nişan, evlenmek için verilen söz
- nişan daq-** : (A4-57) nişan tak-, nişanlanmış ol-
- nişan ét-** : (A1-230) nişanlan-, nişanlı duruma gel-
- nişanlandır-** : (A6-148) nişanlandır-
- nişanlı** : (A5-153) evlen- için söz vermiş kimse
- nişanlan-** : (A3-249) nişanlan-, nişanlı duruma gel-
- nişan yuzugı** : (A4-59) evlenecek olan çiftin taktığı taşıdığı yüzük
- nişanla-** : (A6-123) nişanla-
- nice** : (A1-201) ne kadar
- nice** : (A3-163) oldukça çok
- nice** : (A4-166) nasıl gördün
- nice** : (A4-200) uzun süre
- niçün** : (B7-113) niçin, bir olayın amacını, sebebini sormak için kullanılır
- niqax** : (A4-140) nikah
- niqax ét-** : (A4-214) nikahla-, bir erkeğin bir kadını nikahla alması
- niqax qıl-** : (A6-36) nikah kıy-
- niqax qıldır-** : (A5-265) nikah kıydır-
- nişan** : (B7-285) işaret, iz, belirti
- nişan qoy-** : (B7-285) iz bırak-, işaret koy-
- nişan ol-** : (A7-257) nişanlan-, nişanlı duruma gel-
- nişaret** : (A1-213) belirti, gösterge
- nişaret id-** : (A1-214) işaret et-, belirt-
- niyet** : (A3-192) bir şeyi yapmayı önceden isteyip düşünme, maksat
- niyet ét-** : (A3-192) bir şey yapmayı zihninde tasarla-, düşün-, niyetlen-
- niyaz** : (A4-132) yalvarma, yakarma
- niyaz ét-** : (A4-211) yalvar-
- nizam** : (OS) nizam, düzen
- nizam it-** : (A3-236) çekiş-, bozuş-
- nizam** : (A3-237) çekişme, bozuşma
- nizamsız** : (A1-193) düzensiz, tertipsiz
- nomer** : (A7-205) oda
- nomera** : (B8-211) numara, bir şeyin yerini gösteren sayı, rakam
- nomeralı** : (B8-212) numaralı, belli bir numarası olan

noqta : (B3-303) yer

noqtaçıq : (B2-213) bk. noqta

noqta : (KS) nokta, çok küçük boyutlarda işaret, benek

noqtalan- : (A6-273) nokta koy-

novost : (A6-225) Rus. havadis, haber

noxut : (B7-176) nohut, sarımtırak renkte, bol nişastalı bitkinin yuvarlak tanesi

noxut : (CKK) nohut

noxut aşısı : (CKK) etli nohut yemeği

noxutlu aex : (CKK) et suyuyla pişmiş nohut yemeği

noxıt : (KS) bkz. noxıt

nu : (A6-170) Rus. haydi, hadi, haydisene, ha

nur : (A4-168) aydınlık, ışık, parıltı

nurlan- : (OS) aydınlan-, nurlan-

O

o : (A4-209) teklik üçüncü kişiyi gösterir

o daqası : (B7-345) o anda, hemen

o ise : (A3-113) oysa, halbuki

o yaqımı ,bu yaqımı : (B3-116) o taraf, bu taraf

o yaq - bu yaq : (KS) şöyle böyle

o..o...o : (A6-126) başına getirildiği cümlenin anlattığı duyguyu belirtir

oba : (A7-91) tepe

obala- : (B3-204) bir yere topl-

obir : (B6-260) öbür, "bu" zamiriyle belirtilen bir şeyden sonda olan, öteki, diğer

oca : (A1-96) hoca, öğüt veren kimse

oca : (B3-135) hoca, öğretmen

ocalar odası : (B1-279) öğretmenler odası

ocakı : (A6-106) bey, erkek özel adı yerine kullanılır

ocaq : (A4-112) ocak, pişirme, ısıtma, ısınma gibi amaçlarla kullanılan yer

oda : (A3-195) oda

oda tut- : (A3-195) oda kirala-

odun : (B2-281) odun

of : (A1-37) ünlem, üzüntü

of : (A6-189) ünlem, sıkıntı, bezginlik, usanç, acı gibi duyguları bildirir

of : (A6-236) ünlem, çekinme

- og** : (A1-164) ön, bir kimsenin ilerisi
- og** : (A5-217) ön, bir şeyin esas tutulan yüzünün baktığı yer
- oğul** : (A3-61) yaşlı kimselerin genç erkeklere söylediği bir seslenme sözü
- oğul doğ-** : (A1-163) oğul, erkek evlat
- oğullıq** : (A3-97) oğul olma durumu, evlatlık
- oğullıq ét-** : (A3-97) yardımcı ol-, evlat gibi davran-
- ogıne duş-** : (A1-164) önden yürü-, kılavuzluk et-
- oginé duş-** : (A1-165) önüne düş-, beraber git-
- oginé qat-** : (A3-172) önden yürüt-, önden yürütüp kendisi ardı sura git-
- oğırında** : (B2-243) hedef, amaç, gaye
- oğırında öl-** : (B2-243) uğrunda canını vermiş ol-
- oğırsız** : (A6-224) uğursuz, kadersiz, meymenetsiz
- ogi-ana** : (KS) üvey anne
- ogi-ata** : (KS) üvey baba
- ogi-bala** : (KS) üvey çocuk
- ogi-oğlu** : (KS) üvey oğlan çocuğu
- ogi-qız** : (KS) üvey kız çocuğu
- oğlan** : (B4-283) erkek çocuk
- oglançix** : (KS) bk. oğlan
- oğlu** : (KS) oğul
- oğra-** : (B4-317) uğra-, isabet et-
- oğraş-** : (KS) uğraş-
- ogren-** : (A5-148) öğren-, beceri kazan-
- ogren-** : (A6-124) öğren-, bilgi edin-
- oğra-** : (A2-6) maruz kal-
- oğul** : (B4-23) erkek evlat
- ogüt** : (KS) öğüt, talimat
- oğadar** : (A5-46) aşırılık belirtir
- okelen-** : (MD) öfkelen-, kız-
- okmek** : (A6-64) ekmek
- okmek** : (CKK) ekmek
- oksür-** : (KS) öksür-
- oksüz** : (KS) öksüz, anası ölmüş olan
- oktyabr** : (B2-235) ekim

oktyabrat : (B6-239) ekim sosyalist inkılâbının savunucuları

okum : (KS) hüküm, egemenlik, hakimiyet

okumdarlık : (KS) hükümdarlık, hükümdar olma durumu

ol- : (A1-60) yaklaş-, gelip çat-

ól- : (A2-110) öl-, yaşamaz ol-, hayatı sona er-, can ver-

ol- : (A3-277) maddi kazanç anlatır

ol- : (A6-131) yetiş-, olgunlaş-

ól- : (A6-160) öl-, hayatı sona er-,

ol- : (A6-177) bir olayla karşılaş-

ol- : (A6-261) bir şeyi elde et-

ol- : (A6-77) zarfın belirttiği durumu al-

ol- : (A7-205) bulun-, kal-

ol- : (B2-142) gerçekleş-, yapıl-

ol- : (B3-19) birinin mülkiyetine geçmiş ol-

ol- : (B4-125) hastalığa yakalan-, tutul-

ol- : (B4-286) meydana gel-, vuku bul-

ol- : (B5-236) sebep ol-, yol aç-

ol- : (B7-260) bir durumdan başka bir duruma geç-

olan : (A6-108) bk. oğlan

olar : (A1-135) o zamirinin çoğulu

olardan : (A7-256) o zamirinin ayrılma durumu

olarğa : (A7-190) o zamirinin yönelme durumu

olarıñ : (A5-171) o zamirinin tamlayan durumu

olarnén : (A7-272) o zamirinin vasıta durumu

olarnıñ : (A6-53) bk. olarıñ

olay : (A6-173) öyle, o denli, o kadar

olay şiy : (A6-145) onun gibi olan, ona benzer

olay, ole : (KS) böyle, öyle

ólçe- : (KS) ölç-

oldı-pıttı : (A6-242) işi acele ve kargaşaya getirip sonuca bağlama

óldır- : (KS) öldür-

óldırt- : (A6-112) öldürt-

ole : (A2-285) o denli, o kadar, o derece

olet : (MD) veba salgını

- olı** : (KS) ölü, hayatı sona ermiş olan
- olım** : (A3-47) ölüm, hayatın kesin olarak sona ermesi
- olım** : (A7-316) bk. olı
- olın-** : (B1-21) hazırlan-, yapıl-
- omır** : (A7-176) ömür, yaşama süresi
- omırı çuru-** : (A5-101) boşuna vakit geçir-
- on** : (A3-59) on
- oñ** : (KS) haklı
- oña** : (B7-190) o zamirinin yönelme durumu
- onar** : (B4-9) on sayısının üleştirme sayı sıfatı
- oñaytsız (onat)** : (B3-56) uygunsuz, düzensiz
- onbaşı** : (B6-257) onbaşı, erbaş sıralamasının ilk basamağı
- once** : (MD) önce, ilk olarak, başlangıçta
- onda** : (B1-207) orada, sözü edilen yerde
- onda turan aGaların** : (A3-189) o zamirinin bulunma durumu
- ondan** : (B6-207) o zamirinin ayrılma durumu
- ondan soñ** : (B6-175) bk. ondan soñra
- ondan soñra** : (A3-130) ondan sonra
- ondır-** : (MD) yükselt-
- ondan** : (A3-101) oradan, sözü edilen yerden
- oñğ** : (A7-208) sağ, sağ taraf
- onı** : (B3-95) o zamirinin belirtme durumu
- oniñ** : (A7-262) o zamirinin tamlayan durumu
- oniñ için** : (A4-6) onun için
- oniñnen** : (B6-113) o zamirinin vasıta durumu
- onke et-** : (MD) söv-, küfret-, hesap sor-
- onlar** : (B3-34) o zamirinin çoğul şekli
- onsız** : (A6-181) o olmaksızın
- op-** : (A6-191) bk.öp-
- opiş-** : (A5-272) öpüş-
- oprán-** : (MD) işkence et-, çek-
- oprat-** : (MD) işkence ettir-, çektir-
- oprax** : (MD) çamaşır, iç giysisi
- optır-** : (A6-229) öptür-, öpmek işini yaptır-

opus : (MD) hapis

oq : (A5-185) ok

oqala- : (B5-291) sertçe ov-

oqı- : (A1-47) oku-, sesli olarak veya ezgiyle söyle-

oqım : (A6-63) hüküm, egemenlik, hakimiyet

oqım ét- : (A6-63) hükmet-, düşünme veya yargılama sonunda bir kanıya var-

oqşa- : (B7-218) okşa-

oqtalan- : (MD) ok gibi dur-

oqu : (B2-64) okuma, öğrenim görme işi

oqu- : (B3-129) öğrenim gör-

oqu- : (B6-232) bir metnin iletilerini oku-

oqul- : (B2-153) okun-, okumak işine konu ol-

oqumaq : (B1-254) okuma işi

oqumdarlık : (MD) egemenlik, iktidar

oqut- : (B1-32) öğrenim görmesini sağla-

oqut- : (B4-174) kitap okumasını sağla-

oquv : (B1-3) okuma

or- : (A4-60) ör-, dağınıklıktan kurtar-

ora : (B7-85) şahıs adı

oraçiq : (B4-247) şahıs adı

oradan : (B1-49) oradan, sözü edilen yerden

orağa : (B1-79) oraya, o yere, o yöne

ordék : (A2-48) ördek

orget- : (A7-200) öğret-, bir kimseye bir konuda bilgi ve beceri kazandır-

orı : (A2-155) huri, cennette yaşadığına inanılan kızlara verilen ad

orıl- : (A5-33) örül-, örmek işi yapıl-

orman : (B1-126) orman

ormanlıq : (B5-276) ormanlık, ormanla kaplı alan

ornék : (A7-262) desen, motif, örnek

ornékli : (A7-262) desenli, motifli, örnekli

ort- : (A2-116) ört-, görünmez duruma getirmek için üstüne bir şey koy-

orta : (B7-239) orta

orta derece : (B7-239) ortalama

orta hallı : (B6-240) ne zengin, ne yoksul olan

- orta kün** : (KS) salı
- ortalıq** : (B2-167) bulunulan yer, çevre
- ortalıx** : (KS) bk. ortalıq
- orta-qarar** : (OS) şöyle böyle
- ortaya qoy-** : (B3-70) ortaya at-, söyle-, ileri sür-
- ortıl-** : (A4-260) kaplan-
- orada** : (A2-77) sözü edilen yerde
- oreke** : (KS) iplik eğirmekte kullanılan kirmen, eğirmen
- os-** : (A7-170) büyü-, yetiş-
- ostır-** : (A6-118) büyüt-, yetiştirmek, bakmak
- ot** : (A1-37) ateş, ısı
- ot** : (B7-192) ot, küçük bitki
- otçıq** : (B6-325) bk. ot
- otur-** : (A2-137) otur-, bir yerde sürekli olarak kalmak, ikamet etmek
- oturt-** : (A7-201) bk. oturt-
- otuz** : (A7-165) otuz
- otla-** : (B3-256) otlar-, dolaşarak ot, çimen, yaprak vb.'ni yemek
- otlat-** : (B8-325) otlat-, hayvanları otlayabileceği bir yere götür-, otlamasını sağla-
- otlı** : (B7-198) otlı, otla kaplı
- otlara duş-** : (A4-23) ateşlere düş-
- otlara yan-** : (A2-278) ateşlere yan-, kül ol-
- otur-** : (B1-135) otur-, vücudun belden yukarısı dik duracak biçimde bir yere yerleş-
- oturma** : (A7-280) oturma, oturmak işi
- oturt-** : (B3-39) oturt-, oturmak işini yaptır-
- oturt-** : (B8-224) dik-, yetiştirmek için bir bitkiyi toprağa yerleştir-
- ota yaq-** : (A1-188) ateşe at-, bile bile çok tehlikeli bir işe bulaştır-
- ovardalıx** : (MD) hovardalık, çapkınlık
- oxı-** : (A1-64) dua oku-, ibadetle meşgul ol-
- oxı-** : (A6-123) öğrenim gör-
- oxı-** : (A6-39) oku-, bir metne bakarak bunu çözümleyip anla-
- oxıma** : (A6-137) okuma, öğrenim görme işi
- oxlov** : (CKK) oklava
- oxşa-** : (B6-112) benze-, iki kişi veya nesne arasında ortak nitelikler bulun-
- oyan-** : (B7-70) canlan-, hareketlilik kazan-

- oyan-** : (B8-128) uyan-, uyku durumundan çık-
- oñaq buyaq** : (B2-186) şöyle böyle
- oyat-** : (B1-252) uyandır-, uyanmasına yol aç-
- oyın** : (A5-229) hile, düzen, entrika
- oyın** : (B7-153) oyun, vakit geçirmeye yarayan, belli kuralları olan eğlence
- oyın et-** : (A5-229) hile yap-, aldat-, kandır-
- oyın qur-** : (B5-204) oyun oynamaya başla-
- oyınçix** : (A7-256) oyuncak, oynayıp eğlenmeye yarayan her şey
- oyle** : (A5-199) öğle, gün ortası
- oyle** : (B4-134) o biçimde, o yolda
- oyle namazı** : (A5-199) öğleyin kılınan namaz
- oyle olsa** : (A1-25) öyleyse
- oylelik** : (MD) öylelik
- oymax** : (KS) yüzük
- oyna-** : (B1-168) eğlen-, vakit geçir-
- oyna-** : (B1-91) çocukların kendi arasında eğlenmesi
- oyna-** : (B8-282) hareket et-, çak-
- oynal-** : (B7-161) oynan-, oynamak işine konu ol-
- oynaş-** : (B5-178) oyun oyna-
- oyna-** : (A7-114) müziğin gerektirdiği uyumlu hareketleri yap-
- oyat-** : (A7-199) uyandır-, uyanmasına yol aç-
- oz** : (A7-109) öz, kendi
- ozeri** : (A3-56) zaman bildirir, (akşam)
- ozerındé** : (A5-261) üzerinde, üstünde
- ozerine** : (A4-259) üzerine, üstüne
- ozerine kesib ver-** : (A3-194) üzerine zimmetle-
- ozgar-** : (KS) geçir-, geçmek işini yaptır-
- ozğaş-** : (MD) geçirt-, geçirmek işini yaptır-
- Ö**
- öbir** : (B3-217) öbür, öteki, diğer
- ög** : (B8-328) ön, bir şeyin esas tutulan yüzü, arka karşıtı
- ögren-** : (B7-165) bilgi edin-
- öğret-** : (B2-34) öğret-, beceri kazandır-
- ögütle-** : (B4-211) nasihat et-, salık ver-

ögüz : (B6-21) öküz, erkek sığır

ökeci : (B5-136) öfkeci, öfkeli

ökelen- : (B5-45) öfkelen-, kız-

ökmek : (B3-13) ekmek

öksürük : (B4-316) öksürük

ökür ökür : (B6-126) hüngür hüngür, yüksek sesle ve hıçkırma hıçkırma

öl- : (B6-243) değerini, geçerliliğini yitir-

ölç- : (B4-256) ölç-

ölçü : (B6-94) ölçü, belirlenmiş miktar

öldür- : (B6-259) öldür-, hayatına son ver-

ömür : (B6-272) ömür, yaşam, hayat

öp- : (KS)öp-

ör- : (B4-47) tığ yardımıyla işle-

ör- : (B8-334) ör-, telleri birkaç bölüme ayırıp birbirine geçir-, dağınıklıktan kurtar-

öril- : (B8-338) örül-, örmek işi yapıl-

örmele- : (B1-109) tırman-, el veya ayaklarıyla tutunarak dik bir yere çık-

örnek : (B5-101) numune, göstermelik, örnek

örnek : (B5-94) örnek, motif, desen

ört- : (B5-281) ört, kapla-

ös- : (B3-176) yetiş-, üre-, büyü-, ol-

ös- : (B5-193) büyü-, yaşı art-

ös- : (B8-216) büyü-, irileş-

ösdir- : (B3-193) büyüt-, yetiştir-, bak-

öt- : (B7-78) öt-, değişik tonda ses çıkar-

öyle : (B4-133) öyle, onun gibi

öyle vakti : (B1-174) öğle vakti, günün öğle saatleri

öylelik : (B1-228) öğle, gün ortası

öz : (A7-210) kendi

öz özine : (B5-248) kendi kendine

özen : (B1-57) nehir, dere

özençik : (B1-212) bk. özen

özi özine : (B5-68) kendi kendine, kimseye danışmaksızın

P

paa : (A4-253) paha, değer

- paça** : (CKK) paça
- paçavra** : (B4-314) eski bez veya kumaş parçası
- padışah** : (A6-43) padişah, hükümdar, sultan
- padışa** : (A6-54) bk. padişah
- padışa** : (A6-45) bk. padişah
- palto** : (B4-100) palto
- pamador** : (B4-11) Rus. domates
- pamuq** : (B7-171) pamuk
- pamux** : (KS) bk. pamuq
- papadya** : (B7-323) papatya
- papara** : (CKK) un çorbası
- papiçix** : (CKK) sade mantı (içinde bir şey olmayan)
- papiros** : (B4-287) sigara, tütün
- papiy** : (B7-350) ördek, evcil ve yabani türleri bulunan su kuşu
- papiy** : (CKK) ördek
- papuç** : (A1-167) pabuç, ayakkabı
- papuççı** : (B7-257) ayakkabıcı
- para** : (B5-251) para
- para gazan-** : (A4-139) para biriktir-
- paravoy** : (B3-224) Rus. sürülmüş fakat ekilmemiş toprak
- paraxod** : (B8-139) Rus. vapur
- parça** : (B1-15) edebi eserin bir bölümü
- parça kesek ol-** : (B1-200) paramparça ol-
- parçaçığı** : (B2-213) bütünden ayrılan bölüm, parça
- parçaçiq** : (B7-105) az bir miktar
- parılda-** : (KS) ışık saç-
- parla-** : (B4-297) kır-, parçala-
- parlan-** : (B1-199) güçlü bir ışık çıkar-, ışık saç-
- parmaq** : (B4-170) parmak
- parmaqlıq** : (B1-239) parmaklık, tahta, demir gibi çubuklarla yapılmış korkuluk
- parmax** : (A4-243) bk. parmaq
- parmax yala-** : (A7-309) haklı olmaksızın çıkar sağla-
- paralıq** : (A3-252) paralık, herhangi bir para değerinde olan
- paslan-** : (A3-95) paslan-, üzerinde pas oluş-

- pasta** : (CKK) sütlaç
- pastl** : (A7-262) etli börek
- pastel** : (CKK) kat kat hamuru elde açılmış, etli yuvarlak börek
- pasta** : (KS) pasta
- paa** : (A3-110) Şehri yöneten yüksek sivil memur
- paa** : (A3-98) paa
- paalık** : (A3-58) paalık, paa olma durumu
- pat** : (B1-87) yassı bir Şeyle vurulunca çıkan ses
- patlıcan** : (KS) bkz. patlıcan
- patla-** : (B5-158) ansızın ortaya ık-, ba göster-
- patla-** : (B5-34) dağıl-, infilak et-
- patlıcan** : (CKK) patlıcan
- patlıcan aı** : (CKK) koyun etiyle pişirilmiş patlıcan yemeği
- patlağ** : (B4-298) yarık, patlamış
- patlıcan** : (B1-209) patlıcan
- paxılan-** : (A6-54) kıskan-
- pay** : (B3-153) kısım, parça
- pay** : (B4-198) eşit bölüm
- pay** : (B4-254) eşit parçalardan kaç tane alındığını gösteren sayı
- pay t-** : (A3-193) payla-, bl-
- payda** : (B4-198) eşit bölüm
- pe** : (B5-160) odaları ısıt- için kullanılan fırın tarzı ocak
- pegember** : (A1-214) peygamber
- pek** : (B2-20) pek, alışılmış olandan çok
- pekyı** : (A3-243) peki, söylenen sözün onaylandığını, kabul edildiğini anlatır
- peksmet** : (KS) Rus. peksimet
- pekle-** : (A1-61) sağlamla-, kapat-
- pekletir-** : (A7-278) mec. güçlenmesini sağla-
- pekletir-** : (KS) sağlamlatır-, sağlam bir duruma getirmek
- pencere** : (A1-65) pencere
- pencereli** : (B4-59) pencereli, penceresi olan
- penerci** : (KS) kırımçak soyadı
- penerli buber** : (CKK) beyaz peynirli biber ezmesi
- penerli patlıcan** : (CKK) beyaz peynirli patlıcan ezmesi

- penir** : (CKK) peynir
- penir** : (B4-85) peynir, sütten yapılan ve bir çok türü olan besin
- perdé** : (A1-181) çalgıda parmaklarla basılan yer
- perdé** : (A5-233) bir şeyi gizlemek için bir açıklığın önüne gerilen örtü
- perde** : (B2-108) ışığı engellemek için bir açıklığın önüne gerilen örtü
- perdelerını kes-** : (A1-181) sazın tellerini kes-
- peruşan** : (MD) perişan, acınacak durumda olan, zavallı
- peş** : (A3-177) arka
- peşiné duş-** : (A4-138) arkasından git-, izle-
- peşiné gel-** : (A1-262) arkasından git-, izle-
- peşinde** : (OS) arkasında, ötesinde
- peşkış** : (A4-139) armağan, hediye
- peterburg** : (B6-206) yer adı
- pexlevan** : (A3-142) pehlivan, güreşçi
- peyda ol-** : (B1-191) çık-, ortaya çık-
- pıçaq** : (B1-175) bıçak
- pıçax** : (A1-181) bk. pıçaq
- pıçen** : (A7-222) ot
- pır** : (A2-83) mec. herhangi bir konuda, bir meslekte tecrübe kazanmış, bilge kişi
- pır** : (A7-175) pir, yaşlı, koca, ihtiyar
- pırler tasındañ iç-** : (A2-83) pırlerden ilham al-
- pırılık** : (A7-175) pırlilik, yaşlılık, ihtiyarlık
- pırılık bas-** : (A7-175) ihtiyarla-
- pırniç** : (CKK) pırinç
- pırniç** : (KS) bk. pırinç
- pırva** : (KS) kişi adı
- pışır-** : (A3-68) pışır-
- pıt-** : (A6-104) bit-, sona er-
- pıtax** : (KS) dal, budak
- pité** : (A7-259) pide, çörek
- pıtır-** : (A6-142) tamamla-, bitmesini sağlamak, sona erdirmek
- pıtmez** : (A6-272) bitmeyen, tükenmeyen
- pıtmez dérd** : (A6-272) tükenmez dert, bitmeyen, tükenmeyen acı, sorun
- pıçax** : (CKK) bıçak

- piçen** : (B8-323) ot, ilkbaharda bitip bir iki mevsim sonra kuruyan küçük bitki
- piçen çal-** : (B1-190) ot biç-
- pikana** : (KS) babanın annesi
- pikata** : (B7-257) dede, babanın veya ananın babası, büyük baba
- pinkos** : (Kİ) mahkeme kayıtları
- pioner** : (B6-251) izci
- pirinç** : (B4-88) pirinç
- piş-** : (B3-102) olgunlaş-, meyveler için olgun duruma gel-
- pişir-** : (B3-190) pişir-
- piyesa** : (B6-152) piyes, tiyatro eseri
- piyesa oyna-** : (B6-178) bir temsilde rol al-
- piyut** : (Kİ) dua
- pkana** : (KS) anneanne, nene, annenin annesi
- pkata** : (KS) dede, babanın veya ananın babası, büyük baba
- plan** : (B2-137) bir işin, gerçekleştirilmesi için uyulması tasarlanan düzen
- po** : (A6-145) Rus. başına geldiği kelimeye -dığından -dığı için, dan gibi anlamlar veren Rusça ön ek
- pocaluysta** : (A6-211) Rus. lütfen, pekiyi, hay hay
- poçta** : (A7-292) Rus. postane
- pol** : (B2-107) Rus. döşeme, yer
- pomeşçik** : (B6-204) Rus. büyük çiftlik sahibi
- portaçal** : (KS) portakal
- post** : (B6-278) Rus. karakol, gözetleme yeri
- poşu** : (A2-116) poşu, saçaklı ipek, pamuk, yün vb. den yapılmış örtü
- poşuçix** : (A6-187) bk. poşu
- poyezd** : (B2-130) Rus. tren
- pravlenya** : (B3-70) Rus. idare, yönetim
- prigotovitelnyy** : (A6-142) Rus. hazırlık
- probka** : (B5-233) Rus. mantar, tıkaç
- program** : (B1-14) belirli şartlara ve düzene göre yapılması öngörülen işlemlerin bütünü
- proletaryat** : (B8-72) Rus. çalışanların oluşturduğu sosyal topluluk
- prozelit** : (Kİ) din değiştirmiş kişi
- prosba** : (A6-164) Rus. istek, dilek
- pskul alva** : (CKK) un helvası

- pte** : (CKK) mayalı hamurdan yapılmış çörek
- pud** : (A3-71) Rus. eskiden Ruslarda 16, 3 kg'lık birim
- pulsaçı başı** : (MD) mahkumların başı
- puskay** : (A6-160) Rus. hay hay peki, hatta
- puta-** : (B3-211) buda-, yeni filiz sürmesi için bir bitkinin dallarını kes-
- putaçıq** : (B7-103) bkz. dal
- putaq** : (B3-215) dal, ağacın gövdesinden ayrılan kollardan her biri
- puxyurğan** : (B5-117) yumuşak yorgan
- pyesa** : (B2-248) piyes, oynanmak için yazılmış eser, tiyatro eseri veya oyunu, oyun
- Q
- qa** : (A6-132) seslenme ünlemi
- qaal** : (B3-54) zanaat evi
- qaba** : (B1-174) büyük, iri, hafif olduğu halde kalın ve hacimli olan
- qabaq** : (B8-348) kabak, birçok türleri olan bitki
- qabaqaşı** : (B3-190) kabak yemeği
- qabar-** : (B5-117) kabar-, hacminin artması
- qabar-** : (B7-120) şiş-, genişle-
- qabarmaq** : (OS) al-, kaldır-
- qabartılar** : (B5-94) şiş, kabarcık
- qabır** : (A6-276) kabir, mezar, sin
- qabırı taxtalan-** : (A6-276) çok zor durumda kal-
- qabul** : (A1-30) imkan, yararlanılan uygun şart veya durum, olanak
- qabul et-** : (B7-233) onayla-, bir şeye isteyerek razı olmak
- qabuq** : (B8-15) kabuk, dış bölüm
- qabaat** : (A6-256) kabahat, suç, kusur
- qabaatını baxışla-** : (A6-256) suçunu affet-
- qaç** : (A4-187) kaç, herhangi bir şeyin niceliğini sormak için kullanılır
- qaç-** : (B7-91) kaç-, bulunduğu yerden ayrılmak, firar etmek
- qaç** : (B8-166) herhangi bir şeyin niceliğini sormak için kullanılan soru sıfatı
- qaçan** : (A5-251) o zaman
- qaçan qaçanıñ ol-** : (B1-178) peşpeşe kaç-
- qaçar** : (B2-89) kaç soru sıfatının üleştirme biçimi
- qaçı** : (B1-259) ne kadarı, kaç kişi
- qaçınıcı** : (B1-31) kaç soru sıfatının sıra biçimi

qaçır- : (A6-233) yararlanama-, fırsatı kaçır-

qaçır- : (B2-39) bir işi belirlenen zamanda yapama-

qaçır- : (B6-84) kaçmasına imkan ver-

qadar : (B2-33) kadar, ölçüsünde, derecesinde

qadar : (A1-63) süre belirtir

qadé : (A5-164) kadeh

qadem : (MD) taban

qadem ağası : (MD) muhafız

qadır : (A4-64) kadir, "her şeye gücü yeter" anlamında Allah'ın sıfatlarından biri

qadife : (B7-290) kadife çiçeği

qadirli : (MD) özgür, bağımsız

qadar : (KS) kadar, denli

qaerde : (A7-206) nerede

qaerqe : (A7-210) nereye, "hangi yere" anlamında

qafes : (B3-282) kafes

qafesçik : (B7-64) bk. qafes

qafir : (A4-39) mec. acımasız, zalim

qaflet : (A5-29) gaflet, dalgınlık, ihtiyatsızlık

qaflettén oyan- : (A5-29) dalgınlıktan, uyuşukluktan kurtul-

qahve : (B7-257) kahve, içecek

qal- : (A1-171) ol-, herhangi bir durumda bulun-

qal- : (A1-6) olduğu yeri ve durumu koru-, sürdür-

qal- : (A2-257) otur-, yaşa-

qal- : (A6-109) kök veya gövdeleri sonuna -e (-a) eki almış fiillerle süreklilik bildiren birleşik fiiller oluşturur

qal- : (A6-294) olduğu konumu sürdür-

qal- : (B1-114) varlığını koru-, sürdür-

qal- : (B2-185) belirtilen miktarda bulun-

qal- : (B2-4) bir süre bekle-

qal- : (B5-146) konakla-, kal-

qal- : (B5-244) bulunduğu durumu koru-

qal- : (B6-81) hareket edeme-

qal- : (B8-294) herhangi bir durumda bulun-

- qalabalıq** : (B4-71) kalabalık, çok sayıda insan topluluğu
- qalaylı** : (A7-307) kalaylanmış kap
- qalb** : (B8-47) kalp, mec. sevgi, gönül
- qaldır-** : (A2-76) bulunduğu yerden al-
- qaldır-** : (A3-273) topla-
- qaldır-** : (A7-206) sakla-
- qaldır-** : (A7-284) olduğu yeri ve durumu koru-, sürdür-
- qaldır-** : (B1-269) bırak-
- qaldır-** : (B3-92) yükseltme-
- qaldır-** : (B7-155) aralık bırak-
- qaldır-** : (B7-176) taşı-
- qaldırım** : (B1-116) kaldırım, yayaların yürüdüğü yer
- qale** : (A1-192) kale, hisar
- qale** : (B5-120) kale, gol atılan yer
- qalem** : (B1-266) kalem
- qalfa** : (A4-36) kalfa, aşaması çirakla usta arasında bulunan kişi
- qalın** : (B5-221) kalın, ince karşıtı
- qalk-** : (A3-78) doğrul-, oturmadan dik konuma geç-
- qalpaq** : (B4-27) kalpak, başlık
- qalq-** : (A1-64) uyanarak yataktan ayrıl-
- qalq-** : (A3-200) iyileşerek gezecek duruma gel-
- qalq-** : (B1-106) hareket et-, bulunduğu yerden ayrıl-
- qaltıra-** : (B1-61) çok üşü-, titre-
- qamçı** : (B8-95) kamçı, bir ucuna deri, ip vb. bağlı, vurma, dövme aracı
- qamuçı** : (A6-103) bk. qamçı
- qamuçı ur-** : (A6-103) kamçıla-, kamçı ile vur-
- qan** : (A1-71) kan
- qan-** : (B8-283) doy-, bir isteğini yeteri kadar karşılamış ol-
- qan kün** : (KS) çarşamba, salı ile perşembe arasında kalan gün
- qan tök-** : (B2-238) ölüme yol aç-, cana kıy-
- qanat** : (B7-206) kanat
- qandalay** : (B4-139) pire, tahta kurusu
- qandil** : (B3-99) bir elma cinsi
- qanét** : (A7-124) bk. qanat

- qanétuñ yay-** : (A7-120) kanadını aç-
- qanı fida ol-** : (B1-152) kanını dökmekten çekin-
- qanı qarar-** : (A6-61) kanı don-, kork-
- qanıñı iç-** : (A5-181) öldür-
- qanlı :** (A5-225) kan ile karışık
- qanlı ol-** : (A1-80) ölümüne sebep ol-
- qanlı yaş tok-** : (A3-202) büyük üzüntüyle ağla-
- qantarsız :** (A1-193) ölçüsüz
- qanatını qır-** : (A5-108) çaresiz bırak-
- qapal-** : (B3-83) kapan-
- qapalı :** (B7-174) kapalı, kapanmış olan, açılmamış
- qapaq :** (B2-282) kapak
- qapara et-** : (MD) kurban ile günahlardan kurtulmak
- qapat-** : (B2-26) bitir-, sona erdir-
- qapat-** : (B8-268) kapat-, kapa-
- qapla-** : (B6-213) yayılıp doldur-, etkisinde bırak-
- qapla-** : (B7-44) her yanını ört-, istila et-
- qaplan-** : (B4-124) her yanını örtül-, istila edil-
- qapqara :** (B7-322) kapkara, kömür gibi kara, simsiyah
- qap-qara kesil-** : (B5-39) kapkara ol-,
- qapu :** (B2-160) kapı, açılıp kapanan kanat
- qapu qayası :** (MD) imam, hoca
- qapu t'iy-** : (A6-203) kapı çal-
- qapudan git-** : (A5-129) kov-
- qapunu pekle-** : (A1-61) kapıyı kilitle-
- qapunu qaq-** : (A5-43) kapıyı çal-
- qapunu uzaxla-** : (A6-103) kapıyı kilitle-
- qapusta :** (B4-23) Rus. lahana
- qapa-** : (A5-263) bir durumu sonlandır-
- qapal-** : (A7-292) bitir-, sona erdir-
- qapax :** (A7-316) kapak
- qaq-** : (A5-43) çal-, vur-, ses çıkar-
- qaq-** : (B5-246) çak-
- qaq-** : (B5-265) vur-

- qaq-** : (B7-346) çırp-, hızla ve kesik kesik silkele-
- qar** : (A3-196) kâr, alış- veriş işlerinin sağladığı para kazancı
- qar** : (B5-107) kar
- qar basdır-** : (B5-225) birden kar yağ-
- qar zevdası** : (A3-197) para kazanma hırsı
- qara** : (A3-29) mec. kötü, uğursuz, sıkıntılı
- qara** : (B5-278) kara, en koyu renk, siyah
- qara kün** : (A7-309) üzüntülü, sıkıntılı zaman
- qara urba** : (A4-10) yas elbisesi
- qara xaber** : (A4-141) kötü, üzücü veya sıkıntı yaratan haber, bilgi
- qara yazı** : (A3-29) kötü talih, kara baht
- qaraca** : (B7-328) kara renklince
- qaranfil** : (B5-45) karanfil
- qaranlıq** : (B4-67) karanlık, ışık olmama durumu
- qaranlıqlaş-** : (B1-193) karanlıqlaş-, havanın kararması
- qara-qarğa** : (A6-279) karga
- qaraquş** : (A7-123) kartal
- qarar** : (A4-293) kararınca, o ölçüde
- qarar** : (B1-67) yaklaşık, tahminen
- qarar-** : (B3-315) karar-, rengi karaya dön-
- qarar** : (B3-78) karar, kesin yargı
- qarar-** : (B7-143) (ışık) sön- veya gücü azal-
- qarar** : (B8-280) değişmeyen, düzenli durum
- qarar** : (KS) karar, kesin yargı
- qarar ver-** : (KS) karar ver-, bir sorunu karara bağla-, kararlaştır-
- qararsız** : (A3-192) hesapsız, çok
- qarart-** : (B2-83) rengini karaya çevir-
- qarasuv** : (A7-135) yer adı
- qarasuv** : (B6-187) yer adı
- qarayım** : (B7-249) millet adı
- qardaş** : (B5-105) kardeş
- qardaşçıq** : (B7-338) bk. qardaş
- qardaşlıx** : (A3-245) kardeşlik, kardeş kadar yakın sayılan kimse, yakın dost
- qarer** : (A7-315) bk. karar

- qarğa** : (B6-27) karga
- qarı** : (A1-4) kadın, eş
- qarılda-** : (MD) kuluçkaya yat-
- qarılğaç** : (B6-307) kırlangıç
- qarın** : (B4-304) karın, mide
- qarındaş** : (B2-69) kalem açacak
- qarınlarını qurşunğa toydır-** : (B6-219) şiddetli çatışmaya maruz ol-
- qarını qurşunğa toydır-** : (B6-220) karnını kurşunla doldur-
- qarış-** : (B3-104) ilgilen-, müdahale et-
- qarışdır-** : (B3-75) açıklığını yitir-, anlaşılması güçleş-
- qarışdır-** : (B8-233) bir araya gel-, katıl-
- qarışla-** : (A6-218) kalbi çarp-
- qarlı** : (A2-56) üstünde kar bulunan
- qarlı** : (B6-279) karla beraber
- qarmala-** : (B4-162) dokun-, yokla-
- qarmaq** : (B1-75) olta
- qarpuz** : (B6-191) karpuz
- qarşı** : (B4-318) karşıt, zıt
- qarşı** : (B5-278) bulunulan yere göre önde, ileride
- qarşı çıq-** : (B8-93) bir düşünceye katılma-
- qarşıla-** : (B6-160) dışardan gelen birini karşıla-
- qarşılıq** : (A1-206) bedel
- qarşılıq** : (B2-41) cevap, yanıt
- qarşılıq bekle-** : (A7-287) cevap bekle-
- qarşılıqlı** : (B3-55) karşılıklı
- qarşılıx** : (KS) bk. karşılıq
- qart** : (B2-160) yaşlı, gençliği ve körpeliği kalmamış
- qartal** : (OS) kartal
- qartlıq** : (B5-181) kartlık, kart olma durumu
- qartlıx** : (KS) bk. qartlıq
- qartop** : (B5-127) kartopu
- qas** : (MD) telaffuz, söyleyiş, söyleniş
- qasevet çek-** : (B1-119) üzül-, tasalan-
- qasévet ét-** : (A2-225) kaygılan-

- qasevetke dal-** : (B1-116) üzül-, tasalan-
- qasevetlen-** : (B5-167) üzül-, tasalan-
- qasevetlendir-** : (B4-21) üz-, tasalandır-
- qasevetli** : (B5-202) üzüntülü, sıkıntılı
- qaş** : (B5-39) kaş
- qaşı-** : (B7-305) kaşı-
- qaşıq** : (A1-173) kaşık
- qaşix** : (KS) bk. qaşıq
- qaşqır** : (B6-24) kurt
- qat-** : (A1-113) ilave et-
- qat** : (A4-253) takım
- qat** : (B2-282) üst üste konulmuş şeylerden her biri
- qat** : (B4-60) bir yapıdaki daire
- qatır** : (A4-133) katır
- qatib** : (A3-268) katip, sekreter, yazman
- qatlan-** : (OS) katlan-, katlamak işi yapıl-
- qatlı** : (B4-59) katı veya katları olan
- qatlıx** : (MD) açlık
- qatna-** : (B4-63) git-
- qatqan** : (KS) katı
- qattı** : (B4-295) katı, sert, yumuşak karşıtı
- qaval** : (B7-222) kaval
- qaval çal-** : (B7-222) kaval çal-
- qavaltı** : (A3-65) kahvaltı, genellikle sabahları ve ikindi üstü yenilen hafif yemek
- qavaltı it-** : (A4-158) hafif yiyeceklerle karın doyur-
- qave** : (A1-79) kabe
- qave** : (A3-258) kahvehane
- qave** : (B6-189) kahve, kahve çekirdeklerinin çekilmesiyle elde edilen toz
- qavecı** : (A3-84) kahveci, kahve işleten veya kahve pişirip satan kimse
- qavğa** : (B3-261) kavga, dövüş, çekişme
- qavğa et-** : (B2-250) birbiriyle dövüş-, atış-
- qavil** : (A1-223) kavi, söz
- qavıl-qarar** : (A1-260) söz, sözleşme
- qaviy** : (B5-156) kavi, dayanıklı, güçlü

qavra- : (B6-141) kuru-, (bitki) suyu çekilip cansız duruma gel

qavun : (B6-191) kavun, güzel kokulu, sulu ve etli meyve

qavur- : (A3-74) kavur-, pişir-

qavuş : (A5-27) eriş-, elde et-

qavuştır- : (A6-38) eriştir-, elde ettir-

qax- : (A3-74) çırp-, hızla ve kesik kesik silkele-

qaxpelik : (MD) teselli et-, avut-

qay : (A7-215) ne, hangi

qay : (A7-215) nere, hangi

qaya : (B1-108) kaya

qayda : (B3-82) nerede, hangi yerde

qaydan : (B2-165) nereden, hangi yerden

qayğaya bat- : (A2-37) üzüntü duy-, çok kaygı çek-

qayğı-ğam : (A3-19) kaygı-üzüntü

qayğılı : (A2-114) kaygılı, kaygısı olan, üzüntülü

qaygır- : (B8-329) merak et-, endişelen-

qayıl et- : (OS) razı et-

qayıl ol- : (A1-223) razı ol-

qayıllıq : (B3-79) razılık, onay verme

qayna- : (B8-146) kayna-, belli bir dereceyi geç-

qayna : (MD) kaynana

qayn-ağa : (KS) kayın birader

qayn-ana : (KS) kaynana

qaynaq : (MD) bir suyun çıktığı yer, pınar, memba

qaynat- : (B8-147) kaynat-, belli bir dereceyi geçir-

qaynana : (A4-7) kaynana

qaynata : (A5-269) kayınbaba

qayrı : (B3-100) başka, diğer

qaysı : (B6-180) hangi, iki veya daha çok şeyden bir tanesini belirtecek bir cevap istemek için kullanılınsoru sıfatı

qayt- : (B7-313) geri dön-

qaytalağan tif : (B4-136) tifo, karahumma

qaytar- : (A6-164) sözünü tut-

qayerdé : (A7-211) nerede, "hangi yerde" anlamında

qayerge : (A7-212) nereye, "hangi yere" anlamında

qaz : (A2-48) kaz

qaz- : (B7-8) kaz-

qaz : (CKK) kaz

qaza : (B1-117) kaza

qazan : (B3-40) kazan, derin, kulplu kap

qazanbez : (B4-314) bulaşık bezi

qazanç : (B7-262) kazanç

qazdım : (MD) eski halk

qazı- : (B3-211) kazı-, bir şeyin yüzündeki tabakayı çıkar-

qazıl- : (B7-275) kazıl-, kazmak işi yapıl-

qazıq : (B7-276) kazık, toprağa çakılan sivri çubuk

qazıq tikle- : (B7-276) kazık dik-

qazma : (B7-188) kazma, ağaç saplı demir araç

qazan- : (A3-201) kazanç sağla-

qazançix : (A7-307) bkz. qazan

qıbar : (MD) utangaç

qıbirde- : (B7-70) kıpırda-, kımılde-

qıbirdan- : (B2-135) kıpırdan-, kımıldan-

qıbirdat- : (B5-186) kıpırdat-, kımıldat-

qıciyan : (MD) gaddar, zalim kişi

qıçır- : (B8-110) sevinçle bağırıp çağır-,

qıçırış- : (B7-61) sevinçle bağırışıp çağırış-

qıçirt- : (B4-174) bağırarak yüksek sesle konuşmak

qıçıt- : (B4-142) kaşındır-

qıçıvıq : (B4-108) uyuz

qıçırış- : (B8-119) bk. qıçırış-

qıdır- : (B7-337) ara-, bul-

qıdış : (MD) nikah

qıl- : (A5-193) kıl-, yerine getir-

qıl : (A7-319) kıl, bazı hayvanların derisinde olan ipliksi uzantı

qılıç : (B8-95) kılıç, uzun, her iki yüzü keskin, kın içinde bele takılan, çelikten silah

qılıçı keskin ol- : (A1-218) zafer kazan-

qılıq : (KS) mizaç, huy

- qılıy** : (A6-146) eğri, kanbur
- qına qoy-** : (A5-155) kına yak-
- qındıq** : (MD) göbek
- qıñyan et-** : (MD) sözleş-
- qına** : (A2-86) kına
- qına yaq-** : (A2-86) kına sür-
- qınalı** : (A4-243) kınalı, kına sürülmüş
- qıpqırmızı** : (B7-325) kıpkırmızı
- qır-** : (A5-108) kır-, mec. yok et-
- qır** : (B2-125) kır, boş geniş alan
- qıranç** : (MD) felaket, acı çekmek
- qırıl-** : (A6-42) kırıl-, kırmak işine konu ol-
- qırım** : (B1-7) yer adı
- qırmısqa** : (B3-267) karınca
- qırmızı** : (A4-247) kırmızı, al, kızıl
- qırq-** : (B8-334) bir hayvanın tüylerini kes-
- qırx** : (A5-288) sayı, kırk
- qısdır-** : (B3-281) sıkıştır-, iki şey arasında bırakarak sıkıştır-
- qısfat** : (MD) hayal, tasvir, görüntü
- qısfat** : (A1-147) kisve, kılık
- qısfat** : (A3-142) kispet, pehlivanların giydiği meşin pantolon
- qısım** : (OS) kısım, parçalara ayrılmış bir şeyin her bölümü, bölüm, kesim
- qısmet** : (A1-32) kismet, nasip
- qısmet** : (A1-8) kismet, evlenme talihi
- qısmet ol-** : (A6-261) talihi yardım et-
- qısmetın bıraq-** : (A1-191) kismetini tep-
- qısqa** : (B1-20) kısa, ayrıntısı çok olmayan
- qısqayaqlı** : (A1-137) kadın
- qısqayaxlı** : (A1-150) bk. qısqayaqlı
- qısrege** : (MD) dürüst, doğru
- qıstırıl-** : (B6-116) iki şey arasında sıkıştırıl-
- qış** : (B5-102) yılın en soğuk mevsimi
- qışlıq** : (B2-189) kışın
- qışlıq** : (B5-224) kışlık, kışa özgü

- qışlax** : (A7-303) bk. qışlıq
- qışqa hazirlen-** : (B2-287) kış için hazırlan-
- qışta** : (A7-230) kışın, kış mevsiminde, kış süresince
- qıvanç** : (B4-29) kıvanç, mutluluk
- qıvıcık** : (MD) bk. qıçıvıq
- qıy-** : (A7-21) acımayıp öldür-
- qıy-** : (MD) kıy-, çok ince ve küçük parçalar durumunda doğra-
- qıyamet** : (A5-17) kıyamet
- qıyameté qal-** : (A5-5) bir sorununun çözülemeyeceğini anlatır
- qıyantılıx** : (MD) kastet-
- qıybatlı** : (B5-188) kıymetli, değerli
- qıyın** : (MD) zor, zahmet
- qıyış** : (B6-90) bükük, eğri büğrü
- qıymet** : (A4-260) kıymet, değer
- qıymetli** : (B6-10) kıymetli, değerli
- qıyna-** : (B3-309) koru-, esirge-
- qız** : (A7-77) dişi, bayan
- qız** : (B5-193) kız, dişi çocuk
- qız-** : (B5-248) ısın-
- qızamıq** : (B4-136) kızamık hastalığı
- qızar-** : (B7-55) kızar-, kırmızı renk ol-
- qızçıq** : (B5-207) kız, dişi çocuk
- qızçix** : (A6-131) bk. qızçıq
- qızdır-** : (B1-53) ısıt-, sıcak duruma getir-
- qızıl** : (OS) kızıl, parlak, kırmızı renk
- qızıl ordu** : (B1-201) rus ordusu
- qızılçıq** : (B1-219) kızılılık, buruk tadı olan yemiş
- qızılçix** : (A7-49) bk. qızılçıq
- qızlıx** : (A6-231) kız
- qızqardaş** : (B7-84) kızkardeş
- qoba** : (B5-229) mağara, yer altı kovukları
- qoc** : (KS) geçit, iki dağ arasında dar ve uzun yol
- qoca** : (B4-126) koca, bir kadının eşi
- qoca tap-** : (A6-203) koca bul-, evlenecek bir erkek bulmak

- qocağa çıx-** : (A6-138) kocaya çık-, evlen-
- qocağa var-** : (A6-136) evlen-
- qoçan** : (B2-280) koçan, bitkideki sert gövde
- qoğulu** : (B7-315) kokulu, kokusu olan
- qol** : (A5-75) kol, omuz başından parmak uçlarına kadar olan bölüm
- qol** : (B4-15) el, kolun bilekten parmak uçlarına kadar olan bölüm
- qol** : (B6-222) sahiplik, mülkiyet
- qol köter-** : (B2-16) el kaldır-
- qol köter-** : (B2-23) el kaldır-
- qol op-** : (A6-257) el öp-
- qol optır-** : (A6-229) el öptür-
- qol qolğa** : (B3-232) el ele, mec. birlikte davran-, bir konuda birleş-
- qol salla-** : (B1-113) el salla-,
- qol uzat-** : (B8-77) el uzat-, yardım et-
- qol yuv-** : (A6-260) el yıka-
- qolay** : (B2-151) kolayca sıkıntısız bir biçimde, basit
- qolayca** : (B7-344) kolay bir şekilde, sıkıntı çekmeden
- qoldan uç-** : (B3-300) elden uçup git-, kaybol-
- qolına al-** : (B6-272) emri altına al-
- qolına qısdır-** : (B3-281) eline sıkıştır-
- qolını sıx-** : (A7-6) elini sıkıca bağ-
- qolña sar-** : (A6-101) koluna sar-, eline dola-
- qolña sağlıx** : (A7-309) eline sağlık, beğeni ifade eden övgü sözü
- qollar tutma-** : (A7-231) bir sebepten ötürü ellerin hareket kabiliyetini yitirmesi
- qolnu qolğa ber-** : (B3-245) elele ver-, dayanışma içinde ol-, güç birliği edip bir işi başar-
- qoltıx** : (A1-167) kol altı, koltuk altı
- qoltıxına sıx-** : (A1-167) kıştır-
- qoltuq tibi** : (B4-189) koltuk altı
- qolay** : (A7-307) güç, zahmetli olmayan
- qoma-** : (A2-146) biriktirme-, bırakma-
- qon-** : (A4-150) konakla-, yolculuk sırasında bir yerde kalıp geceyi geçirmek
- qon-** : (A4-248) kısa bir süre için bir yerde kal-
- qon-** : (B3-301) bir yere in-
- qon-** : (B5-140) kısa bir süre içinde bir yerde bulun-

- qon-** : (KS) oturmak, binmek
- qonaq** : (A1-166) saray, hükümdarların veya devlet başkanlarının oturduğu büyük yapı.
- qonaq** : (A5-203) misafir, konuk
- qonaq ara-** : (A5-130) konak ara-, kalacak yer ara-
- qonaq ol-** : (A5-203) konak ol-, misafir ol-
- qonib çıx-** : (A3-165) mola ver-, dinlen-
- qonşı** : (B4-122) bk. qonşı
- qonşu** : (B5-191) komşu
- qonuş-** : (A7-70) konuş-, bir dilin kelimeleriyle düşüncesini anlat-
- qop-** : (B8-194) herhangi bir yerinden ikiye ayrıl-
- qopar-** : (B1-241) daldan, ağaçtan toplama-
- qopar-** : (B3-113) böl-
- qopar-** : (B3-186) kopmasını sağlama-
- qopqa** : (B6-95) kova
- qoq** : (B8-245) gübre
- qoqlı** : (B1-239) kokulu, kokusu olan
- qoqla** : (B6-132) kukla, bez veya karton gibi hafif nesnelere yapılmış bebek
- qoqla-** : (B8-329) koklama-
- qoqlaçıq** : (B5-183) bk. qoqla
- qoqlat-** : (A4-222) koklat-, koklama işini yaptır-
- qoqu** : (B7-22) koku
- qora** : (B7-186) çukur, çevresine göre aşağı çökmüş olan yer
- qoral-** : (MD) farket-, farkında ol-
- qoran tep-** : (B5-195) horon tep-, horon oyununu oynama-
- qorçala-** : (B6-269) koruma-, kollama-
- qorq-** : (B1-195) korku duy-, ürkmek, dehşete kapıl-
- qorq-** : (B2-175) kork-, kaygı duy-, endişe et-
- qorqaq** : (B6-33) korkak
- qorqılı** : (B1-108) korkulu, korku veren
- qorqıt-** : (B1-194) korkut-, korkmasına yol aç-
- qorqunçlı** : (B6-197) korkunçlu
- qorx-** : (A5-20) kork-, kaygı duy-, endişe et-
- qorxılı** : (MD) korkulu, korku veren, korkutan
- qorxınçlı** : (A7-252) korkunç, çok korkulu, korku veren, dehşete düşüren, müthiş

- qoş-** : (A7-285) ilave et-, ekle-, kat-, ula-
- qoş-** : (B7-217) koş-, bir yere ivedilikle git-
- qoşıl-** : (B1-125) katıl-, bir araya gel-, toplan-
- qoşu** : (OS) at yarışı
- qoşul-** : (B1-271) eklen-, ilave edil-, katıl-
- qoy-** : (B1-279) bırak-
- qoy-** : (B2-282) yerleştir-
- qoy-** : (B2-81) yaz-
- qoy** : (B8-321) koyun
- qoy-** : (KS) koy-, bırak-, terk et-
- qoyan** : (B6-40) yabani tavşan
- qoyçiq** : (B7-214) koyun
- qoydır-** : (B4-100) koydur-, yerine bıraktır-
- qoy-eti** : (KS) koyun eti
- qoyıl-** : (B5-249) bırakıl-
- qoyun** : (A2-69) koyun
- qoyver** : (A4-279) azat et-, serbest bırakmak
- qozğa-** : (B3-72) ileri sür-, öne sür-
- qozla-** : (B7-129) yumurtla-
- qozu** : (A2-69) kuzu, koyun yavrusu
- qozuçiq** : (B7-217) bk. qozu
- qöçeryem** : (MD) şereften yoksun olan, onursuz
- qırım** : (A7-301) yer adı
- qırımçaq** : (B7-248) millet adı
- qırımçax** : (A7-283) bk. qırımçaq
- qsım** : (B1-12) kısım, bölüm, parça
- qucaq** : (B5-187) kucak, açık kollarla göğüs arasındaki bölüm
- qucur** : (B3-4) tuhaf, kötü, pis
- qucurca** : (B7-337) tuhafça, kötüce ,pisçe
- qudret** : (A2-154) Tanrının ezeli güzcü
- qudrettén buyurul-** : (A3-154) Allah'tan emir olunması
- quda** : (A7-305) dünür, karı kocanın ana babaları
- qul** : (A1-178) birine özveri ile bağlanmış kişi
- qul** : (A7-139) kul, Allah'a göre insan

qulaq : (B4-189) kulak

qulaq asma- : (B5-6) aldırış etme-, önemseme-, dinleme-

qulaq tik- : (B5-267) kulak kesil-, büyük bir dikkatle dinle-

qulki : (MD) gülüş, gülme işi veya biçimi

qullan- : (B2-88) yaz-

qullan- : (B6-15) yararlan-

qullanıl- : (B4-13) araç veya aleti işlet-

qulup : (B8-4) kulp, tutulacak yer

qulupsız : (B8-4) kulpsuz, kulpu olmayan

qulaç : (A6-101) kulaç, gerilerek açılmış iki kolun parmak uçları arasındaki uzaklık

qulax : (A5-163) bk. qulaq

qulaxına dé- : (A5-163) kulağına söyle-, fısılda-

qum : (B2-228) kum

qumaş : (A4-253) kumaş, dokuma

qumlıq : (B6-5) kumluk, kumu çok olan

ququ : (B2-170) guguk kuşu

ququ-quşu : (MD) guguk kuşu

qur- : (A1-200) meydana getir-

qur- : (A7-230) yap-, oluştur-

qur- : (B2-68) hazırla-

qur- : (B3-97) belli bir işte beraber çalışacak kimseleri belirle-

qur- : (B4-8) hazırla-

qur- : (B6-237) yap-, oluştur-

qur- : (B8-215) yap-, inşa et-

qur- : (B8-345) bir işi sıraya koy-

qur : (MD) neşeli, sevinçli, keyifli, şen bir biçimde

qurban çalın- : (A6-296) kurban veril-, kurban edil-, feda edil-

qurban ol- : (A5-75) bir kimse veya bir şey için kendini feda et-

qurbet : (A2-291) gurbet, doğup yaşanılan yere uzak yer

qurbet éle kel- : (A2-291) doğup yaşanılan yerden uzaklaş-

qurğaq : (B4-36) kurak, çorak

qurı- : (B1-183) kuru-, ıslaklığını yitir-

qurıl- : (A5-45) kurul-, hazırlan-

- qurlık** : (KS) şenlik, şen olma durumu, şetaret
- qurqax** : (KS) kurak, çorak, nem tutmayan, çabuk kuruyuveren, çorak toprak
- qursaq** : (B4-261) kursak, mecaz karın, karın bölgesi
- qurşun** : (B2-188) kurşun, mermi
- qurtar-** : (B3-272) kurtar-, bir canlıyı bir felaketten, tehlikeden veya zor durumdan uzaklaştır-
- qurtçiq** : (B2-215) böcek larvası
- qurtlarmı** : (B6-44) omurgasız, bacaksız küçük hayvan
- qurtlu** : (B6-141) kurtlu, kurtlanmış
- quru-** : (A5-99) cansız duruma gel-
- quru-** : (B3-157) ıslaklığını kaybet-
- quru** : (B6-91) kuru, ıslak olmayan
- qurut-** : (B8-159) kuru duruma getir-
- qurut-** : (B8-279) cılız duruma getir-, zayıflat-
- quryuq** : (B4-266) bk. quyruq
- quran** : (A1-201) Kuran-ı Kerim
- qus-** : (B4-281) kus-, istifrağ et-
- qusur** : (A5-267) artan bölüm, geriye kalan
- quş** : (A6-92) kuş
- quşburun** : (B3-100) kuşburnu, yaban gülü ağacı ve meyvesi
- quşçiq** : (B3-284) bk. quş
- quşan-** : (A4-245) giyin-, kendi üzerine giymek
- quşandır-** : (A5-261) giyindir-
- qutar-** : (B5-131) kurtulmasını sağla-, uzaklaştır-
- qutar-** : (B5-293) kurtar-
- qutar-** : (B6-261) bir şeye zarar gelmesini önle-
- qutla-** : (B7-82) kutla-, tebrik et-
- qutlış** : (B8-78) kurtuluş, bir şeyden, bir yerden kurtulma, halas, necat
- qutraviq** : (B2-20) yaramaz
- qutu** : (B3-216) kutu
- qutul-** : (B7-333) kurtul-, istenmeyen bir durumdan uzaklaş-
- qutur-** : (A3-201) kurtar-, kurtulmasını sağla-
- quturt-** : (B2-69) çok yaramazlaş-
- quv-** : (A3-115) kov-, küçük düşürücü sözlerle gitmesini söyle-

quvala- : (B7-161) kovala-, kaçanın arkasından koş-, yakalamaya çalış-

quvan- : (B7-117) sevin-, sevinç duy-

quvanç : (B3-294) sevinç, coşku

quvançlı : (B3-302) sevinçli, sevinci olan ve sevinç veren

quvandır- : (B1-28) sevindir-, sevinmesine yol aç-, sevinmesini sağla-

quvet : (A3-115) bk. quvvet

quvuşdır- : (B7-159) kovala-, kaçanın arkasından koş-, yakalamaya çalış-

quvvet : (B6-262) kuvvet, güç

quvvetli : (B4-61) kuvvetli, güçlü

quyruq : (B4-261) kuyruk

quyu : (A5-49) kuyu

R

raat geçin- : (A1-236) maddi ve manevi yönden rahat yaşa-

raat ol- : (A1-156) rahata kavuş-

raat ol- : (A5-187) rahat dur-, yaramazlık etme- veya kımıldama-

raatlan- : (A7-250) dinlen-, güç kazanmak için çalışmaya ara ver-, yorgunluğunu gider-

rabbın : (Kİ) Rusya'da devlet tarafından tayin edilen hahambaşı

rahat : (B3-11) huzur, tedirginlik olmama durumu

rahatlan- : (B5-57) dinlen-

rahatlıq evi : (OS) dinlenme evi, tatil köyü

rahatsız : (B4-128) tedirgin, rahat olmayan

rahatsız ol- : (B1-110) rahatı bozul-, keyfi kaç-

raiçka : (A6-118) şahıs adı

rakı : (CKK) şarap

ramet : (KS) rahmet, birinin suçunu bağışlama, yarlıgama, merhamet etme

ramet : (A7-305) rahmet, "Allah rahmet eylesin" anlamında ölümler anılırken kullanılan iyi dilek sözü

rametli : (A3-129) rahmetli, ölmüş kimseleri saygıyla anmak için ad veya unvanlarının başına getirilir, merhum

ramka : (B7-49) Rus. çerçeve

raqı : (KS) rakı, votka, içki

raqıp : (A2-142) rakip, aynı şeyi elde etmeye uğraşan kişiler

rast kel- : (B1-117) tesadüf et-, denk gel-

rast kel- : (B2-140) uygun düş-

- rast kel-** : (B7-221) düşünmediği, ummadığı hâlde karşılaş-, rastla-, tesadüf et-
- rastketir-** : (B1-126) rast gelmesini sağla-
- raşma** : (MD) kötü insan, kindar, öfkeli
- raxbet** : (MD) rağbet, beğenme, itibar
- raxel** : (B2-20) şahıs adı
- raxelçik** : (B3-173) şahıs adı
- raxem** : (KS) rahim, acıma, esirgeme, koruma
- raxim éyle-** : (A1-114) acı-, merhamet et-
- raya** : (A6-212) şahıs adı
- razı ol-** : (B3-34) uygun bul-, kabul et-, iste-,
- razılık** : (A1-21) uygunluk, isteklilik
- razmarin** : (B3-99) bir elma cinsi
- raatlanma kıt-** : (A7-191) dinlenmeye git-
- rebi** : (KS) kırımçak soyadı
- reis** : (A7-269) bir topluluğun, bir derneğin başında bulunan kimse
- reis ayırıl-** : (A7-269) başkan seçil-
- resim** : (B5-103) resim
- reverans** : (A6-191) selam veya teşekkür için eğilerek yapılan hareket
- revan ol-** : (A3-229) git-, yola koyul-
- réyxan** : (A3-141) reyhan, bir tür güzel koku
- rezıl ét-** : (A5-255) isteyerek veya istemeyerek birini çok utanacak güç bir duruma sok-
- rezna** : (B6-257) Rus. lastik
- rıvan olma-** : (A1-173) işinin ehli olma-, işini çok iyi bil-
- rica ét-** : (A3-120) dile-
- rica** : (A3-279) dileyiş, dileme
- ruba** : (MD) giyim, elbise
- rubye** : (A3-101) Rus. birleşik devletler topluluğunda kullanılan para birimi
- rus** : (B7-248) millet adı
- rusfay** : (MD) rezil, alçak, aşağılık
- rusye** : (B6-254) yer adı
- ruşan ol-** : (A3-98) sevin-, mutlu ol-
- ruşan** : (A6-36) sevinç, coşku
- ruvşan** : (MD) bkz. ruşan

S

saa : (A6-262) sen zamirinin yönelme durumu

saat : (A7-217) saat

saat : (A7-218) vakit, zaman,

saat saattan : (B5-190) zaman ilerledikçe

saatlıq : (B2-267) bk. saatlik

saatlik : (B8-68) herhangi bir saat süresince yapılan

saba : (A5-193) sabah, gündüzün, günün başlangıcı

saba : (A7-183) sabah

saba açıl- : (A1-131) sabah olması

saba namazı : (A5-193) günde beş vakit kılınan namazdan ilki olan ve sabahleyin eda edilen namaz

saba namazı : (A5-193) sabah namazı

sabah : (B7-228) gündüzün, günün başlangıcı

sabahları : (B2-33) her sabah, sabah vaktinde

sabahsına : (B1-256) sabahına

saban : (B6-6) çift süren hayvanların koşulduğu demir uçlu tarım aracı

saban sür- : (B3-10) çift sür-, toprağı sabanla kazıp altüst et-

sabancı : (B8-251) çiftçi, geçimini toprağı ekerek sağlayan kimse, rençber

sabaxleyen : (A4-248) sabahleyin

sabaxtan : (A1-131) sabahleyin

sabır : (A7-317) sabır, bekleme erdemi

sabır : (B2-239) sabır, dayanç

sabır ét- : (A2-243) sabret-

sabır et- : (B3-132) sabret-, sabır göster-, sabırlı davran-

sabır ı çıdama- : (A5-91) sabırsızlan-

sabır ı çıdama- : (A5-84) sabrı kalma-

sabır ı qalma- : (A1-171) sabırsızlan-

sabırsızlan- : (B3-36) sabırlı davranma-, sabırsızlık gösterme-

sabiy : (A1-181) sahip

sabiy : (MD) sahip, herhangi bir şey üstünde mülkiyeti olan

sabun : (B4-186) sabun

sabunlu : (B4-189) sabunlu, sabun sürülmüş fakat durulanmamış

sabaları : (KS) sabahları, her sabah

- saç** : (B2-48) saç
- saç-** : (B6-311) saç-, dağıt-
- saç-** : (B7-22) yay-
- saç-** : (B8-319) serp-
- saç dok-** : (A3-209) saç yol-
- saç or-** : (A4-60) saç ör-
- saçaq** : (B6-312) çatı saçağı
- saçıl-** : (A4-18) dağıl-
- saçıl-** : (A7-152) büyü-, serpil-
- saçlı** : (B7-207) saçlı olan
- saçuv** : (B8-315) saçma işi, serpiştirme, ekme
- saçuv maşinası** : (B8-310) tohum ekme makinası
- sadaqa** : (A1-98) sadaka
- sadé** : (A4-245) yalnızca, yalnız, ancak, sadece
- sadéflî** : (A5-94) sedefle işlenmiş
- saf** : (B8-46) sıra
- sağ** : (A1-232) doğru, yalan olmayan
- sağ** : (A2-220) sağ, diri, canlı
- sağ** : (A5-248) yön, sol karşıtı
- sağ** : (B6-217) sağ, diri
- sağ-** : (B8-335) sağ-, sütünü akıt-
- sağ ol-** : (A7-184) iyi temenni bildiren söz
- sağ soyle-** : (A1-233) doğru söyle-
- sağdıç** : (A5-178) sağdıç
- sağıl-** : (B6-94) sağıl-, sütün sağılması
- sagin** : (A1-19) yapmaktan çekin, çekinin, zinhar
- sağın-** : (B7-94) özle-, bir şeyi görmeyi, kavuşmayı iste-, göreceği gel-
- sağıt** : (A7-246) tabak
- sağıt** : (B4-281) kapkacak, tabak
- sağlam** : (B1-103) dayanıklı, kolay bozulmayan
- sağlam** : (B2-60) zarar görmemiş, bozulmamış
- sağlam** : (KS) sakatlık veya hastalığı bulunmayan, sağlıklı, sıhhatli
- sağlan-** : (A3-143) tedarik edil-, temin edil-
- sağlıq** : (A3-12) sağlık

- sağlıq** : (B1-13) sağlık, sıhhat, esenlik
- sağlıqlaş-** : (B1-136) iyi dileklerde bulunup vedalaşma
- sağlıx** : (A2-215) bkz. sağlık
- sağlıxnén qal-** : (A7-184) sağlıkla kal-
- sağlıxnén var-** : (A7-184) sağlıkla ulaş-
- sahab** : (B8-211) sahip, mülkiyeti olan
- sahna** : (B2-247) sahne, her tür gösteri yapmaya uygun yer
- sal-** : (A4-117) uğrat-,
- sal-** : (A5-135) sal-, uğrat-
- sal-** : (B1-160) bırak-, koy-
- salata** : (CKK) salata
- saldat** : (B6-209) asker
- salgın** : (A7-250) serinlik, serin hava
- salla-** : (B1-113) salla-, düzenli bir biçimde hareket ettir-
- sallan-** : (A7-144) kımıl-da-, hareket et-
- salma** : (CKK) pirinç unundan yapılmış cevizli geleneksel musevî yemeği
- salqım** : (B4-12) salkım
- salqın** : (B1-42) serin, soğuk
- salqınlıq** : (B5-47) serinlik, serin olma durumu
- salqınlıq ver-** : (B5-47) rahatlat-, huzura kavuştur-
- salt** : (B8-212) yalnız, sadece, tek, sırf
- salta** : (A6-48) yalnız, tek
- salta-saqat çal-** : (A1-170) yalan yanlış çal-
- samolet** : (A7-194) uçak
- saña** : (A1-35) sen zamirinin yönelme durumu
- saña** : (B1-62) sen zamirinin yönelme durumu
- sandıqlar** : (B2-108) sandık, içine çeşitli şeylşerin konduğu eşya
- sandıq** : (A4-231) sandık
- sankım** : (A4-229) sanki, sözüm ona, sözde
- sankım** : (MD) sanki, sözüm ona, sözde
- sanki** : (B3-225) sanki, sözüm ona, sözde
- sansar** : (B6-30) sansar
- sap** : (B8-272) bitkinin gövde durumu alan bölümü
- sapçıq** : (B8-270) bkz. sap

- sapla-** : (B1-200) hızla batır-
- sapla-** : (B5-30) sapla-, batır-,
- saplan-** : (B1-202) saplan-, batmış ol-
- saplan-** : (KS) bat-, saplan-
- sapsağlam** : (B4-283) sapsağlam, zarar görmemiş
- saqalçıq** : (B5-40) sakal
- saqallı** : (A1-8) sakallı, sakalı olan
- saqallı** : (A3-57) sakallı, sakalı olan
- saqat** : (A1-170) mec. bozuk veya eksik
- saqat** : (B4-159) sakat, vücutta hasta veya sakat bir yanın olması
- saqat** : (B6-170) bozuk veya eksik şey
- saqatlan-** : (B4-171) sakatlan-, sakat duruma gel-
- saqın** : (A6-89) sakın, yapmaktan çekin, çekinin, zinhar
- saqın** : (B1-119) yapmaktan çekin
- saqla-** : (B3-190) koru-, muhafaza et-
- saqlan-** : (B3-197) kendini sakla-, bir süreliğine ortadan kaybol-
- saqlı** : (B8-136) saklanmış olan
- saqt ol-** : (B4-154) uzak dur-, dikkatli ol-
- sar-** : (A4-239) ser-, döse-
- sar-** : (A5-153) sözle saldır-, tedirgin et-
- sar-** : (A6-101) dola-, sar-, kavuştur-
- sar-** : (B3-103) kâğıt veya bir bitki yaprağıyla dür-
- sar-** : (B6-146) ört-
- sar-** : (B6-208) kuşat-, çevir-
- sar-** : (B7-43) çevresini çevrele-, çepeçevre sar-
- sar-** : (KS) çevir-, bir şeyin yönünü değiştir-
- sara** : (B1-27) şahıs adı
- saraf** : (A5-269) kuyumcu
- saraf** : (KS) kırımçak soyadı
- sarafılı** : (MD) hesaplı, satın alınabilen, bütçeye uygun, ekonomik
- sarar-** : (B2-184) sarar-, rengi sarıya dön- (bitki)
- sarar-** : (B4-277) korku, coşku gibi sebeplerden yüz renginin solması (insan)
- sarar-** : (B4-317) sağlığı bozul-
- saray** : (B6-208) hükümdarların veya devlet başkanlarının oturduğu büyük yapı

sarf et- : (B8-202) harca-, çaba göster-

sarhoş : (B4-277) keyif verici bir madde sebebiyle kendini bilmeyecek durumda olan (kimse)

sarı : (A7-317) renk,sarı

sarı : (B8-18) sarı

sarıl- : (A2-12) sarıl-, sarmak işi yapıl-

sarıl- : (A3-54) kucaklaş-, birbirini kucakla-

sarıl- : (B2-49) kaplan-, sarma işi yapıl-

sarıx : (CKK) yufkadan yapılmış bir yemek

sarmaşık : (B1-240) sarmaşık çiçeği

sarq- : (B5-98) sark-, aşağı doğru uzan-

sarqıt- : (B8-287) aşağı doğru uzat-

sasıq : (B4-141) kirli, leke, toz vb. ile kaplı, pis

sat- : (A4-134) sat-, bir değer karşılığında bir malı alıcıya ver-

sat- : (B4-26) bir değer karşılığında bir malı alıcıya ver-

sat : (MD) alan, meydan, saha

sath : (B4-252) yüzey, alan

satıcı : (B3-294) satıcı, alıcıya bir şey satan kimse

satıl- : (A5-7) satıl-, satma işi yapıl-

satın al- : (A3-276) fiyatını vererek bir şey almak

satlıq : (B7-291) satılık, satışa çıkarılmış olan

savet : (B3-95) sovyet

savetler : (A7-301) sovyetler

savrul- : (B6-281) dağıl-, saçıl-,

savurıl- : (A7-178) dağıl-, saçıl-

savxoz : (B8-342) bk. sovhoz

saxla- : (A5-42) korumak, muhafaza et-

say : (A5-218) doğru, yalan olmayan

say- : (A6-125) hesaba kat-, dikkate al-

say- : (B4-239) önem ver-, hesaba kat-, dikkate al-

say- : (B7-295) sayısını bul-

saya : (A6-5) ayakkabı, pabuç

sayğı : (B6-176) saygı

sayğılı : (B6-176) saygılı, saygısı olan, saygı gösteren, hürmetli

sayı : (B4-252) adet, sayı

- sayıl-** : (A3-150) sayıl-, sayı işine konu ol-
- sayıl-** : (B7-29) addedil-, addolun-
- sayın** : (A7-223) dıkça anlamında zarf-fiil eki
- sayla-** : (B1-129) seç-, birine oy vererek bir göreve getir-
- saylan-** : (B2-7) seçil-, seçme işine konu ol-
- saz** : (A1-187) saz
- saz** : (A2-29) ince kamyş, sazdan yapılmış
- saz** : (A4-148) saz, müzik aracı
- saz çal-** : (A4-148) saz çal-
- sebep** : (A1-207) sebep
- seddam** : (A5-196) şahıs adı
- séér** : (A2-6) seher, tan ağartısı
- sefa sor-** : (A1-90) rahat, eğlenceli bir hayat yaşa-
- sefasın it-** : (A3-139) bir durumun getirdiği imkanlardan yararlan-
- sefer** : (A3-20) yolculuk, bir yere gidiş veya geliş
- sefer** : (B6-80) kez, defa
- sefer ét-** : (A2-198) yolculuk yap-
- sefer tora** : (A6-163) Musevilerin kutsal kitabı
- sefa gel-** : (A3-263) hoş geldin anlamında karşılama sözü
- sefalı** : (A7-63) eğlenceli, zevkli
- sekaçka** : (CKK) büyük et bıçağı, satır
- sekiz** : (A7-214) sekiz
- sekiz yuz** : (A5-268) sayı, sekiz yüz
- sekir-** : (B8-13) zıpla-, sevinçten yerden havaya doğru fırla-
- sekiz** : (B2-267) sekiz
- sekizer** : (B8-216) sekiz sayısının üleştirme biçimi
- sekizinci** : (B7-28) sekiz sayısının sıra sıfatı
- seksen** : (A3-164) seksen
- seksen bin** : (A3-164) seksen bin
- sel** : (B1-189) sel, taşkın su
- selı ol-** : (A2-158) çok yağmur yağ-
- selam** : (A1-244) sözle veya işaretle bir nezaket gösterisi yapma, esenleme
- selvi** : (KS) bkz. selıvi
- selıvi** : (A3-158) servi, çok koyu yeşil yapraklı bir ağaç

- selâm** : (A3-61) bkz. selam
- selâm al-** (A3-61) birinin selamlamasına karşılık ver-
- selâm ol-** : (A1-186) saygı, esenlik dileklerinin ulaşması
- selâm ver-** : (A3-61) selamla-
- semiz** : (KS) şişman, eti yağı çok olan
- semir-** : (B1-119) semizle-, şişmanla-
- semizce** : (B3-284) semiz gibi, semize yakın
- sen** : (A7-190) teklik 2. kişiyi gösteren zamir
- sen** : (B3-49) teklik 2. kişiyi gösteren zamir
- sene** : (B1-3) yıl, başlangıç tarihi belli olmayan on iki aylık süre
- senék** : (A4-236) sinek
- seném** : (A3-218) şahıs adı
- senı** : (A7-190) sen zamirinin belirtme durumu
- señin** : (A7-216) sen zamirinin ilgi durumu
- sepet** : (B8-316) sepet
- sepetçik** : (B6-319) bk. sepet
- serbest** : (B8-73) serbest, sahat, özgür, bağımsız bir biçimde
- sergi** : (B2-115) insanların gezip görmesi için dizilmiş sanat eserleri
- sergi** : (B4-8) bir yerin, bir ülkenin kendine özgü ürünlerini tanıtmak için gösterildiği yer
- sergi qur-** : (B4-8) sergi hazırla-
- sergi yap-** : (B2-115) sergile-
- seris** : (B8-251) nem, rutubet
- sermie** : (A2-223) sermaye, ana mal
- sermie ét-** : (A2-223) işyeri açmak için gereken parayı biriktir-
- sernik** : (B4-80) kibrit
- serns** : (MD) nem, rutubet
- sert** : (OS) sert, katı, yumuşak karşıtı
- seryan** : (MD) erken, sabahtan
- ses** : (B1-105) ses, kulağın duyabildiği titreşim
- ses çıxarma-** : (A1-151) bir şeyi hoş görüp karşı çıkma-, itiraz etme-
- ses ét-** : (A5-43) seslen-, uzaktan bağırarak, çağır-
- ses- soluq olma-** : (B6-286) etrafta hiç kimsenin bulunmaması
- ses -şamata** : (B2-220) ses, gürültü, patırtı
- ses ver-** : (A5-43) bir çağrıya karşılık ver-

- sesken-** : (A7-12) çınla-
- sesken-** : (A7-12) yankılan-, ses ver-, ses çıkar-, yankı durumunda geri dön-
- sev-** : (B5-194) sev-, sevgi ve bağlılık duy-
- sevda** : (A1-24) sevda, güçlü sevgi, aşk
- sevdalıq** : (A1-259) aşırı ve güçlü sevda
- sevep** : (A4-197) bk. sebep
- sevep ol-** : (A4-197) sebep ol-
- sevgılı** : (A7-276) sevgi ve bağlılık duyulan
- sevin-** : (B6-178) sevin-, mutlu ol-
- sevinç** : (B6-308) sevinç, coşku
- seyir et-** : (OS) seyret-, ilerle-, yol al-
- seyran** : (A3-140) gezme, gezinme
- sıcaklaş-** : (B8-175) havanın sıcak duruma gelmesi
- sıcaq** : (B1-42) havadaki yüksek ısı
- sıcaq** : (B2-167) sıcak yer, iklim
- sıcaq** : (B4-295) ısısı yüksek olan, çok ısınmış
- sıcaq** : (B5-3) vücut ısısının artması, hastalan-
- sıcaqca** : (B7-104) sıcağa yakın
- sıcaqlıq** : (B7-231) sıcaklık, hararet
- sıcax** : (A7-249) ısısı yüksek olan, çok ısınmış
- sıçan** : (B6-112) fare
- sıçan otı** : (B8-158) fare zehiri
- sıçra-** : (B5-151) sıçra-, hızla yukarıya veya ileriye atıl-
- sıçrat-** : (B1-59) savrul-, hareket ettir-
- sığ-** : (A3-78) sıyır-, yukarı doğru çek-
- sığ-** : (B5-256) sığ-, bir yere bütünüyle girebil-
- sığa-** : (A3-78) sıva-, yukarı çek-, topla-
- sığa-** : (B1-215) sıyır-, yukarı doğru çek-
- sığır** : (B6-13) sığır, boynuzlu büyük baş evcil hayvanların genel adı
- sığırçiq** : (B7-57) sığırçık kuşu
- sımha** : (A7-261) şahıs adı
- sımarla-** : (A6-89) tenbihle-, uyar-, hatırlat-, tembih et-
- sına** : (MD) hayat arkadaşı, eş
- sınap** : (B3-99) bir elma cinsi

- sındır-** : (B4-295) kırdır-, vurarak veya ezerek parçala-
- siné** : (A5-116) sine, göğüs
- sinek** : (MD) cimri, sessiz, içine kapanık
- sinéye çek-** : (A5-116) kötü bir davranışa, söze, olaya mecburen katlan-
- sınıf** : (A7-283) sınıf
- sınıf baş** : (B2-8) sınıf başkanı
- sınıf nevbetçisi** : (B1-262) sınıf nöbetçisi
- sınla-** : (A1-194) sığ-, bir yere bütünüyle girebil-
- sınnı** : (CKK) tepsi
- sına** : (A7-168) hayat arkadaşı, eş
- sıptır-** : (A3-72) süpür-
- sıpa-** : (A6-65) okşa-
- sıq** : (B6-213) sık, seyrek karşıtı
- sıq-** : (B7-347) bunalt-, zorla-
- sıqça** : (B4-150) oldukça sık
- sıqıl-** : (B6-168) can sıkıntısı duy-
- sıqlet** : (B8-349) sıkıntı veya güçlükle yapılma durumu, zor olma, güçlük
- sıqlet çek-** : (B8-349) sıkıntı çek-, zorluk veya yoksulluk içinde kal-
- sıqt** : (A5-195) içten bağlılık
- sıqta-** : (B8-70) baskı altına al-, özgürlüğünü engelle-, kısıtla-
- sıqtı goñıl ilen çaxır-** : (A5-195) yürekten seslen-, aşırı derecede arzu et-, iste-
- sır** : (B8-48) sır, gizem
- sıra** : (B2-106) sınıfta kullanılan mobilya
- sıra** : (B6-213) belirli bir düzene göre sıralanma, dizilme
- sıraçix** : (A7-287) satır, bir sayfa üzerinde alt alta gelen kelimelerden oluşan dizi
- sırası kel-** : (B6-185) yeri geldikçe
- sırday** : (B8-48) sır gibi
- sırdaş** : (A3-215) sırrın paylaşıldığı kişi
- sırğa** : (A4-260) küpe
- sırını aç-** : (A5-194) sırrını açığa vur-
- sırını açma-** : (A5-204) sırrını başkasına söyleme-
- sırını duşır-** : (A4-173) sırrının herkez tarafından bilinmesini sağla-
- sırını geç-** : (A5-198) sırrını herkesle paylaş-
- sırını meydana verme-** : (A1-162) sırrını açığa vurma-

- sırmalapay** : (B7-31) şahıs adı
- sırma** : (A4-255) sırmadan yapılmış veya sırma gibi olan
- sırt** : (B1-87) sırt, boyundan bele kadar olan yer
- sıra** : (A2-29) birbiriyle ilişkili nesne veya olayların oluşturduğu bütün dizi
- sıraçix** : (A7-287) yan yana veya art arda olan şeylerin tümü
- sıx-** : (A1-167) sıkıştır-, yerleştir- veya orada tut-
- sıxı** : (A3-59) skıntı, bezginlik gibi sebeplerden doğan ruhsal yorgunluk
- sıxlet** : (MD) ağırlık, zorluk
- sıy** : (KS) saygı
- sıy** : (MD) şan, şöhret, şeref
- sıypa-** : (B4-267) dokun-, okşa-, sevgi veya şefkat belirtisi olarak elini bir şeyin üzerinde yavaş yavaş gezdir-
- sız** : (A4-150) bk. sız
- sız-** : (B7-287) çiz-, işaretle-
- sızgır-** : (B8-120) vızılda-, mırıldan-
- sızı** : (MD) sızı, hafif ve ince ağrı
- sızıq** : (B2-82) çizgi, işaret
- sızla-** : (B6-215) ağla-, sızla-
- sızlaş-** : (A2-217) ağlaş-, sızlaş-
- sızlat-** : (A3-211) sızlamasına sebep ol-, can yak-
- siddur** : (Kİ) yahudilerin kutsal kitabı, Tevrat
- sił-** : (A3-72) sil-, tozunu al-
- silahlan-** : (B6-209) silahlı duruma gel-
- silah-sağıt** : (B8-94) silah
- sił-sıpırt-** : (A3-72) silip süpür-, temiz hale getir-
- siła** : (A4-290) kişinin doğup büyüdüğü ve özlediği yer
- siła geç-** : (A5-206) memleketinden ayrıl-
- siłaya git-** : (A3-197) bir süre ayrı kaldığı evini, yurdunu görmeye git-
- siłaya qavuş-** : (A3-202) bir süre ayrı kaldığı evine, yurduna kavuş-
- sime-rozapay** : (B5-12) şahıs adı
- simxa** : (B2-25) şahıs adı
- sinagoga** : (Kİ) sinanog, yahudilerin ibadet ettiği yer
- singir-** : (B4-188) sümkül-
- siñir** : (OS) sinir, kıkırdak,

- sipirtki** : (B4-267) süpürge
- sirke** : (OS) sirke
- sitakan** : (A6-64) Rus. bardak
- sivri** : (B4-261) sivri, ucu keskin ve batıcı olan
- siya** : (A4-60) bkz. siyah
- siya** : (MD) çirkin, fena, adi, rezil
- siya saatta yaratıl-** : (MD) fena zamanlarda doğmuş bir insan
- siyah** : (B8-186) siyah, kara renk
- siyrek** : (B1-177) uzun zaman aralıklarıyla
- siyrek** : (B3-217) aralıklı, sık karşıtı
- siyrekçe** : (B1-20) seyrek bir biçimde
- siyrekleş-** : (B1-182) seyrek duruma gel-, seyrekleş-
- siz** : (B1-32) çokluk 2. kişi zamiri
- sofa** : (B7-256) oda kapılarının açıldığı genişçe yer, hol
- sofra** : (A4-159) sofrası
- sofra** : (B1-223) sofrası
- sofra gel-** : (A4-159) sofrası kurul-
- sofu** : (A5-275) sofu, dinin buyruk ve yasaklarına bütünüyle uyan (kimse)
- soğan** : (B8-224) soğan
- soğanlı yımırta** : (CKK) soğanlı ve yumurtalı salata
- sogaq** : (B8-209) sokak
- soğulcan** : (B4-110) solucan, askarit
- sokıl-** : (A4-110) bir şeyi yerinden çıkar-, çekip ayır-
- sol** : (A4-257) sağ karşıtı
- sol-** : (B2-186) rengini yitir-
- sol** : (B4-161) yön, bu taraftaki
- sole-** : (A6-225) söyle-
- solecek lafı ol-** : (A6-236) söyleyecek bir şeyleri ol-
- soluq al-** : (B2-134) nefes al-
- soñ** (B3-274) bir şeyin en arkadan gelen bölümü, bitimi, nihayet
- son** : (A3-119) sonra, daha ileri bir zamanda
- soñ** : (B8-334) sonra, daha ileri bir zamanda, müteakiben
- sondır-** : (A1-61) yanmasına son ver-
- soñında** : (A3-26) sonunda, en nihayetinde

- soñında** : (B3-187) sonunda, en nihayetinde
- sonını al-** : (A4-149) bitir-, tamaml-
- sonunda** : (B7-234) sonunda, en nihayetinde
- soñu-soñuna** : (B8-223) sonunda, en nihayetinde
- soqaq** : (B1-99) sokak
- soqax** : (A7-232) bk. soqaq
- soqır-topal** : (A1-170) kör-topal, yarım yamalak, iyi kötü idare edecek biçimde
- soqır-topal çal-** : (A1-170) mec. bozuk, eksik, kusurlu çal-
- soqta** : (A1-139) medrese öğrencisi
- soqta** : (A1-130) softa, medrese eğitimi almış kişi
- soqur** : (B4-162) kör, gözleri görmeyen
- soqax** : (KS) bkz.soqaq
- sor-** : (A4-210) sor-, sual et-
- sora-** : (B4-292) sor-, sual et-
- soraş-** : (A3-246) karşılıklı sorma işi
- sorav** : (OS) soru, sual
- sosyalizm** : (B6-272) toplumculuk
- sovxoz** : (A7-220) Rus. devlet çiftliği
- soxpet** : (MD) söyleşi, yârenlik, hasbihâl
- soxta** : (A6-36) medrese öğrencisi
- soy** : (B4-9) cins, tür, çeşit
- soy** : (B5-213) soy, sop, nesil
- soyle-** : (A1-204) söyle-, düşündüğünü veya bildiğini sözle anlat-
- soyle-** : (A4-80) bir şeyin yapılmasını sözle iste-
- soyle-** : (A6-71) düşündüğünü veya bildiğini sözle anlat-
- soyle-** : (A7-111) herhangi bir şeyi bildir-, ilet-, haber ver-
- soz** : (A1-24) söz, bir düşünceyi eksiksiz olarak anlatan kelime dizisi
- soz dé-** : (A5-61) söz söyle-
- soz geçme-** : (A1-24) sözünü dinleteme-
- soz keçme-** : (A3-53) lafını dinleteme-, dediğini yaptırma-
- soz söyle-** : (A2-68) söz söyle-
- sozdén donme-** : (A2-280) verdiği sözden cayma-
- sozı azéle gel-** : (A1-246) sözü başa dön-
- sozındén çıxma-** : (A1-225) verdiği sözü tut-, sözünün eri ol-

- sozindén çıxma-** : (A1-239) sözünü dinle-
- sozindén don-** : (A1-237) verdiği sözü tutma-
- soziné uyma-** : (A2-142) sözünü dinleme-
- sozını ékı étme-** : (A6-139) istenen şeyi anında yap-
- sozını geri étme-** : (A3-264) isteğini reddetme-
- sozını qaytarma-** : (A6-171) sözü geri çevirme-
- sozlen-** : (A5-68) söyleyecek çok şeyi ol-
- sozleri bağına oq ol-** : (A1-40) söylenen sözün derinden yaralaması
- söndür-** : (B6-122) yanmasına son ver-
- söyle-** : (B2-56) çıkış-, azarla-, eleştir-
- söyle-** : (B4-45) bir düşünceyi ileri sür-
- söyle-** : (B4-52) önceden bildir-, tahmin et-
- söyle-** : (B6-174) oku-, türkü, şarkı vb. oku-
- söylen-** : (B6-242) söylen-, söylemek işi yapıl-
- söyleş-** : (B8-33) karşılıklı konuş-, sohbet et-
- söz** : (B3-144) kelime, sözcük
- söz st'e-** : (A7-285) söz hakkı iste-, konuşmak iste-
- söz ver-** : (B4-229) bir işi yapacağını kesinlikle bildir-
- sözini say-** : (B1-108) sözünü dinle-, söylenen bir sözü, verilen bir öğüdü benimse-
- sözkelimi** : (B2-81) söz gelişi, mesela
- sözlerni** : (B5-285) haber, söylenti
- spirt** : (B4-166) ispirto, etil alkol
- srel balları** : (TK) İbr. israililer
- sssr** : (B6-274) sovyet fedarasyonu
- stalin** : (B8-101) devlet başkanı
- sté-** : (A6-123) iste-, arzula-
- ster** : (KS) kırımçak soyadı
- stol** : (A7-266) Rus. masa
- stantsiya** : (A7-193) Rus. köy
- su** : (A1-28) sıvıdan oluşan kitle, deniz, akarsu
- su** : (B8-283) su
- sual** : (B4-181) soru
- sual ver-** : (B4-265) soru sor-, soru yönelt-
- sucyuk** : (CKK) sucuk

- sultan** : (A3-263) padişah
- suprekle-** : (MD) sürükle-, çekerek götür-
- suqlan-** : (B5-176) özen-, imren-
- sur-** : (A3-191) olmaya devam et-
- sur-** : (A4-230) ileri doğru it-
- surat** : (A1-14) suret, resim
- suret** : (B6-249) biçim, yol, tarz
- surguç** : (A2-42) R. mum
- surgun ét-** : (A3-112) belli bir yerin dışına gönderil-
- surma** : (A2-87) kirpik diplerine sürülen siyah boya
- surma çek-** : (A2-87) gözleri sürme ile boya-
- surt-** : (A4-84) sür-, bulaştır-
- surt-** : (A6-188) dokundur-
- surat** : (A1-13) suret, resim
- sus ol-** : (A5-217) sus-, ses veya gürültüyü kes-
- susa-** : (B8-281) susa-
- sut** : (A2-230) süt
- sut** : (A7-262) üst, bir şeyin görülen yanı, yüzü
- sütlü aş** : (CKK) sütlaç
- sütlü tıblü** : (CKK) yuvarlak börek
- suv-** : (A6-159) sev-, sevgi ve bağlılık duy-
- suv** : (B7-180) su
- suvar-** : (B3-185) sula-, toprak, bitki vb.ne su ver-
- suvarıl-** : (B8-345) sulan-, sulama işi yapıl-
- suver-** : (A1-49) savur-, altüst et-
- suvıq** : (B5-168) soğuk
- suvlan-** : (B7-54) sulu duruma gel-, sulan-
- suvlı balıx** : (CKK) levrek balığı
- suvsa-** : (B8-7) susa-
- suvsız** : (A7-314) susuz
- suvsızlıq** : (B8-260) susuzluk
- suvu-** : (B5-259) soğu-, soğuk duruma gel-
- suvuq** : (B2-84) soğuk
- suvuqça** : (B7-129) soğuk gibi, soğuğa benzer

- suvux** : (A7-242) soğuk
- suxbet soyle-** : (A2-172) söz söyle-
- suy** : (A2-252) su
- suylara ax-** : (A2-176) sulara karış-
- suyun-** : (A3-72) soyun-
- suz-** : (A2-62) süz-, dikkatle bak-, incele-
- suzme** : (CKK) ceviz soslu etli mantı
- sual** : (A4-152) soru
- sual ét-** : (A4-152) soru sor-
- sügüt** : (B7-131) söğüt
- sür-** : (B8-242) pulluk veya sabanla toprağı işle-
- süril-** : (B3-124) sürül-, toprağı işle-
- sürt-** : (B2-74) sürt-, dokundur-
- sürtün-** : (B4-138) sürtün-, dokundur-
- sürü** : (B7-221) sürü, evcil hayvanlar topluluğı
- sürül-** : (B8-248) sürül-, toprağı işle-
- sürüv** : (B6-26) bk. sürü
- süt** : (B3-112) süt
- sütliqaymaq** : (B6-13) tereyağı
- sütsiz** : (B6-14) sütsiz, sütü olmayan
- süv-** : (KS) sev-
- süygi** : (B3-235) sevgi
- süzme aledinen** : (KS) cevizli reçelli yufka börek

Ş

- şabbat kün** : (KS) cumartesi
- şad** : (MD) sevinçli, sevinci olan ve sevinç veren
- şafraq** : (B2-60) pasaklı, giyimine veya eşyanın temizliğine, düzenine önem vermeyen
- şaflox** : (MD) bk. şafraq
- şafraq** : (A7-296) bir elma cinsi
- şafraq** : (B3-99) bir elma cinsi
- şagır şagır** : (B7-25) kolaylıkla, iyi bir biçimde, akıcı olarak
- şal** : (KS) omuzları örtmek için kullanılan örtü
- şamata** : (A3-88) ses, gürültü, patırtı
- şamata** : (B1-105) şamata, gürültü, patırtı

- şamatala-** : (B3-118) gürültü patırtı yap-
- şamatanı toxtat-** : (A7-270) gürültüyü durdur-
- şamax** : (B2-139) şahıs adı
- şams** : (A5-296) güneş
- şamar** : (KS) tokat
- şanlı** : (B8-41) yüce, ulu, büyük
- şaqa** : (B4-40) şaka
- şaqa et-** : (B4-40) bir kimseye eğlenmek amacıyla takıl-
- şarap** : (A7-68) şarap
- şarap** : (CKK) şarap
- şarapçı** : (KS) şarapçı, şarap yapan veya satan kimse
- şart** : (TK) şart, koşul
- şaş-** : (A6-176) şaşkın duruma gel-, hayret et-
- şaş-** : (B5-184) şaş-, şaşkın duruma gel-
- şaşib dur-** : (A3-95) şaşakalma, büyük bir şaşkınlığa düş-
- şaşır-** : (A1-236) nasıl davranacağını kestireme-
- şaşır-** : (B7-349) doğru, gerçek olanı ayırt ede-
- şaşqın** : (A1-234) düşünceleri dağılmış, ne yapacağını bilemez duruma gel-
- şaxlevent** : (A4-203) şahıs adı
- şaxsené** : (A4-5) şahıs adı
- şayır** : (A4-31) şair, şiir söyleyen veya yazan kimse
- şayırılık** : (A1-124) şairlik, şair olma durumu
- şaylı** : (A2-194) güzel
- şaytib** : (B8-50) ha şöyle, yapılan bir işin beğenildiğini anlatır
- şazruşan** : (A3-79) herhangi bir olaydan veya durumdan ötürü sevinç duyan, kıvançlı, mutlu
- şazruşan ol-** : (A3-79) memnun mutlu ol-
- şebetiy** : (B1-87) şahıs adı
- şebetiyçik** : (B1-82) şahıs adı
- şeér** : (A3-241) bk. şehir
- şeér** : (A7-232) şehir, tarımsal etkinliklerin olmadığı yerleşim alanı, kent
- şeerli** : (KS) şehirli, şehir halkından olan, kentli
- şefax** : (MD) şafak, güneş doğmadan az önce beliren aydınlık
- şegirt** : (A1-39) öğrenci
- şehir** : (B1-184) şehir, kent

- şehirli** : (B4-32) şehirli, şehir halkından olan, kentli
- şeker** : (B1-230) şeker
- şeker** : (CKK) şeker
- şeker** : (MD) görünmce, bir kadına göre kocanın kız kardeşi
- şekerim** : (KS) ailenin en küçük ferdi
- şelîlik** : (A3-88) şenlik, mec. sevinç, neşe
- şelîlik-şamata** : (A3-88) şenlik-şamata
- şen** : (B3-25) neşe veren, neşelendiren, eğlenceli
- şen ol-** : (A4-265) neşelen-, sevin-, mutlu ol-
- şena** : (TK) İbr. yıl
- şenaçiq** : (B3-129) şahıs adı
- şenlen-** : (B8-37) şen duruma gel-, neşelen-, gönlü açıl-
- şenli** : (B8-61) mutlu, mutluluğa erişmiş olan, ongun, mesut
- şenlik** : (B8-111) belli günlerde yapılan, coşku veren gösterilerin tümü, bayram
- şeraat** : (MD) yargıç, hakim
- şevtale** : (CKK) şeftali
- şeyx** : (A5-275) şeyh
- şindén soñra** : (A2-288) şimdiden sonra
- şındı** : (A1-17) az sonra, yakında
- şındı** : (A5-169) şu anda, içinde bulunduğumuz zaman
- şıñır-** : (MD) sindir-, sinmesini sağlamak veya sinmesine sebep ol-
- şıpır şıpır** : (B5-164) şıpırdayarak
- şıqar** : (MD) arzu, heves
- şış-** : (KS) bkz. şiş-
- şıt-** : (A6-251) işit-, duy-
- şıtasız** : (MD) isteksiz, bir işi yapmaya isteği olmayan, gönülsüz
- şıyır** : (B6-178) şiir
- şikayetlen-** : (B2-190) sızlan-, yakın-
- şıkaét** : (A5-2) sızlanma, sızıltı, yakınma
- şikar** : (A7-161) av
- şikarını al-** : (A7-162) avını elde et-
- şikarını kozet-** : (A7-161) avını bekle-
- şikayet** : (A3-110) sızlanma, sızıltı, yakınma
- şikayet ét-** : (A3-110) sızlan-, yakın-

- şimon** : (B1-60) şahıs adı
- şingen** : (B6-110) mayı, sıvı, akıcı
- şñirib olma-** : (B4-304) hazmet-, sindir-
- şirin** : (A5-125) sevimli, caana yakın, tatlı, hoş
- şirvanlı** : (A1-248) şirvana ait
- şiş-** : (B7-55) hacmi büyü-, genişle-
- şişe** : (B7-171) şişe
- şişiçik** : (B7-89) şişkinlik, şiş, tümör,
- şiy** : (A6-165) nesne, madde
- şiy** : (B6-92) şey, belirsiz bir anlamda madde, eşya, söz adı yerine
- şlapa** : (A6-187) Rus. şapka
- şod** : (TK) şen, neşeli
- şokolad** : (A6-158) çukolata
- şolom** : (A6-41) şahıs adı
- şolom** : (TK) İbr. selam, sözle veya işaretle bir nezaket gösterisi yapma, esenleme
- şoloma** : (A7-285) şahıs adı
- şoloma** : (B2-25) şahıs adı
- şolomaçiq** : (B2-221) şahıs adı
- şorba** : (A7-201) çorba
- şorba** : (CKK) çorba
- şorbacı** : (B7-292) sahip, patron, mal sahibi
- şorbacı** : (KS) kırımçak soyadı
- şorpa** (KS) çorba
- şömel** : (B2-28) şahıs adı
- şömelçik** : (B1-67) şahıs adı
- şöxret** : (MD) şöhret, herkesçe bilinme, tanınma durumu, ün
- şöxretli** : (MD) şöhretli, ünü olan, ünlü, tanınmış
- ş-ş... .** : (A6-198) ses taklidi ünlem
- şté** : (A6-127) gösterilirken veya bir şeye işaret edilirken söylenir
- şté** : (A6-195) anlatılan şeye dikkat çekmek için kullanılır
- şu** : (B2-243) yerde, zamanda veya söz zincirinde biraz uzak olanı belirten işaret sıfatı
- şu arada** : (A1-175) şu anda
- şu daqqaçı** : (B3-251) şu an, şu surlar
- şukkur** : (A5-250) şükür, Allah'a duyulan minneti dile getirme

şukur : (A6-117) şükür, mutlu bir olay veya durumdan, yapılan bir iyilikten duyulan hoşnutluğu bildirme

şukur ol- : (A3-201) şükret-, Allah'a minnet duygusunu sunmak, şükreyle-

şukurlen- : (MD) şükret-

şukurlık : (A3-220) şükür etme işi

şukurler olsun : (A7-238) duyulan hoşnutluğu bildirmek için kullanılır

şuler : (A1-184) bk. şular

şular : (A1-138) şunlar, şu zamirinin çoğulu

şuna : (B3-290) şu zamirinin yönelme hali

şundan : (B6-299) şu zamirinin ayrılma durumu

şundé : (A2-249) şurada, şu yerde

şunı : (A1-176) şu zamirinin belirtme durumu

şunlar : (B7-290) şu zamirinin çoğulu

şura : (B1-129) meclis, bir konuyu görüşmek için bir araya gelmiş kimseler topluluğu

şuvulda- : (A7-76) gürültü yap-, dalgalan-

şübxe : (MD) şüphe, kuşku

T

t'üme : (MD) düğme

ta : (B7-348) bir şeyin başladığı ve sona erdiği noktayı zaman ve uzaklık bakımından bildirir

taban : (A7-150) taban, yüzey

tabaqlı : (B4-12) tabakalı, katmanlı tabakası olan

tabdil- : (MD) mahçubiyet, utanmak, şaşkın olmak

tabiyatlı : (B5-193) herhangi bir yaratılıştta huyda olan

tabiyyat : (B6-293) tabiat, doğa

tabyat : (B2-57) herhangi bir yaratılıştta huyda olan, mizaç

taç : (A5-105) taç, değerli taşlarla süslü başlık

tak- : (A1-97) giy-, iliştir-, geçir-

taki : (A6-59) yeter ki, sonunda

taksi : (A7-211) taksi

taksi toxtağan yer : (A7-211) taksi durağı

tal- : (A5-46) mec. kendini bilmez duruma gel-, kendinden geçmek

tal- : (B6-300) uyu-

talay : (B2-265) bir, bazı, kimi, birkaç

talebe : (A7-275) öğrenci

- talebe** : (KS) öğrenci
- talmud** : (Kİ) yahudilerin sözlü kanunları
- tam** : (A3-69) taam, yiyecek
- tam** : (A3-69) ta'am, yiyecek
- tamam** : (A3-179) evet, peki, olur anlamında
- tamam** : (A4-232) eksiksiz, kesintisiz
- tamam** : (A4-232) eksiksiz, kesintisiz
- tamam** : (A6-91) tam, o anda
- tamam** : (B3-276) bütün, tüm, eksiksiz
- tamam ét-** : (A5-184) tamamla-, bitir-
- tamam ol-** : (A4-225) tamamla-
- tamar** : (B8-289) kök, damar
- tamarçiq** : (B8-272) bk. tamar
- tamçı** : (B7-112) damla
- tamğa** : (B7-89) benek, leke
- tamğaçiq** : (B4-124) tamğa
- tamır** : (MD) kök, damar
- tamla-** : (A7-304) damla-, tane tane düş-
- tamla** : (B2-49) damla
- tañ** : (OS) güneş doğmadan önceki alaca karanlık
- tanax** : (Kİ) kutsal kitapların tümü
- tanı-** : (A3-126) daha önce görmüş ol-, ilişkisi bulun-
- tanı-** : (A4-161) önceden bilinen bir şeyle karşılaşıldığında yeniden hatırla-
- tanı-** : (A5-62) bilip ayır-, seç-, ayırt et-
- tanı-** : (A7-277) bir kimse veya şeyle ilgili detaylı bilgisi bulun-
- tanı-** : (B4-157) bilip ayır-, seç-, ayırt et-
- tanıl-** : (B7-324) tanın-, bilin-
- tanış** : (A3-63) tanıdık, bildik
- tanış-** : (A1-222) danış-, o konu hakkında görüşünü al-
- tanış** : (B5-36) tanıdık, bildik
- tanış-** : (KS) tanış-, birbirini tanımaya gel-
- tanıt-** : (B4-165) tanınmasını sağla-
- tañrı** : (MD) Allah, Tanrı
- tap-** : (A6-215) bul-

- tap** : (A6-218) adeta, sanki, gibi
- tap-** : (A6-60) doğur-
- tap-** : (A6-61) doğur-
- tap-** : (B4-251) bul-, bir şeyin sonucuna ulaş-
- tap** : (B7-322) tam, tam olarak, doğru
- tapal-** : (B3-56) bulun-, bulma işine konu ol-
- tapıl-** : (B4-145) bulun-, bulma işine konu ol-
- tapta-** : (B1-160) ez-, üstüne basarak arasına sıkıştırarak yassılt-
- tapub olama-** : (B2-168) bulama-, sağlayama-, temin edeme-
- taq-** : (B1-161) kuşan-, tak-
- taq-** : (B3-114) (art, peş ile beraber) kendisiyle birlikte götür-, yanına al- veya arkasından izlet-
- taq taq** : (B7-113) tahta gibi şeylere vurulunca çıkan tok ve sert ses
- taqat** : (A3-112) güç, hal, derman
- taqat** : (B6-315) bir şeyi yapabilme, başarabilme gücü, güç, hâl, derman
- taqatı qalma-** : (A3-112) gücü azal-, bit-
- taqatı qalma-** : (A3-112) gücü azal-, bit-
- taqatsız** : (B2-283) takati kalmamış, yorgun, argın, dermansız, kudretsiz, mecalısız
- taqı** : (A5-156) takı, kadınların ziynet eşyası
- taqıl-** : (B3-12) bir şeyi başka bir yere uygun bir biçimde tuttur-, geçir-
- taqım** : (A1-205) birbirini tamamlayan şeylerin tümü
- taqım** : (B1-176) meslek, durum yönünden birbirine uyan kimselerin oluşturduğu topluluk
- taqım** : (B8-207) benzer, gibi
- taqırdaş-** : (B2-124) takırda-, takırtı sesi çıkar-
- tar** : (B7-6) dar, geniş karşıtı
- tara-** : (B8-334) tara-, karışıklığını gider-
- taraf** : (B7-245) eliyle, aracılığıyla
- taraf** : (B8-212) yön, yan, doğrultu
- taraf** : (B8-271) bir şeyin belli bölümü, kısmı
- taraf** : (B8-30) ön, arka, sağ, sol, gibi yanların her biri
- taral-** : (B4-218) taran-, taramak işi yapıl-
- taran** : (B6-189) bir balık cinsi
- taran balığı** : (A7-245) bir balık cinsi
- taraq** : (B2-52) tarak, saç taramak için kullanılan araç

- tarazi** : (A6-121) gibi, benzeri, böyle, öyle
- tarelka** : (A7-127) Rus. tabak
- tarix it-** : (A3-134) tarif et-, tanımla-
- tarla** : (B8-31) tarla, tarıma elverişli toprak parçası
- tarlıq** : (B3-163) dar olma durumu
- tarlıq et-** : (B3-59) dar gel-, elverişsiz, sınırlı halde ol-
- tart-** : (OS) çek-, tartıda ağırlığı ol-
- tas** : (A1-56) tas
- tas** : (A4-228) tas
- taséle** : (A2-247) teselli, acısını hafifletme
- tasur** : (MD) kırımçak dilinde duaları el ile yayan kişi
- taş** : (A7-75) taş
- taş** : (B1-99) taş
- taşı-** : (A1-29) taş-, yatağından çıkararak çevresini kapla-
- taşı-** : (A7-242) bir şeyi bir yerden alıp başka bir yere götür-
- taşı-** : (B6-11) bir şeyi bir yerden alıp başka bir yere götür-
- taşı-** : (B8-184) taş-, akarsu yatağından çıkararak çevresini kapla-
- taşla-** : (A7-266) bırak-, koy-
- taşla-** : (B5-38) bırak-
- taşlan-** : (B1-52) bırakıl-, bırakma işine konu ol-
- taşxan** : (A3-195) han, yolcuların konaklamalarına yarayan yapı
- tat-** : (B4-158) tat alma duyusu yardımıyla bir şeyin tadının nasıl olduğunu anla-
- tatar** : (B1-11) bir millet adı
- tatlı** : (A7-58) tatlı, insanı çeken
- tatlı** : (B7-214) insanı çeken, göze kulağa hoş gelen
- taux** : (CKK) tavuk
- taux** : (KS) bk. tavuq
- taveta** : (CKK) pirinçli kavrulmuş et
- taveta-kubete** : (A7-129) pirinçle etin pişirilmesiyle oluşan yemek
- tavił ol-** : (A3-95) ulaş-, vasıl ol-
- tavrız** : (A1-3) yer adı
- tavrız** : (A1-3) yer adı
- tavrızlı** : (A3-113) tavrız şehrine ait
- tavrızlı** : (A3-113) tavrize ait

- tavşan** : (B6-28) tavşan
- tavuk basdır-** : (B8-25) kuluçkaya yatır-
- tavuq** : (B6-35) tavuk
- tavux** : (A7-313) bk. tavuq
- taxım** : (A3-74) birbirini tamamlayan şeylerin tümü
- taxım** : (A6-102) bir işte kullanılan eşya ve aletlerin tamamı, ekipman
- taxt** : (A3-135) taht, hükümdarlık makamı, hükümdarlık
- taxt** : (B6-265) hükümdarların oturduğu büyük, süslü koltuk
- taxta** : (A3-73) tahtadan oluşmuş yüzey
- taxta** : (B2-106) sınıflardaki yazı tahtası
- taxta** : (B5-246) düz, enlice kalın biçilmiş ağaç
- taxta kaşık** : (CKK) tahta kaşık
- taxtalan-** : (A6-276) tahta ile kapatıl-
- tay** : (A7-305) üç yaşına kadar olan at yavrusu
- tayan-** : (A1-22) karşı koy-, sabret-
- tayan-** : (B2-107) dayan-, yaslan-, daya-
- tayandır-** : (A5-169) bir yere yerleştir-, oturt-
- tayaq** : (A3-97) dayanak, güç verici, yardımcı
- tayaq ol-** : (A3-97) dayanak ol-, destek ol-
- tayax** : (A7-52) dövmek işi, patak, kötek
- tayax ur-** : (A7-52) döv-, vurarak canını acıt-
- tayfa** : (A3-108) çırak, zanaat öğrenmek için bir ustanın yanında çalışan kimse
- tayın** : (A6-139) tahin
- tayın alva** : (A6-139) tahin helvası
- ta'yın et-** : (B8-232) kararlaştır-, belirt-
- ta'yın olun-** : (B7-274) kararlaştırıl-, belirtil-
- taze** : (KS) taze, bozulmamış, bayatlamamış olan; solmuş, pörsümüş olmayan
- taze balıx** : (CKK) taze balık
- tazelen-** : (B1-183) taze duruma gel-, tazelik kazan-
- tazır** : (A1-179) azar, paylama
- tazır** : (A6-251) azar, azarlama işi
- tazır ét-** : (A1-179) azarla-, payla-, tekdir et-
- tazır ét-** : (A1-179) azarla-, payla-, tekdir et-
- tazır şıt-** : (A6-251) azar işit-, azarlan-

- tazırla-** : (A1-176) azarla-, payla-, takdir et-
- técerım** : (A3-253) ticaret, kâr
- técerım éylé-** : (A3-253) kazanç elde etmek, yarar sağla-
- tecribe** : (B5-241) deney
- técribesine qal-** : (A4-233) şaşır-, hayret et-
- tédérek** : (A4-223) tedarik, hazırlık
- tédérekiñ kor-** : (A4-223) hazırlık yap-
- tefila** : (B3-75) dua okumak, Allah'a dua etmek
- tegiz** : (B5-156) düz, düzgün
- tegizle-** : (B8-235) düzelt-, düzleştir-
- ték** : (A1-19) yalnız, yalnızca
- tek** : (B8-341) tek, sadece
- tek** : (OS) ancak, olsa olsa
- téklıf ét-** : (A7-286) öner-, öneride bulun-
- teklif** : (B7-232) incelenmek için ileri sürülen şey, öneri
- teklif olun-** : (B1-17) öneril-, öneride bulunul-
- téklifiné qayıll ol-** : (A7-288) teklifini kabul et-
- téklifsız** : (A3-130) samimi, içli dışlı
- tekme** : (MD) tekme
- tékmil** : (A3-236) bütün, tüm, eksiksiz
- tékmil it-** : (A4-150) tamamla-, bitir-
- tekmille-** : (B6-238) tamamla-, bitir-
- tekne** : (B6-93) tekne, kova
- tekrarla-** : (B7-300) tekrar et-, yeni baştan yap-
- tékrar** : (A4-136) tekrar, bir düşünceyi çok defa söyle-
- tékrar** : (A4-142) bir daha, yeniden, gene
- tél** : (A4-255) insan saçının bir teli
- tél** : (A5-74) metalden yapılmış saz teli
- tel** : (OS) dikenli tel
- telbev** : (B7-41) dizgin
- telefon** : (A7-207) telefon
- tembex** : (MD) bk. tenbex
- témel** : (A5-295) ana, esas, en önemli, belli başlı
- temel** : (B7-10) yapının toprak altında kalan bölümlerinin tümü

- temel** : (B8-214) bina yapmak için kazılan çukur
- temel qur-** : (B7-10) bir yapının temelini yapmaya başla-
- témené** : (A3-123) öne doğru eğildikten sonra verilen selam
- témené ét-** : (A1-217) eli başa götürerek öne doğru eğilerek verilen selam
- témız** : (A6-232) alay yollu, iyice, adamakıllı, çok
- témız ét-** : (A4-246) temizle-, kirlerini gider-
- témızle-** : (A6-166) temizle-, kirlerini gider-
- temiz** : (B4-208) kirli, pis, bulaşık olmayan
- temizlen-** : (B4-3) temizlen-, temiz duruma gel-
- temizlik** : (B4-239) temiz olma durumu
- tenbel** : (B2-28) tembel, çalışmayı sevmeyen
- tenbex** : (MD) tembih, uyarı
- teneffüs** : (B5-132) teneffüs, dinlenmek için verilen ders arası
- teneke** : (B8-209) tenekeden yapılmış levha
- tenekeci** : (B5-3) tenekeden kap ve öteberi yapan veya onaran kimse
- teneşir** : (MD) teneşir, ölü yıkanan kerevet, salacak
- tepe** : (B5-215) bir şeyin en üstteki bölümü (gök yüzü)
- ter** : (B5-164) ter, deriden çıkan sıvı
- terbiye** : (B1-135) eğitim, görgü
- tércıbe qal-** : (A3-93) şaşır-, hayret et-
- tereçik** : (B2-203) bk . terek
- terek** : (B1-42) ağaç
- téren** : (A2-22) yoğun
- téren** : (A2-252) derin, dip
- téren** : (A7-17) yüzeyden içeri inen
- téren** : (A7-75) dibi yüzeyinden veya ağzından uzak olan
- teri** : (B6-19) deri, insan ve hayvan vücudunu kaplayan tabaka
- terle-** : (B5-97) terle-, ter çıkar-, ter dök-
- termometro** : (B2-84) termometre
- ters** : (B3-233) gerekli olan duruma karşıt
- tertib** : (B1-20) tertip, uygun bir şekilde sırala-, düzenle-
- tertib ol-** : (B1-20) tertip ol-, tertip et-, düzenle-, hazırla-
- tertib olun-** : (B1-20) tertip olun-, tertip edil-, düzenlen-
- teslim** : (A3-281) bir şeyi sahibine verme

- teslim ét-** : (A3-281) teslim et-, bir şeyi sahibine ver-
- téslim ét-** : (A4-143) sahibine verilmek üzere emanet et-
- teşekli kaşık** : (CKK) delikli kaşık, süzme kaşığı
- téşik** : (KS) delik, dar, küçük açıklık
- téşim-** : (A6-179) ortadan kaybol-, ayrıl-
- teşiçik** : (B4-299) bk. téşik
- teşik** : (B4-187) burun deliği, burnun iki boşluğundan her biri
- teşik** : (B5-253) delik, dar, küçük açıklık
- teşikle-** : (B3-217) del-, delik duruma getir-
- teşil-** : (B8-21) delin-, delik oluş-
- teşker-** : (B7-239) kontrol et-, denetle-
- teşuve** : (MD) tövbe
- tevekeli** : (B2-257) boşuna, boş yere, sebepsiz
- tézce** : (A7-202) tez olarak, çabucak
- tezek** : (B7-263) tezek, kesek
- tezga** : (MD) tezgah, genellikle dükkânlarda satıcıların önündeki uzun masa
- tézga** : (A7-230) el veya küçük makinelerle iş görülen yapım aracı
- tézga gur-** : (A7-230) çalışma araçlarını hazırla-, çalışmaya başla-
- tezlík** : (A7-195) tez, çabuk olma durumu
- tıbí** : (CKK) yemeğin dibi
- tıferen** : (A1-188) 1.coşkunluk, coşku, 2. ilham, esin, heyecan
- tıgı** : (KS) çuvaldız, büyük iğne
- tikenek** : (MD) diken
- tıkıcı** : (A7-237) dikici, terzi, giysi biçip diken kimse
- tıkıcılık** : (A7-229) terzilik, terzinin yaptığı iş
- tıkıcılık ét-** : (A7-229) terzilik yap-
- tılsım** : (A6-104) tabiatüstü işler yapabileceğine inanılan güç
- tılsım** : (MD) sihir, büyü
- tılsım tas** : (MD) sihirli tas
- tılsımı pıt-** : (A6-104) tılsımı kaybol-
- tılsız** : (KS) kırımçak soyadı
- tın-** : (B8-121) hareketsiz kal-, kıpırdama-, sessiz kal-
- tınç** : (B6-227) sessiz, sakin
- tınış-** : (B7-62) hareketsizleş-, sessiz kal-

- tıpı** : (MD) küçük dil, dilcik
- tıpke** : (A1-150) tıpkı, tıpatıp, aynı, tamamıyla
- tıq-** : (B7-98) sok-
- tırampet** : (B3-24) küçük davul
- tırna-** : (B8-242) tırmıkla-, tırmık çekerek toprağı işle-
- tırnaq** : (B4-192) tırnak, insan parmağındaki tırnak
- tırnaq** : (B8-242) tırmık, çiftlik işlerinde kullanılan tarak biçimindeki araç
- tırnaqla-** : (B8-247) tırmıkla-, üzerinde tırmık çekerek toprağı işle-
- tırnavuç** : (B8-235) tırpan, hafif kıvrık, uzun çelik bıçak
- tırnax** : (KS) tırnak, insan parmağındaki tırnak
- tırtır** : (B3-220) tırtıl, kelebek kurtçuğunun yumurtadan çıktıktan sonra krizalit oluncaya kadarki durumu
- tırxol** : (CKK) hamuru düzgün kesmek için kullanılan dişli araç, rulet
- tış** : (B1-78) bir alanın sınırları içinde bulunmayan, harici
- tış** : (B3-106) yurt dışı
- tış** : (B3-163) görülen, içte bulunmayan yüzey
- tış** : (B4-174) dışarı, dış çevre, dış yer
- tıx-** : (A7-94) sok-, iterek, zorla, aceleyle sok-
- tız-** : (A7-263) diz-, sırala-, yerleştir-
- tıziné sızı én-** : (A7-172) dizi ağrı-
- tib** : (B2-213) en alt bölüm
- tib** : (B5-242) taban
- tib** : (B8-75) bir şeyin yanı başı
- tif** : (B5-10) tifo hastalığı, ateşli ve tehlikeli bir bağırsak hastalığı
- tifliz** : (A4-175) yer adı
- tiflizh** : (A3-256) tiflize ait
- tik-** : (B7-269) dik-, bir bitkiyi toprağa yerleştir-
- tik tak** : (B4-168) saatin çalışırken çıkardığı ses
- t'iken** : (A2-129) diken
- tikiş** : (B3-55) dikme işi, terzilik
- tikle-** : (B7-276) bir cismi dik olarak durdur-, dik-
- t'il** : (A6-127) lisan, dil, anlaşma aracı
- til** : (B4-165) tat alma organı
- t'il ogren-** : (A6-124) lisan öğren-

- tilim tilim** : (B3-13) parça parça
- tilki** : (B6-32) tilki
- tiri** : (B5-213) diri, canlı
- tiş** : (B4-298) diş
- tişle-** : (B4-142) dişle-, bir şeyin bir parçasını ısır- veya kopar-
- tişli** : (B4-11) taneli, dişe benzetilen şeyler için tane
- titre-** : (B7-91) titre-, kaslar hızlı küçük kasılmalarla sarsıl-
- t'iy-** : (A6-203) vur-
- tiy-** : (B3-181) dokun-, temas et-
- tiy-** : (B5-35) isabet et-
- tiy-** : (B7-160) değ-, dokun-, temas et-
- tiz** : (B8-328) diz, kaval, baldır ve uyluk kemiğinin birleştiği yer
- tizil-** : (B2-163) sıraya gir-
- tizil-** : (B7-155) dizil-, sıralan-
- tkun** : (Kİ) matem töreni
- toban** : (A7-94) saman
- toban** : (B3-241) saman
- togta-** : (B7-158) dur-, bir yerde bir süre oyalan-, eğlen-, eğleş-, tevakkuf et-
- tohta-** : (A7-211) dur-
- tohtat-** : (A7-270) durdur-, durmasını sağla-
- tok-** : (A3-202) akıt-, düşür-
- tokıl-** : (A7-100) yerinden ayrıl-, düş-
- tokın-** : (A5-187) tedirgin et-, sataş-
- tol-** : (A4-162) sabrın tükenerek, duygularının yoğunlaşması
- tol-** : (B1-105) bir yerde pek çok kişinin toplanması, kalabalık ol-
- tol-** : (B1-178) bir yere iyice yayıl-, kapla-
- tolan-** : (A4-204) karış-, dolaş-
- toldır-** : (A7-265) doldur-, yerleştir-
- toldır-** : (B2-82) dolmasını sağla-, dolu duruma getir-
- tolğan balıx** : (CKK) içi ceviz, soğan vb. ile doldurulmuş balık
- tolli** : (B1-74) boş yeri olmayan, her yeri tutulmuş
- tolma** : (CKK) dolma
- tolu** : (B8-315) dolu, içi boş olmayan, dolmuş durumda olan
- tomalaq** : (B7-338) tombalak, tıknaz ve tombulca

- tomar** : (B8-234) yığın, küme
- tomuz** : (MD) temmuz, yılın yedinci ayı
- ton** : (A2-180) elbise, giysi
- ton-** : (B3-297) don-, soğuşun etkisiyle katı duruma gel-, buz tut-
- tonını qaraya boya-** : (A2-180) yas tut-, üzü-
- top** : (B1-78) top
- top** : (B5-131) gülle veya şarapnel atan ateşli silah
- top at-** : (A3-156) özel günlerde kutlama topu at-
- top- top ol-** : (A2-107) yuvarlak, toplanmış ol-
- topal** : (A1-170) mec. yeteneği olmadığı halde bir işi layıkıyla yerine getireme-
- topal** : (A7-316) topal, bir yana eğilerek yürüyen
- topçix** : (CKK) et suyu ile yenilen yuvarlak pirinç unundan yapılmış çörekler
- topı** : (A6-49) tümü, hepsi
- topı** : (B3-293) tamamen, bütünüyle
- topla-** : (B3-106) artırıp biriktir-
- topla-** : (B7-324) bir araya getir-
- topla-** : (B8-39) topla-, devşir-
- toplan-** : (B1-197) bir araya gel-
- toplaş-** : (B8-43) toplan-, bir araya gel-
- toplaşuv** : (B6-242) toplantı, bir gündem üzerinde görüşmek için yapılan birleşim
- toprak** : (B7-68) arazi, tarla
- topraq** : (A3-211) toprak, yer kabuğunun canlılara yaşama ortamı sağlayan yüzey bölümü
- toprax** : (KS) bk. toprak
- top-top** : (B6-228) küme küme, gruplara ayrılmış olarak
- topu** : (A7-271) toplu, beraber
- topu bır iş** : (A7-271) toplu, beraber
- toq** : (B6-44) aç olmayan, tok
- toqı-** : (B8-335) doku-, ör-
- toqın-** : (A1-182) karış-, satış-
- toqta** : (B2-130) dur-, bir yerde bir süre oyalan-, eğlen-, eğleş-, tevakkuf et-
- toqun-** : (B2-64) ilişkin ilgili ol-
- toqun-** : (B5-231) iyilik, kötülük gibi kavramlarda ol-
- tora** : (Kİ) Musa'nın beş kitabı
- tora kozını qapa-** : (A6-163) yemin sözü

- torğay** : (B5-144) serçe kuşu
- torğayçiq** : (B6-55) bk. torğay
- tora** : (A6-171) tevratın sözlü bölümü
- toşek** : (A1-148) döşek, yatak
- toşem** : (A3-73) döşeme, bir yapının döşenmesine yarayan her türlü eşya, mefruşat
- toşeme** : (CKK) meyvalı pasta
- totlan-** : (B3-315) paslan-, üzerinde pas oluş-
- tox** : (A7-316) aç karşıtı
- toxı-** : (KS) ör-, doku-
- toxta-** : (A6-126) dur, "biraz zaman geçsin" anlamıyla cümlelerin başına gelir
- toxtat-** : (KS) durdur-, durmasını sağla-
- toy-** : (A3-74) mec. yeter bul-
- toy-** : (B2-36) bir ihtiyacını yeteri kadar karşıla-
- toy** : (B3-225) ziyafet, şölen, yemekli eğlence
- toy-** : (B8-284) yeter bul-, kan-
- toy it-** : (A5-12) düğün et-
- toy ol-** : (A7-113) düğün ol-
- toy yap-** : (A7-118) düğün yap-
- toya toya** : (B7-208) doyuncaya kadar
- toydır-** : (B3-222) açlığını gider-
- toy-dugun** : (A2-266) ziyafet, şölen, yemekli eğlence, düğün
- toy-dugun it-** : (A2-266) şölen, düğün yap-
- toz** : (B8-278) toz, çok küçük parçalı toprak
- tozlı** : (B2-52) toza bulanmış veya tozu olan
- tögerek** : (B2-81) yuvarlak, daire
- tök-** : (B6-317) akıt-, düşür-
- töke töke** : (B6-317) dökerek
- tökül-** : (B2-203) dökül-, saçıl-
- töpe** : (B3-26) bir şeyin en üstteki bölümü
- töşe-** : (B4-69) bir tabanı çeşitli yapı gereçleriyle kapla-
- töşe-** : (B8-5) yerleştir-
- töşek** : (B4-199) döşek, yatak
- töşel-** : (B2-107) döşen-, bir yüzeyi çeşitli yapı gereçleriyle kaplan-
- töşeme** : (B4-254) taban üzerine döşenen kaplama

töşeme : (B6-90) bir yapının döşenmesinde kullanılan her türlü gereç

traktor : (B3-12) bk. traktör

traktör : (B3-118) traktör

trampet : (B1-162) iki değnek ile çalınan küçük davul

trampet qaç- : (B1-162) trampet çal-

tramvay : (B4-63) tramvay, raylar üzerinde hareket eden yolcu taşıtı

trubka : (B5-253) Rus. küçük boru, borucuk

trolleybus : (A7-197) trolleybüs, elektrikli akımıyla çalışan otobüs

tuc : (A4-77) tunç, bronz

tuc : (MD) üzgün

tugel : (MD) dolgun, tam, sıkışık

tuğan : (A7-110) çocuk, evlat

tukancı : (KS) dükkan sahibi

tukur- : (A6-63) tükür-

tukan : (A7-235) dükkan

tumañlan- : (B5-93) sisle örtül-

tume : (KS) düğme

tumluk : (MD) baca, boru

tuman : (A7-173) duman, sis

tuqum : (MD) tohum, meyva, evlat, nesil, soy

tur- : (A1-32) zarf fiillere gelerek süreklilik bildiren fiiller oluşturur

tur- : (B3-6) kalk-, gitmek üzere yerinden ayrıl-

tur- : (B3-64) işlemez ol-, çalışma-

tur- : (B4-205) kalk-, uyanarak yataktan ayrıl-

tur- : (B7-11) dur-, hareketsiz durumda ol-

tur- : (B7-155) bekle-, dikil-

tur- : (B7-75) kalk-, yukarı doğru yüksel-

tur- : (B8-46) bulun-, var ol-

turbe : (KS) Rus. boru

turıl- : (A7-164) durul-, sakinleş-

turku : (A2-227) türkü

turılı : (A7-295) türlü, çok çeşitli özellikleri olan, çeşit çeşit, muhtelif

turılı : (A7-298) çeşit veya çeşitleri toplayan daha geniş bölüm

turılı : (KS) türlü

- turna** : (B2-165) turna kuşu
- turşu** : (B2-288) turşu
- turtlu et** : (CKK) etli iç
- turup** : (B8-224) turp
- turup** : (CKK) küçük turp
- tuş** : (MD) göğüs
- tut-** : (A1-157) hizmetine al-
- tut-** : (A3-171) alıkoy-
- tut-** : (A6-80) elde bulundur-, ele al-
- tut-** : (A7-231) iş görebil-
- tut-** : (A7-90) yap-
- tut-** : (B1-110) gereğini yap-, yerine getir-
- tut-** : (B2-21) kullan-
- tut-** : (B2-74) herhangi bir durumda bulundur-
- tut-** : (B2-87) kayıt altına al-, not al-
- tut-** : (B6-33) avla-
- tut-** : (B7-104) bir yerde kalmasını sağla-
- tut-** : (B7-157) ele geçir-, yakala-
- tut-** : (B7-243) kur-, etkileşim içinde ol-
- tut-** : (B8-98) geçir-, yaşa-
- tutqanıñ qolay getir-** : (A7-90) işlerinin kolay yürümesi, işinin rast gitmesi
- tutul-** : (B4-316) yakalan-
- tutuş-** : (B4-15) birbirini tut-, birbirine dokun-
- tuvar** : (CKK) davar
- tuvar-eti** : (KS) duvar eti
- tuvaq** : (A5-233) duvak, gelinin başındaki dantel veya tül örtü
- tuvar** : (A6-248) davar, koyun ve keçiye verilen ortak ad
- tuyaq** : (B6-19) tırnak
- tuz** : (A5-199) engebesiz yer, düzlük, ova
- tuz** : (B4-163) tuz
- tuzet-** : (A2-137) düzelt-, düzgün duruma getir-
- tuzın -okmekıñ ye-** : (A4-266) üzerinde çok emeği bulun-
- tuzlı balıx** : (CKK) tuzlu balık
- tuzluk** : (CKK) tuzluk

- tuzla-** : (A2-201) üstüne tuz ek-
- tuzel-** : (A7-198) hastalar için iyi ol-
- tüfek** : (B6-211) tüfek
- tükan** : (B4-60) dükkan
- tükancı** : (B3-312) dükkan sahibi
- tüm tüz** : (B1-72) dümdüz, çok düz
- tümele-** : (MD) düğmele-, bir şeyin düğmesini iliğine geçir-, ilikle-
- tümlük** : (B6-89) çatı, baca
- türküler** : (B3-25) türkü, hece ölçüsüyle yazılmış ve halk ezgileriyle bestelenmiş manzume
- türlü** : (B7-108) herhangi bir biçimde
- türlü türlü** : (B1-238) türlü türlü, çok çeşitli özellikleri olan, çeşit çeşit, muhtelif
- tüs** : (B2-185) renk
- tüsli** : (B8-106) renkli
- tüş-** : (B2-172) bulunduğu yerden dengesini yitirerek yukarıdan aşağıya düş-
- tüş-** : (B2-186) tutunduğu yerden ayrılarak dayanağını yitirip düş-
- tüş-** : (B3-164) vur-, değ-
- tüş-** : (B3-269) ol-, olumsuz bir duruma düş-
- tüş-** : (B4-25) bulunduğu yerden ayrıl-, git-
- tüş-** : (B5-216) yağ-
- tüş-** : (B5-61) gir-
- tüş-** : (B6-190) bulun-
- tüş** : (B7-326) hayal, gerçekleşmesi istenen şey umut
- tüş-** : (B8-22) düş-, aşağı doğru in-
- tüşin-** : (B3-297) aklından geçir-
- tüşin-** : (B5-197) kaygılan-, tasalan-
- tüşün-** : (B7-183) zihniyle arayıp bul-
- tüşün-** : (B7-283) düşün-, fikir üret-
- tüşün-** : (B7-340) tasarla-
- tüşünce** : (B5-91) düşünce, fikir, mütalâ
- tüşür-** : (B4-93) getir-
- tüşür-** : (B8-145) düşmesine yol aç-, düşmesine sebep ol-
- tütun** : (A7-247) bk. tütün
- tütün** : (B5-72) tütün
- tüy-** : (B3-243) döv-

tüyül- : (B4-163) dövül-, dövme işine konu ol-
tüz- : (B1-148) yarat-, oluştur-, meydana getir-
tüz : (B8-31) yüzeyinde girinti çıkıntı olmayan, düz
tüzel- : (B2-58) kötü bozulmuş bir durumda iken düzenli duruma gel-
tüzet- : (B3-133) düzelt-, düzgün duruma getir-
tüzet- : (B4-225) yanıştan kurtul-, olumlu yönde değiş-
tüzet- : (B8-344) bozukluğunu gider-, onar-

U

uc : (B5-30) bir şeyin başı, tepesi
uc : (KS) son, nihayet
ucdan uca : (A4-56) bir baştan bir başa
ucuz : (B3-285) fiyatı yüksek olmayan, pahası az, düşük fiyatlı
ucuzlara satıl- : (A5-7) mec. değeri bilinme-
uç : (A2-125) üç
uç- : (A7-194) özel mekanizma ile yerden yüksel-, havada yol al-
uç- : (B2-169) uç-, havada yol al-
uç yuz : (A3-2) üç yüz
uçmıcı : (A1-212) üçüncü, üç sayısının sıra sıfatı
uçır- : (A4-97) uçmak işini yaptır-
uçkundur : (CKK) büyük turp
uçkoşelık : (KS) üçgen, üç kenarı olan
uçlı : (B5-219) uçlu, ucu olan
uçqucı : (MD) pilot
uçucu : (OS) uçucu, uçma yeteneği veya özelliği olan
uçun : (A4-163) için, uğruna, yoluna
uçur- : (A2-48) uçmak işini yaptır-
uçurt- : (B3-297) uçmasına yol aç-, özgür bırak-
uçuş- : (B6-46) hep birlikte uç-
uçuşaylar : (B3-203) havada gidip gelerek dolaş-
uf : (B5-208) ses taklidi ünlem, puf
ufaq : (B2-101) boyutları olağandan küçük
ukrain : (B7-242) yer adı
ukrainliler : (B7-248) ukraynalılara ait
ukumet : (KS) hükümet, bakanlar kurulu

- ulaçiq** : (B8-326) bk. ulaq
- ulaq** : (B8-321) oğlak, keçi yavrusu
- umeç** : (CKK) umaç, çorba
- umuz** : (B8-315) omuz
- un** : (B3-165) un
- unıt-** : (B4-319) aklında kalma-, hatırlama-
- unut-** : (A2-38) hatırdan, gönülden çıkar-
- unut-** : (B6-116) bir şeyi dalgınlıkla bir yerde bırak-
- unutçaq** : (B4-224) unutkan, çok unutan, unutma huyu olan
- unutıl-** : (B1-10) gereken önemi verme-, üstünde durma-
- ur-** : (A4-164) mec. çok etki et-, yarala-
- ur-** : (A5-205) batıcı veya kesici cisimleri sapla-, kak-
- ur-** : (A7-270) elini bir yere hızla indir-
- ur-** : (B1-86) bir şeyi bir yere hızla indir-
- ur-** : (B4-257) üzerinde görün-, üzerine düş-
- ur-** : (B5-125) amaçladığı şeye rastgetir-
- ur-** : (B7-111) hızla değ-, çarp-
- ur-** : (B8-93) silahla yarala-, öldür-
- ura** : (B2-266) ses taklidi ünlem, hurra
- urba** : (B2-288) elbise, giysi
- urbaçiq** : (B2-48) bk. urba
- urbalıq** : (B4-81) elbiselik, giysi yapılmaya elverişli (kumaş)
- urba duz-** : (A4-252) elbise hazırla-
- urçux** : (CKK) yağda kızartılmış tatlı türü
- urıb** : (B1-203) etkisi bir yere kadar uzan-, gir-, sokul-
- urıl-** : (A5-185) batıcı veya kesici cisimlerin saplanması, kakılması
- urıx-yagı** : (KS) bitkisel yağ
- urluçiq** : (B8-128) bkz. urluq
- urluq** : (B3-183) tohum, yeni bitki oluşmasını sağlayan tane
- urlux** : (CKK) tohum
- urlux** : (KS) bkz. urluq
- urul-** : (B7-328) iliş-, takıl-
- urum** : (B7-242) Rum
- uskul** : (KS) tımar, keten

- ust** : (A5-100) vücut, beden
- usta** : (B3-311) bir zanaatı gereği gibi öğrenmiş olan kimse
- usta** : (B5-95) eli uz, işinin eri, becerikli
- usta qol** : (B5-95) işinin ehli olan
- ustalıq** : (B5-102) beceriklilik, el uzluğu, maharet
- ustiné gotır-** : (A4-124) karnında taşı-
- ustol** : (B1-134) masa
- usta** : (A5-59) mec.akıl veren veya öğreten
- ustanıñ** : (A1-39) sanat öğreticisi
- uşaq** : (A1-180) genç erkek
- utan-** : (B4-182) utan-, mahçup ol-
- utañçax** : (KS) sıkılğan, mahçup
- utandır-** : (B2-29) utanacak bir duruma düşür-, mahçup et-
- ütü** : (KS) ütü
- utan-** : (A7-265) çekin-
- utanmaz** : (A6-247) utanması olmayan, sıkılmaz, yüzsüz, arsız
- uvulda-** : (B5-268) uğulda-, sürekli boğuk ve kalın ses çıkar-
- uy-** : (A3-15) bağlı kal-, tabi ol-
- uy-** : (B4-274) uygun düş-, denk düş-
- uydırıl-** : (B1-6) uymasının sağlanması
- uydur-** : (B2-282) uymasını sağla-
- uygın kel-** : (B1-73) rastgel-düşünmediği veya düşülmediği hâlde payına düş-
- uyu-** : (B1-72) durgun kal-
- uyut-** : (B7-220) uyumasını sağla-, uyur duruma getir-
- uzaq** : (A7-208) yakın karşıtı, gidilmesi çok süren
- uzaq** : (B1-107) yakın karşıtı, çok ötelere bulunan
- uzaqlıq** : (B7-62) iki nokta arasındaki ölçüm, mesafe
- uzaqlıx** : (A7-295) iki nokta arasındaki mesafe
- uzaqtan** : (A3-90) uzak yerden
- uzat-** : (A4-201) başı, kolları veya bacakları bir yere yönelt-
- uzax** : (KS) kilit, anahtar
- uzaxla-** : (A6-103) kilitle-, bir nesne veya bir kimseyi kilitli bir yere kapa-
- uzdeş** : (TK) İbr. ay
- uzeriné** : (A4-85) üstüne

uzun : (A1-177) başlangıcı ile bitimi arasında fazla zaman aralığı olan, çok süren

uzun : (A5-51) insan için boyu uzun olmak

uzun-uzun : (B8-323) çok uzun, uzun olarak, uzunca

Ü

üç : (B1-25) üç

üçer : (B8-159) üç sayısının üleştirme biçimi

üçüncü : (B8-233) üçüncü, üç sayısının sıra sıfatı

üçköşe : (B2-163) üçgen, üç kenarı bulunan geometrik biçimde olan

üçkündür : (B8-347) pancar

üçüncü : (B7-158) üçüncü, üç sayısının sıra sıfatı

üskül : (B4-47) keten

üst : (B1-139) bir şeyin dış yüzü, yüzey

üst : (B1-59) vücut, beden

üst : (B5-243) bir şeyin yukarı doğru olan yanı

üst baş : (B2-48) giyecekler, giysiler

üstten : (B5-156) bir şeyin görülen yanı, yüzü

üsti : (B1-36) bazı tamlamalarda zaman bildirir, aqşam üsti

V

vadé : (A3-289) bir işin yapılması veya bir borcun ödenmesi için gösterilen süre mühlet

vade : (A4-140) süre, müddet

vadé bağla- : (A5-227) süre ver-

vadé bağla- : (A5-227) belirli bir süre vererek anlaş-

vadé kunı tamam ol- : (A4-224) süresi dol-, zamanı gel-

vadé qal- : (A4-144) süre kal-

vadésını gozle- : (A3-42) süresini bekle-

vadéu : (A3-82) böylece, böylelikle

vadeu : (MD) sonuçta, bir zaman

vagıt : (B2-31) bir işe ayrılmış veya bir iş için alışılmış saatler

vagon : (B3-105) yük ve yolcu taşımakta kullanılan demir yolu arabası

vagonçiq : (B2-123) bkz. vagon

vagzal : (A7-282) Rus. gar

vagzal : (B2-129) Rus. gar

vaqıt : (B1-18) zaman

vaqıt : (B7-209) zaman anlatan kelimelere gelince iken anlamı verir

- vaqıt keçir-** : (B4-197) oyalan-, uğraş-
- vaqıt vaqıt** : (B7-104) belli olmayan zamanlarda, ara sıra, zaman zaman
- vaqıtlıq** : (B8-26) zaman
- vaqıtsız** : (B2-36) uygun bir zamanda olmayan, mevsimsiz, zamansız
- var-** : (A1-27) belli bir duruma veya düzeye gel-
- var-** : (A2-284) konuşulan iş üzerinde bir kimseyi serbest bırakma
- var-** : (A7-282) git-
- var-** : (B1-30) erişil- istenen yere ayak bas-, ulaş-, vasıl ol-
- var** : (B5-174) mevcut, evrende veya düşüncede yer alan, yok karşıtı
- var-** : (B5-62) bir durumdan başka duruma geç-
- var-** : (B8-257) kendisinden sonra gelen sayın sıfat fiil ekiyle gittikçe anlamı verir
- var** : (B8-322) sahiplik bildiren olumlu isim cümleleri kurar
- var** : (OS) kendinden sonra gelen kelimelere olanca anlamı katar
- vasiy** : (A3-110) yöneten kimse
- vasiyet** : (B6-240) bir kimsenin ölümünden sonra yapılmasını istediği şey
- vatan** : (A5-14) vatan, yurt
- vaxıtsız** : (A5-83) vakitsiz
- vaxıtta** : (A3-67) ettiği edeceği anlamındaki söyleyişlerden sonra gelerek zaman zarfları yapar
- vay** : (A6-203) korku veya heyecan bildirir
- vay** : (A6-227) acı duyma gibi duyguları anlatır
- vay** : (B5-188) üzüntü acıma duygusu anlatır
- vay maña** : (KS) vay başıma, ağrı, acı gibi duyguları anlatır
- vayvala sal-** : (A5-135) korku sal-, korkut-
- vazgeç-** : (A1-24) vazgeç-
- vazgeç-** : (B8-79) niyetten veya karardan dön-
- vazgeçdir-** : (B2-39) vazgeçirmek işi veya durumu
- ve** : (A3-2) iki kelime veya cümle arasında bağ kurar
- vekil** : (B2-4) birinin yerine iş görme, karar alma yetkisi olan kimse
- velaxat** : (MD) bkz. velaét
- velaét** : (A1-163) il, vilayet
- ver-** : (A4-144) bir şeyi birisine eriştir-, ilet-
- ver-** : (A4-214) biriyle evlendir-
- ver-** : (A5-44) biriyle evlendir-

- ver-** : (A6-185) herhangi bir şeyi ortaya çıkar-, oluştur-
- ver-** : (A7-139) sahip olmasını sağla-
- ver-** : (A7-261) birisine eriştir-, ilet-
- ver-** : (B2-267) bırak- veya bağışla-
- ver-** : (B3-210) ürün üret-
- ver-** : (B3-79) düşünce veya bilgiyi başkalarına bildir-, ilet-
- ver-** : (B6-43) herhangi bir duruma yol aç-
- ver-** : (B7-32) herhangi bir şey ortaya çıkar-, oluştur-
- ver-** : (B8-147) yay-
- veril-** : (B1-15) vermek işine konu ol-
- verist** : (KS) Rus. çok uzakta
- vetan** : (A2-127) vatan, yurt
- veymberg** : (KS) kırımçak soyadı
- vezir** : (A2-70) vezir, devletin bakanlık, valilik görevlerinde bulunan kimselere verilen ad
- vızıl-da-** : (B8-120) vız diye ses çıkar-
- vilka** : (A7-127) Rus. çatal
- vilaét** : (A3-252) bk. velaét
- viran** : (A7-174) yıkık, harap
- vladimir** : (B6-233) şahıs adı
- vokzal** : (A7-194) Rus. gar
- vokzal** : (A7-196) Rus. gar
- vorosilov** : (B8-101) şahıs adı
- vozak** : (KS) kırımçak soyadı

X

- xaber** : (B6-231) iletişim veya yayın organları aracılığıyla verilen bilgi
- xaber** : (B8-156) bir olay, bir olgu üzerine edinilen bilgi
- xaber sor-** : (A4-177) haber almaya çalış-
- xaber ver-** : (A1-164) haber ver-
- xaber ver-** : (A4-118) bildir-, haber ulaştır-
- xaber yolla-** : (A3-224) haber yolla-
- xaber al-** : (A5-164) kendisine bildiril-, öğren-, bilgi edin-
- xaberini eşit-** : (A4-91) öğren-, bilgi edin-
- xacı** : (A5-262) din buyruklarının yerine getirmek için hacca gitmiş Müslüman
- xacıq** : (A4-134) hacı olma durumu

- xacılıge git-** : (A4-134) hacca git-
- xakimiyet** : (MD) hakimiyet, egemenlik
- xalat** : (B5-5) Rus. gömlek
- xalatsız** : (B5-10) Rus. gömleksiz
- xalera** : (B4-135) kolera
- xalq** : (B2-255) aynı ülkede yaşayan, aynı uyrukta olan insan topluluğu
- xalq** : (B6-178) belli bir bölgede veya çevrede yaşayanların bütünü
- xalq** : (KS) halk, aynı ülkede yaşayan, aynı uyrukta olan insan topluluğu
- xalqa** : (A2-61) halka, yuvarlak
- xalt** : (A1-176) uygunsuz bir söz söyle-, uygunsuz iş yapma
- xalt ét-** : (A1-176) uygunsuz davran-
- xalva** : (A6-147) bkz. xelva
- xalva** : (A6-147) helva
- xalvet** : (MD) tek kalma
- xam** : (B1-108) yenecek kadar olmayan
- xamur** : (A1-208) mec. öz, asıl, maya
- xamur** : (CKK) hamur
- xan** : (A5-104) adların sonuna getirilen unvan
- xan** : (B5-281) yol üzerinde yolcuların konakladıkları yer
- xana** : (KS) kırımçak soyadı
- xanaçiq** : (B2-98) şahıs adı
- xanzoxra** : (A1-159) şahıs adı
- xarab** : (B8-154) perişan, kullanılmaz hale gel-
- xarab et-** : (B3-308) harap duruma getir-
- xarabla-** : (B6-143) harap duruma getiril-
- xarablan-** : (B8-201) harap olmuş, perişan olmuş
- xarap** : (A4-121) bayındırlığı kalmamış, yıkılacak duruma gel-
- xarap ol-** : (A4-121) harap duruma gel-, perişan ol-
- xarc ét-** : (A2-105) elden çıkar-, sarf et-
- xarpuz** : (CKK) karpuz
- xas** : (A2-57) has, güzel
- xasır** : (B6-137) saz, kabuk, yaprak gibi bitki maddesiyle örülmüş örtü
- xasta** : (B5-21) sağlığı bozuk olan, esenliği yerinde olmayan kimse
- xasta bax-** : (A7-315) hasta olan kimseye yardım et-

- xasta çuş-** : (A6-267) hasta düş-, hasta ol-
- xasta çuş-** : (A6-267) sağlığı bozul-
- xasta ol-** : (A2-88) hastalan-
- xastalan-** : (A7-306) sağlığı bozul-, hastalan-
- xastalan-** : (B4-315) sağlığı bozul-, hastalan-
- xastalığa oğra-** : (B4-317) hastalan-
- xastalıq** : (B4-137) hastalık, maraz
- xastalıx** : (KS) bk. xastalıq
- xastaxane** : (B5-2) hastahane, hastalıkların tedavi edildiği yer
- xatın** : (A6-71) bayan, hanım
- xatın** : (B4-131) eş, zevce
- xatın** : (B7-348) kadın
- xatın-qoca** : (B5-175) karı- koca
- xatır** : (A3-276) birine karşı duyulan sevgi, saygı
- xatır yap-** : (A4-40) gönül al-
- xayır** : (A2-167) iyi, hayırlı, yararlı
- xayır** : (A3-249) yok, öyle değil, olmaz anlamında inkâr kelimesi
- xayır etme-** : (B4-211) yararı olma-, düzelme-
- xayır éyle-** : (A1-177) iyi bir davranışta bulunma-
- xayır-la-** : (KS) tebrik et-
- xayırlı** : (A7-184) uğurlu, iyi, güzel
- xayırlı** : (B1-28) uğurlu, iyi, güzel
- xayırlı olsun** : (A6-260) iyisi hayırlısı olsun
- xayırlı olsun** : (B1-28) iyisi hayırlı olanı olsun
- xayvar** : (B8-129) balık yumurtası
- xayvar** : (CKK) havyar
- xazaystva** : (B4-7) Rus. tarım, ziraat, ekonomi
- xeder** : (Kİ) yahudilikte ilkokul
- xenlık** : (MD) rahatlık, sakinlik
- xevra akodeş** : (Kİ) yahudilikte ölen kişilerin gömülmesi işini gönüllü olarak üstlenen kişi
- xıdır** : (A5-273) halk inanışlarına göre ölümsüzlüğe kavuşmuş ulu kimse
- xıdır İlyas** : (A1-51) inanışlara göre ölümsüzlüğe kavuşmuş, ulu kimse
- xıdır ilyas** : (MD) hızır ilyas
- xınyan et-** : (MD) sözleş-, anlaş-

- xırpala-** : (A3-267) itip kak-, yıprat-
- xırsız** : (B6-68) hırsız
- xırsızla-** : (B6-35) çal-, hırsızlık et-, aşır-
- xırxatovcı** : (MD) otlarla ilaç yapan kimse
- xısım** : (B6-276) soyca aralarında bağ bulunanlar, akraba
- xısqıya** : (A7-269) şahıs adı
- xışım** : (B8-185) kızgınlık, lanet
- xıyantılıx** : (MD) teşebbüs, yelteniş, suikast
- xıyal** : (A3-162) hayal, düş, imge
- xızmet** : (A3-264) birinin işini görme veya birine yarayan bir işi yapma
- xızmet ét-** : (A1-129) iş gör-, çalış-
- xızmetci** : (B1-270) hizmet gören kimse
- xızmetqar** : (A3-69) ücretle iş gören genellikle erkek işçi, uşak
- xızmetqarlık** : (A1-157) hizmetkârlık, uşaklık
- xızqıyauçıq** : (B1-213) şahıs adı
- xitriy** : (A6-170) Rus. hırsız, sinsi
- xoçu** : (A6-146) iste-
- xodeş** : (MD) ay (ocak, şubat)
- xor** : (A1-20) değersiz, önemi olmayan, aşağı
- xor ol-** : (A1-20) değersiz sayıl-, aşağı ol-, değersiz gözüyle bakıl-
- xora** : (KS) büyük Allah
- xoranda** : (B4-104) aile halkı
- xorla-** : (KS) birinin gönlünü incitircesine davran-
- xoroşo** : (A6-160) Rus. iyi, güzel
- xoroz** : (B6-35) horoz, tavuğun erkeği olan kümes hayvanı
- xoroz** : (KS) kırımçak soyadı
- xoş** : (A7-251) beğenilen, duyguları okşayan bir biçimde
- xoş geldiñ** : (A3-61) gelene söylenen eslenme sözü
- xoş keldiñiz** : (A7-183) gelene söylenen eslenme sözü
- xoş sefa geldiñ** : (A3-263) gelene söylenen eslenme sözü
- xoşça** : (A4-264) hoş olarak, iyice, güzelce
- xoşça** : (A5-244) hoş olarak, iyice, güzelce
- xoşça** : (A5-244) hoş olarak, iyice, güzelce
- xoşça** : (A5-30) hoş bir biçimde

xoşına kit- : (MD) birinin beğenmesi

xörmet : (MD) hürmet

Y

ya : (A2-219) seslenme ünlemidir

ya : (A3-248) bilinen, görülen hatırlanıp anlatılan bir olay sebebiyle sorulan başka bir konu için kullanılır

ya : (B1-64) sorulan başka bir konu için kullanılır

ya da : (B8-170) aynı değerde tutulan iki şeyi veya bir başka seçeneği anlatan sözlşlerden ikincisinin önüne getirilir

ya kısmet : (A3-55) bir işe başlamadan önce, işin rast gelmesi için söylenen söz

ya.....ya : (A7-44) karşılaştırma bildirir

yaban : (A7-93) insan yaşamayan ıssız yer

yabancı : (B6-301) başka bir milletten olan, başka bir milletle ilgisi olan

yağ- : (A2-153) gökten düş-

yağ : (B4-85) bitkisel veya hayvansal ürün olan yağ

yağ- : (B7-110) yağ-, gökten düş-

yaga : (A3-209) yaka , giyecek yakası

yaga yırt- : (A3-209) üzüntüden yaka yırt-

yağdır- : (B5-127) bir şeyi aralıksız ve çok sayıda at-, indir-, savur-

yağdır- : (B5-148) yağmasını sağla-

yağla- : (B3-116) yağla-

yağlan- : (A3-142) yağ sürül-, yağlamak işi yapıl-

yağlıx : (A5-26) mendil

yağmur : (A1-30) yağmur, yeryüzüne düşen yağışın sıvı durumunda olanı

yağmur : (B4-36) yağmur

yağmurlı : (B1-99) yağmuru olan, yağmurun yağdığı

yakut : (A1-254) yakut, değerli bir taş

yala- : (A7-309) yala-

yala- : (B5-277) bir şeyin üzerinden dilini sürüp geçir-

yalan : (KS) yalan

yalancı duñya : (A5-103) geçici ölümlü hayat

yalat- : (B4-115) yalamak işini yaptır-

yalçın (TK) yalçın, dik, sarp

yalda- : (B1-107) yüz-

yaldızlan- : (B5-95) yaldızlamak işi yapıl-

yalgın : (KS) çakmak taşı

yalı : (B1-71) deniz, göl, veya ırmak kenarı, su kıyısı, sahil

yalınayax : (A3-295) ayağı çıplak

yalınbaş : (A3-295) başı çıplak

yalınbaş, yalınayax : (A3-295) yalın ayak, başı kabak, ayağı ve başı çıplak

yalñız : (A3-198) yanında başkaları bulunmayan

yalñız : (A7-286) sadece, salt

yalñız : (B2-170) yalnız, yanında başkaları olmayarak

yalpaq : (OS) yassı, yayvan ve düz,

yalta : (A7-247) yer adı

yalta : (B6-190) yer adı

yaltay : (MD) akıllı, kurnaz

yalvar- : (A3-113) yalvar-

yalvar- : (B6-261) birinden ısrarla, kendine acındıracak sözlerle saygılı biçimde bir şey iste-

yamal- : (B4-218) yama-, tamir et-

yaman : (A7-318) kötü, korkulan

yaman : (B2-238) kötü

yaman ol- : (B2-171) kötü ol-

yamanlıq : (OS) kötülük, kötü olma durumu

yan : (A1-23) ön, arka, alt ve üst dışında kalan bölümü

yan- : (A1-37) mec. çok üzül-

yan- : (A2-278) kül durumuna geçip yok ol-

yan : (A2-34) yer

yan : (B3-33) birlikte, beraberinde olma

yan- : (B4-62) ışık veren bir konuma geç-

yan- : (B5-176) mec. çok üzül-

yan- : (B6-120) ateş durumuna geç-, tutuş-

yan : (B6-96) ön, arka, alt ve üst dışında kalan bölümü

yan- : (B7-267) birtakım etmenlerin etkisiyle işe yaramaz duruma gel-

yanaş- : (A1-178) bir şeyin, bir kimsenin yanına gel-

yanaş- : (B6-34) bir şeyin bir kimsenin yanına gel-

yanaşa : (B4-131) yön, sağ ve solun ortak adı

yanaşib ola- : (B6-208) yanaşama-, bir şeyin, bir kimsenin yanına geleme-

- yanax** : (A7-134) yanak, yüzün bölümü
- yanç-** : (MD) döv-, kır-
- yanğın** : (B6-115) yangın
- yañıl-** : (B4-179) niteliğini iyi anlamayarak aldan-, şaşır-
- yañıl-** : (KS) yanıl-, tanımayarak, niteliğini iyi anlamayarak aldan-
- yanıq-** : (B5-202) mec. çok üzül-
- yani** : (A1-206) sözün kıyası, doğrusu
- yani** : (A1-212) demek, şu demek ki
- yañlış** : (A1-170) bir kurala, bir ilkeye, bir gerçeğe uymayan,aykırı olan,hatalı
- yantıx** : (CKK) etli mayalı börek
- yanvar** : (B6-203) şubat ayı
- yap-** : (B2-201) ortaya koy-, gerçekleştir-, meydana getir-
- yap-** : (B2-42) davran-, hareket et-
- yap-** : (B3-321) üret-
- yap-** : (B5-103) bir işe başla-, bir işle uğraş-
- yap-** : (B6-249) bir dileği, bir isteği yerine getir-, uygula-, ifa et-
- yap-** : (B8-220) kur-, inşa et-
- yap-** : (B8-231) bir işle uğraş-, meşgul ol-
- yapdır-** : (B7-5) yapmasını sağla-, yapmasına imkan ver-
- yapıb ola-** : (B3-272) yapama-
- yapıl-** : (B3-162) yapmak işine konu ol-
- yapış-** : (A2-54) sıkıca yakala-, tut-
- yapış-** : (A7-307) ayrılmayacak bir biçimde bir yere tutunup kal-
- yapış-** : (B1-180) iyice yaklaş-, sokul-
- yapış-** : (B8-328) sıkıca yakala-, tut-
- yapışdır-** : (B2-229) yapışkan bir maddeye bulayıp yapıştır-
- yaplaq** : (B7-339) yalpık, yayvan, geniş
- yapraçiq** : (B3-184) bk. yapraq
- yapraq** : (B7-107) bitkilerdeki yeşil türlü biçimdeki bölümler
- yaprax sarması** : (CKK) yaprak sarması
- yapu** : (A6-23) yapılmış her türlü mimari eser, bina
- yapu** : (B7-2) yapı, bina
- yapuchıq** : (B7-3) yapı ustalığı işi
- yaq-** : (A1-164) ışık vermesini sağla-

- yaq-** : (A2-237) mec. büyük bir zarara uğrat-, mahvet-
- yaq-** : (A2-86) koy-, sürt-
- yaq-** : (B1-164) güçlü sevgi uyandır-
- yaq** : (B3-116) taraf, ön arka, sağ, sol, vb. yanların her biri
- yaq-** : (B5-117) gökten düş-
- yaq-** : (B5-161) yanmasını sağla-, tutuştur-
- yaq** : (B5-86) bir şeyin belli bölümü, kısmı
- yaq-** : (B7-262) kurut-, zarar ver
- yaqa** : (A3-209) yaka
- yaqarlıq** : (OS) yakacak, yakılan madde, yakıt
- yaqın** : (A3-109) az bir ara ile ayrılmış olan, uzak karşıtı
- yaqın** : (A3-109) az bir ara ile ayrılmış olan, uzak karşıtı
- yaqın** : (A3-266) aralarında sıkı ilişki olan arkadaş, dost veya akraba
- yaqın** : (A7-287) olması zaman bakımından yaklaşmış olan
- yaqın** : (B5-79) aralarında sıkı ilişki olan arkadaş, dost veya akraba
- yaqında** : (B1-201) yakın bir yerde
- yaqında** : (KS) yakında, çok geçmeden
- yaqınlaş-** : (A3-285) yaklaş-, yakın duruma gel-
- yaqınlaş-** : (B5-196) erişmesi olması zaman bakımından yaklaşmış olan
- yaqınlaş-** : (B5-33) yakın bir duruma getir-, yaklaştır-
- yaqlaş-** : (B4-20) zaman olarak arada az bir aralık kalacak biçimde ilerle-
- yaqo** : (A7-255) şahıs adı
- yaqo** : (B1-34) şahıs adı
- yaqoçiq** : (B3-307) şahıs adı
- yaqub** : (A4-199) şahıs adı
- yaqut** : (A1-242) yakut, değerli bir taş
- yaqut** : (A1-242) yakut, değerli bir taş
- yar** : (A1-252) sevgili, sevilen ve âşık olunan kimse
- yar** : (A2-172) yardımcı, yardımı olan (şey, nesne)
- yar** : (A5-243) sevgili, sevilen ve âşık olunan kimse
- yar olma-** : (A4-215) sevgili olma-, eş olma-
- yar olma-** : (A4-216) sevgili olma-, eş olma-
- yara-** : (A1-121) yararlı ol-, yarar sağla-
- yara-** : (A4-164) mec. dert, üzüntü, acı

yara- : (B6-103) uygun ol-

yara- : (B8-35) yararlı ol-, yarar sağla-

yarabım : (A4-258) yarabbim

yarabım : (MD) yarabbim

yaradan : (A1-49) tanrı

yaradaniñ eşkiné : (A1-110) Allahın aşkına

yaralan- : (B6-214) yarala- işi yapıl-, bir yerinde yara açıl-

yaramaz : (B4-228) uygun ve yararlı olmayan, bir işe yaramayan

yaraş- : (A7-312) yakış-, uygun

yaraş- : (B3-51) uygun ol-

yaraşdır- : (B2-227) süsle- bir şeyin daha güzel, daha göz alıcı olmasını görünmesini sağla-

yaraşıklı : (B1-238) süslü, süslenmiş

yaraşıqsız : (B2-54) yaraşmayan, yakışmayan, yaraşık olmama durumu

yarat- : (A1-110) Allahın olmayan bir şeyi var et-

yardım : (B7-4) bağış, iane

yardım et- : (A3-100) kendi gücünü ve imkanlarını başka birinin iyiliği için kullan-

yardım et- : (A3-100) kendi gücünü ve imkanlarını başka birinin iyiliği için kullan-

yardımcı : (B5-17) yardım eden veya gerektiğinde yardım edecek kimse

yardımda bulun- : (B6-248) yardım et-

yaren : (A3-258) arkadaş, yakın, dost

yarı : (A5-78) bir şeyin yarısı kadar olan, yarım olan

yarı : (B3-16) yarısı kadar olan

yarı gece : (A1-63) gece yarısı, gecenin ilerlemiş saatler

yarı gecedén son : (A1-63) gece yarısından sonra

yarı geceye qadar : (A1-63) gece yarısına kadar

yarım : (A3-101) yarım, yarısı

yarım : (B1-181) bütün bir şeyin ayrıldığı iki eşit parçadan her biri

yarın : (A1-146) yarın, ertesi gün

yarın : (B1-230) bu günden sonra gelecek ilk gün

yarıq : (B2-101) aydınlık

yarıq : (B4-161) ışık, cisimleri görmeyi, sağlayan fiziksel enerjiv

yarıx : (A1-59) ışık

yarıxla- : (A6-108) büyüt-

yarıxlanmax : (MD) büyüt-, besle-, yetiştir-

- yarlı** : (B3-232) fakir, yoksul, fukara
- yas** : (A6-11) yas, matem
- yas çek-** : (A6-11) çok üzül-, yasa bürün-, matem tut-
- yasa-** : (B6-312) hazırla- bir şeyi ortaya koy-, gerçekleştir-
- yasal-** : (B5-121) hazırlan-, hazır duruma getiril-
- yasat-** : (B8-132) hazırlat-, hazır duruma getir-
- yasını dut-** : (A4-191) yasa bürün-, matem tut-
- yasını oxı-** : (A3-294) ölüm haberini öğren-
- yasını unut-** : (A6-27) üzüntüsünü unut-
- yasır** : (A3-173) esir, tutsak, köle
- yaslan-** : (A2-20) dayan-
- yaslan-** : (A4-285) mec. güven-
- yastıq** : (B4-279) yastık
- yastıx** : (A2-147) bk. yastıq
- yaş** : (A4-88) gözyaşı
- yaş** : (A5-13) göz yaşı
- yaş** : (A5-68) genç
- yaş** : (A7-143) doğuştan beri geçen yıl birimi ile ölçülen zaman
- yaş** : (B1-201) genç, delikanlı
- yaş dok-** : (A4-88) ağla-, göz yaşı dök-
- yaşa-** : (A2-14) varlığını sürdür-
- yaşa** : (A6-242) şahıs adı
- yaşa-** : (B3-48) herhangi bir durumda bulun- veya ol-
- yaşa-** : (B4-92) varlığını sürdür-
- yaşa-** : (B6-236) mec. hoş vakit geçir-, keyif sür-
- yaşa-** : (B7-16) otur-, hayatını idame ettirdiği yer
- yaşa-** : (B8-109) sür-, devam et-
- yaşat-** : (B3-52) mec. sürdür-, devam ettir-
- yaşav** : (B6-224) yaşam, hayat
- yaşayış** : (B4-75) yaşama biçimi
- yaşçık** : (B8-20) Rus. kutu, sandık
- yaşık** : (A7-299) sandık
- yaşlı** : (A2-95) (göz için), yaşla dolmuş
- yaşlıx** : (A7-229) gençlik, insan hayatının ergenlikle orta yaş arasındaki dönemi

- yat** : (A3-65) geceyi geçirmek üzere bir yerde kal-
- yat-** : (A7-225) bekle-
- yat-** : (B2-149) uyumak için yatağa gir-
- yat-** : (B3-157) bekle-
- yat-** : (B4-131) hastalık sebebiyle yatakta kal-
- yat-** : (B4-279) dinlenmek için yatağa gir-
- yat-** : (B5-62) bir yere veya bir şeyin üzerine boylu boyunca uzan-
- yat-** : (B8-193) yatay veya yataya yakın bir duruma gel-, eğil-
- yat-** : (B8-268) bir özellik kazanmak için bir şeyin içinde bekle-
- yataq** : (B4-200) uyu-, dinlen- gibi amaçlarla üzerine veya içine yatılan eşya
- yataq odası** : (B4-200) yatmak için kullanılan oda
- yatgır-** : (A1-123) uyut-
- yatız** : (A1-84) yatsı, akşam namazından sonra yatmadan önce kılınan namaz
- yatız namazı** : (A1-84) yatsı namazı
- yatqız-** : (B5-66) bir kimsenin bir yere yatmasını sağla-
- yavaş** : (A6-77) hızlı olmayarak
- yavaş yavaş** : (B3-113) gitgide
- yavaş-yavaş** : (A3-87) hızlı olmayarak
- yavaş-yavaş** : (A6-91) ağır ağır
- yavlenie** : (A6-245) Rus. meclis, sahne eserinin bölümleri
- yavlık** : (A5-273) mendil
- yavluq** : (B4-234) mendil, dokuma veya yumuşak kâğıt
- yavru** : (A4-27) yeni doğmuş insan
- yavruçıklar** : (B2-178) yeni doğmuş hayvan
- yavuklaşdır-** : (TK) yakınlaştır-, yakın bir duruma getir-, yaklaştır-
- yax-** : (B5-40) koy-, sür-
- yaxşı** : (A5-27) güzel, iyi, çok güzel
- yaxşı** : (B6-98) iyi, güzel, çok güzel
- yaxşı ol-** : (A5-27) iyi ol-
- yaxşı yaxşı** : (A6-258) ünlem, güzel, güzel
- yaxşı yaxşı** : (B1-49) güzel güzel
- yaxşıcıge** : (MD) güzelce
- yaxşılık** : (A6-38) güzellik
- yaxud** : (A6-60) yahut, veya, ya da

- yaxut** : (A5-297) bk. yaqut
- yay-** : (A7-124) bir şeyi açarak, düzelterek ser-
- yay-** : (B8-245) bir şeyi bir alanı örtecek içimde ser-
- yayğan** : (B4-139) çevreye dağılmasına sebep ol-
- yayıl-** : (B3-255) dağınık ve düzensiz bir biçimde dağıl-, yayıl-
- yayla** : (B7-198) yayla
- yayqan-** : (A5-260) yıkandır-
- yaz-** : (A1-11) çiz-
- yaz** : (A7-250) yaz, mevsim
- yaz-** : (A7-287) yaz-
- yaz** : (B1-12) ilkahar ile sonahar arasındaki sıcak mevsim
- yaz-** : (B1-139) yazı ile anlat, yazıya dök-
- yaz-** : (B2-85) yazı ile ildir-, haber ver-
- yaz-** : (B4-161) sözü, düşüncüyü özel işaret veya harflerle anlat-
- yazda** : (A7-220) yazın
- yazda** : (B1-48) yazın, yaz mevsiminde
- yazı** : (A4-73) mec. alın yazısı, yazgı
- yazı** : (B1-16) düşüncenin belli işaretlerle tesbit edilmesi, yazmak işi
- yazı** : (B2-49) harfleri yazma biçimi
- yazıl-** : (B1-270) yazmak işi yapıl-
- yazıl-** : (B1-9) bir bilim veya edebiyat eseri oluşturulması
- yazıl-** : (B6-250) kendini bir yere yazdır-, kaydol-
- yazılı** : (A1-148) yazılı, yazılmış
- yazın** : (B1-208) yaz mevsiminde, yazın
- yazıx ét-** : (A4-223) bir şey veya kimseye zarar ver-
- yazlıq** : (B1-25) yazın, yaz mevsiminde
- yaz-qış** : (A7-242) yaz-kış
- ye-** : (A4-159) ağızda çiğneyerek, yut-
- yedı** : (A1-226) bk. yedi
- yedı** : (A7-217) yedi
- yedı yuz** : (A5-268) yedi yüz
- yedır-** : (A2-111) yemesini sağla-
- yedi** : (B1-39) yedi
- yedinci** : (B4-262) yedinci, yedi sayısının sıra sıfatı

- yek-** : (A6-103) atı arabaya koşmak
- yel** : (B2-264) esinti, rüzgar
- yelçik** : (B8-131) bkz. yel
- yelpır-** : (MD) es-, üfle-
- yeltürmen** : (A7-71) yel değirmeni
- yemek** : (A3-213) yenmek için pişirilip hazırlanmış yiyecek, aş
- yemen** : (A3-195) yer adı
- yemin étırım** : (A6-169) ant iç-
- yemin ver-** : (A6-185) ant ver-
- yemiş** : (A7-248) yiyecek
- yemiş** : (A7-265) meyva
- yemiş direkleri oturt-** : (A7-201) meyva ağacı dik-
- yemin ver-** : (B6-246) ant ver-
- yemin ver-** : (B6-251) yemin et-
- yemiş** : (B6-144) meyva
- yemyeşil** : (B3-182) her yanı yeşil, çok yeşil
- yeñ-** : (B2-242) savaş veya yarışmada üstünlük sağla-, üstün gel-
- yen** : (B5-216) giysi kolu
- yen** : (KS) yen, kol
- yengi** : (A6-49) oluş veya çıkışından beri çok zaman geçmemiş olan
- yengi** : (A6-53) en son edinilen
- yengi** : (A7-202) kullanılmamış olan, yeni
- yengi** : (A7-202) yeni, kullanılmamış olan
- yengidén** : (A5-264) yeni baştan
- yengil** : (B5-232) hafif, yenili
- yeñi** : (B7-84) biraz önce, çok zaman geçmeden
- yeñiden** : (B4-67) yeni baştan
- yeñil-** : (B6-316) mec. güçsüz, mağlup ol-
- yeñilik** : (B6-327) yeni olma durumu veya yeni olan bir şeyin özelliği
- yer** : (A1-194) yerküre, dünya
- yer** : (A3-292) ülke
- yer** : (A3-64) kalınacak oda
- yer** : (A5-187) herhangi bir mekanda oturulacak koltuk veya sandalye
- yer** : (A6-137) kurum, kuruluş, müessese

- yer** : (A7-182) gezinilen ayakla basılan taban
- yer** : (A7-223) toprak
- yer** : (A7-281) otel, motel vb. de kalınacak oda
- yer** : (A7-77) şehir, bölge
- yer** : (B2-246) bir olayın geçtiği veya geçeceği bölüm, alan, mahal
- yer** : (B3-75) mekân, mahal
- yer** : (B4-67) ekime elverişli toprak parçası, arazi
- yer** : (B5-198) vücut azaları
- yer** : (B8-182) bulunulan, yaşanılan, oturlan yer
- yer** : (B8-268) herhangi bir şeye, bir işe ayrılmış bölüm alan
- yer ilen yoqsana benze-** : (A7-182) yıkılıp harap ol-, bütünüyle ortadan kalk-
- yer- kok** : (A2-80) yer -gök
- yerçik** : (B4-43) ekime elverişli toprak parçası, arazi
- yerine** : (B3-54) bir şeyin veya bir kimsenin yerini almak üzere
- yeriş-** : (A4-144) zaman kaybetme-, acele et-
- yerleş-** : (B7-62) bir yerde oturmaya, yaşamaya başla-
- yerleş-** : (B8-312) yerine iyice otur-, yerinde sabit ol-
- yerleşdir-** : (B5-15) yerleşmesini sağla-
- yerleştür-** : (KS) yerleştür-
- yeşil** : (B2-185) yeşil, bitki yapraklarının çoğunda görülen renk
- yeşillen-** : (B8-254) yeşil duruma gel-, yeşer-, yeşil ol-
- yeşillik** : (B7-90) yeşillik, taze ot
- yet-** : (A7-50) eriş-, ulaş-
- yeter** : (B3-74) ihtiyacı karşılayacak kadar olan, kafi
- yétiş-** : (A1-51) yardım et, yardımına koş-
- yetiş-** : (A2-46) bir işe başlamış olanlara veya gidenlere sonradan katıl-
- yetiş-** : (A4-93) ulaş-, er-, vasıl ol-
- yetiş** : (A5-19) yardım istemek için kullanılır
- yetiştür-** : (A3-108) vaktinde hazır olmasını sağla-
- yetiştür-** : (A6-39) sağlayıp ver-
- yetiş-** : (B1-228) vaktinde var-, vaktinde bulun-
- yetiş-** : (B1-280) yet-, yeter ol-, kafi ol-
- yetiştir-** : (B2-277) vaktinde hazır olmasını sağla-
- yetmiş** : (A7-175) yetmiş

- yetmişbeş** : (A7-176) yetmiş beş
- yettir-** : (A4-127) ne olduğunu, nerede bulunduğunu bileme-, kaybet-
- yettir-** : (A4-221) bazı nitelik veya özelliklerin yok olması durumuna uğra-, kaybet-
- yevaş yevaş** : (B4-102) azar azar, ağır ağır
- yiber-** : (A7-301) bkz. yiber-
- yıgıl-** : (A4-220) düş-, yıkıl-, kendini tutamayıp çök-
- yıgıl-** : (A5-262) çok sayıda birik-, toplan-
- yıgırım** : (A7-161) yirmi
- yıgırımbeş** : (A7-163) yirmi beş
- yıgırmı** : (A4-147) yirmi
- yığıt** : (A1-222) delikanlı, genç erkek
- yığıt** : (A1-251) güçlü ve yürekli, kahraman, alp
- yığıtçık** : (A7-65) bk. yığıt
- yıgla-** : (B5-287) ağla-
- yıl** : (B5-57) yıl, sene, başlangıç tarihi belli olmayan on iki aylık süre
- yılaf** : (B4-11) yulaf
- yılan** : (B2-136) yılan
- yılbaş** : (A7-202) yılbaşı, ocak ayının birinci günü
- yıldırım** : (B8-282) yıldırım
- yıldırım oyna-** : (B8-282) yıldırım çakması
- yıldız** : (B1-161) bir çok kısa çizgi veya üçgenden oluşan şekil
- yıldızlan-** : (B5-93) yıldızlan-
- yılış-** : (B3-296) yerinden oyna-, hareket et-
- yıllarnen** : (B3-313) yıllarca, yıllar boyu, bir çok yıl
- yıllı** : (B7-177) sıcak, ılık
- yıllıq** : (B2-151) yılda bir yapılan
- yıltıra-** : (B1-187) parlamak, güçlü bir ışık çıkar-, ışık saç-
- yımırta** : (B8-18) tavuk yumurtası
- yımırta** : (CKK) yumurta
- yımırta qozla-** : (B7-129) yumurta yumurtla-
- yımırtaçıq** : (B4-146) böcek yumurtası
- yımırta qozlama-** : (A7-314) yumurta yumurtla-
- yımşaq** : (B7-88) yumuşak, katı karşıtı
- yıpek** : (A4-245) bk. yipek

- yipek quşan-** : (A4-245) ipekten yapılmış elbise giy-
- yıptén qazıqtan qaç-** : (A5-276) ipini koparanın gelmesi
- yıq-** : (B6-215) insan, hayvan, ağaç için devir-
- yıq-** : (B6-265) mec. yıkımına sebep ol-, alaşağı et-
- yıqıl-** : (B6-214) devril-, yığıl-
- yıqıl-** : (B8-191) herhangi bir sebeple çök-, göç-
- yır** : (B8-40) yır, şarkı, türkü, şiir
- yırla-** : (B3-85) türkü, şarkı söyle-
- yırtıb** : (A3-295) çekip ayır-, parçalara ayır-
- yırtıl-** : (B2-52) yırtmak işi yapıl-
- yırtıq** : (B4-208) yırtılmış olan
- yırax** : (A4-296) uzak, gidilmesi çok süren
- yıx-** : (A6-215) devir-, yık-
- yıx baş kün** : (KS) pazartesi, pazarla salı arasındaki gün
- yıx kün** : (KS) pazar, cumartesi ile pazartesi arası olan gün
- yıxıl-** : (A4-294) düş-, yıkıl-
- yıxıl-** : (A5-267) çok sayıda birik-, toplan-
- yiber-** : (B8-157) gönder-, yolla-
- yiberil-** : (B5-249) genişle-, büyü-
- yigirmi** : (B3-286) yirmi
- yine** : (B5-30) iğne
- yip** : (B8-334) ip
- yipçik** : (B1-241) bk. yip
- yipek** : (B7-207) ipek
- yiri** : (B4-9) iri, olağanı aşan büyüklüğü olan
- yiri-** : (B7-304) eri-, katı cismin ısı etkisiyle sıvı hale gelmesi
- yiri yiri** : (B4-10) iri iri, büyük, çok iri
- yirit-** : (B5-167) erit-, sıvı hale getir-
- yoğarı** : (B8-272) bir şeyin üst bölümü
- yoğurt** : (B1-72) yoğurt
- yoğurt** : (CKK) yoğurt
- yoğurtlu şorba** : (CKK) yoğurt çorbası
- yok** : (B5-175) bulunmayan, mevcut olmayan
- yol** : (A3-9) davranış, tutum, gidiş veya davranış biçimi

- yol** : (A3-9) tutum, davranış biçimi veya gidişat
- yol** : (A7-229) yerleşim alanlarını bağlamak için açılmış ulaşım şeridi
- yol** : (A7-81) bir yere gitmek için aşılacak uzaklık
- yol** : (B1-115) yolculuk, gezi, seyahat
- yol** : (B1-153) uyulan ilke, sistem
- yol** : (B1-215) içinden veya üstünden bir sınıvın geçtiği, aktığı yer
- yol** : (B2-34) mec. bir amaca ulaşmak için başvurulması gereken çare, yöntem
- yol** : (B3-233) mec. gaye, uğur, maksat
- yol** : (B8-270) bir yere gitmek için aşılacak uzaklık
- yol göstér-** : (A1-105) kılavuzluk et, tarif et-
- yol goster-** : (A2-247) ne yapılacağını, nasıl davranılacağını öğret-
- yol sadaqası** : (A4-48) yola çıkarken verilen sadaka
- yol ver-** : (A1-36) geçmesine izin ver-
- yola revan ol-** : (A4-145) yola koyul-
- yola sal-** : (A4-185) yola gönder-
- yola sal-** : (A4-185) gidilecek yere doğru yola çıkarıl-, gönderil-
- yolaçiq** : (B4-193) bk. yolaq
- yolaq** : (B3-120) şerit, çubuk
- yolbaşçı** : (B2-164) rehber, kılavuz
- yolcu** : (A1-27) yolcu yolculuğa çıkmış kimse
- yolcu** : (B2-133) yolculuğa çıkmış kimse
- yolcu it-** : (A4-219) yola çıkanı uğurla-
- yolcu it-** : (A4-219) yolcu olanı uğurla-
- yolcu ol-** : (A1-27) yola çık-
- yolcu ol-** : (A4-234) yola çık-
- yolçiq** : (B7-6) yol
- yoldaş** : (A5-173) arkadaş, dost
- yolñ bağla-** : (A2-270) gitmesine engel ol-
- yolñ gozle-** : (A3-40) bir kimsenin gelmesini bekle-
- yolna** : (A4-135) uğruna
- yolna malını gayıp it-** : (A4-135) uğruna malını harca-
- yolña qurban ol-** : (A4-67) mec. biri-nin uğruna öl-
- yolnı açix ét-** : (A4-249) engelsizce git-, yolculara söylenen iyi dilek sözü
- yolñı açix ét-** : (A4-249) hiçbir engelle karşılaşmadan, sağ salim var-

- yolını bilme-** : (A3-236) gideceği yolları tanıma-
- yolını coy-** : (A7-209) yolunu kaybet-
- yolını çevir-** : (A7-2) yolunu kes-
- yolını gozet-** : (A2-139) gelmesini bekle-
- yolıx-** : (A7-22) karşılaş-
- yolıx-** : (MD) isabet, karşılaşma
- yolla-** : (A5-20) gönder-
- yollıq** : (A3-55) yolculukta yenmek için hazırlanan yiyecek
- yollıq azıq ver-** : (A3-55) yolculukta yenmesi için yiyecek ver-
- yolver-** : (A1-38) geçmesine izin ver-
- yona** : (KS) kırımçak soyadı
- yongâ** : (B7-43) kesilen, yontulan veya rendelenen şeyden çıkan parça
- yoq** : (B2-97) hayır anlamında
- yoq** : (B8-299) bulunmayan, mevcut olmayan nesne , kimse, var karşıtı
- yoqarı** : (A1-212) üst taraf, yüksek, yukarı
- yoqarı** : (B1-83) üst tarafa, yükseğe, yukarıya
- yoqarı** : (B3-183) bir şeyin üst bölümü, aşağı karşıtı
- yoqarıda** : (B8-280) üst tarafta olan
- yoqarıdan** : (B2-161) tepeden, üstten
- yoqsa** : (B3-109) karşılaştırma bildirir
- yoqsam** : (A7-182) bir, beraber aynı düzeyde, eşit
- yoqsam** : (B7-107) bk. yoqsa
- yoqsızlıq** : (B6-235) yoksulluk, fakirlik
- yormax** : (MD) çöz-, yor-
- yorul-** : (B1-46) yorgun duruma gel-
- yoskaçıq** : (B8-291) şahıs adı
- yoX** : (A5-221) bulunmayan, mevcut olmayan nesne , kimse, var karşıtı
- yoX** : (A7-192) olmayan, bulunmayan şey
- yoX canım** : (A6-184) öyle şey olmaz, hayır, inanmayın
- yoX- yoX** : (A6-146) cevap kelimesi, yok
- yoXsam** : (A1-173) bir düşüncenin, bir bir davranışın ters olma ihtimalini anlatmak için kullanılır
- yoXsam** : (A1-221) yoksa
- yudaçıq** : (B3-3) şahıs adı

- yuk** : (A7-195) araba, hayvan vb. nin taşıyabildiği miktar
- yukel-** : (A3-146) yüklemek işi yapıl- veya yüklemek işne konu ol-
- yukle-** : (A3-274) bir yere, taşınması için belli ağırlıkta eşya veya araç gereç koy-
- yukseklik** : (A7-195) yükselti, irtifa
- yulaf** : (B2-277) yulaf
- yum-** : (A5-22) sıkarak kapalı duruma getir-
- yumruq** : (B1-82) parmakların kapanmasıyla elin aldığı biçim
- yumruqlı** : (B1-87) yumruk yapılmış el
- yun** : (B6-16) genel olarak hayvan tüyünden yapılmış
- yun** : (B8-334) mevsimi geldiğinde kırılan koyun tüyü
- yun** : (B8-9) tüy, civciv gibi hayvanlardaki, vücudu kaplayan tüy
- yuq-** : (B4-119) bulaş-, başkalarına çeşitli yollarla hastalık geçmesi işi
- yuq** : (MD) yüklük
- yuqı** : (B4-203) bk. yugu
- yuqıcı** : (B4-137) bulaşıcı, başkalarına çeşitli yollarla bulaşan
- yuqla-** : (B8-294) uyku durumunda ol-
- yuqlab qal-** : (B8-294) uyuyup kal-, uyuyakal-
- yuqmaq** : (OS) tutunmak, geçmek
- yuqqan** : (B4-137) bulaşıcı
- yuqu** : (B5-66) uyku, her türlü etkinliğin büyük ölçüde azaldığı dinlenme durumu
- yuqucı** : (MD) bulaşıcı hastalık
- yur-** : (A2-167) ilerle-
- yur-** : (A7-105) adım atarak ilerle-, git-
- yure ver-** : (A6-141) gereği gibi yap-, bildiği gibi yap-
- yureçik** : (A3-33) bir kimsenin ruhsal yönü, gönül
- yuregindén çıxma-** : (A4-35) mec. bir an bile unutama-
- yureginin yağı iri-** : (A5-58) mec. çok üzül-
- yurekı qara komır ol-** : (A3-33) mec. yüreği yan-
- yurekı qarışla-** : (A6-218) merak, kaygı, korku, heyecan gibi duygularla tedirgin ol-
- yurekı tal-** : (A5-46) kendinden geç-
- yurekı yan-** : (A2-281) pek çok acı-
- yurekindén atışı sonme-** : (A2-289) mec. üzüntüsünün sürekli devam etmesi
- yurekine oq urıl-** : (A5-185) çok üzül-
- yurekte yağı qalma-** : (A5-117) dayanacak gücü kalma-

- yurđan** : (B8-255) yorgan
- yurđancı** : (A7-263) yorgancı, yorgan diken veya satan kimse
- yurı-** : (A3-235) adım atarak ilerle-, git-
- yurt** : (B7-18) insanın doğup büyüdüğü, yaşadığı yer, memleket
- yusuf** : (KS) kırımçak soyadı
- yut-** : (B4-303) ağızda bulunan bir şeyi yutağa geçir-
- yutum** : (OS) yudum, bir içište yutulacak miktar
- yuv-** : (B2-73) yıka-
- yuva** : (B3-251) kuşların ve diğer hayvanların türlü şeylerden yaptıkları barınak
- yucarlan-** : (B5-70) dönerek hareket et-
- yuvın-** : (KS) yıkan-
- yuvuqlaş-** : (MD) yakınlaş-
- yuvux** : (KS) yakın, akraba
- yuvuxlaş-** : (KS) yakınlaş-
- yucarlan-** : (A7-315) yere devril-, düş-
- yuxı** : (A2-77) uyku
- yuxısı açıl-** : (A2-77) uykulu durumu geç-
- yuxıya dal-** : (A2-22) rahat, derin bir şekilde uyu-
- yuxlab qal-** : (A5-47) uyuyakal-
- yuz** : (A6-122) çehre, surat
- yuz** : (A7-182) yüz
- yuz bin** : (A3-164) yüz bin
- yuz sar-** : (A5-144) yüz ser-, aşırı sevgi göstermek için yere eğil-
- yuz ver-** : (A6-122) müsamalı davran-
- yuz verme-** : (A6-122) ilgi yakınlık gösterme-
- yuzbez** : (B4-191) havlu
- yuzgar** : (B8-128) rüzgar, yel
- yuzı qara ol-** : (A3-216) mahçup ol-, zavallı bir görünüşü ol-
- yuzın perdésını aç-** : (A5-239) duvağını aç-
- yuzın sor-** : (A2-234) yüzünü sür-, değdir-
- yuziné baxma-** : (A7-171) önem verme-, ilgilenme-
- yuzını yuv-** : (A4-222) yüzünü yıka-
- yuzlı** : (A5-235) yüzü herhangi bir nitelikte olan
- yuzuk** : (A5-266) yüzük

yuzuk baxışla- : (A4-232) yüzük hediye et-

yuzum : (A7-59) üzüm

yuxla- : (KS) uyu-, uyku durumunda ol-

yük : (B2-108) eşya

yükle- : (B3-168) bir yere taşınması için belli ağırlıkta eşya araç gereç koy-

yükli : (B5-264) yükü olan, yüklenmiş

yüksek : (B6-30) altı ile üstü arasındaki uzaklık çok olan

yüksekçe : (B8-190) yükseğe yakın

yüksel- : (B7-13) yukarı doğru ilerle-, aşaması art-

yüregi köteril- : (B6-82) duygulan-

yürek : (B7-316) bir kimsenin ruhsal yönü, gönül

yürekleri qaltıra- : (B8-258) yüreği çarp-, tedirgin ol-, huzursuz ol-

yürü- : (B1-145) herhangi bir yere doğru sürekli yer değiştir-

yürü- : (B3-55) kendisinden evvel bir isimle kullanıldığında sözü edilen işin sürdürülmesi anlamı verir.

yürü- : (B8-114) adım atarak ilerle-, git-

yürü- : (B8-160) yayan gez-, yayan git-

yüz : (B4-201) yastığa geçirilen kılıf

yüz : (B5-110) çehre, surat

yüz : (B6-323) yüzey, sath

yüz : (B8-192) yüz

yüzbez : (B4-138) havlu

yüzgar : (B2-187) rüzgar, yel

yüzüm : (B3-100) üzüm

Z

zabit : (A7-5) zabıt, subay

zahmet : (B1-138) sıkıntı, güçlük, yorgunluk, eziyet

zahmet olmasa : (B1-138) rica ederim yerine kullanılan bir nezaket sözü

zakiz : (A7-86) yer adı

zakuska : (A7-128) Rus. meze, çerez

zal : (B6-232) Rus. salon

zalım : (A4-130) zalim, acımasız

zalım : (B5-8) bk. zalim

zalim : (B4-154) acımasız, kıyııcı, zulmeden

- zaman** : (B1-268) belirlenmiş olan an
- zaman** : (B1-9) bir iş veya oluşun içinde geçtiği, geçeceği veya geçmekte olduğu süre, vakit
- zaman** : (B8-11) bu sürenin belirli bir parçası, vakit
- zaman yılıñ bir zamanında** : (A6-44) evvel zaman içinde
- zamet** : (A7-183) zahmet, sıkıntı, güçlük, yorgunluk, eziyet
- zamet olmasa** : (A7-183) rica ederim yerine kullanılan bir nezaket sözü
- zar** : (A4-181) ağlama, inleme
- zar ol-** : (A4-189) ağla-, inle-
- zarar** : (B8-261) bir şeyin, bir olayın yol açtığı olumsuz, kötü sonuç, ziyan
- zarar éyle-** : (A1-43) zararda ol-, zor durumda kal-
- zarar kel-** : (B8-261) kötülük gel-
- zarar ver-** : (B2-219) kötülük et-
- zarar yoq** : (B1-254) pek önemli değil
- zararı ol-** : (B8-263) kötü sonuç ver-, kötülüğe yol aç-
- zararlı** : (B4-292) zarar veren, zararı dokunan
- zare oğra-** : (A2-6) ağlama, inleme içinde ol-
- zarar** : (A7-315) zarar, kötü sonuç, ziyan
- zarzavat** : (B4-78) zerzevat, sebze
- zavod** : (B8-71) Rus. fabrika
- zavallı** : (A6-61) acınacak kadar kötü durumda bulunan, mutsuz
- zayıf** : (KS) zayıf, (insan, hayvan için) sıska, cılız, arık
- zayıflan-** : (B4-306) zayıfla-, zayıf duruma gel-, gücünü yitir-
- zdravstvuy** : (A6-190) Rus. merhaba
- ze iş** : (TK) İbr. gayr-i israilliler
- zeér** : (A5-165) zehir
- zeherle-** : (B8-155) zehirle-, öldürmek amacıyla zehir ver-
- zeherlen-** : (B8-162) zehirlen-, zehirlemek işi yapıl- veya zehirlemek işine konu ol-
- zeket** : (MD) zekat
- zekut** : (MD) gelecek kuşak, torun
- zémzém** : (A5-50) kabe yakınında bulunan bir kuyu
- zémzém suyu** : (A5-50) kabe yakınındaki kuyunun müslümanlarca kutsal sayılan suyu
- zenaat** : (B3-54) zanaat, beceriye dayalı iş
- zenaatevi** : (B3-55) insanlara bir iş için öğrenimle beraber tecrübe, ustalık kazandıran yer
- zengin ol-** : (A3-196) zengin ol-, çok mal ve para edin-

- zengin** : (B3-95) zengin, parası, malı çok olan, varlıklı
- zerdali** : (B1-207) zerdali, kayısı ağacının küçük bir türü
- zerdali** : (CKK) kayısı
- zerdalı** : (A7-297) bk. zerdali
- zevda** : (A5-4) sevda, güçlü sevgi, aşk
- zevzeklen-** : (A6-196) lüzumsuz konuş-
- zexus** : (MD) iyi yapmak
- zeytin** : (MD) zeytin
- zılıf** : (A2-61) şakaklardan sarkan saç lülesi
- zılıfı yuze düş-** : (A2-61) kahkülleri önüne düş-
- zımız** : (CKK) çökelek
- zımızlı çir-çir** : (CKK) peynirli börek
- zincir** : (KS) zincir, birbirine geçmiş bir sıra metal halkadan oluşan bağ
- zından** : (KS) hapisane
- zimizi** : (B6-13) süzme yoğurt, lor peyniri
- ziré** : (A5-164) çünkü, şundan dolayı
- ziyade** : (B1-15) çok, daha çok, daha fazla
- ziyadesinen** : (B4-16) ziyadesiyle, olağandan, gerekenden çok, pek çok, fazlasıyla
- ziyafet** : (A1-163) konukları yemekli, eğlenceli ağırlama, şölen, toy
- ziyafet qur-** : (A1-163) konukları yemekli ağırla-
- znaqay** : (MD) büyük kızkardeşin kocası
- znakom** : (A6-218) Rus. tanıdık, bildik
- znaqay** : (A7-264) ablanın kocası, enişte
- zofra** : (KS) sofrası
- zofra bastır-** : (MD) sofrası hazırla-
- zor** : (B1-100) sıkıntı, güçlük, rahatsızlık
- zor** : (B4-289) güçlkle, zorla
- zor ol-** : (B6-29) kendisini zorlayan bir duruma düş-, güç ol-
- zorga qal-** : (B6-11) yapmaya mecbur ol-, yapması gerek-
- zorla-** : (B5-205) üstele-, ısrar et-
- zulum** : (A7-5) acımasızlık, haksızlık, eziyet, cefa
- zumbul** : (A5-54) türlü renkli, güzel kokulu bir süs bitkisi
- zumbullı** : (A5-54) sümbülle kaplı
- zumrut** : (A5-297) cam parlaklığında, yeşil renkte, saydam bir süs taşı

zunbul : (MD) türlü renkli, güzel kokulu bir süs bitkisi

zurnal : (B1-281) sınıf defteri, yoklama defteri

zuv- çuv : (B1-57) koşuştur-, sürekli olarak gidip gel-, koşuş-

zuvuq : (B5-164) soğuk

KAYNAKLAR

- “*Astırhan*”, **İslâm Ansiklopedisi**, MEB Yay., C. 1, İstanbul 1965, s. 680-682
- ABDULLAYEV, Elövset Zakiroğlu “*Azerî Dilinde r~z Nispeti*”, **Türk Dillerinin Tarihsel Gelişme Sorunları (Azerbaycan Bilgininin Görüşleri)**, TDK Yay: 652, Ankara 1996, s. 40-47
- ABDULLAYEV, Elövset Zakiroğlu “*Şehriyar ve Ana Dili*”, **Türk Dillerinin Tarihsel Gelişme Sorunları (Azerbaycan Bilgininin Görüşleri)**, TDK Yay: 652, Ankara 1996, s. 83-93
- ABDULLAYEV, Elövset Zakiroğlu “*Türk Dillerinde Kadim -ın Ekli Hâl Şekli ve Onun Azerîceden Sonraki Durumu*”, **Türk Dillerinin Tarihsel Gelişme Sorunları (Azerbaycan Bilgininin Görüşleri)**, TDK Yay: 652, Ankara 1996, s. 27-39
- ACARLAR, Kevser “*Çıkma Durumunda (-den hâlinde) Sözcüklerin Tümcede Türklü Kullanılışları*”, **Türk Dili**, S. 235, Nisan 1971, s. 34 - 37
- AÇKİNAZİ, İ. V. **Kırımçaki, İstorka-Étnograficeskiy Oçerk**, Simperefol 2000
- AGAR, Mehmet Emin **Kırım Türkçesi Kılavuzu**, Yaşayan Türk Şiveleri Dizisi I, İstanbul 1991
- AĞAKAY, Mehmet Ali “*Türkçe’de Kelime Koşmaları*”, **TDAY Belleten 1954**, Ankara 1988, s. 97-164;
- AKALIN, Şükrü Halûk “*+IA- Ekinin Çatı Ekleriyle Kullanılışı Konusundaki Görüşler ve Ekin Yabancı Kaynaklı Kelimelere Getirilişi Üzerine*”, **Türk Gramerinin Sorunları Toplantısı**, (22-23 Ekim 1993), TDK Yay: 600, Ankara 1995, s. 92-99
- AKALIN, Şükrü Halûk “*Şor Türkçesinde Birleşik Kelimeler*”, **3. Uluslar Arası Türk Dil Kurultayı 1996**, TDK Yay: 678, Ankara 1999, s. 67-76
- AKALIN, Şükrü Halûk “*Türkiye Türkçesinde Ünlem*”, **Türk Gramerinin Sorunları II**, TDK Yay: 718, Ankara 1999, s. 476-491
- AKİNER, Shirin; **Sovyet Müslümanları**, çev. Tufan BUZPINAR-Ahmet MUTU, İnsan Yay., İstanbul 1995
- AKSAN, Doğan **Anadilimizin Söz Denzinde**, Bilgi Yay., Ankara 2002
- AKSAN, Doğan **Her Yönüyle Dil Ana Çizgileriyle Dilbilim**, TDK Yay: 439 Ankara 1995
- ALKAYA, Ercan **Kuzey Grubu Türk Lehçelerinde Edatlar**, FÜ Sos. Bil. Ens. Doktora Tezi, Elazığ 2002
- ALYILMAZ, Cengiz “*Ünlemlerin Seslenmeleri Kuvvetlendirici İşlevleri*”, **Türk Gramerinin Sorunları II**, TDK Yay: 718, Ankara 1999, s. 534-540

- ALYILMAZ, Cengiz **Orhun Yazıtlarının Söz Dizimi**, AÜ Sos. Bil. Ens. Doktora Tezi, Erzurum 1994
- ARAT, Reşit Rahmeti “*Atabetü’l-Hakâyık’ta G ve Ğ Seslerine Dair*” **Makaleler**, C. 1, TKAE Yay:65, Ankara 1987, s. 342-349
- ARAT, Reşit Rahmeti “*Türk Dilinin Bünyesine Dair*”, **Makaleler**, C. 1, TKAE Yay: 65, Ankara 1987, s. 292-296
- ARAT, Reşit Rahmeti “*Türkçe’de Cihet Mefhumu ve Bunun İle İlgili Tabirler*”, **Makaleler** C. 1, TKAE Yay: 65, Ankara 1987, s. 180-223
- ARAT, Reşit Rahmeti “*Türkçede Kelime ve Eklerin Yapısı*”, **Makaleler**, C.1, TKAE Yay: 65, Ankara 1987, s.1047-1052
- ARAT, Reşit Rahmeti “*Türkler’de Zaman ve Vakıt Tesbiti*”, **Makaleler** , C. 1, TKAE Yay: 65, Ankara 1987, s. 165-179
- ARAT, Reşit Rahmeti **Atabetü’l-Hakayık**, TDK Yay: 32, Ankara 1992
- ARGUNŞAH, Mustafa “*Gözleve Kırım Tatar Türkçesiyle Bir Halk Hikâyesi*”, **Türklük Araştırmaları Dergisi**, S. 410, Ağustos 1997, s. 69-92
- ARGUNŞAH, Mustafa “*Ünlü Gerundiminun “-Mağa” Yerine Kullanılışı*”, **3. Uluslar Arası Türk Dil Kurultayı 1996**, TDK Yay: 678, Ankara 1999, s. 117-125
- ARSLAN, Sema “*Türkiye Türkçesinde Küçültme ve Pekiştirme Kavramları ve -Cık Eki Üzerine*”, **Türk Dili**, S. 603, Mart 2002, s. 224-228
- ARTAMANOV, M. **The History of the Chazars**, Leningrad 1962
- ATABAY, Neşe KUTLUK, İbrahim ÖZEL, Sevgi **Sözcük Türleri**, Ankara 1983
- ATALAY, Besim; **Divanü Lûgat-it -Türk Tercümesi I**, TDK Yay: 521, Ankara 1992
- ATALAY, Besim; **Divanü Lûgat-it -Türk Tercümesi II**. TDK Yay: 522, Ankara 1992
- AVŞAR, Zakir - SOLAK, Ferruh - TOSUN, Selma; “*Türklerin Demografisi*”, **Türkler**, C. 1, Yeni Türkiye Yay., Ankara 2002, s. 205-241
- AVŞAR, Zakir - SOLAK, Ferruh - TOSUN, Selma; “*21. Yüzyılda Türk Dünyası (1950-1925) Demografik İnceleme*”, **Yeni Türkiye, Türk Dünyası Özel Sayısı I**, Yıl 3, S.15, Yeni Türkiye Yay., Mayıs-Haziran 1997, s.127-131
- AYDIN, Mehmet **Aybastı Ağzı (İnceleme-Metin-Sözlük)**, TDK Yay: 796, Ankara 2002
- BANGUOĞLU, Tahsin “*Şeyyad Hamza’nın Doğu Türkçesine Yaklaşan Manzumesi*”, **TDAY Belleten 1956**, Ankara 1988, s. 125-144
- BANGUOĞLU, Tahsin **Türkçenin Grameri**, TDK Yay: 528, İstanbul 1974
- BARTHOLD, W, **Orta Asya Türk Tarihi Hakkında Dersler**, Haz. Kazım Yaşar Koprıman-Afşar İsmail Aka, Ankara 1975

- BASKAKOV, N. A.; **Tyurksiye Yazıki Naradov**, Moskova 1966
- BASKAKOV, N. A. “*Türk Dillerinde Ön Vokallerin Düzleşmesi ve Karaimcenin Halicz-Luck Lehçesinde ö>e ve ü>i Değişmeleri*”, **TDAY Belleten 1963**, Ankara 1988, s. 33-37
- BASKAKOV, N.A. **Grammatiki Nogayskogo Yazıka**, Mahaçkala 1962
- BASSARAK, Armin; “*Türkçe Zaman Kiplerinin Doğallık Dereceleri*” **TDAY Belleten 1995**, Ankara 1997, s. 31-36
- BAŞTAV, Şerif; **Atilla ve Hunları, Tarihte Türk Devletleri**, C. 1, Ankara 1987
- BAUBEK, Hacı Amin “*Dobruca Tatar Lehçesinde -gan/-gen, -kan/-ken Sıfat Fiilinin Görevleri*” **Bilimsel Bildiriler 1972**, (Ankara 27-29 Eylül 1972), TDK Yay: 413, Ankara 1975, s. 369-377
- BAYATLI Hidayet Kemal **Irak Türkmen Türkçesi**, TDK Yay: 664, Ankara 1996
- BAYRAKTAR, Fatma Sibel **Kayseri Merkez Ağzı**, TÜ Sos. Bil. Ens. Doktora Tezi, Edirne 2000
- BEDÎ, Çağatay, “*Hazar Kültürü ve Varisleri*”, **TTK Belleten**, C. 37, S. 107, Temmuz 1963, s. 477-483
- BOZKURT, Fuat **Türkiye Türkçesi**, Cem Yay., İstanbul 1995
- BOZKURT, Fuat **Türklerin Dili**, Cem Yay., İstanbul 1992
- BRENDEMOEN, Bernt; “*Doğu Karadeniz Ağızlarındaki -miş’li Geçmiş Zaman Üzerine Bir Not*”, **3. Uluslar Arası Türk Dil Kurultayı 1996**, TDK Yay: 678, Ankara 1999, s. 199-205
- BROOK, Kevin Alan **Bir Türk İmparatorluğu Hazar Yahudileri**, çev. İsmail Tulçalı, Nokta Yay., İstanbul 2005, s. 427
- BURAN, Ahmet - ALKAYA, Ercan; **Çağdaş Türk Lehçeleri**, TİSAV Yay., Elazığ 1999.
- BURAN,Ahmet; “*Türkçede İsim Çekim Ekleri*”, **Türk Gramerinin Sorunları II**, TDK Yay: 718, Ankara 1999, s. 263-277
- BURAN,Ahmet; “*Türkçede Kelimelerin Ekleşmesi ve Eklerin Kökeni*”, **3. Uluslar Arası Türk Dil Kurultayı 1996**, TDK Yay: 678, Ankara 1999, s. 207-214
- BURAN,Ahmet; **Anadolu Ağızlarında İsim Çekim (Hâl) Ekleri**, TDK Yay: 660, Ankara 1996
- BURAN,Ahmet; **Keban, Baskil ve Ağın Yöresi Ağzları**, TDK Yay: 669, Ankara 1997
- Büyük Rusça-Türkçe Sözlük**, Engin Yay., İstanbul 1995
- CAFEROĞLU, Ahmet; “*Anadolu Ağızlarında İç Ses Ünsüz Benzeşmesi*”, **TDAY Belleten 1958**, Ankara 1988, s. 1-11

- CAFEROĞLU, Ahmet; “*Anadolu Ağızlarında Konson Değişmeleri*,” **TDAY Belleten 1963**, Ankara 1988, s. 1-32
- CAFEROĞLU, Ahmet; “*Anadolu Ağızlarında Metathese Gelişmesi*”, **TDAY Belleten 1955**, Ankara 1988, s. 1-7
- CAFEROĞLU, Ahmet; “*Anadolu ve Rumeli Ağızları Ünlü Değişmeleri*”, **TDAY Belleten 1964**, Ankara 1989, s. 1-33
- CAFEROĞLU, Ahmet; “*Muğla Ağzı*”, **TDAY Belleten 1962**, Ankara 1988, s. 107-130
- CAFEROĞLU, Ahmet; **Doğu İllerimiz Ağzından Toplamalar**, TDK Yay: 62, Ankara 1995
- CAFEROĞLU, Ahmet; **Güney Doğu İleri Ağızlarından Toplamalar**, TDK Yay: 107, Ankara 1995
- CAFEROĞLU, Ahmet; **Türk Dili Tarihi**, Enderun Yay., İstanbul 1984
- CLAUSON, S. G. **An Etymological Dictionary of Pre- Thirteenth-Century Turkish**, Oxford 1972
- CUMAKUNOVA, Gülzura “*Kırgız Dilinde İ- Fiilinin Gelişmesi*,” **3. Uluslar Arası Türk Dil Kurultayı 1996**, TDK Yay: 678, Ankara 1999 s. 233-237
- ÇAĞATAY, Saadet “*Eski Osmanlıcada Fiil Müştakları, Partisipler*” **DTCF Dergisi**, C. 5, S. 2, Ankara 1948, s. 525-552;
- ÇAĞATAY, Saadet “*Eski Osmanlıcada Fiil Müştakları*”, **DTCF Dergisi**, C. 5, S.1, Ankara 1948, s. 352-368;
- ÇAĞATAY, Saadet “*Pekiştirilen Fiiller*”, **TDAY Belleten 1966**, Ankara 1967, s. 39-50
- ÇAĞATAY, Saadet “*Türkçe’de ñ- ğ Sesine Dair*”, **TDAY Belleten 1954**, Ankara 1988, s.15-30
- ÇAĞIRAN, Önder “*Türkiye Türkçesi Ağızlarındaki Ünsüz Göçüşmelerinin Kuruluş Sistemi*”, **3. Uluslar Arası Türk Dil Kurultayı 1996**, TDK Yay: 678, Ankara 1999 s. 239-266
- ÇAPRAZ, Kemal; “*Stratejik Açından Kırım*”, **Yeni Türkiye Türk Dünyası Özel Sayısı II**, Yıl 3, S. 16, Yeni Türkiye Yay., Temmuz-Ağustos 1997, s.1528-1533
- ÇENELİ, İlhan **Kırım Tatarcasında Yapım Ekleri**, çev. Mustafa Argunşah, TDK Yay: 677, Ankara 1997
- DALLI, Hüseyin **Kuzeydoğu Bulgaristan Türk Ağızları**, TDK Yay: 450, Ankara 1991
- DCANİBEKOVA S.A. - KALMIKOVA Ş. A. KUMRATOVA, “*Fonetika Em Morfolojiya Orta Skoladiñ, 5-6 Klassları Üşin 1. Kesek*,” , **Nogay Til**, Çerkessk 1978
- DEMİRBİLEK Salih - DOĞAN Levent , “*Dilimizde Bir Belirsizlik Zamiri Şey*” , **İlmi Araştırmalar Dil Edebiyat Tarih İncelemeleri**, İstanbul 1999 s. 95-106

- DENY, Jean **Türk Dili Gramerinin Temel Kuralları (Türkiye Türkçesi)**, çev. Oytun Şahin, TDK Yay: 616, Ankara 1995
- DEVELİ, Hayati “*Türkiye Türkçesinde İç Seste Ünsüz Benzeşmesi ve Yansızlaşma*”, **3. Uluslar Arası Türk Dil Kurultayı 1996**, TDK Yay: 678, Ankara 1999, s. 295-302
- DEVELLİOĞLU, Ferit **Osmanlıca-Türkçe Ansiklopedik Lûgat**, Aydın Yay., Ankara 1984
- DEVLET, Nadir; “*Federe ve Muhtar Türk Cumhuriyetleri*”, **Türkler**, C. 20, Yeni Türkiye Yay., Ankara 2002, s. 15-26
- DOERFER, Gerhard “*Kırım Tatarcası*”, çev. Mustafa Argunşah, **Türk Dünyası Araştırmaları**, S. 94, Şubat 1995, s. 177-203
- DOĞAN, İsmail “*Kuzey Kafkas Dillerinden Kabartaycada Türkçe Unsurlar ve Bazı Türkçe Alıntı Kelimelerin Etimoloji Denemesi*”, **3. Uluslar Arası Türk Dil Kurultayı 1996**, TDK Yay: 678, Ankara 1999, s. 311-330
- DOĞAN, İsmail; “*Kırımçak Türkçesiyle İbrani Yazılı Bir Cönk*”, **Millî Folklor**, S. 50, 2001 Yaz, s. 40-44
- DOĞAN, İsmail; “*Kırımçaklar*”, **Türkler** C. 20, Yeni Türkiye Yay., Ankara 2002, s. 790-795
- DOĞAN, İsmail; **Doğu Avrupada’ki Göktürk (Runik) İşaretli Yazıtlar**, TDK Yay: 798 Ankara 2002
- DOĞAN, Levent “*Türkmen Türkçesinde Uzun Ünlüler İle İlgili Hususlar*”, **Türk Dünyası Dil ve Edebiyat Dergisi**, S. 1, Bahar 1996, s. 232-238
- DURAN, Suzan “*Türkçede Cihet ve Mekan Gösteren Söz ve Ekler*”, **TDAY Belleten 1956**, Ankara 1988, s. 1-110
- ECKMANN, Janos “*Çağataycada İsim-Fiiller*”, **TDAY Belleten 1962**, Ankara 1988, s. 51-60
- ECKMANN, Janos “*Harezmi Türkçesi*”, **Tarihi Türk Şiveleri**, çev. Mehmet Akalın, TKAE Yay: 161, Ankara 1988, s. 173-210
- ECKMANN, Janos “*Kelime Ortasında Anorganik b,p,m’nin Türemesi*”, **Türkiyat Mecmuası**, C. X, 1953, s. 313-320
- ECKMANN, Janos **Çağatayca El Kitabı**, çev. Günay Karaağaç, İÜ Ed. Fak. Yay., İstanbul 1988
- ECKMANN, Janos “*Türkçe’de d, t, n, Seslerinin Türemesi*”, **TDAY Belleten 1955**, Ankara 1988, s. 11-22
- EMRE, A. Cevdet; “*Türkçe’de Çoğul Belgesi-ler’in Etimolojisi Üzerine Bir Araştırma*” **TDAY Belleten 1940**, Ankara 1941, s. 37-44.

ERASLAN Kemal “ -sı/-si İsimden Fiil Yapma Eki İle -sı/-si (-su/-sü) Fiilden Fiil Yapma Eki ve Genişletilmiş Şekilleri Hakkında”, **TKA, Prof. Dr. Zeynep Korkmaz’a Armağan**, TKAE Yay., Yıl:32 / 1-2 , Ankara 1996, s. 47-63

ERASLAN Kemal “*Türkçe’de Kısalma Hâdisesi*”, **Uluslar Arası Türk Dil Kongresi 1992**, (26 Eylül 1992 - 1 Ekim 1992), , TDK Yay: 632, Ankara 1996, s. 37-41

ERASLAN, Kemal “-sar / -ser İsim-Fiil Ekinin Yapısı ve Fonksiyonları”, **Hasan Eren Aramağanı**, TDK Yay: Ankara 2000

ERASLAN, Kemal “*Çıkma Hâli (Ablatif) Ekinin Oluşumu*”, **3. Uluslar Arası Türk Dil Kurultayı 1996**, TDK Yay: 678, Ankara 1999, s. 381-385

ERASLAN, Kemal “*Zamirler*”, **Türk Gramerinin Sorunları II**, TDK Yay: 718, Ankara 1999, s. 335-346

ERASLAN, Kemal “*Türkçede İsim-Fiiller*”, **Türk Gramerinin Sorunları II**, TDK Yay: 718, Ankara 1999, s. 119-125

ERCİLASUN, Ahmet B.; “*Geniş Zaman Ekine Dair Bazı Düşünceler*”, **TKA, Prof. Dr. Faruk Kadri Timurtaş’ın Hatırasına Armağan** Yıl: 17-21, C. 1-2, Ankara 1983, s. 115-121

ERCİLASUN, Ahmet B.; “*Köktürkçe ile Tatar Türkçesi Arasındaki Benzerlikler*” **TKA, Prof. Dr. Zeynep Korkmaz’a Armağan** Yıl:32 / 1-2, Ankara 1996, s. 143-151

ERCİLASUN, Ahmet B.; “*Türk Dilinde Ek-Ses İlişkileri*”, **TDAY Belleten 1997**, Ankara 2000, s. 41-47

ERCİLASUN, Ahmet B.; “*Türkçe’de İki Fonetik Temayül Üzerine*”, **Uluslar Arası Türk Dili Kongresi 1992** (26 Eylül 1992 -1 Ekim 1992), TDK Yay: 632, Ankara 1996, s. 199-203

ERCİLASUN, Ahmet B.; “*Türkçede Emir ve İstek Kipi Üzerine*”, “**Türk Gramerinin Sorunları Toplantısı** (22-23 Ekim 1993), TDK Yay: 600, Ankara 1995, s. 61-66

ERCİLASUN, Ahmet B.; **Kars İli Ağzları Ses Bilgisi**, TDK Yay: 797, Ankara 1983

ERCİLASUN, Ahmet B.; **Örneklerle Bugünkü Türk Alfabeleri**, KB Yay: 281, Ankara 1996

ERDAL, Marcel Old Turkic Word Formation I-II Otto Harrossowitz, Wiesbaden 1991, C.1-2

ERDAL, Marcel; “*Relativisation In Krymchak*” , **Scholarly Depth and Accuracy, A Festschrift to Lars Johanson** Lars Johanson Armağanı, haz. Nurettin DEMİR- Fikret TURAN, Grafiker Yay., Ankara 2002, s. 117-136

EREN Hasan “*İkiz Kelimelerin Tarihi Hakkında*”, **AÜ DTCF. Dergisi**, VII. C. 2. sayıdan ayrışım, TTK Bas., Ankara 1949 s. 283-286

- EREN, Hasan “Türk Dilinin Etymologique Sözlüğüne Katkılar”, **TKA, Prof. Dr. Zeynep Korkmaz’a Armağan**, Yıl: 32 / 1-2, Ankara 1996, s. 151-157
- EREN, Hasan “*Türk Dillerinde Metathase*”, **TDAY Belleten 1953**, Ankara 1988, s. 161-180
- EREN, Hasan “*Türkçe Gök Kelimesinin Türevleri*” **Jean Deny Armağanı’ndan Ayrıbasım**, TTK Bas., Ankara 1958 s. 85-89
- EREN, Hasan “*Türkçede mm>mb Dissimilation’u*”, **TDAY Belleten 1959**, Ankara 1988, s. 95-103
- ERGİN, Muharrem **Azeri Türkçesi**, İÜ Ed. Fak. Yay: 1633, İstanbul 1981
- ERGİN, Muharrem **Dede Korkut Kitabı I (Giriş-Metin- Faksimile)**, TDK Yay: 169, Ankara 1994
- ERGİN, Muharrem **Türk Dil Bilgisi**, Bayrak Yay, İstanbul 1993
- EYÜBOĞLU, İsmail Zeki **Türkçe Kökler Sözlüğü**, İstanbul 1989
- FİLOLENKO, V. I.; Kırımçak Etüdları, çev. Hacali NECEFOĞLU-Ali Haydar BAYAT, **Türk Kültürü**, S. 352, Ağustos 1992, s. 474-485
- GABAİN, A. Von; **Eski Türkçenin Grameri**, Çev. Mehmet Akalın, TDK Yay: 532, Ankara 1988.
- GEMALMAZ, Efrasiyap **Erzurum İli Ağzları (İnceleme-Metinler, Sözlük ve Dizinler)**, C. I-II, III, AÜ Yay: 487, Erzurum 1978
- GENCAN, Tahir Nejat “*Sıfat Birlikleri*”, **TDAY Belleten 1954**, Ankara 1988, s. 181-187
- GENCAN, Tahir Nejat **Dilbilgisi**, TDK Yay, Ankara 1975
- GOLDEN, Peter B.; “*Hazar Dili*”, **TDAY Belleten 1971**, Ankara 1988, s.147-157
- GÖKALP, Ziya; **Malta Konferansları**, Haz. Fahrettin Kırzioğlu, KB. Yay., Ankara 1977
- GÖKBEL, Ahmet, **Kıpçak Türkleri**, Ötüken Yay., İstanbul 2000
- GÖKDAĞ, Bilgehan Atsız; **Oğuz Grubu Türk Şivelerinde Sıfat-Fiiller**, EÜ Sos. Bil. Ens. Doktora Tezi, Kayseri 1993.
- GÖKŞEN, Enver Naci “*Çıkma durumu -den ve Kapsamı*”, **Türk Dili**, S. 297, Aralık 1974, s. 973-978
- GRÖNBECH, K. **Türkçenin Yapısı**, çev. Mehmet Akalın, TDK Yay: 609, Ankara 2000
- GÜLENSOY, Tuncer **Kütahya ve Yöresi Ağzları (İnceleme-Metinler-Sözlük)**, TDK Yay: 536, Ankara 1988
- GÜLENSOY, Tuncer **Rumeli Ağzlarının Ses Bilgisi Üzerine Bir Deneme (İnceleme-Bibliyografya-Metinler)** EÜ Yay., Kayseri 1993
- GÜLENSOY, Tuncer; “*Türk Kişi Adlarının Dil ve Tarih Açısından Önemi*”, **Türk Dili**, S. 565, Ocak 1999, s. 3-8

- GÜLENSOY, Tuncer; “*Kiril Alfabesinin Türk Diline Olumsuz Tesirleri*”, **Türk Dünyasının Sosyal, Kültürel ve Ekonomik İlişkiler Kurultayı**, (23-25 Ekim 1991 Tebliğ Özetleri), Kayseri 1991, s. 26-36
- GÜLLÜDAĞ, Nesrin **Nogay Türkçesi Grameri, (Nogaylar, Dil Özellikleri, Metin, Sözlük)**, FÜ Sos. Bil. Ens. Yüksek Lisans Tezi, Elazığ 1998
- GÜLSEVİN, Gürer “*Çatı Ekleri Üzerine Kullanılabilen Ekler*”, **Türk Gramerinin Sorunları II**, TDK Yay: 718, Ankara 1999, s. 203-223
- GÜLSEVİN, Gürer **Eski Anadolu (Türkiye) Türkçesinde İsim Çekim Eklerinin Fonksiyonları ve Kullanılışları**, İÜ Sos. Bil. Ens. Yüksek Lisans Tezi, Malatya 1987
- GÜNAY, Turgut **Rize İli Ağzları (İnceleme-Metinler-Sözlük)**, TDK Yay: 795, Ankara 2002
- GÜNAY, Ünver - GÜNGÖR, Harun; **Türk Din Tarihi**, Laçın Yay., Kayseri 1998
- GÜNGÖR, Harun; “*Kırımçaklar, Kırım’ın Musevi Tatarları*”, **Türk Dünyası Tarih Dergisi**, S. 82, Ekim 1993, s. 13-22
- HACIEMİNOĞLU, Necmettin **Türk Dilinde Edatlar**, MEB Yay., İstanbul 1984
- HACIEMİNOĞLU, Necmettin “*Üze / Öze Meselesi*”, **TKA, Prof. Dr. Şerif Baştav’a Armağan**, Yıl: 25/ 2, TKAE Yay., Ankara 1988, s. 5-14
- HACIEMİNOĞLU, Necmettin **Harezmi Türkçesi ve Grameri**, İ.Ü. Ed. Fak. Yay., İstanbul 1997
- HACIEMİNOĞLU, Necmettin **Karahanlı Türkçesi Grameri**, TDK Yay: 638, Ankara 1996
- HASAN, Hamdi “*Kocacık (Makedonya) Ağzının Ses Özellikleri*”, **Uluslar Arası Türk Dil Kongresi 1992** (26 Eylül 1992 - 1 Ekim 1992), TDK Yay: 632, Ankara 1996, s. 283-297
- HATİBOĞLU, Vecihe “*Kelime Grupları ve Kuralları*”, **TDAY Belleten 1963**, Ankara 1988, s. 203-244
- HATİBOĞLU, Vecihe **Türk Dilinde İkileme**, TDK Yay., Ankara 1981
- HATİBOĞLU, Vecihe **Türkçe’nin Sözdizimi**, A.Ü. DTCF Yay: 317, Ankara 1982
- HATİBOĞLU, Vecihe **Türkçenin Ekleri**, TDK Yay: 407, Ankara 1981
- HENGİRMEN, Mehmet **Dilbilgisi ve Dilbilim Terimleri Sözlüğü**, Engin Yay., Ankara 1999
- “*Hazarlar*”, **İslâm Ansiklopedisi**, Türkiye Diyanet Vakfı Yay., C.17, İstanbul 1998, s. 120-125
- İLHAN, Nadir “*Türkçede Olumsuzluk*”, **Karaman Dil- Kültür ve Sanat Dergisi**, 45. Türk Dil Bayramı ve Yunus Emre’yi Anma Etkinlikleri, (1-13 Mayıs 2005), Karaman Valiliği Yay., Ankara 2005, s. 271-280

- İNAN, Abdülkadir, “IX ve X. Asırlarda İtil ve Bulgar’ın Tarihi Topografisi Meselesine Dair”, **Makaleler ve İncelemeler**, TTK Yay., Ankara 1987
- İNAN, Abdulkadir; “*Türk Dilinde İzafet*” (*İzafet ve Turetskom Yazıka adlı eserinin tanıtma yazısı*) **TDAY Belleten 1958**, Ankara 1988, s. 279-313.
- JANKOWSKI, Henryk “*Polonya Tatarlarının Adları*”, **3. Uluslar Arası Türk Dil Kurultayı 1996**, TDK Yay: 678, Ankara 1999, s. 569-578
- JANKOWSKI, Henryk **Gramatika Jezuka Krymskotatarskiego**, Poznan 1992
- KAHRAMAN, Tahir “*Çağdaş Türkiye Türkçesinde Ad Çekimi Eklerinin Kullanım Özellikleri ve İşlevleri*”, **Türk Gramerinin Sorunları II**, TDK Yay: 718, Ankara 1999, s. 278-297
- KALAFAT, Yaşar; “*Giraylar’dan Cemiloğlu’larına Günümüz Kırım’ı ve Kırım Tatar Türkleri Halk İnançları*”, **Türk Dünyası Araştırmaları**, S. 116, TDAV Yay., Ekim 1998, s. 25-60
- KARAÖRS, Metin; “*Eski Türklerde ve Kırında Semboller*”, **Türkler**, C. 4, Yeni Türkiye Yay., Ankara 2002, s. 162-170
- KARA, Mehmet “*Türkmencede Yaygın Olan Bir Hece Yutulması Olayı*”, **3. Uluslar Arası Türk Dil Kurultayı 1996**, TDK Yay: 678, Ankara 1999, s. 579-592
- KARAHAN, Leyla “*Anadolu Ağızlarında Kullanılan Bazı Zarf-Fiil Ekleri*”, **TKA, Prof. Dr. Zeynep Korkmaz’a Armağan**, Yıl 32 /1-2, TDAV Yay., Ankara 1996, s. 205-236
- KARAHAN, Leyla **Anadolu Ağızlarının Sınıflandırılması**, TDK Yay: 630, Ankara 1996
- KARAHAN, Leyla “*Görülen Geçmiş Zaman Eki -dı / -di’nin Tarz ve Bağlama Fonksiyonuna Dair*”, **TKA, Muharrem Ergin’e Armağan**, 28 / 1-2, Ankara 1992, s. (335-341)
- KARAHAN, Leyla “*Yükleme (Accusative) ve İlgi (Genitive) Hâli Ekleri Üzerine Bazı Düşünceler*”, **3. Uluslar Arası Türk Dili Kurultayı 1996**, TDK Yay: 678, Ankara 1999, s. 605-611
- KARAHAN, Leyla **Türkçede Söz Dizimi -Cümle Tahlilleri -**, Akçağ Yay., Ankara 1993
- KARAMANLIOĞLU, Ali Fehmi; **Kıpçak Türkçesi Grameri**, TDK Yay: 579, Ankara 1994
- KARAÖRS, Metin **Türkçe’nin Sözdizimi ve Cümle Tahlilleri**, Kayseri 1993
- KARAŞEMİ, Reşit Saffet; **Hazar Türkleri**, İstanbul 1934
- Karşılaştırmalı Türk Lehçeleri Sözlüğü I**, KB Yay: 1371, Ankara 1991
- KASAPOĞLU-ÇENGEL, Hülya “*Kırgız Lehçelerindeki “Eken” Üzerine*”, **3. Uluslar Arası Türk Dili Kurultayı 1996**, TDK Yay: 678, Ankara 1999, s. 641-651
- KAŞGARLI, Sultan Mahmut **Modern Uygur Türkçesi Grameri**, Orkun Yay., İstanbul 1992
- KAUP, W. Bang **Berlindeki Macar Enstitüsünden Türkoloji Mektupları**, çev. Şinasi Tekin, AÜ Yay., Erzurum 1980

KAYA, İ.S.; **Po Povodu Odnoy Kırımçakskoy Rukopisi**, İzv. Tvriç. Obş. Ark.i Etnografii, C. 1, Simperefol, 1927, s.101-108

“*Kırım*”, **İslâm Ansiklopedisi**, C. 6, MEB Yay., İstanbul 1967, s. 741-746

Kırımçakskiy Yazık, Simperefol 1993

KOCASAVAŞ, Yıldız “*Türkçede Zamirler*”, **Türk Gramerinin Sorunları II**, TDK Yay: 718, Ankara 1999, s. 347-367

KOÇ, Nurettin **Yeni Dilbilgisi**, İnkılâp Yay., İstanbul 1990

KONONOV, A.N.; “*İsimlerin ve Sıfatların Küçültme Şekilleri ve Söz Yapımı*”, **TDAY Belleten 1968**, Ankara 1999, s. 81-88.

KORKMAZ, Zeynep “*Anadolu Ağızlarının Etnik Yapıyla İlişkisi Sorunu*”, **TDÜA**, C. 2, TDK Yay: 629, Ankara 1995, s. 179-187

KORKMAZ, Zeynep “*Batı Anadolu Ağızlarında Yazı Dilinden Ayrılan İsim Çekimi Ekleri ve Fonologie-Morphologie Bağlantısı*”, **TDÜA**, C. 2, TDK Yay: 629, Ankara 1995, s. 222-231

KORKMAZ, Zeynep “*Eski Anadolu Türkçesinde İmla-Fonoloji Bağlantısı Üzerine Notlar*”, **TDÜA**, C.1, TDK Yay: 629, Ankara 1995, s. 491-508

KORKMAZ, Zeynep “*Eski Osmanlı Kaynaklarının Yayınında Transkripsiyonla İlgili Değerlendirmeler*”, **TDÜA**, C. 1, TDK Yay: 629, Ankara 1995, s. 483-490

KORKMAZ, Zeynep “*-sa/-se Dilek Şart Kipi Eklerinde Bir Yapı Birliği Var mıdır?*” **TDÜA**, C. 1, TDK Yay: 629, Ankara 1995, s. 160-167

KORKMAZ, Zeynep “*Selçuklular Çağı Türkçesinin Genel Yapısı*”, **TDAY Belleten 1972**, Ankara 1988, s. 17-34

KORKMAZ, Zeynep “*Türk Dilinde +ça Eki ve Bu Ek İle Yapılan İsim Teşkilleri Üzerine Bir Deneme*”, **TDAY Belleten 1958**, Ankara 1988, s. 41-68

KORKMAZ, Zeynep “*Türkçe İle Moğolca Arasında Ortaklaşan Unsurlar ve Moğolcanın Türk Dili Araştırmalarındaki Yeri*”, **TDAY Belleten 1986**, Ankara 1989, s. 43-52

KORKMAZ, Zeynep “*Türkçe’de Ek Yığılması Olaylarının Meydana Gelişi Üzerine*”, **TDAY Belleten 1960**, Ankara 1988, s. 173-180

KORKMAZ, Zeynep “*Türkçe’de -n zarf-fiil eki ile -pan/-pen eki ve türemeleri*”, **TDAY Belleten 1984**, Ankara 1987, s. 155-165

KORKMAZ, Zeynep “*Türkçede -acak/ecek Gelecek Zaman Ekinin Yapısı Üzerine*”, **TDÜA**, C. 1, TDK Yay: 629, Ankara 1995, s. 3-11

KORKMAZ, Zeynep “*Türkçede İsimden Fiil Türeten +r,+ar / +er- Eki ve Yapısı Üzerine*”, **TDÜA**, C. 1, TDK Yay: 629, Ankara 1995, s. 168-178

- KORKMAZ, Zeynep “Türkçede -l Eki (-al/-el/-ıl/-il/-ul/-ül/-sal/-sel)”, **TDÜA** C. 1, TDK Yay: 629, Ankara 1995, s. 133-138
- KORKMAZ, Zeynep “*Türkiye Türkçesi’nde İktidar ve İmkân Gösteren Yardımcı Fiiller ve Gelişmeleri*”, **TDAY Belleten 1959**, Ankara 1988, s. 107-124
- KORKMAZ, Zeynep “*Türkiye Türkçesi*”, **TDÜA**, C. 1, TDK Yay: 629, Ankara 1995, s. 556
- KORKMAZ, Zeynep “*uçun ~ üçün ~ için vb. Edatların Yapısı Üzerine*”, **TDÜA**, C. 1, TDK Yay: 629, Ankara 1995, s. 94-97
- KORKMAZ, Zeynep **Bartın ve Yöresi Ağzları**, TDK Yay: 584, Ankara 1994
- KORKMAZ, Zeynep **Gramer Terimleri Sözlüğü**, TDK Yay: 575, Ankara 1992
- KORKMAZ, Zeynep Korkmaz, “*Türkiye Türkçesindeki -madan / -meden <-madın<-medin Zarf-Fiil (Gerundium) Ekinin Yapısı Üzerine*”, **TDÜA**, C. 1, Ankara 1995, s. 151-159
- KORKMAZ, Zeynep **Nevşehir ve Yöresi Ağzları**, TDK Yay: 582, Ankara 1994
- KORKMAZ, Zeynep **Türkçe’de Eklerin Kullanılış Şekilleri ve Ek Kalıplaşması Olayları**, TDK Yay: 598, Ankara 2000
- KORKMAZ, Zeynep **Türkiye Türkçesi Grameri (Şekil Bilgisi)**, TDK Yay: 827, Ankara 2003
- KURAT, Akdes Nimet; **IV-XVIII Yüzyıllarda Karadeniz Kuzeyindeki Türk Kavimleri ve Devletleri**, TTK Yay., Ankara 1992
- KURAT, Akdes Nimet; “*Kazan Hanlığı*”, **DTCF Dergisi**, XII/ Aralık 1974, s. 240-245
- KUTLUAY, Yaşar; **İslâm ve Yahudi Mezhepleri**, İlahiyat Fak. Yay., Ankara 1967
- KUZGUN, Şaban; “*Hazarlar ve Karaylar*” **Yeni Türkiye, Türk Dünyası Özel Sayısı II**, Yıl 3, S. 16, Yeni Türkiye Yay., Temmuz-Ağustos 1997, s. 1713-1719
- KUZGUN, Şaban; **Hazar ve Karay Türkleri**, Ankara 1993
- KUZNETSOV, Petro İ. “*Türkiye Türkçesi’nin Morfoetimolojisine Dâir*”, **TDAY Belleten 1995**, Ankara 1997, s. 193-262
- KÜKEY, Mazhar Türkçenin Sözdizimi**, Ankara 1975
- LEVİ, R.A. TREVGODA, T. İ. PURİM, L. M. **Sekreti Kırımçakskoy Kuxni**, Tavriya 2004
- LOMBROZO, Victor Krymchaks, **People born in Crimea**, 6 July 2000, Simperopol
- MANSUROĞLU, Mecdut “*Edirne Ağzında Yapı, Anlam, Deyim ve Söz Dizimi Özellikleri*”, **TDAY Belleten 1960**, Ankara 1988, s. 181-187
- MANSUROĞLU, Mecdut “*-Mış Ekinin Fonksiyonları*”, **Fuat Köprülü Armağanı**, İstanbul 1953, s. 345-350
- MANSUROĞLU, Mecdut “*Türkçe’de Cümle Çeşitleri ve Bağlayıcıları*”, **TDAY Belleten 1955**, Ankara 1988, s. 59-71

- MANSUROĞLU, Mecdut “*Türkçede Zamir Çekimi*” **TDED**, III / 3-4, İstanbul 1949, s. 501-518
- MANSUROĞLU, Mecdut “*Türkiye Türkçesi’nde Ses Uyumu*”, **TDAY Belleten 1959**, Ankara 1988, s. 81-93
- MANSUROĞLU, Mecdut “*Eski Osmanlıca*” **Tarihi Türk Şiveleri**, çev. Mehmet Akalın, TKAE Yay: 161, Ankara 1988, s. 247-276
- MANSUROĞLU, Mecdut “*Türkçe’de -gay/-gey Eki ve Türemeleri*”, **Jean Dany Armağanı**, Ankara 1968, s.171-183
- MEMMEDOV, N. **Azerbaycan Dilciliyinin Nezeri Esasları**, Bakü 1971
- Musa Duman, **Evliya Çelebi Seyahatnamesine Göre 17. yy.da Ses Değişmeleri**, TDK Yay: 616, Ankara 1995
- NASKALİ, Emine Gürsoy “*Türkçe Kelimesi - Türkçede Hece Tipleri - Cümle Unsurlarını Tayin Kıstası, Ek Hâlinde Zamir Olabilir mi?*”, **Türk Gramerinin Sorunları Toplantısı** (22-23 Ekim 1993), TDK Yay: 600, Ankara 1995, s. 52-60
- NASKALİ, Emine Gürsoy, “*Kelime Gövdesinde Ses Değişmesi İle yapılan Küçültmeler ve Bir Ablaut Örneği*”, **3. Uluslar Arası Türk Dil Kurultayı 1996**, TDK Yay: 678, Ankara 1999, s. 491-494
- NEMETH, Gyula **Vidin Türkleri**, çev. Abdurrahman Güzel, TDAV Yay., İstanbul 1996
- ORUÇ, Birsal “*Türkiye Türkçesinde Kullanılan Çekim Edatları Üzerinde Görüş Farklılıklarından Kaynaklanan Problemler*”, **Türk Gramerinin Sorunları II**, TDK Yay: 718, Ankara 1999, s. 421-431
- ÖGEL, Bahaeddin; **İslâmiyetten Önce Türk Kültür Tarihi**, TTK Yay., Ankara 1988
- ÖLMEZ, Mehmet “*Süryanî Harfli Eski Uygurca Bir Tıp Metni*”, **3. Uluslar Arası Türk Dili Kurultayı 1996**, TDK Yay: 678, Ankara 1999, s. 833-840
- ÖNER, Mustafa; **Bugünkü Kıpçak Türkçesi**, TDK Yay: 703, Ankara 1998
- ÖNLER, Zafer “*Türkçe’de -LA Zarf Eki*”, **Uluslar Arası Türk Dili Kongresi 1992** (26 Eylül 1992 - 1 Ekim 1992), TDK Yay: 632, Ankara 1996, s. 9-15
- ÖZCAN, Kemal; “*Kırım Türklerinin Sürgünü*”, **Türkler**, C. 20, Yeni Türkiye Yay., Ankara 2002, s. 205-221
- ÖZEK, Fatih; **Türkiye Türkçesi Ağzlarının Şekil Bilgisi**, FÜ Sos. Bil. Ens. Yük. Lisans Tezi, Elazığ 2003
- ÖZEN, Adem, **Yahudilikte İbadet**, Ayıışığı Yay., İstanbul 2001
- ÖZKAN, Mustafa **Türk Dilinin Gelişme Alanları ve Eski Anadolu Türkçesi**, Filiz Yay., İstanbul 2000

- ÖZKAN, Nevzat “-Dık Sıfat-Fiil Ekinden Yapılmış Zarf-Fiil Ekleri ve Gagavuz Türkçesi’nde Bir Zarf-Fiil Eki”, **3. Uluslar Arası Türk Dili Kurultayı 1996**, TDK Yay: 678, Ankara 1999, s. 890-900
- ÖZKAN, Nevzat “Uygur Türkçesi ve Gagavuz Türkçesi’nde Hâl Ekleri Görev Değişikliği”, **Tuncer Gülensoy Armağanı**, Bizim Gençlik Yay., Kayseri 1995, s. 299-318
- ÖZKAN, Nevzat **Gagavuz Türkçesi Grameri**, TDK Yay: 657, Ankara 1996
- ÖZKAN, Nevzat; **Türk Dünyası Nüfus Sosyal Yapı Dil Edebiyat**, Geçit Yay., Kayseri 1997
- ÖZMEN Mehmet “Türkçe’de Değil Kelimesi ve Kullanımları” **TDAY Belleten 1995**, Ankara 1997, s. 315-368
- ÖZÖNDER, Sema Barutçu “Türk Dilinde Fiil ve Fiil Çekimi”, **Türk Gramerinin Sorunları II**, TDK Yay: 718, Ankara 1999, s. 56-112
- ÖZÖNDER, Sema Barutçu “Türkçede Edat Kavramı”, **Türk Gramerinin Sorunları Toplantısı**, (22-23 Ekim 1993), TDK Yay: 600, Ankara 1995, s. 73-80
- Öztuna, Yılmaz; **Türkiye Tarihi**, C. 1, İstanbul 1963
- ÖZTÜRK , Rıdvan **Yeni Uygur Türkçesi Grameri**, TDK Yay: 593, Ankara 1994
- ÖZTÜRK Rıdvan **Uygur ve Özbek Türkçelerinde Fiil**, TDK Yay: 680, Ankara 1997
- ÖZYETGİN, A. Melek; **Altın Ordu, Kırım ve Kazan Sahasına Ait Yarlık ve Bitiglerin Dil ve Üslûp İncelemesi**, TDK Yay: 658, Ankara 1996
- PAÇACIOĞLU, Burhan **Orta Türkçe (Karahanlı Harezmi Kıpçak ve Eski Anadolu Türkçesi)**, Dilek Yay., Sivas 1995
- PAVIÇ, Milorad; **Hazar Sözlüğü**, Mitos Yay., İstanbul 1996
- Qırımcaq Mektebelerinin İkinci Sınıfına Mahsus Oquv Kitabı**, Qırım Devlet Neşriyatı Yay., 1930
- RASONYL, Laszlo; **Tarihte Türklük**, TKAE Yay., Ankara 1993
- REBİ, D. İ. **Kırımçaksko-Russkiy Slovar**, Simperefol 2004
- REBİ, D. İ. **Kırımçax Tılı**, Simperefol 1993
- REBİ, D. İ.- LOMBROZO, V. M. **Kırımçaxlar**, Simperefol 2000
- Recep Toparlı, “Son Çekim Edatları”, **Türk Gramerinin Sorunları II**, TDK Yay: 718, Ankara 1999, s. 432-434
- SAĞLAM, Seyfettin; “Kırımlı Müsevî Bir Türk’ün Samuel Ben David Yemşel’in Türkiye Seyahatnâmesi”, **Türk Yurdu**, S. 143, Temmuz 1999, s. 11-15
- SAVRAN, Hülya **Kırım Tatar Türkçesi (Gramer-Metinler-Sözlük)**, Balıkesir 2001
- SCHİMMELE, Annamarie, **Dinler Tarihine Giriş**, Ankara 1955

- SERTKAYA, Osman Fikri “-an / -en Ekli Yeni Şekiller ve Örnekleri Üzerine”, **TDAY Belleten 1989**, Ankara 1994, s. 335-352
- SEVORTYAN, Yervand V. “Türk Dillerinde Kelime Başındaki Ünsüzlerin Düşmesi”, **Bilimsel Bildiriler 1972**, (27-29 Eylül 1972), TDK Yay: 413, Ankara 1975, s. 543-550
- SİNAN, Ahmet Turan; **Türkçenin Deyim Varlığı**, Kubbealtı Yay., Malatya 2001
- ŞÇERBAK, Aleksandra M.; “Kelime Şekillerinin Kıyasla (Analogie Yoluyla) Yapılması Üzerine”, **Uluslar Arası Türk Dili Kongresi 1988** (26 Eylül 1988 - 3 Ekim 1988), TDK Yay : 655, Ankara 1996 s. 77-83
- ŞİŞMAN, Simon; “İstanbul Karayları”, **İstanbul Enstitüsü Dergisi**, C. III, İstanbul 1957, s. 98-105
- TAKEUÇİ, Kazuo “Türk Dillerinde Üçüncü” Kişi Kategorisi”, **Uluslar Arası Türk Dili Kongresi 1988**, (26 Eylül 1988-3 Ekim 1988) TDK Yay: 655, Ankara 1996, s. 85-93
- Talat Tekin , “Üçüncü Kişi İyelik Eki Üzerine”, **Genel Dilbilim Dergisi**, C. 2, S. 7-8, Ağustos 1980, s. 10-17
- TANYU, Hikmet; **Tarih Boyunca ve Türkler Yahudiler**, İstanbul 1976
- TANYU, Hikmet; **Türklerin Dini Tarihçesi**, Burak Yay., İstanbul 1998
- TAVKUL,Ufuk;“Tarihi ve Etnik Yapısıyla Kafkasya”, **Yeni Türkiye Türk Dünyası Özel Sayısı II**, Yıl 3, S.16, Yeni Türkiye Yay., Temmuz-Ağustos 1997, s.1895-1924
- TEKİN, Şinasi “Türkçede -ma- Olumsuzluk Eki İle -dik Eki Nereden Geliyor?”, **Tarih ve Toplum**, C. 13, S. 74, Şubat 1990, s. 14-17
- TEKİN, Talat “Olumsuzluk Eki -ma/-me'nin Etimolojisi” **Makaleler 1 Altayistik**, Grafiker Yay., Ankara 2003, s. 247-252
- TEKİN, Talat “Türk Dillerine Önses y- Türemesi,” **Türk Dilleri Araştırmaları IV**, Ankara 1994, s. 51-66
- TEKİN, Talat **Ana Türkçede Aslı Uzun Ünlüler**, HÜ Yay., Ankara 1975
- TEKİN, Talat **Orhon Yazıtları**, TDK Yay; Ankara 1988
- The Crimean Jews, The Red Book of the Peoples of the Russian Emprrie, http://www.eki.ee/books/redbook/eecrimean_jews.shtml
- The Day, 01 October 2002, No:29
- THOMSEN, Kaare “Sarı Uygurların Dili ve Salarca”, **TDAY Belleten 1985**, Ankara 1989, s. 191-197
- TİMURTAŞ, Faruk Kadri **Eski Türkiye Türkçesi XV. yy**, (Gramer, Metin, Sözlük), Enderun Yay., İstanbul 1994
- TİMURTAŞ, Faruk Kadri **Eski Türkiye Türkçesi**, İstanbul 1981

- TİMURTAŞ, Faruk Kadri **Osmanlı Türkçesi Grameri**, İstanbul 1979
- TİMURTAŞ, Faruk Kadri **Osmanlı Türkçesine Giriş**, İÜ Ed. Fak. Yay., İstanbul 1987
- TOGAN, A. Zeki Velidî, **Umumî Türk Tarihine Giriş**, Enderun Yay., İstanbul 1981
- TULUM, Mertol **Sinan Paşa Tazarrunname**, İstanbul 1968
- TUNA, Osman Nedim “*Altay Dilleri Teorisi*”, **Türk Dünyası El Kitabı**, C. 2, TKAE Yay: 121, Ankara 1992, s. 7-58
- TUNA, Osman Nedim “*Türkçe'nin Sayıca Eş Haneli İkilemelerinde Sıralama Kuralları ve Tabii Bir Ünsüz Dizisi*”, **TDAY Belleten 1982-1983**, Ankara 1986, s. 163-228
- TÜRKAY, Kaya “*Kaşgarlı'nın Derlediği Yansıma Sözcükler*”, **Ömer Asım Aksoy Armağanı**, Ankara 1978, s. 244-245
- Türkçe Sözlük**, TDK Yay: 549, C. 1, Ankara 1998
- Türkçe Sözlük**, TDK Yay: 549, C. 2, Ankara 1998
- TÜRKYILMAZ, Fatma **Tasarlama Kiplerinin İşlevleri**, TDK Yay: 729, Ankara 1999
- UĞURLU, Mustafa “*-ArAK ve -p İle Kurulan Zarf-Fiilli Parçalarda Sınır Vurgulayışı Rolü*”, **3. Uluslar Arası Türk Dili Kurultayı 1996**, TDK Yay: 678, Ankara 1999, s.1181-1187
- UYGUR, Vedat “*Eşitlik Eki ve Eşitlik Grubu Üzerine*”, **Türk Dili**, S. 546, Haziran 1997, s. 547-
- ÜSTÜNER, Ahat; “*Cümlelerin Öğeleri Konusundaki Karışıklıklar*”, **Türk Dili**, S. 553, Ocak 1998, s. 18-30
- ÜSTÜNER, Ahat; “*-Dık / -Duk ve AcAk Eklerinin Hareket İsmi Göreviyle Kullanılmaları*”, **Tuncer Gülensoy Armağanı**, Bizim Gençlik Yay., Kayseri 1995, s. 362-369
- ÜSTÜNER, Ahat; “*Eski Türkiye Türkçesinde -sUz Eki*”, **Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi**, S. 2, C. 2, Elazığ 2001 s.177-184
- ÜSTÜNER, Ahat; “*Olumsuz Yargılı Atasözleri*”, **Türk Dili**, S. 601, Ocak 2002, s. 35-40
- ÜSTÜNER, Ahat; “*Türkçenin Anlatım Gücü*”, **Türk Dili**, S. 589, Ocak 2001, s. 50-57
- ÜSTÜNER, Ahat; “*Türkiye Türkçesinde -ıc / -ici Eki*”, **Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi**, S. 1-2, C. 7, Elazığ 1996, s. 281-284
- ÜSTÜNER, Ahat; **Anadolu Ağzlarında Sıfat-Fiil Ekleri**, TDK Yay: 753, Ankara 2000
- ÜSTÜNER, Ahat; **Türkçede Pekiştirme**, FÜ Bas., Elazığ 2003
- YAMAN, Ertuğrul “*Türkiye Türkçesine Göre Özbek Türkçesindeki Söz Dizimi Farklılıkları Üzerine*”, **3. Uluslar Arası Türk Dili Kurultayı 1996**, TDK Yay: 678, Ankara 1999, s. 1235-1240
- YENİSOY, Hayriye Süleymanoğlu **Tarih Boyunca Slav-Türk Dil İlişkileri, Türkçede ve Öteki Türk Lehçelerinde Slav Leksik Unsurları**, TDK Yay: 709, Ankara 1988, s. 85-86

YILMAZ, Şeref “*İyelik Ekinin Türkiye Türkçesi ve Özbek Türkçesi’ndeki Şekilleri ve Kullanımları*”, **Türk Dili**, S. 543, Mart 1997, s. 285-288

YİĞİT, Ali, **Türk Ülkeleri ve Türklerin Yaşadıkları Bölgelerin Coğrafyası**, TİSAV Yay: 2, Elazığ 1996

YÜKSEL, İsmet; “*Kırım’ın Etnik Yapısı ve Kırım Tatarlarının Problemleri*”, **Yeni Türkiye Türk Dünyası Özel Sayısı II**, Yıl 3, S. 16, Yeni Türkiye Yay., Temmuz- Ağustos 1997, s. 1516-1527

ZAJACZKOWSKI, Anaiasz; **Karaims in Poland**, Warsaw 1961

ZEYNELOV, Ferhad R. “*Çağdaş Türk Dillerinde Birleşik Sözcükler Sorunu*”, **Bilimsel Bildiriler 1972**, (27-29 Eylül 1972), TDK Yay: 413, Ankara 1975, s. 511-517

ZEYNELOV, Ferhad R. **Türk Dillerinin Mukayeseli Grammatikası**, Bakü 1973

Zeynep “*Türkiye Türkçesinde Benzetme Yoluyla Kurulan Birleşik Kelimeler Üzerine*”, **3. Uluslar Arası Türk Dil Kurultayı 1996**, TDK Yay: 678, Ankara 1999, s. 679-683

ZÜLFİKAR, Hamza “*Ünlemler ve Ses Yansımali Kelimeler*”, **Türk Gramerinin Sorunları II**, Ankara 1999, TDK Yay: 718, s. 492-533

-----, Hamza **Terim Sorunları ve Terim Yapma Yolları**, TDK Yay: 569, Ankara 1991

İNTERNET ADRESLERİ

www.akademyayadogru.org.

www.alewiten.com.

www.ccsu.crimea.ua/crimea/etno/museum

www.cctr.umkc.edu/ftp/anon_ftp

www.cidct.org.ua/en/studii

www.day.kiev.ua.

www.euronet.nl/users/sota

www.europexxi.kiev.ua/english/program/nats-menshin

www.fags.org/fags/judaism

www.family.askinazy.com

www.hfienberg.com/kesher

www.hri.ca/fortherecord 1999/documentation

www.iccrimea.org

www.jewish-heritage.org

www.jewukr.org

www.members.aol.com.

www.nupi.no/cgi-win/Russland

www.old.ucipr.kiev.ua/english/rupdate

www.orkun.com.tr/asp/arsiv.asp

www.shamash.org/listarchives

www.ssvit.iatp.org.ua/sum

www.turkcan.org

www.turkolog.narod.ru/info/crj

www.umn.edu/humanrts/hrcommittee/ukraine2002

www.undp.crimea.ua

[www.unhchr.ch/tbs/doc.nsf/\(Symbol\)/CRC.C](http://www.unhchr.ch/tbs/doc.nsf/(Symbol)/CRC.C)

ÖZGEÇMİŞ

1967 yılında Kırıkkale’de doğdu. İlk ve orta öğrenimini aynı şehirde tamamladı. 1984 yılında Hacettepe Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü’nü kazandı. 1988’de mezun oldu. Mezuniyetini müteakiben Milli Eğitim Bakanlığı bünyesinde öğretmen olarak çalıştı. 1995’te Kafkas Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü’nde araştırma görevlisi oldu. Ardından Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü’nde Sosyal Bilimler Enstitüsü’nde yüksek lisansa başladı. 1998 yılında “Nogay Türkçesi Grameri” adlı teziyle yüksek lisansını tamamladı. Aynı yıl doktora eğitimine başladı.

Evli ve iki çocuk annesidir.